

SLOVAKISTIKA V SÚVISLOSTIACH: TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY

СЛОВАКИСТИКА У КОНТЕКСТУ: ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ
SLOVAKISTICS IN CONTEXT: TRADITION AND PERSPECTIVES

Едиција – научни скупови

Словакистика у контексту: традиција и перспективе
Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy
Slovakistics in Context: Tradition and Perspectives

Едиција
Научни скупови

СЛОВАКИСТИКА У КОНТЕКСТУ: ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ
SLOVAKISTIKA V SÚVISLOSTIACH: TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY
SLOVAKISTICS IN CONTEXT: TRADITION AND PERSPECTIVES

Издавач / Vydavateľ / Publisher

Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Студентски трг 3
11000 Београд

За издавача / Za vydavateľa / For the publisher

проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан

Уредници / Editori / Editors

доц. др Стефана Пауновић Родић
Mgr. Radoslav Raffaj, PhD.

Уређивачки одбор / Redakčná rada / Editorial board

prof. Dr. Zuzana Čížiková (Univerzita v Belehrade)
prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)
Mgr. Dana Hučková, CSc. (Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.)
Mgr. Anna István, PhD. (Univerzita Eötvösa Loránda, Budapešť)
д-р Диана Иванова (Софийски универзитет “Св. Климент Охридски”)
prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD.
(Prešovská univerzita v Prešove; Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.)
доц. д-р Даниела Константинова
(Великотърновски универзитет “Св. св. Кирил и Методий”)
Prof. Dr. Erika Kržišnik (Univerza v Ljubljani)
prof. Dr. Anna Makišová (Univerzita v Novom Sade)
doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
prof. PhDr. Olga Orgoňová, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)
dr hab. Maria Papierz, prof. emeritus UJ (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave)
Marián Sloboda, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
dr hab. Sylwia Sojda (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
проф. др Далибор Соколовић (Универзитет у Београду)
prof. PhDr. Marta Součková, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove)
dr.sc. Zrinka Stričević Kovačević, izv. prof. (Sveučilište u Zagrebu)
prof. Dr. Adam Svetlík (Univerzita v Novom Sade)
dr hab. Mariola Szymczak-Rozlach, prof. UŚ (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave)

Рецензенти Зборника / Recenzenti zborníka / Reviewers

проф. др Петар Буњак (Универзитет у Београду)
prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove)
doc. dr. Špela Sevšek Šramel (Univerza v Ljubljani)

ISBN 978-86-6153-731-8

<https://doi.org/10.18485/slovak70.2023>

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце.
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

**СЛОВАКИСТИКА У КОНТЕКСТУ:
ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ**

**SLOVAKISTIKA V SÚVISLOSTIACH:
TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY**

**SLOVAKISTICS IN CONTEXT:
TRADITION AND PERSPECTIVES**

БЕОГРАД, 2023

ПРЕДГОВОР

У тематском зборнику који је пред вама сабрани су радови са међународне научне конференције Словакистика у контексту: традиција и перспективе, одржане од 19. до 21. априла 2023. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Конференцијом су обележена два значајна јубилеја београдске словакистике – 70 година универзитетске словакистике у Србији и 25 година Лектората словачког језика и културе на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Како јој и сам назив говори, конференција је у извесном смислу имала сумарни карактер, с погледом окренутим у прошлост још увек плодносно словакистике на најстаријем и највећем универзитету у Србији. Њени корени сежу све до 1952/53. академске године, када је на тадашњем Филозофском, а од 1960. године Филолошком факултету Универзитета у Београду на место лектора чешког и словачког језика ступио Михал Филип. Тако је, по речима Марије Мијавцове, почетком 50-их година 20. века управо београдски Филозофски факултет постао својеврсна „словакистичка оаза“. Тада су на њему студирали знаменити словакисти: Данијел Дудок, Марија Мијавцова и Михал Тир. У новијој историји београдске словакистике значајна је 1981. година, када као домаћи лектор словачког језика свој рад започиње Желмира Спасић. Од краја 80-их година, у Београду предају и други угледни професори словакисти: Мирослав Дудок и Михал Харпањ, затим Михал Тир, Јурај Гловња, Адам Светлик и Зузана Тирова.

Нису само досад наведене личности стварале седамдесетогодишњу историју београдске словакистике. Свој печат оставио је и четврт века дуг рад лекторки и лектора из Словачке. Ова сарадња започела је 1998/99. године, када се уз подршку Министарства школства, науке, истраживања и спорта Републике Словачке на Универзитету у Београду оснива Лекторат словачког језика и културе. На Катедру тада долази прва контрактуална лекторка – Марта Гафрикова. За њом су се следили Емил Хорак, Јулијана Бењова, Мирјам Сташкова, Хелена Љос Иворикова и поново Јулијана Бењова. Актуелни лектор словачког језика је Радослав Рафај. Научни и наставни колектив београдске словакистике сада чине: Зузана Чижикова, алумнисткиња новосадске словакистике, и некадашњи студенти београдске словакистичке школе: Далибор Соколовић, Стефана Пауновић Родић и Ана Марић.

Значај словакистике на Универзитету у Београду при погледу на протеклих седамдесет година потврђује и чињеница да је током тог периода словачки језик и књижевност као студијску групу завршило више од 160 студената, од чега је њих 140 завршило основне академске студије а преко 20 и магистерске или мастер студије. Многи студенти словакистике постали су успешни професори, преводиоци, новинари, културни делатници или су се остварили у другим друштвеним и привредним сферама.

Поред одавања почаста традицији, циљ конференције био је и да постави питања о перспективи даљих истраживања словачког језика и књижевности, укључујући њихову дидактичку компоненту. Кроз 48 студија

објављених у овом зборнику, заступљени су аутори са најрелевантнијих словакистичких и славистичких универзитетских и научноистраживачких институција из Србије, Словачке, Чешке, Хрватске, Мађарске, Пољске, Бугарске, Немачке и Словеније. У складу са називом конференције, поменути интернационалну разноликост употпуњује разноврсност истраживања која се крећу дуж осе од прошлости, преко садашњости, отварајући врата размишљању о будућности словакистике. Неки од радова одражавају дијакрони приступ истраживањима словачког језика и његовог разноликог живота у прошлости или су посвећени књижевноисторијском читању дела из старијих књижевних периода. У другима се акцентује синхрони приступ и у том светлу се рефлектују актуелна питања лингвистичких и научнокњижевних истраживања вођена динамиком свакодневног живота. И на крају, али не и најмање важно, зборник обухвата прилоге који у својој основи настоје да превазиђу хоризонт садашњости и постулирају друге перспективе у развоју словакистике и њених лингвистичких, књижевних и дидактичких истраживања.

У овом разгранатом временском оквиру и међународном вишегласном колективу аутора, словакистика се посматра из различитих углова – из позиције словачког језика као народног језика у домаћој средини, разумевања/посматрања словачког као мањинског језика изван граница матичне земље (нпр. у Србији, Мађарској или Хрватској), из угла промишљања о словачком језику у настави изворних говорника у Словачкој, погледа на словачки као страни језик у наставној пракси на територији Словачке, словачког као страног језика у научноистраживачком раду и као наставног предмета изван матичне земље итд. Сличан каледоскоп представљају и научнокњижевне студије у којима се словачка књижевност представља у различитим контекстима: као (ино)народна књижевност, књижевност Доње земље (војвођанска књижевност), књижевност као дидактички проблем у домаћем и несловачком окружењу и сл.

Наведена мозаичност радова на крају се уједињује (и тиме одређује структуру Зборника) у три главне целине. Прва је посвећена лингвистичким студијама. Други тематски округ чине научнокњижевна словакистика и културологија. Последњи део је посвећен питањима наставе словачког језика и књижевности.

Верујемо да ће овај зборник допринети продубљивању и ширењу словакистичких истраживања у међународном контексту. Желимо да вам читање овог зборника подари многе подстицајне и инспиративне тренутке у којима се мудрост прошлости спаја са мислима отворним за будућност.

На крају нам дозволите да захвалимо свима онима који су својим радом допринели објављивању овог зборника – пре свега ауторкама и ауторима објављених радова, међународном рецензентском колективу и уређивачком одбору. Уједно желимо да захвалимо и свим колегиницама и колегама који су учествовали у превођењу резимеа, лектури и коректури текстова. Посебна захвалност припада Министарству науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије које је финансијски подржало објављивање овог зборника.

Уредници Зборника

PREDSLOV

Predkladaný zborník je súhrnom príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie *Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy*, ktorá sa uskutočnila 19. – 21. apríla 2023 na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade. Podujatím sme si pripomenuli dve významné jubileá belehradskej slovakistiky, a to 70. výročie univerzitnej slovakistiky v Srbsku a 25. výročie Lektorátu slovenského jazyka a kultúry na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade.

Ako naznačuje už samotný názov, konferencia mala na jednej strane bilančný charakter s ohliadnutím sa do minulosti, ktorá je v prípade slovakistiky na pôde najstaršej a najväčšej univerzity v Srbsku bohatá a naďalej podnetná. Jej korene siahajú do akademického roka 1952/1953, keď na Filozofickú, resp. od roku 1960 Filologickú fakultu Univerzity v Belehrade nastúpil na miesto lektora českého a slovenského jazyka Michal Filip. Podľa slov Márie Myjavcovej sa tak začiatkom 50. rokov 20. storočia práve belehradská Filozofická fakulta stala akousi „slovakistickou oázou“. Študovali tu významní slovakisti, ako sú Daniel Dudok, Mária Myjavcová a Michal Týr. V novších dejinách belehradskej slovakistiky je významný rok 1981, keď ako domáca lektorka slovenského jazyka začala na univerzite pôsobiť Želmíra Spasićová. Koncom 80. rokov do Belehradu prichádzajú vyučovať ďalší významní profesori slovakisti, a to Miroslav Dudok a Michal Harpáň, následne Michal Týr, Juraj Glovňa, Adam Svetlík a Zuzana Týrová.

Nielen vyššie uvedené osobnosti formovali 70-ročnú históriu belehradskej slovakistiky. Svoju pečať jej vtláčilo aj štvrtstoročie pôsobenia lektoriek a lektorov priamo zo Slovenska. Na jeho počiatku stojí akademický rok 1998/1999, keď s podporou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky vzniká na Univerzite v Belehrade Lektorát slovenského jazyka a kultúry. Na katedru tak prichádza prvá kontraktuálna lektorka – Marta Gáfriková. Po nej nasledovali Emil Horák, Juliana Beňová, Miriam Stašková, Helena Ľos Ivoríková a opäť Juliana Beňová. Aktuálnym lektorom slovenského jazyka a kultúry je Radoslav Raffaj. Kolektív súčasných vedeckých a pedagogických pracovníkov tvorí Zuzana Čížiková, absolventka novosadskej slovakistiky, a potom i ďalší zamestnanci, odchovanci belehradskej slovakistickej školy, a to Dalibor Sokolović, Stefana Paunović Rodić a Ana Marić.

Význam slovakistiky na Univerzite v Belehrade pri pohľade do uplynulých sedemdesiatich rokov potvrdzuje aj fakt, že za tento čas slovenčinu ako študijný odbor vyštudovalo vyše 160 absolventov, z toho okolo 140 skončilo základné akademické štúdium a vyše 20 aj magisterský stupeň. Mnohí naši absolventi sa stali úspešnými profesormi, prekladateľmi, novinármi, kultúrными pracovníkmi alebo sa uplatnili v iných spoločenských a hospodárskych sférach.

Okrem vzdania holdu tradícii bolo cieľom konferencie nastoliť otázky perspektívy ďalšieho výskumu slovenského jazyka a literatúry vrátane ich didaktickej zložky. V štyridsiatich ôsmich štúdiách prítomných v zborníku sú zastúpení autori z najrelevantnejších slovakistických/slavistických univerzitných pracovísk a vedec-

ko-výskumných inštitúcií, a to zo Srbska, Slovenska, Česka, Chorvátska, Maďarska, Poľska, Bulharska, Nemecka a Slovinska. Uvedenú medzinárodnú pestrosť dopĺňa v súlade s názvom konferencie diverzita príspevkov pohybujúca sa na osi od minulého, cez súčasné až po poodchýlenie dvier do uvažovania o budúcnosti slovakistiky. Časť prác odzrkadľuje diachrónne aspekty skúmania slovenského jazyka a jeho rozmanitý život v minulosti, resp. venuje sa literárnohistorickému čítaniu diel starších literárnych období. Ďalšie štúdie zasa akcentujú synchronný prístup a v jeho svetle reflektujú aktuálne otázky, ktoré so sebou prináša jazykovedný a literárnovedný výskum v dynamike každodenného života. A v neposlednom rade sú súčasťou zborníka príspevky, ktoré sa vo svojom jadre usilujú prekročiť horizont súčasnosti a postulovať ďalšie perspektívy pri rozvíjaní slovakistiky a jej lingvistiky, literárnovedne a didakticky zameraného bádania.

V tomto široko rozvetvenom časovom rámci a medzinárodne mnohohlasnom autorskom kolektíve sa tak na slovakistiku nazerá z rôznych východísk. Z pozície slovenského jazyka ako národného jazyka v domácom prostredí, z vnímania slovenčiny ako menšinového jazyka za hranicami domovskej krajiny (napr. Srbsko, Maďarsko či Chorvátsko), z uvažovania o slovenčine vo výučbe rodených hovoriacich na Slovensku, z reflektovania slovenčiny ako cudzieho jazyka v pedagogickej praxi na území Slovenska, z pohľadu slovenčiny ako cudzieho jazyka vo vedeckovýskumnej činnosti a ako objektu výučby mimo jej domovskej krajiny a pod. Podobný kaleidoskopický charakter majú aj literárnovedné štúdie, v ktorých sa taktiež prezentuje slovenská literatúra v rozličných kontextoch, a to ako (ino)národná literatúra, dolnozemska literatúra, literatúra ako didaktický problém v domácich či mimoslovenských podmienkach a pod.

Vyššie uvedenú mozaikovitosť prác tak nakoniec sceľuje (a štruktúru zborníka určuje) ich rozdelenie do troch hlavných častí. Prvá je venovaná jazykovedným štúdiám. Druhý tematický okruh tvorí literárnovedná slovakistika a kulturológia. Posledná časť sa orientuje na otázky týkajúce sa vyučovania slovenského jazyka a literatúry.

Veríme, že predkladaný zborník prispeje k prehĺbeniu a rozšíreniu slovakistického bádania v medzinárodnom meradle. Želáme Vám pri jeho čítaní veľa podnetných a inšpiratívnych chvíľ, v ktorých sa múdrosť minulosti snúbi s otvorenou myslou pre budúcnosť.

Na záver nám dovoľte ešte poďakovať všetkým tým, ktorí sa pričínili o vydanie tejto publikácie, a to najmä autorkám a autorom uverejnených prác, ako aj medzinárodnému recenzentskému kolektívu a redakčnej rade zborníka. Zároveň chceme poďakovať našim spolupracovníkom, ktorí sa podieľali na prekladoch, lektúre a jazykovej korektúre textov. Osobitné poďakovanie patrí Ministerstvu vedy, technologického rozvoja a inovácií Srbskej republiky, ktoré finančne podporilo vydanie publikácie.

Editori zborníka

FOREWORD

The presented volume comprises the papers from the international scientific conference *Slovakistics in Context: Tradition and Perspectives*, which took place April 19-21, 2023, at the Faculty of Philology of the University of Belgrade. With this conference, we commemorated two important anniversaries of Belgrade Slovakistics – the 70th anniversary of university Slovak studies in Serbia and the 25th anniversary of the Lectorate of Slovak Language and Culture at the Faculty of Philology of the University of Belgrade.

As its name suggests, the conference had, in a certain way, a summarizing character, looking back on the past of the still fruitful Slovakistics at the oldest and largest university in Serbia. Its roots go back to the academic year 1952/1953 when Michal Filip joined the Faculty of Philosophy, and then since 1960 the Faculty of Philology of the University of Belgrade as a lecturer of Czech and Slovak language. According to Mária Myjavcová, in the early 1950s, the Faculty of Philosophy in Belgrade became a kind of “Slovakist oasis”. Prominent Slovak scholars such as Daniel Dudok, Mária Myjavcová, and Michal Týr studied here. In the recent history of Slovakistics in Belgrade, 1981 was a significant year when Želmíra Spasić started working at the university as a permanent local lecturer of the Slovak language. In the late 1980s, other prominent Slovak professors came to teach in Belgrade, namely Miroslav Dudok and Michal Harpáň, followed by Michal Týr, Juraj Glovňa, Adam Svetlík and Zuzana Týrová.

It was not only the individuals mentioned above who shaped the 70-year history of Belgrade’s Slovak Studies. The work of male and female lecturers from Slovakia for the last quarter of a century also left its mark. It began in the academic year 1998/1999, when, with the support of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic, the Lectorate of Slovak Language and Culture was established at the University of Belgrade. The first contractual lecturer – Marta Gáfríková – came to the department. She was succeeded by Emil Horák, Juliana Beňová, Miriam Stašková, Helena Ľos Ivoríková, and then again Juliana Beňová. The current lecturer of Slovak language and culture is Radoslav Raffaj. The current research and teaching staff of Belgrade Slovak Studies are Zuzana Čížiková, a graduate of Novi Sad Slovak Studies, and former students of the Belgrade Slovak Studies school Dalibor Sokolović, Stefana Paunović Rodić, and Ana Marić.

When looking back at the past seventy years, the importance of Slovak studies at the University of Belgrade is also confirmed by the fact that during this time more than 160 students graduated in Slovak language and literature, around 140 of whom completed bachelor academic studies and over 20 also obtained a master’s degree. Many of our graduates have become successful professors, translators, journalists, cultural workers, or have established themselves in other social and economic spheres.

In addition to paying tribute to tradition, the goal of the conference was to raise questions about the perspective of further research on Slovak language and

literature, including the didactic component. In the forty-eight papers present in the volume, authors from the most relevant Slovak and Slavic studies universities and scientific research institutions are represented, namely from Serbia, Slovakia, the Czech Republic, Croatia, Hungary, Poland, Bulgaria, Germany, and Slovenia. In line with the title of the conference, the mentioned international diversity is complemented by the diversity of contributions moving along the axis from the past through the present to opening the door to thinking about the future of Slovakistics. Some works reflect the diachronic aspects of investigating the Slovak language and its varied life in the past or are dedicated to the literary-historical reading of works from older literary periods. Other studies, on the other hand, emphasize the synchronous approach and, in that light, reflect the current questions that linguistic and literary research brings with it in the dynamics of everyday life. Last but not least, the volume includes contributions that at their core, strive to go beyond the current horizon and postulate other perspectives in the development of Slovakistic linguistic, literary, and didactic research.

In this widely branched time frame and with an internationally multi-vocal collective of authors, Slovakistics is viewed from different starting points: the position of the Slovak language as a national language in the home environment; understanding/observing Slovak as a minority language beyond the borders of the home country (e.g., in Serbia, Hungary or Croatia): the view of thinking about Slovak in the context of teaching it to native speakers in Slovakia; reflecting on Slovak as a foreign language in pedagogical practice on the territory of Slovakia; Slovak as a foreign language in scientific and research activities and as an object of teaching outside its home country; etc. Literary studies also have a similar kaleidoscopic character, in which Slovak literature is also presented in various contexts, namely as (foreign) national literature, Lowland literature, literature as a didactic problem in domestic or non-Slovak environment, etc.

The above-mentioned mosaic of works has finally been consolidated (and thus determined the structure of this collection) by their division into three main sections. The first is devoted to linguistic studies. The second thematic area consists of literary and cultural studies. The last part focuses on questions related to the teaching of Slovak language and literature.

We believe that the presented collection will contribute to the deepening and expansion of Slovak research on an international scale. While reading it, we wish you many stimulating and inspiring moments in which the wisdom of the past is combined with an open mind for the future.

Finally, allow us to thank all those who contributed to the publication of this volume, especially the authors of the published works, as well as the international peer-review and review team and the editorial board of the volume. At the same time, we want to thank our colleagues who participated in the translations and proofreading. Special thanks go to the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, which financially supported the publication.

The editors

**ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ
ЛИНГВИСТИЧКЕ СЛОВАКИСТИКЕ**

**TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY
JAZYKOVEDNEJ SLOVAKISTIKY**

**TRADITION AND PERSPECTIVES
OF LINGUISTIC SLOVAKISTICS**

Juliana Beňová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-2764-2375>

CUDZIE SLOVÁ A STAROPAZOVSKÉ VÝRAZY Z CUDZÍCH JAZYKOV V LINGVISTICKOM DIELE EVANJELICKÉHO KŇAZA VLADIMÍRA HURBANA VLADIMÍROVA

Štúdia sa venuje problematike cudzích slov v staropazovskom nárečí v jazykovednom diele Vladimíra Hurbana Vladimírova (VHV) v období medzi dvoma svetovými vojnami. Staropazovské nárečie vnímal V. Hurban ako osobitú formu slovenčiny a prevzaté výrazy v ňom považoval za integrálnu súčasť národného jazyka, preto sa ich usiloval opísať a kategorizovať. Výsledkom jeho skúmania bolo niekoľko textov zameraných na prítomnosť cudzích slov v pazovskom nárečí a vytvorenie dvoch neúplných výkladových slovníkov. Najucelenejším je slovník staropazovských slov z cudzích jazykov, ktorý vyšiel ako súčasťou článku *Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí* v roku 1938 v časopise *Náš život*. Slovník obsahuje takmer štyristo lexikálnych jednotiek s vysvetlením významu a uvedením pôvodu. Druhý Hurbanov slovník sa zachoval iba v rukopise a obsahuje asi tisícšesťsto slov latinského pôvodu. Cieľom Hurbanovej lingvistickej činnosti bolo komplexne zachytiť cudzie slová v staropazovskom nárečí, ozrejmiť pôvod a legitimizovať ich používanie v každodennej komunikácii.

Kľúčové slová: Vladimír Hurban Vladimírov, staropazovské nárečie, slová cudzieho pôvodu, jazykovedné práce, lexikografické diela

Slovenčina v enkláve. Jedným z dôležitých nosníkov menšinovej kultúry je práve jazyk. Takmer tristo rokov sa v podmienkach odlúčenia od materskej krajiny formoval, rozvíjal a profiloval jazyk Slovákov žijúcich vo Vojvodine. V rámci niekoľkých migračných vln osídľovalo najjužnejšie časti Uhorska (Báčka, Banát, Srijem) slovenské etnikum, ktoré tu nachádzalo nové možnosti uplatnenia a existencie. Aj ďaleko od hraníc domova si Slováci uvedomovali potrebu zachovania homogénosti v rovine rodinných tradícií, spoločenských i etických hodnôt, no

¹ julianabenova73@gmail.com

najmä v oblasti jazyka a kultúry. Slovenský jazyk sa tak stal nielen základným komunikačným prostriedkom, ale aj atribútom pre zachovanie národnej identity a sebaidentifikácie v multietnickom a multilingválnom prostredí. Do nového životného priestoru si Slováci priniesli jazyk, ktorým nielen komunikovali, ale postupne ho aj kontinuálne rozvíjali, modifikovali a regulovali.

Po vzniku samostatnej Československej republiky (ČSR) sa slovenčine dostávala značná pozornosť nielen v materskej krajine, ale aj v slovenských jazykových enklávach. Problematike postavenia, fungovania a ďalšieho rozvoja národného jazyka, ktorý začína plniť špecifické funkcie, sa venujú lingvisti, kultúrni pracovníci i laici. Bokom nezostali ani vojvodinskí Slováci, ktorí sa už začiatkom dvadsiatych rokov 20. storočia aktívne zapájali do politických i kultúrnych „zápasov“ o podobu slovenčiny a prezentovali vlastné lingvistické teórie. Mnohí kultúrni pracovníci, kňazi a učitelia predkladali verejnosti vlastné poznatky z oblasti slovenského pravopisu a porovnávacej gramatiky s cieľom ozrejmovať a vysvetľovať lingvistické javy. Hoci vzdialení od materskej krajiny, nositelia slovenčiny si uvedomovali dôležitosť a nevyhnutnosť ovládania jazyka, jeho rozvoja a v istej miere i regulovania a kultivovania. Práve v menšinovom prostredí tak vznikla „potreba intenzívnejšieho udržania jazykového povedomia a fundamentálnej úrovne ovládania slovenčiny“ (Koruniak, 2020: 160), pretože oproti materskému územiú slovenský jazyk podliehal „diferenciačne cudzím a mimojazykovým vplyvom“ (Koruniak, 2020: 160). Predovšetkým predstavitelia slovenskej inteligencie sa usilovali prostredníctvom populárno-náučných textov o slovenčine vplyvať na používateľov jazyka v zmysle kultivačných zásahov i reforiem v kodifikácii. Základné tézy týkajúce sa pozície slovenčiny v slovenskej enkláve vytvárali najmä cirkevní hodnostári a učitelia, medzi ktorými si snád najviac pozornosti zasluhujú evanjelický kňaz v Erdeviku, publicista a dialektológ Ladislav Zgúth a pazovský evanjelický kňaz, publicista a dramatik Vladimír Hurban Vladimírov. Obaja kňazi apelovali na slovenskú menšinu v oblasti gramatiky i ortografie s cieľom pozdvihnúť jazykovú kultúru a ovládanie slovenčiny u miestneho obyvateľstva.

Štandardizácia i revitalizácia slovenčiny, jej opis a objasňovanie pravidiel sa v dvadsiatych rokoch 20. storočia dostali do centra pozornosti slovenského evanjelického kňaza Vladimíra Hurbana Vladimírova (1884 – 1950)², ktorý pôsobil

² Vladimír Hurban Vladimírov (vlastným menom Vladimír Konštantín Hurban; uverejňujúci aj pod pseudonymom VHV) je známy ako úspešný dramatik, literát a publicista. Po štúdiách na gymnáziu v Záhrebe a teológii vo Viedni a v Bratislave pôsobil ako učiteľ, kaplán a neskôr ako evanjelický farár v Starej Pazove, kde sa venoval aj literárnej a publicistickej činnosti. Písal divadelné hry, teoretické práce o divadle a literatúre, ale aj prózy či jazykovedné štúdie. Bol novátorom v oblasti témy a experimentoval s kompozíciou. Je autorom viacerých drám, historických hier i veselohier, rozhlasových hier, napísal operetné libretá a patrí k priekopníkom v tvorbe filmového scenára. Podrobne o živote a diele Vladimíra Hurbana Vladimírova pozri napríklad v publikácii VHV: *Vlastný životopis* alebo v *Zborníku Spolku vojvodinských Slovákov 8 – 9*.

v juhovýchodnej časti Sriemu, v mestečku Stará Pazova. V období konštituovania spisovnej slovenčiny sa V. Hurban aktívne zapájal do polemík o slovenskom jazyku, využívajúc najmä publicistiku a kňazské a pastoračné možnosti i skúsenosti. V miestnych periodikách publikoval popularizačné i teoretické práce o jazyku a zároveň organizoval praktické kurzy spisovnej slovenčiny (hodiny slovenského jazyka určené najmä miestnemu úradníctvu). V čase, keď sa spisovná slovenčina usilovala etablovať medzi Slovákami žijúcimi ďaleko od materskej krajiny, zaniatený kňaz nastolil ideu pozdvihovania a posilňovania povedomia Slovákov o materinskom jazyku. Jeho primárnym cieľom bolo pomocou praktických školení, odborných textov a populárno-náučnej publicistiky približovať gramatiku a najnovšiu kodifikáciu spisovnej slovenčiny miestnemu jazykovému spoločenstvu.

Skúmanie staropazovského nárečia. Na slovenský jazyk nazeral Vladimír Hurban Vladimírov ako na dynamický jav a uvedomoval si, že jeho aktuálna podoba sa odvíja od spoločensko-kultúrnych činiteľov, od teritoriálneho rozšírenia a najmä od medzijazykovej interferencie – jazykového transferu. Pri úvahách o jazyku a v lingvistických analýzach tak nevynechal ani problematiku cudzích výrazov v slovenčine, najmä v staropazovskom nárečí, ktoré dokonale ovládal a prirodzene používal.

Ešte na začiatku 20. storočia sa mladý V. Hurban zapojil do dialektologických výskumov, keď spolupracoval s Františkom Pastrnkom na projekte terénneho skúmania slovenských nárečí v Srbsku. Výsledky Pastrnkovej ankety boli postupne uverejňované v jednotlivých ročníkoch časopisu *Slovenské pohľady*, avšak v nasledujúcom období „výskum slovenských nárečí v Srbsku stagnoval“ (Hríbová, 2020: 245). Na činnosť kultúrnych a osvetových pracovníkov venujúcich sa problematike staropazovského nárečia nadviazal neskôr Benjamín Kamenár, ktorý „mapoval slovnú zásobu slovenského nárečia v Starej Pazove“ (Koruniak, 2020: 23) a výskumy zhrnul do niekoľkých prác zameraných na staropazovské nárečie³. K podrobnejšiemu skúmaniu staropazovského nárečia sa V. Hurban vrátil v tridsiatych rokoch 20. storočia, pričom vo viacerých prácach sa zamerával práve na prítomnosť cudzích slov v tomto nárečí a jazykové interferencie reflektujúce sa v ňom.

Staropazovské nárečie vnímal V. Hurban ako osobitú formu slovenského národného jazyka. O cudzích slovách neuvažoval z hľadiska potrebnosti, funkčnosti či vhodnosti v slovenčine a nevšimol si ani následky ich používania v zmysle oslabovania jazykového sebavedomia. Prevzaté lexémy chápal ako integrálnu súčasť národného jazyka a ich používanie nepovažoval za narušovanie

³ V rokoch 1902 – 1904 uverejnil B. Kamenár v časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti texty týkajúce sa názvov jedál a nápojov, náradia a nástrojov a liekov používaných v Starej Pazove. Podrobne pozri *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, konkrétne 1902, roč. 5, č. 6, s. 100; 1903, roč. 6, č. 1, s. 6 – 8; 1904, roč. 7, č. 4, s. 58.

vedomia národnej identity. V jazykovedných príspevkoch zasielaných do súdobých slovenských periodík (najmä do časopisov *Národná jednota* a *Náš život*)⁴ sledoval najmä pôvod cudzích slov a ich integrovanosť do výrazovej sústavy miestneho nárečia i slovenčiny vôbec.

Ani slovenčina staropazovských Slovákov nezostala voči preberaniu slov imúnna a vďaka jazykovému transferu sa do nej dostali cudzie lexémy, ktoré V. Hurban predstavil prostredníctvom čiastkových slovníkov. Pomerne rozsiahly výkladový slovník uverejnil v roku 1938 v časopise *Náš život* a nazval ho *Cudzie výrazy v pazovskom nárečí* (v slovníku sa nachádza podrobne opísaných takmer štyristo lexikálnych jednotiek). Ďalší Hurbanov slovník sa zachoval iba v rukopise, nie je datovaný a nesie názov *Pazovské výrazy z cudzích jazykov (písané foneticky)*⁵. Tento slovník je abecedným súpisom takmer tristo slov v staropazovskom nárečí prevzatých z cudzích jazykov – pri lexémach zaradených do súpisu však absentuje vysvetlenie významu, chýbajú tiež údaje o pôvode, výslovnosti a gramatike vysvetľovanej lexémy, je to holý súpis výrazov prevzatých z iných jazykov. Uvedené slovníky považujeme za výsledok Hurbanovho skúmania prítomnosti cudzích výrazov v staropazovskom nárečí, ktoré autor uskutočňoval v tridsiatych rokoch 20. storočia. Okrem výskumu cudzích slov v nárečí sa zamerával aj na problematiku latinských slov a biblických mien.

Viacere štúdie venované staropazovskému nárečiu zasielal V. Hurban do novín a časopisov, niektoré však zostali len v rukopise či strojopise v jeho pozostalosti uložené v Ústrednom archíve Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Starej Pazove (SEAVC). Obsah jednotlivých dokumentov (publikovaných a rukopisných) reflektuje, že V. Hurban plánoval vydanie slovníka staropazovských výrazov prevzatých z cudzích jazykov a vydanie slovníka latinských a biblických slov v slovenčine. Toto tvrdenie dokladujú texty zamerané na staropazovské nárečie doplnené o slovník cudzích slov v pazovskom nárečí, ktoré V. Hurban v tridsiatych rokoch 20. storočia publikoval časopisecky (VHV, 1933b; VHV, 1938), text s dodatkami k slovníku zaslaný redakcii časopisu (strojopisný dokument)⁶ a napokon aj pomerne obsiahly rukou písaný slovník zachytávajúci najmä slová latinského a gréckeho pôvodu.

⁴ Spoločensko-politický týždenník Slovákov žijúcich vo Vojvodine *Národná jednota* vychádzal v rokoch 1920 – 1941. Časopis *Náš život: časopis Matice slovenskej v Juhoslávii* bol zameraný na literatúru a kultúru a vychádzal v rokoch 1933 – 1947 v Báčskom Petrovci.

⁵ Dokument (strojopis) s názvom *Pazovské výrazy z cudzích jazykov (písané foneticky)* je uložený v Ústrednom archíve Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Starej Pazove (Srbsko) pod prírástkovým číslom RSK0000pazo/4461.

⁶ V Ústrednom archíve Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Starej Pazove sa pod prírástkovým číslom RSK0000pazo/4460 nachádza dokument nazvaný *Dodatky ku Slovníku cudzích výrazov v Staro-Pazovskom nárečí*. Dokument má slovníkovú formu (abecedne usporiadané slová s vysvetlením významu a údajmi o ich pôvode) a v závere je autorova upozorňujúca poznámka adresovaná redakcii, v ktorej Hurban žiada „dodatky umiestniť do slovníka“.

Cudzie slová v staropazovskom nárečí. Už v počiatocnom bádani staropazovského dialektu si Hurban uvedomoval, že toto nárečie je špecifickým typom nárečia, ktoré „nemožno stotožniť so žiadnym nárečím na Slovensku,“ (Maričová, 2006: 151) a formovalo sa jednak vo vzájomnom styku s inými nárečiami a jednak pod vplyvom jazykovej interferencie, najmä srbčiny a maďarčiny: „Staropazovania, ktorí roku 1770 prišli sem zo Slovenska, pod vplyvom svojho nového kraju počali miešať do svojho nárečia v prvom rade srbské slová. (...) ďalej máme mnoho maďarských výrazov a hlavne preto, že sa v prvých časoch kolonizácie Starej Pazovy pripojili k Slovákom i Maďari z Dolnej zeme (...) ale tiež i niektoré výrazy maďarské“ (VHV, 2014: 84). K dvom hlavným jazykovým vplyvom (srbčina a maďarčina) pridáva Hurban aj ďalšie: „vtisly sa do pazovského nárečia i iné výrazy, menovite z nemeckého jazyka“ (VHV, 2014: 84), ktorý bol vtedy úradným jazykom, a prostredníctvom nemčiny dostali sa do pazovského nárečia aj slová z francúzštiny a z latinčiny. Okrem spomínaných zdrojových jazykov upozorňuje Hurban aj na „starodávne slová, slovenské, dnes už skoro neupotrebované“, (VHV, 2014: 84), na biblické výrazy, na turcizmy sprostredkované srbčinou, na slová „cigánske“ a na neznáme, pri ktorých „nemožno zistiť, ako nastaly“ (VHV, 2014: 84).

Na problematiku cudzích slov nazeral V. Hurban skôr intuitívne než vedecky a pri skúmaní jazyka vychádzal najmä z dostupnej lingvistickej literatúry, ktorá sa nachádzala v knižnici na fare v Starej Pazove. Mohol sa opierať o diela Samuela Czambela (najmä *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*), o gramatiku *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* Jána Damborského a o prvú kodifikačnú príručku *Pravidlá slovenského pravopisu*. Okrem toho udržiaval V. Hurban čulú korešpondenciu s redakciou časopisu *Slovenská reč* (listy evidované v archíve SEAVC) a vo vlastných lingvistických prácach často reagoval na články iných autorov, čo dokazuje, že hoci bol predovšetkým evanjelický kňaz, v oblasti lingvistiky sa celkom slušne orientoval.

Ako sme už uviedli, do Hurbanovho zorného uhla jazykovedných výskumov sa cudzie slová prítomné v staropazovskom nárečí dostali začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia, keď zaznamenávame prvé texty venované tejto problematike. Už v januári 1933 uverejnil v *Národnej jednote* krátku úvahu o pravidlách písania cudzích slov pod názvom *Ako písať cudzie slová* a ešte v tom istom roku v časopise *Náš život* publikoval *Slovník staro-pazovských výrazov z cudzích jazykov*, neskôr korigovaný a doplnený.⁷ Vrcholom Hurbanovho jazykovedného skúmania cudzích

⁷ Hurbanove texty venované skúmaniu cudzích slov v staropazovskom nárečí vychádzali časopisecky alebo sa zachovali v rukopise. Viaceré z nich boli zaradené do súborného diela jazykovedných prác Vladimíra Hurbana, ktoré vyšlo pod názvom *Vladimír Hurban Vladimírov: Jazykovedné práce*. Zostavovateľka a editorka publikácie Anna Maričová rozdelila Hurbanove jazykovedné texty do troch kapitol. Prvú časť publikácie tvoria práce, ktoré VHV publikoval v rokoch 1927 – 1940 vo vojvodinských periodikách (dvadsaťdva príspevkov bolo uverejnených v *Národnej jednote*, tri

slov v rodnom nárečí je text *Cudzie výrazy v pazovskom nárečí*, obsahujúci krátku vstupnú štúdiu a následný pomerne rozsiahly slovník, uverejnený v časopise *Náš život* v roku 1938.

Začiatky Hurbanovej cesty za cudzími výrazmi v staropazovskom nárečí môžeme nájsť už v jeho prvých kratučkých poviedkach, ktoré napísal ešte ako študent záhrebského gymnázia na základe toho, čo počul od rodákov. Spomínané poviedky sa neskôr dostali do monografie o Starej Pazove, v ktorej sa jej autor Karol Lilge venuje aj deskripcii staropazovského nárečia, pričom ho analyzuje prostredníctvom jednotlivých jazykových rovín (gramatické kategórie, slovtvorba, názvoslovie a frazeológia) a nárečie ilustruje práve Hurbanovými poviedkami. Do kapitoly nazvanej *Krajomluva a Spevy* v monografii venovanej Starej Pazove (Lilge, 1932) zahrnul K. Lilge okrem lingvistických objasnení a nárečových textov aj súpis cudzích slov, ktoré „sa úplne udomácnily v staropazovskej mluve“ (Lilge, 1932: 211). Súpis obsahuje asi stopäťdesiat slov cudzieho pôvodu bez abecedného usporiadania, ku ktorým je uvedený slovenský ekvivalent, avšak bez kvalifikátora pôvodu. V monografii *Stará Pazova* tak K. Lilge poskytol obraz o prítomnosti cudzojazyčných prvkov v staropazovskom nárečí a pokúsil sa o jednoduchú analýzu ich vplyvu na lexikálnu rovinu jazyka. Všimol si predovšetkým pracovnú a sociálnu oblasť, v ktorých sa cudzie výrazy vyskytujú. Podľa K. Lilgeho z maďarčiny pochádzajú najmä hospodárske výrazy (*ketejffik* – povraz slúžiaci na priviazanie koňa; ohlávka), názvy oblečenia (*bekeč, ľajblík, cipele*) a mená koní (*Tindír, Madáz, Vitéz*); nemčina sa uplatnila pri pomenovaní náradia a remeselníkov (*šraubštok, tišler, šuster, šloser, šnajder, cimrman*); zo srbčiny boli prevzaté názvy úradných miestností a pomenovania niektorých úradníkov i zamestnaní (*bouvdáš, trgovec, gospodár*), kým napríklad pre Žida sa zaužívalo oslovenie *pán* (Lilge, 1932: 213). Tendenciu prirodzene používať výrazy cudzieho pôvodu v staropazovskom nárečí dokazujú aj slová a slovné výrazy v textoch, ktoré Karol Lilge začlenil do kapitoly o nárečí na ilustráciu výskytu cudzích slov. Ako sme už vyššie uviedli, autorom týchto textov je práve Vladimír Hurban. Nejde tu celkom o pôvodnú umeleckú Hurbanovu tvorbu, dva texty mladý Hurban spísal na základe rozprávania obyvateľov Starej Pazovy (*Chvastaví ľudia* a *Prvý polazovník*) a jeden text je pôvodný (*Ako raz piati hostili sa za kúsok papieru*) – Hurban ho označuje ako „skutočnú udalosť z časov hranice“ (Lilge, 1932: 215 – 218). V kratučkých poviedkach nájdeme slová, ktoré K.

v *Našom živote* a jeden v *Národnom kalendári*). Druhú časť predstavujú odpisy zachovaných rukopisných (strojopisných) prác venovaných vybraným problémom z oblasti slovenskej morfológie (predložky a predpony, používanie čísloviek, slovies), lexikológie (cudzí slová, zložené slová) a ortografie. Treťou časťou publikácie je skenovaná podoba rukopisu, ktorý A. Maričová označila ako *Slovník cudzích slov od A po Z*. Pre jednoduchšiu orientáciu a prístup k Hurbanovým textom citujeme v našej práci najmä zo súborného diela Vladimíra Hurbana Vladimírova (VHV) a tam, kde existuje iba rukopis, uvádzame prameň uložený v Ústrednom archíve Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Starej Pazove.

Lilge a neskôr i V. Hurban opisujú vo svojich prácach ako cudzie slová udomácnené „v staropazovskej mluve“ (Lilge, 1932: 211). Ako príklad uvádzame: „A teraz *hajde friško* do chiži“ (Lilge, 1932: 218); Klbási zme položili do peci a hurke do *ormaňiku*“ (Lilge, 1932: 217).

Rok po vyjení Lilgeho monografie V. Hurban nadviazal na skúmanie výskytu cudzích slov v hovorenej podobe slovenčiny obyvateľov Starej Pazovy, a to časopisecky publikovanými textami venovanými cudzím výrazom a ich písaniu. Veľmi dobre si uvedomoval, že staropazovské nárečie má značný vplyv na spisovnú podobu slovenčiny, a preto je potrebné venovať pozornosť čiastkovým problémom v tomto nárečí a lingvisticky ho osvetľovať. Veď slovná zásoba Slovákov vo Vojvodine sa obohacovala rovnako ako i lexika slovenčiny v materskej krajine, nielen utváraním nových slov, ale aj preberaním slov z iných jazykov, a preto sa V. Hurban zamerl aj na túto oblasť jazyka.⁸

Pri skúmaní cudzích slov v staropazovskom nárečí si okrem spôsobov preberania lexém zo zdrojového jazyka a ich významu všimol V. Hurban aj transkripciu v cieľovom jazyku, pričom poukazoval na nejasnosť pravidiel pri písaní prevzatých lexém. V úvahách o písaní cudzích slov sa opieral o *Pravidlá slovenského pravopisu (PSP)*⁹ z roku 1931, v ktorých sa pri písaní cudzích slov uplatňuje dvojaký spôsob: „Alebo hľadáme zachovať, nakoľko možno, pravopis jazyka, z ktorého bolo slovo prevzaté, ponechávame litery a ich skupiny v slovenčine neobvyklé a dĺžku neoznačujeme čiarkou či dĺžňom – alebo prispôsobujeme slová slovenskej výslovnosti, najmä zjednodušujeme litery zdvojené, zbavujeme sa litier a skupín v našom pravopise neobvyklých a označujeme dĺžňom – častejšie v koncovkách nežli vnútri slov – samohlásky slabík dlho vyslovovaných,“ (PSP, 1931: 17), pričom v *PSP* sú cudzie slová delené na zdomácnelé a ešte nezdomácnelé. Podobný princíp delenia cudzích slov a ich písania uplatňuje vo svojich úvahách v článku *Ako písať cudzie slová* aj Hurban, vychádzajúc z *Pravidiel slovenského pravopisu* a z Czambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*. Hurban ponúka vlastné delenie cudzích slov, a to na „úplne nečasté, časté a zdomácnelé,“ a vytvára tak tri skupiny

⁸ V medzivojnovom období, keď sa spisovná slovenčina nielen upevňovala medzi Slovákami žijúcimi ďaleko od materskej krajiny, ale sústredila sa na ňu aj vedecká pozornosť, zanietený kňaz a už etablovaný dramatik a prozaik V. Hurban prichádza s ideou pozdvihovania a posilňovania povedomia Slovákov o materinskom jazyku. Prostredníctvom praktických školení (vyučovania), odborných textov a populárno-vednej publicistiky chcel približovať gramatiku a najnovšiu kodifikáciu spisovnej slovenčiny miestnemu jazykovému spoločenstvu. Všimol si, že Slováci neovládajú slovenský pravopis a nevedia správne po slovensky hovoriť. Rozhodol sa preto vyučovať ortografiu, vysvetľovať gramatické i vývinové javy spisovnej slovenčiny a publikovať odborné texty z oblasti slovenského pravopisu, morfológie, lexikológie, etymológie a dialektológie.

⁹ Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* vznikali ako kolektívne dielo päťčlennej komisie Jazykového odboru Matice slovenskej pod vedením Václava Vážneho. Matica slovenská ich vydala v roku 1931 ako jediné ministerstvom školstva a národnej osvety schválené vydanie a zároveň ako učebnú pomôcku pre všetky typy škôl v Československej republike.

cudzích slov (VHV, 2014: 44). Do prvej skupiny zaraďuje slová, ktoré sa používajú zriedka, sú to slová „časové, náhodné – povedzme moderné“ (VHV, 2014: 44); tu ako príklady uvádza slová a slovné spojenia *yo-yo* (detská hra), *five o'clock tea* či „najmodernejší výraz americký“ *swapping* (VHV, 2014: 44), ktorý definuje ako „zamieňanie rôznych vecí miesto platenia peňazmi“ (VHV, 2014: 44 – 45), a tiež sem zaraďuje všetky vlastné cudzojazyčné mená. Druhú skupinu tvoria slová latinského a gréckeho pôvodu, pri ktorých je potrebné ovládať východiskové slovo a špecifiká deklinácie, ako je to napríklad pri slove *privilégium*, keď pri skloňovaní „-um musí odpadnúť, teda genitív hlási *privilegi-a* a nie *privilegiuma*“ (VHV, 2014: 45), pričom zvláštnu pozornosť treba venovať slovám s nepravidelnou deklináciou. Do tretej skupiny zahrnul V. Hurban už „úplne zdomácnelé“ slová, ktoré sa píše podľa „slovenského pravopisu“ – napríklad *fľaša*, *finta*, *falošný*, *farba*, *grobian*. Mimo klasifikácie ostali slová, pri ktorých sa cudzí pôvod už nepocituje (napríklad *dom*, *jahňa*, *oheň*), slovami V. Hurbana „ich pôvod úplne je vyhaslý“ (VHV, 2014: 45).

Slovníky cudzích slov. Problematiku cudzích slov v staropazovskom nárečí zhrnul Hurban do dvoch nedokončených slovníkov. Materiál do slovníkov si pripravoval postupne a čiastkové štúdie a články uverejňoval v periodikách *Národná jednota* a *Náš život* alebo sa zachovali v rukopise. Prvý zamýšľaný slovník mal zahŕňať cudzie slová v staropazovskom nárečí, k nemu sa viažu texty *Slovník staro-pazovských výrazov z cudzích jazykov*, *Cudzie výrazy v pazovskom nárečí*, *Pazovské výrazy z cudzích jazykov (písané foneticky)*, *Skúmanie staropazovského nárečia*, *Výrazy pazovské* a *Dodatky ku Slovníku cudzích výrazov v Staro-Pazovskom nárečí*, a druhý slovník obsahuje najmä slová latinského pôvodu, latinské slová a biblické výrazy. Kompletný slovník cudzích slov v staropazovskom nárečí nikdy tlačou nevyšiel, zachovali sa nám len spomínané čiastkové štúdie, besednice, strojopisné a rukou písané texty venované tejto problematike. Za najucelenejší a pomerne obsiahly slovník staropazovských slov z cudzích jazykov Hurbanovej proveniencie preto považujeme slovník, ktorý je súčasťou článku *Cudzie výrazy v pazovskom nárečí* publikovanom v roku 1938 v časopise *Náš život*. Slovník ponúka takmer štyristo lexikálnych jednotiek, pričom jednotlivé heslá sú v ňom spracované starostlivo a prehľadne, vysvetlenie významu cudzích slov je presné, výstižné a podľa možnosti čo najstručnejšie, nechýba údaj o pôvode slova.

Najobsiahlejším Hurbanovým slovníkom je slovník latinských slov a slov latinského a gréckeho pôvodu, ktorý označila Anna Marićová, zostavovateľka publikácie *Vladimír Hurban Vladimírov: Jazykovedné práce*, ako *Slovník cudzích slov od A po Z*. (VHV, 2014: 155 – 178). Takéto označenie však nevystihuje obsah spomínanej práce a v kontexte Hurbanovho skúmania cudzích slov sa môže javiť ako zavádzajúce. Rukou písaný slovník obsahuje totiž iba latinské a grécke slová a ich ekvivalenty v slovenčine. Podľa počtu zachytených slov je tento rukopisný slovník najrozsiahljší, zahŕňa takmer tisícšesťsto lexikálnych jednotiek.

Pozostáva z dvadsiatich štyroch strán a je nesmierne náročný na čítanie a analýzu. Vzhľadom na Maričovej názov sa dokonca končí predčasne, prvými heslami písmena „T“. Slová majú od písmena „A“ po začiatkové heslá písmena „C“ („K“) trojčlennú štruktúru – prvé slovo je prevzaté z latinčiny, v zátvorke nasleduje latinský výraz, z ktorého slovo pochádza, a potom slovenský, zväčša jednoslovný výklad či ekvivalent. Od litery „C“ po literu „M“ sa strieda trojčlenná štruktúra s dvojčlennou (latinský výraz a slovenský alebo srbský ekvivalent) a od „M“ sú už slová takmer nečitateľné, latinský výraz v zátvorke tu absentuje. Od litery „E“ je výklad slova uvádzaný prevažne v srbcine alebo Hurban použil na vysvetlenie srbský ekvivalent. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov: *afekt* (affectus) = duševné postavenie; *akurátny* (akurato) = správny; *epigram* = nadpis (gr); *equus* = kôň; *ergo* = dakle; *focus* = ožištie; *gratis* = besplatno; *jacio* = bacati; *Pontus* = Crno more¹⁰; *semi* = pola (archív SEAVC, RSK0000slov/1961). Slovník neobsahuje vstupný text, neexistuje k nemu opis a okolnosti jeho vzniku nie sú známe. Môžeme len predpokladať, že spomínaný slovník je výsledkom Hurbanových jazykovedných skúmaní zameraných na cudzie slová pôvodom z latinčiny a na biblické výrazy, ktoré mu ako evanjelickému kňazovi boli nepochybne blízke. Vzniku slovníka pravdepodobne predchádzali Hurbanove práce *Latinské slová v slovenčine* a *Význam mien biblických*, zachované iba v rukopise. Oba texty sú nedatované, nepoznáme ich genézu. Text *Latinské slová v slovenčine*¹¹ V. Hurban žánrovo označil ako besednica, pravdepodobne text plánoval zaslať do nejakého periodika. Impulzom k napísaniu besednice bolo autorovo úsilie ukázať, aký hlboký i pomerne rozsiahly vplyv mala latinčina na slovenčinu, a zamerať sa na jej rezíduá v súčasnom jazyku. Hurban upozorňuje na bohatú prítomnosť latinských slov v slovenčine a uvádza príklady, koľko je v slovenčine „tých latinských (indoeuropejských) slov, ktoré výrečne svedčia, že kedysi všetci Ariji (belosi) hovorili jedným jazykom“ (archív SEAVC, RSK0000lati/4445). Slová prevzaté z latinčiny rozdeľuje V. Hurban do troch skupín: slová, ktoré sa používajú v pôvodnej podobe (*absolvovať*, *fabrika*, *fakt*); slová, ktoré sa úplne udomácnili (*dom*, *múr*, *laľuja*, *konvalinka*) a slová, v ktorých je zrejмый (badateľný) latinský koreň (*jahňa* – *agnus*, *oheň* – *ignis*, *desať* – *decem*, *vidím* – *video*). Svedectvom Hurbanovho vedeckého záujmu o túto problematiku je záverečná veta besednice, v ktorej V. Hurban vyzýva, aby k tejto téme filológovia „doniesli obširnejší referát“ (archív SEAVC, RSK0000lati/4445). Rukopis pod názvom *Význam mien biblických*¹²

¹⁰ Hurbanovo vysvetlenie slova *Pontus* nie je celkom presné. Pontus alebo tiež Pontos je historické územie na severovýchode Turecka na pobreží Čierneho mora. Názov dali regiónu Gréci, ktorí ho obývali v archaickom období, a je odvodený z gréckeho názvu pre Čierne more Pontos Eukseinos, čo znamená pohostinné more.

¹¹ Rukopis (strojopis) je evidovaný v Ústrednom archíve SEAVC pod prírostkovým číslom RSK0000lati/4445.

¹² Rukopis je pod žánrovým označením „skica“ evidovaný v Ústrednom archíve SEAVC pod

je výsledkom autorovho bádania na poli biblickej onomastiky. Text obsahuje predhovor na dvoch stranách a na deviatich stranách je heslovitý súpis vlastných (biblických) mien, pričom V. Hurban heslár zostavil takto: 1. biblické meno; 2. skratka pôvodu (jazyk, z ktorého meno pochádza – aramejský, grécky, hebrejský a latinský); 3. v zátvorke niekde uvádza, ako sa vyslovuje meno v origináli; 4. za menom (heslom) vysvetľuje význam biblického mena (napríklad *Abimelech*, h. = otec kráľov; *Noe*, h. (Noach) = odpočinok). Hurbanov krátky slovník biblických mien mal podľa autora slúžiť ako pomôcka pri čítaní a interpretovaní Biblie, pretože „tieto mená prekladatelia našej Kralickej biblie nechávali v pôvodnine alebo len trochu ich prispôbovali výslovnosti našej“ (archív SEAVC, RSK0000vyzn/356) a pre súčasného čitateľa je význam týchto mien neznámy.

Stavba slovníka cudzích slov v pazovskom nárečí. Prvý Hurbanov slovník cudzích slov z roku 1933 nazvaný *Slovník Staro-Pazovských výrazov z cudzích jazykov* obsahuje okolo stotridsať slov označených ako prevzatia z francúzštiny, turečtiny, nemčiny, latinčiny, maďarčiny, juhoslovančiny a medzi nimi aj niektoré onomatopoické slová a „skomoleniny z rôznych jazykov“ (VHV, 2014: 74). Druhý slovník uverejnený v roku 1938 pod názvom *Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí* je novou, prepracovanou a doplnenou verziou prvého slovníka a zachytáva takmer štyristo lexikálnych jednotiek. Oba slovníky zostavil Hurban tak, že k východiskovým heslovým slovám spravidla uvádza slovenské ekvivalenty: *cajt* (nem. Zeit) = čas; *bekeš* (maď.) = kabát; *gospoďa* (juh.) = pani; alebo podáva ich sémantickú definíciu, vysvetľuje ich význam: *frcľa* (?) = fiflena, dievka, ktorá sa rada hrdo nosí; *herovka* (?) = jedlo, na masti vyprážené cesto, sladké; *hurka* (maď.) = jedlo, klobása plnená kašou (VHV, 2014: 74 – 78, 85 – 97). K slovám vždy uvádza ich pôvod (formou skratky v zátvorke)¹³ a následne slovenský ekvivalent alebo jeho lexikálny význam. Výnimku z takejto slovníkovej stavby predstavuje len rukopis pod názvom *Pazovské výrazy z cudzích jazykov (písané foneticky)*, kde sú všetky výrazy bez výkladu, chýba slovenský ekvivalent a kvalifikátor pôvodu. Spomínaný rukopis je rýdzim abecedným súpisom cudzích výrazov v staropazovskom nárečí a môžeme ho vnímať ako prípravnú verziu zamýšľaného slovníka.

Analýza slov a určovanie východiskového jazyka neboli u Hurbana vždy presné, a tak v slovníku možno pozorovať viaceré omyly v prezentovaní adaptačných procesov prevzatých lexém a v ich sémantickej definícii. Ako príklad uvedieme niekoľko výrazov: *bičag* (maď.) = nôž – ako východiskový jazyk je uvedená maďarčina, ide tu však o turečtinu, teda slovo bolo do slovenčiny sprostredkované cez maďarský alebo srbský jazykový filter; *badava* (s.) = darmo, darmo je! – pôvodne turecké *bedava* s významom zadarmo, ide o srbsčinou sprostredkovaný turcizmus; *taraba* (s.) = drevený plot – pôvodne perzské, turecké (*tahta perde* = drevený

prírastkovým číslom RSK0000vyzn/356.

¹³ Ak pôvod slova nebol Hurbanovi jasný, do zátvorčky dal otáznik.

záves), *taraba* v zmysle plot, drevená ohrada, z vertikálne postavených dosiek, lát; *cúriť* (s.) = tiecť – srbský význam je unikať, presakovať, v zmysle úniku vody (VHV, 2014: 74 – 78, 85 – 97). Hoci sa Hurban vo viacerých analýzach mýlil alebo bol nepresný, správne určil, že najviac prebratých slov sa do staropazovskej slovenčiny dostalo zo srbčiny (z kontaktového jazyka), a vrstvu prevzatých, importovaných slov zo srbčiny tak možno považovať za najpočetnejšiu. Toto zistenie Hurbana potvrdila neskôr aj lingvistka Mária Myjavcová, ktorá konštatuje, že väčšinu cudzích slov si používatelia slovenčiny vo Vojvodine „osvojujú prostredníctvom srbčiny“ (Myjavcová, 2009: 185). Hurban nebol lingvista a skúmaniu cudzích výrazov sa nevenoval ako odborník, ale jeho slovník zostáva dodnes aktuálny. Cudzie slová v staropazovskom nárečí, ktoré VHV „zobieral pred päťdesiatimi rokmi, v Starej Pazove sa používajú aj dnes“ (Marićová, 2011: 113).

Na poznaní slovenčiny a jej správnom používaní vo verejnej komunikácii V. Hurbanovi nesmierne záležalo. Svedectvom sú jeho verejné jazykovedné vystúpenia, odborné práce venované súdobej podobe slovenčiny vo Vojvodine aj praktické jazykové kurzy. Slovná zásoba Slovákov žijúcich vo Vojvodine sa obohacovala rovnako ako lexika slovenčiny v materskej krajine, a to nielen utváraním nových slov, ale aj preberaním slov z iných jazykov. Túto skutočnosť si V. Hurban všimol v každodennej komunikácii i vo verejných jazykových prejavoch, a preto ju vo viacerých prácach reflektoval. Jeho cieľom bolo komplexne zachytiť cudzie slová v staropazovskom nárečí, ozrejmiť ich pôvod a legitimizovať ich používanie v každodennej komunikácii. Jazykovedné práce Vladimíra Hurbana Vladimírova venované obohacovaniu slovnej zásoby, cudzím výrazom v pazovskom nárečí a latinským slovám v slovenčine možno vnímať nielen ako zaujímavé svedectvo doby, ale tiež ako inšpiratívny prameň k dejinám slovenskej lingvistiky a stavu a fungovaniu slovenčiny za hranicami materskej krajiny.

Literatúra

- Czambel, S. (1902). *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Kníhkupecko-nakladateľský spolok.
- Hríbová, M. (2022). Stav a perspektívy výskumu slovenských nárečí v Srbsku. *Slavica Slovaca*, 57 (3), 245 – 258.
- Hurban, V. V. (VHV). (2014). *Jazykovedné práce*. Zost. Anna Marićová. Slovenské vydavateľské centrum.
- Hurban, V. V. (1933a). Ako písať cudzie slová. *Národná jednota*, 14 (4), 1.
- Hurban, V. V. (1933b). Slovník staro-pazovských výrazov z cudzích jazykov. *Náš život*, 1, 181 – 184.
- Hurban, V. V. (1938). Cudzí výrazy v pazovskom nárečí. *Náš život*, 6, 197 – 206.

- Koruniak, S. (2020). *Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období*. Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov – Slovenské vydavateľské centrum.
- Lilge, K. (1932). *Stará Pazova*. Tlačou a nákladom Daniela Pažického.
- Marićová, A. (2011). *O jazyku*. Slovenské vydavateľské centrum.
- Marićová, A. (2006). *Slovenské nárečie Starej Pazovy*. Vydavateľstvo Ivan Krasko/ Vydavateľstvo ESA.
- Myjavcová, M. (2009). *Slovenská jazyková čítanka: o slovenskom jazyku vo Vojvodine*. Slovenské vydavateľské centrum.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. (1931). Štátne nakladateľstvo.
- VHV. *Vlastný životopis*. (2003). Miestny odbor Matice slovenskej, Slovenský evanjelický a. v. cirkevný zbor.
- Zborník spolku vojvodinských slovakistov 8 – 9*. (1986 – 1987).

Archívne pramene

Rukopisná pozostalosť Vladimíra Hurbana Vladimírova – Ústredný archív Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Starej Pazove (Srbsko).

Јулијана Бењова

**СТРАНЕ РЕЧИ И СТАРОПАЗОВСКИ ИЗРАЗИ ИЗ СТРАНИХ ЈЕЗИКА
У ЛИНГВИСТИЧКОМ ДЕЛУ ЕВАНГЕЛИСТИЧКОГ СВЕШТЕНИКА ВЛАДИМИРА
ХУРБАНА ВЛАДИМИРОВА**

Резиме

У међуратном периоду, многи словачки културни делатници, свештеници и учитељи који су живели у Војводини трудили су се да одрже језичку свест Словака и подрже њихов основни ниво владања словачким језиком. Евангелистички свештеник, публициста и драматург из Старе Пазове, Владимир Хурбан Владимиров (ВХВ), објављивао је текстове из области граматике и правописа са циљем да унапреди језичку културу и побољша владање словачким језиком међу локалним становништвом. Хурбан је словачки језик посматрао као динамичну појаву и био је свестан да његов облик зависи од социокултурних фактора, територијалне покривености и посебно међујезичке интерференције, због чега се у својим лингвистичким анализама фокусирао на питање страних израза у старопазовском дијалекту, којим је савршено владао и користио га природно.

В. Хурбан је старопазовски дијалекат доживљавао као посебан облик словачког националног језика. Није размишљао о страним речима из угла потребе за њима, њихове функционалности или прикладности у словачком језику нити се бавио последицама њихове употребе у смислу слабљења језичког самопоуздања Словака. Позајмљене изразе сматрао је саставним делом народног језика, те је стога настојао да их опише и категоризује. Резултат његовог лингвистичког истраживања је неколико текстова о страним речима у пазовском дијалекту и два непотпуна описна речника.

Комплетан речник страних речи у старопазовском дијалекту никада није објављен, сачуване су само студије, предавања, рукописи или текстови куцани на писаћој машини. Најсвеобухватнијим речником старопазовских речи из страних језика сматрамо речник који је део чланка „Cudzie výrazy v pazovskom nářečí“, објављеног 1938. године у часопису *Náš život*. Овај Хурбанов речник садржи скоро четири стотине лексичких јединица, речничке одреднице су у њему пажљиво и прегледно распоређене, објашњење значења страних речи је прецизно, јасно и концизно и уз сваку реч стоје и подаци о њеном пореклу. Други Хурбанов речник сачуван је само у рукопису и садржи око хиљаду шестсто одредница – речи латинског и грчког порекла, латинске речи и библијске изразе. Циљ В. Хурбана био је да свеобухватно опише стране речи у старопазовском дијалекту, расветли њихово порекло и легитимизује њихову употребу у свакодневной комуникацији.

Кључне речи: Владимир Хурбан Владимиров, старопазовски дијалекат, речи страног порекла, лингвистички радови, лексикографска дела

Juliana Beňová

**FOREIGN WORDS AND EXPRESSIONS FROM FOREIGN LANGUAGES
IN THE STARA PAZOVA DIALECT IN THE LINGUISTIC WORK
OF THE EVANGELICAL PRIEST VLADIMIR HURBAN VLADIMÍROV**

Summary

In the interwar period, many Slovak cultural workers, priests and teachers living in Vojvodina tried to maintain the language awareness of the Slovaks and support their basic level of command of the Slovak language. Evangelical priest, columnist and playwright Vladimír Hurban Vladimírov (VHV) from Stara Pazova published texts in the field of grammar and orthography with the aim of improving the language culture and command of the Slovak language among the local population. Hurban viewed the Slovak language as a dynamic phenomenon and was aware that its current form depends on socio-cultural factors, territorial expansion and especially on cross-linguistic interference, which is why he focused his linguistic analyses on the issue of foreign expressions in the Stara Pazova dialect, which he controlled perfectly and used naturally.

V. Hurban perceived the Stara Pazova dialect as a special form of the Slovak national language. He did not think about foreign words in terms of necessity, functionality or suitability in the Slovak language, and he did not even notice the consequences of their use in the sense of weakening language self-confidence. He considered borrowed expressions to be an integral part of the national language and therefore tried to describe and categorise them. The result of his linguistic research was several texts focused on the presence of foreign words in the Pazova dialect and the creation of two incomplete explanatory dictionaries.

A complete dictionary of foreign words in the Stara Pazova dialect was never published; only studies, lectures, and typewritten and handwritten texts on this topic have been preserved. We consider the most comprehensive dictionary of Stara Pazova words from foreign languages to be the dictionary that is part of the article *Cudzí výrazy v pazovskom nárečí* published in 1938 in the magazine *Náš život*. This Hurban dictionary contains almost four hundred lexical items, the entries are carefully and clearly arranged, the explanation of the meaning of foreign words is precise, concise, and as brief as possible, and for each word we find information about its origin. Hurban's second dictionary has survived only in manuscript and contains about 1 600 words of Latin and Greek origin, Latin words and biblical terms. The goal of V. Hurban was to comprehensively capture foreign words in the Stara Pazova dialect, clarify their origin and legitimise their use in everyday communication.

Keywords: Vladimír Hurban Vladimírov, dialect of Stara Pazova, foreign words, linguistic works, lexicographic works

Jozef Bilský¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0009-0007-6834-8950>

POROVNÁVANIE VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ Z HĽADISKA MIERY PÁDOVÉHO SYNKRETIZMU²

V príspevku analyzujeme dynamické procesy vo východoslovenských nárečiach vo vývine ich substantívnej deklinácie. V priebehu morfológického vývinu jazyka niektoré gramatické tvary prešli len vnútroparadigmatickým vyrovnávaním, iné zasiahla aj medziparadigmatická analógia. Výsledkom tohto splývania gramatických morfém je pádový synkretizmus. Cieľom výskumu je zistiť mieru pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii vo východoslovenských nárečiach. Mieru pádového synkretizmu porovnávame v singulári a v pluráli v rámci jedného nárečového areálu i medzi skúmanými nárečiami navzájom. Ohľadom metodológie nárečového výskumu vychádzame hlavne z R. Krajčoviča (1988). Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu, kontrastívnu a diachrónnu vedeckú charakteristiku. V neposlednom rade aplikujeme aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie z prác J. Dudášovej-Kriššákovej (2008; 2016).

Kľúčové slová: synkretizmus, morféma, rodová unifikácia, deklinácia, východoslovenské nárečia

Úvod. V príspevku analyzujeme dynamické procesy vo východoslovenských nárečiach vo vývine ich substantívnej deklinácie. Výskumom pádového synkretizmu sa zaoberáme aj v našej dizertačnej práci *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach* (2019a) a túto problematiku ďalej rozvíjame dodnes.³ Vedeckú klasifikáciu slovenských dialektov (predovšetkým na základe

¹ jozef.bilsky@juls.savba.sk

² Príspevok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny)* č. 1/0225/23 (2023 – 2025) a projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied *Slovník slovenských nárečí IV.* č. 2/0114/22.

³ Kým v uvedenej dizertácii analyzujeme pádový synkretizmus osobitne v jednotlivých nárečových areáloch, a to predovšetkým s využitím matematických a kartografických metód, v tomto článku

zvukovej roviny) ponúka J. Štolc (1994) či *Atlas slovenského jazyka. 1. My východoslovenské dialekty klasifikujeme podľa R. Krajčoviča (1988). V prípade rozdielnej miery pádového synkretizmu nárečové areály rozdeľujeme do menších celkov⁴ – buď podľa už existujúceho členenia,⁵ alebo ponúkame vlastné delenie,⁶ ktoré vyplýva z areálovej distribúcie morfológických javov.*

Cieľom výskumu je zistiť mieru pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii vo vyššie uvedených východoslovenských nárečiach, popísať priebeh vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania slovných tvarov a porovnať mieru pádového synkretizmu v singulári a v pluráli v rámci jedného nárečia i medzi skúmanými nárečiami navzájom. V tomto článku detailne neanalyzujeme pádový synkretizmus v každom východoslovenskom nárečovom areáli, ale upriamujeme pozornosť na špecifické javy substantívnej deklinácie jednotlivých nárečí, ktorými sa nevyznačuje väčšina východoslovenských nárečí.

1. Teoretické východiská

1.1 Základné pojmy. V dôsledku vyššie opísaných procesov v jazyku v jednotlivých paradigmách existujú totožné gramatické morfémy, ktoré vznikli unifikáciou, teda zjednotením jednotlivých pádových prípon, a to v súlade princípom analógie⁷ ako ikonicko-symbolickým princípom. J. Dolník (2013: 50 – 51) uvádza, že analógia tvorí základ pravidelnosti v jazyku a je dôležitým prostriedkom jazykových inovácií.⁸ K tejto unifikácii dochádza jednak v rámci jednej paradigmy⁹, jednak medzi jednotlivými paradigmami navzájom¹⁰. Výsledkom vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania je pádový synkretizmus, čím sa deklináčny systém jazyka stáva jednoduchší. Pádový synkretizmus predstavuje obsiahlejší pojem ako paradigmatické vyrovnávanie relačných morfém. S tvarovou analógiou súvisí aj odstraňovanie anomálií v podobe starých alternácií zdedených zo skoršieho obdobia vývinu jazyka, a teda tendencia po jednotnej tvaroslovnej báze. Pádový synkretizmus nevnímame staticky ako

mieru pádového synkretizmu porovnáваме medzi jednotlivými nárečiami a dopĺňame ju o časový aspekt.

⁴ Pozri Obrázok 1.

⁵ Zemplínske nárečia detailnejšie klasifikujeme podľa M. Semjanovej (1980), sotácke v súlade s V. Kováčovou (2010) a v rámci užských nárečí vymedzujeme osobitnú oblasť okolo Jenkoviec na základe výskumov F. Ruščáka (2004).

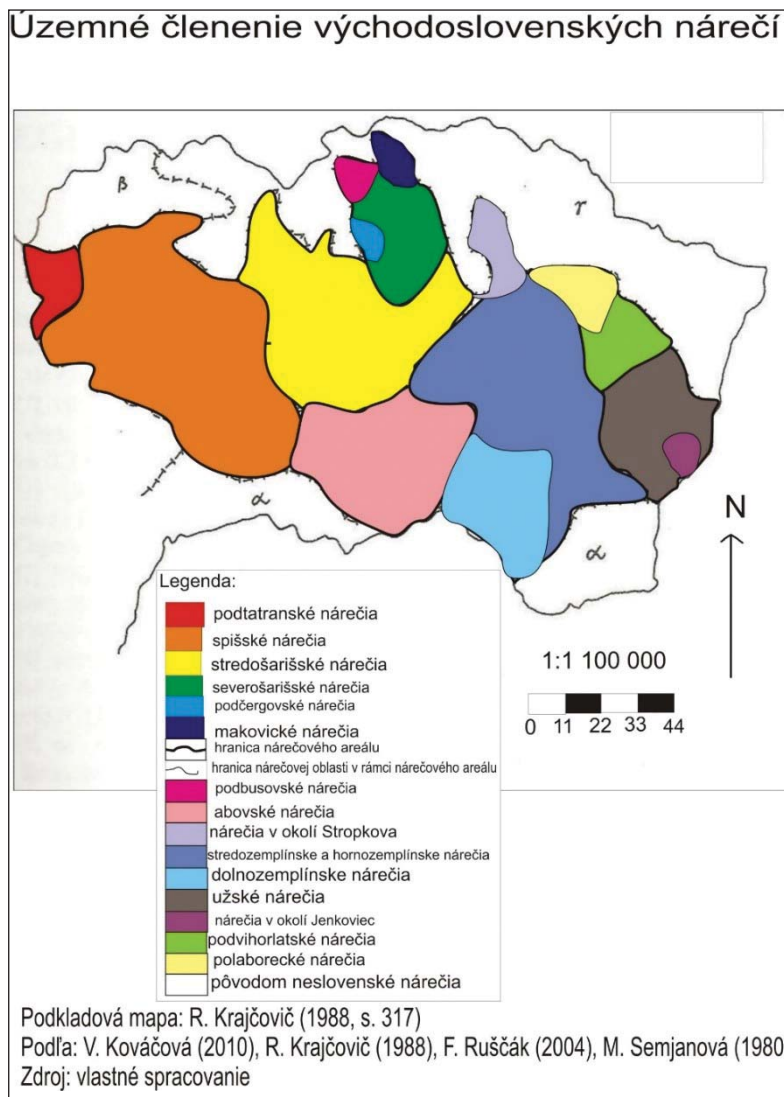
⁶ V prípade našich rodných severošarišských nárečí, kt. sme rozčlenili na základe rozdielnej deklinácie predovšetkým v pluráli.

⁷ Z pohľadu J. Dolníka (2013: 49) pri analogickom usudzovaní sa napodobňuje istá predloha, pričom sa u nej podľa J. Sabola (2007: 45) dominantne uplatňuje ikonicko-symbolický princíp.

⁸ Podľa M. Sokolovej (1995: 7) na princípe opakovateľnosti v jazyku sú založené aj všetky segmentácie slovných tvarov.

⁹ napr. G sg. *xlapa* : A sg. *xlap* > *xlapa* (G i A sg.)

¹⁰ napr. D sg. *xlapu* : D sg. *synovi* > *xlapovi*, *sinovi* (D sg.)

Obrázok 1. Areálová distribúcia morfológických javov

nemeniaci sa výsledok, ale ako dynamický (neukončený) proces, ktorý sa v danom momente nachádza v istom štádiu jazykového vývinu.

Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov (Dudášová-Kriššáková, 1993: 11). Podľa autorky (tamže) táto teória môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami (zo synchronného i diachronného hľadiska), pretože rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom

k dialektom umožňuje široké chápanie pojmu jazykový kontakt.¹¹ Bádateľka (tamže) ďalej uvádza, že na štúdium jazykových kontaktov a interferencií v dialektológii bohatý materiál poskytujú pomedzné dialekty – v našom prípade severošarišské a podtatranské.

1.2 Výskumné metódy. Pri skúmaní lingvistickej stavby nárečí sa dialektológia opiera o základné pojmy a princípy najnovšej jazykovednej metodológie (Krajčovič, 1988: 193). Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu, kontrastívnu a hlavne diachrónnu vedeckú charakteristiku.

Článok je zameraný na substantívnu deklináciu skúmaných nárečí, a tak sa metodicky opierame aj o prácu J. Dudášovej-Kriššákovej (2008), ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchronónno-diachrónnu analýzu,¹² konfrontačný opis, komparatívnu metódu a v neposlednom rade aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie,¹³ pretože pri popise jednotlivých procesov pádového synkretizmu je dôležité určiť postupný (chronologický) priebeh vývinu slovných tvarov. Výslednú sumarizáciu zisteného stavu podávame komparatívne a konfrontačne. Pri fonetickej transkripcii nárečových tvarov používame odborný prepis podľa R. Krajčoviča (1988: 191).

2. Pádový synkretizmus v nárečiach západného regiónu

2.1 Miera pádového synkretizmu v singulári. Vo väčšine nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu sa v singulárovej paradigme pôv. jo-/ɤjo-km. a nt-km. sformovala synkretická dvojica D – L sg. s unifikovanou relačnou morféomou -u (D sg. *kraju*: L sg. *kraji* > *kraju* v D i v L sg.). Táto synkretická dvojica sa nevyformovala v podtatranských nárečiach.¹⁴ To znamená, že prípony v L sg. v paradigmách typu *polo* a *kraj* sú tam pôvodné, resp. sa v nich L nevyrovnal podľa D (paradigma typu *cele*). Podobne pôvodná relačná morféma sa v podtatranských nárečiach zachovala aj v I sg. pôv. ɤjo-kmeňov. Je tu teda tvar *znamenim* oproti všeobecne východoslovenskej podobe *znameňom*. Tieto faktory spôsobili, že podtatranské nárečia sa v singulári vyznačujú najnižšou mierou pádového synkretizmu spomedzi dialektov západného regiónu východoslovenského makroareálu.

¹¹ Pri definovaní termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* vychádzame z publikácie J. Dudášovej-Kriššákovej (1993: 16 – 19).

¹² Táto metóda J. Dudášovej-Kriššákovej (2016: 35) pri výskume goralských nárečí umožňuje oddeliť javy geneticky poľské od javov, kt. boli motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Nám tento postup podobne umožní odlíšiť javy geneticky slovenské od javov, kt. sa na slovenský jazykový základ navrstvili vonkajším vplyvom poľských, resp. rusínskych nárečí.

¹³ Tento postup pomáha diferencovať javy staršie od mladších (Dudášová-Kriššáková, 2016: 35 – 36), čo je pri procese pádového synkretizmu z diachróneho pohľadu dôležité.

¹⁴ Pozri tabuľku č. 1.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	pôvodný tvar	súčasný tvar
N	krajь	kraj	polo	telę	cele
G	kraja	kraju/stroja	pola	telęte	celeca
D	kraju	kraju	polu	telęti	celec <u>u</u>
A	krajь	kraj	polo	telę	cele
V	kraju	(kraju)	polo	telę	cele
L	kraji	kraji	poli	telęte	celec <u>i</u>
I	krajemь	krajom	polom	telętьmь	celec <u>om</u>

Tabuľka 1. Vývin deklinácie v pôv. jo-km. a nt-km. v podtatranských nárečiach¹⁵

Naopak, najvyššou mierou pádového synkretizmu v sg. sa v rámci nárečí západného regiónu vyznačuje severošarišská enkláva Hažlín. Z nášho nedávneho¹⁶ výskumu v tejto lokalite vyplynulo, že relačná morféma *-ovi/-oj/-oji*¹⁷ periférne¹⁸ preniká z D sg. živ. maskulín aj do D sg. neživ. maskulín. Aj F. Buffa (1995: 122) uvádza, že v severošarišských nárečiach sa v D sg. neživ. maskulín ojedinele môžu vyskytnúť tvary s príponou *-ovi* (*temu stromikovi, gu plotovi, gu domovi*).

Týmto medziparadigmatickým vyrovnávaním neživ. maskulín so životnými (bez ohľadu na to, či sú to z diachrónneho hľadiska pôvodné u-kmeňové tvary – *gu domovi*, alebo či ide pôvodne o o-kmene – *stromikovi*, kt. sa s u-kmeňmi vyrovnali) relačná morféma *-ovi* (resp. v Hažlíne aj jej hláskoslovné varianty *-oj/-oji*) stráca pre slovenčinu typický všeobecný význam výrazového ukazovateľa životnosti a mužskej osoby.

2.2 Miera pádového synkretizmu v pluráli. Pre väčšinu nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu je v pl. charakteristická rodovo unifikovaná lokálová u-km. relačná morféma *-ox*, kt. vytvára synkretickú dvojicu L – G pl., resp. v živ. maskulínach hovoríme o synkretickej trojici L – G – A plurálu.

Vyššie opísané synkretické dvojice, resp. trojice sa nevytvorili v severošarišských nárečiach, a to ani v podbusovskej a makovickej, ani v podčergovskej skupine. Z dávnejších výskumov¹⁹ a odbornej literatúry²⁰ je známe, že v severošarišských nárečiach v pl. nedošlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu morfémy, len k medziparadigmatickému. Na rozdiel od väčšiny východoslovenských nárečí tu nevznikla synkretická dvojica L – G, resp. A plurálu.

¹⁵ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978), R. Krajčoviča (1988) a P. Žiga (2012).

¹⁶ Bilský, 2017: 23.

¹⁷ Bližšie tieto morfémy analyzujeme v štúdií Bilský (2023, v tlači).

¹⁸ Podľa dotazníkového výskumu je to 20 % (Bilský, 2017: 23).

¹⁹ F. Buffa (1953; 1995)

²⁰ ASJ II. (1978), R. Krajčovič (1988).

V makovickej a podbusovskej skupine severošarišských nárečí²¹ je v G pl. rodovo unifikovaná prípona *-uf*, v Smilne *-of*. Podľa F. Buffu (1953: 76, 81) táto morféma v životných maskulínach prenikla z G pl. do A pl., preto nesúhlasíme s tvrdením R. Krajčoviča (1988: 288), že v severošarišských nárečiach sa uplatňuje len medziparadigmatická unifikácia. Morféma *-uf* sa v týchto nárečiach sformovala vplyvom slovensko-poľských jazykových kontaktov. E. Pauliny (1990: 100) aj I. Kotulič (2017: 131) genézu tejto prípony vysvetľujú zhodne: *-ou > -óu > -uov > -uv > -uf*.²² S názorom autorov súhlasíme.

Pre L pl. je tu typická rodovo unifikovaná a-kmeňová prípona *-ax*, kt. je výsledkom dlhodobých nielen slovensko-poľských, ale aj slovensko-rusínskych jazykových kontaktov. Táto lokálová relačná morféma v porovnaní s ostatnými východoslovenskými nárečiami znižuje mieru pádového synkretizmu v maskulínach a v neutrách a výrazne ju znižuje vo feminínach.

Kvôli týmto dôvodom makovickej a podbusovské nárečia majú najnižšiu mieru pádového synkretizmu v pluráli spomedzi všetkých nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu.

Náš výskum z tejto oblasti²³ ukázal, že tieto relačné morfémy (typické pre severný Šariš)²⁴ zanikli. Vplyvom konvergentných tendencií v slovenských nárečiach ich v obidvoch pádoch a vo všetkých rodoch nahradila typicky východoslovenská rodovo unifikovaná relačná morféma *-ox*.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	súčasný tvar
N	synove	sinove	ruki	poľa
G	synovъ	sinuf	rukuf	poľuf
D	synътъ	sinom	rukom	poľom
A	syny	sinuf	ruki	poľa
V	synove	sinove	ruki	poľa
L	synъchъ	sinax	rukax	poľax
I	synъmi	sinami	rukami	poľami

Tabuľka 2. Rodovo unifikované prípony
v pl. v makovických a v podbusovských nárečiach²⁵

²¹ Ide o nárečia ležiace severne a severozápadne od mesta Bardejov. Územnú distribúciu týchto dialektov pozri na Obrázku 1.

²² Prípona *-of*, vyskytujúca sa v Smilne, má tiež u-km. pôvod, ibaže na rozdiel od morfémy *-uf* neprešla diftongizáciou a následnou monoftongizáciou. Podľa I. Kotuliča (2017: 130) vznikla priamo z prípony *-ov* (pravdepodobne hneď po vzniku neutralizácie *v > f*, ktorá je pre šarišské a spišské nárečia charakteristická aj na konci slov a tvarov).

²³ Bilský (2016; 2019b)

²⁴ genitívna prípona *-uf* a lokálová *-ax*

²⁵ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978), F. Buffu (1953; 1995), R. Krajčoviča (1988) a P. Žiga (2012).

Podčergovské dialekty²⁶ spája s podbusovskými a s makovickými neprítomnosť synkretickej dvojice L – G pl. a rodovo unifikovaná lokálová prípona *-ax*.²⁷ Odlišuje ich rodovo unifikovaná duálová relačná morféma *-ux* v G²⁸ a *-um* v D plurálu.

pád	pôv. tvar	súčasný tvar	súčasný tvar	súčasný tvar
N	synove	sinove	ruki	poľa
G	synovъ	sinux	rukux	poľux
D	synъmъ	sinum	rukum	poľum
A	syny	sinux	ruki	poľa
V	synove	sinove	ruki	poľa
L	synъchъ	sinax	rukax	poľax
I	synъmi	sinami	rukami	poľami

Tabuľka 3. Rodovo unifikované duálové prípony v pl. podčergovských nárečí²⁹

Kvôli neprítomnosti synkretickej dvojice L – G pl. a rodovo unifikovanej lokálovej prípone *-ax* je miera pádového synkretizmu v podčergovských nárečiach v pluráli nižšia ako vo väčšine nárečí východoslovenského makroareálu, no v porovnaní s makovickými a podbusovskými nárečiami ju zvyšujú duálové relačné morfémy *-ux* v G a *-um* v D.

Najvyššiu mieru pádového synkretizmu v pl. v rámci nárečí západného regiónu východoslovenského makroareálu majú abovské nárečia kvôli rodovo unifikovanej relačnej morféme *-ama* v I pl., kt. je podľa L. Bartka (1983: 264) rozšírená v severnej a centrálnej časti Abova. Predpokladáme, že táto rodovo unifikovaná reliktná relačná morféma prenikla z D – I mask. a-km., keďže vo východoslovenských nárečiach v procese rodovej unifikácie sú dominantné maskulína.

3. Pádový synkretizmus v nárečiach východného regiónu

3.1 Pádový synkretizmus v užských nárečiach. Najvyššiu mieru pádového synkretizmu v rámci nárečí východného regiónu východoslovenského makroareálu majú užské nárečia – ako v sg., tak aj v pl. – a to z nasledujúcich dôvodov:

I. Medziparadigmatická rodová unifikácia v týchto nárečiach prebehla nielen v pl., ale aj v singulári.

²⁶ Ležia juhozápadne od Bardejova na severovýchodnom úpätí pohoria Čergov.

²⁷ Porovnaj tabuľku č. 2 s tabuľkou č. 3.

²⁸ V životných maskulínach aj v A, kt. sa tu vyrovnal podľa G, podobne ako v makovických a v podbusovských nárečiach.

²⁹ Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II. (1978; 1981), F. Buffu (1995), I. Kotuliča (2017), R. Krajčoviča (1988), J. Štolca (1994) a P. Žiga (2012).

U-km. prípona *-oj* (< *-ou̯i* < *-ovi*) expandovala do D a L sg. všetkých rodov, sú tu teda tvary *sinoj*, *ženoj*, *letoj*. V rámci singuláru došlo k expanzii aj relačnej morfémy *-ou̯* v I sg. feminín (*ženo̯u̯*,³⁰ *dušo̯u̯*, *macero̯u̯*, *kojsco̯u̯*, *šveko̯u̯*).

2. Rodovo unifikovaná duálová D-I relačná morféma *-oma* v I pl. namiesto všeobecne východoslovenskej inštrumentálvej prípony *-ami* (sú tu formy *zo sinoma*, *ženoma*, *letooma*).

Prečo sa v I pl. presadila prípona *-oma*? Z pohľadu I. Kotuliča (2017: 139) tým tieto nárečia získali rovnaký vokalický element (-o-) ako v ostatných pl. príponách v G, D a v L pl. (*-ou̯*, *-om*). Z nášho pohľadu ide o širší kontext. V nárečiach východného regiónu na rozdiel od ich susedných nárečí v západnom regióne na mieste *ɔ* je vokál *o* a ten je tu všeobecne frekventovanejší. Užské nárečia ležia na periférii východoslovenského i celkovo slovenského jazykového územia. Táto geografická poloha petrifikuje staršie javy vývinu jazyka, ku kt. možno zaradiť du. morfému *-oma*. Prípona *-oma* na rozdiel od prípony *-ami* je o-km. maskulínna (hoci duálová). V slovenčine pri pádovom synkretizme dominujú maskulína.

3. Prípona *-e* v N pl. ženských ja-km. a i-kmeňov, teda splynutie ja-kmeňov s i-kmeňmi v pl. – **dušě* : **kosti* > *duše*, *kojsce* (*dlaňe*).

4. Splynutie paradigiem *dlaň* a *kojsc* – v G sg. tu existujú formy *od kojsci*, *od dlaňi*, v N pl. *zasa dva dlaňe*, *kojsce*.

V užských nárečiach sa v pl. nevytvorila synkretická dvojica, resp. v živ. maskulínach trojica L – G – (A) pl., ale opačná: G – (A) – L plurálu. To znamená, že sa tu v procese rodovej unifikácie presadila genitívna u-km. relačná morféma *-ou̯* (*sino̯u̯*, *ženo̯u̯*, *poľo̯u̯*). Tento fakt na mieru pádového synkretizmu nemá vplyv, pretože v porovnaní s nárečiami západného regiónu (kde prebehla unifikácia L – G) ide len o kvalitatívny rozdiel, nie kvantitatívny.

Prečo sa v týchto nárečiach v G – (A) – L pl. presadila u-km. morféma *-ou̯*, kým vo väčšine východoslovenských nárečí prípona *-ox*? Podľa mienky J. Dudášovej-Kriššákovvej (2001: 66) odpoveď na túto morfológickú osobitosť treba hľadať v súčinnosti s fonologickým systémom týchto nárečí. Autorka (tamže: 66, 69) uvádza, že bilabiálne *ɥ* v konsonantickom systéme týchto nárečí sa vyskytuje ako kombinatórny variant konsonantu *v* a tiež aj v pozícii za pôv. *-l* v slovách typu *robiɥ*, *žou̯ti*. Okrem toho sa tu vokál *u* vyskytuje aj v pozícii predložky. S názorom bádateľky (tamže) súhlasíme. Ako vidno, expanziu morfémy *-ou̯* spôsobila štruktúrna podmienenosť konsonantického systému užských nárečí, ktorá je výsledkom slovensko-rusínskych jazykových kontaktov.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že substantívna deklinácia užských nárečí sa vyznačuje ako vysokou mierou vnútroparadigmatického vyrovnávania,

³⁰ J. Dudášová-Kriššáková (2001: 66), súdiac podľa výskumov S. Cambela v tejto oblasti, predpokladá, že v užských nárečiach v I sg. feminín sa tiež pôvodne vyskytovala prípona *-u* a relačná morféma *-ou̯* je z neskoršieho obdobia. Preto z nášho pohľadu je náročné jednoznačne určiť, odkiaľ táto morféma v I sg. feminín pochádza. Istú rolu môže zohrávať aj tlak spisovného jazyka, no primárnym akcelerátorom tejto zmeny bude pravdepodobne analógia s G – (A) – L pl. príponou *-ou̯*.

tak aj medziparadigmatického vyrovnávania. Medziparadigmatická analógia je spôsobená expanziou morfému *-oj* v D – L sg. všetkých substantív, *-oŷ* v I sg. feminín, *-oŷ* v G – (A) – L pl. substantív, *-oma* v I pl. substantív a v neposlednom rade aj prípona *-e* v N pl. ženských ja-km. a i-kmeňov. Prípony *-oj* v D – L sg. všetkých substantív, *-oŷ* v G – (A) – L pl. substantív zároveň spôsobujú aj vysokú mieru vnútroparadigmatickej analógie. Ako vidno, relačné morfémy *-oj* a *-oŷ* majú v užských nárečiach expanzívny charakter, hoci M. Chochol (2019: 121) v budúcnosti nepredpokladá výraznejšiu expanziu prípony *-oj*, ale skôr jej ústup. Autor (tamže) argumentuje, že vo výskumoch z polovice 20. storočia prevládali tvary *rukoj*, *nohoj* oproti formám *ruce*, *nože*, no v súčasnosti registruje návrat k staršej prípone *ruke*, *nohe*, ale už bez starých konsonantických alternácií. Záverom konštatujeme, že užské dialekty sa vyznačujú najjednoduchším deklinačným systémom a najvyššou mierou pádového synkretizmu spomedzi všetkých východoslovenských nárečí.

3.2 Pádový synkretizmus v zemplínskych nárečiach. Na druhej strane najnižšiu mieru pádového synkretizmu v rámci nárečí východného regiónu majú dolnozemplínske nárečia,³¹ a to kvôli relačnej morféme *-i* v G sg. feminín, v N pl. feminín a mäkkých maskulín. Dominujú tu formy *od ženi*, *duši*, *dlaňi*, *kosci*, ale aj *dva ženi*, *duši*, *dlaňi*, *kosci*, ba aj *dva samci*, *medvezi* (ASJ II, 1981: 76 – 80; Bartko, 1998: 183; Chochol, 2019: 125; Semjanová, 1980: 239). Vidíme, že pôvodné i-km. tvary v G sg. (*dlaňi*, *kosci*), jo-km. a i-km. formy v N pl. (*dlaňi*, *kosci*, *samci*, *medvezi*) znižujú mieru pádového synkretizmu v týchto paradigmatách oproti ostatným skupinám zemplínskych nárečí.

Dá sa súhlasiť s tvrdením M. Semjanovej (1976: 57), že v zemplínskych nárečiach vzory *dlaň* a *košť* splynuli, no žiada sa nám upresniť, v ktorých skupinách zemplínskych nárečí a v akej kvalite. V G sg. vo všetkých zemplínskych nárečiach všetky feminína sa vyrovnali podľa G sg. i-km., resp. a-kmeňov. V N pl. dolnozemplínskych nárečí ja-km. nadobudli i-km., resp. a-km. tvar, kým v stredozemplínskych a hornozemplínskych nárečiach sa ženské i-km. v N pl. vyrovnali podľa ja-kmeňov.

3.3 Pádový synkretizmus v sotáckych nárečiach. Najzložitejší deklinačný systém z nárečí východného regiónu východoslovenského makroareálu majú sotácke nárečia. Prvý dôvod je, že paradigmy *dlaň* a *kosc* nesplynuli. Diferenciácia paradigiem *dlaň/kosc* v sotáckej nárečovej oblasti zblízuje tieto nárečia s nárečiami západného regiónu a odďaľuje ich od nárečí východného regiónu, kam podľa klasifikácie R. Krajčoviča (1988) patria.

Druhý dôvod predstavuje fakt, že v sotáckych nárečiach existujú archaické vokály *ä* a *y*, kt. sa podľa V. Kováčovej (2010: 86) uplatňujú nielen v rámci tvaroslovného základu, ale aj v morfológickej pozícii, teda ako pádová prípona. Zachovanie vokálov *ä*, *y* v morfológických pozíciách nemá vplyv na mieru

³¹ V okolí Sečoviec a Trebišova.

pádového synkretizmu, pretože sú to len pozičné varianty foném, no zvyšujú celkovú variantnosť gramatických morféme.

Nedávne výskumy V. Kováčovej (2010: 106) potvrdili jasnú dominanciu D-L morfémy *-oj* len pri živ. mask. a pri feminínach s tvarotvorným základom zakončeným na veláru a laryngálu. Pri neživ. mask. a pri pôv. ženských a-/ja-km. je táto prípona podľa autorkiných (tamže) výskumov sekundárna a k i-km. feminínam dokonca vôbec neprenikla. Na záver tejto problematiky bádatelka (tamže: 107) konštatuje, že výskum nepotvrdil konečnú expanziu prípony *-oj* do D – L sg. všetkých substantív a tento proces v sotáckych nárečiach nie je definitívne ukončený, lebo zo synchronného pohľadu ho sťažuje aj interferencia so spisovným jazykom. Vidíme, že prípona *-oj* má v sotáckych nárečiach porovnateľnú distribúciu ako zemplínske nárečia, čo je o dosť menej ako v susedných užských nárečiach.

R. Krajčovič (1988: 297) tvrdí, že rodová unifikácia v pl. sotáckych nárečí nie je dôsledná, lebo sa obmedzuje len na medziparadigmatické vyrovnávanie tvarov. Potvrdzuje to aj ASJ II (1981: 88 – 99, 103 – 107), kde pre G pl. je zobrazená rodovo unifikovaná relačná morféma *-oŷ* a pre L pl. *-ox*. Tento stav by spájal sotácke nárečia so severošarišskými. Výskum V. Kováčovej (2010: 56) tieto tvrdenia vyvracia. Podľa autorky (tamže) v sotáckych nárečiach došlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu aj v pl., len v rámci jednotlivých oblastí sotáckych dialektov v rozdielnej kvalite. Bádatelka (tamže) uvádza, že v podvihorlatskej skupine³² sa pl. paradigmy v G, v L a v živ. mask. aj v A vyrovnali podľa G, a teda v nich dominuje prípona *-oŷ*. Morféma *-ox* je tu len sekundárna. V polaboreckej skupine je to opačne. Ako vidno z výskumu V. Kováčovej (2010: 102 – 104), v podvihorlatskej skupine sa v procese pádového synkretizmu v G – (A) – L pl. presadila prípona *-oŷ* a v I pl. *-oma* podobne ako v užských nárečiach. V polaboreckej skupine sa v procese pádového synkretizmu v L – G – (A) pl. presadila prípona *-ox* a v I pl. *-ami* podobne ako v susedných hornozemplínskych nárečiach. Z nášho pohľadu vyrovnávanie tvarov v G – L, resp. L – G pl. v sotáckych i severošarišských nárečiach³³ svedčí o neutíchajúcich dynamických konvergentných procesoch v slovenských nárečiach.

Záver. Celkovo najvyššiu mieru pádového synkretizmu v rámci skúmaných nárečí majú užské dialekty a ich deklinačný systém substantív je najjednoduchší. Tento stav je výsledkom predovšetkým expanzie prípony *-oj* do D – L sg. všetkých paradigiem a o-km. do relačnej morfémy *-oma* do I pl. všetkých rodov. Takýmto rozsiahlym stupňom medziparadigmatickej ani vnútroparadigmatickej analógie sa nevyznačuje žiadne iné východoslovenské (a možno ani slovenské) nárečie.

Celkovo najnižšiu mieru pádového synkretizmu majú z nášho pohľadu podtatranské nárečia. Pre ne je charakteristická neprítomnosť synkretickej dvojice

³² Členenie sotáckych nárečí pozri na Obrázku 1.

³³ Pozri J. Bilský (2016: 29 – 30).

D – L sg. jo-/ьjo-km. neutier, neživ. mask. a nt-kmeňov. K relatívne nízkej miere pádového synkretizmu prispievajú i a-/ja-km. relačné morfémy v L pl. feminín a nt-kmeňov. Tento stav je zapríčinený pomedzným charakterom podtatranských nárečí a ich jazykovými kontaktmi so susednými stredoslovenskými nárečiami. K tomu ešte možno poznamenať, že najnižšou mierou pádového synkretizmu sa vyznačujú pomedzné a periférne nárečové areály – konkrétne ide o dialekty podtatranské, severošarišské a sotácke.

Záverom sa nám žiada vysvetliť, že samotný gramatický tvar (napr. *dedovi*) nemožno interpretovať bez syntaktického kontextu. Je rozdiel medzi výpoveďou *izem gu zedovi* (D) a medzi *hurorim o zedovi* (L). Vo východoslovenskom nárečovom areáli došlo v pluráli k rodovej unifikácii datívnej prípony *-om*, L–G prípony *-ox* (resp. *-ou* v nárečiach východnej časti Zemplína), a to vo všetkých paradigmách, čím sa neutralizovala gramatická kategória rodu – podobne ako vo východoslovenských jazykoch, ibaže tam došlo k rodovej unifikácii podľa a-kmeňov, pretože základom spisovných východoslovenských jazykov sa stala cirkevná slovančina. K podobnej neutralizácii kategórie rodu v pluráli došlo aj v poľštine, no na rozdiel od východoslovenských nárečí v nej neprebehla vnútroparadigmatická analógia L – G, čo ju spája so stavom v časti severošarišských a sotáckych nárečí v 20. storočí. Neutralizácia inej gramatickej kategórie prebehla aj v singulári, a to v nárečiach Zemplína a v dialekte severošarišskej enklávy Hažlín. D – L morféma *-oj/-ovi* tam prenikla aj do neživ. maskulín (podobne ako v poľštine), feminín a na krajnom východe predmetných nárečí aj do neutier. V dôsledku toho došlo k neutralizácii kategórie životnosti a mužskej osoby. Okrem toho vo feminínach tento proces zasiahol aj morfonologickú rovinu, čím nastalo zjednotenie tvaroslovnej bázy (*na ruce, na nože > na rukoj, na nohoj*).

Ďalší záver, kt. môžeme zovšeobecniť, je, že miera pádového synkretizmu stúpa, a to v dvoch aspektoch. Jeden je geografický a druhý chronologický. V geografickom aspekte miera pádového synkretizmu stúpa zo západu smerom na východ a od územnej periférie k centru. Z tohto pohľadu možno vzostupne usporiadať východoslovenské nárečia podľa celkovej miery pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii nasledujúcim spôsobom: 1. podtatranské, 2. podbusovské a makovické, 3. podčergovské, 4. spišské a stredošarišské, 5. abovské, 6. dolnozemplínske, 7. hornozemplínske a polaborecké, 8. stredozemplínske, 9. podvihorlatské, 10. užské.

Ohľadom chronologického aspektu platí, že s pribúdajúcim časom miera pádového synkretizmu stúpa a deklináčny systém substantív sa zjednodušuje.³⁴

³⁴ Pre úplnosť dodávame, že toto konštatovanie nemožno aplikovať absolútne. Podľa V. Kováčovej (2010: 107) výskum nepotvrdil konečnú expanziu prípony *-oj* do D – L sg. všetkých substantív a tento proces v sotáckych nárečiach nie je definitívne ukončený, lebo zo synchronného pohľadu ho sťažuje aj interferencia so spisovným jazykom. Aj M. Chochol (2019: 121) v budúcnosti nepredpokladá výraznejšiu expanziu prípony *-oj* v nárečiach Zemplína, ale skôr jej ústup.

Svedčí o tom sformovanie sa synkretickej dvojice, resp., trojice L – G – (A) pl. v severošarišských nárečiach a v polaboreckej skupine sotáckych nárečí. Podobne tento proces môžeme dokladovať vznikom synkretickej dvojice, resp. trojice G – (A) L pl. v podvihorlatskej skupine sotáckych nárečí. Tieto zistenia dokazujú, že pádový synkretizmus predstavuje dynamický proces, ktorý sa stále vyvíja.

Literatúra

- Bartko, L. (1983). K charakteristike abovských nárečí. V I. Michnovič (Ed.), *Nové obzory 25. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska 1983* (str. 253 – 266). Východoslovenské vydavateľstvo.
- Bartko, L. (1998). Nárečie Sečoviec. V J. Ordoš (Ed.), *Sečovce* (str. 179 – 191). L. I. M. Prešov.
- Bilský, J. (2016). Pádový synkretizmus v severošarišskom nárečí. V M. Giger, M. Příhoda (Ed.), *Slované: Souznění a konflikty* (str. 21 – 32). Filozofická fakulta Univerzity Karlovej v Prahe.
- Bilský, J. (2017). *Severošarišská archaická enkláva menom Hažlín*. Rigorózna práca. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Bilský, J. (2019a). *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach*. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Bilský, J. (2019b). Morfológické zmeny v nárečí Dlhej Lúky. V P. Karpinský, V. Perovská (Eds.), *Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes (na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)* (str. 149 – 158). Prešovská univerzita v Prešove.
- Bilský, J. (2023). Špecifická substantívnej deklinácie v severošarišských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. V K. Gajdošová, L. Jasinská (Eds.), *Zborník z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov konaného 30.11. – 01.12. 2022 v Danišovciach* (v tlači). Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Buffa, F. (1953). *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. SAV.
- Buffa, F. (1995). *Šarišské nárečia*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2013). *Všeobecná jazykoveda*. SAV.
- Dudášová-Kriššáková, J. (1993). *Goralské nárečia (Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2001). *Kapitoly zo slavistiky*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2008). *Kapitoly zo slavistiky II*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2016). *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

- Chochol, M. (2019). Vyrovnávanie deklinačných prípon substantív vo východnej časti východoslovenských nárečí. V H. Karaš (Ed.), *Prace filologiczne* (str. 117 – 133). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kotulič, I. (2017). *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Kováčová, V. (2010). *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Filozofická fakulta Katolíckej univerzity.
- Krajčovič, R. (1988). *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. SPN.
- Pauliny, E. (1990). *Vývin slovenskej deklinácie*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Ruščák, F. (2004). Nárečie Jenkoviec a okolia. V M. Imrichová (Ed.), *Slovenčina na začiatku 21. storočia: zborník z vedeckej konferencie na počesť Ivora Ripku konanej 7. marca 2003 na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity v Prešove*. (str. 195 – 199). Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sabol, J. (2007). Analogistický a anomalistický princíp pri jazykových kodifikáciách. *Jazykovedný zápisník*, 22-24 (2003/2005), 45 – 46. http://www.juls.savba.sk/sjs/zapisnikySJS/zap2003_2005.pdf
- Semjanová, M. (1976). Zo skloňovania názvov obcí v zemplínskom nárečí. V M. Majtán (Ed.), *VI. slovenská onomastická konferencia: zborník materiálov zo VI. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Nitre 4. – 6. apríla 1974* (str. 55 – 59). VEDA.
- Semjanová, M. (1980). Diskusný príspevok. V L. Bartko (Ed.), *Dialektologický zborník I.: materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. (str. 239 – 242). SPN.
- Sokolová, M. (1995). *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. SLOVACONTACT.
- Štolc, J. et al. (1968). *Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. et al. (1978). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. et al. (1981). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. (1994). *Slovenská dialektológia*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Žigo, P. (2012). *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Veda, vydavateľstvo SAV.

Јозеф Билски

**УПОРЕЂИВАЊЕ ИСТОЧНОСЛОВАЧКИХ ДИЈАЛЕКАТА
ПРЕМА СТЕПЕНУ ПАДЕЖНОГ СИНКРЕТИЗМА**

Резиме

У раду се анализирају динамички процеси у именичкој деклинацији источнословачких дијалеката. Истраживање је потврдило да је основна развојна тенденција именичке деклинације источнословачких дијалеката упрошћавање облика што за резултат има редукцију броја граматичких морфема и унификацију творбене основе. Истраживање је указало да степен падежног синкретизма расте од запада ка истоку и од периферије словачког језичког простора ка његовом центру. Такође можемо констатовати да степен падежног синкретизма с временом расте. Настају нови синкретички парњаци, превасходно у географски мањим дијалектима, по узору на географски распрострањеније дијалекте из непосредног окружења. Највиши степен падежног синкретизма је у ужим дијалектима, а најнижи у пограничним дијалекатским ареалима – подтатранским и северношаришким.

Кључне речи: синкретизам, морфема, унификација облика рода, деклинација

Jozef Bilský

**COMPARISON OF EAST SLOVAK DIALECTS
FROM THE POINT OF VIEW OF THE RATE OF CASE SYNCRETISM**

Summary

This paper analyzes dynamic processes in East Slovak dialects in the development of their noun declension. Our research confirmed that in East Slovak dialects the basic development tendency in the noun declension is the tendency to simplify word forms, which leads to a reduction in the number of grammatical morphemes and to the unification of the morphological base and the elimination of its variations. Research points out that the degree of case syncretism rises from west to east and from the periphery of the east Slovak language territory to its center. We can also state that the degree of case syncretism rises over time and new syncretic pairs are formed – primarily in smaller dialect areas due to the influence of neighbouring geographically larger dialect units. The highest degree of case syncretism is in the Uh dialects and the lowest in the border dialect areas – North Šariš and Sub-Tatra.

Keywords: syncretism, morpheme, gender unification, declension

Alena Bohunická¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-2055-2796>

KOREKTNOSŤ PERSUÁZIE V RÉTORIKE²

V príspevku sa zaoberáme rétorickou persuáziou z hľadiska parametra korektnosti. Z historickej perspektívy sa tento problém reflektuje v odlišnosti pohľadov sofistiky, dialektiky a topiky na persuáziu, resp. rétorickú argumentáciu ako jej súčasť. Výklad ukotvujeme v poznatkoch teórie komunikácie o akomodačno-asimilačnom mechanizme ako základe komunikačnej interakcie (Dolník, 2009) a v poznatkoch súčasnej psychológie (Grác, 1985, 2004) o dobrovoľnosti, zúčastnenosti, zainteresovanosti, istote a zdôvodnenosti ako princípoch presvedčovania, ktoré odlišujú persuáziu od iných spôsobov ovplyvňovania. Tieto znaky implikujú, že korektnosť tvorí súčasť obsahu pojmu persuázia a k narúšaniu tohoto parametra dochádza v špecifických podmienkach. Interpretáciu narúšania korektnej persuázie ukotvujeme v populistickej politickej rétorike, pričom zameriavame pozornosť na spôsoby dosahovania zainteresovanosti adresáta v populistickej rétorike.

Kľúčové slová: politická rétorika, persuázia, rétorická argumentácia, korektnosť, zainteresovanosť adresáta, populizmus

Úvod. Historicky je rétorika spojená so špecifickým verbálnym spôsobom ovplyvňovania – persuáziou, v špecifickej doméne – v politike. Persuázia a politika tvoria dva vzťažné piliere, na ktorých je ukotvený celý vývin rétoriky. V kontexte západného myslenia bolo štúdium persuázie samotnej späté s rozvojom väčších demokratických spoločností a s tým súvisiacou potrebou vplyvu naprieč obyvateľstvom rôzneho spoločenského pôvodu. Tieto podmienky nastali v starovekom Grécku, kde vznikajúca demokracia zároveň kládla nároky na občanov a ich schopnosť aktívne sa zapojiť do debaty o verejných záležitostiach, angažovať sa v politickom živote (porov. napríklad Shanahan et al., 2012: 330; Kraus, 2011:

¹ alena.bohunicka@uniba.sk

² Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*. Zodpovedná riešiteľka: doc. Alena Bohunická, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

30). V staroveku je prínos v uvažovaní o presvedčivej reči a v jej praktickom rozvíjaní spätý s viacerými učencami (podrobne napr. Kraus, 2011), pričom od počiatku rezonovala v rétorike otázka *korektnosti rétoriky* a presvedčovania.

1. Medze korektného presvedčovania z historickej perspektívy. Ako je známe, už v antike sa v súvislosti s korektnou či „cnostnou“ rétorikou vykryštalizovala opozícia *sofistiky* a *dialektiky*, ktoré uplatňovali rozdielne kritériá pri posudzovaní schopnosti rečníka ovplyvniť publikum. Známy sofista Gorgias sa zapísal do dejín rétoriky svojím dôrazom na pestovanie obratnosti v reči, ktorá sa realizovala najmä na štylistickej úrovni prejavu. Najvýznamnejším dokladom o jeho presvedčovacích prostriedkoch v praxi sú dva rečnícke texty, jeden oslavný a druhý zdôvodňovací: *Chvála Heleny*³ a *Palamédova obhajoba*⁴. Oba texty sú ukážkou sofistickej persuázie založenej na kumulácii rečníckych figúr s dramatizujúcim a estetizujúcim efektom. Ako píše J. Kraus, Platón vyslovil o Gorgiasovi názor, že „si více váží pravděpodobnosti než pravdy a silou řeči způsobuje, že malé věci vypadají jako veliké a důležité zas jako bezvýznamné, že nové věci vypadají staře a staré jako novinky“ (Kraus, 2011: 29). Sofistika sa stala synonymom zvodnej, manipulatívnej, či amorálnej rétoriky, v dnešnom pojmosloví sa dokonca spája s populistickou rétorikou (porov. Paitlová, 2015: 47), naproti tomu dialektiku považoval Platón za pravú filozofickú rétoriku. Dialóg Gorgias (2021), v ktorom Platón sofistickú rétoriku nazýva „úlisným lahodením“, hádam najvýraznejšie demonštruje, ako Platón obviňoval sofistov (a vlastne celú rétoriku, ktorú sofisti v danej dobe reprezentovali) zo skresľovania skutočnosti a vytvárania ilúzie pravdy. Do protikladu k sofistickej eristike ako technike vedenia sporov (podľa neho obyčajnému cviku) kládol dialektiku ako korektné ovplyvňovanie, ktoré stavia na princípoch pravdy, spravodlivosti, krásna a dobra a ktorého výsledkom je poučenie. Platón pritom úplne vylučuje z oblasti korektného (či „ctnostného“) ovplyvňovania persuáziu ako druh ovplyvňovania, ktorý podľa neho nie je v súlade s týmito princípmi. Úlohou rétoriky nemá byť presvedčovať, ale doviest k poznaniu pravdy.

Aristoteles do istej miery zachránil povest' rétoriky tým, že ju vo svojom učení o toposoch (spoločných hľadiskách) ako základe rétorickej argumentácie odbremenil od povinnosti zodpovedať sa filozofickým kritériám pravdy a nevyhnutnosti. Úspešnosť toposov spočíva v tom, že rečník sa tu opiera nielen o to, čo je nevyhnutné, ale o to, čo isté spoločenstvo považuje za zvyčajné a samozrejmé (hoci často ide o stereotypy, ktoré iné spoločenstvo disponujúce iným penzom presvedčení považuje za pochybné). Podstatu rétorickej argumentácie

³ Slovenský preklad je dostupný vďaka prekladateľom Andrejovi Kalašovi a Zuzane Zelinovej v časopise *Filozofia* (2016, roč. 71, č. 5: 425 – 430).

⁴ Slovenský preklad je dostupný vďaka prekladateľovi Andrejovi Kalašovi v časopise *Filozofia* (2014, roč. 69, č. 3: 267 – 273).

vystihuje Aristotelovo tvrdenie, že „rečník nemá tvoriť úsudky o všetkom, čo pokladá za pravdivé, ale iba o vymedzených pravdepodobnostiach, ktoré vymedzili tí, ktorí súdia“ (Aristoteles, 2009: 153). Do popredia sa uňho dostáva otázka povahy znalostných predpokladov, o ktoré sa opierajú aktéri presvedčovania. Ako poukazuje, rétorická argumentácia je založená na znalostiach inej kvality ako logická argumentácia. Pri bežnej (rétorickej) argumentácii sa uplatňuje typ usudzovania, ktoré sa opiera o znalosti z oblasti premenlivého (doxa, mienka) a tie platia len s istou mierou pravdepodobnosti, nie nevyhnutne. Premisy v úlohe argumentov, z ktorých sa vyvodzuje záver, sú teda presvedčenia, ktoré platia pre isté spoločenstvo, ale ich platnosť nie je absolútna a úlohu pri nich zohráva typická súvislosť. Tieto premisy, teda argumenty považované za samozrejmosť alebo „to, čo každý pozná a čo mu je blízke“ (Aristoteles, 2009: 153), sa obvykle vynechávajú a základom rétorickej argumentácie je tak úsudok vo forme entymémy. Aristoteles hovorí o entyméme ako sylogizme odlišnom od logického sylogizmu, dnešná lingvistická pragmatika používa na označenie entymém pojem pragmatickologický sylogizmus (Dolník, 2009: 323). Pravda v aristotelovskej rétorike chápanej ako umenie exploitácie toposov vzhľadom na cieľové publikum ostáva otázka korektnosti persuázie naďalej v hre. A Aristoteles čitateľovi nepomáha ani pojmom hodnovernosti. Tá je podľa neho základom presvedčivosti rečníckeho prejavu a spája sa s dôkazmi (logos) a osobnosťou rečníka (étos). Avšak hodnoverné nie je to, čo je pravdivé, ale to, čo publikum považuje za naozajstné, čomu verí. To naznačuje Aristoteles, keď hovorí, že hodnoverné je to, čo je dostatočne zdôvodnené či dokázané, alebo to, čo aspoň vytvára dojem pravdepodobnosti (Aristoteles, 2009: 32). Podobne je to vo sfére étosu: podľa Aristotela sú tri dôvody, prečo niekomu veríme: je to rozumnosť, čestnosť a priazeň (Aristoteles, 2009: 100). Nie sú to však nutne inherentné vlastnosti rečníka. Ale na to, aby rečník pôsobil dôveryhodne, musí *vzbudiť dojem*, že týmito vlastnosťami disponuje.

Rétorika sa vyrovnáva s kategóriou korektnosti dodnes – v teórii i praxi to znamená na jednej strane stigmatizovanie eristiky, manipulácie a propagandy, na druhej strane zohľadňovanie špecifickosti rétorickej argumentácie a usudzovania v reláciách pravdepodobného. Ako konštatuje z filozofických pozícií J. Paitlová, „rétorika je v mnoha ohľadoch neodlučiteľná od sofistiky – obě se vynořují zároveň s řeckou polis, jsou tedy produkty těžé politické kultury, rozvíjejí se právě v politické sféře a souvisí s nabytou svobodou“ (Paitlová, 2015: 47). Problém hraníc korektnej persuázie v politike sa tu pokúsime uchopiť prostredníctvom využitia poznatkov zo súčasnej psychológie (Grác, 1985, 2004) a teórie komunikácie (Dolník, 2009). Korektnosť na začiatok možno charakterizovať ako parameter, ktorý brzdí rétoriku v nehatanej účinnosti.

2. (Korektná) persuázia. Korektnosť sa vzhľadom na sociálnu interakciu bežne vníma ako prejav slušnosti v správaní, ohľaduplnosť k druhému. V rámci

teórie jazykovej komunikácie definuje korektnú komunikačnú interakciu J. Dolník ako „vzájomné pôsobenie aktérov komunikačnej udalosti so zreteľom na to, čo vyplýva zo stavu ich vnútorného sveta“ (Dolník, 2009: 361), teda s rešpektom k vnútornému stavu k druhému. Tento parameter sa vysvetľuje s oporou o akomodačno-asimilačný mechanizmus ako základ komunikačnej interakcie, vo svetle ktorého komunikačná interakcia prebieha ako vzájomné prispôsobovanie sa aktérov v kognitívnom i motivačnom aspekte. Zahŕňa to schopnosť kognitívne vplývať na druhého, ale i zohľadňovať kognitívnu kompetenciu partnera a prispôbiť sa jej, v súvislosti s motivačnou stránkou uplatňovať zámery v súlade so svojimi potrebami a hodnotami pri zohľadnení potrieb, hodnôt a emócií komunikačného partnera.

Súčasná psychológia (Grác, 1985, 2004) rozlišuje viacero metód ovplyvňovania, ktoré sú založené na slovnom pôsobení človeka na človeka. Medzi tieto metódy patrí okrem persvázie napríklad objasňovanie (klarifikácia), kritika, pochvala, sugescia či manipulácia. Dôležitým momentom je hraničnosť persvázie s inými metódami ovplyvňovania, pričom z používateľského hľadiska je naliehavá hlavne otázka odlíšenia persvázie od nekorektných foriem ovplyvňovania, ako je manipulácia či sugescia.

J. Grác (1985) ponúka vo svojej teórii persvázie základné princípy, vďaka ktorým možno odlíšiť presvedčovanie od iných typov ovplyvňovania. V krátkosti si ich pripomeňme:

a) *Dobrovoľnosť* ako možnosť samostatného, slobodného rozhodnutia bez vonkajšieho tlaku vo forme priamych či nepriamych donucovacích prostriedkov. Dobrovoľnosť predpokladá vedomie možnosti odmietnutia toho, čím persváder pôsobí, bez obavy zo sankcií v podobe zhoršenia vzťahov, zhoršenia situácie a iných trestov. Podľa J. Gráca „pri presvedčovaní ide o medzosobnú interakciu, pri ktorej prežíva jej účastník maximum dobrovoľnosti pri akceptovaní názoru druhého. Posledné slovo má mať recipient a aj keď sa ho nepodarí presvedčiť, mal by odchádzať s vedomím, že ho nestihne trest“ (Grác, 1985: 19). Ako však upozorňuje J. Dolník (2009: 322 – 326), v persvázívnej klíme vytváranej dobovým spoločensko-politickým diskurzom sa jednotlivec „dobrovoľne“ vzdáva slobody rozhodovania ako základného princípu korektnej persvázie, a to pod vplyvom vlastného sociabilného nastavenia a potreby demonštrácie príslušnosti k vybranému spoločenstvu aj prostredníctvom stereotypov, v duchu ktorých sa správa a koná (autor hovorí o deontickom sugestívnom efekte stereotypov, ktoré uľahčujú jednotlivcom život a zbavujú ich nutnosti hľadania vlastnej orientácie; Dolník, 2009: 324 – 325).

b) *Zúčastnenosť*, teda interiorizácia toho, čím sa vplýva na recipienta. Vychádza sa z poznania, že stupeň presvedčenia je priamo úmerný stupňu zúčastnenosti príjemcu. Prejavom zúčastnenosti nie je prispôsobenie v zmysle

subordinácie, ale také prispôsobenie, ktoré zahŕňa prijatie postoja za svoj vlastný, stotožnenosť s ním. V duchu korektnej interakcie založenej na akomodačno-asimilačnom mechanizme je predpokladom interiorizácie i prejav úcty k odlišnosti a poskytnutie možnosti vyjadrenia vlastného (hoci protichodného) postoja.

c) *Istota – uistenie o stanovisku.* Proces presvedčania sa viaže na skutočnosti, ktoré nie sú jasné, dané, evidentné, ale sú spravidla pochybné, predstavujú dilemy (*Mám voliť stranu X? Mám podporiť manželské zväzky homosexuálnych párov? Je pre Slovensko dobré poskytovať útočisko migrantom?*). Na to, aby aktér persuázie isté alternatívy považoval za správne, bol o nich presvedčený, musí mať pocit istoty získaný na základe informácií, alebo na základe odhadu, pravdepodobnosti. Pojem neistota sa spravidla interpretuje úplnou absenciou informácií človeka o niečom. Na druhej strane „pojem istota možno v medziľudskej komunikácii interpretovať saturovanosťou všetkými nevyhnutnými informáciami pri orientovaní sa v danej situácii“ (Grác, 2004: 28). V reálnom živote sa pohybujeme na škále medzi týmito dvoma radikálnymi situáciami. Disponujeme čiastkovými, neúplnými, dostupnými informáciami, čo je prekážkou v situácii, keď sa máme stotožniť s nejakým stanoviskom. Vtedy nastáva uisťovanie ako súčasť presvedčovania prostredníctvom dopĺňania informácií potrebných na to, aby nadobudol recipient pocit uistenia a vytváral si predpoklady o správnosti riešenia. Vychádza sa pritom nielen zo všeobecne platných poznatkov, ale i z individuálnych, až jedinečných skúseností.

d) *Zdôvodnenosť.* Človek je presvedčený len o tom, čo považuje za pravdivé, dobré alebo potrebné a k tomu dospeje zdôvodnením – uvedením argumentov ako odpovedí na to, prečo to tak má byť, prečo je to tak dobré, prečo to tak je správne. Pri presvedčovaní zahŕňajúcom uisťovanie istý jav nielen spoznávame (gnozeologický aspekt presvedčovania), ale i hodnotíme (axiologický aspekt presvedčovania). Argumenty majú nielen racionálnu povahu, ale predstavujú dôvody založené na hodnotách jedinca či spoločnosti. Podľa J. Gráca

zdôvodnenosť je ten znak persuázie, ktorý upozorňuje, že prijatie akéhokoľvek presvedčenia je zdôvodňované nielen jeho správnosťou a pravdivosťou, ale aj hodnotovou orientovanosťou. Človek je teda presvedčený o tom alebo onom, pretože to pokladá za správne a pravdivé, alebo preto, lebo to súvisí s hodnotou, ktorú uznáva (2004: 31), považuje to teda za dobré.

Napríklad pri spoločenských otázkach ako je v nedávnej minulosti očkovanie proti covidu, sledujeme, že pri presvedčovaní (v očkovacej kampani) využíva persuadér (v tomto prípade Ministerstvo zdravotníctva SR) hodnoty ako *sloboda, zdravie*:

Obrázok 1.

e) *Zainteresovanosť* ako záujem recipienta vyvolaný informáciami, ktorými persuadér vplýva nielen na jeho kognitívnu stránku (odovzdávanie informácií a poznatkov = docere), ale i na emocionálnu a hodnotovú zložku jeho psychiky (informácie, ktoré vníma ako potrebné, zaujímavé, užitočné = majú pre neho hodnotu, istý zmysel). Práve zameranosť na emocionálnu a hodnotovú zložku v persuázii je však dvojsečná zbraň, ktorá pomáha recipienta získať, ale ten sa zároveň stáva ľahko manipulovateľný, ako to v súčasnosti možno pozorovať v prejavoch populistkej rétoriky. Tá reaguje na najzákladnejšie potreby adresátov, čím dosahuje vysokú zainteresovanosť más. Nižšie sa preto zameriame na realizáciu vyššie uvedených znakov persuázie v populistickej rétorike, so zvláštnym dôrazom na mechanizmus *zdôvodňovania* a dosahovania *zainteresovanosti* v ňom.

3. Persuázia v populistickej rétorike (s ohľadom na dosahovanie zainteresovanosti). Populistickú rétoriku možno s oporou o výklad J. Rancièra (2013) charakterizovať prostredníctvom nasledovných znakov, ktoré vystupujú ako podstatné pre vymedzenie samotného populizmu: a) spôsob prejavu, ktorým sa rečník obracia priamo na ľud; b) frekventované uisťovanie ľudu o tom, že vládnuce elity sa starajú o svoje vlastné záujmy a nie o verejný záujem; c) rétorika, ktorá využíva pojem identity, vyjadruje obavu z ohrozenia identity a v dôsledku toho je xenofóbná (Rancière, 2013: 137 – 138; porov. i definíciu Mudde/Kaltwasser, 2011: 5). Kategória identity je kľúčová pre výstavbu rétorickej argumentácie v populizme a je základným nástrojom dosahovania zainteresovanosti adresáta.

Sociálna identita kategórie samotnej skupiny ľudí uplatnenej v politickej rétorike je pritom veľmi rôznorodá, pretože ide o zoskupenie jednotlivcov majúcih rôzne potreby, záujmy, hodnoty, postoje, a pochádzajúcich z rôznych ekonomických vrstiev či národnostných skupín. Formovaniu sociálnej identity tohto zoskupenia zvonka dopomáha perspektíva uchopenia (rétorické koncipovanie). Podľa skúmaní viacerých bádateľov (napr. C. Reinemann et al., 2017), v populistickej rétorike je s pojmom ľud spojených niekoľko reprezentácií, ktoré sa vzájomne prekrývajú.

V týchto reprezentáciách sa uplatňuje perspektíva politická (ľud ako suverén so synonymami *občania, voliči*, či atribútom *demokratický ľud*), ekonomická (ľud ako vrstva s atribútmi *obyčajný ľud, chudobný ľud, pracovitý ľud, ťažko skúšaný ľud, ožobračovaný ľud* a pod.), národná (ľud ako národ s etnonymom v úlohe synonyma – *Slováci*, ale i inkluzívnym výrazom *bratia*), kultúrna (*prostý človek, osvietený ľud, veriaci ľud*). Každá z týchto reprezentácií ľudu môže existovať aj bez toho, aby bola zaťažená populizmom,⁵ v populistickej rétorike sú však vyššie uvedené reprezentácie ľudu pragmatizované takým využitím, ktoré posilňuje politický kapitál rečníka, jeho pozitívny obraz, imidž obhajcu, ochrancu, záchrancu, čím sa zároveň buduje gorgiasovská dominantná pozícia rečníka v procese persuázie.⁶ Ľud a jeho potreby, očakávania, pocity a túžby sa stávajú nástrojom na získanie popularity, mandátu, moci a v konečnom dôsledku osobného prospechu politika. Konkrétne: súčasťou tejto pragmatizácie v sociálne ladenej populistickej rétorike (v súčasnosti najmohutnejší variant populizmu), ktorá uplatňuje ekonomickú perspektívu pri koncipovaní ľudu (*obyčajný ľud* ako ekonomicky slabšia vrstva, a potom konkretizácia adresáta ako *rodiny, seniori, skupiny ohrozené chudobou* atď.) je napríklad také presvedčanie, ktoré využíva dosahovanie **zainteresovanosti** adresáta prostredníctvom apelu na základné životné potreby (porov. ukážky z bilbordov zo súčasnej volebnej kampane: *Chcete lacnejšie potraviny? Chcete lacnejšie energie?*). Pripomeňme si veľmi dobre známy predvolebný slogan strany SMER z roku 2012: *Ľudia si zaslúžia istoty*.

⁵ Na rôzne konceptuálne varianty bežného (nie odborného) pojmu, z ktorého vyviera aj politická konceptualizácia, nás upozorňujú spojenia, ktoré sa uvádzajú vo výkladových slovníkoch slovenčiny ako doklad výskytu slova ľud: *slovenský ľud, nábožný ľud, veriaci ľud, Boží ľud, dedinský ľud, zbedačený ľud, chudobný ľud, neslobodný ľud, poddaný ľud, pospolitý ľud, prostý ľud, jednoduchý ľud* a i. Táto stručná exemplifikácia vo výkladových slovníkoch naznačuje niekoľko pomerne jasne vyprofilovaných konceptuálnych variantov, a to národný, náboženský či sociálny. Tieto varianty (a ešte ďalšie) nadobúdajú špecifickú náplň v politickej rétorike.

⁶ J. Kraus (2011) si všíma, že významnú úlohu pri Gorgiasovom modeli persuázie zohráva oslovanie adresáta z dominantnej pozície a monologická forma prejavu. „...Gorgiúv rečník díky tomu, že je zasväten do umění zacházet se slovy a že umí využívat logické důkazy a paradoxy, stojí vysoko nad auditoriem, dokáže jím manipulovat. Modelem komunikace tu je vztah asymetrie a spolu s tím monolog, charakterizovaný virtuozitou řečníka a němým údivem a obdivem ze strany auditoria“ (Kraus, 2011: 30). Do protikladu ku Gorgiasovmu dominantnému rečníkovi stavia Kraus koncept rečníka v učení iného sofistu, Protagoras. U neho sa presvedčovanie odohráva v rámci symetrického vzťahu zobrazeného dialógom, „ve kterém se každá strana snaží prosadit svůj pohled, každá chce hledáním nejlepšího z možných argumentů získat převahu nad partnerem a protivníkem, ovlivnit jeho názor“ (Kraus, 2011: 30). Práve Protagorasovi je pripisovaná idea, že pri použití jazyka sa obratne ohýbajú významy slov v záujme ovplyvňovania. Jeho pestovanie dialogickej obratnosti potom nevyučuje ani prekrúcanie slov a manipuláciu.

Obrázok 2.

Na jednej strane zainteresovanosť (vzbudenie záujmu) je jedným zo základných predpokladov účinnej persuázie popri dobrovoľnosti, zúčastnenosti, istote či zdôvodenosti (Grác, 1982), čo je spojené s tým, že pri presvedčovaní vplyvame nielen na kognitívnu stránku (odovzdávanie informácií a poznatkov = docere), ale aj na emocionálnu, hodnotovú stránku psychiky. Na druhej strane však účinná persuázia naráža na hranice korektnosti v prípade, že sa apeluje na základné potreby adresáta (ako istota, bezpečie, rodina); tak sa síce veľmi jednoducho dosiahne jeho zainteresovanosť, ale výsledok presvedčovania prináša prospech hlavne persuadérovi. Tým, že sociálne ladená populistická rétorika vytvára kvázihomogénnu skupinu *obyčajný ľud* a naturalizuje presvedčenie, že táto skupina trpí ekonomickou nedocenenosťou, vytvára zároveň priestor pre politické kompenzácie, ktoré ťažia z tohto presvedčenia a zainteresovanosti adresáta (kompenzácie ako „rodinné balíčky“, 200 eur na dieťa, 500 eur odmena za voľby a pod.).

Pre persuáziu v populistickej rétorike je kľúčové i v literatúre viackrát opisované inscenovanie skutočnosti na princípe kontrastu. Súčasťou takéhoto rétorického koncipovania skutočnosti je dichotomické delenie ľudí na „my“ a „oni“ (porov. Štefančík, 2021: 462⁷), s cieľom idealizácie ľudu a ostrakizovania nepriateľa, vinníkov, pred ktorými treba ľud brániť (porov. aj Smolík, 2018: 105). Na dosiahnutie väčšej zainteresovanosti fungujú ako podporné stratégie v rámci dichotomizácie: a) axiologizácia pojmov s vecným obsahom, b) dramatizácia či c) simplifikácia. Axiologizácia pojmov s vecným obsahom spočíva v ich hodnotovom spracovaní v záujme rétorického odlúčenia skupín. Ľud je potom skupina, ktorej sa pripisujú kladné atribúty ako dobro, slušnosť, pracovitosť a pod. v opozícii k iným skupinám reprezentujúcim zlo, nespravodlivosť, príživníctvo, ohrozenie, nemorálnosť a pod. Tieto skupiny rétoricky vystupujú vo vzťahu pragmatického opozita k pojmu ľud (porov. napr. v xenofóbnej populistickej rétorike *migrant* nie je

⁷ K ďalším komunikačným stratégiám spoločným pre pravicový aj ľavicový populizmus radí autor dramatizáciu, vytváranie konšpiračných teórií, dehumanizáciu (Štefančík, 2021: 461 – 470).

v duchu slovníkového výkladu⁸ „ten, ktorý mení miesto pobytu s cieľom usadiť sa“, ale „ten, kto ohrozuje našich ľudí, špeciálne naše ženy“; v homofóbnej populistickej rétorike *transsexuál* nie je „jednotlivec psychicky stotožnený s opačným pohlavím, majúci túžbu zmeniť pohlavie“, ale „chorý či zvrátený jednotlivec, ktorý má zlý vplyv aj na iných, najmä našu mládež“; *transrodové osoby* sú „pomýlené osoby, tí, čo nevedia, čo sú“). Takto spracované pojmy vystupujú v populistickej rétorike ako hodnotiace stereotypy, teda štandardizované názory, presvedčenia fixujúce postoje kolektívu k sebe a k predstaviteľom iných kolektívov a ako poznamenáva J. Dolník, fungujú ako opora v usudzovacom akte (Dolník, 2009: 323), teda i v politickej rétorickej argumentácii. Okrem toho participujú na emocionálnej zainteresovanosti adresáta (fixujú na jednej strane pozitívne emócie spojené s vlastnou skupinou a na druhej strane negatívne emócie ako odpor, strach, hnev vo vzťahu ku skupinám, proti ktorým je populistická rétorika namierená). Rôzne typy populistickej rétoriky tak špecifickými hodnotiacimi stereotypmi idealizujú skupinu ľudí a naturalizujú rôzne typy presvedčení: xenofóbna populistická rétorika naturalizuje presvedčenie, že „naši ľudia/Slováci“ ako exkluzívna skupina majú prednostné práva; homofóbna populistická rétorika obdobne ohraničuje skupinu *slušný ľud* a naturalizuje presvedčenie, že táto skupina je držiteľom morálky a správnych hodnôt.

Uvedené hodnotiace stereotypy sú zároveň výsledkom simplifikácie, v rámci ktorej rečník robí skutočnosť a reč zrozumiteľnejšou aj tým, že riadi, podsúva či priamo zexplicitňuje závery, ktoré konvenujú s jeho záujmami a ideovou ponukou (hoci nemusia konvenovať s jeho vlastným presvedčením). Vyvodená inferencia a explicitné vyjadrenie toho, „čo to znamená“, je v populistickej rétorike účelové a spravidla kooperuje so stratégiou vytvárania antagonizmov, teda dopomáha vytvárať obraz nepriateľa, ktorý ohrozuje záujmy ľudu (inferencia má podobu: znamená to X a X je pre vás zlé/X je dobré pre vášho nepriateľa). Porovnajme k tomu príznačný výrok: *Banky ľuďom chladnokrvne rozposielajú listy, že budú platiť aj dvakrát viac, lebo oni chcú svoje miliardové zisky a spoliehajú sa, že im to prejde*⁹. Ten zároveň demonštruje, ako sociálne podfarbená populistická rétorika vytvára ďalšie skupiny, ktorým sa pripisuje vina za zlé sociálne podmienky, chudobu, nízke platy a pod., v tomto prípade banky (v iných prípadoch aj západné mocnosti, Európsku komisiu, veľké krajiny EÚ, v slovenskej populistickej rétorike hlavne Nemecko, obchodné reťazce alebo iné skupiny, ktoré sa vzdialili od občajného človeka, pracujúceho ľudu). Zároveň možno vo výroku sledovať, ako simplifikáciu podporuje obvyklý spôsob rozvíjania témy v populistickej rétorike,

⁸ Na porovnanie vecných výkladov hesiel *migrant* a *transsexuál* odkazujeme na slovníkový portál JÚLŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk/>

⁹ Výrok zo statusu umiestneného 2. júla 2023 na facebookovom profile Roberta Fica <https://www.facebook.com/robertficosk> [cit. 3. 7. 2023]

ktorým je objasňovanie. Objasňovanie (klarifikácia) je uvádzanie príčin stavu (*Prečo sa majú ľudia zle? Lebo banky chcú miliardové zisky*) a výsledkom má byť pochopenie faktov a logických vzťahov medzi nimi (porov. Grác, 1985: 34), pričom v politickej rétorike klarifikácia zastupuje argumentáciu, teda uvádzanie dôvodov na podporu rečníkovej tézy. Objasňovanie v populistickej rétorike nie je však primárne kognitívny proces, pri ktorom sa využívajú racionálne argumenty. Od takéhoto objasňovania odlišuje J. Grác (1985) objasňovanie ako valorizačný proces, pri ktorom sa využívajú hodnotiace argumenty, ako to vidíme vo vyššie uvedenej ukážke (*chladnokrvne rozposielajú ľuďom listy, lebo chcú miliardové zisky*). Vidíme, že tento valorizačný proces typicky sprevádza dramatizácia v podobe využitia hodnotiacich výrazov a intenzifikátorov (*chladnokrvne, miliardové*). Všetky tieto postupy majú prispieť k emocionálnej zainteresovanosti adresátov, k intenzifikácii naliehavosti problému (a tým vzbudeniu záujmu oň) a k priblíženiu sa k ľudu a vzbudeniu ilúzie o zúčastnenosti na deliberácii.

Záver. Prehľad a charakteristika znakov persúázie poukazuje na to, že parameter korektnosti, tak ako sme ho vyššie vymedzili, nie je potrebné pridávať k persúázii ako jej explicitný atribút, pretože je súčasťou obsahu pojmu persúázia. Politický kontext však spravidla navodzuje potrebu zexplicitnenia korektnosti ako požadovaného parametra persúázie. Toto platí obzvlášť v politickej rétorike označovanej ako populistická, voči ktorej sa vznáša kritika za získavanie voliča za každú cenu bez ohľadu na kategóriu etiky, morálky, estetiky a pravdy. Korektnosť rétoriky je tu v konflikte so silnou axiologizáciou pojmov, simplifikáciou a dramatizáciou, ktoré sa účelovo využívajú na podporu zainteresovanosti adresáta.

Literatúra

- Aristoteles (2009). *Rétorika*. Prekl. Peter Kuklica. Thetis.
- Dolník, J. (2009). *Všeobecná jazykoveda*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Gorgias (2016). Chvála Heleny. *Filozofia*, 71 (5), 425 – 430.
- Gorgias (2014). Palamédova obhajoba. *Filozofia*, 69 (3), 267 – 273.
- Grác, J. (1985). *Persúázia. O vplyvňovanie človeka človekom*. Vydavateľstvo Osveta.
- Grác, J. (2004). *Osobitosti presvedčovania ako uistenia vo výchovnom procese*. Prednáška. http://www.uski.sk/frames_files/ran/2004/ran-2004-1-03.pdf
- Kraus, J. (2011). *Rétorika v evropské kultúre i ve světě*. Karolinum.
- Mudde, C., Kaltwasser, C. R. (2011). *Voices of the peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. (working paper). https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/378_0.pdf
- Paitlová, J. (2015). Platón, nečtostní sofisté a pravá filosofická rétorika. *E-logos – Electronic Journal for Philosophy*, 22 (2), 47 – 60. DOI: 10.18267/j.e-logos.422

- Platón (2021). *Gorgias*. Prekl. František Novotný. Oikoymenh.
- Rancièere, J. (2013). L'introuvable populisme. V A. Badiou, P. Bourdieu, J. Butler, G. Didi-Huberman, S. Khiari, J. Rancièere, *Qu'est-ce qu'un peuple?* (s. 137 – 143). La fabrique.
- Reinemann, C., Aalberg, T., Esser, F., Strömbäck, J., Vreese, C. de (2017). Populist political communication: Toward a Model of its causes, forms, and effects. V T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Stromback, C. De Vreese (Eds.), *Populist political communication in Europe* (s. 12 – 25). Routledge.
- Shanahan, F., Vogelaar, E. A., Seele, P. (2018). Persuasion in Organizational Rhetoric. Distinguishing between Instrumental and Deliberative Approaches. V O. Ihlen, R. L. Heath (Ed), *Handbook of Organizational Rhetoric and Communication* (s. 329 – 343). John Wiley & Sons, Inc.
- Smolík, J. (2018). Populismus je... V R. Štefančík (Ed.), *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie III.*, (s. 101 – 116). Ekonóm.

Pramene

- Facebookový profil Roberta Fica. <https://www.facebook.com/robertficosk> [cit. 18. 7. 2023].
- Fico, Robert: *Je naivné domnievať sa, že veľké krajiny nám pomôžu*. Video umiestnené 16. októbra 2022 na facebookovom profile Roberta Fica <https://www.facebook.com/robertficosk> [cit. 10. 2. 2023].
- Matovič, I., Heger, E. *Tlačová konferencia Igora Matoviča a Eduarda Hegera 25. 6. 2022 Ľudí v štichu nenecháme*. <https://www.youtube.com/watch?v=-VS3BSqkqVs> [cit. 3. 10. 2022].
- <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 3. 10. 2022].

Алена Бохуњицка

КОРЕКТНОСТ ПЕРСУАЗИЈЕ У РЕТОРИЦИ

Резиме

Проблем коректности персуазије у реторици отворила је још античка филозофија кроз разлике у погледу на персуазију између софистике, дијалектике и топике. Објашњењу овог проблема можемо допринети коришћењем актуелних сазнања из теорије комуникације, посебно ослањањем на механизме акомодације и асимилације као основу интеракције у комуникацији (Dolník, 2009). Ако им придружимо и сазнања из савремене психологије (Grác, 1985, 2004) о добровољности, укључености, заинтересованости, сигурности и оправданости као принципима убеђивања, можемо закључити да је коректност саставни део садржаја појма персуазија и да до одступања од овог параметра долази у специфичним условима какве, на пример, ствара политичка реторика. Ово се посебно односи на ону политичку реторику коју називамо популистичком и која је критикована због придобијања бирача по сваку цену, без обзира на етику, морал, естетику и правду. Популистичка реторика делује на најосновније потребе адресата чиме се постиже висок ниво заинтересованости маса. У раду смо се зато фокусирали на реализацију претходно наведених принципа персуазије у популистичкој реторици с посебним акцентом на механизма образлагања и оставривања заинтересованости у оквиру њега. Коректност реторике је овде у конфликту са јаком аксиологизацијом појмова, симплификацијом и драматизацијом, које се користе циљано да би се осигурала заинтересованост адресата.

Кључне речи: политичка реторика, персуазија, реторичка аргументација, коректност, заинтересованост адресата, популизам

Alena Bohunická

CORRECTNESS OF PERSUASION IN RHETORIC

Summary

The problem of the correctness of persuasion in rhetoric has already been opened up by ancient philosophy in the different views of sophistry, dialectics and topics on persuasion. It is possible to contribute to the clarification of this problem by using current knowledge from the theory of communication, especially by relying on the accommodation-assimilation mechanism as the basis of communication interaction (Dolník, 2009). In connection with knowledge from contemporary psychology (Grác, 1985, 2004) about participation, interest, voluntariness, certainty and reasoning as principles of persuasion, we can conclude that correctness is part of the content of the term persuasion and that this parameter is violated in specific conditions, such as those created by (for example) political rhetoric. This is especially true in the populist rhetoric which is criticized for winning voters at any cost regardless of the category of ethics, aesthetics and truth. Populist rhetoric responds to the basic needs of the addressees, thus gaining high interest of the masses. In the paper, we focused on the implementation of the above-mentioned principles of persuasion in populist rhetoric, with special emphasis on the mechanism of reasoning and achieving interest in it. The correctness of the rhetoric is in conflict with the strong axiologisation of terms, simplification and dramatization, which are purposefully used to support the interest of the addressee.

Keywords: political rhetoric, persuasion, rhetorical argumentation, correctness, interest of the addressee, populism

Daša Cimermanová¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0009-0004-0050-3350>

RIEŠENIE JAZYKOVÝCH PROBLÉMOV V KONTEXTE RÔZNYCH FORIEM JAZYKOVÉHO PORADENSTVA (NA PRÍKLADE JAZYKOVÝCH PROBLÉMOV SÚVISIACICH S VOJNOVÝM KONFLIKTOM NA UKRAJINE)²

Príspevok mapuje typy jazykového poradenstva na Slovensku, a to počnúc oficiálnym (jazyková poradňa JÚĽŠ SAV) naprieč skupinami na internete, v ktorých sa sústreďujú poučení jazykovi používatelia (redaktori, prekladatelia alebo učitelia), až po internetové diskusie, do ktorých sa môže zapojiť akýkoľvek jazykový používateľ. Zameriame sa na jazykovú poradňu JÚĽŠ SAV (internetový portál aj interné odpovede používateľom), facebookovú skupinu *Jazyková poradňa ASAP*, ktorá je prevádzkovaná prekladateľskou agentúrou, profily na sociálnej sieti Instagram a blogy, ktoré sa zameriavajú na jazykové poradenstvo a na rôzne internetové diskusie súvisiace s jazykom (fórum freespace.sk). V príspevku poukážeme aj na to, že jazykový problém môže mať rôzne riešenia podľa toho, aký typ jazykového poradenstva sa na konkrétny problém pozerá. Zameriame sa na jazykové problémy, ktoré súvisia s prebiehajúcim vojnovým konfliktom na Ukrajine, a to konkrétne na prepis názvov niektorých ukrajinských miest.

Analýza sa bude opierať aj o teóriu jazykového plánovania (jazykovej politiky) a jazykového manažmentu.

Kľúčové slová: jazykový problém, jazykové poradenstvo, jazykové plánovanie, jazykový manažment, vojna na Ukrajine

¹ dasa.cimermanova@juls.savba.sk; interná doktorandka

² Štúdiá je výstupom z grantového projektu VEGA č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*. Zodpovedná riešiteľka: doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

1. Existencia jazykových problémov ako základ jazykového poradenstva.

Jazykové problémy sú prirodzenou súčasťou fungovania živého jazyka v konkrétnych jazykových a spoločensko-politických situáciách. Aj pri výklade samotného pojmu „jazykový problém“ sa stretávame s istou mierou neistoty, pretože už jeho presné vymedzenie predstavuje druh problému. Jazykové problémy môžeme zaradiť do širšieho komplexu spoločenských problémov a týkajú sa akejkolvek aktivity spojenej s jazykom, napr. vyučovanie jazykov, problémy spojené s prekladmi, štruktúrno-jazykové problémy a pod.

Na jazykové problémy môžeme nazerať z rôznych hľadísk, napr. z pohľadu jazykového používateľa (prístup „zdola“/bottom-up) alebo z pohľadu lingvistov (prístup „zhora“/top-down), pričom sa jednotlivé problémy oboch skupín nemusia zhodovať. Jazykový problém z pohľadu bottom-up predstavuje jav, ktorý ako problematický v komunikácii vníma používateľ jazyka a v rámci manažmentu problému³ potenciálne hľadá oporu u jazykového odborníka alebo v konzultácii s iným jazykovým používateľom, prípadne postupuje na základe vlastného jazykového citu, vedomia alebo analógie. Jazykové problémy z pohľadu top-down sú javy, ktoré ako problematické vnímajú jazykoví odborníci na základe hodnotenia jazykovej praxe a identifikácie jazykových jednotiek, ktoré väčšinou nie sú v súlade s (kodifikovanou) jazykovou normou. Bežní jazykoví používatelia však takýto jav za problematický považovať nemusia, až kým naň neupozornia odborníci. V inej literatúre sa stretávame aj s označeniami reálne a umelé jazykové problémy, pričom umelé jazykové problémy nevznikajú v komunikácii prirodzene, ale ide o taký odklon od normy, na ktorý upozorňujú odborníci. Reálne jazykové problémy sú oproti tomu také problémy, ktoré prežívajú používatelia jazyka prirodzene v komunikácii (porov. Dolník, 2010a). V našej práci sa zaoberáme jazykovými problémami z hľadiska jazykového používateľa, čiže z hľadiska jazykového manažmentu uplatňujeme prístup bottom-up (Sebők, 2022: 337 – 338).

Zároveň jazykové problémy chápeme ako „okolnosť, ktorá bráni hovoriacemu dosiahnuť svoj jazykový cieľ“ (Lanstyák, 2010: 41) alebo ako „negatívne hodnotený odklon od normy uplatňovanej v danom diskurze“ (Lanstyák, 2010: 42). Môže ísť teda o pravopisné odchýlky alebo používanie nespisovných slov, či tvarov v takých textoch, resp. prehovoroch, v ktorých sa vyžaduje používanie spisovného jazyka. Vychádzajúc z pohľadu bottom-up „ako jazykový problém sa vnímajú len tie jazykové javy, ktoré používatelia prežívajú v komunikácii ako problém, a teda potenciálne hľadajú oporu u jazykového experta“ (Dolník, 2010a: 145). Ako sme však uviedli vyššie, v niektorých prípadoch sa jazykoví používatelia neobracajú na jazykových odborníkov, ale na riešenie sa snažia prísť sami na základe svojich teoretických znalostí či jazykovej inteligencie, alebo v komunikácii s inými jazykovými používateľmi.

³ Pod pojmom „manažment jazykových problémov“ rozumieme akúkoľvek aktivitu, ktorú používateľ vyvíja, aby jav, ktorý vníma ako problematický, vyriešil (porov. Lanstyák, 2014).

Z vyššie uvedených rôznych typov reálnych jazykových problémov a rôznych foriem ich manažmentu sa v našom príspevku budeme zameriavať na fenomén jazykového poradenstva ako jedného z nástrojov riešenia jazykových otázok, ktoré sú vnímané ako jazykový problém a vyskytujú sa v komunikácii jazykových používateľov.

2. Jazykové poradenstvo a jeho formy na Slovensku. Jazykové poradenstvo na Slovensku má bohatú tradíciu a v spoločnosti je vnímané rozmanito. Existuje v rámci korpusového jazykového plánovania a tvorí súčasť tzv. jazykového manažmentu, ktorý sa vymedzuje ako súčasť jazykovej praxe a predstavuje jednu zo zložiek jazykovej politiky a plánovania (porov. Spolsky, 2004: 5). Ide o činnosť, pri ktorej sa osoba alebo inštitúcia snaží ovplyvňovať jazykovú situáciu jazykového spoločenstva (Spolsky, 2004: 8). Na jazykový manažment (podobne ako na jazykové problémy) môžeme nazerať z pohľadu inštitúcií alebo z pohľadu jednotlivcov, a teda ako na organizovaný (ak ide o manažment realizovaný inštitúciami) alebo jednoduchý (manažment realizovaný jednotlivcami). Jednoduchý jazykový manažment sa uplatňuje len vtedy, ak si používateľ jazyka uvedomuje existenciu normy a pozitívne alebo negatívne odchýlky voči nej (porov. Nekvapil, 2006). Organizovaný jazykový manažment (kam môžeme zaradiť jazykové poradenstvo) sa zameriava najmä na negatívne odchýlky od normy, reaguje na ne a usiluje sa o implementáciu opatrení voči nim do spoločnosti – ide teda o regulačnú činnosť.

Jazykové poradenstvo zabezpečuje v rámci jazyka regulačnú činnosť, ktorá „spočíva v aktu rady, doporučení, návodu k jazykovému chováni tazateľa. Odráží sa také v lingvistov⁴ očakávaní, že tazateľ radu prijme, ať už pro sebe alebo – čož je dôležitejšie – pro širší skupinu užívateľů“ (Uhlířová et al., 2005: 113). Okrem regulačnej činnosti by malo jazykové poradenstvo zabezpečiť aj jazykové vzdelávanie používateľov a tým aj kultivovanie spisovného jazyka. To sa prejavuje formou odpovedí, napr. jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied⁴ vo svojich odpovediach podáva okrem riešenia aj jeho vysvetlenie a odôvodnenie. Úloha jazykového poradenstva by tak nemala spočívať v preskriptívnosti – nemá prikazovať alebo zakazovať, ale odporúčať, radiť alebo usmerňovať. Napriek tomu je jazykové poradenstvo vnímané verejnosťou ako direktívne. V súvislosti s tým navrhol J. Dolník tri tézy novej koncepcie jazykového poradenstva, z ktorých preň vyplýva potreba nepredpisovať, čo má byť v jazyku správne, ale podporovať jazykový cit používateľov apelovaním na ich normálne jazykové prežívanie, podporovať funkčné používanie jazykových prostriedkov aj keď odporujú norme a tiež „nezakazovať“ slová cudzieho pôvodu, ak si ich používanie vyžaduje komunikačná situácia (porov. Dolník, 2010b: 197 – 202).

Okrem vyššie opísaného jazykového poradenstva, ktoré by sme mohli nazvať **oficiálne inštitucionálne**⁵, sa v posledných rokoch stretávame na Slovensku aj

⁴ Ďalej v texte budeme používať skratku JÚĽŠ SAV.

⁵ V nasledujúcich častiach práce budeme používať aj skrátené pomenovanie, a to oficiálne (jazykové) poradenstvo.

s ďalšími formami poradenstva, a to **profesionálnym a ľudovým**. V nasledujúcich podkapitolách stručne charakterizujeme jednotlivé formy jazykového poradenstva na Slovensku a pri každej kategórii uvedieme príklady konkrétnych „jazykových poradní“.

2.1. Oficiálne inštitucionálne jazykové poradenstvo. Do tejto kategórie zaraďujeme jazykové poradne, v pozadí ktorých stojí jazykový expert na vysokej úrovni – lingvista, ktorý sa zaoberá vedeckým opisom jazyka a je súčasťou vedeckej inštitúcie. Pri riešení jazykových problémov (napr. pri koncipovaní odpovedí na otázky jazykových používateľov) využíva vedecké zdroje (slovníky, akademické príručky, encyklopédie, štúdie, lingvistické časopisy a podobne). Odpovede sú objektívne, ponúkajú vedecké fakty s výkladom a ich súčasťou nie je diskusia. Písomná odpoveď má formu oficiálneho listu s potrebnými formálnymi náležitosťami ako hlavička, oslovenie, pozdrav a podpis. Odpovede sú stručné, ale informačne bohaté, neobsahujú vyjadrenie emócií a jazykových postojov. Zameriava sa väčšinou na okruh štruktúrnych jazykových problémov.

Zaraďujeme sem *jazykovú poradňu JÚĽŠ SAV*, pretože spĺňa všetky vyššie uvedené parametre oficiálneho jazykového poradenstva. Jazyková poradňa JÚĽŠ SAV funguje ako telefonická, e-mailová a webová poradňa. V rámci telefonической a e-mailovej poradne jej pracovníčky odpovedajú na otázky jazykových používateľov v reálnom čase – v prípade telefonической poradne hneď, v prípade e-mailovej s istým časovým odstupom. Oproti tomu webová jazyková poradňa⁶ funguje ako databáza, na ktorej sú už vyriešené otázky aj s odpoveďami, odpoveď je formálne štruktúrovaná ako tzv. jazykové okienko. Táto databáza je pravidelne aktualizovaná, redigovaná a dopĺňaná, v súčasnosti obsahuje viac než 7000 odpovedí. Ročne príde do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV cca 900 listov (formou e-mailu), ktorá zároveň vybaví viac než tisíc telefonátov. Návštevnosť webovej jazykovej poradne je cca 168-tisíc reálnych používateľov za mesiac a má cca 400-tisíc zobrazení mesačne.

K oficiálnemu jazykovému poradenstvu môžeme zaradiť aj jazykové okienka v lingvistických časopisoch, napr. rubriky *Rozličnosti*, *Spytovali ste sa*, *Z webovej poradne* časopisu *Kultúra slova* a tiež niektoré popularizačné sekcie v iných periodikách (napr. *Naša univerzita*, *Quark* a pod.), ktoré vytvárajú pracovníčky a pracovníci jazykovedného ústavu a vychádzajú z otázok adresovaných jazykovej poradni, alebo odborníci z univerzitných pracovísk.

2.2. Profesionálne jazykové poradenstvo. K tejto forme jazykového poradenstva zaraďujeme také (prevažne online dostupné) jazykové poradne, v pozadí ktorých stojí jazykový profesionál (používa jazyk ako svoj pracovný nástroj, napr. prekladateľ, učiteľ slovenčiny, korektor, redaktor a pod.), ale zároveň miera

⁶ Dostupné na <https://jazykovaporadna.sme.sk/>

jeho teoretického lingvistického vzdelania je nižšia ako u lingvistu⁷. Profesionálne jazykové poradenstvo sa realizuje prostredníctvom blogov, profilov na sociálnych sieťach (Facebook, Instagram) alebo v diskusiách, ktorých sa zúčastňujú už vyššie charakterizovaní jazykovi profesionáli.

Jazykové poradne tohto typu sa zameriavajú na riešenie aktuálnych (najčastejšie štruktúrno-jazykových) jazykových problémov a reagujú na potreby a problémy profesionálnych jazykových používateľov, čo dokazujú príspevky na ich sociálnych sieťach (napr. „Minule ste sa nás v stories⁸/pod príspevkom pýtali...“ (obr. 2) a pod.). Jazykové problémy riešia v dopredu pripravovaných príspevkoch (obsahujú zaujímavý a pútavý obrázok a popis, v ktorom zdôvodňujú riešenie) a tiež v anketách prostredníctvom príbehov (v nich reagujú na reálne otázky jazykových používateľov). Oproti oficiálnemu jazykovému poradenstvu nespádajú pod vedeckú inštitúciu, no sú (väčšinou) spravované firmami (prekladateľskými). Autori takýchto stránok majú vzhľadom na svoje zamestnanie istú mieru teoretického lingvistického vzdelania.

Profesionálne jazykové poradne majú popularizačno-vzdelávací charakter, snažia sa jazykových používateľov vzdelávať atraktívnou a interaktívnou formou. Napriek tomu, že ich úloha by nemala byť preskriptívna, vo väčšine prípadov sa do preskriptívnej pozície stavajú tým, že sa snažia upriamiť pozornosť len na jeden správny variant a iné tvary označujú ako nesprávne, nespisovné. Pri informáciách, ktoré ponúkajú, majú uvedené zdroje, z ktorých vychádzajú – vo väčšine prípadov sú to slovníky, jazyková poradňa JÚLŠ SAV alebo rubriky v jazykovedných časopisoch, teda tieto informácie vnímajú ako pomerne relevantné. Tento typ jazykových poradní má veľký dosah na sociálnych sieťach (každú sleduje viac než 10-tisíc používateľov) a teda majú vplyv na jazykové povedomie ostatných používateľov jazyka a celkovo na jazykovú kultúru a kultivovanie slovenčiny.

Oproti oficiálnemu jazykovému poradenstvu okrem vypracovania riešenia vedú profesionálne jazykové poradne s používateľmi dlhšie diskusie – v komentároch pod príspevkami alebo v rámci skupiny na sociálnej sieti Facebook, v ktorej jazykové poradenstvo prebieha formou dlhšej diskusie. Dôležité je tiež zdôrazniť, že oproti oficiálnemu jazykovému poradenstvu (ktoré ponúka objektívne odpovede s výkladom, bez emócií a jazykových postojov) sa v riešení jazykových problémov profesionálnej formy jazykového poradenstva do určitej

⁷ Miera teoretického lingvistického vzdelania, resp. teoretických lingvistických poznatkov je pre nás zaujímavá, pretože na základe nej vieme odlíšiť jednotlivé druhy jazykového poradenstva. Na základe získaných teoretických poznatkov sú vypracovávané riešenia jazykových problémov, ktoré sa v rôznych druhoch poradenstva líšia.

⁸ Stories sú tzv. príbehy na sociálnej sieti Instagram, prostredníctvom ktorých môžu používatelia zverejňovať fotky, videá, ankety alebo hlasovanie. Ak sa príbehy neuložia do tzv. „výberov“ (priečinky, v ktorých príbehy existujú až kým ich spravovateľ profilu nevymaže), po 24 hodinách od zverejnenia zmiznú. Ďalej v práci budeme v tejto súvislosti používať slovenský ekvivalent *príbeh*.

miery stretávame s vyjadrovaním subjektívneho názoru, emócií a jazykových postojov pri riešení jazykových problémov. V nasledujúcej časti predstavíme niekoľko reprezentantov profesionálneho jazykového poradenstva.

*viete_po_slovensky*⁹

Ide o profil na sociálnej sieti Instagram patriaci pod firmu, ktorá sa venuje korektúram a tvorbe textov na webové stránky. Profesionáli, ktorí spravujú túto stránku, sú absolventi odborov slovenského jazyka, čiže miera teoretických lingvistických poznatkov je evidentná. Firma má vlastnú webstránku a uvedený profil na sociálnej sieti, ktorý má vysoký dosah – 4. 5. 2023 mala stránka 17 800 sledovateľov. Prostredníctvom profilu na sociálnej sieti Instagram ponúkajú riešenie jazykových problémov cez príspevky alebo príbehy. Príspevok je uvedený prostredníctvom pútavého farebného obrázka, ktorý naznačuje, o aký jazykový problém ide (obr. 1). Pod obrázkom je vždy text, ktorý bližšie vysvetľuje daný jazykový problém (obr. 2) a na jeho konci je uvedený zdroj (obr. 2).

Jazyková poradňa v príbehoch funguje prostredníctvom ankety. Do zverejneného okienka napíše používateľ svoju otázku (obr. 3) a v ďalšom príbehu nájde okienko so svojou otázkou a pod ním odpoveď (obr. 3). Nevýhodou tejto formy poradenstva je to, že pokiaľ príbehy nie sú uložené v tzv. „výbere“, po 24 hodinách zmiznú.

Posledným spôsobom, ktorým firma poskytuje jazykové poradenstvo, je tzv. „jazyková poradňa na mieru“. Podľa informácií uvedených na webovej stránke sa táto jazyková poradňa zameriava na problémy týkajúce sa gramatiky a pravopisu. Vo svojej online jazykovej poradni firma sprostredkúva „30-minútové jazykové poradenstvo s vyštudovanými učiteľkami slovenčiny, ktoré vám pomôžu vyriešiť váš jazykový problém. Online jazyková poradňa prebieha v termíne po vzájomnej telefonickej dohode“ (Texty na kľúč, cit. 5. 5. 2023). Z popisu však nie je jasné, ako jazykové poradenstvo prebieha – či prostredníctvom telefonátu, formou vypracovania písomnej odpovede, osobného alebo online stretnutia. Táto služba je – na rozdiel od jazykovej poradne JÚLŠ SAV – sponatnená.

*hovorme.spisovne*¹⁰

Ide o profil na sociálnej sieti Instagram a zároveň o rovnomenný blog, ktorý má v popise uvedené, že „sme Slováci a máme svoj úradný jazyk. Denne komunikujeme a svojím prejavom ovplyvňujeme ostatných. Hovorme spisovne, hovorme po slovensky“ (hovorme.spisovne, cit. 5. 5. 2023). Profil má veľký dosah, sleduje ho 13-tisíc používateľov. Profil aj blog upozorňujú na nespisovné varianty spisovných slov používané v bežnej komunikácii alebo v médiách. Riešia teda

⁹ Dostupné na https://www.instagram.com/viete_po_slovensky/

¹⁰ Dostupné na <https://www.instagram.com/hovorme.spisovne/>

len také jazykové problémy, ktoré sa týkajú (ne)spisovnosti alebo jazykovej (ne)správnosti.

Na jazykové problémy reagujú na oboch platformách prostredníctvom príspevkov, ktoré sú graficky atraktívne a obsahujú vždy dve slová – spisovné a nespisovné (obr. 4). Textová súčasť obrázka obsahuje vysvetlenie, v ktorom sa odvolávajú na slovenské slovníky, vo väčšine prípadov však ide o doslovne prebratú alebo čiastočne upravenú odpoveď jazykovej poradne JÚLŠ SAV uverejnenú na webovej stránke www.jazykovaporadna.sme.sk (obr. 5) a v závere uvádzajú zdroj – odkaz na webovú jazykovú poradňu JÚLŠ SAV. V niektorých prípadoch sú však odpovede jazykovej poradne JÚLŠ SAV upravované alebo neuverejňované celé. Okrem príspevkov uverejňujú riešené jazykové problémy aj v instagramových príbehoch. Princíp je taký istý – porovnávajú sa dva varianty – spisovný a nespisovný (obr. 6).

Jazyková poradňa ASAP¹¹

Ako už je zrejmé z názvu, túto jazykovú poradňu sprostredkúva prekladateľská agentúra ASAP. Jazyková poradňa funguje dvomi spôsobmi – ako diskusia v rovnomennej facebookovej skupine – alebo podobne ako oficiálna jazyková poradňa JÚLŠ SAV – telefonicky aj prostredníctvom e-mailovej komunikácie. Túto službu poskytuje agentúra zadarmo. Okrem jazykových problémov týkajúcich sa slovenského jazyka vedia odborníci z agentúry zodpovedať aj otázky týkajúce sa cudzích jazykov a prekladu, a to podľa zamerania jednotlivých prekladateľov. Zaujímavejšia na analýzu sa však ukazuje facebooková jazyková poradňa, v ktorej sa jazykový problém prezentuje formou dlhšej diskusie.

Jazyková poradňa ASAP na Facebooku združuje rôznych jazykových profesionálov a odborníkov – prekladateľov, korektorov, redaktorov, učiteľov, ale aj pracovníkov JÚLŠ SAV a pracovníkov katedier zameriavajúcich sa na výučbu slovenského jazyka. Diskutujúci majú teda rôznorodé vzdelanie, no vo väčšine prípadov ide o absolventov filologických odborov minimálne na úrovni magisterského vysokoškolského vzdelania. Zaujímavosťou pri tejto jazykovej poradni je aj rola pýtajúcich sa a odpovedajúcich. Nie je striktné vymedzené, kto odpovedá a kto sa pýta – často môže rovnaký používateľ otázku v jednom príspevku položiť a v ďalšom byť zase v role toho, čo rieši jazykový problém iného používateľa. Pri riešení jazykových problémov sa odpovedajúci odvolávajú na odborné zdroje – slovníky, rôzne vysokoškolské a vedecké publikácie či webovú poradňu JÚLŠ SAV.

2.3. Ľudové jazykové poradenstvo na Slovensku. Ľudové jazykové poradenstvo sa podobne ako ostatné dve formy zameriava na riešenie aktuálnych jazykových problémov. Názov sa opiera o ľudovú lingvistiku, teda o poznatky

¹¹ Dostupné na <https://www.facebook.com/groups/294997960601297>

ľudí o jazyku a lingvistike bez ohľadu na ich správnosť (porov. Albury, 2014). Dominantnou formou riešenia jazykových problémov v tomto type je diskusia. Tieto diskusie sa však nezameriavajú len na riešenie jazykových problémov, ale aj na diskusie o jazyku vo všeobecnosti – o pravopise, (ne)spisovnosti a jazykovej (ne) správnosti, jazykovej variantnosti, o jazykovedcoch a vedeckých či akademických lingvistických pracoviskách. Tieto diskusie nespádajú pod žiadne vedecké ani iné odborné pracoviská (ako to bolo v predchádzajúcich typoch), používatelia diskutujú na sociálnych sieťach pod rôznymi príspevkami alebo na fórach – ide teda o viac-menej súkromnú komunikáciu medzi používateľmi jazyka. Mieru teoretických lingvistických poznatkov diskutujúcich nie je možné identifikovať, predpokladáme však, že ide o poznatky na úrovni základnej alebo strednej školy. V nepočetných prípadoch diskutujúci uvedú svoje zamestnanie ako prekladatelia, učitelia slovenčiny alebo korektori, no takýchto prípadov je veľmi málo. Vo väčšine prípadov je jazykový používateľ neznámy a vystupuje len pod prezývkou, čiže jeho identifikácia (čo sa týka napr. veku a vzdelania) je nemožná.

Pri riešení jazykových problémov majú významnú úlohu (jazykové) postoje, emócie, pocity a hodnotenia, ktoré sa na verbálnej úrovni prejavujú frázami typu „ja si myslím“, „podľa mňa“, „ja to tak (ne)používam“, „ja to tak nebudem používať“, metaforami a prirovnaniami (napr. „trhá mi to uši“, „dvíha sa mi žalúdok, keď počujem...“, „otvára sa mi nožik vo vačku“) a často sa útočí na používateľov, ktorí používajú formu, ktorá sa inému používateľovi nepáči. Okrem toho sa diskutujúci pri riešení jazykových problémov neopierajú o odborné zdroje (v ojedinelých prípadoch hľadajú oporu v slovenských slovníkoch), ale len o svoj jazykový cit, jazykovú prax seba a svojho okolia a o vlastné jazykové povedomie.

Do tejto kategórie zaraďujeme diskusie na sociálnych sieťach pod príspevkami, fórach na internete (napr. freespace.sk alebo portál Modrý koník), ktoré sa (aspoň okrajovo) dotýkajú jazykových javov. Na ilustráciu uvádzame úryvok z diskusie na portáli freespace.sk (obr. 7) ako príklad riešenia jazykových problémov formou ľudového jazykového poradenstva.

3. Riešenie konkrétneho jazykového problému rôznymi formami jazykového poradenstva. Rôzne formy riešenia jazykových problémov v závislosti od jazykového poradenstva demonštrujeme na príklade jazykových problémov, ktoré sa objavili v súvislosti so začiatkom vojnového konfliktu na Ukrajine. Od začiatku vzniku vojny sa objavilo veľa textov (najmä v médiách) s touto tematikou a to podnietilo vznik jazykovej neistoty a jazykových otázok, ktoré spôsobovali používateľom jazykový problém. V súvislosti s vojnou sa ukázalo množstvo jazykových problémov, a to od štruktúrno-jazykových až po praktické (dorozumievanie Ukrajincov na Slovensku, potreba úradného prekladu a pod.). V príspevku sa zameriame len na jazykový problém týkajúci sa prepisu názvu hlavného mesta Ukrajiny do slovenčiny. Robíme to z dôvodu, že tento problém

a potreba hľadania riešenia sa objavili vo všetkých formách jazykového poradenstva na Slovensku.

Do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV prišla 30. 7. 2022 otázka¹², ako sa má správne používať názov ukrajinského hlavného mesta (a aj iných ukrajinských miest) – Kyjev alebo Kyjiv (v tejto konkrétnej otázke aj Charkov alebo Charkiv). Otázka obsahovala postoj a emócie, prípadne pochybnosti o vlastnom jazykovom povedomí:

Už pred časom som si všimla, že v slovenskej tlači sa akosi prestali používať spisovné názvy ukrajinských miest (ako napr. KyjEv, CharkOv), a namiesto toho čoraz častejšie vídam názvy miest v takpovediac pôvodných tvaroch, t. j. Kyjiv, Charkiv. Udiala sa v spisovnom slovenskom jazyku nejaká oficiálna zmena, o ktorej neviem ? V prípade, že nie, prečo na toto niekto neupozorní, prípadne, prečo sa toto pravidlo nepoužíva aj pri názvoch iných zahraničných miest, napr. Wien namiesto Viedeň? Zachovala by sa tak aspoň konzistentnosť. (úryvok z otázky, ktorá prišla do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV 30. 7. 2022)

Odpoveď na otázku z jazykovej poradne JÚĽŠ SAV bola:

Názvy Kyjev, Charkov sú slovenské štandardizované názvy ukrajinských miest (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, 2013, a zoznam štandardizovaných geografických vžitých názvov na stránke Úradu geodézie, kartografie a katastra SR <https://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/>). Podoby Kyjiv, Charkiv, zodpovedajúce prepisu z ukrajiny, ktoré sa v súčasnosti vyskytujú v niektorých médiách, tieto médiá/ich redaktori odôvodňujú úsilím prejať týmto spôsobom solidaritu s ukrajinským národom. Pri neštandardizovaných názvoch ukrajinských miest sa vychádza z ukrajinského prepisu. (odpoveď jazykovej poradne JÚĽŠ SAV z 5. 8. 2022)

Odpoveď je stručná, jednoduchá a zároveň objektívna, bez emócií a postojov. Obsahuje len konštatovania o tom, ako pomenovania prebraté z iných jazykov fungujú v slovenčine. Odpoveď obsahuje aj odborné zdroje, v ktorých si používateľ môže uvedené informácie overiť – Pravidlá slovenského

¹² Otázky, ktoré prišli do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV, nechávame v pôvodnej neupravenej podobe v záujme zachovania autenticity.

pravopisu a stránku Úradu geodézie, kartografie a katastra SR obsahujúcu zoznam štandardizovaných slovenských vlastných mien geografických objektov.

Vo facebookovej jazykovej poradni ASAP (ako v zástupcovi profesionálneho jazykového poradenstva) evidujeme dve otázky k problematike prepisu názvov ukrajinských miest (obr. 8 a obr. 9). Už v otázkach môžeme vidieť rozdiel medzi oficiálnym a profesionálnym jazykovým poradenstvom – kým do jazykovej poradne JÚLŠ SAV prišli otázky žiadajúce radu alebo vysvetlenie (predpokladáme, že odborné), v diskusných skupinách si okrem rady a vysvetlenia pýtajú používatelia aj osobný názor ostatných diskutujúcich. Pod prvým príspevkom (obr. 8) nasleduje diskusia (obr. 11) a pod druhým príspevkom (obr. 9) ďalšia diskusia (obr. 10).

Odpovede v diskusiách obsahujú odvolávanie sa na zdroje, ale obsahujú aj emócie a postoje (*Prečo by sa teraz zrazu mali meniť?*). Odpovede sú koncipované aj na základe vlastného jazykového povedomia, čo sa odráža v odpovedi *To by som zase tak dôsledne nebral, ono to poslovenčovanie skutočne žiadne pevné pravidlá nemá. Proste ako to prišlo ľuďom na jazyk. Ten ruský pôvod je pravdepodobný, len je (jazykovedne) irelevantný*. Na rozdiel od oficiálneho jazykového poradenstva, ktoré len konštatovalo, ako daný jazykový jav funguje v slovenčine, diskutujúci vnášajú do odpovedí aj vlastný názor a postoj k (jazykovej) realite.

Čo sa týka ľudového jazykového poradenstva, evidujeme len jeden prípad týkajúci sa prepisu názvov ukrajinských miest. Diskusia¹³ (obr. 12 a obr. 13) prebiehala pod článkom denníka SME *Kyjev zostane Kyjevom*, v ktorom sa jeho autorka vyjadrovala k tomu, že v denníku SME budú používať exonymum Kyjev a nie Kyjiv. Text vyšiel ako reakcia na vyjadrenie Denníka N, v ktorom sa uvádza, že redakcia bude na znak solidarity používať prepis z ukrajinčiny, a teda podobu Kyjiv (a podobne aj pri ostatných pomenovaniach ukrajinských miest a oblastí).

V prvom z uvedených úryvkov (obr. 12) je zreteľná snaha o odborné vysvetlenie problému, čo vidíme najmä v použitých výrazoch, napr. hláska, jer alebo reália. Napriek tejto snahe je však zreteľné, že nejde o odborné vyjadrenie. Úryvok neobsahuje žiadne zdroje, ide o riešenia vytvorené na základe svojho jazykového povedomia a znalostí. Zároveň ukrajinský prepis daného pomenovania autor príspevku odmieta zo subjektívnych praktických dôvodov: *proste sa to zle číta, výslovnosťou sa dostávam mimo slovenčiny*. V odpovediach sa prezentujú aj jazykové postoje: *proste kolegovia v Denníku N majú pekný úmysel, ale tlačia do slovenčiny niečo, čo sem prirodzene nepatrí*. V druhej odpovedi (obr. 13) zas autor príspevku uvažuje o tom, prečo sa v slovenčine niektoré názvy „poslovenčujú“, no opäť nejde o odborné tvrdenie, ale o vlastný názor, čo je vyjadrené aj explicitne: *Ja myslím, že poslovenčenie zahraničných reálií je skôr uznaním, že daná reália je významná a Slováci o nej hodne hovoria*.

¹³ Celá diskusia je dostupná na <https://komentare.sme.sk/diskusie/5129093/kyjev-zostane-kyjevom.html>

4. Zhrnutie. V príspevku poukazujeme na existenciu rôznych druhov jazykového poradenstva (oficiálne inštitucionálne, profesionálne a ľudové jazykové poradenstvo) na Slovensku a rôzne prístupy k riešeniu jazykových problémov. Kým oficiálne poradenstvo pristupuje k riešeniu otázok exaktne a bez emócií, v profesionálnom a ľudovom poradenstve popri racionálnom zdôvodnení (najmä v profesionálnom poradenstve) dominujú emócie, postoje, riešenie na základe vlastného jazykového (po)vedomia a analógie a tiež diskusie.

Pri identifikácii foriem jazykového poradenstva a zároveň pri hľadaní reprezentantov sa vynorila otázka, prečo na Slovensku existuje také množstvo jazykových poradní. Uvažujeme o troch možných dôvodoch – (ne)spokojnosť (časová alebo s odpoveďami celkovo), (ne)dôvera a angažovanosť. Časová nespokojnosť so službami jazykovej poradne JÚĽŠ SAV súvisí najmä s rozsiahlou a podrobnou prípravou odpovedí na otázky používateľov. Odpovede na niektoré otázky nie je možné pripraviť hneď, vyžadujú si väčšie množstvo času na prípravu, napr. aj pre množstvo otázok, overovanie informácií a používanie viacerých zdrojov. V niekoľkých prípadoch sa stalo, že otázka, ktorá prišla do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV, sa na druhý deň objavila vo facebookovej poradni. Funguje to však aj opačne – ak jazykový používateľ nedostane uspokojivé riešenie v profesionálnych poradniach, obráti sa na oficiálne jazykové poradenstvo. Okrem časovej nespokojnosti vystupuje ako faktor existencie iných foriem jazykového poradenstva aj nespokojnosť alebo nesúhlas s odpoveďami oficiálneho jazykového poradenstva, resp. nesúlad s názorom alebo domnienkou jazykového používateľa. Ako ďalší faktor sa objavuje nedôvera voči oficiálnemu jazykovému poradenstvu a jazykovedcom, čo sa explicitne objavuje v niektorých komentároch v diskusiách spadajúcich pod profesionálne (obr. 14) aj ľudové (obr. 15) jazykové poradenstvo, kde jazykoví používatelia žiadajú názor ostatných jazykových používateľov a ak dostanú odkaz na jazykovú poradňu JÚĽŠ SAV, tak sa ohradia.

Posledným faktorom, ktorý ovplyvňuje množstvo foriem jazykového poradenstva, je aj občianska angažovanosť. Vznik jazykového poradenstva je iniciovaný „zdola“, od jazykových používateľov, ktorí sa chcú angažovať aj v takých oblastiach, v ktorých nie sú odborníci na vedeckej úrovni.

Jazykové poradenstvo, otázky a odpovede (najmä z mimo vedeckého prostredia) sú bohatým zdrojom na skúmanie jazykových problémov, ale tiež aj jazykových používateľov a ich postojov. Poskytujú tiež bohatý zdroj na skúmanie jazykových potrieb používateľov a tak aj dynamiky jazyka, ale aj jazykového povedomia a jazykových ideológií.

Literatúra

- Albury, N. (2014). Introducing the Folk Linguistics of Language Policy. *International Journal of Language Studies*, 8 (3), 85 – 106. https://www.researchgate.net/publication/281283541_Introducing_the_Folk_Linguistics_of_Language_Policy
- Dolník, J. (2010a). *Teória spisovného jazyka*. Veda.
- Dolník, J. (2010b). *Jazyk – človek – kultúra*. Kalligram.
- Lanstyák, I. (2010). Typy jazykových problémov. *Fórum spoločenskovedná revue* 12, 39 – 62. http://www.epa.hu/00000/00033/00046/pdf/EPA00033_Forum_szemle_2010_5_istvan-lanstyak.pdf
- Lanstyák, I. (2014). On the process of language problem management. *Slovo a slovesnosť*. 75, (4), 325 – 351. <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:486c2446-7ce5-4658-96d2-5bdb9ecf48c6?article=uuid:4cc7a710-809b-4f4f-a59c-44b0f395fa7a>
- Nekvapil, J. (2006). From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*. 20, 92 – 104. https://www.researchgate.net/publication/291215646_From_Language_Planning_to_Language_Management
- Sebők, S. (2022). Rola perspektív v riešení jazykových problémov. In I. Lanstyák, M. Samko, S. Sebők (Eds.), *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment* (s. 332 – 353). Univerzita Komenského v Bratislave https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj/Zbornik_APVV_Jazykove_a_komunikacne_problemy_na_Slovensku.pdf
- Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge University Press.
- Spolsky, B. (2009). *Language Management*. Cambridge University Press.
- Uhlířová, L., Svobodová, I., Pravdová, M. (2005). Současný stav a perspektivy jazykové poradny. *Naše řeč*, 88, (3), 113 – 129. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7832>

Даша Цимерманова

**РЕШАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА У КОНТЕКСТУ РАЗЛИЧИТИХ ОБЛИКА
ЈЕЗИЧКОГ САВЕТОВАЊА (НА ПРИМЕРУ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА
ВЕЗАНИХ ЗА РАТ У УКРАЈИНИ)**

Резиме

Рад се фокусира на различите облике језичког саветовања – званично институционализоване (научно саветовалиште, нпр. језичко саветовалиште Института за лингвистику „Људовит Штур“ Словачке академије наука – ИЛЉШ САН), стручне (странице и групе на друштвеним мрежама којима руководи језички професионалац, нпр. преводилац) и нестручне (дискусије на интернету без језичко-професионалне позадине – укључују обичне (често анонимне) кориснике језика).

Свако језичко саветовалиште има свој корпус језичких проблема којима се бави: језичко саветовалиште ИЛЉШ САН бави се проблемима из свих области, док стручно саветовање заступљено профилима на друштвеној мрежи Инстаграм анализира језичке проблеме структурно-језичке природе. Као што смо показали на примеру истог језичког проблема, језичка саветовалишта такође имају различите начине за решавање језичких проблема – док саветовалиште ИЛЉШ САН избегава строга прескриптивна решења и радије наводи, препоручује и објашњава, професионални центри за саветовање на друштвеним мрежама нуде строга прескриптивна решења типа „само једна опција је исправна“. Стручна и нестручна саветовалишта која делују путем дискусије прескриптивнија су од језичког саветовалишта ИЛЉШ САН, али је њихов степен прескриптивности нижи од степена прескриптивности на друштвеним мрежама.

У решењима стручних и нестручних саветовалишта појављује се елемент осећања и ставова (према себи, према другима, према језику и према научним ауторитетима), који се формално манифестује ставовима као што су „по мом мишљењу“, „користим га на овај начин“, „дефинитивно га нећу користити на овај начин“, итд. Постојање различитих облика језичког саветовања вероватно одражава потребу корисника да се ангажују, али и њихово незадовољство званичним језичким саветима (временским или неким другим).

Кључне речи: језички проблем, језичко саветовалиште, језичко планирање, језички менаџмент, рат у Украјини

Daša Cimermanová

**SOLVING LANGUAGE PROBLEMS IN THE CONTEXT OF VARIOUS FORMS
OF LANGUAGE CONSULTANCY (USING THE EXAMPLE OF LANGUAGE PROBLEMS
RELATED TO THE WAR CONFLICT IN UKRAINE)**

Summary

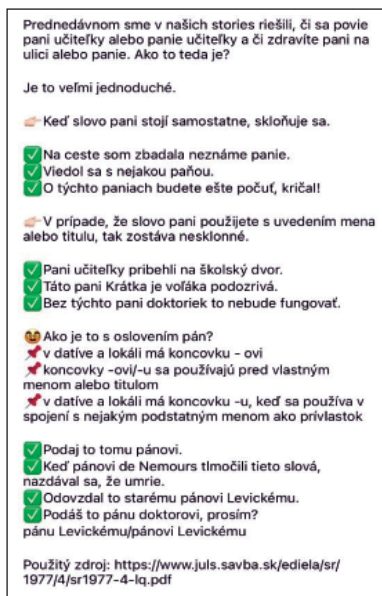
The paper focuses on different forms of language consultancy – official institution-alised (scientific language consultancy, e.g. the LSIL language consultancy), professional (social networking sites and groups run by a language professional, e.g. a translator) and folk (online discussions without linguistic professional background – involving ordinary, often anonymous, language users).

Each language advisory service has its own corpus of language problems that it deals with: the LSIL language advisory service deals with language problems related to linguistic (in)correctness and orthography, the professional language counselling represented by discussion groups on social networks and the folk language counselling deal with language problems from all structural-linguistic areas. As we have shown in the example of the same language problem, language counselling services also have their own ways of solving language problems – while language counselling services avoid strict prescriptive solutions and rather recommend, professional counselling services on social networks also offer strict prescriptive solutions like “only one option is right”. The professional and folk counselling services implemented through discussions are more prescriptive than the LSIL language counselling service, but their level of prescriptiveness is lower than that of the social network counselling services.

There is an element of emotions and attitudes (towards oneself, others, language and linguistic authorities) in the solutions of the professional and popular counselling sessions, which is formally manifested by elements such as “I think”, “in my opinion”, “I use it this way”, “I will definitely not use it this way” etc. The existence of different forms of language counselling is probably a reflection of users’ need to engage but also of dissatisfaction with official language advice (time or otherwise).

Keywords: language problems, language consultancy, language planning, language management, war in Ukraine

Prílohy

Obrázok 1. Príspevok na stránke viete_po_slovensky z 5. 10. 2022¹⁴

Obrázok 2. Text príspevku na stránke viete_po_slovensky z 5. 10. 2022¹⁵

Obrázok 3. Jazyková poradňa formou príbehu na stránke viete_po_slovensky, apríl 2020¹⁶

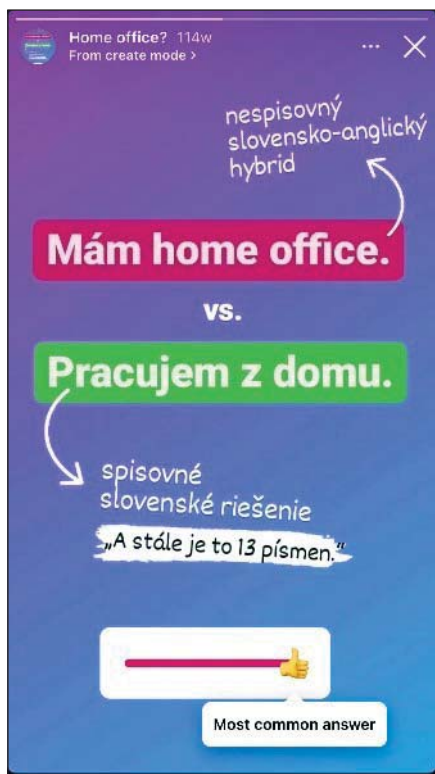
Obrázok 4. Príspevok na stránke hovorme.spisovne, 16. 4. 2022¹⁷

¹⁴ Zdroj: <https://www.instagram.com/p/CjV9BQZroUs/>

¹⁵ Zdroj: <https://www.instagram.com/p/CjV9BQZroUs/>

¹⁶ Zdroj: <https://www.instagram.com/stories/highlights/17858478367976961/>

¹⁷ Zdroj: <https://www.instagram.com/p/CcaD-TkKG0l/>

hovor.me.spisovne V dvojslovných spojeniach veľkonočné sviatky, ale aj vianočné sviatky sa obe slová píše s malým začiatočným písmenom, pretože nejde o vlastné mená. Vlastnými menami sú názvy Veľká noc a Vianoce.

Slovo sviatky, ak sa použije namiesto pomenovaní vianočné sviatky alebo veľkonočné sviatky, sa tiež píše s malým začiatočným písmenom.

Zdroj: www.jazykovaporadna.sme.sk

Obrázok 5. Text pod príspevkom na stránke hovor.me.spisovne, 16. 4. 2022¹⁸

Obrázok 6. Jazyková poradňa formou príbehu na stránke hovor.me.spisovne, apríl 2021¹⁹

je správne uličný či pouličný predaj? :lol:

jednoznačne : pouličný predaj je správne :)

uličný je napríklad futbal, hraný v rámci jednej ulice, alebo izba, obrátená do ulice

pouličné je osvetlenie, pouličný predaj, pouličné boje, pouličný predavač ...

Obrázok 7. Úryvok z diskusie na portáli freespace.sk, 27. 6. 2006²⁰

¹⁸ Zdroj: <https://www.instagram.com/p/CcaD-TkKG0I/>

¹⁹ Zdroj: <https://www.instagram.com/stories/highlights/17858478367976961/>

²⁰ Zdroj:

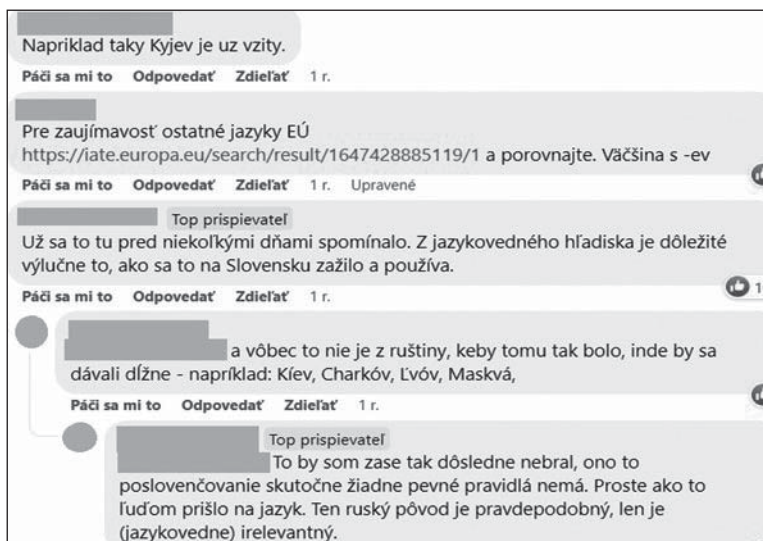
<https://www.freespace.sk/tema/948-pravopis-a-sloven%C4%8Dina-na-slov%C3%AD%C4%8Dko/>

Dobrý deň.
 Prečo sa nepoužíva správny prepis mesta Київ ako Kyjiv z ukrajinskej azbuky?
 Prečo sa stále používa Kyjev ako prepis z ruskej azbuky?
 Veď Володимир prepisujeme z ukrajinskej azbuky správne ako Volodymyr a neprispôbujeme si to na Vladimir.
 V anglofónnom priestore správne zmenili názov mesta už pred dvoma rokmi z Kiev na Kyiv. My na Slovensku na čo čakáme?

Obrázok 8. Otázka zo skupiny Jazyková poradňa ASAP, 24. 2. 2022²¹

Dobrý deň, chcem opýtať na takú vec, ktorá mi tu vyvstala v súvislosti s aktuálnou situáciou. Slovenské názvy miest - Charkov, Kyjev, Dneper, Lvov a pod. Upozornila ma na to Ukrajinka, že sú odvodené z ruských názvov týchto miest a nie ukrajinských. Po ukrajinsky by mali byť Charkiv, Kyjiv, Dnipro, Lviv. Čo si o tom myslíte?

Obrázok 9. Otázka zo skupiny Jazyková poradňa ASAP, 16. 3. 2022²²

Obrázok 10. Úryvok diskusie pod príspevkom v skupine Jazyková poradňa ASAP, február – marec 2022²³

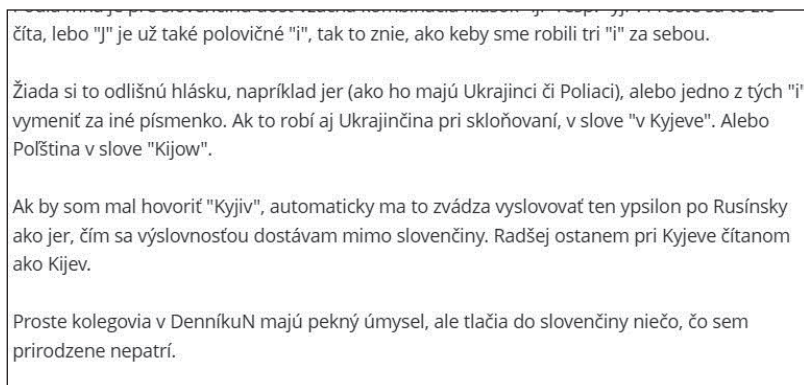
²¹ Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/4441615692606149/>

²² Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/4493595064074878/>

²³ Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/4493595064074878/>

Obrázok 11. Úryvok z diskusie pod príspevkom v skupine Jazyková poradňa ASAP, marec – apríl 2022²⁴

Obrázok 12. Úryvok z diskusie pod textom denníka SME, apríl 2022²⁵

²⁴ Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/4441615692606149/>

²⁵ Zdroj: <https://komentare.sme.sk/diskusie/5129093/kyjev-zostane-kyjevom.html>

Ja myslím, že poslovenčenie zahraničných reálií je skôr uznaním, že daná reália je významná a Slováci o nej hodne hovoria. Preto máme po slovensky Londýn, Paríž, Brusel a Rím a nie London, Paris, Bruxelles a Roma. Ale máme Leicester a Marseille (a ani nevieme, ako to vysloviť...).

Obrázok 13. Úryvok z diskusie pod textom denníka SME, apríl 2022²⁶

ja som sa pýtala na názor ľudí, nie na secondhand názor. Okrem toho jazyková poradňa tam má popísané také hlúposti, že ich názory určite nepovažujem za smerodavné... Takže, skôr ma zaujíma váš osobný názor.

Obrázok 14. Úryvok z diskusie pod príspevkom vo facebookovej skupine Jazyková poradňa ASAP, 31. 3. 2023²⁷

Nuz... škoda, že sa tak neohradili keď sa zavádzala 'posilňovňa' (lebo to sa vôbec zle nevyslovuje, vsakže?), prípadne fanúšička (oproti oveľa viac user-friendly fanyne). A to už ani nespomínam slovo 'hostka' ktoré mi nekonečne pili usi a to som žena.

Takže nehnevajte sa na mňa, ale za mňa jazykovedný ústav už viackrát zaviedol hlúposti len aby vykázal činnosť, a urobiť ústupok a priateľské gesto k Ukrajine v čase vojny by ich aj vzhľadom na predchádzajúcu nezmyselnú aktivitu nezabilo.

Obrázok 15. Úryvok z diskusie pod textom denníka SME *Kyjev ostane Kyjevom*, apríl 2022²⁸

²⁶ Zdroj: <https://komentare.sme.sk/diskusie/5129093/kyjev-zostane-kyjevom.html>

²⁷ Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/5560392234061817/>

²⁸ Zdroj: <https://komentare.sme.sk/diskusie/5129093/kyjev-zostane-kyjevom.html>

Ivana Čagalj¹

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

<https://orcid.org/0000-0002-1302-3362>

O JEZIKU I IDENTITETU SLOVAKA U ILOKU²

Rad je posvećen prikazu aktualne društveno-jezične situacije u slovačkoj zajednici u Iloku. U njemu se predstavljaju rezultati kvalitativnoga terenskog istraživanja, točnije analiza sociolingvističkim intervjuima prikupljenih metajezičnih iskaza koji se odnose na razne aspekte uporabe slovačkoga jezika, prije svega na čvrst i složen odnos (materinskoga) idioma te narodnoga i vjerskoga identiteta. Uz navedeno istraživanjem se nastojala utvrditi i etnolingvistička vitalnost zajednice i s njom usko povezan stupanj individualne, posljedično i kolektivne dvojezičnosti, te intenzitet prijenosa jezika na mlađe naraštaje, kao i utvrditi glavni čimbenici njegova gubitka u kontekstu širih depopulacijskih procesa.

Cljučne riječi: metajezični iskazi, sociolingvistička situacija, slovački jezik, identitet, Ilok

Opće je poznato da je u sklopu dugotrajne, intenzivne, dijelom i organizirane seobe (agrarnoga) stanovništva iz raznih predjela današnje Slovačke u Donju zemlju, još od prve polovine 18. stoljeća, intenzivnije od 1730-ih, a do kraja 19. stoljeća i kao posljedica sekundarnih regionalnih migracija, prije svega iz obližnje Bačke i Mađarske, kolonizirano šire područje Iloka (Kučerová, 2005: 170, 175, 176, 179, 185). Kučerová (ibid.: 179) navodi da su Ilok prvo naselili Slovaci katolici, koji su se zbog uzusa sklapanja monokonfesionalnih brakova, uključujući i brakove s Hrvatima, počeli i ranije jezično i etnički asimilirati. S druge strane, isti je uzus, sažet u iskazu jedne starije ispitanice – *Dva Otčenáša v posteli nemôžu byť.*³ kod slovačkih evangelika bio jedan od ključnih čimbenika u očuvanju

¹ icagalj@ffzg.unizg.hr

² Provedba terenskoga dijela istraživanja i diseminacija rezultata financirani su institucijskim projektima *Jezik – tekst – kultura* (2022., 2023.) voditeljice prof. dr. sc. Ivane Vidović Bolt.

³ Iskazi sudionika istraživanja navode se u kurzivu. Zbog zajamčene anonimnosti uz njih se navode samo osnovni sociodemografski podaci o ispitanicima, točnije njihova rodna i široko definirana generacijska pripadnost, koji su nužni za kontekstualizaciju i interpretaciju iskaza.

njihova jezičnoga, narodnosnoga i vjerskoga identiteta (ibid.; v. i. Stašková, 2016: 133, 137).⁴ Premda većina Slovaka u Hrvatskoj danas pripada (rimo)katoličkoj vjeroispovijesti, glavnina iločkoga ogranka, koji pokazuje posebnosti i u nekim drugim aspektima identiteta, poput velikoga broja Slovaka u obližnjoj Vojvodini, odnosno Bačkoj, s kojima su jezično, kulturno, pa i rodbinski usko povezani, pripada evangelicima. Etnolingvistička vitalnost⁵ ove zajednice, posebno u usporedbi s katoličkim Slovcima u Slavoniji, uz ostalo počiva i u njihovoj vjerskoj posebnosti, kao i u kontinuiranoj zastupljenosti slovačkoga jezika u vjerskim i obrazovnim institucijama (Stašková, ibid.: 141, 143) te drugim čimbenicima.

Prema Popisu stanovnika Državnoga zavoda za statistiku iz 2021.,⁶ pripadnost slovačkoj narodnosti u Iloku deklarirale su 674 osobe (13,36%), dok su se 597 (11,83%) izjasnile za slovački kao materinski jezik. Tendencija nešto brojnijega izjašnjavanja slovačke narodnosti od određivanja slovačkoga kao materinskoga jezika zamjetna je u posljednjem popisu i na državnoj razini. Prema posljednjim podacima u Republici Hrvatskoj ima 3.688 (0,10%) pripadnika slovačke narodnosti i 2.859 (0,07%) osoba s materinskim slovačkim jezikom, pri čemu uz Vukovarsko-srijemsku županiju, kojoj pripada Ilok, većina Slovaka živi u Osječko-baranjskoj županiji te Gradu Zagrebu. Trend procentualnoga pada broja pripadnika ove zajednice, koji je u drugoj polovici 20. stoljeća zamjetan i u uzlaznoj i u silaznoj demografskoj putanji,⁷ samo je dijelom posljedica negativnih demografskih kretanja do kojih je od početka 1990-ih došlo u općoj populaciji, u posljednje vrijeme ponajviše u istočnim predjelima zemlje.

Analizom prikupljenih narativa o osobnim jezičnim iskustvima u bilingvalnoj sredini u ovom se radu nastoje dati obrisi suvremene sociolingvističke situacije u istraživanoj zajednici. U skladu s dominantnom poststrukturalističkom paradigmom u društveno-humanističkim znanostima u teorijskom se smislu identitetima – jezičnim, narodnosnim, vjerskim i inim – pristupa iz konstruktivističkoga rakursa kao slojevitim, fluidnim i fragmentarnim sociokulturno uvjetovanim entitetima u neprestanom diskurzivnom nastajanju (v. npr. Bucholtz/Hall, 2005 i dr.). Kvalitativni podaci, točnije metajezični iskazi o identitetskim implikacijama individualnih i kolektivnih jezičnih praksi, prikupljeni su vođenjem sociolingvističkih

⁴ U posljednjim je desetljećima egzogamija, kao negativan čimbenik u očuvanju jezika, u porastu i u ovoj skupini. S druge je strane u ovoj zajednici još uvijek razmjerno mnogo trogeneracijskih obitelji, što dakako pogoduje prijenosu jezika na mlađe naraštaje.

⁵ O parametrima (statusnim, demografskim, varijablama institucionalne podrške i kontrole i dr.), (prognostičkim) taksonomijama (jako, srednje i malo vitalne zajednice), subjektivnoj i objektivnoj percepciji te primjeni koncepta etnolingvističke vitalnosti, u čijem je središtu međudjelovanje sociokulturnih čimbenika i jezičnoga, etničkoga i inoga grupnog identiteta, u raznim sociolingvističkim istraživanjima v. više u npr. Yagmur/Ehala, 2011. i dr.

⁶ V. <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/> (6.6.2023.).

⁷ O povijesnim demografskim kretanjima slovačke zajednice u Hrvatskoj v. više u Škiljan/Kralj Vukšić (2015).

polustrukturiranih dubinskih intervjuja na slovačkom jeziku s 13 sociodemografski diferenciranih ispitanika⁸ početkom srpnja 2022. godine. Osim prikupljanja narativa u kojima su inkodirana razmatranja i stavovi o aktualnoj jezičnoj situaciji u ovom zapadnosrijemskom mjestu, snimanjem spontanoga govora na ograničenom su se broju ispitanika nastojali ispitati stupanj ovladavanja slovačkim jezikom i intenzitet njegova prijenosa na mlađe naraštaje. Svi sudionici istraživanja, čiji se transkribirani iskazi navode u ovom radu, usmeno su odobrili snimanje razgovora.

U Iloku su katolički Slovaci prvo naselili dio Gornjega grada, koji se i danas kolokvijalno naziva *totski šor / sokak*, dok je jedno od prvih područja na koje su pristigli evangelički Slovaci bilo obližnje naselje Radoš. Preseljenje u današnji širi centar grada, koji je zbog koncentriranoga stanovanja dobio naziv *Slovački kraj / Slovenský kraj*,⁹ i postepeno preusmjeravanje s poljodjelstva na obrtništvo i druge djelatnosti, koje je podrazumijevalo i djelomičnu promjenu životnoga stila, pridonijeli su poboljšanju njihova društvenoga statusa, usko povezanoga i s jezičnim stavovima. Zastupljenost slovačkoga jezika u javnoj sferi – školi i crkvi, kasnije i kulturi (posebno kazalištu) i medijima – nedvojbeno je utjecala na promjenu njegova sociolingvističkoga statusa, međutim, zbog izostanka (prikrivenoga) prestiža u dijelu je zajednice ipak došlo do njegova postepenoga napuštanja i zamjene hrvatskim.

Premda pojedini ispitanici relativiziraju jezičnu sastavnicu grupnoga identiteta, tvrdeći da pripadnost ovoj, prije svega genealoški definiranoj skupini nužno ne podrazumijeva aktivno vladanje slovačkim jezikom, neosporno je da identitet iločkih Slovaka ima snažno uporište u jeziku (*Čo Slovákov robí Slovácki? Nie sme si vzdali svoju reč.*; starija ispitanica). Jedan od čimbenika očuvanja njihova identiteta, uključujući i njegov jezični aspekt, svakako jest i teritorijalna kompaktnost zajednice. Mnogi su ispitanici navodili da je uporaba slovačkoga jezika u ovom mjestu uglavnom situacijski ograničena na neformalnu komunikaciju u familijarnom krugu, ali i teritorijalno na susjedstvo, tj. na Slovački kraj. U tom je smislu važno istaknuti da izvedba slovačkoga identiteta u Iloku često ima (izrazito) lokalno značenje, koje je uz ostalo vidljivo i u deklariranju narodnosne pripadnosti etnonimom s nesročnim atributom mjesnoga značenja (npr. *Slovenka*

⁸ Najmlađi je ispitanik imao 10, a najstariji 90 godina. U profesionalno i drugačije raslojenom uzorku žene (4, tj. 30,76%) su ipak nešto manje zastupljene od muškaraca (9, tj. 69,24%).

⁹ Na obama se lokalitetima danas nalaze slovački vjerski i kulturni objekti: u Slovačkom kraju evangelička crkva i groblje te Slovački narodni dom, a na Radošu Slovačka kuća. U kulturnom životu iločkih Slovaka posebno mjesto zauzima Slovački narodni dom, sagrađen 1952., a obnovljen 1997. godine (v. više u Miksad et al., 2014). U kulturnim domovima sjedište imaju podružnice Matice slovačke i Slovačko kulturno-prosvjetno društvo Ljudevit Štur, koji djeluju u okviru Saveza Slovaka. Tradicija slovačkih kulturno-prosvjetnih društava, posvećenih folklornim, kazališnim, sportskim i inim aktivnostima, na ovom području datira još od dvadesetih godina prošloga stoljeća (ibid.).

z Iloku, Slovač z Chorvátska),¹⁰ a u nekim slučajevima još i uže. Slovački identitet za pojedince, naime, ne predstavlja pripadnost čak ni mjestu, nego spomenutom kvartu: „Pre mňa je napríklad tento Slovenský kraj. Toto. Nie ten Ilok hore, ani nie kaštieľ, ani Dunaj nejak, vieš. Ale toto, lebo tu som odrástol. Tu sú moje korene.“ (stariji ispitanik).

Zbog inherentne hibridnosti svakoga, posebice manjinskoga identiteta, kao i delikatnosti njihova sociopolitičkoga položaja, u istraživanju ovakvih zajednica propitivanje osjećaja narodnosne pripadnosti može biti posebno osjetljivim. Odrasli sudionici ovoga istraživanja, međutim, nisu pokazivali nikakva kolebanja u svom narodnosnom samoodređenju, koje se poput usko isprepletenoga vjerskog, pa i jezičnog identiteta, nerijetko konceptualizira esencijalistički, kao nešto zadano i uglavnom nepromjenjivo:

Tak som sa narodila. Nemôžem byť drugo. (...) Nemôžem ja teraz byť ani Srpkinja ani Hrvatica. Môžem byť len Slovačka, ako som sa narodila. (...) Nemôžem sa ani prekrstiť, lebo krst na krst nejde. Môžeš byť len čo si sa narodila. Už tí, čo sa prekrstili, ja si myslím, že si oni svoju vieru predali, svoju reč, svoju materinskú reč si predali. (starija ispitanica)

Premda su ispitanici potvrdili i varijabilnost i hibridnost narodnosne, vjerske i jezične pripadnosti u zajednici, u analiziranom je uzorku, kao što citat ilustrira, ipak zamjetna tendencija izjašnjavanja evangeličkim Slovacima sa slovačkim kao materinskim, ujedno i prvim jezikom. Važno je dodati da se unatoč pravno priznatom statusu zbog višestoljetnoga kontinuiteta na ovom prostoru pojedini ispitanici ni ne osjećaju manjinom, nego naglašavaju da su starosjedilačkim stanovništvom duboko ukorijenjenim u zapadnosrijemski prostor, što nije rijetka pojava kod tzv. stare dijaspore.

Slovački varijeteti u Hrvatskoj pretežno pripadaju oravsko-kisuckim i južnosrednjoslovačkim govovima (Homišínová et al., 2018: 17). Zbog naseljavanja stanovništva iz raznih dijelova Slovačke, potom i donjozemске regije, kao i institucionalne zastupljenosti kultiviranoga, kasnije i standardnoga slovačkog jezika, prije svega u organizacijskim potkama društvenoga života – školi i crkvi – suvremenom je iločkom slovačkom varijetetu teško precizno odrediti dijalektnu pripadnost. U tom smislu Sloboda (2004: 16) i Stašková (2016: 142) govore o izrazitoj dijalektnoj heterogenosti ovoga lokaliteta u kojem prevladavaju srednjoslovačke

¹⁰ Kontekstualnu uvjetovanost društvene askripcije, kao i ambivalentnost identiteta, potvrđuje i način na koji se (ovaj) donjozemski ogranak percipira u Slovačkoj; prema riječima jednoga starijeg ispitanika, „My sme na Slovensku vždy boli Chorváti.“

crte.¹¹ Bliski je većinski idiom, u manjoj mjeri i drugi jezici (njemački, mađarski, pa i turski) povijesno višejezičnoga i višekulturnoga prostora, razumljivo, ostavio traga na svim jezičnim razinama, možda najeksplicitnije na leksičkoj.¹²

Iločki je varijetet slovačkoga jezika prije svega govorni; gotovo tri stoljeća (trans)formirao se i prenosio usmeno. I sami ispitanici naglašavaju da ga zbog stila života koji ne iziskuje pisanu komunikaciju, kao i izostanka pravopisnoga uzusa kod organskoga idioma, ali i dobroga poznavanja ortografije slovačkoga standarda, znatno rjeđe koriste u pismu. Mladi ispitanici koji su zbog svakodnevnoga korištenja online informacijsko-komunikacijskih platformi okrenuti specifičnom – kratkom, dinamičnom, pa i vizualnom, odnosno intermedijalnom – pisanom diskursu navode da je uporaba jezika na njima na neki način preslika offline jezične prakse, pri čemu odabrani jezik invokacijskoga pozdravnog obrasca obično određuje (dominantni) kod cjelokupne komunikacije. Iako ovaj podatak može navesti na zaključak o promjenjivosti izbora jezika, u većini je primjera posrijedi relativno stabilna automatska distribucija kodova prilagođena sugovorniku koja se uglavnom ne narušava: „Tak sme sa naučili a to je to: s kým chorvátsky – chorvátsky, s kým slovensky – slovensky.“; stariji ispitanik.

Pravo na ravnopravnu službenu uporabu slovačkoga jezika u jedinicama lokalne samouprave s minimalno trećinom manjinskoga stanovništva zajamčeno *Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina* (NN 155/02, 47/10, 80/10, 93/11) i *Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* (NN 51/00, 56/00) ostvaruje se samo u mjestu Punitovci (v. i Papa, 2017: 147). Većina sudionika ispitivanja daje prednost realnoj, a ne simboličkoj uporabi jezika, stoga se pitanje isticanja javnih topografskih oznaka,¹³ pa i službene komunikacije s tijelima vlasti na lokalnoj razini pokazalo manje bitnim. S druge strane, pojedinci su isticali da do sužavanja uporabnih domena slovačkoga jezika u ovom mjestu, u

¹¹ Prilikom ispitivanja percepcije ovoga slovačkog varijeteta u odnosu prema govorima u matičnoj zemlji, kao i onima u regiji, ispitanici su s jedne strane isticali sličnost svojega mjesnog govora s primjerice idiomom Prievidze te posebno s većinom varijeteta u Bačkoj, kao i posebnost pojedinih donjozemskih lekata, poput *pivničtine*, koja se odlikuje zapadnoslovačkim, myjavskim dijalektnim crtama: „My vravíme, alebo povieme. Oni hovorá.“; stariji ispitanik. Kod iločkih je Slovaka usto izražena i svijest o većem utjecaju hrvatskoga jezika na slovačke govore u Slavoniji nego kod njih.

¹² Do sada je objavljen tek jedan rječnik mjesnoga slovačkog govora u Hrvatskoj, točnije *Slovník oravsko-kysuckého nářečia Slovákov v Josipovci* (2006, Martin) Josipa Kvasnovskog. Rukopisni rječnik slovačkoga varijeteta u Iloku, koji sadrži vrijednu građu, uključujući i pasivni leksički fond nekadašnjih obrtnika, poljoprivrednika i dr., integralnim je dijelom diplomskoga rada *Z nářečového slovníka Iloku* (1983, Bratislava) Vlatka Miksada.

¹³ Prema ispitanicima, u samom je Iloku malo mikrotoponima slovačkoga oblika (npr. *Arašie* i dr.) zbog toga što su Slovaci prvo naselili Radoš, a tek kasnije se preselili u širi gradski centar koji je već bio naseljen hrvatskim stanovništvom. Sukladno zakonskim odredbama, hodonimi koji nose hrvatskom jeziku prilagođena imena poznatih Slovaka, uključujući i iločke, pa i Čeha, situirani su u Slovačkom kraju: Trg Adama Vereša, Ul. Josipa Maliaka, Ul. Samuela Zajaca (nekadašnja Sladkovičova ulica), Ul. Ljudevita Štura, Ul. Milana Štefanika, Ul. Tome Masaryka.

kojem ga se sve rjeđe može čuti na ulici, dolazi zbog individualne jezične politike koja se pored ostaloga očituje i u praksi odabira većinskoga idioma u komunikaciji na radnom mjestu (npr. u trgovini, pošti i sl.) i među slovačkim zaposlenicima i slovačkim klijentima.

Kao što ističe Spolsky (2005), jezično samoupravljanje, odnosno promjene u individualnom jezičnom repertoaru usko su povezane s jezičnim praksama u pojedinačnoj okolini, ali i s jezičnim stavovima i ideologijom, točnije s uvjerenjem da je jedan jezik/varijetet bolji, prikladniji ili korisniji od drugoga. Prema njemu (ibid.: 2155), uz jezičnu politiku i praksu u institucionalnom obrazovanju, neeksplicitno jezično upravljanje u obiteljskom krugu presudno je u očuvanju ili gubitku nekoga jezika/varijeteta, posebno u slučaju manjinskih, nasljednih i sličnih idioma. Međugeneracijsko prenošenje slovačkoga jezika u ovom mjestu nipošto nije dokinuto, ali je njegov intenzitet ipak nešto slabiji nego ranije. Do toga, kao i rjeđega upisivanja djece na izborni predmet u školi, posljedično i studij slovačkoga jezika, dolazi i zbog vrijednosti povezanih s većinskim i manjinskim idiomom, uključujući i težnju za što boljom društvenom i profesionalnom integracijom i pripadajućim socioekonomskim statusom. Riječima jednoga starijeg ispitanika, do sužavanja jezičnoga repertoara u dijelu je zajednice došlo jer pojedinci *nevideli vlastne úžitok* od slovačkoga jezika u hrvatskoj sredini. S druge su strane kod onih u čijem se obiteljskom okruženju nasljedni idiom intenzivno prenosi i aktivno koristi zabilježeni suprotni jezični stavovi: „Vo svojom dome som si pán, ale si neuvedomím, že keď odídem niekde pár sto kilometrov ďalej, že to už neplatí a tam platí – koľko jazykov vieš, toľko krát si človekom.“ (stariji ispitanik).

Kao što je rečeno, pojedini ispitanici otkrivaju da slovački jezik gotovo isključivo koriste doma i u susjedstvu, odnosno da se sve rjeđe može čuti na ulici, posebno među djecom i mladima, koji priznaju da hrvatski jezik povremeno koriste i u slovačkim udrugama, prije svega s receptivno bilingvalnim pripadnicima zajednice. Zbog manjega je uzorka o stupnju kolektivnoga bilingvizma u slovačkoj zajednici u lloku u ovoj fazi istraživanja teško govoriti. Postoje naznake da bi mogla biti posrijedi i, u Lambertovoj (1973) terminologiji, subtraktivna dvojezičnost za koju je karakteristično sociolingvističkim statusom uvjetovano jačanje kompetencija u drugom, većinskom jeziku, u krajnjem slučaju i napuštanje prvoga, nasljednoga jezika. Prema iskazima ispitanika, ovisno o obiteljskoj situaciji, usvajanje dvaju jezika u dodiru u ovoj zajednici, kao i u drugima, može biti sukcesivno ili simultano, pri čemu većinski jezik obično postaje dominantan po uključivanju djeteta u (pred)školske institucije. Potonje potvrđuje i jedna starija ispitanica, čija je unuka uslijed sekundarne socijalizacije, točnije nakon upisa u vrtić potpuno zamijenila jezike: „My jej slovensky, ale ona chorvátsky.“... „Ma znam, ali neću!“.

Prilikom intervjuiranja kod mlađih je ispitanika zamijećen neuravnoteženi bilingvizam, tj. niže kompetencije u slovačkom jeziku. Štoviše, neki su pripadnici

srednje generacije otvoreno govorili i o nesigurnosti i strahu od pogrešaka u uporabi slovačkoga jezika zbog kojega ga izbjegavaju koristiti. S druge su strane pojedinci isticali svoje kompetencije u većinskom jeziku, odnosno činjenicu da se iz njihova hrvatskoga govora nikako ne može iščitati njihov narodnosni identitet, nego samo teritorijalna pripadnost, kao i kod većinskoga stanovništva (v. i Sloboda, 2004: 32). Zbog sekundarne socijalizacije, institucionalnoga obrazovanja, svakodnevne izloženosti medijima i drugih čimbenika, slovački diskurs mlađih pripadnika zajednice na svim je razinama pod snažnijim utjecajem hrvatskoga jezika: „Nerozpravame baš čisto slovensky. Máme troška aj chorvátsky. Žijeme do Chorvátska, tu više ľudí zhovára chorvátsky nego slovenský a veľa ľudí nezovára čistý slovenský a preto nemôžeme baš samo [slovenský, op.a.]“ (dječak osnovnoškolskoga uzrasta).

I najmlađi pripadnici ove zajednice, prema tome, svjesni su posljedica dugotrajnoga kontakta dvaju bliskih slavenskih idioma, koji uz druge oblike jezičnoga interferiranja rezultira i konceptualno prominentnim leksičkim lakunama u nasljednom jeziku. Prema svjedočenju jednoga mladog ispitanika, budući da slovački jezik isključivo koristi u komunikaciji s obitelji, rodbinom i prijateljima te za tematske domene vezane uz to okruženje, njegov vokabular nije jako širok, posebno kad je u pitanju apstraktni leksik, što poput drugih uglavnom rješava posuđivanjem izraza iz hrvatskoga, rjeđe i engleskoga jezika. Razni oblici međudjelovanja dvaju idioma u proučavanoj se zajednici shvaćaju kao posve prirodna posljedica jezika u dodiru.

U skladu sa *Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina* (NN 51/00, 56/00) i drugim već spomenutim zakonskim aktima od školske godine 2003./2004. (Kuric, 2013: 170) predmet Slovački jezik i kultura¹⁴ prema

¹⁴ U mnogim mjestima u današnjoj Hrvatskoj institucionalna poduka slovačkoga jezika započela je tek 1930-ih (Kuric, 2013). Miksad et al. (2014: 26, 31) navode da su iločki Slovaci već 1864. imali školu i objekt namijenjen molitvi. Prema njima, evangelička je škola djelovala od 1876. do 1922., a potom ju je zamijenila četverogodišnja državna slovačka škola u Donjem gradu sa slovačkim kao nastavnim jezikom, uključujući i nastavu evangeličkoga vjeronauka. 1947. na Radošu je otvorena osnovna škola sa slovačkim kao nastavnim jezikom (ibid.: 39). U prošlosti su (crkveni) učitelji i vjerski dužnosnici, poput Jozefa Maliaka koji je u Iloku 1903. osnovao i privatnu Djevojačku školu (v. više u ibid.: 27–29), dolazili iz Slovačke, dok su, prema iskazima ispitanika, u posljednjim desetljećima učitelji slovačkoga jezika, za razliku od evangeličkih pastora, u pravilu donjozemski Slovaci. Starija je generacija pohađala tzv. slovačku školu u kojoj je nastava iz svih predmeta u prvim četirima razredima osnovne škole bila na slovačkom jeziku, dok je od petoga razreda slovački bio jedan od nastavnih predmeta. Prema riječima pojedinih ispitanika, u socijalizmu je u nekim naraštajima bilo i više slovačkih odjeljenja. Nastava slovačkoga jezika održavala se kontinuirano, a od 1922. do 1997. kao nastavni materijali koristili su se vojvođanski udžbenici, do 2008./2009. priručnici iz Slovačke namijenjeni monolingvalnim korisnicima koji su kasnije nadomješteni onima autorskoga kolektiva Zoroslav Spevák, Michal Týr i sur. (Kuric, 2013: 173–174). Kurikulum aktualnoga predmeta donesen je 2020. (v. *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Slovački jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)* (NN 78/2020)).

modelu C (3 sata tjedno njegovanja jezika i kulture) danas se poučava u dvjema, odnosno trima iločkim školama – u Osnovnoj školi Julije Benešić i Područnoj školi Radoš te u Srednjoj školi Ilok. Riječ je o izbornom predmetu na koji se gotovo isključivo upisuju učenici slovačkoga podrijetla. Osim toga, i nastava evangeličkoga vjeronauka u navedenim je školama također na slovačkom jeziku. U usporedbi sa situacijom nakon Drugoga svjetskog rata i danas vidljiv je drastičan pad u broju nastavnih sati, kao i u broju učenika koji ga pohađaju, premda nekadašnji profesor slovačkoga jezika ističe da je u Hrvatskoj stanje još uvijek dobro zbog službene obrazovne politike, koja još uvijek ne problematizira rad u manjim skupinama – može ih, naime, činiti i jedan učenik.

U očuvanju slovačkoga jezika i identiteta u Iloku, prema jednom starijem ispitaniku, presudna su (bila) tri sinergijska čimbenika. Uz zastupljenost slovačkoga jezika u institucionalnom obrazovanju, etnolingvističkoj vitalnosti zajednice, prema njemu, pridonijela je i organizacija crkvenoga života,¹⁵ posebno kontinuitet bogoslužja na slovačkom jeziku te bogate kulturne aktivnosti: „Každá dedina, podľa mňa, musí mať svojho farára, svojho učiteľa a svojho muzikanta, ale ktorí budú držať do vena. Vtedy je tá národnostná menšina, ako – je dobre. Ako náhle jedna z tých troch nôh... nefunguje, tie dve sa rucajú.“

Mnogi su pripadnici zajednice posjetili Slovačku, najčešće u sklopu kratkih kulturno-obrazovnih suradnji, međutim, manji ih je broj u njoj duže boravio iz profesionalnih, obrazovnih ili drugih razloga,¹⁶ što je, uz nepraćenje medija iz matične zemlje,¹⁷ rezultiralo i pomalo amorfnom slikom „pradomovine“. S obzirom da se identitet iločkih Slovaka, kao i pripadnika mnogih autohtonih manjinskih zajednica u ovom dijelu Europe, osim jezično, (re)kreira i njegovanjem

¹⁵ 1903. je došlo do osamostaljenja iločke župe, 1929. Adam Vereš postao je prvim biskupom Slovačke evangeličke crkve augsburške vjeroispovijesti u Jugoslaviji, a godinu dana kasnije planirana je izgradnja evangeličke crkve u Solginu dvoru, koja se zbog turbulentnih povijesnih prilika nije realizirala, nego je na tom mjestu 1952. sagrađen Slovački narodni dom (Mikšad et al., 2014: 29, 33, 50 i dalje).

¹⁶ Zbog nepovoljne gospodarske situacije veliki broj stanovnika, mahom mlađe i srednje dobi, u posljednje je vrijeme napustio Ilok. Osim u zapadnoeuropske zemlje iločki Slovaci u potrazi za poslom odlaze i u Slovačku. Prema navodima ispitanika, odlaskom obitelji u neslavensko jezično okruženje ne mijenja se kod komunikacije u familijarnom krugu – ukoliko su koristili mjesni slovački govor, i u novoj sredini ostaju pri tom. S druge strane, odlaskom u Slovačku njihovi idiolekti počinju tendirati matičnim slovačkim lektima (o jezičnoidentitetskim implikacijama ovoga fenomena s posebnim obzirom na odnos slovačkoga standarda i iločkoga varijeteta iz idiolektne perspektive v. više u Sloboda (2004: 17–18, 21–22)).

¹⁷ Pripadnici ove zajednice uglavnom ne prate medije iz Slovačke i aktualna zbivanja u njoj. Više su okrenuti medijima u Bačkom Petrovcu, pa su uz manjinska glasila (*Hlas ľudu* i dr.) svojedobno preko vojvođanske postaje slijedili i program komercijalnih slovačkih televizija. Stariji su ispitanici potvrdili da ponekad prate manjinske sadržaje u državnim (multinacionalni magazin *Prizma*, HRT) ili lokalnim medijima (program na slovačkom jeziku, Radio Ilok), kao i mjesečnik Saveza Slovaka Hrvatske *Prameň*.

raznih aspekata tradicijske kulture, prije svega folklora, iz perspektive najmlađih ispitanika suvremena se Slovačka imaginira i kao konzervativni prostor čuvanja starih tradicija i običaja („Ja mislim da je tamo više starih običaja nego tu.“; dječak osnovnoškolskoga uzrasta). Pojedini ispitanici nisu skrivali kritiku, prema njihovu mišljenju, anakronoga sociokulturnog profiliranja zajednice, koja je usko povezana s pesimističnim stavom o njezinoj etnolingvističkoj vitalnosti u budućnosti: „My sme pomaly už ako skanzen. (...) Kde stojíme len, a sme svedkami voľačoho, čo druhí prídu len obdivovať: Vau, aké pekné kroje máte, neviem, pekná manifestacia váľanie dreva.“ (stariji ispitanik).

Iz emske se perspektive iločki Slovaci ne smatraju nužno bikulturnima, odnosno drže da se od većinskoga naroda ne razlikuju toliko kulturološki, koliko u shvaćanju same kulture, odnosno njezine uloge u zajednici. U tom se smislu dva starija ispitanika slažu o značajnoj ulozi kulturnih aktivnosti u očuvanju njihova grupnoga identiteta i jezika:

Nikto nechce mať Hrvatski dom, netreba Hrvatski dom. Väčšinový národ to vidí, akože to je samozrejme, naše domy sú všetky. Väčšina nemá potrebu boriť sa za svoja práva, nego samá tá masa, číslo väčšinské im dovoľuje, že vlastne netreba. (ispitanik A)

Ani nevytvára nátlak na nich, aby vytvorili kultúrnu hodnotu, lebo ako náhle otvoríš televízor, otvoríš noviny, tu máš všetko. Slováci, ak chcú počuť slovenský jazyk, sami si musia urobiť program. (ispitanik B)

Kao što je spomenuto, prema pojedinim ispitanicima, očuvanju jezika u Iloku pridonio je i visoko strukturirani društveni život. Dugo je vremena Crkva bila institucija koja je (i jezično) integrirala slovačku zajednicu, a kasnije je tu funkciju preuzeo i Slovački narodni dom koji im je davao osjećaj pripadnosti: „a máš pocit, že voľakde patriš“; stariji ispitanik. Mnogi su sudionici istraživanja s nostalgijom govorili o bogatoj tradiciji slovačkoga amaterskog kazališta u Iloku koje je gotovo sto godina u navedenom kulturnom domu nekoliko puta godišnje izvodilo djela etabliranih dramatičara iz Slovačke i drugih zemalja, ali i kraće dječje dramske tekstove na slovačkom standardnom jeziku lokalnoga autora i pedagoga Vlatka Miksada (v. više u Černi et al., 2008).¹⁸ Bio je to prostor ne samo žive uporabe slovačkoga jezika, nego i njegova kultiviranja, što je nedvojbeno pridonijelo i poboljšanju njegova sociolingvističkoga statusa: „Slovenský jazyk sa cibril cez divadlo. Tam sa učila dikcia, tam sa učili nové slová, tam sa vysvetľovalo, čo znamenajú nové slová. Nepoužívali tieto slová v bežnom živote, ale ich rozumeli.“ (stariji ispitanik).

¹⁸ Miksadova dramska djela sabrana su u zbirkama *Príbehy za oponou* (2014) i *Príbehy za oponou 2* (2021).

Razlozi i mehanizmi slabljenja prijenosa slovačkoga jezika na mlađa pokoljenja u ovom mjestu složeni su i nalik onima u mnogim srednjoeuropskim manjinskim zajednicama. Glavni uzrok postepenoga gubitka nasljednoga jezika, barem u novije vrijeme, prije svega treba tražiti u snažnim depopulacijskim trendovima, posebno u raseljavanju lokalnoga stanovništva koje je potaknuto teškom društveno-političkom i gospodarskom situacijom. Uz egzogamiju i povišenu mobilnost među drugim nepovoljnim čimbenicima svakako valja izdvojiti i globalizaciju, tehnološki napredak, brze društvene promjene i transformaciju tradicijski organiziranoga društva koji dovode do egzistencijalne nesigurnosti i promjene društvenih vrijednosti. Kao što ističe jedan ispitanik, u takvim prilikama pitanje pripadnosti, kao i očuvanja jezika kao temelja neke manjinske zajednice, postaje manje bitnim:

V tejto dobe, vieš čo, elektronika, médií, všetko to robí tú... To mieša, mieša vôbec národ na taký spôsob, že vlastne týmto mladým ľuďom, kedy sa ho opýtaš vlastne: Kto si? Kde patíš?, jemu je to vôbec všetko jedno. Lebo on už vlastne nechce patriť nikde. Lebo ak povie, že patí tu, má voľaký záväzok k tomu teritóriu a on chce byť teraz, dneska v Iloku, zajtra v Osijeku, napozajtra chce byť v New Yorku alebo v Bostone. Nechce viac byť obyvateľ jedného mesta. Nechce. Jeho to viaže, rozumieš. Je to sila tá, kerá ťa potom, neskoršie ťa ťahá späť. To znamená, treba mu anglický, treba mu troška nemecký jazyk, nahodou ak mu baš treba jazyk, kde patí, do ktorého štátu. A menšinový... To len, keď treba povedať, že voľakedy moji boli Slováci. Všetké národy majú ten istý problém. Taký mešung. (stariji ispitanik)

Kada se uzmu u obzir parametri koji se obično koriste u procjenama ugroženosti nekoga idioma, prema UNESCO-voj tipologiji (Moseley (ur.), 2010: 11–12) slovački bi se govor u Iloku mogao smatrati ranjivim. Riječ je o etnolingvistički razmjerno vitalnoj zajednici, u kojoj se u većem broju obitelji nasljedni jezik spontano prenosi na mlađe naraštaje. Takvoj je situaciji pridonijela i zastupljenost slovačkoga jezika u vjerskoj, obrazovnoj, kulturnoj i medijskoj sferi. Zbog toga, kao i nekih drugih čimbenika, čini se da je u doglednoj budućnosti izvjesno i očuvanje s jezikom usko isprepletenoga narodnosnog i vjerskog identiteta. Primjer ove zajednice, međutim, iznova podsjeća da su unatoč pozitivnom zakonodavnom okviru – od međunarodnoga do državnoga – u kojem se višejezičnost proklamira kao neupitna sociokulturna vrijednost, pa i aktivističkim naporima, u očuvanju jezične i ine raznolikosti ipak najbitniji pojedinac te jezična praksa, stavovi i politika u obitelji. Na kraju je važno naglasiti da je svaki pokušaj očuvanja (manjinskoga) jezika/varijeteta i/ili njegove revitalizacije u nepovoljnim demografskim i gospodarskim uvjetima, kakvi se u posljednje vrijeme bilježe u zapadnom Srijemu i šire, ipak teže ostvariv.

Literatura

- Bucholtz, M., Hall, K. (2005). Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
- Černi, R., Miksad, V., Sudecký, R. (2008). *Slovenske divadlo v Iloku: 1914–2008. Slovačko kazalište u Iloku: 1914.–2008.* Matica slovenská Ilok.
- Homištinová, M., Đurkovská, M., Výrost, J. (2018). *Spoločenskovedné súvislosti hovorenej slovenčiny mladej generácie Slovákov žijúcich v krajinách na Dolnej zemi (Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko, Maďarsko).* Centrum spoločenských a psychologických vied SAV.
- Kučerová, K. (2005). *Slovaci u Hrvatskoj: od početaka naseljavanja.* Matica slovenská.
- Kuric, A. (2013). Dejiny a súčasný stav slovenského menšinového školstva v Chorvátsku. U J. Pekarovičová, Z. Hargašová (ur.), *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 22.–25. októbra 2013 v Bratislave* (str. 170–175). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Lambert, W. E. (1973). Culture and language as factors in learning and education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED096820.pdf> (7.8.2023.)
- Miksad, V., Černi, R., Jangl, Š. (2014). *Slovenský národný dom v Iloku: 1952–1997–2014. Slovački narodni dom u Iloku: 1952.–1997.–2014.* Matica slovačka.
- Moseley, Ch. (ur.). *Atlas of the world's languages in danger.* UNESCO.
- Papa, D. (2017). *Jezično planiranje i jezične politike u svrhu ostvarivanja višjejezičnosti u Europskoj uniji – slovački jezik kao manjinski jezik u Republici Hrvatskoj.* Doktorska disertacija (rukopis). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Sloboda, M. (2004). Jazyk národnostnej menšiny, idiolektne siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku). *Slovenská reč*, 69, 1, 15–36.
- Spolsky, B. (2005). Language Policy. U J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad, J. MacSwan (ur.) *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (str. 2152–2164). Cascadilla Press.
- Staškova, M. (2016). Jazyk a konfesia Slovákov v Chorvátsku v súčasnosti a ich dosah na možnosti revitalizácie. *Slavica Slovaca*, 51, 2, 131–146.
- Škiljan, F., Kralj Vukšić, S. (2015). Slovaci u Hrvatskoj u popisima stanovništva između 1880. i 2011. i perspektiva u istraživanju. *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 18 (2), 23–47.
- Yagmur, K., Ehala, M. (2011). Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality Theory. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32, 2, 101–110.

Ивана Чагаљ

О ЈЕЗИКУ И ИДЕНТИТЕТУ СЛОВАКА У ИЛОКУ

Резиме

Анализа метајезичких исказа о различитим аспектима употребе словачког језика у Илоку, добијених путем полуструктурираних дубинских интервјуа, скицира тренутну социолингвистичку ситуацију у овој билингвалној заједници. Истраживање је показало да међугенерациски пренос језика на млађе генерације никако није прекинут, али јесте ослабљен под утицајем бројних комплексних фактора, преваходно јаког тренда депопулације. У овој етнолингвистички и даље релативно виталној заједници, језик који се могао сматрати рањивим представља снажно упориште групног идентитета те његово очување и/или ревитализација не зависи само од позитивне вишеслојне језичке политике, већ и од ширих друштвено-политичких процеса.

Кључне речи: метајезички искази, социолингвистичка ситуација, словачки језик, идентитет, Илок

Ivana Čagalj

О ЈАЗЫКУ А ИДЕНТИТЕ СЛОВÁКОВ В ИЛОКУ

Resumé

Analýza metalingvistických výpovedí o rôznych aspektoch používania slovenského jazyka v Iloku, získaná prostredníctvom pološtruktúrovaných hĺbkových rozhovorov, dáva obrysy súčasnej sociolingvistickej situácie v tejto bilingválnej komunite. Výskum ukázal, že sa prenos menšinového jazyka na mladšie generácie v žiadnom prípade nezastavil, ale že je v dôsledku mnohých zložitých faktorov, predovšetkým silných depopulačných trendov, oslabený. V tejto etnolingvisticky stále pomerne vitálnej komunite je jazyk, ktorý by sa mohol považovať za zraniteľný, pevným základom skupinovej identity, avšak jeho zachovanie a/alebo revitalizácia nezávisí len od pozitívnej viacúrovňovej jazykovej politiky, ale aj od širších spoločensko-politických procesov.

Кључовe словá: метajazykove výroky, sociolingvistická situácia, slovenský jazyk, identita, Ilok

Ivana Čagalj

ON LANGUAGE AND IDENTITY OF SLOVAKS IN ILOK

Summary

The analysis of meta-linguistic statements about various aspects of the use of the Slovak language in Ilok, collected through semi-structured in-depth interviews, gives the outlines of the contemporary sociolinguistic situation in this bilingual community. Research has shown that the transmission of the heritage language to younger generations has by no means been stopped, but due to a number of complex factors, primarily strong depopulation trends, it has weakened. In this ethnolinguistically still relatively vital community, the language, which could be considered vulnerable, is a firm stronghold of group identity, however, its preservation and/or revitalization does not only depend on a positive multi-level language policy, but also on wider socio-political processes.

Keywords: metalinguistic statements, sociolinguistic situation, Slovak language, identity, Ilok

Miroslav Dudok¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0006-1420-9712>

ROZMANITOSŤ JAZYKOVÉHO SVETA – PREBYTOK VS. NEDOSTATOK V (SLOVENSKOM A SRBSKOM) JAZYKU

Každý priemerne vzdelaný a zdravý používateľ slovenčiny (a tu by sme slovenčinu mohli nahradiť hociktorým prirodzeným jazykom) vníma vlastné jazykové prostriedky ako celkom vyhovujúci, ba dokonalý nástroj na vyjadrovanie svojich myšlienok, emócií a vlastného mentálneho sveta. Pritom si svoj jazyk s ľahkosťou, spontánne osvojuje už od útleho detstva. Vo svojej jazykovej praxi sa riadi bezznalostnou gramatikou a v komunikácii s dialogickými partnermi pružne aplikuje i princípy kultivovania jazyka. Zisťuje, že v niektorých komunikačných sférach je zbehlejší a má k dispozícii, alebo dokáže poznať, viacero variantných jazykových prejavov a pri iných pociťuje istý deficit. Keď sa však ocitne v praktickej situácii alebo v teoretickej rovine s iným jazykom a inou kultúrou, začne si uvedomovať jednak kvalitu (bohatstvo a originalitu) svojho rodného jazyka a jednak, v tej istej chvíli, už aj jazykový nedostatok alebo prázdne miesta vo výrazovej sfére. Nadviazeme tak na naše výskumy jazykových lakún a keďže sme na belehradskej, resp. srbskej pôde, budeme si všímať prebytočné, resp. nedostatočné lingvémy slovenčiny z pohľadu srbčiny a naopak, srbčiny z aspektu slovenčiny. Na vybrané jazykové údaje sa pozrieme, pravdaže celkom rovnocenne, aj cez jazykovú prizmu slovenčiny vo Vojvodine, resp. slovenskej jazykovej enklávy v Srbsku.

Kľúčové slová: slovenčina, srbčina, jazykový obraz minulosti, interlingválna variabilita, jazykové lakúny

Úvod. Na začiatok mi dovoľte vysvetliť, prečo som navrhol takýto nezvyčajný názov mojej úvahy na konferenciu venovanú vzácnemu slovakistickému jubileu v Belehrade, resp. v Srbsku. Vznikol spontánne, hneď po prevzatí výzvy na toto stretnutie a nakoniec som sa ho nevedel vzdať v presile spomienok na roky učiteľovania na tejto najstaršej univerzite v Srbsku. Od začiatkov štúdiu a výskum slovenčiny v bývalej Juhoslávii prebiehali v špecifických podmienkach. Ak

¹ miroslav.dudok@uniba.sk

východiskový teoretický i praktický materiál širokospektrálnej analýzy a deskripcie slovenčiny ako veľkého jazyka platil vo vývinových podmienkach Slovenska, bezvýhradne sa nedal v pragmaticko-komunikačnej a ani metalingvistickej sfére aplikovať na situáciu slovenčiny ako malého jazyka vo Vojvodine. V pedagogickej praxi na filozofickej fakulte, hlavne však na nižšej úrovni, platné postuláty o slovenčine u poslucháčov často narážali na mantinely jazykovej endosféry, resp. srdcu blízky tvarom a tváram slovenčiny. A na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade poslucháči slovenského jazyka, Neslováci, neraz i nevedome otvárali otázku hranice/hraníc slovenčiny, hoci aj pri triviálnom oslovení svojho učiteľa, keď zistili, že na to potrebujú dve slová (*pán profesor*) a v rodnej srbčine iba jedinú „drobnú“ morfému -e (*profesore*). Alebo ich občasná skákanie do reči *Profesore, ali zašto je to tako* počas výkladu, že v jazykovom systéme slovenčiny máme jeden minulý čas a v srbčine štyri. A už sa na svetlo sveta začala vynárať okrem deskriptívnej jazykovedy aj explanačná. Takže nebyť toho vzájomného interpersonálneho prepojenia, v konečnom dôsledku, nebyť reflexie medzijazykových a kultúrnych kontaktov, nedochádzalo by ani k posúvaniu hraníc slovenčiny a používatelia jazyka by sa nezamýšľali, či ich jazyk má v niečom prebytok alebo nedostatok.

1. Jazyky, vďaka svojim genetickým, typologickým a areálovým danostiam a charakteristikám, majú často veľmi veľa evidentných i skrytých spoločných vlastností. Pritom však nemožno hovoriť o úplnej jazykovej symetrii. Každý z nich prináša na kultúrnu a civilizačnú scénu niečo nové a originálne. Ekolinguvistom preto tak záleží na tom udržať ich čo najdlhšie na tejto scéne podľa možnosti v najlepšej kondícii, nebrániac sa pritom ani prirodzenému vývinu.

1.1 Aktívni používatelia slovenčiny si zvolili vlastnú cestu jazykového zobrazovania sveta pri jazykových univerzáliách i vnútrojazykových špecifikáciách na všetkých úrovniach jazykového výrazu. Charakterizuje ju v rámci fonologickej roviny osobitný inventár hlások, v rámci gramatickej roviny, napríklad pestrejší inventár gramém v nominálnej sfére a jednoduchší vo verbálnej pri kategórii času v porovnaní s niektorými geneticky príbuznými jazykmi (hlavne južnoslovanskými), v rámci originálneho jazykového obrazu lexikálnych prostriedkov a pri ďalších lingvémach, ktoré si v príspevku všimneme, aj pri tých, ktoré zostanú zatiaľ mimo nášho záujmu a pritom sú hlboko zakorenené v jazykovom obraze Slovákov. Systém jazyka nie je homogénny, lebo ho sformovali a formujú rôzne princípy diachronie, diatopie a diastratickosti. A pri vyučovaní jazyka ako cudzieho jazyka alebo jazykov v kontaktovej situácii, pri prekladaní a pod. otvára sa otázka konceptualizácie jazyka a paralelného vývinu jazykového systému a komunikačného systému. Preto by nemali prekvapovať početné zhodné i odlišné prostriedky jazykovej parcelácie nielen pri jazykoch vzdialenejších, ale aj blízkych. Jazyková prax ponúka viacero príkladov, keď ten istý jazykový fenomén sa manifestuje bohatou škálou alebo reťazcom výrazových prostriedkov a v inom jazyku obmedzeným počtom, alebo

aj absenciou. Poukážeme to na príkladoch, ktoré slovenských študentov srbčiny a srbských študentov slovenčiny najviac fascinujú. Výberovo sa dotkneme iba procesov gramatikalizácie a lexikalizácie a budeme si všímať jazykovú potencialitu, resp. kde máme akoby prebytok alebo nedostatok jazykových prostriedkov.

1.2.1 Substantívny deklinačný systém. Rovnako ako vo viacerých subsystémoch i v deklinačnom systéme sa v slovenčine ustálili formálne prostriedky, ktoré slovenčinu vyčleňujú ako osobitný jazyk. V zložitej spleti substantívnej deklinácie v slovanských jazykoch, na čo poukázal P. Žigo (Žigo, 2012), slovenčina v jednotlivostiach uchováva viacej formálnych prostriedkov, ktoré nie sú zastúpené napríklad v srbčine alebo chorvátčine. V G. pl. vo väčšine prípadov spisovná srbčina a chorvátčina, nadväzujúce na štokavskú normu, si vo všetkých troch rodoch vystačia s koncovkou *-a²*, kým v slovenčine sú ustálené koncovky pre m. r. *-ov*, pre ž. r. a s. r. *-ø*, *-i*.³ Situácia v nárečiach je ešte pestrejšia a rozmanitejšia. Konkrétne údaje uvádzame v osobitnom článku o genitíve plurálu (Dudok, 2015). Dôvodov na to je viac. V slovenčine pomerne skoro starý paradigmatický systém založený na základe kmeňovej klasifikácie nahradili nové klasifikačné kritériá založené na gramatickej a prirodzenej kategórii rodu, pričom sa niektoré koncovky zachovali a niektoré sa zmenili a často na základe analógie vznikli nové. Tento proces prebehol pomerne skoro po rozpade praslovančiny. Iba v štokavčine podivné atraktory umožnili uchovávanie redukovaných vokálov až do 14. storočia, čo spolu s inými procesmi spomalilo vystriedanie dominujúceho princípu formálneho kritéria v praslovansej substantívnej deklinácii významovým kritériom. Srbčinu a chorvátčinu charakterizuje i výraznejší pádový synkretizmus oproti slovenčine, kde sú pre všetky pády prítomné osobitné koncovky.

1.2.2 Konjugačný systém a jazykový obraz minulosti. Minulosť je pomerne ľahko a zároveň i ťažko verbálne vystihnúť. Každý z nás ju má vlastnú. A má ju nenávratne za sebou! Minulosť je štruktúrovaná množina minulých časov, udalostí, ktoré sa stali. Niektoré minulosti uchováva v pamäti dlhšie, iné ju uchovávajú kratšie. Je to segment kontinuálnej skutočnosti, ktorá sa stala. Je to dávne alebo aj relatívne nedávne minulé obdobie, ktoré sa stalo. Je to čas, ktorý uplynul, rozplynul sa. V niektorých jazykoch tento čas sa uchováva zreteľnejšie v jazykovej a kultúrnej pamäti. U iných plynutie, či rozplývanie času je menej diferencované na časovej osi. Čas je dynamická, tekutá kategória vo filozofickom zmysle i v triviálnom ponímaní používateľa jazyka. Vo všeobecnosti čas v sebe zrkadlí trvanie objektov a postupnosť striedania mimojazykových javov. Vo svojej komplexnosti ho charakterizuje fázovosť. Prítomnosť je čas prehovoru, čas, keď o nej hovoríme. Ale kým o nej hovoríme, už sa stala. „Prítomný okamžik nemôžem postrehnúť, má nulovú hodnotu. Minulosť je minulosťou, o ktorej viem – je teda

² Podrobnejšie Dudok, 2015; Симић, 2002.

³ Podrobne Sokolová, 2007.

prítomná minulosť. Budúcnosť je to, čo prichádza. Je to teda budúca prítomnosť“ (Zouhar, 2018: 105). Filozofické chápanie času v porovnaní s jazykovedným abstrahuje reálne vzťahy medzi objektmi. V jazykovede sa pozornosť sústreďuje na jazykový obraz reálnych mimojazykových vzťahov a súvislostí. Gramatická kategória slovesného času má deiktickú funkciu v texte: sloveso vzhľadom na moment prehovoru odkazuje na minulé alebo budúce deje alebo poukazuje na práve prebiehajúci dej.

1.2.3 Kategóriu času v slovenčine doposiaľ najpodrobnejšie analyzoval P. Žigo (Žigo, 1997) a inšpiruje i k ďalším výskumom. V slovenčine gramatická kategória času je symetrická, v južnoslovanských jazykoch asymetrická.

V slovenčine sa z minulých časov zachovali iba zložené tvary – perfektnum a pluskvamperfektnum, ktoré je však v súčasnosti príznakovým javom, na rozdiel od češtiny, kde je archaizmom (Běličová, 1998). V južnoslovanských jazykoch sa zachovali dva jednoduché minulé tvary, aorist a imperfektnum, a dva zložené tvary, perfektnum a pluskvamperfektnum. Tak je to v srbčine a chorvátčine, s tým, že v chorvátčine perfektnum takmer úplne vytesnilo z používania aorist, imperfektnum a pluskvamperfektnum, ktoré charakterizujú hlavne beletristické texty⁴. SMS komunikácia v chorvátčine čiastočne revitalizuje jednoduché minulé časy. Chorvátčina sa tak vo svojom vývine priblížila z južnoslovanských jazykov k slovinčine, kde je iba perfektnum, a pluskvamperfektnum je na ústupe⁵, podobne ako je to v slovenčine. V modernej srbčine pri používaní minulých časov tiež dochádza k dynamickým procesom a podľa niektorých srbistov sa imperfektnum používa veľmi zriedkavo (miesto imperfekta sa používa perfektnum nedokonavých slovies)⁶ a aorist je tiež príznakovým tvarom, ktorým sa vyjadrujú minulé deje v beletrii, v bežnej reči na vyjadrenie intenzity citov a pocitov a ako gnómický aorist vo frazeologickom diskurze. Najzložitejší systém si zachovala bulharčina a macedónčina, kde sa minulosť konceptualizovala zastúpenosťou šiestich minulých slovesných časov – perfektnum, imperfektnum, pluskvamperfektnum, aorist, predbudúci čas v minulosti (futurum exactum praeteriti) a budúci čas v minulosti (futurum praeteriti) (Dobříková/Vlčanová, 2002; Stojanov, 1983; Mareš, 1999). Za týmto vývinom minulých slovesných časov v južnoslovanských jazykoch okrem praslovanského dedičstva možno sledovať aj areálovú situáciu, resp. príslušnosť k balkánskemu jazykovému zväzu. Napríklad rumunčina pozná štyri minulé časy (imperfekt, perfect compus, perfect simplu, mai mult ca perfect), v gréčtine sú živé dva minulé časy (Παρατατικός, dej, ktorý sa v minulosti opakoval alebo sa opakuje, a pluskvamperfektnum, Υπερσυντέλικος), v turečtine tri – aorist, minulý určitý čas a minulý čas, o ktorom hovoriaci vie len sprostredkovane.

⁴ Pozri Silić/Pranjković, 2007: 192 – 193.

⁵ Toporišič, 1976.

⁶ Klajn, 2005: 117.

Dalo by sa teda konštatovať, že na vyjadrenie komplexnej minulosti si používateľ slovenčiny vystačí prízentom a používateľ bulharčiny, chorvátčiny, macedónčiny a srbčiny aj jednotlivými segmentmi na časovej osi. Nedostatok na jednej strane alebo prebytok na druhej strane neznamená však aj deficit alebo bohatstvo uvedeného výseku mimojazykovej reality. Ide tu o to, ako jazyk „rozporcuje prirodzený svet“, ako by to povedal Willard V. O. Quine (citované podľa Lakoff, 2006: 300), hoci je táto myšlienka ľahšie argumentovateľná na pomenovaniach vecí, ako uvidíme ďalej. Používateľ slovenčiny koncept minulosti a minulého času môže tiež detailnejšie vyjadriť, ale inými prostriedkami ako je to v uvedených jazykoch. Na detailnejšie vyjadrenie minulosti sa v slovenčine môžu použiť napríklad aj lexikálne alebo syntaktické prostriedky (podobne i iných slovanských jazykoch)⁷. Napríklad syntaktickými konštrukciami v slovenčine možno vyjadriť dištančnú predčasnosť: *Dve hodiny potom, čo nás opustila volavka, sme dopili zvyšok piva*; kontaktnú predčasnosť: *Len čo vyšiel Matušík, prišiel Šóky Tibor* a podobne.⁸

1.2.4 Minulý čas v jazyku je značne gramatikalizovaný, a preto sa používa automaticky a stále. Patrí medzi tzv. fundamentálne pojmy na rozdiel od pojmov, ktoré sú vyjadrené lexikálnymi jednotkami. Ich komunikačný rádius je voľnejší v rámci jazyka (Tabuľka 1) aj v rámci interlingválnej a interkultúrnej praxe.

1.2.5 Minulosť v nominálnej sfére: pomenovanie predkov. Slovenčina vo svojom pojmovom aparáte nedisponuje príliš rozsiahlym reťazcom pomenovania predkov. V bežnej jazykovej praxi si Slováci vystačia pomenovaním otca, deda, pradedu, matky, babky, prababky, resp. aj reduplikačne prapradedo, praprababka. V srbčine, najmä v srbských nárečiach a v umeleckých textoch, k dispozícii je viacej nominačných stupňov, až 16 (Tabuľka 1). Jazyková prax je však podobná ako v slovenčine, resp. je chudobnejšia než rekonštruovaná mimojazyková realita.

Podobná, nie celkom vierohodná, stupnica predkov koluje v internetovej sieti. Všetky uvedené pomenovania predkov v existujúcich výkladových slovníkoch srbského jazyka nenájde. Vyhľadať ich však možno v odbornej literatúre (Bjeletić, 1994, 1995; Mitrović, 1985) a umeleckej literatúre (napr.

⁷ Participácia gramatických, lexikálno-gramatických a syntaktických kategórií (slovesný vid, slovesný rod, intencia slovesného deja, slovesný čas, slovesný spôsob, kategória zhody) na (slovenskom i širšie slovanskom) slovese presahuje rámec a rozsah tohto príspevku. Vynuansovanosť slovenského slovesa je spracovaná jednak v starších prácach syntetického charakteru, napríklad v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) i v štúdiách konfrontačného typu. Napr. A. V. Isačenko poukázal na to, že škálovitosť minulého deja zabezpečuje i kategória slovesného spôsobu (Исаченко, 1960). I kategória vidu, ktorá je vnútorne zviazaná s dejom, sa kríži s kategóriou času: iba nedokonavé slovesá umožňujú rozvinúť všetky tri slovesné časy. A podobne. Analýza slovesného deja v jazyku je i dnes v nepretržitom jazykovednom záujme v novom nasvetení, napr. kognitívningvistikom, pragmalingvistikom a i. (pozri, napr. Kyseľová/Ivanová, 2013).

⁸ Podobne je to aj v srbčine. Podrobne to rozoberá Ljudmila Popovičova (Поповић, 2014).

v románe Predeo slikan čajem Milorada Pavića) a na základe excerpacie je možné rekonštruovať uvedenú minulosť.

Generácia	Pomenovanie	Vzťah
0	<i>Син, ћерка</i>	Dieťa mužského, resp. ženského pohlavia
1	<i>Отац, мајка</i>	Rodičia, dve osoby rozličného pohlavia
2	<i>Деда, баба</i>	Rodičia otca a matky
3	<i>Прадеда, прабаба</i>	Rodičia starých rodičov
4	<i>Чукундеда, чукунбаба</i>	Rodičia prarodičov
5	<i>Наврдеда, наврбаба</i>	Rodičia praprarodičov
6	<i>Курђел, курђела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
7	<i>Аскурђел, аскурђела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
8	<i>Курђуп, курђупа</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
9	<i>Курлебало, курлебала</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
10	<i>Сукурдов, сукурдова</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
11	<i>Сурдепач, сурдепача</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
12	<i>Парђупан, парђупана</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
13	<i>Ожмикур, ожмикура</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
14	<i>Курајбер, курајбера</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
15	<i>Сајкатав, сајкатавка</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov
16	<i>Бели орао, бела пчела</i>	Nasledujúca staršia generácia rodičov

Tabuľka 1: Predkovia v srbčine (v nárečiach a umeleckých textoch)

1.2.6 Interlingválna variabilita pojmov, ktoré sú vyjadrené lexikálnymi jednotkami. **Názvy húb.** Slovenčina je jazyk bohatý na názvy húb, jednak v rovine ľudového názvoslovía, jednak v rovine odborného názvoslovía, za čo vďačíme mimojazykovej realite. Podobne je to napríklad aj v srbčine. Niektoré druhy sú však vnútorne diferencovanejšie v jednom jazyku než v druhom. V slovenčine existuje viacero ako štyridsať pomenovaní muchotrávok (z rodu *Amanita*)⁹ s formantom muchotrávka, v srbčine podstatne menej (*мухара, пантерова мухара, најежена мухара* a pod.). Týka sa to komunikačnej sféry, nie aj mimojazykovej reality. V srbčine je často jednotlivý druh muchotrávok pomenovaný osobitným názvom *жућкаста пупавка* – *muchotrávka citrónovožltá* (*Amanita citrina*), *бела пупавка* – *muchotrávka biela* (*Amanita verna*), *зелена пупавка* – *muchotrávka zelená* (*Amanita phalloides*), *смрдљива пупавка* – *muchotrávka končistá* (*Amanita virosa*), *смеђа преслица* – *muchotrávka plavohnedá* (*Amanita fulva*), *бисерка* – *muchotrávka červenkastá* (*Amanita rubescens*), *права музрица* –

⁹ Dostupné na: <https://www.nahuby.sk/atlas-hub-zoznam>

muchotrávka hrubá (*Amanita spissa*), *бела преслица* – *muchotrávka pošvatá* (*Amanita vaginata*), *благва* – *muchotrávka cisárska* (*Amanita cesarea*) a pod. Ak zoberieme do úvahy aj ľudové názvy, tak pri jednotlivých druhoch pozorujeme veľmi dlhý reťazec. Napríklad z nejedlých a jedovatých muchotrávok jediná jedlá, muchotrávka cisárska, okrem oxymorónu vo svojom názve prezrádza pozitívnu motiváciu pri pomenovaní v slovenčine *kráľovka*, *kráľka*, *kňahňa*, *panska huba*, *kňaziča* atď. aj v srbčine *кнегиња*, *царевка*, *благва*, *благра*, *госпа* atď. (Dudok, 2010). Pomenovania z domény húb často vykazujú lexikálnu a kultúrnu lakunárnosť takmer pri každom druhu. Napríklad v slovenčine je známych 92 druhov (pomenovaní) rýdzikov (*Lactarius*), v ďalšej hubárskej veľmoci, v Slovinsku, iba 62, 49 druhov vláknic (*Inocybe*) v slovenčine a v slovinčine 39 atď. Pre špeciálne domény a komunikačné sféry je medzijazyková lakunárnosť a pseudolakunárnosť bežnou situáciou, s ktorou sa pasujú najmä prekladatelia.

1.2.7 V slovenskom lexikálnom inventári vojvodinských Slovákov jazykový svet húb je minimalizovaný. Slovenské názvy známe na Slovensku sa nedostali do komunikačného systému a kreolizované názvy, ako napr. *bukovača* alebo *jablanovača*, v konceptuálnej mape Slovákov v Srbsku predstavujú zároveň druh i rod húb, čo nekorešponduje s mimojazykovou skutočnosťou, ktorá je u týchto používateľov skrytá, a uvedené výrazy hlavne korešpondujú s komerčnou sférou. Slovenské ekvivalenty s komponentom *hliva* (*hliva buková*, *hliva ustricová*) nepatria v tomto regióne do jazykovej endosféry. Zrejme vďaka mylnej domnienke, aby nedošlo k interferencii: srbský výraz *гљиве* reprezentuje celý rod, teda *huby* v slovenčine.

1.2.8 Pri onomaziologickej kategorizácii nie vždy je možné vychádzať z jazykovej endosféry, ako to bolo vo väčšine predchádzajúcich príkladov. Často sa vyskytnú lakúny, ktoré sú výzvou pre komunikačný systém. Prirodzení hovoriaci v srbčine metaforicky pomenovali istý druh huby *вештичије срце* (lat. *Clathrus ruber*), lebo sa s touto reáliou dlhodobo stretali. V slovenčine sa táto huba, ktorá je charakteristickejšia pre teplejšie kraje, donedávna nevyskytovala v prírode a používateľ slovenčiny nemal potrebu pomenovať ju. Keď sa na Slovensku pred niekoľkými rokmi objavila ako invazívna huba, nebol problém v odbornej komunikácii opojsť ju ako *mrežovku červenú* na báze internacionálneho odborného názvu kalkovaním.

1.2.9 Hoci je inventár jednotlivých jazykových domén v porovnávaných jazykoch často odlišný, ako sme si to všimli pri jazykovom svete húb, vypovedá len málo o pojmovom systéme. Jazykový používateľ, ktorý je špecialistom vo svojej doméne, bude mať väčšiu slovnú zásobu pre predmety z danej domény. Napríklad Slovák si vo svojej mentálnej mape vystačí pomenovaním *makrela*, kým Chorvát, Čiernohorec alebo Srb má k dispozícii okrem pomenovania *skuša* aj *lokarda*, *škombra*, *golac*, *vrnut* a i.

2.1 Tvrďším orieškom pre našich študentov, prekladateľov, lingvodidaktiku a pod. sú kultúrne a jazykové lakúny, medzery, prázdne miesta v slovnej zásobe, ako ich charakterizuje M. Nábělková (Nábělková, 2016 – 2017), ktoré v lingvodidaktike a konfrontačnej jazykovede najčastejšie reprezentujú bezekvivalentnú lexiku. Pri reflexii lakún z južnoslovanského areálu sme poukázali na vecné lakúny, na absenciu konceptu v slovenčine ako cieľovom jazyku a lakúny na úrovni štylistiky textu (Dudok, 2018). Slovenčina, podobne ako každý jazyk, existuje vo viac-menej špecifickom kultúrnom priestore a zobrazuje mimojazykovú realitu trochu inak ako iné jazyky. Preto v pojmovom systéme vyjadruje rad špecifických reálií, ktoré v južnoslovanskom priestore chýbajú. V jazykovej praxi preto evidujeme „slovenské slová a viac-slovné pomenovacie jednotky s idioetnickou sémantikou“ (Dolník, 1989: 54), ktoré predstavujú v južnoslovanskom priestore bezekvivalentnú lexiku. J. Dolník tieto jednotky roztriedil podľa druhov reálií, na ktoré sa vzťahujú, napr. etnografické, sociálnopolitické a geografické reálie a vo svojej štúdií uviedol viacero reprezentatívnych príkladov takýchto národno-kultúrnych jednotiek z lexikálnej zásoby slovenčiny: *krpce, hološne, širica, prusliak...* z etnografických reálií; *berňolákovčina, štúrovčina, meruôsmy, promovany filológ...* zo spoločensko-politických reálií; *východniar, kopanice, Žitný ostrov...* z územných reálií (Dolník, 1989: 55).

2.1.1 V tomto zmysle je vhodné rozparcelovať klasifikáciu slovenských jazykových reálií, lebo niektoré výrazy v inojazyčnom priestore vnímame ako kompromisné repliky alebo ich prekladáme opisne (typu *bryndza, oštiepok* a pod.) a iné lakúnami ani nie sú, ale sú interlingválными lexikálnymi variantmi, napr. vlastné mená v celej svojej diferencovanej škále.

2.2 Charakteristický jazykový obraz reálie nadobúda aj vďaka diatopickým sémanticko-pragmatickým parametrom. Napríklad výraz *salaš* v jazykových podmienkach na Slovensku uchováva v sebe význam východokarpatského priestoru, resp. hornatej krajiny *ohradený priestor pre ovce s kolibou pre baču a valachov* (KSSJ, 2003: 652), resp. v novšom význame aj *pohostinstvo s typickými slovenskými jedlami* (KSSJ, 2003: 653). V slovenských jazykových podmienkach vo Vojvodine výraz *sálaš* odzrkadľuje panónsky priestor, resp. rovinatú krajinu a používa sa na pomenovanie roztrúsených usadlostí na samote s kompletným vybavením hospodárskymi stavbami a obytnými budovami na sezónne poľnohospodárske využívanie. V rovnakom sémanticko-pragmatickom priestore sa výraz *sálaš* používa na celom území Panónskej nížiny, v slovenskom i neslovenskom jazykovom diskurze.

Záver. Na základe príkladov gramatikalizácie mimojazykovej skutočnosti a opojmovania mimojazykovej skutočnosti v slovenčine a južnoslovanských jazykoch sme si všimli zhody i odlišnosti. Svedčia o konvergentnom i divergentnom vývine jazykov, ale i špecifickej konceptualizácii toho-ktorého jazyka. Jazykový relativizmus a konceptuálny prístup k jazyku môže odpoveď na (študentské) otázky, prečo je v jazyku niečo tak, ako to je, prečo môj jazyk disponuje viacerými

možnosťami, alebo výrazovým deficitom než cudzí jazyk, ktorý študujem. Ale úplnejšie a presnejšie odpovede na otázky, ako jazyk myslí, ako to jazyk konkrétne rieši, stále ponúkajú aj deskriptívne koncepty toho-ktorého jazyka, presnejšie koncepty, ktoré navzájom kooperujú. Lebo samotná „deskripcia hocijakého jazyka ako koherentného neprotirečivého systému je však iba fikcia“ (Krupa, 1991: 23) a nedokáže spoľahlivo odpovedať na otázku, prečo je niečo v jazyku tak, ako to je, a preto treba brať do úvahy uvedené koncepty vysvetľovania jazyka, a zrejme aj ďalšie. Lebo jazyk je stále o krok pred nimi a tým, že sa neustále prispôsobuje novým a novým komunikačným podmienkam, ponúka nám i nové odpovede.

Literatúra

- Běličová, H. (1998). *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Univerzita Karlova.
- Bjeletić, M. (1995). Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva. *Јужнословенски филолог*, LI, 203–221.
- Dobříková, M., Vlčanová, M. (2002). *Základy bulharčiny*. Univerzita Komenského.
- Dolník, J. (1989). Svojrázne sémantické javy v lexike súčasnej slovenčiny. *Studia Academica Slovaca*, 18, 53 – 74.
- Dudok, M. (2010). Plamienka v krajine zázrakov. Textový svet húb. V M. Šimková (Ed.), *Slovo – tvorba – dynamickosť* (str. 426 – 441). Veda.
- Dudok, M. (2015). G. pl. – podivný atraktor v substantívnej deklinácii slovenčiny a južnoslovanských jazykoch. V Z. Kováčová (Ed.), *Slovenčina v kontexte slovanských a neslovanských jazykoch* (str. 66 – 71). Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Dudok, M. (2018). Interlingválne zvláštnosti a jazykové medzery v príbuzných jazykoch. *Philologica*, LXXVII, 56 – 62.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krupa, V. (1991). *Jazyk – neznámy nástroj*. Slovenský spisovateľ.
- KSSJ 2003 – *Krátky slovník slovenského jazyka*. (2003) J. Kačala, M. Pisárčíková (Red.). Veda.
- Kyseľová, M., Ivanová, M. (2013). *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Lakoff, G. (2006). *Ženy, oheň a iné nebezpečné věci*. Triáda.
- Mareš, V. F. (1999). *Macedonská gramatika*. V K. Hora *Macedónsko-český slovník*. Euroslavica.
- Morfológia slovenského jazyka* (1966). Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Nábělková, M. (2016 – 2017). „Učlovečiť sa je slovo samoslovenskuo.“ K problematike lexikálnej lakunárnosti v slovensko-českých a česko-slovenských jazykových vzťahoch. *Jazykovedný zborník*, 35 – 36, 20 – 23.

- Silić, J., Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Sokolová, M. (2007). *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Totporišič, J. (1976). *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja.
- Zouhar, J. (2018). Josef Krob: Co je to čas? Lekce z filozofie. *Studia philosophica*, 65 (1 – 2), 105 – 106.
- Žigo, P. (1997). *Kategória času v slovenskom jazyku*. Univerzita Komenského.
- Žigo, P. (2012). *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Veda.
- Бјелетић, М. (1994). Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, L, 199 – 207.
- [Bjeletić, M. (1994). Terminologija krvnog srodstva u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, L, 199 – 207]
- Исаченко, А. В. (1960). *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология*, Т. II. Словацкая академия наук.
- [Isačenko, A. V. (1960). *Grammatičeskij stroj ruskogo âzyka v sopostavlenii s slovackim: Morfologiâ*, Т. II. Slovackaâ akademiâ nauk]
- Митровић, Ј. Д. (1985). Називи за степене потомака и предака код Срба. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 49, 181 – 182.
- [Mitrović, J. D. (1985). Nazivi za stepene potomaka i predaka kod Srba. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 49, 181 – 182]
- Граматика на събремания български книжовен език. Том II. Морфология* (1983). С. Стоянов (Гл. Ред.). Издателство на българската академия на науките.
- [*Gramatika na sabremanniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya* (1983). S. Stoyanov (Gl. Red.). Izdatelstvo na bagarskata akademiya na naukite]
- Поповић, Љ. (2014). *Контрастивна граматика украјинског и српског језика. Таксис и евиденцијалност*. САНУ.
- [Popović, Lj. (2014). *Kontrastivna gramatika ukrajinskog i srpskog jezika. Taksis i evidencijalnost*. SANU]
- Симић, Р. (2002). *Морфолошки процеси у српскохрватском језику. Њихови узроци и последице*. Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- [Simić, R. (2002). *Morfološki procesi u srpskohrvatskom jeziku. Njihovi uzroci i posledice*. Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika]

Мирослав Дудок

**РАЗНОЛИКОСТ ЈЕЗИЧКОГ СВЕТА – ВИШАК VS. НЕДОСТАТАК
У (СЛОВАЧКОМ И СРПСКОМ) ЈЕЗИКУ**

Резиме

У раду смо анализирали лексичке лакуне као и сувишне и недовољне лингвеме у словачком језику из угла српског и обрнуто, у српском језику из перспективе словачког. Просечан корисник језика сопствена језичка средства оцењује као сасвим одговарајући или чак савршен алат за изражавање својих мисли, емоција и личног менталног света. Притом свој језик са лакоћом и спонтано усваја још од раног детињства и у својој језичкој пракси, у комуникацији са партнерима у дијалогу вешто примењује и принципе култивације језика. Када пак у пракси или теорији дође у контакт с другим језиком и другом културом, почне да спознаје богатство и оригиналност свог матерњег језика а истовремено и његову недовољност. Показали смо то на примеру конјугационог система (у словачком постоји једно основно прошло време – перфекат, и једно обележено прошло време – плусквамперфекат, а у српском и хрватском постоје четири прошла времена: перфекат, имперфекат, аорист и плусквамперфекат), деклинационог система (у словачком нпр. у генитиву множине постоје различите форме за мушки, женски и средњи род, у српском и хрватском у ген. множ. доминира -а), назива гљива и сл. За задовољење студентске радозналости сам дескриптивни приступ зато није довољно ефектан (иако је често основни) и зарад тумачења наведених манифестација разноликости језичког света захтева и методе експланативне, когнитивне, ареалне лингвистике и других.

Кључне речи: словачки језик, српски језик, језичка слика прошлости, интерлингвална варијабилност, језичке лакуне

Miroslav Dudok

**DIVERSITY OF THE LANGUAGE WORLD - EXCESS VS. DEFICIENCY
IN THE (SLOVAK AND SERBIAN) LANGUAGE**

Summary

In this paper we have noticed several lexical lacunas and surplus or deficient linguemes of the Slovak language from the perspective of Serbian and, conversely, of Serbian from the perspective of Slovak. Common language users evaluate their own linguistic resources usually as quite a satisfactory, even perfect, tool for expressing their

thoughts, emotions and their own mental world. In their language practice, they also apply the principles of language cultivation flexibly in the communication with their dialogue partners. However, when they find themselves, theoretically or in a practical situation, in contact with another language and another culture, they begin to become aware of both the richness and originality of their native language and, at the same time, the linguistic deficiency. We have pointed this out with the example of the conjugation system (in Slovak one basic past tense, the perfectum, and one attributive past tense, the plusquamperfectum, in Serbian and Croatian four past tenses, perfectum, imperfectum, aorist and plusquamperfectum), or the declension system (in Slovak, e.g. in the genitive plural, different forms for masculine, feminine and neuter, in Serbian and Croatian the G. pl. is dominated by -a), the naming of mushrooms, etc. To satisfy student curiosity, a merely descriptive approach is, therefore, of little effect and, in order to explain the diverse phenomena mentioned above, of the linguistic world, it requires the tools of exploratory, cognitive, or areal linguistics as well as other methods.

Keywords: Slovak, Serbian, linguistic image of the past, interlingual variability, language gaps

Кристина Ђорђевић¹

Универзитет Коменски у Братислави, Филозофски факултет

<https://orcid.org/0009-0002-8737-8067>

СРПСКИ И СЛОВАЧКИ НАРОДНИ НАЗИВИ С КОМПОНЕНТОМ ЈАБУКА/ЈАВЛКО КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈУ МАНДРАГОРА, ТАТУЛА И ПАРАДАЈЗ²

Породица помоћница (лат. *Solanaceae*) позната је по великом броју отровних врста: *мандрагора*, *татула*, *буника*, *велебиље*, али и по биљкама од економског значаја, нпр. *дуван*, *кромпир*, *парадајз*. Ове биљке су се вековима користиле у магијским ритуалима, као афродизијаци и опијати, због својих психоактивних састојака и халуциногеног дејства. У раду анализирамо српске и словачке двочлане народне називе биљака с компонентом *јабука/јавлко* којима се именују представници породице помоћница – *мандрагора*, *татула* и *парадајз*. Примери таквих народних именовања јесу: срп. *бодећа* (*бодљива*) *јабука*, *трновита јабука*, *пасја јабука*, слов. *bodľavé jablko*, *tŕňové jablko*, *cigánske jablko*, *svinské jablko* и др. Поменути називима приступамо с циљем описа њихових структурно-семантичких особености, с фокусом на осветљавању процеса номинације.

Кључне речи: народни називи биљака, лексема *јабука/јавлко*, породица помоћница (лат. *Solanaceae*), процес номинације, српски језик, словачки језик

1. Блиска веза између човека и биљног света постоји још од најстаријих времена. Човек је биљкама придавао велики значај, користећи их као храну и лек, али и верујући да поседују магијску моћ, због чега чине недељив елемент многих народних обичаја, ритуала, веровања и сујеверја. У свету који окружује човека биљке своје разноврсне функције остварују „у свакодневици (грађа, огрев, израда рукотворина, исхрана), аграрном календару, о хришћанским празницима, породичним светковинама и

¹ kristina.dordevic@uniba.sk

² Рад је настао у оквиру пројекта VEGA 1/0666/21 *Percepcia nadprirodzena v jazykoch a kultúrach Slovanov s akcentom na západoslovanský a južnoslovanský areál II*, који финансијски подржава Министарство просвете, науке, истраживања и спорта Републике Словачке.

обредима прелаза” (Самарџија, 2019: 102), што се рефлектује и на лексички фонд језика. Истакнуте студије *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (1912) П. Софрића Нишевљанина и *Речник српских народних веровања о биљкама* (1985) В. Чајкановића, као и тематски зборници – *Кодови словенских култура. Биљке* (1996), *Етно-културолошки зборник III* (1997), *Биље у традиционалној култури Срба: приручник из фолклорне ботанике* (2013), *Биље у традиционалној култури Срба: приручник из фолклорне ботанике* (2014), *Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба* (2016), *Гора божурова. Биљни свет у традиционалној култури Словена* (2017) и *Гора калинова. Биљни свет у традиционалној култури Словена* (2019), представљају незаобилазну литературу о биљкама у српској и словенској култури и традицији.³ У словачкој лингвистици ботаничкој лексици пажња је придавана у монографијама Ј. Холубија *Národopisné práce* (Holuby, 1958), Ј. Олејњика *Ľud pod Tatrami* (Olejník, 1978), двотомној енциклопедији *Enciklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, II* (1995), књигама Р. Столичне *Tradičná strava Slovenska. (Prírodné, historické, etnokulinárne, náboženské a sociálne aspekty)* (Stoličná, 2000) и Ј. Мареца *Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na horných Kysuciach* (Marec, 2011), те у појединим прилозима у часопису *Kultúra slova* (в. нпр. 1999, бр. 1 и 2; 2010, бр. 2; 2011, бр. 2, 3 и 4; 2015, бр. 4; 2016, бр. 3; 2021, бр. 2, 5 и 6).

1. 1. Како се у овом раду бавимо народним називима за биљке синтагматске структуре, кратко ћемо објаснити тип вишечланих лексичких јединица којима ови називи припадају. Наиме, у србистичкој литератури издваја се више типова вишечланих лексичких јединица, а народне називе биљака као вишелексемне спојеве с термилошком номинацијом сврставамо у *термилошке синтагме* (Драгићевић, 2007: 40–41), за које се употребљавају и синонимни називи *вишечлани термин* и *вишечлани назив* (Јовановић, 2016: 119–121).⁴ Под термилошком синтагмом „подразумевамо језички знак састављен од двеју или више лексичких јединица, којим се означава јединствен појам релевантан за одређену струку или науку” (Јовановић, 2016: 119). По сложеној структури и општем (глобалном) значењу термилошке синтагме наликују фразеолошким јединицама (Мршевић-Радовић, 1987: 20). Ипак,

[...] између фразеологизама (идиома) и термилошких синтагми постоји прилично јасна разлика у погледу устаљености лексичких делова и у погледу прагматичке употребе. С обзиром на значење

³ Опсежна библиографија о биљкама у духовној култури Словена може се наћи у *Кодовима словенских култура. Биљке* (1996), док се у новије време историјом питања (етно) лингвистичких истраживања биљног света у србистици бавила Д. Ратковић (2022: 67–90).

⁴ У литератури се срећу и друга термилошка решења, о чему в. Драгићевић (2007: 40).

и функцију коју имају, термини су стабилне јединице, док су фразеологизми само релативно устаљеног лексичког састава. (Јовановић, 2016: 119).

Терминолошке синтагме немају експресивну функцију, која је категоријална фразеолошка особина, и не убрајају се, дакле, у фразеолошке јединице (Мршевић-Радовић, 1987: 23). Разлику између терминолошке синтагме и фразеологизма на овом месту наводимо зато што има аутора, рецимо у словачкој и чешкој лингвистици, који устаљене вишелексемне спојеве наведеног типа припајају фразеологији. Тако, народне називе биљака, на пример *žabie očko*, *pastierska kapsička*, *volov chvost*, словачки фразеолог Јозеф Млачек сврстава у тзв. сликовите терминолошке синтагме (слов. *obrazné združené pomenovania* или *frazeologické združené pomenovania*), које су често настале без намерне терминолошке номинације (Mlacek, 1984: 39–41), а на руб фразеологије и терминологије Чермак (Čermák, 2007: 42, 221) смешта тзв. квазифраземе (чеш. *kvazifrazémy*), у које уврштава и вишечлане лексичке јединице терминолошког типа (*vraní oko*, *kozí brada*, *rajské jablko*).

2. Породици помоћница (лат. *Solanaceae*) припада велики број отровних⁵ врста (такве су, на пример, *мандрагора*, *татула*, *буника*, *велебиље*), као и оних од економског значаја (нпр. *дуван*, *кромпир*, *парадајз*). Ове биљке су се вековима користиле у магијским ритуалима, као афродизијаци и опијати, због својих психоактивних састојака и халуциногеног дејства. У овом раду пажњу посвећујемо трима представницима породице помоћница – мандрагори, татули и парадајзу, односно народним називима за мандрагору, татулу и парадајз. Предмет рада биће само они народни називи за поменуте биљке у српском и словачком језику који у свом саставу садрже лексему *јабука/ jablko* (на пример, за мандрагору се користи народни назив *ђавоља јабука* у српском, односно *čertovské jablko* у словачком језику). Овим називима приступамо с циљем описа њихових структурно-семантичких особености, с фокусом на осветљавању процеса номинације. Овај рад представља мали прилог истраживању народних назива за биљке с компонентом *јабука/ jablko*.⁶

⁵ Интересантно је да су до сада у србистици, те делом и славистици „пажњу аутора у многу већој мери привлачиле биљке које имају позитивно дејство на човека – које су јестиве, лековите, украсне и сл.” (Ратковић, 2021: 113), док се о отровним биљкама мање говорило (в. нпр. о отровним, опојним и халуциногеним биљкама из фразеолошког угла у Ђорђевић (2019: 113–119)).

⁶ Лексеми *јабука* посвећивана је научна пажња и у србистици и у словакистици. Г. Штасни у раду „Лексички спојеви с компонентом *јабука*” (2019: 285–301) анализира лексичке спојеве с компонентом *јабука* како би на основу семантичког садржаја ове лексеме утврдила који концепти се реализују у оквиру синтагми, колокација и фразеолошких јединица. Лексема

Српске народне називе с компонентом *јабука* којима се именују мандрагора, парадајз и татула ексцерпирани смо из *Ботаничког речника научних и народних имена биљака са именима на руском, енглеском, немачком и француском језику* Д. Симоновића (1959) и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ, 1973), док су као извор за прикупљање словачких јединица коришћени *Историјски речник словачког језика* (HSSJ, 1991), *Атлас лековитих биљака и шумских плодова* Ј. Кресанека (Kresánek, 1988) и студија Ј. Холубија *О мандрагори* (Holuby, 1883). Укупно је издвојено шеснаест народних назива за мандрагору, парадајз и татулу, по осам у оба посматрана језика: за мандрагору – срп. *ђавоља јабука, дивља јабучица*,⁷ слов. *čertovské jablko*; за парадајз – срп. *златна јабука, рајска јабука, вучја јабука*, слов. *zlaté jablko, rajské jablko*; за татулу – срп. *бодећа (бодљива) јабука, трновита јабука, пасја јабука*, слов. *bodľavé jablko, trňové jablko, cigánske jablko, svinské jablko, vlčie jablko*.

3. Према структури, термилошке синтагме, којима припадају, како је раније поменуто, и називи који су предмет овог рада, деле се на двочлане термилошке синтагме и на термилошке синтагме с више од два члана (Јовановић, 2016: 121). Сви народни називи из наше грађе представљају двочлане термилошке синтагме, и то придевско-именичке (према терминологији датом у Јовановић, 2016: 121), код којих је први члан синтагме детерминативног, а други управног карактера (*ђавоља јабука, златна јабука, рајска јабука, вучја јабука, бодећа (бодљива) јабука, трновита јабука, пасја јабука, дивља јабучица; čertovské jablko, zlaté jablko, rajské jablko, bodľavé jablko, trňové jablko, cigánske jablko, svinské jablko, vlčie jablko*). У функцији управног члана синтагме јавља се лексема *јабука/jablko*, која активира своје секундарно значење 'оно што је по облику слично плоду јабуке'. Захваљујући компоненти облика, дакле, остварује се пренос номинације и на ентитете који својим обликом наликују плоду јабуке (Штасни, 2019: 298), у нашим примерима на биљке које нису из рода *Malus pumila*, односно нису гајене јабуке, воћке. Лексема *јабука* у посматраним називима не реализује термилошку функцију самостално, већ се термилошко значење

jablko предмет је рада „Šuhaj, šuhaj, naše jabko, akô ti je ono sladkô” И. Феликсове (Felixová, 2005: 288–300), где се испитује употреба именице *jablko* (срп. *јабука*) у словачким дијалектима, уз навођење лексичких спојева и фразеолошких јединица у којима се јавља. У раду „Takowu strom styti mate, w gehož stjnu spočjwame” М. Добрикова (Dobříková, 2017: 103–111) разматра фразеологизме с компонентом *jablko*, бавећи се митолошком, симболичком и духовном перцепцијом дрвета (*дрво живота, дрво плодности*). Треба поменути и монографију *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* (2016) Н. Јошића, у којој се аутор бави језичким аспектом народног воћарства, пре свега лексемама којима се означава врста воћке.
⁷ У грађу смо уврстили и назив *дивља јабучица*, иако је управни члан овог синтагматског назива лексема *јабучица*, а не *јабука*.

остварује у споју с детерминативом (у нашој грађи то је придев у функцији конгруентног атрибута), који је носилац квалификације. Анализирајући структурне и семантичке карактеристике лексичких спојева с компонентом *јабука*, Г. Штасни (2019: 297) закључује да се терминологију управо бинарне структуре типа *придев + именица*, које су најпродуктивнији структурни тип у лексичким спојевима с компонентом *јабука* и претежно припадају ботаничкој терминологији.

3. 1. Познато је да су српски и словачки генетски блиски језици, па нису очекиване велике разлике у језичкој структури прикупљених термилошких синтагми. На основу представљеног материјала увиђа се да су следеће јединице формално исте, те представљају тзв. апсолутне еквиваленте – *ђавоља јабука* : *čertovské jablko*, *златна јабука* : *zlaté jablko*, *рајска јабука* : *rajské jablko*, *бодећа (бодљива) јабука* : *bodľavé jablko*, *трновита јабука* : *trňové jablko*. Интересантан је однос између назива *вучја јабука* и *влџе јабука* у двама језицима. Иако је уочљива формална подударност, циљни домен наведеним називима није исти – *вучја јабука* у српском језику означава парадајз, а словачки назив *vlčie jablko* се односи на татулу. За словачке народне називе *sigánske jablko* и *svinské jablko* нема еквивалентата у српском језику, док у словачком језику нисмо пронашли еквивалент за називе *дивља јабучица* и *пасја јабука*.

4. У даљем делу рада, зарад разумевања процеса номинације, анализираћемо мотивациона обележја детерминативних чланова посматраних синтагматских назива. Како Г. Штасни примећује (2019: 290), придеви у посматраним спојевима у својој концептуалној вредности носе податак о укусу, изгледу грана, боји плода, мирису плода и др. У нашој грађи као мотивациона обележја придевског конституента ботаничког назива издвојена су следећа: изглед, порекло, место раста, веровање у неку од ознака биљке, те приписивање животињских особина биљци.

Изглед. Термилошке синтагме *бодећа (бодљива) јабука* : *bodľavé jablko*, *трновита јабука* : *trňové jablko*, којима се именује татула (лат. *Datura stramonium* L.), мотивисане су бодљикавим, тј. трновитим изгледом саме биљке. Латинско име рода *Datura* вероватно потиче из санскрита и значи 'бела бодљикава јабука', док је *stramonium* непознатог порекла, премда постоји претпоставка да потиче из грчког језика и значи 'луда јабука', што би се могло објаснити присуством скополамина у татули, за који је познато да изазива халуцинације (Стојановић et al., 2020: 24–26).

Златна јабука, слов. *zlaté jablko*, представља дословни превод са италијанског *roto d'oro*, који је први употребио Андреа Матиоли да означи парадајз (слов. *rajčiak jedlý*, лат. *Solanum lycopersicum* L.). Зашто је ову биљку назвао *златном* а не *црвеном (јабуком)* може се објаснити тиме да су ранији

плодови парадајза, с којима је Матиоли био у контакту, били златножуте боје (због више каротена), а не црвене (више ликопена), како је данас то уобичајено (Michalec, 1977: 165).

Место раста. Народно име у српском језику за мандрагору – *дивља јабучица*, упућује на место и начин раста – дивље, односно самоникло, некултивисано растиње. Ова биљка често расте у светлим шумама, поред путева, у рушевинама (Стојановић et al., 2020: 20) или око штала, вероватно због особина земљишта, због чега су јој се временом приписале чудотворне моћи, заједно са способношћу да одржи стоку на окупу, на шта упућује и име рода *Mandragora* (од грчких речи *mandra* – штала и *ageiro* – скупљати) (Симоновић, 1959: 291).

Словачки назив *svinské jablko* за татулу упућује на честа станишта ове биљке (лат. *Datura stramonium* L.), а то су запуштена места чија је земља богата азотом – ђубришта, буњишта, свињци. С тим у вези јесу и српска народна имена за татулу: *свињско цвеће*, *свињска душица*.

Веровање у порекло биљке. Мотивација за именовање биљке *cigánske jablko* (срп. *татула*, лат. *Datura stramonium* L.) могла би се објаснити претпоставком да су татулу у Европу донели Цигани, који су је користили као магијско средство (Holuby, 1883: 183–184, уп. Стојановић et al., 2020: 26). Наиме, семе татуле бачено у жар се распукне, а језгро добије омотач који се уврће као црвић, пишти и цврчи. На овај начин Циганке су вадиле „црве“ из очију, рана или зуба (Тусаков, 1984: 630–631, 256–257), на шта указује и народни назив за татулу у српском језику *зубни црв*.⁸

Веровање у рај. Назив *парадајз* : *paradajka* (лат. *Solanum lycopersicum* L.) ушао је у српски и словачки језик из немачког *Paradies-äpfel*, од чијег су дословног превода изведени називи у српском *рајска јабука* и словачком *rajské jablko* (Králik, 2015: 489). Значење треба тражити у старој персијској речи за башту *pairidaeza*, која представља симбол земаљског и небеског раја у многим заједницама. У јудеохришћанској традицији Еденски врт, који је Бог створио за човека (Адама) и жену (Еву), симболизује праисконско стање божанске невиности, време пре него што су људи пали у немилост након што су појели плод са Дрвета живота (O’Connell/Airey, 2007: 90).

Веровање у везу с ђаволом. Народна номенклатура мандрагору (лат. *Mandragora officinarum* L.) доводи у везу са магијским ритуалима прављења љубавних напитака. Наиме, плодови мандрагоре – жуте боје и величине мање јабуке, познати под називом *Афродитине јабуке*, слов. *jabíčka lásky* (јабуке љубави), сматрани су делотворним љубавним напитком. Да је било речи о

⁸ О пракси вађења црва из ушију као традиционалној методи лечења погледати чланак Биљане Сикимић „Болест које нема: црви у ушима“, објављен у зборнику *Између здравља и болести: поглед са Балкана* (2019).

„ђаволском послу”, указују називи срп. *ђавоља јабука* и слов. *čertovské jablko*, јер како Света Хилдегарда пише, мандрагора је постала од исте земље од које је Адам створен и стога је више од осталих биљака ђаволском искушењу изложена (Holuby, 1883: 188). Средњовековна црква је сматрала мандрагору биљком опседнутом ђаволом, због чега је прописивала различите мере заштите од ње, а посебна моћ приписивана је мандрагори која расте испод вешала, одакле потичу немачки називи за ову биљку *обешен човек* и *ђавоља лутка* (Стојановић et al., 2020: 23).

Приписивање животињских особина. Најплоднији пут народне мотивације биљака јесте онај у ком се биљка доводи у везу с особиним животиње (Шпис-Ђулум, 1995: 6). У нашој грађи потврђени су називи *вучја јабука* (за парадајз), *пасја јабука* (за татулу) и *влџие јабло* (за татулу).

Латински назив за парадајз *Solanum lycopersicum* L. потиче од грчких речи *lykos* 'вук' и *persicum* 'бресква', што би се могло објаснити веровањем да је плод ове биљке опасан (уп. и народни назив *вучја јабука* у српском језику). У прилог томе стоји чињеница да је у средњем веку, по доласку у Европу, парадајз посматран с подозрењем, јер се мислило да је отрован, те се користио као украсна биљка, а тек касније, од XIX века, почиње његова употреба у исхрани (Michalec, 1977: 165).

У словачком језику за татулу су у употреби називи с детерминативом *вучју* – *влџие јабло* и *влџие бодлиаџие*, који симболишу нешто опасно, а управо је токсичност једна од карактеристика ове биљке, док се у српском језику користи назив *пасја јабука*.

У етнолингвистичком тумачењу ових назива можемо се осврнути на поглед Сретена Петровића (2004: 180), који тумачи сложен однос два демонска лика фолклора: *пса* и *вука*, указујући на митолошку блискост ових двају бића. Према руском етнолингвисти Александру Гури, вука карактерише принцип амбивалентности (Гура, 2005: 94), који би се могао применити на припаднике породице помоћница. С једне стране, у одговарајућој количини, ове биљке користе се као лек, па, на пример, атропин, који се добија од појединих биљака из породице помоћница, данас чини састојак капи за ширење зеница. С друге стране, њихова употреба у већим дозама је опасна, јер може довести до халуцинација, тровања, смрти или слепила. С тим у вези, интересантно је запажање да се вук спаја с нечистим животињама, које карактерише слепило (ibid.: 91), те да управо лексема *вучју* чини саставни део словачког народног израза за кокошје слепило *влџиа тма* (слов. *šeroslepota*, лат. *nyctalopia*). Веза између пса и вука исказана је у српском предању по ком је Бог створио пса, а ђаво вука (СМ, 2001: 417), или у словачком изразу *hodina medzi psom a vlkom*, који се односи на доба између дана и ноћи, од поноћи до првих петлова, када је нарочито опасна нечиста сила (срп. *глуво доба*).

5. Биљке имају важну улогу у комплексном систему културе који је створио човек, приписујући им симболичку улогу. Немогућност људи да објасне различита дејства биљака навела их је да њихова поједина својства повежу са натприродним силама, митским бићима, различитим веровањима. Предмет овог рада били су српски и словачки двочлани народни називи за мандрагору, парадајз и татулу, представнике породице помоћница, и то само они називи у чијем је саставу компонента *јабука/jablko*. Ексерпирани називи по структури представљају именичке синтагме, чији управни члан – лексема *јабука/jablko* активира значење 'оно што је по облику слично плоду јабуке'. За разумевање процеса номинације као важна издвојила су се мотивациона обележја детерминативних чланова синтагми. На основу бодљикавог (трновитог) изгледа мотивисани су називи за татулу: *бодѣћа (бодљива) јабука : bodľavé jablko, трновита јабука : trňové jablko*, док је златна боја мотивисала народна именовања за парадајз: *златна јабука : zlaté jablko*. Према месту раста мотивисани су називи *дивља јабучица* за мандрагору и *svinské jablko* за татулу. Поједини називи настали су на основу својстава биљака која су повезивана с веровањима (нпр. у везу с ђаволом: *ђавоља јабука, čertovské jablko*). Три придева у основи имају зооним – *вучја јабука* (назив за парадајз), *пасја јабука* и *влчје jablko* (назив за татулу).

ЛИТЕРАТУРА

- Ђура, А. (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Бримо/Логос/ Александрија.
- [Gura, A. (2005). *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Brimo/Logos/ Aleksandrija]
- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Завод за уџбенике.
- [Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Zavod za udžbenike]
- Ђорђевић, К. (2019). Српске и словачке фраземе с називом халуциногених биљака мотивисане магијским ритуалима. У М. Dobříková (Ed.), *Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*, (стр. 113–119). Univerzita Komenského v Bratislave.
- [Đorđević, K. (2019). Srpske i slovačke frazeme s nazivom halucinogenih biljaka motivisane magijskim ritualima. U M. Dobříková (Ed.), *Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*, (str. 113–119). Univerzita Komenského v Bratislave]
- Јовановић, В. (2016). *Српска војна лексика и терминологија*. Институт за српски језик САНУ.
- [Jovanović, V. (2016). *Srpska vojna leksika i terminologija*. Institut za srpski jezik SANU]

- Јошић, Н. (2016). *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*. Институт за српски језик САНУ.
- [Jošić, N. (2016). *Voćarska leksika i terminologija u srpskom jeziku*. Institut za srpski jezik SANU]
- Мршевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Филолошки факултет.
- [Mršević-Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Filološki fakultet]
- Петровић, С. (2004). *Српска митологија у веровању, обичајима и ритуалу*. Народна књига/Алфа/Невен.
- [Petrović, S. (2004). *Srpska mitologija u verovanju, običajima i ritualu*. Narodna knjiga/Alfa/Neven]
- Ратковић, Д. (2021). Фитонимски пејоративни називи за човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект). *Slavistica Vilnensis*, 66 (2), 109–124.
- [Ratković, D. (2021). Fitonimski pejorativni nazivi za čoveka u pirotskom govoru (lingvokulturološki aspekt). *Slavistica Vilnensis*, 66 (2), 109–124]
- Ратковић, Д. (2022). Ботаничка лексика и терминологија лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору. *Фолклористика*, 7 (1), 67–90.
- [Ratković, D. (2022). Botanička leksika i terminologija laudativnog značenja u imenovanju čoveka u pirotskom govoru. *Folkloristika*, 7 (1), 67–90]
- Самарџија, С. (2019). Глогов колац и тиква без корена. Биљни свет у Вуковој збирци пословица. У З. Карановић (Ed.), *Гора калинова. Биљни свет у традиционалној култури Словена* (стр. 85–104). Удружење фолклориста Србије/Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“/Vilnius/Lietuviu kalbos institut.
- [Samardžija, S. (2019). Glogov kolac i tikva bez korena. Biljni svet u Vukovoj zbirci poslovice. U Z. Karanović (Ed.), *Gora kalinova. Biljni svet u tradicionalnoj kulturi Slovena* (str. 85–104). Udruženje folklorista Srbije/Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“/Vilnius/Lietuviu kalbos institut]
- Стојановић Д., Јанчић И. и Јанчић Р. (2020). *Дар неба или цвеће зла*. Колор Прес.
- [Stojanović D., Jančić I. i Jančić R. (2020). *Dar neba ili cveće zla*. Kolor Pres]
- Толстој С. и Раденковић, Љ. (2001). *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Zepher book world. [СМ]
- [Tolstoj S. i Radenković, Lj. (2001). *Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik*. Zepher book world] [СМ]
- Шпис-Ђулум, М. (1995). Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора). У П. Ивић (Ed.), *Српски дијалектолошки зборник ХЛI. Расправе и грађа* (стр. 401–490). САНУ/Институт за српски језик.

- [Špis-Ćulum, M. (1995). Fitonimija jugozapadne Bačke (korovska flora). U P. Ivić (Ed.), *Srpski dijalektološki zbornik XLI. Rasprave i građa* (str. 401–490). SANU/Institut za srpski jezik]
- Штасни, Г. (2019). Лексички спојеви с компонентом *јабука*. У З. Карановић (Ed.), *Гора калинова. Биљни свет у традиционалној култури Словена* (стр. 285–301). Удружење фолклориста Србије/Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”/Vilnius/Lietuviu kalbos institut.
- [Štasni, G. (2019). Leksički spojevi s komponentom jabuka. U Z. Karanović (Ed.), *Gora kalinova. Biljni svet u tradicionalnoj kulturi Slovena* (str. 285–301). Udruženje folklorista Srbije/Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”/Vilnius/Lietuviu kalbos institut]
- Čermák, F. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Karolinum.
- Dobříková, M. (2017). Takowy strom ctyti mame, w gehoż stjnu spočjwame. In Z. Kovačević i I. Vidović Bolt (Ed.), *Život mora biti djelo duha* (стр. 103–111). Disput.
- Felixová, I. (2005). Šuhaj, šuhaj, naže jabko, akô ti je ono sladkô. In K. Balleková, M. Smatana (Ed.), *Zo studnice rodnej reči* (стр. 288–300). VEDA vydavateľstvo SAV.
- Michalec, Z. (1977). *Člověk a rostliny*. Práce.
- Mlacek, J. (1984). *Slovenská frazeológia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- O’Connell, M. & Airey, R. (2007). *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola. Identifikacija i analiza vizuelnog rečnika koji formuliše naše misli i diktira reakcije na svet oko nas*. JRJ.
- Tucakov, J. (1984). *Lečenje biljem. Fitoterapija*. Izdavačka radna organizacija „Rad”.

Извори

- Симоновић Д. (1959). *Ботанички речник научних и народних имена биљака са именима на руском, енглеском, немачком и француском језику*. Институт за српски језик.
- [Simonović D. (1959). *Botanički rečnik naučnih i narodnih imena biljaka sa imenima na ruskom, engleskom, nemačkom i francuskom jeziku*. Institut za srpski jezik]
- Стевановић, М., Пешикан, М. и Николић Б. (1973). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига VIII. интонирати – јурбе*. Институт за српскохрватски језик. [РСАНУ]
- [Stevanović, M., Pešikan, M. i Nikolić B. (1973). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga VIII. intonirati – jurbe*. Institut za srpskohrvatski jezik] [RSANU]

- Červenka, M., Činčura, F., Jasičová, M., Záborský, J. (1986). *Slovenské botanické názvoslovie*. Príroda.
- Holuby, J. (1883). O Mandragore. Z kapitoly o poverách. *Slovenské Pohľady, časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku*, 183–190.
- Králik, Ľ. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. VEDA.
- Kresánek, J. (1988). *Atlas liečivých rastlín a lesných plodov*. Vydavateľstvo Osveta.
- Majtán, M. et al. (1991). *Historický slovník slovenského jazyka I. A – J*. VEDA, vydavateľstvo SAV. [HSSJ]

Kristina Djordjević

**SRBSKÉ A SLOVENSKÉ ĽUDOVÉ NÁZVY
S KOMPONENTOM JABUKA/JABLKO, KTORÝMI SA POMENÚVAJÚ
MANDRAGORA LEKÁRSKA, DURMAN OBYČAJNÝ A RAJČIAK JEDLÝ**

Resumé

Rastliny z čeľade ľuľkovitých (lat. *Solanaceae*) sú známe veľkým množstvom jedovatých druhov: *mandragora lekárska*, *durman obyčajný*, *čierny blen*, *ľuľkovec zlomocný* a i., ale aj hospodársky významnými druhmi, ako napr. *tabak*, *zemiaky*, *paradajky*. Pre ich psychoaktívne zložky a halucinogénne účinky sa po stáročia používali pri magických rituáloch ako afrodiziaká a opiáty. Pomenovania týchto rastlín sú početné a niektoré jasne odkazujú na vzhľad alebo vlastnosti, ktoré sa im pripisujú. V príspevku sme analyzovali srbské a slovenské dvojčlenné názvy rastlín z čeľade ľuľkovitých s komponentom *jabuka/jablko*, napríklad – srb. *бодећа (бодљива) jabuka*, *трновита jabuka*, *пасја jabuka*, slov. *bodľavé jablko*, *trňové jablko*, *cigánske jablko*, *svinské jablko*. Pozornosť sme venovali názvosloviu rastlín *матула* : *durman obyčajný* (lat. *Datura stramonium* L.), *парадајз* : *rajčiak jedlý* (lat. *Solanum lycopersicum* L.), *мандрагора* : *mandragora lekárska* (lat. *Mandragora officinarum* L.). Skúmali sme denominačné postupy pri pomenovaní rastlín na sémantickej a motivačnej úrovni pomocou komparatívnej analýzy, ktorá si vyžadovala interdisciplinárny prístup. Na základe excerpovaného materiálu sme dospeli k záveru, že lexéma *jablko*, ako kľúčový komponent dvojčlenných pomenovaní, aktivuje ich sekundárny význam, t. j. „to, čo sa tvarom podobá plodu jablka“, pričom motivačné znaky určujúcich adjektívnych komponentov boli analyzované na základe dominantného symptómu, ako je vzhľad, pôvod, miesto rastu, viera v príznačnú črtu rastliny či stotožnenie rastliny s vlasnosťami živočícha.

Kľúčové slová: ľudové názvy rastlín, lexéma *jabuka/jablko*, čeľad' ľuľkovitá (lat. *Solanaceae*), proces pomenovania, srbský jazyk, slovenský jazyk

Kristina Djordjević

**SERBIAN AND SLOVAK FOLK NAMES
WITH THE COMPONENT ЈАБУКА/JABLKO (ENG. APPLE)
WHICH ARE USED IN NAMING MANDRAKE, THORN APPLE AND TOMATO**

Summary

Plants from the Solanaceae family are known for a large number of poisonous species: *mandrake*, *thorn apple*, *henbane*, but also for species of economic importance, e.g. *tobacco*, *potatoes*, *tomatoes*. These tropical alkaloid plants have been used for centuries in magical rituals, as aphrodisiacs and opiates, due to their psychoactive ingredients and hallucinogenic effects. The names of the representatives from the Solanaceae family are numerous, and some vividly refer to the appearance or characteristic attributed to them. In this paper, we analyzed the Serbian and Slovakian two-membered names of plants with the component: *јабуска/јабљко* (eng. *apple*), which name representatives of plants from the family Solanaceae, for example, serb. *бодећа* (*бодљива*) *јабуска*, *трновита јабуска*, *пасја јабуска*, slov. *bodľavé jablko*, *trňové jablko*, *cičánske jablko*, *svinské jablko*. We have dealt with the analysis of the nomenclature of the following species: *Datura stramonium* L., *Solanum lycopersicum* L. and *Mandragora officinarum* L. We examined denominational procedures in naming plants on a semantic and motivational level, using a comparative analysis, which required an interdisciplinary approach. Based on the excerpted material, we conclude that the main member of noun phrases – the lexeme *apple*, activates its secondary meaning ‘that which is similar in shape to an apple fruit’, while the motivational features of the dependent members of noun phrases were based on the dominant feature of appearance, origin, place of growth, belief in one of the signs of the plant, and attribution of animal characteristics to the plant.

Keywords: folk names of plants, lexeme *јабуска/јабљко*, nightshades family (lat. Solanaceae), process of naming, Serbian language, Slovak language

Renáta Hlavatá¹

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-1438-7504>

EDITORIÁL AKO ŽÁNER V SLOVENSKEJ VOJVODINSKEJ PUBLICISTIKE

Oblasť písanej publicistiky zaraďujeme ku komunikačným prostriedkom a informačným zdrojom, ktoré sú vzájomne prepojené súborom jazykových noriem a sú súčasťou jazykového vedomia vybraného kultúrneho spoločenstva. Jazyková situácia v printových médiách je prejavom prenikania istých modelov do oficiálnych jazykových prejavov redaktorov, publicistov, jazykových korektorov atď., čo ovplyvňuje aj oblasť písaných publicistických útvarov. Predmetom našej výskumnej činnosti sa stáva publicistický štýl ako zdroj napätia medzi štylistikou, teóriou žurnalistiky a teóriou mediálnych štúdií. Publicistika predstavuje v súčasnosti dynamickú komunikačnú sféru a cez žáner reaguje na sociálne, spoločensko-politické pohyby, aktuálne zmeny a požiadavky komunikačnej praxe. V súlade s mienkou viacerých mediálnych odborníkov možno usudzovať, že texty publicistických prejavov (cez ich žánrové rozlíšenie) sa pre bežných používateľov jazyka stávajú akýmisi vzormi, prototypmi, ktoré sa napodobňujú aj v ostatných komunikačných sférach. Cieľom príspevku je zároveň poukázať na etablovanie editoriálu vo vojvodinskej publicistike a na tematicko-funkčné kritérium, podľa ktorého je možné analyticko-interpretácie pristupovať k spracovaným obsahom vybraného žánru.

Kľúčové slová: publicistický štýl, mediálna komunikačná sféra, komunikačné a jazykové normy, vojvodinskí Slováci, editoriál

Úvod. Slovenčina vo Vojvodine predstavuje osobitnú jazykovo-regionálnu entitu s vlastnými špecifikami. Predstavuje osobitný zónolekt, v rámci ktorého však vnútorná regionálna komunikácia nie je dominantnou. V slovenskej komunite podľa Dudka (2008: 120) za posledných päťdesiat rokov vďaka vonkajším spoločenským trendom došlo k štrukturálnej prestavbe, čo malo za následok ovplyvniť typy komunikácie podľa príslušných činností (čo možno dokumentovať

¹ rhlavata@ukf.sk

na nižších komunikačných súboroch, ktoré odzrkadľujú jazykovú realitu v konkrétnych lineárnych a synchronných prejavoch, napr. *komunikačná sféra v hospodárskej činnosti; komunikačná sféra výrobnnej činnosti; bežná (polooficiálna a neoficiálna) komunikácia; organizovaná výchovno-vzdelávacia komunikácia; masovo-informačná komunikačná sféra* atď.) Uvedené komunikačné sféry podľa typov aktivít obsahujú v sebe konvergentné tendencie, ale zároveň aj istý stupeň variantnosti v kontexte celoslovenskej komunity vo Vojvodine, ktorý sa prejavuje v intenzite komunikačnej aktivity a možných mediálnych presahov zo Slovenska na vojvodinských Slovákov.

Myjavcová v monografii *State o našej slovenčine* konštatuje: „Pre rozvoj spisovnej slovenčiny je dôležitý práve fakt, že aj sami príslušníci slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine svoj spisovný jazyk vždy chápali práve ako organickú súčasť tej podoby spisovného jazyka, aká sa v danej podobe používala na Slovensku“ (Myjavcová, 2006: 14).

Naším cieľom bude poukázať na sféru písanej mediálnej komunikácie, na texty vybraného publicistického útvaru/editoriálu, ktoré sú šírené prostredníctvom písma/tlače s cieľom nielen informovať čitateľskú verejnosť, ale aj ovplyvňovať myslenie a konanie prijímateľa. Z uvedeného vyplýva, že predmetom pozornosti sa nám stáva komunikačná oblasť, ktorá sa v štylistike spája s publicistickým funkčným štýlom. Východiskom nášho uvažovania je vybraný žáner v printovom médiu, a to prostredníctvom vzájomne prepojených sociálnych – komunikačných – jazykových noriem a štylistických, jazykovo-kultúrnych dimenzií. Uvedený jazykový vývoj enklávy vo Vojvodine sa pokúšame dokumentovať na jednotlivých útvaroch písanej publicistiky, na jazykových prejavoch redaktorov slovenského magazínu *Rovina*, ktorý bol zaregistrovaný na Ministerstve informovania Republiky Srbsko pod registračným číslom 1706 zo dňa 11. 7. 1994.²

Sféra písanej mediálnej komunikácie. Písané (mas)mediálne texty, čiže texty, ktoré sú šírené prostredníctvom písma/tlače v rámci masových médií (masmédií), fungujú s cieľom nielen informovať širokú verejnosť, ale zároveň ovplyvňovať myslenie a konanie ne/konkrétneho, bližšie ne/známeho prijímateľa. V súčasnosti ide o texty publikované v tradičných (klasických) typoch médií, v médiách tlačených, resp. printových (periodicky tlačené noviny, časopisy, špeciálne tzv. spravodajské časopisy), alebo v médiách webových či (inter)netových (kde zaradujeme online médiá). Noviny a časopisy (resp. ich jednotlivé vydania) či spravodajské servery možno pracovne označiť ako komplexy mediálnych textov. Takéto texty bývajú usporiadané do tematicky vymedzených rubriek. Neobyčajne veľký počet mediálnych textov a ich diferenciacie smerujú k tomu, že je možné skúmať iba určitý výsek z nich. Istá pozornosť sa venuje tlačenej verzii textov v tzv.

² Citované podľa časopisu, slovenského magazínu *Rovina* (1995, č. 9, roč. 2: 4 – 5), ktorý vydáva Účastinná spoločnosť tlačiareň Kultúra, oddelenie vydavateľskej činnosti Obzor v Báčskom Petrovci.

serióznych médiách. Inak je možné hodnotiť bulvárnejšie orientované periodiká, kde jednotlivé špecifické žánrové odlišnosti, jazykové a grafické špecifikácie písaného textu zaručujú aj zmyslovú aplikáciu vyjadrenia výpovede. Z uvedeného vyplýva, že predmetom výskumnej pozornosti sa stáva komunikačná oblasť, ktorá sa v štylistike spája s publicistickým funkčným štýlom. Na elektronicky podmienené prostredia komunikácie upozorňuje Vladimír Patráš, v ktorých sa podľa jeho názoru do popredia prediera stále naliehavejšia žiadosť o nadviazanie solídnejšieho kontaktu, vypočutie či rešpektovanie názoru jednotlivca. Ďalej pokračuje, že tieto signály, prejavy a sklony posilňujú práve textové podložie komunikácie... To aj vtedy, ak je komunikačným zámerom, napr. len zábavná alebo fatická funkcia (Patráš, 2006: 44 – 45).

Na širšie teoretické zdôraznenie sa nám pojem publicistický štýl nejavi vyhovujúci, a to pre všetky typy textov, s ktorými sa v rámci masových médií stretávame. Publicistický štýl sa stáva zdrojom napätia medzi štylistikou, teóriou žurnalistiky a teóriou mediálnych štúdií. Problematika (mas) mediálnej komunikačnej sféry je primárne predmetom odborného záujmu žurnalistiky, resp. teórie mediálnych štúdií. Oblasť publicistiky predstavuje v súčasnosti najdynamickejšiu komunikačnú sféru a práve cez žáner ako bezprostredné modelové východisko pri tvorbe aktuálnych textov pohotovo reaguje na sociálne, spoločensko-politické pohyby a na aktuálne zmeny a požiadavky komunikačnej praxe (Findra, 2013: 292). Vo vojvodinskej slovenskej komunite podľa Dudka za posledných päťdesiat rokov vďaka vonkajším spoločenským trendom došlo k štruktúrálnej prestavbe, čo malo za následok ovplyvniť typy komunikácie podľa príslušných činností (čo možno dokumentovať na nižších komunikačných súboroch, ktoré odzrkadľujú jazykovú realitu v konkrétnych lineárnych a synchrónnych prejavoch, napr.: 1. *komunikačná sféra v hospodárskej činnosti*, ktorá si uchováva jazykové javy, ktoré priniesli socializmus a liberalizované hospodárske vzťahy; 2. *komunikačná sféra výrobnnej činnosti*, ktorú charakterizujú tradičné a moderné jazykové výrazy; 3. *v bežnej komunikácii* (polooficiálna a neoficiálna) prevláda bilingválna jazyková situácia s aktívnou i pasívnou diglosiou; 4. *spoločensko-politická komunikačná sféra* sa štiepi na komunikačné súbory s dominantným srbským jazykom a komunikačné bilingválne súbory na osi paralelný – rovnoprávny jazyk; 5. *organizovaná výchovno-vzdelávacia komunikácia*, v ktorej slovenčina sa prelína celoplošne na úrovni škôl; 6. *masovo-informačná komunikačná sféra* sa člení na oficiálnejšiu celoetnickú, kde sa v plnšej miere rešpektuje spisovná slovenčina (rozhlas a televízia) a na komunálno-miestnu, záujmovú a pod., kde sa realizuje štandardná slovenčina; 7. *slovesná komunikácia, resp. umelecká literatúra*, kde sa slovenský jazyk prejavil v celej jeho životnej plasticosti; 8. *komunikačná sféra zameraná na estetickú funkciu hovoreného slova* sa prejavuje na ochotníckych a poloprofesionálnych javiskách, čiastočne v televízii, rozhlase a okrajovo vo filme;

9. *vedná komunikácia* v slovenčine je disciplinárne členená a redukovaná, hlavne na filologické vedy a spoločensko-právne vedy; 10. *ústna slovesná komunikácia v tradičných formách* (ľudové folklórne útvary) je poznačená semikomunikáciou a neúplným bilingvizmom; 11. *interpersonálna komunikácia* Slovákov v bývalej Juhoslávii je charakterizovaná rozmanitými jazykovými podobami/poznačená bilingválnosťou; 12. *epištolárna a subjektívno-dokumentárna komunikácia* má rôzny charakter, napr. rodinná korešpondencia smerujúca od neoficiálnej k oficiálnej korešpondencii atď.) (Dudok, 2008: 120 – 122). Uvedené komunikačné sféry podľa typov aktivít obsahujú v sebe konvergentné tendencie, ale zároveň aj istý stupeň variantnosti v kontexte celoslovenskej komunity vo Vojvodine, ktorý sa prejavuje v intenzite komunikačnej aktivity a možných mediálnych presahov zo Slovenska na vojvodinských Slovákov. Bežná komunikácia sa spontánne včleňuje do štandardného jazyka a sociálno-profesijnej komunikácie, ktorá sa realizuje hlavne v médiách (v tlači, televízii a rozhlase). Podľa Dudka (ibid.) sa v posledných rokoch zvýšila intrakomunikačná interferencia. Tento proces je zapríčinený ekonomickou stagnáciou, keď sa redukuje písomná komunikácia a jazykovo nápadné či edukačné prostriedky strácajú regulatívnu funkciu. Je to podľa Dudka (ibid.) podporované jazykovým liberalizmom novej spoločenskej nomenklatúry v enklávnej komunite, ktorá by mala byť posilňovaná citlivými vonkajšími mechanizmami jazykovej kultúry, aby nedochádzalo k zosilneniu jazykovej interferencie a rozpadu dvojkódu.

Myjavcová upozorňuje na fakt, že ani spisovný jazyk neexistuje ako nejaká imaginárna, od konkrétneho jazykového spoločenstva odtrhnutá realita,

[...] slovenský jazyk vďaka svojej dynamickosti a otvorenosti aj v jazykovej enkláve reaguje na všetky komunikačné potreby spoločenstva, pričom však pri kontaktovej jazykovej situácii vznikajú v ňom aj také denominácie, ktoré sú v istej korešpondencii s denomináciami v kontaktovom, v našom prípade srbskom jazyku. Okrem toho aj spisovný jazyk je napriek svojmu nadindividuálnemu charakteru takou formou jazykového kódu, ktorej používanie je v konečnom dôsledku predsa len individuálnym činom. Výhodiskom každej komunikačnej udalosti je totiž individuálny komunikačný akt. V prostredí vojvodinských Slovákov je spisovný slovenský jazyk práve prostredníctvom týchto individuálnych komunikačných aktov stále vystavený tlaku nespisovných foriem národného jazyka, čo v podmienkach bilingvizmu zahrňuje aj tlak takej formy jazyka, ktorá už obsahuje istú vrstvu srbských jazykových prvkov. Takto sa potom medzijazykové vzťahy odrážajú aj v samom spisovnom jazyku dvojjazyčného spoločenstva. Jazyková situácia Slovákov vo Vojvodine je prejavom prenikania istých modelov do polooficiálnych

a oficiálnych jazykových prejavov, čo ovplyvňuje aj oblasť písaných publicistických útvarov, ktoré zaraďujeme do *masovo-informačnej komunikačnej sféry*, kde sa v plnšej miere rešpektuje spisovná slovenčina (písaná publicistika). (Myjavcová, 2006: 13 – 17)

Otázka jazykovej situácie oficiálnych jazykových prejavov vojvodinských Slovákov predstavuje široký, „viacrozmerný“ komplex problémov, kde vzťah k médiám/*masovo-informačnej komunikačnej sfére* vystupuje len ako čiastková otázka a samotné spojenie lingvistického a mediálneho teoretického priestoru v uvedenej súvislosti ponúka početné úrovne výskumného smerovania. Vzhľadom na to, že východiskom nášho uvažovania i primárnym cieľom je jazyk vojvodinskej písanej publicistiky na vybranom médiu, a to prostredníctvom komunikačných a štylistických dimenzií, či pohybov v ňom, metodologicky sa budeme opierať predovšetkým o lingvistický rámec a lingvistické nástroje riešenia nastolených jazykových problémov.

Publicistický štýl, jeho žánrové tendencie a mediálny text. Oblasť písanej publicistiky je vzájomne prepojená súborom (jazykových) noriem, ktoré sú súčasťou socializovanej hodnotovej kompetencie, (jazykového) vedomia spoločenstva, používania konkrétneho jazyka a zároveň súčasťou individuálnej hodnotovej kompetencie, individuálneho (jazykového) vedomia jednotlivca, redaktora, publicistu, (jazykového) korektora. Jazyková situácia v printových médiách je prejavom prenikania istých modelov zo Slovenska do oficiálnych jazykových prejavov, čo ovplyvňuje aj oblasť písaných publicistických útvarov, ktoré zaraďujeme do *mediálnej komunikačnej sféry*, kde sa v plnšej miere rešpektuje spisovná slovenčina (rozhlas, televízia, písaná publicistika).

Slančová v štúdiu *Normy v jazykovej interakcii* upozorňuje na (sociálne – komunikačné/štýlové a žánrové/ - jazykové) normy a ich interakciu vo vzájomne prepojených komplexoch (neverbálnej a verbálnej) komunikácie. Pre písanú publicistiku sa podľa Slančovej stáva zaujímavou práve

žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel na vytvorenie textu určitého typu podľa istého modelu. Iný súbor pravidiel je konštituovaný žánrovými kritériami, t. j. témou, funkciou, kompozíciou, jazykom a formou príslušného textového typu. Žánrová norma sa obmedzuje hlavne na jazykovú zložku, pričom jej vzťah ku komunikácii je možné charakterizovať tým, že k jej konštitutívnym znakom možno priradiť spoločenské prijatie a spoločenskú závažnosť zo strany jazykového, komunikatívneho spoločenstva. (Slančová, 2017: 39 – 49)

Vo svojom komunikačnom priestore isté jazykové spoločenstvo vytvára komunikačné sféry, ktoré sú tvorené sociálno-typovými komunikačnými situáciami. Komunikačnú situáciu tvorí konfigurácia relevantných faktorov, pri ktorých sa vytvárajú podmienky na komunikáciu, ako napr. kontext, informácia, médium/ (kanál), kód, kontakt. Slančová upozornila na systematiku noriem pôsobiacich vo verbálnej interakcii, pričom rozoznáva normy sociálne, komunikačné (ktoré sú súčasťou sociálnych noriem), štýlové, žánrové (ktoré sú súčasťou komunikačných noriem) a jazykové normy. Zároveň vyčleňuje komunikačné normy na registrové normy a žánrové normy. Podľa autorky

[...] registrové normy predstavujú súhrn pravidiel na verbálnu komunikáciu v príslušných sférach makrosociálnej a mikrosociálnej interakcie. Makrosociálne registrové normy predstavujú súhrn pravidiel na spôsob využívania verbálnych a neverbálnych prostriedkov určených sociálnou rolou, sociálnym statusom komunikantov a ich vertikálnou a horizontálnou sociálnou vzdialenosťou v príslušnej sociálnej inštitúcii. Registrové normy pôsobia tak, aby textotvornou a štylizáčnou činnosťou vznikol text, ktorý sa vyznačuje kultúrne podmienenými očakávanými kvalitami, resp. očakávanou mierou ich prítomnosti. (Slančová, 2017: 42)

Štýlová norma vymedzuje synchronne platné pravidlá a zákonitosti výberu a usporiadania štýlém, ktoré regulujú jazykovo-komunikačné správanie komunikantov v procese komunikácie (Findra, 2004: 167). Z uvedeného vyplýva, že pre prijímateľa je menej prijateľná autorova explikácia pojmu štýlovej normy, ktorá nie je taká striktná ako jazykové (gramatické) normy.

Dynamiku noriem v oblasti publicistiky (v našom prípade písanej mediálnej komunikačnej sféry) možno vnímať nielen cez technologické inovácie (predovšetkým zmeny v kvalite nových technológií printových médií); cez vývoj vzťahov medzi účastníkmi masovej komunikácie; cez vznik nových typov textov (najmä synkrézia žánrov), ale zároveň cez komplexné fungovanie uvedeného systému noriem (sociálne – komunikačné/štýlové, žánrové – jazykové). Definície žánru z hľadiska teórie publicistiky/novinarstva je možné vnímať z rôznych uhlov pohľadu. Podľa žurnalistu Tušera „žáner je kategória, ktorá sa historicky vyvíja a časovo mení (...) Typické znaky žánru možno nachádzať na základe charakteru témy, miery skúmania, hodnotenia, zovšeobecnenia a spôsobu stvárnenia. Celý proces charakteristiky a určenia žánrov však zostáva v pohybe“ (Tušer, 2003: 76 – 79). Na základe uvedených rôznych teórií lingvistov i žurnalistov môžeme usúdiť, že žáner je možné určiť na základe prvkov alebo znakov, ktoré v ňom prevládajú.

Na komplexnú charakteristiku masovej komunikácie je potrebné bližšie zisťovať dištinktívne vlastnosti všetkých aspektov komunikačného procesu,

t. j. odosielateľa správy (zdroj), kódovanie, správu/text, kanál, dekódovanie, prijímateľa, spätnú väzbu a šum. Okrem týchto vlastností masovej komunikácie, súvisiacich s rozdielnym charakterom jednotlivých prvkov komunikačného procesu, masovú komunikáciu charakterizuje celý rad ďalších príznakov vyplývajúcich z jej vzťahu k mnohým spoločenským procesom a javom, ako je napr. stupeň ekonomického, vedeckého, technického rozvoja spoločnosti, typ kultúry a pod. Masová komunikácia sa v prvom rade uskutočňuje v rámci určitej spoločnosti, pričom predmetom komunikácie sa stávajú také faktory, ktoré ďaleko presahujú to, čo si môžu povedať jednotlivci v osobnom kontakte. Dokonca aj v takom prípade, ak sa jednotlivci obracajú na istú masu ľudí, nejde o komunikáciu jednotlivcov aj preto, že jednotlivci reprezentujú záujmy určitej skupiny alebo istej organizácie. Preto všeobecnou vlastnosťou masovej komunikácie je jej spoločenská alebo sociálna orientácia. Masová komunikácia je sociálne orientovaná hlavne v tom zmysle, že je zameraná na uspokojovanie potrieb určitých (sociálnych) skupín ľudí. Zároveň je to komunikácia tak v rámci jednotlivých skupín alebo vrstiev, ako aj medzi skupinami a vrstvami. Nestačí však vnímať iba sociálnu orientovanosť masovej komunikácie, jej obsah sa vzťahuje aj na regulovanie spoločenského a sociálneho života. Zároveň má aj informačné ciele a okrem toho vyplňa potreby estetického zážitku, poučenia a zábavy. Pojem *mediálny text* možno považovať len za jednu z mnohých vlastností masovej komunikácie, súvisiacich s technologickými prenosovými možnosťami. Písaný mediálny text možno vnímať podľa sily a intenzity jeho zameranosti a zacielenosti, teda sugescie (konkrétne jazykovej). Mediálne texty, ktoré sú usporiadané do tematicky vymedzených častí a sú publikované v tradičnej printovej podobe, alebo vo webových (inter)netových médiách. Mediálny text je určitým druhom rétoriky, rétoriky textovej, ktorá má svoje vlastné osobitosti v závislosti od toho, ktorej komunikačnej oblasti sa týka. Veľký počet mediálnych textov a ich diferenciacia smerujú k tomu, že je možné skúmať iba určité časti z nich. Dominantnú pozornosť je možné venovať tlačeným textom v tzv. seriózných médiách alebo v bulvárnejšie orientovaných lifestylových periodikách. Predmetom pozornosti ich výskumu sa stáva komunikačná oblasť, ktorá sa spája s publicistickým funkčným štýlom. Podľa Patráša webové novinárstvo sa dnes vetví do dvoch ramien. Prvé tvoria internetové verzie tradičných tlačených vydaní novín, časopisov, občasníkov a pod. V celosvetovej elektronickej sieti však obvykle žijú bez viacerých rubriek, príloh či komerčne zaujímavých súčastí. Tie sú vyhradené len pre klasickú podobu. Súvislosti medzi tradičnou a elektronicou verziou potvrdzuje, napr. návesť v podobe elektronicke stvárnenej obálky printového vydania. Druhé rameno produkcie v rámci žurnalistiky na internete tvoria pravidelne obnovované a dopĺňané webové stránky bez ich tlačenej paralely – elektronicke časopisy. Na označenie ich príslušnosti sa súbežne používajú pomenovania *i-zines*, *webzines*; terminologicky sa ušľahuje *e-magazines*, skr.

e-ziny. Pôvodne mali podobu len nenáročného e-mailu s textom. Dnes ich už považujeme za plnohodnotné webové stránky. Sú nízkoinvestičné, komerčne stále úspešné, a preto prudko expandujúce médiá. Vyznačuje ich žánrová a tematická rozplývavosť, rozličná, občas nevyhranená či nejasná orientácia a zameranie, rôzna technologická úroveň a viac či menej presne, ale vždy účelovo projektovaná na skupinu adresátov (Patráš, 2006: 45).

Editoriál ako žáner v prostredí vojvodinskej publicistiky. Editoriál sa v prostredí vojvodinskej publicistiky etabloval prevažne vo forme zhrnutia obsahu periodika. V anglosaskej a americkej žurnalistickej praxi však predstavuje podstatné názorové stanovisko redakcie, prípadne jednotlivca na aktuálne spoločenské dianie, usilujúce sa presvedčivo pôsobiť na adresáta. Okrem toho je jeho úlohou zaujať, informovať, zabávať. Editoriál pôvodne vystupoval vo forme redakčného hlasu, pretože šéfredaktor sa vyjadroval v mene celej redakcie. V súčasnosti sa vyskytuje aj v podpísanej podobe. Jeho autormi sú prevažne šéfredaktori, redaktori alebo editori. Vo vojvodinskej publicistike sme sa stretli aj s pojmom úvodník, a to vo funkcii zásadného komentára. Hoci významovo sú si oba pojmy podobné, viacerí lingvisti ich striktno oddeľujú, pričom editoriálu pripisujú primárne úlohu obsahového zhrnutia periodika. V súčasnej žurnalistickej praxi na Slovensku sa stretávame s oboma uvedenými označeniami, ktoré niekedy vystupujú v synonymnom význame, inokedy s určitou sémantickou obmenou. Definície oboch pojmov sa často rôznia, otázkou zostáva prečo vzniklo takéto dvojité ponímanie. Poukážeme na problematiku dichotomického žánrového chápania editoriálu najmä v slovenskej, sčasti v českej publicistike, ktorá do roku 1989 výrazne pôsobila na slovenskú lingvistiku. Svoje tvrdenie budeme prakticky dokumentovať na ukážkach z vojvodinského časopisu – slovenského magazínu Rovina.

Podľa Mistríka „...úvodník je možné zaradiť medzi základné analytické žánre publicistického štýlu. Z obsahového hľadiska predstavuje článok, ktorý analyzuje najaktuálnejšiu tému určitého dňa, obsahuje praktický záver“ (Mistrík, 1997: 472). Editoriál je podľa Mistríka z formálneho hľadiska čiastočne podobný žánru úvodníka a definuje ho ako: „redakčný článok – úvodník, komentár, fejtón, karikatúra. Niektoré noviny prinášajú na prvých stránkach celý rad editoriálov, ktoré vážnym úvodníkovým tónom a štýlom hovoria k rozličným spoločenským situáciám“ (Mistrík, 1997: 473). V súčasnosti možno konštatovať, že aktuálne žurnalistické tendencie sa s Mistríkovým názorom o chápaní úvodníka ako rozsiahleho útvaru príliš nestotožňujú. Ako upozorňuje žurnalistka Rončáková: „súčasnému úvodníku je potrebné pripísať komentárový charakter“ (Rončáková, 2016: 8). J. Mistrík v monografii *Štylistika* uvádza: „Pôvod úvodníka siaha pôvodne do časopisov, z ktorých postupne prešiel do novín. V tom období mal podobu

rozsiahlej úvahy, ktorá bola mnohokrát uverejňovaná na pokračovanie v rámci niekoľkých čísel“ (Mistrík, 1997: 473).

Z pohľadu témy nášho príspevku je dôležité rozlišovať texty písanej publicistiky (spravodajské, analytické, beletristické) a ich žánrové rozlíšenie. Pri analýzach písaných textov vo vojvodinskom slovenskom magazíne *Rovina*, ktorý vydáva Slovenské vydavateľské centrum v Báčskom Petrovci, zaujal editoriál ako žáner, aj ako istý invariantný model, ktorý má svoje ustálené znaky, ktoré používajú jeho tvorcovia v pravidelných intervaloch a rovnako ich tak vnímajú aj recipienti. Termín editoriál možno hodnotiť ako výsledok dlhoročného používania úvodníka, ale aj jeho vývinu a prispôsobovania sa dobe, dobovým reáliám a pôsobeniu vplyvu západnej tlače. Udomácnenie editoriálu vo vojvodinských podmienkach poukazuje aj na spoločensko-kultúrne prostredie doby, v ktorej mohlo dôjsť k prepojeniu nového pomenovania (editoriál) a domácej tradície (úvodník). Niektorí lingvisti vnímajú editoriál ako list vydavateľa alebo editora, ktorý je adresovaný recipientom daného periodika, teda list od editora. Zaraďujú ho medzi žánre epištolárnej publicistiky, pričom takúto publicistiku označujú ako publicistiku v rôznych podobách listu. Z formálneho hľadiska je editoriál umiestnený na prvých stránkach periodika. Tematicky sa obsah editoriálu zvyčajne odvíja od článkov uverejnených v danom čísle. Miera obsahovej viazanosti na témy článkov alebo celého čísla však býva aj rozdielna. Hlavnými funkciami editoriálu je nadviazať kontakt s čitateľom, pričom zvýšená subjektívnosť sa dosahuje najmä vetnou modalitou, ktorá slúži autorovi na uvedenie základnej vecnej informácie a na vyjadrenie vlastného postoja k vecnému obsahu výpovede. V rámci vetnej modálnosti je v editoriáli možné rozlišovať postojovú, istotnú a vôľovú modálnosť, pričom iba prvá je nevyhnutne obsiahnutá v každej výpovedi.

Na analýzu sme si zvolili editoriály zo slovenského magazínu *Rovina*, a to ročník 17 (rok 2010), ročník 19 (rok 2012), ročník 28 (rok 2021):

Ak sa jar prebúdzá s príchodom Veľkej noci, tak láska sa prebúdzá s nástupom mája.

... veď láska kvitne v každom ročnom období, no na jar je to predsa len viditeľnejšie. Láske je zasvätený celý mesiac máj. Tridsaťjeden dní iba pre ňu.

Všetko kvitne okolo nás. Príroda ukazuje svoju krásu a nádheru. Záhrady a lúky sú akoby posiate všetkými farbami. Príroda má svoje čaro. Začína sa nový život. Čas uvedomiť si potrebu rozdať to najkrajšie, čo život ponúka. Je to podľa mnohých najkrajší mesiac v roku a je na nás, ako ho využijeme.

O láske sa spieva v mnohých piesňach, láska prenájíma bláznom krídla, básnikov inšpiruje, sprevádza na každom kroku. Niekedy sa stačí len

obzrieť a zjaví sa iskričky. Nestojí nič a predsa má cenu zlata. Je plachá, od života veľa čaká, dáva pocit potrebnosti a viac cennosti. Je tu a žije pre každého, nepozná rozdiely. Je nežná, prítulná, omamná, žiarivá, srdcia naplňujúca, s veľkou túžbou byť opätovaná. Nemožno odolať čaru májových večerov pri romantickom západe slnka. Tým sa náš život stáva zmysluplným a naplneným... (Valihorová-Filipovičová, 2010: 3)

Máj...

Zavítal k nám máj – mesiac lásky, vášne prebúdajúceho sa tepla prírody... Máj z veršov Jána Kostru: Spi, srdce. Nezuľaj. Nedaj sa budiť májom. Širokým šumom riek, čo prúdia nočným tajom. Hlbokým hukotom vlakov ďalekých a krokmi spozdilcov, tlkotom vlastnej krvi... Máj – mesiac lásky. Nie nadarmo hovoria, že mnohé lásky vznikajú práve v tomto mesiaci. A tie, ktoré sa v máji končia, sú svojim spôsobom zvlášť boľavé.

Máj – teplo prírody už v plnom prúde. Všetko je v rozkvet, aj počasie ľuďom žičí. Príroda mámi ľudí a je to dobre – vystaviť tvár, ale i dušu nežnému vánku a aspoň na chvíľu zabudnúť na všetko, čo nás trápi. Veríme, že aj čitatelia Roviny sa už tešia májovému číslu svojho obľúbeného mesačníka. Čo nájdú v ňom? ... (Lovásová, 2010: 3)

Postoj, chvíľa...

Za jednu minútku človek spozoruje, že sa mu niekto páči, za hodinu spozná, aby jej dokázal mať rada alebo milovať, za jeden deň zistí, i by s tou osobou dokázal stráviť celý život... ale potom trvá celý život, pokiaľ (na) tú osobu zabudne (Honoré de Balzac).

Človek na to, aby mohol viesť plnohodnotný život a chce niečo od života, musí vynaložiť určitú námahu, akú si daná situácia vyžaduje. Môže čakať od života pekné veci, i keď niekedy sa vyskytujú aj zlé stránky, ktoré človek nečaká. Aby v živote niečo dosiahol, znamenal, človek musí neustále využívať a hlavne rozvíjať svoje schopnosti, umenie žiť. Veď je predsa tvor učentlivý, usilovný, ktorý slobodne rozmýšľa.

Keď sme boli mladí, povedali sme si, že toto sa nám nikdy stať nemôže. ... A tak k tomu pristupujem aj ja osobne. Ak ma teda „ovalí“ skvelá príležitosť, nepremrhám ju. Pritiahnem si ju a nevzdám sa jej. A ak sa mi stane niečo zlé, nedovolím, aby ma strach a slabota ovládli a povälili na zem ... (Hlaváč, 2012: 3)

Byť šťastný.

Internetový vyhľadávač Google poskytol všetkým ľuďom sveta možnosť podeliť sa o svoje novoročné predsavzatia. Vytvoril preto interaktívnu mapu, na ktorú môžete pridávať tie svoje a zároveň si prečítať, čo si ľudia v iných krajinách želajú.

Strávil som pri nej niekoľko desiatok minút a keď som čítal, čo si kto želá, mal som hrejivý pocit, že to s naším svetom nie je také zlé. Najviac ľudí si totiž želá **byť milovaný**, milovať, **byť zdravý**, nenakaziť sa koronavírusom (Covid-19), iní zasa si želajú dostať vakcínu... Samozrejme, že nasledujú aj ďalšie, niekedy až bizarné predsavzatia: naučiť sa šetriť, stať sa multimilionárom, znížiť svoju uhlíkovú stopu, oslobodiť od zlého niektorú z krajín, kde sa medzi sebou zabíjajú, či byť bližšie k Bohu ... (Hlaváč, 2021a: 3)

Škola života.

Milí čitatelia,

keď som rozmýšľal o naplnení tohto čísla, presnejšie o slovách tohto editoriálu, uvedomil som si aký vzácny je pre nás čas. V ňom sú sklbené prežité roky a skúsenosti, tam leží pokladňa múdrosti. Prežité roky sú školou života. Veď nie nadarmo rôzne kultúry majú v popredí práve starších ľudí.

Každý z nás má svoju životnú cestu a prejde vlastnou školou života. V týchto dňoch žiaci absolvovali svoju prvú školu života, takzvanú „malú matúru“ ako svoju prvú väčšiu skúšku. Ako ju urobili – zase ukáže Jeho Výsosť – Čas. Tak či onak – zasa sú o čosi starší a skúsenejší. Jún je teda skutočne pestro sfarbený rôznymi odtieňmi skúšok života. ... Opäť sa musíme vrátiť ku koreňom výchovy, ktoré nám vstepovali rodičia a neskôr i učitelia **počas školenia**. Ba i k viere, lebo tá je vrytá v tých koreňoch. ... a to je viera v človekovo vnútro... Viera pomáha znovu sa naštartovať, pozviechať sa, nabrať silu a kráčať ďalej i vtedy, keď ľudský plán zlyhal a človek je z toho zranený. ... Milí čitatelia, dajte na naše posledné riadky ... (Hlaváč, 2021b: 3)

Uvedené texty z teoretického hľadiska zaraďujeme medzi subjektívno-objektívny štýl publicistiky, k analytickému žánru. Autori v ňom ponúkajú svoje subjektívne stanovisko k spoločensky aktuálnej téme doby, čo je typickým znakom editoriálu. Môžeme usúdiť, že ide o aktualizované texty. Autori ponúkajú svoj subjektívny postoj, zároveň polemizujú o jeho správnosti. Svojím subjektívnym výberom jazykových prostriedkov zvyrazňujú svoj vlastný individuálny úvahový jazykový štýl. Možno sa tak domnievať, že si vyberajú témy z oblasti vlastného

preferovaného záujmu, v ktorých sa cítia bezpečne, pretože je prepojené s rodným prostredím. Vo svojich témach prinášajú cenný názorový pohľad na spoločenskú, kultúrnu, regionálnu, výchovnú a politickú problematiku. Môžeme si to všimnúť v editoriáli Škola života, v ktorom autor v závere uvádza aj pointu, napr. *Milí čitatelia, dajte na naše posledné riadky a nezabúdajte v ťažkých životných situáciách vidieť svetlo nádeje, viery a najmä dôvery. Pokračujte vo svojej škole života začatou cestou...*, ktorou autor potvrdil čitateľovi to, čo sám skúsil, prežil a je evidentné po prečítaní celého textu. Do popredia tematicky vstupuje optimizmus vo vzájomných vzťahoch (spoločensko-kultúrnych, ale aj ľudských). Autor svoj jazykový prejav začína úvahou: „*Milí čitatelia, keď som rozmýšľal o naplnení tohto čísla, presnejšie o slovách tohto editoriálu, uvedomil som si aký vzácny je pre nás čas. (...) Čo si myslíte – dá sa to vôbec?*“ Uvedené úvahové prvky s autorskými otázkami plnia výraznú expresívnu funkciu s opytovacou modálnosťou. Z otázok je zrejme aj celé jadro výpovede textu. Možno si všimnúť kreatívny prístup autora k podaniu daných informácií, pretože existuje viacero variantov, ktoré mohol zvoliť... pravdepodobne by však nepôsobili na čitateľa zaujímavo. Autor v uvedenom texte zároveň využíva princíp irónie s použitím paradoxu, napr. *lepšie nevlastniť dar poznania našej budúcnosti, dajte na naše posledné riadky, chcel by som všetko odznovu...* Spojenie týchto výrazov do jednotlivých výpovedí evokuje isté subjektívne prepojenie autora s percipientom, pričom postupuje od dôležitejších informácií k menej dôležitým, čoho znakom je uvoľnenosť výpovedí, ktorých základným znakom je vyšší index opakovania slov. Na lexikálnej rovine prevládajú jednovýznamové a viacvýznamové slová.

Menej častým javom je prechýľovanie, napr. v prípade slova *poslankyňa*, ide o prechýlené ženské substantívum od slova *poslanec*, pomocou sufixu *-yňa* (podobne ako *vedkyňa*, *zástupkyňa*, *umelkyňa*). V skúmaných editoriáloch sa vyskytlo preberanie cudzích výrazov, ktoré sa udomácnili v slovnej zásobe a to ich častejším opakovaním, čím sa text pre čitateľa stáva zrozumiteľným, napr. *regulácia* – podrobovanie určitému poriadku, uvádzanie do žiadaného stavu, udržiavanie určitého stavu. Ide o internacionálne označenie deja, ktoré sa do slovenčiny dostalo v substantívnej podobe so zakončením *-ácia* (podobne ako *regulácia* – regulovať, *integrácia* – integrovať). Postrehli sme používanie tvarov slovesa *jestvovať/nejestvovať* (zriedkavejšie *jesto/nieto*), zatiaľ čo v slovenčine na Slovensku sú bežnejšie tvary slovesa byť: je, sú, napr. v *škole ima talentovaných učeníka* – v *škole sú talentovaní žiaci*, *nema o tom žiadne dôkazy* – *o tom nie sú žiadne dôkazy...* Vyskytli sa lexikálne jednotky s novým sémantickým obsahom či posunom, kalkovanie na morfématickej rovine alebo pri viacslovných výrazoch, napr. *opština* – *obec*, *opštinski* – *obecný*, *udružení* – *združený*, *udružovanie* – *združovanie...* Podiel uvedených javov pri vnímaní rozdielov medzi spisovnou slovenčinou vo Vojvodine a na Slovensku je čiastočne odlišný aj ohľadom vzťahu ku spisovnej norme a ohľadom na komunikačné potreby vojvodinských Slovákov.

Autori v jazykových prejavoch využívajú neutrálnu lexiku, ktorá je však poznačená istým špecifikom vojvodinského bežného hovoreného prejavu, napríklad: *učitelia počas školenia, znova sa naplno rozbehávame... síce snahy o tom medzi ľuďmi... v uplynulom období tunajšia tlač... určite sa už nemôžete dočkať... nechajme stranou letnú uvoľnenosť...*

Za dynamický jav v uvedených publicistických textoch možno považovať terminologizáciu a jej opak – determinologizáciu. Rozumieme tým proces prenikania odborných termínov do sféry publicistických textov. V prípade terminologizácie sa slovo z bežnej reči, každodenného života stáva odborným termínom v niektorej oblasti. Týka sa to najmä domácich slov v oblasti ekonomiky, najmä bankovníctva, napr. *úrok* – určitý výnos z požičaných, uložených peňazí; *percentuálny rast základného štátneho hospodárskeho ukazovateľa* – hrubý domáci produkt. V tomto prípade sa rozvíja terminologizácia pomocou prívlastkov, ktoré sa pridávajú už k existujúcim termínom, napr.: *daňový kolaps, cenová ponuka, hospodárska ekonomika...* V dôsledku preberania cudzích slov vzniká konkurenčný vzťah medzi internacionalizmami a domácimi slovami. Ich vzájomná koexistencia vedie k variantnosti, ale aj k možnosti používať domáce internacionálne prostriedky diferencovane. Z použitých internacionalizmov nás najviac zaujali tie, ktoré zachytávajú oblasť politických a ekonomických kontaktov v celosvetovom meradle, napr.: *dinár, euro, operácia, COVID-19, koronavírus, stratégia...* Ako ďalšiu dôležitú zložku jazykových prejavov autorov editoriálu je možno uviesť skratky. Ich používanie súvisí s ekonomizáciou prejavu pri predstavovaní spoločenskej situácie danej doby, politických strán a ich poslancov atď. V uvedenej súčinnosti dochádza k multiverbizačným procesom, v ktorých môžeme vidieť koexistenciu synonym s jednoslovnými ekvivalentmi, pričom ich spája spoločný významovo-formálny komponent, napr.: *zvyšovanie* (cien), *znižovanie* (úrokov), *v súčasnosti* (v súčasnej dobe), *čas uvedomiť si potrebu rozdať to najkrajšie* (jar prebúdzá v nás nové možnosti), *viera pomáha znova sa naštartovať* (duchovno a vlastné vnútro človeka...). Autori editoriálov vo svojich jazykových prejavoch využívajú priamu reč a citácie. Ich cieľom je tým zvýšiť výrazovú pôsobivosť textu na čitateľa, napr.: *Ale tu sa príbeh nekončí, skôr začína. „Za jednu minútku človek spozoruje, že sa mu niekto páči, za hodinu spozná, aby jej dokázal mať rada alebo milovať, za jeden deň zistí, i by s tou osobou dokázal stráviť celý život... ale potom trvá celý život, pokiaľ (na) tú osobu zabudne (Honoré de Balzac)“; Máj z veršov Jána Kostru: Spi, srdce. Nežúfaj. Nedaj sa budiť májom. Širokým šumom riek, čo prúdia nočným tajom. Hlbokým hukotom vlakov ďalekých a krokmi spozdilcov, tlkotom vlastnej krvi...* Z hľadiska architektoniky a kompozičnej štruktúry editoriálov možno usúdiť, že ide o informácie s prvkami opisného a rozprávacieho slohového postupu. V rámci vnútornej zložky sú komunikáty horizontálne členené na odseky, ktoré slúžia čitateľovi na lepšiu orientáciu v texte (úvod, jadro, záver). V závere sa uvádza pointa, ktorou autor končí svoj jazykový prejav, ako konštatovanie už

známej jasnej informácie z kontextu. Text sa formálne spája istými gramatickými a syntakticko-štylistickými prvkami – konektormi, ktoré zabezpečujú kohéziu textu. Jednotlivé výpovede sú zväčša spájané zámenami a synonymami, ktoré odkazujú na tému predchádzajúcej výpovede. Ako konektory sa taktiež uvádzajú spojky a častice. Zaujímavým a dominantným v editoriále sa stáva titulok, ktorým autori kreatívnym spôsobom pristupujú k podaniu samotnej informácie. Titulky možno hodnotiť ako zrozumiteľné a zapamätateľné, ľahko vnímateľné, pútajúce pozornosť potencionálneho príjemcu, napr. *Byť šťastný, Máj..., Škola života, Postoj, chvíľa...*

Zhrnutie a závery. Slovenský jazyk vo Vojvodine má svoju dostatočne dlhú tradíciu. Slovenská menšina používa slovenčinu ako svoj materinský jazyk. Bez ohľadu na rozdielne podmienky vývinu slovenský jazyk vo Vojvodine je práve tak, ako aj slovenský jazyk v materskej krajine, na Slovensku, diferencovaným jazykom. Uvedená diferencácia slovenského jazyka sa používa v dvoch základných podobách: jednak v nárečovej podobe a jednak ako spisovný jazyk. Okrem dvoch základných podôb rozoznávame menej výrazné formy, ako je napr. bežne hovorený spisovný jazyk a subštandardná forma národného jazyka. Potvrdilo sa, že v súčasnosti najvýraznejšie expanduje spisovná slovenčina, presnejšie spisovný základ, čo znamená, že preberá aj niektoré sociálno-komunikačné funkcie hovorových útvarov. Spisovný základ súčasnej slovenčiny je teda životaschopný, funkčne široko využívaný v písanej, aj v hovorenej podobe. Preniká i do štruktúry subštandardnej formy, pre ktorú je však oproti štandardnej variete príznačná výraznejšia variantnosť a rozkolísanosť. Pri skúmaní horizontálno-vertikálneho členenia slovenského jazyka v editoriáloch sa ukazuje, že z hľadiska jazykovo-štruktúrnej dynamiky proti sebe expanzívne pôsobia spisovný a nárečový základ. V tejto súvislosti však treba mať na zreteli aj sféru bežnej komunikácie, kde sa používajú a čiastočne aj vznikajú bežné hovorové (nespisovné) výrazy – kolokvializmy ako prirodzený dôsledok realizácie neformálneho rečového správania redaktorov. Jazykové javy, na ktoré sme upozornili pri našej sonde do vybraného žánru písanej publicistiky vyplýva, že jazyk a štýl vo vojvodinských printových médiách (konkrétne v slovenskom magazíne *Rovina*), cez analytický žáner je variabilný. Existuje v ňom mnoho informačných prepojení so sociálnou – komunikačnou/žánrovou, štýlovou – jazykovou normou. Štýl časopisu *Rovina* a jeho žáner je profilovaný využívaním mikrosociálneho komunikačného registra, určovaného sociálnym vzťahom, ktorý je daný blízkosťou autorov editoriálov k svojim čitateľom. Dochádza v ňom teda k prieniku noriem dvoch makrosociálnych komunikačných registrov: mediálno-komunikačného a komunikačného registra bežnej komunikácie. Upozorňujeme, že v skúmaných editoriáloch nachádzame bežné hovorové (nespisovné) výrazy ako dôsledok rečového správania, v ktorom možno vnímať fungovanie dynamiky noriem, a to prostredníctvom modálnej hodnoty výpovedí, ktoré sprevádzala vecná informácia s istým postojovým modálnym oznámením, otázkou, rozkazom, želaním, zvolaním autora k danej vecnej informácii.

Literatúra

- Dolník, J. (2010). *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied/Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- Dudok, M. (2008). *Zachránený jazyk. State o enklávnej slovenčine*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Findra, J. (2004). *Štylistika slovenčiny*. Vydavateľstvo Osveta.
- Findra, J. (2009). *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Hlavatá, R. (2019). Jazyk a štýl v slovenských printových médiách vo Vojvodine (Srbsko). In C. Avramova (Hi. Red.), *Stereotipat v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi. Sbornik s dokladi ot Chetirinadesetite mezhdunarodni slavistichni cheteniya Sofiya, 26–28 april 2018 g. Tom I Ezikoznanie* (str. 205 – 212). Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Hlavatá, R. et al. (2019). *Jazyk ako text (vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky)*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta.
- Kralčák, Ľ. (2009). *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta.
- Mistrík, J. (1997). *Štylistika*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mistrík, J. (1998). *Lingvistický slovník*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Myjavcová, M. (2006). *State o našej slovenčine*. Kultúra.
- Rusnák, J., Bočák, M. (Eds.) (2005). *Médiá a text*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Odaloš, P. (2002). *Dynamika špecifických sfér komunikácie*. Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta.
- Patráš, V. (2006). E-Ziny: hra, či e-štýl? In A. Jaklová (Ed.), *Komunikace – styl – text* (str. 41 – 48). *Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích*, Filozofická fakulta.
- Patráš, V. (2009). *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*. Slezská univerzita v Opavě.
- Rončáková, T. (2016). *Súčasný žurnalistický žáner*. Verbum.
- Slančová, D. (2017). Normy v jazykovej interakcii. In: J. Wachtarczyková (Ed.), *Aktuálne otázky slovenského jazyka. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016)* (str. 39 – 49). Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- Tušer, A. (1999). *Ako sa robia noviny*. Vydavateľstvo Sofia.

Pramene

- Hlaváč, J. (2012). Postoj, chvíľa... *Rovina*, 19 (7 – 8), 3.
- Hlaváč, J. (2021a). Byť šťastný. *Rovina*, 28 (1 – 2), 3.
- Hlaváč, J. (2021b). Škola života. *Rovina*, 28 (5 – 6), 3.
- Lovássová, V. (2010). Máj... *Rovina*, 17 (5), 3.
- Valihorová-Filipovičová, V. (2010). Ak sa jar prebúdz... *Rovina*, 17 (5), 3.

Рената Хлавата

ЕДИТОРИЈАЛ КАО ЖАНР У СЛОВАЧКОЈ ВОЈВОЂАНСКОЈ ПУБЛИЦИСТИЦИ

Резиме

Публицистика, којој су изворно припадали само новински текстови, дуго се свраставала у широко схваћен стручни стил. Област савремене писане публицистике повезује скуп (језичких) норми, које су саставни део друштвене вредносне компетенције човека, (језичке) свести друштва, употребе конкретног језика и уједно део индивидуалне вредносне компетенције, индивидуалне (језичке) свести појединца, уредника, публицисте, (језичког) коректора. Савремена језичка ситуација у штампаним медијима је одраз продора одређених модела у званични језик публициста, што утиче и на област писаног публицистичког изражавања које припада сфери медијске комуникације. Динамику норми у области медијске комуникације можемо пратити кроз технолошке иновације, али и кроз настанак нових типова текстова (превасходно синкретизам жанрова), али уједно и кроз комплексно функционисање норми (социјалних – комуникативних/стилских, жанровских – језичких). Процес карактеризације жанрова (па и едиторијала) у сталном је покрету и они се могу оценити као последица дугорочног прилагођавања друштвено-културној средини у датом временском периоду. На територији Војводине словачки језик се развијао као језик припадника мањинске словачке језичке заједнице. Кад упоредимо словачки књижевни језик у Војводини и словачки књижевни језик у Словачкој, видимо да се у словачком језику у Војводини одвијају исти процеси који доводе до већих или мањих одступања од књижевног језика као и у Словачкој. Словачки књижевни језик у Војводини се одликује и неким специфичностима. Област војвођанске писане публицистике и њених жанрова је веома широка и разноврсна. Истовремено је издиференцирана не само садржајно-тематски, већ и према коришћењу језичких изражајних средстава. С једне стране, то је тенденција да се користе средства којима се подржава интелектуалност (појмовност) и компакност (згуснутост) изражавања. Са друге стране, налазимо и покушај да се у изражавању остави простор субјективности аутора што има за последицу продирање емоционално-експресивних компонената у истраживани жанр, едиторијал.

Кључне речи: публицистички стил, сфера медијске комуникације, норме у језику и комуникацији, војвођански Словаци, едиторијал

Renáta Hlavatá

EDITORIAL AS A GENRE IN PUBLICISTICS OF SLOVAKS IN VOJVODINA

Summary

Publicistic texts, which originally included only journalistic articles, have been classified as specialised style for a long time. Contemporary written journalism is interconnected by the set of (linguistic) norms that are part of the socialised value competence of an individual, the (linguistic) consciousness of a community, the use of a particular language, the part of individual value competence, the particular (language) consciousness of an individual, editor, publicist, or (language) editor. The current language situation in the print media reflects the spreading of certain paradigms into official language outcomes of journalists, which also affects written journalistic structures belonging to media communication. The dynamics of standards in media communication can be perceived through technological innovations but also through the emergence of new types of texts (especially genre syncretism) and also the complex functioning of standards (social – communication/stylistic, genre – language). The current process of characterising genres (including editorial) remains dynamic since the genres can be evaluated as the result of long-term adaptation to the social and cultural environment of the given era. In the territory of Vojvodina, the Slovak language was developed as the language of the members of the Slovak language community minority. When confronting the written Slovak language in Vojvodina with the written Slovak language in Slovakia, it was found that certain processes are taking place in the written Slovak language in Vojvodina, leading to greater or lesser deviations from the written Slovak language in Slovakia. The written Slovak language in Vojvodina is also characterised by some peculiar features. Vojvodina's written journalism, with its forms and genres, is very wide and varied. At the same time, it is differentiated not only content-thematically but also through the use of linguistic means. On one hand, it is the tendency to apply the means that support intellectuality (conceptuality) and coherence (density) of expression. In contrast to the aforementioned tendency, there is an effort to highlight the subjective aspect of the presenter in the expression, which is related to the spreading of emotional-expressive elements into the studied editorial genre.

Keywords: journalistic style, media communication sphere, communication and language standards, Slovaks in Vojvodina, editorial

Peter Gregorík¹

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0001-7720-0105>

METONYMIA V PODMETOVEJ POZÍCI

V príspevku sa zaoberáme špecifickou možnosťou vyjadrenia podmetu v slovenčine s využitím metonymizácie. Komplexným pohľadom na podmet sme sa zaoberali v monografii *Podmet v slovenčine* (2022), v tejto štúdii sa bližšie venujeme sémantickým i formálnym osobitostiam metonymicky realizovaného podmetu. Vymedzujeme tak jeho slovnodruhové a tvarové formy (ako sú substantívum v nominatíve, v predložkovom páde, príslovka, citoslovce, časťica), ako aj jednotlivé významové druhy metonymického vzťahu a, samozrejme, aj vplyv kontextu na (ne) metonymické chápanie podmetu.

Kľúčové slová: podmet, metonymia, metonymizácia, vetný člen, syntax

Úvod. Niet pochýb o tom, že lingvistický termín podmet je napriek svojmu terminologickému charakteru súčasťou aktívnej slovnej zásoby väčšiny používateľov slovenského jazyka. Spolu s prísudkom sú to prvé dva vetné členy, o ktorých sa učia žiaci na základnej škole. Na prvý pohľad by sa to mohlo javiť tak, že o ňom vieme všetko, že už na podmete nie je čo skúmať. Avšak ako ukazuje jazykový výskum, podmet ponúka mnoho výskumných podnetov. Podmetu sme sa obšírne venovali v monografii *Podmet v slovenčine. Formálna a sémantická charakteristika* (2022), v tomto príspevku tému doplníme opisom využitia metonymie v podmetovej pozícii. Príklady v texte sme excerpovali z internetovej verzie denníka SME a zo Slovenského národného korpusu.

Podmet. Podmet patrí medzi základné vetné členy a z gramatického hľadiska „predstavuje východiskový bod gramatickej stavby dvojčlennej vety, na ktorý sa prisudzovacím vzťahom viaže prísudok dvojčlennej vety“ (Mistrík, J. et al., 1993: 326). Z funkčného hľadiska je to vetný člen, ktorému sa prisudzuje zväčša dynamický príznak vyjadrený prísudkom vety. Zo sémantického hľadiska je to pozícia, v ktorej sa môžu realizovať rôzne sémantické roly, ako sú agens,

¹ peter.gregorik@ucm.sk

nositeľ vlastnosti, procesor, afektor a pod. Podmet je syntakticky nezávislý vetný člen, keďže pri realizácii vetných vzťahov nikdy nie je formálne podriadený inému vetnému členu. Jeho primárny tvar určuje priamo jeho podmetová funkcia a je ním nominatív. I podmetová pozícia však otvára variantné možnosti pri svojej realizácii, tak významové, ako aj formálne, a v našom príspevku sa zaoberáme výskytom metonymie ako významového vzťahu pri realizácii podmetu, a zároveň tým, ako tento vzťah vplýva na možnosti formálneho vyjadrenia podmetu. Práve metonymia je totiž jediný prostriedok, ktorý otvára možnosť použiť v podmetovej pozícii príslovku či inak nepodmetové predložkové pády s adverbialným významom a začleniť ich do systému formálneho vyjadrenia podmetu, ktorý má potom štruktúru: 1. substantívum/slovesné podstatné meno (v nominatíve, genitíve a v predložkovom páde s distributívnym či adverbialným charakterom); 2. priama substitúcia substantíva použitím substantívneho pronomina; 3. eliptická substitúcia substantíva nahradením substantíva jeho prívlastkom; 4. neurčitok; 5. samostatne chápaná číslovka; 6. slovný druh v nefunkčnej pozícii; 7. vedľajšia veta; 8. príslovka (bližšie Gregorík, 2022: 8 – 40).

Metonymia. Tradičné definície metonymie sú založené na predpoklade, že metonymia je obrazný prostriedok založený na prenášaní pomenovania javov na základe vnútornej väzby medzi nimi. Tento prostriedok má zo štylistického hľadiska textu pridať ozdobnosť a akúsi nadnesenosť. A tu je, domnievame sa, prvý a zároveň základný problém chápania metonymie – obraznosť v jeho definícii. Je otázne, do akej miery možno súvzťažné vyjadrenia ako *hráč číslo päť/päťka*, *príslušníci polície/polícia*, *hráči Slovenska/Slovensko* a pod. považovať za obrazné, keďže v nich viac než o využitie obraznosti ide o redukciu, ekonomizáciu vyjadrenia a jazykový užívateľ ich v rámci komunikačnej sféry vníma ako bezpríznačné. To, samozrejme, neznamená, že pri metonymii sa obraznosť nevyskytuje, ale podľa nášho názoru treba rozlišovať jednak metonymiu lexikalizovanú, pri ktorej došlo ku komunikačnej strate obraznosti, či už na lexikálnej úrovni (napr. lexéma *mladí* s významom mladý pár alebo manželia v pomere k rodičom), či na syntactickej úrovni (syntagma *čítať niekoho* s významom čítať dielo nejakého autora); jednak metonymiu aktualizovanú, ktorá si svojou originalitou a systémovou neustálenosťou zachováva svoj obrazný charakter (napr. pomenovanie vojny v básni L. Novomeského *Kráľovič dánsky: vek lebiek prebitých a prestrelených snov*; príklad uvedený podľa Žilku, 1987: 102). Vo všeobecnosti je v odbornej literatúre metonymia a jej jazyková funkcia definovaná na lexikálnej jazykovej úrovni, pričom akoby v úzadí stojí to, že je to bežný jav v každodennom jazyku, ktorý je súčasťou fundamentálneho myslenia a základného poznávania. V našom príspevku vychádzame práve z tohto princípu na príkladoch realizácie podmetu.

Všeobecne sa akceptuje, že prvotný opis metonymie ako trópu pochádza z diela *Poetika* od gréckeho antického filozofa Aristotela (384 – 322 p. n. l.),

ktorý zaradil metonymiu a synekdochu medzi druhy metafory. Podľa Aristotela je metonymia jednou zo štyroch kategórií metafory, hoci slovo metonymia nikdy výslovne nepoužil (1996: 97 – 111). Odvtedy sa tak aj metonymia dlhé storočia vnímala. Osamostatnenie metonymie, resp. jej zrovnoprávenie s metaforou v rámci kognitívnej lingvistiky a sémantických vzťahov nastalo až v 2. polovici 20. storočia. Za prelomové dielo o chápaní metonymie sa v kognitívnej lingvistike považuje dnes už doslova kultová publikácia Georgea Lakoffa a Marka Johnsona *Metaphors We Live By* (1980), v ktorej sa uvádza, že metonymia, podobne ako metafora, nie je len jazyková forma, ale aj silný kognitívny nástroj na ľudskú konceptualizáciu sveta. Metonymia nám umožňuje konceptualizovať jednu vec prostredníctvom jej vzťahu k niečomu inému; metonymické pojmy štruktúrujú nielen náš jazyk, ale aj naše myšlienky, postoje a činy; metonymické vzťahy (ako napríklad zámena časti za celok) sú súčasťou bežných, každodenných spôsobov, akými myslíme a konáme, ako aj rozprávame (Lakoff/Johnson, 1980: 37). V českom preklade vyšlo dielo v roku 2002 pod názvom *Metafory, ktorými žijeme*. Metonymii sa odvtedy v kognitívnej lingvistike začala venovať značná pozornosť, napr. R. W. Langacker (1993: 30) vysvetľuje metonymiu ako proces, ktorý spočíva v mentálnom prístupe k jednej konceptuálnej entite prostredníctvom inej entity. G. Radden a Z. Kövecses (1999: 21) definovali metonymiu z kognitívnej perspektívy ako kognitívny proces, v ktorom jedna pojmová entita – prostriedok (angl. vehicle) – poskytuje mentálny prístup k inej pojmovej entite – cieľu (angl. target) – v rámci toho istého idealizovaného kognitívneho modelu. Zaujímavo pristupuje k metonymii Š. Ondruš (Ondruš/Sabol, 1987: 230 – 231), ktorý chápe metonymiu širšie v tom zmysle, že o nej hovoríme vtedy, keď „od pôvodu jedno a to isté pomenovanie (designátor) začne popri pôvodnom denotáte označovať dva alebo viacej takých denotátov, ktoré vecne (priestorovo, kvalitatívne, časove, funkčne) vnútorne súvisia (polysémia) alebo v minulosti súviseli (interná homogénna homonymia) s pôvodným denotátom. Možno konštatovať, že v rámci lingvistiky názory na metonymiu nie sú úplne jednotné, no na základe štúdia odbornej literatúry konštatujeme, že existuje všeobecná zhoda v tom, že metonymický proces spočíva v myšlienkovom prístupe k jednej pojmovej entite prostredníctvom inej pojmovej entity; metonymia nie je len jazyková figúra, ale je súčasťou každodenného spôsobu myslenia ľudí a funkciou metonymie nie je iba dosiahnuť isté umelecké, resp. estetické ciele, ale skôr funkčne realizovať ekonomizáciu v rámci komunikačnej zložky jazyka. Je to efektívny kognitívny nástroj, pomocou ktorého si ľudia môžu konceptualizovať svet.

Prenášanie pomenovania pri metonymii môže odrážať rôzne typy vzťahov, napríklad *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2006) ich uvádza trinásť. Najčastejšie sa v odbornej literatúre, ale aj v učebniciach slovenského jazyka uvádzajú vzťahy ako zámena pomenovania ľudí ich lokalizáciou (*Paríž nikdy nespí.*),

zámena pomenovania ľudí a historického obdobia (*Romantizmus zobrazuje rozpolteného hrdinu.*), zámena výrobku a látky (*Všade navôkol nás samá oceľ.*), zámena výtvoru a autora (*Prečítal som celého Bukowskeho.*), zámena časti a celku – pars pro toto (*Po príchode polície tam nezostala ani noha.*), zámena celku a časti – totum pro parte (*Slovensko vyhralo s Islandom.*), zámena jednotného a množného čísla – singularis pro plurali (*Nemec sa nevzdáva do poslednej sekundy.*), zámena rodu a druhu – genus pro specie (*Pili tvrdé a teraz je im zle.*), zámena druhu a rodu – species pro genere (*Sýty hladnému neverí.*). Metonymických vzťahov je však v jazyku oveľa viac a ako sme už spomínali, sú bežnou súčasťou každodennej komunikácie; nahrádza sa napríklad osoba a jej identifikátor (*Gól vsietila deviatka, asistovali šestnásť a deväťdesiattri.*), osoby a inštitúcia (*Polícia prišla hneď.*), vec a obsah (*Hrnček sa rozliat po stole.*), dej a vec (*Na stole mi leží veľa učenia.*) a pod.

Metonymia v podmetovej pozícii. Ako sme už spomenuli, podľa ustálenosti možno rozlišovať dva typy metonym, a to lexikalizované a aktualizované. Lexikalizované svojím ustáleným – či už lexikálnym alebo syntaktickým – použitím zovšedneli, stali sa komunikačne bezpríznačnými, aktualizované majú charakter štylisticky príznakového prostriedku, a to najmä v umeleckej literatúre. V našom príspevku sa zaoberáme iba lexikalizovanými metonymiami v podmetovej pozícii. Metonymia, samozrejme, nie je vetnočlensky viazaná len na podmetovú pozíciu, môže sa vyskytnúť pri akomkoľvek vetnom člene (hoci najčastejšie je to práve podmet a predmet), ukazuje sa však, že niektoré metonymické vzťahy sú výrazne frekventované práve v podmetovej pozícii.

Pri metonymii v podmetovej pozícii z formálneho hľadiska rozlišujeme dve skupiny:

- a) metonymický podmet si zachováva formu nominatívu,
- b) metonymický podmet si nezachováva formu nominatívu.

A) Metonymický podmet si zachováva formu nominatívu. Ide o formálne systémové vyjadrenie vetnočlenskej pozície s výskytom rôznych typov metonymických vzťahov. V podmetovej pozícii sa môžu vyskytnúť rôzne typy vzťahov, napríklad:

- species pro genere: *Mince nás neužívajú.*
- singulari pro plurali: *Fašista bol definitívne porazený v roku 1945.*
- pars pro toto: *Čo sa tie ruky napracovali, ktoré dnes majú sviatok!*
- totum pro parte: *Celý autobus sa rýchlo presunul na vlakovú stanicu.*
- nástroj namiesto činnosti: *Pero má veľkú moc.*
- vec namiesto obsahu: *Taniere boli zjedené hneď.*
- lokalizácia namiesto osôb: *Bratislava oslavovala dlho do noci.*
- obdobie namiesto predstaviteľov: *Kritický realizmus ukazoval neprikrášeľného človeka, jeho život a často i biedu.*

- majiteľ namiesto veci: *Sused vyhorel.*
- autor namiesto diela: *Rudolf Sloboda sa mi číta najlepšie.*

B) Metonymický podmet si nezachováva formu nominatívu. V týchto prípadoch môže ísť zdanlivo o príslovkové určenia alebo môže ísť o využitie slovných druhov v ich nefunkčných pozíciách (onomatopoeje a konjunkcie, avšak i iné slovné druhy). Rozlišujeme tri druhy:

- adverbialne vyjadrená metonymizovaná podmetová pozícia,
- onomatopoeicky vyjadrená metonymizovaná podmetová pozícia,
- metonymizovaný podmet ako výsledok syntaktickej redukcie.

Adverbialne vyjadrená metonymická podmetová pozícia. V týchto prípadoch zdanlivo ide o vyjadrenie príslovkového určenia miesta či prostriedku, avšak v skutočnosti sa vo vetnočlenskej pozícii spája zároveň agens deja (zvyčajne osobný) a lokalizácia deja, prípadne iná okolnosť (*Na polícii nám všetko vysvetlili.*)

V uvedenom príklade *Na polícii nám všetko vysvetlili.* ide o to, že predložkové spojenie *na polícii* implikuje tak činiteľa deja (pracovníci polície), ako aj miesto deja (na policajnej stanici). Tento predpoklad je zosilnený tým, že i samotná lexéma *polícia* sa chápe ako polysémická s oboma uvedenými významami. Veta by v úplnej syntaktickej forme mala podobu: *Policajti nám na policajnej stanici všetko vysvetlili.* V takom prípade by slovo *policajti* bolo podmetom a predložkové spojenie *na policajnej stanici* príslovkovým určením miesta. Zlúčením oboch významov vznikla veta s podmetom vo forme *Na polícii*. Za podmet nemožno považovať zámeno *oni*, lebo vo vete, ktorá by mala rovnaký obsah, ho ani nemožno explicitne vyjadriť: **Oni nám na polícii všetko vysvetlili.* Pravda, ak by zámeno *oni* odkazovalo na niekoho iného ako na príslušníkov polície, podmetom by sa stalo, napríklad: *Na polícii nám oni (susedia) všetko vysvetlili.* V tejto vete by bolo predložkové spojenie *Na polícii* iba príslovkovým určením. Pre chápanie predložkového spojenie *na polícii* ako metonymického podmetu musia byť teda splnené dve podmienky:

- a) implicitným činiteľom deja v podmetovej pozícii sú príslušníci polície,
- b) dej je lokalizovaný na policajnej stanici.

Ak by sa dej uskutočnil mimo policajnej stanice, adverbialna metonymizácia by nebola možná, napríklad: *Na mieste činu nám policajti všetko vysvetlili.*

Uvedený príklad *Na polícii nám všetko vysvetlili.* je metonymizácia, pri ktorej ide v podmetovej pozícii o zámenu osôb a inštitúcie.

Podobným príkladom je veta *U susedov už obedujú.,* ktorá je metonymizovaným variantom vety *Susedia už obedujú.* Tu však nejde o zámenu osôb a inštitúcie, ale osôb a miesta. Aj v tomto prípade predložkové spojenie *U susedov* implikuje zároveň členov rodiny a zároveň miesto, kde bývajú. Spojenie

u susedov by stratilo podmetovú funkciu v prípade, že by bola veta rozšírená o iné osoby, napríklad: *U susedov obedujú príbuzní*. O podmet by však nešlo v prípade, ak by sa veta zvratnou pasivizáciou transformovala do podoby *U susedov sa už obeduje*. Veta by totiž nespĺňala formálne kritériá na dvojčlenné vyjadrenie. Neutralizáciou určitého slovesného tvaru do podoby 3. osoby singuláru (neutra) sa totiž veta vždy transformuje na jednočlennú bez prítomnosti podmetu.

O metonymickú zámenu osôb a historického obdobia ide vo vete *V antike zdôrazňovali krásu tela.*, ktorá je formálnym variantom vety *Antika zdôrazňovala krásu tela*. V tomto prípade za metonymizovaný podmet treba považovať predložkové spojenie *V antike* z prvej vety a nominatívny podmet *Antika* z druhej vety. Rovnako ako v predchádzajúcich príkladoch by sa konkretizovaním podmetu spojenie *V antike* stalo iba príslovkovým určením, napríklad: *V antike umelci zdôrazňovali krásu tela*. Rozdiel je v tom, že kým podmety typu *na polícii* či *u susedov* priamo implikujú osoby (policajti/susedia) i miesto/inštitúciu, spojenie *v antike* pomenovanie osôb implicitne neobsahuje, nestoja tu proti sebe nemetonymizovaný výraz a metonymizované spojenie (susedia/u susedov, policajti/na polícii), ale použije sa metonymizovaný lexikálny prvok (antika ako metonymum pre predstaviteľov antiky) bez ohľadu na formálny variant podmetu.

Súvisiacim príkladom je i podmet vo vete *U našich mladých čakajú bábätko.*, ktorá je tiež iba formálnym variantom vety *Naši mladí čakajú bábätko*. Oba varianty podmetu *u mladých/mladí* obsahujú lexikalizované metonymum mladí, ktoré metonymicky vyjadruje potomka a jeho partnera vo vzťahu k staršej generácii. V uvedenej vete sa metonymizovaný adverbciálny podmet nemôže stať príslovkovým určením, keďže to znemožňujú významové vzťahy vo vete. Vo vete s iným predikátom by to však možné bolo, napríklad *Stretneme sa u našich mladých*.

O metonymickú zámenu rodinných príslušníkov a miesta pobytu ide vo vete *Doma ma v športe nikdy nepodporovali.*, ktorá je variantom vety typu *Mama a otec/Rodinní príslušníci ma v športe nikdy nepodporovali*. Príslovka *doma* implikuje zároveň blízkych rodinných príslušníkov a zároveň miesto. Vo vete *Doma ma rodičia v športe nikdy nepodporovali*. by podmetom bolo substantívum *rodičia*, keďže nominatív je primárna, bezpríznavová podmetová forma. Takáto veta by však mala komunikačnú funkciu najmä v prípade, ak by obsahovala kontrast: *Doma ma v športe rodičia nikdy nepodporovali, ale stará mama áno*.

Zámena osôb a hierarchickej pozície je vo vete *Hore ťa s tým vysmejú.*, ktorá je metonymizovaným variantom vety *Nadriadení ťa s tým vysmejú*. Príslovka *hore* tak nadobúda v komunikácii funkciu podmetu. Aj v tomto prípade by mohlo dôjsť k zdvojeniu hierarchickej pozície, napr. *Hore ťa s tým šéfovia vysmejú.*, v ktorom by podmetom bolo iba substantívum v nominatíve, príslovka *hore* by pravdepodobne implikovala priamu lokalizáciu nadriadených, avšak to už by bola veta s iným obsahom.

Príslovka je použitá v adverbálnej podmetovej pozícii aj vo vete *Dole už mu pripravujú horúci kúpeľ.*, v ktorej adverbium *dole* implikuje bytosti (napr. čerti) a zároveň miesto (peklo). Podmet by mohol byť aj konkretizovaný *Dole už mu čerti pripravujú horúci kúpeľ.* V takom prípade by prísllovka *dole* mala vetnočlenskú funkciu prísllovkového určenia miesta.

Onomatopoicky vyjadrená metonymizovaná podmetová pozícia. Citoslovčia sa síce zaraďujú medzi neplnovýznamové slovné druhy, ale využitím metonymizácie sa môžu použiť aj vo vetnočlenskej pozícii. Najčastejšie sa citoslovce vyskytuje ako prísudok vety (*Žaba žblnk do vody. Mačka hop cez plot. Skriňa tresk dole.*) a okrem podmetu sa môže ešte vyskytnúť i v predmete (*Zrazu sme počuli slabé mňau.*), okrajovo i ako prívlastok (*To je fuj jedlo.*) a prísllovkové určenie (*Vyzeráš beda-prebeda!*). O podmetové použitie ide napríklad vo vete: *Hlasné kostolné bim-bam-bim rozozvučalo celé námestie.* ← *Hlasné zvonenie kostolných zvonov rozozvučalo celé námestie.* V tejto vete ide o metonymické prenesenie činnosti z pôvodcu (zvonu) na obsah/zvuk, ktorý vydávajú (bim-bam-bim).

Metonymizovaný podmet ako výsledok syntaktickej redukcie. V niektorých prípadoch môže metonymizovaný podmet vzniknúť redukciou súvetia s vedľajšou vetou podmetovou, ktorá je nahradená jednoduchým podmetom. Ide tu o zámenu procesu a obsahu/prostriedku, napríklad: *Áno ich naveky spojilo.* ← *Naveky ich spojilo, keď si povedali áno.* Častica *áno* má zo sémantického hľadiska funkciu obsahu (to, čo sa povedalo), vedľajšia veta podmetová *keď si povedali áno* ako celok vyjadruje proces. Výsledkom je to, že proces je nahradený jednou svojou zložkou – vysloveným obsahom. O podobné príklady ide aj vo vetách: *Definitívne poslanecké nie ukončilo všetky dohady o výstavbe polyfunkčného domu.* ← *Všetky dohady o výstavbe polyfunkčného domu ukončilo to, keď poslanci hlasovali proti.* *Jeho „kámo“ už mi začalo liezť na nervy.* ← *Už mi začalo liezť na nervy, že stále hovorí „kámo“.* *Zaspal som sa už viac nebude opakovať!* ← *Už sa viac nebude opakovať, že mi povieš zaspal som!*

Nemusí ísť len o redukcii súvetí, ale ak je to jazykovo možné i o metonymizáciu konštrukcií s dejovo chápaným substantívom: *Vyslovenie slova áno ich naveky spojilo.* *Už mi začalo liezť na nervy jeho používanie slova kámo.*

Záver. Ako sa ukázalo, metonymia v podmetovej pozícii je prirodzenou súčasťou jednak jazykového systému, jednak každodennej komunikácie, v ktorej sa realizuje akobezpríznačkový nástroj jazykového vyjadrovania. Adverbálne vyjadrená podmetová pozícia má síce z formálneho hľadiska blízko k nepodmetovému chápaniu, ale domnievame sa, že primárne je jej implicitné podmetové postavenie v sémanticko-syntaktickej štruktúre vety. Pri onomatopoickom podmete sme doplnili poznatky o využití citoslovciac ako vetného člena a zaviedli sme pojem syntaktická redukcia pre metonymickú zámenu procesu a obsahu. Získané poznatky možno využiť v ďalšom výskume v rámci vetnočlenskej syntaxe, ako aj pri skúmaní metonymických vzťahov v jazyku.

Literatúra

- Aristotelés (1996). *Poetika*. Svoboda.
- Encyclopedia of Language and Linguistics* (2005). Elsevier Science.
- Gregorík, P. (2022). *Podmet v slovenčine. Formálna a sémantická charakteristika*. UCM v Trnave.
- Mistrík, J. et al. (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Obzor.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1993). *Reference-Point Constructions*. *Cognitive Linguistics*, 4, 1 – 38.
- Ondruš, Š., Sabol, J. (1987). *Úvod do štúdia jazykov*. SPN.
- Radden, G., Kövecses, Z. (1999). *Towards a theory of metonymy*. *Metonymy in language and thought*, 4, 17 – 60.
- Žilka, T. (1987). *Poetický slovník*. Tatran.

Петер Грегорик

МЕТОНИМИЈА У СУБЈЕКАТСКОЈ ПОЗИЦИЈИ

Резиме

Рад се бави употребом метонимије у субјекатској позицији и надовезује се на истраживања објављена у нашој монографији *Субјекат у словачком језику. Формална и семантичка карактеристика* (2022; *Podmet v slovenčine. Formálna a sémantická charakteristika*). Полазиште рада је претпоставка да је метонимија универзална семантичка језичка појава која се реализује и у субјекатској позицији. Студија описује како се ова појава у субјекту формално реализује и које семантичке односе одражава. У уводу наводимо основну карактеристику субјекта. У другом делу се посвећујемо разумевању метонимије из угла комуникацијске сфере и ослањамо се на поставке Џ. Лејкофа и М. Џонсона. Метонимију посматрамо као ефективан сазнајни механизам помоћу којег људи концептуализују свет. У закључном делу рада се бавимо метонимијом у субјекатској позицији и притом разликујемо номинативне и ненонинативне позиције. Превасходно се фокусирамо на ненонинативне позиције код који разликујемо три типа субјекта: адвербијални, ономатопејски и субјекат као резултат синтаксичке редукције. Све три наведена типа анализирамо на конкретним примерима.

Кључне речи: субјекат, метонимија, метонимизација, реченични члан, синтакса

Peter Gregorík

METONYMY IN SUBJECT POSITION

Summary

The paper deals with the use of metonymy in the subject position and follows on from our monograph *Podmet v slovenčine. Formálna a sémantická charakteristika* (2022). The starting point of the work is the assumption that metonymy is a universal semantic linguistic phenomenon that is also realized in the subject position. The study describes how this phenomenon is formally realized in the subject and what semantic relations it reflects. In the introduction, we present the basic characteristics of the subject. In the second part, we deal with the understanding of metonymy from the perspective of the communication sphere, based on the concepts of G. Lakoff and M. Johnson. We see metonymy as an effective cognitive tool with which people can conceptualize the world. In the final part of the study, we deal with metonymy in the subject position, while from a formal point of view we distinguish nominative and non-nominative positions. We deal dominantly with non-nominative positions, in which it distinguishes three types of subjects: adverbial, onomatopoeic and subject as a result of syntactic reduction. We analyse all three types and we also use examples to describe them.

Keywords: subject, metonymy, metonymization, constituent, syntax

Diana Ivanova¹

Univerzita sv. Klimenta Ochridského v Sofii, Fakulta slovanských filológií
<https://orcid.org/0000-0003-0605-8484>

SÚD ROZHODOL TAKTO... (PROBLÉMY A PREKÁŽKY PRI PREKLADĚ PRÁVNÝCH TEXTOV)

V tomto príspevku venujeme výskumnú pozornosť prekážkam a problémom, ktoré prekladateľovi spôsobuje preklad právnych textov. Snažíme sa vymedziť špecifiká tohto typu prekladu z viacerých aspektov a na rôznych úrovniach a zistiť, prečo vyzerá byť tak náročný, ale aj neatraktívny pre viacerých prekladateľov. Vychádzame pritom z predchádzajúcich štúdií v pomerne novej výskumnej oblasti právnej lingvistiky, ako aj z vlastných prekladateľských skúseností a zozbieraného empirického materiálu. V našom príspevku je empirický materiál excerptovaný z rozsudkov o rozvode manželstva. Okrem vlastnej praxe vzbudil náš záujem o túto problematiku aj nedostatok komparatívnych prác z oblasti právneho slovensko-bulharského či bulharsko-slovenského prekladu.

Kľúčové slová: preklad, právne texty, právny jazyk, slovenský jazyk, bulharský jazyk

Úvod. Téma tohto príspevku nevznikla náhodou. Jej výber vyvolali viaceré faktory, z ktorých bol najpodstatnejší jeden – častejšie prípady prekladu právnych textov, ktorým sme sa v ostatných rokoch venovali. Práca na týchto prekladoch odhalila, aký zaujímavý je svet právnej lingvistiky a aký veľký je výskumný potenciál v oblasti právnej translatológie.

Cieľom tohto príspevku je vymedziť miesto právneho jazyka v rámci národného jazyka, charakterizovať ho ako špecifický odborný jazyk, zdôrazniť funkcie a osobitosti, ktoré ho označujú ako odborný jazyk a súčasne ho odlišujú od ostatných odborných jazykov, čo je vlastne predpokladom výskytu problémov v preklade.

Empirický ilustračný materiál bol excerptovaný zo slovenských a bulharských rozsudkov o rozvode manželstva, kde je slovenčina východiskovým jazykom a bulharčina cieľovým jazykom. Tento typ právnych dokumentov bol

¹ ivanovadk@abv.bg

preferovaný pre svoju pomernú stručnosť a relevantnosť vzhľadom na obmedzenia rozsahu príspevku.

1. Aktuálnosť výskumu. Problematika práva a jazyka sa v Bulharsku stala aktuálnou po roku 1989, keď sa začal búrlivý legislatívny proces priamo závislý od striedania ekonomických systémov a snahy vyhľadať nových politických, ekonomických a vojenských partnerov. Harmonizácia bulharskej legislatívy s právom EÚ sa stala pre prekladateľov výzvou a predpokladom viacerých postrehov a získania skúseností z prekladateľskej/tlmočnickej práce na právnych textoch (Ilieva, 2013, 2014). Pozoruhodným výsledkom bolo usporiadanie troch vedeckých konferencií venovaných právu a jazyku (prvá z r. 2003), príspevky boli zahrnuté do rovnomenných zborníkov (Право и език, 2010). Problematike právneho prekladu v rôznych jazykových mutáciách sa venujú čiastkové komparatívne monografie (Sakareva, 2020), štúdie ako aj dizertačné práce.

Na Slovensku siaha tento záujem do skorších období a je oveľa intenzívnejší. Právnym prekladom sa zaoberajú prekladateľské profily filologických odborov, skutočnosťou sú mnohé štúdie, pokusy o vytvorenie teórie právneho prekladu založenej predovšetkým na nemeckej prekladateľskej tradícii (Ďuricová, 2016; Štefková, 2013). Cenné sú aj bibliografie slovenských prác venovaných právnemu prekladu (Rakšányiová et al., 2015) a série zborníkov venovaných téme odborného, vrátane právneho, prekladu (Od textu k prekladu IX, 2014)².

S veľkým poľutovaním je potrebné konštatovať, že komparatívne štúdie týkajúce sa slovensko-bulharského či bulharsko-slovenského právneho prekladu chýbajú. Príčiny môžeme hľadať v obmedzenejšom objeme podobných textov vyžadujúcich preklad v sledovanej jazykovej mutácii, resp. v menšom počte prekladateľov/tlmočníkov venujúcich sa takýmto prekladom, a z toho vyplývajúceho nedostatočného kvanta empirického materiálu, ktoré by bolo postačujúce na výskum a spoľahlivé závery.

2. Právo a funkcie práva. Právo možno chápať trojakým spôsobom, a to ako: 1) sústavu pravidiel a noriem, ktoré upravujú vzájomné vzťahy subjektov (osôb a organizácií) v spoločnosti, 2) subjektívnu možnosť pre osobu konať spôsobom schváleným právnou normou a 3) právny poriadok.

Právo plní informačnú funkciu, ale jeho hlavná funkcia je regulačná:

- ustanovuje všeobecne záväzné abstraktné pravidlá správania sa,
- vytvára právny rámec na ich realizáciu, príp. donútenie,
- reguluje aj konanie štátu a jeho orgánov.

Právo je teda normatívny systém presne ako jazyk. Od tohto spoločného bodu sa môžeme odraziť a hľadať vzájomné súvislosti medzi právom a jazykom.

² Z dôvodu obmedzeného priestoru nie je prehľad literatúry vyčerpávajúci, uvádzame len niektoré reprezentatívne tituly.

3. Právny jazyk v systéme národného jazyka. Jazyk je nástroj a nosný (stavebný) prvok práva: súčasné právo je predovšetkým písomné právo. Toto tvrdenie osvedčuje napríklad vyžadovaná písomná forma, nadobudnutie platnosti a účinnosti právnej normy až po zverejnení v *Zbierke zákonov Slovenskej republiky* či *Държавен вестник на Република България*. Jazyk práva je teda úradný jazyk daného štátu. T. Колев (2010: 181) zdôrazňuje, že jazyk je špecifickým znakom práva, nástrojom, prostredníctvom ktorého právo vzniká, existuje a plní svoje spoločenské určenie.

Jazyk, v ktorom sa vytvára právo, sa v bulharskej právnej vede nazýva *правен език, юридически език, език на закона* (Хрусанов, 2010: 55 – 57; Колев, 2010: 180; Христова, 2010: 246), v slovenskej *zasa právny jazyk, jazyk práva, jazyk zákonov* (Škrlantová, 2004: 90; Tóthová, 2010: 2995; Ďuricová, 2016: 11 – 13).

Na vymedzenie obsahu a rozsahu právneho jazyka sa vždy tento konštrukt skúma na pozadí národného (bežného, общоупотребимия) jazyka. Bulharskí ako aj slovenskí právnici či filológovia zdôrazňujú, že nemožno hovoriť o právnom jazyku mimo rámca národného jazyka, nakoľko jazyk práva používa jazykové prostriedky národného (presnejšie spisovného) jazyka, a týmto jazykovým prostriedkom vymedzuje iný ako bežný význam. A. Ďuricová (2016: 9) hovorí o právnom jazyku ako o jednom z mnohých odborných jazykov reprezentovanom preferovanými jazykovými prostriedkami v každej jazykovej rovine. Д. Хрусанов (2010: 59) tiež zdôrazňuje, že je prehnané hovoriť o existencii „nejakého samostatného právneho jazyka“, pričom „skutočným právnym jazykom sú vlastne obsahové pojmy vypracované právnou vedou a justičnou praxou a ich presné používanie.“³ Aj P. Ташев (2010: 102) súhlasí s názorom, že systém práva je jazykový systém, v ktorom sa však používa nejednotný jazyk: je možné teda odlišiť normatívny a praktický jazyk a tieto dva jazyky fungujú súběžne.

V. Knapp (1995: 20) uvádza niekoľko variantov právneho jazyka: 1) jazyk právnych predpisov (jazyk zákonný, legislatívny), 2) jazyk súdneho (resp. iného) rozhodovania, 3) jazyk právneho zastupovania. Inde (1995: 8) *zasu* poukazuje na právny jazyk ako výskumný objekt jedného odboru právnej vedy.

Slovenská terminológia, ako na to upozorňuje M. Tóthová (2010: 2996), používa aj ďalší termín: *právnický jazyk*, ktorý je často chápaný ako synonymom *právneho jazyka*. Oba termíny je potrebné odlišovať a ich vzájomnému nahradzovaniu sa vyhýbať, nakoľko termín *právny jazyk* sa vzťahuje na jazyk právnych predpisov a aplikovateľného práva, kým termín *právnický jazyk* sa javí synonymom *právnického žargónu/právnického slangu*.

4. Právny jazyk ako špecifický odborný jazyk. A. Ďuricová (2016: 13) podotýka, že právny jazyk má osobitné miesto medzi ostatnými odbornými

³ Ďalej aj nezrozumiteľné a nelogické formulácie, neodôvodnené používanie cudzích slov penikajúcich z iných vedných odborov, pokusy o neologizáciu a pod.

jazykmi, ide teda o jazyk, ktorý nie je medzinárodný, ani univerzálny odborný jazyk, pretože každý jednotlivý štát má svoj vlastný právny systém, a ten sa vytvoril na základe jedinečnej kombinácie historických, politických, kultúrnych národno-psychologických faktorov, má svoje osobitné charakteristiky, ktoré nedokázala vymazať ani povinná harmonizácia s právom EÚ. Regulačná a informatívna funkcia právneho jazyka podmieňuje hlavné požiadavky, ktoré má spĺňať právny jazyk: *presnosť/ясност, точност, jednoznačnosť/однозначност* a *zrozumiteľnosť/разбираемост*. Tieto požiadavky sú premietnuté aj do právnych predpisov, ktoré upravujú proces vytvárania právnych predpisov.

Podľa čl. 9 bulharského zákona o právnych predpisoch (Закон за нормативните актове) a vykonávacieho predpisu (Указ) № 883 „разпоредбите на нормативните актове трябва да се формулират на общоупотребимия български език, кратко, точно и ясно“.

Takéto požiadavky kladú aj ustanovenia čl. 6, ods. 1 až 3 Legislatívnych pravidiel vlády SR, schválené uznesením vlády SR z 25. mája 2010 č. 352, v ktorých zákonodarca okrem iného zdôrazňuje potrebu konzultácií s jazykovedcami: „V záujme jazykovej správnosti si má predkladateľ k *materiálu* vyžiadať z tohto hľadiska vyjadrenie odborných slovakistických jazykovedných pracovísk, najmä Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.“

Právne normy majú byť všeobecne platné – z uplatnenia tejto požiadavky následne vyplýva abstraktnosť a presnosť právneho jazyka aj záväzný výber jazykových prostriedkov, ktoré abstraktnosť a presnosť zaručujú. Na druhej strane práve uvedené vlastnosti používaných jazykových prostriedkov paradoxne spôsobujú nezrozumiteľnosť právneho jazyka pre laické subjekty práva, za čo je často aj samotnými právnikmi kritizovaný²¹. Právny jazyk sa javí konzervatívny, tradičný a autoritatívny (Ďuricová, 2016: 16), dodali by sme aj neospravedliteľný, nakoľko každý subjekt práva musí dodržiavať ustanovenia zákona bez ohľadu na to, či im rozumie alebo nie (*Ignorantia legis neminem excusat/Neznalosť zákona neospravedľuje/Непознаването на закона не е извинение*).

Situácia sa stáva ešte zložitejšou a zmätočnou, keď sa bádatelia snažia vnútorne diferencovať právny jazyk na nejaké subjazyky. A. Schneiderová (2013: 97) charakterizuje jazyk práva ako subsystém spisovného jazyka, teda subjazyk využívajúci gramatické, syntaktické a lexikálne prostriedky spisovného jazyka podľa vlastných špecifických cieľov. V samotnom subsystéme právneho jazyka sa diferencujú právne subjazyky, teda jazyky jednotlivých právnych odborov. Rôzne druhy právneho jazyka rozlišuje tiež Hrusanov (2010: 55): *правен език на законодателя, правен език на съдията, правен език на адвоката, правен език на чиновника*. E. Abrahamová a O. Škvareninová (2002) hovoria o štylistických variantoch v právnej komunikácii: existuje *jazyk právnych noriem, právnych úkonov, právnej komunikácie, právnej vedy, právnych predpisov*.

4.1 Lexikálna rovina právneho jazyka. Práve slovná zásoba právneho jazyka je ten faktor, ktorý odlišuje právny jazyk od ostatných odborných jazykov.

Jazyk práva používa jazykové prostriedky bežného (spisovného) jazyka vo všetkých jazykových rovinách. V právnom jazyku sa však termíny a terminologické spojenia používajú v presne vymedzenom význame, inom ako v bežnom jazyku. Napr. právny pojem последващ (съпруг) na účely zákona o dedičstve (Тълкувателно решение № 1, 1998) má význam „ten, ktorý uzatvoril manželstvo s poručiteľom – vlastníkom po zoštatnení majetku alebo zaradení do JRD či podobne zriadených poľnohospodárskych organizácií“ oproti bežnému významu „ďalší v poradí, ktorý nasleduje po niekom“. Teda vzťah medzi právnym a bežným jazykom je jednostranný – právny jazyk preberá jazykové prostriedky z bežného jazyka, do ktorých vkladá špecifický, presne vymedzený, jednoznačný, jasný význam pre svoje ciele, ale na rozdiel od ostatných odborných jazykov je prienik opačným smerom oveľa zriedkavejší. Spravidla sa právny jazyk vyhýba prevzatým slovám s výnimkou prevzatých termínov z iných vedných odborov a zaužívanej latinskej terminológie, resp. ak sa už presadili v bežnom jazyku alebo neexistuje vhodný ekvivalent.

Právnu terminológiu teda budeme chápať ako odbornú slovnú zásobu práva a právne termíny sú jazykové prostriedky zaručujúce požadovanú presnosť, monosémantickosť, abstraktnosť a stylistickú neutrálnosť právneho jazyka. Právne normy v právnom systéme daného štátu musia pôsobiť jednoznačne – stanovíť konkrétne a presné vymedzené správanie sa pre všetky subjekty práva. Toto je možné len vtedy, keď sú pojmy, ktorým je pravidlo vyjadrené, monosémantické. S jednoznačnosťou priamo súvisí zákaz používania stylisticky zafarbených/expresívnych jazykových prostriedkov.

Veľmi dôležitá je tzv. legálna (zákonná) definícia termínu stanovená v texte právnej normy, ktorá vymedzuje obsah a rozsah konkrétneho termínu. Ako uvádza Ташев (2010: 100), vždy treba dodržiavať zásadu, že v rámci určitého právneho systému má jeden určitý pojem len jeden určitý a zafixovaný význam. Termín pomenúva konkrétny určitý pojem, len jeden jav a, naopak, na pomenovanie určitého javu slúži len jediný termín, ktorý nepotrebuje kontext na pochopenie. Хрусанов (2010: 69 – 70) naopak uvádza, že v rôznych právnych odvetviach často právne pojmy majú rôzny obsah, napr. pojem свързани лица (*spriaznené osoby*) v bulharskej legislatíve je legálne definovaný v 25 zákonoch – každý zákon stanovuje iný rozsah a obsah tohto pojmu, lebo každý zákon ustanovuje špecifické spoločenské vzťahy a vzhľadom na svoje potreby narába s intenzitou a extenziou toho ktorého pojmu, čo sa obyčajne uvádza vetou: *Na účely tohto zákona sa rozumie.../По смисъла на този закон ...*

Negatívny vzťah na jednoznačnosť a zrozumiteľnosť termínov majú systémové vzťahy v lexikálnej rovine (synonymia, antonymia a polysémia). Aj

v jazyku práva sa vyskytujú prípady synonymie (domáci a prevzatý termín, skratky, kompozitá a slovné spojenia (*двубрачен/бизамен съпруг*, *dedič zo závetu/testamentárny dedič*).

Lexikálna rovina priamo súvisí s platnosťou právnych noriem, teda každá novela daného zákona spôsobuje aj zmeny vo výklade, chápaní právnej terminológie (napr. nový bulharský zákon o verejnom obstarávaní – Закон за обществените поръчки), účinný od 15. 04. 2016, bol do r. 2023 21-krát menený a dopĺňaný a uvedenie všetkých novelizácií *Obchodného zákonníka* (Търговски закон – účinný od 01. 07. 1991) zaberá viac ako polovicu strany. Na Slovensku bol s účinnosťou od 01. 07. 2016 *Občiansky súdny poriadok* nahradený tromi zákonmi (*Civilný sporový poriadok*, *Civilný mimosporový poriadok* a *Správny súdny poriadok*), pričom každý zákon používa rôzne právne termíny na pomenovanie rovnakých právnych subjektov či skutočností, napr. účastníkov konania – podrobnejšie príklady u Ďuricovej (2016: 27).

Doslovný alebo nesprávny preklad pri implementácii európskych dokumentov sa tiež môže stať predpokladom na výskyt „nových“ termínov – ako je to v prípade termínu *podvodné konanie* namiesto zaužívaného termínu *podvod* v Európskom zatýkacom preukaze (Ďuricová: 29).

Právny jazyk preberá pojmy a termíny z iných vedeckých odborov a cudzích jazykov (napr. z rímskeho práva, európskeho a medzinárodného práva), judikatúry, rôznych právnych techník, právnej informatiky. Právne texty obsahujú často nielen terminológiu, ale aj celé texty (napr. technická špecifikácia strojov v zmluve, znalecké posudky súdnych znalcov, lekárske správy v súdnych spisoch a pod.), ako aj ďalšie právne texty (napríklad pri odkazovaní na určité právne normy v rozsudku o rozvode manželstva: „Podľa § 23 zákona o rodine č. 36/05 Z. z. súd môže manželstvo na návrh niektorého z manželov rozviesť, ak sú vzťahy medzi manželmi tak vážne narušené a trvalo rozvrátené, že manželstvo nemôže plniť svoj účel a od manželov nemožno očakávať obnovenie manželského spoluzitia.“

4.2 Morfosyntaktická rovina. Právny jazyk používa morfológické a syntaktické prostriedky spisovného jazyka. Napr. dominuje výskyt substantív (preferovaný mužský rod bez ohľadu na prirodzený rod), pasívne konštrukcie. Používa sa 3. osoba (za účelom dosiahnutia objektivity a všeobecnej platnosti), indikatív, prítomnosť, pasívne aj infinitívne konštrukcie (v bulharčine да-конструкции). V bulharskom jazyku je časté používanie konštrukcií s nezhodným prívlastkom či s reťazovými nezhodnými prívlastkami oproti genitívnym konštrukciám v slovenčine.

4.3 Textová rovina. V textovej rovine sa prihliada na koherenciu a kohéziu (logické súvislosti a ich implicitné a explicitné jazykové vyjadrenie, logická postupnosť jednotlivých kapitol, oddielov, článkov, odsekov, paragrafov a pod.)

5. Rozsudok o rozvode manželstva/Решение за развод. Preklad právnych textov si od prekladateľa/tlmočníka vyžaduje dve základné kompetencie – jazykovú a právnu. Úspešný právny preklad priamo súvisí s výbornou znalosťou východiskového a cieľového právneho systému, predpokladov ich vytvorenia, kultúrneho a historického kontextu. Pri preklade právnych textov prebieha transformácia terminologického systému práva jedného štátu do terminologického systému práva iného štátu, teda prebieha prechod od jedného právneho prostredia do ďalšieho (Škrlantová, 2004: 92).

Prekladatelia musia interpretovať prekladaný text a súčasne vybrať najvhodnejší prekladateľský prístup/techniku. Presne pri tomto druhu prekladu by nevhodný či nesprávny výber termínov mohol úplne zmeniť zmysel právneho textu, jeho účinok pri uplatnení v praxi a napokon aj poškodiť.

Rozsudok o rozvode manželstva je rozhodnutie justičného orgánu (súdu), ktoré má predovšetkým informačnú funkciu – informuje, ako sa zmenil osobný stav účastníkov konania.

5.1 Forma a obsah. V oboch právnych systémoch je forma a obsah rozsudku legislatívne stanovená (§ 200 - § 202 Civilného sporového poriadku, § 163 Trestného poriadku; чл. 236 от ГПК).

Na makrotextovej úrovni z porovnania vyplývajú určité formálne aj obsahové rozdiely medzi slovenským a bulharským právnym dokumentom. V ďalšej tabuľke uvádzame štruktúru oboch dokumentov (v ľavom stĺpci je slovenský dokument, v pravom bulharský).

Rozsudok o rozvode manželstva	Решение
1. Názov súdneho dokumentu 2. Rozhodujúci orgán 3. Predmet konania 4. Účastníci konania (mená, osobné údaje) 5. Výroková časť 6. Odôvodnenie – odkaz na relevantné právne normy (za určitých podmienok v tejto časti súd môže uviesť iba predmet konania a ustanovenia zákona, podľa ktorých rozhodol) 7. Trovy konania 8. Priezvisko manželky 9. Poučenie 10. Rozhodujúci orgán, sudca (podpis a pečiatka) Príp. Za správnosť vyhotovenia	0. Názov súdneho dokumentu 1. Relevantné právne normy 2. Rozhodujúci orgán 3. Dátum 4. Predseda, súdny sekretár 5. Občianskoprávne konanie č. 6. Skutkový stav 7. Odôvodnenie 8. Výroková časť 9. Trovy konania 10. Priezvisko manželky 11. Poučenie o odvolaní 12. Sudca (podpis a pečiatka)

Tabuľka 1. Formálne a obsahové rozdiely medzi slovenským a bulharským právnym dokumentom

Z uvedenej tabuľky vyplýva, že slovenský text rozsudku je prehľadnejšie členený na jednotlivé časti (zvýrazňované sú aj tučným písmom). V bulharskom texte nie sú jednotlivé časti zvýrazňované, iba niektoré podstatné informácie (dátum, číslo konania, jednotlivé rozhodnutia v rámci výrokovej časti).

5.2 Problémy prekladu v lexikálnej rovine. Preklad rozsudku o rozvode manželstva naráža v lexikálnej rovine na problémy v rôznych častiach dokumentu.

a) *preklad zaužívaných formulácií:*

- úvodná formulácia: *V mene Slovenskej republiky/В името на народа.* Zistili sme rozdiel v názve suveréna, v mene ktorého súd rozhoduje, formulácia je len sčasti podobná.

- formulácie typické pre všetky druhy konania: *v právnej veci (navrhovateľky) : по дело, образувано от (ищцата).* Slovenská formulácia sa nedá doslovne preložiť do bulharčiny, nakoľko preklad by bol nezmyselný, preto odporúčame použiť formuláciu zaužívanú v bulharských rozsudkoch „по дело...“ .

- formulácie typické pri rozvodovom konaní: *manželstvo je hlboko a trvalo rozvrátené/дълбоко и непоправимо разстройство на брачните отношения/бракет е дълбоко и непоправимо разстроен; rozvod manželstva/ прекратяване на брака с развод; maloleté deti zveruje do výchovy a starostlivosti matky/предоставя упражняването на родителските права по отношение на малолетните деца на майката.*

Analytický charakter bulharčiny je dôvodom, prečo v bulharskom texte prevládajú syntagmy s nezhodným prívlastkom a hromadia sa predložky. Aj v tomto prípade odporúčame pri preklade používať zaužívané právne formulácie pri charakterizovaní manželstva namiesto doslovného prekladu, ktorý by právnikom znel neobyčajne a zvláštne. Dimenzie pojmov (teda rozsah a obsah) sú totožné, a preto funkčné ekvivalenty sú najlepším translatologickým riešením.

b) *hľadanie (funkčnej) ekvivalencie na úrovni termínov:*

- rozdiel v extenzii/intenzii termínov vyvoláva prekladové problémy ako napríklad v nasledujúcich prípadoch: *rozsudok* má v slovenčine širšiu extenziu: *присъда* (v trestnom konaní) či *решение* (v občianskoprávnom konaní); *maloletá* v slovenčine je osoba, ktorá nemá dovŕšených 18 rokov (synonymum *nepľnoletý*), v bulharčine *maloletá* (малолетен) je osoba, ktorá nemá dovŕšených 14 rokov, osoba vo veku 14 až 18 rokov je *nepľnoletá* (непълнолетен) – tieto pojmy sa nesmú použiť v synonymickom vzťahu. Prekladateľ musí zistiť vek danej osoby a podľa neho použiť vhodný termín.

- preklad názvov justičných orgánov: *Okresný súd v Žiline* – okresný súd sa dá preložiť ako *окръжен alebo районен съд*. V Bulharsku je *районен съд* súdom prvého stupňa, kým *окръжен съд* je súdom prvého stupňa, ale môže byť aj druhého či tretieho stupňa. *Районен съд* rozhoduje spory a iné právne veci v občianskom a trestnom procese (rodinné a pracovné spory, adopcia a výživné,

obchodné spory, pri ktorých hmotný záujem nepresahuje 10 000 leva a i). Na Slovensku sú okresné sudy súdmi prvého stupňa, kým krajské sudy sú súdmi druhého stupňa a rozhodujú vo veciach, v ktorých rozhodovali v prvom stupni okresné sudy. Po tomto zistení obsahu predmetného pojmu sa ako adekvátny javí preklad районен съд.

- preklad názvov zamestnancov justičných orgánov: *samosudca/samosudkyňa* : председател на състава/едночленен състав. V bulharskom práve sa uvedený zamestnanec nedá vyjadriť jednoslovným termínom – terminologickým ekvivalentom je viacslovné pomenovanie. Aj v prípade, že rozsudok vydala samosudkyňa, v bulharskom texte aj v preklade do bulharčiny sa má použiť tvar maskulína, nakoľko tvar feminína sa považuje za štylisticky príznakový.

- preklad názvov účastníkov konania: účastníci konania/účastníci : страните, *navrhovateľ/navrhovateľka* : ищец/ищца, съпругът/съпругата, мъжът/жената, майката/бащата, молителите, *odporca/odporkyňa* : ответник/ответница, ответната страна, съпругът/съпругата, мъжът/жената, бащата/майката, молителите, *právny zástupca/právna zástupkyňa* : пълномощник, адвокат.

Zistili sme, že v bulharskom texte rozsudku je prípustné okrem termínov, ktoré presne stanovujú stav daného účastníka konania (navrhovateľ, odporca, právny zástupca, teda ten, ktorý podal návrh na rozvod; ten proti ktorému bol návrh podaný alebo ten, kto zastupuje pred súdom), používať aj termíny, ktoré ukazujú na manželský stav či dokonca na pohlavie účastníka konania. V zmysle právneho zástupcu sa používajú aj termíny *splnomocnenec, advokát* opäť len v mužskom rode.

- preklad právnych dokumentov súvisiacich s týmto konaním: *návrh/návrh na rozvod* : иск, брачен иск, искова молба, молба. Bulharský rozsudok aj v tomto prípade umožňuje synonymické použitie aspoň 4 termínov pre jeden slovenský náprotivok.

- skratky – tie skutočne sťažujú prácu prekladateľa, ktorý musí vyhľadať ich presný neskrátený zdroj, nakoľko doslovný prepis neposkytne bulharskému čitateľovi žiadnu zmysluplnú informáciu: 1) právne normy a ich časti: *O. s.p.*, zák. o rodine (v tom istom rozsudku sa jedna právna norma uvádza bez skratky, napr. zákon o rodine, a ďalšia skratkou), Z. z., §, ods.: СК, ГПК, 2) ďalšie pojmy: СИО (Семейното жилище е тристаен апартамент, придобит в СИО), МРЗ (Обичайните нужди на 7 годишно дете се покриват със сума значително по-ниска от МРЗ), МП, СП (Чрез МП е изпратена СП до ответника), чл., ал.

- preklad poplatkov: *trovy konania* : съдебни разноски.

Kým v slovenskom práve sa v zmysle súdnych nákladov používa osobitný termín *trovy*, v bulharskom práve je to všeobecne používané substantívum *разноски* s prívlastkom *съдебни*, ktorý zužuje extenziu termínu.

5.3 Problémy v morfosyntaktickej rovine:

a) rodovo odlišné formy podľa prirodzeného rodu sa vyskytujú pri vymedzení účastníkov konania (v slovenčine tiež v prípade súdnych zamestnancov a právnych zástupcov), v ostatných prípadoch sa používa tvar maskulina: „*Navrhovateľka sa návrhom ... domáhala rozvodu manželstva...*“; „*Odporca* s návrhom na rozvod manželstva súhlasil.“; „*Okresný súd v Žiline v konaní pred sudkyňou...*“ : „ ... ищцата е внесла държавна такса ...“; „Няма надлежно искане от ответницата относно фамилното и име, нито от ищеца за присъждане на разноски ...“.

b) syntagma so zhodným či nezhodným prívlastkom: *Okresný súd v Žiline : Софийският районен съд*, Районен съд - Велико Търново aj *Великотърновски районен съд*, Районен съд – МалкоТърново aj *Малкотърновският районен съд* (v texte sa používajú ako synonymá). V bulharskom rozsudku sa vyskytuje v synonymickej aplikácii variant so zhodným aj s nezhodným prívlastkom. Preferovanie toho-ktorého variantu vyzerá podmienené jedine vlastným zvážením sudcu.

c) používanie odkazových slov, a to najmä v bulharskom texte: „доходите на съпругата надвишават тези на мъжа й“; „Бракът следва да се прекрати по вина на съпругата поради гореизложеното.“; „Семейното жилище следва да се предостави за ползване на детето майката, а последната да заплаща на ищеца наем ...“; „ ... на майката да бъде определен режим на лични отношения с децата, който тя е посочила в исковата молба и същата да бъде осъдена да заплаща издръжка за децата ...“. V slovenskom texte sa vyskytol jeden príklad: „... proti odporcovi XY, napr. ..., bytom **tamtiež**...“

Vzhľadom na požiadavku presnosti a jednoznačnosti sa v slovenskom práve odporúča vyhýbanie sa odkazovým slovám. Bulharské právne predpisy ich presne naopak dôsledne používajú, nakoľko sa ich pomocou dosahuje požadovaná presnosť a jednoznačnosť textu. Najmä v prípade, keď sa v susednej pozícii v súvetí vyskytujú slová rovnakého rodu, je riziko nesprávneho pochopenia zmyslu textu veľké. Odkazové slová plnia úlohu identifikátorov zmyslu.

Záver. Stručný prehľad teoretickej literatúry ešte raz dokazuje, že aktuálna problematika právneho jazyka ešte stále nenašla jednotné chápanie ani v Bulharsku, ani na Slovensku. Nepodarilo sa zatiaľ sformulovať všeobecne akceptovateľnú definíciu právneho jazyka či jednoznačné určenie jeho dimenzií (rozsahu a obsahu, rozvrstvenia do viacerých subjazykov, miesta v rámci národného jazyka – či teda ide o zvláštny subsystem, subjazyk, sociolekt, odborný slang/jazyk a pod.).

Požiadavky na špecifické vlastnosti jazyka práva vyvolávajú aj neočakávaný nežiaduci účinok – presnosť, jednoznačnosť, zrozumiteľnosť jazykových prostriedkov právneho jazyka spôsobujú nezrozumiteľnosť právnych textov pre laické osoby.

Právny jazyk a právne texty vyvolávajú viaceré problémy aj pre právnikov – napríklad iný obsah, ktorý sa pripisuje právnemu termínu v rôznych právnych predpisoch.

Preklad právnych textov je veľmi náročný. Nakoľko sa robí transformácia textu z jedného do ďalšieho jazyka, ako aj z právneho systému do ďalšieho, prekladateľ musí výborne ovládať obidva jazyky a výborne poznať obidva právne systémy. Jazykové či právne znalosti samy o sebe nestačia, je potrebná ich dokonalá súčinnosť.

Aj pomerne krátky text ako rozsudok o rozvode manželstva je dôkazom toho, že právny preklad naráža na prekážky v každej jazykovej rovine. Ani skutočnosť, že ide o slovanské jazyky alebo o krajiny s harmonizovanou legislatívou v rámci EÚ, neznamená, že jazykové a mimojazykové faktory budú utlmené a neovplyvnia preklad.

Náš teoretický prehľad nevyčerpáva zložitú a rozsiahlu problematiku právneho prekladateľstva. Jazykovedci sú veľkými dlžníkmi komparatívnej slovensko-bulharskej a bulharsko-slovenskej právnej translológie, v rámci ktorej sa práca ani nezačala. S týmto príspevkom sme skúsili urobiť aspoň prvý krok.

Literatúra

- Abrahamová, E., Škvareninová, O. (2002). *Kapitoly zo štylistiky a rétoriky pre právnikov*. Právnická fakulta UK, Bratislava.
- Ďuricová, A. (2005). Európska únia a spôsob komunikácie medzi justičnými orgánmi. V A. Ďuricová (Ed.), *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe IV* (str. 23 – 31). Jednota tlumočníkov a prekladateľů, Praha.
- Ďuricová, A. (2016). *Preklad právnych textov. Teória, prax, konvencie, normy*. Vydavateľstvo UM v Banskej Bystrici.
- Knapp, V. (1995). *Teórie práva*. Praha, Academia.
- Od textu k prekladu IX (2014). Ďuricová, A. (Ed.), *Od textu k prekladu VIII*. Jednota tlumočníkov a prekladateľů, Praha.
- Rakšányiová, J. et al. (2015). *Bibliografia odbornej literatúry k prekladu právnych textov*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Sakareva, I. (2020). *Equivalence Issues in Translating Bulgarian Legal Documents into English (title deeds, powers of attorney and declarations)*. University Press South-West University "Neofit Rilski".
- Schneiderová, A. (2013). Klasifikácia právnych textov a problematika ich prekladu. V A. Ďuricová (Ed.), *Od textu k prekladu VIII* (str. 96 – 110). Jednota tlumočníkov a prekladateľů, Praha.
- Škrlantová, M. (2004). Legislatívne texty a prístupy k ich prekladu. V A. Ďuricová (Ed.), *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe* (str. 90 – 93). Jednota tlumočníkov a prekladateľů, Praha.

- Štefková, M. (2013). *Právny text v preklade*. Iura Edition.
- Tomašíková, S. (2018). *Preklad odborného textu z oblasti práva*. Prešovská univerzita v Prešove.
- Tóthová, M. (2010). Interpretácia práva a právny jazyk. Dny práva, 1, 2994 – 3004. https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/obsah.pdf
- Христова, Х. (2010). Юридически език и езиково тълкуване. В Д. Хрусанов и Т. Шопов (съст.), *Право и език* (стр. 245 – 256). УИ „Св. Климент Охридски“.
- [Hristova, H. (2010). YUridicheski ezik i ezikovo talkuvane. V D. Hrusanov i T. SHopov (sast.), *Pravo i ezik* (str. 245 – 256). UI „Sv. Kliment Ohridski“]
- Хрусанов, Д. (2010). Нормативни изисквания към правния език. В Д. Хрусанов и Т. Шопов (съст.), *Право и език* (стр. 55 – 59). УИ „Св. Климент Охридски“.
- [Hrusanov, D. (2010). Normativni iziskvaniya kam pravniya ezik. V D. Hrusanov i T. SHopov (sast.), *Pravo i ezik* (str. 55 – 59). UI „Sv. Kliment Ohridski“]
- Илиева, Л. (2013). Преводачът и Темида. Функционална характеристика на съдебния превод. Сиела.
- [Ilieva, L. (2013). *Prevodachat i Temida. Funktsionalna harakteristika na sadebniya prevod*. Siela]
- Илиева, Л. (2014). Проблеми на юридическия превод (на основата на превода на испански език на българския Наказателно-процесуален кодекс). Сиела.
- [Ilieva, L. (2014). *Problemi na yuridicheskiya prevod (na osnovata na prevoda na ispanski ezik na balgarskiya Nakazatelno-protsesualen kodeks)*. Siela]
- Колев, Т. (2010). Право и език. В Д. Хрусанов и Т. Шопов (съст.), *Право и език* (стр. 179 – 183). УИ „Св. Климент Охридски“.
- [Kolev, T. (2010). Pravo i ezik. V D. Hrusanov i T. SHopov (sast.), *Pravo i ezik* (str. 179 – 183). UI „Sv. Kliment Ohridski“]
- Право и език (2010). Хрусанов и Т. Шопов (съст.), *Право и език*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- [*Pravo i ezik* (2010). Hrusanov i T. SHopov (sast.), Pravo i ezik. UI „Sv. Kliment Ohridski“]
- Ташев, Р. (2010). За системата на правото и ролята на правните понятия в нея. В Д. Хрусанов и Т. Шопов (съст.), *Право и език* (стр. 93 – 103). УИ „Св. Климент Охридски“.
- [Tashev, R. (2010). Za sistemata na pravoto i rolyata na pravnite ponyatiya v neya. V D. Hrusanov i T. SHopov (sast.), *Pravo i ezik* (str. 93 – 103). UI „Sv. Kliment Ohridski“]

Прамене

- Граждански процесуален кодекс. [*Grazhdanski protsesualen kodeks*] Online pristup: 10.08.2023: <https://www.justice.government.bg/home/normdoc/2135558368>
- Закон за нормативните актове. [*Zakon za normativnite aktove*] Online pristup: 09.08.2023: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2127837184>
- Закон за съдебната власт. [*Zakon za sadebnata vlast*] Online pristup: 09.08.2023: <https://www.justice.government.bg/home/normdoc/2135560660>
- Legislativne pravidla vlady SR schvalene uzneseim vlady SR z 25. maja 2010 č. 352. Online pristup: 09.08.2023: <https://viaiuris.sk/wp-content/uploads/2017/10/legislativne-pravidla-vlady-slovenskej-republiky.pdf>
- Trestny poriadok*. Online pristup: 10.08.2023: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301>
- Zakon o sudoch*. Online pristup: 10.08.2023: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/757/>
- Тълкувателно решение № 1 ОТ 04.11.1998 г. по гр. д. № 1/1998 г., ОСГК. Бюлетин съдебна практика на Върховния касационен съд, 5-6 (23), 1998 г.
- [*Talkuvatelno reshenie* № 1 ОТ 04.11.1998 г. по гр. д. № 1/1998 г., ОСГК. Бюлетин sadebna praktika na Varhovniya kasatsionen sad, 5-6 (23), 1998 g]

Дијана Иванова

СУД ЈЕ ДОНЕО СЛЕДЕЋУ ПРЕСУДУ... (ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ У ПРЕВОДУ ПРАВНИХ ТЕКСТОВА)

Резиме

На примерима пресуда о разводу брака бугарског и словачког суда истражују се проблеми и препреке с којима се сусреће преводац/тумач правних текстова у језичкој комбинацији словачки-бугарски. Издвајају се оне особине и специфично место правног језика/језика права у оквиру народног језика које представљају основни узрок преводилачких тешкоћа у процесу преноса језичких и ванјезичких информација из једног правног система у други. У погледу структуре, запажања су заснована на појединачним језичким нивоима, где се идентификују проблематична подручја и предлажу решења за превод. Због потпуног недостатка компаративних преводилачких студија из области бугарског и словачког права, ова студија нуди резултате добијене из практичног преводилачког искуства аутора.

Кључне речи: превод, правни текст, правни језик, словачки језик, бугарски језик

Diana Ivanova

**THE COURT DECIDED AS FOLLOWS...
(PROBLEMS AND OBSTACLES IN THE TRANSLATION OF LEGAL TEXTS)**

Summary

The problems and difficulties that the translator of legal texts encounters in the Slovakian–Bulgarian language version are studied on the basis of material from adjudications on the dissolution of marriage issued by Bulgarian and Slovakian courts. The characteristics and the specific position of the legal language/the language of law within the national language which are the main cause of the translator’s woes in rendering the linguistic and extralinguistic information from one legal system into another have been sought out. In structural terms, the observations follow individual linguistic levels where the problematic areas are identified, and translation solutions are suggested. In view of the fact that contrastive translational studies from the field of Bulgarian and Slovakian law are missing completely, the present study offers results excerpted from the author’s practical translator experience.

Keywords: translation, legal texts, legal language, Slovak language, Bulgarian language

Martina Ivanová¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0001-7654-300X>

LÁSKA IDE CEZ SLOVNÍK. KONCEPČNÉ A REALIZAČNÉ PROBLÉMY PRI VÝKLADE VÝZNAMU V SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA²

Cieľom príspevku je predstavenie lexikografického projektu *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021), ktorý prináša aktuálny opis slovnej zásoby súčasnej slovenčiny vo všetkých sférach komunikácie, opretý o bohaté dáta z autentických jazykových zdrojov. V príspevku poukážeme na niektoré aktuálne diskutované otázky problematiky výkladu významu vo výkladovom slovníku, stimulované najmä podnetmi z kognitívnej sémantiky (presun od akcentovania tzv. nutných a postačujúcich významových prvkov k stále výraznejšiemu reflektovaniu konotačných a komunikačných významových zložiek vo výklade, k budovaniu komplexnejšej reprezentácie významu v zmysle sémantizácie širšieho počtu elementov, čo sa prejavuje tzv. pragmatizáciou a encyklopedizáciou významu, výraznejším zapájaním prototypových významových prvkov do štruktúry výkladu) a tzv. kritickú diskurzívnu lexikografickú analýzu (v rámci ktorej sa slovník chápe ako špecifický prípad diskurzívnej praxe, prostredníctvom ktorej sa fixujú, internalizujú kultúrne vzorce, teda isté modely, štandardy, rámce odkazujúce na akceptované hodnoty a normy správania v tej-ktorej spoločnosti a kultúre, čím sa používateľovi sprostredkúva orientačný pôdorys jestvujúceho sociokultúrneho sveta).

Kľúčové slová: Slovník súčasného slovenského jazyka, výklad významu, pragmatizácia významu, encyklopedizácia významu, denotácia a konotácia, kritická diskurzívna lexikografická analýza

¹ martina.ivanova@juls.savba.sk

² Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0016/21 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Nicol Janočková, PhD. Doba riešenia: 2021 – 2024.

1. Úvod

1.1 Výkladové slovníky slovenského jazyka. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021, ďalej SSSJ) je jedným z troch výkladových slovníkov slovenčiny. Oproti *Krátkemu slovníku slovenského jazyka* (2003, 2020, ďalej KSSJ) ide o slovník národného jazyka väčšieho rozsahu, z kvantitatívneho hľadiska ho možno porovnávať so *Slovníkom slovenského jazyka* (1959 – 1968, ďalej SSJ), v ktorom sa v piatich dieloch spracúva cca 100 000 slov a v šiestom diele, ktorý obsahuje dodatky, je spracovaných ďalších 3600 jednotiek. Cieľom SSSJ je zachytiť na základe aktuálneho jazykového materiálu lexikálnu zásobu súčasného jazyka. V prvých štyroch zväzkoch sa v ňom doposiaľ spracovalo cca 75 000 heslových slov. V porovnaní so SSJ teda v aktuálnom štádiu obsahuje menej heslových jednotiek; ak neberieme do úvahy posledný diel SSJ s dodatkami, v prvých piatich zväzkoch sa v SSJ spracúva cca 20 000 jednotiek na jeden zväzok. Ak to porovnáme so SSSJ, kvantitatívne údaje o prvých štyroch zväzkoch vyzerajú takto: v prvom zväzku používateľ nájde informácie o 30 293 heslových slovách, v druhom zväzku o cca 17 000 heslových slovách, v treťom zväzku o cca 16 822 heslových slovách a vo štvrtom zväzku o cca 15 329 heslových slovách. S výnimkou prvého zväzku je teda v SSSJ v priemere na jeden zväzok spracovaných menej než 20 000 jednotiek (v priemere cca 18 500 na jeden zväzok).

Dôležitým kvantitatívnym údajom je však nielen počet heslových jednotiek, ale aj celkový počet slov v slovníku, ktorý je indikátorom detailnosti spracovania heslových jednotiek. Prvé štyri zväzky SSSJ obsahujú spolu 3 558 568 slov (v priemere cca 47 slov na heslovú jednotku), zatiaľ čo všetkých šesť zväzkov SSJ zahŕňa 2 370 639 slov (v priemere 24 slov na heslovú jednotku). Väčší rozsah je v SSSJ spôsobený jednak extenzívnejším spracovaním polysémantov, ako aj bohatšími frazeologickými a exemplifikačnými zónami. Pars pro toto uvedieme spracovanie adjektíva *nový* v SSJ, KSSJ a SSSJ a pokúsime sa ich porovnať z hľadiska počtu uvádzaných významov a charakteru významových parafráz.

SSJ

1. nedávno vytvorený, vzniknutý
2. iný ako dosiaľ, predtým neznámy, nevidaný, neexistujúci
3. nasledujúci po predchádzajúcom, po inom, opätovný, ďalší; nadchádzajúci, budúci
4. čerstvý, mladý, nedávny
5. novodobý, moderný, súčasný
6. v miestnych al. iných, najmä zemepisných názvoch
7. spodst. nový drobná minca v rakúsko-uhorskej zlatej mene, grajciar

KSSJ

1. kt. práve, nedávno vznikol, op. starý
2. iný ako dosiaľ, predtým nejestvujúci, op. starý

3. nasledujúci po predchádzajúcom, ďalší
4. súčasný, novodobý, moderný, op. starý

SSSJ

1. ktorý predtým nejestvoval, ktorý práve al. pred krátkym časom vznikol, bol postavený, utvorený, zhotovený, vynájdenný al. sa v blízkej budúcnosti bude stavať, utvárať, zhotovovať a pod.
2. ktorý bol práve al. pred krátkym časom nadobudnutý a doteraz nepoužívaný, nenosený; op. starý
3. ktorý práve, nedávno pribudol, narástol a pod., mladý, svieži, čerstvý
4. pochádzajúci z tohto roku, tohtoročný, mladý; op. starý
5. (o človeku, spoločenstve a pod.) ktorý nedávno prišiel do kolektívu, na pracovisko al. sa začlenil do istého spoločenstva, do rodiny, doteraz (často) inými nepoznaný, neznámy
6. ktorý je pre niekoho neznámy, s ktorým nie je niekto oboznámený, a preto o ňom nič nevie, doteraz nepoznaný, nevyskúšaný, neosvojený, nezažitý
7. doteraz neznámy, len nedávno objavený, uvedený do života, do praxe
8. odrážajúci terajší stav, po ktorom iný (ešte) nenasleduje, aktuálny, posledný, čerstvý; op. starý
9. ktorý nahrádza niečo predchádzajúce, iný ako doteraz; op. starý
10. (o človeku) ktorý voľbou, výberom al. inou zmenou nahradil al. nahradí niekoho
11. ktorý sa očakáva ako lepší, iný ako doteraz, pozitívny (voči predchádzajúcemu stavu)
12. ktorý nasleduje po predchádzajúcom, ktorý prichádza al. prišiel (v časovej postupnosti), ďalší, nasledujúci
13. ktorý prichádza, objavuje sa, je ako ďalší v poradí
14. (o čase) práve prebiehajúci, súčasný, novodobý, pokrokový, moderný; op. starý
15. po novom vo funkcii príslovkového určenia, inak ako doteraz, iným, novým spôsobom

Ako vidíme v krátkej ukážke zo všetkých troch výkladových slovníkov, najextenzívnejšie je adjektívny polysémant *nový* vymedzený v *SSSJ*, kde je spracovaných až 15 významov tohto adjektíva. V *SSJ* sa delimituje len 7 významov a v *KSSJ* len 4 významy tejto jednotky. Podobné rozdiely možno pozorovať pri charaktere výkladovej parafrázy. Zatiaľ čo výkladová parafráza v *SSJ* má rozsah v priemere 6,6 slov na jeden význam a v *KSSJ* 6,5 slov na jeden význam, v *SSSJ* to je až 14,6 slov na jeden význam.

Vzhľadom na limitovaný priestor štúdie uvádzame spracovanie tohto adjektíva v spomínaných troch výkladových slovníkoch bez exemplifikačných zón. Ak by sme však z kvantitatívneho hľadiska vyhodnotili exemplifikáciu pri jednotlivých významoch adjektíva *nový*, zistili by sme, že v *SSJ* je priemerná dĺžka exemplifikačnej zóny pri jednom význame 43 slov, v *KSSJ* 21 slov a v *SSSJ* 64 slov.

K podobným zisteniam dospejeme aj pri porovnaní spracovania frazeologických zón. Zatiaľ čo v *SSJ* sa spracúva 11 frazeologických jednotiek a v *SSSJ* 14 frazeologických jednotiek s komponentom *nový*, v *KSSJ* to je len 7 frazém s týmto komponentom (spojenie *robiť niečo po novom* sa v *SSJ* a *KSSJ* spracúva ako frazeologizované, zatiaľ čo v *SSSJ* ide o samostatný význam vo funkcii príslovkového určenia). V *SSSJ* nachádzame spracovaných aj viacero neobrazných ustálených spojení, ktoré v ostatných slovníkoch nefigurujú, napr. *nový román*, *nové divadlo* a pod.

Pri koncipovaní *SSSJ* sa vychádza z bohatej materiálovej základne v rámci tzv. primárnych a sekundárnych jazykových zdrojov. Pod primárnymi zdrojmi máme na mysli textové excerpty z tradičnej lístkovej lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a Slovenský národný korpus (SNK). Pri koncipovaní piateho zväzku slovníka sa lexikografické spracovanie bude opierať o databázu korpusu Omnia Slovaca Maior IV, ktorá zahŕňa 6 596 573 997 tokenov v rámci 15 155 685 dokumentov (textov). Na porovnanie, v čase odovzdania 1. zväzku *SSJ* do tlače sa pri spracovaní autori opierali o 3,5 milióna kartotečných lístkov. Na základe kvantitatívnych údajov vidíme, že v prípade citovaných výkladových slovníkov ide o významný rozdiel v rozsahu materiálovej základne. Základom práce s korpusom pri lexikografickom opise je aj verifikácia tzv. frekventovaných kontextov slova, na čo sa využíva nástroj SketchEngine. Ten umožňuje zobrazenie tzv. kolokačných profilov heslového slova, ktoré sú východiskom pri delimitácii významov, ako aj pri identifikácii ustálených spojení. Pokiaľ ide o sekundárne zdroje, spracovanie *SSSJ* sa opiera o všetky lexikografické diela vytvorené na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, o publikačné výstupy jazykovej poradne, o slovníky cudzích slov, terminologické slovníky, odbornopopularizačné príručky rozličného druhu, o materiálové zdroje v rámci diela *Encyclopaedia Beliana* a i.

Táto kvantitatívna mikrosonda do existujúcich výkladových slovníkov slovenčiny potvrdzuje, že korpus v súčasnosti predstavuje nevyhnutné východisko nielen lexikografickej práce, ale i akéhokoľvek lingvistického bádania. Z množstva argumentačných analýz a zdôvodnení nutnosti práce s korpusom pri opise jazykových javov možno zacitovať pregnantné, aforisticky orientované konštatovanie P. Hanksa (2013), podľa ktorého platí, že „to, čo si myslíme, že hovoríme, a čo naozaj hovoríme, sú dve odlišné veci“ (Hanks, 2013: 21). Samozrejme, výhodou korpusu je najmä identifikovať, čo naozaj hovoríme.

Ukážka spracovania hesla *nový* v troch výkladových slovníkoch slovenského jazyka poukazuje nielen na rozdiely v slovníkovej typológii (*KSSJ* ako výkladový slovník stredného rozsahu, *SSJ* a *SSSJ* ako výkladové slovníky veľkého typu), ale aj na dôležitosť metodologického prístupu k spracovaniu jazykového materiálu, ktorá sa týka detailnosti verius hutnosti makro- i mikroštruktúry slovníka. Porovnanie spracovania jednotiek v *SSJ* a *SSSJ* ako vo výkladových slovníkoch veľkého rozsahu

poukazuje jednoznačne na výhody korpusového materiálu a jeho nezastupiteľnú úlohu pri lexikografických opisoch. Bohatstvo kontextov použitia slova, ktoré sprostredkujú korpusové dáta, umožňuje nielen budovanie bohatších a ilustratívnejších exemplifikačných zón, ale vďaka jestvujúcim korpusovým nástrojom je pri lexikografickej práci jednoduchšia identifikácia typických spojení, posunov vo význame a prenesených významov slov, ustálených spojení, a to tak lexikalizovaných, ako aj frazeologizovaných.

1.2 Raison d'être výkladového slovníka. Pokiaľ ide o otázky súvisiace so zmyslom existencie výkladového slovníka, P. Hanks (2010: 581) konštatuje, že slovníky majú sociálne integratívnu funkciu, to znamená, že poskytujú informácie o normách, na ktoré sa hovoriaci a prijímatelia spoliehajú pri vzájomnom porozumení. V tejto súvislosti však musíme konštatovať, že pre slovenčinu, ale ani pre iné jazyky neexistujú empiricky, sociolingvisticky založené štúdie o tom, ako a prečo ľudia výkladové slovníky používajú. Istú čiastkovú predstavu nám môžu sprostredkovať informácie o tzv. naposledy hľadaných slovách, ktoré možno nájsť v online verzii na Slovníkovom portáli JÚLŠ SAV. V nasledujúcej časti uvádzame súbor hľadaných slov v SSSJ k dátumu 13. 4. 2023: *doprianý, valentín, Galapágy, oprávniť, mandant, hradská, zasadiť sa, líder, fluktuácia, prieskum, výskum, gulička, škebľa, Harpya* atď.

Zo súboru týchto slov môžeme dedukovať (v zátvorkách postulujeme možné motívy vyhľadávania príslušných výrazov vo výkladovom slovníku), že rodených hovoriacich

(i) zaujíma viac periféria ako centrum (je pravdepodobné, že používatelia siahajú po výkladových slovníkoch, aby v nich hľadali význam a kontexty použitia cudzích, prevzatých, prípadne temporálne príznakových slov, napr. *mandant, fluktuácia, Harpya, hradská, líder* a pod.),

(ii) používatelia chcú mať autoritatívny inventár svojho jazyka, jedným z motívov použitia výkladového slovníka je totiž overovanie správnosti použitia istých výrazov (existencia istých potenciálnych tvarov, napr. *doprianý*, správnosť, resp. spisovnosť istých výrazov, napr. *gulička*, overovanie správnosti slovotvornej podoby slov a možnej významovej diferenciacie výrazov s podobnou slovotvornou štruktúrou, napr. *prieskum* verus *výskum*, písanie veľkého písmena, resp. overovanie deklinačných nejasností, napr. *valentín, Harpya*, overovanie správnej pravopisnej podoby pri adaptovaných slovách, napr. *líder* a pod.).

2. Vybrané aspekty lexikografického spracovania jednotiek vo výkladovom slovníku. Vybrané koncepčné problémy lexikografickej práce súvisia so samotnou povahou fenoménu jazyka a s jeho charakteristikami, ktoré sa v súvislosti s jeho fungovaním postulujú najmä v mnohých funkčne a kognitívne orientovaných lingvistických koncepciách. Tieto problémy možno konfrontovať so všeobecne akceptovanými predpokladmi vzťahujúcimi sa na výkladový slovník a jeho použitie.

1. Cieľom slovníkov je kategorizácia jazykového materiálu.

Význam slova *kategorizácia* sa v *SSSJ* (2011) vymedzuje takto: „zaradovanie, zaradenie do kategórií, skupín, tried podľa určitých kritérií, triedenie, zatriedenie, kategorizovanie“. Opis významu tohto výrazu koreluje so samotnou podstatou lexikografickej práce: lexikograf pri spracovaní heslových slov triedi doklady z reálneho použitia jazyka do tried, kategórií (vymedzovaním významov pri polysémických slovách, zaradovaním jednotiek do slovnodruhových kategórií, odlišovaním voľných a ustálených spojení, vymedzovaním frazeologických a nefrazeologických jednotiek a pod.).

Inherentnou vlastnosťou jazyka je však graduálnosť. Ide o terminologické označenie, ktoré odkazuje na celé spektrum kontinuálnych, spojitých, neostro vyznačených javov jazyka (od kategórií na gramatickej rovine až po zvuky na fonetickej rovine), porov. Aarts (2004). Prvé zmienky o graduálnosti prirodzených kategórií nachádzame dokonca už u Aristotela, porov.:

[...] he who thinks four things are five equally wrong with him who thinks they are a thousand. If then they are not equally wrong, obviously one is less wrong and therefore more right. If then that which has more of any quality is nearer to it, there must be some truth to which the more true is nearer. [... nemýli sa rovnako ten, kto číslo štyri pokladá za päť a kto za tisíc. Ak sa teda nemýli rovnako, je zjavné, že jeden sa mýli menej, a tak hovorí viac pravdu. Ak je teda to, čo má viac nejakej vlastnosti, k niečomu bližšie, potom musí byť nejaká pravda, ktorej je to viac pravdivé bližšie.] (Aristoteles, 2008: 117; prelož. M. I.)

Viacere výskumy v rámci kognitívno-lingvisticky orientovaných teórií potvrdzujú dva predpoklady o fungovaní jazyka: (1) Jazykové kategórie sa vyznačujú nediskrétnosťou (to spôsobuje problém v určovaní hraníc kategórií) a nehomogénnosťou (tá sa týka internej štruktúry kategórií, ktoré nie sú rovnorodými objektmi, ale entitami štruktúrovanými na princípe jadra a periférie, keďže nie všetky členy sú rovnako „dobrými“ reprezentantmi príslušnej kategórie). Pokiaľ ide o graduálnosť, škálovanosť jazyka, už D. Bolinger v práci *Generality, Gradience, and the All-or-None* (1961) poukazuje na fakt, že jazykové kategórie nemajú jednoznačné hranice a mali by byť nahradené nediskrétnymi škálami. Podobné idey nachádzame v práci G. Fanselowa et al. *Gradience in Grammar* (2006), kde sa uvažuje o tom, že namiesto opozície gramatickosť verzus negramatickosť štruktúry by sa malo uvažovať o miere akceptability istej štruktúry. Mnoho analýz poukazuje na fakt, že jazyk nefunguje na princípe „buď – alebo“, ale skôr „viac – menej“, resp. „aj – aj“. Graduálny charakter jazyka ilustrujú také

javy, akými je napr. gramatikalizácia (nejednoznačná hranica medzi lexikálnym a gramatickým významom, ktorá potvrdzuje predpoklad o existencii lexikálno-gramatického kontinua), neostre hranice medzi metaforou a metonymiou (porov. koncept tzv. metafontymie, bližšie pozri Goosens, 1990) a i.

2. Vo výkladových slovníkoch sa kladie dôraz na lexikálny štandard. Zachytávajú sa v nich slová a slovné spojenia, ktoré sú zvyčajné, uzualizované pri vyjadrovaní v príslušnej komunikačnej sfére.

Slovníky teda svojím spôsobom fixujú význam, ktorý však vo svojej podstate nie je stálym, nemenným fenoménom. V teoretických prácach sa v tejto súvislosti hovorí o sémantickom varíovaní lexíí, ktoré je reflexom interakčného potenciálu lexém (porov. Dolník, 2003: 146n.). Polysémia nejakej jednotky vzniká často lexikalizáciou kontextových významových posunov. Úlohou lexikografa je rozčleňovanie významového spektra slova, ktoré je vo svojej podstate spojitým fenoménom s neostými hranicami. Delimitáciu lexíí v polysémante tak možno chápať ako istý interpretačný konštrukt lexikografa/lexikografky, ktorí si pri svojej práci musia opakovane klásť viaceré otázky. Na základe akých kritérií možno jednotlivé použitia slova vymedziť ako samostatné významy? Ako hodnotiť jemné sémantické rozdiely v použití slova? Akým spôsobom uplatniť tzv. Occamovu britvu, aby sme sa vyhli zmnožovaniu pojmov v lexikografickom opise? Kedy ide o samostatný význam a kedy o variáciu významu? Podľa P. Hanksa (2010: 70) neexistuje na tieto otázky jedna správna odpoveď. V skutočnosti existuje mnoho spôsobov, ako významové spektrum slova štruktúrovať. Preto sa podľa autora lexikografi niekedy označujú ako „rozdeľovači“ (*splitters*) a „spájači“ (*lumpers*). Napriek tejto metodologickej skepse nemožno lexikografickú prácu hodnotiť ako vopred prehratý boj. Práve korpus predstavuje dôležitý zdroj informácií o kolokabilite a syntagmatike jednotiek, ktoré je nutné štatisticky vyhodnotiť tak, aby bolo možné postulovať vzťah medzi použitím a významom slova. Korpus teda na jednej strane dokáže odhaliť isté vzorce použitia slova, avšak tieto vzorce je nutné vnímať len ako náznaky, asociácie, resp. pravdepodobnosti vzťahu medzi významom a použitím, nie ako isté a jednoznačne platné fakty (Hanks, 2010: 590). Podobne sa v prístupoch tzv. emergentnej gramatiky zdôrazňuje, že štruktúra jazykového systému nie je riadená súborom hotových pravidiel existujúcich a priori, gramatika aj význam sú provizórne, sú stále v stave zrodu, rodia sa v úze, v diskurze.

3. Slovníky majú ambíciu byť objektívnym opisom reality.

Podľa P. Bensona (2001) sú slovníky obklopené mýtom objektivity a autority. W. Chen (2019) však konštatuje, že lexikografia a jej produkty, slovníky, nie sú nikdy zbavené istej hodnotovej orientácie, nie sú apolitické a nestoja mimo spoločenského kontextu. Jazyk nie je dekontextualizovaný fenomén, slová menia svoje definície, významový habitus v závislosti od regiónu, kultúry, vekovej skupiny

či spoločenskej vrstvy. Analýza daných javov a ich priemet do lexikografických opisov je predmetom špecifickej jazykovej subdisciplíny, tzv. kritickej diskurzívnej lexikografickej analýzy.

3. Princípy jazyka a princípy lexikografickej práce

3.1 Graduálnosť a prototypizácia. Graduálnosť ako jedna zo základných charakteristík jazyka sa premieta aj do lexikografického opisu významu jednotiek. V tejto súvislosti možno uvažovať o dvoch typoch graduálnosti: medzikategoriálnej a vnútrokategoriálnej graduálnosti. Pod medzikategoriálnou graduálnosťou budeme mať na mysli otázku delimitácie významov v rámci polysémantu, teda možností lexikografického opisu určiť hranice medzi jednotlivými lexiami ako základnými lexikálnosémantickými jednotkami (kategóriami). Pokiaľ ide o vnútrokategoriálnu graduálnosť, tá sa týka významu a spôsobu jeho zachytenia. Pri opise významu sa v *SSSJ* využíva niekoľko základných typov výkladu (pozri bližšie Novotná, 2017):

1. Denotatívny výklad (resp. výklad ostenziou), pri ktorom sa vo výklade odkazuje na jav porovnaním s mimojazykovou skutočnosťou. Takýto typ výkladu sa uplatňuje pri opise

(i) významu farieb: *červený* „majúci farbu krvi, vlčieho maku“,

(ii) interjekciách, napr. *plesk* „napodobňuje zvuk pri prudkom pohybe niečím ohybným al. pri náraze, zrazení plochých predmetov“,

(iii) verbách pomenúvajúcich zmyslovo vnímateľné deje (často deonomatopoických), napr. *cvrčať* „vydávať zvuk podobný hlasu cvrčka“, *chrapčať* „vydávať krátke, chrípľavé zvuky ako pri lámaní, drvení, chrúpať, prašťať“,

(iv) adjektívach pomenúvajúcich ikonické (zmyslovo vnímateľné) vlastnosti substancií, napr. *bl'ačavý* „podobný hlasu ovce, kozy, teľaťa; vydávajúci zvuk ako ovca, koza, teľa“.

2. Logický výklad (intenzionálna definícia): vo výklade sa uvedie tzv. genus proximum, rodovo nadradená predstava, a differentia specifica, špecifické diferenciacie definovaného, napr. *noha* „jedna z končatín živých tvorov (= genus proximum), pomocou ktorých sa pohybujú al. stoja (= differentia specifica)“.

3. Opisný výklad (extenzionálna definícia): výpočet podstatných a doplňujúcich rysov definovaného, predovšetkým ide o 1. kvalitatívne sémy, 2. okolnostné sémy, akými sú funkcia, účel opisovanej entity (teleologické sémy), pôvod (genetické sémy) a pod., napr. *masť* „živočíšny tuk získaný škvarením (= genetické sémy) a používaný do pokrmov al. priamo ako potravina (= teleologické sémy)“.

Ak porovnáme spôsob výkladu v *KSSJ* a *SSSJ*, môžeme konštatovať, že výkladová perifráza v *SSSJ* má často povahu extenzionálnej definície, zatiaľ čo v *KSSJ* sa častejšie uplatňuje logický výklad, porov. výklad jednotky *hruška*: *KSSJ* „ovocný strom“, *SSSJ* „divo rastúci al. v mnohých kultivaroch pestovaný ovocný strom s vysokou nepravidelnou korunou a kužeľovitými dužinatými, obyč. žltými al.

zelenými plodmi“. Z citovaných ukážok vidíme, že zatiaľ čo výklad v *KSSJ* obsahuje len genus proximum *strom* s jedným špecifikačným príznakom *ovocný* (takýto výklad dokonca nespĺňa požiadavku nevyhnutných a dostačujúcich príznakov), opis významu v *SSSJ* zahŕňa celý rad diferenciačných sém špecifikujúcich kvalitatívne a okolnostné príznaky konštituujuce sémantickú štruktúru jednotky.

Jednou z výrazných tendencií pri denotatívnom i opisnom type výkladu je prototypizácia, ktorá predstavuje jeden z prejavov graduálnosti v jazyku. Prototypovosť pri opise významu možno vnímať v dvoch rovinách: v rámci denotatívneho typu výkladu ide o uvádzanie tzv. prototypových exemplárov, v rámci opisného typu výkladu zasa o špecifikáciu typických (nielen nevyhnutných a dostačujúcich) príznakov. Ako konštatuje A. Jarošová (2018: 285), význam bežného slova vyjadruje vágny pojem, preto je pri uvádzaní významových komponentov zmysluplné poukazovať na pravdepodobnosť ich výskytu. Práve *SSSJ* v rámci výkladovej parafrázy uplatňujú – v porovnaní s *KSSJ* – vo väčšej miere odkazy na prototypové exempláre a typické príznaky. Prototypizáciu vo výklade možno kvantifikovať na základe metajazykových operátorov (v zátvorkách uvádzame počet takýchto operátorov vo výkladových perifrázach jednotlivých slovníkov), akými sú výrazy *napr.* 2274 (*SSSJ*), 77 (*KSSJ*), *obyč.* 6113 (*SSSJ*), 540 (*KSSJ*), *a pod.* 6163 (*SSSJ*), 8 (*KSSJ*), *spravidla* 153 (*SSSJ*), 1 (*KSSJ*). Pri operátoroch typu *napr.* sa v rámci exemplifikačného opisu zvyčajne uvádza prototypový exemplár, operátorom *obyč.* sa môže uvádzať prototypový exemplár alebo typický, nie obligatórny príznak, operátorom *a pod.* sa naznačuje neuzatvorený enumeratívny rad exemplárov, ktoré oproti explicitne nevyjadreným exemplárom možno považovať za centrálnejšie, operátor *spravidla* naznačuje typické, ale neobligatórne prvky výkladu, porov.

korčuliar „kto (sa) korčuľuje“ (*KSSJ*) – „kto jazdí na korčuľiach; kto sa venuje športovým disciplinám na korčuľiach, **napr. hokeju, krasokorčuľovaniu, rýchlokorčuľovaniu**“ (*SSSJ*),

kalamár „nádobka na atrament“ (*KSSJ*) – „menšia, **obyč. sklenená** nádobka, fľaštička na atrament používaná v minulosti“ (*SSSJ*),

miestnosť „stenami ohraničený priestor v budove“ (*KSSJ*) – „uzavretý priestor v budove ohraničený štyrmi stenami, určený na **bývanie, spoločenské, obchodné, výrobné aktivity a pod.**“ (*SSSJ*),

fúrik „vozík s 1 kolesom a 2 rúčkami, táčky“ (*KSSJ*) – „jednokolesový vozík s dvoma rúčkami určený na rozvážanie **spravidla sypkých materiálov**; jeho obsah; syn. táčky“ (*SSSJ*).

Dôležitým nástrojom, ktorý sa v lexikografii využíva na identifikáciu typických príznakov i prototypových exemplárov, sú tzv. frekventované kontexty slova (pozri Jarošová, 2016: 287). Ako však autorka poznamenáva, frekvencia nie je jediným kritériom typickej/prototypickej vlastnosti, ale do hry tu vstupuje aj

otázka kognitívnej a antropocentrickej interpretácie javov, ktoré majú v istom žánri status rečových stereotypov. V tejto súvislosti treba dodať, že dôležitú úlohu pri výklade významu zohráva aj relevantnosť prototypového objektu. Jeho fungovanie sa opiera o skutočnosť, že napriek tomu, že daný objekt nie je explicitne (lexikálne) realizovaný, pri apercpcii textu sa interpretuje v zmysle prototypu, zatiaľ čo neprototypický objekt z danej triedy objektov musí byť v texte signalizovaný. Vetu *Kúp mlieko*. v našom kultúrno-spoločenskom kontexte prototypicky interpretujeme ako kravské mlieko; ak máme na mysli napríklad kozie mlieko, je nutné to explicitne vyjadriť. Touto tendenciou možno vysvetliť aj nízku frekvenciu spojení *biely sneh*, *biele mlieko*, hoci pri opise významu jednotky *biely* figurujú prvky sneh a mlieko v úlohe prototypových exemplárov.

3.2 Graduálnosť a encyklopedizácia významu. V kognitívno-sémantických opisoch sa akcentuje, že hranice medzi slovníkom a encyklopédiou sú vždy provízorne a neostre. Ako sa konštatuje v práci M. Nagya (2014: 68), slovník možno metaforicky chápať ako relatívne a účelovo stabilnú časť encyklopédie, ktorá v závislosti od textových okolností provízorne „betónuje“, „zamrazuje“ isté množiny znalostí, aby ich v iných situáciách nechala roztopiť sa a namiesto nich spevnila iné. Slová možno vnímať ako akési „vstupné brány“ (tzv. *access points*) do domén encyklopedických znalostí. V tejto súvislosti je možné spomenúť Geeraertsovu „maximalistickú hypotézu významu“ (Geeraerts, 2009: 222), pri ktorej sa rezignuje na hľadanie hraníc medzi sémantickými a encyklopedickými znalosťami, resp. medzi sémantikou a pragmatikou.

Túto tendenciu k encyklopedizácii významu možno ilustrovať na spôsobe opisu významov v *SSJ*, *KSSJ* a *SSSJ*. Pri porovnaní je už na prvý pohľad markantný rozdiel medzi extenzívnosťou výkladovej perifrázy v týchto lexikografických dielach. Zatiaľ čo intenzionálna definícia sa sústreďuje na vystihnutie podstatných diferenciačných príznakov, extenzionálna definícia má podobu mnohoaspektového vymedzenia, pre ktoré je typická bohatá špecifikácia kvalitatívnych aj okolnostných sém.

Uvedme ako príklad spracovanie významu slova *netopier* v troch výkladových slovníkoch:

SSJ „cicavec lietajúci v noci a chytajúci hmyz“,

KSSJ „malý lietajúci cicavec loviaci v noci hmyz“,

SSSJ „menší cicavec z čeľade večernicovitých s lietacími blanami s veľkým rozpätím, maličkou guľatou hlavou a vzpriamenými ušnicami, živiaci sa hmyzom a loviaci za súmraku al. v noci so schopnosťou lokalizovať sluchom prekážky“.

Opis významu v *SSJ* a *KSSJ* možno charakterizovať ako intenzionálnu definíciu s genus proximom *cicavec* a špecifickými diferenciáciami definovaného pojmu („lietajúci“, „v noci“, „loviaci hmyz“). Ak by sme sa striktne opierali o metódu nevyhnutných a dostačujúcich príznakov, opis významu by teoreticky mohol

zahŕňať len parafrázu „lietajúci cicavec“ (netopiere sú jediné lietajúce cicavce). Ako vidíme na príklade *SSSJ*, výklad významu v ňom má podobu extenzionálnej definície s množstvom kvalitatívnych a okolnostných príznakov, ktoré nemožno hodnotiť ako nevyhnutné prvky významu, ale ako sémantické charakteristiky, ktoré čiastočne možno pokladať za encyklopedické (patriace skôr do „world knowledge“, znalostí o svete, napr. informácia o príslušnosti do čeľade).

Encyklopedizáciu vo výklade signalizujú tiež poznámky uvádzajúce niektoré relevantné významové momenty opisovanej jednotky, ktorých platnosť sa týka konkrétneho historického obdobia, porov. výklad v *SSSJ*:

mávadlo „ozdoba z tvrdého papiera, pestrofarebných stužiek a pod. upevnená na paličke (žrdke), **používaná kedysi** na manifestáciách, **v súčasnosti najmä** na športových podujatiach na vyjadrenie manifestačného pozdravu; syn. mávačka“.

3.3 Graduálnosť a konotatívnosť. Ďalším prejavom vnútrokategoriálnej graduálnosti je spôsob výkladu významu slov. Každý lexikografický prístup k opisu významu musí nutne odpovedať na otázku, či má byť výklad významu striktno denotatívny a reduktívne relačný (identifikačný a delimitačný) alebo má zachytiť aj potencialitu konotačného aspektu jazyka. V teórii lexikografie sa pri opise významu diferencuje medzi pojmovou (nociónálnou, kognitívnou) zložkou významu a pragmatickou zložkou významu. Pojmová zložka sa definuje ako komplex vedomostí, ktoré o označovanej mimojazykovej entite (objekte, jave, príznaku) majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania. Pragmatická zložka významu zahŕňa prvky odrážajúce postoje nositeľov jazyka k realite (často kultúrne podmienené), ako aj postoje hovoriaceho k partnerovi.

Podľa U. Eca (2009: 72) „kontext a okolnosti sú od plného a úplného významu neodmysliteľné“. Podobne uvažuje J. Monaco (2006): „Dělicí čára mezi denotací a konotací není jasně definována: existuje tu continuum“ (Monaco, 2006: 163). O nemožnosti jednoznačného oddelenia denotácie od konotácií, ktorá je podmienená neostrou hranicou medzi faktmi znalostí o jazyku a znalostí o svete, uvažuje v rámci poľskej školy kognitívnej lingvistiky aj R. Tokarski. Význam lexémy by podľa neho nemal byť zredukovaný na úzky súbor definičných a diferencujúcich príznakov, ale mal by byť rozšírený o vzácnejšie a ťažko reprodukovateľné príznaky tzv. „druhého sémantického plánu“ (Tokarski, 2008: 143 – 144).

V krátkosti to možno ilustrovať na príklade slova *jazvečík*. Ak porovnáme opis významu danej jednotky v *KSSJ* a *SSSJ*, možno konštatovať, že zatiaľ čo výkladová parafráza v *KSSJ* obsahuje iba kvalitatívne, ikonické sémy neaxiologickej povahy (porov. „poľovný pes s krátkymi nohami a pretiahnutým telom“), výkladová parafráza v *SSSJ* (porov. „menší krátkonohý poľovný pes, brlohár, chovaný aj ako obľúbený domáci spoločník“) vo väčšej miere saturuje aj výkladové komponenty pragmatického charakteru, v ktorých sa odráža aktuálny a kultúrne podmienený

postoj jazykového spoločenstva k opisovanému javu (axiologický príznak *oblúbený* je zakomponovaný do zóny špecifikujúcej teleologické príznaky).

Na príklade výkladových perifráz môžeme mapovať aj to, čo sa v kognitívnych prístupoch označuje ako dynamickosť jazykového obrazu sveta, teda premenlivosť konceptualizácie javov mimojazykovej skutočnosti a postojov jazykového spoločenstva. Tá sa premieta do prehodnocovania designátu, najmä čo sa týka asociatívne hodnotiacej časti významu. Možno to ilustrovať na príklade lexémy *morča*: zatiaľ čo vo výkladovej parafráze v *KSSJ* sa uplatňuje účelová séma „na laboratórne pokusy“ (porov. „malý hlodavec použ. na laboratórne pokusy“), vo výklade *SSSJ* sa tento teleologický príznak eliminuje a namiesto neho sa súčasťou opisu významu stáva pozitívna hodnotiaca, kultúrne špecifická séma „u nás oblúbené“ (porov. „malý hlodavec z čeľade morčatovitých s krátkou al. dlhou srstou, žijúci v stepiach Južnej Ameriky, u nás oblúbené domáce zvieratko“), čo by mohlo naznačovať reflexiu zmeneného kultúrno-spoločenského postoja k zvieratám z inštrumentálneho na viac vzťahový.

3.4 Kultúrna podmienenosť významu. Napokon sa pristavíme pri otázke kultúrnej podmienenosti. V štúdiu W. Chena (2019: 1) sa konštatuje, že lexikografia a jej produkty, slovníky, nie sú nikdy zbavené istej hodnotovej orientácie, nie sú apolitické a nestoja mimo spoločenského kontextu. Naopak, odráža sa v nich ideológia, moc a politika. Niektorí autori v tejto súvislosti hovoria o ilúzii denotácie ako neutrálneho významu (porov. Barthes, 2007). Konštatuje sa, že významy všetkých znakov sú napokon konštruované príslušným spoločenstvom, resp. tou jeho časťou, ktorá má moc takto pôsobiť (porov. Bočák, 2019: 38). Štruktúra monolingválnych slovníkov predstavuje špeciálny spôsob vytvárania a distribúcie znalostí, čo je spojené so širšou otázkou sociálnej moci a kontroly. Slovníkový výklad významu nie je iba odrazom, vyabstrahovaným prepisom zdrojových použití, ale naopak, slovníky vytvárajú významy, prepisujú a prezentujú objekty novým spôsobom (porov. Chen, 2015).

Budeme to ilustrovať na príklade spracovania dvoch jednotiek v *SSJ*, *KSSJ* a *SSSJ*:

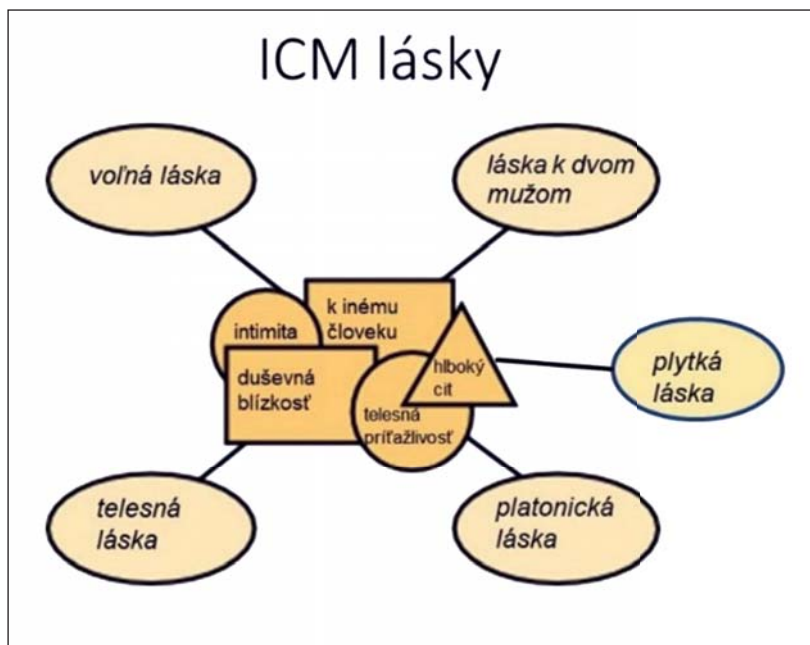
láska „náklonnosť jedného pohlavia k druhému, ľúbostný cit, milovanie, ľúbosť“ (*SSJ*), „náklonnosť jedného pohlavia k druhému, ľúbostný cit, ľúbosť“ (*KSSJ*), „hlboký cit, citová väzba k inému človeku založená na duševnej a telesnej príťažlivosti, blízkosti, zdieľaní intimity al. túžbe po nej“ (*SSSJ*);

patrón „(v niektorých kresťanských cirkvách) svätec ako ochranca ľudí, kostola, stavu, krajiny a pod.“ (*SSJ*), „kresť. svätec ako ochranca ľudí, kostolov, povolání, krajín ap.“ (*KSSJ*), „(v našej kultúre najmä v kresťanstve) svätá osoba, svätec ako ochranca jednotlivých ľudí, kostola (jemu zasväteného), povolání, krajín a pod.; (v polyteizme) božstvo al. mytologická bytosť, ktorej úlohou je chrániť, dohliadať, pomáhať“ (*SSSJ*).

Vo výkladoch významov výrazu *láska*, ako ich nachádzame v *KSSJ* a *SSJ*, sa táto emócia konceptualizuje ako heterosexuálny typ vzťahu, a to prostredníctvom výkladových komponentov „jedného pohlavia k druhému“. V jazykovom obraze sveta sprostredkovanom v daných výkladových slovníkoch sa tak pri lexikografickom stvárnení emočného poľa lásky profiluje ako dominantný heteronormatívny model. Podobná situácia nastáva pri opise významu substantíva *patrón*, pri ktorom možno v prípade *SSJ* a *KSSJ* uvažovať o postulovaní kresťanskonormatívneho modelu. Pokiaľ ide o význam slova *patrón*, to sa v *SSSJ* spracúva s dvoma významovými variáciami oddelenými bodkočiarkou a pri jednotlivých podvýznamoch sa sémantizačnou poznámkou explikuje kultúrna determinovanosť vo vymedzení týchto podvýznamov. V prípade výrazu *láska* uvádzame nové spracovanie významu v *SSSJ*, ktorým sa aktualizoval pôvodný výklad jednotky z druhého dielu z roku 2011. Aktualizovaný opis významu vznikol aj ako reakcia na udalosť vraždy dvoch LGBTQI+ osôb Juraja a Matúša na jeseň roku 2022, ale aj ako odpoveď na kritické pripomienky z jazykového aj mimojazykového prostredia (porov. Ivanová, 2019). V novom navrhnutom výklade v *SSSJ* sa mení genus proximus: namiesto komponentu „náklonnosť“ – s ktorým sa spájajú skôr konotácie nezávažného citového vzťahu v zmysle priazne, sympatie – sa tu pracuje s rodovo nadradeným výrazom „cit, citová väzba“, pričom v úlohe diferenciačných a doplňujúcich sém vystupuje namiesto príznaku pohlavia celý rad špecifikujúcich príznakov („duševná a telesná príťažlivosť“, „blížkosť“, „zdieľanie intimity al. túžbe po nej“).

Na tomto základe by bolo možné postulovať idealizovaný kognitívny model výrazu *láska* ako mentálnu reprezentáciu významu tejto kultúrnej, sociálne i časovo zaťaženej lexémy. Idealizovaný kognitívny model je intersubjektívne modelovaný, časovo podmienený mentálny konštrukt, resp. logická štruktúra, ktorá predstavuje zložito usporiadaný celok, gestalt, zložený zo siete prvkov a z väzieb medzi nimi (bližšie pozri Lakoff, 2006: 76), porov. Obrázok 1.

Idealizovaný kognitívny model slova *láska* a charakter jeho usporiadania predstavuje komplexne štruktúrovaný celok s istým významovým jadrom, ktoré je konštituované prototypickými prvkami. Tie nemajú povahu nevyhnutných príznakov, čo možno ilustrovať aj kolokáciami, ktoré zachytávame v exemplifikačnej zóne a ktoré sensu stricto majú potenciál eliminovať jeden z týchto typických príznakov bez toho, aby sa v dôsledku toho stratila kategoriálna príslušnosť tokenového použitia tohto výrazu, porov. príznak „zdieľanie intimity“, ale *platonická láska* (v ktorej zdieľanie intimity absentuje), „hlboký cit, hlboká citová väzba“, ale *falošná láska* (ktorá vylučuje hlboký cit), „túžba po intimite“, „duševná príťažlivosť“, ale *voľná láska* (taká, ktorá je založená len na sexuálnom uspokojení) a pod.

Obrázok 1. Idealizovaný kognitívny model jednotky *láska*

V tejto súvislosti možno odkázať aj na konštatovanie v práci J. A. Fishmana (1995), podľa ktorého možno slovníky chápať jednak ako kultúrne konštruované, jednak ako kultúrne konštruujúce artefakty. Slovník nielen opisuje, reflektuje, ale aj fixuje, internalizuje kultúrne vzorce, teda isté modely, štandardy, rámce odkazujúce na akceptované hodnoty a normy správania v tej-ktorej spoločnosti a kultúre, čím používateľovi sprostredkúva orientačný pôdorys jestvujúceho sociokultúrneho sveta.

4. Závěry. Na záver už len jeden príklad. V televíznej relácii *Duel* vo verejnoprávnej televízii sa v marci 2023 objavila otázka týkajúca sa slovies *koketovať* a *kurizovať*. Od súťažiacich sa požadovala odpoveď, že kurizuje iba muž ženám a koketuje iba žena s mužom.

Ak sa pozrieme na to, ako dané jednotky spracúvajú jestvujúce výkladové slovníky, môžeme zistiť, ako je význam týchto slovies kultúrne konštruovaný, ktoré príznaky vo význame možno považovať za sociálne salientné (k termínu porov. Hanks, 2010). Následne je možné konfrontovať spracovanie daných jednotiek s jazykovým úzom a zistiť, či v jazykovom spoločenstve nedochádza k zmene chápania týchto vzťahových interakcií a či by slovníkové spracovanie tieto zmeny nemalo reflektovať: teda nechať ich roztopiť sa a namiesto nich v závislosti od textových okolností provizórne „zabetónovať“ aktuálne platnú skúsenostnú časť encyklopedického univerza príslušných výrazov.

Význam slovesa *kurizovať* sa v *SSSJ* vykladá takto: „zaliečaním a lichotením si získavať ženskú priazeň, dvoriť“. Takýto výklad významu teda explicitne predpokladá, že *kurizovať* sa môže iba žene (iba zo strany muža?). V takomto uchopení významu sa v istom zmysle odráža dobová sociálna norma, ktorá predpokladá aktivitu muža pri prejavovaní záujmu o priazeň žien (a nie naopak). To potvrdzuje aj väčšina korpusového materiálu. Napriek tomu korpus už prináša aj doklady typu: *Tá Trentovú neznášala, pretože otvorene kurizovala vtedy ženatému Hatchovi.; Dostávala som vyložene pubertácke nápady: podkladala som chlapcom nohy, chichúňala sa, alebo len tak im kurizovala.; Kurizuje sekretárka mužovi nie staršiemu ako 25 rokov o dve hlavy vyššiemu od nej.*

Pokiaľ ide o sloveso *koketovať*, *SSSJ* pri tejto jednotke uvádza výklad: „nápadne sa správať s cieľom vzbudiť obdiv, záujem opačného pohlavia“. V exemplifikačnej zóne sa však pri tejto slovesnej lexii objavujú výhradne doklady ilustrujúce situácie, v ktorých je koketovanie aktivitou ženy vo vzťahu k mužovi. Korpusový materiál opäť väčšinovo potvrdzuje načrtnutú paradigmu (v korpusových dokladoch dominujú situácie, v ktorých to je žena, ktorá koketuje s mužom/mužmi), hoci v menšej miere sa v korpusovom materiáli objavujú už aj doklady typu *Kým so mnou koketoval, čo ma privádzalo do značných rozpakov, z Arnošta vyšlo, že prišli vyzdvihnúť nejakú zásielku a cestujú najbližším vlakom do Prahy.; Donchuan jeden, koketoval aj s ňou.; Napriek tomu koketoval s matkou aj s dcérou, pretože sa túžil dostať do sídla Beaulieuovcov na Rue St. Denis.; Koketoval s mnohými ženami, ale nikdy sa neoženil.; Michal veľmi rád koketuje s inými ženami!; Anne Lister so ženami koketovala priamo a drsne.; No kto to kedy videl, aby muž s manželkou koketoval s iným mužom.*

Na základe korpusových dát možno konštatovať, že vo výkladových parafrázach by bolo možné urobiť isté úpravy, v rámci ktorých by sa pri výklade významov uplatnila prototypizačná stratégia (jednosmerné mužsko-ženské, resp. žensko-mužské interakcie by sa spracovali ako typické, ale nie nevyhnutné príznaky prítomné vo význame jednotiek), čím by sa reflektovali zmenené kultúrne podmienky, ktorými slovenská spoločnosť v aktuálnom čase prechádza.

Aj tento príklad poukazuje na fakt, že konštruovanie významu nie je izolované od prebiehajúcich diskurzívnych, politických a kultúrnych procesov a že výklady významov sa utvárajú v konkrétnom kultúrnom kontexte prostredníctvom istých negociačných mechanizmov a môžu byť vystavené zmenám (porov. Chen, 2019: 12). Takáto lexikografická „reziliencia“ zároveň koreluje s požiadavkou vyslovenou P. Bourdieuom (2014): „Veda, ktorá sa tvári, že podá kritériá najlepšie opodstatnené v realite, nesmie zabúdať, že iba registruje istý stav klasifikačného boja.“

Literatúra

- Aristoteles (2008). *Metafyzika*. Rezek.
- Aarts, B. (2004). Conceptions of gradience in the history of linguistics. *Language Sciences*, 26 (4), 343 – 389.
- Barthes, R. (2007). *S/Z*. Garamond.
- Benson, P. (2002). *Ethnocentrism and the English Dictionary*. Routledge.
- Bočák, M. (2019). *Od znaku k diskurzu (1. diel – semiologické východiská)*. Prešovská univerzita v Prešove.
- Bolinger, D. (1961). *Generality, Gradience, and the All-or-None*. Mouton.
- Bourdieu, P. (2014). *Co se chce říct mluvením*. Karolinum.
- Dolník, J. (2003). *Lexikológia*. Veda.
- Eco, U. (2009). *Teórie sémiotiky*. Argo.
- Fanselow, G., Fery, C., Schlesewsky, M., Vogel, R. (2006). *Gradience in Grammar*. Oxford University Press.
- Fishman, J. A. (1995). Dictionaries as Culturally Constructed and as Culture-Constructing Artifacts: The Reciprocity View as Seen from Yiddish Sources. V B. Kachru a H. Kahane (Ed.), *Cultures, Ideologies, and the Dictionary: Studies in Honor of Ladislav Zgusta* (str. 29 – 34). Max Niemeyer Verlag.
- Geeraerts, D. (2009). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
- Goosens, L. (1990). Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1, (3), 323 – 342.
- Hanks, P. (2013). *Lexical Analysis. Norms and Exploitations*. The Mitt Press.
- Chen, W. (2015). Bilingual Lexicography as Recontextualization: A Case Study of Illustrative Examples in a New English–Chinese Dictionary. *Australian journal of linguistics*, 35 (4), 311 – 333.
- Chen, W. (2019). Towards a discourse approach to critical lexicography. *International Journal of Lexicography*, 32 (3), 362 – 388.
- Ivanová, M. (2019). Identita, kultúra, slovníky: slovenčina v zrkadle súčasnej lexikografie. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca 48. Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry* (str. 45 – 64). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Jarošová, A. (2018). Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla. *Jazykovedný časopis*, 69 (3), 277 – 301.
- Lakoff, G. (2006). *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Triáda.
- Monaco, J. (2006). *Jak číst film*. Albatros.
- Nagy, M. (2014). *Hranice významu. Proměny československé a české lexikální sématicky*. Univerzita Palackého.
- Novotná, R. (2017). SLOVNÍKOVÁ DEFINICE. V P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/SLOVNÍKOVÁ_DEFINICE

Tokarski, R. (2008). Konotacija a problemy kategorizaciji. *Język a kultura*, 20, 143 – 161.

Pramene

- Buzássyová, K., Jarošová, A. (Hl. red.) (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Jarošová, A., Buzássyová, K. (Ved. red.) (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Jarošová, A. (Hl. red.) (2015). *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Veda.
- Jarošová, A. (Hl. red.) (2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Veda.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Veda.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2020). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5. dopl. a upr. vyd. Matica slovenská.
- Omnia Slovaca Maior IV*. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1959). *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1960). *Slovník slovenského jazyka. II. L – O*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1963). *Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1964). *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1965). *Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1968). *Slovník slovenského jazyka VI. Doplnky – dodatky*. Vydavateľstvo SAV.

Мартина Иванова

**ПУТ ДО СРЦА ИДЕ ПРЕКО РЕЧНИКА.
ПРОБЛЕМИ У КОНЦЕПЦИЈИ И РЕАЛИЗАЦИЈИ РЕЧНИЧКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ
У РЕЧНИКУ САВРЕМЕНОГ СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА**

Резиме

У раду је ближе представљен *Slovník súčasného slovenského jazyka* (Речник савременог словачког језика; 2006, 2011, 2015, 2021) у контексту проблема с концепцијом и реализацијом описа значења (речничке дефиниције). Предмет анализе су проблеми описа значења у речницима овог типа који су предмет актуелних научних дискусија под утицајем сазнања из когнитивне семантике (отклон од тзв. обавезних и довољних елемената значења ка све изражајнијем увођењу конотативних и комуникацијских елемената значења у дефиниције, ка

грађењу комплексније репрезентације значења у смислу семантизације већег броја елемената, што се постиже тзв. прагматизацијом и енциклопедизацијом значења, изражајнијим увођењем прототипских елемената значења у структуру дефиниције) и тзв. критичке аназе лексикографског дискурса (у оквиру које се речник схвата као специфичан вид дискурса у којем се фиксирају, интернализују културни узорци, дакле одређени модели, стандарди, оквири који одражавају наглашене вредности и норме понашања у неком друштву и култури).

Кључне речи: *Slovník súčasného slovenského jazyka*, опис значења, прагматизација значења, енциклопедизација значења, денотација и конотација, критичка анализа лексикографског дискурса

Martina Ivanová

**LOVE GOES THROUGH THE DICTIONARY:
CONCEPTUAL AND IMPLEMENTATION PROBLEMS IN THE INTERPRETATION
OF MEANING IN THE *DICTIONARY OF THE CONTEMPORARY SLOVAK LANGUAGE***

Resumé

The study brings a closer look at *Slovník súčasného slovenského jazyka* [*Dictionary of Contemporary Slovak Language*] (2006, 201, 2015, 2021), focusing mainly on conceptual and implementation problems connected especially with the explication of lexical meaning (dictionary definition). It analyses some hotly debated topics of meaning and its explication in the given type of dictionary, inspired especially by cognitive linguistic research (diversion from a classic method based on necessary and sufficient conditions to the incorporation of connotative and communicatively relevant components into meaning, more profuse semantization leading to prototypicalization encyclopedization, pragmatization of meaning description) and discursive critical analysis (in which dictionary is understood as a special example of discourse practice through which certain cultural patterns, i.e. models, standards, frames referring to accepted values and behavioural norms of the given culture, are fixed and internalised).

Keywords: *Slovník súčasného slovenského jazyka*, interpretation of meaning, pragmatization of meaning, encyclopedization of meaning, denotation and connotation, critical discursive lexicographic analysis

Samuel Koruniak¹

Univerzita v Kolíne nad Rýnom, Inštitút slavistiky

<https://orcid.org/0009-0006-9134-3747>

Z PROBLEMATIKY TOPONÝM VO VOJVODINSKEJ SLOVENČINE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ – V REFLEXII NA DRUHÚ POLOVICU 20. STOROČIA A SÚČASNOŠŤ

Diferenciačné, špecifické znaky oproti spisovnej slovenčine na Slovensku už môžeme vidieť v spisovnej variete medzi vojvodinskými Slovákami v medzivojnovom období aj v názvosloví niektorých lokalít. A to nielen tam, kde žili (prípadne ich zakladali) a naďalej žijú Slováci, ale aj lokalít a prostredí, ktoré boli významné pre spoločensko-politický a kultúrny život vojvodinských Slovákov. Vo vzťahu k juhoslovanskému kontextu boli frekventované a nachádzame ich v rôznych písomných prameňoch v skúmanom období. V príspevku sa budeme venovať viacerým podobám, obmenám, variantom a špecifickému zápisu daných lokalít, taktiež aj niektorým problémovým bodom pri ich uvádzaní, ako aj možnej diskusii, ktorá sa týkala písania niektorých názvov slovenských obcí. Rovnako nás bude zaujímať problematika prispôsobovania/adaptácie niektorých názvov zo srbského/juhoslovanského prostredia. Skúmanú vzorku posunieme aj do druhej polovice 20. storočia, v rámci ktorého používatelia jazyka využívali metódu analógie s názvoslovím na Slovensku, alebo vytvárali vlastné modifikované srbské/juhoslovanské zápisy. Zároveň nás budú zaujímať práce vojvodinských slovakistov, ktoré sa venovali stanoveným otázkam najmä v druhej polovici 20. storočia, ako aj príspevkom v časopise Slovenská reč a Kultúra slova v kontexte danej problematiky.

Kľúčové slová: vojvodinskí Slováci, slovenčina vo Vojvodine, medzivojnové obdobie, názvoslovie, enklávna slovenčina, jazyková kultúra

Úvod do problematiky. Otázkami uvádzania, zapisovania miestnych názvov, štátov, územných celkov, krajov, administratívnych oblastí sa zaoberá osobitná lingvistická disciplína v rámci onomastiky – toponomastika (Majtán, 1996). V príspevku však revitalizujeme problematiku z oblasti písania urbanoným z historického hľadiska a rovnako interpretujeme percepciu zapisovania

¹ saminokoruniak@gmail.com/skorunia@uni-koeln.de

juhoslovanských lokalít predovšetkým lingvistickou obcou na území dnešného Slovenska po druhej svetovej vojne v kontexte jazykovej kultúry a regulácií, kde sa prednostne štandardizovalo geografické názvoslovie aj bývalej Juhoslávie. Do príspevku taktiež zaraďujeme uvádzanie etnoným, ako aj príslušníčok a príslušníkov (nielen slovenských) obcí, miest. Z historického hľadiska sa predovšetkým zameriavame na územie dnešnej Vojvodiny, kde slovenská menšina danú problematiku registrovala a často diskutovala o spôsobe uvádzania lokalít v materinskom jazyku aj na stranách periodík (predovšetkým, keď sa narúšala možnosť aplikovať menšinový jazyk vo verejnej sfére). Temporálnym východiskovým bodom bude medzivojnové obdobie, pričom záujem o vytýčenie tému posúvame aj do druhej polovice 20. storočia. V tomto zmysle nás zaujíma pohľad lingvistov priamo zo Slovenska v kontexte vhodnejšieho zapisovania lokalít, krajov, štátov. Vojvodinskí Slováci si v tomto zmysle často pomáhali už danými štandardizovanými podobami názvoslovia v spisovnej slovenčine a analógiou s názvoslovím na Slovensku.

Vojvodinská slovakistika sa danej téme venovala okrajovo. Zatiaľ nevyšla žiadna osobitná publikácia, ktorá by mapovala danú problematiku nielen z historicko-porovnávacieho, ale aj zo synchronného hľadiska a z hľadiska vhodného zapisovania slovenských, srbských lokalít, ktoré sú vžitie medzi vojvodinskými Slovákmi. V osobitnej štúdií sa (ex)juhoslovanskému, ako aj slovensko-vojvodinskému názvosloviu venoval iba Michal Týr (2004), ktorý upozorňuje, že vojvodinskí Slováci v kontexte názvoslovia stoja medzi dvomi pólmi. Na jednej strane dodržiavajú pôvodnú podobu názvu lokality a na strane druhej ho modifikujú podľa pravidiel slovenskej ortografie a gramatiky (Týr, 2004), pričom sa juhoslovanské názvoslovie vyskytuje frekventovane v slovenských médiách vo Vojvodine. Túto logickú tézu rozvíja aj Ladislav Dvonč v Slovenskej reči (1974; ďalej SR). Okrajovo tému vojvodinsko-juhoslovanského názvoslovia analyzuje aj Mária Myjavcová (2001), ktorá príklady z juhoslovanského názvoslovia aplikuje pri deskripcii interferencie medzi srbcinou a slovenčinou a ako pozostatok vplyvu, tlaku srbochorvátčiny v administratívno-právnej oblasti a vo verejnej sfére. Tomuto sa nevyhla ani jazyková kultúra vo vojvodinskom prostredí, keď sa v kontexte tradičného poučovania spisovné/nepisovné, čiže v rámci jazykovej regulácie a kultivácie², upozorňovalo na určité narúšanie jazykovej normy, prípadne na

² M. Myjavcová (1966) v dvoch textoch upozorňuje na vojvodinské, juhoslovanské názvoslovie – v stručnom texte *Naše obyvateľské mená* rozoberá problematiku písania príslušníkov vojvodinských/juhoslovanských obcí, krajov – *Belehradžan, Banátčan, Novosađčan*, a nie *Belehradžan, Banátčan, Novosađan*, ktoré považuje za nevhodné. V osobitnom príspevku *Niektoré naše miestne názvy* (Myjavcová, 1966) dáva dôraz na genitívny tvar singuláru niektorých slovenských obcí vo Vojvodine (Kysáč, Silbaš – do Kysáča, Silbaša, nie so suffixom -u; Erdevík, Kulpín – do Erdevíka, Kulpína; ako aj adjektívny tvar kysáčsky, selenčský, a nie kysácky, selenský). Myjavcová tu upozorňuje aj na analógiu so slovenským názvoslovím na Slovensku, napríklad Ľuba – ľubský analogicky ako Štrba – štrbský,

absenciu percepcie ustálených jazykových pravidiel slovenčiny, či na špecifický pohyb slovenčiny vo vojvodinskom prostredí, ktoré majú odraz aj v skúmanej oblasti.

Z hľadiska etymológie slovenské a juhoslovanské názvoslovie analyzuje Stanislav Švagrovský (1990). Vďaka historickým prameňom uvádza (nielen) lokality obývané väčšinou Slováckmi (venuje sa aj maďarsko-srbskej obci *Báčska Topola* /vo vojvodinskej slovenčine evidujeme aj pôvodný, srbský názov *Topola*/, spomína aj obce *Futog*, *Vrbas*, *Lipovec*, *Ledinci*, pričom by tu malo byť skôr *Ledinice*; Týr 2004), a to v maďarčine – úradnom jazyku v uhorskej časti monarchie po obdobie prvej svetovej vojny, ďalej v srbčine, jazyku juhoslovanských štátnych útvarov, ako aj v slovenčine. Konštatuje, že si Slováci na území dnešnej Juhoslávie prispôbovali srbské, maďarské názvy podľa ortograficko-epických pravidiel slovenčiny (Švagrovský, 1990). Ide o totožnú metódu, s ktorou sa stretávame pri deskripcii medzijazykových kontaktov medzi slovenčinou a srbčinou vo vojvodinskom prostredí (Myjavcová, 2001). Problematikou historického názvoslovia lokalít sa sčasti zaoberajú aj dialektologické publikácie Daniela Dudka (1972, 1980, 1989), ako aj niektoré nárečové výskumy študentov slovakistiky v Novom Sade pod jeho vedením, ktoré sú vhodným prameňom pre výskum slovenských nárečí vo vojvodinskom prostredí.

Predmet výskumu. Slováci na území dnešnej Vojvodiny akceptovali všetky kodifikačno-regulačné jazykové parametre, ktoré prúdili z materského prostredia najmä počas druhej polovice 19. storočia (aj neskôr; Dudok, 1996; Koruniak, 2020). Logicky to bol dôsledok migrácie aj slovenskej inteligencie, ktorá v južnom Uhorsku zostala pôsobiť a šírila myšlienky najprv národného obrodzenia a obrany slovenského národa, kým sa ono neskoršie pretransformovalo do zachovania národnej identity slovenskej menšiny v novom štátnom útvare – v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskoršie v Kráľovstve Juhoslávie a potom aj v socialistickej Juhoslávii. Medzivojnové obdobie prináša kvantitatívne väčšiu produkciu písaných prameňov v slovenskom jazyku na území dnešnej Vojvodiny (dovtedy vychádzal iba Dolnozemský Slováč, Maliakova Domácnosť a škola; prípadne časopisecké pokusy, ktoré nemali dlhú tradíciu; Koruniak, 2020), čo nám ponúka možnosť hodnotiť a interpretovať slovenčinu v jej diferenciačnom pohybe oproti slovenčine v Československej republike. Zámerom príspevku je interpretácia špecifických zápisov lokalít s väčšinovým slovenským obyvateľstvom, ktoré aj dnes figurujú na mape Vojvodiny ako menšinové (väčšinovo) slovenské prostredia. Štandardizovaným a ustáleným zápisom názvoslovia sme sa nevenovali. Samozrejme, nevynechali sme ani charakteristické uvádzanie krajiny,

prípadne Futog – futocký na základe Balog – balocký (Myjavcová, 1966) a tvar genitívu v názvoch Dubrovnik, Temerin, kde patrí aj spomínaný Erdevik, Kulpin, prípadne aj Petrovaradin, je rovnako analogický s európskymi mestami Berlín, Kolín, Londýn.

prípadne oblastí, ktoré sú v tesnej blízkosti so slovenskou menšinou. Názvy niektorých špecifických zápisov lokalít, etnoným, príslušníčok/príslušníkov (ako aj ich adjektívnych tvarov) sme vyexcerpovali z dobových novín, periodík, ktoré boli azda najrozšírenejšie v medzivojnovom období – Dolnozemský Slovák (ďalej DS³), Národná jednota (NJ), Náš život (NŽ), Národný kalendár (NK).

Zapisovanie slovenských (juhoslovanských) urbaným po obdobie druhej svetovej vojny. V atmosfére silnejúcej maďarizácie a tzv. politicko-spoločenskej pasivity v martinskom období spisovnej slovenčiny pred prvou svetovou vojnou evidujeme ohlasy Slovákov v južnom Uhorsku nielen politicko-spoločenského, ale aj kultúrneho charakteru. Percepciu týchto ohlasov nám ponúka aj predprevratový politicko-spoločenský časopis Dolnozemský Slovák, kde nachádzame text, ktorý indirektne nehovorí o názve mesta, lokality, ale skôr hodnotí hybridnú (maďarskú) podobu názvu ulice na oznamovacej tabuli v obci Kovačica⁴. Hodnotíme to ako jedinečnú skutočnosť a starostlivosť o jazyk, prípadne regulovanie slovenčiny vo verejnom styku v južnom Uhorsku.

Nárečová podoba ako dominantná varieta hovorenej slovenčiny sa často dostala aj do printových prameňov a nebola výnimočná, predovšetkým ak sa to týkalo textov s nárečovým, etnografickým obsahom. Malo to zámerné využitie nárečového variantu, prípadne tu chýbal dostatočný zásah jazykovej apretúry. Evidujeme to predovšetkým v povojnovom časopise Dolnozemský Slovák (1919), kde aj samotná redakcia reaguje v kontexte jazykovej úpravy textov, čiže absencie jazykového redaktora. Ojedinele nachádzame názvy ako *Šándor* (DS, 1919), ktorý však má maďarsko-nárečovú podobu a týka sa dnešnej lokality Jánošík. V tomto zmysle sme počas skúmaného obdobia nezachytili žiadne maďarské (nachádzame ich iba v NK počas druhej svetovej vojny, kde sa Petrovec uvádza ako *Petróc* a v Správach z gymnázia v Petrovci, ktorý v tom období patrila medzi Maďarmi okupované územie – ostatné slovenské časopisy, periodiká počas druhej svetovej vojny prestali vychádzať), prípadne nemecké názvoslovie. Môžeme iba polemizovať, či tu nezavážil faktor národnej identity a zbavenia sa maďarizačných nátlakov po prevrate. Priam nárečová podoba sa nám ukazuje s lokalitou Padina, ktorá sa často uvádza ako *Padiná* (DS, 1919; NŽ, 1934), a v tomto zmysle je prispôbená aj paradigma slova v *Padinej, do Padín* (NŽ, 1937), či napríklad obyvatelia Starej Pazovy ako *Pazovania* (NŽ, 1937), namiesto Pazovčania, alebo aj *Kulpínci, Hložanci* (tvar Hložanci by mal byť aj systémovo vhodnejší, pričom

³ Pri vyexcerpovaných príkladoch uvádzame iba skratku periodika a rok vydania.

⁴ „Marvenska česztta... Keď som zočil na kraji Kovačice tento podivný nápis, v prvom mojom zadivení zaslal som ho chcel do Pešti, aby ho tam múdri páni rozlúštili. Skôr ale, ako by som bol od myšlienky ku skutku prikočil, sám sa pustil do rozlúštenia záhadného nálezu a brávo – znamenite sa mi povedlo. Ponad „marvenskou česzttou“ na tej istej tabuľke nachodí sa totiž i druhý dvojslovný maďarský nápis, ktorému porozumejúci domnieval som sa, že „marvenska česztta“ bude doista preklad „marhahajtó útú“ (Petrikovich, 1913: 67).

Hložančania je ustálený) – ide však o ojedinelé javy, ktoré nehodnotíme ako kvantitatívne rozšírené.

Evidujeme aj názvy lokalít, ktoré sú teraz nahradené súčasnými v dôsledku zmeny spoločensko-politickej situácie a hodnotíme ich ako historické. Tak napríklad v medzivojnovom období existuje miestny názov *Slovenský Alexandrovec*, ktorý v súčasnosti poznáme ako spomínaný Jánošík (lokalita v dnešnom Banáte) – môžeme sledovať zmenu typického sufixu -ac na -ec; prípadne aj *Slovenský Aradáč*, dnes poznáme iba „univerbizovaný“ tvar Aradáč (ešte pred druhou svetovou vojnou existovali vedľa seba dve lokality na základe národnostnej štruktúry s adjektívnou podobou: Srpski Aradac alebo Dolný Aradáč a Slovenský Aradáč alebo Horný Aradáč; Sklabinská/Bagľašová 2011); taktiež je tu aj *Potiský sv. Mikuláš* (evidujem aj tvar *Svätý Mikuláš nad Tisou*; DS, 1919) v súčasnosti známy ako Ostojíčevo, kde je však dnes zanedbateľné zastúpenie slovenskej menšiny.

Osobitnú skupinu tvoria niektoré lokality, ktoré napodobňujú srbskú podobu, kde chýba kvantita vokálov, diftongy, ktoré v srbcine nenachádzame, prípadne evidujeme zápis mäkkosti vokálov v srbskej podobe: *Belo Blato*, prípadne ako kompozitum *Beloblato* (NŽ, 1935), alebo aj *Erdevik* (NŽ, 1935), namiesto *Erdevik*; *Boljevce/Boljevci*, v *Boljevcach* (NŽ, 1937) s využitím srbského mäkkého konsonantu l, namiesto Boľovce; v *Ljubej* (NŽ, 1935) – hybridný srbsko-nárečový zápis, namiesto Ľuba, v Ľube; *Ašanja* (NŽ, 1935) so srbským nj>ň, namiesto Ašaňa – ide o lokalitu, kde už evidujeme posledných príslušníkov slovenskej menšiny (Sklabinská/Mosnáková, 2011), alebo tu ide o regresívnu situáciu, keď sa objavuje kvantita, ktorá v súčasnosti neexistuje: *Palánka* (NK, 1926), z *Palánky* (NJ, 1920) – ako možný nárečový variant namiesto dnešného zápisu, ktorý je ustálený: Báčska Palanka alebo iba Palanka. Uvedené príklady hodnotíme ako zriedkavé a zároveň ako obraz špecifického javu slovenčiny vo vojvodinskom prostredí, kde sa postupne preberali srbské ortografické parametre, prípadne šlo o zámerne využitý variant.

V skúmaných prameňoch nachádzame aj variabilitu zápisov názvu novovzniknutého štátu – Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (v srb. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), neskoršie Kráľovstvo Juhoslávie (v srb. Kraljevina Jugoslavija), do ktorého sa po prvej svetovej vojne začlenili aj Slováci z dnešnej Vojvodiny (Koruniak, 2020). Na stranách skúmaných periodík evidujeme: *Kráľovstvo Srbov, Horvátov a Slovincov* (NJ, 1925), pričom sem zaraďujeme aj variant *Horvátsko* (DS, 1919), z *Horvátska* (NK, 1931). Tento zápis uvádza aj Czambel vo svojej Rukováti (1902), kým v tridsiatych rokoch je už oblasť, dnešný samostatný štát zapísaný ako Chorvátsko, príslušníci *Chorváti* (NK, 1936), *Chorvátov* (NK, 1933) – v nadväznosti na zmeny, ktoré sú spomenuté v prvých Pravidlách slovenského pravopisu (PSP; 1931). Tu by sme spomenuli aj iniciálový, skrátenejší tvar názvu *Kráľovstvo SCHS* (NJ, 1934), ako aj *Kráľovstvo S.H.S.*, v *Kráľovstve SHS* (DS, 1919), v *SHS* (NJ, 1924) – posledné skratky korešpondujú

s Czambelovými uvádzaním spomenutého Horvátska. Okrem iného sme sa stretli aj s názvom *Jugoslávia*, v *Jugoslávii* (DS, 1919) – tesne po prevrate (v PSP z roku 1931 nachádzame tvar Juhoslávia; Czambel tento tvar logicky ešte nerozlišuje), ako aj so zámerne použitým srbským tvarom z *južnej Srbije, Serbia* (NK, 1931), kde by po srbsky malo byť s vkladným -j- – Srbije, Srbija.

Vojvodina, v súčasnosti ako autonómna a administratívna oblasť Srbskej republiky, figurovala vo väčšom rozsahu v písaných prameňoch aj v danom období, pričom nachádzame aj také zápisy, ktoré nekorešpondujú s dobovou, zaužívanou, vhodnejšou podobou – predovšetkým máme na mysli adjektívne tvary *vojvodanskí Slováci* (NŽ, 1935), v zhode so srbským vojvođanski, namiesto vojvodinskí, ako aj obyvateľské mená Vojvodiny – *Vojvođan, Vojvođanin* (NŽ, 1934) namiesto Vojvodinčan, Vojvodinčanka.

Analyzované, ojedinelé zápisy nehodnotíme ako narúšanie normy, prípadne z hľadiska dichotómie správne/nesprávne, nespisovné/spisovné, ale ich prezentujeme ako proces uvádzania, vytvárania vžitých zápisov jednotlivých slovenských lokalít, prípadne názvu štátu, historických oblastí. Medzivojnové obdobie bolo fázou intenzívnejšieho upevňovania spisovnej podoby, kde sa jej rozsah uplatňovania kvantitatívne rozšíril (Koruniak, 2020), čo na druhej strane potom predstavovalo rozkolísanosť a pluralizmus aj uvádzania lokalít. Môžeme to hodnotiť ako obdobie hľadania štandardizácie a fixácie niektorých slovenských zápisov, najmä juhoslovanských lokalít. Rovnako tu chýbala možnosť slovenskej menšiny regulovať (ako pomôcka tu mohli slúžiť Czambelova *Rukoväť* a *PSP*) a ustáliť dané názvoslovie, pričom tu bola aj absencia vzdelanostnej zložky iba s filologickým zameraním, ktorá by na otázky zapisovania lokalít mohla odborne reagovať. Situácia sa diametrálne zlepšila po druhej svetovej vojne a následne aj so vznikom novosadskej slovakistiky. Názvoslovie slovenských lokalít na území dnešnej Vojvodiny svoju pevnú podobu nadobudlo ešte počas 19. storočia.

Juhoslovanské názvoslovie v medzivojnovom období a po druhej svetovej vojne na stranách Slovenskej reči a Kultúry slova. Percepciu danej problematiky sme posunuli aj do prostredia dnešného Slovenska, keď sme analyzovali ročníky jazykovedného časopisu *Slovenská reč* pred druhou svetovou vojnou. V tomto zmysle nachádzame iba jeden článok, ktorý hodnotí, prípadne vysvetľuje pravidlá písania mestských názvov z juhoslovanského prostredia. Už v druhom čísle (1932 – 1933) evidujeme článok o možnom prispôbovaní srbských názvov juhoslovanskými Slovámi: Petrovec, Nový Sad, a nie ako srbské podoby Petrovac, Novi Sad a o nemožnosti reagovať na to, ktoré všetky názvy si Slováci v Juhoslávii prispôbilibi, čiže modifikovali – neexistencia slovenskej podoby Alexinec pre názov obce Aleksinac. Zároveň sa ďalší článok stručne vyjadruje o tom, že tvar Jugoslovan nenachádzame v slovenskom slovníku a oficiálny srbský názov Kraljevina Jugoslavija treba uvádzať iba pri poštových zásielkach (SR, 1937 – 1938).

Podobnú poznámku nachádzame aj u Ormisa (2013), ktorý sa ešte

v medzivojnovom období zmienil o historických územiach dnešnej Vojvodiny, predovšetkým k jej adjektívnym tvarom a obyvateľským menám: Báčka – Báčan – báčanský / Banát – Banátčan (Banátan) – banátsky, a nie Bačvan – bačvanský, keďže neexistuje územný celok Bačva, ale Báčka. Ormis jazykovú problematiku prediskutoval s Jozefom Škultétym. Zároveň tu upozorňuje na analógiu pri slove Požeský so slovenským adjektívnym tvarom urbanonyma Požehy (ako adjektívum pre Vojvodinu navrhuje vojvodský). Späťne danú jazykovú poučku nachádzame aj v povojnovej SR (1947 – 1948), keď sa znovu upozorňuje na správnosť príslušníka Báčky – Báčan, báčanský (v súčasnosti vhodný báčsky), a nie Bačvan, bačvanský. Daný zápis autori príspevkov vyexcerpovali z prameňa, kde mal štylistický príznak.

V tomto zmysle je možno zaujímavé spomenúť, že pre analyzované medzivojnové obdobie je príznačná podoba niektorých lokalít bez adjektív báčsky, báčska (tvar z historicko-územného celku Báčka), ktorý sa pripojil k substantívu po druhej svetovej vojne (v tomto období je frekventovaný), pričom vznikli miestne názvy ako Báčsky Petrovec, Báčska Palanka, napríklad aj Báčska Topola, Báčsko Dobro Pole. Ide o oficiálne názvy miest, pričom v hovorenej podobe naďalej počujeme iba Petrovec, Palanka (existuje aj Smederevska Palanka /srb. Smederevska Palanka/, pričom pri prehovoroch s lokalitou Palanka vieme, že sa myslí báčska, v ktorej majú zastúpenie aj Slováci).

V kontexte demografickej terminológie sa ešte v medzivojnovom období uvádza výraz *obec* v sémantickej analógii s vtedajšou slovenčinou v Československej republike (obec Petrovec, obec Pivnica), kým po druhej svetovej vojne výraz *obec* nadobúda význam zo srbochorvátčiny, ktorý je platný aj v súčasnosti a predstavuje jednu zo sémantických diferenciácií medzi „dvomi“ slovenčinami – „... základný spoločensko-politický zväzok zahrnujúci časť väčšieho mesta, celé menšie mesto alebo viac osád, dedín, v ktorom pracujúci a občania uskutočňujú samospravovanie na základe ústavy a zákona“ (Myjavcová, 2001: 48) – ide o definíciu z obdobia samosprávneho socializmu, keď sa mnohé termíny v 70. rokoch prispôbovali srbochorvátčine. Tak napríklad aj v súčasnosti je bežné pomenovanie Báčskopetrovská obec (prípadne Obec Báčsky Petrovec), do ktorej patria lokality Báčsky Petrovec, Kulpín, Hložany a Maglič (väčšinovo srbská lokalita), kým ekvivalentom pre slovenský výraz *obec* je *osada*, *dedina*, prípadne všeobecne *lokalita*.

Po druhej svetovej vojne nachádzame kvantitatívne väčší počet príspevkov nielen z hľadiska jazykovej kultúry, ale aj vedeckých štúdií z problematiky nielen slovensko-vojdovinskej toponomastiky – je ich už oveľa menej, pričom sa na stranách skúmaných lingvistických časopisov (SR a Kultúra slova – KS) rozširuje rozsah juhoslovanských mestských názvov, s ktorými prišla do styku slovenská publicistika, verejnosť. Hodnotíme to aj ako potrebu vysvetliť určité ortograficko-morfologické javy nielen z juhoslovanskej, neskôr srbskej toponomastiky. Rozsah

príspevku nám nedovoľuje, aby sme sa venovali každému osobitne, naším hlavným parametrom budú iba tie, ktoré by sa priamo dotýkali vojvodinských Slovákov. Diskusné príspevky v lingvistických časopisoch analyzoval aj Michal Týr v spomenutej štúdii z roku 2004.

Najviac sa geografickým názvom a v tomto zmysle aj juhoslovanskému názvosloviu s prvkami štandardizácie venoval Ladislav Dvonč, ktorý si napríklad interpretuje zmeny štátneho zriadenia bývalej Juhoslávie aj v krízových 90. rokoch. Viac ako 15 rokov tu existoval názov Juhoslovanská zväzová republika, ktorý mal blízko k podobe Nemecká spolková republika – substantívum určený zhodným prívlastkom (Dvonč, 1992), pričom medzi vojvodinskými Slovákami bola ustálená iná podoba: Zväzová republika Juhoslávia, ako to bolo v prípade Federatívna socialistická republika Juhoslávia – ako doslovný preklad srbochorvátskeho názvu Federatívna socialistička republika Jugoslavija, namiesto Juhoslovanská federatívna socialistická republika (Myjavcová, 2001). Pri interpretovanej problematike sa Dvonč zastavil už v 60. rokoch, keď hodnotil, že zaužívaný tvar Federatívna socialistická republika Juhoslávia odporuje zásadám tvorenia názvov v spisovnej slovenčine, pričom je republika presne určená adjektívnymi tvarmi, keďže už existuje Srbská federatívna republika, Chorvátska federatívna republika, Macedónska federatívna republika (Dvonč, 1963). Posledný príspevok (Dvonč, 1997) z danej problematiky sa dotýka aj zaužívaného tvaru s výrazom republika – Srbská republika, Čiernohorská republika, kým na druhej strane existuje tvar Republika Bosna a Hercegovina, vytvorený na základe oficiálneho tvaru Republika Bosna i Hercegovina (v skrátenej podobe je to Bosna a Hercegovina).

V kontexte názvu Juhoslávie Dvonč polemizuje ešte v 50. rokoch, keď uvádza adjektívny tvar juhoslovanský – týka sa južných Slovanov a Juhoslávie, pričom navrhuje, aby sa pre skrátený tvar Juhoslávia používal adjektívny tvar juhoslávsky, Juhoslávčan, Juhoslávčanka (Dvonč, 1957), pričom Palkovič už rozlišuje podobu juhoslovanský – vo vzťahu k Juhoslávii a južnoslovanský – vo vzťahu k južným Slovanom (Palkovič, 1988).

Dvonč (1997) ďalej uvádza aj príklad, kde slovenčina vo vojvodinskom prostredí sleduje názov vlastného štátu v originálnom znení, čiže v doslovnom preklade Republika Srbija – Republika Srbsko, ktorý však v spisovnej slovenčine nie je platný, keďže je štandardizovaná podoba Srbská republika (adjektívum + substantívum, alebo zhodný prívlastok + republika), univerbizovaný tvar je Srbsko. Analógiu správneho zápisu štátu by sme mohli hľadať aj v Kačalovom príspevku, keď upozorňuje, že tvar Republika Macedónsko „je novotvar a je napodobnenina názvu v pôvodnom jazyku – názvy sa však tvoria podľa platných pravidiel v danom jazyku, čiže v slovenčine“ (Kačala, 1995: 111).

Zároveň Dvonč vysvetľuje aj skutočnosť, že juhoslovanskí Slováci vo svojich printových médiách aplikujú slovenské názvoslovie aj v tých prípadoch, kde žije väčšinové, srbské obyvateľstvo, pričom sa lokality nachádzajú v blízkosti

vojvodinských Slovákov, prípadne sú v publicistike frekventované. Na Slovensku skôr nachádzame originálnu podobu (Stara Pazova namiesto Stará Pazova; Novi Sad, a nie Nový Sad; Belo Blato namiesto Biele Blato, Petrovci, a nie Petrovec), čo má logický dôsledok nízkej prítomnosti juhoslovanských urbanoným v slovenskej tlači (Dvonč, 1974).

O vynechávaní, vypustení pohyblivého vokálu v deklinačnom systéme v súdobých juhoslovanských lokalitách Koper – Kopro, Zadar – Zadra polemizuje Palkovič (1975), keď hovorí, že práve genitívny tvar Zadra je typický pre juhoslovanských Slovákov, kým Slovník slovenského jazyka (SSJ) rozlišuje skôr Zadara, pričom v srbochorvátčine, ako aj medzi vojvodinskými Slovákami je typické vynechanie vokálu v názvosloví: Kragujevac – do Kragujevca, Golubac – Golubca, Koper – Kopro, pričom by v týchto prípadoch mala byť prítomná analógia so slovenskou lokalitou Ružomberok – Ružomberka. K danému jazykovému javu sa vrátil aj Jacko (1992), keď v lokalite Leskovac sa v genitívnom tvare vokál a vypúšťa, t. j. do Leskovca. V skoršom príspevku pripomína pravidlo z *Morfológie slovenského jazyka* (1966), kde sa pre juhoslovanské názvy končiace na sufix -ac – Leskovac, Karlovac pri deklinačnom procese vokál a vypúšťa – v Leskovci, v Karlovci, pričom Karlovec je už zžitý ako historický názov (Jacko, 1991). Dvonč sa rovnako venoval vynechávaniu vokálu pri skloňovaní v typických juhoslovanských názvoch končiacich na sufix -ac, pričom v menej frekventovaných lokalitách ako Šabac, Kruševac, Kragujevac (PSP z roku 2013 uvádzajú genitívny tvar Kragujevca), Obrenovac navrhuje ponechať pohyblivé a – do Šabaca, Kruševaca, aj keď sa aj pri týchto lokalitách medzi Slovákami vo Vojvodine daný vokál stráca (Dvonč, 1962).

Kačala (1996) sa okrem iného pozastavil pri ustálenej podobe Dubrovník s dlhým i, čo potom môžeme posunúť aj do lokalít, ktoré slovenská menšina dôverne pozná a uplatňuje, čiže modifikuje ho na základe vlastnej výslovnosti – Temerín, Petrovaradín, Zreňanín namiesto srbských Temerin, Petrovaradin, Zrenjanin, kde sa dlhý vokál nerozlišuje. O názve Dubrovník písal aj Dvonč (1974), ktorý upozorňuje na to, že v SSJ existuje poslovenčený tvar, ale oficiálny názov s krátkym vokálom vo výkladovom slovníku nenachádzame.

Namiesto záveru. Záonné regulácie v súčasnosti umožňujú využívať všetky parametre a možnosti zapisovania urbanoným aj v slovenčine, predovšetkým ak je v okrese zastúpených 15 percent Slovákov (Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma – zákon o úradnom použití jazyka a písma, článok 11⁵). Štandardizovanie názvoslovia má na starosti tiež Výbor pre úradné používanie jazyka a písma v rámci Národnostnej rady slovenskej národnostnej menšiny. Cieľom výboru by mala byť aj preskripcia slovenčiny v administratívno-právnej oblasti, do

⁵ Vo Vojvodine sa slovenčina používa ako úradný jazyk v 11 okresoch + v 4 okresných mestách, lokalitách (Stará Pazova, Lug, Slankamenské Vinohrady a Stará Binguľa; <https://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php>).

ktorej patrí aj interpretovaná problematika v kontexte sledovania regulačných meradiel v centrálnom jadre, rovnako aj prehodnotenie už zaužívaných kontúr, ktoré verejnosť akceptuje a rozlišuje. Nakoniec by sa výbor mal interdisciplinárne venovať daným otázkam, čiže zápisom, transkripcii srbských názvov, ktoré nie sú ustálené, prípadne im ponechať pôvodný tvar, ktorý Slováci vo Vojvodine (spolu so znalosťou srbčiny) bezproblémovo uplatňujú.

Percepcia skúmanej problematiky z hľadiska zapisovania mestských názvov a pomenovania obyvateľstva na osi vhodnejšie/správnejšie/normatívnejšie vykazuje jeden z diferenciálnych znakov voči slovenčine na Slovensku. Zapisovanie juhoslovanskej, srbskej toponomastiky pre vojvodinských Slovákov nepredstavovalo problémový bod, keďže ich považovali za svoje vlastné, aj slovenské. Iba historicky známym, blízkym cudzím mestám sa pri uvádzaní pridávala hodnota slovenskej ortografie, prípadne sa modifikovalo zaužívané názvoslovie. Rovnako túto tézu evidujeme aj pri slovenských lokalitách, kde relácia úzus/nárečový tvar nekorešpondovala so spisovnou normou (Hložany – Hložančan – Hložančania vs. Hložany – Hložanec – Hložanci s analógiou Šurany – Šuranec – Šuranci – zaujímavé je, že tento posledný tvar sme našli aj v NK, 1928, ako aj analogicky vytvorený tvar Kulpínci /NŽ, 1938/, prípadne Padinci; NK, 1925). Z historického hľadiska vlastnú, vžitú normu hodnotila aj lingvistická obec na Slovensku, keďže (logicky) vojvodinskí Slováci promptnejšie reagovali na juhoslovanské, vlastné skutočnosti. Pri zapisovaní nielen slovenských lokalít, obyvateľských mien, prípadne adjektívnych tvarov sa pri štandardizácii predovšetkým riadili a naďalej riadia analógiou s blízkym názvom miest na Slovensku a prehodnotením interpretovaných príspevkov – nie vždy to však vyhovovalo úzu.

Sumárne: vojvodinskí Slováci pri zapisovaní, prehovoroch (nielen) pri mestských názvoch (ku ktorým majú blízky historicko-kultúrny vzťah) aplikujú také parametre, ktoré často nenachádzame v centrálnom jadre. Umožňuje im to znalosť a bezproblémová akceptácia väčšinového jazyka a juhoslovansko-srbských skutočností, čo konštatovala aj lingvistická verejnosť na Slovensku. Špecifické znaky, ktoré sme vyxcerpovali z daných periodík v medzivojnovom období, nám poukazujú na vývin a upevňovanie názvoslovie – cez nárečové, cudzojazyčné až po modifikované juhoslovanské/srbské podoby.

Literatúra

- Czambel, S. (1902). *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku. <https://www.juls.savba.sk/ediela/rsrs1902/>
- Dudok, D. (1972). *Nárečie Pivnice v Báčke*. Matica slovenská.
- Dudok, D. (1980). Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny. V D. Daniel (Ed.) *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 2* (str. 47 – 78). Spolok vojvodinských slovakistov.
- Dudok, D. (1989). Miesto hložianskeho nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 10* (str. 81 – 177). Spolok vojvodinských slovakistov.
- Dudok, D. (1996). *O slovenskom jazyku v Juhoslávii*. Kultúra.
- Dvonč, L. (1957). K otázke termínov Juhoslovan (-ia), juhoslovanský. *Slovenská reč*, 22 (4), 251 – 259. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1957>
- Dvonč, L. (1962). Skloňovanie srbochorvátskych slov na -ac. *Slovenská reč*, 27 (1), 41 – 45. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1962>
- Dvonč, L. (1963). O názvoch štátov typu Republika Mali. *Slovenská reč*, 28 (2), 89 – 95. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1963>
- Dvonč, L. (1974). Zdomácnené a nezdomácnené cudzie miestne názvy v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 39 (1), 10 – 16. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1974>
- Dvonč, L. (1985). Výslovnosť názvu Hvar v spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 19 (5), 169 – 170. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1985>
- Dvonč, L. (1992). Názvy štátov v spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 26 (8), 236 – 241. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1992>
- Jacko, J. (1991). Sredec – zo Sredca – sredecký. *Slovenská reč*, 56 (5 – 6), 348 – 349. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1991>
- Jacko, J. (1992). Leskovac – leskovský i leskovacký. *Kultúra slova*, 26 (9), 279 – 280. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1992>
- Kačala, J. (1995). Macedónska republika. *Kultúra slova*, 29 (2), 111 – 112. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1995>
- Kačala, J. (1996). Chorvátsky Dubrovník. *Kultúra slova*, 30 (5), 311 – 312. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1996>
- Koruniak, S. (2020). *Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov. Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov – Slovenské vydavateľské centrum*.
- Majtán, M. (1996). *Z lexiky slovenskej toponymie*. Veda.
- Myjavcová, M. (1966). *Jazykové poznámky*. Obzor.
- Myjavcová, M. (2001). *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Kultúra – Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Ormis, J. V. (2013). *Literárnohistorická publicistika I*. Slovenské vydavateľské

centrum.

- Palkovič, K. (1975) Koper, Kopra. *Kultúra slova*, 9 (2), 58. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1975>
- Palkovič, K. (1988) Juhoslovanský a južnoslovanský. *Kultúra slova*, 22 (8), 280. <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/#ks1988>
- Petrikovich, J. (1913) Marvenska česzta. *Dolnozemský Slovák*, 8 (11), 67.
- Sklabinská, M., Mosňaová, K. (2012). *Slováci v Srbsku: z aspektu kultúry*. Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Švagrovský, Š. (1990) Z histórie osadných názvov Slovákov z Južoslávie. V J. Mistrík (Ed.) *Zborník Studia Academica Slovaca 19* (str. 355 – 366). Alfa.
- Týr, M. (2004) *Slovenčina v praxi*. Futura publikacije.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. (1931). Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe. <https://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/>
- Rozličnosti. (1932 – 1933). *Slovenská reč*, 1 (2), 39. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1932-33>
- Rozličnosti. (1947 – 1948). *Slovenská reč*, 13 (5 – 6), 196. <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/#sr1947-48>
- Slovník slovenského jazyka*. (1959 – 1968). Vydavateľstvo SAV. https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html
- Pravidlá slovenského pravopisu*. (2013) Veda. <https://slovník.juls.savba.sk/?w=kragujevac&s=exact&c=Z208&cs=&d=psp#>
- Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma*. (2010). https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html
- Jezici i pisma u službenoj upotrebi u statutima gradova i opština na teritoriji AP Vojvodine*. (2022). <https://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php>

Pramene

- DS: *Dolnozemský Slovák* (1919 – 1920)
- NJ: *Národná jednota* (1920 – 1941)
- NK: *Národný kalendár* (1920 – 1943)
- NŽ: *Náš život* (1933 – 1940)

Самуел Корунјак

**ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ ТОПОНИМА У СЛОВАЧКОМ ЈЕЗИКУ У ВОЈВОДИНИ
У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ – У ОДНОСУ НА ДРУГУ ПОЛОВИНУ 20. ВЕКА
И САВРЕМЕНОСТ**

Резиме

Проблематика терминологије у контексту словачког језика у дијаспори, другим речима словачког књижевног језика изван граница Словачке, занимљива је појава и захтева комплекснију анализу и интерпретацију. Из угла развоја „два” словачка језика примећујемо разликовне и специфичне појаве, при чему војвођанска, српска (пре тога југословенска) и војвођанско-словачка терминологија, коју смо делом у раду анализирали, такође спада у групу супротних језичких стварности. Због познавања фонетског и граматичког система већинског језика, југословенски, домаћи називи локалитета су се лакше адаптирали, али је такође видљива њихова модификација и прилагођавање правописном и граматичком систему матерњег језика и њихова појавност у војвођанским словачким медијима је изразито виша. Словачки локалитети у војвођанској средини су такође стандардизоване у језичком систему словачког језика у Војводини. Присутна је била и аналогија са конвенционалним и нормираним називима у Словачкој, као и са локалитетима у европском контексту што је уједно утицало и на делимично култивисање језика у смислу домаће, словачке транскрипције. Поменуте тенденције примећујемо још у међуратном периоду, али квантитативно већи обим и стручни опис оне добијају након Другог светског рата.

Кључне речи: војвођански Словаци, словачки језик у Војводини, међуратни период, терминологија, словачки језик у енклави, језичка култура

Samuel Koruniak

**ON THE ISSUE OF TOPONYMS IN THE SLOVAK LANGUAGE IN VOJVODINA
IN THE INTERWAR PERIOD – IN REFLECTION ON THE SECOND HALF
OF THE 20TH CENTURY AND THE PRESENT**

Summary

The issue of nomenclature within the context of Slovak expatriates, that is, standard Slovak language outside the territory of Slovakia, is an interesting phenomenon and requires a more complex analysis and interpretation. In terms of the development of the „two“ Slovak languages, we observe differentiation and specific phenomena. The nomenclature of Vojvodina, Serbian (formerly Yugoslavian), and Vojvodina-Slovak, which we have only partially analysed in the contribution, also falls into the category of oppositional circumstances. Due to the knowledge of the phonological and grammatical system of the majority language, domestic names of localities in the Yugoslav context were more easily adopted. On the other hand, there is a noticeable modification and adaptation to the orthographic and grammatical system of the mother tongue, and their frequency in Vojvodina Slovak media is significantly higher. Slovak localities in the Vojvodina environment are, so to speak, standardised in the linguistic system of Vojvodina Slovak. There was an analogy with established and standardised names in Slovakia, as well as with localities in the European context. At the same time, there was also a partial cultivation of the language in terms of domestic Slovak prescription. The mentioned tendencies were already observed in the interwar period, with a quantitatively larger scope and professional description gaining prominence after World War II.

Keywords: Slovaks in Vojvodina, Slovak language in Vojvodina, interwar period, nomenclature, Slovak language in enclave, language culture

Romana Krolčíková¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0001-8392-7503>

ANALÝZA LEXIKÁLNYCH ANGLICIZMOV A MOTIVÁCIE ICH POUŽÍVANIA V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Cieľom príspevku je sledovať lexikograficky nesppracované anglicizmy a na základe excerptovaného materiálu skúmať spôsoby ich začleňovania sa do slovenčiny, ako aj prejavy ich adaptácie so zameraním na problémy, ktoré tieto procesy prinášajú. Naším zámerom je tiež vyvodiť jazykovo-pragmatickú motiváciu používania anglických výrazov v kontexte slovenskej vlogosféry. Zameriavame sa aj na sledovanie variantnosti lexikálnych ekvivalentov a hľadáme odpoveď na otázku opodstatnenosti tejto variability. Zisťujeme, či využitie anglicizmu vo sfére komunikácie závisí od jazykových, mimojazykových a pragmatických dôvodov, ktoré vychádzajú z aktuálnej komunikačnej potreby a komunikačnej situácie. Jazyková črta, ktorá je charakteristická pre reč vlogerov, predstavuje určitý preferovaný a konvencionalizovaný spôsob verbálneho jazykového prejavu, chápaného v teórii socioštylistiky ako komunikačný register.

Kľúčové slová: anglicizmus, adaptácia, komunikačný register, vlog, vlogosféra

1. Úvod. Problematika používania anglicizmov v slovenčine patrí medzi témy, ktoré z hľadiska jazykovej kultúry v 90. rokoch 20. storočia vzbudili výraznú pozornosť slovenských lingvistov. Väčšina ich záujmu sa sústreďovala na otázku spisovnosti, resp. nespisovnosti vo verejných oficiálnych prejavoch alebo na analýzu anglicizmov v reči slovenskej mládeže. Významným lingvistickým posunom v kontexte riešenia problematiky anglicizmov bola vedecká konferencia, ktorej výstupom je zborník príspevkov s názvom *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti* (Bosák (Ed.), 1999). Medzi novšie čiastkové práce k tejto problematike môžeme zaradiť štúdiu B. Chocholovej (2012) o morfolologickej adaptácii anglicizmov v slovenčine, v ktorej autorka na základe korpusovej analýzy poukázala, že „väčšina anglicizmov sa integruje do deklinačného a konjugačného systému a je schopná tvoriť slovotvorné hniezda“ (Chocholová, 2012: 254).

¹ romana.krolcikova@korpus.juls.savba.sk; študentka doktorandského štúdia

Z oblasti slovtvorby treba vyzdvihnúť práce K. Buzássyovej (2003, 2010) o internacionalizačných procesoch a opakovanej internacionalizácii. Na adaptáciu nadslovných štruktúr prevzatých z angličtiny sa sústredila A. Böhmerová (2012). V súvislosti so sociokultúrnym a sociotechnickým rozvojom spoločnosti a rozvojom mediálnej komunikácie poukazujú J. Dolník (2000, 2002), M. Ološtiak (2009, 2021), S. Ondrejovič (2014) a iní na pragmatické, komunikačné a sociolingvistické aspekty prevzatí lexikálnych jednotiek z angličtiny v kontexte súčasnej slovenčiny.

S rozvojom digitálnej éry pribudli nové komunikačné sféry a to výrazne ovplyvnilo tendencie aj motivácie používania anglicizmov vo sférach počítačovo sprostredkovanej komunikácie. V súvislosti so vznikom nového komunikačného internetového priestoru sa sústreďujeme na používanie lexikálnych anglicizmov vo vlogu, ktorý predstavuje žáner internetovej komunikačnej sféry vo forme audiovizuálneho záznamu uverejňovaného prostredníctvom online videoportálu, ktorého cieľom je sebaaprezentácia protagonistu, jeho vlastných myšlienok, názorov, záujmov a činností, resp. zručností atraktívnou a originálnou formou na pravidelnej, resp. epizodickej báze. V príspevku nadväzujeme na doterajšie nami zistené poznatky a rozvíjame myšlienky z čiastkových prác *Anglicizmy vo sfére vlogov* (Krolčíková, 2021) a *Fungovanie anglických vyřazovných prostriedkov v kontexte funkčno-štylistickej diferencovanosti vlogov* (Krolčíková, 2022) o používaní anglicizmov v slovenskej vlogosfére.

Cieľom príspevku je pozorovanie nových lexikograficky nespracovaných anglicizmov² a vyhodnocovanie jazykovo-pragmatických motivácií použitia anglických výrazov v kontexte. Na základe excerpovaného materiálu sledujeme spôsoby a mieru akomodačno-asimilačných³ procesov, pričom sa zameriavame na problémy, ktoré sa s nimi spájajú. Takisto sa sústreďujeme na pozorovanie variantnosti lexikálnych ekvivalentov a hľadáme jej zdôvodnenie.

2. Teoreticko-metodologické východiská. Vzhľadom na široké a rozvetvené chápanie pojmu anglicizmus uvádzame naše vymedzenie tohto pojmu, ako ho chápeme v rámci príspevku. V najvšeobecnejšom význame sa pod pojmom anglicizmus rozumie každý „jazykový prvok prevzatý z angličtiny do iného jazyka al. podľa angličtiny v ňom utvorený“ (SCS, 2005). Za anglicizmus sa v slovenskom jazyku v širšom význame pokladajú jazykové prvky zo všetkých jazykových rovín a na všetkých stupňoch adaptácie. V užšom význame sa anglicizmus chápe ako lexikálny výraz alebo slovné spojenie s anglickým etymologickým základom (Mistrík et al., 1993) a na každom stupni adaptácie.

² Typy anglicizmov, ktoré sa vo výkladovom slovníku nezvyknú spracúvať, uvádza A. Jarošová (2022: 80 – 85).

³ Akomodácia a asimilácia predstavujú adaptačné procesy, v základe ktorých je adaptívnosť, čiže „schopnosť systému zmeniť, resp. modifikovať vlastný stav alebo vplývať na okolie“ (Dolník, 2010: 20).

V príspevku na anglicizmy nazeráme zo „synchronného lexikologického hľadiska, takže sa pri opise neuplatňuje rekonštrukcia genézy lexikálnych jednotiek, ale explikácia toho, čo je v jazykovom povedomí nositeľov“ (Dolník, 2003: 169). Z toho vyplýva, že za anglicizmus v príspevku považujeme lexikálny prostriedok, pri ktorom je výrazne citeľný príznak cudzosti a príznak anglického alebo amerického pôvodu. Nami vymedzené lexikálne jednotky v súčasnosti prechádzajú procesmi adaptácie. Naším cieľom nie je len pozorovať proces ich jazykovej adaptácie, ale aj zamerať sa na akomodačno-asimilačné procesy anglicizmov na úrovni komunikácie. Jeden z aspektov, ktorému venujeme pozornosť, je nazeranie na anglické jazykové výrazy z hľadiska ich diferenciacie na základe ich funkčných a socioštylistických príznakov. Vychádzame pritom z tézy, že jazykový prejav používateľov je ovplyvnený v rozličných sférach objektívnymi aj subjektívnymi činiteľmi a tie diferencujú časť lexikálnych jednotiek (porov. Dolník, 2003) podľa oblastí komunikácie.

Empirickú bázu nášho výskumu tvorí 100 vlogov od 12 slovenských vlogerov (youtuberov). Dané komunikáty boli uverejnené v časovom rozmedzí rokov 2012 až 2020. Z tematického hľadiska patrí 53 vlogov medzi tzv. denné vlogy, mapujúce každodenný život aktéra, 22 vlogov medzi tzv. vlogy o kráse a vlogy o móde, 10 vlogov patrí medzi videá, založené na tzv. nachytávkach, podobných staršiemu typu zábavy známej pod názvom kanadské žarty, 6 videí patrí do kategórie výzvové vlogy a 9 vlogov do kategórie tzv. „odporúčajúcich videí“, v ktorých aktéri odporúčajú publiku rôzne druhy produktov alebo hodnotia ich funkčný potenciál. Z týchto vlogov sme excerpovali pasáže, ktoré obsahujú anglické výrazové prostriedky aj s dostatočným kontextom a opisom komunikačnej situácie.

V príspevku sme analyzovali 120 vybraných anglických výrazových prostriedkov, pričom sme sa zamerali na cudzie výrazy vo fáze interferencie⁴ (napríklad anglické frázy) alebo na anglicizmy, ktoré v slovenčine prechádzajú adaptačnými procesmi a vyznačujú sa vysokou mierou variantnosti. Naším cieľom bolo sústrediť sa na lexikálne jednotky, ktoré patria najmä medzi nespisovnú lexiku, resp. stoja na hranici medzi nespisovnou a spisovnou lexikou, preto sme do výskumu nezahŕňali už zdomácnené cudzie výrazy, ako sú napríklad lexémy *mobil*, *džem*, *futbal*, i keď sa v excerpovanej báze vyskytovali.

V príspevku nazeráme na používanie anglicizmov z pozície lingvistickej pragmatiky, ktorá sa javí ako nosná a mnoho javov vysvetľujúca teoretická platforma, pretože sa sústreďuje na intuitívne aj metajazykové kritériá, ktoré používateľ uplatňuje v komunikačných aktoch. V súlade s pragmaticko-komunikačným vnímaním jazyka podľa J. Dolníka (2010, 2018, 2021) nazeráme na adaptačné procesy a motivácie preberania zo subjektivisticko-orientovanej

⁴ Interferenciu v kontexte preberania cudzích slov chápeme v súlade s vymedzením O. Orgoňovej ako prvotné uplatňovanie cudzích slov v reči (1998: 47).

pozície používateľa so zreteľom na jeho komunikačné podmienky, ako aj sociálny status, vzťahy k iným jednotlivcom či so zreteľom na budovanie identity, pričom práve v týchto faktoroch, ako aj v komunikačných zámeroch, hľadáme motiváciu používania skúmaných výrazových prostriedkov.

3. Reč vloger ako komunikačný register a anglicizmy. Ako sme spomenuli v úvode, našu pozornosť sústreďujeme na anglicizmy v konkrétnej komunikačnej sfére, a to vo vlogosfére. Vlogosféra je súčasťou internetovej komunikačnej sféry a jej prioritným žánrom je videoblog (skrátene vlog). Tento žánr vznikol aj funguje vo virtuálnom priestore, ktorý je produktom nových médií a označuje sa ako *kyberpriestor*. Do tohto virtuálneho priestoru vstupujú jednotlivci a sieťové médiá im umožňujú byť v rôznych počítačovo sprostredkovaných interakciách. Takáto medziľudská interakcia je spôsobom sociálnej aktivity, v ktorej dochádza k špecifickým typom sociálnych situácií (porov. Slančová, 2023: 12). Vlog preto chápeme ako komunikát, prostredníctvom ktorého prebieha sociálna interakcia medzi vlogerom a jeho publikom. V istom zmysle predstavuje formu internetového dialógu (Mergeš/Klingová, 2023: 175), ktorý sa považuje za základný žánr komunikácie na sociálnych sieťach.

Autormi vlogov sú vlogeri, ktorí sú v nich spravidla aj hlavnými aktérmi. Okrem spoločného záujmu vlogovať ich spájajú sociálne väzby, na základe ktorých sa konštituuje mikrosocieta. Mikrosocieta vlogerov predstavuje sociálnu skupinu, v ktorej medzi jednotlivcami prevládajú pozitívne sociálne vzťahy s intenciou ovplyvňovať sa navzájom. Tento typ society, založený na afirmatívnych referenčných vzťahoch, možno označiť ako referenčnú mikrosocietu (bližšie Wacharczyková, 2015: 480). Mikrosocieta vlogerov predstavuje v rámci prostredia sociálnych sietí sociálnu inštitúciu, fungujúcu ako súbor „normatívnych očakávaní vymedzujúcich príslušné správanie sa osôb“ (Slančová, 2023: 12). Osoby patriace do tejto sociálnej inštitúcie plnia špecifickú sociálnu rolu, teda sociálnu rolu vlogera.

Jedným z konštitutívnych prvkov mikrosociety je jej reč, ktorú v kontexte socioštylistiky chápeme ako mikrosociálny komunikačný register. Ten sa viaže na sociálny status jej členov, ich sociálne roly v danej societe, ako aj sociálne vzťahy medzi interaktantmi (ibid.: 12). V nadväznosti na tento aspekt vlogerstva predstavujú anglicizmy v reči vlogerov organickú súčasť mikrosociálneho komunikačného registra vlogerov. Pokladáme preto za relevantné ozrejmiť ich komunikačné a socioštylistické pôsobenie v konkrétnych komunikačných situáciách, pretože toto pôsobenie sa ukazuje ako jeden z fundamentálnych faktorov v procese používania a ustaľovania anglicizmov v reči vlogerov.

3.1 Anglicizmy príznakové pre vlogerský komunikačný register. Z hľadiska komunikačnoregistrovej lexiky sú anglicizmy chápané ako registrové markery, ktoré sa charakterizujú ako „lingválne a paralingválne prostriedky, ktoré sú typické pre určitý komunikačný register“ (Ološtiak, 2011: 269). Pre komunikačný register

vlogerov je charakteristické používať anglicizmy, ktoré sú príznačné pre digitálnu komunikáciu prostredníctvom videoportálu YouTube. Ide o vysoko frekventované lexikálne jednotky so všeobecne platným významom v elektronickej komunikácii, ktoré sa ukazujú ako rýchlo adaptovateľné a ľahko sa začleňujú alebo sa už začlenili do systému domácej slovnej zásoby. Ďalej sa stávajú východiskom pre slovtvorné postupy odvodzovania v slovenčine. Medzi takéto lexikálne jednotky radíme napríklad *like, dislike, share, subscribe*.

V prostredí youtubového priestoru slúžia niektoré všeobecne rozšírené anglicizmy z internetovej komunikácie na označenie viacerých entít. Ako príklad uvádzame lexému *subscribe*. Slovenský ekvivalent lexémy je *odber* a v elektronickej komunikácii sa význam tohto slova vymedzuje ako „označenie činnosti, ktorou si zabezpečíme nejakú službu dopredu na istý čas“ (Nemcová, 2022: 183). V youtubovom prostredí sa výrazom pomenovala funkcionálna, ktorá umožní, aby sa nové videá, ktoré tvorca zverejní, zobrazili v úvode informačného kanála používateľa medzi prvými, dôsledkom čoho „videá daného tvorca sa k odoberateľovi spoľahlivo dostanú a nebudú zahltené iným obsahom“ (Olejárová, 2018: 182). Zároveň vo vlogerskom diskurze *počet odberov (počet subscribes, počet subscribov)* predstavuje „číselné vyjadrenie úspechu a popularity youtubera, ktorým publikum prejavuje lojalitu“ (ibid.).

Spomínaná lexéma sa v reči vlogerov tvoriacich v slovenskom jazyku foneticky ustálila v dvoch variantoch: [supskrajp], ale aj [sapskrajp]. Na úrovni gramatiky sa slovo adaptovalo ako substantívum v mužskom rode, pričom sa preferuje tendencia používať nesklonný tvar, najčastejšie v syntaktickej konštrukcii *verbum + subscribe*. Na vyjadrenie plurálu sa ustálila anglická podoba so zakončením na *-s*.

Pri výraze *subscribe* sledujeme nielen proces sémantického ustáľovania v komunikačnom registri vlogerov, ale aj variantné fungovanie domáceho a anglického ekvivalentu. Vo vlogosfére sa výrazne častejšie vyskytuje slovenský ekvivalent *odber* namiesto anglického *subscribe*. Napriek tomu, že výraz *subscribe* je rozšírený v prejavoch bežných používateľov slovenčiny (dôvodom je, že sa s týmito slovami stretávajú často v internetovej oblasti), v reči youtuberov sa preferuje používanie slovenského ekvivalentu. Na porovnanie, v excerptovanom materiáli sa anglický ekvivalent v hovorenom prejave vyskytol v troch prípadoch – (3); (4); (5); zatiaľ čo slovenský ekvivalent sa vyskytol 67-krát – (1); (2), a to aj v reči vlogerov, u ktorých anglicizmy tvoria výraznú črtu ich idiolektu.

(1) *Odber* je zdarma. Tak why not?⁵ Uži si video.

(2) Keď sa vám video páčilo, určite dajte lajk a *odber*. *Odber* teraz najviac potrebujem.

⁵ Prečo nie?

Možno predpokladať, že vlogeri preferujú v hovorenom prejave domáci ekvivalent pre jeho jednoduchšiu hláskovú stavbu. Preferovanie domáceho ekvivalentu by tak znamenalo prejav smerovania k zjednodušovaniu v jazyku.

- (3) Snažím sa, aby nás tu bolo milión, pretože milión *subscribes* je môj sen.
- (4) Klikni na *subscribe* a takýchto videí uvidíš viac.
- (5) Ďakujem za každý *subscribe* a teším sa z neho.

Anglicizmy ako registrové markery sú súčasťou „transpozície sociálneho statusu, sociálnej roly a sociálneho vzťahu komunikantov do ich rečového prejavu“ (Slančová, 2023: 208). Do tejto skupiny preto zaraďujeme lexikálne prostriedky fixované na youtuberstvo ako na záujmovú alebo profesionálnu činnosť. Fixované na oblasť vlogosféry sú napríklad anglické označenia rôznych typov youtubových videí podľa ich obsahovo-tematického zamerania, napríklad *fashion haul*⁶, *challenge*⁷, *storytime*⁸, *prank*⁹, *unboxing*¹⁰.

Na fonetickej úrovni tejto skupiny anglicizmov sa preferuje adaptovaná poslovenčená výslovnosť – anglické fónické prvky sa nahrádzajú najbližšie stojacimi funkčnými slovenskými ekvivalentmi. Prirodzenou súčasťou ustaľovania je variantná výslovnosť, napríklad pri lexéme *prank*, ktorou sa označujú vtipné videá, v ktorých vlogeri zachytávajú reakcie ľudí nachytných na kanadskom žartíku v nečakanej situácii, sa ustálila variantná výslovnosť [praŋk] aj [preŋk]; pri lexéme *challenge*, o ktorej bude reč nižšie, sa ustálila výslovnosť [čeliŋdž] aj [čelendž].

Pri preberaní lexém z neflektívneho jazyka do slovenčiny dochádza k flektivizácii (porov. Vojtek, 2021: 91), na základe ktorej sa pôvodne neohybné lexikálne jednotky prirodzene začleňujú do paradigmatických a syntaktických štruktúr slovenčiny tak, aby sa tieto pôvodne neohybné lexémy začlenili do deklinačného a konjugačného systému slovenčiny – (6); (7); (8).

- (6) Vitajte pri dnešnom *unboxingu*.
- (7) Vitajte pri dnešnom novom *fashion haule*.
- (8) Budeš mať stánok s *merchom*¹¹.

⁶ videozáznam, v ktorom youtuber al. youtuberka hovorí o aktuálnych módných trendoch a predstavuje „módne úlovy“, ktoré si nedávno kúpil, resp. kúpila

⁷ výzva

⁸ typ vlogu, v ktorom aktér rozpráva príbeh zo svojej minulosti alebo spomína na nejakú časť zo svojej minulosti

⁹ videozáznam, ktorý nadväzuje na starší žáner tzv. kanadských žartíkov, pri ktorom je cieľom nachytať niekoho v nečakanej situácii

¹⁰ videozáznam, v ktorom youtuber rozbaľuje produkty

¹¹ reklamný produkt vytvorený vlogerom na vlastnú propagáciu

Morfologická aj syntaktická adaptácia anglicizmov v reči vloggerov je úzko prepojená so slovotvornými adaptačnými procesmi, lebo pri anglicizmoch ich „slovotvorná motivácia plní dôležitú flektivizačnú funkciu“ (Ološtiak/Rešovská, 2021: 197). Najčastejšie sa od substantív odvodzujú najprv verbá, prípadne adjektíva. Pri odvodzovaní verb od substantív anglického pôvodu sa v našej empirickej báze objavoval dominantne flektivizačný formant *-ovať* a flektivizačný formant *-it'*¹² – (9); (10).

(9) Nemôžem radšej tie iphony *unboxovať*¹³, ty kokos.

(10) Je tu ešte jedna vec. Zapojiť ostatných youtuberov a *vyprankovať*¹⁴ ich.

Menej frekventované sa ukazuje v reči vloggerov odvodzovanie adjektívnych foriem (11), pretože sa preferuje používanie neflektívnych prevzatých foriem z angličtiny a absentuje vyjadrovanie gramatických kategórií adjektív.

(11) Môžete si to pozrieť o týždeň na mojom *youtube* kanáli.

Spomenuté výrazy sa do lexiky používateľov dostali z prostredia youtubových videí. Táto skupina anglicizmov sa prirodzene začleňuje do jestvujúcich jazykových štruktúr na princípe analógie. Tendenciu k adaptácii majú slová, ktoré sa prebrali hlavne z jazykových dôvodov, ako je potreba výstižnejšieho pomenovania, vyplnenia medzery v lexike slovenčiny či rozšírenia synonymických radov (na rozdiel od anglických výrazov, ktoré zaraďujeme do tretej skupiny).

Viaceré anglicizmy majú v kontexte vlogerstva špecifický, tzv. registrový význam. Taký má napríklad lexéma *challenge* (v slovenčine *výzva*), z hľadiska registrovej motivácie sa používa vo význame pozvania urobiť niečo ťažké, vtipné alebo trápne, najmä na sociálnych sieťach, a zároveň ako internacionálne označenie typu vlogu, v ktorom aktéri vykonávajú danú výzvu a súčasne v ňom vyzývajú ďalších aktérov na jej vykonanie. Z hľadiska socioštylistickej lexikálnej motivácie sa lexéma *challenge* používa ako slangový výraz vo význame *situácia, ktorej prekonanie alebo naplnenie si vyžaduje veľkú fyzickú alebo duševnú námahu*. Registrový význam lexikálnych jednotiek ovplyvňuje aj spôsob ich začlenenia a adaptáciu v danom komunikačnom registri. Anglicizmy, ktoré slúžia na označenie typu

¹² Naše zistenia korešpondujú so zisteniami M. Ološtiaka a kol. (2021), podľa ktorých má flektivizačný formant *-ovať* alebo infigovaný formant *-izovať* monopolné postavenie pri odvodzovaní preberaných lexém do slovenčiny (Ološtiak a kol., 2021: 91).

¹³ Odvodené od lexémy *unboxing*, ktorá označuje typ vlogu, v ktorom autor rozbaľuje produkty a zachytáva svoj prvotný dojem z nich. *Unboxovať* označuje činnosť, teda proces rozbaľovania týchto produktov a následne ich zhodnotenie.

¹⁴ Odvodené od lexémy *prank*, ktorá je synonymom označenia kanadského žartu. *Vyprankovať* znamená nachytať niekoho na kanadskom žarte.

vlogu, sa preferujú v ich internacionálnej, neadaptovanej podobe, a to najmä v písomnom prejave, kde sa zachováva pôvodný pravopis – (12); (13); (14). Takisto sa pri označovaní typu vlogu nepoužíva slovenský ekvivalent výzva.

(12) Strašidelný DOPIS, ktorý som napísala spolužiačkam... / *StoryTime*

(13) VELKÝ AMERICKÝ HAUL – môj prvý drahý doplnok?!

(14) Overhype¹⁵ alebo Revolúcia / *Unboxing*

Registrované anglicizmy môžeme chápať na jednej strane ako lexikálne jednotky, ktoré fungujú v tejto sfére ako profesionalizmy alebo ako kvázitermíny, charakteristické pre úzku a relatívne uzavretú skupinu profesionálnych vlogerov. Tieto anglicizmy sa vyznačujú ekonomickosťou, výstižnosťou významu a plynulou adaptáciou. Zároveň ich môžeme chápať ako jazykové štandardizácie konštituujuce sociálnu identitu používateľov a formujúce ich kultúru.

3.2 Emocionálne motivované anglicizmy. Táto skupina anglicizmov predstavuje širokú množinu lexikálnych inovácií, v ktorých základe je jazykový kontakt s angličtinou. Emocionálne motivované anglicizmy sú príznačné tým, že majú v slovenčine bezproblémovo funkčný ekvivalent spolu s radom synonymických lexikálnych jednotiek, ale prevzatý anglicizmus v kontexte komunikačnej situácie predstavuje istú lexikálnu inováciu zodpovedajúcu momentálnej potrebe používateľa. Snaha o zachovanie exotickosti, cudzosti sa prejavuje už na ortoepickej rovine, pretože sa vedome zachováva pôvodná výslovnosť, resp. výslovnosť je adaptovaná iba minimálne.

Emocionálne motivované anglicizmy nemajú tendenciu adaptovať sa. Ich použitie slúži na ozvláštnenie prejavu alebo vyjadrenie citového rozpoloženia hovoriaceho, zodpovedajúceho danej situácii. Preto z hľadiska adaptácie prevládajú jednoslovné, ako aj viacslovné neadaptované a nesklonné jazykové prvky – (15); (16); (17).

Časté sú anglické viacslovné spojenia alebo frázy, ktorými sa nápaditým spôsobom zachytí výstižnosť aktuálnej situácie. Hovoriaci preferujú citátovú výslovnosť.

(15) Tak toto je úplný *game changer*¹⁶. Tá chladnička má kolieska. Radosť zasúvať by som povedal.

¹⁵ prehnaná pozornosť na niečo alebo na niekoho

¹⁶ Výraz *game changer* má pozitívnu konotáciu a používa sa na označenie niekoho alebo niečoho, kto/čo zmení istú situáciu k lepšiemu. V uvedenom príklade ide o situáciu, v ktorej hovoriaci dlho bojuje s presunom ťažkej chladničky na určené miesto, ale po objavení koliesok na nej sa poteší, že mu uľahčia manipuláciu.

- (16) (...) ale mne sa nedá nereagovať jak tu hrajú *influencers*¹⁷ *victim card*¹⁸, lebo im niekto povedal, že majú celkom ľahkú prácu. Máme ľahkú prácu.
- (17) *Long story short*¹⁹. Ako jedenástmesačný som bol s rodičmi na návšteve v Rakúsku, kedy som sa oprel o rozpálenú pec, keď som sa učil chodiť.

Časté sú aj hybridné syntaktické konštrukcie typu *som tired*²⁰, *som ready*²¹. Intencionálnym prelínaním jazykových kódov v podobe hybridných konštrukcií alebo vloženia celej frázy do prehovoru vlogeri naplňajú atraktívizačnú funkciu (bližšie Krolčíková, 2020: 72).

Frekventované sú aj citátové slovné spojenia, ktoré majú pobádaci, želací alebo zvolací charakter – (18); (19); (20).

- (18) *Open up!*²² Som zvedavý, ako zareaguješ.
- (19) *Check it out!*²³
- (20) Bateria mi už síce dochádza, ale už toho nechcem toľko povedať, tak *let it be*²⁴.

Osobitný status má príznak expresívnosti, ktorý sa „spravidla spája s citovým hodnotením a z tejto stránky sa ukazuje ako sémantický jav“ (Dolník, 2003: 170). Rovnako „expresívnosť je spätá s výraznosťou, nápadnosťou, čiže príznakmi, ktoré sú motivované takými okolnosťami, ktoré stimulujú upriamovanie pozornosti na jazykový výraz, čím sa dosahuje osobitný komunikačný efekt, napr. efekt humoru, urážky, rozhorčenia, skupinovej alebo individuálnej sebaaprezentácie a pod.“ (ibid.) – (21); (22); (23); (24); (25).

- (21) Je to veľký *overprice*²⁵, úplný *overkill*²⁶ finančný.
- (22) Pozri, aký som tam na teba hrdý, úplne *relationship goals*²⁷.

¹⁷ influenceri

¹⁸ Z angl. *to play the victim cards* – hrať sa na obeť (hra na obeť), frázu *hrať* (*influencers*) *victim cards* použil vlogger na zachytenie situácie, keď viaceré influencerky negatívne reagovali na reportáž v televízii o tom, že ich náplň práce je nenáročná v porovnaní s inými prácami.

¹⁹ v krátkosti

²⁰ Som unavený.

²¹ Som pripravený.

²² Otvor to!

²³ Over to!; Skontroluj to!

²⁴ Nechaj to tak.

²⁵ predraženosť

²⁶ prehnanosť (anglické *overkill* evokuje vyššiu mieru ako slovenský ekvivalent „prehnanosť, prehnanosť“)

²⁷ slovné spojenie, ktorým sa označujú ciele v partnerskom vzťahu, ktoré vedú k ideálnemu spoluzitiu

- (23) *Why?*²⁸ Prečo si tu bola šesť hodín? Ale počúvaj ma, vyplatilo sa, *I guess*²⁹.
- (24) Niekoho to môže otravovať, ale ja si myslím, že to je *actually*,³⁰ celkom *cool*³¹.
- (25) Jak táto príchuť je naozaj *delicious*³². Neskutočný *after taste*³³.

Ako expresívnohodnotiace lexikálne prostriedky využívajú vlogeri najmä neadaptované anglicizmy v podobe adjektív vo funkcii prívlastku alebo ako komponent slovesno-menného prísudku. Tieto hybridné konštrukcie sú príznačné pre slang súčasnej mládeže, o ktorom bude reč v ďalšej časti. Frekventované sú aj hybridné slovesno-menné prísudky so substantívnym komponentom, pričom anglický komponent ostáva v neohybnnej forme.

Vlogeri vo videách používajú bežný jazyk charakteristický pre hovorenú a neformálnu komunikáciu mládeže. Ich prejav pôsobí uvoľnene a anglické lexikálne jednotky v kontexte ich prejavu fungujú ako ozvláštnenie. Takéto výrazy však nemajú tendenciu prenikať do lexiky slovenčiny ako jej stabilné lexikálne jednotky, a to ani do sféry vlogov, a ani ich používatelia ich s týmto zámerom nepoužívajú. Preto sa tieto výrazy vyznačujú neadaptovanosťou a sklonom zvýrazňovať pri nich príznak cudzosti. Niektoré výpovede získavajú vzhľadom na vysoký počet anglických výrazov v jednej vete hybridný, resp. až makarónsky ráz, porov. príklady (23) a (24).

3.3 Generačné anglicizmy. Pri skúmaní anglicizmov v reči vlogerov je dôležité prihliadať i na generačný aspekt, ktorý výrazne ovplyvňuje výber a spôsob použitia jazykových prostriedkov. Vlogeri patria medzi adolescentov a mladých ľudí vo veku od 17 do 27 rokov. Ako sme uviedli vyššie, naša vzorka komunikátov obsahuje vlogy z rokov 2012 – 2020, teda z obdobia, keď ich aktéri mali 13 – 21 rokov. Do vlogov sa premieta aj mládežnícky diskurz, ktorý „zrkadlí každodenný, bežný život mladých ľudí v istom sociokultúrnom prostredí v danej časovej realite“ (Slančová, 2023: 24). Vlogera a jeho publikum spája okrem záujmu o obsah videa aj príbuzný vek, čo sa stáva podnetom na využívanie generačných jazykových prostriedkov vo vlogoch.

Anglicizmy patria medzi výrazy štandardné pre bežný jazyk súčasnej generácie mládeže a na ich používanie majú vplyv viaceré faktory, napríklad ekonomizácia vyjadrovania, možnosti jazykovej hry, intenzifikácia výrazu či expresívnosť výrazu (porov. Sedláčková, 2013: 26 – 27). Príznačné pre reč mladej generácie je

²⁸ Prečo?

²⁹ hádam

³⁰ vlastne

³¹ (byť) v móde; aktuálny

³² vynikajúce

³³ chuť zostávajúca v ústach po jedle alebo pití

aj používanie anglických prostriedkov namiesto slovenských jazykových jednotiek (27), alebo začleňovanie anglických syntaktických konštrukcií do bežného prehovoru (porov. Krolčíková, 2020: 69).

Neadaptované jednoslovné nesklonné výrazy stoja najčastejšie v syntaktickej pozícii anteponovaného neohybného prívlastku (26) alebo ako nesklonný komponent slovesno-menného prísudku (17); (28); (29), typický pre hovorové a slangové prejavy mladej generácie.

(26) Dám tam taký úplne *random*³⁴ popis, že prvý sneh.

(27) Tak to už je iný *flex*³⁵ na harmoniku hrať.

(28) Dnes je tak obrovský *hype*³⁶ sociálnych sietí, že naozaj, keď niekto šikanovať chce, obeť tejto šikany sa nemá kam schovať, nemá kam ujsť.

(29) Spravím *si jesenný vibe*.³⁷

Generačné anglicizmy sú prostriedkami, ktorými sa konštituuje identita vlogera ako bimodálneho aktéra. Vlogger sa na jednej strane približuje svojím prejavom cieľovému publiku, chce verejne demonštrovať solidárnosť s vlastnými sledovateľmi a vyjadriť deklarovaný rovnocenný vzťah s nimi. V duchu imperatívu „*vyjadrujem sa tak ako moji rovesníci*“ sa začleňuje medzi svojich divákov ako niekto, kto je im v kognitívnom svete blízky. Tak sa identifikuje nielen ako člen mikrosociety vloggerov, ale aj ako člen virtuálnej komunity, ktorú vytvára so svojimi sledovateľmi a s ktorými sa snaží nadviazať virtuálne, ale napriek tomu priateľské puto.

4. Záver V príspevku sme sa zamerali na spôsoby začleňovania anglicizmov do súčasnej slovenčiny vo sfére vlogov.

Zistili sme, že anglicizmy používané vo vlogosfére možno rozdeliť do troch základných skupín: 1. anglicizmy príznakové pre komunikačný register vloggerov, 2. emocionálne motivované anglicizmy a 3. generačné anglicizmy. Medzi anglicizmy, ktoré tvoria registrové markery reči vloggerov, patria anglické výrazové prostriedky prevzaté z oblasti youtubového priestoru. Tieto prevzaté lexikálne prostriedky zväčša podliehajú procesu flektivizácie, to znamená, že sa na základe textovej frekvencie postupne začlenia do deklinačného alebo konjugačného systému slovenčiny. Ide o profesionalizmy, prípadne kváziterminy tvoriace centrum lexiky vlogerského komunikačného registra. Za jazykové dôvody preberania anglicizmov z tejto skupiny považujeme predovšetkým potrebu vyplniť medzeru v domácej

³⁴ náhodný, hocijaký, akýkoľvek

³⁵ frajerina

³⁶ výrazná propagácia

³⁷ nálada; atmosféra

lexike alebo obohatiť synonymický rad, napríklad na spresnenie významu, vyjadrenie významového odtienku. Ďalším jazykovým dôvodom je jednoduchšie odvodzovanie s rovnakým slovotvorným základom a vytváranie slovotvorných hniezd, čím sa upevňuje lexikálny prostriedok v slovenskom jazykovom systéme. Z pragmalingvistického hľadiska dominuje predovšetkým snaha o unifikáciu v komunikačnej sfére a zjednodušenie komunikácie na translokálnej úrovni vlogosféry.

Druhú skupinu tvorí množina anglických lexikálnych prostriedkov s emocionálnohodnotiacim príznakom. Z hľadiska motivácií prevládajú najmä mimojazykové dôvody ako to, že angličtina je organická súčasť generácie youtuberov (youtuberi patria do generácie, ktorá plynule ovláda anglický jazyk a systematicky sa ho učila už v základných školách), a tiež to, že na ich komunikačnú kompetenciu má vplyv pravidelný a frekventovaný kontakt s anglickým jazykom (youtuberi čítajú knihy, pozerajú videá v angličtine, vzdelávajú sa v angličtine – navštevujú/navštevovali zahraničnú školu). Stretli sme sa napríklad aj s takýmto postojom vlogera: „*Dvoma jazykmi sa viem vyjadriť lepšie ako jedným jazykom*“ (z rozhovoru s Exploitedom). Do tejto skupiny sme zaradili anglické viacсловné frázy alebo kolokviálne výrazy, ktoré nemajú tendenciu adaptovať sa a nahradiť slovenské výrazy. Ich použitie slúži na ozvláštnenie prejavu alebo vyjadrenie hodnotenia s expresívnym alebo emocionálnym príznakom, ktorý zodpovedá danej komunikačnej situácii.

Tretiu množinu anglicizmov sme vyčlenili na základe generačného aspektu. V základe tejto motivácie je snaha vlogerskej mikrosociety vyjadrovať sa tak, ako sa vyjadrujú ich rovesníci v súkromnej sfére komunikácie.

Na záver môžeme konštatovať, že motivácia používania anglicizmov a ich prípadná adaptácia v kontexte slovenskej vlogosféry závisí od jazykových, mimojazykových aj pragmajazykových dôvodov, ktoré vychádzajú z aktuálnej komunikačnej potreby a komunikačnej situácie. Anglicizmy v tejto komunikačnej sfére tvoria jazykovú črtu, ktorá je charakteristická pre reč vlogerov, predstavujúca istý preferovaný a konvencionalizovaný spôsob verbálneho jazykového prejavu, chápaný ako mikrosociálny komunikačný register. Zároveň možno konštatovať, že v kontexte slovenskej vlogosféry zjednodušujú anglicizmy komunikáciu medzi jednotlivcami v rámci mikrosociety.

Literatúra

- Anglicizmus. V *Slovník cudzích slov (akademický)*. Online prístup: 15. 04. 2023: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Bosák, J. (Ed.). (1999). *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*. Veda.
- Böhmerová, A. (2012). Zjavné i menej zjavné prieniky anglických nadslovných javov a štruktúr do súčasnej slovenčiny. V A. Bohunická (Ed.), *Jazykoveda v pohybe* (str. 281 – 292). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Buzássyová, K. (2003). K dimenziám internacionalizácie slovnej zásoby. V Z. Tichá, A. Rangelova (Eds.), *Internacionalizmy v nové slovní zásobě* (str. 5 – 16). Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.
- Buzássyová, K. (2010). Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. *Jazykovedný časopis*, 61 (2), 113 – 130. https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2010/2/jc2010_02.pdf
- Dobřík, Z. (2007). *Jazyky v kontaktoch (anglicizmy a iné slová cudzieho pôvodu v nemčine a slovenčine)*. Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta.
- Dolník, J. (2000). *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Stimul.
- Dolník, J. (2002). Ohrozujú anglicizmy slovenčinu? V J. Mlacek (Ed.), *Studia Academica Slovaca. 31. Prednášky XXXVIII. Letnej školy slovenského jazyka a kultúry*, (str. 1 – 12). Stimul. https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_31_2002.pdf
- Dolník, J. (2003). *Lexikológia*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Dolník, J. (2010). *Všeobecná jazykoveda*. Veda.
- Dolník, J. (2018). *Jazyk v pragmatike*. Veda.
- Dolník, J. (2021). *Jazyk v sociálnej praxi*. Veda.
- Chocholová, B. (2012). Morfológická adaptácia anglicizmov v slovenčine. V K. Buzássyová, B. Chocholová, N. Janočková (Eds.), *Slovo v slovníku: aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)* (str. 252 – 260). Veda.
- Jarošová, A. (2022). *Používatelia jazyka, jazykovedci a kodifikácia*. Veda.
- Krolčíková, R. (2021). Anglicizmy vo vlogoch. V J. Hladký, A. Závodný (Eds.), *VARIA XXIX. Zborník príspevkov z XXIX. kolokvia mladých jazykovedcov* (str. 65 – 74). Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/29/Varia29.pdf>
- Krolčíková, R. (2022). Fungovanie anglických výrazových prostriedkov v kontexte funkčno-štylistickej diferencovanosti vlogov. V K. Gajdošová, N. Kolenčíková (Eds.), *VARIA XXX. Zborník abstraktov z XXX. kolokvia mladých jazykovedcov* (str. 167 – 177). Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/30/Varia30.pdf>

- Olejárová, A. (2018). Reflexia vybraných aspektov nových médií so zameraním na platformu YouTube. *Culturologica Slovaca*, 3 (3), 178 – 189.
- Mistrík, J. et al. (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Obzor.
- Nemcová, D. (2022). Môžeme si predplatiť službu, ktorá je zadarmo? *Kultúra slova*, 56 (3), (181 – 184).
- Ološtiak, M., Rešovská, S. (2021). Slovo tvorná adaptácia anglicizmov. V M. Ološtiak (Ed.), *Kapitoly zo slovo tvornej adaptácie prevzatých slov v slovenčine* (str. 143 – 197). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ološtiak, M. (2009). O názoroch na preberanie cudzích lexikálnych jednotiek do slovenčiny. V M. Považaj (Ed.), *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia* (str. 87 – 95). Veda.
- Ološtiak, M. (2010). Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). *Jazykovedný časopis*, 61 (1), 31 – 42.
- Ondrejovič, S. (2014). Homo loquens v čase globalizácie. V J. Kesselová, M. Imrichová, M. Ološtiak (Eds.), *Registre jazyka a jazykovedy II* (str. 51 – 56). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Orgoňová, O. (1998). *Galicizmy v slovenčine*. Stimul.
- Popovičová Sedláčková, Z. (2013). *Slang v mládežníckom diskurze*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Slančová, D. (2023). Socioštylistika. V D. Slančová et al. (Eds.) *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)* (str. 9 – 23). Prešovská univerzita v Prešove.
- Vojtek, D. (2021). Slovo tvorná adaptácia galicizmov. V M. Ološtiak (Ed.), *Kapitoly zo slovo tvornej adaptácie prevzatých slov v slovenčine* (str. 71 – 142). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Wachtarczyková, J. (2015). Socionymá – pomenovania spoločenských skupín (na príklade názvov občianskych združení a súťažných dvojíc). V I. Valentová (Ed.), *19. slovenská onomastická konferencia: zborník referátov* (str. 478 – 497). Veda.

Романа Кролчикова

АНАЛИЗА ЛЕКСИЧКИХ АНГЛИЦИЗАМА И МОТИВАЦИЈЕ ЗА ЊИХОВУ УПОТРЕБУ У САВРЕМЕНОМ СЛОВАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Рад се бави процесима акомодације и асимилације у коришћењу лексичких англицизама. Пажња је посвећена англицизмима у конкретној сфери комуникације – влогосфери. Влогосфера је саставни део интернет комуникације а њен доминантни жанр је видео-блог (скраћено влог). Видео-блог је жанр у оквиру интернет комуникације који се реализује у виду аудио-визуелног снимка и даље објављује путем онлајн видео-портала с циљем самопрезентације протагонисте, његовог личног мишљења, ставова, интересовања и активности или вештина на атрактиван и оригиналан начин, редовно или у епизодама. Аутори влогова су влогери, одн. јутјубери. Они се одликују специфичним начином говора којим се представљају у својим видеима. Због тога говор влогера посматрамо као комуникацијски регистар онако како га дефинише Д. Сланцова (2023). Англицизми у овом регистру представљају тзв. маркере регистра (Ološtiak, 2010), тј. она лексичка средства која влогери преферирају. Оваквим изражајним средствима се уједно конституише и конвенционализује говор влогера.

Утврдили смо да у оквиру овог регистра англицизми представљају вербална изражајна средства која влогери преферирају у својим наступима из различитих разлога, не само ради номинације. На прагматичку мотивацију употребе англицизама надовозује се и њихова лексичка мотивација и начини адаптације. На основу спроведеног истраживања издвојили смо три групе англицизама према њиховим социостилистичким особинама: 1. англицизми типични за језик влогера као микросоцијални вербални регистар, 2. емоционално мотивисани англицизми и 3. генерацијски англицизми.

У прву групу спадају пре свега професионализми или речи које функционишу као квазитермини и имају високу дистрибуцију у текстовима. Другу категорију чине лексичка средства емотивне оцене и експресивне оцене која служе да наступ влогера учине атрактивним. У трећој групи су англицизми типични за савремену, младу генерацију говорника словачког језика који представљају примарну циљну групу која прати видео-блогове.

Кључне речи: англицизам, адаптација, вербални регистар, влог, влогосфера

Romana Krolčíková

**ANALYSIS OF LEXICAL ANGLICISMS AND MOTIVATIONS
FOR THEIR USE IN CONTEMPORARY SLOVAK**

Summary

In the paper, we focused on accommodation and assimilation processes in the use of lexical anglicisms.

We focused our attention on anglicisms in a specific communication sphere, namely the vlogosphere. The vlogosphere is part of the Internet communication sphere, and its priority genre is a video blog (abbreviated vlog). A video blog is a genre of the Internet communication sphere in the form of an audiovisual recording published through an online video portal, the purpose of which is the self-presentation of the protagonist, his own thoughts, opinions, interests and activities, or skills in an attractive and original form on a regular or episodic basis. The creators of vlogs are vloggers or youtubers. They are characterised by a specific verbal way in which they present themselves in their videos. Therefore, we look at the speech of vloggers as a communicative register as defined by D. Slančová (2023). Anglicisms in this communication register represent the so-called register markers (Ološtiak, 2010), i.e. lexical devices that are preferred verbal devices among vloggers. At the same time, the expression of vloggers is constituted and conventionalised by these verbal means.

We found that within this communicative register, anglicisms represent verbal means that vloggers prefer in their speech for various reasons, not only for naming. The pragmatic motivation for using anglicisms is also followed by their lexical motivation and ways of their adaptation.

Based on our research, we identified three groups of anglicisms based on socio-stylistic features: 1. anglicisms indicative of vloggers' speech as a micro-social communication register, 2. emotionally motivated anglicisms, and 3. generational anglicisms.

The first group mainly includes professionalisms or words that function as quasi-terms with a high textual distribution. The second category includes expressively and emotionally evaluating lexical devices, mainly with an attractive function. The third group consists of anglicisms typical of the current young generation of Slovak users, who are among the primary target group of video blog followers.

Keywords: anglicisms, adaptation, communicative register, vlog, vlogosphere

Anna Makišová¹

Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-2535-4089>

PREKLADY UČEBNÍČ Z GEOGRAFIE PRE ZÁKLADNÚ ŠKOLU²

V príspevku sa zameriame na preklady učebníc zo srbského do slovenského jazyka z vyučovacieho predmetu geografia pre základnú školu. Predmetom výskumu sú učebnice, ktoré vyšli vo vydavateľstve Klett v Belehrade v rokoch 2019 – 2021. Budeme si všímať a analyzovať preklady vlastných podstatných mien (vlastné mená a priezviská, názvy kontinentov, štátov, miest, riek, vrchov a pod.), všeobecných podstatných mien, niektorých značiek a interpunkčných znamienok do slovenčiny. Budeme analyzovať, ako sú transkribované jednotlivé grafémy z cyriliky (ћ, њ, џ, х, њ, љ) pri prepise do latinského písma. V príspevku poukážeme aj na to, či sa v preložených učebniciach dodržiava pôvodný pravopis, ako sú zapísané rodné mená a priezviská z latinského a gréckeho jazyka, ako aj z iných jazykov. Kedy sa zachováva pôvodný pravopis cudzojazyčných mien a grafémy z pôvodného jazyka a kedy sa mená poslovenčujú. Z aspektu slovenského jazyka si budeme všímať aj preklady ženských srbských priezvisk do slovenčiny. Taktiež nás bude zaujímať, ako sa prekladajú názvy miest, kedy používame nezdomácnené zemepisné názvy a kedy používame poslovenčenú podobu. V príspevku uvedieme aj niektoré odklony z pravopisného hľadiska, ktoré sa vyskytli v učebniciach.

Kľúčové slová: slovenský jazyk, srbský jazyk, preklad, vlastné meno, transkripcia

Predmetom nášho výskumu budú učebnice z geografie pre základnú školu pre piaty, šiesty a ôsmy ročník³ preložené zo srbského do slovenského jazyka. Učebnice vyšli vo vydavateľstve Klett v Belehrade. Všetky tri učebnice preložila prekladateľka Milina Križanová. Jazykovú úpravu piatackej učebnice urobila Katarína Melegová-Melichová, šiestackej Anna Horvátová a ôsmackej Anna Hrková.

¹ makisova@ff.uns.ac.rs

² Tento príspevok je parciálnym výsledkom v rámci projektu *Preklad ako zložka vyučovacieho procesu*, ktorý financuje Regionálne ministerstvo vysokoškolského vzdelávania a vedeckovýskumnej činnosti Vojvodiny (v origináli Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost Vojvodine).

³ p. Pramene V., VI., VIII.

Výber učebníc bol náhodný. Učebnice obsahujú okrem textu aj fotografie, mapky, tabuľky, grafy a pod., pod ktorými alebo v rámci ktorých je text, ktorý si tiež budeme všímať a bude predmetom nášho výskumu. Pri uvádzaní príkladov nebudeme odkazovať na konkrétnu stranu a učebnicu, z ktorej sme excerpovali. Len v prípade, ak to budeme považovať za dôležité, uvedieme spomenuté údaje.

Učebnice z geografie sme si zvolili z toho dôvodu, že nás zaujalo, ako sa zapisujú a prekladajú rozličné geografické názvy a ako sa pritom dodržiavajú pravidlá pri zapisovaní, ktoré platia v spisovnej slovenčine. Pri výskume sme postupovali tak, že sme najprv excerpovali materiál z preložených učebníc a potom sme vyhľadávali ekvivalent v origináli. Vyexcerpovaný korpus sme následne zoradzovali do jednotlivých tematických okruhov (priezviská, názvy kontinentov, krajín, miest, sídlisk, oceánov, riek, morí, vrchov, pohorí, plošín a pod.). Uvedený materiál sme porovnávali v slovenskom a v srbskom jazyku a analyzovali z jazykového aspektu (najmä pravopisného). Zaujímalo nás, či sa v slovenčine dodržiava pôvodný pravopis, ako zapisujeme vlastné mená (najmä inojazyčné, preložené do slovenského jazyka), ako sú zapísané srbské grafémy, či sa dodržiavajú pravidlá transkripcie do slovenčiny a pod. V príspevku uvedieme aj niektoré odklony z pravopisného hľadiska, ktoré nastali pod vplyvom srbského jazyka.

Aby bol preklad dobrý, jeho prekladateľ musí ovládať ako východiskový, tak aj cieľový jazyk. Predpokladáme, že prekladateľka všetkých spomínaných učebníc dobre pozná terminológiu z tohto odboru. Milina Križanová bola dlhé roky zamestnaná ako prekladateľka vo vláde autonómneho regiónu Vojvodiny (v origináli Pokrajinska vlada Vojvodine) a navyše aj v predchádzajúcich rokoch prekladala učebnice z geografie do slovenského jazyka, ktoré vyšli vo vydavateľstve Ústavu pre učebnice v Belehrade.

O prepise zo srbčiny do slovenčiny sme písali už v štúdiu *Preklady učebníc Svet okolo nás, Príroda a spoločnosť a Dejepis 6* do slovenčiny v zborníku prác *Preklad vo výskumoch vojvodinských Slovákov*, ktorý bol uverejnený v elektronickej podobe.

Pôvodné učebnice, ktoré boli predmetom nášho výskumu, sú napísané po srbsky, cyrilikou. Predtým, ako budeme uvádzať príklady, uvedieme pravidlá prepisu zo srbčiny (na zapisovanie sa používa cyrilika) do slovenčiny (používa sa latinka). Riadili sme sa pravidlami, ktoré sa uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu. (Makišová, 2023: 10)

Samotný názov učebnice je premenovaný v porovnaní s predchádzajúcimi učebnicami, ktoré sa používali vo vyučovaní na druhom stupni základného vzdelávania. Učebnice, ktoré sa doteraz používali, vyšli vo vydavateľstve Ústavu pre

učebnice v Belehrade. Používalo sa pomenovanie zemepis. Na označenie učebníc, podľa ktorých sa v súčasnosti vyučuje, je použité apelatívum gréckeho pôvodu geografia. Predpokladáme, že aj v ďalších dokladoch (v triednej knihe a v žiackej knižke žiakov) je použitý vhodný termín v súlade s premenovaním vyučovacieho predmetu.

Ako sme už spomenuli vyššie, základným predpokladom dobrého prekladu je, aby prekladateľ dobre ovládal východiskový a aj cieľový jazyk. Preto si profesia prekladateľa vyžaduje neustále štúdium, zdokonaľovanie sa v materinskom jazyku a poznanie toho druhého jazyka. Učebnice, ktoré boli predmetom nášho výskumu, ako už bolo naznačené, prekladala osoba, ktorá má bohaté skúsenosti v prekladateľskej praxi a aj v odbore geografia. Ďalší aspekt, ktorý je dôležitý pri preklade a ktorý by sa mal zohľadniť, je fakt, že nie vždy má prekladateľ dostatok času na to, aby si overil správnosť informácií. Prekladateľ jednoducho prekladá text, ktorý dostane do rúk. Niekedy sa môže stať, že zo strany autora môže dôjsť k porušeniu jazykovej normy alebo k ortografickej chybe ako vo východiskovom texte, tak aj v preklade. Môže to viesť k pochybnostiam, či je chyba naozaj chybou alebo či vyplynula z originálu a je súčasťou východiskového textu.

Analýza vyexcerpovaného korpusu

Vlastné mená a priezviská. V rámci tejto skupiny uvedieme príklady vlastných osobných mien prebraných z gréckeho a latinského jazyka, priezvisk zo srbského jazyka a aj z iných jazykov (taliankeho, nemeckého, poľského, portugalského), ktoré sa vyskytli v skúmaných učebniciach.

Vlastné mená prebrané z gréckeho a latinského jazyka sa v slovenčine najčastejšie končia na -es, -us, -os v nominatíve jednotného čísla. Pri ohýbaní sa uvedené zakončenie odsúva (*Eratosthenes* – *Ератостен*, *Manouelos* – *Манолло*). Prekladateľka uvedené pravidlo dodržala. Propriá gréckych filozofov sú zapísané podľa pravidiel slovenského a srbského pravopisu, napr. *Anaximandros* – *Анаксимандер*, *Eratosthenes* – *Ератостен*, *Ptolemaios* – *Птоломеј*. V slovenčine sa podľa pravidiel grécke a latinské mená zapisujú grafémou x. Aj v tomto smere prekladateľka dodržala uvedené pravidlo. Cudzie vlastné mená a priezviská sa vyskytli iba v nominatíve jednotného čísla.

Pri transkribovaní vlastného mena a priezviska nemeckého geografa Alexandra von Humboldta (*Alexander von Humboldt* – *Александр фон Хумболт*) sa dodržiavajú pravidlá zápisu v slovenčine. Pri hesle Alexander sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G* uvádza, že toto vlastné meno píšeme s písmenom x. V *Pravidlách slovenského pravopisu* (ďalej PSP) sa zasa uvádza, že pri prepise zo srbského písma sa *кс* v slovenčine zapisuje ako *кс*: *Aleksander*. Pri zapisovaní mena *Alexander* sa prekladateľka riadila pravidlami zapisovania vlastných mien grafémou x. Srbskú grafému x do slovenčiny podľa PSP transkribujeme ako h: Humboldt. Ďalej uvidíme, že srbskú grafému x niekedy do slovenčiny

transkribujeme aj ako ch (v slovenčine rozlišujeme grafémy a hlásky h a ch, kým v srbčine hrtanová hláska h neexistuje). Grécke vlastné meno *Platón* – *Платон* si v slovenčine zachováva v koreni slova dlhé ó, čo je pre slovenský jazyk cudzie.

Meno portugalského moreplavca *Fernando Magellan* – *Фернандо Магелан* je v oboch jazykoch zapísané podľa pravopisných pravidiel. Aj pri zapisovaní ďalších mien a priezvisk z talianskeho a poľského jazyka sa dodržiavajú v učebnici pravidlá slovenského pravopisu, zachováva sa pôvodná podoba *Giordano Bruno* – *Ђордано Бруно*, *Galileo Galilei* – *Галилео Галилей*, *Mikuláš Kopernik* – *Никола Коперник*.

Pri zapisovaní vlastných mien a priezvisk prebraných zo srbského jazyka sa používajú srbské grafémy (ć, đ, nj, dž, g) podľa PSP, ako napr.: *Jovan Cvijić* – *Јован Цвијић*, *Vuk Stefanović Karadžić* – *Вук Стефановић Караџић*, *Arsenije III. Černojević* – *Арсеније III Чарнојевић*, *Paja Jovanović* – *Паја Јовановић*, *Jovan Đorđević* – *Јован Ђорђевић*, *Tanja Parezanovićová* – *Тања Парезановић*, *Dragoslav Srejojić* – *Драгослав Срејовић*.

Priezviská ženského rodu. V učebniciach, ktoré boli predmetom nášho výskumu, sa vyskytli aj slovenské ženské priezviská. Ide o prekladateľku a jazykové redaktorky, ktoré vykonali jazykovú úpravu textu. Priezviská majú prechýlenú podobu v súlade s pravidlami slovenského jazyka: *Milina Križanová*, *Katarína Melegová-Melichová*, *Anna Horvátová*, *Anna Hrková*. Srbské ženské priezviská, ktoré sa vyskytli v skúmaných učebniciach, sú zapísané podľa pravidiel, teda v prechýlenej podobe. Pritom sú uplatnené pravidlá prepisu cyrilských písmen do latinky (ć, đ, nj, ks, g): *Tanja Parezanovićová* – *Тања Перазић*, *Anđelka Jovanovićová* – *Анђелка Јовановић*, *Ana Georgievová* – *Ана Георгиев*, *Zorana Petrovićová* – *Зорана Петровић*, *Sanja Manojlovićová* – *Сања Манојловић*, *Iva Bašovićová* – *Ива Башовић*, *Sanja Topalovićová* – *Сања Топаловић*, *Danijela Obradovićová* – *Данијела Обрадовић* *Arsićová* – *Арсич*, *Gordana Kneževićová* – *Гордана Кнежевић* *Orlićová* – *Орлић*, *Aleksandra Milikićová* – *Александра Миликић*.

Názvy kontinentov. Podľa PSP píšeme názvy kontinentov a subkontinentov s veľkým začiatočným písmenom (Ondrejovič et al., 2013: 59). V našom výskume sme vyexcerpovali tieto vlastné mená: *Latinská Amerika* – *Латинска Америка*, *Ázia* – *Азија*, *Afrika* – *Африка*, *Severná Amerika* – *Северна Америка*, *Južná Amerika* – *Јужна Америка*, *Antarktída* – *Антарктик*, *Európa* – *Европа*, *Austrália* – *Аустралија*. V oboch jazykoch sa dodržiava pravidlo o písaní veľkých písmen. Aj viacslonné pomenovania kontinentov píšeme s veľkým začiatočným písmenom.

Názvy planét. Podľa PSP (Ondrejovič et al., 2013) sa názvy planét, hviezd, komét a iných objektov vo vesmíre píše s veľkým začiatočným písmenom. Rovnako tak aj v srbčine sa názvy planét píše s veľkým začiatočným písmenom. V našom výskume sme nezaznamenali odklon od uvedeného pravidla, napr.: *Zem* – *Земља*, *Mliečna cesta* – *Млечни пут*, *Slnko* – *Сунце*, *Proxima* – *Приксима*, *Orión* – *Орион*,

Veľký a Malý voz – Велика и Мала кола, Veľká a Malá medvedica – Велики и Мали медвед, Polárka – Северъача, Mliečna dráha – Кумова слама. Pri preklade *Mliečna dráha* sa v zátvorke uvádza po srbsky *Kumova slama*, lebo pomenovanie bolo utvorené podľa srbskej legendy. Pomenovanie objektov vo vesmíre ako *Slniečna sústava – Сунчев систем* sme v slovenčine v našom výskume zaznamenali zapísané dvojako: v piatačkej učebnici (V.: 13) je spojenie napísané s malým, ale aj s veľkým začiatočným písmenom. Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* z roku 2003 a *PSP* sa slnečná sústava ako astronomický pojem, druh objektov vo vesmíre píše s malým začiatočným písmenom. Ďalej v registri pojmov v slovenskej učebnici (V.: 124) sa slnečná sústava uvádza s malým začiatočným písmenom. Pri opätovnom vydaní učebnice z geografie odporúčame uvedenú rozkolísanosť upraviť a zapísať jednotne. Oproti tomu v srbčine dvojslovné pomenovanie *Сунчев систем* píšeme s veľkým začiatočným písmenom. Možno to ovplyvnilo prekladateľku a lektorku. Ďalšie názvy planét, ktoré sa vyskytli v učebnici, sú podľa *PSP* zapísané s veľkým začiatočným písmenom: *Merkúr – Меркур, Venuša – Венера, Zem – Земља, Mars – Марс, Jupiter – Јупитер, Saturn – Сатурн, Urán – Уран, Neptún – Нептун, Pluto – Плутон, Mesiac – Месяц.* Pomenovanie *Halleyho kométy* podľa Edmunda Halleya, astronóma britského pôvodu, v slovenčine píšeme podľa pôvodu, kým v srbčine *Халејева комета*. Pri zapisovaní názvov planét v oboch jazykoch sa dodržali pravidlá pravopisu až na jednu výnimku.

Názvy oceánov, morí a riek. Pri názvoch oceánov a morí dvojslovné pomenovanie pozostáva z prídavného mena, ktoré píšeme s veľkým začiatočným písmenom, a všeobecného podstatného mena. V oboch skúmaných jazykoch platia rovnaké pravopisné pravidlá. Nezaznamenali sme odklon od normy, napr.: *Atlantický oceán – Атлантски океан, Tichý oceán – Тихи океан, Indický oceán – Индијски океан, Severný ľadový oceán – Северни ледени океан, Jadranské more – Јадранско море, Čierne more – Црно море, Egejské more – Егејско море, Iónske more – Јонско море, Tyrhenské more – Туренско море.* Pri niektorých sa dodržiava pôvodný pravopis v slovenčine (*Iónske more, Tyrhenské more*). Zaužívaná je slovenská podoba pomenovaní a pri všetkých sa uplatňujú pravidlá slovenského pravopisu. Pri názvoch riek sa zvyčajne neuvádza druhové označenie, všeobecné podstatné meno. Pomenovania riek sú vo väčšine jednoslovné. Pri tých, ktoré sú nám bližšie, sa používa poslovenčená podoba, napr.: *Dunaj – Дунав, Tisa – Тиса, Sáva – Сава, Timok – Тимок, Drina – Дрина, Volga – Волга, Tamiš – Тамиш, Ibar – Ибар, Vrelo – Врело, Godina – Година, Níl – Нил.* Pri dvojslovných pomenovaniach v oboch jazykoch sa pri zapisovaní píše veľké začiatočné písmená, napr.: *Veľká Morava – Велика Морава, Západná Morava – Западна Морава, Južná Morava – Јужна Морава, Biely Drim – Бели Дрим.* Na označenie kanálovej siete sa používa viacslovné pomenovanie *Dunaj-Tisa-Dunaj*, ktoré píšeme so spojovníkom. V učebnici pre ôsmy ročník nie je jednotne zapísané, a to dokonca na

rovnakej strane (VIII.: 166). Raz je uvedené so spojovníkom bez medzery, kým v druhom prípade je napísané tiež so spojovníkom, ale medzi slovom a spojovníkom je medzera. Pri opätovnom vydaní učebnice navrhujeme upraviť podľa pravopisných pravidiel.

Názvy krajín, miest, územných celkov. V rámci tejto skupiny slov rozlišujeme vlastné mená, pri ktorých sa uplatňuje transkribovanie názvov zo srbského jazyka do slovenského: *Prokuplje – Прокупље, Knjaževac – Књажевац, Žitoradja – Житорађа, Doljevac – Дољевац, Djunis – Ђунис, Vošnjane – Бошњане, Svrlijig – Сврљиг, Svodje – Свође, Pečenjevce – Печењевице, Sićevo – Сићево*. V uvedených vlastných menách sa podľa transkripcie uplatňuje písanie grafém lj, nj, ć, dj. Je len otázne, ako budú čítať spoluhlásku dj tí, ktorí nepoznajú srbský jazyk. Či to bude mäkká spoluhláska d', alebo dve spoluhlásky dj. Podľa PSP sa uvádza, že graféma ħ sa môže do slovenčiny transkribovať ako dj alebo đ. Je na autorovi, pre ktorú grafému sa rozhodne.

Pri zapisovaní nezdomácnených zemepisných názvov, vzdialených miest, krajín a pod. sa tieto zapisujú v pôvodnej podobe tak, ako sa píšu v pôvodnom jazyku. Rovnako tak aj pomenovanie mesta v Nemecku píšeme v nezdomácnenej podobe *Aachen*, kým v srbcine je zapísané podľa výslovnosti *Ахен, Мекка – Мека, Liverpool – Ливерпул, Guinea Bissau – Гвинеја Бисау*. Iné pravidlo platí pri zapisovaní veľkých alebo hlavných miest európskych štátov, názvov krajín, keď sa používa pôvodná cudzia podoba a vedľa nej aj zaužívaná slovenská podoba: *Wien – Viedeň, Paris – Paríž – Париз, Roma – Rím, Italia – Taliansko, Schweiz – Švajčiarsko, Rakúsko – Austria*. Upriamili by sme pozornosť na jeden fakt, ktorý sa uvádza v PSP:

V kartografických dielach (na mapách, v atlasoch a iných príručkách), rovnako zemepisných dielach (v odborných prácach), encyklopedických dielach a pod. sa na prvom mieste uvádza pôvodný názov, popri ňom (v zátvorkách, menším typom písma a pod.) vžitá slovenská podoba. (Ondrejovič et al., 2013: 41)

V praxi je viditeľný určitý odklon. V mapkách v učebniciach geografie sa uvádza iba jeden názov, preklad, resp. transkripcia do slovenčiny. Z praktických dôvodov by sa písanie dvoch podôb ani nedalo realizovať, lebo mapky v učebniciach majú rozmer najčastejšie na pol strany, resp. sú aj menšie, čo by spôsobilo ťažkosti pri používaní, názov by bol ťažko čitateľný. Vo Vojvodine sa poslovenčujú aj tie pomenovania miest, ktoré sú nám blízke, a tiež tie, v ktorých žije slovenské obyvateľstvo vo Vojvodine. Všimli sme si, že pri používaní hlavného mesta Srbska používateľ slovenského jazyka zo Slovenskej republiky použije tvar *Beograd*, kým používatelia slovenského jazyka vo Vojvodine používajú poslovenčenú po-

dobu *Belehrad*. Rovnako tak aj v uvedených učebniciach sú poslovenčené podoby názvov miest *Belehrad – Београд*, *Nový Belehrad – Нови Београд*, *Nová Pazova – Нова Пазова*, *Nový Sad – Нови Сад*, *Báčska Palanka – Бачка Паланка*, *Stará Pazova – Стара Пазова*, *Sriemska Mitrovica – Сремска Митровица*, *Zreňanin – Зрењањин*. Ako príklad poslovenčovania uvádzame aj príklady názvov krajín z mapiek, ktoré sa vyskytli v učebnici pre 6. ročník, napr.: *Turecko – Турска*, *Grécko – Грчка*, *Albánsko – Албанија*, *Čierna Hora – Црна Гора*, *Srbsko – Србија*, *Taliansko – Италија*, *Bosna a Hercegovina – Босна а Херцеговина*, *Rumunsko – Румунија*, *Bulharsko – Бугарска*, *Severné Macedónsko – Северна Македонија*, *Chorvátsko – Хрватска*, *Slovinsko – Словенија*, *Maďarsko – Мађарска*, *Rakúsko – Аустрија*, *Slovensko – Словачка*, *Česko – Чешка*, *Ukrajina – Украјина*, *Moldavsko – Молдавија*. Uvádzame aj niekoľko príkladov poslovenčených európskych miest: *Londýn – Лондон*, *Paríž – Париз*, *Berlín – Берлин*, *Rím – Рим*, *Atény – Атина*, *Kujev – Кујев*, *Viedeň – Беч*, *Темеšvár – Темишвар*, *Budín – Будим*, *Záhreb – Загреб*, *Florenca – Фиренца*, *Sasko – Саксонија*, *Benátky – Венеција*, *Štrasburg – Страсбург*.

V učebnici pre ôsmy ročník je podané učivo o Srbsku. Vo väčšine sa používa zaužívaný názov Srbsko. Keď ide o oficiálny názov, v učebnici sa prekladá ako Republika Srbsko. Podľa dostupných zdrojov a rozličných zákonných aktov na území Slovenskej republiky zaužívané spojenie pre náš štát je Srbská republika.

Súčasťou Srbska sú aj dve autonómne oblasti *Vojvodina – Војводина* a *Kosovo a Metóchia – Косово и Метохија*. Podľa PSP grafému x do slovenčiny transkribujeme ako h. Nemôžeme jednoznačne povedať, že vo všetkých pozíciách v slovenčine transkribujeme ako h, keďže v slovenčine rozlišujeme hrtanovú hlásku h a zadopodnebnú hlásku ch. Preto nie vo všetkých pozíciách transkribujeme len ako h, konkrétne aj pri lexéme *Metóchia*. V učebniciach, ktoré boli predmetom nášho výskumu, v spojení *Kosovo a Metóchia* použitá je spoluhláska ch.

Názvy plošín. Pri pomenovaní plošín použité sú slovenské podoby: *Báčska (Telečská) – Бачка (Телечка)*, *Titelská – Тителска*, *Sriemska – Сремска*, *Banátska – Банатска*, *Tamišská – Тамишка*. Pri odvodzovaní prídavných mien sa dodržiava pravidlo o rytmickej krátení v slovenčine.

Názvy pohorí. Názvy pohorí tiež píšeme s veľkým začiatočným písmenom. Keď ide o cudzojazyčné, dodržiava sa pravidlo, podľa ktorého sa zapisujú cudzie prebrané pomenovania, napr.: *Chimborazo – Чимборасо*, *Kilimandžáro – Килиманџаро*, *Mount Kenya – Кенија*. Pri zapisovaní pohorí na území Srbska, ktoré sú od nás vzdialené (t. j. od používateľov slovenského jazyka v oblasti Vojvodiny), sa ich názvy neposlovenčujú, ale je zaužívané srbské pomenovanie a pri zapisovaní sa používajú srbské grafémy (až na jednu výnimku (*Mrkonjský vis – Мркоњски вис*): *Veletin – Велетин*, *Oblik – Облик*, *Grot – Грот*, *Zvečan – Звечан*, *Treska – Треска*, *Ostrovica – Островица*, *Kupinova Glava – Купинова Глава* (v

dvojslovnom pomenovaní v oboch jazykoch všeobecné podstatné meno píšeme s malým začiatočným písmenom: *Kupinova glava – Купинова глава*) *Sokolske planine – Соколске планине*, *Bukulja – Букуља*, *Tilva Njagra – Тилва Њагра*, *Kumastakan – Кумастакан*, *Prvulove Čuke – Првулове чуке* (druhá časť dvojslovného pomenovania je rozdielne zapísaná v dvoch jazykoch). Podľa vysvetlenia v srbčine čuka je pomenovanie pre vrch. Podľa *PSP* v slovenčine všeobecné podstatné meno píšeme s malým začiatočným písmenom, správna podoba je *Prvulove čuke*. V šiestackej učebnici na mapke sú označené názvy pohorí v Srbsku, ktoré sú od nás vzdialené. Zapísané sú po srbsky a použité sú aj srbské grafémy (ć, lj): *Lepa gora*, *Tresibaba*, *Jablanica*, *Suva planina*, *Vidlič*, *V. Jastrebac*, *M. Jastrebac*, *Stara planina*, *Ozren*, *Jablanica*, *Babička gora*. Na tej istej mapke (VI.: 33) pohorie *Vlašská hora* a *Svrljišké hory* sú preložené a zapísané po slovensky. V ôsmackej učebnici je pomenovanie *Frušká hora – Фрушка гора* preložené a zapísané po slovensky, ale názvy ďalších pohorí sú zapísané po srbsky: *Velika Rudoka*, *Šarplanina*, *Vršačke planine*, *Kukavica*, *Goljak*, *Radan*, *Sokolovica*, *Vidojevica*, *Pasjača*, *Jastrebac*, *Dukat*, *Rujan*, *Besna kobila*, *Čemernik*, *Ostrozub*, *Bukovik*, *Stara planina*, *Suva planina*. Pri dvojslovných pomenovaniach všeobecné podstatné meno v oboch jazykoch je zapísané s malým začiatočným písmenom. Dodržiavajú sa pravopisné pravidlá platné v oboch jazykoch.

Všeobecné podstatné mená a niektoré značky. V učebnici pre šiesty ročník sa vyskytlo všeobecné podstatné meno vidiek (VI.: 80) ako synonymum apelatívov dedina, striedajú sa obidve: *sídla vidieckeho typu*; *sídla dedinského alebo vidieckeho typu*; *aktivita obyvateľstva vo vidieckych sídlach*. Uvedená lexéma sa vyskytuje v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* a v *Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G*. Domnievame sa, že našim žiakom je bližšia a pre naše prostredie je zaužívanejšia lexéma *dedina*. Lexéma *vidiek* sa neosvojila a nepoužíva sa bežne v našej jazykovej praxi (ide o našu organizáciu osídlenia a zaradenie na osi dedina – mesto). Pravdepodobne to pocítila a pochopila aj prekladateľka, keď ďalšie členenie podľa polohy a výzoru už uvádza: *dediny skupinového typu*, *dediny rozptýleného typu* a *dediny lineárneho typu*. V učebnici sa tak striedajú lexémy *vidiek* a *dedina*, ktoré, myslíme si, môžu mýliť žiakov šiesteho ročníka.

Ak má žiak vpísať niečo na určité miesto, používa sa nejednotné pomenovanie v učebniciach, ktoré boli predmetom nášho výskumu. V piatackej učebnici sa používa apelatívum *pole*: *do prázdnych polí* (V.: 58), *do zodpovedajúcich polí* (V.: 54), *vyplň prázdne polia tak...* (V.: 106). V šiestackej učebnici je to taktiež nejednotné, strieda sa apelatívum *políčko*: *do zodpovedajúceho prázdneho políčka* (VI.: 10), *do prázdnych políčok* (VI.: 32); a *pole*: *do zodpovedajúcich polí* (VI.: 17). Dokonca, na tej istej strane sa vyskytli obidve uvedené apelatíva: *do prázdnych polí*, *do zodpovedajúceho prázdneho políčka* (VI.: 10). V ôsmackej učebnici sa používa lexéma *pole*: *do príslušného poľa* (VIII.: 49); *do prázdneho poľa napíš*

(VIII.: 82); *zapišeš do príslušného poľa* (VIII.:102). Nechceme to označiť za veľkú chybu, ale myslíme si, že vzhľadom na identickú prekladateľku pri všetkých troch učebniciach by sa mala/mohla používať jednotná lexéma.

V učebniciach, ktoré boli predmetom nášho výskumu, sme si všimli aj niektoré odchýlky z pravopisného hľadiska. Chyby nastali pod vplyvom srbského jazyka, prekladateľka a jazykové korektorky nerešpektovali pravidlá v slovenčine pri zapisovaní stupňov a ďalších odchýlok, ktoré uvádzame nižšie. V piatackej učebnici geografie sú vyjadrené stupne Celzia. V srbčine a v slovenčine sa rozdielne zapisujú stupne Celzia. V slovenčine sa značky jednotiek, keď ide o stupne, oddeľujú od číselnej hodnoty medzerou. Značka jednotky Celziovej teploty je °C, pričom označenie stupňa ° a písmeno C tvoria jeden celok a píše sa bez medzery. Číselná hodnota sa od značky jednotky Celziovej teploty oddeľuje medzerou, napr. 6000 °C, kým v srbčine sa číselná hodnota od značky Celziovej teploty neoddeľuje medzerou. Uvedené pravidlo v piatackej učebnici geografie vo vydání po slovensky sa pravidelne nedodržiavalo: 28°C (V.: 65), 1 000°C (V.: 63), 26°C (V.: 74), 0°C (V.: 77). V ôsmackej učebnici je zapísané podľa pravidiel slovenského pravopisu: 44,9 °C (VIII.: 61), 7,9 °C (VIII.: 66), 80 °C (VIII.: 70).

Nejednotné v učebnici geografie pre 5. ročník bolo aj zapisovanie teploty pod bodom mrazu a nad bodom mrazu: -90 °C (V.: 63), -89,2 °C, + 56,7 °C (V.: 64), -70°C (V.: 77). Ide o znamienka - a +, ktoré píšeme v slovenčine bez medzery medzi číslicou a znamienkom, a keď vyjadrujeme teplotu pod bodom mrazu, vtedy píšeme kratšiu čiaročku, čiže spojovník.

V našom výskume sme vyexcerpovali aj odchýlky pri zapisovaní percent v slovenčine. Znak na označenie percenta sa najčastejšie používa v matematike. No niekedy aj v iných vedných odboroch potrebujeme vyjadriť niečo v percentách. Tak aj v učebnici geografie pre 5. ročník na vyjadrenie množstva, t. j. koľko z úhrnného povrchu Zeme prekrýva voda, autori použili percentuálne vyjadrenie. Pri zapisovaní treba prihliadať na pravidlá pravopisu v každom jazyku. V slovenčine medzi číslovku a značku percenta je potrebné vždy vložiť medzeru. V srbčine medzeru medzi číslovkou a značkou percenta nedávame. Uvedené pravidlá sa v učebnici po srbsky dodržiavali, kým v učebnici v slovenskom vydání sa pravopisné pravidlo nedodržalo: 71%, 28% (V.: 24), 29% (V.: 25), 78%, 21% (V.: 62), 85%, 30%, 5%, 15%, 70%, 95% (V.: 64). Pri opätovnom vydání navrhujeme zapisovanie percent upraviť podľa pravidiel. V učebnici pre ôsmy ročník sa uvedené pravopisné pravidlo dodržiavalo: 8 % (VIII.: 165), 40 % (VIII.: 159), 24 % (VIII.: 158).

Pravopisné pravidlá platia aj pri písaní interpunkčných znamienok spojovníka a pomlčky. V učebnici pre ôsmy ročník sa nedodržiava pravidlo o písaní spojovníka a pomlčky (na niektorých miestach), napr.: *Srbsko - sever; Srbsko - juh* (VIII.: 21); súčasťou Republiky Srbsko sú dve autonómne pokrajiny - *AP Vojvodina* a *AP Kosovo a Metóchia*; spôsobili vyvyšovanie najstaršej pevniny v tejto časti

- *Srbsko-macedónskeho masívu* (VIII.:31); z jednej panvy nové dve - *panónska a valašsko-pontská* (VIII.: 32); *množstvom zrážok (700–800 mm)* (VIII.: 65); *teplota vody 20–34 °C, 34–38 °C* (VIII.: 69); *obýva asi 450–500 jedincov* (VIII.: 90); *prehľad počtu obyvateľov 1948-2011* (VIII.: 97). Pri opätovnom vydaní navrhujeme urobiť opravy.

Po pozornom nahliadnutí do preložených učebníc geografie môžeme konštatovať, že prekladateľka vynaložila veľké úsilie na to, aby čo najlepšie, najpresnejšie a najvýstižnejšie preložila učivo zo spomínaného predmetu. Prekladateľka má bohaté prekladateľské skúsenosti a to aj v odbore geografie. Aj napriek tomu sa v prekladoch vyskytli niektoré nedopatrenia, ktoré navrhujeme pri opätovnom vydaní učebníc odstrániť. Tiež si myslíme, že príčinou chýb bola časová tieseň, prekladateľka a osoby, ktoré mali na starosti jazykovú úpravu – možno nemali dostatok času na to, aby si dilemy overili a konzultovali nielen s odborníkmi v uvedenej oblasti, ale aj so samotnými lingvistami. Tiež sa nazdávame, že pri prekladaní učebníc chýba jedno ohnivko, a to osoba skúseného redaktora, ktorá by zosúladila terminológiu. Redaktorská práca vo vydavateľstve by zvýšila kvalitu každej učebnice.

Literatúra

- Buzássyová, K., Jarošová, A. (Hl. red.) (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Veda. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Makišová, A. (2023). Preklady učebníc Svet okolo nás, Príroda a spoločnosť a Dejepis 6 do slovenčiny. V M. Šimáková Speváková (Ed.), *Preklad vo výskumoch vojvodinských Slovákov* (str. 9 – 28). Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-787-1>
- Pisárčiková, M. (Red.) (2004). *Synonymický slovník slovenčiny*. 3. nezm. vyd. Veda. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Považaj, M. (2013). *Pravidlá slovenského pravopisu*. VEDA, vydavateľstvo SAV.

Pramene

- V.: Kovačević, V., Topalovićová, S. (2019). *Geografija. Učebnica pre 5. ročník základnej školy*. Klett.

- VI.: Parezanovićová, T. (2020). *Geografia. Učebnica pre 6. ročník základnej školy*. Klett.
- VIII.: Plazinićová, T. (2021). *Geografia. Učebnica pre ôsmy ročník základnej školy*. Klett.
- Ковачевић, В., Топаловић, С. (2019). Географија. Уџбеник за 5. разред основне школе. Клетт.
- [Kovačević, V., Topalović, S. (2019). *Geografija. Udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Klett]
- Парезановић, Т. (2020). Географија. Уџбеник за 6. разред основне школе. Клетт.
- [Parezanović, T. (2020). *Geografija. Udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Klett]
- Плазинић, Т. (2021). Географија. Уџбеник за 8. разред основне школе. Клетт.
- [Plazinić, T. (2021). *Geografija. Udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Klett]

Ана Макишова

ПРЕВОДИ УЏБЕНИКА ИЗ ГЕОГРАФИЈЕ ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ

Резиме

У раду смо анализирали преводе са српског на словачки језик уџбеника из географије за основну школу. Сва три уџбеника која су била предмет нашег истраживања, превела је Милина Крижанова. Занимало нас је како се пишу и преводе различити географски називи и у којој мери се поштују правописна правила словачког књижевног језика, да ли се у словачком тексту поштује изворни правопис, како пишемо властита имена (пре свега она страног порекла, у преводу на словачки језик), како су записане српске графеме, да ли се поштују правила транскрипције која важе у словачком језику. Предмет нашег истраживања била су властита имена из грчког и латинског језика, презимена из српског и других језика (италијанског, немачког, пољског, португалског) која су се нашла у истраживаним уџбеницима. Анализирали смо начин транскрипције појединих српских ћириличних графема (ћ, њ, џ, х, њ, љ) на латиницу. У нашем истраживању смо пратили да ли се поштују правописна правила код записивања назива континената, планета, океана, мора, река, земаља, места и планина.

У истраживању смо се посветили и неким заједничким именицама (нпр. *vidiek*), писању римских бројева и начину записивања степена Целзијуса и процената у словачком и српском језику.

Кључне речи: словачки језик, српски језик, превод, властита именица, транскрипција

Anna Makišová

TRANSLATION OF PRIMARY SCHOOL GEOGRAPHY TEXTBOOKS

Summary

In the report, we talk about the translation of primary school Geography textbooks from Serbian into Slovak language. All three textbooks that were the subject of our research were translated by Milina Križanová. We were interested in how different geographical names are written down and translated and how the rules for writing them that apply in official Slovak are observed. Whether the original spelling in Slovak is observed, how we write our own names (especially foreign names translated into Slovak), how Serbian graphemes are written, and whether the rules of transcription into Slovak are observed. The subject of our research was proper personal names taken from the Greek and Latin languages, surnames from the Serbian language, but also from other languages (Italian, German, Polish, Portuguese), which appeared in the assessed textbooks. We analysed how individual graphemes from the Cyrillic alphabet (ћ, њ, џ, х, њ, љ) are transcribed when transliterated into the Latin script. In our research, we focused on whether the rules of Slovak spelling are observed when writing down the names of continents, planets, oceans, seas, rivers, countries, cities and mountain ranges.

In the research, we also focused on some common nouns (countryside), writing Roman numerals, how we write degrees Celsius and percentages in Slovak and Serbian.

Keywords: Slovak language, Serbian language, translation, proper nouns, transcription

Oľga Orgoňová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-0159-7198>

POUŽÍVANIE JAZYKA V DIGITÁLNEJ ÉRE. ASPEKTY JAZYKOVEJ INKLÚZIE²

Súčasnité používanie jazyka, teda rečová komunikácia digitálnej éry (alebo tiež rečové správanie), je neoddeliteľnou súčasťou sociálneho správania a bytia rozmanitých komunikačných spoločností v rozmanitých komunikačných situáciách. Súčasné humanitné vedy (medzi nimi lingvistika) reflektujú programové dokumenty Európskej únie s víziami do roku 2030, kde sa za jednu zo strategických priorít považuje rozvíjanie tzv. sociálneho kapitálu v zmysle podpory „plnohodnotného občianstva“ ľudí a ich participácie na širokom spektre verejných aktivít (od participácie na tvorbe komunálnych rozpočtov, cez spoluúčasť na riadení komúnit po mediálnu produkciu napríklad občianskych publicistov – blogerov či jazykovú seberealizáciu ľudových lingvistov, prevádzkovateľov jazykových poradní na sociálnych sieťach a i.). To všetko v duchu ideí sociálnej inklúzie, implikujúcich rovnosť príležitostí aktérov takéhoto diania, a to aj nevyškolených laikov vstupujúcich do verejných aktivít (porov. ISIAE, 2016). Príspevok sa sústreďuje na to, ako si vo vzťahu k tomuto európskemu sociálnemu zámeru počína slovenská lingvistika, respektíve aktéri lingvistických procesov – školení i ľudoví lingvisti.

Kľúčové slová: občianska (jazyko)veda, sociálna a jazyková inklúzia, ľahko zrozumiteľný jazyk, reštriktívny jazyk, inkluzívna štylistika

1. Občianska spoločnosť 21. storočia; pojmoslovie, ciele a výskumné stimuly. Kľúčovým politickým aj sociokultúrnym pojmom doby je *integrácia*, resp. *inklúzia*. Sociológovia D. Gerbery a R. Džambazovič vymedzujú pojem sociálnej inklúzie ako „proces, v rámci ktorého dochádza k zabezpečeniu prístupu k príležitostiam a zdrojom nevyhnutným na plnú participáciu na ekonomickom, sociálnom, politickom a kultúrnom živote v spoločnosti. Cieľom je odstraňovanie

¹ e-mail: olga.orgonova@uniba.sk

² Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*. Zodpovedná riešiteľka: doc. Alena Bohunická, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

bariér integrácie a vytváranie možností na realizáciu občianskych, politických a sociálnych práv“ (Gerbery/Džambazovič, 2011: 27). Ako to potvrdzuje aj formulácia slovenských sociológov R. Džambazoviča a D. Gerberyho, v období medzi 90. rokmi 20. storočia až do konca prvého desaťročia 21. storočia sa tieto pojmy (*inklúzia* a *integrácia*) voľne zamieňali. Až následne sa začalo dôslednejšie diferencovať pojmoslovie príbuzných pomenovaní reflektujúcich aktivizáciu a prekónávanie bariér v záujme ich *kohéznej* participácie na plnohodnotnom živote demokratického spoločenstva.

Tak pod konceptom *integrácie* sa rozumie kreovanie „spoločnosti pre všetkých“, v ktorej má každý jednotlivec vyvážené práva a povinnosti a hrá aktívnu úlohu vo verejnom diania. Vedľa toho sa vymedzil koncept *sociálnej inklúzie*. V jeho duchu ide o „podporné vytváranie príležitostí na prístup k zdrojom a spoločenským aktivitám pre znevýhodnených na báze veku, pohlavia, zdravotných obmedzení, rasy, etnicity, pôvodu, náboženstva, ako aj ekonomickej pozície a iného štatútu“ (cit. podľa ISIAE, 2016: 5; prelož. O. O.).

Sociológovia v súvisi s paradigmou občianstva kladú dôraz na niekoľko atribútov sociálnej politiky *občianskej spoločnosti*³: ráta sa v nej s nesankcionujúcimi intervenciami vládnych štruktúr smerom k podpore aktivizácie občanov „zdola“ (bottom-up) – jednotlivcov ako ochotných, zodpovedných a solidárnych verejných aktérov (Gerbery/Džambazovič, 2011). Politológovia D. Dobiaš a M. Gbúrová v súvisi s fenoménom občianstva a občianskej spoločnosti spresňujú, že funkciou takejto spoločnosti má byť demokratická kontrola vlády (Dobiaš/Gbúrová, 2020: 62). Jedným z kľúčových cieľov takto orientovaných politík v dobe liberálnej Európy s víziou do roku 2030 sa stalo zameranie na podporu rovnosti šancí ľudí, vzájomnú toleranciu a rešpekt.

Aspekty sociálnej kohézie heterogénnych komunít neignoruje ani jazykoveda. J. Dolník vo svojich prácach rozvíja úvahy o potrebe komunikačnokultúrneho diskurzu v špecifickom diskurze 21. storočia Slovákov a slovenčiny. Autor predstavuje kontext vysokej úrovne demokratizácie spisovného jazyka ako masovo využívaného „konštitučného faktora sociálneho života“ (Dolník, 2021: 92). Načrtáva kontext súčasnej spoločnosti v škále od vysoko vyspelej občianskej komunity (vytvárajúcej podmienky na participáciu občanov na rozhodovaniach

³ Z politického hľadiska pre občiansku spoločnosť je charakteristický slobodný rozvoj nezávislej občianskej aktivity, nerušená činnosť masových hnutí, spoločenských združení, politických strán a záujmových zoskupení. Občianska spoločnosť vytvára pre občana akési bezpečnostné pásmo, ktoré ho chráni pred neodôvodnenými tlakmi a zásahmi zo strany štátnych (mocenských) štruktúr. Občiansku spoločnosť tvoria predovšetkým slobodní a samostatní jednotlivci, spoliehajúci sa na vlastné sily, vstupujúci do spolupráce i súťaže s ostatnými členmi spoločnosti. Títo jednotlivci sa vyznačujú aktívnym občianskym postojom, záujmom o riešenie spoločenských problémov a starostlivosťou o veci verejné. Takáto občianska spoločnosť zodpovedných ľudí je súčasne nezlučiteľná s ideou a praxou sociálnej, etnickej, rasovej, náboženskej a inej exklúzie minorít či marginalizovaných ľudí a skupín. Prítom aktivita občianskych aktérov nie je jednostranne egocentrická, ale ráta s rešpektom a toleranciou a evokuje spektrum možných ciest a riešení. Porov. 30 najdôležitejších pojmov.

o verejných záležitostiach) až po sociálne formácie so sklonmi ku konzumnosti, hravosti, simplifikácie vytvárajúcej dopyt po ľahko zrozumiteľnej (populisticky zjednodušenej) a zábavnej produkcii či tiež po spoločnosť podliehajúcu úskaliam necenzúrovaných poloprávd, nepravd či dezinformácií. Obraz dobového diskurzu kompletizuje náčrtom liberalizovaného súkromného sociálneho priestoru. V ňom sa aktéri slobodne prejavujú podľa vlastnej vôle v každodennom masovom živote v prirodzenej snahe byť úspešní.

Uvedenú spontánno-intenčne sa formujúcu variabilitu dobového sociokomunikačného diskurzu dopĺňa výsostne intenčne stimulovaný koncept *inkluzívnej spoločnosti* (tvorcov verbálnych prejavov aj ich recipientov), ktorá „na seba viaže potrebu vzájomnej komunikačnej adaptácie. Tá má vyústiť do komunikačnej kultúry potvrdzujúcej odstránenie sociálnej exklúzie“ (Dolník, 2021: 94). V uvedenom politickom, spoločenskom, kultúrnom či jazykovom liberalizovanom kontexte sa dostáva na program dňa potreba adaptovania lingvistickej energie na opis, interpretačné vysvetľovanie a odporúčanie (viac než apriórne mimokontextové preskribovanie) spôsobov verbálno-neverbálneho správania plnohodnotného konkurencieschopného občana ukotveného v konkrétnom diskurze.

Lingvistike sa núkajú nové inšpirácie na podporu sociálnej inklúzie aj vzhľadom na vágne načrtnuté „rizikové“ sociálne statusy, spomínané v európskych dokumentoch vyššie pri potrebách budovania inkluzívnej spoločnosti. V hľadáčiku sa kontúruje antinómia „expert – laik“ ako spúšťač vedeckého reflektovania sebarealizácie neškolených odborníkov vstupujúcich do sociovedeckých konštelácií nevedcov s vedcami. V tomto smere vyslala užitočné impulzy tzv. občianska (jazyko)veda založená na spolupráci reprezentantov profesionálnej vedy a angažovaných laikov. Týmto smerom som sa uberala aj ja s kolegyňami za posledných 5 rokov pri tvorbe dvoch slovníkov profesionalizmov. V prípade *Slovníka divadelných profesionalizmov* (2019) pre laikov i odborníkov išlo o spoluprácu nás lingvistiek s divadelníkmi a v prípade *Slovníka policajných profesionalizmov* (2021) išlo o spoluprácu nás lingvistiek s príslušníkmi Policajného zboru SR. Práce možno považovať za „prvé lastovičky“ v zmysle praktickej slovenskej aplikácie konceptu *jazykovej inklúzie* ako búrania jazykových bariér medzi laikmi a odborníkmi prostredníctvom zozbieraných výrazových prostriedkov z ústnej reči profesionálov z daných odvetví.

2. Rozplývavosť pojmu „jazyková inklúzia“. Ako bolo naznačené, sociálnu inklúziu podporuje jazyková inklúzia. Na „bezbariérovú“ jazykovú komunikáciu slúži *inkluzívny jazyk*. Tento abstraktný koncept sa dá vymedziť minimálne trojako.

2.1 Inkluzívny jazyk ako „ľahko zrozumiteľný jazyk“ v praktickej komunikácii. V prvom poňatí pôjde o návody inštitúcií z praxe (napríklad prekladateľských subjektov či administratívnych orgánov) na zrozumiteľnú harmonickú a vyváženú interakciu medzi tvorcom textu a jeho recipientom. Pravda to, čo možno považovať za „optimálne zrozumiteľný“ inkluzívny jazyk, je

v rôznych kontextoch a konšteláciách aktérov rôzne. Totiž zrozumiteľnosť sa dá dimenzovať v škále, resp. tvorca ju vzhľadom na mentálnu pripravenosť adresáta môže stupňovať, ale aj degradovať (Dolník, 2021: 51; Dolník, 2013: 320).

Nejde o novú stratégiu, o zrozumiteľnosti uvažoval už Aristoteles. Ten na to upozorňuje v súvisi s argumentáciou, pravda, rovnaký efekt majú aj formulácie iných typov kompozície textu (napríklad deskriptívneho, naratívneho či explikatívneho). Autor to doslova vyjadril takto:

[...] nepáčia sa nám obyčajné entymémy (obyčajnými nazývame entymémy, ktoré sú každému známe a nemusí sa pri nich rozmýšľať), nepáčia sa nám ani entymémy, ktoré keď vyslovíme, sú trochu nezrozumiteľné, ale páčia sa nám tie, ktorých zmysel poslucháč pochopí alebo hneď po vyslovení, hoci ich skôr nechápal, alebo mu ich obsah vysvitne o malú chvíľu. Lebo každý sa takýmto spôsobom učí niečo nové... (Aristoteles, 2009: 204)

Juraj Dolník (op. cit.) zasa odkazuje na Erasma Rotterdamského, ktorý používal pojem *erudita perspicuitas* – „učená jasnosť“ a interpretuje ju podobne, ako bolo načrtnuté aristotelovské chápanie, teda že takáto jasnosť má edukačný potenciál a pri takto koncipovanej výpovedi sa adresát aj niečo naučí⁴.

Jeden z návodov, ako „simplifikovať“ prejav, núkajú autori kolektívnej publikácie *Srozumiteľné vyjádřování* (Schulz von Thun et al., 2013; 1. vydanie originálu 1981). Tí sa opierajú o štyri znaky zrozumiteľnosti: *jednoduchosť, transparentné členenie, dĺžka a dynamickosť*. Jednoduchosť súvisí s preferovaním neterminologickej a konkrétnej lexiky, jednoduchých viet a uplatňovania nástrojov názornosti. Členenie znamená transparentné segmentovanie textu na menšie úseky, využívanie akýchsi „návestných“ medzitekstov (napr. v novinách perexov, na internete napríklad upútavkových stručných osnov typu „v texte sa dozviete“), či tiež usporadúvanie častí textu v logickej následnosti. Dĺžka a priori evokuje skôr „krátkosť“, výstižnosť a hutnosť. Posledný parameter dynamickosť evokuje „príbehovosť“ s preferenciou dynamických pomenovaní, ktorá je predpokladom väčšej záživnosti než statické opisné texty s prevahou menných výrazov.

V istých sférach súčasnej komunikácie sa smeruje aj priamočiaro k extrémne ľahkej komunikácii. Rozmach prvoplánovej komunikácie je spätý s „relaxačnými“ jazykovými prejavmi na sociálnych sieťach (porovnaj Instagram), ale napríklad

⁴ V prospech „zvládnuteľne náročného“ prejavu hovorí aj súčasná pedagogicko-psychologická veda. V modernom pojmosloví inkluzívneho vzdelávania záujem o takúto zrozumiteľnosť je spojený s koncipovaním obsahu vzdelávania orientovaného na študenta. Pod tým sa rozumie aproximácia k optimálnej zrozumiteľnosti. Má ísť o stimulovanie reflexívnej (teda nie automatickej) recepcie (Dolník/Bajzíkova, 1997). Recipient musí vyvinúť istú snahu prekročiť svoju mentálnu komfortnú zónu, aby porozumel (viac pozri v Pešek et al., 2019).

aj na webstránkach komerčných subjektov; v oboch prípadoch je simplifikácia textu spojená s vytlačáním textu obrazom (statickým či dynamickým), resp. s jeho redukciou. Touto multimodálnou stratégiou sa autori usilujú o zvýšenie atraktívnosti svojich stránok v záujme čo najvyššej sledovanosti masami „pohodlného“ konzumentského publika.

Simplifikácia ako štandardný postup sa uplatňuje aj v sebaaprezenačných dokumentoch napríklad orgánov EÚ v snahe o maximálne sprístupnenie všeobecne užitočných informácií „pre každého“. Tiež sa dá aplikovať na didaktické účely vo výchovnovzdelávacom prostredí alebo tiež v špecifických podmienkach komunitného tlmočenia (napríklad cudzincom – azylantom). V súčasnosti sú dostupné čoraz kratšie príručky aj s odporúčaniami stratégií na tvorbu ľahkých textov – ak v roku 1981 vytvoril vyššie spomenutý nemecký autorský tím 200-stranovú publikáciu, dnes sa na tento účel tvoria 10- až 15-stranové odporúčacie graficky i farebne živé a názornými ilustráciami pretkané publikácie: porov. v angličtine *Inclusive Communication Strategies*, alebo príručka v slovenčine v réžii Generálneho riaditeľstva pre preklad do SJ pri EK: *Ako písať zrozumiteľne*.

Takéto vizuálne zatriktívnené jadrné príručky sú samy o sebe ukážkou simplifikovaných manuálov a na jednej strane slúžia na stimulovanie motivácie pre fakultatívne publikum, aby malo vôľu sa nimi zaoberať. Na druhej strane treba mať na pamäti potrebu odstupňovania „jednoduchosti“ pri príprave komunikátov pre rôzne kategórie adresátov, aby sa neprimeraným celoplošným zjednodušením nesmerovalo k digitálnej „demencii“ (Spitzer, 2018), teda k spohodlneniu až útlmu mentálnej aktivity bežných (vekovo aj mentálne zreých a jazykovo spôsobilých) komunikantov v dôsledku prehnanej trivializácie komunikátov a všestranného nahrádzania mentálnej práce technickými pomocníkmi, ktorí sú naprogramovaní na „myslenie“ za ľudí v každodennom živote (Floridi, 2019)⁵.

2.2 Inkluzívny jazyk ako prejav jazykovej ideológie „zhora“ i „zdola“. V druhom chápaní sa *inkluzívny jazyk* javí ako nástroj jazykových reštrikcií a má podobne ako prvé vymedzenie aplikačnú povahu. Dá sa vnímať ako vec profesionálnej jazykovej ideológie nastavovanej „zhora“, ale aj ako vec v rukách angažovaných laických jednotlivcov či skupinových iniciatív „zdola“⁶. Podoby

⁵ Iná je situácia, ak má ísť o komunikáciu so zdravotne špecifickým adresátom. Tak jestvujú napríklad návody na ľahko čitateľný jazyk aj pre osoby so špecifickými mentálnymi problémami (viac pozri *Informácie pre všetkých. Európske pravidlá tvorby ľahko čitateľných a ľahko zrozumiteľných informácií*, 2012).

⁶ V tejto súvislosti približuje východiská tzv. reštriktívnej komunikácie, čiže obmedzujúceho vyjadrovania komunikantov sociolingvista I. Lanstyák takto: „Reštriktívna komunikácia je zaujímavým prípadom jazykovej akomodácie, prispôsobovania sa partnerovi... skúma, akým spôsobom, z akého dôvodu a v akých prípadoch dochádza medzi partnermi v komunikácii ku konvergentnému alebo divergentnému komunikačnému správaniu... Skúmanie problematiky reštriktívneho písania tak môže prispieť k lepšiemu porozumeniu akomodačných aspektov ľudskej komunikácie“ (Lanstyák, 2022: 299).

takéhoto inkluzívneho jazyka predstavujú konkrétne manuály, odkrývajúce „sporné miesta“ jazyka a núkajúce možnosti ich štylistických, lexikálnych, slovotvorných či gramatických obmien. Cieľom je konkretizovať jazykové riešenia na vylúčenie sexistických, rasistických alebo inak zaujatých formulácií či ich segmentov, vnímaných ako diskriminačné vo verejnej komunikácii. Tak sú orientované mnohé práce nachádzajúce oporu v európskej agende: porov. napr. príručku na slovenskej webstránke Generálneho riaditeľstva pre preklad do slovenčiny pri EK v Luxemburgu či pri EP v Bruseli: *Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente* (2018); prípadne webové dokumenty na Slovensku: Štefaňáková (2020); *Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky* (2014); *Rodovo neutrálny jazyk* (2022) .

Osobitnou kategóriou propagátorov takto chápaného inkluzívneho jazyka sú angažovaní občianski aktivisti, identifikujúci sa spravidla súčasne so sociálne motivovanými občianskymi iniciatívami (napríklad na podporu feminizmu, LGBTI+ a i.). Ambíciou takýchto propagátorov *inkluzívneho jazyka* ako „korektného“ voči minoritám či citlivého voči nim je pritom vnášať inovačné výrazové prostriedky do celospoločenskej komunikácie. Aj oni prinášajú (vzájomne nekoordinované) návrhy, návody, brožúry s cieľom iniciovať „scitlivenie“ jazykového správania majoritnej populácie.

Samotné návody sa nezakladajú na vedeckej reflexii spontánneho neautoritatívneho konštituovania a fungovania jazyka, ani sa neopierajú o výskumy jazykovej situácie v krajine na báze sociologických či sociolingvistických výskumov. Predstavujú prevažne taxatívne binárne štruktúry „správnych vs. nesprávnych“ prostriedkov, ktoré sa „musia“ či naopak „nesmú“ používať. Neraz dochádza pritom aj k oslabeniu zrozumiteľnosti⁷. Prirodzené fungovanie jazyka sa, pravda, vylučuje s takýmito umelými antinomickými direktívami, a tak inkorporovanie týchto verejne dostupných „predpisov“ spravidla nemá vysokú účinnosť. Šanca, že by sa takto iniciované výrazové prostriedky stali viabilné (životaschopné) a presadili sa v celospoločenskej komunikácii, je neveľká.

Navyše autori – jednotlivci či kolektívy – nemajú legislatívne kompetencie ani mocenskú pozíciu preskribovať svoje odporúčania, len svoje propozície zverejňujú s vyššou či nižšou mierou apelatívnosti. V ich príručkách inkluzívneho jazyka sa väčšinou neráta s toleranciou alternatívy. To sa vzdaľuje aj od východiskového sociologicko-politologického konceptu inkluzívnosti ako navodzovania obojstranne egalitného vzťahu, rátajúceho „s rešpektom a toleranciou a evokujúceho spektrum možných ciest a riešení“ (porov. *30 najdôležitejších pojmov*).

⁷ Na facebookovej stránke istého menšinového spolku sa objavovali napríklad formulácie typu: „Už dve naše členstvá publikovali v časopise *Kapitál*“ v zmysle „dvaja naši členovia publikovali v časopise *Kapitál*“. Generické maskulínium „členovia“ bolo teda v texte nahradené alternatívnym vyjadrením plurálu s príponou *-stvo*. To je jedna z požiadaviek na generovanie výrazov rodovo citlivého jazyka: nahrádzať slová ako *učitelia, študenti, zamestnanci, hostia...* tvarmi *učiteľstvo, študentstvo, zamestnanectvo, host'ovstvo*.

Na zvýšenie účinnosti naznačenej alternatívy pestovania inkluzívneho jazyka „zdola“ (prevažne nelingvistami) by azda stálo za pokus vstúpiť do širšej sociomediálnej a sociovedeckej komunikácie⁸ (s rôznymi profesijne aj názorovo profilovanými aktérmi: sociológmi, právnikmi, mediálnymi pracovníkmi, ľudovými lingvistami, ale tiež kvalifikovanými lingvistami... rôznych názorových orientácií) v snahe ponúknuť celostný obraz situácie, zvažovať jeho slabé a silné miesta, diskutovať o nich, ponúkať spektrum riešení pre rôzne situácie. Predpokladom na vstup do takéhoto dialógu je osvojenie si princípov *nenásilnej komunikácie* (rovnomenú publikáciu vytvoril M. Rozenberg v roku 2003 v angličtine – dostupný je český preklad vydaný viackrát od roku 2008 vo vydavateľstve Portál v Prahe, naposledy v roku 2022; Rozenberg, 2016).

2.3 Inkluzívny jazyk ako koncept teoretickej štylistiky (inkluzívna štylistika). Na podporu egalitnej sebarealizácie aktérov súčasných komunikačných aktov v dobe intenzifikovanej demokratizácie spoločnosti sa nastavuje aj akademická lingvistická teória, osobitne náuka o textotvorbe aj interpretácii textov v intenzifikovaných verejných dialogických interakciách. Potreba pripraviť súčasnú angažovanú verejnosť na efektívnu, pritom korektnú, vyváženú a nenásilnú verbálnu interakciu je silným stimulom na aktualizáciu predmetu školskej aj vedeckej štylistiky. V súvisi s fenoménom inklúzie ako kľúčového atribútu občianskej spoločnosti 21. storočia sa tak naliehavo otvára priestor pre inkluzívnu štylistiku.

Ide o náuku operujúcu v priestore interakčnej štylistiky. Prototypickými znakmi interakčnej štylistiky sú dialogickosť (slovenská štylistika 20. storočia ráta la skôr len deklaratívne s dialógom a teoreticky ho nerozvinula), celonárodnosť (a s ňou spätá schopnosť flexibilného obmieňania spôsobov vyjadrovania, nevynímajúc nespisovné vyjadrovanie v každodennosti) a v titule spomenutá interakčnosť. Do nej vstupujú viacerí aktéri, jednak ako tvorcovia výpovedí, jednak ako interpreti reči partnerov v dialógoch. Teória je postavená na ponímaní činnostnej podstaty jazyka ako súčasť celkového – kontextovo ukotveného – správania interaktantov. To všetko je zasadené do digitálnej éry 21. storočia, kde sa čoraz výraznejšie etabluje neformálna virtuálna komunikácia na internete. Cieľom takto nastavenej teórie je viesť dobových komunikantov k efektívnej participácii na mnohorakých komunikačných procesoch s názorovo, sociálne, vekovo a ináč heterogénnymi spoluaktérmi.

⁸ Sociomediálnu komunikáciu ponímam ako obmenu sociovedeckej komunikácie v duchu teórie J. Dolníka, v ktorej ide o synergické spolupôsobenie aktérov rôznych identít v mediálnom priestore. Pokiaľ ide o sociovedeckú komunikáciu, J. Dolník vysvetľuje k tomu, ako sa z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej senzibilita vedcov v prospech oboch strán. Takáto komunikácia s autonomizovanými laickými príslušníkmi spoločnosti, schopnými autonómne zasahovať do vecí verejných na základe vlastnej empirie či interpretačnej zdatnosti, je predpokladom kultúrneho vzostupu jednotlivcov aj spoločnosti (Dolník, 2017: 204 – 241).

Inkluzívna štylistika je pragmatizovanou štylistikou (Bohunická, 2020). Nejde v nej o preskripciu modelov tvorby textu na báze zadefinovaných relevantných znakov vyselektovaných z binárnych štruktúrnych opozícií, ale o veci prospešné na zosúladovanie rečovej činnosti tvorcu textu s jeho interpretom v praktickej interakcii. Predmetom záujmu je uchopenie variability komunikačných štýlov reči a identifikovanie atribútov komunikačnej kompetencie aktérov digitálnej éry.

Ani v komplexe teoretickej náuky nechýba zreteľ na zrozumiteľnosť, tu ale primárne v záujme uspokojivej mediálnej prezentácie sociálnej reality. Médiá súčasne výrazne napomáhajú transformácii sociálnych vzťahov a všeobecnej sociálnej praxe a sú súčasťou tvarovania diskurznej reality (na Slovensku či inde). Takáto mediatizácia spúšťa nové vzorce organizácie spoločenských a kultúrnych vzťahov (o i. sa posilňuje symetrizácia vzťahov odborníkov a neodborníkov), nové spôsoby chápania a štruktúrovania sociálnej reality (Kazharnovich, 2022). To všetko stojí pred teoretickou štylistikou dneška ako disciplínou s perspektívou formovať efektívneho komunikanta digitálnej éry.

V súvisi s adekvátnym uchopovaním médií ako dôležitého faktora spolutvoriaceho a podmieňujúceho diskurz treba reflektovať aj ich masívnu digitalizáciu. Vďaka bezbariérovosti virtuálneho média internetu a jeho platforiem (napríklad sociálnych sietí Facebook, Instagram, You Tube atď.) sa konštatuje intenzívna diverzifikácia spôsobov vyjadrovania, koncipovania textov aj ich zoskupovaní do žánrov oproti stavu pred digitalizáciou. Otvorením sa týchto nových médií masám sa stierajú (resp. už zotreli) hranice medzi verejným a súkromným, objektívnym a subjektívnym, vysokým a nízkym, spontánnym a pripraveným, odborným či neodborným. Jednoducho tradičné štruktúrne opozície sa zneutralizovali a prestali plniť dištinktivnú funkciu.

Český výskumný tím pod vedením J. Homoláča realizoval v priebehu troch rokov do roku 2021 výskum jazyka vybraných sociálnych sietí a dospel k identifikácii troch kľúčových črt produktov internetovej komunikácie: k *hypertextovosti*, *interaktivite* a *multimodalite* (Homoláč et al., 2022: 15 – 53). Aj tieto parametre treba mať na pamäti pri nazeraní na aktuálne (rozšírené) spektrum spôsobov (nielen) verbálneho správania komunikanta 21. storočia.

Sumárne sa ukazuje, že vzhľadom na koncept dobového komunikačného štýlu treba rátať s nestálymi, nerigidnými entitami miešajúcimi sa v prirodzenej fluidite permanentne sa vynárajúcich a prelínajúcich komunikačných udalostí (s nestálymi formáciami aktérov⁹). Zohľadniť treba pritom interakčnú dimenziu diania, rámcovanú štvordimenzionálnou podstatou medziľudskej komunikácie ako takej (porov. Schulz von Thun, 2005). To pripomína, že v komunikácii nejde

⁹ Takéto novodobé premenlivé časti society podrobne predstavuje J. Dolník pod označením „komunikačné formácie“ (Dolník, 2016: 195 – 206). Ako príklady takýchto nestabilných formácií možno uviesť stúpcov istého občianskeho hnutia, frekventantov vzdelávacích kurzov, alebo tiež zoskupenia žiakov v triedach či ich rodičov v rodičovskom združení a pod.

len o odovzdanie vecnej informácie, ale aj o sebaaprezentáciu, o navodzovanie (úprimného či neúprimného) vzťahu a tiež o (otvorený či skrytý) apel na adresáta.

Nie je pritom rozhodujúci konečný (vý)počet štýlov, skôr kontúrovanie škál príbuzenských variácií štýlov napĺňajúcich potreby emancipovaných koaktérov – Slovákov či Európanov 21. storočia. Jedinou očakávateľnou stabilnou opozíciou v tejto vízii je prototypickosť vs periférnosť štýlov v príbuzenských skupinách, teda príbuzné štýly možno vnímať v škálach od prototypických, centrálnych reprezentantov po zriedkavé, periférne podoby. Štylizračný komfort prejavujúci sa vhodnými a účinnými spôsobmi verbálneho správania je v rukách solidárnych, tolerantných interaktantov uplatňujúcich konvenčne v praxi potvrdené preferované jazykovokomunikačné praktiky.

Záver. Idey aktuálnej európskej sociálnej politiky sa integrálne usadili aj v lingvistiky. Fenomén intenzifikácie angažovanosti „sociálneho kapitálu“ má v lingvistiky minimálne tri prejavy.

Prvým, vyššie predstaveným prejavom, je úsilie o optimálne zrozumiteľnú komunikáciu zohľadňujúcu stupeň mentálnej zrelosti či vecnej pripravenosti spoluaktérov na vzájomné porozumenie. V tomto kontexte sa angažujú prevažne inštitúcie „zhora“: prekladateľské centrá či vládne orgány (ministerstvá), aby bežným používateľom poskytli návod na efektívne primerane zľahčené štylizácie prejavov „pre všetkých“.

V druhom aplikačnom smerovaní sa iniciatívy oslovujúce komunikačnú prax na Slovensku generujú zatiaľ „zdola“ – spravidla lingvisticky neškolenými občianskymi iniciatívami, ktoré vytvárajú spontánne registre „novotvarov“ na jazykovo citlivé vyjadrovanie. Dokumenty majú podobu „príkazov a zákazov“, čo sa v jazykovo korektnej komunikácii smie a čo nie. Nateraz zvolené regulatívne stratégie malých občianskych iniciatív nezodpovedajú princípom fungovania prirodzených jazykov v rukách masových používateľov a navyše v nekoordinovanom pluricentristickom, metodologicky deficitnom podaní majú malú šancu na úspešné etablovanie v celospoločenskom rozsahu.

Tretí koncept inkluzívneho jazyka je výzvou pre lingvistov – teoretikov, ktorí majú pred sebou úlohu vytvoriť pre aktuálnych komunikantov koncíznu štylistickú teóriu ako pomôcku na egalitné a efektívne verbálne interakcie v záujme nenásilného plnenia vlastných ekonomických, občianskych, politických... zámerov a plnohodnotnej sebarealizácie.

Literatúra

- Aristoteles (2009). *Rétorika*. Thetis.
- Bartalošová, P., Dzúr, M., Orgoňová, O., Vajsábel, M. (2021). *Slovník policajných profesionalizmov*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bohunická, A. (2020). Pragmatizácia štylistiky. *Jazykovedný časopis*, 71(2), 281 – 291.
- Dobiáš, D., Gbúrová, M. (2020). *Otvorená spoločnosť. Politický projekt moderného sveta alebo produktívna metafora v intelektuálnej tradícii hľadania lepšieho človeka a sveta?* UPJŠ v Košiciach.
- Dolník, J. (2013). *Všeobecná jazykoveda*. 2. rozšir. vyd. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2016). Komunikačné formácie. *Jazykovedný časopis*, 67(3), 195 – 206.
- Dolník, J. (2017). *Jazyk v sociálnej kultúre*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2019). *Jazyk v pragmatike*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J. (2021). *Jazyk v sociálnej praxi*. Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník, J., Bajzíkova, E. (1998). *Textová lingvistika*. Stimul.
- Floridi, L. (2019). *Čtvrtá revoluce. Jak infospféra mění tvář lidské reality*. Karolinum.
- Gerbery, D., Džambazovič, R. (2011). *Inovatívne orientácie v sociálnej politike. Perspektíva sociálnej inklúzie*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Homoláč, J. et al. (2022). *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Academia.
- Kazharnovich, M. (2022). Štylistický potenciál mediatizácie. *Slovenská reč*, 87(1), 22 – 36.
- Langer, I., Schulz von Thun, F., Tausch, R. (2013). *Srozumitelné vyjádřování*. Grada.
- Lanstyák, I. (2022). Reštriktívna komunikácia a jazykový manažment. V I. Lanstyák, M. Samko, S. Sebők (Eds.), *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment* (str. 295 – 331). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Lanstyák, I. et al. (2022). *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Orgoňová, O., Bohunická, A., Krajč Zamíšková, B., Pašutová, Z. (2019). *Slovník divadelných profesionalizmov*. VŠMU.
- Pešek, T., Škrabský, T., Novosadová, M., Dočkalová, J. (2019). *Slabikář neformálního vzdělávání v práci s mládeží*. https://www.slabikarfv.eu/slabikar_digital_cs.pdf [cit. 30. 11. 2022].
- Rozenberg, M. B. (2016). *Nenásilná komunikace*. Portál.
- Schulz von Thun, F. (2005). *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při dorozumívání*. Grada.
- Spitzer, M. (2018). *Digitálna demencia*. Citadella.

Pramene

- 30 najdôležitejších pojmov*. Občianské spolunažívanie. Inštitút pre verejné otázky.
<https://spolunazivanie.sk/slovník-pojmov/>
- Ako písať zrozumiteľne*.
https://publications.europa.eu/resource/cellar/725b7eb0-d92e-11e5-8fea-01aa75ed71a1.0015.02/DOC_2
- Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky* (2014). Centrum vzdelávania MPSVR SR. http://www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/5/9/9/1599_8a6542.pdf
- Inclusive Communication Strategies*. The Inclusive Workplace. https://mediapilot.pro/contentpilot/e2580323-ace8-4161-a9be-809904fc5ed2/tiw/staging/inclusive_communication_strategies.pdf
- Informácie pre všetkých. Európske pravidlá tvorby ľahko čitateľných a ľahko zrozumiteľných informácií*. (2012). Inclusion Europe. http://www.zpmpvsr.sk/dokumenty/brozury/Informacie_pre_vsetkych.pdf
- ISIAE (2016): Identifying social inclusion and exclusion. In United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Report on the World Social Situation 2016. Leaving no one Behind: The Imperative of Inclusive Development* (str. 17 – 32). <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/2016/chapter1.pdf>
- Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente*. (2018). Európsky parlament. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187110/GNL_Guidelines_SK-original.pdf
- Rodovo neutrálny jazyk. In *Wikipédia. Slobodná encyklopédia* (Dátum a čas poslednej úpravy tejto stránky: 15. jún 2022, 18:47) https://sk.wikipedia.org/wiki/Rodovo_neutr%C3%A1lny_jazyk
- Štefaňáková, J. (2020). *K rodovo vyváženému jazyku a jeho uplatňovaniu v súčasnej jazykovej krajine*.
<https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=8012>

Ольга Оргоňова

УПОТРЕБА ЈЕЗИКА У ДИГИТАЛНОЈ ЕРИ. АСПЕКТИ ЈЕЗИЧКЕ ИНКЛУЗИЈЕ

Резиме

Идеје актуелне европске социјалне политике интегрисале су се и у лингвистику. Феномин интензивирања ангажованости „социјалног капитала” има у лингвистици најмање три облика. Два су у вези са практичном применом, један је теоријски.

Први наведени облик јесте рад на постизању оптимално разумљиве комуникације у којој се поштује степен менталне зрелости или практичне спремности актера за међусобно разумевање. У овом контексту се ангажују преваходно институције „одозго”: преводилачки центри или ограни владе (министарства) како би просечним корисницима пружили упутство за ефективно и примерено поједностављену стилизацију текстова „за све”. Документа имају карактер препоруке намењене онима који својевољно читају електронски доступне материјале.

У другом облику практичне примене поменутог феномена иницијативе које се тичу комуникативне праксе крећу засад „одоздо” – по правилу од стране лингвистички необразованих грађанских иницијатива које спонтано састављају регистре „нових облика” прилагођене осетљивом језичком изражавању. Документа имају карактер „наредби и забрана” – шта је оно што се у језички коректној комуникацији сме, а шта не сме. Досад изграђене регулаторне стратегије малих грађанских иницијатива нису у складу са принципима функционисања природних језика масовних корисника и имају мале шансе да се успешно етаблирају на целој језичкој територији, нарочито у некоординисаној плурицентричној, медотолошкој мањкавој форми.

Трећи концепт инклузивног језика представља изазов за лингвисте – теоретичаре, који имају задатак да за актуелне учеснике у комуникацији саставе концизну стилистичку теорију као приручник за егалитне и ефективне вербалне интеракције у интересу ненасилног испуњавања сопствених економских, грађанских, политичких и других циљева и остваривања пуноправне самореализације.

Кључне речи: грађанска наука (о језику), социјална и језичка инклузија, лако разумљив језик, рестриктиван језик, инклузивна стилистика

Oľga Orgoňová

LANGUAGE USE IN THE DIGITAL ERA. ASPECTS OF LANGUAGE INCLUSION

Summary

The ideas of the current European social policy have also taken root in linguistics. The phenomenon of the intensification of the involvement of “social capital” has at least three manifestations in linguistics. The first manifestation presented above is the effort for optimally comprehensible communication, considering the degree of mental maturity or substantive readiness of co-actors for mutual understanding. In this context, mainly institutions “from above” are involved: translation centres or government bodies (ministries) to provide ordinary users with instructions for effective and reasonably simplified speech stylisations “for all”. The documents have a recommendation character for voluntary readers of electronically accessed materials.

In the second direction of application, initiatives addressing communication practice in Slovakia are currently generated “from below” – usually linguistically untrained citizen initiatives that create spontaneous registers of “innovations” for linguistically sensitive expression. The documents are in the form of “commands and prohibitions”, what is allowed and what is not allowed in linguistically correct communication. The currently chosen regulatory strategies of small citizen initiatives do not correspond to the principles of the functioning of natural languages in the hands of mass users, and moreover, in an uncoordinated pluricentric, methodologically deficient presentation, they have little chance of successful establishment on a societal scale.

The third concept of inclusive language is a challenge for linguists – theoreticians, who have the task of creating a concise stylistic theory for current communicators as an aid to egalitarian and effective verbal interactions in the interest of non-violent fulfilment of their own economic, citizen, political etc. intentions and full self-realisation.

Keywords: citizen (linguistics) science, social and linguistic inclusion, easy-to-understand language, restrictive language, inclusive stylistics

Vladimír Patráš¹

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0001-8354-3729>

VERBÁLNA EXKLUZIVITA V ONLINOVÝCH DISKUSIÁCH AKO PREJAV Z(NE)HODNOCUJÚCICH SOCIÁLNO-KOMUNIKAČNÝCH DUELOV²

Mediálna komunikačná sféra so vzťahmi k žurnalistike printového typu v onlinovom prostredí výhodne počíta s bezprostredným mentálnym a verbálnym aktivizovaním cieleného, príp. náhodného publika. Redakcie onlinových periodík s ustálenými mediálnymi charakteristikami (mediá hlavného prúdu, resp. mienkotvorné periodiká), príp. menej formálne zoskupenia tvorcov so žurnalistickými ambíciami (alternatívne periodiká, individualizované ponášky na weblogových portáloch, sociálnych sieťach a pod.) poskytujú záujemcom o reakcie na publikované komunikáty, vyhradené technologické platformy na prejavovanie názorov, postojov a nasadzovanie zámerov – diskusné nástenky (message boards). Redakcie umožňujú registrovaným záujemcom podľa pravidiel netikety a/alebo etických zásad aktívne ovplyvňovať diskusie a tvarovať ich vizuálne a obsahové vetvenie. Vstupy do diskusií, prispievanie a vylúčenie z nich obvykle spravujú administrátori. Na diskusné nástenky majú pasívny prístup aj neregistrovaní sledovatelia. Sústava diskusných príspevkov sa stáva komplementom iniciálneho článku a hodnotovo, príp. hodnototvorne budovanou platformou na usmerňovanie stanovísk, nálad a konania publika. Členovia virtuálnej komunity sa identifikujú prostredníctvom počítačového mena, prezývky (nick name). Na diskusných nástenkách pôsobia sporadicky i dlhodobo, reagujú na bežnú či atraktívnu tému, resp. háklivý obsah i na repliky spoludiskutérov na osi *emotio – ratio*. Cieľom príspevku je priblížiť štýlotvorné faktory diskusného angažovania v ich synergickom pôsobení a na priesečníku individuálnych a sociálnych autorských črt kontrastívne charakterizovať jazykovo-komunikačné a axiologické osobitosti vyjadrovania typologicky vyhranených internetových diskutérov, ktorí sa verbálne angažujú v hlavnoprúdových a alternatívnych onlinových periodikách printového typu. Štúdia

¹ Vladimír.Patras@umb.sk

² Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0662/22 *Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. Doba riešenia: 2022 – 2025.

ťaží z databázy diskusných príspevkov, viazaných na časovo a žánrovo-tematicky porovnateľnú mediálnu produkciu. Nosnou ambíciou je poodhaliť pragmaštylistický a hodnotový potenciál modernej mediálnej slovenčiny pre jej používateľov v prvej štvrtine 21. storočia.

Kľúčové slová: pragmaštylistika, mediálna komunikačná sféra, onlinová tlač, diskusná nástenka, hodnotový areál onlinovej mediálnej komunikácie

Úvodné poznámky, cieľ štúdie. Nazrime na východiskové motívy štúdie prostredníctvom dvoch navzájom protirečivých citátov. Na časovej osi ich publikovanie delia viac než tri desaťročia:

1. Informácia je to, čo zmenšuje našu neistotu o veciach a javoch nášho prostredia a umožňuje nám účelnejšie sa správať. (Kráľ/Sabol, 1989: 34)
2. Správy ničia váš duševný pokoj. Nielen hektikou, ktorú prinášajú, ale aj tým, že permanentne chrlija negatívne emócie. Strach, nepríjemnosti, závisť, zloba a sebaľútosť sa v súčasnosti spúšťajú najmä konzumáciou správ. Stačí sa pozrieť na online komentáre pod článkami. Nenávisť, ktorá človeka zasiahne, je desivá. A to musíte vedieť, že algoritmy už automaticky odfiltrovali najhoršie komentáre. Správy a komentáre vynášajú na povrch to najhoršie z ľudí. Postavte vzduchovú komoru medzi vás a tento inkubátor negativity a nechajte beznádejou infikovaných s ich správovými vírusmi v izolácii. (Dobelli, 2021: 174)

Prvá, exaktne osnovaná, humanisticky vystužená definičná formulácia pochádza z vysokoškolskej učebnice od dvojice pedagógov a vedcov nadnárodného významu. Autorom druhého, beletrizovaného, navonok príkreho konštatovania je švajčiarsky spisovateľ, manažér a svetobežník, ktorý „nekonzumuje žiadne správy, s výnimkou časopisov *The New Yorker*, *Science* a *Nature*. Ale o to viac kníh“³.

Prepojme oba výňatky. Akceptujeme pritom synonymický vzťah medzi pomenovaniami *informácia* a *správa* (o *záplave informácií* je reč v podtitule Dobelliho knihy). V ich čiastkovom pojmovo-terminologickom prieniku okrem iného dospievame k priaznivému či aspoň prijateľnému poznaniu o príjme, zužitkovaní a o dosahu správ s informačným jadrom a navrstveným posolstvom na individuálne vnímanie, skupinovú orientáciu a spoločenskú existenciu, t. j. o význame podnetov s hodnotovým či hodnototvorným rozmerom. *Správové vírusy* s nízkou či nulovou informačnou hodnotou si od používateľa so zdravým samoobrazom o sebe a okolitom svete a so štandardným prahom citlivosti

³ <https://www.dobelli.com/de/person> (Online prístup: 28. 03. 2023)

zasluhujú negovanie, potláčanie až obchádzanie, „vypúšťanie“ zo zorného uhla v individuálnom a spoločenskom vymedzení.

Doteraz naskicované poznámky zhrneme do dvojzložkovej konštatácie: **1.** informačné súbory vybudované na eticky rešpektovanom, psychosociálne vhodnom podloží a s primeraným kódovým vybavením môžu zaujať pozornosť, tvarovať dorozumenie a podporovať vzájomné kontakty medzi ľuďmi; **2.** informačné súbory s uvedenými predispozíciami však nie vždy vnášajú medzi účastníkov komunikačných aktov aj osobnostné či osobné porozumenie a najmä dôležitý parameter – hodnotový súzvuk.

Netreba zdôrazňovať, že v Dobelliho citáte v nepríliš priaznivom svetle spočívajú komplementy k žurnalistickým produktom fungujúcim v onlinovom mediálnom prostredí. Nadväzujúce komunikačné akty uverejňované na diskusných nástenkách v podobe reťazených sekvencií od laických recipientov ako činných interaktantov – debatné príspevky – pritom zaberajú nepomerne väčšiu plochu integrovaného komunikátu než východiskový stimul novinára či blogera. [K vymedzeniu pojmu „recipient“ v uvedenom kontexte pozri Orgoňová/Bohunická, 2018: 131 – 134⁴]. Popri diskusných výpovediach, ktoré *zmenšujú našu neistotu o okolitom svete* v priaznivom zmysle, sú to háklivé, často exaltované okolnosti a prejavy, vnášajúce do života komunikujúcich jednotlivcov a spoločenských názorové hašterenie a asymetrie, neznášanlivosť, verbálne súperenie a virtuálne duely, odstupňovanú zádrapčivosť a dávkovanú útočnosť, vyzývavú či opatrnícku, hatenú urážlivosť, informačnú vatú, navážanie komunikačného balastu a i. *Neuralgické* sklony vyňaté zo zásobníka psychosociálnych a pragmaštylistických motivátorov vstupujú do zorného poľa štúdie v argumentačných službách a v interpretačnom postavení.

Mienim poukázať najmä na príznaky, príčiny a možné, predpokladané či reálne následky onlinových diskusií, zámerne (cielene) i nevedome (spontánne) rozložené v sieti spletného vetveného internetového vlákna (o vlákňovaní reakcií v onlinovom prostredí uvažuje Slančová et al., 2022: 169 – n). Pre bezprostredne zainteresovaných účastníkov – *prozumentov* (pôvodcov, *produktorov* príspevkov i príjemcov, *konzumentov* v jednej osobe), nezriedka v postavení (virtuálne) rozčúlených, zápalistých, odhodlaných, presvedčených/presvedčajúcich, ale i ludických (hravých) komunikačných *duelantov* – sa uvedené vlastnosti stávajú individualizujúco ponímanou hodnotovou platformou, resp. hodnototvornou trasou na dosahovanie komunikačných zámerov a na plnenie komunikačných funkcií, efektným nástrojom na sebarealizáciu, na ovplyvňovanie pozorujúceho alebo diskutujúceho publika v prínosnom i zápornom zmysle a i.

⁴ V ďalšej knižnej publikácii Orgoňová et al. (2023) autorky uvádzajú na pomenovanie (aj) *laických recipientov ako činných interaktantov* súpravu synonymím „*občianski aktéri*“ (s úvodzovkami, tamtiež: 18), *angažovaní partneri profesionálov* (Tamtiež: 33), *angažovaní záujemcovia o riešenie otázok z verejného života* (Tamtiež: 33), *angažovaní neprofesionáli* (Tamtiež: 34) a pod.

Cieľ príspevku sa vetví do dvoch súbežných línií: **1.** v súčinnosti priblížiť pôsobenie markantných štýlotvorných faktorov (autor/adresát – funkcia prejavu – forma prejavu) počas sociokomunikačných aktivít, ktoré vykonávajú prozumentí počas pobytu na onlinových diskusných nástenkách, a **2.** na priesečníku autorských zámerov a počínov ponímaných cez priezor jednotlivín a skupinových príznakov kontrastívne predstaviť hodnotové kontúry verbálneho správania typologicky vymedzených internetových diskutérov, ktorí sa sociokomunikačne angažujú ako spolutvorcovia/(na)rušitelia diskusií v hlavnoprúdových a alternatívnych onlinových periodikách printového typu. Ako interpretačná platforma na spoznanie poslania a významu onlinových diskusných príspevkov sa preukazuje kategória individuálneho štýlu. V motívickej a konatívnej rovine onlinových diskusných príspevkov sa totiž významne exponuje jednotliviec, „autoroadresát“ ako syntezátor subjektívnych štýlotvorných faktorov v ich vždy osobitej konštelácii.

Metodologický rámec úvah. Predmetom pozornosti sa v štúdií stávajú súčasti jazykovo-komunikačných stratégií a výrazového inventára, nasadzované do onlinových diskusných príspevkov ako verbovizuálne exkluzívne prvky, prostriedky a postupy s adherentnou a/alebo kontextovou expresivitou (k problematike expresivity svojho druhu pozri Zima, 1961: 43 – n). *Verbálnu exkluzivitu* ponímam dynamicky ako **a)** očividne nehatený proces individualizovanej voľby, aktualizovaného spríznačňovania a hodnotiaceho napĺňania diskutérovho komunikačného zámeru bez prvoplánovo zreteľných (inherentných) jazykovo-štylistických črt a postupov a zároveň **b)** výsledok, dosah tohto procesu na reálne, resp. odhadované jazykové správanie spoludiskutérov v onlinových diskusných vláknach. Verbálna exkluzivita sa v takomto uchopení preukazuje ako kompozičný súčiniteľ pragmémy, t. j. štýlémy schopnej ovplyvňovať, resp. regulovať počínanie onlinových komunikačných partnerov.

Ambíciou štúdie je s prispením pragmaštylistických postupov uchopiť a čiastkovo predstaviť synchrónny hodnotový potenciál modernej mediálnej slovenčiny v kyberkultúrnom komunikačnom prostredí pre jej používateľov v prvej štvrtine 21. storočia. Zistenia porovnávam s metodicky príbuzne osnovanými a uskutočnenými výskumami zo začiatku storočia (porov. Patráš, 2001⁵). Aktuálne interpretácie tak majú sklon preukázať sa vo všeobecne silnejšom svetle.

Na ďalšie potrebné metodologické rámcovanie tematiky nahliadnime na prelom storočí. Nosné vlastnosti webových komunikačných prostredí sa utvárali na priesečníku interkonektivity, interaktivity, možnosti strímovať obsahy a využívať pohodlné spätnoväzobné možnosti. Najmä *feedback* podnietil zindividuálňovanie,

⁵ Autorovu materiálovú výskumnú platformu v roku 2001 utvoril dokumentárny súbor 550 strán textu ako výsledok skúmania webových verzií slovenských denníkov hlavného prúdu *Sme* (www.sme.sk) a *Pravda* (www.pravda.sk); v oboch médiách sa skúmané debatné produkty viazali na iniciálové spravodajské útvary a komentáre.

bezprostredné, vždy pestré reakcie na výtvary žurnalistov a vytvorenie osobitej subkultúry internetových diskutérov. Žiada sa pritom poznamenať: ranými diskusnými nástenkami v slovenskom mediálnom prostredí sa stali hlavnoprúdové (mainstreamové) webové verzie médií *sme.sk*, *pravda.sk* a čoskoro aj ďalšie denníky a týždenníky s väzbami na veľké mediálne spoločnosti a vlastníkov. Dialo sa tak už na konci 20. storočia vedno s ďalším rozvojom technológií a ustaľovaním ich používania v multimodálnych podmienkach. Následným variantom – signálovo po roku 2005 a v dnešnom aplikovaní po roku 2010 – sa stala produkcia so znakmi občianskej (autonómnej, alternatívnej, príp. participatívnej) žurnalistiky.

Obe webové vetvy – mainstreamová, aj tzv. autonómna produkcia – majú spoločnú unifikovanú sústavu príznakov. Z hľadiska tematického záberu štúdie ich ponímam ako „technologické“ (objektívne) štylotvorné faktory diskusného angažovania, utvárajúce orientátory na spoznanie komunitnej topografie tejto mediálnej krajiny. Uvedme ich bez hierarchie podľa dôležitosti (na príklade poznania denníkového portálu *Pravda.sk* a alternatívneho onlinového média *Hlavné správy.sk*): sformovanie a aktivizovanie virtuálneho, komunitného publika a jeho členstva s rozmanitým vzdelanostným zázemím, odbornou výbavou a skúsenosťami, kognitívnymi a analyticko-interpretáčnymi predispozíciami, pestrými mentálnymi sklonmi, rozličnými psychickými prejavmi, rôznymi normami správania a konania. Do uvedenej sústavy príznakov priradíme frekventovanosť a ne/rešpektovanie pravidiel internetovej, príp. sieťovej etikety – netikety⁶, siete spoločenských vzťahov a napokon čiastočne, resp. ostentatívne zverejňované „osobné“ (= virtuálne) identifikátory (počítačové meno-prezývka – *nick-name*, i viacero prezývok viazaných na zhodného *prozumenta*, skutočný či deklarovaný alebo prežívaný osobný, resp. generálny vek, virtuálna rodová príslušnosť, rodinný stav a pod.⁷). Pri zmieňovaných charakteristikách sa opäť zreteľne uplatňujú technologické vymoženosti elektronického nosiča, najmä rozšírenie kyberpriestoru na *obojsmernú premávku*, t. j. na permanentný a takmer výhradný dialóg.

Vytvoreniu komunitnej topografie a manévrom prispievateľov na diskusných nástenkách pomohlo a podporuje ho rozvinutie sociálnych sietí s možnosťou hyperlinkovania, vizuálne danosti, typografické vymoženosti, rozloženie súčastí onlinovej produkcie po ploche obrazovky, pohodlné rolovanie, skenovanie, fotografovanie a pohodlné replikovanie vizuálnych dokumentov v sieti a pod. Význačnou podpornou črtou onlinových diskusií je aplikovanie používateľských skúseností, ktoré internauti nadobudli pri pôsobení v súbežných, resp. príbuzných

⁶ Pojem *netiquette* v sústave korešpondujúcich pojmov pozri v elektronickom slovníkovom diele *Encyclopedia Britannica*; <https://www.britannica.com/topic/netiquette> (Online prístup: 26. 03. 2023).

⁷ <https://debata.pravda.sk/ako-sa-registrovat> (Online prístup: 26. 03. 2023)

komunikačných prostrediach a procedúrach. Mám na mysli rozmach mobilnej telefonickej komunikácie, previazanej so službou krátkych správ (SMS), ktorý masovo uchvátil komunikujúce spoločenstvá svojou duplexnou kódovou podstatou – integrovaním zvuku a obrazu –, komerčnou a používateľskou dostupnosťou a najmä praktickosťou a pohodlnosťou. Menej priaznivou sprievodnou stránkou pôsobenia *prozumenta* či jeho pobytu vo virtuálnej diskusnej komunite sa stalo nedostatočné zažívanie obsahu a nedôslednosť pri jeho ne/zužitkovaní pod vplyvom rýchlosti pri komunikovaní v podmienkach simplicitejšieho technologického komfortu.

O etablovaní informačno-komunikačných technológií v plošnom význame a o sprievodných kulturologických stránkach teletechnológií na sklonku druhého desaťročia podnetne uvažuje L. Floridi (2019). Na súčasnú transformáciu kybersféry používa rámčujúce kategórie *hyperhistória* (čas) – *infosféra* (priestor) – *onlife* (identita) – *e-nviromentalizmus* (etika); (Floridi, 2019: 5). Na súvislosti technologických podmienok a komunikačných vlastností webového prostredia a komunikovania v elektronicky determinovanom prostredí synergicky poukazuje Patráš, 2009. O genéze, typológii, osobitostiach a etických stránkach participatívnej žurnalistiky sa produktívne zamýšľa Szarka, 2016. K objasňovaniu vzťahu inštitucionalizovaných médií a publika pričinením konvergentných postupov a pohodlne dostupného interakčného rozhrania tzv. nových médií prispieva Olejárová, 2019.

Zásadnou výzvou pre portály webových periodík s diskusnými nástenkami sa stalo zblíženie dlhodobu odlišných, ustálených, rozvinutých neverbálnych štýlových parametrov *ústnosť* – *písanosť* (*tlačenosť*) a ich „zliatie“ do hybridnej verzie. Ústne – hovorené, rečové, bezprostredné, priame, spontánne, nepripravené, dialogické, akusticko-auditívne a pod. – dorozumievanie sa temer axiomaticky poníma ako vývinovo starší a praxou overený, pritom tvárny a premenlivý spôsob komunikačných interakcií v ľudských spoločenstvách. Svojou dlhodobou výhradnosťou ústnosť zreteľne prevládala nad neskoršími, resp. súbežne vznikajúcimi, rozvíjanými a uplatňovanými vyjadrovacími módmí. Tlačený (vhodnejšie: vizualizovaný, *zapísaný*) príspevok na diskusnej nástenke reštruktúruje prinajmenšom skúsenostné, prakticistické, a čiastočne normatívne stránky ústneho dorozumievania. Výsledkom tohto spolužitia je nevýrazne kontúrované prienikové komunikačné pole. Hybridnosť pomáha vytvoreniu exkluzívneho, uvoľneného dorozumievacieho úzu. Nepodporuje však vznik pevnejšej komunikačnej normy v diskusných skupinách. Povedomie o správaní a konaní diskutérov na debatných portáloch sa totiž viaže na prispôbené redakčné zásady netikety⁸.

Na vymedzenie koncepcne a výpovedne primeranej interpretačnej platformy vhodnej na priblíženie vlastností, podmienok a prejavov aktivizovania

⁸ <https://debata.pravda.sk/pravidla> (Online prístup: 26. 03. 2023)

internetových diskutérov používam reprezentatívny zásobník s onlinovými diskusnými príspevkami slovenskej proveniencie. Na úsvite milénia i po rokoch sa vybudovaný kontajner nasýtil prejavmi ich virtuálneho osadenstva (od r. 2015) v prostrediach slovenských (stopovo českých, chorvátskych a ruskojazyčných) diskusných nástieniek. Na podnety a dáta slúžia periodiká, ktoré umožňujú pozorovateľom voľne prisadnúť a diskutérom prejavovať na portáloch po zaregistrovaní. K čerpaniu podkladov zo zásobníka pristupujem prostredníctvom kvalitatívneho prístupu s cieľným výberom, exploratívnym interpretovaním holistického typu (Hendl, 2005).

Pri analýze *zapísaných*, t. j. vizualizovaných diskusných príspevkov s evidentnými črtami ústnosti, na zameranie pozornosti, zváženie a interpretovanie z(ne)hodnocujúcich sociálno-komunikačných duelov je braná do úvahy typografická prezentácia, vetná a slovná kontextová expresivita. Poruke je pritom niekoľko kolokvializačných indikátorov: modalita vety, slovosled, priemerná dĺžka slova, vzťah jednosť – mnohosť, adresnosť, etickosť, stupeň spontánnosti záznamu príspevku a napokon frekventovanosť jedinečných i *intelektuálskych* slov a slovných spojení v osobitom začlenení do diskusného príspevku.

Orientačné kvantitatívne údaje na výber vzoriek poskytuje analytický nástroj WordCounter⁹. Jeho lingválny domicil je anglojazyčný, nástroj však pod vplyvom technológie neurónových sietí je ustrojený na báзовú strojovú prekladateľskú činnosť a prispôsobený na spracúvanie textov aj v iných jazykoch.

Diskusné pristavenia a výsledky. Na účely štúdie utváram dve kontrastívne vytvarované vetvy s diskusnými príspevkami najmä stálych prispievateľov na debatných fórach webového hlavnoprúdového slovenského denníka *Pravda.sk*¹⁰ a alternatívneho *konzervatívneho denníka Hlavné správy.sk*¹¹. Súčasťou zámeru je porovnať podmienky a prejavy verbovizuálnych počínaní diskutérov podľa reglementovaných či zvykových publikačných podmienok (štylotvorných faktorov v širšom zmysle – bližšie pozri Findra, 2009: 236 – 241), ktoré im utvára a poskytuje redakcia príslušného denníka, administrátori debatných portálov, a okrajovo aj podľa verbálnych reakcií a *lajkových* („+“) odoziev na príspevky od prihlásených diskutérov. Na záver poznámok a úvah vzťahovo vyvodzujem jestvovanie a uplatňovanie exkluzívneho vyjadrovacieho potenciálu onlinových debatných komunit v prieniku individuálnych okolností a skupinových úzov.

V onlinovej verzii hlavnoprúdového denníka *Pravda.sk* na karte <https://debata.pravda.sk/profil/debata/identita>¹² po typologizujúcom kontrastovaní utvára 34 diskutérov účelovo vybranú výskumnú množinu¹³. Vzniknutý kontajner

⁹ <https://wordcounter.net> (Online prístup: 04. 04. 2023)

¹⁰ <https://www.pravda.sk> (Online prístup: 29. 03. 2023)

¹¹ <https://www.hlavnespravysk> (Online prístup: 29. 03. 2023)

¹² Tvar na konci hyperlinku je osobnou značkou, vzťahujúcou sa na príslušného používateľa.

¹³ Materiálovú platformu aktuálneho výskumu na portáli www.debata.pravda.sk autorovi vytvoril

obsahuje príspevky prehľadovo viazané na príslušného diskutéra. Sústava je rozparcelovaná do virtuálnych personálno-komunikačných matíc podľa obdobia pôsobenia diskutérov na debatných stránkach denníka, počtu ich príspevkov a najmä podľa spôsobu vyjadrovania. Vzorok a argumentačné pasáže sú zaznamenané v štruktúre: číslo a názov kategórie s charakteristikou; počítačové meno (nickname) a (seba)charakteristika diskutéra – webová adresa diskutérovho profilu – titulok východiskového článku – diskutérove príspevky zachytené v publikovanej verzii bez ich upravovania.

Diskutéri sú podľa tematických preferencií a reakcií, sociokomunikačných sklonov a prejavov vyjadrovania typovo (pracovne, neterminologicky) identifikovaní ako príslušníci 7 čiastočne sa prekrývajúcich a korešpondujúcich personálno-komunikačných matíc. Pomenovania matíc opieram o synonymické kategoriálne spektrum na vymedzenie ochotných a zodpovedných komunikujúcich občanov aktivizovaných *zdola* (patričné synonymá poskytuje Orgoňová et al., 2023: 5 – 40):

1. angažovaní záujemcovia o verejný život (8: svarog, ináč, neprislo, kalioskop, mirsa, palenque, Ragaňa, stalbert) – s rozvinutejším, príp. strohým, obvykle kaširovaným sociodemografickým profilom a hojnou penetráciou diskusných stránok; ich príspevky sa vyznačujú jadrnosťou, poučenou kompetentnosťou, aluzívnosťou, sklonmi predkladať individuálne mikropříbehy s etickým podložením, nezriedka s vyhraneným svetonázorom, ironickým postojom so znakmi kontextovej expresivity, opakovaním výrazu a slovnými hračkami.

Ukážky:

ináč – „75 rokov, muž, slobodný, Petržalka“, 20 902 príspevkov (polovica apríla 2023)

Profil: <https://debata.pravda.sk/profil/debata/inac>

■ východiskový článok: *Stovky tisíc slovenských domácností by mohli mať lacnú energiu z vetra. Pripravujú sa investície za vyše miliardu*

<https://ekonomika.pravda.sk/energetika/clanok/661647-do-veternej-energetiky-planujeme-zainvestovat-1-4-miliardy-eur>

- Lenže na tých vrcholoch Tatier je často taká rýchlosť vetra, že je nutné nastaviť listy veterníkov v smere vetra a odstaviť ich, aby nadmerné otáčky nezničili celý zázrak (27. 3. 2023)

- Dovoľujem si administrátorovi pripomenúť, že slovo ričenie je vulgarizmus, ale je to spisovný výraz pre konečník (27. 3. 2023)

■ východiskový článok: *Hanba Nitry: Zničí komercia tajomstvo Pyramídy skôr, než ho odhalia?*

korpus 28 800 počítačových stránok v rámci kondenzovaných diskusných profilov; priemerná početnosť na 1 stránke = 20 príspevkov.

<https://zurnal.pravda.sk/reportaz/clanok/659634-znici-komercia-tajomstvo-pyramidy-skor-nez-ho-odhalia>

- Uznávam, že nemožno jednoducho porovnávať lanovku na Zobor a hoci lanovku na Kamzík v Bratislave. Každopádne dodnes nechápem zmysel ani tej lanovky na Kamzík. Napriek tomu, že v Bratislave žijem bezmála 75 rokov, ešte mi ani raz nenapadlo odvieť sa tou lanovkou. Pritom pred cca 3 rokmi som išiel v podstate pod tou lanovkou, na Kamzík pešo (21. 3. 2023);

2. angažovaní amatéri (5: *kolac85, PARIŽANKA, ramgad, udernik, veľmiprekvapeny*) – častými úvodzovkami prejavujú sklony na metakomunikačné vyjadrovanie, uplatňujú pestrú modalitu výpovedí, expresivizujú lexiku, tvarujú syntax príspevkov apoziopézami, proziopézami a častými vsuvkami, nasadzujú argumentovanie *ad hominem*, ironizujú, používajú základné netiketové emotikony.

Ukážky:

ramgad – 5 919 príspevkov

Profil: <https://debata.pravda.sk/profil/debata/ramgad>

- východiskový článok: 399. deň: *Lavrov bude predsedať zasadnutiu BR OSN. Zlý vtíp, komentuje Kyjev*

<https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/662093-online-kde-su-leopardy-kyjev-si-ich-chysta-na-ofenzivu>

- Koľko „mierumilovných“ ľudí sa na Slovensku objavilo po 02/2022. Do tej doby si chrápal, alebo si nemal internet, nečítal si (pred rokmi ešte ako tak pravdu píšece) médiá? (30. 3. 2023)
- Vytrhol si z kontextu slová, ktorými reagoval na predchádzajúci príspevok, kde boli tiež použité - tak ich pri oponovaní použil aj on. Len tu striehnete, aby ste mohli manipulovať a osočovať (30. 3. 2023);

3. angažovaní neprofesionáli (4: *kameh, Law_Abiding_Citizen, pravda111, Vivat obezita*) – zriedkavejšie nasadzované príspevky; sú poznačené „odbornickou“ dikciou, nadmerným generalizovaním a prísadou irónie, bez prílišného zreteľa na jazykovú stránku spracovania; v kompaktnej podobe ako názorové bloky s nárokovaním na „participatívnu vedeckosť“, obvykle však so značným exponovaním autorského ega, nasúvaním argumentov *ad hominem*, nezriedka s ráznym presadzovaním „práva posledného slova“.

Ukážky:

Vivat obezita – 203 príspevkov

Profil: <https://debata.pravda.sk/profil/debata/vivat-obezita>

■ východiskový článok: *Čaputovú čaká ťažká obhajoba mandátu*
<https://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/660315-caputovu-caka-tazka-obhajoba-mandatu>

- Súčasťou prezidentka nie je nič iné ako produkt marketingu. Otázka je, či si to uvedomuje alebo uverila, že sa narodila byť prezidentkou ako Chmelár. Výsledok jej štvorročného pôsobenia je najhbitšia politická kríza v histórii a rozklad štátu. Jej popularita musí byť preto umelo nadhodnocovaná, lebo nepredpokladám, že Slováci sú tak hlúpi. Ak jej nevádi, že môže štát do viesť až do krachu, nech len znovu kandiduje. Ale určite sa jej nebude vzdychať, citlivo vnímať a dýchať dobre. Nezvládla ani len tu elementárnu povinnosť - dbať o riadny chod ústavných orgánov. Ako to platí pri vláde, tak to platí aj pri prezidentke; máme to, čo si zaslúžime (15. 3. 2023)
- Herzog, nie len ty, ale uz aj tvoje pokusy byť vtipný sú trápne. Opakujem, čo som uz v inej reakcii na teba napísal, ak ti niečo na niekom vadí, to len preto, že tým trpíš aj ty. To sú slova psychológov. Ale mi ta za to nebudeme urážať (15. 3. 2023);

4. občianski aktéri (4: herzog, portik, anysta, grgolica) – príspevky so zreteľnými črtami trollovania (rýchle natipovanie textu bez ohľadu na vyjadrovanie, vysoká častosť aj vo vzťahu k jedinému diskusnému príspevku), verbálne ataky/nátlaky s prídavkom rozčúlenia na individuálnych spoludiskutéroch, poučajúce presvedčanie s nasadzovaním terminológie, skratiek, zdanlivo exaktných dát bez zdrojovania, ostentatívne vynucovanie súhlasu, forsírovanie „jedinej pravdy“ bez spochybňovania, stereotypné, účelové používanie 2. osoby sg. ako prostriedok agresívneho „navážania sa“ do momentálnej virtuálnej obeť.

Ukážky:

herzog – (alúzia na protagonistu z rovnomenného románu Saula Bellowa?)

- „...mam o.i. ukoncene specializacne studium a roky praxe v hygiene a epidemiologii“ (v príspevku z 8. 3. 2023, 20:43); pôsobí na diskusnej nástenke od januára 2014; jeho príspevky od aktivizovania zaberajú plochu 372 strán

Profil: <https://debata.pravda.sk/profil/debata/herzog>

■ východiskový článok: *Žiadna chyba, ale zločin*
<https://nazory.pravda.sk/dnes-pise/clanok/661795-ziadna-chyba-ale-zlocin>

- v rozmedzí jedného dňa od 19:33 do 22:52 vyprodukovaných 36 individuálnych reakcií na jediný príspevok spoludiskutéra – výber:

- Napísal som že autorka zamlcala fakty o nesplnených rezolúciach OSN. Ktorým slovom v tom príspevku si neporozumel? O civilistoch som nič nepísal (29. 3., 15:19)
- Nevzdelaná „elita“ ako zvyčajne nemá vecne argumenty ale len invektívy (29. 3., 15:20)
- Štyri dni som ti dokazoval, že si zhltol klamstvo v bláznivom radiu aj s navijakom a ešte si ho aj siril ďalej (29. 3., 15:22)
- Aký máš dôkaz, že tie rezolúcie o Iraku boli síce na mieru? Žiadny. Je to len tvoj dojem, ktorý si vyhlásil za fakt. Bavím sa o Iraku, nie o Izraeli (29. 3., 15:26)
- takže Irak neexistoval keď sa do neho nedalo ísť? Ty už ani sám nevieš, čo píšeš (29. 3., 21:51)
- Stále milies toho ministra. Ten inšter je viac ako komisia OSN? A kde máš jeho vyjadrenie? (29. 3., 21:53)
- Stále milies svoje bez toho, že by si poskytol jediný overiteľný dôkaz svojich tvrdení (29. 3., 21:56)
- Najskôr točis, že nebolo treba inspektorov púšťať, keďže nemali čo kontrolovať, teraz točis, že tam boli. Tak načo tam boli keď si tvrdil, že nebolo čo kontrolovať? (29. 3., 22:41) atď.

Ďalšie, menejpočetné, individualizujúce a typologicky nevýrazné kategórie diskutérov:

5. talentovaní amatéri (2: Milan1, stgu) – dlhodobo pôsobia na webových diskusných portáloch, pozorujú dianie, sú širšie rozhladení, selektujú podklady na argumentovanie, vedia nachádzať miesta a nasadzovať výpovedne presvedčivé údaje do diskusie, pridávať názor a nenárokovat' si na jeho všeobecné prijatie;

6. angažovaní laici (po 1 diskutérovi, spolu **7: plukovník, viliško, regulienka, trezedman, Stanko1/valdis, nummi**) – lapidárni hodnotitelia príspevkov, nezriedka zaujatí, vznetliví jednotlivci upäto zameraní na vzťahové a druhotne, príp. sprievodne na faktické okolnosti komunikácie na debatných portáloch, diskutéri bez vyhraneneho úsilia o kultúru vyjadrovania v zmysle preskriptívnych pravidiel písomného dorozumievania;

7. angažovaní partneri profesionálov (4: deltooid, tooleň, jangrundza, jjhc) – navonok okrajoví, menej zastúpení, atypicky komunikujúci jednotlivci s nápadným idiolektom, dočasne, príp. trvalo znepřístupnení v diskusiách – zo strany administrátora diskusného portálu im bolo

odňaté pôsobenie na onlinových diskusných portáloch pre „porušovanie pravidiel platných na portáli“. [Na technickom blokovani pravdepodobne „vyžadujúco spolupracovali“ náplňou či dikciou svojich textov, resp. vopred predpokladali uzavretie prístupu na diskusné nástenky.] Ich príspevky možno vyberať z individuálneho profilu a prostredníctvom linkovania ich interpretovať v príslušnom vláknovaní, t. j. v kontexte. Na komunikačné počínanie (komunikačné akty na diskusných stránkach) verbálne exkluzívnych diskutérov sa v plnom význame viaže pojem individuálneho štýlu a autora ako komplexu subjektívnych štýlotvorných činiteľov.

Ukážky (pri prevažujúcej kvalitatívnej analýze sa preukazujú ako podnety na typologizujúce zovšeobecňovanie):

tooleň – 6 618 príspevkov do zablokovania (výber pochádza z jeho príspevkov pred „nútenou odstavkou“). Pôsobenie na diskusných portáloch prispievateľa očividne zaujíma, motivuje a naplňa: diskutér filozofujúco podnieti, fragmentarizovane poučí, ironicky, pritom s tlmením odsudku podpichne, hyperlinkovaním odporučí podnety na podporu aktivity virtuálneho publika. So spoludiskutérmi otvorene nesúperi, nevyhľadáva medzi nimi názorového duelanta. S príjemcami s rozmanitými dôvodmi (zvedavcami, pozorovateľmi, priaznivcami, nadšencami a i.) sa nezriedka pohráva, produkuje „pred ich očami“ prirastaný názorový príspevok a pri jeho jednotlivých častiach si utvára predpolie na pokračovanie. Inherentne expresívnu lexiku neuplatňuje; výdatne, sebamanifestačne pracuje s individuálnymi okazionalizmami, slovnými hračkami, náznakmi a nedokončeniami, terminológiou a súbežne s profesionalizmami, slangom a rozšírenými prvkami interdialektov. Svoje príspevky dialogizuje, pozná a zručne uplatňuje kompozičné prostriedky výstavby písomného textu – štylistiku odseku a úvodzoviek, vynechávanie riadkov na zdôraznenie tematických blokov (v ukážkach sú na úsporu miesta vynechávané) a typografický potenciál verzál. Komunikačná kompetencia prispievateľa z hľadiska vyjadrovania nesie niektoré črty doplnku „deklaračnej žurnalistiky“, ktorá utvára komplexnejší obraz, podáva vysvetlenia o zákulisí, osvetľuje pozadia, spúšťače, hnacie mechanizmy a väzby, ktoré stoja za dôležitými trendmi (k vymedzeniu „deklaračnej žurnalistiky“ bližšie Dobelli, 2021: 187 – 190). Z druhej strany sa teda pôsobenie *angažovaného partnera profesionálov* preukazuje ako rizikové: diskutér reaguje na celý vejár motívov a záležitostí – nie je expertom, a preto jeho diskusné počínania cez hodnotový priezor možno ponímať ako pôsobivé ekvilibristické až ornamentálne prejavy a sklony. Pochopiteľne, predchádzajúcu poznámku je potrebné interpretovať ako

symptomatickú, t. j. bez nároku na vyšší stupeň zovšeobecnenia.

Profil: <https://debata.pravda.sk/profil/debata/toolen>

■ východiskový článok: *Prichádza drahota*

<https://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/620989-prichadza-drahota>

- A čo keby sme proste „ťažký údel“ znášať odmietli? :)

Nie je to našou povinnosťou.

Vôľa obyvateľstva bola už toľkokrát pošliapaná (napr. vôľou bolo NEskapitalizovať, NEvstúpiť do ameroanálgresorpaktu, neutralita, etc., to všetko nejaká nátlaková grupka vždy “prechýlila” a trúfam si povedať, že nebyť NATO Drang nach Osten, celý tento bordel by sa nekonal, a tak ďalej).

Ja som priateľom toho, aby sa bratstvo neolibov s neoconmi pustilo do seba s katolifašmi. Budem to sledovať s pukancami v labe. A keď zostane pár stojacich, s nimi sa už my normálni nejako porátame (22. 3. 2022).

■ Východiskový článok: *Pochová vláda univerzity?*

<https://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/616085-pochova-vlada-univerzity>

- „naše univerzity sa v medzinárodných rebríčkoch topia v hlbokých vodách priemernosti“

Eehm. Pri tom “financovaní”, ktoré tu dlhodobo je, tak to vôbec nie je zlé čo sa týka pomeru cena/výkon. Len to sa samozrejme nedá ťahať dlhodobo.

Univerzít je zhruba 28 000. UK je v závislosti na rebríku v horných 2-3 %

https://uniba.sk/en/news-detail/back_to_page/tlacove-spravy/article/uz-treti-rebricek-s-vybornym-umiestnenim-uk-medzi-3-najlepsich-univerzit-sveta

Podobne

<https://roundranking.com/universities/comenius-university-in-bratislava.html?sort=O&year=2021&subject=SO>

a STU na tom nie je veľmi rozdielne, UPJŠ má niektoré odbory (napr. môj) na rovnakej ak nie lepšej úrovni a veterina je tiež výborná.

Samozrejme, stopiť vidiecke univerzity typu ružomberk, koňarovo, trnava, nitra a pod. by veci prospelo (8. 2. 2022, 11:58)

- Verejné VŠ sú úplne niekde inde ako nejaké Sládkovičovo, Skalica (už zdochla), katolibanružomberok a podobné „ustanovizne“.

Problém sú univerzity vzniknuté klonovaním pedagogických fakúlt - Nitra, BB, koňare a pod. 2 trnavské uni boli 2 pokusmi o založenie katolibanemickej uni v spojení s tým, že v TT nevedeli prežvejknúť premiestnenie PdF do Nítry (z TT bola dobre dopravne dostupná PdF v BA, z NR aj za sociku

bola tá dostupnosť horšia). Keby sa im zmrskli odbory na tie, ktoré majú opodstatnenie, bez zbytočnej kozmetiky a bez hrania sa na výskum, tak by boli OK. Napr. založeniu uni v TN tiež predchádzala analýza, že v ekonomicky pomerne silnom regióne tak od NM po ZA by sa vhodne zameraná uni hodila.

Drvivá väčšina najzávažnejších skaziek o podivných praktikách sa rovnako nevzťahuje na verejné VŠ.

Takže si to netreba mýliť.

Aj ďalšia z povestných preparandií, svatá Beta, je „div divúci“ súkromná (8. 2. 2022, 12:06).

Na webových stránkach internetového denníka *Hlavné správy.sk*, na karte <https://disqus.com/by/identita> cielene vybratú vzorku utvára 14 diskutérov. Súbor je s ohľadom na kontrastívno-analytický profil média (vymedzený prostredníctvom nástroja similarweb.com¹⁴) počtom vybraných diskutérov a inventára ich diskusných príspevkov úmerný porovnávanému portálu *Pravda.sk*. Nadobudnutý kontajner obsahuje kondenzované príspevky prehľadovo viazané na príslušného diskutéra, ktorý sa angažuje vo verejne prístupnom móde. Personálno-komunikačné matice diskutérov – opäť motivované autorským triom Orgoňová et al., 2023 –, sa v podmienkach denníka *Hlavné správy.sk* pri porovnaní s webom *Pravda.sk* preukazujú početne skromnejšie; integrujú poskupiny vymedzené pri porovnávanom periodiku *Pravda.sk* do podoby postmoderného typologického *amalgámu*:

1. občianski aktéri + angažovaní neprofesionáli (5: fo fofo, lako65, Marcus Aurelius, milivoj, pistike) – častí, nezriedka podpichujúci *duelanti s fleuretom*; exponujú sa iba na diskusných stránkach hostiteľského periodika; nasadzujú signály netikety, verzálami zvyšujú hlasitosť prejavu s cieľom upútať okolie; kultivovanému písomnému prejavu nevenujú prílišnú pozornosť.

Ukážky:

lako65 – 49 750 príspevkov

Profil: <https://disqus.com/by/cenzurovany/?l=cs>

■ východiskový článok: *Včerajší výbuch bol veľkolepý. Mohol nás však aj niečomu naučiť*

<https://www.hlavnespravy.sk/vcerajsi-vybuch-bol-velkolepy-mohol-nas-vsak-aj-niecomu-naucit/3114890>

lako65 → *realista66*:

- Nikto nič nezhumploval. Naštuduj poriadne a potom kvákaj !

Za Rezeš sa VSŽ rozširovalo. Zisti si, ako Shmognerova s Dzurindom DAROVALI VSŽ Amíkovi.

¹⁴ <https://www.similarweb.com> (Online prístup: 30. 03. 2023)

NEVER ROZPRÁVKAM !

Iako65 → *realista66*:

- Magore a za Komanča sme aké zahranične firmy mali ?
Prezradím Ti veľké tajomstvo. Možno si to nevedel. Napr. Najväčšia Slovenská Fabrika ktorá zamestnávala cca. 20 000 ľudí VSŽ bola Slovenská. Druhá najväčšia Fabrika Slovnaft bol tiež Slovenský atď. ďalších 1000 Slovenských firiem. Väčšina z nich vzniklo za komanča z NULY. Tvoj ded ich budoval, tvoj otec v nich makal. Ty si ich predal za Judášsky groš západnej oligarchii !

Iako65 → *realista66*:

- Prečo asi tak skončila Hlinikáreň v Žiari Nad Hronom, aj keď mala najekologickejšie technológie na Svete !
Nebolo to náhodou DEBILNÝM menežovaním Slovák Energetiky ?
Keď naše Elektrárne preferujú západnu oligarchiu a na Slovenských podnikateľov z vysoka sssserú !

2. angažovaní neprofesionáli + angažovaní laici + angažovaní partneri profesionálov (5: *nole*, *Zdenko WORLD*, *avatar*, *Fero*, *Juraj*) – s nízkym počtom príspevkov; nasadzujú „odbornícke“ výrazivo, vyvažujú ho slangovými pomenovaniami a nálepkovaním.

Ukážky:

nole – 186 príspevkov

Profil: https://disqus.com/by/disqus_RuC4adY5ii/?l=cs

■ východiskový článok: *Matovič nám svojou päťstovkou nastavil zrkadlo*
<https://www.hlavnespravy.sk/matovic-nam-svojou-patstovkou-nastavil-zrkadlo-je-korupcia-standardnou-sucastou-nasej-moralky/3110054>

- Cim viac Matovic tara, tym viac presviedca normalne uvazujucich ludi, ze je strateny pripad.

Aj keď trpi bipolárnou poruchou, je plne zodpovedný za svoje ceny a vyciny. Je to vsak vrazedna kombinacia: konfliktny hajzlik a klamar, podrazak a krivak, zakomplexovany a obmedzeny provincny trulo, ktory nevidi, ze sa chova korupcne viac, ako ktokolvek iny;

3. angažovaní záujemcovia o verejný život + angažovaní laici (4: *Daniela Danjelitova*, *Dupa*, *objektivita*, *Tibor K*) – s hypertextovými odkazmi aj na iné médiá; v nich na ich diskusných fórach pôsobia so zhodným *nickom*. V diskusiách simulujú prekvapenie, rozčúlenosť, používajú tzv. verbálny ukazovák, expresivitu znižujú prerývanými výpoveďami

Ukážky:

objektivita – 13 739 príspevkov (okrem periodika *Hlavné správy Nový čas*, *topky*, *cas.sk*, Plus JEDEN DEN, Sport24)

Profil: https://disqus.com/by/disqus_WP6tOkbtud/?l=cs

■ východiskový článok: *Príde Kažimír o lukratívny flek? Advokát guvernéra NBS je v šoku: Toto som ešte nezažil!* (Nový čas)

<https://www.cas.sk/clanok/2789195/pride-kazimir-o-lukrativny-flek-advokat-guvernera-nbs-je-v-soku-toto-som-este-nezazil>

objektivita → *Vlad*

- Aj Ti poviem kto sa trasie na toto miesto... istý pán Mikloš...poradca Caputovej, poradca ukrajinských prezidentov...

objektivita →

- Novinári overte si láskavo informácie, lebo trieskate somariny a nepravdy ako vždy...

Zhrnutie a záver. V kontrastívne vybudovanom príspevku je analyzovaná a interpretovaná časť onlinových interakcií, ktoré sa uskutočňujú vo webovej mediálnej komunikačnej sfére. Popri menej priaznivých okolnostiach, nezriedka agresívnych príznakoch onlinovej mediálnej komunikácie s printovou príslušnosťou je pozornosť zameraná na jestvovanie a vzťahy onlinových diskusií k východiskovým mediálnym produktom a ich participantom v kolektívnom, skupinovom i individuálnom zmysle.

Diskutéri v slovenských internetových periodikách na počiatku 21. storočia uplatňovali postupy, prostriedky a používateľské zručnosti nadobudnuté z e-mailovej korešpondencie, skúsenosti so správami na platforme SMS a návyky z pôsobenia na četovacích kanáloch. V spočiatku neadministrovaných podmienkach však tlmili prejavy spontánnosti, uvoľnenosti četu. Nezriedka provokačno-manifestačným správaním *riedili* plynulosť debát, a tak viac-menej vedome potvrdzovali poznanie zavedených pravidiel sieťovej etikety.

Obmedzenie výskytu charakteristických četových prejavov v protitlaku vyvolávalo vzrast komplexnej verbovizuálnej expresivity diskusných príspevkov. Diskutéri spríznačňovali svoju produkciu verzálami (v elektronickom prostredí ako signál rozhorčenia, zlosti), v komunikačných interakciách vystupovali konfrontačne, útočne (frekventovaný bol princíp *flame*). Nezriedka bola narúšaná niť rozhovoru (*flooding*) ako charakteristický príznak spontánnosti komunikácie. [Pojmové vymedzenia pozri v Glassman, 2000.] Nadsadzovala sa obscénnosť, vulgarita a prekonávanie tabu; prispievatelia nadužívali systémové vulgarizmy (vo vymedzení podľa Grochowského, 1995: 16) vrátane ich zverejňovania prostredníctvom softvérových výhybiek, pestrých grafických manévrov či hravých obchádzok, narážok a inotajov.

Dodajme: doboví administrátori sa zásadnejšie neaktivizovali; na vyradovanie obscénnych súčastí z textu boli nasadzované softvérové filtre. Účinne sa redukovali či priam rušili medziosobné dištancie (dôsledkom je vytváranie

dvojdomej kategórie „čitateľo-pisateľa“ – *wreadera*), rozširoval a prelínal sa repertoár komunikačných funkcií. Výrazový inventár sa stal spontánnejším, úlomkovitým, nekohezým, provokačne obchádzajúcim zásady a pravidlá písomného dorozumievania. Pritom sa však naplňal základný cieľ komunikačných interakcií svojho druhu – prejavenie osobného vzťahu či zaujímanie vlastného postoja k predmetu pozornosti. Aj takto sa zoživotňovali, overovali stratifikačné koncepcie a zrealňoval sa hodnotový či hodnototvorný význam „akčných“, vyťažných variet slovenského národného jazyka – najmä štandardnej a subštandardnej variety. [K výsledkom bližšie pozri Patráš, 2001.]

Diskusné nástenky onlinových médií v prvej štvrtine 21. storočia preukázateľne odrážajú patričný technologický blahobyt tzv. vyspelých spoločností: takmer plošné hardvérové zabezpečenie, neustále softvérové inovácie a najmä sieťové pokrytie slovenskej *digitálnej krajiny*, rozvinuté používateľské skúsenosti s digitálnymi aplikáciami, a to bez väčších sociogeneračných rozdielov medzi používateľmi teletechnológií. Na re-formátovaní súčasných webových debatných štandardov sa už štandardne podieľa administrátorský dohľad nad vývinom, obsahom a dosahom tzv. komentárov a riadené moderovanie na diskusných portáloch. Diskutéri tretieho desaťročia nevenujú praveľkú pozornosť sieťovej etikete (netikete); na diskusných nástenkách ju akceptujú ako zaužívanú sústavu odporúčaní. Obchádzky netikety uplatňované pred štvrtstoročím (Glassman, 2000) nenasadzujú do svojich komunikátov.

V príspevkoch nachádzame už len stopovú prítomnosť inherentne expresívnych vulgarizmov či tabuizmov. Na uvoľnené miesta nastúpilo glosovanie, náznakovosť, slovná hračka, významová skratka a najmä vzrástli prejavy úsillí o argumentovanie. Argumenty sú nasadzované jednak objektívne, s patričnou výpovednou hodnotou, ale vyskytujú sa i bezostyšne okopírované, preberané a používané argumenty bez zodpovedného vyhodnotenia. Uplatňuje sa „kváziodborné zapisovanie“ ako pohodlný, v lepších prípadoch aj pohotový nástroj na presvedčanie a názorové, resp. osobné či skupinové (seba)presadzovanie. Odbornícke argumentovanie tak zanáša dialógy spamom, falošnými podnetmi, kreovaním mediálneho súpera, hoaxmi, trollovaním, nálepkovaním názorového protipólu, prisúvaním *partiových metafor*, *slovného smogu* (bližšie pozri Just, 2003) a pod.

Dlhodobí prispievatelia spravidla *poznajú* komunikačných súbežcov a vstupujú do spontánnych či kašírovaných virtuálnych duelov. Počítajú pritom s faktom, že na diskusiách sa zúčastňuje aj predpokladané, cielené, príp. náhodné, obvykle však zvedavé virtuálne publikum. Duelanti podporujú argumentačné taktiky hypertextovými odkazmi na zdroje s multimodálnou výbavou a pochádzajúce z iných prostredí aj na diskusných stránkach – videosekvencie, infografiky, podcasty, gify, koláže, digitálne výstrižky a efekty a pod. Zdrojovanie

sa ukazuje ako efektívny a prvoplánovo presvedčivý technologický nástroj, ktorý umožňuje preberať aj rozsiahle komunikačné bloky. Argumenty nasadzované do diskusných duelov sa pritom hlásia k celému typologickému spektru: *ad rem* (k veci), *a data* (k údajom), *per analogiam* a kontrastívne, pritom často a účinne *ad hominem* (atak na osobu) a *ad populum* (väčšina ako záruka platnosti tvrdenia). Podľa diskutovanej témy či emočného nastavenia participantov pribúdajú prejavy verbálnych atakov a nasúvania pochybných, prinajmenšom sporných – toxických, balastných súčastí do diskusných príspevkov. V ich častosti a nadpočetnosti sa nezriedka roztápajú aj silné argumenty.

Diskutéri sa usilujú prejavíť a jestvovať predovšetkým ako vplyvní jedinci nastoľujúci či presadzujúci vlastný (*pars pro toto* skupinový) názor. Vyžadujú si rešpekt v očiach publika a ovplyvňujú časť osadenstva virtuálnej krajiny. Tak sa mienia prejavíť predovšetkým ako líderské individuality (influenceri) či samozvaní moderátori hodnotových etalónov.

V zornom uhle kultivovania jazykových prejavov sa uplatňujú kratšie texty, avšak už bez obvyklých stôp kolokvializovania, „rozihranej“ komunikácie v podobe hromadenia verzál, emotikonov, akronymizácie, viacnásobného kopírovania rovnakého príspevku a pod. Na diskusné nástenky sa navracia používanie diakritickej sústavy a interpunkcie. Diskusné príspevky sa stávajú extrémne rýchlo utváranými a zverejňovanými, značne individualizovanými reflexiami rozmanitých podmienok i spôsobov dorozumievania a svedectvami ich zjednocovania do publikovaného výsledku. Pochopiteľne, o väčších aspiráciách onlinových diskusií na ustálenejší či vyhranenejší žáner nateraz hovoriť nemožno. Diskusie sa unifikujú, z hľadiska osobitostí sa splošťujú; očakávané, pritom nenapĺňané posolstvá tak strácajú svoju príťažlivosť. Napokon: medzi *diskusnými nástenkami* skúmaných mainstreamových a participatívnych (autonómnych, resp. alternatívnych) webových médií niet zreteľnejších rozdielov.

V uvedených súvislostiach sa v jemne skeptickom svetle ocitá rozšírená poznámka o nadsadzovaní významu a účinkov teletechnológií v kyberspriestore:

[...]„fluidná povaha“ súčasného sveta primäla používateľov uplatňovať hodnotiace procesy miery dôveryhodnosti online informácií prakticky permanentne a v dôsledku toho sa v hypertextovom bludisku vyvinuli rýchle stratégie posudzovania, ktoré mnohokrát kladú dôraz viac na vizuálne a grafické prvky ako na analýzu samotného obsahu. (Olejárová, 2019: 128)

Ukazuje sa, že na rozdiel od stavu dialógov na diskusných nástenkách webových periodík zo začiatku storočia sa dnes posilňuje *hodnota, zhodnocovanie* v rozšírenom význame. Hodnotu/zhodnocovanie onlinových diskusií ponímam

ako tolerujúce umožnenie médiovaného vyjadrovania v celom spektre 8 textových modelov (Findra, 2009: 238), nezriedka s osobitým verbovizuálnym exponovaním a reakciami participantov diskusných nástieniek. Diskusné nástienky (message boards) sa tak pre prozumentov (pôvodcov príspevkov a zároveň konzumentov mediálnych posolstiev) stávajú hodnotovým mostom, resp. hodnototvornou platformou na prípravu a dosahovanie komunikačných zámerov, plnenie rozmanitých komunikačných funkcií, na sebarealizáciu či na ovplyvňovanie virtuálneho publika v prínosnom i obmedzujúcom zmysle. Zvyšuje sa povedomie o prestíži vizualizovaného, *zapísaného* (keď už nie priam „klasického“ písaného/ tlačeneného) spôsobu dorozumievania medzi ľuďmi, nezriedka s verbálnym predstavovaním svojich pôvodcov, účastníkov, prípadne pozorovateľov či návštevníkov diskusných nástieniek. Diskusné nástienky vcelku realisticky dokladajú jestvovanie a (spolu)žitie prinajmenšom dvoch kategórií súčasnej kybersféry *onlife* (identita) a *e-nvironmentalizmus* (etika) z vymedzeného kvarteta pomenovaní (Floridi, 2019: 5). Výskumné zistenia, interpretácie a zovšeobecnenia poukazujú na vývin s úsilím *prozumentov* nachádzať, potvrdzovať a obhajovať, inokedy súperiť o svoj individuálny status, komunitnú povest' alebo širší skupinový vyjadrovací *modus operandi* medzi médiami a čitateľmi v časti kyberpriestoru. Vzájomná protirečivosť citátov z čela štúdie sa tak stáva prinajmenšom v prostredí onlinových diskusných duelov platnou mincou s dvoma stránkami.

Literatúra

- Dobelli, R. (2021). *Umenie digitálneho života. Ako byť šťastný bez záplavy informácií*. IKAR.
- Findra, J. (2009). *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Floridi, L. (2019). *Čtvrtá revoluce. Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum.
- Glassman, A. (2000). *Aby sme si rozumeli*. Remedium.
- Grochowski, M. (1995). *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Wydawnictwo Naukowe PAN.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Portál.
- Just, V. (2003). *Slovník floskulí*. Academia, nakladatelství AV ČR.
- Kráľ, Á., Sabol, J. (1989). *Fonetika a fonológia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Olejárová, A. (2019). Nad rámec tradičnej žurnalistiky: Reflexia vplyvu nových médií na participačné ambície publika so zameraním na kontext slovenskej mediálnej scény. *Culturologica Slovaca*, 4, 2019, 113 – 129.

- <http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/index.php/archiv/12-aktualne-cislo-4>
Orgoňová, O., Bohunická, A. (2018). *Interakčná štylistika*. Univerzita Komenského.
Orgoňová, O. et al. (2023). *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Univerzita Komenského.
- Patráš, V. (2001). Svetlá a tieň kontaktovej komunikácie v elektronických verziách slovenských periodík. V J. Mlacek (Ed.), *Studia Academica Slovaca*. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry (str. 186 – 210). Stimul.
- Patráš, V. (2009). *Sociolinguistic aspects of electronically determined communication / Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*. Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné.
- Slančová, D. et al. (2022). *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Szarka, M. (2015). Autonómna a participatívna žurnalistika. Vybrané premeny a ich etický rozmer. V M. Bočák, L. Regrutová, J. Rusnák (Eds.), *Médiá a text 5* (str. 400 – 409). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Zima, J. (1961). Expresivita slova v súčasnej češtině. Studie lexikologická a stylistická. *Rozpravy Československé akademie věd*, 71, (16) (str. 1 – 139). Nakladatelství Československé akademie věd.

Internetové zdroje a materiálové pramene

- Encyclopedia Britannica* – heslo a pojem *netiketa/netiquette*.
Online prístup: 26. 03. 2023: <https://www.britannica.com/topic/netiquette>
- Personálna stránka Rolfa Dobelliho*
Online prístup: 28. 03. 2023: <https://www.dobelli.com/de/person>
- SimilarWeb* – softvérový nástroj na analýzy (mediálnych) webových stránok a aplikácií.
Online prístup: 30. 03. 2023: <https://www.similarweb.com>
- Word Counter* – analytický softvérový nástroj.
Online prístup: 4. 04. 2023: <https://wordcounter.net>
- Pravda.sk* – slovenský mienkotvorný denník (onlinová verzia).
Online prístup: 29. 03. 2023: <https://www.pravda.sk>
- Hlavné správy.sk* – alternatívny onlinový denník (je editovaný bez printového súbežca).
Online prístup: 29. 03. 2023: <https://www.hlavnespravy.sk>

Владимир Патраш

**ВЕРБАЛНА ИСКЉУЧИВОСТ У ОНЛАЈН ДИСКУСИЈАМА
КАО ОБЛИК АФИРМАТИВНИХ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИХ
СОЦИЈАЛНО-КОМУНИКАЦИОНИХ ДУЕЛА**

Резиме

У контрастивно конципираном раду анализирани су неке од комуникационих интеракција у сфери медијске комуникације на интернету. Пажња је посвећена мање повољним околностима, неретко агресивним одликама онлајн комуникације у електронској штампи, али и постојању онлајн дискусија и њиховом односу према изворним медијским производима и њиховим учесницима у колективном, групном и индивидуалном смислу. Коментари (message boards) за презументе (ауторе прилога и конзументе медијских порука истовремено) постају вредносна, одн. вредносотворна платформа за постизање комуникативних циљева, испуњавање најразличитијих комуникативних функција, за самореализацију или за утицај на виртуелну публику у благотворном и рестриктивном смислу.

Преписке у коментарима на страницама онлајн медија у првој четвртини 21. века су видни показатељи достигнутог технолошког благостања тзв. развијених друштава. У ре-форматирању савремених стандарда онлајн дебата учествују и администратори кроз надзор над током, садржајем и ефектима тзв. коментара и као модератори дискусија на порталима. Учесници дискусија не посвећују превелику пажњу етикецији на интернету (нетикецији). Схватају је као уобичајени саставни део препорука о комуникативном понашању на платформама за дискусију. Заобилажење нетикеције какво је захтевано још пре четврт века не примењују у својим објавама.

У коментарима данас скоро да се и не могу наћи инхерентни експресивни вулгаризми или табуизми. Развило се глосирање, алузија, скраћенице за речи и значења и расте интересовање за учешће у дискусијама. Поруке са високом информативном вредношћу којима се износе вредносни судови ређају се испод изворног текста. Поред њих, користе се и лако преузети, парафразирани, површно привлачни садржаји. Коментари се у онлајн дискусијама неретко објављују на брзину, без одговарајуће провере или навођења извора. Због жеље да се импресионира публика, у коментарима се претерано користе псеудостручне формулације или комуникационе прерађевине. Ово су лако доступни, понекад прилично мудри алати за убеђивање и наметање властитог мишљења или (само)потврђивање. Псеудостручне објаве на тај начин преплављују дискусије спамовима, скретањем са главног тока дискусије, нагомилавањем супротних мишљења и сл.

Умешни учесници, обично они који су дужим стажем у дискусији стекли увид, познају сталне комуникационе партнере и са њима ступају у спонтане или исконструисане виртуелне дуеле. Том приликом се ослањају на сазнање да дискусију прати замишљена, циљна или случајна, али у сваком случају увек радознала виртуелна публика. Дуеланти употпуњују своје аргументационе тактике додавањем хиперлинкова ка изворима мултимодалног садржаја и линкова који воде ка другим

среди́нама. У зависности од теме или емоционалне контроле дискусаната, у текстовима објава могу расти изрази вербалних напада или додавање сумњивих, у најмању руку спорних – токсичних, сувишних садржаја. Због њихове учесталости и преминације се неретко расплињавају и јаки аргументи. Дуеланти скоро увек сматрају да имају право на поштовање свог мишљења. Зато се труде да се покажу пре свега као лидери и узорни носиоци вредности.

Коментари у савременим дискусијама се у интерактивној технолошкој средини екстремно брзо креирају и објављују. Из перспективе култивисања језичких исказа користе се краћи текстови, али сад већ без трагова колоквијаног изражавања, фазичне комуникације у форми нагомилавања верзала, емотикона, акронимизације, вишеструког копирања истог коментара и сл. На платформе за дискусију се враћа употреба дијакритичких знакова и интерпункције. Дискусије се унификују и визуелно уједначују. Очекивано, нереализоване алузије, теме и идеје губе на својој привлачности. Нема видљивијих разлика између платформи за дискусију анализираних мејнстрим или независних интернет-медија.

У раду се долази до следећег закључка: за разлику од дијалога на платформама за дискусију онлајн периодике с почетка века, данас се већа пажња посвећује култури изражавања, неретко уз вербално разметање аутора објава, учесника или посетилаца тих платформи. Закључци истраживања, интерпретације и уопштавања сигнализирају труд презумената да пронађу, потврде и одбране свој лични статус, понекад да се боре за свој пређашњи положај у заједници или шири групни *modus operandi* међу медијима и читаоцима у делу сајбер-простора.

Кључне речи: прегмастилистика, комуникација у медијима, онлајн штампа, коментари, вредносни ареал медијске онлајн комуникације

Vladimír Patráš

**VERBAL EXCLUSIVITY IN ONLINE DISCUSSIONS AS A MANIFESTATION OF
(DE)VALUATING SOCIAL-COMMUNICATION DISPUTES**

Summary

In the comparatively designed paper, some of the communication interactions that take place in the web media communication sphere are analysed. In addition to less favourable circumstances and often aggressive symptoms of online media communication with print affiliation, attention is focused on the existence and relations of online discussions to the source media products and their participants in a collective, group and individual sense. Discussion boards (message boards) have become a value-related or value-forming platform for prosumers (producers of posts and, at the same time, consumers of media messages), meant to reach communication goals, fulfil diverse communication functions, achieve self-actualisation or influence the virtual audience in a both beneficial and limiting sense.

Discussion posts on the online media sites of the early 21st century demonstrably reflect the technological affluence achieved by the so-called advanced societies. The re-formatting of the current web-based debating standards is also contributed to by the administrators' supervision of the development, content and reach of so-called comments and their moderation on discussion portals. Discussers do not pay too much attention to Internet etiquette (netiquette). On discussion boards, they see it as an established set of recommendations. They do not impose the workarounds of netiquette required a quarter of a century ago in their communication.

There are hardly any inherently expressive vulgarisms or taboos to be found in discussion posts today. Glossing, allusiveness, verbal and semantic shorthand have developed, and displays of efforts to argue have increased. Ponderable arguments with considerable explanatory value are used in the discussions below the initial texts. Alongside them, conveniently copied, paraphrased, superficially appealing components are also used. In online discussions, arguments are often put forth quickly without proper verification or sourcing. In order to impress, pseudo-expert formulations or communication prefabrications are overused in argumentation. These are easily accessible, sometimes rather smart tools for persuasion and opinion or personal (self-) assertion. Pseudo-expert argumentation thus clogs up discussion posts with spam by diverting them from the main discussion threads, labelling the opposite viewpoints, etc.

Skilled, usually long-term contributors with acquired insight know their constant communication competitors and enter into spontaneous or cached virtual duels with them. In doing so, they make use of the knowledge that discussions are also watched by an assumed, targeted or random, but always curious virtual audience. Duellists support their argumentative tactics with hyperlinks to multimodal resources and links to other environments. Depending on the subject matter or the discussers' emotional control levels, the demonstrations of verbal attack and the insertion of dubious, or at least questionable – toxic, ballast components into the texts have been on the rise; even strong

arguments are often dissolved in their frequency and predominance. Duellists almost always claim respect for their opinions. In this way, they strive to manifest themselves primarily as leading individuals or value benchmarks.

In the interactive technological environment, contemporary discussion posts are shaped and published extremely quickly. As for verbalisation and speech cultivation, shorter texts are being used, but no longer with traces of colloquialisation, “fuzzy” communication typical with the accumulation of capital letters, emoticons, acronyms, multiple copying of the same post, etc. The activation of the diacritical system and punctuation is returning to discussion boards. Discussions are being unified and flattened in terms of visibility. Expected but unfulfilled observations, themes or ideas lose their appeal. There are no clear differences between the discussion boards of the examined mainstream and participatory (autonomous) web media.

The paper results in conclusion: in contrast to the dialogues on the discussion boards of online periodicals from the beginning of the century, the value of expression is nowadays being reinforced, often with verbal exposure of the originators, participants or visitors of the discussion boards. Research findings, interpretations and generalisations signal the efforts of prosumers to find, confirm and defend their individual status or, at other times, to fight for a community reputation or a broader expressive *modus operandi* of a group among media and readers in a part of cyberspace.

Keywords: pragmastylistics, media communication sphere, online press, discussion board, axiological area of online media communication

Renáta Pavlová¹

Univerzita v Regensburgu, Inštitút slavistiky

<https://orcid.org/0000-0002-0665-3702>

ČLOVEK ALEBO STROJ? KTO VIE PRELOŽIŤ LEPŠIE UMELECKÝ TEXT?²

Príspevok sa zaoberá porovnaním ľudského a strojového prekladu umeleckého textu na pozadí prekladateľských univerzálií. Na príklade prekladu umeleckého textu z nemčiny do slovenčiny si predstavíme prekladateľské univerzálie vychádzajúce z Touryho zákona rastúcej štandardizácie a zákona interferencie s východiskovým textom. Jednotlivé prekladateľské postupy strojového prekladu vyhodnotíme na základe kolokácií jazykového korpusu.

Kľúčové slová: strojový preklad, ľudský preklad, prekladateľské univerzálie, jazykový korpus

Úvod. V súčasnosti sa stretávame s potrebou prekladu veľkého množstva cudzojazyčných textov rozličných štýlov, ktoré je potrebné preložiť do slovenčiny. Tieto texty nie je možné pre veľký počet zadávateľov preložiť samotným prekladateľom, preto sa využívajú na preklad strojové prekladače, ktoré uľahčujú prekladateľom prácu. Rôzne prekladateľské nástroje, ako napríklad Google Translate, DeepL Translate, ChatGPT, slúžia len ako pomocný nástroj, ale v plnej miere nedokážu nahradiť skúseného prekladateľa.

Strojové preklady často obsahujú chyby, no i napriek chybám je možné pracovať aj s takýmto typom prekladu. Na opravu chýb prekladu slúži posteditácia, pri ktorej posteditori vylepšujú výsledok strojového prekladu (Ďuračková/Pavlová, 2023: 11). Úlohou posteditácie je preklad upraviť do takej podoby, aby preložený text ďalej spoľahlivo slúžil svojim používateľom.

Kognitívny lingvista a prekladateľ Douglas Hofstädter hľadal odpovede na otázku, kto vie lepšie preložiť umelecký text pri porovnaní strojového a ľudského prekladu. Na príklade prekladu eseje *Soggy Soup Maid* autora Franza Grillparzera

¹ renata.pavlova@ur.de

² Tento príspevok je výstupom z projektu APVV-18-0473 *Klasifikačný model chybovosti v strojovom preklade: krok k objektívnemu hodnoteniu kvality prekladu*. Zodpovedná riešiteľka: prof. RNDr. Daša Munková, PhD. Doba riešenia: 2019 – 2023.

Der Arme Spielmann z nemčiny do angličtiny zisťuje Hofstädter úskalia strojového prekladu, pričom poskytuje jednoznačnú odpoveď: „Prekladač Google nie je myslenie, strojový preklad nie je kognitívny proces. Prekladač Google nerozmýšľa, keď produkuje svoje výstupné reťazce. Google prekladač nerozumie, nevie nič.“ Hofstädter argumentuje príkladmi, ktoré sú dôkazom nespoľahlivosti strojového prekladu. Jedným z nich je aj nesprávne transponovanie lexikálnej jednotky z východiskového jazyka (nemčiny – *eintrat*) do cieľového jazyka (angličtiny – *entered*). Kým v origináli sa vyskytuje verbum *eintrat* / *vstúpil* (... **die Magd mit der Suppe eintrat**/slúžka vstúpila s polievkou), Google Translate preložil vetu ako **the maid entered the soup**/slúžka vošla do polievky, pričom správny preklad znie **her daughter brought out the soup** (prelož. D. H.)/jej dcéra priniesla polievku (prelož. R. P.)

Porovnaniu ľudského prekladu a prekladu vytvoreného umelou inteligenciou sa venujú aj autori Rudi Novotny a Jakob von Lindern v článku *Čo vie človek lepšie?*³ V článku nájdeme odpovede na otázku, čo všetko dokáže vytvoriť umelá inteligencia, ako napríklad rôzne virálne obrázky a videá, imitovať hlasy prostredníctvom systému VALL-E vytvorenom firmou Microsoft (2023), ktorý je schopný po troch minútach počúvania imitovať hlas. Ďalšou schopnosťou umelej inteligencie je vytvoriť texty (a dokonca aj myšlienky). Ide o tzv. jazykové modely, ktoré rozlišujú matematické pravidlá v ľudskej reči prostredníctvom systémom GPT4 (OpenAI) a tie vyhodnocujú štatisticky najfrekvencovanejšie kolokácie. Výhodou jazykových modelov je fakt, že sú súčasťou archívu, knižničného fondu v digitálnej knižnici, sú schopné vytvoriť e-mail a pod. Nevýhodou však je, že nie všetky texty vytvorené umelou inteligenciou sú správne, a dokonca hrozí aj zneužitie na rôzne účely, napríklad zostavenie podvodného e-mailu atď.

1. Metodologické východiská. Pri porovnaní strojového prekladu vytvoreného spoločnosťou Google a ľudského prekladu sme vychádzali z prekladu novely švajčiarskeho autora Roberta Walsera *Der Spaziergang* (1917) z nemčiny do slovenčiny. Autorom slovenského prekladu je spisovateľ a prekladateľ Michal Hvorecký. Preklad novely vyšiel pod názvom *Prechádzka* (2013). Pri porovnaní oboch prekladov novely *Prechádzka*, strojového i ľudského prekladu, sme vychádzali aj z *klasifikácie prekladateľských univerzálií*, ktoré veľmi plasticky dokážu poukázať na rozdiely originálneho textu od vlastností preloženého textu.

2. Prekladateľské univerzálie. Jiří Levý položil základy deskriptívnej translológie (Šuša, 2014: 38), neskôr formulované ako **prekladateľské univerzálie** (S. Blum-Kulka, M. Baker a ďalší) a **zákony** (G. Toury). Levý ako prvý systematicky popísal spoločné vlastnosti prekladových textov, ktorými sa odlišujú od neprekladového jazyka (Mraček, 2018: 59). Prekladateľské univerzálie odlišujú podľa Bakera preložený text od originálu prostredníctvom nasledujúcich jazykových javov (Baker, 1996: 175): **explikácia (vysvetlenie)**, **simplifikácia (zjednodušenie)**,

³ Zdroj: Die Zeit, viac pozri na: www.zeit.scrllly.com/stories/zeit-ki [cit. 13. 4. 2023].

normalizácia (štandardizácia) a nivelizácia (porovnateľný korpus). G. Toury rozširuje prekladateľské univerzálne o ďalšie vlastnosti formuláciou **zákona narastajúcej štandardizácie** (synonymá, simplifikácia/zjednodušenie, implifikácia/elipsa, explikácia, substitúcia, štylistika a slovosled) a **zákona interferencie s východiskovým textom** (kompozitá, homonymá, koherenčné vzťahy, doslovný preklad) (Toury, 2004: 15).

Zákon narastajúcej štandardizácie. G. Toury vytvoril v rámci zákona narastajúcej štandardizácie klasifikáciu niekoľkých jazykových javov, na základe ktorých porovnáme originálny text s preloženým textom.

a. Synonymá

Kým v origináli je verbum *ich ging / chodil som*, v strojovom preklade sa vyskytuje verbum *kráčal som* a prekladateľ vyberá verbum *išiel som si*.

Originál „Spaziergang“: *Meine Schritte waren gemessen und ruhig, und soviel ich weiß, ließ ich, indem ich so meines Weges **ging**, ziemlich viel würdevolles Wesen sehen.*

Strojový preklad: *Moje kroky boli zmerané a pokojné, a pokiaľ viem, **kráčal som** po ceste, ukázal som dosť dôstojného bytia.*

Ľudský preklad: *Môj krok bol uvážlivý a pokojný, a nakoľko to viem posúdiť, ako **som si tak išiel** svojou cestou, pôsobil som dôstojne.*

Kolokácie

Pri výbere lexém strojového prekladu sme analyzovali adekvátnosť, resp. neadekvátnosť lexikálnej jednotky na základe kolokácií lexém prostredníctvom nástroja **Sketch Engine**. Kolokácie lexém uvedené v Sketch Engine vychádzajú z jazykového korpusu **ELEXIS Slovak Web**. Z nasledujúcej vizualizácie kolokácie je evidentné, že verbum *kráčať* má zaužívanú kolokáciu so substantívom *cesta*, čo sa zhoduje aj s prekladom vytvoreným cez Google Translate: *kráčal som po ceste*.

Ďalším synonymom je adjektívum *reizend*, ktoré je strojovým prekladom preložené ako *očarujúci*, ale prekladateľ zvolil adjektívum *lákavý*. V adjektívnom spojení **die reizende Einladung** sa vyskytuje automatický preklad objektu *pozvanie* ako verbálne substantívum (*očarujúce pozvanie*), pričom v ľudskom preklade uprednostní prekladateľ deverbatívny derivát lexikálnej jednotky *pozvánka* (*lákavá pozvánka*).

Originál „Spaziergang“: *Anfügen will und kann und darf ich hoffentlich (da mir im Augenblick Neues und Gescheites nicht einfällt), daß ich eine höfliche, reizende Einladung von Frau Aebi in der Tasche mittrug.*

Strojový preklad: *Dúfajme, že môžem a môžem dodať (pretože v túto chvíľu nemôžem myslieť na nič nové a šikovnejšie), že som vo vrecku niesol slušné a očarujúce pozvanie pani Aebi.*

Substantívum *Hut* bol v jednej vete dvakrát odlišne identifikovaný strojovým prekladom: raz ako *čiapka* a druhý raz správne ako *klobúk*. Preklad si vyžaduje lexému *klobúk*, ale aj prekladateľ zvolil tvorivý prístup k prekladu a výraz preložil ako *klobúk*, ale aj hovorovým výrazom *širák*:

Originál „Spaziergang“: *Plötzlich sehe ich nämlich zwei Hüte in der hellen zarten Luft, und unter den Hüten stehen zwei bessere Herren, die einander mittels schönen, artigen Hutlüftens und -schwenkens guten Morgen zu bieten scheinen.*

Strojový preklad: *Zrazu vidím dve čiapky vo svetlom a nežnom vzduchu a pod klobúkami sú dvaja lepší muži, ktorí sa zdajú, že sa navzájom ponúkajú dobré ráno, prostredníctvom krásneho, zdvorilého zdvíhania a mávania klobúkov.*

Ľudský preklad: *S pánskymi slamenými klobúkmi je to totiž takto: zrazu vidím vo svetlom jasnom vzduchu dva a pod nimi dvoch pánov z lepšej spoločnosti, ktorí sa zdravia dobré ráno úctivým a milým zdvíhaním širákov – tie sú pri tomto predstavení zjavne dôležitejšie ako ich nositelia a majitelia.*

b. Simplifikácia (zjednodušenie)

Simplifikáciu zvolil prekladateľ pri preklade spojenia *vor den Augen meiner Mitmenschen* / *pred očami blízkych* (prelož. R. P.), ktoré zjednodušene preložil ako *pred ostatnými ľuďmi*. Strojový preklad uvádza spojenie *pred očami svojich ľudských bytostí*.

Original „Spaziergang“: *Meine Empfindungen liebe ich vor den Augen meiner Mitmenschen zu verbergen, ohne daß ich mich jedoch deswegen ängstlich bemühe, was ich für einen großen Fehler und für eine starke Dummheit halten würde.*

Strojový preklad: *Milujem skryť svoje pocity pred očami svojich ľudských bytostí, ale bez toho, aby som tak úzkostlivo robil to, čo by som považoval za veľkú chybu a veľkú hlúposť.*

Ľudský preklad: *Svoje pocity _____ pred ostatnými ľuďmi rád skrývam, ale to neznamená, že bojzливо utajím, ak niečo považujem za veľkú chybu alebo úplnú hlúposť.*

c. Implikácia (elipsa)

V nasledujúcom spojení prekladateľ zvolil vynechanie substantíva *Abglanz* / *odraz* prostredníctvom elipsy, pričom uvedené spojenie nestratilo svoju výpovednú hodnotu.

Originál „Spaziergang“: *Weltgeschichte und Abglanz von längst vorübergegangenen heroischen Taten blitzten...*

Strojový preklad: *Svetové dejiny a odraz hrdinských činov dávno minulých vyleteli.....*

Ľudský preklad: *... blýskali svetové dejiny a _____ dávno zašlé hrdinské činy...*

d. Explikácia

Opačný postup ako v prípade implikácie zvolil prekladateľ formou explikácie so zámerom bližšie opísať čitateľovi situáciu. Kým v origináli sa nachádza spojenie: *er betrug sich ganz milde / správal sa veľmi mierne* (prelož. R. P.), prekladateľ uvedené spojenie rozšíril o ďalšie adjektívne spojenie: *pôsobil sympatickým dojmom, pomerne mierne...*

Originál „Spaziergang“: *Im ganzen genommen betrug sich jedoch Professor Meili ganz milde, so als wenn er in keiner Hinsicht nötig gehabt hätte, merken zu lassen, welche Summen von Macht und Gewicht er personifizierte, und seine Gestalt erschien mir trotz aller Unerbittlichkeit und Härte sympathisch, weil ich mir sagen durfte, daß die, die nicht auf süße und schöne Art lächeln, ehrlich und zuverlässig sind.*

Strojový preklad: *Celkovo sa však profesor Meili správal veľmi mierne, ako keby nepotreboval nijakým spôsobom preukazovať sumy sily a hmotnosti, ktoré zosobil, a napriek všetkej neúprosnosti a tvrdosti sa mi jeho postava zdala súcitná, pretože som bol sám sebou. Mohli by sme povedať, že tí, ktorí sa neusmievajú sladkým a krásnym spôsobom, sú úprimní a spoľahliví.*

Ludský preklad: *Celkovo pôsobil profesor Meili sympatickým dojmom, pomerne mierne, akoby vôbec nedbal na tú moc a váhu, ktorú napriek svojej neprístupnosti a tvrdosti priam zosobňoval.*

e. Substitúcia

Ako príklad substitúcie uvádzame nahradenie objektu *Buben und Mädchen / chlapci a dievčatá* formou zámena *sie / ich* (akuzatív plurál) v strojovom preklade. Prekladateľ nahradí objekt *sie* nominatívnym podmetom *človek* (*Človek si veľmi rád vychutná pokoj*).

Originál „Spaziergang“: *„Man lasse sie (Buben und Mädchen) ruhig ungezügelt“, dachte ich; „das Alter wird sie einst schon schrecken und zügeln“.*

Strojový preklad: *Môžete ich nechať bez obmedzenia,“ pomyslel som si; „Jedného dňa ich strach vystraší a potlačí.“*

Ludský preklad: *„Človek si veľmi rád vychutná pokoj“, pomyslel som si. Staroba ho aj tak raz dostatočne vystraší a vyruší.*

f. Štylistika

Jiří Levý vo svojom diele *Umění překladu* venuje pozornosť prekladu literárnych textov, pričom zdôrazňuje, že prekladateľ môže uplatniť svoj talent predovšetkým pri jazykovej štylizácii, preto potrebuje v prvom rade štylistické nadanie (Levý, 1998: 64), prípadne štylistický cit alebo zmysel pre štýl. Ambíciou umeleckého štýlu je sprostredkovať estetickú funkciu umeleckých textov, preto sa kladie veľký dôraz na výber štylistických prostriedkov (Šuša, 2018: 4).

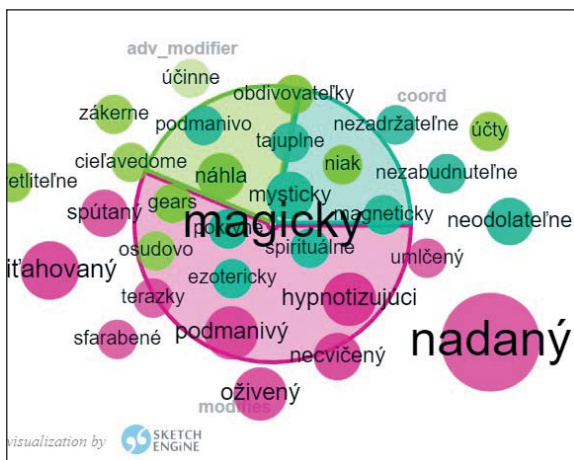
Veľkú úlohu zohrávajú v tomto prípade i synonymá, ako je to v prípade lexémy *zauberhaft* / *záračne*. V nasledujúcom príklade stroj preložil adverbium *záračne* ako *magicky*, pričom prekladateľ zvolil výraz *záračne*. V slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra nájdeme explikáciu oboch adverbíí – *magicky*: magickým, tajomným spôsobom, príznačne pre niečo magické, tajomné a *záračne*: majúci čarovné účinky; pôsobiaci takým dojmom - ktoré majú síce podobný význam, ale úlohou prekladateľa je vybrať taký výrazový prostriedok, ktorý bude korešpondovať so štýlovým zameraním textu.

Originál „Spaziergang“: *Von Herzen froh über das mir so zauberhaft, wie aus blauem Himmel zugefallene Kapital-Vermögen lief ich aus dem hohen, schönen Kassaraum fort, an die freie Luft hinaus, um den Spaziergang fortzusetzen.*

Strojový preklad: *Z hĺbky srdca, potešený kapitálovým majetkom, ktorý mi padol rovnako magicky ako z modrej oblohy, som utiekol z vysokej krásnej pokladničnej miestnosti pod šírým nebom a pokračoval v prechádzke.*

Ľudský preklad: *Zo srdca som sa radoval, že mi takto záračne, doslova z neba spadol do rúk kapitál, a rozbehol som sa z úctyhodného peňažného ústavu von na čerstvý vzduch a pokračoval som v prechádzke.*

Pokiaľ ide o kolokácie adjektívneho spojenia s lexikálnou jednotkou *magicky*, najfrekventovanejšie sú podľa vizualizácie kolokačné spojenia s adjektívami: *magicky nadaný*, *magicky priťahovaný*, *magicky podmanivý*. V danom kontexte „*magicky mi padol ako z modrej oblohy*“, ktorý vybral strojový preklad, je synonymický ľudský preklad *záračne* adekvátnejší (*záračne mi spadol z neba*). Prekladateľ sa svojím výberom oveľa viac približuje štýlu umeleckého textu.

Obrázok 3. Kolokácie lexikálnej jednotky *magicky*⁶

⁶ Zdroj: ELEXIS Slovak Web

g. Slovosled

Problematike slovosledu sa venuje J. Mistrík v práci *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966) a výskumy z oblasti slovosledu sú publikované aj v diele J. Kačalu *Syntagmatický slovosled v slovenčine* (2013). Slovosledu sa v rozsiahlej štúdií zameranej na enklitiky v slovenčine ako cudzom jazyku venuje autorský tím M. Ivanová a V. B. Géčová (2021: 25). V prípade novely *Prechádzka* sme zaznamenali rozdiely v slovoslede strojového a ľudského prekladu v pozícii, keď bola predložka „um / o“ nesprávne identifikovaná ako spojka „aby“:

Originál „Spaziergang“: *Denn er ersucht mich um gefällige Erwähnung.*

Strojový preklad: *Pretože ma žiada, aby som bol láskavo spomenutý.*

Ľudský preklad: *Som v pokušení milo sa zmieniť o každom.*

Nedodržanie slovosledu nastane aj v situácii, keď je:

- **voľné postavenie vetných členov vo vete:** *Die Katze schläft gern auf dem Sofa / Mačka spí rada na gauči.*

Alebo: *Auf dem Sofa schläft die Katze gern: Na gauči spí mačka rada a pod.*

- **pozícia slovesa v súvetí na konci vety:** *Als er in Dresden ankam, besuchte er seinen Freund. / Nepriamy slovosled: Keď prišiel do Drážďan, navštívil svojho priateľa.*

Zákon interferencie s východiskovým textom (Toury). G. Toury vytvoril zákon interferencie s východiskovým textom, ktorý sleduje štyri kritériá prekladu: preklad kompozít, homoným, koherenčné vzťahy a doslovný preklad.

a. Kompozitá

Autorská dvojica M. Vajičková a M. F. Luža (2019: 17 – 34) sa v štúdií zameranej na porovnanie nemeckých a slovenských kolokácií venuje aj používaniu kompozít v nemčine. Kým v nemčine prevažuje používanie kompozít (*Hochschule, Käsekuchen*), v slovenčine používame pri nominálnych ustálených slovných spojeniach jednu z najčastejších syntaktických konštrukcií, a to antepoňovaný adjektívny atribút (*vysoká škola, tvarohový koláč*).

V novele *Spaziergang* sa vyskytuje kompozitum *Geld-Einleger*, ktoré je preložené Google prekladačom ako *vkladateľ peňazí*, pričom prekladateľ výraz zjednodušil na substantívum *investor*.

Originál „Spaziergang“: *Quittung über eintausend Franken wurde mir aus- und eingehändigt, worauf sich der solide Geld-Einleger und Konto-Korrent-Mensch empfehlen und entfernen durfte, nämlich niemand anderer als ich.*

Strojový preklad: *Dostal som potvrdenie o tisíckach frankov a pevný vkladateľ peňazí a správca účtu odporúčali a odstránili, a to nikto iný ako ja.*

Ľudský preklad: *Dostal som doklad o nadobudnutí tisíc frankov a vzápätí som sa, ja, solídny investor a majiteľ osobného účtu, odporúčal a vzdialil.*

b. Homonymá

Pri preklade kompozita *Kassaraum* vychádzame z prvej časti kompozita - lexémy *Kasse*. Homonymum *Kasse* uvádza vo výkladovom slovníku Duden nasledujúce významy: 1. *pokladňa*, 2. *hotovosť* (zdroj: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Kasse>, cit. 10. 03. 2023). Práve tieto odlišnosti vo význame môžu spôsobiť nezhody pri preklade, ak stroj nevyberie adekvátny význam pre daný kontext. Kým stroj preloží lexému *Kassaraum* doslovne ako *pokladničná miestnosť*, prekladateľ zvolil adekvátne spojenie *peňažný ústav*.

Originál „Spaziergang“: *Von Herzen froh über das mir so zauberhaft, wie aus blauem Himmel zugefallene Kapital-Vermögen lief ich aus dem hohen, schönen Kassaraum fort, an die freie Luft hinaus, um den Spaziergang fortzusetzen.*

Strojový preklad: *Z hĺbky srdca, potešený kapitálovým majetkom, ktorý mi padol rovnako magicky ako z modrej oblohy, som utiekol z vysokej krásnej pokladničnej miestnosti pod šírym nebom a pokračoval v prechádzke.*

Ľudský preklad: *Zo srdca som sa radoval, že mi takto zázračne, doslova z neba spadol do rúk kapitál, a rozbehol som sa z úctyhodného peňažného ústavu von na čerstvý vzduch a pokračoval som v prechádzke.*

c. Koherenčné vzťahy

Problematiku koherenčných vzťahov v preklade umeleckého textu bližšie popisuje R. Pavlová (2022: 42 – 49). Prostredníctvom referenčnej analýzy približuje koherenčné vzťahy na príklade kongruencie syntagmatických vzťahov subjektu a predikátu a na príklade rekvie predikátu a objektu. Pri porovnaní strojového a ľudského prekladu môžeme sledovať mieru koherenčných vzťahov, ktoré sa narúšajú napríklad komprimáciou vetnej štruktúry vynechaním vedľajšej vety v ľudskom preklade: ... *was ich weiß* / ... *čo ja viem*:

Originál „Spaziergang“: *Es genügt aber vollkommen, daß ich selber weiß, was ich weiß, und daß ich selbst es bin, der am besten über meine Person unterrichtet ist.*

Strojový preklad: *Je však úplne postačujúce, že ja sám viem, čo viem, a že ja sám som o sebe najlepšie informovaný.*

Ľudský preklad: *Ale celkom postačuje, že to viem ja a som s tým dostatočne oboznámený.*

d. Doslovný preklad

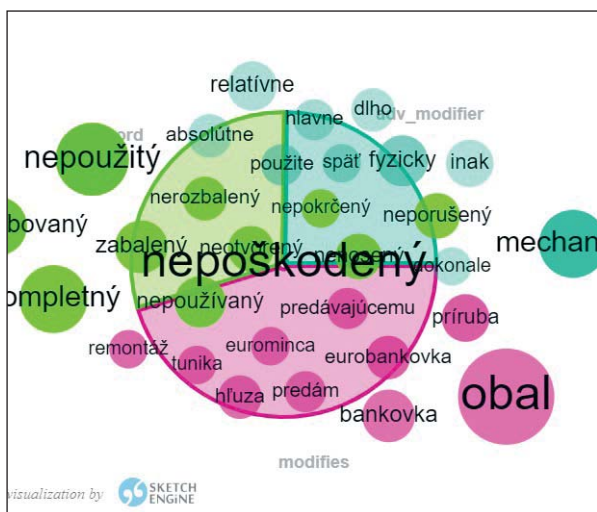
Posledné kritérium prekladu Touryho zákona interferencie s východiskovým textom predstavuje kritérium doslovného prekladu, ktorý môže narušiť porozumenie textu. Strojový preklad pri transformácii verba z nemčiny do slovenčiny *unzerstört bleiben* – *zostať nepoškodený* síce zvolil správne sponové

sloveso, ale s kolokáciou *nenarušiť nádeje, plány a sny* je dané spojenie nefunkčné: *nepoškodiť nádeje, plány a sny*. Podľa vizualizácie kolokácií adjektíva *nepoškodený* sa adjektívum kolokačne spája s konkrétnymi substantívami, ako napríklad *nepoškodený obal*, *nepoškodená bankovka*, *nepoškodená eurominca*. V súvislosti s abstraktnými substantívami *nádeje, plány a sny* je adekvátnejšie zvoliť verbum *nerozplynúť sa* (*nádeje, plány a sny sa nerozplynuli*).

Originál „Spaziergang: *Welcher redliche Mann war im Leben nie hilflos, und welches menschlichen Wesens Hoffnungen, Pläne, Träume sind im Laufe der Jahre gänzlich unzerstört geblieben?*

Strojový preklad: *Ktorý čestný človek nikdy nebol v živote bezmocný a ktorý človek dúfa, plány a sny zostal v priebehu rokov úplne nepoškodený?*

Ludský preklad: *Ktorý čestný človek si v živote niekedy nezúfal? Existuje vôbec ľudská bytosť, ktorej nádeje, plány a sny sa v priebehu rokov nerozplynuli?*

Obrázok 4. Kolokácie lexikálnej jednotky *nepoškodený*⁷

3. Záver. Po analýze jednotlivých prekladateľských univerzálií môžeme konštatovať, v akej miere sa odlišujú dva umelecké texty – originál novely v nemčine *Der Spaziergang* autora Roberta Walsera a preklad novely, ktorý do slovenčiny preložil Michal Hvorecký.

Kým prekladateľ využíva pri preklade všetky univerzálie Touryho zákona narastajúcej štandardizácie, ako sú synonymá, simplifikácia (zjednodušenie), implifikácia (elipsa), explikácia, substitúcia, štylistické prostriedky a slovosled, strojový preklad podmienený mechanickým učením nevyužíva univerzálie do takej

⁷ Zdroj: ELEXIS Slovak Web

miery ako prekladateľ. Využitie univerzálií v strojovom preklade sme zaregistrovali len v prípade synonym, ktoré si prekladateľské nástroje vyberajú podľa databázy kolokačných spojení.

Druhý Touryho zákon interferencie s východiskovým textom sa taktiež naplno uplatnil pri využití univerzálií v ľudskom preklade, a to pri preklade kompozít, homonym, pri sledovaní koherenčných vzťahov a taktiež aj v doslovnom preklade. Uvedené univerzálie strojový preklad nevyužíva v takej vysokej miere ako prekladateľ, ale doslovný preklad patrí k frekventovaným postupom pri preklade aj v prípade automatických prekladacích nástrojov.

Pri porovnaní oboch prekladov - strojového a ľudského – nachádzame v strojovom preklade gramatické či štylistické chyby, ktoré sa po oprave v rámci posteditácie môžu ďalej využívať. Špecifickosť umeleckých textov spočíva v tom, že zatiaľ žiadne prekladateľské nástroje, či už išlo o Google Translate, DeepL alebo ChatGPT, nedokázali nahradiť prekladateľa do takej miery, aby sa v strojovom preklade zachovala aj estetická funkcia umeleckého štýlu.

Literatúra

- Baker, M. (1996). Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In H. Somers (Ed.), *Terminology, LSP and translation. Studies in language engineering in honor of Juan C. Sager* (175–186). John Benjamins.
- Đuračková, B., Pavlová, R. (2023). *Posteditácia strojového prekladu v jazykovej kombinácii nemčina – slovenčina*. Kirsch-Verlag.
- Hofstädter, D. (2020). *Soggy Soup Maid*. Dostupné na: <https://www.teachyoubackwards.com/soggy-soup-maid/>
- Ivanová, M., Bashir Géčová, V. (2021). Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov. *Jazyk a kultúra* 47/48, 12, 25 – 40.
- Kačala, J. (2013). *Syntagmatický slovosled v slovenčine*. Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Levý, J. (1998). *Umění překladu*. Ivo Železný.
- Mistrík, J. (1996). *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Mraček, D. (2018). Jiří Levý a didaktika prekladu. *IV Acta Universitas Carolinae. Philologica 2. Translatologica Pragensia*, 59–71. Karlova univerzita v Prahe.
- Pavlová, R. (2022). *Kvalita strojového prekladu v umeleckej literatúre*. Kirsch-Verlag.
- Šuša, I. et al. (2014). *Úvod do štúdia prekladovej literatúry*. Belianum.
- Šuša, I. (2018). Umelecká transpozícia textov na osi minulost' – súčasnosť. *Nová*

filologická revue 2, 10, 3 – 14.

Toury, G. (2004). Probabilistic explanations in translation studies. Welcome as they are, would they qualify as universals? In A. Mauranen, P. Kujamäki (Eds.), *Translation Universals. Do they Exist?* (15 – 32). John Benjamins.

Vajičková, M., Luža, M. F. (2019). Ako ovplyvňuje typologická príslušnosť tvorbu kolokácií v cudzom jazyku. Na pozadí slovenčiny, nemčiny a rumunčiny. *Philologia* 1/2, 17 – 34.

Walser, R. (2014). *Prechádzka*. Preklad: Michal Hvorecký. Premedia Group.

Pramene

Der Spaziergang by Robert Walser (eBook): https://www.gutenberg.org/ebooks/39247?fbclid=IwAR38L9GNzbg9JL7WzX2JWJRlpgcexFptruFB_RSZPtPJ1RZdW-3nbof-T3w.M

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: <http://slovník.juls.savba.sk>
Nemecký výkladový slovník *Duden*. <http://www.duden.de>

Рената Павлова

ЧОВЕК ИЛИ МАШИНА? КО УМЕ БОЉЕ ДА ПРЕВЕДЕ УМЕТНИЧКИ ТЕКСТ?

Резиме

У раду смо применом преводилачких универзалија из Туријевог закона о растућој стандардизацији и закона интерференције с оригиналом анализирали машински и људски превод романа Роберта Валсера *Spaziergang* (*Шетња*). Дошли смо до закључка да преводилац користи различите преводилачке универзалије у оквиру Туријевих закона. Машински превод користи универзалије само ограничено и то у случају дословног превода и превода синонима које преводилачки алати бирају на основу база колокација. Колокације смо представили и путем платформе Sketch Engine, која процењује колокације на основу језичког корпуса. Приликом сравњивања машинског и људског превода уметничког текста забележили смо одсуство естетске функције уметничког превода који је био резултат рада платформе Гугл преводилац.

Кључне речи: машински превод, људски превод, преводилачке универзалије, језички корпус

Renáta Pavlová

HUMAN OR MACHINE? WHO CAN TRANSLATE FICTION WRITING BETTER?

Summary

In the paper, we analysed the machine and human translation of the novella *Spaziergang* by Robert Walser through the translation universals of Toury's Law of Increasing Standardization and the Law of Interference with the Source Text. We conclude that the translator uses different translation universals within both Toury's laws. Machine translation uses universals only to a limited extent, namely in literal translation and translation of synonyms, which the translation tools choose according to the database of collocations. We also present collocational connections through the Sketch Engine tool, which evaluates collocations based on the linguistic corpus. When comparing machine and human translation of fiction writing, we noted the absence of preserving the aesthetic function of an artistic translation realised through Google Translate.

Keywords: machine translation, human translation, translation universals, language corpora

Marko Stojanović¹

Samostalni istraživač

<https://orcid.org/0009-0005-9248-4528>

UTICAJ BIROKRATIJE U HABZBURŠKOJ MONARHIJI NA DEFINISANJE ETNIČKIH GRUPA I JEZIKA POSLE 1848. GODINE – SLOVAČKI KONTEKST

Ovaj rad pokušava da dokaže pretpostavku da je birokratija Habzburške monarhije učvrstila poziciju slovačke posebnosti u okviru Ugarske, budući da je slovensko stanovništvo u Gornjoj Ugarskoj u drugoj polovini 19. veka dobilo naziv koji je bio drugačiji od onog kojim je označavano slovensko stanovništvo zapadno od reke Morave. Hronološkom analizom događaja se dolazi do zaključka da je u tom kontekstu slovačko stanovništvo zahvaljujući svojoj brojnosti i teritoriji koju je zauzimalo počelo da igra značajnu ulogu u planovima čeških i mađarskih političara, posebno tokom Prvog svetskog rata. Uz to je na planu jezičke situacije i službeno zaživela podela na Čehe i Slovake, odnosno na češki i slovački jezik, i to uprkos odsustvu opšteprihvaćene kodifikacije slovačkog književnog jezika.

Ključne reči: birokratija, Habzburška monarhija, popis, Slovačka, slovački književni jezik

1. Uvod. Iako je Habzburška monarhija u starijoj historiografiji predstavljena kao protivnik nacionalnih pokreta, ona je zapravo dala politički i institucionalni prostor za razvoj modernog građanskog društva i uz njega, nacionalističke politike (Cohen, 2007: 245, 274). Klasifikacije stanovništva koje su pratile modernizaciju Habzburške monarhije bile su ključni faktor za etabliranje, promociju i održavanje nacionalnih kategorija identifikacije, iako to nije bio cilj birokratije, forme društvene organizacije koja počiva na centralizatorskim težnjama državne uprave (Stergar/Scheer, 2018: 576). Proces stvaranja klasifikacija stanovništva prošao je kroz tri faze: 1) prihvatanje standardizovanih normi jezika da bi se olakšao birokratski posao, 2) kategorizacija stanovništva i 3) integrisanje nacionalnih kategorizacija u pravne okvire (Stergar/Scheer, 2018: 576–577). Pripadnost određenoj naciji je

¹ jankulam@yahoo.com

posle klasifikacije imala odlučujući uticaj na pristup obrazovnom sistemu, glasačko pravo i mnoge druge aspekte života u Monarhiji za sve etničke grupe (Stergar/Scheer, 2018: 577).

Najnovija historiografija dokazuje da stvaranje određenih nacija u Habzburškoj monarhiji nije bila samo neizbežna posledica modernizacije ili istorijske nužnosti, već i posledica slučajnosti, diskontinuiteta i neuspeha (Stergar/Scheer, 2018: 575). Seljaci su polako, tokom perioda koji je trajao više od jednog veka, postajali Hrvati, Srbi, Česi, Slovaci, Italijani, Rumuni, Poljaci, Mađari, Slovenci i Nemci (Stergar/Scheer 2018: 576). Glavni protagonisti su bili nacionalisti, koji su prvo zamislili svoje nacije, pa tek onda počeli da pišu pamflete, programe, crtaju granice i stvaraju nacionalne pokrete. To je bio dug, a često i vrlo neuspešan proces (Stergar/Scheer, 2018: 576). Nacrti ustava i kasnije ustav Monarhije prate dugu tradiciju poistovećivanja jezika i naroda koja je postala popularna početkom 19. veka. Mnogi autori su izjednačavali jezik i narod u doba prosvetiteljstva; ta teorija je postala posebno uticajna posle Fihteovog dela *Reden an die deutsche Nation* (1808) (*Obraćanje nemačkoj naciji*) (Stergar/Scheer, 2018: 580).

2. Revolucije 1848. godine. Pobuna u Palermu u januaru 1848. godine, koja je prisilila kralja Dveju Sicilija da usvoji Ustav, inicirala je niz revolucija koje su se velikom brzinom proširile Evropom. Tokom sledećeg meseca su isto učinili kralj Pijemonta-Savoje i vojvoda Toskane, dok su u Parizu okršaji demonstranata i vojske rezultirali prelaskom vojske na stranu pobunjenika, što je primoralo kralja Luja-Filipa da pobegne iz zemlje i tako ostavi prostor za proglašenje republike. U martu se talas pobuna širi na Lombardiju i Veneciju (koje pripadaju Habzburškoj monarhiji); Pijemont potom objavljuje rat Habzburškoj monarhiji, koja u te dve pokrajine šalje vojsku (Sperber, 2005: ix). Sukobi nezadovoljnog stanovništva sa organima reda dešavaju se i u Berlinu, što izaziva brzu reakciju kralja, koji imenuje liberalne ministre i obećava donošenje ustava i unifikaciju svih nemačkih zemalja (Sperber, 2005: ix).

U Ugarskoj se usvajaju takozvani *aprilski zakoni*² da bi se zaštitili interesi sitnog plemstva (Tejlor, 2001: 68). Lajoš Košut (*Lajos Kossuth*) je 3. marta 1848. održao govor u kojem je tražio oporezivanje plemstva, ukidanje kuluka, kompenzaciju za zemljoposjednike posle ukidanja kuluka, pravo glasa za srednju klasu i imućnije seljake, reorganizaciju vojske koja bi više odgovarala Ugarskoj, odnosno ustav za ostale delove Habzburške monarhije. Ovaj govor je potom štampan i čitan na ulicama Beča i po univerzitetima diljem zemlje (Judson, 2016: 163–164). Deset dana kasnije je tokom sednice parlamenta u Beču vojska otvorila vatru na studente koji su se skupili ispred zgrade parlamenta; ubijeno je ukupno pet ljudi (Judson, 2016: 164–165). Car Ferdinand je 15. marta okupljenoj masi obećao Ustav, istog dana kada je Košut u Pešti ponovio zahteve od trećeg marta,

² U slovačkoj historiografiji ovi zakoni su poznati kao Martovski (Marcové zákony).

pa je naredbom cara formirana ugarska vlada sa premijerom Lajošem Batanjem (*Lajos Batthyány*) na čelu. Apetiti su počeli da rastu i posle informacije o ovoj odluci izbijaju neredi u Milanu i Veneciji. Većina Austrijanaca je proslavila obećani Ustav i ukidanje cenzure (Judson, 2016: 168). Simbol režima, kancelar Meternih (*Klemens von Metternich*), koji je podržavao češku literarnu obnovu i ilirski jezik kao oblike *kulturnog nacionalizma* u borbi protiv mađarskog nacionalizma (Tejlor, 2001: 49), pobegao je iz zemlje.

Svoje aprilske zakone proklamovali su i Česi, koji su 29. marta 1848. godine tražili ujedinjenje zemalja Svetog Vaclava (Tejlor, 2001: 74–75). Tokom aprila je car priznao proglašenu ugarsku vladu, dok je guverner Galicije ukinuo kuluk. U maju su na izborima za Frankfurtsku skupštinu pobedili konzervativci i monarhisti, dok su se u Habzburškoj monarhiji organizovali masovni skupovi Slovaka, Srba i Rumuna (Sperber, 2005: ix). Mađari su poslali svoje izaslanike na zasedanje Frankfurtske skupštine i tražili da se zaustavi formiranje slovenskih zemalja unutar Monarhije. Narednog meseca su održani izbori za austrijsku, hrvatsku i mađarsku dijetu (skupštinu), dok je u Pragu organizovan Sveslovenski kongres koji će biti detaljno analiziran u narednom poglavlju.

Od leta 1848. godine Beč počinje da kontroliše situaciju: u junu Vindišgrec (*Alfred Windisch-Grätz*) razbija Sveslovenski kongres u Pragu, a Radecki oslobađa Milano. U septembru ban Jelačić sa svojom vojskom ulazi u Ugarsku, dok u oktobru Vindišgrec oslobađa Beč (Judson, 2016: 215); u septembru 1848. godine se u Monarhiji ukida kuluk (Judson, 2016: 194). Car imenuje Jelačića za bana Hrvatske, a Košut počinje sa svojom političkom agitacijom u Pešti. Krajem septembra i početkom oktobra počinju okršaji između Mađara i Rumuna u Transilvaniji, ali i Mađara i carske vojske koju predvodi Jelačić i koja biva potisnuta prema Beču.

Zahvaljujući složenim političkim odnosima u okviru Monarhije, događaji tokom 1848. i 1849. godine bili su vrlo dramatični, a ponekad i gotovo apsurdni. Ovu tvrdnju možda najbolje dokumentuje činjenica da je kralj Hrvatske (Ferdinand V) objavio rat kralju Ugarske (Ferdinand V), dok je austrijski car ostao neutralan (Ferdinand I od Austrije) – pri čemu je na sve tri funkcije bila ista osoba (Jászi, 1929: 96). Taj isti car je bio prinuđen da sa svojom vladom iz Beča, koji su zauzeli radikali, pobegne u mesto Olomouc u današnjoj Češkoj. Njih su u narednom mesecu uspeali da poraze Jelačić i Vindišgrec i ponovo zauzmu prestonicu Monarhije. Otprilike u isto vreme zasedala je dijeta u Kromjeržihu (češki: *Kroměříž*, nemački: *Kremsier*) i za premijera izabrala Feliksa Švarcenberga (*Felix Schwarzenberg*) (Sperber, 2005: xvi).

Drugog decembra 1848. godine novi car Monarhije postaje Franc Jozef (Judson, 2016: 215). Carska vojska osvaja Peštu i primorava mađarsku vladu da se preseli u Debrecin, dok reorganizovane mađarske snage pod vođstvom poljskog generala Jozefa Bema (*Józef Bem*) ulaze u Transilvaniju. U martu 1849. godine

premijer Švarcenberg raspušta parlament u Kromjержižu (Judson, 2016: 215) i suspenduje Ustav. Radecki uspeva da pobedi kod Novare 29. marta 1849. godine, dok Austrija petog aprila iste godine prekida vezu sa Nemcima tako što austrijski poslanici napuštaju Frankfurtsku skupštinu (Tejlor, 2001: 94). U istočnom delu Monarhije su Mađari 13. aprila 1849. godine zbacili Habzburge, imenovali Lajoša Košuta za namesnika i preselili parlament u Debrecin (Tejlor, 2001: 95). Sve to je učinjeno na osnovu usvojenih aprilskih zakona, koji su praktično odvojili Ugarsku od Austrije (Judson, 2016: 205). Iako su ukinuli kmetstvo i garantovali osnovna ljudska i građanska prava, ovi zakoni nisu definisali posebna prava za nemađarske narode Ugarske. Detronizacija Habzburga u Debrecinu je ličila na ono što je uradila Rakocijeva dijeta gotovo vek i po ranije. Razlika je bila u tome što je Rakoci predvodio feudalnu pobunu plemstva, dok je iza Košuta stajalo liberalno plemstvo, nova srednja klasa i celokupno seljaštvo, što i objašnjava probleme koje je Beč imao u gušenju ove pobune (Jászi, 1929: 96–97). Mađarski liberali su bili uvereni da će nacionalne razmirice u Ugarskoj nestati sa uvođenjem reformi po uzoru na Francusku (jedna nacija, jedan jezik), s obzirom na to da su one bile proizvod starog režima (Orton, 1978: 15). Za Mađare su secesionistička agitacija Hrvata i Srba, kao i *lojalni* zahtevi Slovaka bili izdaja i panslavizam iza kojih su stajali habzburška birokratija i reakcionarna Rusija (Orton, 1978: 19).

U maju 1849. godine Habzburzi su postigli dogovor sa carskom Rusijom o zajedničkoj intervenciji protiv mađarskih snaga (Sperber, 2005: xix), pa su tako ruske trupe na teritoriju Ugarske ušle u narednom mesecu. Rusi su intervenisali protiv Mađara delom i zbog straha od uticaja poljskih generala koji su se borili u mađarskoj vojsci (Tejlor, 2001: 95). Iako je bio ubedljiv i simboličan, poraz Mađara kod Vilagoša u avgustu 1849. godine ne može da se poredi sa Belom gorom, jer dinastija nije uspela da stvori i instalira *novo* ugarsko plemstvo, kao što je to bio slučaj sa Češkom (Tejlor, 2001: 96). Ukupan broj žrtava revolucija 1848/49. u Monarhiji iznosi oko 100.000 (Judson, 2016: 215). Istoričar Alan Tejlor (*Alan John Percivale Taylor*) konstatuje da događaje 1848/49. godine u Habzburškoj monarhiji nije izazvala industrijska revolucija, već zapravo njeno odsustvo; političku zaostalost ove zemlje dokumentuje i to da su glavna pokretačka snaga događaja bili studenti (Tejlor, 2001: 67). Poljski lingvista Tomaš Kamusela (*Tomasz Kamusella*) zaključuje da su nacionalni pokreti, koji su se pojavili 1848. godine, bili etnolingvistički definisani (Kamusella, 2009: 365), što zapravo znači da je osnovni element koji je povezivao sve učesnike na svim stranama bio – sopstveni zajednički jezik.

3. Jezička politika u Monarhiji posle Revolucije. Upotreba jezika u svim oblastima javne komunikacije je za vlast u Monarhiji predstavljala posebno komplikovan problem. Naime, Beč je morao da pomiri dve nužnosti: jedan službeni jezik sa olakšavanjem komunikacije između predstavnika vlasti i

lingvistički raznorodnog stanovništva Monarhije. Iako je Ustavni zakon iz 1867. godine dozvolio pravo svakom građaninu na upotrebu svog jezika i školovanje na njemu, to pravo u praksi nije bilo ostvarivo za sve narode, jezike i vernakulare³ Monarhije (Judson, 2016: 293). Na drugoj strani Nemci (najbrojniji i najuticajniji narod u Monarhiji) nisu mogli da shvate zašto Sloveni ne nauče nemački jezik i tako postanu deo svetske književnosti i nauke (Judson, 2016: 209).

Početakom 1880-ih godina je u Češkoj, prema analizi Tomaša Kamusele, postignut potpuni bilingvizam kada se radilo o upotrebi službenog jezika (Kamusella, 2009: 741). Slično je bilo i u Moravskoj, dok je u Šleskoj do 1918. godine jedini zvanični službeni jezik bio nemački (naravno, nastava u osnovnim i srednjim školama je tamo gde je to bilo potrebno realizovana i na češkom i poljskom jeziku) (Kamusella, 2009: 741). U Ugarskoj je zakonom iz 1867. mađarski određen kao jedini službeni jezik. Status jezika nacionalnih manjina je definisan zakonom iz 1868. godine, prvi put u istoriji jezičke legislative na osnovu etnolingvističkog principa (Kamusella, 2009: 742).

Važnost jezičkog pitanja u Austrougarskoj odlično dokumentuje zahtev slovenačkih predstavnika 1894. godine da se u Gimnaziji u Celju nastava odvija na slovenačkom jeziku, baš kako im je to premijer Tafe obećao 1888. godine. Nemci su pretili izlaskom iz vlade ukoliko se slovenački zahtev ispuni, a Slovenci obrnuto, da će izaći iz vlade ukoliko se njihov zahtev ne ispuni – tako je cele 1894. godine pitanje Celja i jezika nastave u gimnaziji dominiralo austrijskom politikom. Naredne godine je vlada odobrila slovenačke razrede u gimnaziji u Celju, pa su zbog toga Nemci napokon i izašli iz Vlade, što je označilo propast poslednjeg pokušaja uspostavljanja ustavne vladavine u Austriji. Od tog trenutka će njome vladati namesnici, dok će Rajhsrat biti samo poprište sukoba neprijateljskih nacionalnih grupa (Tejlor, 2001: 194).

4. Slovačka jezička situacija između revolucija i Hodžovsko-hatalovska reforma. Revolucije 1848–1849. nisu rešile kaos na planu slovačke jezičke situacije, pošto su posle 1850. godine u upotrebi bili ovi jezici: češki jezik Kraljičke biblije, slovakizovani češki (pod kasnijim nazivom *staroslovenčina*), novi češki književni jezik, Bernolakov jezik i Šturov jezik (Rolková, 2007: 67). To stanje je bilo daleko od konsenzusa kada se radi o standardizaciji jezika. Konfuziju koja je pratila pitanje standardnog⁴ slovačkog jezika je odlično opisao ministar unutrašnjih

³ U ovom istraživanju koristimo terminologiju američkog lingviste Ejnara Haugena, prema kojoj pojam *vernakular* označava nerazvijeni (nестandardizovani) jezik, dok pojam *dijalekat* označava varijetet određenog standardnog jezika (Haugen, 1997: 344).

⁴ Nauka ne nudi opšteprihvaćenu definiciju pojma *standardni jezik*. Postoje uopštene definicije koje ga opisuju kao varijantu jezika koja je prošla kroz proces standardizacije (tokom koje je ona opisana u gramatikama i rečnicima). Ta varijanta se koristi u javnom diskursu (Finegan, 2007: 14), regionalno je neutralna (Jespersen, 1925: 78), odnosno predstavlja nadregionalnu varijantu jezika svih slojeva društva (Stedje, 2001: 222); nadregionalnost je čini različitom od dijalekata (regionalnih

poslova Aleksander Bah (*Alexander Freiherr von Bach*). Naime, on je Janu Kolaru (*Ján Kollár*) koji je od njega tražio arbitražu u sporu oko toga da li slovačke novine u Beču treba da izlaze na češkom ili nekom drugom jeziku poručio da se Slovaci prvo dogovore, pa tek onda dođu sa zahtevima, jer Kolar koristi jedan, Štur (*Ľudovít Štúr*) drugi a Hodža (*Michal Miloslav Hodža*) treći pravopis. Bah je odlučio da se formira komisija koja je donela odluku prema kojoj bi novine trebalo da izlaze na slovakizovanom češkom jeziku Kraljičke biblije koji je preimenovan u *staroslovenčina (staroslovački)* (Kamusella, 2009: 541). Tako će list pod nazivom *Slovenské noviny* izlaziti dva puta nedeljno od 1849. do 1861. godine. Aleksander Bah je potom 21. decembra 1849. godine za službeni jezik Slovaka u Monarhiji proglasio *staroslovački*.

Slovakizovani jezik Kraljičke biblije je od 1849. godine uveden i u školski sistem na teritoriji današnje Slovačke (Bakke, 1999: 143) pod istim nazivom *staroslovački*, i to na insistiranje Jana Kolara i Andreja Radlinskog (*Andrej Radlinský*), koji je taj jezik i kodifikovao (uslovno rečeno) 1850. godine udžbenikom *Prawopis slowenský s krátkou mluwnici (Slovački pravopis sa kratkom gramatikom)* (Kačala/Krajčovič, 2006: 40). Slovakizaciju češkog je ovaj autor opravdao prevelikim uticajem nemačkog na češki, dok je naziv *staroslovački* objasnio pretpostavkom da su češki i slovački u prošlosti imali istu osnovu bližu slovačkom jeziku. Martin Hatala (*Martin Hattala*) je, paradoksalno, u predgovoru za svoju gramatiku novog slovačkog jezika *Krátká mluvnica slovenská (Kratka slovačka gramatika)* (1852) komentarisao odluku vlasti da uvede češki jezik (odnosno *staroslovački*) u škole na teritoriji današnje Slovačke. Ovaj slovački lingvista je izrazio slaganje sa pretpostavkom da je to bilo potrebno, čak i da su se Slovaci dogovorili oko pravopisa, jer ne bi bilo dovoljno udžbenika slovačkog. Dodao je i to da je poželjno da svaki Sloven zna barem dva slovenska jezika (Hattala, 1852: iv).

Staroslovački jezik je Beč ukinuo tek 1861. godine (Švagrovský, 2010: 114). Dakle, čitavih dvanaest godina on je bio jedini zvanično priznati jezik koji je koristilo slovačko stanovništvo. Uprkos tome, ova činjenica se u slovačkoj stručnoj literaturi često ignoriše, a ponekad i netačno predstavlja: tako proslavljeni istoričar Dušan Kovač (*Dušan Kováč*) u svojoj monografiji posvećenoj istoriji Slovačke tvrdi da je posle revolucija 1848–49. godine *slovački jezik* postao jezik nastave (Kováč,

jezika), kao i sociolekata (jezika pojedinačnih slojeva društva). Dakle, standardni jezik natkriva dijalekte i sociolekte (Lewandowski, 1990: 1096) i u odnosu na njih je polivalentan (pokriva sve sfere društvenog života) i polifunkcionalan (raslojen je na funkcionalne stilove) (Kordić, 2010: 73–74). Neke definicije naglašavaju prestiž standardnog jezika zbog toga što je često zasnovan na govoru i pisanju obrazovanih ljudi (Crystal, 2008: 286), dok samo vrlo mali broj autora upozorava na činjenicu da je to i jezik institucija države (Leech/Deuchar/Hoogenraad, 1982: 7–8). Na osnovu svega navedenog je standardni jezik moguće definisati kao nadregionalni, polivalentni i polifunkcionalni standardizovani vernakular koji koriste institucije jedne države, odnosno njen obrazovni sistem i sredstva informisanja.

2010: 122), dok lingvisti Kačala (*Ján Kačala*) i Krajčovič (*Rudolf Krajčovič*) tvrde da se *staroslovački* jezik kao administrativni i jezik nastave u školama nije dugo zadržao (Kačala/Krajčovič 2006: 40), što ne odgovara istini. Eugen Paulini je čak utvrdio da su Slovaci odbacili *staroslovački* već 1848. godine (Pauliny, 1983: 195). Štaviše, prema periodizaciji Kačale i Krajčoviča gotovo ceo period koji oni nazivaju reformski (od 1852. do 1863. godine) (Kačala/Krajčovič, 2006: 61) zapravo je obeležen službenom upotrebom slovakizovanog jezika Kraljičke biblije pod nazivom *staroslovački*.

Međutim, taj *staroslovački* jeste bio jezik nastave i učio se u pojedinim slovačkim protestantskim školama sve do početka Prvog svetskog rata. Dalje, 1860. godine je slovakizovan jezik Kraljičke biblije odobren kao službeni jezik u 23 županije (uz nemački i mađarski), ali ta odluka nikada nije stupila na snagu zbog velikog pritiska sa mađarske strane (Kamusella, 2009: 551). Protestanti su novi slovački jezik, zasnovan na Hodžovsko-hatalovskoj kodifikaciji, počeli da uvode u udžbenike za svoje škole tek od 1857. godine (Hodža/Škultéty 2009: 283).

5. Hodžovsko-hatalovska reforma i slovačka jezička situacija do početka Prvog svetskog rata. U Požunu su se 1851. godine sastali sledbenici Bernolaka (*Anton Bernolák*), jezika Kraljičke biblije i Šturove kodifikacije, odnosno, pojednostavljeno, predstavnici protestanata i katolika. Upečatljiv utisak ostavio je Martin Hatala, koji je 1850. napisao delo *Grammatica linguae Slovenicae* (*Gramatika slovačkog jezika*) u kojem je predstavio sintezu Bernolakove i Šturove kodifikacije na temelju Hodžine kritike Šturovog pravopisa. Prihvatio je Šturov predlog da osnovica književnog jezika bude srednjoslovački dijalekat, ali je u ortografiju uveo etimološki princip. Štur je nevoljno pristao na Hatalina rešenja, dok su predstavnici katoličke inteligencije zauzvrat rešili da odustanu od upotrebe Bernolakove kodifikacije (tako posle 1851. godine više nije bilo izdanja na tom jeziku) (Kamusella, 2009: 550). To znači da su posle 1851. godine skoro sve katoličke publikacije izlazile na Hatalinoj kodifikaciji slovačkog jezika (Maxwell, 2009: 235). Slično je bilo i sa novinama: *Peštbudínske vedomosti* su se 1868. godine preselile u Martin, preimenovala u *Národné noviny* i koristile Hatalinu kodifikaciju, kao i listovi *Hlas* i *Prúdy* (Maxwell, 2009: 238, 247). Zato je moguće zaključiti da je do 1914. godine ta kodifikacija dominirala u slovačkoj publicistici (Maxwell, 2009: 250).

Martin Hatala je dobio zadatak da dovrši reformu Šturove kodifikacije, što je on i uradio pomenutom gramatikom *Slovenská mluvnica* iz 1852. godine, čije je štampanje kasnije finansirala Matica slovačka (Rolková, 2007: 67–68; Maxwell, 2009: 239). Hodžovsko-hatalovska reforma je uvela etimološki princip i tako približila slovačku drugim slovenskim ortografijama. Eliminirani su oblici iz češkog koji su bili nefunkcionalni i bez osnove u živom jeziku (npr. *ruce*, *cirkve*, *jich*), kao i tipični srednjoslovački elementi kao što su: a) *dobruo*, b) dug instrumental *-mí*,

-*amí*, i c) oblici *robiu* i *sadnuv*. Zauzvrat su uvedeni elementi kao što su: *ä, l', iu* i *é*, koji su prisutni i u savremenom standardnom slovačkom jeziku (Muziková, 2009: 470–72). Udžbenik za škole radikalno reformisanog Šturovog jezika je izašao tek 1864. godine pod nazivom *Slovenská mluvnica pre gymnázia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl (Slovačka gramatika za gimnazije, realke, preparandije i više odseke glavnih škola)*. Autor je bio katolik Franjo Mraz (*Fraňo Mráz*), koji je modifikovao Hatalinu kodifikaciju (uvedo je oblike u dativu *ruke* umesto *ruce* i u genitivu *od sluhu* umesto *od sluhy*). Njegova gramatika je u školama korišćena do Cambelove (*Samuel Czambel*) gramatike *Rukovät spisovnej reči slovenskej (Rukovet slovačkog književnog jezika)* 1902. godine.⁵ Međutim, tek je pravopis Vaclava Važnog (*Václav Vážný*) *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931) (*Pravila slovačkog pravopisa*) postao prvi zvanično kodifikovan priručnik koji je korišćen u školama (Kačala/Krajčovič, 2006: 130, 134).

Ipak, katolički kler je u prvim godinama posle Hodžovsko hatalovske reforme i dalje bio podeljen: jedni su čitali časopis *Slovenskje pohľadi* koji je koristio nereformisan Šturov jezik, dok su drugi podržavali novu kodifikaciju. Tokom Bahovog apsolutizma jedino su katoličke *Katolícke noviny pre obecny ľud* izlazile na reformisanom Šturovom jeziku. Još zanimljivije je to da je veliki deo katoličkog klera nastavio da koristi jezik Kraličke biblije na kojem je izlazio i časopis *Cyrill a Method*, čak i nakon 1852. godine, kada je njegovo izdavanje ponovo pokrenuo katolički biskup Štefan Mojzes (*Štefan Moyzes*), kasnije prvi predsednik Matice slovačke (Hodža/Škultéty, 2009: 281–82). Matica slovačka je prihvatila Hodža-Hatala kodifikaciju, promovisala je i koristila sve do svog zatvaranja 1875. godine.

Slovačka publicistika i književnost na novom slovačkom jeziku su neposredno pre rata bile ograničene na malobrojnu intelektualnu elitu (Maxwell, 2009: 251). Samuel Cambel je u predgovoru za spomenutu gramatiku *Rukovät* (1902) upozorio čitaoce koji ne poznaju srednjoslovački dijalekat (vernakular) na to da se pripreme za njegov tekst čitanjem novijih časopisa i knjiga (pošto u školi ne mogu da nauče taj jezik) i da izbegavaju čitanje na češkom zbog drugačijeg pravopisa i izgovora (Czambel, 1902: iii). Slovački nije u potpunosti standardizovan ni posle 1918. godine (Kamusella, 2009: 138), iako je martinski uzus kodifikovao Cambel (*Rukoväti* 1915. i 1919. godine) uz pomoćne modifikacije Jozefa Škultetija (Kačala/Krajčovič, 2006: 100).

6. Uticaj birokratije u monarhiji na jačanje slovačkog partikularizma u Ugarskoj. Nacije u centralnoj i jugoistočnoj Evropi nisu kontinuirane ranijih etničkih zajednica (King, 2001; Norton, 2007; Maxwell 2009), pa je zato klasifikacija jezika krajem 18. i početkom 19. veka ključna za formiranje nacija u Habzburškoj monarhiji (Stergar/Scheer, 2018: 577). Lingvisti i drugi naučnici odigrali su u njoj značajnu

⁵ Kao zanimljivost navodimo podatak da je isti Franjo Mraz bio autor i gramatike mađarskog jezika (Kačala/Krajčovič, 2006: 97–98).

ulogu, ali ni udeo države u tom procesu ne sme da bude zanemaren (Stergar/Scheer, 2018: 578). Iako je Jozef II uveo nemački kao standardni jezik, njegova birokratija je podržavala standardizacije drugih jezika radi lakše komunikacije sa stanovništvom koje nije govorilo nemački. Radilo se o čistom pragmatizmu, bez bilo kakve svesne pomoći u kultivisanju kulture jezika i naroda (Stergar/Scheer, 2018: 578).

Iako su glavni deo posla u standardizaciji jezika odrađivali lingvisti, država je imala ulogu arbitra (Stergar/Scheer, 2018: 579). Najveći broj standardnih jezika je *priznat* (na taj način što je dobio status carskog jezika) 1849. godine: nemački, italijanski, mađarski, češki, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski (oba pisma) i rumunski. Kasnije je dodat i slovački (odnosno slovakizovani češki pod nazivom *staroslovački*), dok hebrejski, jidiš i frijulski nisu nikada stekli taj status (Stergar/Scheer, 2018: 579). Odabir ovih jezika je, naravno, bio potpuno arbitraran (izostavljen je moravljanski jezik koji je imao zasebnu književnu tradiciju u odnosu na češki) (Stergar/Scheer, 2018: 579). Međutim, država je priznavanjem jezika priznala i legitimizovala neke nacionalizme, dok je druge sputavala (Stergar/Scheer, 2018: 580).

Što se obrazovnog sistema tiče, nije bilo važno samo to na kom je jeziku realizovana nastava, već i to da su đaci bili izloženi dejstvu nacionalnih propagandi koje su bile posledica različitih školskih programa u zavisnosti od etnolingvističke grupe kojoj su pripadali (Stergar/Scheer, 2018: 582). Služenje vojske u Monarhiji postalo je obavezno od 1868. godine; iako je vojska trebalo da razvije osećaj lojalnosti dinastiji i Monarhiji, ona je isto tako vršila lingvističku klasifikaciju ljudi na taj način što je bilo određeno deset jezika regimente: hrvatski ili srpski, češki, nemački, mađarski, italijanski, poljski, rumunski, rutenski, slovački i slovenački. Važilo je pravilo da ukoliko više od jedne petine vojnika govori određenim jezikom, taj jezik postaje jezik komande regimente (Stergar/Scheer, 2018: 583). Iako je vojnik imao obavezu da zapamti oko osamdeset komandi na nemačkom jeziku, lingvistička klasifikacija je u glavama vojnika stvorila čvrstu vezu između jezičke i nacionalne pripadnosti (Stergar/Scheer, 2018: 583).

7. Popisi kao osnovni instrument Monarhije za definisanje naroda i jezika.

Služenje vojske, obavezno školovanje i popisi (koji su počeli da se sprovode u isto vreme kada su i nacionalni i nacionalistički pokreti jačali), uticali su na nacionalnu pripadnost mnogo većeg broja ljudi od štampe, udruženja i političkih partija (Stergar/Scheer, 2018: 582, 584). Države nastale rasparčavanjem Austrougarske posle Velikog rata u najvećoj meri odgovaraju lingvističkoj klasifikaciji iz 1849. godine (Stergar/Scheer, 2018: 586). Čak je i podela češki-slovački i srpski-hrvatski dokumentovana u lingvističkoj podeli Monarhije, pošto su slovački, srpski i hrvatski bili navođeni kao zasebni jezici u okviru popisa i vojne službe u Ugarskoj (Stergar/Scheer, 2018: 586).

Međunarodni statistički kongres je 1860. godine zaključio da je pitanje koje se tiče jezika fakultativno, dok ga je već 1873. godine preporučio prilikom sprovođenja popisa. Na osnovu te preporuke je Austrougarska kategoriju *jezik* u popis prvi put uvela 1880. godine. Austrijski statistički zavod se, u duhu liberalizma, odlučio da ne pita stanovništvo za *Muttersrpache* (maternji jezik), već *Umgangssprache* (najčešće korišćeni jezik stanovništva) (Hobsbawm, 1990: 99–100), dok su u Ugarskoj od ispitanika tražili da navedu maternji jezik (Bakke, 1999: 199). Još preciznije, u Ugarskoj je 1880. godine prilikom popisa beležen maternji, a kasnije (1900 i 1910. godine) je uz maternji ispitanik navodio i dva jezika koja je najviše koristio. U Austriji se od početka realizacije popisa pitanje odnosilo na jezik u dnevnoj upotrebi (taj podatak je davala glava domaćinstva i moguće je bilo izabrati samo jedan jezik) (Judson, 2016: 309–310). Izjašnjavanje o jeziku na popisu je tako postalo izvanredno važno političko pitanje, stoga su nacionalisti ulagali dosta energije i sredstava da ubede ljude u to da na popisu izaberu određeni jezik, što je posebno bilo važno u oblastima sa etnički i jezički mešovitim stanovništvom (Judson, 2016: 311). Nove okolnosti su iziskivale i inventivna rešenja kojima je bilo potrebno prikriti činjenicu da stanovništvo ne govori *narodnim* ili *državnim* jezikom: u Ugarskoj su to stanovništvo zaveli kao Mađare koji ne govore mađarski, a u Grčkoj, na primer, kao slavofone Grke (Hobsbawm, 1990: 97).

Na popisima u zapadnom delu Monarhije je od 1880. godine ispitanik mogao da izabere samo jedan od ovih jezika kao svoj *Umgangssprache* (što znači da je bilingvalnost bila isključena kao mogućnost): nemački, češko-moravljansko-slovački, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski, italijanski-ladino, rumunski ili mađarski (Stergar/Scheer, 2018: 580). Tako je stvorena iluzija da Monarhiju čini devet etnolingvističkih nacija (Stergar/Scheer, 2018: 580). U Ugarskoj je od 1880. godine klasifikacija ponuđenih jezika bila slična kao u Austriji, s tim što je slovački bio naveden kao zaseban jezik i što su ponekad srpski i hrvatski navođeni odvojeno (Stergar/Scheer, 2018: 581). Preciznije, srpski i hrvatski su bili jedan jezik na popisima od 1880. do 1910. godine, kada su navedeni kao dva različita jezika (Varga, 2014: 968). U oba dela Monarhije su ispitanici često navodili da govore *kranjski*, *slovenski* (jezik svih Slovena), *saksonski*, *švapski*, *jidiš*, *landler* ili jednostavno *unsere Sprache* (*naš jezik*) (Stergar/Scheer, 2018: 581). Odabir etnolingvističke pripadnosti ispitanika je kasnije uticao na njegovo školovanje, pravo glasa i druge okolnosti (Stergar/Scheer, 2018: 585).

Slovački narod i jezik (u svim svojim formama) nisu igrali beznačajnu ulogu u statističkim kategorijama Ugarske. Prema popisu iz 1900. godine, u istočnom delu Monarhije je živelo malo preko dva miliona Slovaka. Činili su oko deset posto stanovništva i bili većina u sedam županija koje su zauzimale 22.380 kvadratnih kilometara, pri čemu su oni činili i više od jedne trećine stanovništva u još sedam županija; pored toga je preko dvadeset hiljada Slovaka živelo u Budimpešti (Seton-Watson, 1908: 3, 11).

8. Zaključak. Birokratija Monarhije je zajedno sa naporima pripadnika slovačkog narodnog pokreta učvrstila poziciju slovačkog partikularizma u okviru Ugarske. Slovensko stanovništvo u Gornjoj Ugarskoj je u terminologiji popisa u drugoj polovini 19. veka dobilo naziv koji je bio drugačiji od onog kojim je označavano slovensko stanovništvo zapadno od reke Morave. To znači da je na planu jezičke situacije i službeno zaživela podela na Čehe i Slovake, odnosno na češki i slovački jezik, i to uprkos odsustvu opšteprihvaćene kodifikacije slovačkog. Iako većinom ruralno, slovačko stanovništvo je svojim brojem i teritorijom koju je zauzimalo počelo da igra značajnu ulogu u planovima čeških i mađarskih političara, posebno tokom Prvog svetskog rata. Najednom je nešto preko dva miliona Slovaka postalo ključni element interesovanja političara koji će stvoriti Čehoslovačku – Tomaša Garika Masarika.

Literatura

- Bakke, E. (1999). *Doomed to Failure? The Czechoslovak Nation Project and the Slovak Autonomist Reaction; 1918-38*. [Doctoral dissertation]. Department of Political Science, University of Oslo.
- Cohen, G. B. (2007). Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867-1914 (pp. 241–278). *Central European History* 40 (2). Cambridge University Press.
- Czambel, S. (1902). *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell.
- Finegan, E. (2007). *Language: Its Structure and Use* (5th ed.). Thomson Wadsworth.
- Hattala, M. (1852). *Krátka mluvnica slovenská*. Prešpork.
- Haugen, E. (1997). Language Standardization. In N. Coupland, A. Jaworski (Eds.). *Sociolinguistics. Modern Linguistics Series* (pp. 341–352). Palgrave.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press.
- Hodža, M., Škultéty, J. (2009). *Polemika o československom rozkole*. Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Jászi, O. (1929). *The Dissolution of Habsburg Monarchy*. Chicago University Press.
- Jespersen, O. (1925). *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Harvard University Press.
- Judson, P. M. (2016). *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press.
- Kačala, J., Krajčovič, R. (2006). *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Matica slovenska.

- Kamusella, T. (2009). *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Palgrave Macmillan.
- King, J. (2001). The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond. In: Bucur, Maria, Wingfield, Nancy M. (Eds.). *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present* (pp. 112–152). Purdue University Press.
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Durieux.
- Leech, G., Deuchar, M., Hoogenraad, R. (1982). *English Grammar for Today: A New Introduction*. Macmillan Publishers Ltd.
- Lewandowski, T. (1990). *Linguistisches Wörterbuch*. Quelle und Meyer.
- Maxwell, A. 2009. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. I. B. Tauris & Co Ltd.
- Muziková, K. (2009). Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od Ľ. Štúra po S. Czambela. In: M. Ološtiak, M. Ivanová, L. Gianitsová Ološtiaková (Eds.), *Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. Kolokvia mladých jazykovedcov*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 468–475.
- Norton, C. (2007). Nationalism and the Re-Invention of Early-Modern Identities in the Ottoman-Habsburg Borderlands. *Ethnologia Balkanica*, 11, 79–101.
- Orton, L. (1978). *The Prague Slav Congress of 1848*. East European Quaterly.
- Rolková, N. (2007). *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Kancelária Národnej rady SR.
- Sperber, J. (2005). *The European Revolutions, 1848–1851*. Cambridge University Press.
- Stedje, A. (2001). *Deutsche Sprache gestern und heute*. Wilhelm Fink Verlag.
- Stergar, R., Scheer, T. (2018). Ethnic Boxes: The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers*, 46 (4). Cambridge University Press, 575–591
- Švagróvský, Š. (2010). Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou). *Slovenská reč*, 75 (2), 97–116.
- Tejlor, A. Dž. P. (2001). *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija austrijske carevine i Austrougarske*. Clio.
- Seton-Watson, R. W. (1908). *Racial problems in Hungary*. A. Constable & Company Ltd.

Marko Stojanović

**VPLYV BYROKRACIE V HABSBUERSKEJ MONARCHII NA DEFINOVANIE ETNICKÝCH
SKUPÍN A JAZYKOV PO ROKU 1848 – SLOVENSKÝ KONTEXT**

Resumé

Príspevok sa usiluje overiť východiskovú tézu, že byrokracia habsburskej monarchie do značnej miery vniesla poriadok do slovenskej jazykovej situácie a definovala osobitosť postavenia Slovákov v rámci Uhorska, keďže slovanské obyvateľstvo v Hornom Uhorsku dostalo v druhej polovici 19. storočia názov, ktorý bol odlišný od pomenovania obyvateľstva v dnešných Čechách. Pracuje tiež s predpokladom, že v tomto kontexte začalo slovenské obyvateľstvo zohrávať významnú úlohu v plánoch českých a maďarských politikov, najmä počas prvej svetovej vojny. V oblasti jazykovej situácie sa etablovalo oficiálne stanovené rozdelenie na Čechov a Slovákov, teda na češtinu a slovenčinu, a to napriek absencii všeobecne akceptovanej kodifikácie slovenského spisovného jazyka.

Kľúčové slová: byrokracia, habsburská monarchia, sčítanie ľudu, Slovensko, slovenský spisovný jazyk

Marko Stojanović

**THE INFLUENCE OF THE BUREAUCRACY IN THE HABSBUERG MONARCHY
ON THE DEFINITION OF ETHNIC GROUPS AND LANGUAGES
AFTER 1848 – THE SLOVAK CONTEXT**

Summary

This paper analyses the premise that the bureaucracy of the Habsburg Monarchy largely introduced order in the field of the Slovak linguistic situation and defined the position of Slovak distinctiveness within Hungary since the Slavic population in Upper Hungary in the second half of the 19th century received a name that was different from the one denoting the population in today's Bohemia. It also introduces the assumption that in such a context, the Slovak population began to play a significant role in the plans of Czech and Hungarian politicians, especially during the First World War. In the field of the linguistic situation, there was an officially established division into Czechs and Slovaks, i.e. Czech and Slovak language, despite the absence of a generally accepted codification of the Slovak literary language.

Keywords: bureaucracy, Habsburg monarchy, census, Slovakia, Slovak literary language

Alžbeta Uhrinová¹

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
<https://orcid.org/0009-0007-5915-1494>

SLOVÁCI A SLOVENSKÝ JAZYK V MAĎARSKU (HISTÓRIA, SÚČASNÝ STAV A PERSPEKTÍVY)

V príspevku budú predstavené dejiny, súčasný spoločenský a kultúrny život a jazyková situácia Slovákov v Maďarsku. Slováci na území dnešného Maďarska žijú od konca 17. storočia. Tu žijúcim Slovákom sa napriek tomu, že ich počet počas viac ako tristoročnej histórie drasticky klesol, podarilo zachovať zvyky, tradície a jazyk svojich predkov až do súčasnosti. Fungujú ich tradičné a nové inštitúcie, školy, cirkev, médiá, miestne samosprávy, civilné organizácie, divadlo, ústav kultúry, výskumný ústav, knižnica, dokumentačné centrum a ďalšie. Predmetná štúdia je výsledkom heuristiky a empirických výskumov. Heuristika pozostávala zo štúdia literatúry a prameňov o problematike dejín, súčasnosti a jazyka Slovákov v Maďarsku. Používanie slovenského jazyka bude prezentované na základe sociolingvistických výskumov. Podľa výsledkov rôznych bádání môžeme konštatovať, že v Slováckmi obývaných lokalitách v Maďarsku existuje a používa sa aj v súčasnosti vo všetkých troch vrstvách kultúry ústna i písomná podoba slovenského jazyka.

Kľúčové slová: Slováci, Maďarsko, história, súčasnosť, jazyk

Z dejín Slovákov v Maďarsku. Slováci na území dnešného Maďarska žijú od konca 17. storočia. Ich masové osídlenie sa datuje do 18. storočia (1711 – 1740), keď sa sem po vyhnaní Turkov uchýlilo mnoho ľudí z preľudnených severných žúp historického Uhorska v nádeji na slobodu vierovyznania a lepšie živobytie. Sťahovanie osadníkov bolo spontánne, aj vedome organizované a trvalo takmer dve storočia. Slovákom nebola cudzia krajina, v ktorej sa usadili, najmä od druhej polovice 17. storočia sem pravidelne prichádzali na žatvu a mlatbu. Najprv len do oblastí pozdĺž maďarsko-slovenskej jazykovej hranice, neskôr aj ďalej na juh (Botík 2007, 2019; Gombos 1995, 2008; Kmeť 2012, 2017, 2018, 2021; Sirácky 1980, 1985).

¹ alzbeta.uhrinova@gmail.com, vusm@alfold.net

Slováci sa vo svojom novom domove postupne vzdialili od kultúry materinského jazyka a slovenských kultúrnych centier. Na slovenských jazykových ostrovoch v Uhorsku v poslednej tretine 19. storočia a začiatkom 20. storočia – s výnimkou slovenského obyvateľstva na Dolnej zemi – slovenský jazyk a kultúra naďalej existovali výlučne v ľudovej kultúre, v rodinných a dedinských vzťahoch a v rámci cirkvi. Slovenská gramotnosť, primerané školské vzdelávanie v materinskom jazyku a mimoškolské vzdelávanie vo väčšine miest neexistovali. Väčšie jazykové ostrovy (napr. Békešská Čaba/Békéscsaba, Slovenský Komlós/Tótkomlós) sa snažili zachovať a udržať svoj jazyk a kultúru (Divičanová, 1999; Tóth, 1995,1999).

Do konca prvej svetovej vojny žili Slováci v Karpatskej kotline v jednom štáte, ale po Trianonskej mierovej zmluve sa stali občanmi viacerých štátov vrátane Maďarska. Zo všetkých národov Uhorského kráľovstva priniesli mierové zmluvy, ktorými sa skončila prvá svetová vojna, pre Slovákov najväčšiu proporčnú zmenu: vznikom Československa sa Slováci v Maďarsku právne oddelili od svojho národotvorného etnika, s ktorým tisíc rokov žili v jednej vlasti. Slováci v Maďarsku, ktorí boli rozptýlení a izolovaní navzájom i od materinského jazyka a ktorých počet nestačil na rozvoj a udržanie plnohodnotnej kultúry, sa dostali – z hľadiska udržania materinského jazyka a kultúry – do znevýhodneného stavu. Túto situáciu ešte zhoršovala skutočnosť, že od materskej krajiny nedostávali žiadnu významnú pomoc.

Slováci v Maďarsku zažili počas svojej histórie mnoho otrasov, mnohé traumy, z ktorých najbolestivejším – okrem skrytých či otvorených maďarizačných snáh – bola výmena obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948. V tomto období opustilo Maďarsko približne 60 000 Slovákov (Kugler, 2000; Kugler/Gombos, 2008), medzi nimi aj najuvedomelejší predstavitelia národnosti. Po presídlení sa počet Slovákov, ktorí zostali v Maďarsku, nielenže znížil, ale rozpadli sa aj relatívne etnicky uzavreté komunity, ktoré boli nositeľmi jazyka a kultúry Slovákov v Maďarsku so stáročnou tradíciou. Nehovoriac o citeľnej strate, ktorú spôsobila skutočnosť, že možnosť presídliť sa využila najmä inteligencia, a o rodinných, individuálnych a ľudských tragédiách, ktoré desaťročia sprevádzali výmenu obyvateľstva (Žiláková/Demmel (Eds.), 2018).

Koncom 80. rokov sa asimilácia Slovákov v Maďarsku zintenzívnila. V období zmeny režimu zároveň došlo k novým, pozitívnym javom, keď sa čoraz viac ľudí ujalo úlohy zachovávať menšinovú kultúru a jazyk (Kugler/Gombos, 2008).

O súčasnosti slovenskej národnosti v Maďarsku. Roky transformácie spoločnosti môžeme považovať za dôležité medzníky v živote Slovákov v Maďarsku. Aktivita slovenskej národnosti, ktorá počas svojej histórie často podľahla tlaku asimilácie (výmena, strata materinského jazyka), sa koncom 80. rokov v značnej miere zvýšila. Slováci si rad radom založili svoje nové organizácie, inštitúcie, neskôr i samosprávy (Divičanová, 2002; Uhrinová, 2008a). Právne podklady

zmien zabezpečil *Zákon o národných a etnických menšinách* z roku 1993, ktorý – a pozdejšie aj jeho početné modifikácie – dokázateľne motivoval a inšpiroval činnosť minorít v našej vlasti.

Otázka početnosti je citlivou otázkou pre všetky menšiny, najmä v prípade Slovákov v Maďarsku, ktorí si v politike a odbornej literatúre vyslúžili titul najrýchlejšie sa asimilujúcej menšiny v Maďarsku a v slovenskom zahraničí. Na meranie národnostnej príslušnosti existuje niekoľko, ale rovnako nepresných ukazovateľov: údaje zo sčítania ľudu, odhady menšinových organizácií a samospráv, počet hlasov odovzdaných vo voľbách do menšinových samospráv. Údaje sčítania ľudu z r. 2011 a 2022² ukazujú veľmi ambivalentnú slovenskú populáciu (Príloha 1). V prípade Slovákov v Maďarsku nie je národnosť v súlade s deklaráciou materinského jazyka, tieto dva ukazovatele sa neprekrývajú. Ak vezmeme do úvahy údaje z posledných sčítaní ľudu (KSH), v prípade národnosti je stúpajúca tendencia (r. 1980: 9 101, r. 1990: 10 459, r. 2001: 17 693, r. 2011: 29 647) a v prípade deklarácií materinského jazyka klesajúca (r. 1920: 141 877, r. 1941: 75 877, r. 1960: 30 690, r. 1980: 16 054, r. 1990: 12 745, r. 2001: 11 817, r. 2011: 9 888). Podľa posledného sčítania v r. 2022 sa zmenila situácia, v prípade deklarácií materinského jazyka je stúpajúca tendencia, r. 2022: 10 123 a v prípade národnosti klesajúca, r. 2022: 25 534. Z vekového zloženia Slovákov v Maďarsku môžeme vidieť, že ide o starnúcu populáciu. Je veľmi potešiteľné, že ukazovatele o vzdelaní slovenskej národnosti boli v r. 2022 lepšie ako v r. 2001.

Odhadované údaje o počte slovenskej národnosti sú výrazne vyššie ako oficiálne údaje zo sčítania ľudu. Podľa Celoštátnej slovenskej samosprávy žije v Maďarsku 80- až 100-tisíc Slovákov a podľa Zväzu Slovákov v Maďarsku 60-tisíc. S veľkým záujmom očakávame výsledky posledného, vlaňajšieho (r. 2022) sčítania, lebo od počtu národnosti závisí veľa, napr. možnosť založenia menšinových samospráv alebo finančná podpora štátu.

Slováci v Maďarsku žijú roztrúsene po celej krajine (Príloha 2). V sieti viac ako sto geograficky rozptýlených sídiel obývaných Slovákami sú najvýznamnejšie mestá juhovýchodného regiónu Békešská Čaba, Slovenský Komlóš, Sarvaš. V hlavnom meste, Budapešti, a v Mlynkoch/Pilisszentkereszt žije tiež početné obyvateľstvo slovenskej národnosti.

Jazyk Slovákov v Maďarsku. Slováci, ktorí sa koncom 17. a v 18. storočí presťahovali zo severného Uhorska na juh, pochádzali z rôznych častí, z viacerých lokalít, viacerých krajov dnešného Slovenska. Často hovorili veľmi odlišnými nárečiami a okrem spoločných kultúrnych prvkov si so sebou priniesli nielen odlišný jazyk, ale aj odlišnú ľudovú kultúru s rôznymi regionálnymi charakteristikami. V ich novej vlasti sa však zrodili, vytvorili špecifické miešané nárečia, ktoré vznikli

² Posledné sčítanie obyvateľstva v Maďarsku bolo v r. 2022 a jeho výsledky boli uverejnené v septembri r. 2023.

v procese formovania jednotného spoločenstva v ich nových osadách. Slovenské nárečia v Maďarsku uchovávajú základné trichotomické členenie – charakterizujú sa ako nárečia stredo-, západo- alebo východoslovenského typu. Nie sú ale totožné ani s jednou konkrétnou nárečovou podskupinou na Slovensku. Ich spoločnou črtou je aj to, že predstavujú miešané typy nárečí. Jednotlivé nárečia, ktorými hovorili Slováci, sa nemohli kontinuálne obnovovať, a preto sa ich úloha v spoločenskej komunikácii výrazne znížila. V súčasnosti nárečiami hovoria ľudia viac nad 60 rokov, kým veková skupina 30 – 50 rokov im väčšinou len rozumie a mladší ani nerozumejú (Balleková, 2004; Fügedi et al., 1993; Divicsanová, 2002; Ondrus, 1956; Štolc 1949; Žiláková 1986, 2008, 2013).

Slovenské nárečia, slovenskú jazykovú situáciu v Maďarsku skúmali/skúmajú ešte mnohí jazykovedci (pozri k tomu Tóth/Kunovacová, 2008; Uhrinová 2017, 2019). Jazykovedné výskumy A. Divičanovej (1999, 2002, 2004), A. Divičanovej a kolektívu (2015, 2017a, 2017b) a M. Žilákovvej (1986, 2004a, 2004b, 2008, 2013) sa počítajú ako súčasné základné diela o jazyku Slovákov v Maďarsku. Sociolingvistické výskumy v krajine realizovali: M. Dudok (2004, 2006, 2008a, 2008b); M. Homišinová (napr. 2003, 2006); Homišinová et al. (2011, 2013, 2018); S. Ondrejovič (2004, 2006, 2008, 2013); O. Szabó (napr. 2008a, 2008b), A. J. Tóth (citácie nižšie), T. Tušková (citácie nižšie), A. Uhrinová (citácie nižšie), novšie L. György (2021), J. Rágyanszki (2021) sa venuje historickej sociolingvistike.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (ďalej len VÚSM) od založenia pokladá za svoju dôležitú úlohu výskumy v oblasti jazyka. Bývalá pracovníčka Spoločenskovedného ústavu SAV M. Homišinová realizovala v spolupráci s VÚSM významné sociologické a sociolingvistické výskumy o súčasnom stave slovenskej národnosti a slovenského jazyka v Maďarsku. Boli to výskumy o inteligencii, rodinách, poslancoch menšinových samospráv a o mládeži.

Prvý spoločný empirický výskum sa uskutočnil na prelome rokov 1998/1999 medzi príslušníkmi slovenskej inteligencie žijúcimi v Maďarsku. Zameriaval sa na hodnotenie a súvislosti súčasného stavu – „typ“ a „stupeň“ – etnickej identity respondentov. Zároveň upriamuje pozornosť na otázky, ako sú: jazyk, školstvo, kultúra, etnické právo a interetnické vzťahy slovenskej národnosti v Maďarsku (Homišinová, 2003).

V nasledujúcom projekte, ktorý bol organizovaný v priebehu rokov 2000/2001, autorka podala ucelenú a komparatívnu analýzu poznatkov o rodinách, etnických, jazykových a etnokultúrnych procesoch prebiehajúcich v rodinnom prostredí príslušníkov vybraných slovanských minorít: Slovákov, Chorvátov a Bulharov. Výskum sa realizoval v spolupráci s VÚSM (v prípade Slovákov), Ústavom pre výskum etnických menšín MAV (v prípade Nemcov, Chorvátov a Bulharov) a po metodologickej stránke ho pripravil a spracovanie výsledkov zabezpečil Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach (Homišinová, 2006). Súhrnná

komparatívna publikácia, analyzujúca všetky štyri minority (vrátane nemeckej), vyšla v maďarskom jazyku.

V rokoch 2006/2007 sa M. Homišinová spolu so S. Ondrejovičom a A. Uhrinovou venovala problematike jazykových a etnických procesov prebiehajúcich v prostredí slovenských národnostných samospráv pôsobiacich v Maďarsku v dvoch volebných obdobiach 2002 – 2010. Dôležité empirické výsledky týkajúce sa názorov/hodnotení/postojov poslancov boli prezentované v monografii (Homišinová et al., 2013). Do riešenia projektu sa zapojilo ďalšie vedecké pracovisko – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

V priebehu rokov 2009 – 2016 sa v Spoločenskovednom ústave CSPV SAV uskutočnili interdisciplinárne terénne výskumy, ktoré boli zamerané na problematiku sociolingvistickej situácie dolnozemskej Slovákov a tiež Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Medzinárodne orientované projekty sa zamerali na jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny v Chorvátsku, Srbsku, Rumunsku a v Maďarsku. V koncepte výskumov sa aplikovali lingvistické, sociálno-psychologické, sociologické a etnologické prostriedky skúmania problematiky (Homišinová et al., 2011, 2018).

Alžbeta Uhrinová v rokoch 1995 – 2007 metódami sociolingvistiky (na základe dotazníkov o jazykovej praxi, interview, bezprostredného pozorovania a analýzy dokumentov) skúmala používanie slovenského jazyka v kruhu Slovákov v Maďarsku. Zmapovala a zdokumentovala súčasnú jazykovú situáciu, charakterizovala hlavné komunikačné sféry, bilingvizmus a jazykové autobiografie predstaviteľov slovenskej národnosti, ambivalentný proces vývinu slovenčiny, stav výmeny jazyka. Zaoberala sa tradičnými a novými inštitúciami slovenskej národnosti a vedeckou publikačnou činnosťou slovenskej inteligencie (Uhrinová, 2004, 2005, 2008a, 2008b, 2017a, 2017b, 2019).

Ďalší sociolingvistický výskum VÚSM pod názvom *Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši* (Tóth et al., 2005) bol realizovaný podľa koncepcie projektu Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied a Katedry súčasného maďarského jazyka Univerzity Eötvösa Loránda, do ktorého sa zapojilo šesť národností³. Výskum sa zameriaval na používanie jazyka, výmenu kódov, zachovanie jazyka, na otázky dvojazyčnosti, jazykového postoja, stereotypov. Skúmanou slovenskou lokalitou bol Slovenský Komlóš. Cieľom projektu bolo zmapovať, či sa dajú vytvoriť všeobecne platné modely procesu výmeny jazyka. Skúmalo sa, či jazykový postoj a stereotypy majú vplyv na používanie menšinového jazyka a na proces výmeny jazyka. Pod vedením Jazykovedného ústavu MAV v súčasnosti (2022 –

³ Názov projektu NKFP č. 5/126/2001 bol *Dimenzie jazykovej inakosti: možnosti zachovania jazykov menšín*. Vedúcimi projektu boli Csilla Barthová a Anna Borbélyová. Okrem Slovákov sa do výskumu zapojili aj Nemci, Rumuni, Rómovia (Lovári a Beáš), Srbi a Chorváti.

2023) prebieha v meste retrospektívny výskum⁴, predmetom ktorého sú zmeny v jazykovej komunikácii a dvojjazyčnosti, ktoré sa udiali za dve desaťročia od základného výskumu.

Monografia pod názvom *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí* (Tušková, 2016) je prvou prácou typu vedeckej monografie, ktorá problematiku používania slovenského jazyka skúma v kruhu poslucháčov slovakistiky v Maďarsku. Spomínaná výskumná vzorka je tou sociálnou skupinou, ktorá bude v budúcnosti zohrávať závažnú úlohu v etnouvedomovacom procese Slovákov v Maďarsku. V rámci výskumu boli analyzované etnické parametre študentov, ich názory týkajúce sa procesov výmeny jazyka. Skúmalo sa, nakoľko ovládajú slovenčinu a jej varietu a ktorý z jazykov používajú v rozličných komunikačných sférach a komunikačných situáciách. (porov. Tuska, 2016). Kniha vyšla v spolupráci VÚSM a Katedry slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity.

Alexander Ján Tóth viac rokov realizoval výskumy o jazykovej situácii v školách a cirkvi. Svoje výskumné výsledky prezentoval vo viacerých štúdiách (napr. Tóth, 2008a, 2008b).

V školskom projekte VÚSM sa riešitelia venovali o. i. aj lingvistickým témam, napr. používaniu slovenského jazyka v kruhu pedagógov, ich jazykovým a kultúrnym postojom, slovenským jazykovým potrebám (Tusková a Uhrinová, 2021). Vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku v súčasnosti prebiehajú aj bádania jazykovej krajiny (*linguistic landscape*) slovenských lokalít (napr. Sloboda et al., 2012; Tušková, 2021; Tušková/Uhrinová, 2018, 2020)

Najnovším sociolingvistickým projektom v Maďarsku je projekt Pedagogickej fakulty Gyulu Juhásza Segedínskej univerzity pod názvom *Jazyk (dvojjazyčnosť) a (dvojité) identity Slovákov v Maďarsku* (György, 2021; György/Tuska, 2022). Nesmierne bohatý výskumný materiál spomínaných výskumov môžeme považovať za cennú slovenskú jazykovú pamiatku súčasnej doby.

Príklady z interview⁵

z výskumu z r. 2003

„Moj sin a moja céra a aj vnučka ved'ia po slovenski, s nimi običajne slovenski hovoria. Vnuk ňevie. Veľmi ma bolí, že vnuk ňevie po slovenski.“ (žena, r. 1934)

⁴ Názov projektu Mecenatúra – MEC_K_141233 je *Viacjazyčnosť v Maďarsku – Porovnávacie sociolingvistické výskumy o šiestich národnostiach*.

⁵ Rozhovory nie sú preštylizované. Pri prepise zvukového materiálu sme sa snažili zachovať pôvodný, hovorový štýl a jazyk citovaných výrokov. V prípade nárečových textov sme uplatnili fonetickú transkripciu.

z výskumu z r. 2007

„...Jeden môj známy (36-ročný), keď si trochu vypije, len po slovensky hovorí. Keď je triezvy, tvrdí, že len niekoľko slov vie....Počas histórie slovenčina nemala veľkú prestíž. Nielenže bola hanba hovoriť po slovensky, ale deti v škole aj trestali...“ (žena, r. 1952)

z výskumu z r. 2016

„Slovenčine môžem ďakovať všetko vlastne. Môj celý život rozvíjal na tomto základe. V mojom živote všetko súvisí s tým: že ovládam slovenský jazyk: školy, univerzita, možnosti, priatelia..... Ešte stále som veľmi nahnevaná, že prečo ma matka nenaučila na slovenčinu ako druhý materinský jazyk už v detstve...Bolo by dobre, keď by sme sa doma rozprávali viac po slovensky. Nie je to jednoduché, máme aj takých členov v rodine, ktorí nerozumejú slovenčine, ale občas predsa by sme mohli.“ (žena, r. 1993)

„...Keď počujem angličtinu, ukrajinčinu, češtinu, teším sa tomu, že im rozumiem, ale len rozumiem a to je všetko. Ale keď počujem slovenskú reč, naozaj mi do srdca ide.“ (muž, r. 1990)

Sumarizácia, závery a perspektívy. Vychádzajúc z výsledkov prezentovaných empirických sociolingvistických výskumov môžeme konštatovať, že v Slováckmi obývaných lokalitách v Maďarsku existuje a používa sa aj v súčasnosti vo všetkých troch vrstvách kultúry ústna i písomná podoba slovenského jazyka. Rozdiely sú však značne odlišné tak v miere, ako aj v kvalite jazykovej praxe jednotlivých regiónov a osád i generácií. Najrozšírenejšie sú ešte stále nárečia, rôzne podtypy slovenských nárečí, a to aj napriek tomu, že počet ich prirodzených nositeľov postupne klesá. Spisovná slovenčina – podľa terminológie sociolingvistiky jej menšinový variant – v Maďarsku je v súčasnosti pracovným jazykom inteligencie, školským, vyučovacím jazykom a jazykom kultúrnych a v poslednom čase aj verejných spoločenských, národnostno-politických a vedeckých, vedecko-popularizačných udalostí. Charakteristické je ale dominantné postavenie maďarského jazyka na každej úrovni komunikácie, slovenčina má rolu druhého jazyka. Treba zdôrazniť, že dvojazyčnosť Slovákov v Maďarsku je asymetrická na úkor slovenčiny, je to bilingvizmus v diaspóre a diglosia aj vo vzťahu k slovenskému jazyku na Slovensku a maďarskému jazyku v Maďarsku. Medzi funkciami týchto jazykov a sférami ich používania je jednoznačný a nepochybný rozdiel. Odlišnosti medzi jazykmi sú v kontexte jazykovej komunikácie v našej krajine v ich použiteľnosti, prestíži, trhovej hodnote. V Maďarsku však môžeme pozorovať postupný nárast prestíže slovenského jazyka.

Výsledky sociolingvistických výskumov odrážajú protikladný, dvojsmerný pohyb: súčasný vývin a ústup v slovenskej jazykovej situácii. Slovenský jazyk sa

dostáva do pozadia v súkromnej sfére, rodine a v každodennej komunikácii. Vo vysokej kultúre a v cirkvi sa slovenský jazyk ďalej rozširuje a objavuje sa opäť v staronových situáciách: v médiách, vo vede, v spoločenskom a politickom živote, kultúre, hospodárstve. Perspektívu, nádej na pretrvanie, spomalenie jazykovej asimilácie môže znamenať, že existujú faktory zachovania slovenského jazyka, ktorých vplyv možno cítiť čím ďalej, tým rozhodnejšie. Škola je bezpochyby najvýznamnejším faktorom zachovania slovenského jazyka a vôbec slovenskej národnosti v Maďarsku. Vplyv školy posilňujú a zachovanie slovenského jazyka a kultúry podporujú médiá, inštitúcie, samosprávy, organizácie a kultúrne spolky, ktoré sú tiež dôležitými činiteľmi zachovania jazyka. Ďalšími silnými faktormi, na ktorých môžeme stavať budúcnosť, sú ľudské zdroje⁶ a ich dobrá vnútorná organizovanosť, tiež jazykový postoj⁷ tu žijúcich Slovákov k jazyku svojich predkov. Pozitívny postoj a podpora slovenských rodín je taktiež predpokladom prežitia národného jazyka a kultúry v súčasnosti.

Procesu zachovávanía jazyka napomáhajú externé spoločenské podmienky. Je to zákonmi garantované politické a právne prostredie, požiadavky Európskej únie a Rady Európy, ktoré sa týkajú podpory menej používaných jazykov, ako Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín a Európska charta regionálnych či menšinových jazykov. Zvyšujúci sa záujem materskej krajiny a rozširujúce slovensko-maďarské kontakty v každej oblasti života tiež významne prispievajú k prežitiu slovenského jazyka v Maďarsku.

Na základe prezentovaných sociolingvistikých výskumov môžeme súhrnne konštatovať, že slovenská národnosť v Maďarsku má dobré vnútorné a vonkajšie predpoklady na to, aby v budúcnosti zachovala svoj jazyk, resp. aspoň jeho „etnosignifikantnú funkciu“, ako ho charakterizuje Miroslav Dudok (2006: 39). Terminológiou Slavomíra Ondrejoviča, aby zostával ešte dlho dôležitou „etnosignifikatívnou zložkou“ tu žijúcich Slovákov (Ondrejovič, 2008: 93). Ochota a aktivita Slovákov v Maďarsku, morálna a finančná podpora Slovenska a väčšinového maďarského národa, priaznivé právnické a politické prostredie sú však stálymi, nevyhnutnými podmienkami jej existencie.

⁶ Tisíce aktivistov pracuje v civilných organizáciách, národnostných samosprávach, máme svojich učiteľov, aktívnu vlastnú inteligenciu – všetci tí svojou prácou a osobným príkladom vedia v značnej miere ovplyvniť aj používanie, rozširovanie a rozvoj slovenského jazyka.

⁷ Podľa A. Divičanovej sa príslušníci slovenskej národnosti v Maďarsku viažu k svojmu materinskému jazyku predovšetkým emocionálne (Divičanová, 1999, 2002).

Literatúra⁸

- Balleková, K. (2004). Z nárečových výskumov Slovákov v Maďarsku. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16. – 17. okt. 2003)* (str. 53 – 62). Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM).
- Botík, J. (2007). *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre/Slovenské národné múzeum Bratislava – Martin/ Archeologický ústav SAV Nitra.
- Botík, J. (2019). *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Divičanová, A. (1999). *Jazyk, kultúra, spoločnosť*. Slovenský výskumný ústav.
- Divičanová, A. (2002). *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békešská Čaba, VÚSM.
- Divičanová, A. (2004). Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16. – 17. okt. 2003)* (str. 21 – 32). VÚSM.
- Divičanová, A., Chlebnický, J., Tušková, T., Uhrinová, A., Valentová, I. (2015). *Čabianske priezviská*. 2. vydanie 2017. VÚSM.
- Divičanová, A., Chlebnický, J., Tušková, T., Valentová, I. (2017). *Komlóšske priezviská*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Dudok, M. (2004). Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16. – 17. okt. 2003)* (str. 32 – 42). Békešská Čaba, VÚSM.
- Dudok, M. (2006). Slovenčina v životnom prostredí. V A. Divičanová, A. J. Tóth, A. Uhrinová (Eds.), *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť 14. – 15. 10. 2005* (str. 190 – 199). VÚSM.
- Dudok, M. (2008a). Miesta jazykovej pamäti v enklávnej slovenčine. V A. Uhrinová, A. J. Tóth (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 17.–18. októbra 2007* (str. 31 – 38). VÚSM.

⁸ Z publikácií vydaných Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku sú novšie dostupné vo forme elektronických kníh na webovej stránke VÚSM <http://vusm.slováci.hu>

- Dudok, M. (2008b). Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I. – II.* (str. 49 – 90). VÚSM.
- Fügedi, E., Gregor, F., Király, P. (1993). *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku–Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Szlovák Kutató Intézet (MSZKI).
- Gombos, J. (1995). A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig. V Micheller, M. (Red.), *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Országos történeti és neveléstörténeti kutatások tanulmányai. (str. 55 – 90). Kőrösi Csoma Sándor Főiskola.
- Gombos, J. (2008). *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Výber z prameňov–Szlovákok a Dél-Alföldön (A 17. század végétől a 18. század végéig). Forrásválogatás. MSZKI.
- György, L. (2021). Jazyk (dvojazyčnosť) a (dvojitá) identita v Békešskej a Čongrádskej župe. Slovensko-maďarský kontext. V J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková, A. Uhrinová (Hl. zodp. red.), *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovacae* (str. 392 – 402). VÚSM.
- György, L., Tuska, T. (2022). Nyelv (kétnyelvűség) és (kettős) identitás az alföldi szlovákok körében Magyarországon. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 1/1, 119 – 143.
- Homišínová, M. (2003). *Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu*. VÚSM.
- Homišínová, M. (2006). *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku*. VÚSM.
- Homišínová, M., Slančová, D., Výrost, J., Ondrejovič, S. (2011). *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. SvÚ, <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/pubvega09-11.pdf>
- Homišínová, M., Uhrinová, A., Ondrejovič, S. (2013). *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistikého výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002 – 2010)*. VÚ CSSM.
- Homišínová, M., Výrost, J., Ďurkovská, M. (2018). *Spoločenskovedné súvislosti hovorenej slovenčiny mladej generácie Slovákov žijúcej v krajinách na Dolnej zemi (Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko, Maďarsko)*. Centrum spoločenských a psychologických vied SAV/ Spoločenskovedný ústav Košice. <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/Spolocenskovedne-suvislosti-hovorenej-slovenčiny.pdf>
- Kugler, J. (2000). *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944–1948*. V Szarka L. (Ed.) *Kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kugler, J., Gombos, J. (2008). State z tristoročnej histórie Slovákov v Maďarsku – so zvláštnym zreteľom na 20. storočie – Fejezetek a magyarországi szlovákok

- 300 éves történetéből–különös tekintettel a 20. századi történésekre. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Red.) *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Bibliografia a štúdie II./A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliográfia és tanulmányok II. (str. 334 – 365). MSZKI.
- Kmeť, M. (2012, 2021) (rozš. vyd.). *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 1*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Kmeť, M. (2017). *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 2*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Kmeť, M. (2018). *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 3*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Népszámlálás 2011*. 9. Nemzetiségi adatok. KSH 2014. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf
- Ondrejovič, S. (2004). Jazyk v menšinovom prostredí. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16. – 17. okt. 2003)* (str. 43 – 52). VÚSM.
- Ondrejovič, S. (2006). Slovenčina ako jazyk majoritný a minoritný. V A. Divičanová, A. J. Tóth, A. Uhrinová (Red.), *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť 14. – 15. 10. 2005* (str. 185 – 189). VÚSM.
- Ondrejovič, S. (2008). V tieni v babylonskej veži. Jazyk a identita. V A. J. Tóth, A. Uhrinová (Red.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 17. – 18. októbra 2007* (str. 91 – 96). VÚSM.
- Ondrejovič, S. (2013). K otázke „prepínania kódov“ v situácii slovensko-maďarských kontaktov. V A. Kováčová, A. Uhrinová (Eds.), *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 15. – 16. novembra 2012* (str. 64 – 69). Výskumný ústav CSSM.
- Ondrus, P. (1956). *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Vydavateľstvo SAV.
- Rágyanszki, J. (2021). Vlacom do jazykovej asimilácie. V J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková, A. Uhrinová (Hl. zodp. red.). (Eds.), *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovacae* (str. 404 – 412). VÚSM.
- Sirácky, J. (1980). *Slováci vo svete I*. Matica slovenská.
- Sirácky, J. (1985). *Dlhé hľadanie domova*. Matica slovenská.
- Sloboda, M., Šimičič, L., Szabó Gilinger, E., Vigers, D. (2012). The policies on public signage in minority languages and their reception in four traditionally

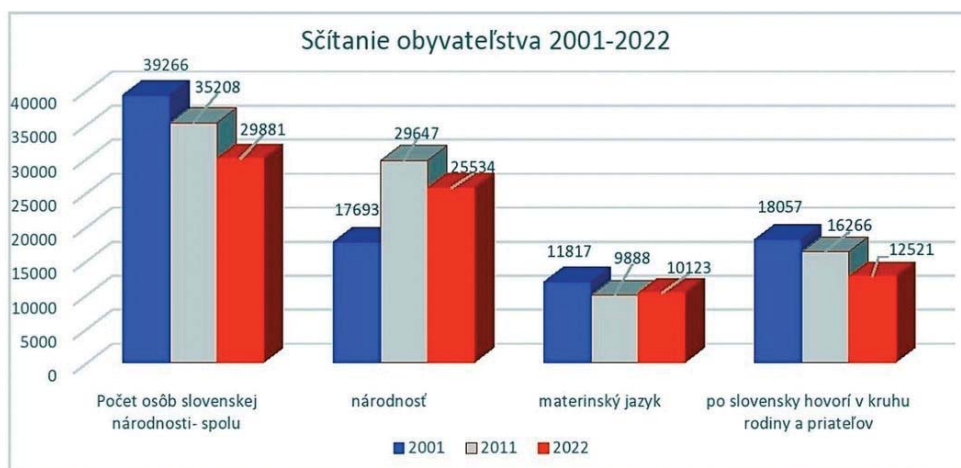
- bilingual European locations. *Media-komunikeshon kenkyu* [Sapporo, Japonsko], 63, 51 – 88.
- Štolc, J. (1949). *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Slovenská akademia vied a umení.
- Szabóová, O. (2008a). O dvojjazyčnosti a o dvojitej identite budapeštianskych Slovákov. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku–A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok II.* (str. 150 – 195). VÚSM.
- Szabóová, O. (2008b). Mlynky–„najslovenskejšia“ slovenská obec V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon*. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok II (str. 196 – 228). VÚSM.
- Tóth, A. J. (2008). Slovenčina v cirkvi. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku–A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I* (str. 317 – 336). VÚSM.
- Tóth, A. J. (2008). Používanie slovenského jazyka v školách. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku–A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I* (str. 224 – 263). VÚSM.
- Tóth, A. J., Tušková, T., Uhrinová, A., Žiláková, M. 2005. Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. V A. Uhrinová a M. Žiláková (Eds.), *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* (str. 240 – 324). VÚSM.
- Tóth, A. J., Kunovacová Gulyásová, Z. (2008). Súhrnná bibliografia o slovenskom jazyku v Maďarsku. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku I. – A szlovák nyelv Magyarországon I* (str. 31 – 48). VÚSM.
- Tóth, I. (1995). Szlovákok a 20. századi Magyarországon. V M. Micheller (Red.), *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Országos történeti és neveléstörténeti kutatások tanulmányai* (str. 92 – 156). Kőrösi Csoma Sándor Főiskola.
- Tóth, I. (1999). *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai (1919 – 1949) / Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádскеj župe (1919 – 1949)*. Országos Szlovák Önkormányzat.
- Tuska, T. (2016). Bilingualism of slovakistics listeners in Hungary. V E. Čulenová, L. György (Red.), *Languages in V4 Countries of Contemporary Europe: Language as a Means of Expression and Identity Formation. Banská Bystrica, Szlovákia, 13. – 14. september 2016* (str. 147 – 154). Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum.
- Tušková, T. (2016). *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba, VÚSM.
- Tušková, T. (2021). Oživené názvy ulíc v Číve. *Jazykovedný časopis*, 72 (1), 249 – 263.

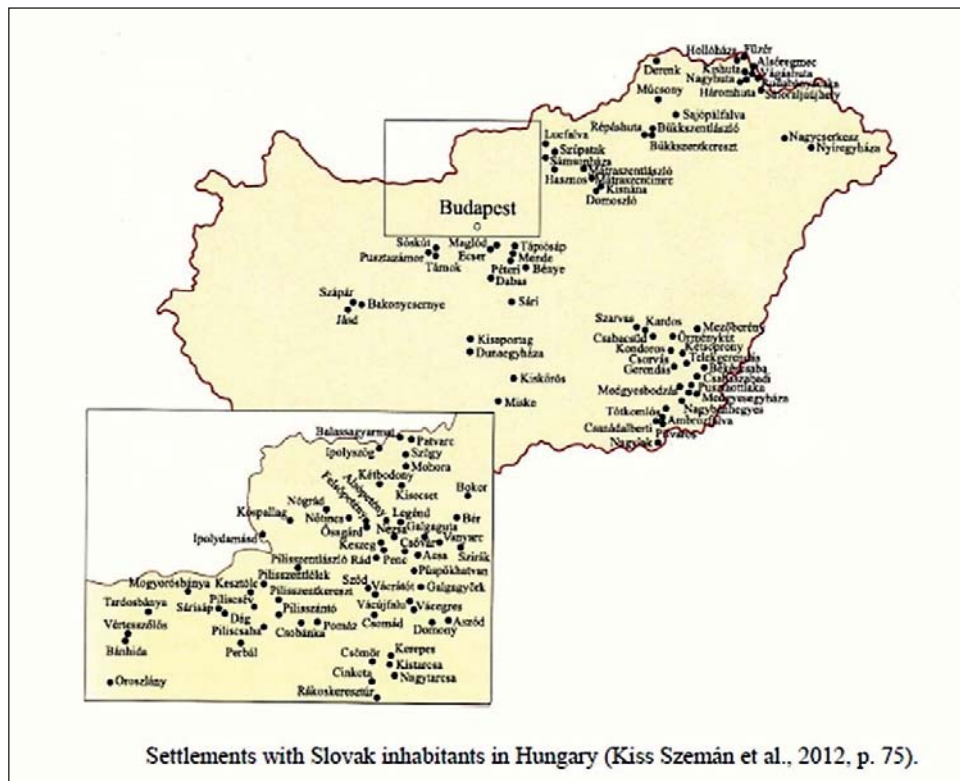
- Tušková, T., Uhrinová, A. (2018). Jazykový obraz jubilejných osláv v Békešskej Čabe. *Dolnozemský Slovák. Časopis Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a Srbsku*, 23 (38), 3 – 4, 12 – 17.
- Tušková, T., Uhrinová, A. (2020). Vizualne používanie jazyka u Slovákov žijúcich v Číve. (Slováci a slovenský jazyk v Číve). V T. Tušková, J. Rágyanszki (Eds.), *Slovenské inšpirácie z Čívu. 36. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Studia interdisciplinaria* (str. 327 – 373). VÚSM.
- Tušková, T., Uhrinová, A. (2021). Etnouvedomovacie procesy a etnické prejavy slovenských pedagógov v Maďarsku. V J. Demmel, T. Tušková (Eds.), *Škola a učitelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku)* (str. 177 – 234). VÚSM.
- Uhrinová, A. (2004). *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*. VÚSM.
- Uhrinová, A. (2005). Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* (str. 72 – 142). VÚSM.
- Uhrinová, A. (2008a). Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliográfia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I.* (str. 92 – 223). VÚSM.
- Uhrinová, A. (2008b). Najdôležitejšie faktory zachovania slovenského jazyka v Maďarsku. V A. J. Tóth, A. Uhrinová (Red.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 17. – 18. októbra 2007* (str. 71 – 90). VÚSM.
- Uhrinová, A. (2011). *Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku*. Knižnica Dolnozemskeho Slováka. Vydavateľstvo Ivan Krasko v spolupráci s Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku.
- Uhrinová, A. (2017a). Z jazykových autobiografií Slovákov v Maďarsku. V B. Chocholová, L. Molnár Satinská, G. Múcsková (Eds.), *(Socio)lingvistika – perspektívy, limity a mýty. Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Zborník z medzinárodnej konferencie (Smolenice 11. -13. 4. 2016), ktorú organizačne pripravil Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV* (str. 278 – 291). VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Uhrinová, A. (2017b). *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989. Bibliográfia slovenských a dvojjazyčných publikácií*. VÚSM.
- Uhrinová, A. (2019). *Slovenské publikácie v Maďarsku 1989 – 2018. Bibliográfia – Slovak Publications in Hungary 1989 – 2018. Bibliography*. GlobeEdit/ VÚSM.

- Žiláková, M. (1986). *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi*. Vydavateľstvo učebníc.
- Žiláková, M. (2004a). Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék.
- Žiláková, M. (2004b). Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16. – 17. okt. 2003)* (str. 433 – 444). VÚSM.
- Žiláková, M. (2008). Odumieranie nárečí na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. V A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon*. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I. (str. 49 – 90). Békešská Čaba, VÚSM.
- Žiláková, M. (2013). Fenomén na ústupe: diglosia Slovákov v Maďarsku. V A. Kováčová, A. Uhrinová (Eds.), *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 15. – 16. novembra 2012. (str. 31 – 39). Békešská Čaba, Výskumný ústav CSSM.
- Žiláková, M., Demmel, J. (Eds.) (2018). „*Mať volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Acta Partis Minoris Slovacae. VÚSM

Prílohy

Výsledky sčítania ľudu – počet Slovákov v Maďarsku			
	Rok 2001	Rok 2011	%
Občania hlásiaci sa k slovenskej národnosti	17 693	29 647	167,56
Občania so slovenským materinským jazykom	11 817	9 888	83,68
Občania používajúci jazyk v rodinnom, priateľskom kruhu	18 057	16 266	90,8
Občania viažuci sa ku kultúrnym hodnotám a tradíciám	26 631	Nezistovalo sa	

Príloha 1. Počet Slovákov v Maďarsku podľa jednotlivých identických kategórií⁹⁹ Zdroj: KSH, VÚSM; Zdroj: Oslovma.hu.

Príloha 2. Slovenské lokality v Maďarsku¹⁰

¹⁰ Zdroj: Bartalská, 2001.

Алжбета Ухринова

**СЛОВАЦИ И СЛОВАЧКИ ЈЕЗИК У МАЂАРСКОЈ
(ИСТОРИЈА, ТРЕНУТНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ)**

Резиме

Студија анализира тренутну ситуацију словачке мањинске заједнице и словачког језика у Мађарској у историјским контекстима. Миграција Словака на територију данашње Мађарске била је спонтано и свесно организована и трајала је скоро два века. У својој новој домовини Словаци су се постепено удаљавали од културе матерњег језика и словачких културних центара. У Мађарској су у последњој трећини 19. века и почетком 20. века – са изузетком словачког становништва у данашњој Војводини – словачки језик и култура наставили да постоје искључиво у народној култури, у породичним и сеоским односима и унутар цркве. До краја Првог светског рата Словаци су живели у једној држави у карпатском басену, али су после Тријанонског споразума постали држављани неколико држава, укључујући и Мађарску. Оснивањем Чехословачке Словаци у Мађарској су се одвојили од свог државотворног етничког ентитета са којом су живели у једној домовини хиљаду година. Словаци у Мађарској били су расути и изоловани једни од других и од свог матерњег језика, а њихов број није био довољан за развој и одржавање културе у пуном смислу те речи. Словаци у Мађарској доживели су многе трауме током своје историје, од којих је најболнија – осим скривених или отворених покушаја мађаризације – била размена становништва у периоду 1946–1948. У то време је отприлике 60.000 Словака напустило Мађарску, а међу њима и носиоци народне идеје. Крајем 80-их интензивирала се асимилација Словака у Мађарској. Истовремено, у периоду промене режима дошло је до нових, позитивних појава. Активност словачке мањине значајно се повећала крајем осамдесетих година. Словаци постепено оснивали своје нове организације, институције, а касније и самоуправе. Подаци са пописа из 2011. и 2022. године показују веома амбивалентно словачко становништво. Словачку националност је 2011. године изабрало 29.647 становника, а 2022. године 25.534 становника; словачки је као свој матерњи језик 2011. године навело 9.888 људи, а 2022 године 10.123 грађана. У случају Словака у Мађарској националност није у складу са декларацијом о матерњем језику. Ако узмемо у обзир податке са последњих пописа, постоји узлазни тренд када се ради националности и опадајући у случају декларација о матерњем језику, али према последњем попису 2022. године ситуација се променила. Процењени подаци о броју Словака знатно су већи од званичних података са пописа (60.000–100.000). Словаци у Мађарској живе расути по целој земљи. Словачки дијалекти у Мађарској задржавају основну трихотомску поделу – они су окарактерисани као дијалекти централног, западног или источног словачког типа. Њихова заједничка карактеристика је да представљају мешовите типове дијалеката. Словачка језичка ситуација у Мађарској представљена је на основу социолингвистичких истраживања које су спровели

Дјурковска, Хомишинова, Ондрејович, Тот, Тушкова, Ухринова, Вурост и Жилакова. Према резултатима различитих истраживања можемо да закључимо да усмени и писмени облик словачког језика постоји и да се још увек користи у сва три слоја културе у локалитетима у Мађарској које насељавају Словаци. Међутим, доминантни положај мађарског језика на сваком нивоу комуникације је видљив и словачки има улогу другог језика. Најраспрострањенији су дијалекти, разни подтипови словачких дијалеката, иако се број њихових говорника непрекидно смањује. Стандардни словачки је језик интелигенције, школског система, те друштвених и културних догађаја. Словачку језичку ситуацију карактерише амбивалентна двосмерна тенденција: истовремени развој и повлачење. Постепено заузима подређени положај у приватној комуникацији и цркви, док се у високој култури шири и поново појављује у „староновим” језичким ситуацијама.

Кључне речи: Словаци, Мађарска, историја, садашњост, језик

Alžbeta Uhrinová

**SLOVAKS AND THE SLOVAK LANGUAGE IN HUNGARY
(HISTORY, CURRENT STATUS, AND PERSPECTIVES)**

Summary

The study analyses the current situation of the Slovak minority community and the Slovak language in Hungary in historical contexts. The migration of Slovaks to the territory of present-day Hungary occurred both spontaneously and through conscious organisation over a period of nearly two centuries. Upon settling in their new home, Slovaks gradually distanced themselves from their mother tongue's culture and the Slovak cultural centres. During the late 19th and early 20th century, within the Hungarian Kingdom, the Slovak language and culture exclusively existed in folk traditions, family and village relations, and the church, with the exception of the Slovak population residing in the Lowland (the Southern Great Plain). Until the end of the First World War, Slovaks in the Carpathian Basin lived within one state, but after the Treaty of Trianon, they became citizens of several states, including Hungary. The establishment of Czechoslovakia resulted in the legal separation of Slovaks in Hungary from their nation-forming ethnic group, with whom they had shared a homeland for a thousand years. Dispersed and isolated from each other and from their mother tongue, the Slovaks in Hungary were insufficient in number to develop and maintain a fully-fledged culture. The Slovaks in Hungary have endured numerous traumas throughout their history, one of the most painful of which (apart from covert or overt Hungarianisation efforts) was the population exchange that

took place between 1946 and 1948. During this period, approximately 60,000 Slovaks left Hungary, among them the most prominent representatives of the minority. In the late 1980s, the assimilation of Slovaks in Hungary intensified. At the same time, new, positive phenomena occurred during the period of the regime change. The activity of the Slovak minority significantly increased at the end of the 1980s. Slovaks established new organisations, institutions, and later self-governments. The 2011 census data reveal an ambivalent situation regarding the Slovak population. According to the census, 29,647 people declared Slovak nationality, while 9,888 people identified Slovak as their mother tongue. In the case of Slovaks in Hungary, the declaration of nationality does not always align with the declaration of mother tongue. If we consider the data from the latest censuses, there is an increasing trend in declaring Slovak nationality, while the tendency to declare Slovak as one's mother tongue has been decreasing. Estimates of the number of the Slovak minority are considerably higher than the official census figures, ranging from 60,000 to 100,000. Slovaks in Hungary live dispersed throughout the country. The Slovak dialects in Hungary retain a trichotomous division - they are characterised as dialects of the Central, Western or Eastern Slovak type. Their common feature is that they represent mixed dialect types. The Slovak linguistic situation in Hungary has been examined through sociolinguistic research conducted by Ďurkovská, Homišinová, Ondrejovič, Tóth, Tušková, Uhrinová, Výrosta, and Žiláková. Based on the findings of various studies, it can be concluded that the Slovak language is still present and actively used in both oral and written forms across all three layers of culture in the Slovak-populated areas of Hungary. However, the Hungarian language holds a dominant position in all levels of communication, with Slovak serving as a second language. The most widespread forms of the Slovak language in Hungary are the dialects and their various subtypes, although the number of their native speakers is continuously decreasing. The standard Slovak language serves as the working language of the intelligentsia, the language of education, and the language used in social and cultural events. The Slovak language situation is characterised by an ambivalent two-way movement, simultaneously experiencing both development and decline. On the one hand, Slovak is gradually receding in private and religious spheres, while on the other hand, its usage is expanding and resurfacing within high culture in 'old-new' language situations.

Keywords: Slovaks, Hungary, history, the present, language

**ТРАДИЦИЈА И ПРЕСПЕКТИВЕ НАУЧНОКЊИЖЕВНЕ
СЛОВАКИСТИКЕ И КУЛТУРОЛОГИЈЕ**

**TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY LITERÁRNOVEDNEJ
SLOVAKISTIKY A KULTUROLÓGIE**

**TRADITION AND PERSPECTIVES OF LITERARY
SLOVAKISTICS AND CULTUROLOGY**

Michal Babiak¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0005-6954-9637>

KONTEXT TVORBY JURAJA ROHOŇA²

V príspevku sa poukazuje na osobitosť tvorby slovenského klasicistického autora Juraja Rohoňa (1773 – 1831). Rohoň po ukončení štúdií pôsobil na Dolnej zemi, takže značná časť jeho tvorby je spätá so slovenským dolnozemskej prostredím. Na strane druhej je evidentné, že niektoré jeho veľké diela a projekty (národné obrany, Kollárov projekt Národných spievaniek atď.) prekračujú tento kontext a majú celonárodný ráz. Druhý problém, ktorý sa v príspevku reflektuje, je otázka ideovo-estetického a umeleckého zaradenia tohto autora a jeho diela: aj keď sa značná časť jeho diel opiera o klasicistické východiská, je evidentné, že rad jeho aktivít, diel a postojov nachádza svoj základ v romantizme. Príspevok poukazuje na viaceré herderovské východiská v jeho tvorbe a ich realizáciu v dielach, ktoré vznikli ako na Slovensku, tak aj na Dolnej zemi.

Kľúčové slová: Juraj Rohoň, Dolná zem, klasicizmus, romantizmus, kontext tvorby

V tomto roku (2023) si slovenská kultúrna verejnosť pripomína veľké okrúhle jubileum – 250. výročie narodenia Juraja Rohoňa (1773 – 1831), významného klasicistického autora, ktorého neprehliadnuteľné literárne a kultúrno-historické stopy sa viažu ako ku kontextu celonárodnej kultúry, tak aj k slovenskému vojvodinskému kontextu. Snahou tohto príspevku je poukázať na nejednoznačnosť kontextového zaradenia osobnosti, ako aj tvorby tohto autora.

Ten prvý problém sa otvára v súvislosti s - podmienenčne to nazvime – územným alebo geografickým kontextom. Prvá, menšia časť životnej púte tohto autora je spojená so Slovenskom. Juraj Rohoň sa narodil v Hornom Kalníku v Turci, študoval na lýceu v Banskej Štiavnici. Ako uvádza Rudo Brtáň, po ukončení štiavnických štúdií „roku 1793 ho pozval Baltazár Čemický do Veľkých Stracín za informátora, kde mu učil dvoch mládencov Karola a Jozefa až do 15. júna 1795,

¹ michal.babiak@uniba.sk

² Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0456/22 Kontext slovenského umenia a estetiky. Zodpovedný riešiteľ: doc. PhDr. Michal Babiak, CSc. Doba riešenia: 2022 – 2024.

keď prešiel do Báčky“ (Brtnáň, 1998: 183). Bližšie súvislosti príchodu Rohoňa do Báčky objasnil Samuel Čelovský, ktorý uvádza:

Do Báčky prišiel na odporúčanie štiavnického profesora Michala Járošiho, resp. svojho priateľa a krajana Františka Jesenského z Horného Jasena, vtedy evanjelického farára v Kysáci, v auguste 1795, keď ho petrovský ev. farár Ondrej Stehlo pozval za vychovávateľa svojho syna Jána. Z Petrovca prišiel Juraj Rohoň za učiteľa do Kulpína 17. septembra 1796, ako o tom svedčí jeho vlastnoručná poznámka na vokátore, totiž súpise jeho príjmov... (Čelovský, 1996)

V roku 1802 Juraj Rohoň prijal post evanjelického farára v obci Hložany a od roku 1827 až do smrti bol seniorom báčsko-sriemskeho seniorátu. Udržoval styky s Jánom Kollárom a spolu s Pavlom Jozefom Šafárikom a Michalom Godrom založil roku 1828 osvietensko-klasicistickú spoločnosť Societas Slavica. Literárne začal tvoriť už počas štiavnického štúdia; je autorom národných obrán *Chvála Slovákov* (1791) a *Palma...* (1795), ktoré vyšli ešte pred jeho príchodom do Báčky a *Probuzení národa slovanského v Uhřích...* (1815), ktorú napísal už počas hložianskeho pôsobenia; roku 1829 mu vyšla v Pešti zbierka básní *Kratochvílne zpěvy pro mládež rolnickou*. Prispieval do Palkovičovho *Týdenníka* a v rukopise mu zostal spis o dejinách hložianskej evanjelickej cirkvi. Do Kollárových *Národných spievaniek* prispel zbierkou *Starodávne zpěvy lidu slovenského v Uhrách* (Rohoň, 1992).

Otázka, či je Juraj Rohoň viac autor, ktorý patrí do slovenského vojvodinského kontextu, alebo celonárodného, vo veľkej miere nastavuje pokrivené zrkadlo na reflexiu a recepciu Rohoňovho diela, ale aj každého ďalšieho autora, ktorý čo len na krátky čas žil mimo Slovenska. Lebo akosi sme si zvykli, že to, čo je mimo hraníc Slovenska, je a priori menej hodnotné ako to, čo vzniklo na Slovensku, že to, čo vzniklo v enklávnych pomeroch, je druhoradý variant, niečo, čo sa nezaradilo do vývinových prúdov slovenskej kultúry, niečo, čo nepatrí do zlatého fondu slovenskej literatúry a kultúry atď. Na základe tejto nespravodlivej a skresľujúcej optiky slovenská literárna veda potrebuje veľmi dlhé obdobie, aby dokázala spravodlivo a neskreslene opísať, interpretovať a v konečnom dôsledku aj zhodnotiť literárne diela, ktoré vznikli mimo územia Slovenska, aby v prvom rade objavila, potom zaradila do širšieho národného kontextu a napokon aj zhodnotila túto časť literárnej tvorby, ktorá vznikla v slovenskom minoritnom prostredí – slovom, aby dokázala reflektovať čo najširšiu, najkomplexnejšiu mozaiku slovenských literárnych fenoménov.

Veď pozrime sa len na dva príklady, ktoré potvrdzujú túto tézu: popredný slovenský dramatik Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950) dostal

v poprevratovom prostredí kultúrneho diania na Slovensku katastrofálne znehodnocujúcu nálepku „dedinského dramatika“, ktorý, akože, nepoznal moderné vývinové trendy európskej drámy, a tým si ani nezasluhuje náležitejšiu pozornosť v reflexiách slovenského umenia - aj keď je opak pravdou: vo svojej dobe, vďaka svojmu štúdiu vo Viedni, bol najinformovanejší a najrozhladenejší Slovák, keď ide o otázky moderného umenia. No tým, že žil v Starej Pazove a nie napríklad v Bratislave, bol odsunutý od umeleckého diania na Slovensku a jeho dielo si doteraz nenašlo plnohodnotnú literárnohistorickú ani teatrologickú reflexiu. Alebo druhý príklad: slovenský romantik Jozef Podhradský (1823 – 1915), tým, že po revolúcii v meruôsmom roku odišiel na Dolnú zem a časťou svojej tvorby sa hlásil k srbskému kontextu – pre slovenskú kultúru na Slovensku ako keby zomrel. Nie je v poriadku, že doteraz dielo tohto autora nepoznáme, že doteraz toto dielo ani nevyšlo tlačou, a keď aj vyšlo, tak ho v prvom rade vydávajú vojvodinskí Slováci – naposledy jeho veľkú, monumentálnu štvorzväzkovú mesianistickú drámu *Tragédia Tatry*, ktorá vyšla len vďaka osobnému zanietaniu riaditeľa Slovenského vydavateľského centra Vladimíra Valentíka a vďaka nekonečnému entuziazmu Michala Kocáka, vedeckého pracovníka Matice slovenskej v Martine, ktorý len v uvedenom petrovskom vydavateľstve našiel pochopenie pre vydanie Podhradského diela. Najrozsiahlejšie dielo slovenského romantizmu až po poldruha storočia od svojho vzniku sa dočkalo vydania a tým vstúpilo do zorného analytického poľa slovenskej literárnej vedy.

Zdá sa, že podobného osudu sa dočkal aj Juraj Rohoň. Doteraz nemáme väčšiu literárnovednú syntézu o jeho diele, nepoznáme širší kontext jeho tvorby, spracované sú iba parciálne témy jeho tvorby a dokonca niektoré jeho básne, ktoré vyšli aj knižne, neregistruje ani jedna bibliografia slovenskej literatúry (Hronec, 1979: 171). V súvislosti s dielami, ktoré vznikli v Báčke, Rudo Brtáň v štúdiu *Juraj Rohoň* veľkú pozornosť venoval ako Rohoňovej zbierke *Kratochvílne zpěvy...*, tak aj jeho zberateľskej činnosti, ktorou prispel do Kollárových *Národných spievaniiek*. Jeho rozbor zbierky *Kratochvílne zpěvy...* zrejme bol aj reakciou na spôsob nazerania na Rohoňa pred tým, ako on sám urobil podrobnejší výskum života a diela tohto autora vo svojej uvedenej štúdiu z roku 1965 a ktorá nevyšla na Slovensku, ale v literárno-kultúrnom časopise vojvodinských Slovákov *Nový život*. Tým ako keby sa aj v tomto prípade naplnila akási čierna karma Rohoňa a jeho diela, pretože spomínaná Brtáňova podrobná analytická štúdia si našla svojho čitateľa iba v slovenskom vojvodinskom kontexte a na Slovensku o nej len málokto tušil.

Rohoňova básnická zbierka *Kratochvílne zpěvy...* sa v čase svojho vzniku nedostala do širšieho povedomia slovenskej kultúry a s odstupom času sa stratilo aj vedomie jej literárneho kontextu, čo malo pre reflexiu Rohoňovho diela ďalekosiahle neprajné dôsledky: už na prelome 19. a 20. storočia, v dobe rodiacej

sa moderny a často len fragmentárnom historickom vedomí o literárnych dielach slovenskej minulosti, jej osvietenско-klasicistický ráz nebol primerane poetologicky reflektovaný a je posudzovaná veľmi kritickým okom bez prihliadnutia na širší estetický kontext. Už Jaroslav Vlček vo svojich *Dejinách literatúry slovenskej* (prvé vydanie vyšlo roku 1890), analyzujúc situáciu po tolerančnom patente, poukazuje na viaceré prúdy literárnych snažení, ktoré hodnotovo sumarizuje:

I u nich napokon ohlásila sa poézia. Vyrástla z koreňa domáceho i cudzieho... Všetko veci neveľkej ceny poetickéj, lež originálneho slovenského humoru (pozbieral a vydal ich Tablic v „Starých veršovcoch“). K nim družia sa „Kratochvilné zpěvy pro mládež rolnickou“, r. 1802 skladané Jurom Rohonim na známe ľudové melódie (vyšli v Pešti 1829). (Vlček, 1933: 43 – 44)

Jozef Škultéty vo svojom texte o Rohoňových *Kratochvilných zpěvoch...* v *Slovenských pohľadoch* roku 1901 síce cituje zo Šafárikovho listu Kollárovi z roku 1827, v ktorom Šafárik Kollárovi „dáva do starostlivosti“ Rohoňov rukopis uvedenej zbierky a oslovuje ho s návrhom, či by sa to nedalo vydať, no napriek tomuto Šafárikovmu afirmatívne príhovoru Škultéty Rohoňove básne zo zbierky súdi príkro a hovorí, že sú to „klepanice, skladateľ nemal poetického nadania“ (Škultéty, 1901: 279). Vyššieho hodnotenia Rohoňových básnických snáh nenachádzame ani v medzivojnovom literárnohistorickom kontexte – Dr. Ján V. Ormis vo svojej neveľkej syntéze Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii píše:

Juraj Rohoni (1773 – 1831), farár v Hložanoch, vydal r. 1829 *Kratochvilné Zpěvy*, verše bez básnického nadania. Od neho pochodí i bez mena a roku vydaná 4-stranová *Chvála Slováků*, pretlačená r. 1822 v *Slovenských veršoch* Jánom Csaplovicsom. Dôležitejšie je, že Rohoni prispel Jánovi Kollárovi do *Zpievaniek* a že dopisoval do *Štúrových Slovenských nár. novín* (1845 – 7). (Ormis, 1935: 33)

Spravodlivejší postoj nachádzame až v neskorších analýzach tejto zbierky, keď sa začína poukazovať na jej osvietenский rozmer. Začína sa zdôrazňovať, že Rohoňov poetický program úzko súvisí s dobovým osvietenským spoločenským a kultúrnym programom: úcta ku každému človeku vrátane pospolitého ľudu, zásady rovnosti ľudí, posilnené o líniu poučovania, didaktizmu, školáctva atď. Rohoň... „vydal zbierku básní, aby nimi roľníka učil riadnemu hospodáreniu, povzbudil ich sebavedomie a vnukol im radosť z práce.... Juraja Rohoňa, zaraďujeme teda do galérie spisovateľov, ktorí v duchu svojej doby poéziou tendenčne poučovali a vychovávali“ (Kostolný/Vilikovská, 1938: 270).

Podobne aj Rudo Brtáň píše, že možným úmyslom Rohoňa v *Kratochvilných zpěvoch...* „bola osvietenická tendencia odvieť mládež od krčmových, vulgárnych, nemravných alebo dobových štekľivých piesní. Pretože bol muzikálny, chcel hudbou, melódiou i slovom zabávať, rozveseľovať, udržať alebo zveľadiť spevnosť dedinskej mládeže v oblasti svetských piesní, čo doplňovalo jeho liturgickú a chrámovú činnosť“ (Brtáň, 1965: 88).

Písanie v ľudovom tóne, prinášanie osvetly a šírenie svetla do tmy sveta – to bol imperatív doby, krédo osvietenickej spisby a toto nevymyslel, ani tieto esteticko-poetické zásady nestanovil Rohoň, ale sa niesli ako estetická norma naprieč celou Európou: osvietenická literatúra, ako zdôrazňuje Zdenko Škreb (1986), vychádzala z premisy, že vrcholnou témou a konečným cieľom akejkoľvek spisby je poznanie a že toto sa najprimeranejšie realizuje vo sfére filozofie; keďže ale nie všetci dokážu písať a pochopiť filozofický text, úlohou beletrie je sprostredkovať toto poznanie zrozumiteľným spôsobom pre najširšie vrstvy ľudu. Každé literárne obdobie má svoje prvorado adresované publikum a takýmto publikom v dobe osvietenstva boli práve široké vrstvy obyvateľstva, ktoré sa intelektuálne a umelecké špičky snažili obohatiť o svetlo svojej osvietenej doby prostredníctvom krásnej literatúry. Juraj Rohoň netrpel nedostatkom talentu – on iba svojho veľkého ducha vložil do služieb estetických, umeleckých, ale v prvom rade ideových noriem a imperatívov svojej osvietenickej doby.

Na strane druhej Rohoňovi nie je možné vytýkať ani nedostatok vzdelania, aj keď neabsolvoval štúdiá univerzitného stupňa. Štiavnické gymnázium, ako je evidentné, mu poskytlo široký horizont vedomostí vrátane tých z kontextu klasickej kultúry, ktoré potom využíval vo svojej neskoršej tvorbe. Ako už poukázal S. Čelovský, Rohoň je autorom aj po latinsky písaných veršov (Čelovský, 2010: 326), v jeho *Kratochvilných zpěvoch...* nachádzame aj preklad latinskej študentskej piesne *Gaudeamus igitur*, ktorý je – ak už nie najstarším, tak iste jedným z najstarších prekladov do slovenčiny a z početných referencií v jeho diele je evidentné, že dobre ovládal aj kontext antickej gréckej a rímskej literatúry.

Z Rohoňovej zbierky *Kratochvilné zpěvy...* vane istý tón frivolného rokoka, ako aj noblesného klasicizmu. Miloslav Vojtech pri analýze prechodu slovenskej literatúry z obdobia baroka ku klasicizmu upozorňuje na fenomén rokokových tendencií:

Typickým javom, ktorý je charakteristický pre obdobie prechodu od baroka ku klasicizmu, je existencia rokokovej literatúry... Druhú fázu výskytu rokokových tendencií v slovenskej literatúre... pozorujeme v poézii z konca 18. a z prvých dvoch desaťročí 19. storočia. V tomto období sú rokokové prvky v symbióze s nastupujúcim klasicizmom, prekrývajú sa s osvietenickou štylizáciou básnického subjektu

a ojedinele (ako to dokazuje najmä tvorba Bohuslava Tablica) je rokoková frivolnosť tlmená tónmi doznievajúceho baroka. Tento typ básnickej tvorby v slovenskej literatúre reprezentujú niektoré básnické texty Juraja Palkoviča..., rokokové tendencie sú výrazne prítomné v štyroch zväzkoch Poezye (1806 – 1812) Bohuslava Tablica v zbierke Juraja Rohoňa Kratochvílne zpěvy pro mládež rolnickou (1829, básne sú však staršieho dáta, väčšina z nich vznikla už okolo roku 1802)... (Vojtech, 2003: 63 – 64)

Jadrom zbierky sú básne, ktoré sa zameriavajú na dedinský život a rurálne reálie. V súvislosti s týmito básňami je možné uvažovať aj o istých referenciách na antickú líniu z Hesiodových *Prác a dní*, či vergiliovskú líniu *Georgik* a *Bukolik* – táto vergiliovská inšpirácia je charakteristická aj pre tvorbu ďalších autorov obdobia formujúceho sa klasicizmu:

V kancionáli Edmunda Paschu (1714 – 1772) *Harmonia pastoralis – Prosaе pastorales (Pastierska harmónia – Pastierske spevy, okolo 1770)* sa nachádza niekoľko piesní s nábehom k rokokovej idylickosti, ktorých motívy predznamenávajú neskoršie rokokové prejavy v tvorbe Juraja Palkoviča, Bohuslava Tablica a Pavla Jozefa Šafárika. Ide najmä o pastorelu *Joj, joj, joj, joj, čo to bude* s nadpisom *Menalka et Dameta*, ktorá je dialogizovanou pastierskou piesňou, pričom mená pastierov Menalkas a Demoetas pochádzajú z antickej poézie (konkrétne z tretej eklogy Vergiliovho diela *Bucolica*). (Vojtech, 2003: 63)

Nastoluje sa otázka: tým, že sa v dobe svojho vzniku Rohoň neetabloval ako autor hlavnej vývinovej línie slovenskej literatúry, dostalo sa jeho dielo na okraj záujmu neskoršej literárnej histórie, ktorá jeho osvietenské básne označovala za „klepanice“ a o ňom sa vyjadrovala, že je „skladateľom bez poetického nadania“? Je Dolná zem Rohoňovo čierne fátum? Vytvorila tá ohromná vzdialenosť medzi Slovenskom a Báčkou trhlinu, cez ktorú neprenikol Rohoňov poetický hlas a jeho dielo zostalo zabudnuté pod vrstvami dolnozemskeho prachu? Je Rohoňov osud anticipáciou osudu Vladimíra Hurbana Vladimírova? – tento „dedinský dramatik“ a ten zas „dedinský farár, skladateľ klepaníc a autor bez nadania“?

Rudo Brtáň píše:

Rohoňove *Kratochvílné Zpěvy* ... vznikli roku 1802, ale vyšli až roku 1829 zásluhou Šafárikovou a Kollárovou v Pešti. Keby ich bol vydal hneď v roku zloženia, bol by Juraj Rohoň mal hneď po Palkovičovi a pred Tablicom primát v napodobňovaní folklórnej ľudovej piesne,

a to nielen slovenskej, ale i poľskej a českej, čím nevdojak anticipoval aj snahy Kopitarove, aj Rožnaya, aj Hanku a Čelakovského. Rohoň bol prvým a najuvedomejším skladateľom ohlasov a ponášok na nápevy a melódie slovenských ľudových piesní... (Brtáň, 1965: 92)

Ponášky na ľudovú pieseň sú ale, ako je známe, výsostnou záležitosťou romantického obdobia, najmä vďaka Herderovi a jeho filozofickému programu, pohybujúceho sa v kontexte kategórií ľud, dejiny, teleologický princíp vývinu, národ, duch národa, ľudová pieseň atď. Práve v týchto herderovských kategóriách sa nastoľuje aj druhá otázka kontextuálneho zaradenia tvorby Juraja Rohoňa: teda – do akej miery je jeho tvorba anticipáciou práve romantického programu? V akej miere sú jeho národné obrany, texty velebiace Slovákov a Slovanov a ich slávnú minulosť, v akej miere sú jeho aktivity, ktorými podporoval Kollárov projekt Národných spievaniek, zbieranie, ale zrejme aj autorský príspevok v oblasti starobylých a historických slovenských piesní, v akej miere je jeho fascinácia ľudom, ako romantickej kategórie anticipáciou Sládkovičovho zvolania „ten ľud náš pozrime, vrstovníci moji“ – v akej miere je toto všetko romantická časť jeho habitu, ale aj jeho krvi a ducha, ktorá sa denne vyrovnávala s klasicizmom a osvietenstvom jeho dobrými štúdiami nasýteného ducha.

Dielo, v ktorom sa spájajú hlasy Homéra a Vergília s hlasmi Herdera, sa azda môže zdať ako schizofrénia osvietenskej túžby po šírení svetla, klasicistickej túžby po splynutí s ideálmi starej Helady a moderného opojenia sa ideou génia, ktorý je ako v ľuďoch, tak aj v básnikovi. Rovnako sa to ale môže javiť, že celý tento Rohoňov osud je len ničím výnimočným kauzálnym, logickým sledom, na konci ktorého, podľa prísneho pravidla, vždy musí niekomu zostať v rukách „Čierny Peter“.

To, čo zvýši, je interpretácia.

LITERATÚRA

- Brtáň, R. (1965). Juraj Rohoň. *Nový život*, 17, (1 – 2), 83 – 93.
- Brtáň, R. (1998). Významní kultúrni dejatelia v Hložanoch v dávnej minulosti. V S. Fekete (Ed.), *Hložany 2* (str. 182 – 205). Miestny odbor Matice slovenskej v Hložanoch/Miestne spoločenstvo Hložany.
- Čelovský, S. (2010). Najstaršia epigrafická pamiatka Slovákov v Srbsku. V S. Čelovský, *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine* (str. 326 – 347). Miestny odbor Matice slovenskej Báčsky Petrovec.
- Čelovský, S. (1996). Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789–1848). V M. Krivák (Ed.) *Pamätnica – Spomenica 1789 – 1989. 200 rokov školy v Kulpíne. 200 godina škole u Kulpinu* (str. 56 – 124). Základná škola „Jana Amosa Komenského“

- Hronec, V. (1979). Okolo jednej básne Juraja Rohoňa. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* 1, 171 – 180.
- Kostolný, A., Vilikovská, J. (1938). *Roľník v slovenskej literatúre*. Roľnícka osveta.
- Rohoň, J. (1992). V *Slovenský biografický slovník V. R – Š* (str. 103 – 104). Matica slovenská.
- Ormis, J. V. (1935). *Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii*. Kníhtlačiareň úč. spol.
- Škreb, Z. (1986). Pojmovi poetika u povijesnom slijedu. V A. Stamać, Z. Škreb, Z. *Uvod u književnost* (str. 527 – 550). Globus.
- Škultéty J. (1901). Kratochvílne zpěvy pro mládež rolnickou. *Slovenské pohľady* 21, (279 – 280, 343 – 344).
- Vlček, J. (1933). *Dejiny literatúry slovenskej. III. vydanie*. Matica slovenská.
- Vojtech, M. (2003). *Od baroka k romantizmu*. Univerzita Komenského v Bratislave.

Михал Бабјак

КОНТЕКСТ СТВАРАЛАШТВА ЈУРАЈА РОХОЊА

Резиме

У раду је анализиран контекст стваралаштва словачког класицистичког аутора Јураја Рохоња (1733–1831). Студија је указала на двојак географски контекст његовог деловања: на активности током студија у Словачкој и на централни део његовог стваралаштва, који се тиче словачке средине у Војводини у данашњој Србији. Други моменат је у вези са његовим поетолошким и естетским контекстом: његово стваралаштво било је анализирано кроз призму актуелног класицизма, као и путем аспеката хердеровске инспирације која је резултирала преромантичарским ставом. Самим тим што је био удаљен од главног тока развоја словачке књижевности, његово стваралаштво је остало на рубу интересовања историје словачке књижевности и досад није доживело одговарајућу рефлексију.

Кључне речи: Јурај Рохоњ, Доња земља, класицизам, романтизам, контекст стваралаштва

Michal Babiak

CONTEXT OF JURAJ ROHOŇ'S WORK

Summary

The paper analyses the context of the work of the Slovak classicist author Juraj Rohoň (1773 – 1831). The two geographical contexts of his work were pointed out: activities during his studies in Slovakia and a major part of his work, which is connected to the life of the Slovak minority in Vojvodina, the region in today's Serbia. The second viewpoint depicted in this article is dealing with Rohoň's dual poetic and aesthetic context: his work is analysed through the prism of contemporary classicism, as well as through the prism of Herderian inspiration, which resulted in his pre-romantic attitudes. Due to the fact that he was out of the mainstream of Slovak literature development, his work remained on the margins of interest in the history of Slovak literature and has not yet received adequate reflection.

Keywords: Juraj Rohoň, Lowland, classicism, romanticism, the context of work

Ľubica Blažencová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta

<https://orcid.org/0000-0001-7571-4727>

RUKOPISNÉ ZÁPISY POHREBNÝCH ODOBIEROK Z KYSÁČA Z KONCA 19. STOROČIA²

Príspevok sa zameriava na rukopisné zápisy pohrebných odobierok pochádzajúcich z konca 19. storočia z Kysáča. Rukopisná zbierka dvanástich pohrebných odobierok bez uvedenia autora sa nachádza v oddelení rukopisných tlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave a bola napísaná v rozmedzí rokov 1894 – 1895. Nebola dosiaľ podrobená výskumu, preto bude pozornosť zameraná na jej tematickú a obsahovú náplň, ale i na jej formálnu štruktúru. Tento tradičný piesňový žáner sa spája s pohrebnými obradmi a obyčajmi z konca 19. storočia. Vznikol ako ohlas barokových valedikcií, ktoré začali podliehať silnejúcemu vplyvu folklorizácie. Odkazuje na sociálno-kultúrne zázemie, historický kontext a na ustálené kultúrne hodnoty a obradovosť. Pri analýze pohrebných odobierok rôznej kvalitatívno-umeleckej úrovne bude pozornosť zacielená na kompozíciu básnického textu, básnické i jazykové prostriedky či zastúpenie lyrického subjektu v texte. Pravopis uvedenej literárnej pamiatky je rozkolísaný. V textoch sa vyskytujú rôzne odkazy na Sväté písmo, čo vypovedá o teologickej erudícii ich autora. Jednotlivé pohrebné verše majú zároveň cennú dokumentárnu hodnotu. Zaujímavou súčasťou pohrebných odobierok je aj výpočet rodinných príslušníkov, ktorým lyrický subjekt adresuje svoje posledné zbohom, a ich vzájomné rodinné vzťahy a genealogické súvislosti. Autor uvádza celé meno a priezvisko jednotlivých členov rodiny, ale aj ich rodinný stav a bližšie geografické určenie miesta v okolí Kysáča. Pozoruhodné sú i odkazy na spoločenské a historické udalosti danej doby (vojna, choroby), ale aj obraz života v oblasti Vojvodiny. Uvedená literárna pamiatka môže byť cenným zdrojom informácií dopĺňajúcich život a literárnu tvorbu Slovákov na Dolnej zemi.

Kľúčové slová: pohrebné odobierky, rozlúčka, zomrelý, obradovosť, Kysáč

¹ blazencova1@uniba.sk

² Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA 2/0045/23 Premeny a súvislosti kultúrnej identity v enkláve a diaspóre: na príklade Slovákov a Rusnákov na Dolnej zemi. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Ľubica Blažencová, PhD. Doba riešenia: 2023 – 2026.

Téma posledných vecí človeka rezonuje od počiatkov našej duchovnej kultúry, ktorá pramení v židovsko-kresťanskej tradícii a čerpá taktiež z antickej vzdelanosti. V každom historickom období poskytuje priestor na rozjímanie, uvažovanie, ale slúži aj ako prostriedok poznania seba samého a návod na sebazdokonaľovanie. Blízkosť konca života stavia človeka do situácie prijať osobnú zodpovednosť za svoj život. Vynárajú sa otázky, ako sa vyrovnáť s fyzickou smrťou, čo bude po smrti a čo človeka čaká na poslednom súde. Život človeka a smrť sa stali námetom mnohých literárnych spracovaní prostredníctvom žánrov vysokého umeleckého štýlu, no našli nezastupiteľné miesto i v oblasti ľudového folklóru.

V súvislosti so zaužívanou obradovou kultúrou v prostredí dediny je možné stretnúť sa s tradičným žánrom smútočného spevu, ktorý sa viaže na obrady spojené s pohrebom. H. Urbancová (2010) vo svojej štúdii definuje pojem duchovná pieseň – odobierka súvisiaca s obradnou rozlúčkou s mŕtvym takto:

Pohrebné odobierky (nazývané tiež pohrebné, pohrabné, rozlúčkové piesne, odobierki, odberácie) vznikali v tradičnom ľudovom prostredí ako ohlasy na literárnu tvorbu barokových valedikcií, ktoré začali podliehať v priebehu 18. storočia silnejúcim procesom folklorizácie. (...) formovali sa ako repertoár, ktorý nebol zahrnutý do oficiálnych spevníkov duchovných piesní a šíril sa v rukopisných zápisoch a odpisoch ako poloľudová forma piesňovej tvorby. Je obrazom kresťanskej kultúry vo formách, ktoré sa na jednej strane adaptovali na lokálne prostredie a jeho mentalitu, na druhej strane boli odrazom vzdelanostnej úrovne a profesionálneho statusu svojich autorov, zapisovateľov a odpisovateľov. (Urbancová, 2010: 176)

V príspevku poukážeme na fakt, že pohrebné odobierky neboli len špecifikom slovenského prostredia vymedzeného naším územím, ale že sa tento žáner pestoval aj v dolnozemskej oblasti Slovákov. Svedčí o tom i príspevok K. Chorváta (1895) v súdobých *Slovenských pohľadoch*, ktorý vyšiel pod názvom *Smrť, pohrab a mŕtví v tradícii a zvykoch ľudových*. O zvykoch a tradíciách súvisiacich so smrťou a pohrebom uvažuje takto:

Pohrab, chranba, chránenie deje sa vždy na tretí deň. Za to však ľud vždy vyjednáva obzvlášť s farárom, aby pohrab bol čím skorej. (...) Nastúpi hodina pohrabu. Už hodne predtým nahrnie sa do izby, kde mŕtvý leží, hodne národa, počúvať, ako vykladajú. (...) Jakoby odpoveďou na vykladanie sú verše, jediný to cirkevný akt, ktorý mojím zdaním má svoje korene v ľude. Rechter, repräsentující zomretého, odoberá sa od smútiacich príbuzných, menuje každého

menom, uvádza, aké dobrodenia mu ktorý preukázal a praje každému to i ono. (...) Ľud verše veľmi obľubuje a každý, i najvzdialenejší príbuzný veľmi si zakladá na tom, aby aj on bol ‚vo veršoch‘. Zlé verše môžu skaziť rectorovi celú popularitu, a naopak. Zdá sa mi, že akt tento, aspoň v takejto forme, nikde nie je v úžitku, len u Slovákov. Preto neškodilo by venovať predmetu tomuto kus štúdium a hľadať erudovať: kedy vznikli, za jakých okolností a z čoho asi sa vyvinuli naše verše? (Chorvát, 1895: 16 – 21)

Uvedené piesne sa nestali súčasťou ľudových spevníkov. Vznikli na základe istej spoločenskej objednávky, čo vopred určovalo tematickú a obsahovú náplň jednotlivých textov. Šírili sa prostredníctvom rukopisných zápisov. V pohrebných odobierkach do popredia vystupuje lúčenie sa zomrelého s pozostalými, poskytnutie útechy, zmiernenie žiaľu, ale obsahujú aj mravoučné a didaktické zacielenie. Mali pomôcť pozostalým vyrovnáť sa so stratou blízkeho človeka. Nemenej významné je aj uznanie a chvála zomrelého, jeho panegyrizácia ako nevyhnutná súčasť pohrebného žánru. Dominujú v nich alúzie, parafrázy či priame citáty z Biblie. Motív nevyhnutnosti smrti je latentne prítomný. Odobierkové formuly sú vkladané do úst mŕtveho, ktorý sa lúči so živými. Dochádza k predstieranej apostrofe pozostalých, ktorí sú vťahovaní do komunikačnej situácie. Autormi pohrebných odobierok a aj interpretmi boli muži – kňazi, duchovní, rectori (Urbanová, 2010). Možno hovoriť o skupine interpretov, ktorí určujú, v akom kontexte a v akej situácii sú tieto texty prednášané. Sú inštitucionálne viazané spoločnosťou komunikujúcich.

Veršované odobierky vznikli pri mimoriadnej príležitosti rozlúčky s mŕtvym a s tým súvisí ich obradovosť, ktorá sa dosahuje prostredníctvom prvkov rečníckeho štýlu (oslovenie, zvolanie, rečnícke otázky, expresívne výrazy s kladným štylistickým zafarbením) a náležitého pátosu. Vo veľkej miere sú využité prostriedky namierené na príjemcu, chcú ho aktivizovať, získať si ho. Text je orientovaný didakticky, má za cieľ poslucháča poučať a apelovať na neho. Dá sa predpokladať jeho výrazná deklamatívnosť (Žilka, 2006). Pohrebné odobierky boli publikované pri príležitosti úmrtia a zároveň obsahujú isté faktografické informácie o zomrelom³. Ako o príležitostných vydaniach píše I. Kollárová (2010), mali navodiť špeciálnu atmosféru, vyjadriť emócie, úctu, zármutok. Na pozadí uvedenej špeciálnej príležitosti sa v nich prelína informačná rovina s umeleckou.

³ Pohrebná reč o osobných vlastnostiach a skutkoch zomrelého patrila k najobľúbenejším rituálnym úkonom evanjelických pohrebov, ako uvádza na základe výsledkov svojich výskumov G. Kiliánová (1999). Zaujímavé je jej zistenie, že ak duchovný venoval uvedenej časti pohrebu príliš veľkú pozornosť, hrozilo nebezpečenstvo zneužitia pohrebnej reči. Vo svojom príspevku cituje i nemecké príslovie: „Pohrebná reč je klamárska reč“ (Die Leichenrede ist eine Lügenrede) (Kiliánová, 1999: 74).

V kontexte staršej literatúry je možné sa stretnúť s podobnými formami príležitostnej poézie v období latinského humanizmu. Literárnu produkciu toho obdobia obohacujú najmä príležitostné básne antického pôvodu. Rozšírená bola oslavná báseň (enkomion), povzbudzujúca alebo napomínajúca báseň (parainetikon), rozlúčková báseň s blízkou osobou, ktorá sa vydáva na cestu (propemptikon), ďakovná báseň učiteľom (paideuterion), blahoprajná báseň k narodeninám (genethliakon), svadobná pieseň, blahoprajná báseň k sobášu (epithalamion) a tiež pohrebná, kondolenčná báseň k úmrtiu (epikeideion) (Minárik, 1985). Obdobie baroka sa na našom území pridržalo humanistických a manieristických princípov, no niektoré žánre prispôbovalo barokovej poetike, starostlivo sa cizelovala forma, uvádzala sa originálnejšia tematika najmä pri epithalamiách a epicédiách (Kerušová, 2010). J. Minárik (1984) uvádza, že v období rozkvetu barokovej literatúry sú epicédia barokovo emocionálnejšie, patetickejšie a blízke ľudovej ľúbostnej lyrike, niektoré majú ráz nárekov plačiek. Obľúbené sú barokové valedikcie⁴. F. Štraus (2005) v tomto kontexte hovorí o rozlúčkových veršoch, ktoré sa prednášali na pohrebe, pričom zdôrazňuje rozšírenosť uvedeného žánru pohrebného veršovania v minulosti. Všíma si zaužívanú veršovanú formu štvorveršovej strofy, ktorá bola tvorená obligátne sylabickými dvanásťslabičníkmi spojenými najmä gramatickým rýmom s rovnakou rýmovkou. T. Vráblová (2010) píše, že vo valedikčných textoch pohrebného charakteru mal akt odovzdávania zomrelého do Božích rúk utešujúci a duchovne povzbudzujúci charakter. Pozostalým pripomínal Božiu blízkosť, no vyjadroval i spôsob dobrého rozlúčenia a upriamoval komunitu na to, ako sa vyrovnáť s vedomím pomínelosti a blízkosti smrti. V prozaickom žánri má blízko k valedikciám pohrebná kázeň, resp. pohrebná reč či trúčloreč, ktorú tvoria kompozičné zložky „chváloreč na nebohého (laus mortui), jeho oplakávanie (lamentatio), potešenie pozostalých (consolatio) a rozlúčka nebohého (valedictio)“ (Brtáňová, 2012: 244), pričom práve valedictio odráža vzťahy v rodine a rodinný život, ako uvádza autorka. Pohrebné odobierky štylizované ako rozlúčky mŕtveho boli teda odvodené z literárnej tradície a uvedené žánre viedli k postupnej adaptácii, procesu folklorizácie a následnej recepcie v ľudovom prostredí.

⁴ V tlačenej podobe sa zachovala veršovaná baroková valedikcia „*Srdečné a veľmi žalostivé slzy*“ Alžbety Petrőczy nad smrťou matky Kataríny Révay, 1700 (Brtáň, 1948; Antológia staršej slovenskej literatúry, 1964). Je to rozlúčka so zomrelou Katarínou Révaiovou, rod. Ujfalussi, pri pohrebe na Sklabinskom hrade. Pojem valedikcia v súvislosti s uvedenou skladbou používa R. Brtáň (1948) a dodáva: „Literárne-historicky sú Srdečné ... Slzy nie prvým ani posledným ohnivom valedikcií, zapínajú sa do reťaze barokových básní pohrebných (...) Na začiatku si dali tému (cítat z Biblie), potom prišlo obširné duchovné applicatio, po ňom svetskejšia odobierka, ostatné vale čiže valedictio, zakončené napokon suspíriom“ (Brtáň, 1948: 73). Podrobnejšiu analýzu tohto textu poskytuje i štúdia T. Vráblovej *Téma posledných vecí človeka v pohrebnej tlači Srdečné a veľmi žalostivé slzy* (Vráblová, 2010). S pojmom valedikcia sa viaže nielen rozlúčka so zomrelým pri pohrebe, ale je to i slávnostná rozlúčková reč s úradom. Viac informácií poskytuje štúdia *Posledná valedikcia banskobystrického richtára Melchiora Smrtníka z roku 1707* (Graus, 1997).

V Univerzitetnej knižnici v Bratislave, v kabinete rukopisov, starých a vzácných tlačí⁵ sa nachádza rukopisná pamiatka, uvedená pod signatúrou Ms 549⁶, s názvom *Veršované reči pohrebné*⁷ a rozmedzím rokov 1894 – 1895. Roky vzniku sú uvedené pri jednotlivých rečiach. Provenienca rukopisu je udaná ako Južoslávia – Kysáč. Je to literárna pamiatka prinesená na územie Slovenska z Kysáča. Čo sa týka špecifikácie žánru, ide o súbor pohrebných rozlúčkových básní či piesní (je otázne, či sa tieto pohrebné odobierky poloľudového typu aj spievali, uvedená zbierka neobsahuje notáciu), resp. pohrebných odobierok. Prednášali sa pravdepodobne v dome, pri kladení mŕtveho do truhly, po príchode na cintorín, pri zasypávaní hrobu a na kare – na konci pohrebných obradov (Urbancová, 2010). Potvrďuje to i K. Chorvát (1895: 26): „V Kysáči drží sa na začiatku reč, v ktorej sa zomrelý znova odoberá od pozostalých, alebo sa pomodlí a začne pieseň nábožnú (pohravnú), a ostatní vpadnú do toho.“

Kompozičná výstavba jednotlivých pohrebných odobierok z Kysáča je pomerne ustálená. Nadpis poskytuje prvotnú informáciu. Nachádza sa tu meno a vek mŕtveho, pri ženách autor ešte dopĺňa, za koho boli vydaté. V nadpise je tiež rok, dátum, niekedy iba rok, kedy sa konal pohreb. Uvedené fakty je možné si overiť prostredníctvom matrik z obce Kysáč.⁸ Po nadpise nasleduje motto, ktoré obsahuje vstupný citát, resp. slovné spojenie, zvyčajne vo forme rýmovaného dvojveršia. Vyskytuje sa v začiatkovej časti niektorých odobierok a má súvis s jeho nosnou ideou. Parafrázuje myšlienky z Biblie, predovšetkým v súvislosti s Ježišovou smrťou, posledným súdom a spasením. Obsahovo nadväzuje buď na konkrétny citát zo Svätého písma, alebo na udalosť súvisiacu s úmrtím, resp. dokonca aj s kalendárnym rokom. „Bože, (??) chcešli abych Vypil na dno horký Kalich / (??) m (??)nem v Getsemane Nechať se tvá vůle stane. Ameň.“⁹ (VRP: 1); „Přijm duši mou ó Pane, v bok svůj otevřený, / Přenes jí ze žalosti, V raj preutešený. Amen.“¹⁰ (VRP: 4); „Laskavý Pane Ježiši, Milovníče věrných duší, / Prosím: přijmi ducha mého, V tvém spasení – zvěčnelého. Ameň.“ (VRP: 25); „Milý Ježiši ukřižovaný! Ó ráč se smilovať nad nami, / A když na tvém přísнем sůdu vstanem, Ráč nám

⁵ Univerzitná knižnica v Bratislave, kabinet rukopisov, starých a vzácných tlačí, Klariská ulica č. 5.

⁶ Pohrebné kázne Ms 549; 1894 – 1895 papier 22 ff 22,5x18,5 cm väzba: tvrdý obal s plátovým chrbtom [Veršované reči pohrebné.] Roky vzniku sú pri jednotlivých rečiach. Provenienca rukopisu: Južoslávia – Kysáč. 202.

⁷ Vzhľadom na anonymný charakter spomínanej rukopisnej pamiatky budeme v nasledujúcom texte pri citovaní úryvkov z nej uvádzať iba skratku názvu *Veršované reči pohrebné* (ďalej len VRP) a číslo strany.

⁸ Матична књига умрлих од 1885. до 1904. год. <https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

⁹ Parafráza Evanjelia podľa Lukáša: „Oče, ak chceš, vezmi odo mňa tento kalich! No nie moja, ale tvoja vôľa nech sa stane!“ (Lk 22, 42).

¹⁰ Alúzia na Evanjelium podľa Jána: „...ale jeden z vojakov mu kopijou prebodol bok a hneď vyšla krv a voda. A ten, ktorý to videl, vydal o tom svedectvo a jeho svedectvo je pravdivé“ (Jn 19, 34 – 35).

býti milostivým Pánem. Amen!“ (VRP: 31); „Ježiši nejsladší můj potešiteli, V živote u v Smrti jeden blažiteli! / K tebe duša moja pospecha zvečnelá, Verí, že / Spasení v tobe obdržela. Ameň.“ (VRP: 34); „S novým rokem v život nový, k tobe Pane odcházím, / V samém Tobe, můj Ježiši, mé spasení nachádzím. Ameň.“ (VRP: 40).

Ďalej nasleduje úvodná časť, ktorú tvorí oslovenie smútiaceho zhromaždenia všeobecne, predstavenie/predstavenie sa zomrelého prostredníctvom interpretátora odobierky a témy vyjadrujúce kontrast smrti, mŕtveho tela na zemi v protiklade s nesmrteľnou dušou a jej odchodom k Bohu. Nachádzajú sa tu i poeticky štylizované myšlienky o dokonalom nadpozemskom živote, parafrázy Svätého písma a podobne. Táto časť obsahuje oslovenie a privítanie trúčhliacich. Zvyčajne predostiera naturalistický obraz mŕtveho tela na márach alebo v truhle, ktorý kontrastuje s láskavým až idylickým stretnutím sa s Bohom: „Keď z objatia Vášho v hrob tmavý vstupujem. / V hrob tmavý s teľom mým, ale s bodrú duši / K stvoriteli môjmu do nebes ovzduší / Kde Spasitel milý priateľsky jej Kynie / Kde ju on ku sebe laskave privinie.“ (VRP: 8); „Ve jmenu Ježiše u těch már sejdený, / Na níhž odpočiva v rakvi úzké telo / Manželky, a matky jenž v Pánu umrelo / Životu časnému, aby duch s Ježišem / Věčne žil v živote dokonalém Vyšším.“ (VRP: 12); „Posledni pohrebníu počestnosť činíte / Že tělo mé zašlé K hrobu provázíte.“ (VRP: 18); „Neb smrt nelítostná bere ho, jíma ho / Telesne do hrobu – smutného, tmavého...“ (VRP: 28).

V odobierke sa z výrazňuje kontrast duše a tela, pričom duša je už od tela oslobodená a smeruje k Bohu. V úvodnej časti sa v najväčšej miere dostávajú do popredia teologické myšlienky o večnom živote po smrti, ktorý je predstavený radostnými obrazmi, pričom duchovný svet vytvára zrkadlovú paralelu sveta pozemského: „sám Ježiš duši posilňuje... / Všetky mé neresti, všetky mé bolesti / Prestaly, a pokoj v Ježiši dostaly.“ (VRP: 1); „Kde ju on ku sebe laskave privinie / A dá své spasení, z milosti, bezplatne, / Kde sa jej už žiadna boľasť viac nedotkne.“ (VRP: 8); „Že duch vysvoboden z mdlého těla smrti, / Že se blaze cítí v Ježiše objetí. / Že neduh tělesný již jest odstránený, / Že na duši, těle jest již uzdravený;“ (VRP: 28). Obrazy pomínutelnosti, časného tela bez života striedajú obrazy večnosti, „aby duch s Ježišem / Věčne žil v živote dokonalém Vyšším“ (VRP: 12).

Lyrickým subjektom pohrebných odobierok je hlas zomrelého, ktorý sa lúči s pozostalými. Ako uvádza H. Urbancová (2010: 13), „v poeticky štylizovanejších formách sa umierajúci nechá zastúpiť niektorým zo svojich atribútov v personifikovanej podobe“. V pohrebných odobierkach sa interpret priamo štylizuje do postavy lúčiaceho sa zomrelého: „Míní se srze mňa odebrat slovami / Od Vás Nejmilejší volajíc za Vami, / Jako nasleduje, v tom srdečném znení, / Že Vás v své pameti má, aj – pri skončení.“ Vyskytujú sa i prípady, keď sa štylizuje do postavy Duše a tá na svojej poslednej ceste „činí posledniú clivú odobierku“ (VRP: 22). Zomrelý nabáda pozostalých, aby zachovávali vieru a lásku: „Držte

vieru svatú, rodolásku čistú,“ (VRP: 26). Dominantná tematická línia je tvorená kontrastom mŕtveho tela a nesmrteľnej Duše. Autor v prvej časti používa striedavo prvú a tretiu osobu singuláru, často dodáva, že on je sprostredkovateľom medzi zomrelým a pozostalými, pretože v texte explicitne píše, že odobierka sa deje „zskrze mne“ (VRP: 28); „zkrz mne“ (VRP: 35).

K jadru samotnej odobierky vedú verše, ktoré vysvetľujú, čo bude nasledovať a predznačujú ďalšie smerovanie: „Ja zosnulá v Pánu môj pozdrav ostatný – / Moju odobierku Vám teraz venujem.“ (VRP: 8); „Chcem ešte povedať reč ku Vám poslednú, / Reč mej odobierky, pri mojom skonání / Púti časnej žitia mého dokonání:“ (VRP: 37). Jadrom pohrebných odobierok je lúčenie sa s pozostalými podľa hierarchie ich príbuznosti a vyjadrenie osobného vzťahu zomrelého ku každému menovanému. Uvedený typ naratívnej jednotky tvorí hlavnú os básnického textu. Nachádzajú sa tu didakticko-reflexívne či mravoučné ponaučenia, parafrázy biblických príbehov stavané ako paralely so životom pozostalých. V centre pohrebných veršov odobierok stojí štylizovaný prehovor samotného mŕtveho, ktorý vypovedá skrze svoju dušu: „Ohlas duše mojej k Vám, K zemské žalosti, / (??)ni sa – ozýva – v posledním lúčení Z toho nadzemského bydla spokojnosti / Jak výraz duše mé – v nasledovném znení:“ (VRP: 1).

Autor veršov následne prostredníctvom prvej osoby singuláru adresuje svoje vyslovenia vďaky v mene zomrelého za priazeň a pozornosť jednotlivým členom rodiny. Zomrelý sa často odvoláva na skúsenosť radostného prežívania večnej blaženosti. „Duch mŕj oddan v jeho všemohúci ruce, / Srdečne se od Vás teď odebrati chce, / A činí odbierku na Vás pozůstalých“ (VRP: 19). Postupuje od najbližších členov, manžela/manželky: „Predne: manžel drahý, verný Tovaryši / Života zemského (...) Tebe vďaky činím – s mú úctu pevnú, / Za lásku manželskú, za vernosť prikladnú,“ (VRP: 19); „Najprv: ty manželka, verná a úprimná, / Družka žitia môjho, lúbená, príjemná,“ (VRP: 23); detí: „Syn Jáne s manželkou, s dítkami zdarnými, / S Bohem tobe dávám rečmi matěřskými (...) Zuzanna dcero má vydaná za Zaťkom / ži si dcero moja v povedomi sladkom: / Že já matka Tvoja som už vo Ríši Páne.“ (VRP: 19); „Syn drahý Miško môj, s manželkou, s dítkami, / Doopatrovals mne do mého skonání.“ (VRP: 20); „Syn Ďurko s manželkou i s dítkami svými, / Lúčím se posledne slový otcovskými:“ (VRP: 23); bratov a sestier: „Evka sestra vdova po Mateji Gombár,(...) „Katka sestra milá za Kolár Michalom / Vdaná – prími mŕj dék – s dítkami, s manželom!“ (VRP: 24); bratrancov a sesterníc: „Bratrancí Grnovci: Michal, Jírí, Jáne, / Tiež Ondrej úprimný, – potěšení Páně“ (VRP: 24), pričom u žien vždy dodáva, za koho je tá-ktorá vydatá. Postupne prechádza k širšej rodine, ujom a tetám, susedom, až k všetkým zhromaždeným.

Predstierané apostrofy a apelatívne výzvy sú myšlienkovy zacielené k témam dobrého života, vzájomnej lásky a porozumenia. Nasledujú prosby o odpustenie či poďakovanie za spoločný život, priateľstvo „za priateľstvo díky / Vzdávam Vám,

keď idem od Vás preč na veky!“ (VRP: 3) a lásku „vdďaka ti buď za tvú lásku, / Za vernosť, laskavosť k mňa mavšiu do dnešku“ (VRP: 13). Pozostalých zveruje zomrelý pod Božiu ochranu, želá im Boží pokoj „korunuj Vás Bože svým pokojom!“ (VRP: 3) a Božie požehnanie „Žehnejž Vás v živote ruka Božia Svatá!“ (VRP: 4), dokonca im sám/sama žehná „Žehnám s priateľskými – všetneme Vám rukami...“ (VRP: 18). Autor v niektorých pohrebných odobierkach postupne v jadre sklzá k schematickému veršovanému výpočtu jednotlivých mien a rodinných vzťahov, ktoré iba umelo ukončuje požehnaním, resp. z dôvodu teologického smerovania pohrebnej kázne uzatvára po niekoľkých veršoch výpočtu mien a rodinných vzťahov vetou „Všetkých Vás Hospodin zdržuj v stave dobrom!“ alebo „Tešte se na dlúze zde Páne Milosti!“ (VRP: 15).

Jadro jednotlivých pohrebných veršov má i cennú dokumentárnu hodnotu. Autor uvádza celé meno a priezvisko jednotlivých členov rodiny a ich vzájomné rodinné vzťahy. Zaujímavé je aj bližšie geografické určenie miesta, v ktorom žijú. V odobierkach sa spomínajú dediny a mestá Petrovec, Dobanovci, Hložany, Alpár, Kulpina, Nový Sad a iné.

Pozoruhodná je i informácia z prvej odobierky. Duša mŕtveho sa prihovára dcére Evke, ktorej manžel Miško Capela nie je prítomný, lebo bojuje vo Viedni: „Tvoj manžel vo Viedni, za Kráľa milú vl(as)ť / Musí byť hotový naveky život klásť. / Pozdravenie moje aj jemu skazujem – / Vám lásku a vernosť teď odporúčujem,“ (VRP: 2), čím sa pohrebné odobierky stávajú i cennou dokumentárnou hodnotou reflektujúcou spoločenské a historicko-kultúrne pozadie života ľudí v danom období. V centre pohrebnej odobierky sa často uvádza i príčina smrti: „Zproštená neduhu, nevylicitedlné / Nemoci, v údollí pláče prebolené...“ (VRP: 42). Už v nadpise tohto textu sa autor zmieňuje, že žena zomrela na suchoty (tuberkulózu, v tom období nevyliciteľnú chorobu).

Autor sa snaží prostredníctvom jadra textu apelovať na pozostalých i didakticky a moralizujúco: „Cti matku a uč sa predne Božej bázni, / Duch Svatý k verení tvé srdečko zažni...“ (VRP: 29). O teologicky erudovanom autorovi svedčia aj mnohé verše, ktoré sú alúziou, resp. parafrázou biblických príbehov. V súvislosti so smrťou 25-ročného mladého muža sa uvádza novozákonný príbeh (Lk 7, 11 – 16)¹¹ o vzkriesení syna v meste Naim: „Syn jeho ku vdove z Naim ‚neplač‘ velí / A průvod pohrebný – zastaví se celý. / Vzkrisil on tam syna – vzkrisí i mne sobe, / V deň nejposlednejší – a živého tobe“ (VRP: 31) a zároveň vysvetľuje, že aj on bude vzkriesený, ale až v posledný deň. Spomína sa parafráza Matúšovho evanjelia

¹¹ „Potom išiel do mesta, ktoré sa volá Naim. Išli s ním jeho učeníci a veľký zástup ľudu. Keď sa priblížil k mestskej bráne, práve vynášali mŕtveho. Bol to jediný syn matky a tá bola vdova. Spreádzal ju veľký zástup z mesta. Keď ju Pán uvidel, bolo mu jej ľúto a povedal jej: ‚Neplač!‘ Potom pristúpil a dotkol sa má. Nosiči zastali a on povedal: ‚Mládenec, hovorím ti, vstaň!‘ Mŕtvy sa posadil a začal hovoriť. A Ježiš ho vrátil jeho matke“ (Lk 7: 11 – 16).

o uzdravení chorého (Mt 9, 6 – 7)¹²: „Jehož reč hrišníkú v tom sa vyjavila: / Vstaň, a choď! Tvá víra tebe uzdravila...“ (VRP: 32) a pod.

V mnohých pohrebných odobierkach sa odráža kolobeh prírody, rurálnosť dolnozemskeho prostredia, autor volí prirovnania z oblasti prác na poli. V súvislosti so smrťou 80-ročného muža vyberá takéto prirovnanie: „Klasy zrelé v čas žne aj vy kosíc žnete – / Do stodol, spižirni, je shromažďujete – / To i Bůh, hospodár – jako zkusujete / Se zrelým obilím – se starci činíva,“ (VRP: 40); „Až i ty dozreješ nekdy k nebeskej žni“ (VRP: 41).

Záver pohrebných odobierok obsahuje stručné poďakovanie a motivicky sa približuje k modlitbe, resp. suspíriu. Okrem posledného poďakovania obsahuje krátke zhrnutie v podobe istej teologickej myšlienky, parafrázy biblického citátu alebo krátkeho suspíria zakončeného slovom Amen/Ameň. „Děkujíc za lásku – všem moji přátel., /Všem dávam mé Vále – Bůh vidiž Vás stále, / K spáse dušem Vaším, a k své cti a chvále. Ameň“ (VRP: 45). Pozornosť pohrebných odobierok je zacielená na optimistický a radostný pohľad na smrť a večnosť, pričom pozemský život a bezútešná prítomnosť stojí v protiklade.

Ako uvedená schéma naznačuje, pohrebné odobierky z obdobia 19. storočia majú pomerne blízko k barokovým valedikciám. Ich kvalitatívno-umelecká úroveň však nie je vysoká, nejde o esteticky náročné texty. Skôr sa približujú prejavom ľudovej tvorby, ide o folklorizovanú formu valedikcie.

Pri pohľade na poetiku textu sú badateľné ucelené autorské reflexie týkajúce sa jeho vlastných poetických postupov. Je možné mapovať autorovu literárnu techniku, poetiku textu a podmienky vzniku textu (Nünning et al., 2006). Autor nie je známy, no z textov je zrejmé, že ide o pomerne vzdelaného človeka, pravdepodobne evanjelického kňaza alebo kantora pôsobiaceho v Kysáči.¹³ Pre slovenských evanjelikov boli hlavnou oporou náboženského presvedčenia Kralická Biblia a Tranoscius, ktoré si vystaňovalci zo Slovenska odnášali so sebou. Ako píše E. Brtáňová (2016: 402), „spolu s katechizmom zohrali v náboženskom, mravnom a kultúrnom rozvoji evanjelickej cirkvi augsburského vyznania dôležitú úlohu a dlhé storočia tvorili základ literárneho vzdelania jej príslušníkov.“ Autor odobierok dobre poznal jednotlivých obyvateľov a ich vzájomné vzťahy. V pozadí textov je badateľná jeho spoluúčasť na žiali pozostalých. Okrem toho ovládal základné

¹² „Ale aby ste vedeli, že Syn človeka má na zemi moc odpúšťať hriechy – povedal ochrnutému: ‚Vstaň, vezmi si lôžko a choď domov!‘ A on vstal a odišiel domov“ (Mt 9: 6 – 7).

¹³ K. Chorvát (1895: 26) píše o súdobých pohrebných zvykoch v Kysáči: „Jur Chlápek, kedysi obyvateľ kysáčsky (†1871) vo svojej autobiografii pojednáva štyri ‚svätosti‘ evanjelickej a. v. na dolní zemi (krštenie, priadky, svadba a pohrab). O pohrabe a kare hovorí: ‚4. Svätost gest pohreb když někdo zemre to idu ženy opáčit gak leží gaké má plachty a či sa hotuge na kar a kedy sa bude pochovávat, Gesli ge Bohatý zegdu se mnohí po pohrebe prigdu všetci do domu napred musi gedem který ví dobre papulovat gednu kázen vyložit potom dostanu páleno a potom gedlo a víno.‘ (Uverej, aj v „Slov. v Amerike“ č. 41 zo dňa 11. okt. 1894, str. 8.)“.

poetické postupy skladania sylabického verša. Využíval prevažne dvanásťslabičný prednesový sylabický verš s polveršovou prestávkou po šiestej, resp. piatej alebo siedmej slabike. V básňach občas dochádza k porušovaniu rytmicko-syntaktického paralelizmu, z dôvodu zachovania rýmu vzniká veršový presah.

Text je združené rýmovaný, nečlenený na strofy. V rýmových pozíciách sa vyskytujú prevažne slovesá alebo plnovýznamové slová. Rýmy sú málo objavné, zvyčajne gramatické (*susedky – priateľky, zvädlo – zapadlo, dekování – požehnaní, sobe – tobe, svú – tvú*), poeticky je text ozvláštnený početnými epitetami a prirovnaniami. Autor zdôrazňuje morálno-didaktické ciele, teologicko-metafyzické chápanie sveta. Text má špecifickú komunikačnú funkciu a snaží sa o výrazný emocionálny účinok na percipienta. Predstava o estetickom účinku, teda estetický ideál zodpovedá miere idealizácie pri tvorbe básne.

V pohrebných rozlúčkových rečiach sa uvádzajú mená zosnulých a na základe matrík¹⁴ je možné spojiť ich s konkrétnym menom farára, resp. službukonajúceho zástupcu, levitu, ktorý dané pohreby vykonal. Dá sa však identifikovať iba to, kto daného človeka pochovával. Zo zoznamu farárov, ktorí pôsobili v Kysáči, vyplýva, že práve v roku 1894 sa udiala ich zmena. Službu končil Friedrich Steltzer¹⁵ (v zbore pôsobil v rokoch 1865 – 1894) a začal úradovať Karol Langhoffer¹⁶ (1894 – 1918), ktorého meno je uvedené v súvislosti s piatimi pohrebmi. Zaujímavá informácia sa nachádza i *Cirkevných listoch*:

V Kysáči záležitosť známeho farára Fridricha Steltzera ešte nemá konca. Steltzer bol síce i svetským súdom i nižšími fórami cirkevných súdov odsúdený, ale generálno konsistorium sa ešte vždy preťahuje. Malo zasadnúť v januári, ale odročeno je do mája. Cirkev administruje na teraz p. farár palánsky Ján Abaffy, zväčša však dvaja miestni učitelia. Veru bol by už svrchovaný čas, aby v tejto rozrytej cirkvi nastal už raz pokoj pod správou vzorného duchovného pastiera. Žiada to česť cirkve a zvlášte duchovné blaho veriacich sboru kysáčskeho. (Cirkevné listy, 1894: 31)

¹⁴ Матична књига умрлих од 1885. ДО 1904. год.

<https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

¹⁵ Friedrich Steltzer – evanjelický farár, v Kysáči pôsobil v rokoch 1865 – 1894. O jeho aktivitách svedčia i články uverejnené v časopise *Evanjeliik* v rokoch 1863 – 1865 (Rizner, 1933). O jeho „extrémnom protislovenskom ťažení“ sa zmieňujú vo svojej publikácii i M. Kmeť a P. Kunec (2020: 80, 139), pričom uvádzajú, že táto kontroverzná postava musela utiecť pred väzbou do Švajčiarska.

¹⁶ Karol Langhoffer ml. (narodený v roku 1858 v Kysáči), evanjelický farár, v Kysáči pôsobil v rokoch 1894 – 1918. (Rizner, 1932). S. Fekete (1995) sa o ňom zmieňuje ako o znamenitom farárovi, ktorý kladne vplýval na svojich veriacich a výrazne prispel k rozvoju školstva, budovaniu škôl, príkladne hospodáril a tiež bojoval so sektármi.

Pri ostatných pohreboch sú uvedené tieto mená: Ján Abaffy¹⁷ (1 pohreb), Ladislav Urban¹⁸ (4 pohreby) a Ľudovít Maróthy¹⁹ (1 pohreb). O autorovi odobierok sa nedozvedáme nič konkrétne. Možno sa iba domnievať, že uvedené odobierky si dotyčná osoba zobrala so sebou pri odchode do služby do iného zboru v priestore vtedajšieho Uhorska. Pravdepodobne takýmto spôsobom dané spisy skončili v archíve Univerzitnej knižnice v Bratislave. Ako uvádza J. Botík:

Všetko to, čo tvorivým využívaním, výberom a prepracovaním zdedeného kultúrneho vybavenia vyrástlo do novej podoby materiálnej a duchovnej kultúry slovenských osád a slovenských ostrovov na Dolnej zemi, bolo zároveň rozšírením a obohatením kultúrnych tradícií Slovákov ako celku. V naznačených procesoch sa zrodili dolnozemske modifikácie, mnohoraké variácie i špecifickosti tradičnej ľudovej kultúry. (Botík, 2011: 9)

Práve tradičná ľudová kultúra bola najvýraznejšie spätá s každodenným životom rodiny a dedinskej pospolitosti, v ktorej tvorili udalosti spojené so smrťou a pohrebom dôležitú súčasť kolobehu života. Pohrebné odobierky sú toho dôkazom.

Literatúra

- Botík, J. (2011). *Dolnozemskí Slováci: tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Ivan Krasko.
- Brtnáň, R. (1948). *Srdečné a veľmi žalostivé slzy...* Tranoscius.
- Brtnáňová, E. (2012). Tematizácia rodinného života v pohrebných kázňach. V E. Brtnáňová (Ed.), *Na margo staršej literatúry: zo žánrovej problematiky 11. – 18. storočia* (str. 244 – 255). Kalligram.
- Brtnáňová, E. (2016). Dva dolnozemske (vojvodinské) katechizmy. *Slovenská literatúra* 63 (6), 399 – 421.

¹⁷ Ján Abaffy (narodený v roku 1855 v Slovenskom Aradáci – zomrel v roku 1905 v Žablji), pseudonym Ján Rovinov. Evanjelický farár v Temešvári (Rumunsko) a v Békešskej Čabe (Maďarsko), v Palánke, Mitrovici a Žablji (Rizner, 1929; Ormis, 1972).

¹⁸ pri mene *Ladislava Urbana* sa v matrikách uvádza, že bol evanjelickým učiteľom (v maďarčine – ev. taniť), pôsobil v Iloku a odtiaľ prešiel do Kysáča (Kuric, 1987). S. Fekete (1995) o ňom píše, že bol znamenitý spevák a pôsobil aj ako pošťár.

¹⁹ Ľudovít Maróthy (*Luborečský*), (narodený v roku 1863 v Ľuboreči – zomrel v roku 1899 v Laliti) syn Daniela Maróthyho, evanjelický farár, od roku 1895 pôsobil v Laliti najprv ako administrátor tamojšieho zboru, neskôr ako riadny farár až do svojej predčasnej smrti (Rizner, 1932).

- Fekete, S. (1995). Pôsobenie slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi vo Vojvodine v oblasti školstva. V D. Šimkovičová (Ed.), *Evanjelická a. v. cirkev a jej význam v národnom a kultúrnom živote Slovákov v Južoslávii* (str. 21 – 32). Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Graus, I. (1997). Posledná valedikcia banskobystričského richtára Melchiora Smrtníka z roku 1707. *SLAVICA SLOVACA*, 32 (1), 24 – 32.
- Chorvát, K. (1895). Smrť, pohrab a mrtví v tradícii a zvykoch ľudových. *Slovenské pohľady*, 15 (1), 16 – 33.
- Kerulová, M. (2010). Epicédium – atribút konečna a prísľub nekonečna (Latinská príležitostná poézia 16. a 17. storočia na Slovensku a motív smrti). V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 101 – 120). Veda.
- Kiliánová, G. (1999). Kolektívna pamäť a konštrukcia identity. Pohrebné rituály v strednej Európe medzi tradíciou a modernou. V M. Csáky, E. Mannová (Eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny* (str. 61 – 81). Academic Electronic Press.
- Kmeť, M., Kunec, P. (2020). „Dolňozemské Slovensko“ v reflexii Slovákov v období dualizmu. Spolok Slovákov v Poľsku.
- Kollárová, I. (2010). Pohrebné kázne a epicédiá v segmente príležitostných vydání. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 152 – 158). Veda.
- Kuric, A. (1987). Pokus o založenie dievčenského ústavu v Iloku. V F. Bielik, C. Baláž (Eds.), *Slováci v zahraničí: zborník Krajanského múzea Matice slovenskej* (str. 191 – 196). Matica slovenská.
- Minárik, J. (1984). *Baroková literatúra: Svetová, česká, slovenská*. SPN.
- Minárik, J. (1985). *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. SPN.
- Nünning, A. et al. (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepcie, osobnosti, základní pojmy*. Host.
- Ormis, J. V. (1972). *Doplňky a opravy k Riznerovej bibliografii ([8. zväzok], Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1929). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. (1. diel, A – F)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1932). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900: S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. (3. diel, L – O)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1933). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. (5. diel, S – Š)*. Matica slovenská.

- Štraus, F. (2005). *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Urbancová, H. (2010). Pohrebné plače a duchovné piesne-odobierky: dva piesňové žánre v jednom obradovom kontexte. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 172 – 208). Veda.
- Vráblová, T. (2010). Téma posledných vecí človeka v pohrebnej tlači Srdečné a veľmi žalostivé slzy. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 121 – 144). Veda.
- Zprávy. V Kysáči. (1894) *Cirkevné listy* 8 (2), 31.
- Žilka, T. (2006). *Vademecum poetiky*. UKF Nitra.

Pramene

- Pohrebné kázne* Ms 549; 1894 – 1895 papier 22 ff 22,5X18.5 cm väzba: tvrdý obal s plátenným chrbtom [Veršované reči pohrebné.] Roky vzniku sú pri jednotlivých rečiach. Proveniencia rukopisu: Južoslávia – Kysáč. 202.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*. (1995). Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.
- Antológia staršej slovenskej literatúry*. (1964). J. Mišianik (Ed.), Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Матична књига умрлих од 1885. до 1904. год.*
<https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

Љубица Блаженцова

РУКОПИСНИ ЗАПИСИ О ОПРОШТАЈНИМ ГОВОРИМА ИЗ КИСАЧА С КРАЈА 19. ВЕКА

Резиме

Теме везане за такозване последње ствари човекове актуелне су у књижевности од најранијих периода. Мотив смрти постао је предмет многих књижевних адаптација и нашао је место у народном фолклору. Наричања повезана са духовном песмом раширена су у рукописним записима као полународни облик стварања песама и одражавала су посебан стил и образованост њихових аутора и писаца. Рад приказује распрострањеност овог жанра у словачкој средини – у Словачкој и тзв. Доњој земљи, на примеру анализе рукописа из Кисача из 1894/95. године. У раду се издвајају: опроштај од преминулих, утеха, као и морални и дидактички правац. Погребне колекције садрже многе библијске цитате, али имају и важну документарну вредност. Поред информација о преминулима, у њима се преплићу информативне и уметничке равни у односу на ситуациони контекст. Композициони модел збирки је стабилан, садржи наслов који указује на име покојника, датум и годину смрти, мото у виду римованог дистиха у којем се парафразирају мисли из Библије. Увод садржи обраћање ожалошћеном скупу и мисли које наглашавају контраст између мртвог тела и бесмртне душе. Централни део говора чине последњи поздрав ожалошћених по редоследу који одражава хијерархију њиховог сродства са покојником и изражавање личног односа преминулог према сваком именованом. Извор је вредних културних, историјских и географских информација. Крај опроштајних говора садржи кратку захвалницу и кратак резиме који се завршава речју *амин*. Аутор или онај ко је забележио говор остаје непознат. Погребне церемоније се могу разумети као фолклорни вид валедикције. Оне су доказ повезаности традиционалне народне културе са циклусом живота у породичној и сеоској заједници и доприносе истраживању живота и традиције војвођанских Словака.

Кључне речи: опроштајни говори, опроштај, преминули, обред, Кисач

Ľubica Blažencová

**MANUSCRIPT ENTRIES OF BURIAL COLLECTIONS FROM KYSÁČ
FROM THE END OF THE 19TH CENTURY**

Summary

Themes related to the last things of man have resonated in literature since the earliest periods. The motif of death has been the subject of many literary adaptations and has also found a place in folklore. Mournful chants associated with a spiritual song – a funeral farewell, spread in manuscript records as a semi-folk form of song production and reflected the style and educational level of their authors and writers. The paper points out the widespread use of this genre in the Slovak and Lowland environment by analysing a manuscript text from Kysáč from 1894 to 1895. The farewell of the deceased with the bereaved people, the provision of consolation, as well as moral and didactic orientation come to the fore. The funeral selections contain several biblical quotations, but they also have important documentary value. In addition to information about the deceased, they blend informational and artistic levels with the background of a special occasion. The compositional structure of the booklets is stable, containing a title giving the name of the deceased, the date and year of death, and a motto in the form of a rhyming couplet paraphrasing ideas from the Bible. The introduction contains an address to the mourning gathering in general and thoughts highlighting the contrast between the dead body and the immortal soul. At the core of the funeral farewell is a goodbye to the bereaved according to their relative's hierarchy and an expression of the personal relationship of the deceased to each named person. It is a source of valuable cultural, historical, and geographical information. The conclusion of the funeral farewells contains a brief acknowledgement and a short summary ending with the word Amen. The author or writer of the collection of funeral farewells is unknown. The funerary collections can be seen as a folklore form of valediction. They are proof of the connection of traditional folk culture with the cycle of life in the family and village community and a contribution to research into the life and traditions of the Lowland Slovaks.

Keywords: funeral collection, farewell, deceased, ceremony, Kysáč

Erika Brtánová¹

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0003-1216-9455>

SMÚTOČNÉ BÁSNE JURAJA ROHOŇA (1773 – 1831)²

Príspevok je zameraný na smútočné básne Juraja Rohoňa, ktorý ich písomne zaznamenal v cirkevnej knihe, ktorú viedol v období rokov 1801 – 1831, keď pôsobil ako kňaz v Hložanoch. Ako autor sa podpísal pod štyri básne zložené v domacom jazyku, ktoré spojil s označením „carmen lugubre“, „trouchlozpév“ a „promlouva“. Skladby predstavujú v cirkevnom prostredí adaptovaný žáner elégie, pôvodne gréckej pohrebnej piesne, v rímskom prostredí rozšírenej o utešujúcu funkciu. Rohoň básne venoval štyrom miestnym kňazom – Petrovi Jesenskému z Hložian (1801), Františkovi Jesenskému z Kysáča (1805), Ondrejovi Stehlovi z Báčského Petrovca (1818) a Pavlovi Križánimu z Novej Pivnice (1825) a na pohreboch ich sám predniesol. Predmetom analýzy sú žánrové znaky a kompozícia smútočných básní.

Kľúčové slová: Juraj Rohoň (1773 – 1831), slovenský klasicizmus, príležitostná poézia, elégia, smútočná báseň

Pre zviazanosť s dolnozemskej prostredím a podiel na duchovnom i národnom povznesení tamojšej evanjelickej komunity sa životné cesty Juraja Rohoňa (1783 – 1831) a Juraja Ribaya (1754 – 1812) podobajú, ako uvádza český literárny historik Jan B. Čapek (1933).

V něčem jest jeho osud podobný Ribayovu – kolik nadaných Slováků věnovalo svůj život na vysilující zápas s primitivním prostředím jižní „Dolní země“; pomohli zajisté svým tamějšími soukmenovcům a souvěrcům, kteří by bez nich duchovně a národně zahynuli – ale osobně sami chřadli. (Čapek, 1933: 335).

Rozdiely možno vidieť v prostrediach, ktoré ich formovali. J. Ribay osobnostne dozrievал v priamej súčinnosti s nemeckým a českým kultúrnym prostredím, študoval na univerzitách v Erlangene a v Jene a počas pobytu v Prahe

¹ erika.brtanova@savba.sk

² Príspevok je výstupom z projektu APVV *Literatúra v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Dana Hučková, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2023.

nadviazal bližšie kontakty s českými vzdelancami. O udržiavaní písomného styku s Josefom Dobrovským po odchode z Prahy svedčí zachovaná korešpondencia (Patera, 1913). Na Dolnú zem Ribay prišiel v roku 1785. Najprv pôsobil ako kazateľ v Cinkote pri Pešti, neskôr bol povolaný za farára do Torže (1798) a istý čas bol tiež korektorom v peštianskej univerzitnej tlačiarňi (1796 – 1798). O generáciu mladší Juraj Rohoň prišiel do Báčky po absolvovaní evanjelického lýcea v Banskej Štiavnici. V auguste 1795 začal pôsobiť ako súkromný učiteľ v rodine kňaza Ondreja Stehla v Petrovci. V septembri nasledujúceho roka už bol učiteľom v ľudovej škole v Kulpíne, kde zotrval do júna 1801, v júli bol uvedený do kňazského úradu v Hložanoch a v roku 1827 sa stal báčansko-sriemskym seniorom (Hronec).

Obaja vzdelanci sa usilovali vplývať na premenu zmyšľania a životného štýlu členov evanjelickej komunity nielen svojou kňazskou službou, ale aj prostredníctvom svojich literárnych prác. S týmto zámerom Ribay skoncipoval dve ľudovými výchovné príručky, pričom sa inšpiroval cudzojazyčnými predlohami. V *Pravidlách moresnosti* (1795) zhrnul zásady morálne relevantného konania a v *Katechizme o zdraví* (1795) podal základné princípy ochrany zdravia. Priestor na uplatnenie výchovných iniciatív Rohoň našiel v príležitostnej poézii, v ktorej sa pokúsil spojiť praktické rady a usmernenia s klasicistickým idylickým obrazom domáceho šťastia: „*Dobový idylism se tu mísí s důtklivou didaksi*“ (Čapek, 1933: 335). To jasne vidíme v jeho zbierke *Kratochvílné zpěvy pro mládež rolnickou* (1829), v ktorej k niekoľkým piesňam pripojil aj nápevy z turčianskeho rodiska, čo svedčí o jeho symbiotickom videní slovenského sveta.

Pod pláštikom morálnych rád a poučení šlo tu teda aj o udržanie a posilnenie tradície spevnosti medzi mládežou roľníckou, ktorá od starých otcov a starých materí rekolonizáciou prinášala a prenášala piesne, zvyky a obyčaje slovenských predkov do Báčky (Vojvodiny) k tureckej hranici. (Brtáň, 1985: 103)

Zbierka predstavuje typ poézie, ktorú pre oslavu roľníckeho života, jeho jednoduchosť a spätosti s prírodou možno dať do súvislosti s bukolickou poéziou. Rohoň patril ku generácii čitateľov antickej literatúry, ako boli Michal Semian a Ondrej Plachý. Český klasický filológ Karel Svoboda v stati o recepcii antickej literatúry na Slovensku konštatuje, že v tomto prostredí mala starohumanistická tradícia väčší vplyv ako v Čechách aj preto, že latinčina sa v Uhorsku používala nielen v školách a vo vedeckých prácach, ale aj v úradnom styku i súkromnom živote a že sem rýchlejšie prenikli aj novohumanistické myšlienky, a to zásluhou evanjelických duchovných študujúcich na nemeckých univerzitách (Svoboda, 1957: 44).

O inšpirácii antickej literatúrou možno hovoriť aj v súvislosti so smútočnými básňami, ktoré Rohoň zaznamenal v cirkevnej knihe, do ktorej počas svojho účinkovania v Hložanoch prepísal protokoly, pamätihodnosti a obežníky uložené

v Seniorálnom archíve (Ramač/Marčoková, 2022: 71). Básne, ktoré zložil v domacom i latinskom jazyku, spojil so žánrovým označením „elegia“, „epicedium“, „carmen lugubre“, „trouchlozpév“ a „promlouva“. Sú dokladom v cirkevnom prostredí adaptovaného žánru, pôvodne gréckej pohrebnej piesne, ktorej podobu ustálili Ovidiove *Žalospevy* a ktorá bola v rímskom prostredí rozšírená o utešujúcu funkciu. Elegická poézia znovu ožila v latinskej humanistickej literatúre, bola prítomná tiež v literatúre baroka a klasicizmu, rozkvet zažila v období sentimentalizmu a romantizmu. Intenciou elégie ako žánru príležitostnej, obradovej lyriky „je vyjadrenie žiaľu a bolesti nad stratou blízkej osoby, vyrovnávanie sa s ‚odchodom‘, smrťou druhého.“ V druhotnom význame je elégia „druh básne, ktorá vyjadruje emocionalitu smútku, žiaľu, clivoty, prípadne zatrpknutosti či sklesnutosti celkovo, bez ohľadu na to, čo je príčinou takéhoto citového rozpoloženia“ (Rédey, 2010: 15). Tvorcami elegickej poézie melancholického ladenia sú Ján Kollár (*Předzpěv Slávy dcery*, 1824) a Ján Holý (*Žalospevy*, 1836), ktorí vo svojich skladbách tematizujú „smutné príhody slovenského národného života“ (Žilka, 1987: 239).

Rohoň sledoval v smútočných básňach prvotnú intenciu elégie, pretože ich zložil pri príležitosti úmrtia miestnych kňazských autorít a na pohrebných obradoch ich aj sám predniesol. Usiloval sa v nich vyjadriť pocity smútku vyvolané smrťou jemu blízkych ľudí a znázorniť veľkosť straty utrpanej cirkevným zborom, rodinou a širším okolím. Tento typ príležitostnej tvorby mal v evanjelickom prostredí dlhšiu tradíciu. Ako príklad možno uviesť dve smútočné skladby Pavla Šramka (1743 – 1831), ktoré vznikli v čase, keď pôsobil ako rektor a neskôr ako kazateľ (od r. 1773) v liptovskej Paludzi. Skladbu *Toužebné upění nad smrti vysoce urozené někdy paní, paní Marie Alžběty Rédey* (1771) Šramko predniesol na pohrebnej rozlúčke so šľachticnou v jej bydlisku v Liptovskej Ondrašovej. Skladbu *Běh života Marie Terezie, veliké královny* (1781) spojil so spomienkou paludzkej cirkvi na prvé výročie úmrtia panovníčky. Šramkovými skladbami, ktoré sú podstatne rozsiahlejšie i obsahovo bohatšie ako Rohoňove, možno veľmi dobre ilustrovať kompozičnú schému tohto špecifického literárneho prejavu funerálnej kultúry vyšších a vzdelaneckých spoločenských vrstiev. Tvorí ju osobnostný profil nebohej, zvýrazňujúci jej morálne kvality, spojený s odkazmi na biblické a antické vzory, nárek nad stratou nebohej, útecha pozostalých, vrátane zmienok o rodinných a rodových súvislostiach, a rozlúčka nebohej s pozostalými. Treba povedať, že kompozícia smútočnej básne imituje kompozičnú schému pohrebnej reči (concio funebris), ktorá mala štyri súčasti: laus mortui (chvála mŕtveho), lamentatio (oplakávanie mŕtveho), consolatio (útecha pozostalých) a valedictio (pozdrav mŕtveho). Vplyv kazateľskej praxe sa prejavil aj v používaní rétorických obratov a prostriedkov. Deskriptívne pasáže sa striedali s lyrickými a reflexívnymi časťami (Brtáň, 1970: 252, 354; Brtáňová, 2022: 43 – 44). V smútočnej básni zloženej kňazom však nejde o vyjadrovanie blízke folklórnemu prejavu, ktorý je typický pre tradičný smútočný spev – pre pohrebnú odobierku. Preto, lebo tvorcovia odobierok sa inšpirovali po-

etikou smútočnej básne (Urbancová, 2010: 176). Túto nadväznosť spievanej odo- bierky na smútočnú skladbu bližšie vysvetľuje etnologička Zora Vanovičová: „Od 18. storočia sa forma barokových valedikcií prenášala do ľudového prostredia, kde sa transformovali do pololudových žánrov s osobitou poetikou“ (Vanovičová, 1997: 10). Ako poznamenáva literárna historička Gizela Gáfriková, ide o tvorbu dedinských „pismákov“, ktorí vo svojich zbierkach mali rôzne varianty ľudových, pololudových i umelých piesní (Gáfriková, 1997: 17).

Miera estetickéj štylizovanosti smútočnej básne, ktorá sa javí skôr ako sklad- ba úžitková, závisela od nadania a majstrovstva jej tvorcu, od toho ako úspešne dokázal „vysoké“ (ktoré reprezentujú žáner elégie, štýl uprednostňujúci príťažlivý literárny jazyk a téma súvisiaca s ľudským bytím) sprostredkovať širšiemu, čiže „nízkemu“ publiku. Pôsobením a riešením vzťahu vysokého a nízkeho v umení a literatúre sa podrobnejšie zaoberá literárny historik Peter Liba, ktorý hovorí, že „vysoké“ a „nízke“ v literatúre je aj axiologickou kategóriou, obsahujúcou v sebe estetické hodnotenie diela, ale zároveň aj čitateľa a príjemcu (Liba, 1978: 228). Preto sa v smútočnej básni miešajú prvky vzletného básnického jazyka s bežnými opisnými prvkami. Pozrime sa bližšie na žánrové znaky a kompozíciu štyroch Rohoňových smútočných básní.

Báseň, ktorú Rohoň predniesol 30. marca 1801 pri poslednej rozlúčke s hložanským kňazom Petrom Jesenským, označil ako „trouchlozpév“.³ Skladbu ot- vára kompozičná zložka lamentatio, na ktorú je položený hlavný dôraz. Najprv sa subjekt zveruje s vlastnými bolestnými pocitmi.

Ach co? a jak mám mluviti? veliká?
mé srdce bolest hluboce pronika.
O kýž sem nemel tí zpívati
verše smutné, a je zde ríkati!

Nemysliž sobě smutné shromaždení!
že snad mluvyti chcý ku potěšení
plačícým? Jakbych to mohl chtíti
své nemoha srdce spokojiti?

Smrt, jenž dům ten v dům plače proměnila,
s mnohými i mne příliš zarmoutila.
O kýž sem nemel tí zpívati
verše smutné a je zde ríkati!⁴ (Manuale, f. 43r – 43v)

³ Podľa Rohoňovho latinského komentára Peter Jesenský zomrel 28. marca. Na pohrebe sa zúčastnili senior Ondrej Stehlo a kňazi František Jesenský, Jozef Hajnóci, Jozef Spannagel, Juraj Plachý, Andrej Liptaj a Juraj Ribaj, ktorý bol vybraný za rečníka a Juraja Rohoňa senior Stehlo poveril deň pred pohrebom (29. marca), aby predniesol smútočnú báseň pred oltárom (Manuale, f. 43).

⁴ Pri transkripcii úryvkov sa pridržame obvyklých pravidiel zápisu grafém (j na í, g na j, w na v, v na

Potom sú k prejavaniu smútku a žiaľu vyzvaní všetci zúčastnení na pohrebe, keďže každý z nich utrpel stratu, či už v nebohom stratil priateľa, učiteľa alebo manžela a otca. Dostávajú uistenie, že takéto reakcie na stratu sú celkom prirodzené a majú svoje opodstatnenie.

Plačtež o ctnostní! vašého prítele;
plačiž o cyrkev! svého učitele.
Starcy, mladency, ženy, panny!
skrz neyž byli ste vyučováni.

Có div? že vdova manžela verného,
có div, když dítky pána, otce svého
oplakávají? na němž trátí,
co se na tom světě jím nevrátí. (Manuale, f. 43v – 44r)

Dynamizujúcimi prvkami skladby sú priame prehovory k rôznym entitám. Smrti je vyčítaný Jesenského náhly a predčasný odchod, ktorý sa navyše kladie do kontrastu s vonkajšou realitou – s jarnou obnovou života v prírode.

Jarním časem, an celé přirození
teprv se v nové oblačí odení
smrt Pána dvojí cti hodného
pozbavila života drahého.

O smrti! ještě dluho měl on žiti,
měl užitečný dále světu byti,
Pán Petr Jesenský, kterého
dnes uvodíš hrobu do tmavého. (Manuale, f. 43r)

Nasleduje osobný profil Jesenského (*laus mortui*). Z jeho charakterových vlastností a zásluh sa vyzdvihuje mravná bezúhonnosť, všestranná rozhladenosť a dôsledné plnenie si učiteľských povinností v cirkvi. Väčšia pozornosť je venovaná užšej rodine. Okrem vyznačenia rodinných väzieb k manželke a deťom sa zdôrazňuje príslušnosť k „slávnemu“ rodu Jesenskovcov. Neúčast' súrodencov a otca nebohého na pohrebe je ospravedlnená nemožnosťou doručiť správu za taký krátky čas do ich bydliska. Znázornenie reakcie otca na zvesť o smrti syna dáva skladbe dramatický akcent.

u, au na ou), nahrádzame aj pôvodný zložkový pravopis (ss nahrádzame grafémou š). Písanie joty a ypsilonu, písanie veľkých písmen a rovnako aj interpunkciu nechávame v pôvodnej podobe.

On těžce bude mrtvého kvíliti,
stěžka je sobě žalostně mluvyti:
„O milý synu! nežliže ty
prvé mel sem v hrobě ja ležěti.“ (Manuale, f. 44v)

Do kontrastu sa kladie pozemský a večný život. Pokým zhromaždenie oplakáva mŕtveho, ktorého telesné pozostatky sú uložené do „čiernej zeme“, jeho duša zažíva potešenie v raji.

O muži slavný! když zde vylévají
pro tebe slzy, tvá duše již v ráji
plesá! onať zůstala živá,
ač se v černou tělo zem ukrývá. (Manuale, f. 44v – 45r)

Skladba plní aj útešnú funkciu (consolatio). Útechou pre živých má byť nielen nádej na stretnutie s nebohým vo večnosti, ale aj radosť, ktorú môžu zakúsiť pri spomienke na jeho dobré skutky. Inscenované lúčenie mŕtveho s pozostalými (valedictio) skladba neobsahuje.

Smútočná báseň, ktorú Rohoň spojil so všeobecným označením „carmen lugubre“, venoval kysáčskemu kňazovi Františkovi Jesenskému.⁵ V úvode skladbe hovorí o mieste jej prednesu: „*ach u jeho rakvi strápen stojím, / když mu ke cti verše říkat strojím*“ (Manuale, f. 75v). V pomerne obsažnom profile F. Jesenského (laus mortui) upriamuje pozornosť na jeho príkladné účinkovanie, ktoré sa zakladalo na jeho vzdelanosti, múdrosti, všestrannosti, ochote pomôcť a poradiť, priateľskosti a dobročinnosti. Pocity žiaľu (lamentatio) prechádzajú do rôznych emocionálnych polôh.

O bratre můj! nad nímž zde kvílíme,
jak mnozí z nás s tebou mnoho tratí,
co se nám víc v světě tom nevrátí.
Ach pro odchod tvůj slušně slýme,
žes ty padl, prepevný sloup ctnosti
podvracen jest, a stánek moudrosti. (Manuale, f. 76v)

⁵ V sprievodnom latinskom texte okrem času úmrtia (8. novembra 1805 o 3. hodine v noci) a pochovania kňaza (11. novembra) Rohoň informuje podrobnejšie o pohrebnej reči a účastníkoch obrady. Pohrebnú reč, ktorej základom boli verše zo Skutkov apoštolov (20, 17 – 28), z poverenia seniora predniesol Juraj Ribay, v tom čase farár v Torži (Manuale f. 75v). Na pohrebe boli prítomní inšpektor Samuel Párvy, senior Ondrej Stehlo, konsenior Jozef Hajnóci, Ján Korošy, Jozef Spannagel, Ondrej Liptaj, Pavol Galovič, J. Teofil Weinrich, Michal Slamaj, úradníci futockého panstva, rektori škôl, notári a početný ľud zo širokého okolia (Manuale, f. 77v).

Priestor smútočnej básne využíva Rohoň nielen na vyjadrenie žiaľu a smútku za kňazom, ktorý vynikal mimoriadnou otvorenosťou a úprimnosťou, ale aj na kritiku negatívnych postojov rozmáhajúcich sa v cirkevnom spoločenstve, na pranie pokrytctva a ziskuchtivosti jeho členov.

Stkvěl se zvláště mnohou upřímností,
jakověž se porídku nacházy,
neb pokrytství lidí dnes provázy,
v konání svých vecí ochotností
stkvěl se, neb když dobré konat hledal,
vlastním zyskem zdržeti se nedal. (Manuale, f. 76r)

Kritické ostrie je tiež namierené proti prehliadaniu a nedoceňovaniu kňazskej služby.

Verně plnil ouradu svatého
verně plnil všecky povynnosti,
podstupuje při tom dost horkostí. (Manuale, f. 76v)

Zármutok prechádza do pocitov skepsy a pesimistického naladenia, do vyjadrenia konkrétnej skúsenosti, ktorá hovorí o tom, že ľudia, ktorí svojimi činmi spôsobujú iným ťažkosti, žijú často dlhšie než tí, ktorí sa usilujú o dobro a blaho celej spoločnosti.

Dlouhoveký zlí mnozí bývají,
na bremeno těžké lidem mnohým;
žádostivá býva smrt ubohím,
avšak dlouho v světě se motají.
Zde smrt muže tak užitečného
světu v náhle odjala mladého. (Manuale, f. 76r)

Kompozícia skladby je vyvážená. Nechýba ani potešujúce „prátelské slovo“ (consolatio), ktoré má pozostalým „*bídny lós nejak ulevyti*“. Menovite sa spomínajú dvaja rodinní príslušníci – syn Samuel a brat Natanael, ktorí sa nemohli zúčastniť na obrade pre vzdialenosť svojho bydliska. Obvyklý záverečný pozdrav (vale) nebohého adresovaný všetkým zúčastneným je pomerne stručný.

Aj již všem nám, a to nenadále
dvojtíhodný pán Ferenc Jesenský
zasloužilý kazatel kysačský –

dal presmutné rady, presmutné vale.
Cýrkev, vdovo, dítky osyralé!
I bratstvo tobě již dal vale! (Manuale, f. 77r – 77v)

Tretiu smútočnú skladbu, ktorú Rohoň označil ako „carmen lugubre“, zložil pri úmrtí petrovského kazateľa a báčsko-sriemskeho seniora Ondreja Stehla, ktorý zomrel 7. februára 1818.⁶ V porovnaní s dvoma predchádzajúcimi skladbami začína výnimočne biblickou alúziou na tajomný odchod z pozemského sveta proroka Eliáša Tišbejského, ktorý „vystúpil vo víchrici na nebo“ (Druhá kniha kráľov 2, 11). K dramatickému odchodu proroka, ktorý podľa biblického podania spôsobil u všetkých prítomných údiv a zdesenie, sa prirovnáva náhla smrť seniora a ňou vyvolané pocity úzkosti a žiaľu.

Za Jordánem u Jerycha stáli
předešení proročtí synové
totiž kneži a učitelové,
s užasnoutím na to se dívali
co se s mužem božím přihodilo,
každého z nich srdce boleštilo.

I nás prudkost smrti předesyla
o dvojčíthodní páni bratři!
Ne bez smoutku každý na to patří
an staršího tělo umoryla,
tělo muže, páně velebného,
zpravce všech nás a otce milého.

Otce, zpravce moudrého zbavený.
Ach otče můj! každý muž zvolati,
neb každý z nás na něm mnoho tratí.
Ach otče můj! teď ja skormoucený
pro tvůj odchod upím, stískám sobě,
an tvé tělo odpočívá v hrobě. (Manuale, f. 132r)

Do časti laus mortui, v ktorej Rohoň vyzdvihuje duchovný vplyv Stehla, vložil aj niekoľko konkrétnych údajov. Stehla predstavuje ako prvého slovenského kazateľa „slavné Báčsko-Bodrožské stolicy“, uvádza presný dátum jeho príchodu (12. august 1783), rok zvolenia za seniora (1791) a dĺžku kňazskej služby (35 rokov).

⁶ V latinskej poznámke Rohoň uvádza, že Stehlo sa narodil v malohontskej obci Drieňové v r. 1752, r. 1783 ho Petrovčania pozvali za kňaza a r. 1791 bol zvolený za seniora. Na pohrebe kázal Michal Laukonides z Kysáča a pri hrobe krátku rozlúčkovú reč predniesol Ján Škultéty. (Manuale, f. 131v)

Zvlášť vyzdvihuje Stehlov podiel na zakladaní miestnych cirkevných spoločenstiev a jeho boj s poverčivosťou ľudu, ktorému ochotne slúžil radou, poučením a pomocou. Stehla nazýva „Kristovým apoštolom“ a „duchovným otcom“ cirkví.

O otče můj! otče můj! voláme,
nesmrteľný duch tvůj ve večnosti
odmenou svých prác mnohých a ctností
utěšen jest; ale my zde lkáme
pro tvůj odchod – a když tak plačeme
slzy za vděk ti obetujeme. (Manuale, f. 133r)

V poradí druhou dominantnou zložkou skladby je lamentatio. Cirkev i rodina nebohého (manželka, synovia a dcéra) sú vyzývaní k otvoreným prejavom smútku a žiaľu, k plaču a náreku. Útechou pre pozostalých (consolatio) má byť neustále pripomínanie si záslužnej práce kňaza a seniora Stehla. Záverečný pozdrav (vale) v básni chýba.

Pokoud však zde, který pûtujeme,
zesnulého jenž sme pána znali,
neb o jeho zásluhách slýchali,
nikdy na něj nezapomeneme,
tak památka trvanlivá jeho
požehnaná bude u každého. (Manuale, f. 133v)

Štvrtú smútočnú báseň, ktorú Rohoň predniesol pri príležitosti úmrtia novopivnického kňaza Pavla Križániho 22. septembra 1825, nazval „promlouvou“ čiže príhovorom, z čoho je zrejmé, že ju nepredniesol v kostole pri oltári, ale pri hrobe nebohého. Toto žánrové vymedzenie potvrdzuje úvodná reflexia o význame kňazského úradu, povinnostiach kňaza a o kňazovi ako morálnom vzore.

Kdož pak hříšné ze sna hříchů budí?
Kdo ctných utrzuje v pobožnosti?
Kdo smutných potěšuje v žalosti?
Kdo k vysokému je nebi loudí?
Kdože je v stav manželský spojuje.
A poctivé mrtvé pohrbuje?

Tak kněžský stav sám v sobé jest vážný,
pro verících ourad požehnaný,
od Krystu k blážení lidstvá daný,
zvlášť kde kněz jest bedlivý a snážný

v konání svých svatých povynností
a jest lidu za zrcadlo ctnosti. (Manuale, f. 176r)

Skladba má viacero reflexívnych pasáží. Zaznieva v nej kritika postojov a konania tých členov komunity, ktorí svojím konaním znevažujú službu kňaza a necenia si jeho rady a usmernenia.

Než, ne všickní vážit kněžstvo znají,
kormouti je skutký nepravosti,
kormouti je hříšnou nevdečností.
A jím stav ten horkým činívají.
Tam pracují Krystovy dělnícy
se slzami na Jeho vinicy.

Jak se vinohradník skormucuje,
když se práce roční podaryla
a hojná se ouroda zjevila.
A v tom kroupobití vše skvaltuje.
Tak na srdcy jestit tomu knězy,
který mezy nevděčníky vezý. (Manuale, f. 177r)

Křižání (laus mortui) je prezentovaný vo vzťahu k cirkvi ako „moudrý, víborný, kňez horlivý“ a vo vzťahu ku kňazom ako „bratr upřimný“ (Manuale, f. 177v). Lamentatio obsahuje mravokárnu vložku, cirkevné spoločenstvo je nabádané k zamysleniu sa nad svojím konaním a k oľutovaniu skutkov, ktorými kňaza zarmútilo.

O cyrkev! na ten čas ovdovela,
usnoul kněz tvůj verný podle těla,
nemít více toho, jehožs měla.
O bys toho srdečně želela.
že se našli v tobě pobloudilí,
kterí kněze svého kormoutili! (Manuale, f. 177v)

Nemohli vám on vyhověti,
nech dvanáctí poslové Krystoví
přijdou k vám, žádný vám neuhový.
Budete sa na všech urážeti.
Tot jest pravé kněžstva znevážení.
ouradu svatého zněsvěčení. (Manuale, f. 178r)

V úseku skladby consolatio je vyjadrená skúsenosť, že s pozostalými je ľahšie smútiť, ako im poskytnúť slová útechy.

Ale, čože k jejich potěšení
 díím? A jaké pronikavé slovo,
 urozená paní, trouchlá vdovo,
 jimžby pookráli v svém upení?
 Snážejit jest zaroven kvílití
 s ními, než v tom zármutku těšiti. (Manuale, f. 178r)

Valedictio má typickú podobu, mŕtvy sa lúči s pozostalými, v porovnaní s analyzovanými skladbami je však obsažnejší.

Ješte se vám skrz mne ohlasuje
 váš kazatel výmluvný, horlivý,
 želem mrtvý i duchem v nebi živý.
 A skrze mne to vám oznamuje:
 Na poslední cestu, když se dával
 do večnosti, že všem požehnával.

Říka: dobré se mejte, starí, mladí,
 mužové, žený, mládency, panny,
 dej zvlášť Bůh těm k tomu požehnaní,
 jenž do chrámu chodívají radi,
 by začaté chrámu Páně dílo
 štiasťné k koncy přiveděno bylo. (Manuale, f. 178r)

Ak porovnáme analyzované Rohoňove smútočné básne so Šramkovými skladbami, môžeme konštatovať, že vykazujú rovnaké štýlové znaky. No majú svoje špecifiká, ktoré sa týkajú uplatnenia jednotlivých kompozičných zložiek. V „trouchlozpéve“ za P. Jesenským je položený dôraz na kompozičnú zložku lamentatio, ale chýba zložka valedictio. Kompozícia skladby („carmen lugubre“) venovanej F. Jesenskému je vyvážená. Zastúpením všetkých zložiek sa vyznačuje aj „promlouva“ prednesená nad hrobom P. Križániho. V skladbe („carmen lugubre“) k úmrtiu seniora Ondreja Stehla dominujú dve zložky laus mortui a lamentatio, chýba valedictio. Básne sa odlišujú aj tematicko-motivickým zameraním. V básni k úmrtiu P. Jesenského je v popredí motív náhlej a predčasnej smrti. Básne venované F. Jesenskému a P. Križanimu obsahujú kritické poznámky týkajúce sa nevhodných postojov členov cirkevného spoločenstva a ich negatívneho pohľadu na úlohu a službu kňaza. V básni zloženej na počesť seniora Ondreja Stehla prevláda oslavný tón. Na záver treba povedať, že skladby nie sú len pozoruhodnými literárnymi artefaktmi ilustrujúcimi súvekkú podobu elegického žánru, ale aj významnými kultúrno-historickými prameňmi dokumentujúcimi život cirkvi báčsko-sriemskeho seniorátu.

Literatúra

- Brtáň, R. (1970). *Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry*. VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Brtáň, R. (1985). Juraj Rohoň, obranár, básnik a pedagóg (1773 – 1831). *Zlatý máj*, 29 (2), 103 – 104.
- Brtáňová, E. (2022). Pavel Šramko: Tužebné upění nad smrťou. V T. Vráblová (Ed.), *Svet v jedinečnom okamihu* (str. 43 – 70). VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Čapek, J. B. (1933). *Československá literatúra toleranční 1781-1861*. Zv. 1. Čin.
- Gáfriková, G. (1997). Machov pohrebný kancionál z literárnohistorického hľadiska. V Z. Vanovičová (Ed.), *Pohrebný kancionál Jozefa Macha*. (str. 17 – 22). Prebudená pieseň/Ústav etnológie SAV.
- Hronec, V. Juraj Rohoň veršovec a evanjelický kňaz. <https://slovackizavod.org.rs/literatúra/osobnosti-slovenskeho-literarneho-zivota/juraj-rohon/>
- Liba, P. (1978). „Vysoké“ a „nízke“ v literatúre. *Slovenská literatúra*, 25 (2), 215 – 233.
- Patera, A. (1913). *Josefa Dobrovského korespondence IV*. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a J. Ribaye z let 1783 – 1810. ČAVU.
- Ramač, J., Marčoková, D. (2022). *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836*. Archív Vojvodiny/SEAVC v Srbsku/Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici.
- Rédey, Z. (2010). *Elegickosť ako výrazový archetyp lyriky: modality smútku a skepsy v slovenskej poézii*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Svoboda, K. (1957). *Antika a česká vzdelanosť od obrození do prvej vojny svetovej*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Urbancová, H. (2010). Neznáma príručka duchovnej starostlivosti o umierajúcich. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry*. (str. 172 – 209). VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Vanovičová, Z. (1997). Pohrebný kancionál Jozefa Macha. V Z. Vanovičová (Ed.), *Pohrebný kancionál Jozefa Macha*. (str. 10 – 16). Prebudená pieseň – Ústav etnológie SAV.
- Žilka, T. (1987). *Poetický slovník*. Tatran.

Pramene

Manuale pro Ecclesia Evangelica Glozaniensi per Georgium Rohonyi conscriptum.

Ерика Бртањова

ТУЖБАЛИЦЕ ЈУРАЈА РОХОЊА (1773–1831)

Резиме

Рад је посвећен анализи тужбалица које је Јурај Рохоњ забележио у црквеној књизи коју је водио у периоду од 1801. до 1831. године, када је био свештеник евангелистичке а. в. у Гложану. Четири песме које је саставио на домаћем језику рецитовао је на погребу локалних свештеника – Петра Јесенског из Гложана (1801), Франтишека Јесенског из Кисача (1805), Ондреја Стјехла из Бачког Петровца (1818) и Павла Крижанија из Нове Пивнице (1825). Оне су пример жанра елегије, изворно грчке погребне песме (*concio funebris*), адаптиране у црквеној средини, и у којој можемо идентификовати елементе: хвала покојнику (*laus mortui*), његово оплакивање (*lamentatio*), тешење оних који остају (*consolatio*) и опраштање покојника од оних који остају (*valedictio*). У песмама су присутни и други акценти и мотиви. У песми поводом смрти П. Јесенског је то мотив изненадне и превремене смрти. Песма посвећена Ф. Јесенском садржи критичке напомене које се тичу моралне посрнулости чланова црквене заједнице и њиховог негативног мишљења о улози свештеника. Критичку реакцију на непромерно понашање чланова заједнице налазимо и у песми посвећеној П. Крижанију, која садржи мисли о значају свештеничке службе и обавезама свештеника. У песми састављеној у част сениора Ондреја Стјехла преовлађује тон слављења. Рохоњове тужбалице нису само значајни књижевни артефакти који илуструју актуелни облик елегијског жанра, већ и значајн културно-историјски извор који документује живот бачко-сремског сениората.

Кључне речи: Јурај Рохоњ (1773–1831), словачки класицизам, пригодна поезија, елегија, тужбалица

Erika Brtářnová

JURAJ ROHOŇ'S (1773 – 1831) MOURNING POEMS

Summary

The paper is devoted to the analysis of Juraj Rohoň's mourning poetry, which he wrote down in the church book he kept in the period 1801 – 1831 when he was a priest of the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Hložany. Four poems he composed in the local language were recited at the funerals of local priests – Peter Jesenský of Hložany (1801), František Jesenský of Kysáč (1805), Ondrej Stehl of Báčský Petrovec (1818) and Pavol Križáni of Nová Pivnica (1825). These are examples of a genre of elegy, originally a Greek funeral song, adapted in a church setting and expanded in the Roman milieu with a consolatory function. The compositional scheme of the poems is derived from the scheme of the funeral oration (*concio funebris*) and its components could thus be identified: praise of the dead (*laus mortui*), mourning for the dead (*lamentatio*), consolation of the mourners (*consolatio*), and farewell of the dead to the mourners (*valedictio*). Other emphases and motifs are also present in the poems. In the poem on the death of P. Jesenský, the motif of sudden and untimely death is prominent. The poem dedicated to F. Jesenský contains critical remarks concerning the moral failures of the members of the church community and their negative view of the priestly service. A critical reaction to the inappropriate behaviour of the community members is also present in the poem dedicated to P. Križáni, which also contains thoughts on the importance of the priesthood and the duties of a priest. In the poem composed in honour of the senior Ondrej Stehl, the first Slovak pastor in the Bács-Bodrog County, an exclusively celebratory tone prevails. Rohoň's mourning poems are not only remarkable literary artefacts illustrating the contemporary form of the elegiac genre but also important cultural and historical sources documenting the life of the churches in the Seniorate of Bačka and Sylvania.

Keywords: Juraj Rohoň (1773 – 1831), Slovak classicism, occasional poetry, elegy, mourning poem

Zuzana Čížiková¹

Univerzita v Belehrade, Filologická fakulta
<https://orcid.org/0009-0007-8709-7587>

K ARCHETYPU MATKY ZEME V POÉZII VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV²

V príspevku analyzujeme množinu relatívne ustálených motívov a obrazov v slovenskej vojvodinskej poézii v druhej polovici 20. storočia, ktoré sa zoskupujú okolo symboliky zeme, pôdy a roviny. Dané metaforické pomenovania často nadobúdajú podobu archetypu zeme matky (ženy, živiteľky, ploditeľky). Tento opakujúci sa umelecký obraz usúvzťažujeme nielen s historickými a sociálnymi okolnosťami života slovenskej enklávy vo Vojvodine, ale i s jej kultúrnymi tradíciami, kolektívnym myslením, historickou pamäťou a celkovou agrárnou a rurálnou tradíciou, ktorá sa nachádza v základoch ľudského symbolického myslenia.

Kľúčové slová: slovenská vojvodinská poézia, Dolná zem, archetyp, zem, matka

Otázka archetypu a jeho odvekej prítomnosti v ľudskej úžitkovej i umeleckej činnosti je predmetom bádania viacerých humanitných disciplín a spravidla si vyžaduje interdisciplinárny prístup. Ako podotýka Soňa Pašteková, predmetom záujmu teoretikov archetypu³ je interpretácia mýtov ako kultúrnych archetypov v súlade s meniacimi sa civilizačnými procesmi (Pašteková, 2018: 176). Aj dnes sa aktualizácia mnohovrstevných významov mýtu a archetypu stáva pre súčasného človeka, umelca či literáta prostriedkom na vypovedanie odvekých univerzálnych existenčných otázok a pochybností. Preto je archetyp, podobne ako mýtus, svojráznym „imaginatívnym základom“ odkazujúcim na opakovanú ľudskú skúsenosť (Režná, 2016: 98 – 99), čo zdôrazňuje napríklad aj Northrop

¹ z.cizikova@fil.bg.ac.rs

² Príspevok je čiastkovým výstupom v rámci projektu *Literatúra v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku* číslo 451-03-43/2022-09/05, ktorý podporilo Ministerstvo vedy, technologického rozvoja a inovácií Srbskej republiky.

³ Archetypálna kritika v literárnej vede môže vychádzať z viacerých prameňov, napríklad z učenia S. Freuda, C. G. Junga, J. Campbella, C. Lévi-Straussa, N. Fryea, J. Meletinského a iných.

Frye vo svojej archetypálnej kritike. Frye pod archetypom rozumie „symbol, ktorý spája jednu báseň s druhou, a tým pomáha zjednotiť a integrovať našu literárnu skúsenosť“ (Frye, 1979: 116). Takýmto komunikatívnym, stále sa opakujúcim symbolom je i archetyp zeme matky (ženy, živiteľky, ploditeľky) odkazujúci na vznik kolektívnych predstáv o svete a na prapôvodný zdroj ľudského symbolického a obrazného myslenia tesne prepojeného s tým, čím človek každodenne žil.

Archetyp zeme ako matky je starší ako jeho teoretické koncepty a interpretácie. Rodí sa a vyvíja z hĺbok kolektívneho nevedomia (podľa Jungovej teórie o nevedomí) a zjavuje sa prakticky všade, kde sa existencia človeka viaže na pôdu ako priestor zrodu, rastu a pretrvávania. Slovenskí kolonisti na Dolnej zemi nie sú v tomto zmysle výnimkou. Vysťahovalci sa spravidla v novom osídlení situovali v kompaktných slovenských enklávach a ich život bol úzko spojený s agrárnym dedinským prostredím, ktorý následne podliehal zmenám v inoetnickom spoločenstve a geograficky odlišnom prostredí (Botík, 2011: 16). Po regulácii nížinných plavných vodných tokov⁴ sa veľká časť rozľahlých močaristých pustatín zmenila na úrodnú pôdu a začal sa intenzívnejší rozvoj všetkých odvetví poľnohospodárstva, čo priaznivo vplývalo aj na materiálne postavenie kolonistov a ovplyvnilo aj ich hodnotové postoje vo vzťahu k pôde a zemi. „Vzťah k pôde a plodonosnému prostrediu Dolnej zeme sa stal ústredným motívom vari každého historika, publicistu, básnika a maliara, ktorí sa podujali vypovedať o týchto ľuďoch“ (Botík, 2011: 44 – 45).

Obrazy bohatej a plodnej rovinatej pôdy na Dolnej zemi, kam teda približne od konca 17. až do začiatku 19. storočia prichádzali i slovenskí kolonisti z Horného Uhorska, nachádzame už aj u starších autorov (literátov i historikov), a to nielen u tých, čo v tomto prostredí pôsobili, ale i u príležitostných cestovateľov. Ich opisy dolnozemských krajov, často v idylizovanej a idylickej podobe, sa usúvzťažňovali s biblickým toposom hľadania zaslúbenej krajiny. Oslavu Báčky ako zeme kanaánskej nachádzame napríklad u dolnozemského básnika Michala Godru (1801 – 1874).⁵ V prvej ekloge Požehnaná Báčka (*Beata Bacska*) z latinskej príležitostnej tlače *Carmen Pastorium* z roku 1841 velebí úrodné báčske polia:

Hojnosť žltej pšenice chváli pôdu; na nijakých poliach nerastie lepšia kukurica, najvzácnejší ovos z Báčky neustúpi ničomu, chvália ho kone. [...] V Paličí, v Dunaji a tiež v Tise vďaka kanálu nám plávajú do sietí ryby; vykrmené čriedy zalievajú najchutnejším mliekom Báčku; [...] Báčka je požehnaná zem, pre mňa druhý Kanaán!
(Brtáňová/Vaneková, 2018: 172 – 173)

⁴ Ján Botík uvádza dve takéto iniciatívy v druhej polovici 18. storočia v Banáte a v békešskej oblasti (Botík, 2014: 376), ale podobné regulácie vodných tokov boli i inde, napríklad v Báčke.

⁵ M. Godra od roku 1828 pôsobil na území dnešnej Vojvodiny: v Kulpíne, Novom Sade a potom i v Novom Vrbase.

Iný popredný dolnozemský národovec Leopold Branislav Abafi (1827 – 1883)⁶ v texte *Z dolnej zemi 20. Máje 1861*, uverejnenom v Pešťbudínskych vedomostiach, o dolnozemských lokalitách píše: „Na brehách ryboplodnej Tisy, kráľovského Dunaja, v bohatom Banáte, Báčke, úrodnom Békeši, Sabolči atď. sú osady naše obývané ľudom slovenským“ (Čelovský, 2010: 230).

V druhej polovici 19. storočia v békešsko-čanádskom regióne pôsobil aj intelektuál slovenského pôvodu Ľudovít Haan (1818 – 1891). Tento evanjelický kňaz, ale maďarský historik a spisovateľ (Demmel, 2016) hospodársky pokrok Békešskej Čaby ilustruje citátom z Piatej knihy Mojžišovej, 7. a 8. verš z 8. kapitoly: „Hospodin, Boh tvoj vedie ťa do dobrej krajiny, do krajiny kde je hojnosť pšenice a jačmeňa, vínnej révy a medu, do krajiny, kde nebudeš skrovne jesť chleba a nebudeš mať nedostatku“ (Haan, 1866: 41). Podobne aj ďalší historik tohto regiónu Michal Žilinský (1838 – 1925) miestnu úrodnú pôdu hodnotí ako „kananejskú“ (Žilinský, 1872: 19). Porovnávanie Dolnej zeme s biblickým Kanaánom u iných autorov má ďalšiu symbolicko-obraznú obdobu; etnograf Ján Čaplovič (1780 – 1847) o dolnozemských oblastiach hovorí ako o Eldoráde, podobne sa v encyklopédii *Rakúsko-Uhorsko slovom a obrazom* (1891) Báčka charakterizuje ako „skutočné roľnícke Eldorádo“ (Kmeť, 2012: 132).

Z príležitostných cestovateľov sa na slovenskú Dolnú zem, presnejšie do Békešskej stolice, dostal aj významný slovenský básnik Ján Kollár (1793 – 1852). Vo svojich *Pamätiach z mladších rokov života* v piatej časti *Cestovaní po Dolnozemsku v prázdninách r. 1812* opisuje svoju cestu na Dolnú zem a Békešskú stolicu nazýva „slovanskou Palestínou“ (Kollár, 1863: 188). Veľmi pôsobivo opisuje cestu do Nadlaku, kde si ojedinele všíma bohato zarodené vinice a ovocné stromy:

Cesta vedla přes utěšené a úrodné vinice. Den byl jasný a rosa perlila se ještě sluncem na listech révových a stromových. [...] Ovoce všelijaké mezi révovým se blyštělo. Asi v prostrěd cesty té přes vinice vedoucí stál morulkový čili meruňkový strom, z něhož mnoho zralých, velikých, červenožlutých morulí do jámy čili příkopu napadalo. (Kollár, 1863: 190)

Podobne toto územie hodnotí aj dolnozemský intelektuál a evanjelický kňaz v Békešskej Čabe a v Nadlaku Ondrej Seberíni (1824 – 1895): „Pekná je dolná zem, zvlášť koncom mája alebo počiatkom júna, keď zelené more obilia vlní sa hnané tichým vetríkom“ (Seberíni, 1996: 17). Takto tradovaný topos, kde sa vyzdvihuje plodnosť a krása Dolnej zeme, vedome či nevedome ovplyvňoval mnohé ďalšie tvorivé aktivity dolnozemských autorov, a to nielen v zmysle afirmatívneho

⁶ L. B. Abafi bol romantický spisovateľ, autor náboženských spisov a evanjelický farár v Slovenskom Aradáči (dnes v srbskej časti Banátu).

(a odvážime sa povedať i stereotypného) nadväzovania, ale i jeho vedomého popierania. Zrejme aj toto staršie vnímanie priestorov Dolnej zeme a geografického priestoru Panónskej nížiny ako bohatých, plodných a prosperujúcich krajov dopomáhalo k postupnému zrodu univerzálnych archetypálnych konceptov i symbolov zeme a roviny, čo sa v tesnej spojitosti s utváraním kolektívneho nevedomia transformovalo aj do umeleckej tvorby, ako to sprítomňuje i slovenský vojvodinský básnik Ján Labáth:

Je leto, to naše vojvodinské, to naše banátske leto s bujnou pšenicom a s bujarými citmi i myšlienkami v nedeľné odpoľudnie [...]. Všetade ticho: šumia len zlaté pšeničné klasy a prihovárajú sa zhovorčivé škovránky. A vtedy sa niečo vo mne rozochvelo v nádhernom súzvuku s celým tým širokým priestorom vôkol mňa, nado mnou a v *dedičnom nánose v podvedomí*. (Labáth, 1996: 69; zvýraz. Z. Č.)

Pritom tieto idealizované obrazy, inklinujúce často k stereotypným predstavám,⁷ disponujú aj určitou tvorivou potenciou – aktivujú hĺbkové vrstvy kolektívnej pamäti a účinkujú aj v sebaidentifikačnom procese daného národného spoločenstva. Významnú rolu v literárnom stvárňovaní imago loci u dolnozemských i vojvodinských Slovákov malo videnie regiónu a konkrétneho žitého priestoru (rovinnej dediny) a rurálneho prostredia. Obrazy roviny a vojvodinského nížinného prostredia sa dajú usúvzťažniť s literárnoteoretickým pojmom lokálneho koloritu. Najsústavnejšie sa poetikou rurálneho lokálneho koloritu v slovenskej vojvodinskej literatúre zaoberal literárny kritik Samuel Boldocký (1943 – 2015). Podľa neho lokálny kolorit je jednou z dominantných osobitostí slovenskej vojvodinskej poézie, predovšetkým staršej generácie povojnových básnikov, a pod ním rozumie: „charakteristické príznaky danej geografickej oblasti a jej obyvateľov v danom čase, výrazné a najčastejšie ľahko postrehnuteľné zvláštnosti daného kraja: jeho podnebia a prírody, zvykov, mentality, spôsobu života a obliekania, jazykové zvláštnosti a pod.“ (Boldocký, 2011: 37). Boldocký sa domnieva, že táto poetika nemá byť apriórne zaznávaná ako podradná, ale že k jej najlepším prejavom treba pristupovať hodnotovo nepredpojato a vedieť oceniť jej kvality a prínos do celoslovenského literárneho kontextu (Boldocký, 2011: 38). Pritom si uvedomuje, že súvisí s tradičným hospodárstvom slovenských vysťahovalcov, ktoré bolo agrárneho typu praktikované v rurálnom prostredí,⁸ pretrvávajúce v podobe

⁷ Tomu dosvedčujú mnohé písomnosti, kde sa o Dolnej zemi hovorí ako o močaristej, spustošenej a nehostinnej krajine (Botík, 2014: 373). Napríklad aj u J. Kollára okrem idylických obrazov nachádzame pasáže s veľmi kritickým až dešpektným postojom k navštíveným krajom na Dolnej zemi.

⁸ Ján Botík zdôrazňuje, že slovenské ostrovy na Dolnej zemi s prevládajúcim roľníckym zamestnaním v dedinskom prostredí sa spôsobom života veľmi nelíšili od materského etnického územia a ich

tradičného spôsobu výroby až do druhej polovice 20. storočia, ale v umeleckej tvorbe postupne s príchodom mladšej generácie básnikov v 60. rokoch už táto poetika nadobúdala príznak nemodernosti a anachronickosti.⁹

K archetypu zeme matky v poézii vojvodinských Slovákov. Aj keď sa archetyp v umeleckých a literárnych dielach môže využívať viacerými spôsobmi a mať rozličné funkcie, v tejto časti príspevku ho budeme sledovať predovšetkým cez obrazné pomenovania (metafory, prirovnania, symboly) v spojitosti s motívom zeme a roviny. Pri využívaní archetypu zeme nadväzujú slovenskí vojvodinskí básnici na staršie, v kolektívnej pamäti ukotvené idylizujúce obrazy vidieka, ktoré sémanticky vo veľkej miere korešpondujú s mýtickým naratívom o hľadaní a nájdení zaslúbenej krajiny – plodnej novej domoviny, priestoru bohatstva a blahobytu (Čížiková, 2023). Tento súbor tém a motívov vytvára jednu relatívne stabilnú tematickú zásobáreň, ktorá sa v symbolicko-obrazných básnických konkretizáciách mení v závislosti od konkrétnej básnickej poetiky.

Zvláštnosti a špecifiká regionálneho spôsobu života vojvodinských Slovákov evidujeme v literatúre aj skôr, ale sústavnejšie sa motívy roviny a agrárnej krajiny objavujú v básnickej tvorbe „rozsievačov generácií“ (Svetlík, 2007: 14) Juraja Mučajiho a najmä Paľa Bohuša a potom i u niektorých básnikov generácie moderných tradicionalistov, ako sú Andrej Ferko, Ján Labáth, Michal Babinka, Viera Benková (Svetlík, 2007). Michal Babiak sa domnieva, že pre túto staršiu generáciu básnikov „bola zem bodom apoteózy tunajšieho prebývania, fókusom oslavných, panegyrických citových výlevov [...], bola zem matkou životelkou, priestorom slobody, horizontom horizontov bytia i existencie“ (Babiak, 2011: 103).

V nadväznosti na motív putovania a zakotvenia vysťahovalcov na rovine popri Dunaji Andrej Ferko (1925 – 2011) v básni *Na ceste k novému domovu* anticipuje aj mýtické súvislosti spojené s obrábaním pôdy a jej plodnosťou: „Zem čierna sýtosť kryje, / treba jej vernú prácu prisahať, / rozhýbať silu, čo na nej hnije – / bude z nej dobrá nová mať“ (Ferko, 1985: 32). Motív zeme ako „dobrej novej mati“ môžeme prepojiť s učením Carla G. Junga, ktorý archetyp matky, okrem iného, spája s plodnosťou, úrodou, požehnaním a miestami ako sú

etnický a kultúrny vývin mohol relatívne nehatene prebiehať (Botík, 1995: 433). Treba pritom mať na zreteli, že osídlenci často začínali nový život na „holej lúke“ a prispôbovanie sa novým podmienkam nebolo všade rovnako úspešné a bez problémov, známe je historicky doložené trojnásobné sťahovanie sa slovenských osídlencov v Banáte zo Slovenského Bardánu do Ečky a následne do Kovačice.

⁹ Podľa slov spisovateľa J. Labátha opúšťanie tradičného rurálneho východiska aj v literatúre bolo spôsobené ideologicky a malo zhubný vplyv na zatlačenie tradície a kolektívnej pamäti vojvodinských Slovákov: „Po prerušení stykov so Slovenskom [...] a po náhlom zaniknutí (ľudovej) hmotnej kultúry, bolo treba zasiahnuť aj do sféry duchovnej: zatlačiť tradíciu, spustošiť kolektívnu pamäť“ (Labáth, 2005: 111). Aj keď autor uvedené časovo nedatuje, domnievam sa, že myslí na desaťročia po roku 1948.

(obrobené) pole, roľa, záhrada (Jung, 1997: 138 – 139). V motíve sýtoti sa u Ferka aktualizuje aj význam plodnej černoze živiteľky. Iný básnik staršej generácie, Ján Labáth (1926 – 2018), takto spomína na svoje básnické začiatky, kde sa vyčleňuje i jedna množina básní s rurálnymi motívmi: „Pred štvrtstoročím som napísal prvé básne. Vložil som do nich kus nášho poľa, časť našej dediny a osudu človeka, vystaveného víchrom času. Je v nich spona dvoch rodných krajov i krídla svetelného vtáka“ (Labáth, 2006: 93). U Labátha však táto inšpiračná základňa nemala prevahu nad formálnym modernistickým prístupom v jej stvárňovaní. Vo svojich prvotínach vedľa motívu starej a novej vlasti stvárňuje aj obraz húževnatej práce vysťahovalcov na plodnej černozi: „A brázdy rástli silou uragánu, / v kropajach potu, / v kropajach krvi / a rástli v obrov oráči skromní / bohatej / čiernej / zeme“ (Labáth, 1958: 10). V sukcesívnom trvaní od predkov k potomkom svoju generáciu nazýva tulácke deti: „Lež žijú ešte tulácke deti, / rovina šira dáva im silu / a južné slnce bronzovo farbí čelá. / Poslední prišli / dneska sú prví“ (Labáth, 1958: 11), čo v básni *Na Dolnej zemi* pripisuje tunajšiemu podnebiu: „To našim bujným, bohatým poľom, / napitým krvou, napitým potom, / tichučko zvonía pšeničné klasy (Labáth, 1950: 92). Častá prírodná scenéria poľa evokuje u Labáthovho lyrického subjektu sviatočnú, povznesenú náladu ako v básni *Na rovine*: „Sviatočná tichosť, / akoby v dakom obrovskom chráme, / iba čo počuť ako si dýcha / a zhára v kosi posvätnom plame – / možno i stone, / možno i vzdychá / matička naša / zem“ (Labáth, 2005: 22). Naznačená potencialita (časticou možno) neanuluje atropomorfovaný obraz zeme matky, v duchu modernistického prejavu posúva ho do nejednoznačných významových polôh (milienka, rodička?). Do podobných významových súradníc sa často dostáva aj rodná dedina: „Keď stíchli zvuky hurhaju, / ocelové kolesá prehltila hmla, / a tys' ma zovrela vo svojom náručí [...] a bol som šťastný, / kým ty si ležala vo svojom majestáte / spokojná / ako milovaná žena“ (Labáth, 1958: 14).¹⁰

Azda najtypickejšiu archetypálnu podobu zeme matky – rodičky nachádzame vo veršoch Paľa Bohuša (1921 – 1997). V básni *Zem* z debutu *Život a brázdy* (1943) je to ešte na úrovni relatívne jednoduchého prirovnania: „Zem vonia sýto ako peceň chleba, / je silná rodiť, čaká dvoje dlaní“ (Bohuš, 1997: 2), kým v rovnomennej básni zo zbierky *Listovanie v morušových listoch* (1985) sa už úplne stotožňuje so ženou – rodičkou:

Rodila potichu / na medzi vedľa cesty. // S trávou v zaťatých zuboch,
/ s vlasmi rozviatymi / po brázdach. // Mlčí už teraz / rosou spotená /

¹⁰ Obraz rodnej dediny, roviny sa aj v iných žánroch stotožňuje so ženou, napríklad v knihe Kamila Vyskočila (1925 – 2017) a Vladimíra Labátha (1922 – 1997) *Prikutí k brázdám* (1974). O rovine lokalizovanej „vôkol Dunaja a Tisy, zdobenej sriemskym vencom Fruškej Gory“, s pátosom hovorí ako o mladuče „večne mladej, zdravej a krásnej, po stáročia každý rok oplodnenej a každý rok odovzdávajúcej zo štedrého lona žirnej zeme bohaté dary do mozoľnatých sedliackych rúk“ (Vyskočil/Labáth, 1974).

trpezlivá mať [...] Zelenými zasnenými očami / do slnečného taniera
zadumane pozerá / plodením vyčerpaná zemička / mať. (Bohuš,
1985: 27)

Ako už zdôraznil Michal Harpáň, tematicko-motivický komplex zeme – roviny je najčastejšie objektom diania subjektu, ale „v procese vzájomného prepájania sa rovina výrazne nielen dynamizuje, ale v určitom zmysle zosubjektívňuje“ (Harpáň, 1999: 7). M. Harpáň v štúdiu *Básnické paradigmy panónskeho archetypu* ilustroval svojráznosť univerzálneho poznania slovenských enkláv na Dolnej zemi, ktoré sa do druhotného znakového systému literatúry transformuje obdobným spôsobom. Takéto videnie zeme, roviny v alegoricko-mýtckej podobe matky a rodičky nachádzame aj v iných literatúrach tohto nížinného podnebia.¹¹ K mýtckosti domova, zeme, roviny môžeme priradiť i „koncept mýtckej Panónie“, odkazujúci na spoločný multietnický priestor vojvodinskej literárnej scény v druhej polovici 20. storočia (Marčok, 2011: 14). Paľo Bohuš v eseji *Spoločná hruda Panónie*, napísanej pri príležitosti stretnutia vojvodinských spisovateľov rozličnej etnickej príslušnosti, hovorí „o existencii určitej spoločnej panónskej nite v súhrnnej vojvodinskej tvorbe“ (Bohuš, 1993: 130). Bohuš vychádza z nadnacionálneho konceptu literárnej tvorby, respektíve z určitej regionálnej príslušnosti autorov, ktorú tvarovalo geografické umiestnenie na priestor Podunajskej nížiny. Rovina, nížina sa u tohto básnika vyskytuje v jednoduchých vizuálnych a chromatických obrazoch („Akoby prevrátil / opitý hrniec s farbami, / niekto tu / dnes / po zemi rozlial / moju najhustejšiu / zelenú rovínu. / Tečie rovina / pod modrým nebeským mostom, / tečie tíšina / do zrenice slnka“ (Bohuš, 1985: 29)) a je objektom obdivu v svojráznych impresionisticko-hedonistických básňach typu *Hostina*: „V poli sa cítim / ako za vrchstolom [...] Z prevrhnutej koreničky / peľ sa rozsýpa, / soľou zeme si prisáľam / najmäkšiu striedku / uľahčenia“ (Bohuš, 1997: 23).¹² Postupne sa mu konkrétny priestor tuzemského domova Panónie mení na éterickú „nebeskú úvrať“: „Tam hore, / kde im len archanjeli / pomáhajú priať kone, / rozvážne chodia po úhore / moji dedovia. / Tam rajskou bazalkou im

¹¹ Pars pro toto spomenieme slovenského básnika z Rumunska Ondreja Štefanka (1949 – 2008); v cykle básní o domovine má nasledovné verše: „A rodička pod kopytom vzdychne, / schveje sa, zaplače zemehráčom v tele. / Hrotom prs rozkrája vzduch na oráčinu, / celá dopotí sa milovaním na hrudnatej duchne“ (Štefanko, 2007: 43; Harpáň, 1999: 12). Dagmar Mária Anoca podobné básnické motívy našla u rumunských aradských spisovateľov (Anoca, 2015: 101) a nachádzame ich aj u viacerých minoritných autorov, príslušníkov iných národov vo Vojvodine. Napríklad o význame mýtu a archetypu matky zeme v tvorbe vojvodinského rusínskeho básnika Mihajla Kovača (1909 – 2005) písala Ana Riman Simunović (Риман Симуновић, 2021: 288 – 297).

¹² Podobné obrazy roviny nachádzame aj u iných básnikov dolnozemskeho regiónu. Poetka Dagmar Mária Anoca (1951 – 2020) motív roviny tiež podáva ako obraz bohato naloženého stola a spája ho so sviatosťou: „široko rozprestretý stôl / obťažkaný darmi rúk a zeme, / sviatočný obrus vystretý od obzora k obzoru / pod holým hlbokým nebom, / pastva pre oči a reťaz pre srdce“ (Anoca, 2017: 9).

vonía / nebeská Panónia“ (Bohuš, 1996: 17), čím naznačuje duchovnú dimenziu svojho presvedčenia (Harpáň, 1999: 90 – 91). Na druhej strane zem, rovina ako existenčná báza tuzemského pobytu Bohušovi prináša životnú istotu a vyrovnanie, a to aj v konfrontácii so svojím zánikom: „Pokiaľ ma nezhodí moja čistá, / zo všetkých najvernejšia, / nebudem sa báť! [...] Zem moja ma podopierkou pokoja / podoprela odspodu, / nespádnem“ (Bohuš, 1978: 25 – 26), o čom sa zmieňuje aj Adam Svetlík: „Zem je istota, zmierňujúca a nivelizujúca sila, ktorá v tejto zbierke (*Sonáty pre sólo mlčanie a gajdy*, pozn. Z. Č.) po prvýkrát priviedla do rovnováhy emocionálny a myšlienkový svet básnického subjektu“ (Svetlík, 2007: 100). So smrťou (predkov) prepája zem i v ďalšej básni: „Na rozdiel od vlastných koní, / iba keď od roboty stihli, mi umierali oni, / do posledného dychu, ba aj potom ešte / slúžiac zemi matke“ (Bohuš, 1999: 10).

Archetyp matky môže mať kladné, ale i negatívne konotácie (Jung, 1997: 139). V poézii vojvodinských Slovákov sa archetyp zeme matky do extrémne negatívnych konotácií nedostáva, čo je aj pochopiteľné vzhľadom na ich skúsenostné pozadie. V prvotinách Michala Babinka (1927 – 1974) ešte prevláda mýtická paradigma zeme matky ako plodotvornej a životodarnej sily s ustálenými básnickými obrazmi mozoľnatých rúk, krvi a potu: „Rovina táto – matkou je našou, / Mozoľnaté ruky hladia ju už veku / A ona vpila – vášnivo, nemo – / Teplé cíčky potu, ktoré do nej tiekli“ (Babinka, 1979: 14). Babinka však, v duchu svojej analyticko-reflexívnej poetiky a expresívneho výrazu, takéto videnie zeme azda nevýraznejšie polarizuje v básni *Ľúbostný monológ*: „Prostitútka si ty nuž to je to [...] naničhodnica nemanželsky plodíš harmančeky / a vlčie maky“ (Babinka, 1981: 7). Paradoxne práve v takejto expresívno-vulgárnej optike sa nanovo aktualizuje archetyp zeme ako ženy (prostitútky, ničomnice, hriešnice), ktorá všetko podriaďuje svojej vášni – ako záruke plodnosti a pretrvania. Aj lyrický subjekt nakoniec zostáva pred ňou pokorený: „na ruky vezmem tvoju dušu poddajnú a hriešnu / výsmešne zvýsknem proti nebu / a zamknem ťa navždy ako hanumu / do temných komnát srdca“ (Babinka, 1981: 7).

Záverom. Archetypálne obrazy zeme matky/ženy v podstate nie sú naviazané na žiadne básnické smery a poetiky, sú v základoch ľudského myslenia, ako o tom hovoria kognitívne zamerané vedy. Spôsobom prezentácie a výrazovými prostriedkami najčastejšie patria k postupom symbolistického básnenia a ako také sa približne v poslednej štvrtine 20. storočia, v zmenených slohovo-typologických súradniciach, z tvorby slovenských vojvodinských básnikov postupne vytrácajú. Nakoľko je však tematicko-motivická zásobáreň prvkov rurálneho koloritu živá u vojvodinských básnikov, svedčí nielen generačne rozmanité zoskupenie autorov v Boldockého antológii poetiky rurálneho lokálneho koloritu *Rodiskom oprštenkovaní* (2010), ale i stopové nachádzanie uvedeného v novšej tvorbe viacerých básnikov. Jednaktých, ktorí uvedené významové súvislosti prehodnocujú,

ako napríklad Michal Ďuga (1951): „Aj môj starý otec sedliakom bol a nikdy / ani slovko / neriekol / aby pritom nespomenul zem // tú takú tmavú a takú plodnú ktorú ako / kvapky rosy / každodennej v dlaniach / svojich nosil“ (Ďuga, 2011: 42) alebo tých, ktorí budú do konca splácať dlh svojmu domovu, ako poetka Viera Benková (1939). Domov je pre ňu „koráb istoty“ a nie tak dávno napísala: „Na šticu poľnej nevädze sprchajú dni, / do hrachoviny močiarov ponárajú sa / malátne roky šestonedielky zeme“ (Benková, 2004: 43).

Literatúra

- Babiak, M. (2011). Cena básnického vzdoru. V M. Ďuga, *Pozrieť slnku do očí* (str. 98 – 108). Slovenské vydavateľské centrum.
- Boldocký, S. (2011). Neliterárne úskalia slovenskej literatúry vo Vojvodine. V V. Marčok (Ed.), *Zborník Matice slovenskej. Literárna veda* (str. 36 – 38). Matica slovenská.
- Botík, J. (1995). Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slovenský národopis*, 43, (4), 431 – 444.
- Botík, J. (2011). *Dolnozemskí Slováci*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Botík, J. (2014). Hlinené stavebné technológie v kolonizačnom prostredí podunajsko-panónskeho priestoru v 18. – 20. storočí. *Acta historica Neosoliensia*, 17, 372 – 385.
- Brtáňová, E., Vaneková, O. (2018). Dejiny slovenskej literatúry a srbská Vojvodina. Dva vojvodinské katechizmy a latinská ekloga Beata Bacska. *Slavica Slovaca*, 53 (3 – 4), 158 – 178.
- Čelovský, S. (2010). *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. MOMS Báčsky Petrovec.
- Čížiková, Z. (2023). Mýtický naratív sťahovania a domova v slovenskej vojvodinskej literatúre. *Slovenská literatúra*, 70 (6), 640 – 656.
- Demmel, J. (2016). Slovenský kňaz, ale maďarský spisovateľ. O Ľudovítovi Haanovi. V C. Catona, J. Demmel (Eds.), *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana* (str. 7 – 24). Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet.
- Frye, N. (1979). *Anatomija kritike*. Naprijed.
- Haan, L. (1866). Pametnosti Békeš-Čabánske. Horňánsky a Hummel.
- Harpáň, M. (1999). *O Paľovi Bohušovi*. Kultúra.
- Jung, G. K. (1997). *Archetypy a nevedomie. Výbor z díla II*. Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kmeť, M. (2012). *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov*. Vydavateľstvo Ivan Krasko.

- Labáth, J. (1950). Na Dolnej zemi. *Nový život*, 2 (3), 91 – 92.
- Labáth, J. (1996). *Zaviate šlapaje*. Kultúra.
- Labáth, J. (2005). *Odtadiaľ a kam?* Kultúra.
- Marčok, V. (2011). Je literatúra našich krajanov žijúcich v zahraničí skutočne naša? V V. Marčok (Ed.), *Zborník Matice slovenskej. Literárna veda* (str. 8 – 18). Matica slovenská.
- Pašteková, S. (2018). Mýtus a metafora v koncepciách vied o kultúre a umení. *World Literature Studies*, 10 (3), 176 – 182. https://www.sav.sk/?lang=en&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=28748
- Režná, M. (2016). Tematológia. V R. Mikuláš et al. (Eds.), *Podoby literárnej vedy. Teórie – Metódy – Smery* (str. 93 – 101). VEDA.
- Svetlík, A. (2007). *Poézia vojvodinských Slovákov v druhej polovici 20. storočia*. Kultúra.
- Vyskočil, K., Labáth, V. (1973). *Prikutí k brázdám: zo života Slovákov v Juhoslávii*. Matica Slovenská.
- Žilinský, M. (1872). *Děgepis Městečka Sarwaš a opis nyněgssích jeho poměrů*. Viktor Horňanský.
- Римар Симуновић, А. (2021). Мајка земља у ауторском миту Михајла Ковача. *Славистика*, 15 (1), 288 – 297.
- [Rimar Simunović, A. (2021). Majka zemlja u autorskom mitu Mihajla Kovača. *Slavistika*, 15 (1), 288 – 297]

Pramene

- Anoca, D. M. (2017). *Renesančný kruh*. Waldpress.
- Babinka, M. (1979). *Básne 1*. Obzor.
- Babinka, M. (1981). *Básne 2*. Obzor.
- Benková, V. (2004). *Žltá krajina, čierne drozdy*. Kultúra.
- Bohuš, P. (1985). *Listovanie v morušových listoch*. Obzor.
- Bohuš, P. (1993). *Eseje*. Obzor.
- Bohuš, P. (1997). *Jesenná minca*. ESA.
- Bohuš, P. (1999). *Ohňovzdorný heretik*. Kultúra.
- Đuga, M. (2011). *Pozrieť slnku do očí*. Slovenské vydavateľské centrum.
- Labáth, J. (1958). *Slnečné hodiny*. Kultúra.
- Labáth, J. (2006). *Letokruhy*. Kultúra.
- Kollár, J. (1863). *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára*. V *Spisy Jana Kollára, díl čtvrtý*. Nákladem kníhkupectví: I. L. Kober.
- Seberíni, O. (1996). *Dielo. Zväzok I*. Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.
- Štefanko, O. (2007). *Doma*. Vydavateľstvo Ivan Krasko/Vydavateľstvo ESA.

Зузана Чижикова

О АРХЕТИПУ МАЈКЕ ЗЕМЉЕ У ПОЕЗИЈИ ВОЈВОЂАНСКИХ СЛОВАКА

Резиме

Претежно рурална средина и аграрни начин живота словачких досељеника који су се од половине 18. века досељавали на територију данашње Војводине (Србија), оставили су неизбрисиве трагове у колективном и културном сећању њихових потомака. Област колективног несвесног се између осталог изражава у уметничком/књижевном стваралаштву и то путем симболичке и сликовне особености људског мишљења и размишљања. У поезији старије генерације словачких војвођанских песника ово се изражава кроз архетип земље/равнице као мајке, жене, родиље, плодишта. Обично се користе поступци персонификације и антропоморфизације, при чему се ова слика обично идеализује а често и сакрализује. Наведена митска праслика, повезана са култом плодне земље, обично има позитивне значењске конотације и у њој се понавља прастари митски архетип мајке – оне која дарује и обнавља живот. Семантички се овим архетипом изражава њихов близак и емотивно обојен однос према земљи, односно равници на којој војвођански Словаци устрајавају више од 270 година.

Кључне речи: словачка војвођанска поезија, Доња земља, архетип, земља, мајка

Zuzana Čížiková

ON THE MOTHER EARTH ARCHETYPE IN THE POETRY
OF THE SLOVAKIANS OF VOJVODINA

Summary

The collective and cultural memory of today's Slovaks in Vojvodina has been greatly shaped by the predominantly rural environment and agrarian way of life of their ancestors since their arrival to this area in the middle of the 18th century. This collective unconsciousness manifests itself, among other things, in artistic/literary creation through the symbolic and figurative nature of human thinking and reasoning. It is the poetry of the older generation of Slovak Vojvodina poets which illustrates the archetype of the land/plain as a mother, woman, giver, and nurturer. As a rule, the figures of personification and anthropomorphisation are used, this image usually being idealised and often sacralised. The aforementioned mythical image associated with the cult of the fertile land usually has positive connotations and repeats the ancient mythical archetype of the mother – the giver and restorer of life. Semantically, this archetype expresses their close and emotional relationship with the land, the soil, or the plain, where the Vojvodina Slovaks have been living for over 270 years.

Keywords: Slovak Vojvodina poetry, Lowland, archetype, earth, mother

Roman Gajdoš¹

Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-8756-5455>

VIZUALIZÁCIA SLOVENSKOSTI VO VÝSTAVNÝCH KONCEPTOCH PO ROKU 2000

Príspevok sa na podklade vybraných výstav pokúsi tematizovať a kriticky prehodnotiť vizuálne predstavy slovenskosti, ktoré dlhodobo konštruovali naše videnie nielen v kontexte výtvarného umenia, ale aj v rámci širšej sféry vizuálnej kultúry. Výstavy s touto tematikou, ktoré sa na Slovensku uskutočnili v posledných rokoch, výrazným spôsobom prispeli k chápaniu a preverovaniu konceptu slovenskosti, ktorý až do svojej súčasnej podoby zahŕňa prvky nacionalizmu, mýtizácie a národného sentimentu. Dodnes zaznamenávame výstavy s potvrdzujúcim charakterom tejto tendencie. Jednou z nich bola napríklad výstava Martina Benku, ktorá sa uskutočnila na Bratislavskom hrade v roku 2018 a ktorá fixovala národné stereotypy, pričom sa nesnažila o akékoľvek nastavenie súčasnejšej optiky. Naproti tomu zaznamenávame výstavy, ktoré spochybňujú všeobecne kanonizované predstavy o národe a jeho pridružených vizuálnych zobrazeniach a snažia sa skôr poukázať na skryté systémy odkazov a kódov, ktoré vytvárajú hybnú silu pre cirkulovanie a udržiavanie niektorých predstáv v spoločnosti. Túto tému v slovenskom kontexte otvorila najmä výstava *Slovenský mýtus*, ktorá sa na pomedzí rokov 2005 a 2006 uskutočnila v Slovenskej národnej galérii. Jej hlavným cieľom bolo vizuálnym jazykom poukázať na predstavy slovenskej spoločnosti o sebe samej. Kritické čítanie ľudových tradícií s ironickým nádychom zas aktuálne znova oživila výstava FOLK-LORE v Nitrianskej galérii v roku 2021.

Kľúčové slová: vizualizácia slovenskosti, nová muzeológia, autoobraz, výstava, folklór

V roku 2021 sa na internetovej stránke prestížneho časopisu *Journal of Visual Culture* objavila recenzia na publikáciu s názvom *Visualizing Fascism. The Twentieth-Century Rise of the Global Right* (Vizualizácia fašizmu. Vzostup globálnej pravice v dvadsiatom storočí, pozn. autora). Táto antológia podľa jej recenzenta

¹ roman.gajdos@truni.sk

analyzuje aspekty vizuálnych prejavov fašizmu v Nemecku, Taliansku a Japonsku, ale aj jeho menej známe podoby v Číne, Namíbii, Holandsku a na Slovensku (Antliff, 2021). Zostava krajín, v ktorých autori textov antológie sledujú etablovanie a potvrdzovanie fašistickej ideológie cez rôzne typy obrazov, ponúka čitateľovi nášho kontextu mentálny obraz toho, ako sme videní (alebo presnejšie, ako je určitá naša epocha videná) pohľadom zvonku. Takýto pohľad môže byť veľmi užitočný pre budovanie sebareflexie, pretože nie je zaťažovaný zainteresovaným prežívaním, politickou korektnosťou ani reprodukováním naturalizovaných naratívov, pričom má tendenciu byť nezaujateľný a z tohto dôvodu dokáže definovať mnohokrát novú optiku, s ktorou si domáci autori netrúfajú prísť. Štúdiu venovanú Slovensku napísal pre túto antológiu Bertrand Metton a pozostáva z precíznej analýzy obálok časopisu *Nová mládež*, mesačníka, ktorý bol vydávaný medzi rokmi 1939 a 1945 Hlinkovou mládežou a ktorý kopíroval propagandistickú ikonografiu nacistického Nemecka a prispôboval ju tradičnému katolíckemu kontextu (Metton, 2020). Z Mettonovho textu jasne vyplýva, že predstavy, ktoré mal západný svet o nás, boli zásadne odlišné od predstáv, ktorými naprieč niekoľkými desaťročiami disponoval (respektíve stále disponuje) slovenský národ.² A hoci sa sebaaprehodnocujúce tendencie za niekoľko posledných desaťročí stali v našom kontexte bežnou praktikou rovnako na poli histórie (napr. Hruboň et al., 2021), sociálnej antropológie (Buzalka, 2021) ako aj na poli výtvarného umenia³, reprezentatívny obraz o sebe, ktorý vysielame do svojho okolia, môže byť stále diametrálne odlišný od toho, ako nás vidia ostatní, čo koniec-koncov potvrdila aj samotná spomínaná publikácia. Ide tu o klasické napätie medzi heteroobrazom a autoobrazom, teda spôsobom, ako nás vidia druhí a spôsobom, ako vidíme sami seba. Naprieč rôznymi humanitnými disciplínami sú obidva typy obrazov chápané ako mentálne konštrukcie, ktoré sú na jednej strane tesne previazané a vzájomne podmienené, na strane druhej úzko napojené na stereotypné zobrazovania, ponúkajúce nivelizované videnia sveta. Eva Krekovičová v publikácii *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike* sumarizuje antropologické prístupy k chápaniu stereotypov a dodáva, že rovnako ony, aj auto- a heteroobrazy sú závislé na vymedzení skupín my (naši) a oni (cudzí). Akokoľvek protikladne takéto vymedzenie môže znieť, antropológovia zdôrazňujú, že tieto kategórie sú rovnako tak selektívne, ako aj vzájomne previazané. Ich spoločnou podmienkou je však vždy vzájomné porovnávanie a definovanie odlišností (Krekovičová, 2005:10). Ako príklad uvádza autorka stereotypný obraz Slováka – pastiera, ktorý z pôvodného heteroobrazu susedných národov (najmä Čechov a Maďarov) prešiel z dôvodu nedostatočnej sebaidentifikácie procesom

² Ide tu najmä o snahy z 90. rokov, ktoré sa za podpory vtedajšieho premiéra Vladimíra Mečiara snažili rehabilitovať a oslavovať postavu Jozefa Tisa, ako aj ideové dedičstvo slovenského štátu.

³ Napr. výstava *Sen # skutočnosť*, uskutočnená v Slovenskej národnej galérii v roku 2017, alebo výstava *A je tu zas*, ktorú zrealizovala bratislavská Kunsthalle na prelome rokov 2016 a 2017.

stotožnenia a dnes funguje v pozícií autoobrazu, napriek faktu, že Slováci, podobne ako mnohé iné národy, boli národom roľníckym (Krekovičová, 1994: 139 – 152).

Cieľom tohto príspevku je na príklade troch výstav, ktoré boli na Slovensku uskutočnené po roku 2000, ukázať nielen vizuálnu podobu určitých autoobrazov - predstáv slovenskosti, ale hlavne to, ako sú tieto predstavy preverované, kritizované, spochybňované alebo utvrdzované cez inštitucionálne mechanizmy galérií. Samotný termín slovenskosť budem v texte chápať ako súbor vizuálnych predstáv založených na priesečníku folklóru a ľudovej tradície, spojených sentimentálnym ruralizmom a nacionalizmom, ktoré smerujú k utvrdzovaniu (mnohokrát fiktívnych a skreslených) národných špecifik.⁴ Ako východisko takéhoto chápania mi slúži najmä práca Hansa Beltinga, ktorý vo svojej knihe *Němci a jejich umění* (2019) hľadá odpovede na otázku, či existuje niečo ako čisto nemecké umenie a s čím je spojená tendencia, na základe ktorej sa Nemci snažili vymedzovať a špecifikovať svoje výtvarné umenie voči svetu prakticky od romantizmu. Belting vlastné tézy prístupu k nemeckému umeniu definuje takto:

Má analýza se nebude zaměřovat na otázku jak německé bylo německé umění, ale spíše na to, co jsme jako národ viděli v odrazu zrcadla našeho vlastního umění a jak tento odraz reprezentuje způsob, jímž jsme rozvíjeli vnímání své vlastní historie. (Belting, 2019: 54)

Toto rozvíjanie vnímania vlastnej histórie cez umenie a vizuálne obrazy bolo podľa Beltinga mnohokrát spojené s myšlienkou presadzovania národného mýtu.

Otázkou, ktorá taktiež stojí v centre záujmu tohto textu, je, ako tieto autoobrazy cirkulujú v spoločnosti a ako sú spoločensky akceptované a udržiavané v kolektívnej imaginácii vďaka kultúrnym inštitúciám, ktoré ich nielen ukazujú, ale takmer vždy zo svojej pozície aj komentujú, kritizujú či posväcujú. Slovom, zaujímajú určité stanovisko a diváka situujú do určitej pozície. Súčasný stav takéhoto skúmania výstavných praktík a ideologických motivácií v pozadí výstavnej činnosti vychádza z diskurzu novej (alebo kritickej) muzeológie, ktorá zhruba od 80. rokov ponúka nástroje, vďaka ktorým narastá presvedčenie, že „muzeologické praktiky nie sú neutrálnym jazykom, ktorý umožňuje jednoduché vystavovanie predmetov, ale sú inštitúciou, politickým/ideologickým aparátom šírenia určitých poznatkov, informácií a širších názorov na svet“ (Orišková, 2006: 11). Mária Orišková v úvode knihy *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum* (viac pozri Orišková, 2006: 11 – 54) poukazuje na to, že ideologické a mocenské hľadisko sa najmä vďaka silnému vplyvu postštrukturalizmu stalo dominantným spôsobom nazerania na praktiky vystavovania v kultúrnych inštitúciách a súčasne popisuje aktuálne pohľady na inštitúciu múzea nasledovne:

⁴ Podrobne spracovanú antropologickú analýzu tohto fenoménu predstavuje publikácia Juraja Buzalku s názvom *Postsedliaci* (Buzalka, 2023).

V tomto teréne sa potom objavilo množstvo kritických perspektív, odhaľujúcich či demaskujúcich zavedené rituály, rôzne ideologické konštrukcie a stereotypy (ako rasa, rod, trieda, náboženstvo, etnicita). Tu sa tiež ukázalo, ako múzeum – tento moderný európsky vynález z konca 18. a začiatku 19. storočia – účinne a presvedčivo konštruuje a perpetuuje spoločenskú/kultúrnu realitu. Je nesporné, že múzeum ako spoločenská inštitúcia je neobyčajne vplyvným a mocným médiom, ktoré nielenže disponuje určitými arte/faktami a výstavnými, inscenačnými vizuálnymi technológiami, ale aj dlhodobo utvára identity a legitimizuje všeobecne uznané „pravdy“.
(Orišková, 2006: 12)

Z tohto dôvodu je nevyhnutné si pripomínať, že akákoľvek forma auto-alebo heteroobrazov nielenže nemusí byť objektívna vďaka stereotypným skresleniam, na hranici ktorých stojí, ale najmä vďaka tomu, že tieto obrazy sú nám vždy predkladané a ukazované niekým a v určitom kontexte. V najrozličnejších humanitných odboroch sa bežne hovorí o kultúrnej pamäti, kolektívnej alebo sociálnej pamäti ako o niečom, čo predstavuje spoločne zdieľanú skúsenosť, na základe ktorej sa formujú kolektívne hodnoty a presvedčenia. Jan Assmann v nadväznosti na práce Ervinga Goffmana a Maurica Habelwacha zdôrazňuje rozdiel medzi individuálnou a kolektívnou pamäťou:

Z perspektívy individua paměť vystupuje jako aglomerát, který vzniká z účasti jedince na pluralitě skupinových pamětí; z perspektívy skupiny se jeví jako otázka distribuce, jako vědění, které skupina rozdělí uvnitř sebe, t. j. mezi své členy. (Assmann, 2001: 37)

Rovnako je však dôležité hovoriť o tom, že práve inštitúcie, ktoré nám túto pamäť dominantne sprostredkujú a ktoré od 80. rokov boli/sú podrobené kritickému preverovaniu (napríklad v podobe spomínanej novej muzeológie), sa výrazným spôsobom podieľajú na tom, že to, čo bežne nazývame kultúrnou pamäťou, je skôr systémom učenia, a teda distribúciou a rozdeľovaním vedenia. Susan Sontagová o kolektívnej pamäti uvažuje ako o výbere - faktov, obrazov, dejinných situácií, o ktorých sa spoločnosť rozhodla premýšľať, prípadne vyhlásila, že sa o nich premýšľať rozhodla, a dochádza k záveru, že „nic takového jako kolektivní paměť však přísně vzato neexistuje a patří to do stejného rodu falešných představ jako kolektivní vina. Existuje však kolektivní výuka“ (Sontagová, 2011: 78).

O kontexte vystavovania ako de facto politicky ideologického mechanizmu uvažuje vo svojej práci aj Tony Bennett, ktorý v nadväznosti na prácu francúzskeho

filozofa Michela Foucaulta zdôrazňuje pri kreovaní výstav uplatňovanie mocenských praktík spojených so systémom skrytého dozerania a výchovy: „Múzeá a galérie a občas aj výstavy hrali kľúčovú úlohu pri formovaní moderného štátu a stali sa základom jeho koncepcie, medziiným ako súbor kultúrno-výchovných organizácií“ (Bennett, 2006: 132).

Na nasledujúce analyzované výstavy je preto z týchto dôvodov potrebné nahliadať ako na systém ukazovania a predvádzania. A hoci všetky tri ponúkajú autoobrazy odkazujúce na rovnakú tému (niekedy, ako v prípade Cypriána Majerníka či Ľudovíta Fullu alebo Martina Benku dokonca prostredníctvom tých istých diel), vo svojej finálnej podobe pôsobia natoľko rozdielne, ako západná predstava o slovenskosti v porovnaní s tou našou.

Slovenský mýtus – návod, ako sa vyrovnat' so sebou samým. Výstava Slovenský mýtus sa uskutočnila v Slovenskej národnej galérii na prelome rokov 2005 a 2006 a dodnes patrí v rámci tejto inštitúcie k pravdepodobne najdiskutovanejším výstavným projektom po roku 2000. Jej cieľom bolo spodobenie slovenskosti, predstavenie vlastnej tváre, vlastnej podoby tak, ako sami seba vidíme (Hrabušický et al., 2006: 7). Zároveň chcela táto výstava analyzovať samotný pojem slovenského mýtu, „zistiť, čo vlastne rozumieme týmto pojmom, čo si môžeme pod ním predstaviť, z čoho pozostáva takáto predstava či predstavy a čo je možné z týchto predstáv vizualizovať a čo skôr textualizovať“ (Hrabušický et al., 2006: 7).

Názov výstavy vychádza z práce Jana Abelovského, ktorý od 80. rokov používa spojenie slovenský mýtus na označenie nie racionálneho, ale spirituálneho utiekania sa k mýtickej minulosti národa, pretože úplná absencia štátnej existencie národa viedla v politických predstavách k zbaveniu sa vlastnej histórie v rámci Uhorska z dôvodu, že dejiny uhorského štátu boli chápané len ako dejiny útlaku národa a bolo preto nevyhnutné vytvoriť mýtický model, ktorý by toto prázdne miesto vyplnil (Abelovský, 2006: 10).

Hneď v úvode katalógu upozorňuje Aurel Hrabušický, jeden z kurátorov výstavy, na riskantnosť tohto počinu, pretože predpokladá, že takýto typ výstavy môže vzbudiť „nežiaduce ideologické a politické očakávania“ (Hrabušický et al., 2006: 7). Podobné hodnotenie výstavy ako kontroverzného projektu zaznelo aj v recenzii výstavy, ktorá vyšla v časopise Dart (Gregorová, 2005: 1 – 2). Autori oboch textov hovoria o určitej kontroverznosti, ktorá je s touto témou spájaná, pretože sa prakticky nedá pozitívne vymedziť. Sebareflexia je totižto vždy spojená s vytesnenými myšlienkami či udalosťami, ktorých opätovné vyvolanie môže byť značne nepríjemné.

Výstava sa uskutočnila v spolupráci so Slovenským národným múzeom, a preto aj jej rozsah presiahol priestory Slovenskej národnej galérie.⁵ Dôležitým

⁵ Druhá časť výstavy sa odohrávala v priestoroch Slovenského národného múzea v Bratislave na

prvkom bolo zaradenie neumeleckých artefaktov etnografického charakteru a rozšírenie tak referenčného poľa výstavy do širšej sféry vizuálnej kultúry.

Späťosť s tradíciou a ľudovým umením bolo totiž v procese vytvárania vizuálnej identity základným pilierom, a tak sa i hudobné nástroje, pracovné nástroje, kroje a ďalšie artefakty ľudovej kultúry (hrable, džbány, fujary...) prezentovali rovnocenne popri dielach vysokého výtvarného umenia. (Blahová, 2021: 51 – 52)

Výstava bola členená na niekoľko tematických sekcií, ktoré boli z dôvodu prehľadnosti vsadené do jednotlivých sál, pričom každá sála sa snažila obsiahnuť určité modelové atribúty či vlastnosti slovenskosti. Názvy konkrétnych sekcií (z ktorých niektoré predstavovali tie najštandardizovanejšie kliše: *Plebejský národ – prežiť vďaka práci – tisícročná včela*, *Slovenská rodina – svätá rodina*, *Nábožný a bohobojný ľud* a iné) sprevádzali dobové texty napísané samotnými výtvarníkmi či kunsthistorikmi a napriek opakovanému zdôrazneniu polohy nezaujatosti zo strany kurátorov vytvorili tak pre diváka predom premyslený rámec, aby ho viedli do špecificky pripraveného prostredia.

Z viacerých miest Hrabušického textu v katalógu výstavy je citeľná akási zvláštna potreba vymedzovania sa voči publikácií s názvom *Mýty naše slovenské*, ktorá vznikla v ten istý rok z potreby sprostredkovať širšej verejnosti fakty podliehajúce spoločensky skreslenej alebo mytologizovanej podobe. (Krekovič et al., 2005). Hrabušický ju popisuje ako prehliadku „čara zbavených mýtov“, ktorá mýtický model „porovnáva s overenými faktami, čím demaskuje jeho pozadie a historickej pravde sa tak učíní zadosť“ (Hrabušický et al., 2006: 30) a následne na viacerých miestach hovorí o vedomom vyhýbaní sa interpretáciám historických mýtov v rámci výstavy (Hrabušický et al., 2006: 7). Ako som však spomenul na predchádzajúcich stranách, v diskurze kritickej teórie múzea je pozícia nezaujatosti či vedome odmietanej interpretácie prakticky vylúčená. Mária Orišková v tejto súvislosti hovorí o samotnej histórii ako o problematickom pojme, pretože

[...] historické rozprávanie je vždy interpretáciou. Zdanlivo nestranný či objektívny prístup je totiž dlhodobou fikciou, rovnako historiografie, ako muzeografie či muzeológie. Žiadne praktiky nie sú nevinné a akékoľvek usporiadanie, klasifikácia či používané pojmy sú politické/inštrumentálne. (Orišková, 2003: 201)

Napätie medzi snahou kurátorov zostať v nezaujatej pozícii a reálnou nemožnosťou takéhoto stanoviska⁶ dobre ilustrovala sekcia s názvom *Nábožný*

Vajanského nábreží.

⁶ <https://www.sme.sk/c/2543753/rozpacity-pokus-o-pribeh-na-slovensku-temu.html>

a *bohobojný ľud*, kde sa na jednom mieste (okrem iných) stretli obrazy Štefana Straku a Karola Ondreičku,⁷ reprezentantov tradične orientovaného, ľudovo-žánrového maliarstva s nacionalistickou dikciou (Abelovský/Bajcurová, 1996), s ranými, k slovenskej dedine ostro kritickými maľbami Cypriána Majerníka z roku 1934⁸ – *Procesia* a *Pozdvihovanie*. V priestore sa nachádzali náhrobné kríže z okolia Detvy, ktoré dokazovali širšie prepojenie náboženskej ukotvenosti slovenskej dediny s vizuálnou kultúrou a celá sekcia bola rámovaná citátom Jána Abelovského:

Náša novodobá žánrová maľba v línii Benkových súdežcov i priamych pokračovateľov bola v tej či onej miere zaťažená tými najskrytejšími národnými komplexmi, prostomyseľnými naivnými historickými predstavami, morálnymi regulami, prežívajúcimi v duchovnom povedomí nášho národa vlastne až podnes. Táto príťaž bola jednou z hlavných príčin zvláštnosti našej nacionalistickej moderny, jej výnimočnosti oproti európskym vzorom, no rovnako i jej neoddiskutovateľnej provinčnosti. (Abelovský, 1984; cit. podľa Hrabušický et al., 2005: 166)

Akokoľvek sa kurátori snažia byť nezaujatí, nevyhnutne vytvárajú pre diela kontext, ktorý rámuje ich čítanie. Norman Bryson poukazuje na skutočnosť, že kontext nie je niečo, čo by sme nachádzali, ale naopak, niečo, čo aktívne robíme: „Je treba zdôrazniť, že „kontext“ není nikdy prirodzene daný: je to niečo, čo vytvárame, ať už jsme diváci Salónu, nebo historici umění, pracující ve svých vlastních institucionálních kontextech“ (Bryson, 2005: 284).

Ak sa teda kurátori Slovenského mýtu pokúsili vytvoriť historické rozprávanie prostredníctvom ilustrácie vybraných mytologických tém (Kopernická, 2006) bez vedomia patričnej reflexie, výstava FOLK LORE, ktorá sa uskutočnila v Nitrianskej galérii v roku 2021, sa od začiatku snažila o kritické čítanie ľudových tradícií a zaujatie stanoviska ironického komentára.

⁷ Straka vo svojich dielach perpetuoval národný mýtus tým, že poukazoval na neoddeliteľnosť slovenskosti a katolicizmu najmä cez postavy patriarchálnych starcov, zatiaľ čo Karol Ondreička pracoval s tendenčnou symbolikou inšpirovanou klasickými vzormi európskeho maliarstva (Abelovský/Bajcurová, 1996: 321 – 325)

⁸ Samotní kurátori na tomto mieste hodnotia Majerníkov maliarsky prístup ako zriedkavo kritický a subverzívny (Hrabušický, 2005: 226), pretože jeho špecifikum spočívalo nielen v dobovo aktuálnom maliarskom jazyku, ktorým dokázal podporiť svoje kritické stanovisko k zobrazovaniu zvyklostí slovenskej dediny, ale aj v presvedčení, že národný námet, ktorý tak urputne bránili Benkovi nástupcovia, už nemá právo na život. Pravdepodobne preto, že študoval v Prahe, kde aj zostal, ponúkal tento autor vo svojej tvorbe skôr perspektívu heteroobrazu slovenskosti, ktorá disponovala len malým rešpektom k ľudovým tradíciám. Ak zobrazoval slovenskú dedinu, robil to z pozície kritiky voči dvojitej morálke, falošnej pobožnosti, alkoholizmu či násiliu.

FOLK LORE alebo... najväčší nepriatelia Slovákov sú - Slováci. Na rozdiel od Slovenskej národnej galérie, ktorá má štatút vrcholnej zbierkotvornej, vedecko-výskumnej a kultúrno-vzdelávacej inštitúcie, je Nitrianska galéria v pôsobnosti kraja. Domnievam sa, že toto, možno na prvý pohľad lapidárne vymedzenie evokujúce známu problematiku vzťahu centra a periférie, bolo jedným z faktorov, ktoré prispeli k odvážnejšiemu uchopeniu témy zo strany kurátorky. Barbora Kurek Geržová nebola pri pripravovaní koncepcie výstavy zviazaná názormi širšieho a v porovnaní so *Slovenským mýtom* aj značne staršieho kurátorského kolektívu. Tlak a očakávania vyvíjané na mienkotvornú inštitúciu spojené s obavou, že takýto projekt môže znovu prebudiť kolektívne vpísaný pocit krivdy či nežiaduce národnáriky motivované emócie, tu bol eliminovaný geografickou lokalizáciou galérie. A hoci je v tejto výstave téma preverovania tradícií a utvárania národnej identity zredukovaná na jej folklórne prejavy v tvorbe výtvarných umelcov, radikálne preveruje niektoré vizuálne stereotypy, ktoré sa nám práve vďaka folklóru stali naturalizované. Na rozdiel od bratislavskej výstavy si hneď v úvode katalógu Kurek Geržová kladie za cieľ kritické prehodnotenie tvorby autorov, ktorí sú vo svojej tvorbe inšpirovaní fenoménom folklóru: „Ide o kritické čítanie ľudovej tradície a jej reflexiu v širších historických, sociálnych a spoločenských súvislostiach“ (Kurek Geržová, 2021: 7). Výstava tak nanovo prehodnocuje zakódované stereotypné uvažovanie o tradičnej ľudovej spoločnosti, postavenie ženy a muža v nej, a to prostredníctvom modelových diel domácich autoriek a autorov 20. a 21. storočia, s dôrazom na súčasnosť. So samotnou témou folklóru sa kurátorka nesnaží pracovať neutrálne, ale plne si uvedomuje ideologickú idealizáciu a inštitucionalizáciu, ktorá zmenila autentický fenomén folklóru na folklorizmus.⁹

Kurátorka si bola zjavne vedomá toho, že každé videnie a interpretácia sú ukotvené v čase, v ktorom vznikajú, a perspektíva nazerania na akýkoľvek fenomén je tak podmienená aktuálnou pozíciou toho, kto sa pozerá, pretože, ako píše v katalógu výstavy, „interpretácia folklórnej tradície je neukončený proces podliehajúci dobovým premenám. (Kurek Geržová, 2021: 7)

Jeden zo základných rozdielov medzi oboma výstavnými projektami spočíval v tom, že zatiaľ čo *Slovenský mýtus* v SNG sledoval danú tému cez diela

⁹ Zatiaľ čo folklór je v odbornej literatúre chápaný ako autentické ľudové umenie, folklorizmus je jeho transformácia a štylizácia (Hlôšková, 2005: 16 – 17), druhotné spracovanie rozmanitej kvality nezriedka prepojené s komerciou a gýčom (Krekovičová, 2005: 92). Tento termín do národopisu oficiálne zaviedol nemecký národopisec Hans Moser v roku 1962 a opisuje ho ako „...zprostředkování a předvádění lidové kultury z druhé ruky“ a ako príklady uvádza cestujúce súbory s ľudovými piesňami, predstavenia komercializovaných tancov, krojované sprievody pre turistov či štylizované alebo vymyslené zvyky prezentované v rozhlase a televízii (Bausinger, 1970: 217).

a optiku modernistických maliarov a tvorba súčasných umelcov bola zahrnutá len v záverečnej sekcii s názvom *Slovenský mýtus a súčasné umenie*, dominantu výstavy FOLK LORE predstavovala tvorba súčasných autorov, vysporiadavajúcich sa s fenoménom folklóru nielen ako s výtvarnou témou, ale aj ako s témou výrazne presahujúcou do spoločenskej sféry. Položením dôrazu na prezentáciu súčasného umenia sa kurátorke podarilo vytvoriť rámec, cez ktorý boli diela modernistických maliarov prehodnotené aktuálnymi diskurzami. Toto nastavenie ukázalo, ako sú stereotypy uchovávané vo folklórnych tradíciách naturalizované do takej miery, že sa stávajú neviditeľné a dodnes spoluvytvárajú naše presvedčenia a hodnoty. Väčšina diel sa totižto k téme stavia kriticky a odhaľuje vo folklórnych tradíciách nerovné postavenie žien a ich diskrimináciu, skrytú xenofóbiu či šovinizmus.¹⁰

Podobne ako bratislavská výstava, aj FOLK LORE bol delený do tematických sekcií, ktorých názvy však boli privlastnením si jednotlivých prísloví, ktoré v roku 1897 zozbieral folklorista, básnik a prozaik Adolf Peter Záturský do zbierky s názvom *Slovenské príslovia a porekadlá a úslovia* (vyšla v zlatom fonde denníka SME) a ktoré pri podrobnom čítaní nemilosrdným spôsobom obnažujú patriarchálno-diskriminačné tradície slovenskej dediny.¹¹

Pri porovnaní so *Slovenským mýtom* sa ukazujú aj ďalšie rozdiely v uchopení obrazu slovenskosti a jeho následným predložením divákovi. *Slovenský mýtus* obsahoval sekciu s názvom *Ženský princíp*, ktorá bola predpokladateľne vyplnená hlavne ikonickými dielami Mikuláša Galandu a Ľudovíta Fullu a sumarizovala domácu romantizujúcu tradíciu pohľadu na ženu. Jeden z Fullových obrazov s názvom *Slovenská nevesta* z roku 1947 bol prítomný aj na nitrianskej výstave, kde však bol konfrontovaný s rovnomenným obrazom Jany Želibskej, na ktorom autorka aktuálnym jazykom umenia 60. rokov poukazuje na vnímanie ženy ako sexuálneho objektu¹². V tesnej blízkosti Želibskej obrazu ukazuje Fullova *Slovenská nevesta* stereotypy, ktoré jej autor nedokázal pri vnímaní ženy prekročiť.¹³ Na výstave FOLK LORE tak postava nevesty nie je chápaná v pozícii romantizujúcej krásy, ale je chápaná ako erotizovaný objekt. Podobne napríklad čepiec, ktorý sa v *Slovenskom mýte* vyskytuje ako etnografický prvok dokresľujúci kolorit typického

¹⁰ Z tohto dôvodu je aj v podnázve použitý citát z drámy Ivana Bukovčana *Kým kohút nezaspieva*.

¹¹ Najprv fara, potom Mara.; Žena je len večeť oproti mužovi.; Krivda má dlhú pamäť.; Akí sme, takí sme – naši sme a i.

¹² Nvesta je na tomto diele zobrazená znakovým jazykom v „provokatívnom geste rozťahnutých nôh so zdôraznením erotogénnych zón, intímnych častí tela, akými sú prsia a vagína, ktorú zredukovala na symbol kosoštvorca s umelými kvetmi symbolizujúcimi panenstvo a nevinnosť“ (Kurek Geržová, 2021: 29). Vďaka mašli, ktorá bola umiestnená miesto hlavy, je tu žena vykreslená ako darček pre muža, pričom ďalšie symboly (kvetinový ornament, ružové srdce, ružové záclony) taktiež odkazujú k moci a kontrole zo strany muža.

¹³ Fulla v tomto obraze na pozadí centrálnej figúry využíva symboly maselnice, kolísky a kolovrátku, ktoré predstavujú atribúty situujúce ženu do pomerne presne vymedzeného rámca domácnosti a poslušnosti.

slovenského vizuálu, sa na nitrianskej výstave stáva nástrojom kritiky stereotypne vnímaného statusu žien.¹⁴

Nielen týmito príkladmi ukázala výstava FOLK LORE nevyhnutnosť prehodnotenia, spochybnenia či rozrušenia niektorých naturalizovaných predstáv prameniacych z folklórnej tradície.

Martin Benka a fixovanie zafixovaných predstáv. Takmer ročná výstava Martina Benku na Bratislavskom hrade sa uskutočnila na prelome rokov 2018 a 2019. Jej organizátorom bolo Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, ktoré sa rozhodlo pri príležitosti 130. výročia Benkovho narodenia prezentovať najvýznamnejšie diela z jednotlivých časových období jeho tvorby. Pri analýze tejto výstavy je dobre viditeľné, ako sa dokáže inštitúcia múzea podieľať na konzervovaní určitého typu autoobrazov. Benkova maliarska heroicko-monumentalizačná štylizácia života a mýtov rodnej zeme (Abelovský/Bajcurová, 1996: 303) je dokonca aj v predstavách laikov natoľko usadená, že modeluje našu predstavu slovenskosti, akokoľvek by bola nepresná a skreslená. Tieto obrazy sa už takmer sto rokov nenápadne spolupodieľajú na kreovaní našej národnej identity a za ten čas vytvorili hlboko v našom vedomí sedimenty, ktoré je ťažko odstrániť, pričom ich presahy môžeme sledovať aj v súčasnom politicko-spoločenskom dianí.

Výstava svojím chronologickým scenárom a neproblematizovaním Benkovej tvorby akceptovala všetky klišé viažuce sa k jeho dielu.¹⁵ Národnobuditeľský a nacionalistický charakter, ktorý bol v čase vzniku jeho diel neodmysliteľný a dokonca nadradený akýmkoľvek progresívnym maliarskym snaženiam, tu nebol nahradený žiadnou z aktuálnych myšlienkových pozícií, ktoré by dokázali prehodnotiť jeho dielo očami súčasnosti. Benkova tvorba z rokov 1940 – 1970 je v sprievodnom texte výstavy charakterizovaná takto: „Krajina ustúpila dominujúcej idealizovanej a romantizujúcej ľudskej postave – fyzicky krásnej a duševne ušľachtilej. Benkove postavy nemajú výrazné individuálne portrétné črty, no muži vždy odrážajú racionálnu a ženy citovú zložku osobnosti.“

Avšak dôležitejšie ako samotné čítanie Benkovho diela bol takmer posvätný priestor, ktorý tvorcovia výstavy pre jeho obrazy vytvorili. Carol Duncan v texte *Múzeum umenia ako rituál* hovorí o podobnosti medzi chrámami a múzeami.

¹⁴ Vedľa seba sa tu ocitol obdiv k slovenským reáliám vizualizovaný v portréte Važeckej nevesty Jana Hálu a dielo Jarmily Mitříkovej a Dávida Demjanoviča zo série Múmie, ktoré predstavujú krojované portréty umrlcov. Lebký týchto portrétovaných Slovákov a Sloveniek môžu okrem iných čítaní odkazovať k zakonzervovanosti v čase, anachronickosti a umŕtveniu (Kurek Geržová, 2021: 92).

¹⁵ Tento spôsob uvažovania vyznieva o to paradoxnejšie, že Slovenské národné múzeum spolupracovalo v roku 2005 so Slovenskou národnou galériou pri organizovaní výstavy *Slovenský mýtus*, kde v úvodnej miestnosti figuroval oproti Benkovým obrazom *Žena s dieťaťom* a *Detvanec s fujarou* z roku 1953 portrét *Jána Francisciho ako kapitána slovenských dobrovoľníkov (1849 – 1850)* od Petra Michala Bohúňa. Hneď pri vstupe do expozície tak bola načrtnutá nejednoznačnosť, ktorú táto téma v sebe nesie.

Praktiky, ktoré sa v oboch odohrávajú, majú rituálny charakter, a to aj napriek faktu, že na prvý pohľad reprezentujú tieto dva priestory diametrálne odlišné predstavy o svete – múzeum sekulárnu predstavu a chrám jej náboženskú verziu. „Predpokladá sa,“ píše Carol Duncan, „že rituálny zážitok má svoj zámer, cieľ. Možno ho chápať ako pretvárajúci moment: udeľuje a obnovuje identitu alebo očisťuje, či nastoľuje poriadok v sebe alebo vo svete cez obetovanie, utrpenie alebo osvietenie“ (Duncan, 2006: 61). Táto úvaha veľmi dobre ilustruje rámec rituálu, ktorý vytvorilo Slovenské národné múzeum expozíciou Martina Benku. Nielen chronologické usporiadanie, ale najmä finále výstavy, ktoré od obrazov prešlo k štylizovanému výseku interiéru Benkovho ateliéru a obsahovalo jeho pracovný stôl, stojan s plášťom a klobúkom, paletu a stojan s notami, sa v očiach divákov malo spolupodieľať na upevňovaní kultu tohto národného umelca a demonštrovať jeho multitalentovanú osobnosť. Tým, že výstava sa uskutočnila na hrade (napriek tomu, že je to oficiálny výstavný priestor Slovenského národného múzea), evokovala prostredníctvom skrytých kódov politické a národné obsahy. Reprezentačná, ochranná či mocenská symbolika premietnutá v architektúre hradu je prepojená s vedomím historického významu a stabilizuje predstavu ukotvenosti v čase, pričom tento myšlienkový rámec následne prenáša aj na artefakty, ktoré sú v ňom vystavené. Duncan v spomínanom texte ďalej o múzeách hovorí: „Ako väčšina rituálnych priestorov, aj múzejný priestor je starostlivo odlišený a kultúrne vymedzený pre špeciálny druh pozornosti“ (Duncan, 2006: 58).

V prípade výstavy Martina Benku tento špeciálny druh pozornosti utvrdzuje nielen architektúra múzea, ale aj naratívna štruktúra, ktorú kurátorka na výstave vytvorila. Aranžovanie objektov, osvetlenie spolu s architektonickými detailmi tu poskytujú scénu i scenár a aj keby si návštevník výstavy chcel pozrieť, povedzme, len jedno vybrané dielo, naratívna štruktúra, s akou je výstava komponovaná, tu tvorí rámec a vytvára zmysel aj pre ostatné diela (Duncan, 2006: 60).

Poetika takéhoto typu predvádza podľa Stephena Banna výraznú tendenciu k nacionalizmu (Bennett, 2006), pretože pristupuje k histórii ako k sledu nevyhnutných, logicky za sebou nasledujúcich udalostí (bez odbočiek, slepých uličiek či umeleckých zlyhaní) a predstavuje akúsi lineárnu vývojovú nevyhnutnosť nielen Benkovho maliarskeho jazyka, ale aj sebauvedomenia si cez jeho námety zo strany diváka, ktorý sa cez Benkove maľby stotožní s plebejsko-rurálnou podstatou svojej minulosti. Zatiaľ čo vystavovanie osobných predmetov vrátane nábytku sa snažilo o vytvorenie dobovo autentického prostredia, ktoré upevňovalo stereotypnú romantickú predstavu o umelcovi-géniovi, naratívny scenár výstavy predstavoval prostredníctvom vývoja Benkovho maliarskeho programu symbolickú cestu k obrazu slovenskosti. Výstava Martina Benku na Bratislavskom hrade tak ukázala, že Benkove tendovanie k nacionalistickým obsahom je do značnej miery závislé aj od toho, kde, ako a v akom kontexte je jeho dielo ukazované a vzhliadnuté.

Všetky tri výstavy, ktoré som sa pokúsil v tomto texte analyzovať z perspektívy distribúcie, prehodnocovania, či potvrdzovania autoobrazov, sú príkladmi uvažovania nad obrazom slovenskosti. Zatiaľ čo *Slovenský mýtus* v Slovenskej národnej galérii sa snažil zostať v neutrálnej polohe bez hodnotiaceho a interpretačného stanoviska, nitrianska výstava FOLK LORE zaujala pozíciu, z ktorej najmä prostredníctvom komparácie súčasného a modernistického výtvarného jazyka vytvorila kritický priestor pre folkloristické tradície a ich spojenie s vizuálnymi stereotypmi. Posledná výstava prakticky v rámci tej istej témy (aj keď len na príklade jediného autora) ukázala, ako inscenovanie priestoru výstavy, spolu s konotáciami viažucimi sa k tomuto priestoru, dokážu podporiť určitý spôsob videnia.

Literatúra

- Abelovský, J., Bajcurová, K. (1996). *Výtvarná moderna Slovenska*. Neografia.
- Abelovský, J. (2000). Zrod a zdroje maliarskej moderny 1900 – 1938. V Rusinová, Z. et al. *Dejiny slovenského výtvarného umenia. 20. storočie*. (str. 61 – 73). Slovenská národná galéria.
- Antliff, M. (2021). Visualizing Fascism: The Twentieth-Century Rise of the Global Right. *Journal of Visual Culture*, 20 (1), 113 – 116. <https://doi.org/10.1177/1470412921996294>
- Assmann, J. (2001). *Kultura a paměť*. Prostor
- Bausinger, H. (1970). „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 3 – 4, 217 – 221.
- Belting, H. (2019). *Němci a jejich umění*. BOOKS & PIPES.
- Bennett, T. (2006). Súbory výstavných praktík. V M. Orišková (Ed.), *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum: Antológia textov anglo- americkej kritickej teórie múzea* (str. 127 – 151). Vysoká škola výtvarných umení.
- Blahová, L. (2020). *Výstavná politika Slovenskej národnej galérie v Bratislave po roku 2000* (Publikácia číslo 25873). [Diplomová práca, Trnavská univerzita v Trnave]
- Bryson, N. (2005). Umění v kontextu. V L. Kesner (Ed.), *Vizuální teorie. Současné anglo-americké myšlení o výtvarných dílech* (str. 261 – 285). H&H.
- Buzalka, J. (2021). *The Cultural Economy of Protest in Post-Socialist European Union Village Fascists and their Rivals*. Routledge.
- Buzalka, J. (2023). *Postsediaci*. MAMAŠ.
- Duncan, C. (2006). V M. Orišková (Ed.), *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum: Antológia textov anglo- americkej kritickej teórie múzea*. Vysoká škola výtvarných umení.

- Hlôšková, H. (2005). Folklor a folklorizmus. (K terminológii a koncepciám v aktuálnom diskurze). *Etnologické rozpravy*, (XII)1, 16 – 25.
- Hrabušický, A. et al. (2005). *Slovenský mýtus*. Slovenská národná galéria
- Hruboň, A. et al. (2021). *Fašizmus náš slovenský. Korene podoby a reflexie fašizmu na slovensku*. Premedia
- Gregorová, L. (2005). Slovenský mýtus v Slovenskej národnej galérii, *DART*, 1, 1-2.
- Kopernická, A. (2006). Rozpačitý pokus o príbeh na slovenskú tému. *Sme*. <https://www.sme.sk/c/2543753/rozpacity-pokus-o-pribeh-na-slovensku-temu.html>
- Krekovičová, E. (1994). Od obrazu pastiera v slovenskom folklór národnému symbolu: (K problematike etnoidentifikačných stereotypov mýtov). *Slovenský národopis/ Slovak Ethnology*, 42 (2), 139 – 154.
- Krekovičová, E. (2005). *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Ústav etnológie SAV.
- Krekovič, E. et al. (Eds.). (2005). *Mýty naše slovenské*. Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV a Sociologický ústav SAV.
- Kurek Geržová, B. (2021). *FOLK-LORE*. Nitrianska galéria.
- Metton, B. (2020). Youth Movements, Nazism, and War: Photography and the Making of a Slovak Future in World War II (1939 – 1944). V J. A. Thomas, G. Eley (Eds.), *Visualizing Fascism: The Twentieth Century Rise of the Global Right* (211 – 235). Duke University Press.
- Orišková, M. (2003). K otázke politiky vystavovania: Príklad Slovenskej národnej galérie. *Ars* 2003/3, 201.
- Orišková, M. (Ed.). (2006). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum: Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Vysoká škola výtvarných umení.
- Sontag, S. (2011). *S bolestí druhých před očima*. Paseka.
- Váleková, M. (2018). *Martin Benka. Katalóg k výstave*. Slovenské národné múzeum – Historické múzeum.

Роман Гајдош

**ВИЗУАЛИЗАЦИЈА СЛОВАЧКОГ ДУХА
У ИЗЛОЖБЕНИМ КОНЦЕПТИМА ПОСЛЕ 2000. ГОДИНЕ**

Резиме

Текст рада на примеру три изложбе које су одржане после 2000. године покушава да анализира начин на који су нам приказиване и репродуковане слике словачког духа. Намера је била да покажемо да су чак и наизглед натурализоване аутопројекције производ праксе коју користе културне институције. Ова пракса, у складу са контекстом нове или критичке музеологије, никада није неутрална, већ репродукује друштвене системе вредности и уверења. Штавише, у зависности од институције, резултати таквог представљања одређених слика можда уопште нису једнообразни.

Кључне речи: визуализација словачког духа, нова музеологија, аутопројекција, изложба, фолклор

Roman Gajdoš

**VISUALISATION OF SLOVAKNESS IN EXHIBITION CONCEPTS
AFTER THE YEAR 2000**

Summary

This paper attempts to show how certain images of Slovakness are presented and reproduced using the example of three exhibitions held after the year 2000. The intention was to show that even seemingly naturalised self-images are the product of practices used by cultural institutions. These practices, in accordance with the context of new or critical museology, are never neutral but reproduce social systems of values and beliefs. Moreover, depending on the particular institution, the results of such display of certain images may not be uniform at all.

Keywords: visualisation of Slovakness, new museology, self-images, exhibition, folklore

Ján Gbúr¹

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-4032-6382>

KOMUNIKAČNO-RECEPČNÉ KONTEXTY HVIEZDOSLAVOVHO DIELA²

Naším zámerom v tomto príspevku je obhájiť tézu, že vhodným výberom recepčných nástrojov je možné uľahčiť cestu starším literárnym textom k súčasnému čitateľovi pri zachovaní ich pôvodných umeleckých kvalít. Básnické dielo klasika slovenskej literatúry Pavla Országha Hviezdoslava sa komplikovane presadzuje v recepčnej praxi. Základným problémom tejto komplikovanosti je jeho básnický idiolekt, ktorý, ako to zistil slovenský a český literárny výskum (F. Miko, P. Zajac, J. Gbúr, V. Mikula, A. Haman, D. Tureček a i.), obsahuje náročné stylisticko-poetické parametre a viaceré parnasistické markery. Príspevok je metodologicky postavený tak, aby ukázal na doterajšie negatívne a pozitívne spôsoby prezentácie Hviezdoslavovho diela v recepčnej praxi. Výsledky príspevku by mali potvrdiť východiskovú tézu, že staršie literárne diela sa dajú tvorivo pretlmočiť tak, aby sa zachovali ich pôvodné umelecké kvality. V súvislosti s recepciou Hviezdoslavovho diela chceme potvrdiť, že najproduktívnejšia recepčná cesta k jeho básnickému a dramatickému dielu vedie cez dva komunikačné kanály: a/ kvalitné analytické sondy do jednotlivých textov básnika (príklad: zborník literárnovedných analýz vybraných Hviezdoslavových textov *Hviezdoslav v interpretáciách*, 2009), b/ intersemiotické preklady lyricko-epických diel básnika (príklady: televízny film *Zuzanka Hraškovie*; divadelné predstavenie *Horor v horárni*, ktorý vznikol na motívy básnikovej epickej skladby *Hájnikova žena*).

Kľúčové slová: Hviezdoslav, recepcia, idiolekt, parnasizmus, prepis, intrapreklad, intersemiotický preklad

V súvislosti s dielami slovenskej starej, resp. staršej literatúry prevláda v recepčnej praxi názor, že je potrebné sprístupňovať diela literárnej minulosti požiadavkám súčasného prijímateľa. Literárna teória a literárna kritika sa tomu

¹ jan.gbur@upjs.sk

² Príspevok vznikol ako súčasť riešenia vedeckého projektu APVV - 19 - 0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

bránia dôvodiac, že základným kritériom recepcnej stratégie je vnímanie a hodnotenie umeleckého literárneho diela v jeho autentickej podobe. Naším zámerom je, na príklade doterajších skúseností s komunikačno-recepčnou praxou diela slovenského básnika Pavla Országha Hviezdoslava (1849 – 1921), zdôvodniť tézu, že vhodným výberom komunikačno-recepčných nástrojov je možné uľahčiť cestu literárnym textom k súčasnému čitateľovi pri zachovaní ich pôvodných umeleckých kvalít.

Stredobodom avizovanej problematiky je Hviezdoslavov autorský poeticko-jazykový idiolekt, ktorý tvorí jeho umeleckú básnickú identitu. Tento idiolekt je natoľko autentický, svojrázny, osobitý, nesamozrejmý, neopakovateľný, ale súčasne aj komunikačne a recepcne značne komplikovaný, ba pre určitý okruh recipientov až nezrozumiteľný, že sa s ním dodnes vyrovnáva nielen bežná čitateľská verejnosť, školská prax, editori a vydavatelia jeho poézie, ale aj odborná komunita, zvlášť tá, ktorá zhodnocuje jeho dielo po jazykovednej, literárnovednej, teatrologickej, textologickej a prekladateľskej stránke.

Komunikačno-recepčná zložitosť a komplikovanosť Hviezdoslavovej poézie nie je tým druhom významovej nejednoznačnosti a neurčitosti, ktoré – ako prirodzený znak – je známy napríklad z poézie asociatívneho typu, v ktorej dominuje voľný tok predstáv, dojmov, nálad a spontánných procesov básnikovho podvedomia. Na mysli máme iný typ komunikačno-recepčnej bariéry, ktorý sa vytvára z podstaty jazykových prostriedkov Hviezdoslavom primárne použitých v poetologickej funkcii.

V súvislosti s Hviezdoslavovým idiolektom sa otvára viacero otázok. Vzhľadom k priestorovým limitom publikovania príspevku vyjadríme sa len k jednej z nich:

Prečo sa Hviezdoslav rozhodol pre „vysoký“ spôsob básnickej komunikácie s potencionálnym čitateľom, hoci treba pripomenúť, že pravidlá dobového etymologicko-historického hodžovsko-hattalovského pravopisu úspešne aplikoval vo svojej právnickej praxi, v bohatej korešpondencii, ale napríklad aj v časti prehovorov postáv s nízkym spoločenským statusom vo svojich divadelných hrách – *Vzhledanie, Otčim, Pomsta, Herodes a Herodias* (Gbúr, 2009).

Hviezdoslavov idiolekt je zložený z dvoch jazykovo-štylistických vrstiev, ktoré sú súčasťou jeho lyriky, epiky a drámy. Ide o tzv. vysoké a nízke parametre týchto vrstiev, pričom treba zdôrazniť, že sú odrazom slovenskej sociálno-kultúrnej tradície – „nízkej“ (sedliackej, gazdovskej) a „vysokej“ (zemianskej) tradície. Hviezdoslav rodinne prináležal k zemianskej komunite s jej šľachtickým povedomím, nadväzujúcim na „európsku (uhorskú) univerzalistickú stredovekú tradíciu so sekularizovanou biblickou slovesno-rétorickou slovesnou kultúrou“ (Zajac, 1975: 74 – 75). Na druhej strane tohto modelu bol kultúrny model ľudovej tradície sedliactva, medzi ktorým prežil väčšinu svojho života. Jeho ambíciou

bolo nájsť národne prosperujúci sociálne záväzný kultúrnohistorický model, ktorý by svojimi kvalitami obstál aj v náročnom európskom kultúrnom civilizačnom prostredí. Našiel ho v syntéze obidvoch spomínaných sociálno-kultúrnych tradícií, o čom presvedčivo vypovedajú najmä autorove dve lyricko-epické skladby: *Ežo Vlkolinský* a *Gábor Vlkolinský*. V nich sa aristokratizmus zemanstva s jeho rétorickosťou, figuratívnosťou, obradnosťou a ornamentálnosťou konfrontuje s demokratizmom roľníctva a s jeho hovorovosťou, bezprostrednosťou, rozšafnosťou, etnografickosťou, karnevalovosťou a pragmatickosťou. Táto konfrontácia sa nekončí konfliktom, ale homeostázou obidvoch kultúrno-sociálnych partnerov: vývinovo progresívnejšieho sedliactva s vysokou artistnou kultúrnou tradíciou zemanstva.

V dôsledku spájania špecificky slovenského a európsky záväzného kultúrneho modelu Hviezdoslavovo dielo „kolíše“ medzi „domácim nadväzovaním“ a „európskymi historickými a generačnými súvislosťami“ (Zajac, 1975: 74). Súčasne treba zdôrazniť, že tento model sa podpísal pod rozporuplnosť Hviezdoslavovho postavenia v spoločensko-kultúrnej realite už v čase, keď žil a tvoril. Bolesťne si uvedomoval neozvennosť svojej poézie medzi čitateľmi, najmä medzi tými, ktorí z dôvodu absencie artistnej kultúry mali s jeho básnickým dielom recepčné ťažkosti. Napriek tejto situácii nemienil zmeniť svoj umelecký idiolekt. V básni *Netrápte sa, piesne moje* (Hviezdoslav, 2012) z roku 1903 (Slovenské pohľady: 208) napísal, že jeho dielo nechce byť zdrojom zábavy a duševného oddychu, ale podnetom k tvorivému dialógu o zmysle básnického umenia: „neviete byť“ („piesne moje“ – zvýraz. J. G.) „ľahké“, „neviete sa kloniť“, „zriedkavé sú dary ducha“, „nesnádnosť každému sa prispôbiť“.

Ktoré zložky jeho idiolektu spôsobovali a spôsobujú komunikačno-recepčné problémy? Hviezdoslav v jednom z listov svojmu priateľovi, básnikovi a spisovateľovi Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému vymenoval tri zložky svojho vysokého štýlu: „prekrúcanie jazyka“, „bizarný sloh“ a „krkolomnosť slovosledu“ (Šmatlák, 1962: 65). Pritom prezradil pozadie ich genézy: maďarské jazykové prostredie a literárno-kultúrne vplyvy z čias jeho stredoškolského štúdia v meste Miškolc. Nazdávame sa, že vplyvov a podnetov z mimoliterárneho a literárneho prostredia bolo viac, čo potvrdil ďalší vývin Hviezdoslavovej poézie, v ktorej sa uvedené zložky jeho idiolektu ďalej prehľbovali, rozširovali a nadobúdali rôznu stupeň dôležitosti a intenzity. Literárnovedný výskum, ktorý sa zaoberal poetikou a štylistikou jeho poézie, spresnil Hviezdoslavov výpočet zložiek vysokého štýlu. Za najtypickejší znak jeho tvorivej metódy označil František Miko zážitkovú opisnosť a šírku výrazu v zmysle epickéj šírky, to značí veľkého rozsahu jeho opisov a perifrastických, explicitne formulovaných reflexií (Miko, 1975: 10 – 11). Ďalšiu skupinu znakov podľa Miko tvoria nielen štýlové a poetické komponenty, ale aj formové a tvarové znaky verša a tematicko-ideové osobitosti: pompézny,

kolorovaný a dekoratívny štýl s bohatou figuratívnosťou, rozmanitá a náročná veršová a strofická forma (sestíny, tercíny, madrigal, oktáva, nóna, kancón, ritornel, gazely, elegické distichon, hexameter, alkajské a sapfické strofy), zámerné deformácie stavby syntaktických celkov, kozmologická a umelecká tematika presýtená alúziami na starogrécke báje, povesti a mýty, biblické príbehy, orientácia na zmyslové, predovšetkým vizuálne kvality básnickej obraznosti, preferencia deskripcie pred dejovými segmentmi, zvukomalebnosť, špeciálna hviezdoslavovská terminológia (dialektizmy, neologizmy, archaizmy, aktualizácie bežnej terminológie), pojmoslovie z nábožensko-liturgickej a odbornej oblasti, z filozofie, antickej mytológie, a Biblie (Miko, 1975: 19 – 20). Väčšina uvedených znakov naplňa obsah parnasistických markerov, ktoré identifikoval najnovší výskum tohto umeleckého fenoménu, o čom vypovedá kolektívna knižná publikácia pod vedením Aleša Hamana a Dalibora Turečka v roku 2015 (Haman/Tureček, 2015, pozri 272 – 292).

Za najsilnejší marker básnického parnasizmu sa všeobecne považuje gautierovská idea umenie pre umenie (*L'art pour l'art*), ktorej podstatou je zvlúčnenie poetického aktu tvorenia (Haman/Tureček, 2015, pozri 45 – 50). Hviezdoslav poznal tento krajný rozmer básnickej tvorby, jej uzatváranie sa do povestnej veže zo slonoviny z dôvodu deprimujúceho úpadku kultúrneho prostredia preplneného pozitivistickým, sociologickým a materialistickým duchom. V liste českému literárnemu historikovi Albertovi Pražákovi sa zdôveril, že o uvedenom koncepte umenia sa na Slovensku nemožno ani len zmieniť z dôvodu presily iných ako umeleckých okolností: „Tak sa mi zdá, u nás o umení pre umenie ťažko i len hovoriť: trpíme ako rabi krvave deň po deň“ (Pražák, 1955: 375). Z naznačených dôvodov sa nedalo očakávať, že Hviezdoslav prijme do svojho umeleckého sveta tento koncept umenia, a už vôbec nie ako manifestovanú dominantu. František Miko v tejto súvislosti konštatoval, že „sa nikdy nepoddal skvelosti formy“, „kúzlú poézie“ (Miko, 1982: 252) napriek tomu, že písanie poézie považoval za vysokú duchovnú hodnotu. Z podstatných markerov parnasistickej poézie Hviezdoslav najviac polemizoval s markerom, ktorý vytesňoval autorskú ambíciu zobrazovať neštylizovaným spôsobom spoločenskú realitu. Obrazne to možno vyjadriť tak, že básnik parnasista potreboval sa konfrontovať s básnikom realistom. Toto tzv. súperenie malo pozitívne účinky na výslednom tvare Hviezdoslavovej poézie. Príkladom je línia roľníckej tematiky, z nej báseň *Roľník* (Hviezdoslav, 1882), v ktorej vysokými poetologickými prostriedkami starogréckej a rímskej poézie zobrazil tzv. nízku rurálnu problematiku. Roľnícky motív tematizovaný u Hésioda a Vergília v intenciách takzvaného antického „dobového realizmu“ Hviezdoslav „prekódoval“ do vzletnej, artistnej, parnasistickej podoby (Rédey, 2021: 603).

Na podobnej stratégii je postavený aj básnikov pseudonym. V období, keď si ho vytvoril, mladý Hviezdoslav vo svojej poézii skutočne „slávil hviezdy“, a teda

jeho pseudonym ako znak básnika bol motivovaný, mal svoj denotát. Neskôr však táto tematika prestala byť dominujúcou, pseudonym stratil svoj obsah a stal sa iba parnasistickým figuratívnym výrazom umeleckej afunkčnosti, čím sa vytvoril priestor pre jeho novú mýtotvornú semiotizáciu (Mikula, 1997). Jeho pseudonym sa začal aj vďaka mýtotvorne zameranej literárnej histórii zo začiatku 20. storočia interpretovať ako ten, ktorého sláva siaha ku hviezdám, ktorého slávia hviezdy. Uvedená interpretácia jeho pseudonymu spôsobila, že Hviezdoslav sa v recepčnej praxi stal obrodenecko-romantickým mýtom s vysokou funkčnosťou, užitočnosťou a potrebnosťou aj v mimoliterárnej oblasti. Podľa spoločenskej potreby sa jeho meno začalo spájať s takými hodnotami ako slovenskosť, svetovosť (Mikula, 1997: 56). Prestal existovať ako protirečivý básnik. Namiesto slovesného umelca s platónskou ideou tvorivej činnosti, ktorá si vyžaduje aktívnu čitateľskú pozornosť, sa zrodil mýtus najväčšieho slovenského klasika, avšak s príznakovým doplnkom najmä v ľudovom čitateľskom povedomí: komunikačne ťažký, nepopulárny, nezrozumiteľný, málo čítaný a v konečnom dôsledku nepoznaný básnik. Nestál sa ním z vlastnej vôle, ale na základe dlhodobej cieľenej kultúrno-politickej reklamy, v ktorej vystupoval ako synekdochický obraz našej literatúry a kultúry a zároveň ako „liečiteľ“ nášho značne zakomplexovaného národného sebavedomia. Básnik sa ocitol v prieniku dvojakých hodnotových kritérií: spoločensko-pragmatických a subjektívno-ideálnych. Vo svojej oficiálnej prezentácii sa stal priam kultovou, reprezentatívnou osobnosťou slovenskej duchovnej tvorivosti, avšak v recepčnej praxi je dodnes autorom zložitej, vysoko kultivovanej poézie.

Ako tento mýtotvorný neuduh odstrániť z nášho kultúrneho vedomia? Ako vrátiť Hviezdoslava a jeho tvorbu do súčasného literárneho života a recepčnej praxe, a to pri zachovaní jej pôvodných umeleckých kvalít a originálnych špecifik?

Najprv sa pristavíme pri vydávaní Hviezdoslavových diel, ktoré sú najbližšie k recepčnej praxi. Po matičných vydaniach Hviezdoslavovho diela vznikol v roku 1950 projekt založenia edície Hviezdoslavová knižnica v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (skratka SVKL, ide o nástupkyňu vydavateľstva Tatran založeného v Bratislave 19. 09. 1947), ktorého cieľom bolo sprístupniť diela našich klasikov čo najširšiemu čitateľskému publiku. V tejto ideologicky poňatej edícii mal svoje miesto aj Hviezdoslav (od roku 1952 do roku 1964 vyšli v SVKL Hviezdoslavove diela s protivojnovou tematikou */Krvavé sonety, 1952/*, s ľudovoladenou tematikou */Ežo Vlkolinský, 1953; Gábor Vlkolinský, 1956; Hájnikova žena, 1960; Oráč a kosec – výbez z krátkej epiky, 1964/* a dráma *Herodes a Herodias /1956/*). Prvého novembra 1965 sa vydavateľstvo vrátilo k pôvodnému názvu Tatran, pričom edíciu Hviezdoslavovej knižnice prebrala edícia Zlatý fond slovenskej literatúry, v ktorej pokračuje vydávanie Hviezdoslavovho diela, no treba zdôrazniť, že nie sú to vedecké (kritické, akademické, kanonické), ale čitateľské komentované vydania. Problém je v tom, že čitateľské vydania by mali vychádzať z kritických vydaní.

Tie však slovenská literárna kultúra nemá k dispozícii. Neobstoja výhovorky, že slovenská textológia sa začala formovať až od konca 50. rokov minulého storočia (Hašková, 2013), takže nemala možnosť zasiahnuť do vydavateľskej a editorskej činnosti v SVKL, resp. Tatrane. Nazdávame sa, že sa mohla už v tom čase vytvoriť vedecko-akademická iniciatíva realizácie pilotného projektu vedeckého diela niektorého zo slovenských klasikov, aby sa otestoval budúci model vedeckého vydávania diel slovenskej klasickej literatúry. Pritom by sa mohla využiť dovtedajšia literárnovedná diskusia na túto tému, do ktorej prispeli známi slovenskí a českí literárni vedci a prekladatelia (Mikuláš Bakoš, Ján Mukařovský, Jozef Felix, František Miko, Karol Rosenbaum, Peter Zajac, Nora Krausová, Miroslav Červenka a i.), ale aj bohatá textologicko-editorská prax (Hašková, 2013: 145 – 149). Chceme v tejto súvislosti vysloviť presvedčenie, že pokiaľ nevznikne kritické vydanie Hviezdoslavovho diela, alebo aspoň jeho podstatnej časti, budú pretrvávajúť problémy s komplexným pohľadom na jeho poetiku, s modernizáciou jeho básnických textov, s metatextovými a intersemiotickými operáciami jeho literárnych textov, ale aj s ich recepciou.

Absencia uvedeného typu textologickej práce spôsobila, že začali vznikať ojedinelé pokusy experimentálneho charakteru, ktorých cieľom bolo priblížiť Hviezdoslava súčasnému čitateľovi. Problémom týchto pokusov bolo najmä to, že boli primárne zamerané na čitateľa autorových textov, nie na autora samotného. Ich výsledkom sú textologické experimenty, ktoré nemusia uspokojiť čitateľa, ale ani autora. Príkladom sú nasledujúce metatextové činnosti:

Najprv upozorníme na metatextovú činnosť s názvom vnútroliterárny preklad (intrapreklad), to značí „preklad realizovaný v kontexte jednej literatúry“ (Popovič, 1983: 219). Za základnú iniciačnú a orientačnú funkciu tohto typu prekladu možno považovať služobnú (iniciačnú, orientačnú) funkciu (Jurovská, 1989: 47 – 54): preklad sa realizuje ako návod pre čitateľa; ten si jeho zásluhou môže, ale aj nemusí nájsť cestu k pôvodnej literárnej textúre. Vnútroliterárny preklad možno rozčleniť na: a/ vnútrojazykový preklad s jeho variantmi a typmi: „prepis, prebásnenie umeleckého diela z istého jazykového úzu, stavu, do iného (súčasného) úzu tohože jazyka“ (Krausová, 1989: 4 – 5); b/ medzijazykový preklad (v slovenskej literatúre preklad z latinčiny, nemčiny, maďarčiny, respektíve z češtiny do slovenčiny). Z obsahovej stránky by malo pre vnútroliterárny preklad platiť to, čo aj pre celú oblasť umeleckého prekladu: „adekvátna reprodukcia obsahu s rešpektovaním štylistických vlastností vyplývajúcich z osobnej, skupinovej či generačnej poetiky“ (Popovič, 1983: 232).

V súvislosti s Hviezdoslavom doteraz sú známe tri pokusy o preklad jeho poézie. Dva sú prepismi, resp. prozaickými úpravami jeho lyricko-epickej poézie do prózy.

Prvý pokus: Prepis, resp. prozaická úprava časti najznámejšej Hviezdoslavovej epickej básne *Hájnikova žena*. Realizoval ju slovenský prozaik Štefan Moravčík

(Moravčík, 1995: 89 – 95), ktorý je známy svojím experimentovaním s jazykom a svojskou poetikou. V predslove k prekladu pripomenul čitateľom hlavný motív svojho „pokusu“, a to

sprístupniť úchvatný básnický text širokým vrstvám čitateľov, aby ho nepoznalo len zopár akademikov a profesorov, ale stal sa obľúbeným čítaním bežného človeka. Sňať básnika z piedestálu, kde osirotene, opustene stojí, hoci o ňom vyhlasujeme, že je náš najväčší. Povzbudili ma k tomu aj na Západe už často robené pokusy o rôzne úpravy klasikov, ktoré mali masám priblížiť klenoty. (Moravčík, 1995: 89)

Súčasne tohto čitateľa upozornil, že ide „len o pokus“, ktorý „netreba ...brať priveľmi vážne“ (ibidem: 89).

Prekladateľ v úsilí odstrániť recepčné ťažkosti naivnému, resp. sentimentálnemu čitateľovi Hviezdoslavovho textu urobil viaceré neadekvátne zásahy pri svojom prekladateľskom akte: a/ Sproblematizoval autorskú ideovú stratégiu, ktorej základom je obhajoba ideológie prosperity (Popovič, 1975: 71 – 86), čiže národne záchovnú koncepciu slovenskej inteligencie druhej polovice 19. storočia. Dôkazom je najmä zmena ideového konceptu idealizácie harmonického vzťahu a kladných vlastností protagonistov príbehu Hanky a Michala; b/ Nerešpektoval Hviezdoslavove základné komunikačné gesto, ktorým je lyricky zjednocujúci a epický uvoľňujúci veršový typ blankversu; c/ Odstránil integračný prvok básnikovej autorovej metódy – artistnosť (Zajac, 1975: 71 – 90). Vidieť to najmä v dramatickom posune parnasistickej štylistickej orientácie textu k uvoľnenému rozprávaníu a najmä k neadekvátnemu zexpresívneniu, zcivilneniu, ale predovšetkým zerotizovaniu rozprávačských výpovedných gest. Príkladom je scéna básnikovho lyricky „vzvyšeného“ opisu Hankinej pracovitosti a Michalovho odchodu z hájovne:

- Hviezdoslav: K jej nôžkam hojno vln sa derie
pretekom, jak by na korist',
piest blýska ako hviezdy let,
kol perál frsk - i perie, perie... (Hviezdoslav, 2007, 7. oddiel).
- Moravčík: Ponáhľala sa k potoku, aby to rýchlo opláklá, nech je to biele ako
kvet. Vyhrnula si sukňu, stala si na kraj potoka, vzala piest a pustila
sa do roboty (Moravčík, 1990: 91).
- Hviezdoslav: „Čuj lastovičky štebocú!
Ej ženo, ženo! Ty si vina,
vidz, ako si ma pribavila – „
A chvatom schytil pušku z klina (Hviezdoslav, 2007, 7. oddiel).

Moravčík: - Rýchlo sa musím pobrať. Počuješ, lastovičky štebocú! Ej žena, žena! Ty si na vine, zbytočne si ma zabavila. Keď sa tak na teba dívam, najradšej by som sa na teba vrhol ako divé zviera. No, podaj mi pušku z klina. (Moravčík, 1990: 91)

Príklady takýchto neadekvátnych posunov od komunikačnej stratégie k čitateľskej stratégii možno ďalej rozšíriť aj na jemnejšie mikroštylistické, tematické, kompozičné i druhovo-žánrové polohy. Sú dôkazom, že preklad/prepis literárneho diela nemožno nebrať vážne. Inak sa môže stať, ako ukazuje Moravčíkov prepis, že vo funkcii vnútroliterárneho prekladu sa nepresadí fixácia jednej z množiny potenciálnych interpretácií pôvodného znenia literárneho textu, ale len jeho pretváranie podľa estetických kritérií alebo poetologických noriem blízkych či vlastných dnešnému nediferencovanému čitateľovi (Štraus, 1989: 11).

Druhý pokus: Ide o prepis, resp. prozaickú úpravu Hviezdoslavovej lyricko-epickej skladby *Ežo Vikolinský* do prózy, ktorej autorom je Blažej Belák.³ Aj v tomto prípade bola motivácia vzniku prepisu jednoznačná: uľahčiť školskej literárnej praxi príjem Hviezdoslavovej epickej tvorby. Autor vyšiel z poznania, že úpravy (preklady, prepisy, prerozprávania) starších diel v jednotlivých národných literatúrach sú bežnou súčasťou špecifických recepcných potrieb, najmä školskej mládeže. Príkladmi sú úpravy niektorých diel Homéra, Shakespeara a iných autorov do prózy, alebo tzv. redukované detské vydania takých svetovo známych diel ako *Dona Quijota*, *Robinsona Crusoa*, *Bielej Veľryby* a i. (Zajac, 1975: 82). B. Belák prepísal Hviezdoslavov text do prózy so snahou minimalizovať štylistické úpravy pôvodného textu. Okrem základnej zmeny, to značí posunu od simultánnosti verša k sukcesívnosti prózy je tu prítomná značná strata už spomínanej parnasistickej figuratívности – základného integrujúceho prvku artistnosti básnikovho verša, a posilnenie štylistickej nivelizácie. Ďalším problematickým miestom Belákovkej úpravy je sproblematizovanie veršovej štruktúry a s ňou jambického sylabotonizmu. Posuny v Belákovom prepise sú aj v rovine syntaxe, úvahových a opisných častí, dialógov, narácie, lexiky. Všetky tieto úpravy na mikroštylistickej úrovni smerujú k posilneniu čitateľskej, nie autorskej komunikačnej umeleckej stratégie. Ešte nedôslednejšie autor prepisu postupoval v historicko-kultúrnej a tematickej rovine diela. Usilujúc sa priblížiť detskému čitateľovi zjednodušoval historizujúci a tematický rozmer príbehu (Zajac, 1975: 86 – 88). Pravdepodobne aj vďaka kritickému posúdeniu tohto rukopisu Belákov prepis *Eža Vikolinského* nebol publikovaný, čo treba hodnotiť pozitívne, pretože v opačnom prípade by sa bol v čitateľskom vedomí mladého recipienta sproblematizoval pôvodný autorský lyricko-epický projekt hľadania záväzného kultúrnohistorického modelu slovenskej kultúry na konci 19. storočia.

³ Ide o rukopis prozaickej úpravy, ktorý mal byť vydaný vo vydavateľstve Mladé letá. Bližšie pozri Zajac, 1975.

Tretí pokus: Textologicko-prekladový experiment slovenského básnika a prekladateľa Vojtecha Miháliku s názvom *Hviezdoslav vo výbere a interpretácii Vojtecha Miháliku* (Mihálik, 1974). Jeho motív bol podobný ako u Štefana Moravčíka: „Pôvodne som mal predstavu, že hádam upravený Hviezdoslav zaberie u mladých čitateľov. Žiaľ, nestalo sa“ (Moravčík, 1995: 89). Mihálik sa pokúsil odstraňovať dobovú patinu Hviezdoslavovho jazykového prejavu. Výsledkom sú však nielen rozličné zásahy do morfológie a slovníka pôvodných textov, ale aj ich aktualizácia a radikálne poetologické vstupy do pôvodnej poetiky, čo už nemožno nazvať bežnou jazykovo-štylistickou apretúrou textov, ale prekladom, hoci ako spresňuje Stanislav Šmatlák, ktorý urobil doslov k tomuto Mihálikovmu experimentu, preklad „sui generis“ (Mihálik, 1974: 154). S. Šmatlák vo svojej úvahe upozornil ešte na jeden veľmi dôležitý aspekt takýchto pokusov:

Dokonca mám obavu, či u tých, ktorým sa Hviezdoslav po prvý raz zapáči až v tomto mihálikovskom podaní, nevznikne čosi ako ďalšia bariéra v dotyku s pôvodným znením Hviezdoslavovej poézie, t. j. bariéra v podobe mihálikovskej sugescie, ktorá pri ďalšom pokuse o čítanie Hviezdoslava už bez tejto opory môže viesť k tzv. sklamanému očakávaniu. (Mihálik, 1974: 146)

Podobný problém možno pozorovať aj pri intersemiotických formách propagovania a prezentácie Hviezdoslavovej tvorby. Najmä vizuálne médiá majú veľký potenciál prispieť nielen k reklame básnikovho diela, ale poskytnúť najmä pre literárne málo vzdelaného príjemcu návod na vnímanie Hviezdoslavovej tvorivej metódy. V tejto súvislosti treba upozorniť na televízny film *Zuzanka Hraškovie*⁴, ktorý vznikol na motívy rovnomennej balady. Film mal nielen kvalitné filmárskej parametre, dobrý čitateľský ohlas, ale vďaka pozornému čítaniu príbehovej fikcie realizátormi filmu (najmä režisérom Franekom Chmielom a dramaturgičkou Janou Liptákovou) prispel k spresneniu jej literárnovedného výkladu: namiesto reprezentatívneho textu realistickej sociálnej balady z nej vytvoril psychologickú baladu. Realizátori filmu interpretovali Hviezdoslavov nosný konflikt (macocha – polosirota) ako psychologický, čo bolo príznačné aj pre ďalšie básnikove balady zo začiatku 20. storočia (*U kaplice, Anča* a i.).

Výsledkom najnovšieho divadelného spracovania Hviezdoslavovej drámy *Herodes a Herodias*⁵ bola inscenácia s výrazným recepčným vplyvom, smerujúcim

⁴ Film vznikol v roku 1991. Scenár: Vincent Šikula, réžia: Franek Chmiel, dramaturgia: Jana Liptáková, herecké obsadenie: Monika Chrastinová, Ivan Rajniak, Jozef Petráš, Ivan Romančík, Iveta Kožková, Iveta Weiszová, Žofia Martišov, Vladimír Obšil. [cit. 02. 07. 2023]. Dostupné na webovej stránke k filmu *Zuzanka Hraškovie*.

⁵ Činohra, nová budova SND, premiéra 14. 11. 2009, úprava textu: Roman Polák, Ľubomír Feldek, Martin Porubjak, scenár: Martin Porubjak, réžia Roman Polák. [cit. 1. 7. 2023]. Dostupné na webovej

k edukačnému cieľu: tematizovanie pýchy, túžby po moci, smilstva ako nemenné konštanty ľudských slabostí. Väčšina textu bola upravená do podoby súčasného jazyka, časť z neho bola realizovaná v Hviezdoslavovom slovníku. Predstavenie videli okrem bežných návštevníkov najmä bratislavskí stredoškóľáci. Treba kriticky poznamenať, že počet jeho repríz bol veľmi malý. Tento fakt svedčí o tom, že realizátori predstavenia nemali ambíciu urobiť z neho celonárodnú divadelnú udalosť, iba si ním skromne pripomenúť výročie narodenia barda slovenskej literatúry a divadelnej drámy.

Divadelné spracovanie (hra na motívy) tragického príbehu lásky mladého hájnika Miša Čajku, jeho ženy Hanky a zhýralého šľachtica Artuša Vilániho, ktorý je základom Hviezdoslavovej epickej skladby *Hájnikova žena*, prerozprával Ľubomír Feldek postmodernými postupmi a prostriedkami. Hru nazval *Horor v horárni*⁶. Tento moderný spôsob známy z filmu Rašomon japonského režiséra Akira Kurosawu, Feldek použil zámerne z dôvodu, aby vedľa seba uložil rôzne verzie Hviezdoslavovho príbehu. K tomu poznamenal, že „na rozdiel od Kurosawu som mal ambíciu ukladať verzie nie iba vedľa seba, ale za sebou tak, aby tvorili príbeh. Koniec-koncov nie je to nič nové: takto pracuje autor každej poriadnej detektívky“ (cit. podľa internetu 01. 07. 2023, viď pozn. pod čiarou č. 5). Upravovateľ textu vytvoril detektívny príbeh, kde vystupuje v úlohe advokáta sám autor hry Hviezdoslav. Je akýmsi Sherlockom Holmesom, pričom jeho priateľ lekár a spisovateľ Ladislav Nádaši-Jégé zase vystupuje v hre ako Watson. Feldekovi sa podarilo so značnou dávkou umeleckého nadhľadu naznačiť, že tragický príbeh v hájovni sa mohol odohrať aj inak, ako ho napísal Hviezdoslav. Dôležitú úlohu atraktívnosti predstavenia dodáva postava Hanky (stvárnjuje ju herečka Diana Mórová), ktorá v určitom okamihu svojho výstupu odhalí pred divákmi prekvapujúco nielen svoju dušu, ale aj svojej telo. Hra mala mimoriadny divácky úspech. V prípade tejto hry sa potvrdilo, že kvalita divadelnej predlohy je iba predpokladom pre kvalitne divadelné spracovanie.

Román *Študent* spisovateľky Nory Baráthovej (Baráthová, 1991) bol po jeho vydaní zaradený Ministerstvom školstva Slovenskej republiky ako pomocný školský študijný literárny materiál k životu a dielu mladého básnika Hviezdoslava. Bolo to najmä z dôvodu, aby čitateľ románového príbehu dostal reálny obraz o mladom básnikovi a študentovi na kežmarskom lýceu. Román však potvrdil interpretačný posun smerom k semiotizovanému obrazu mladého Hviezdoslava. Ten sa v ňom

stránke: <https://www.bing.com/search?pglt=41&q=film+Zuzanka+Hra%C5%A1kovie&cvid=78592a30b514d89bc10016db1e369a3&aqs=edge..69i57j0.7092j0j1&FORM=ANSPA1&PC=ACTShttps://kultura.pravda.sk/divadlo/clanok/27395-dzurikova-ako-manipulatorka-herodias-je-to-rola-vyzva/>

⁶ Feldek, Ľ. (2016). *Horor v horárni*. Zlatý fond denníka SME 2016, [cit. 12. 7. 2023]. Dostupné na webovej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/_Feldek_Horor-v-horarni
Divadelná hra mala premiéru v Slovenskom národnom divadle v Bratislave 20. a 21. januára 2002. Réžia: Patrik Lančarič, úprava: Ľubomír Feldek, dramaturgia: Peter Pavlas, Martin Porubjak. Knižne bola publikovaná v knihe Ľubomíra Feldeka *Tri hry*, Ex Tempore, 2002.

prezentuje ako romantický hrdina, ktorý kompenzuje svoje chlebové starosti básnickým nadaním a mimoriadne pozitívnu školskou a mimoškolskou aktivitou. Prekonáva všetky prekážky a ukazuje ostatným študentom, ako treba študovať, prezentovať sa umeleckým nadaním a pomáhať slabším. V súčasnosti už nie je súčasťou školských literárnych materiálov.

Pre súčasnú, ale najmä pre budúcu literárnovednú komunitu s diskurzívnymi recepčnými danosťami môže byť Hviezdoslavovo dielo príležitosťou na introvertne zacielené výklady jeho poetologicky náročných básnických textov. Pozitívnym príkladom v tomto smere je zborník *Hviezdoslav v interpretáciách* (Hviezdoslav, 2009), v ktorom sa svojimi analýzami Hviezdoslavových básní predstavili viacerí slovenskí literárni vedci so skúsenosťami s interpretáciou básnických textov rozličnej slohovo-žánrovej a poetologickej výbavy. Uvedené spôsoby recepcie básnikovej tvorby, ku ktorým možno pričleniť štúdie Johna Minahana (Minahane, 2018), Jána Zambora (Zambor, 2019) a Mariána Andričíka (Andričík, 2019) na tému básnikovho cyklu *Krvavé sonety*, môžu byť začiatkom cesty k tomu, ako postupne vrátiť Hviezdoslava z mimoliterárneho života do života umeleckej literatúry. V tomto kontexte by bolo treba pripomenúť určité deficity slovenskej jazykovednej komunity pri výskume Hviezdoslavovho diela, zvlášť jeho jazyka a štýlu. Najnovším pozitívnym príkladom je monografia mladej jazykovedkyne Vladimíry Vrajovej (Vrajová, 2020), ktorá však interpretuje iba malú časť jeho lyriky.

Načrtnutý obraz komunikačno-recepčnej situácie vo vzťahu k Hviezdoslavovmu dielu je signálom o jeho budúcich podobách. Predpokladáme, že v krátkej a vzdialenejšej budúcnosti budeme svedkami ďalších pietnych literárnovedných a divadelných zastavení pri príležitosti okrúhlych výročí jeho narodenia a úmrtia. Pre plnohodnotné vertikálne čítanie, vnímanie a hodnotenie literatúry, akú tvoril Hviezdoslav, je neprijateľná technológia rýchleho zhodnocovania estetických pomerov v jeho diele. V tom treba vidieť jeden z dôsledkov malého záujmu mladých čitateľov nielen o Hviezdoslava, ale aj o umeleckú literatúru ako takú a kompetentné uvažovanie o nej. Ukázali sme, že napriek uvedenej recepčnej tendencii najmä u mladých čitateľov je možné vhodným výberom recepčných nástrojov uľahčiť cestu literárnym textom P. O. Hviezdoslava k uvedenému čitateľskému publiku bez toho, aby sa znehodnotili ich pôvodné umelecké kvality.

Literatúra

Andričík, M. (2019). Minahanov preklad Hviezdoslavových Krvavých sonetov. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.). *Studia Academica Slovaca* 48. (str. 398 – 408). Univerzita Komenského.

- Baráthová, N. (1991). *Študent. Mladé roky P. O. Hviezdoslava*. Mladé letá.
- Gbúr, J. (2009). *Hviezdoslav. Dramatická tvorba*. Equilibria.
- Haman, A. et al. (2015). *Český a slovenský literárni parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Host.
- Hašková, Z. (2013). Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia. *Slovenská literatúra*, 60 (2), 143 – 155.
- Hviezdoslav, P. O. (2009). *Hviezdoslav v interpretáciách*. V J. Zambor (Ed.). Literárne informačné centrum.
- Jurovská, M. (1989). Preklad, prepis, adaptácia a úcta k pôvodine. V B. Kufelová (Ed.). *Aspekty vnútroliterárneho prekladu*. Zborník. Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie, 47 – 54.
- Krausová, N. (1989). O dvoch prekladateľských mýtoch. *Nové slovo – Nedeľa*, 11, 4 – 5.
- Mihálik, V. (1974). *Hviezdoslav vo výbere a interpretácii Vojtecha Mihálika*. Slovenský spisovateľ.
- Miko, F. (1982). *Hodnoty a literárny proces*. Tatran.
- Miko, F. (1975). Pavol Országh Hviezdoslav – problém výkladu textu ako problém poetiky. V Ľ. Petraško (Ed.), P. O. *Hviezdoslav. Text a kontext*. (str. 6 – 26). Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne/Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre.
- Mikula, V. (1997). *Od baroka k postmoderne. Interpretačné sondy do slovenskej literatúry*. Edícia Miro. Zväzok 5. Levice: Koloman Kertész Bagala. L. C. A. Levice, s. 49 – 56.
- Minahane, J. (2018). *Bloody Sonnets (Pavol Országh Hviezdoslav)*. Literárne informačné centrum.
- Moravčík, Š. (1995). ...*aby Hviezdoslav z neba zostúpil*. Slovenské pohľady, 4 (2), 89 – 95.
- Popovič, A. (1975). Ideológia v Hájnikovej žene. V Ľ. Petraško (Ed.), P. O. *Hviezdoslav. Text a kontext*. (str. 42 – 70). Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne/Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre.
- Popovič, A. (1983). *Originál – Preklad: interpretačná terminológia*. Tatran.
- Pražák, A. (1955). *S Hviezdoslavom. Rozhovory s básnikom o živote a diele*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Rédey, Z. (2021). Hviezdoslav – básnik veľkých paradoxov a paradoxnej veľkosti. *Slovenská literatúra*, 68 (4), 592 – 613.
- Šmatlák, S. (1962). *Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultéty*. Slovenská akadémia vied.
- Štraus, F. (1989). Literárnovedná problematika vnútroliterárneho prekladu. V B. Kufelová (Ed.). *Aspekty vnútroliterárneho prekladu*. Zborník (str. 10 – 18). Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie.

- Vrajová, V. (2020). *Štylistické kontúry poézie*. Matica slovenská.
- Zajac, P. (1975). Ežo Vlkolinský a jeho prepis do prózy. V Ľ. Petraško (Ed.), *P. O. Hviezdoslav. Text a kontext*. (str. 71–90). Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne/Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre.
- Zambor, J. (2019). Interpretáčnа sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.). *Studia Academica Slovaca 48*. (str. 375–397). Univerzita Komenského.

Pramene

- Hviezdoslav, P. O. (2007). *Hájnikova žena*. 7. oddiel. Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 17. 06. 2023]. Dostupné na webovej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/18/Hviezdoslav_Hajnikova-zena
- Hviezdoslav, P. O. (2012). *Stesky 1. Netrápte sa, piesne, moje*. Zlatý fond denníka SME 2012, [cit. 7. 7. 2023]. Dostupné na webovej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/27/Orszagh-Hviezdoslav_Stesky-1
- Hviezdoslav. (1882). *Roľník*. Slovenské pohľady, 2 (6), 562.

Jan Гбур

КОМУНИКАЦИОНО-РЕЦЕПЦИОНИ КОНТЕКСТИ ХВЈЕЗДОСЛАВЉЕВОГ ДЕЛА

Резиме

Рад је реакција на рецепцијску праксу везану превасходно за старију словачку књижевност. Проблем је начин њеног презентовања, који обухвата не само недовољан рад приликом издавања дела аутора тог периода, већ и унутар-књижевне и интерсемиотичке преводилачке експерименте, који не тумаче увек адекватно оригиналну језичко-стилистичку и поетичку димензију ових текстова. Наведеним проблемом се аутор студије бави на основу праксе рецепције Хјездослављевог песничког и драмског стваралаштва. У уводу се констатује да је основа проблема рецепције Хвјездослављевог књижевног стваралаштва његов непоновљив поетичко-језички идиолект. Неколики аутори (Ф. Мико, П. Зајац, Ј. Гбур, В. Микула, А. Хаман, Д. Туречек и др.) утврдили су да његову основу чине захтевни стилистичко-поетички параметри и одлике парнасизма, које је песник намерно употребљавао у свом стваралаштву. Студија отвара простор за досадашње алате рецепције, коришћене за презентовање и пропагирање уметнички захтевног Хвјездослављевог дела.

Потврдило се да најпродуктивнији пут ка рецепцији његовог песничког и драмског стваралаштва води кроз два комуникациона канала. Први канал су књижевно-научне и театролошке интерпретације појединачних текстова песника (пример: зборник– *Hviezdoslav v interpretáciách* (*Хвјездослав у интерпретацијама*), 2009). Други комуникациони канал су интерсемиотички преводи лирско-епских дела песника (примери: телевизијски филм *Zuzanka Hraškovie* (*Зузанка Храшковје*), 2009, позоришна представа *Horor v horárni* (*Хорор у шумаревој кућици*), 1991, која је настала по мотиву песникове лирско-епске композиције *Hájnikova žena* (*Шумарева жена*).

Кључне речи: Хвјездослав, рецепција, идиолект, парнасизам, препис, интрапревод, интерсемиотички превод

Ján Gbúr

COMMUNICATIVE-RECEPTION CONTEXTS OF HVIEZDOSLAV'S WORK

Summary

This paper is a response to the reception practice related mainly to older Slovak literature. The problem is in the way of its presentation, which includes not just insufficient work in publishing the works of authors of this period but also intraliterary and intersemiotic translation experiments, which do not always adequately convey the original language-stylistic and poetic dimension of these texts. The author of the study addresses the above-mentioned issue on the basis of the reception experience with Hviezdoslav's poetic and dramatic works. In the introduction, he states that the basis of the reception problems of Hviezdoslav's literary works is their unique poetic-linguistic idiolect. Several authors (F. Miko, P. Zajac, J. Gbúr, V. Mikula, A. Haman, D. Tureček and others) have found that at its basis, there are demanding stylistic-poetic parameters and parnasistic markers, which the poet deliberately used in his work. The study opens up the space for previous reception tools that have been used in connection with the presentation and promotion of Hviezdoslav's artistically demanding work. It has been confirmed that the most productive receptive route to his poetic and dramatic work is through two channels of communication. The first channel is literary and theatrical explorations of the poet's individual texts (for example, the collection *Hviezdoslav in Interpretations*, 2009). The second communication channel is intersemiotic translations of the poet's lyric-epic works (for example, the television film *Zuzanka Hraškovie* 2009; the theatre performance *Horror in the Mountain House*, 1991, which was based on the poet's lyric-epic composition *Hájnikova žena*).

Keywords: Hviezdoslav, reception, idiolect, Parnassism, transcription, intratranslation, intersemiotic translation

Michal Harpán¹

Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0008-0542-6568>

SMUTNÝ ROMÁN O DUŠI A TELE (PAVEL VILIKOVSKÝ: *LETMÝ SNEH*)

Z 21 knižných titulov Pavla Vilikovského je *Letmý sneh* (2014) 19. Z toho dva tituly sú publicisticko-esejistické: *Okrídlená klietka* (1998, spoluautor Tomáš Janovic) a *Vyznania naivného milovníka* (2004). Titul *Silberputzen. Leštenie starého striebra* (2006) možno nazvať dokumentárnou prózou a ostatné tituly sú v znamení umeleckej prózy: poviedky, novely, romány. Nepochybne žánrovo jednoznačné sú poviedky *Citová výchova v marci*, *Eskalácia citu*, *Krutý strojvodca* a *Čarovný papagáj a iné gýče*, zatiaľ čo pri ďalších Vilikovského textoch sa prejavujú nejednoznačnosti pri ich zaradovaní medzi novely alebo romány. Tak je to aj s titulom *Letmý sneh*, ale podľa môjho názoru je to román. V kontexte prozaickej tvorby Pavla Vilikovského je *Letmý sneh* v mnohých aspektoch svojrázne dielo. Peter Zajac ho spolu s románom *RAJc je preč* zaraduje do piatej tvorivej fázy autora. Svojráznosť *Letmého snehu* možno podľa Petra Darovca sledovať v recepčnom spriehľadňovaní, čo vidí ako príznak neskorého Vilikovského, ale to sa už vôbec nemôže vzťahovať na *RAJc je preč*. V *Letmom snehu* je málo hlavných postáv, konkrétne tri (rozprávač, manželka, Štefan Kováč; ak tohto pochopíme ako alter ego rozprávača, tak iba dve). Postava manželky sa rozvetvuje: spočiatku je Magdaléna, potom vo zdvojenom mene Magda – Lienka, Agrafia, Alicia, Eugénia. Mení sa aj rozprávač, niekdajšia naratívna roztopašnosť sa prejavuje iba v potýčkach so Štefanom Kováčom, ale v dejovej línii s manželkou je to smutný rozprávač, so stupňujúcim sa a bezmocným smútkom. Preto je *Letmý sneh* smutný román o duši a tele.

Kľúčové slová: Pavel Vilikovský, román, Letmý sneh, lavína, odchádzanie duše

Oči sa jej nerady, váhavo odtrhli od čohosi, čo videla iba ona. Preskočili na mňa, potom na vysoké okno za mojím chrbtom a zase späť, videl som v nich, ako zúfalo hľadá spomienky na obyčaje sveta, ktorý sa rozhodla opustiť. Nakoniec sa usmiala a pokročila ku mne.

¹ mharpan3@gmail.com; riadny profesor na dôchodku

Som rada, že vás spoznávam, pán doktor, povedala. Z toho úsmevu, ktorý sa držal na tvári ako človek visiaci z okna na deviatom poschodí, mi bolo do plaču, ale vedľa stál doktor a pamätal som na jeho varovanie. (Vilikovský, 2014: 142 – 143)

Román Pavla Vilikovského *Letmý sneh*² (2014) sa končí rozprávačovou odpoveďou: „Čimborazka, povedal som a podal som jej ruku“ (c. d.: 143).

Prirovnanie „úsmev na tvári ako človek visiaci z okna na deviatom poschodí“ výrazne vystihuje situáciu bytosti, ktorá zmizla niekde v priestoroch choroby, čo v podstate pre rozprávača – jej manžela – znamená akoby umrela.

Letmý sneh je teda románom o umieraní a o smrti. Je to názor popredných znalcov prozaického diela Pavla Vilikovského – Petra Zajaca a Petra Darovca: Zajac o tom píše v štúdiu *Vilikovského príbehy umierania* (Zajac, 2017) a Darovec v štúdiu *Odchádzanie duše 1 a 2* (Darovec, 2017). Zajac v úvode svojej štúdie uvádza a teoreticky zdôvodňuje typológiu štyroch uzlových bodov v prozaickej tvorbe Pavla Vilikovského: v debute *Citová výchova v marci* (1965) videl pokus „o totálnu lyrickosť prozaického textu“ (Zajac, 2017: 43), v druhom bode došlo „k ruptúrnemu odklonu od totálnej lyrickosti k spomaleniu, ktoré uňho predstavuje zlom k ironickému kódu“ (*Večne je zelený...*, 1989, *Eskalácia citu*, 1989, *Slovenský Casanova*, 1991; tamtiež: 44), tretí typ prózy „sa najčastejšie spája s latentne prítomným epifanickým zážitkom, ktorý je prítomný ako zážeh, zákmit“ (*Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch*, 1989, *Peší príbeh*, 1992, *Krutý strojuvodca*, 1996, *Čarovný papagáj úspechu a iné gýče*, 2005; tamtiež: 44) a vo štvrtom, na čele ktorého je román *Posledný kôň Pompejí* (2001), epifanický moment zážehu „nahrádza často len neprítomná panoramatická historická klenba, a skryto, latentne prítomná historicitá“ (*Silberputzen*, 2006, *Vlastný životopis zla*, 2009, *Pes na ceste* (2010), *Prvá a posledná láska*, 2011; tamtiež: 44).

V tejto Zajacovej klasifikácii nie sú uvedené Vilikovského tituly *Prvá veta spánku* (1983), *Letmý sneh* (2014), *Krásna strojuvodkyňa, krutá vojvodkyňa* (2017); román *RAJc je preč* vyšiel po vzniku Zajacovej štúdie a možno ho pozorovať v typologickej dvojici s *Posledným kôňom Pompejí*. V prepracovanej verzii tejto štúdie, pod názvom *Príbeh umierania o Letmom snehu*, Zajac píše:

Tematickým spúšťačom nie je však v *Letmom snehu* halucinovanie, ani bdelé vystupovanie z tela, ale vizuálna a auditívna metaforická figúra spustenej lavíny. Celý príbeh je vlastne protokolom jej padania, ktoré má medicínske pomenovanie *alzheimer* a je v podstate dvojitém *umieraním; odumieraním*, odchádzaním pamäte a *zomieraním*, odchádzaním tela. (Zajac, 2017)

² Pri doslovných citáciách z uvedeného diela budeme ďalej v texte používať iba skratku c. d. = citované dielo.

Zajac *Letmý sneh* interpretuje ako román, a to v kontexte celej tvorby Pavla Vilikovského. Len stručné vyrátanie jeho interpretačne podložených záverov si vyžaduje veľa priestoru. V závere čítame, že sa v románe Vilikovský „vracia od veľkých historických rámcov, v ktorých sa odohrávajú ľudské osudy, naspäť k individuálnemu ľudskému osudu ako základnému rámcu, k jeho telu, duši a pamäti“ (Zajac, 2017: 55).

Peter Darovec monografiu *Pavel Vilikovský* (2007) končí staťou o knihe *Silberputzen*, ale sledoval potom aj novšiu prozaickú produkciu tohto autora. O *Letmom snehu* hneď v roku vydania sa zjavil jeho posudok s veľavravným titulom: *Kniha roka: Veľké slová. Láska. Duša, Čimborazka*. V štúdiu *Odchádzanie duše 1 a 2* pozoruje celkové súvislosti próz *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* a *Letmý sneh* (tento druhý titul Darovec, na rozdiel od Zajaca, žánrovo určuje ako novelu). Dôkladne interpretuje spoločné znaky a rozdiely oboch próz a uzatvára: „Čo ostáva obom textom spoločné, je paradox vnímania odchádzania duše pred telom. Pre Vilikovského je to natoľko silný paradox, že sa k nemu aj po desaťročiach prozaicky vracia – a to tak, že mu venuje celú knihu“ (Darovec, 2015: 61). Inak je správna Darovcova konštatácia, že v *Letmom snehu* „vidieť jeden z prejavov Vilikovského všeobecnejšej tendencie recepčného zjednodušovania textov v súčasnej fáze jeho tvorby“ (Tamtiež: 61).

V prevažnej väčšine Vilikovského kníh je narácia mozaikového charakteru v tom zmysle, že jednotlivé naratívne segmenty sú v určitom zmysle niečím zarámčované. V slovenskej próze je to Vilikovského svojrázne citátové rámcovanie, v novele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* sú to citáty z českej príručky ppl. Bruna Jakscha *Jezdč a kůň*. Rovnaký spôsob rámcovania použil v románe *Posledný kôň Pompejí* citátmi zo Senecových *Listov priateľom*.

Častejšie je kompozičné segmentovanie číslicami – (*Večne je zelený...*, v novele *Na ľavom brehu pamäti, Pes na ceste*), hviezdičkou * (*Krásna strojvodkyňa, krutá vojvodkyňa, RAJc je preč*). Poviedky, samozrejme, nie sú segmentované, ale ani niektoré rozsiahlejšie diela ako napríklad *Prvá veta spánku*.

V *Letmom snehu* je segmentácia narácie zložitejšia, za číslicami 1, 2, 3, 4, 5 sa abecedne zjavujú písmenká od a a ďalej, takže každá kombinácia číslice s písmenkom je osobitným naratívnym segmentom. Tak máme 16 segmentov s číslicou 1 (1.a, 1.b, 1.c, 1.d, 1.e, 1.f, 1.g, 1.h, 1.i, 1.j, 1.k., 1.l, 1.m, 1.n, 1.o, 1.p, 1.r), 21 segmentov s číslicou 2 (2.a, 2.b, 2.c, 2.d, 2.e, 2.f, 2.g, 2.h, 2.i, 2.j, 2.k, 2.l, 2.m, 2.n, 2.o, 2.p, 2.r, 2.s, 2.t, 2.u, 2.v), 7 s číslicou 3 (3.a, 3.b, 3.c, 3.d, 3.e, 3.f, 3.g), 12 s číslicou 4 (4.a, 4.b, 4.c, 4.d, 4.e, 4.f, 4.g, 4.h, 4.ch, 4.i, 4.j, 4.k), 17 s číslicou 5 (5.a, 5.b, 5.c, 5.d, 5.e, 5.f, 5.g, 5.h, 5.ch, 5.i, 5.j, 5.k, 5.l, 5.m, 5.n, 5.o, 5.p) a všetko to sa vlieva do záverečného segmentu označeného 1.s, 2.w, 3.h, 4.l, 5.r.

Z takto uvedeného členenia by bolo možné predpokladať, že jednotlivé naratívne prúdy idú za sebou radom od 1 po 5, ale až do takej miery recepčného

spríehľadnenia autor nikdy nešiel. Vskutku v takejto naratívnej segmentácii nie je presnejšie vymedzený systém, azda iba to, že sa všetky naratívne prúdy vlievajú do záverečného segmentu 1.s, 2.w, 3.h, 4.l, 5.r. Vzhľadom na rozsah nevelký román je tých naratívnych segmentov vyše 70, ale niektoré sú celkom krátke, ako 1.d („Nevolám sa Štefan Kováč. Moje meno je Čimborazka. Som Samozvanec“ (c. d.: 8).), alebo 3.a („To je tak. Lavína sa u dala do pohybu. Nevidím ju, je ešte ďaleko, ale počujem, ako si prvá hrudka snehu s tichým spením razí cestu dolu snehom“ (c. d.: 12).). Prevažná časť segmentov je na jednej, dvoch stranách, hoci je niekoľko aj dlhších – najdlhší je záverečný segment – od strany 132 po 142. *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* má 25 rozsahovo približne rovnakých kapitol a román *Posledný kôň Pompejí* dokonca len 13. V uvedených prózach sú kapitoly motivicko-tematicky rozvetvenejšie, zatiaľ čo v *Letmom snehu* je najčastejšie v jednom segmente jedna naratívna situácia, hoci v poslednom ich je viacej. Je to pochopiteľné, lebo tam dochádza k sútok celkového naratívneho diania. Tá sa začína cestovaním električkou, rozprávač počuje, ako jeden mladík hlasno vyznáva vernosť, nevie komu, ale potom zistí, že kričí do telefónu. Významovo je dôležitá rozprávačova reakcia: „Rozprával sa s telefónom. Nehovorím, že rovno lavína, no z jeho kriu sa dalo zreteľne začuť, ako sa dolu svahom s tichým šuchotom sunie letmý sneh“ (c. d.: 132). Je tu teda lavína, ktorá je ústrednou metaforou tejto prózy. Potom dochádza k náhlemu skoku v narácii, k rozhovoru s jazykovedcom Števanom o ježkovom sluchu, ktorý vraj aj z desiatich metrov počuje húsenicu žuť listy (s malou odbočkou do minulosti, keď mama priniesla domov ježka z cintorína). Odrazu je narácia v parku pri skupine bezdomovcov, keď rozprávač v zúfalosti do prázdneho bytu pozýva bezdomovkyňu, zase je tu Štefan a diskusia o bytosti a duši. Odchádzajúcemu Štefanovi v duchu odpovie: „Ak je jež bytosť a má dušu, tak máš dušu aj ty. Nedá sa nič robiť. Márne utekáš, jedného dňa ťa dobehne a predvedie sa ti v celej kráse. A potom budeš so svojím exaktným rozumom a vedeckým prístupom v riti“ (c. d.: 141). Nakoniec rozprávač osamie a ocitne sa v nemocnici, a keď mu lekár privedie manželku, už celkom Eugéniu, vytryskne z neho smútok: „Nebola učesaná a na sebe mala nedbalo prepásaný tmavomodrý nemocničný župan, z ktorého vykúkala nočná košeľa, ale mne sa zdala krásna, tak horkasto a neznesiteľne krásna, ako sa nám zdá krásne všetko, o čom si myslíme, že na to hľadíme naposledy“ (c. d.: 142).

Rozprávanie v *Letmom snehu* prebieha v prvej osobe, čo najčastejšie znamená, že rozprávač je jedna z postáv, presnejšie povedané, hlavná postava. Darovec v uvedenej štúdii upozorňuje, že vek rozprávača sa často zhoduje s vekom autora. V novele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* (publikovanej v roku 1989, ale napísanej v rokoch 1983 – 1985) rozprávač je štyridsiatnik, v románe *Letmý sneh* je v pokročilom, hoci nie presnejšie uvedenom veku. Ale *Letmý sneh* sa v porovnaní s niektorými inými dielami s autorským rozprávačom (popri uvedenej

novele sú to romány *Posledný kôň Pompejí* a *RAJc je preč*) v niekoľkých aspektoch podstatne odlišuje. Je to próza so súvislým fabulárnym vývinom, čo sa prejavuje v stupňovaní „odchádzania manželkinej duše“, od náznakov po absolútnu stratu pamäti.

Potom je to dielo, v ktorom nie sú, alebo takmer nie sú naratívne prvky autobiografickej pamäti, či prvky dotované autorovou biografiou. Medzi takého naratívne prvky patrí postava matky. Táto postava je azda najdôležitejšia v novele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábl'och* a románe *RAJc je preč*. V *Letmom snehu* je to celkom epizodická postava: v segmentoch, keď s matkou ako chlapec cestuje do Trenčína vrátiť bundu, keď matka z cintorína prinesie domov ježka, keď matka pozvala do bytu žobráčku, ktorá spala pred dverami, v určitom zmysle aj v segmente s materským znamienkom.

Vlastne v *Letmom snehu* je málo postáv, hlavné sú rozprávač, jeho alter ego Štefan Kováč a manželka Magdaléna (Magda, Lienka, Agrafia, Eugénia) a všetky iné postavy sú epizodické, niektoré sa iba mihnú dejom (napríklad keď po komplikáciách s podpisovaním šeku na pošte ich úradníčka za okienkom „vyprevádzala dlhým podozrievavým pohľadom“). Takých „jednokádrových“ postáv je samozrejme viac, niektoré sú naratívne aj rozpracovanejšie, ale všetky súvisia s rozprávačom. V celkovom dianí *Letmého snehu* v podstate možno diferencovať tri naratívne pásma: jedno prislúcha samému rozprávačovi a je úvahového charakteru, v druhom sú rôznorodé vzťahy rozprávača a manželky a v treťom sú názorové konfrontácie rozprávača a jazykovedca Štefana Kováča.

Pri znázorňovaní tejto postavy sa u Vilikovského najviac prejavuje inak veľmi častý postoj irónie a paródie. Je to naznačené hneď na začiatku, pri uvádzaní knihy: „Úloha bilabiálnych konsonantov v zvukovej expresivite polysindetického jazyka indiánskeho kmeňa Menominiov“ (c. d.: 13). Je to absurd: kmeň vymiera a jazyk ovláda iba jedna veľmi stará hluchonemá Indiánka. Ďalšia irónia je v názve Štefanovho projektu: „Fonetická expresívnosť reči ako prejav vyspelého národného jazykového cítenia a charakteru.“ Napokon sú to vymyslené nárečové slová (*garazda, furajtovať, durgnúť, grúľovník, krčadlá, hromoždiť sa, korčiasok, chrušťava* atď.), ktoré Štefanovi po vidieku zháňa mladá spolupracovníčka Irenka³.

³ V anglickom preklade *Fleeting Snow* sú tieto slová uvedené v pôvodnom znení, iba v kurzíve. Mimochodom, ani v jednom preklade (angličtina, francúzština, srbčina) v titule nie je možná zvuková zhoda z originálu: *letný sneh – letmý sneh*. U Vilikovského vôbec sú časté podobné slovné hry, a najčastejšie sú významovo opodstatnené. Tak je to aj s titulom *letmý sneh*: na výlete v Tatrách rozprávač povie manželke *letný sneh*, a ona už v pokročilom štádiu choroby počuje *letmý sneh*, a v tom okamihu sa zrodí fiktívna postava, kamarátka Alica, s ktorou kedysi tiež v Tatrách uvideli *letmý sneh*. Vilikovský na otázku, či nie je názov *Letmý sneh* zavádzajúci, odpovedá takto: „Je to trochu názov z núdze. Vznikol až v priebehu písania. Napadol mi, až keď som písal scénu, ktorá sa odohráva v Tatrách, a vidno tam ostatok snehu. Zdalo sa mi, že ten dialóg by mohol podporiť obraz lavíny, ktorý v tej knihe považujem za rozhodujúci. V podstate je to iba také táranie na všelijaké témy, ako sa kedysi pekne hovorilo – tou červenou niťou je lavína. Lavína individuálnej, ale aj kolektívnej

Teda lavína. Ústredná metafora, ktorá sa ako leitmotív v rozličných podobách tiahne celým dielom. Zjavuje sa hneď na počiatku ako iniciácia, nevedno čoho, a postupne nadobúda význam nezastaviteľnej straty pamäti. S lavínou súvisí aj meno Čimborazka [1.d: „Nevolám sa Štefan Kováč. Moje meno je Čimborazka. Som samozvanec“ (c. d.: 8); 1.e: „Moje logo je Čimborazka. Je to slovenský prepis slova, ktoré nejestvuje v žiadnom jazyku“ (c. d.: 12)]. A keď sa na uvádzanie neznámych nárečových slov rozprávač opýta Štefana, či pozná slovo „čimborazka“, ten na jeho hádanie odpovedá: „Znamená to nič, povedal som. Tým slovom sa označuje, čo zostane z človeka, keď ho vyťahnu spod lavíny. Keď telo ešte dožíva, ale prestalo produkovať dušu“ (c. d.: 75).

Posledná veta románu, „Čimborazka, povedal som a podal som jej ruku“, vyjadruje situáciu človeka vyťahnutého spod lavíny. V literárnovednej recepcii *Letného snehu* boli pokusy odhadnúť nejaký odkaz na pôvod slova *čimborazka*. Koho to zaujíma, odkazujem na Zajacovu štúdiu, ktorý k asociáciám Ingrid Hrubaničovej z textu *Pulzázia ako téma aj metóda písania v próze Pavla Vilikovského Letný sneh* dodáva svoje asociácie a spolu ich je takmer dvadsať. Zdá sa mi najpriliehavejší súvis s vetou „čím bol raz“, ale nemožno poprieť ani iné asociácie. Ale rozprávač na Štefanove odhady („drevená haspra na dverách stodoly, špeciálny druh kosy, prezývka krčmového šaša“) odpovedá, že slovo ako také neznamená nič.

V celkovom dianí románu možno teda identifikovať tri hlavné naratívne celky. Prvý je v znamení samotného rozprávača a jeho úvah, v popredí ktorých sú úvahy o tele a duši. Druhý je v znamení názorových konfrontácií rozprávača a Štefana Kováča, ktorý je jeho racionálnym alter egom. A tretí, ktorý je naratívnu kosťou románu, je v znamení rozprávačových pokusov zastaviť alebo aspoň spomaliť manželkinu chorobu. V naratívnom celku so Štefanom Kováčom sa občas spomenie manželka, ale v aktuálnom dianí nie je prítomná. A rovnako, v aktuálnom dianí naratívneho celku rozprávač – manželka nie je prítomný Štefan Kováč.

Nie je ťažko postrehnúť, že naratívne segmenty rozprávač – manželka sú kompozične vyčlenené číslicou 5 a písmenkami od *a* po *r*. Spolu ich je 18 a sú znázorňovaním vystupňovania choroby. Pod *a* je to situácia, keď manželka na spoločnej fotografii zo študentských čias nepoznala seba – „vtedy som sa tomu ešte smial“ (c. d.: 17), konštatuje rozprávač. Nasleduje pokus prebúdzania pamäti, odchod na obed do kaviarne Krym a po obede posedenie na lavičke v parku na Šafárikovom námestí, kde ako študenti sedeli. Pokus sa nevydaril, manželkin rozpačitý úsmev je typickým Vilikovského výrazovým prostriedkom znázornený

či spoločenskej zábudlivosti a straty pamäti“ (Močková, J. (2015). Spisovateľ Vilikovský: Vieme sa zabávať, ale zabudli sme sa radovať. Denník N, 2. september. Dostupné na: https://dennikn.sk/230307/vieme-sa-zabavat-ale-zabudame-sa-radovat/?fbclid=IwAR0filjCRS2lw5jzehfYokmWL9Eb22oRI1nhwY_u7wj-wCHUY7L5TiS0T14).

v prirovnaní „tak nejako sa asi usmieva nevesta, keď jej pri krájaní svadobnej torty spadne kúsok na obrus“ (oddiel 5.b v c. d.: 31). V 5.c nechápal prečo každú vetu začína slovom „počkaj“ (c. d.: 35). V 5.d spozoroval zmenu v jej tvári, spočiatku to bral „ako náhodné úkazy, nie ako sústavný proces“, ale potom si uvedomil, že tá zmena je trvalá, „akoby sa zo svojej tváre vystaňovala“ (c. d.: 43). Aj ďalej je ešte rozprávač v štádiu začudovania, keď ho po návrate z nákupu privíta slovami: „Som rada, že si prišiel“ (oddiel 5.e v c. d.: 46). Ďalší segment je naratívne rozpracovanejší, rozprávač evokuje rozličné chvíle a udalosti v manželstve; keď sa raz vracala domov z prechádzky, vošla do vedľajšieho vchodu [„Počkaj, nebudeš veriť, čo sa mi prihodilo...“ (oddiel 5.f v c. d.: 55)]. Potom nasleduje segment na pošte, keď mala problémy s podpisovaním; čo je náznakom premeny na Agrafiu (viac pozri oddiel 5.g v c. d.: 62 – 63). Nasleduje jej prekvapenie pri pokuse o milovanie: „Pobozkal som ju na to krehké miesto na krku, kde sa podrezáva, a odvetdy sem sa už nikdy spolu nemilovali. Na ten pohľad sa nedalo zabudnúť“ (oddiel 5.h v c. d.: 70). Mimochodom, znovu treba upozorniť na významové konotácie slovesa *podrezávať*. Potom nasledoval segment s policajtmi: našli ju policajti na lavičke na Šafárikovom námestí ako plakala. Nevedela im povedať, kde býva, tak jej v taške našli preukaz a priviedli ju domov. Rozprávač si je už vedomý jej celkovej premeny, a keď povie, že by mali ísť k lekárovi, odvetila mu: „Počkaj, povedala, to ako myslíš, že by sme mali ísť lekárovi?“ (oddiel 5.ch v c. d.: 82). Segment u lekára, neurológa, ktorý rozprávačovi povedal, že ide o organický proces v mozgu, že je to proces „nezvratný a dnešná medicína ho dokáže nanajvyšš spomaliť“ (oddiel 5.i v c. d.: 90). „Je to nezvratný proces, lavína; keď sa raz dá po pohybu, nemožno ho zastaviť. Možno ho pomocou vedy spomaliť, ale mne sa zdá, že veda ho skôr urýchľuje“ (oddiel 5.j v c. d.: 93). Ešte stále si nepripúšťa, že Magdaléna je preč („mýlilo ma, že zmätené stavy sa u nej striedali s jasnými... Slovom, videl som za jej správaním jasný úmysel: chce robiť prieky“; c. d.: 93 – 94). Ale tu je napokon scéna s hľadaním zlatých náušnic, ktoré nikdy nemala a ktoré dostala od kamarátky, reálne neskutočnej kamarátky Alice, hoci v jej svete Alica bola skutočná. Potom je Alica stále prítomná. Na odporúčanie lekárov cvičí pamäť, lebo to je „jedna z ciest, ako spomaliť úpadok“ (oddiel 5.k v c. d.: 99). Ale na otázku, kedy a kde sa prvýkrát pobozkali, najprv mlčala, a pri pomoci, že to bolo v kine, keď pozerali film Rocco a jeho bratia, odpovedala, že ten film s Alicou pozerali trikrát. Keď prišiel po ňu po lekárskom psychiatrickom cvičení, privítala ho slovami: „Konečne, že si prišiel. Už ma sem nevod', tu sú takí čudní ľudia, niektorí hádam ani nevedia, ako sa volajú“ (c. d.: 101). Telo a duša (oddiel 5.l v c. d.: 105): „Pokiaľ ide o jej telo, nikdy s ním nebol v dôvernejšom vzťahu. Nemala predom mnou nijaké zábrany, nechala sa bez odporu umývať ako malé dieťa, akoby odložila tú zavádzajúcu batožinu do úschovne a viac sa o ňu nemusela starať. Akoby ju už celkom pustila z hlavy. S dušou to bolo iné. Dušu predom mnou dobre skryla...“. A na pokus objatia, „mykla sa, otočila hlavu

a povedala neznámemu: No dovoľte!“. Medzi zúfalé nápady prebúdzania pamäti patrí odchod do Vysokých Tatier, kde ako mladomanželia pobudli niekoľko dní, ale manželka si z toho nič nepamätá, iba to, čo zažila s domnelou Alicou (viac pozri oddiel 5.m v c. d.: 109 – 133). A v nasledujúcom segmente na vysvetlenie, že biely fľak v úžľabine je letný sneh, radostne zvolala, že to isté videli a Alica to nazvala letným snehom (oddiel 5.n v c. d.: 117). Pred odchodom do nemocnice je ešte príbeh s vydeseným odchodom z bytu, keď ju na ulici stretla suseda z vedľajšieho vchodu (oddiel 5.o v c. d.: 119 – 122). Keď prišiel po ňu, už si bol celkom vedomý situácie: „Keď som si spomenul na jej pohľad, ten celkom prvý zo stoličky vo Frátrikovej predsieni, plný úzkosti takmer až zvieracej, akoby už ani nebola bytosť, iba tvor...ja som ju, ako sa ukázalo, dokázal len vydesiť.“ Posledným nápadom prebúdzania pamäti bolo priviesť do nemocnice Katinku Downovú, dievča z ústavu pre postihnutú mládež, ale v ústave ju nenašiel, lebo deti s tou chorobou zomierajú pred tridsiatkou (oddiel 5.p v c. d.: 128 – 131). Už zostala iba posledná kapitola, v ktorej sa striedajú a prelínajú všetky dejové línie od 1 po 5 (mladík, ktorý hlasito telefonuje v autobuse, rozhovory a chodenie po reštauráciách so Štefanom Kováčom, ponuka nocľahu, sprchy a šatstva bezdomovkyni zo skupiny bezdomovcov zo Šafárikovho námestia, ktorá ho odmietne („Však ešte nie je zima, ja mám kde spať, a s nimi je veselšie“; c. d.: 137), a potom na strane a pol príchod do nemocnice, kde mu dvere otvoril mladý doktor, dal mu priveľký biely plášť („Pripadal som si v ňom ako anjel so zlomeným krídlom“; c. d.: 142), priviedol mu Eugéniu („Som rada, že vás spoznávam, pán doktor“; c. d.: 143), a on jej odpovedal: „Som Čimborázka...“ (c. d.: 143).

Vskutku je to príbeh od náznaku miznutia pamäti po jeho definitívnu fázu a ako taký by mohol mať aj inú naratívnu podobu. Inú v zmysle jednoliatejšieho naratívneho prúdu, do ktorého by sa mohli vtesnať aj iné naratívne segmenty, iné situácie, iné postavy, nie iba to, čo priamo súvisí s postavou manželky a straty jej pamäti. Rozprávač ani raz nepoužije slovo „choroba“, ani priamu lekársku diagnózu (lekár mu povie, že je to organický proces, ktorý nemožno zastaviť). Ale Pavel Vilikovský nepísal jednoliate naratívne príbehy v rozsiahlejších prozaických žánroch (novely, romány). Súhlasíme s Petrom Darovcom, že *Letmý sneh* je recepčne priehľadnejší v porovnaní s novelou *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch*, a dodajme aj s románmi *Posledný koň Pompeji* a *RAJc je preč*. Ale celkom priehľadný nie je; utkvel mi v pamäti výrok Ingrid Hrubaničovej, ktorú vo svojej štúdii cituje Peter Zajac v súvislosti s menom „čimborazka“, že próza *Letmý sneh* je próza skromne elementárna a zároveň omračujúco zložitá“.

Zjednodušene možno povedať, že v *Letnom snehu* sú tri dejové pásma: pásmo rozprávačových úvah týkajúcich sa hlavne tela a duše, dialogicko-antagonistické pásmo rozprávač – Štefan Kováč a pásmo rozprávač – manželka. To teda tvorí základ narácie a do tohto základu sa včleňujú epizodické príbehy

s postavami „jednorazovo“ charakterizované (ako podozrievavý pohľad pracovníčky na pošte), ale aj naratívne rozpracovanejšie (ako životný príbeh bezdomovkyne zo Šafárikovho námestia). Všetko sa odohráva v aktuálnom čase rozprávania, z ktorého je len niekoľko odbočiek do minulosti (v detstve odchod s matkou do Trenčína s kožuchom, ježko, ktorého matka priniesla z cintorína).

Problematika rozprávačových úvah je síce zložitá a rôznorodá, ale predsa v popredí sú úvahy o tele a duši: „Tak či onak, duša je užitočný pojem, dobre sa s ním pracuje. Každý si pod ním môže predstaviť, čo chce“ (c. d.: 18). Takáto „definícia“ sa potom v knihe viackrát objaví, a hoci navonok v nej zaznie žartovný, takmer potmehúdsky tón, významovo sa vzťahuje na konkrétne telo a dušu, lebo rozprávač nevie, kam odišla manželkina duša.

Podobne je to aj s láskou. Peter Darovec upozornil na rozdiel motívu lásky v *Koni na poschodí...* a v *Letmom snehu*: „V staršej novele ... sa toto ‚veľké‘, a preto pre autora podozrivé slovo vyskytuje len v naivnej, rozprávačom ironizovanej otázke americkej študentky Beverly. O pár desaťročí neskôr v *Letmom snehu* sa ho už odvažuje použiť častejšie a dokonca aj bez náznaku ironie“ (Darovec, 2017: 68). Láska ako motív sa celkom očividne tiahne celým románom, a fakt aj bez náznaku ironie. Láске je venovaný jeden celý naratívny segment (viac pozri oddiel 2.j v c. d.: 37 – 39) a „lakmusovým papierikom“ na vysvetlenie lásky je perónový lístok, ktorý kedysi predávali na železničných staniách. V segmente je niekoľko definícií lásky, ktoré sa nevzťahujú priamo na rozprávača, tvoria však významové pozadie celého príbehu. Pod láskou „väčšinou sa rozumie prudká hormonálna búrka, obdobie intenzívneho očarenia“, ktoré netrvá dlho a podľa rozprávača by sa skôr mohlo hovoriť o zamilovanosti, ale aj to je pritesne „nalepené na telo a žľazy s vnútornou sekréciou“ (c. d.: 37). Univerzálnejšia definícia lásky je, „keď sa nám niekto zdá byť jedinečný“ (c. d.: 38). Obrazné pomenovanie lásky súvisí s perónovým lístkom, keď niekoho vyprevádzaš a „ty máš pocit, že by si mu chcel niečo povedať“ (c. d.: 38). Teda bez ironie: „Lístok je symbolickým výrazom zúfalej neschopnosti prehovoriť a nádeje, že sa nám to predsa len podarí, hoci čas sa kráti a vopred cítime, že to nestihneme“ (c. d.: 38). A celý odsek sa končí najširšou, všeobsahujúcou definíciou, ktorá sa ako refrén tiahne celým románom: „Láska je práve preto taký obľúbený pojem, že si pod ním každý môže predstavovať, čo chce“ (c. d.: 39).

Potom sa slovo láska vyskytne v dejovej línii 5.e: „Nemali sme vo zvyku vyznávať lásku, ani v samých začiatkoch. Múdro, veď aj tak by si každý z nás pod tým slovom predstavoval niečo iné“ (c. d.: 45). Ale to je už vo vystupňovanej situácii, keď ho manželka po jeho návrate z nákupu privíta slovami: „Som rada, že si prišiel“ (c. d.: 46).

Ale slovo láska sa zjavuje aj v inom naratívnom kontexte – súvisí s reakciou na biblické prikázanie „Miluj svojho blížneho ako seba samého“. Rozprávačova

reakcia je navonok heretická: „Mám rád svoje pohodlie, ale seba samého možno aj preto nemám rád, a o milovaní už nemôže byť ani reči. Slovom, blížni budú odo mňa lásku márne čakať – kde nič nie je, ani čert nevezme“ (viac pozri oddiel 2.k v c. d.: 48 – 49).

Pri zmene Lienky na Agrafiu rozprávač mienil, že mu svojím správaním robí prieky: „Zaťahovať do takej situácie lásku je ošemetné, lebo láska sa podobne ako hladké svalstvo nedá ovládať vôľou. Niežeby nebola, ale v danej chvíli jej zrazu niet“ (oddiel 5.j v c. d.: 94).

„Láska je preto také obľúbené slovo, lebo každý si pod ním môže predstaviť, čo chce – jeden tým myslí splynutie tiel a iný zase splynutie duší. Sklamaný býva často ten druhý“ (oddiel 2.t v c. d.: 99). Potom nasleduje úvaha o jedinečnosti duše, do ktorej je zapojené aj obrazné pomenovanie o vodičoch električiek premávajúcich po tej iste trase: „dve duše, hoci aj putujúce v protismere, prechádzajú popri sebe a kývnu si priateľsky ako vodiči električiek premávajúcich po tej istej dráhe. Dnes viem, že nič ako tieto vzácné okamihy blízkosti netreba od lásky očakávať.

„Lásku by som do toho nezavliekal, ale keď som si mal vybrať, či sa vzdám jej dôvery, alebo pamäťovej gymnastiky, mal som jasno. Takže napokon zostali iba cvičenia pod odborným dohľadom v stacionári, kam som ju vodil na odporúčanie psychiatra“ (oddiel 5.k v c. d.: 101).

„Láskou by som sa tu neoháňal...Láska, ako si ju ľudia zvyčajne predstavujú, je obojstranne zisková záležitosť – jeden túži objat, druhý túži po objatí, a keď sa objatie uskutoční, obom je pri ňom dobre. To bol iný druh lásky. Nič som si od objatia pre seba nesľuboval; netúžil som ju objat, chcel som ju len utešiť. Aby pobadala, že som nablízku, aby si o mňa oprela chrbát ako o kachľovú pec a zohriala sa. Ale keď Agrafia pocítila na sebe moje ruky, mykla sa, otočila hlavu a povedala neznámemu: No dovoľte!“ (oddiel 5./ v c. d.: 104).

„Spomenul som si, ako raz len tak medzi rečou utrúsila, že som jej nikdy nepovedal ‚milujem ťa‘. Ale ved’ ani ona neoplývala vyznaniami, to sme mali spoločné. Preto mi bola blízka. O láske, skúšal som jej vysvetliť v tom ruchu na peróne, v hučaní elektrickej lokomotívy a buchote zatváraných dverí – o tej krikľavo červenej láske medzi dvoma radšej nebudem hovoriť. Môže byť, stáva sa, ale o ňu nejde. Tá by tu len zacláňala....Ale keby sa mi bolo podarilo nájsť správne slová, bolo už neskoro, už sedela v kupé pri okne, dovidel som na ňu, ale počuť ma už nemohla. Výpravca zahvízdal a vlak sa dal do pohybu. Mohol som iba zamávať a chvíľu ešte hľadieť za posledným vozňom so sladko štipľavou, zvieracou bolesťou, ktorou sa vyznačuje perónová láska. Tá nevýslovná. Je to tak: láska je preto také obľúbené slovo, že si každý pod ním môže predstaviť, čo mu napadne“ (oddiel 2.v v c. d.: 127 – 128).

V epilógu sa rozprávač lúči aj so Štefanom Kováčom: „Hľadel som za ním, ako sa vzdáva, a zdalo sa mi, že sa už v pleciach začína trochu hrbiť. Takto odhodlane

a bez obzretia, odchádzalo odo mňa moje nevlastné druhé ja. Jednovaječné“ (c. d.: 141). Ide teda o postavu alter ega, ktorá spĺňa funkciu názorovej konfrontácie kontemplatívneho a racionálneho, exaktného myslenia. Prevažne je to dialogická narácia a uvedená názorová konfrontácia nikdy nepreváži v prospech jednej alebo druhej strany.

Rozprávač viackrát zdôrazňuje, že Štefan Kováč nemá rád obrazné vyjadrovanie, lebo ono nie je exaktné, vedecké. Aj v tom je opak rozprávačovi, u ktorého taký spôsob vyjadrovania je takmer permanentný. Metaforické vyjadrovanie v *Letmom snehu*, širšie aj v celej próze Pavla Vilikovského si vyžaduje osobitnú výskumnú pozornosť. Ústrednou metaforou v *Letmom snehu* je lavína ako metafora zániku/smrti, ale je tu množstvo iných podobných výrazových prostriedkov. Termín metafora hneď asocjuje lyrickosť, ale Vilikovského metafora najčastejšie nie je lyrická, skôr prekvapivo drsná. K lyrickosti má najbližšie opis Vysokých Tatier: „Hory aj zblízka vyzerali majestátne, akoby sa odohrávali v inom, vlastnom čase, vo večnosti, po oblohe len tak naľahko, v bielizni pobehovali mráčiky“ (c. d.: 116), ale to si Agrafia/Eugénia vôbec nevšíma. Rozdielne je obrazné pomenovanie okolie Šafárikovho námestia: „Šafárikovo námestie nie je dnes veľmi romantické miesto: zo zastávky pri novinovom stánku s hlasnými vzdychmi a poštekávaním vyrážajú petržalské autobusy, na zákrute pred univerzitou vyzvávajú a škripu zubami električky a z dvoch strán park obteká nepretržitý prúd áut“ (c. d.: 30). Teda na takom neromantickom mieste rozprávač očakával romantické prebudenie spoločných spomienok zo študentských čias.

Celkové emocionálne ovzdušie *Letmého snehu* je v znamení smútku, čo sa stále prejavuje aj v jazyku. Peter Zajac vo svojej štúdii uzatvára, že „v mnohonásobne opakovaných výkladových pasážach akoby chcel Vilikovský pomôcť svojmu čitateľovi v chôdzi. To nás vedie v úvahe, že tu majú odlišnú funkciu – nie epifanického okamihu, ale *zahovárania*. Jazyk v *Letmom snehu* zahovára smrť“ (Zajac, 2017: 51).

Literatúra

- Darovec, P. (2017). Odchádzanie duše 1 a 2. In *K dielu Pavla Vilikovského*. Univerzita Komenského, 58 – 71.
- Vilikovský, P. (2014). *Letmý sneh*. Slovart.
- Zajac, P. (2017). Vilikovského príbehy umierania. In *K dielu Pavla Vilikovského*. Univerzita Komenského, 42 – 57.

Михал Харпањ

**ТУЖНИ РОМАН О ДУШИ И ТЕЛУ
(ПАВЕЛ ВИЛИКОВСКИ: LETMÝ SNEH)**

Резиме

У раду смо се бавили неким жанровским, типолошким и значењским карактеристикама романа Павла Виликовског *Letmý sneh* (*Летимичан снег*). У контексту прозног стваралаштва аутора је *Letmý sneh* специфично дело, неки поступци и значења која производе су потпуно другачији, иако смо сагласни са Петером Даровецом да постоје директне везе између новеле *Kdř na poschodí, slepec vo Vrábľoch* (*Коњ на спрату, слепац у граду*) и *Летимичним снегом*: централна нит нарације у првом делу је болест и умирање мајке, а у другом болест и нестајање душе супруге. У новели су главе уоквирене цитатима из књиге *Jezdč a kůň* (*Јахач и коњ*), а у роману постоји композициона подела помоћу бројева и слова. У *Летимичном снегу* је сегментација нарације компликованија, иза бројева 1, 2, 3, 4, 5 се по алфавитном реду појављују слова *a* и даље, тако да је свака комбинација броја са словом посебан наративни сегмент. Тако имамо 16 сегмената са бројем 1 (1.a, 1.b, 1.c, 1.d, 1.e, 1.f, 1.g, 1.h, 1.i, 1.j, 1.k, 1.l, 1.m, 1.n, 1.o, 1.p, 1.r), 21 сегмент са бројем 2 (2.a, 2.b, 2.c, 2.d, 2.e, 2.f, 2.g, 2.h, 2.i, 2.j, 2.k, 2.l, 2.m, 2.n, 2.o, 2.p, 2.r, 2.s, 2.t, 2.u, 2.v), 7 са бројем 3 (3.a, 3.b, 3.c, 3.d, 3.e, 3.f, 3.g), 12 са бројем 4 (4.a, 4.b, 4.c, 4.d, 4.e, 4.f, 4.g, 4.h, 4.ch, 4.i, 4.j, 4.k), 17 са бројем 5 (5.a, 5.b, 5.c, 5.d, 5.e, 5.f, 5.g, 5.h, 5.ch, 5.i, 5.j, 5.k, 5.l, 5.m, 5.n, 5.o, 5.p) и све то се слива у завршни сегмент обележен 1.s, 2.w, 3.h, 4.l, 5.r. На први поглед у томе није могуће видети систем, али приликом пажљивијег праћења израћају наративне целине. Средишња је наративна целина под бројем 1 и има 16 сегмената у којима пратимо градацију нестанка душе, од благе назнаке до коначног нестанка.

Кључне речи: Павел Виликовски, роман, *Letmý sneh*, лавина, одлазак душе

Michal Harpáň

**A SAD NOVEL ABOUT SOUL AND BODY
(PAVEL VILIKOVSKÝ: *LETMÝ SNEH*)**

Summary

In this work, we have explored some genre, typological, and semantic characteristics of Pavel Vilikovský's novel „Letmý sneh“ (Fleeting Snow). In the context of the author's prose works, „Letmý sneh“ stands as a distinct piece, with certain techniques and their semantic outcomes being quite different. However, we agree with Peter Darovec that there are direct connections between the novella „Kôň na poschodi, slepec vo Vrabľoch“ (A Horse on the Floor, a Blind Man in Vrabľovce) and „Letmý sneh“: the central narrative thread in the former revolves around the illness and death of a mother, while in the latter, it focuses on the illness and vanishing of the wife's soul. In the novella, chapters are framed by quotes from the book „Jezdč a kůň“ (The Horseman and the Horse), while the novel employs compositional divisions using numbers and letters. In „Letmý sneh“, the segmentation of the narration is more complex, with letters appearing alphabetically after the numbers 1, 2, 3, 4, and 5, so each combination of a number and a letter represents a distinct narrative segment. Thus, there are 16 segments with the number 1 (1.a, 1.b, 1.c, 1.d, 1.e, 1.f, 1.g, 1.h, 1.i, 1.j, 1.k, 1.l, 1.m, 1.n, 1.o, 1.p, 1.r), 21 segments with the number 2 (2.a, 2.b, 2.c, 2.d, 2.e, 2.f, 2.g, 2.h, 2.i, 2.j, 2.k, 2.l, 2.m, 2.n, 2.o, 2.p, 2.r, 2.s, 2.t, 2.u, 2.v), 7 with the number 3 (3.a, 3.b, 3.c, 3.d, 3.e, 3.f, 3.g), 12 with the number 4 (4.a, 4.b, 4.c, 4.d, 4.e, 4.f, 4.g, 4.h, 4.ch, 4.i, 4.j, 4.k), 17 with the number 5 (5.a, 5.b, 5.c, 5.d, 5.e, 5.f, 5.g, 5.h, 5.ch, 5.i, 5.j, 5.k, 5.l, 5.m, 5.n, 5.o, 5.p), and all of it converges into the final segment marked as 1.s, 2.w, 3.h, 4.l, 5.r. At first glance, the system may not be evident, but upon closer observation, narrative units become apparent. The central narrative unit is under the number 1 and consists of 16 segments, in which we witness the gradual disappearance of the soul, from subtle hints to its ultimate vanishing.

Keywords: Pavel Vilikovský, novel, *Letmý sneh*, avalanche, departure of soul

Romana Kališová¹

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0003-3286-0796>

LYRICKÝ SUBJEKT V POÉZII JANKA JESENSKÉHO²

Príspevok sa bude zaoberať konštituovaním lyrického subjektu vo vybraných básňach Janka Jesenského (1874 – 1945) z jeho debutovej zbierky *Verše* (1905). Na zachytenie problémov vnútorného života využíva Jesenský štylizovaný žáner piesne, básnického listu, či častá je aj tendencia k ironickej a sebaironickej štylizácii. Východiskom príspevku bude využitie poznatkov naratologickej analýzy na interpretáciu lyrického subjektu vo vybranej básni *List starého mládenca po bále*, teda skúmanie fiktívneho aspektu s bližším prihliadnutím na konštituovanie lyrického subjektu a s prepojením na samotného autora. Príspevok sa bude opierať o kategorizáciu rôznych typov subjektu, z pozície ktorého sa vníma a artikuluje lyrické dianie (biografický autor – abstraktný/implicitný autor – hovoriaci/rozprávač – protagonista/postava v diani). Zameranie na kategórie lyrického subjektu, analýzu prieniku autobiografických a reálnych prvkov do básní a s tým spojenej poetickéj obraznosti môže pomôcť jemnejšie identifikovať osobné autorské pamäťové stopy aj dobové kultúrno-historické okolnosti, ktoré sa stali súčasťou básnickej výpovede.

Kľúčové slová: lyrický subjekt, Janko Jesenský, hovoriaci, protagonista, naratológia

Problematika lyrického subjektu sa v súčasných literárnoteoretických konceptoch lyriky nasvecuje aj prostredníctvom použitia naratológie, pôvodne vyhradenej len pre oblasť prózy. V posledných rokoch vznikla v rámci nového výskumu lyriky nová samostatná poddisciplína označovaná ako lyrikológia (Hillebrandt et al., 2021) a podobné úsilie o uplatnenie naratológie sú badateľné aj v oblasti drámy (Sommer, 2014). Prehodnotením prechádza aj samotný pojem lyrický subjekt (Balžalorsky Antić, 2022). Prístupy, keď sa lyrické Ja (Staiger, 1946; z novších Culler, 2015), respektíve lyrický hrdina (Ginzburgová, 1971) zvyčajne stotožňovali so samotným básnikom, sa v nových analýzach nahrádzajú koncentráciou na problém hovoriaceho v básni.

¹ romana.kalisova@savba.sk; 1. ročník doktorandského štúdia

² Príspevok vznikol ako výstup z projektu VEGA 02/0066/20 *Modernizmus v slovenskej literatúre II*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Kým v naratívnom texte je najvyššou inštanciou rozprávač, v lyrike to bol tradične lyrický subjekt. Sú to síce štrukturálne porovnateľné kategórie, ale nie analogické, čo vyplýva z odlišnosti oboch literárnych druhov. Aj lyrický subjekt (rovnako ako epický rozprávač) je v zásade fiktívny konštrukt (nemožno ho teda jednoducho stotožňovať s básnikom). Aj v poézii sa uplatňuje tzv. abstraktný autor, t. j. autor, ktorého si čitateľ môže odvodiť či rekonštruovať na základe konkrétneho textu, jeho témy, postupov i ďalšieho autorovho diela. Vzťah medzi abstraktným autorom a lyrickým subjektom je však na rozdiel od vzťahu abstraktného autora epickej narácie k rozprávačovi predstavovaný ako užší, intímnejší a existenciálnejší. Ako uvádza holandský slavista Willem G. Weststeijn (2019), tak ako bola vypracovaná typológia rozprávača, môže byť vypracovaná aj typológia hovoriaceho v lyrickej básni. Tento koncept môže rozšíriť východiská k interpretácii poézie.

S dôrazom na aspekt hovoriaceho sa do popredia dostáva otázka komunikácie a v nadväznosti na ňu problematika komunikačnej schémy lyrickej básne. Rečové situácie v lyrickej básni sú rôznorodé a priamo súvisia s kategorizáciou rôznych typov subjektov prítomných v texte (výberovo autobiografický autor, rozprávač/lyrický subjekt pomenovaný alebo vynárajúci sa v diele, oslovený adresát, fiktívny čitateľ a podobne). Nemecký rusista Rainer Grübel napríklad pri analýze poézie ruského básnika Genadija Aigihho navrhuje päťnásobnú typológiu básnických subjektov v jeho poézii: 1. referenčný subjekt, v ktorom dominuje vzťah k svetu; 2. adresný subjekt, ktorý sa riadi vzťahom k adresátovi; 3. subjekt určený vzťahom k slovesným a básnickým trópom, ktoré sa v básni používajú a/alebo tematizujú; 4. vysoko hybridný subjekt, ktorý sa vyznačuje vzájomným odkazovaním na literárne a kultúrne médiá; 5. subjekt, ktorý uskutočňuje náboženský synkretizmus (Grübel, 2019).

Jedným z prvkov, ktoré pomáhajú konštituovať model lyrického subjektu, môže byť aj oslovenie v lyrickej komunikácii. Willem G. Weststeijn (2021) spomína adresáta ako zásadný konštrukčný prvok lyrickej poézie, ktorý ju odlišuje od iných naratívnych prehovorov, napríklad v próze, kde, analogicky k adresátovi, čitateľ prítomný nie je. Oslovením adresáta v prehovore sa adresát stáva súčasťou sveta lyrického subjektu aj napriek tomu, že nie je prítomný fyzicky (Weststeijn, 2021: 97 – 98).

Tieto postupy sa ukazujú ako inšpiratívne aj pre nové čítanie slovenskej modernistickej poézie zo začiatku 20. storočia. Janko Jesenský (1874 – 1945), básnik slovenskej moderny, vydal v roku 1905 básnickú zbierku *Verše*, ktorou sa tradične vymedzuje začiatočná fáza rozvíjania modernistickej poetiky v slovenskej literatúre (1905 – 1912). Jadro zbierky je tvorené najmä básňami, ktoré Jesenský publikoval od roku 1900 – 1904 v časopisoch a novinách (*Slovenské pohľady*, *Ľudové noviny*, *Černokňažník* a iné). Básne majú zväčša príležitostný charakter. Tento typ Jesenského písania označil literárny historik Michal Gáfrik pojmom

„básnický pozdrav“ (Gáfrik, 2006: 31). Viaceré z nich básnik spomínal aj vo svojej korešpondencii, a to buď v listoch konkrétnym ženám, alebo v listoch redaktorom časopisov, kde boli prvý raz uverejnené (napríklad redaktorovi *Slovenských pohľadov* Jozefovi Škultétymu).³ Doterajší interpreti Jesenského poézie sa väčšinou venovali motivickej stránke zbierky, postoju lyrického subjektu k ženám a jeho konfrontácii so spoločnosťou (Gáfrik, 1965; Gáfrik, 2006; Šmatlák, 1971). Jesenského básnickým gestom sa zaoberal tiež Valér Mikula (2011).

Zbierka je rozčlenená do štyroch častí: *Piesne*, *Pohľadnice*, *Verše sentimentálne* a *Bez nadpisu*. Kým pre prvé dve časti je príznačná hravá a ironizujúca poetika a v náznakoch sa tematizuje prostredie dediny, časť *Verše sentimentálne* už smeruje k polohe intímnej sebauhovode modernistického subjektu, do popredia sa dostáva téma mesta, a to najmä cez motívy salóna a plesu. Iný typický modernistický motív je motív noci. Túto líniu ďalej rozvíja časť *Bez nadpisu*, kde sú zaradené básne reflexívnejšieho rázu. Azda najvýraznejší je prechod medzi druhou časťou *Pohľadnice* a treťou časťou *Verše sentimentálne*. Z tohto pohľadu má zbierka rôznorodý charakter, pričom zmena atmosféry sa priamo spája so zmenou prostredia, v ktorom sa lyrický subjekt pohybuje. Kým v prvej časti s názvom *Piesne* šumel vietor, znela fujara a nad hlavou lyrického subjektu žiarili hviezdy, od druhej časti *Pohľadnice* sa motívy spájajú skôr s mestskou kultúrou. Zmena prostredia v druhej časti zbierky (presun od prírodných a dedinských obrazov k mestským scenériám) spôsobuje takisto zmenu vnímania ženy. Subjekt plynulo prechádza od jej schematickeho folklorizovaného obrazu (hoci aj s individuálnou predlohou) k viac individualizovanému portrétovaniu, avšak rovnako istým spôsobom schematizovanému, keďže vo svojom obraze ženy zdôrazňuje negatívne vlastnosti ako ženská falošnosť a márnivosť, ale v dôsledku spoločenských konvencií tiež neautentické správanie žien.

Lyrický subjekt má v Jesenského básňach rôzne pozície. Na škále biografický autor – abstraktný/implicitný autor – hovoriaci/rozprávač – protagonista/postava v diani sa subjekt vo väčšine básní pohybuje na úrovni hovoriaceho či na hranici implicitného autora (ako poet, ktorý píše báseň) a hovoriaceho (napríklad v básňach *Rozpomienky*, *Fujaru ja lacnú mám*, *Nech tedy...*, *List starého mládenca po bále*). V naratívnych pasážach niektorých básní (*Idyla*, *Pri rozlúčke*, *List starého mládenca po bále*, *Z výletu*) sa opakovane objavuje subjekt v pozícii protagonistu. Tieto kategórie však nejde jednoznačne odlišiť, často sa prestupujú (implicitný autor je poet píšuci báseň, no je zároveň postavou v príbehu – báseň *Rozpomienky*), prípadne sa postupne v básni vystriedajú.

Vo všeobecnosti vystupuje Jesenského lyrický subjekt ako ľahkovážny mladý muž, je nestály, rýchlo mení nálady a postoje (Šmatlák, 1971: 169 – 170). Na

³ Korešpondenciu Janka Jesenského z rokov 1890 – 1918 pripravil a úvodnú štúdiu napísal Pavol Petrus. Knižne vyšla v publikácii *Listy Janka Jesenského I*.

jednej strane má radosť zo života, na druhej zažíva trpké sklamanie z partnerských vzťahov, ktoré zachytáva v rôznych fázach – od idylickej predstavy romantického vzťahu po problematickú realitu, pričom najzávažnejším faktorom v takomto vyústení sa mu javí povaha ženy. Ženy majú podľa neho vysoké finančné nároky na partnera, ktoré im on nevie splniť. Dôvodom je ženská márnivosť a samolúboosť. On sám však do určitej miery lásku vníma ako hru alebo zábavu, a to najmä na začiatku vzťahu, v prvotnej fáze zamilovanosti. Pri problémoch a sklamaníach ľahko prechádza do sebaľútosti a obviňovania, vinu z rozpadu vzťahu zásadne prenáša na ženu.

Pre prehovor lyrického subjektu je príznačný spôsob oslošovania adresáta/adresátky zámenom „ty“. Tento dialogický rozmer ovplyvňuje aj žánrové zaradenie básní k žánrom písomnej komunikácie, ako sú list a pohľadnica. Využitie žánru piesne priamo odkazuje na aspekt spevnosti (hudobnosti), vychádza z folklórnej tradície a jej obraznosti – básne sa vyznačujú hudobnosťou, opakuje sa štruktúra veršov v strofách, objavuje sa refrén (*Fujaru ja lacnú mám..., Padol kameň..., Nespievajte..., Maľovaná zora...* a iné) . V rozsahovo kratších „pohľadnicových“ básňach (pôvodne sčasti aj písaných na pohľadnice) často ani nevstupuje básnické „ja“. Básne bez explicitného vstupu hovoriaceho napríklad len vykresľujú atmosféru. V tretej časti sa Jesenský vracia k subjektívnejšiemu chápaniu poézie, pričom už použitým spojením *Verše sentimentálne* zdôrazňuje exponovanú emocionálnu rovinu svojej básnickej výpovede (slovo sentimentálny vo význame príliš sa poddávajúci citom, snívaniu, rozcitlivený, precitlivený; nadmieru naplnený citom, dojemný, prehnane precitlivený).

Možnosti analýzy lyrického subjektu za pomoci naratologických prístupov možno ilustrovať na analytickom čítaní Jesenského básne *List starého mládenca po bále*, ktorá je v zbierke *Verše* zaradená do druhej časti *Pohľadnice*.⁴ Ide o lyrickú báseň s naratívnyimi prvkami, ktorá zachytáva drobnú epizódu z prostredia bálu. Ide o malý fragment z komunikácie muža a ženy, kde muž formuluje spoločenskou etiketou akceptovateľným spôsobom svoje pranie o možnom partnerskom vzťahu. Báseň ponúka príbeh s časovo usporiadanými sekvenciami vybranej udalosti, pričom zachytáva viacero úrovní prehovoru: situovanie scény, prostredia, v ktorom sa dej odohráva, prehovor protagonistu v priamej reči, spätnú reflexiu prežitej situácie a napokon zmena spôsobu komunikácie – zo živého dialógu do monologickej spovede vo forme listu. V básni sa taktiež postupne vystriedajú viaceré kategórie subjektu: hovoriaci je primárne tým, kto oslovuje adresátku listu – partnerku na bále, no zároveň je následne aj protagonistom vo vlastnom

⁴ V komentári k vydaniu *Spisy II.* (Bratislava: SVKL, 1957) je táto báseň datovaná Lučenec 12. IX. 1900. Pôvodne bola uverejnená v časopise *Černokňazník* (roč. XXVI, 1901, č. 2: 13), s podpisom J. J. a venovaním M. K. (Maja Kutlíková?). V rukopise mala báseň názov „Na žure po bále“. V básni sú použité dve staršie Jesenského básne: *Dve fotografie* (asi 1894) a *Ľaliová tvár* (7. VII. 1895), ktoré sú uverejnené v 1. zväzku *Spisov J. Jesenského* (1959).

rozprávání. Je osobou, ktorá píše list, kde v úlohe rozprávača sprostredkúva „bálový príbeh“, pričom sám je jednou z postáv príbehu, postavou v dianí.

Nemecký naratológ Peter Hühn navrhuje dve dimenzie, v ktorých by sa báseň mala pohybovať, aby mohla byť rozoberaná z naratologickej perspektívy: postupnosť a sprostredkovanosť. Ako tretí člen pridáva k daným dvom dimenziám ešte rozmer dejovosti (prítomnosti deja) (Hühn, 2005: 147 – 172). Sled udalostí, ktoré v Jesenského *Liste starého mládenca po bále* subjekt rozoberá, spĺňa podstatu prvej dimenzie – postupnosti. Willem G. Weststeijn (2021) dopĺňa tento aspekt postupnosti tvrdením, že v lyrike nejde o bežný chronologicky usporiadaný sled udalostí, ale o zoradenie „činov“ hovoriaceho – výpovedí, otázok, opisov, názorov... (Weststeijn, 2005: 105). Zážitok z bálu v Jesenského básni núti subjekt zamyslieť sa nad sebou a svoje slová pri tanci dodatočne vysvetliť. Svojej bálovej partnerke píše list, kde jednak reprodukuje (priamo opakuje), čo sa odohralo, ale zároveň vysvetľuje svoje počínanie a napokon – v kontexte listu – pridáva sebareflexívne trpké konštatovanie o vlastnom zostarnutí, ktoré ho núti rezignovať na svoje sny a túžby o láske. Ak na jeho slová pri tanci partnerka reagovala smiechom, v rámci situácie životného zmúdenia aj on siaha po ironickom smiechu, ktorým navonok danú epizódu bagatelizuje, ale v skutočnosti si ním nasadzuje masku, ktorá ho ochráni pred sklamaním.

Pri dimenzii sprostredkovanosti, vyčlenenej P. Hühnom, možno doplniť, že Franz K. Stanzel rozdeľuje dva typy sprostredkovania prehovoru: buď je dej sprostredkovaný cez rozprávača, ktorý priamo rozpráva príbeh („teller mode“), alebo cez jednu z postáv uprostred diania („reflector mode“).⁵ V Jesenského básni sa vyskytujú obe tieto verzie.

Poslednou dimenziou, ktorú spomína P. Hühn, je prítomnosť deja, dejovosť – v Jesenského básni ju reprezentuje vložený rozprávajúci príbeh (príbeh v príbehu), ale aj opis bálovej epizódy v liste.

Ak by sme vzali do úvahy Grüblovu typológiu subjektu, ktorú navrhol pre poéziu G. Aigiho, bolo by možné hovoriť o adresnom subjekte, ktorý sa riadi vzťahom k adresátovi – v tomto prípade adresátke listu.

Prehovor lyrického subjektu rámčuje časová opozícia vtedy – dnes. Situácia, ktorú v liste detailne opisuje, je reflexiou prežitého – táto spomienka však, ako názov nepriamo napovedá („po bále“), nie je príliš vzdialená súčasnému prehovoru subjektu. Názov tak naznačuje do istej miery bezprostrednú reakciu na spoločne strávenú chvíľu pri tanci, hoci je to už reakcia ex post, písomná, formulovaná osamote.

Úvodné situovanie básne komponovanej ako list je priamym vstupom do situácie, do atmosféry bálu, ktorá zostáva na pozadí celého prehovoru subjektu.

⁵ Termín „mediacy“ – „sprostredkovanosť“ – vysvetľujú Jan Alber a Monika Fludernik v online dostupnej publikácii *The Living Handbook of Narratology*, s odkazom na definíciu Franza K. Stanzela z roku 1955.

Hovoriaci vyzve do tanca ženu, ktorej jedinou priamou charakteristikou je, že je „krásna“. Počas tanca sa partnerke prihovára a túto situáciu v liste znova opakuje („Cit ma zvládal. Hovoril som / také útle, divné slová. / Dnes mám rozum v hrsti, predsa / ja ich opätujem znova“). Hovorí o láske, o partnerkinom chlade, a ako príklad vkladá do svojho rozprávania príbeh o naplnenej láske inej dvojice – jeho protagonisti sú pomenovaní len všeobecne ako ona a on. Túto situáciu svojej tanečnej partnerke ponúka ako fikciu, priamo ju totiž vyzýva: „Predstavte si.“ Komunikačným vyústením rozprávania v rozprávaní je želanie citovej odozvy na druhej strane: „Ó, keby ste znali lásku / len za malé zrnko maku: / stisli by ste ruku moju, / priľnuli ku môjmu fraku...“ Tým formuluje alternatívu pre svoj život (nájdenie blízkeho človeka by možno bolo koncom jeho staromládenectva...). Prezентuje teda istý alternatívny, možný svet, ktorý sa dá z hľadiska typológie možných svetov označiť za svet zámerov, ktoré predstavujú plány postavy na zmeny v aktuálnej doméne (Semino, 1996: 192). Toto mužovo pranie je však zo strany ženy pochopené len ako nezáväzná hra, uvoľnená bábová konverzácia, na ktorú reaguje smiechom: „Tak som vravel. Smiali ste sa / na ten príval mäkkých rečí.“ Skutočné vytriezvenie však u neho nastáva doma, pri pohľade do zrkadla: „Zrkadlo mi ukázalo / dneska, ako stoja veci.“ Žiadne ilúzie, ale nepríjemná realita – vypadané vlasy, vpadnuté oči, trasúce sa ruky... Preto píše tanečnej partnerke list, aby sa ospravedlnil a vysvetlil svoje „nenáležité“ správanie: „Odpustite! Hudba znela — / niesla dušu, niesla reči. / Slnko umu zhaslo v svetle / mramoru, čo máte v pleci.“ List je síce adresovaný žene, ale skutočným dôvodom jeho napísania je úsilie muža získať odstup od seba samého, a tak si zachovať vlastnú integritu: „Smiali ste sa, hlasno smiali / na tie moje útle slová. / Aby som sa zasmial s vami: / zopätoval som ich znova.“

Ak názov básne *List starého mládenca po bále* druhoplánovo signalizoval cez označenie protagonistu spojením „starý mládenec“ istý typ jeho sociálneho vylúčenia (dospelý muž bez vlastnej rodiny), zakončenie básne jasne ironizuje samotný výraz „starý mládenec“. Protagonista si uvedomí, že jeho mladosť je preč a on už nie je žiadny mládenec. Je jedine starý a môže sa nad tým už iba trpkó zasmiať.

Súčasťou básne je aj niekoľko prehovorov, niektoré v priamej reči, keď sa lyrický subjekt priamo obracia na svoju partnerku pri tanci a zároveň adresátku listu. Niektoré sú pritom veľmi krátke, ako napríklad otázka pri vyzvaní do tanca „Dovólíte?“. Celkom iný rozsah (niekoľko strof) má rekonštrukcia pôvodného mužovho monológu, na ktorý žena reaguje smiechom.

Pri interpretácii tejto básne možno tiež použiť kategóriu implicitného (abstraktného) autora, ktorý je v tomto konkrétnom prípade v pozícii pisateľa listu. Čitateľ ho vníma na pozadí básne, kým do nej nevstúpi hovoriaci, ktorý rozpráva príbeh, či protagonista príbehu ako postava v dianí. O forme listu pritom hovorí iba samotný názov, v básni ani nie sú odkazy na tento moment. Písomnú

rekapituláciu udalosti a jej následnej reflexie zo strany hovoriaceho naznačuje iba záverečné (už citované) dvojveršie: „Aby som sa zasmial s vami: / zopätoval som ich znova.“

Súčasťou prehovoru subjektu je okrem výčitky aj vložený krátky príbeh, ktorý má byť príkladom pre konanie partnerky. Je to príbeh, kde len všeobecne pomenovaná dvojica – ona a on – spočinú vo vzájomnom objatí ako blízke duše. V tomto rámci dochádza ku kríženiu viacerých kategórií subjektu. Hovoriaci subjekt hovorí síce o dvoch bližšie neurčených postavách, no svoje rozprávanie ukončuje prechodom do priameho oslovenia reálnej ženy – v podobe akéhosi zbožného priania (vo forme prehovoru v 2. osobe): „Ó, keby ste znali lásku / len za malé zrnko maku: / stisli by ste ruku moju, / priľnuli ku môjmu fraku...“

P. Hühn hovorí o istom momente v básni, v ktorom dochádza k výraznej zmene (názoru, postoja, atmosféry) a ktorý je zároveň určujúcou, nevyhnutnou vlastnosťou, ktorá formuje celkové vyznenie básne. Takýto „zlomový“ bod nastáva v Jesenského básni v prechode od minulosti k súčasnosti – subjekt (abstraktný autor listu) si pri pohľade do zrkadla uvedomuje, že sa na bále nechal uniesť („Slnko umu zhaslo v svetle / mramoru, čo máte v pleci“). Bálovej partnerke sa listom ospravedlňuje za svoje „útle“, „divné“ a „mäkké“ slová“, teda slová prezrádzajúce city a emocionálne naladenie. Dôležitejšie ako samotný príbeh sú pocity hlavného protagonistu. Keď žena na bále reaguje na jeho slová smiechom, pomáha si iróniou. Po bále túto „diskurzívnu udalosť“ spätne reflektuje a list píše nielen ako ospravedlnenie (adresované druhému človeku), ale aj pre seba ako záznam precitnutia z ilúzie o sebe samom.

Inou básnickou evokáciou žánru listu z Jesenského zbierky *Verše* je báseň *Rozpomienky* (z tretej časti *Verše sentimentálne*). Intímnu výpoveďou, ktorú prináša, a zároveň opakovaným oslovením adresátky „Ty“ evokuje formu súkromného listu. Reflektuje v ňom správanie seba a ženy vo vzťahu, ktorý skončil. Konkrétnymi detailmi poukazuje na prežitú situáciu – komentuje partnerkino vtedajšie oblečenie, jej slnečník, novú blúzku, sukňu, črievice, čím svoju spomienku sprítomňuje, oživuje. Celá báseň je koncipovaná ako spätná reflexia, krátke naratívne časti striedajú vyjadrenia zachytávajúce vlastné prežívanie vyjadrujúce dezilúziu zo vzťahov a lásky, prelínajú sa viaceré časové línie. V rozprávaní prevažuje minulé spomienka, v sumarizujúcich úvahách situovaných do súčasnosti dospieva lyrický subjekt k názoru, že žena naozaj viac miluje rozumom a že jej láska vie byť márnivá. Jeho postoj však nie je pevný, neustále balansuje medzi príjemným spomínaním na prežitú lásku a trpkým reflektovaním povahy ženy (v jeho ponímaní dokonca všetkých žien). Sklamane poukazuje na márnivosť, samolúbovosť, vypočítavosť, neúprimnosť partnerky, no na druhej strane je aj stále uchvátený ženskou krehkosťou, nežnosťou a prejavmi lásky. Pokiaľ ide o kategóriu subjektu, prestupuje sa tu kategória implicitného autora, ktorý báseň píše, s hovoriacim, ktorý vzťah reflektuje. V naratívnych pasážach básne by sa

dokonca dalo hovoriť o protagonistovi, ktorý je súčasťou príbehovej zložky básne. Poslednú časť výpovede píše subjekt s odstupom viacerých rokov. Nepriamo ňou popiera predchádzajúci postoj, s ktorým dovtedy pristupoval k vlastnému ukončenému vzťahu – pri aktuálnych spomienkach cíti lútosť, nie hnev, bozkáva list od spomienkami sprítomňovanej ženy a konštatuje, že spomienky sa nikdy nevytratia.

Dve analyzované básne J. Jesenského z jeho prvej zbierky *Verše* som vybrala ako príklad, že postupy naratologického čítania môžu inovovať a doplniť tradičné interpretácie slovenskej modernistickej poézie zo začiatku 20. storočia. Aj v rámci tohto široko spracovaného segmentu dejín slovenskej literatúry je možné použiť aktuálne metodologické nástroje, ktoré majú potenciál rozvinúť doterajšie analýzy.

Literatúra

- Alber, J., Fludernik M. (2011). *Mediacy and Narrative Mediation. The Living Handbook of Narratology*. <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/28.html>
- Balžalorsky Antić, V. (2022). *The Lyric Subject: A Reconceptualization*. Peter Lang.
- Culler, J. [2015] (2020). *Teorie lyriky*. Karolinum.
- Gáfrik, M. (2006). *Básnik Janko Jesenský*. Slovenský spisovateľ.
- Gáfrik, M. (1965). *Poézia Slovenskej moderny*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ginzburgová, L. [1971] (1982). *Psychologická próza*. Odeon.
- Hillebrandt, C., Klimek, S., Müller, R., Zymner, R. (Eds.) (2019). *Grundfragen der Lyrikologie 1. Lyrisches Ich, Textsubjekt, Sprecher?* De Gruyter.
- Hühn, P. (2005) Plotting the Lyric. In Müller-Zettelmann, E., Rubik, M. (Eds.), *Theory in poetry: new approaches to the lyric* (pp. 147 – 172). Rodopi.
- Grübel, R. (2019). Types of the Subject in the Poetry of Gennadii Aigi. *Russian Literature*, 109–110, 47 – 68. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304347919300547>
- Hühn, P., Sommer, R. (2012) Narration in Poetry and Drama. *The Living Handbook of Narratology*. <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/40.html>
- Mikulová, M., Mikula, V. (Zost.). (2011). *Janko Jesenský*. Kalligram/Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Petrus, P. (Zost.) (1989). *Listy Janka Jesenského I*. Matica slovenská.
- Semino, E. (1996). Possible Worlds in Poetry. *Journal of Literary Semantics*, 25, 3, 189 – 224.
- Sommer, R. (2014). Vyprávění v dramatu. *Theatralia*, 1, 272 – 278.
- Staiger, E. [1946] (1969). *Základní pojmy poetiky*. Československý spisovatel.

Šmatlák, S. (1971). *150 rokov slovenskej lyriky*. Tatran.

Weststeijn, W. G. (2019). Kak nazvať „govorjaščego“ v stichotvorenii? („Poet“, „lyričeskij subjekt“, „lyričeskoe „ja““ „lyričeskij geroj“ i drugie terminy, primenjaemye v analize liričeskoj poezii = How to describe the “speaker” in the poem? “Poet”, lyric subject”, “lyric „I””, “lyric hero” and other terms used in the analysis of lyric poetry. *Russian Literature*, vol. 109–110, 31 – 46.

Weststeijn, W. G. (2021). *Von der Narratologie zur Lyrikologie*. In P. Geist et al., *Autor und Subjekt im Gedicht*, Lyrikforschung. Neue Arbeiten zur Theorie und Geschichte der Lyrik 1, 95 – 108. https://doi.org/10.1007/978-3-662-62321-3_6

Романа Калишова

ЛИРСКИ СУБЈЕКАТ У ПОЕЗИЈИ ЈАНКА ЈЕСЕНСКОГ

Резиме

Посматрање лирског субјекта уз помоћ сазнања из наратолошке анализе је релативно ново методолошко средство у проучавању поезије. Коришћење оваквог поступка приликом читања поезије словачке модерне уме да допуни досадашње традиционално књижевно-научно истраживање. Овај поступак се показује као перспективан и приликом читања поезије модернистичког песника Јанка Јесенског, чија лирска поезија, објављена у књижевном првенцу *Verše (Стихови)*, садржи елементе нарације. На скали категорија биографски аутор – апстрактни/имплицитни аутор – наратор/приповедач – протагониста/лик у радњи лирски субјекат се у песмама Јесенског налази у различитим категоријама истовремено – најчешће се пак ради о мешању или смени наратора и протагонисте/лика у радњи, вишекратно пак израња и имплицитни аутор, као песник који пише песму или аутор писма, певач песме. У анализираној песми „List starého mládenca po bále“ („Писмо вечитог нежење након бала“) појављују се све три поменуће категорије. Ради се о песми која обухвата мали фрагменат комуникације између мушкарца и жене на балу а садржи више димензија које омогућавају да се песма чита са аспекта наратолошке анализе: посредованост, постепеност и присуство радње. Песма је написана у форми писма, у њеној позадини се може осетити и категорија имплицитног аутора писма. Говорник у свом исказу конструише кратку причу која би требало да одражава поступке партнерке са бала, он сам је дакле лик у радњи. Неколико песама делује прикладно да се на њих примени наратолошке анализе при читању поезије Јесенског, између осталог на пример и у студији поменућа песма „Rozpomienky“ („Успомене“).

Кључне речи: лирски субјекат, Јанко Јесенски, наратор, протагониста, наратологија

Romana Kališová

LYRICAL SUBJECT IN JANKO JESENSKÝ'S POETRY

Summary

Looking at the lyrical subject through the insights of narratological analysis is a relatively new methodological tool in the study of poetry. The application of such a procedure to the reading of Slovak modern poetry can complement its previous traditional literary research. This procedure also proves to be promising when reading the poetry of the modernist poet Janko Jesenský, whose lyric poetry, published in his debut book *Verše*, bears narrative elements. On the scale of the categories biographical author – abstract/implicit author – speaker/narrator – protagonist/character in the plot, the lyrical subject in Jesenský's poems finds himself in several categories simultaneously - most often, however, there is a combination or alternation of the speaker and protagonist/character in the plot, or the implicit author, such as the poet writing a poem, the author of a letter, the singer of a song, also repeatedly emerges. In the poem, *List starého mládenca po bále*, all three of these categories appear. It is a poem depicting a small fragment of communication between a man and a woman at a ball, containing several dimensions that make it possible to read the poem from the perspective of narratological analysis: mediation, sequentiality, and eventfulness. The poem is written in the form of a letter, so the category of the implicit author, the author of the letter, is also perceptible in its background. The speaker constructs a short story in his utterance, which is meant to reflect the actions of the female partner; he is thus himself also a character in the action. Through the use of narratological analysis in the reading of Jesenský's poetry, several poems seem appropriate as well, including, for example, the poem *Rozpomienky* outlined in the study.

Keywords: lyrical subject, Janko Jesenský, narrator, protagonist, narratology

Klára Madunická¹

Centrum vied o umení SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0003-0192-2229>

BRANISLAV KRIŠKA – SLOVENSKÝ REŽISÉR V SRBSKOM DIVADLE²

Predmetom bádania predloženého príspevku je pôsobenie významnej osobnosti slovenskej opernej réžie Branislava Krišku v divadle v Novom Sade v rokoch 1968 – 1990. Režisér tu pripravil päťicu titulov, z ktorých najmä *Krúťňava* (1968) priniesla na javisko bývalej Juhoslávie po prvý raz pôvodnú slovenskú opernú tvorbu. Okrem slovenskej národnej opery pripravil Kriška v Novom Sade aj Cimarosovu komickú operu *Tajné manželstvo* (1970), Donizettiho seriú *Lucia di Lammermour* (1971), Belliniho lyrickú tragédiu *Norma* (1971) a Smetanovu komickú operu *Prodaná nevěsta* (1990). Príspevok sa snaží analyzovať kontext Kriškovho pôsobenia v dnešnom Srbsku a jeho umelecký postup a prínos do spoločensko-kultúrnych vzťahov medzi slovenským a juhoslovanským operným divadlom.

Kľúčové slová: Branislav Kriška, Srpsko narodno pozorište Novi Sad, novosadské divadlo, Eugen Suchoň, Krúťňava

Branislav Kriška. Operný režisér, dramaturg a pedagóg Branislav Kriška (1931 – 1999) je muzikologickou a teatrologickou obcou považovaný za najvýznamnejšieho a v zmysle estetického formovania hudobno-dramatického umenia na Slovensku najvplyvnejšieho slovenského operného režiséra druhej polovice 20. storočia. Napriek všeobecne uznanému Kriškovmu vplyvu na slovenské operné divadlo doposiaľ neexistuje rozsiahlejšia práca monografického či analytického charakteru, ktorá by sa venovala jeho osobnosti a umeleckému prínosu v celej šírke spektra jeho režijného, pedagogického, dramaturgického a publikačného pôsobenia. Čiastkové štúdie uverejnené v odborných periodikách

¹ madunicka.klara@gmail.com; kmadunicka@cofilm.sk; kmadunicka1@vsu.sk; interná študentka doktorandského štúdia

² Príspevok je výstupom z projektu VEGA č. 2/0049/22 *Profilové osobnosti slovenského činoherného a operného divadla*. Zodpovedný riešiteľ: doc. Mgr. art. Karol Mišovic, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2024.

majú prevažne komparatívny charakter, ich autori skúmajú tvorbu Branislava Krišku v kontexte práce jeho generačne spriaznených spolupútnikov a kolegov – Júliusa Gyermeka (1931) a Miroslava Fischera (1932 – 2013). Relevantnými zdrojmi o tomto významnom režisérovi sú štúdiá s názvom *Branislav Kriška* od muzikológov Igora Vajdu a Alfreda Gabauera, uverejnená vo vedeckom časopise *Slovenské divadlo* v roku 1980, a jedna z kapitol v knihe muzikologičky a opernej kritičky Michaely Mojžišovej *Od Fausta k Orfeovi* (Mojžišová, 2011). Režisérovi sa v rámci svojich študentských prác venovali napríklad Michaela Mojžišová (diplomová práca, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave), Vanda Procházková (ročníková práca, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave) či Nicole Solčianska (diplomová práca, Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre). Časť Kriškovo pôsobenia, najmä jeho najvýznamnejšie inscenácie z rokov 1963 – 1989, zachytáva publikácia autorského kolektívu pod vedením teatrologa Vladimíra Štefka *Dejiny slovenského divadla II.*, ktorá sa venuje histórii profesionálneho slovenského divadla od roku 1948 do roku 2000. Azda najvýpovednejším zdrojom informácií o umeleckých a estetických preferenciách Branislava Krišku sú jeho autorské umelecké a odborné články publikované v bulletinoch k inscenáciám či v odborných a popularizačných periodikách. Faktom však ostáva, že ide o nedostatočne prebádanú a spracovanú tému dejín slovenského divadla. Žiadna z publikácií a štúdií neposkytuje komplexný obraz o práci Branislava Krišku v slovenských a českých operných divadlách a na operných scénach bývalej Juhoslávie, o jeho činnosti v Slovenskom rozhlase a Slovenskej televízii, ani sa nezaobrá jeho teoretickými staťami publikovanými najmä v odbornej tlači, ktoré poskytujú autentický pohľad na dobovú opernú estetiku a prácu operného režiséra. Autorka tohto príspevku sa v rámci svojho štúdia venovala pedagogickej činnosti Branislava Krišku, ktorú zhrnula vo svojej diplomovej práci s názvom *Branislav Kriška – pedagóg a profilujúca osobnosť Operného štúdia VŠMU v Bratislave v rokoch 1972 – 1999*. V časopise *Slovenské divadlo* (2/2023) publikovala tiež štúdiu s názvom *Branislav Kriška a jeho prínos do operno-teoretického diskurzu*. Aktuálne predložený príspevok sa zaoberá dosiaľ nikdy neskúmanou témou pôsobenia tohto slovenského umelca v juhoslovanskom prostredí. Okrem Nového Sadu pôsobil Branislav Kriška aj v Ľubľane, kde našťudoval Čajkovského *Eugena Onegina* (1978) a Dvořákovu *Rusalku* (1979). Pre ucelenosť príspevku však text zahŕňa len Kriškovo pôsobenie v dnešnom Srbsku.

Branislav Kriška vyštudoval v roku 1954 opernú réžiu na Janáčkovej akadémii múzických umení v Brne pod vedením operného režiséra Otakara Zítka a neskôr operného speváka a režiséra Josefa Munclingera. Jeho prvým pôsobiskom bolo dnešné Národné divadlo v Košiciach (1955 – 1965), neskôr Slovenské národné divadlo v Bratislave (1965 – 1993) a na sklonku života pôsobil v Štátnej opere v Banskej Bystrici (1993 – 1999). Zo štúdií, recenzií a odborných textov

dosiaľ publikovaných o Kriškovej tvorbe by sa dal vyvodiť záver, že rodák z Tisovca patril k režisérom uplatňujúcim na javisku psychologický realizmus, rešpektovanie hudobno-dramatickej predlohy a inscenačnú tradíciu. Toto tvrdenie je však pravdivé len čiastočne a do veľkej miery zjednodušujúce. Branislav Kriška bol režisérom-analytikom a dramaturgom. Nebol tvorcom čítajúcim partitúru, ktorú lineárne (obsahovo) prenášal na operné javisko (ako napríklad jeho predchodca – český režisér Miloš Wasserbauer a neskôr Miroslav Fischer). Kriškov prístup sa vyznačoval analýzou partitúry – hudobnou, dramatickou (resp. dramaturgickou) a psychologickou. Azda práve pre túto odlišnosť od spolupútnikov a predchodcov v opernej réžii si jeho inscenačný rukopis vyslúžil od teatroológov Igora Vajdu a Alfreda Gabauera (1980) označenie „štylizovaný poetický realizmus“. Pri analýze tohto termínu však treba brať do úvahy zásadný fakt – použitá charakteristika má len málo spoločné s chápaním realizmu a metaforického poetizmu v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, na ktoré sa pomenovanie v Kriškovom prípade vzťahuje. V polovici minulého storočia sa citované pojmy nachádzali na opačných póloch spektra štylizácie. Ak Vajda s Gabauerom v osemdesiatych rokoch, teda s dvadsaťročným časovým odstupom, pomenovali Kriškov realizmus ako štylizovaný a poetický, pravdepodobne tým chceli zdôrazniť rozdiel medzi jeho rukopisom a režiséorskými postupmi Miroslava Fischera či Miloša Wasserbauera, ktorí sa sústredili na ideu (príbeh) inscenovaného diela, ktorú sa snažili čo najvernejšie vyjadriť vonkajšími výrazovými prostriedkami. Na rozdiel od nich však Kriška zdôrazňoval prežívanie, vnútorný svet postáv a vzťahy medzi nimi. Ľudsky, herecky, psychologicky aj vizuálne presvedčivé javiskové charaktery mali v jeho réžiách ožívať a interpretovať (nie napodobňovať) príbehy vytvorené skladateľmi a libretistami – práve v tom spočívala jeho poetická štylizácia psychologického realizmu v opere. Ako však Vajda s Gabauerom v spomínanej štúdiu v *Slovenskom divadle* z roku 1980 dodali, Kriška uplatňoval realizmus

do tej miery, v akej možno vôbec hovoriť o realizme v opere (pretože opera svojím princípom spievaného slova znamená nemalú transformáciu skutočnosti – čo však nebráni jej zobrazeniu a zvýrazneniu, ba práve naopak: neraz ju veľmi citelne umocňuje a dodáva jej jednotlivostiam širšiu platnosť). (Vajda/Gabauer, 1980: 550)

Podľa autorov štúdie v týchto inscenáciách režisér kládol dôraz na výber spevákovo-hercov podľa ich typovej vhodnosti s dôrazom na precitovaný vzťah k ich postavám oprostý od popisnosti a detailnej drobnokresby. Kriška sa vyhýbal psychologizovaniu, ale snažil sa o psychologicky účinné preniknutie do postavy. Tento zdanlivý oxymoron vychádzal z presvedčenia, že predlohu netreba napodobňovať, ale interpretovať. Cieľom teda nebolo javiskové stvárňovanie konfliktov a vzťahov

medzi postavami, ale ich vyjadrenie. Režisér nevytváral obraz inscenovaného diela, ale mapu, ktorá mala diváka polovice 20. storočia cestou hudby (často krát starej niekoľko desiatok až stoviek rokov) priviesť k umeleckému zážitku a katarzii. Režisér vo svojich inscenáciách pravidelne hľadal prieniky medzi historizujúcimi témami či osudmi známych hrdinov a každodennou realitou svojich čias. Ako skonštatoval vo svojej štúdii s názvom *Skice o réžii*,

nepochybujem, že divadlo sa nikdy nezriekne svojho práva a životnej potreby – hrať staré diela pre svoju dobu a vyberať z nich, čo je živé a (...) aktuálne. Akými prostriedkami to bude robiť tak, aby sa geniálne dielo nezužovalo a nesplošťovalo, to závisí do veľkej miery aj od režisérov. (Kriška, 1963: 98)

Kriška z hraníc psychologického realizmu nikdy nevybočil, hoci istú variabilitu v jeho tvorbe možno nájsť. Jeho réžie sa niesli v niekoľkých základných rovinách: psychologický realizmus v duchu operného režiséra Waltera Felsensteina, oratoriálno-štylizované javiskové kompozície podľa vzoru režiséra a scénografa Wielanda Adolfa Gottfrieda Wagnera a jeho programu Nový Bayreuth a recesistické inscenácie komediálnych titulov, neraz v duchu *commedie dell'arte*.

Kriška v *Novom Sade*. Okrem spomínaných slovenských operných scén Branislav Kriška inscenoval množstvo rôznych titulov aj v zahraničí, *predovšetkým v dnešnom Česku, Slovinsku a Srbsku*. Práve na poslednú z menovaných krajín sa zameriam vo svojom príspevku.

Branislav Kriška hosťoval v Srbskom národnom divadle v Novom Sade najmä v rokoch 1968 – 1972. Jeho posledná tvorivá návšteva tohto divadla sa uskutočnila v roku 1990. Z piatich inscenácií, ktoré Kriška v Novom Sade pripravil, najmä tri silno zarezonovali v dobovom umelecko-kultúrnom a spoločenskom kontexte.

Srpsko narodno pozorište (Srbské národné divadlo) pôsobilo v bývalom Sokolskom dome v Novom Sade, kam sa presťahovalo v roku 1947 po požiari pôvodnej budovy (1928) a po mnohých rokoch, keď v medzivojnovom období nemalo stále zázemie a kočovalo po Vojvodine. Hostovania Branislava Krišku v bývalej Juho-slovánii sa uskutočnili v náročnom období, keď podobne ako na Slovensku, aj v juho-slovanských divadlách prebiehala na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia divácka kríza. Srbské národné divadlo v Novom Sade nebolo výnimkou, návštevnosť predstavení bola dlhodobo nepriaznivá a ani technické podmienky provizórneho divadla už neboli optimálne vzhľadom na finančne poddimenzovanú prevádzku. Javisková technika bola značne zastaralá, javisko plytké a úzke pre operné produkcie. Väčšina hudobných inscenácií tu pôsobila stiesnene. Vedenie divadla v rámci kultúrnej spolupráce so socialistickými krajinami preto na ozvláštnenie repertoáru i javiskovej realizácie organizovalo výmenné pobyty

tvorcov či pozývalo hosťujúcich umelcov zo zahraničia a tým sa snažilo naplniť prázdne miesta v hľadisku. Táto prax taká bežná v druhej polovici 20. storočia zároveň zabezpečovala neustálu kontinuitu a prepojenosť jednotlivých divadiel.

Takýmto spôsobom sa uskutočnila aj väčšina hostovaní Branislava Krišku v Novom Sade. Celkovo tu slovenský režisér pripravil 5 inscenácií: slovenskú národnú operu *Krútnava* od Eugena Suchoňa, komickú operu *Tajné manželstvo* od Mozartovho súčasníka Domenica Cimarosu, operu *Lucia di Lammermour* maestra talianskeho belkanta prvej polovice 19. storočia Gaetana Donizettiho, Belliniho najznámejšiu opernú tragédiu *Norma* a vo svete najhrávanejšiu operu Bedřicha Smetanu *Prodaná nevěsta*.

V nedávno objavenej pozostalosti režiséra sa zachovali fotografie, bulletiny a v niektorých prípadoch aj recenzie na premiéry. Vďaka tomu vieme dnes zrekonštruovať Kriškovu činnosť a prínos pre srbsko-slovenské kultúrno-umelecké vzťahy. Gros novoobjavených materiálov tvoria okrem slovenských recenzií aj viaceré výstrižky zo srbských, českých a maďarských periodík³, ktoré si Kriška nechával pravidelne posielat' a ktoré si starostlivo archivoval. Ich charakter je však vo väčšine prípadov skôr komentujúci ako analytický či hodnotiaci. Napriek tomu tieto texty poskytujú obraz o tom, ako pravdepodobne vyzerali Kriškove inscenácie v divadle v Novom Sade. O existencii audiovizuálnych alebo auditívnych záznamov, žiaľ, nie sú dostupné žiadne informácie. Divadlo nemá k dispozícii žiadnu dokumentáciu, ktorá by nebola zahrnutá v samotnej režisérovej pozostalosti. Výskum v archívoch v Novom Sade stále prebieha, v čase publikovania tejto štúdie však informácie o akýchkoľvek existujúcich záznamoch absentujú.

Slovenská národná opera v Srbskom národnom divadle. Prvou a azda najdôležitejšou inscenáciou Branislava Krišku v Novom Sade bola Suchoňova *Krútnava*. Premiéra sa konala 18. 10. 1968, išlo o jednu z prvých zahraničných produkcií tohto diela pri príležitosti 50. narodenín skladateľa a tiež 50. výročia vzniku Československa. Zároveň išlo o prvé uvedenie slovenskej národnej opery v (dnes už bývalej) Juhoslávii.

Branislav Kriška mal už za sebou jednu inscenáciu *Krútnavy* z roku 1963, ktorú pripravil v Divadle J. G. Tajovského v Banskej Bystrici (dnešná štátna opera v Banskej Bystrici). Táto inscenácia sa výrazným spôsobom zapísala do histórie, nakoľko išlo o čiastočnú rehabilitáciu Suchoňovej opernej prvotiny, poznačenej politickým režimom a cenzúrou. Slovanmi teatrologa Ladislava Čavojského,

[K]ritika si vynútila dobe poplatné rozriešenie idey diela. Chcela mať v opere jednoznačne diferencované triedne zloženie našej dediny, oddelené zrnó od pliev, spravodlivých chudobných od nemorálnych

³ V pozostalosti sa nachádzajú bulletiny a plagáty z divadla, množstvo čiernobielych aj farebných fotografií rôzneho charakteru a kvality od rôznych autorov, rozhovory s tvorcami uverejnené v divadelnom časopise *Pozorište* a recenzie z periodík, predovšetkým srbský *Dnevnik* a maďarský *Magyar Szó*.

majetnejších. Súcit, odpúšťanie boli vždy považované za úpadkové citíky, za prežitok, nevedomosť. Skladateľ podľahol, pozmenil záver diela. Celá dedina, kolektív ideálne čistých ľudí nemilosrdne odhaľuje a odsudzuje Ondreja. Vzdáva sa ho aj vlastná žena, odpiera sa mu právo na potomstvo. (Čavojský, 1963)

Kriška do opery vrátil pôvodný Ondrejov duševný prerod a vyznanie viny. Inscenácia podčiarkovala etiku diela, baladickú atmosféru a zvýrazňovala akúsi „slovenskú katarziu“. V duchu skladateľovej pôvodnej verzie Katrena odpúšťa Ondrejovi vraždu milovaného Jana, starý Štelina takisto odpúšťa vrahovi svojho syna a Ondrej odchádza do väzenia s vedomím, že Katrena mu porodila syna a bude naňho čakať.

Kriškovo uvedenie *Krútnavy* v Novom Sade bolo poznačené už predošlými skúsenosťami s touto partitúrou. Uviedli tu rovnakú rehabilitovanú verziu ako v Banskej Bystrici – postavy Básnika a Dvojníka ani explicitné citácie Biblie sa síce na javisko nevrátili, avšak v duchu kresťanského posolstva v závere opusu starý Štelina odpúšťa Ondrejovi vraždu svojho syna Jana. Katrena sľubuje Ondrejovi odchádzajúcemu do väzenia, že naňho bude čakať a vyznáva sa mu, že dieťa, ktoré porodila, je jeho. Štelina i Katrena tak vrahovi odpúšťajú z čistej dobroty svojho srdca (nie tak, ako v cenzormi upravenej tézovitej verzii z roku 1952, keď vyjde najavo, že Katrena dieťa splodila s nebohým Janom, Ondrej ide do väzenia bez odpustenia či rozhrešenia a starý Štelina namiesto strateného syna získa vnuka).

Kriška si na spoluprácu prizval svojich bratislavských stálych spolupracovníkov, scénografa Ladislava Vychodila, kostýmovú výtvarníčku Helenu Bezákovú a choreografa Karola Tótha. V jednotlivých postavách sa predstavili poprední sólisti Srbského národného divadla, medzi nimi napríklad Rudolf Nemet, Vladan Cvejič, Oľga Bruči či Kostá Marcikič. Kriška sa usiloval o vytvorenie inscenácie bez pátosu, o syntézu výrazovo a psychologicky presvedčivého hereckého výkonu, bez zastaraných foriem a vzorcov hereckých akcií, s využitím národnej mentality (slovanský temperament, hry, zvyky, obyčaje) na štylizovanej scéne, ktorá obsahovala typické črty širšie chápaného a prezentovaného pojmu slovenčina a slovenskosť. Režisér do popredia vypichol najmä povahu Slovákov, ktorá je tomuto národu podľa neho vlastná – trpezlivosť, pokora, vysoký morálny kredit a schopnosť odpúšťať. Inscenácia vďaka svojmu koloritu a miernej lokálnej prispôsobenosti (badateľnej najmä v kostýmovej zložke prostredníctvom strihu a farebnej škály) bola oslavou dolnozemskej Slovákov žijúcich vo Vojvodine: „Viac ako kedykoľvek predtým si uvedomujeme, že len sila charakteru našich ľudí pomohla malému národu prežiť včerajšok, dnešok a zajtrajšok“ (Kriška, 1968: 3). Vznikla baladická inscenácia podtrhujúca najmä naturel Slovákov, vyzdvihujúca morálnu a emocionálnu silu národnostnej menšiny. Inscenácia mala do veľkej miery národnobuditeľský charakter. Iste na tom mala zásluhu i prítomnosť skladateľa a riaditeľa SND na

premiére v hlavnom meste Vojvodiny. Zároveň však slovami recenzenta Mariána Juríka (1968), „nebolo to bratstvo, deklamované sentimentálnymi a falošne pozlátkovými frázami, ale potvrdené úprimným vzťahom k nášmu umeniu“ (Jurík, 1968: 727).

Novosadská *Krútnava* je pritom v kontexte Kriškovo zaužívaného pohľadu na slovenskú národnú operu prinajmenšom zaujímavá svojím výkladom. Režisér tento titul inscenoval celkom štyrikrát: v Divadle Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici (1963); v Srbskom národnom divadle v Novom Sade (1968), v Slovenskom národnom divadle v Bratislave (1978) a v dnešnom Národnom divadle v Košiciach (1996). Jeho slovenské inscenácie Suchoňovej opery sa pritom zakaždým niesli v duchu akejsi univerzalizácie posolstva. Boli odpatetizované, lokálny kolorit bol inscenačne obmedzený na nevyhnutné minimum (zväčša v scénickej a kostýmovej zložke), v popredí vždy stál konflikt jednotlivcov, najmä vnútorný boj Katreny a starého Štelinu, ale tiež Ondrejove výčitky a prerod z vraha na kajúcnika. Podľa bulletinu k inscenácii z roku 1978 bolo pre Krišku hlavným zdrojom zápletky svedomie prostého človeka.

Ak zvíťazí ľudské dobro u najtragickejšej postavy – Štelinu, je to zároveň ukazovateľ cesty pre každého inscenátora. Svedomie dovoľí Štelinovi odpustiť vrahovi svojho syna a darovať dreveného koníka cudziemu dieťaťu. Svedomie prinúti bohatého (!) Ondreja dobrovoľne sa priznať k vražde a odpykať si trest. Svedomie trápi Katrenu, keď „zradí“ mŕtveho Jana a vydá sa za Ondreja. Ale keď po čase si život žiada svoje a nájde v rodine svoje miesto, svedomie jej nedovoľí zradiť Ondreja, muža i otca svojho dieťaťa. Svedomie ju núti povedať pravdu o dieťati Štelinovi i všetkým – čo ako je pravda krutá... Tieto osudy vnímame nie vo vzduchoprázdne teoretických či filozofických dramatických téz, ale v divadelnej realite živých ľudí. (Kriška, 1978, bez stránkovania)

Kým *Krútnava* v roku 1963 priniesla po jedenástich rokoch na slovenské javisko opäť verziu diela s jeho pôvodným posolstvom, ktoré sa stalo inscenačným ťažiskom, v roku 1978 Kriška dielo odpatetizoval ešte väčšmi, ba dokonca podľa názoru recenzentov Terézie Ursínyovej a Vladimíra Blaha azda až príliš. Produkciu z roku 1978 predchádzala ikonická inscenácia Karola L. Zachara z roku 1965, v ktorej bola akcentovaná írečitá slovenskosť, jej dobové a lokálne zakotvenie a slovenský kolorit diela. Kriška sa však rozhodol

vyhmatnúť v Suchoňovej opere skôr všeludské, nadčasové aspekty. Významne sa pritom opieral o scénické riešenie Ladislava Vychodila, v ktorom sa folklórne prvky koncentrujú len do malého výseku ja-

viska a priestor sa člení na časť, v ktorom sa odohráva príbeh, na časť, z ktorej ho komentuje zbor a na drevený kruhový priestor, v ktorom protagonisti prednášajú svoje sebaspyty, prípadne je v ňom umiestnená príčina sváru (dieťa vo štvrtom, mŕtvola Jana v prvom obraze). Dominantou scénického riešenia je však samorast visiaci po celý čas nad javiskom. (Blaho, 1978)

Terézia Ursínyová (1978) skonštatovala, že „Kriškovo videnie Krútnavy prinieslo celý rad otázok, diskusií, rozvírilo pokojnú a vyrovnanú hladinu kritického frontu a, nazdávam sa, nevyvolá iba súhlasné ohlasy. Neznamená to, že posledná inscenácia Krútnavy je nezaujímavá – je však protitradičná“ (bez stránkovania). V poslednej Kriškovej inscenácii Suchoňovho opusu v roku 1996 posunul režisér otázku svedomia ešte o čosi ďalej a do popredia postavil svedomie nie jednotlivca, ale celého kolektívu. Ústrednou postavou jeho režijnej koncepcie sa stal zbor dedinčanov v reakcii na trpké skúsenosti jednotlivcov. Slovanmi recenzentky Dity Marenčinovej (1996) „idea odpustenia v inscenácii Krútnavy v audiovizuálnych súvislostiach prerástla úzky rámec liptovskej dediny, kam inscenáciu svojimi krojmi situovala výtvarníčka Danica Hanáková a nadobudla tak všeludský a nadčasový rozmer“ (Marenčinová, 1996: 6).

Inszenácia *Krútnavy* v Novom Sade sa však z interpretačného rámca vymyká, podtrhuje do veľkej miery patetický národnobuditeľský charakter diela a zámerne zdôrazňuje národnostný kolorit opusu. Napriek obmedzeným javiskovým a technickým podmienkam, vďaka ktorým zbor i tanečníci boli na scéne sklúčení a podľa viacerých recenzentov tak nedokázali celkom autenticky pretlmočiť atmosféru svadobných veselíc a dedinských jarmokov, recenzent Bohdan Ruškuč (1968) skonštatoval, že „na novosadskom javisku sme videli málo operných predstavení, v ktorých tváre na javisku žili v takej miere svoj život a komunikovali tak prirodzene s divákom.“ (Ruškuč, 1968: 13) Psychologickú prepracovanosť potvrdil v recenzii aj Marián Jurík (1968), keď napísal, že

režisér Kriška vytvoril peknou slovenskou baladickosťou dýchajúcu atmosféru, ale i novo podtrhol v tomto diele niektoré drobné a veľmi účinné momenty. Pripomínam aspoň stretnutie starého Štelinu s Ondrejom pred policajnou stanicou, čo bola scéna dramaticky vyhrotená (...); vôbec najlepšie je celé štvrté dejstvo s rozhovorom Štelinu a Ondreja a potom výstup po bitke, kedy z omdlenia sa preberajúca Katrena sa nevedomky zachytí kolísky. (Jurík, 1968: 727)

Tento skromný výpočet režijných nápadov síce len matne dáva tušiť, v akom duchu sa uberala režijná koncepcia, avšak dokazuje režisérovi precíznu psychologicko-dramaturgickú analýzu partitúry a na jej základe kreovanie charakterov jednotlivých postáv.

Spomedzi sólistov zaujali predovšetkým Rudolf Nemet v role Štelinu, Bohdan Ruškuč dokonca nazval túto postavu jeho doterajším interpretačným vrcholom. Rovnako tak Cvejičov Ondrej bol jednou z jeho najpôsobivejších úloh na javisku novosadskej opery. Katrena Olgy Bruči mala príliš málo vzbury, málo morálnej sily na to, aby bojovala proti tým, čo ju obklúčili a obviňovali. Spevácky však podľa recenzenta podala vynikajúci výkon.

Titul hudobne naštudoval popredný srbský dirigent Marian Fajdiga, ktorý mal s *Krútnavou* už skúsenosti z roku 1963 z českého pražského Národného divadla. V tom čase tu bol na študijnom pobyte a partitúru tu naštudoval iba akademicky. Po veľkom úspechu srbskej premiéry sa v novinách objavili informácie a vyjadrenia, že SND pozve dirigenta i sólistov hosťovať do bratislavskej inscenácie, napokon však len Fajdiga dostal pozvanie dirigovať bratislavské predstavenie vo februári 1969. Dôvody neúčasti srbských sólistov na hosťovaní ostali dodnes neobjasnené. Natíska sa hypotetický súvis s nadchádzajúcim aprílovým zasadnutím Ústredného výboru Komunistickej strany Československa, po ktorom sa oficiálne uzavreli hranice štátu a na určitý čas bol znemožnený medzinárodný pohyb (nielen) umelcov, alebo mohlo ísť o nedostačujúcu umeleckú kvalitu interpretov oproti domácejmu ansámblu, alebo jednoducho mohla zohrať kľúčovú úlohu finančná situácia oboch divadiel. Dokument potvrdzujúci ktorúkoľvek hypotézu sa však nezachoval ani v osobnom archíve rodiny Kriškovicov, ani v archívoch Slovenského národného divadla a Srbského národného divadla.

Ďalšie inscenácie Branislava Kriška v Novom Sade. Ďalšie produkcie, ktoré v nasledujúcich rokoch Kriška realizoval v Novom Sade, potvrdzovali úspešnú spoluprácu medzi Srbským a Slovenským národným divadlom. Cimarosovo *Tajné manželstvo*, ktoré malo premiéru v roku 1970, zožalo veľký úspech, pretože prinieslo na novosadské javisko komediálny titul. Kriška už ho raz pripravil v roku 1967 v Košiciach. Tu sa dej odohrával na železnej konštrukcii, kde režisér symetricky aranžoval sólistov. Komično sa podľa slov kritika Ladislava Čavojského dosahovalo rozbíjaním tanierov, pohadzovaním košťalov, výstredným maskovaním a krikľavými farbami kostýmov, kopancami a grimasami, strojenými nemotornosťami, ktoré „svedčali muzike ako päšť na oko“ (Čavojský, 1968). Podobný inscenačný princíp zvolil Kriška aj v srbskom divadle (porov. Kriška, bulletin k inscenácii *Tajné manželstvo*, 1970). V režijnej koncepcii uplatnil princípy commedie dell'arte, z ktorých opera buffa sama o sebe vzišla. Jedným z hlavných prvkov situačnej komiky boli prestavby scény prostredníctvom pantomimických komediálnych štatistov v úlohách sluhov. Títo tanečníci sa stali integrálnou súčasťou deja a do veľkej miery prispeli k navodeniu autentickej atmosféry prostredia commedie dell'arte. Na kostýmoch i scéne, ktorých autorom bol opäť Ladislav Vychodil, sa objavili geometrické tvary v bielo-modrých kombináciách. Scénu tvorili jednoduché pohyblivé panely, ktorými štatisti budovali exteriérové

a interiérové scenérie.

Voľba tohto titulu bola podľa viacerých recenzentov mimoriadne šťastná, vzhľadom na umelecké možnosti súboru i na repertoár divadla. Napriek tomu sa ale nie všetci sólisti dokázali rovnako napojiť na komediálnu líniu, ich výkony ostali podľa viacerých recenzentov príliš realistické vzhľadom na zvolenú režijnú koncepciu. Kriška neskôr pripravil Cimarosovu buffu aj na Vysokej škole múzických umení v roku 1982, kde inscenácia tiež niesla výrazné črty *commedie dell' arte*.⁴ Kriška na VŠMU so študentmi operného spevu vytvoril režijnú koncepciu bez preexponovanej komiky a lacných gagov. Popri akcentovaní humorného deja sa zameral najmä na dôsledné pointovanie vzťahov medzi postavami, ich túžob a očakávaní. Nenadužíval groteskné výrazové prostriedky, ale sa snažil vytvárať situačnú komiku vyplývajúcu z deja a z jednotlivých charakterov. Podobne ako v Novom Sade, aj v školskom prostredí tvorcovia ladili výpravu do belasých farieb, kostýmy a rekvizity boli hyperbolizované a štylizované. Táto inscenácia patrila k jedným z najúspešnejších a najpozitívnejšie hodnotených vo vyše sedemdesiatročnej histórii Operného štúdia VŠMU.

Tretím titulom v Novom Sade bola Donizettiho *Lucia di Lammermour* v roku 1971. Aj tu Kriška pracoval podobným, psychologicko-realistickým spôsobom ako pri *Krútnave*. Ponechal romantické prvky opery a prispôbil ich súdobému vkusu diváka, snažil sa oslobodiť od pátosu a opernej manieri smerom k psychologicky presvedčivému herectvu. K tejto inscenácii sa však zachovalo len málo dokumentov a recenzií, preto je ťažké s odstupom pol storočia rekonštruovať dosah produkcie v kontexte súdobého divadla. Kriška však mal už predošlú skúsenosť s touto vrcholnou predverdiou tragickou operou a tak je možné predpokladať inšpiráciu touto skúsenosťou podobne, ako tomu bolo v prípade predošlých titulov inscenovaných v srbskom divadle. V roku 1968 inscenoval Donizettiho opus pohostinsky v košickom divadle podobne ako o rok neskôr už spomínané *Tajné manželstvo*. Ako však skonštatoval kritik Ladislav Čavojský, na oboch inscenáciách to bolo vidno. „Obidve sú iba naškicované, režisér hneď na javisku realizoval vari svoj prvý nápad, prijal prvú výtvarníkovu škicu. Jemného, čipkovaného Cimarosu nechal odohrať na škripajúcej železnej konštrukcii, ktorá nielen tvarom, ale aj neustálym rinčaním pri každom dotyku pripomínala 'húsenkovú dráhu'“ (Čavojský, 1968). V *Lucii z Lammermooru* dominovalo takmer vo všetkých obrazoch veľké schodisko, ktoré navrhol Ján Hanák. Pôsobilo však len ako dekoratívny prvok. Režisér ho využíval výhradne na nástupy postáv a podľa Čavojského slov rozbíjalo nielen priestor, ale aj zbor. Kriška kládol dôraz predovšetkým na vokálny prejav a hudobnú zložku inscenácie, nepokúšal sa o prílišný realizmus, uvedomujúc si špecifiká romantického belkanta a dramaturgických konvencií tohto skladateľského obdobia. Zo zachovaných archívnych materiálov možno s veľkou

⁴ Viac k inscenácii pozri napr. Madunická, 2021.

pravdepodobnosťou usúdiť, že podobný prístup k dielu režisér zaujal aj v prípade novosadskej inscenácie.

V tom istom roku (1971) inscenoval Kriška v Novom sade aj Belliniho *Normu*, pričom si veľmi dobre uvedomoval, že táto zborová opera má svoje ťažisko v náročnom spievanom parte. Tvrdil, že pri dielach ako toto sa nedá ísť cestou psychologického realizmu, nakoľko v takomto opuse nepôsobí vierohodne, skôr naivne a pateticky. Preto statickú operu inscenoval v duchu javiskovej štylizácie ako scénické obrazy s dôrazom na vnútorný svet hrdinov, vnútorné prežívanie bolesti a konfliktu. Táto produkcia bola vôbec prvou inscenáciou Belliniho opernej tvorby v Srbsku. Spevácke výkony boli podľa recenzentov skôr priemerné, príliš lyrické pre potreby partitúry. Ladislav Vychodil vytvoril jednoduchú priestrannú scénografiu so schodmi, ktoré boli tentokrát po skupinách rozmiestnené po celom javisku. Na rozdiel od statickej *Lucie di Lammermour* s centralizovaným, málo využívaným schodiskom tak v *Norme* vznikali rôzne vysoké ostrovčeky a vyvýšené plochy, na ktorých mohol režisér veľmi dobre aranžovať zbor. Takáto scénografia pomáhala nielen spevákom pri ich vokálnom prejave, ale umožňovala aj Kriškovi rozohrať a rozpochybovať niektoré mizanscény – vznikali totiž zaujímavé a variabilné trajektórie pohybu postáv po javisku. Vo veľmi podobnom duchu inscenoval Kriška *Normu* aj v Slovenskom národnom divadle v roku 1969, keď inscenácia patrila k tomu najlepšiemu v nie veľmi vydarenej sezóne (porov. Blaho, 1969). V tejto inscenácii Kriška kládol dôraz najmä na krásu zvuku, oratorálnu sošnosť a výtvarnosť celej javiskovej kompozície. Snahou bolo preklenúť rozpor medzi bojovným vlasteneckým námetom a lyrizujúcou hudobnou zložkou. Hoci podľa operného kritika Jaroslava Blaha bol javiskový tvar rozpoltený, *Norma* patrila k najcennejším bratislavským výsledkom Branislava Krišku. Okrem vertikálne členenej Vychodilovej výpravy na tom mal podiel najmä dirigentský výkon Tibora Freša, ktorý Blaho označil za jeden z vrcholov celoživotnej kariéry (porov. Blaho, 1969).

Poslednou produkciou Branislava Krišku v Srbsku bola Smetanova *Prodaná nevěsta* v roku 1990. Tu režisér využil nové technologické možnosti, ktoré divadlo nadobudlo po postavení novej budovy, ktorá bola slávnostne otvorená v roku 1981. Príchody a odchody postáv Kriška vyriešil prostredníctvom točne, ktorá podľa jeho vlastných slov dodala tejto opere logiku, ktorá jej inak chýbala.

Napríklad povedzme, že opera začína veľkým zborom – je sviatok. Všetci sú šťastní. Zrazu odchádza celý zbor, len aby si zaľúbená dvojica mohla zaspievať duet na námestí uprostred dediny. To je neprijateľné. Princíp, ktorý som nastolil so scénografom Borisom Maksimovičom umožňuje, aby detaily dediny, či už je to hostinec alebo scéna pred hostincom alebo na kopci so slnečnicami, stáli na javisku od začiatku

do konca a aby sa otáčaním priblížili, keď je to nevyhnutné. (Kriška, 1990, bez stránkovania)

Nie je známe, či divadlo uviedlo operu v českom origináli alebo v srbskom preklade. Všetky predošlé inscenované tituly zazneli v originálnom znení, no v prípade *Prodanej nevesty* o tom neexistuje dôkaz ani zmienka v zachovaných recenziách. V snahe zachovať originálne české tance, ktoré k tejto opere neodmysliteľne patria, si však režisér prizval na spoluprácu choreografa Rudolfa Karhanka z Národného divadla v Brne a rovnako tak kostýmová výtvarníčka Stana Jatič musela absolvovať etnografický prieskum, aby vytvorila kostýmy inšpirované českým národným krojom. Kriškovi sa podarilo podprahovo vyjadriť svoj názor na partitúru prostredníctvom výtvarnej hyperrealistickosti a popisnosti, ktorá v kontexte moderných európskych trendov začiatku 90. rokov minulého storočia pôsobila insitne, naivne a staromilsky, ako ostatne podľa Krišku celá dejová zápleтка tejto opery.

Záver. Branislav Kriška bol jedným z najvýznamnejších režisérov vo vyše storočnej histórii profesionálneho slovenského operného divadla. Kriškova režijná poetika sa niesla v duchu psychologického realizmu, pričom však oproti svojim kolegom a predchodcom kládol dôraz na potreby a špecifiká vyplývajúce z inscenovanej partitúry. Realistický prístup sa uňho prejavoval okrem iného aj vo výbere fyzicky vhodných predstaviteľov jednotlivých postáv, snažil sa o zladenie všetkých zložiek inscenácie do jednotného, konzistentného javiskového celku v duchu realistického divadla Waltera Felsensteina. Jeho režisérsky prístup sa však neobmedzoval iba na psychologický realizmus za každú cenu, ako napríklad rukopis jeho súputníka Miroslava Fischera alebo predchodcu Miloša Wasserbauera. Kriška vychádzajúc z partitúry inscenoval neraz aj diela charakteristické početným zástupom zborových čísel či komické opery a operety. Ku každému titulu pristupoval so snahou účinne ho pretlmočiť súdobému divákovi, priniesť na javisko pútavé hudobné divadlo, ktoré dokáže zaujať, odovzdať myšlienku a vierohodne pretlmočiť príbeh. Kriškovo pôsobenie v Srbskom národnom divadle v Novom Sade prinieslo päť inscenácií, z ktorých najmä prvá *Krútnava* sa výrazne zapísala do histórie. Svojím režijným spracovaním zároveň predstavovala akúsi ojedinelú výnimku v Kriškovej tvorbe. Režisér sa zásadne vyhýbal patetickým, národnobuditeľským vyzneniam jednotlivých opusov. Hoci mu historizujúce a patriotické témy neboli vôbec cudzie (okrem *Krútnavy* viackrát inscenoval aj Suchoňovho *Svätopluka*, Mojzesovho *Udatného kráľa* a veľkú časť jeho režijného portfólia tvorili pôvodné slovenské opery), nikdy sa neutiekal k národnému buditeľstvu a patetizovaniu. Novosadská *Krútnava* je teda jedinečným príkladom novej, dosiaľ nepoznanej roviny v opernej tvorbe Branislava Krišku. Okrem *Krútnavy* Kriška v Novom Sade pripravil aj Cimarosovu buffu *Tajné manželstvo*, ktorá na juhoslovenské operné

javisko priniesla princípy *commedie dell'arte*, ktorá pre súdobého operného speváka nebola prirodzenou formou prejavu. To sa koniec koncov preukázalo aj na hodnotení jednotlivých hereckých výkonov sólistov, z ktorých viacerí sa nedokázali dostatočne odpútať od realistického psychologizovania a zžívania sa s interpretovanou postavou. Menej zarezovali inscenácie romantického belkanta, *Lucia di Lammermour* a *Norma*, ktoré preverili kvality novosadských interpretov vo viacerých prípadoch nepostačujúcich na nároky náročných dramatických koloratúrnych partitúr. Poslednou produkciou Branislava Krišku v Novom Sade bola *Prodaná nevěsta* od Bedřicha Smetanu. Tento titul bol jediný spomedzi srbských produkcií, ktorý Kriška nikdy predtým a nikdy potom neinscenoval. So zvyšnými štyrmi titulmi mal Kriška už predošlú skúsenosť zo slovenských operných scén, *Prodanej nevěste* sa však podľa vlastných slov dlho zámerne vyhýbal. Podľa slov v bulletine sa napokon nechal presvedčiť novou javiskovou technikou, ktorú mohol v tejto inscenácii naplno využiť.

Nové poznatky o Kriškovej zahraničnej činnosti vyplývajúce z novoobjavenej pozostalosti režiséra poukazujú na dosiaľ netušený rozmer jeho inscenačnej tvorby. V Novom Sade sa objavili prvky režijného rukopisu, ktorý ostal slovenskému publiku známy len okrajovo alebo vôbec. Publikovaný príspevok preto predstavuje prvý, počiatočný, avšak vonkoncom nie uzavretý výskum zahájený v tejto tvorivej oblasti významného slovenského operného režiséra.

Literatúra

- Blaho, J. (1969). Sezóna a problémy. *Hudobný život*, 3.
- Blaho, J. (1969). Norma ako rozlúčka. *Pravda*, 7. 3. 1969.
- Blaho, V. (1978). Nová premiéra Suchoňovej Krútnavy. *Ľud*, bez stránkovania.
- Blaho, V. (2021). Opera 1956 – 1970. *Dejiny slovenského divadla II. Divadelný ústav*, 367 – 412.
- Blahynka, M. (2012). Estetické a spoločenské funkcie moderného režijného divadla v opere. In D. Podmaková et al. *Proces rozvoja divadelnej réžie po roku 1989. Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV*, 175.
- Čavojský, L. (1963). Metamorfózy Krútnavy. In *Kultúrny život*, 20. 7. 1963.
- Čavojský, L. (27. 6. 1968). Keď chýbajú sólisti. *Kultúrny život*.
- Čavojský, L. (1979). Kriškovo hudobné divadlo. *Práca*, bez stránkovania.
- Čavojský, L., Kriška, B. (1978). Odvaha nepáčiť sa? Komu? [rozhovor]. *Film a divadlo*, 13, 28 – 29.
- Gvozdanovič, E., Kriška B., Vychodil, L.. O komičnoej operi i ... ostalom. *Pozorište*, 37 (4), 5.
- Jurík, M. (1968). Krútnava v Novém Sadu. *Hudební rozhledy*, 23, 727.
- Kriška, B. (1963). Skice o réžii. *Slovenská hudba*, 9, 97 – 103.

- Kriška, B. (1968). Krutňava : Prvi put u Jugoslaviji. *Pozorište*, 36(1), 3.
- Kriška, B. (1971). Prihovor režiséra v bulletine k inscenácii. *Norma*. Novi Sad : Srpsko narodno pozorište, bez stránkovania.
- Kriška, B. (1978). Prihovor režiséra v bulletine k inscenácii *Krutňava*, Novi Sad: Srpsko narodno pozorište, bez stránkovania.
- Kriška, B. (1990). Prihovor režiséra v bulletine k inscenácii *Prodaná nevěsta*, Novi Sad : Srpsko narodno pozorište, bez stránkovania.
- Madunická, K. (2021) *Branislav Kriška – pedagóg a profilujúca osobnosť Operného štúdia VŠMU v Bratislave v rokoch 1972 – 1999*. [diplomová práca]. Bratislava: VŠMU, vlastný náklad.
- Marenčinová, D. (1996). Košická Krutňava. *Hudobný život*, 6.
- Možžišová, M. (2011). *Od Fausta k Orfeovi*. Divadelný ústav.
- Pándi, O. (19. 1. 1970) Ezüsfényű derű : Bemutató az újvidéki operában. *Magyar Szö*, 5.
- Ruškuč, B. (1968). Početak cezone u Srpskom narodnom pozorištu: Talas svežine. *Dnevnik*, 13.
- Ruškuč, B. (1970). Premijera u novosadskoj operi: Dobar izbor, dobro ostvarenje. *Dnevnik*, 11. 1. 1970, 14.
- Suchoň, E.. Krutňava : Môj odnos prema muzičko-dramskom stvaraju. *Pozorište*, 36(1), 1–2.
- Ursínyová, T. Na cestách hľadania. *Nové slovo*, bez stránkovania.
- Vajda, I., Gabauer, A. (1980). Branislav Kriška. *Slovenské divadlo*, 28, 4, 515 – 559.

Клара Мадуњицка

БРАНИСЛАВ КРИШКА – СЛОВАЧКИ РЕЖИСЕР У СРПСКОМ ПОЗОРИШТУ

Резиме

Рад је посвећен стваралаштву Бранислава Кришке, најзначајнијег словачког оперског режисера друге половине 20. века, у српској позоришној средини. Упоредиће се пет представа постављаних у Српском народном позоришту у Новом Саду са онима које је режисер поставио у словачким и чешким позориштима. Рад се бави анализом редитељског рукописа, његовим специфичностима и одступањима која су се у српској средини показала у новом или изразито другачијем контексту него у домаћем. Нови поглед не само на дело, већ и на редитељев приступ предлошку који је режирао четири пута у животу, доноси преваходно потпоглавље о инсценацији

словачке народне опере Вртлог (*Krútnava*) у бившој Југославији. Управо се новосадска поставка највише разликује од Кришковог уобичајеног интерпретативног оквира. Нове, досад необјављене податке пружа и анализа Белинијеве опере Норма, која представља нови контакт бивше Југославије са стваралаштвом овог композитора романтичног белканта. У раду се пажња посвећује и друштвено-уметничком контексту у којем се Кришка нашао и на које је својим режисерским стваралаштвом значајно утицао.

Кључне речи: Бранислав Кришка, Српско народно позориште у Новом Саду, новосадско позориште, Еуген Сухоњ, *Krútnava*

Klára Madunická

BRANISLAV KRIŠKA – SLOVAK DIRECTOR IN THE SERBIAN THEATER

Summary

The paper focuses on the work of the most important Slovak opera director of the second half of the 20th century, Branislav Kriška, in the Serbian theatre. It compares five productions staged at the Serbian National Theatre in Novi Sad with the productions the director staged in Slovak and Czech theatres. It focuses on the analysis of the director's manuscript, its specifics and deviations, which in the Serbian environment have manifested themselves in a new or significantly different context than in the other two environments. In particular, the subchapter on the first staging of the Slovak national opera *Krútnava* in the former Yugoslavia provides a new perspective not only on the work itself but also on the director's approach to the subject, which he staged four times during his lifetime. It is the Novi Sad production that departs most significantly from Kriškov's established interpretive framework. New, hitherto unpublished insights are also provided by the analysis of the production of Bellini's *Norma*, which represents the first contact of the former Yugoslavia with the work of this composer of romantic bel canto. The paper also pays attention to the social and artistic context into which Kriška entered and which he greatly influenced through his directorial activity.

Keywords: Branislav Kriška, Serbian National Theatre in Novi Sad, theatre in Novi Sad, Eugen Suchoň, *Krútnava*

Gabriela Magalová¹

Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-2066-503X>

RÔZNORODÉ POHĽADY NA UMELECKÝ TEXT PRE DETI

Príspevok mapuje súčasný stav pripravenosti vysokoškolských študentov (budúcich pedagógov predprimárneho a primárneho vzdelávania) na prácu s literárnym textom. Okrem vlastných skúseností sa opierame i o výsledky dotazníka z roku 2019/2020. Konštatujeme, že budúci pedagógovia majú sami veľké problémy s interpretáciou umeleckých textov pre deti. Jednou z príčin je fakt, že sa počas svojho štúdia na základných a stredných školách na Slovensku niektorí vôbec nestretli so zmysluplným vyučovaním literatúry, a tak tieto zručnosti nevedia preniesť ani do edukačných postupov v praxi. Alarmujúca úroveň neprofesionálneho prístupu študentov k umeleckému textu má i viacero príčin. Tradičné vyučovanie literatúry, ktoré je zamerané len na faktografické vedomosti bez interpretačných presahov, sa ukazuje ako nefunkčné a vedie k nárastu nečitateľov aj medzi vysokoškolskými študentmi. Nedobrý stav odhaľuje aj testovanie PISA, ktoré porovnáva úroveň čitateľskej gramotnosti s inými krajinami OECD. V príspevku sa venujeme metodike vzdelávania vysokoškolských študentov v tejto oblasti. Opisujeme štyri možné pohľady, ktoré predstavujú hierarchiu cieleného vzdelávania v oblasti práce s umeleckým textom pre deti.

Kľúčové slová: literatúra pre deti a mládež - vyučovanie literatúry - vzdelávanie vysokoškolákov - čitateľstvo - detský čitateľ

1. Úvod do problematiky: štatistika čitateľstva budúcich pedagógov. Na Slovensku je stále problematický vzťah medzi odborným vzdelávaním na vysokých školách a jeho praktickou stránkou - týka sa to aj univerzitného vzdelávania budúcich pedagógov. V tomto článku sa chcem venovať výlučne problematike vzdelávania v oblasti literárnej výchovy, v oblasti práce s knihou určenej deťom. Je totiž rozdiel - ako je všeobecne známe - teoreticky absorbovať žiadané penzum vedomostí o literárnom texte a iné je v zmysle týchto poznatkov s knihou pracovať, vedieť zrozumiteľne tlmočiť a odhaľovať textové tajomstvá, interpretovať ich, nadchýňať

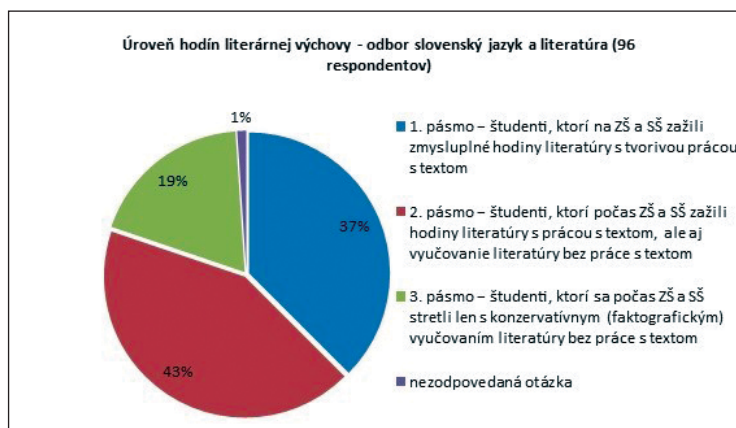
¹ gabriela.magalova@truni.sk

detského (mladého) čitateľa pre poznanie/poznávanie pulzu umeleckého textu. Nárast úrovne čitateľskej a literárnej kompetencie žiakov či študentov predsa nemožno očakávať, ak schopnosťou interpretovať text nedisponuje samotná generácia učiteľov „odchovaných“ na fundovaných vedeckých poznatkoch. Ukazuje sa však, že ani fundovaná odborná orientácia pedagóga nestačí, ak sa nespája s pridanou nadstavbou, ktorá spočíva v nažitých praktických skúsenostiach v práci s knihou, s umením približovať posolstvo konkrétneho textu v interpretačných praktikách svojim študentom či žiakom.

Univerzitní pedagógovia s nemalými obavami sledujú trend „nečitateľstva“, výrazne ho badať aj u študentov, ktorí budú ako pedagógovia s knihou pracovať priamo v školách, a tak v podstatnej miere kreovať vzťah mladej generácie ku knihám, k umeleckému textu. K dispozícii máme domáce vedecké monografie o čitateľstve detí, ktoré skúmali metódy vedúce k čitateľstvu detí v prostredí základnej školy (Kováčová Švecová/Simanová, 2020; Walková, 2017; Vitézová/Vyskočová, 2023; Zemančíková, 2021 a iní). V tejto súvislosti spomeniem čiastkové výsledky aktuálneho prieskumu, ktorý sme ako univerzitný tím uskutočnili v roku 2019/2020 v univerzitnom prostredí. Týkal sa vysokoškolských študentiek pedagogických odborov. Zisťovali sme (okrem iného) i fakt, aké skúsenosti majú respondentky s vyučovaním literatúry počas ich vlastného štúdia na základných a stredných školách (Pokričáková et al., 2020). Nebudeme interpretovať všetky výsledky štúdie, ilustratívne však ponúkame odpovede na jednu otázku, ktorú sme položili najprv študentom, ktorí študujú slovenský jazyk a literatúru v aprobácii (graf č. 1), a následne aj študentom, ktorí študujú predškolskú a elementárnu pedagogiku (PEP – budú pracovať s deťmi na úrovni predprimárneho a primárneho vzdelávania – graf č. 2). Respondentom bola ponúknutá možnosť výberu z troch zatvorených odpovedí; naším cieľom bolo zistiť, či sa študenti počas sekundárneho vzdelávania stretli len s konzervatívnym (faktografickým) vyučovaním literatúry, alebo mali možnosť zúčastniť sa aj tvorivej práce s textom.

Z odpovedí je zrejmé, že najvyššie percentuálne zastúpenie predstavujú nažité vyučovacie jednotky, počas ktorých mali študenti možnosť pracovať s textom, ale prelínali sa s hodinami postavenými na faktografickej báze bez textovej interakcie (43 %). Ide o skupinu respondentov, ktorí sa vyjadrili, že napríklad na strednej škole mali skúsenosť s vyučovaním literatúry v tvorivom (interpretačnom) presahu, no na základnej škole boli výlučne konfrontovaní len s tradičným vyučovaním, založeným na spoznávaní faktov (zväčša nadiktovaných učiteľom). V niektorých odpovediach sa toto tvrdenie otáčalo v prospech základnej školy, teda prácu s textom zažili na hodinách literatúry na základnej škole, no na strednej škole sa vyučovalo faktograficky a len málokedy to bola interpretačná práca s textom. O niečo nižšie percento respondentov (37 %) sa stretlo so zmysluplnou tvorivou aktivitou zameranou na prácu s textom na

oboch stupňoch vzdelávania; počas základnej školy a stredoškolského štúdia boli učiteľmi literatúry vedení k tomu, aby porozumeli textu, aby sprevádzali žiakov na ceste z úrovne naivného čitateľa do úrovne diskurzívneho čitateľa. Až 19 % respondentov však reflektovalo svoju skúsenosť ako čisto tradičnú, konzervatívnu, faktografickú na oboch stupňoch vzdelávania. Ich skúsenosti s vyučovaním literatúry sú nafxované na predstavu nudnej hodiny s písaním poznámok, nadiktovaním hlavnej myšlienky diela a podobne, pretože sa s iným prístupom od vyučujúcich literatúry na základnej a strednej škole nikdy nestretli.

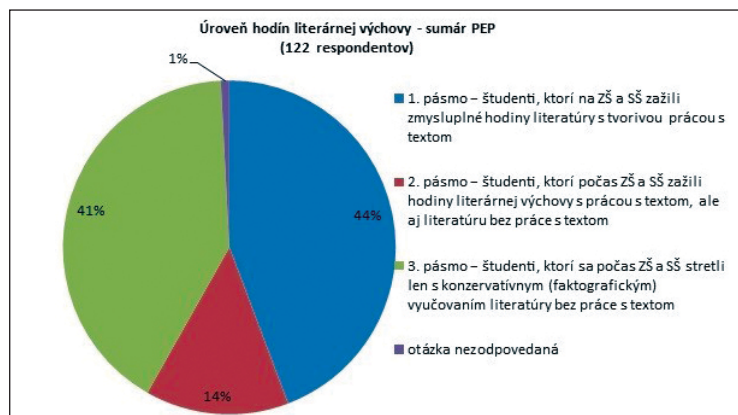

Graf 1. Reflexia skúseností študentov slovenského jazyka a literatúry s realizáciou hodín literárnej výchovy v rámci nižšieho sekundárneho stupňa vzdelávania a vyššieho sekundárneho stupňa vzdelávania (96 respondentov)²

Porovnajme tieto výsledky z dotazníka s dátami, ktoré sme štatisticky spracovali pri vzorke respondentov z odboru predškolská a elementárna pedagogika (PEP). Pri stodvadsiatich dvoch respondentoch je štatistický koláč nasledovný:

Vidíme, že štatistické ukazovatele v prípade študentov odboru predškolská a elementárna pedagogika sú v tomto smere ešte povážlivejšie. *Pásmo tých, ktorí sa ani na jednom vzdelávacom stupni nestretli so zmysluplnými hodinami literárnej výchovy, dosahuje až 41 %.* V porovnaní s predchádzajúcou vzorkou respondentov teda ide o podstatný (až 22-percentný) nárast tých, ktorí nezažili tvorivé hodiny literatúry. Ďalšia hodnota vyjadrená počtom 44 % signalizuje v porovnaní s predchádzajúcou vzorkou o 7 % viac tých respondentov, ktorí aj počas štúdia na základnej a aj na strednej škole absolvovali hodiny literatúry kreatívne, zameriavajúce sa na interpretačné techniky a analýzu estetických kvalít v zážitkovom vyučovaní.

² Zdroj: Magalová et al., 2020.

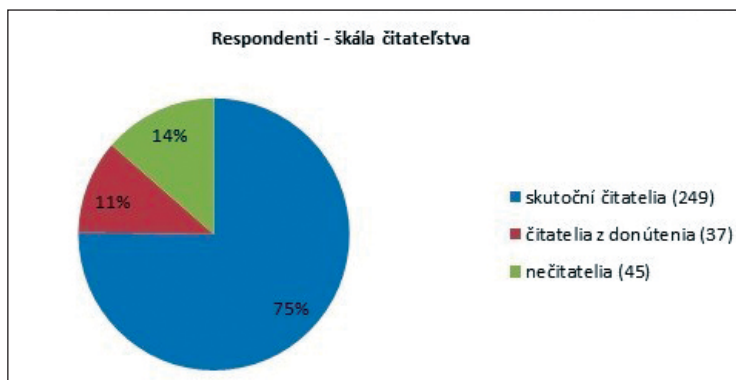
Graf 2. Reflexia skúseností študentov PEP s realizáciou literárnej výchovy v rámci nižšieho sekundárneho stupňa vzdelávania a vyššieho sekundárneho stupňa vzdelávania (122 respondentov)³

V ponúknutom štatistickom koláči sa nám ukazuje, ako na vzorku budúcich pedagógov v oblasti práce s umeleckým textom a jeho vnímaním pôsobila školská prax, ako im školská edukácia pomáhala stať sa kompetentným čitateľom. V roku 2022 sme na tento prieskum nadviazali. V rozširujúcom prieskume podobného zamerania uskutočneného o rok neskôr (Magalová et al., 2022: 53 – 68), sme (okrem iného) získali údaj aj o tom, ako vstupuje čítanie beletrie do voľnočasových aktivít vysokoškolských študentov - budúcich pedagógov, ako sami vnímajú seba ako čitateľov, teda išlo nám o vnútorné impulzy, individuálne postoje, ktoré charakterizujú jednotlivca ako čitateľa. Výskumu sa zúčastnilo 331 respondentov z piatich slovenských univerzít. Boli to študenti/študentky odborov predškolská a elementárna pedagogika (PEP) študujúci v dennej aj externej forme. Zaujímalo nás, či sa považujú za čitateľov či nečitateľov - alebo tvoria skupinu, ktorú sme nazvali „čitatelia z donútenia“. Ponúkame graf odpovedí:

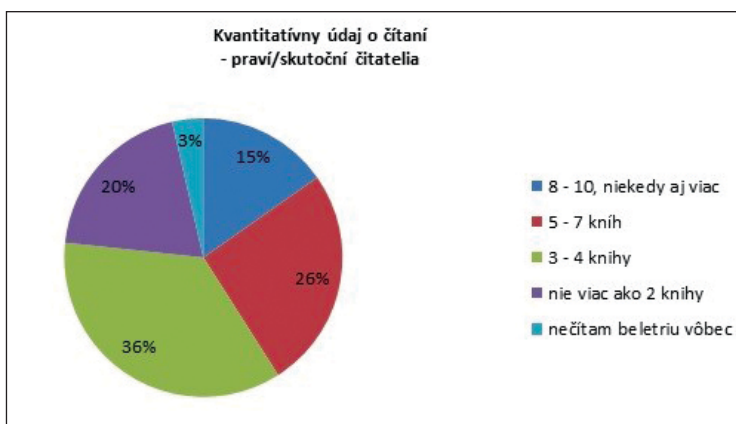
Z grafu (3) je jasné, že sa respondenti vo veľkej miere považujú za čitateľov (až 75 %). Dalo by sa z toho dedukovať, že situácia nie je v oblasti čítania a čitateľstva respondentov taká kritická, ako sa nám zdala z predchádzajúcich údajov. Ďalšou otázkou sme respondentov vyzvali, aby spresnili frekvenciu čítania, teda vyznačili, koľko kníh do roka prečítajú. Nebudeme demonštrovať všetky získané údaje, uvedieme iba kategóriu skutočných čitateľov (75 %) a ich odpovede.

Najväčšiu skupinu odpovedí (36 %) tvorili čitatelia, ktorí za rok prečítajú 3 – 4 knihy. Iba 15 % z tejto kategórie prečíta za rok 8 – 10 kníh, 26 % tvrdilo, že prečíta 5 – 7 kníh ročne a 20 % vyznačilo odpoveď *nie viac ako 2 knihy ročne*.

³ Zdroj: Magalová et al., 2020.

Graf 3. Škálovanie respondentov podľa čitateľských preferencií⁴

Graf 4. Skutoční čitatelia a ich frekvencia čítania⁵

Kuriózne bolo, že do tejto vzorky sa zaradili aj traja respondenti, ktorí beletriu nečítajú vôbec. Vzorka respondentov „praví/skutoční čitatelia“ ilustruje poznanie, že ani od tých, ktorí sa za pravých čitateľov považujú, nemožno v skutočnosti očakávať vysoké čitateľské aktivity, pretože len cca 30 % tých, ktorí sa za pravých čitateľov pokladajú, prečítajú za rok v priemere viac ako 5 kníh. Oveľa nižší údaj, pravdaže, bol vo vzorke čitateľov z donútenia a vo vzorke tých, ktorí sa pokladajú za nečitateľov (spolu tvorili až 64 % zo vzorky respondentov - podrobné údaje sú k dispozícii v spomínanej štúdií). Otázkou zostáva, do akej miery sa dá očakávať, že budúci pedagógovia zvolia vo svojej praxi v práci s literárnym textom interpretačné prístupy a budú preferovať tzv. zážitkové učenie, ak ich vzťah k beletrii a k čítaniu

⁴ Zdroj: Magalová et al., 2022.

⁵ Zdroj: Magalová et al., 2022.

je prinajmenšom sporný (hoci mnohí z nich si to vôbec neprípúšťajú). Zo skupiny respondentov, ktorí sa považovali za pravých čitateľov, sa v prieskume ukázalo len málo tých, ktorí po knihe siahnu v priemere aspoň raz za dva-tri mesiace. Situácia pri vzdelávaní budúcich pedagógov sa komplikuje tým, že v univerzitnej praxi sa v programe predškolská a elementárna pedagogika pracuje so súborom textov, ktoré patria do subsystému literatúry pre deti a mládež - a treba teda aktivizovať i ďalšie schopnosti a odborné zručnosti, ktoré táto špecifická oblasť literatúry vyžaduje. Pri samotnej edukácii však vysokoškolský pedagóg musí nadväzovať na postoje, návyky či zručnosti, ktoré dospelý jediniec má s lektúrou patriacou do oblasti literatúry pre dospelých - a ponúkať mu ako nadstavbu súbor „nových“ prístupov, ktoré si vyžaduje špecifická oblasť literatúry pre deti a mládež.

2. Škálovanie pohľadov na literatúru pre deti a mládež. Literatúra pre deti a mládež tvorí špecifickú oblasť literatúry, ktorej sa venuje náležitá odborná pozornosť. Ján Kopál v publikácii z r. 1984 hovorí, že ide o takú oblasť literatúry, ktorá „sa riadi všeobecnými, ale aj špecifickými zákonitostami umeleckej tvorby“ (Kopál, 1984: 7). Spája totiž to všeobecné (estetické kategórie textu) so špecifickými zákonitostami literatúry pre deti (intencionálne zameranie na dieťa). V termíne „detský aspekt“ sa tak stretáva v umeleckom prevedení subjekt dospelého (tvorca) so subjektom dieťaťa ako recipienta; v modelovaní textu má autor „možnosť tvorivo využívať psychicko-mentálne dispozície, čiže subjektívne kvality detského percipienta istého vekového obdobia“ (Kopál, 1984: 9). Pásmo stretu dospelý verus dieťa sa tu predostiera v mnohých napätiach, pohyboch a v umeleckých pohľadoch, ktoré sú vyjadrené v troch modeloch pôsobenia a vyjadrujú rôzny podiel dospelého a detského v modelovaní sveta v textovej realite (Kopál, 1984: 12 – 13). „Komplikácia“ tohto stretu ústi do špecifickej umeleckej výpovede, vždy však ide o dvojjedinosť, ktorá aktualizuje imanentný svet dospelého v tvorbe recipientovi, ktorý dospelý nie je. Tvorba pre deti a mládež môže byť reflektovaná z niekoľkých pohľadov. Aj keď je nasmerovaná k detskému recipientovi, nie je to len detský percipient, ktorý ju hodnotí, prijíma alebo neprijíma; pri recepcii textov pre deti zákonite prichádza k interakciám medzi niekoľkými kvalitatívne odlišnými pohľadmi. Ak sa počas vzdelávania budúcich učiteľov, ktorí budú zásadne ovplyvňovať oblasť čitateľských či literárnych kompetencií žiakov, dá len málo opierať o ich vlastné čitateľské/textové skúsenosti, je dobré ozrejmiť im problematiku chápania úzko špecializovaného podsystému literatúry pre deti v jasnejších kontúrach. V tejto súvislosti možno opísať štyri najzákladnejšie interakcie: literatúra pre deti verus detský recipient, literatúra pre deti verus dospelý recipient, literatúra pre deti verus pedagóg a literatúra pre deti verus odborník.

2.1 Literatúra pre deti a mládež verus detský recipient. Tento stret – umelecký text určený deťom verus detský čitateľ – je viac ako jasný a logický. Je to stret detského percipienta s takým umeleckým opusom, ktorý mu je tematicky,

štylisticky, kompozične blízky. Pri intencionálnej literatúre ide o súlad intencionality (autor píše text detskému čitateľovi a detský čitateľ jasne vníma, že konkrétny text je adresovaný práve jeho vekovej kategórii). Detský aspekt výrazu, ktorý sa v odbornej literatúre chápe ako „*zohľadňovanie dieťaťa a jeho daností vo výpovedi; evokovanie detského pohľadu na svet*“ (Plesník, 2011: 71), teda istým spôsobom štylizovaný postoj dospelého tvorca, si zvyčajne detský recipient neuvedomuje. Umelecká interakcia medzi textom pre deti a dieťaťom ako recipientom je medzi dospelou laickou populáciou často chápaná ako jediná zmysluplná interakcia, a preto sa pri prvom kontakte s odborným prístupom k textom pre deti stretávame na univerzite zo strany študentov s údivom pri poznaní, čo všetko možno pri recipovaní takéhoto artefaktu vnímať. Knihu pre deti vo vedomí jasne vyhranenej intencionality (je to písané pre deti, nie pre dospelých) vnímajú ako niečo *milé, ľúbivé* a neprekročia rámec iného pohľadu na text ako pohľadu detského. V tomto zmysle sa u nich odvíjajú spomienkové asociácie, ktoré si často zamieňajú za odborné analýzy. Pri zadaní úlohy zanalyzovať knihu pre deti sa často objavujú výroky typu *v knihe nájdeme veľa zdobnenín; kniha je veselá, humorná; páčilo sa mi, že bol skromný a mal rád psíkov; to dievčatko na ilustrácii je choré? Prečo nie je farebné?* – a podobne. Študenti sú následne prekvapení možnosťami vnímať text v jeho významovej mnohoznačnosti: niektorí sa s niečím podobným už stretli pri interpretáciách kníh pre dospelých na predchádzajúcich stupňoch vzdelávania, no netušili, že podobný prístup sa v plnej miere aplikuje aj na text pre deti (ktorý sa im zdal pre podobné odborné postupy nevhodný). V danom štádiu pohľadu sa študenti ešte nepriblížili ani k ďalšiemu možnému prístupu: vnímať literatúru pre deti a mládež aspoň ako dospelý laický recipient, pridať k detskému pohľadu na knihu o niečo širší záber.

2.2 Literatúra pre deti a mládež verzus dospelý recipient. Iný kvalitatívny rámec ponúka text pre deti v interakcii s dospelým čitateľom. Nejde nám tu o porovnávanie rôzneho stupňa textového porozumenia či iného emočného prežívania dospelým a nedospelým čitateľom. Dospelý percipient však vníma literatúru pre deti cez prizmu svojho pestrejšieho skúsenostného (a aj čitateľského) komplexu. Toto stretnutie má preto iné kvality, pretože sa v ňom realizuje nesúlad intencionality, text sa chápe v iných konotáciách. Pojem *dospelý recipient* môžeme v súvislosti s predmetom našich úvah chápať dvojako: alebo je to *dospelý v blízkom príbuzenskom vzťahu k dieťaťu* (rodičia, starí rodičia, známi), ale môžeme ho vnímať aj ako *všeobecnú kategóriu*. *Dospelý recipient v blízkom príbuzenskom vzťahu k dieťaťu* si všíma tie prvky, ktoré by mohli uspokojiť konkrétne (často neestetické) potreby dieťaťa, typické pre jeho individualitu. Aj keď zvyčajne títo recipienti nebývajú disponovaní hodnotiť textové kvality knihy pre deti, ich pohľad je cielený na možnú reakciu daného textu (a ilustrácie) s konkrétnym dieťaťom na pragmatickej úrovni: *V tejto knihe je lev, to nie je preňho, on sa leva bojí; Má rada princezné, áno, to je dobrá kniha; Toto je o súrodencoch, ktorí sa bijú? To nie, to*

*mu v žiadnom prípade nebudem dávať čítať, je bitkár; Chce byť kozmonautom, nemáte niečo o kozmonautoch, o raketách? Toto sú básničky, nie príbeh, to by ho nebavilo; Tieto ilustrácie desia aj mňa, ako by potom zaspal on? Dospelí recipienti v príbuzenskom vzťahu k dieťaťu, zvyčajne neuprednostňujú v pohľade na knihu estetické kvality textu (hodnotia ich intuitívne), o vhodných textoch pre svoje dieťa hľadajú informácie na sociálnych sieťach, v priamych kontaktoch s inými rodičmi vekovo príbuzných detí či kníhkupcami. Len v ojedinelých prípadoch žiadajú o tip pedagóga. Ak sa pod kategóriou dospelý rozumie *dospelý vo všeobecnom slova zmysle*, ide tu o postoj neodborníka k textu bez väzby na predstavu konkrétneho detského recipienta. V tejto kategórii prístupu ku knihe sa sprítomňujú podobné hodnotenia ako pri vyššie spomenutom prístupe, len majú všeobecnejší ráz: *táto kniha je veľmi poučná, lebo učí deti to a to; Toto že je somárík? Ved' je to zajac, ako tomu môže decko rozumieť? Čudujem sa, čo všetko do tých knižiek pre deti dávajú, to je hrozné... Ja sám tomuto nerozumiem, ako tomu môže rozumieť decko? Som prekvapený, aké témy sa deťom predkladajú, to za našich čias...; Túto knihu som čítal aj ja, pamätám sa na ňu, čítal som ju viackrát, bola iná ako ostatné, recitoval som z nej...; Spomínaná nadstavba vnímania textu pre deti vekovou kategóriou *dospelý* ešte automaticky nezahŕňa schopnosť spoznať a vedieť analyzovať estetické kategórie textu, jeho umelecké kvality, hodnotíme ju však o niečo vyššie práve pre onen skúsenostný čitateľský komplex, ktorým dospelý disponuje, ktorý v sebe obsahuje možnosť viacrozmerného porovnávania čitateľských opusov pre deti. Často sa pri čítaní textu či kúpe knihy dospelým aktualizuje akýsi spomienkový mechanizmus – cezeň prichádza ku komparácii konkrétneho textu s predchádzajúcou lektúrou. Pripomínam, že pohľad dospelého na konkrétne dielo pre deti nevnímame ako „správnejší“ v porovnaní s pohľadom dieťaťa či s jeho čitateľskými prioritami. Hovoríme o akomsi vyššom stupni recipovania iba v súvislosti s aktivizovaním skúsenostného komplexu dospelého.**

2.3 Literatúra pre deti a mládež verus pedagóg. Aj v tejto interakcii sa realizuje akt intencionálneho nesúladu (dospelý recipuje text pre deti), no úroveň stretu pedagóga s textom pre deti nabera ďalšie možné kvality, ktoré nie sú viditeľné pri strete dospelého recipienta-nepedagóga.⁶ Ide predovšetkým o pohľad, v ktorom sa pedagógovi v prvom rade aktualizuje edukačná predstava využitia knihy pre deti. Konkrétny umelecký text/kniha sa hodnotí hlavne cez prizmu možného didaktického využitia v rôznych vyučovacích aktivitách na rôznych predmetoch (nejde len o literárnu výchovu). Tento pohľad zahŕňa hodnotenie v zmysle

⁶ Uvedomujeme si fakt, že pedagogicky pôsobí v tom či inom zmysle (uvedomele či neuvedomele) každý rodič, ktorého sme zaradili do predchádzajúcej kategórie *literatúra pre deti a mládež verus dospelý recipient*. V kategórii *literatúra pre deti a mládež verus pedagóg* nám ide o popis interakcie stretu textu pre deti a odborníka v oblasti vzdelávania, ktorý knihu vníma ako prostriedok výchovno-vzdelávacieho procesu vo vzdelávacej inštitúcii. Ak je rodič aj pedagógom, v pohľade na knihu pre deti sa realizuje aj *dospelý v blízkom príbuzenskom vzťahu k dieťaťu, aj pedagóg*.

výchovno-vzdelávacích podporných aktivít a sčasti aj hodnotenie textových kvalít, pričom je zameraný na jeho využitie v konkrétnej vekovej skupine. Vo veľkej miere v tejto interakcii pri hodnotení umeleckého textu pôsobia aj informácie získané z odborných periodík, ponukových listov vydavateľstiev či z diskusií s kolegami a vymieňaním si skúseností priamo alebo na sociálnych sieťach. Zásadným impulzom k prijatiu textu (jeho zaradeniu do aktivít v školských zariadeniach) je jeho zacielenosť na preferovanú tematickú oblasť; estetickosť výrazu sa vníma ako sekundárna záležitosť (alebo sa nerieši vôbec vo viere, že ak knižný opus vydalo oficiálne vydavateľstvo, prešiel už odborným posudzovaním a niet preto dôvodu nepovažovať ho za dostatočne kvalitný). Interakcia kniha pre deti a mládež verzus pedagóg môže zahŕňať aj učiteľov literárnej výchovy či učiteľov predprimárneho či primárneho vzdelávania, ktorí prešli cieleným odborným literárnym vzdelávaním na vysokých školách, no pri hodnotení (a výbere) textu pre deti vždy uprednostnia edukatívnu zložku pôsobenia textu. Dôvod väčšinou tkvie v tom, že nedokážu o texte/knihe pre deti rozmýšľať ako o umeleckom artefakte s dominantným dôrazom na estetické atribúty. Ich zúžený pedagogický pohľad často nevedie k hlbšej interpretácii, umelecký text je meraný jeho čisto pragmatickým využitím.

2.4 Literatúra pre deti a mládež verzus odborník. Literatúra pre deti a mládež verzus odborník je stret odborného pohľadu odborníka s umeleckým textom zameraným na dieťa/mládež. Aj keď patrí do kategórie intencionálnej nezhody, zahŕňa v sebe interakciu erudovaného literárneho znalca (teoretika, historika, kritika), ktorý sa opiera o svoje literárnoteoretické znalosti (všeobecne platné pre oblasť literatúry) a aj o svoj špecificky orientovaný pohľad na subsystem literatúry pre deti a mládež. Vo svojej odbornej orientácii na túto oblasť literatúry berie do úvahy aj vekové osobitosti percipientov v nadväznosti na ich ontologické špecifiká a potreby v súvislosti s percipovaním umeleckého textu. Ide o kopálovskú definíciu všeobecného (univerzálneho) a špecifického, ktoré sa integruje v literatúre pre deti, pričom to všeobecné (univerzálne) zahŕňa kategóriu umeleckosti, ktorá je platná pre literatúru vo všeobecnosti. Špecifické zasa definuje taký „umelecký transformačný proces“, v ktorom „stojí v popredí subjekt detského príjemcu“ (Kopál, 1984: 8). Aj keď interakcia literatúra pre deti a mládež verzus odborník je najmenej početnou, ide o pohľad, ktorý v náležitej erudícii môže zahŕňať všetky predchádzajúce pohľady. Dodávame, že všade tam, kde sa realizuje intencionálny nesúlad – teda stret dospelého s textom pre deti – sú možné prelínania a prechody: veď odborník môže byť aj pedagóg, tak ako ním môže byť aj rodič. Škálovanie načrtnutých pohľadov má skôr ilustratívny charakter, no študentom môže pomôcť jasnejšie naznačiť koncepciu cieleného vzdelávania v oblasti práce s umeleckým textom pre deti.

3. Záver. Vzdelávanie študentov, ktorí sú schopní umelecký text interpretovať v nadväznosti na poznanie jeho estetických (a aj iných) kvalít, by malo byť – v tom ideálnom prípade – kontinuálnou záležitosťou inštitucionálneho vzdelávania

od základnej školy. Aktuálne výsledky prieskumov medzi vysokoškolákmi na Slovensku, ktorí sa profilujú ako budúci pedagógovia, smerujú ale k poznaniu, že v mnohých prípadoch ich vzdelávanie v oblasti interpretačných zručností pri narábaní s umeleckým textom nemá na čo nadviazať. Ku skvalitneniu ich interpretačného umenia nedochádza, pretože veľmi často chýbajú základné návyky interpretačnej práce s textom, brzdené neprofesionálnymi, zväčša zastaranými metódami výučby literárnej výchovy na základnej alebo strednej škole. K tomu sa často druzí aj slabá čitateľská skúsenosť vysokoškolákov. Ukázalo sa, že mnohí z našich respondentov - budúcich pedagógov - svoje priemerné či podpriemerné čitateľské aktivity považovali za dostatočné. Zložitý proces odhaľovania zmyslu textu (so všetkým, čo k tomuto procesu náleží) sa však nedá realizovať bez rehabilitovania vlastného čítania ako činnosti založenej na radosť z odhaľovania textotvorných postupov, na katarzii, ktorú samotné čítanie príbehu či lyrického textu prináša (zážitkové čítanie). V profesionálnej práci s knihou pre deti sa vždy sprítomňuje aj tento fakt, teda to, do akej miery je samotný pedagóg čitateľom, aké prístupy k umeleckému textu vo svojej čitateľskej interakcii s umeleckým textom volí. Túto podmienenosť treba v univerzitnom vzdelávaní vždy prizvukovať a chýbajúce spojivo aktivizovať, či v prípade jeho absencie dokonca pomáhať vytvárať. Vysokoškolskí pedagógovia sa v univerzitnej edukácii často nemôžu spoliehať na kontinuitu vzdelávania v oblasti práce s textom, ani na predchádzajúce čitateľské a interpretačné skúsenosti študentov - budúcich pedagógov. Tým vzniká situácia, ktorá si vyžaduje od univerzitného pedagóga neraz nadprácu, no ani tie najlepšie teoretické znalosti študentov v oblasti literatúry nikdy nemôžu zaručiť, že prístup nastupujúcej generácie pedagógov pri vzdelávaní žiakov preniesie v budúcnosti posun k aktívnemu čítateľstvu mladej generácie, že posilní literárnu gramotnosť žiakov.

Ponúknutý model štyroch pohľadov na text pre deti v tejto štúdií objasňuje škálu možných prístupov, ktoré v jednoduchom modeli znázorňujú, v akých interakciách sa text pre deti môže ocitnúť. Opis štyroch možných pohľadov na text pre deti, ktoré štúdia ponúka (dieťa - dospelý - pedagóg - odborník), chápem ako jednoduchú pomôcku, ktorá obrazne pomáha vysokoškolským študentom posúvať ich vnímanie literatúry pre deti v istej chronológii až do želateľnej profesionality. Je to práve umelecký text pre deti, ktorý otvára bránu do budúceho vzťahu k literatúre, a tak je viac ako potrebné, aby sa posilnila profesionalita ľudí, ktorí pomôžu tento proces v ranom štádiu naštartovať. Učítelia jazyka a literatúry musia stáť pri zrode čítateľstva svojich žiakov a učíť ich umelecký text nielen interpretovať, ale aj posúvať tieto interpretačné praktiky zážitkovým učením smerom k celoživotnému čítateľstvu. Ako vidno, zlepšenie v oblasti literárnej gramotnosti nezabezpečí žiadna nová školská reforma, ale iba reálny pohľad na danú problematiku. Pozícia univerzitných pedagógov v súčasnosti často vyžaduje návrat: spolu s teoretickými vedomosťami musí oživovať praktiky čítateľstva, ktoré už vysokoškoláci mali mať

osvojené z nižšieho vzdelávania. Ak ale chýbajú, teoretické vedomosti o literatúre ich nikdy nenahradia. Vtedy je namieste hľadať cesty, ako nájsť prerušené spojenie so živým textom, akými metódami ho sprítomniť či pretlmočiť. Ponúkané pohľady na text pre deti spolu s interpretačnými technikami pod vedením skúseného a zaniieteného pedagóga ponúknu vysokoškolským študentom možnosť zadefinovať svoju aktuálnu pozíciu vo vzťahu k umeleckému textu pre deti a posúvať ju na vyššiu úroveň.

Literatúra

- Kopál, J. (1984). *Literatúra pre deti v procese*. Mladé letá.
- Liba, P. (1970). *Čítanie starých otcov*. Matica slovenská.
- Magalová, G. (2023). Štyri pohľady na umelecký text pre deti. *O dieťati, jazyku, literatúre*, (11) 1, 87 – 95.
- Magalová, G., Gajdoš, R., Vyskočová, Š. (2022). A Book for Children as Symbiosis of a Text and a Picture: Can Future Teachers Evaluate Literary and Illustrative Value of Books for Children? *Journal of Language and Cultural Education*, (10)3, 63 – 78.
- Magalová, G., Hriňák, J., Pokrivčáková, S. (2020). *Literatúra v odbornej príprave učiteľov materinského a cudzieho jazyka*. Gaudeamus.
- Plesník, Ľ. et al. (2011). *Tezaurus estetických a výrazových kvalít*. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa.
- Sliacky, O. (1997). Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. V J. Kopál, (Ed.), *Žánrové hodnoty literatúry pre deti a mládež IV.*, (str. 109 – 121). Univerzita Konštantína Filozofa.
- Stanislavová, Z., Mitrová, A., Tokár, M., Urbanová, S., Hodoličová, J. (2010). *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*. Literárne informačné centrum.
- Kováčová Švecová, Z., Simanová, L. (2020). *Čítanie a čitateľstvo slovenských detí. Metodika na podporu čitateľstva žiakov v mladšom školskom veku*. Belanium.
- Walková, M. (2017). Porovnanie rozvíjania čitateľskej gramotnosti u 10 – 11-ročných žiakov na Slovensku a vo Veľkej Británii. *O jazyku, dieťati, literatúre* (5) 2, 63 – 74.
- Vitézová, E., Vyskočová, Š. (2023). *Inovatívne metódy pri práci s literárnym textom v základnej škole*. Trnavská univerzita.
- Zemančíková, V. (2021). Sociálne aspekty čitateľskej gramotnosti s akcentom na dieťa zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia na Slovensku. *Sociální pedagogika | Social Education*, (9), 2, 23 – 40.

Габријела Магалова

РАЗНОВРСНИ ПОГЛЕДИ НА УМЕТНИЧКИ ТЕКСТ ЗА ДЕЦУ

Резиме

Текст анализира савремено стање припремљености студената на факултетима (будућих педагога) за рад са књижевним текстом. Осим личних искустава, ослањамо се и на резултате упитника из 2019/2020. године. Констатујемо да будући педагози имају велике проблеме са интерпретацијом уметничких текстова за децу због тога што се многи током свог школовања нису сусрели са смисленом наставом књижевности и онда те вештине не умеју да пренесу на образовне поступке у пракси. О томе сведочи и незадовољавајући ниво читалачке писмености словачких ђака. У тексту описујемо четири погледа на уметнички текст за децу који ће помоћи студентима на факултету да схвате концепт циљаног образовања у области рада с уметничким текстом за децу: књижевност за децу и реципијент-дете, књижевност за децу и одрасли реципијент, књижевност за децу и педагог и књижевност за децу и стручњак. Свака од ових интеракција носи одређене карактеристике и актуелизује серију специфичних очекивања у сусрету са књигом за децу. Улога будућих педагога је да познају ове интеракције и професионализују сопствени поглед на уметничку књижевност за децу и омладину.

Кључне речи: књижевност за децу и омладину, настава књижевности, образовање студената, читање, дете-читалац

Gabriela Magalová

DIVERSE VIEWS ON FICTION WRITING FOR CHILDREN

Summary

The text maps the current state of readiness of university students (future teachers) to work with literary texts. In addition to our own experience, we also rely on the results of a questionnaire from 2019/2020. We state that future teachers have great problems with the interpretation of art texts for children because during their studies some did not encounter meaningful teaching of literature at all, so they do not even know how to transfer these skills into educational practices in practice. This is evidenced by the insufficient level of reading literacy of Slovak students. In the text, we describe four views of an artistic text for children, which will help university students understand the concept of targeted education in the field of working with an artistic text for children: literature for children versus a child recipient, literature for children versus an adult recipient, literature for children versus a teacher, and literature for children versus an expert. Each of these interactions has certain characteristics and actualises a series of specific expectations when encountering a children's book. The task of future educators is to know these interactions and to professionalise their own view of artistic literature for children.

Keywords: literature for children and youth, teaching literature, education of university students, readership, children's readership

Ана Марић¹

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

<https://orcid.org/0009-0000-8290-2195>

РАТОВИ ДЕВЕДЕСЕТИХ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ КАО МОТИВ У ДРАМИ *КРАТКЕ ВЕЗЕ* ВЛАДИСЛАВЕ ФЕКЕТЕ²

„Мелодрама са пиштољем зове се рат.”
(Фекете, 2018: 141)

Рад је посвећен драмском тексту *Кратке везе* (Krátke spojenia) словачке списатељице Владиславе Фекете из 2008. године. Овај комад обрађује тему емиграције и отежаног прилагођавања новој средини због другости у односу на околину, али и због терета трауме проузроковане ратом. Можемо пратити инспирацију Фекете поетиком Биљане Србљановић, која је разумљива стога што је Фекете пореклом из Војводине и преводи драме савремених српских драмских писаца на словачки језик. Фекете се налази на међупозицији како пореклом, тако и утицајима из области културе, те ћемо посматрати како та позиција утиче на њено виђење стварности. Наше истраживање је усредсређено на поетику драме *Кратке везе* и специфичну обраду ратних мотива у којој се избегава дуализам сећања на тријумф и сећања на трауму помоћу избегавања директних сукоба супротстављених страна. Ослањајући се на рад америчке социолошкиње и теоретичарке књижевности и културе Кали Тал тумачимо ово драмско дело из перспективе књижевности о трауми и пратимо рад трауме и динамику сећања и заборављања. Класификујемо га као савремену трагедију отворене форме у којој нема дубље психологизације ликова, а њихова заробљеност у вечној садашњости представља највећу трагедију – перманентна патња отвореног краја заправо представља нову верзију апсолутног краја.

Кључне речи: Владислава Фекете, *Кратке везе*, савремена трагедија, ратови деведесетих као мотив, словачка драма

¹ ana.maric@fil.bg.ac.rs

² Ово истраживање је реализовано у оквиру пројекта Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије под називом *Књижевност у оквирима културноетничке самоидентификације словачке мањине у Србији*, бр. пројекта 451-03-43/2022-09/05.

Централне теме драме *Кратке везе* Владиславе Фекете јесу емиграција и немогућност започињања новог живота због оптерећености траумом рата.³ Иако везан за историјску стварност, овај текст не можемо сврстати у жанр историјске драме због недостатка историјске дистанце од поменутих догађаја. Видимо га као део културног памћења, вид борбе са траумом и једну од стратегија суочавања друштва са стварношћу рата и проистичућих последица. Написан је на словачком језику, дакле, у иностраном контексту, али ауторка је део словачке националне мањине у Војводини, која је у Словачку отишла на студије током деведесетих година, те поседује личан доживљај проблема које узима за тему драме. Иако је директно учешће у рату у овом случају одсутно, овај текст бисмо могли сврстати у жанр драме о трауми, јер обрађује рат и избеглиштво. Књижевност о трауми дефинише америчка социолошкиња, психолошкиња и теоретичарка културе и књижевности Кали Тал. Тал наводи да се друштво носи са траумом уз помоћ митологизације, медиализације и нестанка који кодификује однос једне културе према трауми:

³ Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1991. године пратили су грађански ратови у којима су учествовали припадници Југословенске народне армије (ЈНА) – која је покушавала да спречи отцепљење република – и јединица територијалне одбране новоформираних самосталних република. Насилан распад почео је једностраним проглашењем независности Словеније и Хрватске, након чега је ЈНА окупирала граничне области Словеније започевши Десетодневни рат. Како су националистичке тенденције које су испливале још осамдесетих година ескалирале и како део хрватског становништва српске националности није желео да се отцепи од Југославије, у септембру 1991. године ЈНА напада делове Хрватске пружајући подршку паравојним формацијама новопроглашене Републике Српске крајине, која је са изузетком српског признања остала непризната. Интензивни оружани сукоби трајали су до почетка 1992. године, када је потписан мировни споразум који је подразумевао повлачење ЈНА са територије Републике Хрватске. Хрватска преузима своје територије од самопрокламоване Републике Српске Крајине након операција Бљесак и Олуја изазивајући егзодус српског становништва из тих предела. Сепаратистичке тенденције, односно покушај формирања самосталних држава на темељу националне припадности унутар југословенских република тренд је који је пратио и сукобе на територији Босне и Херцеговине. Наоружање и опрема ЈНА повучена из Словеније и Хрватске, као и српски припадници Армије и Територијалне одбране у БиХ постали су део Војске Републике Српске, којој су у помоћ прискочиле паравојне формације попут Српске гарде, Српске добровољачке гарде, Белих орлова, Српског четничког покрета и др. Рат је вођен између ВРС и бошњачких и хрватских снага (Армија БиХ и Хрватско вијеће обране) све до избијања бошњачко-хрватског сукоба током 1993. године. Рат између Републике Босне и Херцеговине и Хрватске републике Херцег-Босне трајао је до потписивања мировног споразума у Вашингтону 1994. године, а рат који је ВРС водио прозив АБиХ и ХВО завршен је Дејтонским споразумом 1995. године. Сукоби који су пратили распад СФР Југославије карактеришу се као најбруталнија и најмасовнија страдања после Другог светског рата. Једна од последица ратова, међународних санкција уведених тадашњој СР Југославији, које су изазвале хиперинфлацију и економске кризе у свим републикама је и масовна емиграција становништва превасходно у земље Западне Европе.

Митологизација функционише тако што своди трауматичан догађај на сет наратива који постављају стандард (два и три пута испричане приче почињу да представљају 'причу' о трауми) преокрећући га из застрашујућег догађаја који није могуће контролисати у затворен и предвидљив наратив. Медикализација фокусира наш поглед на жртве трауме, истичући да оне пате од 'болести' која може бити 'излечена' у оквиру постојећих или благо модификованих структура институционализоване медицине и психијатрије. Нестанак – одбијање да се призна постојање одређене врсте трауме – обично се постиже потцењујући кредибилитет жртве. (Tal, 2017: непагиновано)

Митологизација и нестанак су у оптицају у савременом постјугословенском друштву и функционишу у садејству, с тенденцијом да се пориче постојање трауме припадника супротстављених страна у ратовима. Медикализација је већином одсутна због недостатка институционалне подршке учесницима у рату. Задатак артефаката културног памћења попут књижевних дела је да пренесу индивидуално сећање креирајући алтернативну верзију приче о трауматичном догађају избегавајући да подлегну митологизацији:

[...] драме о ратној трауми користе се приватним сећањем, индивидуалним историјама, и личним митовима. Стога оне једноставно не могу постати део националних митологија, колективног сећања и општег знања већ, напротив, функционишу само у опозицији са њима или макар на удаљености од њих. (Lukić, 2018: 281)

У *Кратким везама* је траума изражена путем неиндивидуализованих ликова, односно кроз специфичну граничну позицији на којој је смештен њихов идентитет.

Са мотивом ратова на просторима бивше Југославије срећемо се у драми *Разнесени* британске списатељице Саре Кејн из 1995. године, а овај њен текст се сматра преломним у развоју светске драме, јер уводи *in yer face* драматургију. Рат у Босни овде изненада насилно продире у реалистички постављен амбијент хотелске собе и надограђује ратна страдања на насилан однос Ијана и Кејт повезујући насиље уопште са зверствима почињеним у рату:

Агресија и мржња се из његовог [Ијановог] говора преноси на насилне радње против Кејт и затим улази путем лика Војника у цео свет драме. Сара Кејн је на тај начин упозорила на

својеврстан невидљиви рат са којим се свакодневно срећемо и не приписујемо му значај. Приступ ауторке је занимљив и због тога што пружа гледаоцима директан доживљај рата који није пријатан за гледање. Не говори о његовим последицама, не заузима рефлексиван ни психолошки став према проблему, већ 'изводи' рат. (Kratochvířová, 2013: 61)

Кејн подсећа да извештаји о злочинима које свакодневно пратимо из удобности својих дневних соба нису онолико удаљени од наше свакодневне стварности колико нам се чини. Истичући ову паралелу Кејн преокреће доминантни дискурс и примењује појам „балканизације“⁴ на Западну Европу. Једнако је и аустријски писац и нобеловац Петер Хандке посветио је више својих дела одбрани Србије и тадашње владајуће гарнитуре, а једно од њих је драма *Вожња чуном или Комад за филм о рату* из 1999. године, која је премијерно изведена у бечком Бургтеатру на дан завршетка бомбардовања тадашње СР Југославије. Драма припада корпусу текстова који представљају Хандкеов политички активизам и у њему је „главна мета Хандкеове критике приказ ратова у Југославији у западним медијима“ (Jakovljević, 2021: непагиновано).

Драма *Кратке везе* одсликава друштвено-историјску стварност без ослањања на архивске изворе и због тога не може бити сврстана у историјску или документарну драму. Херберт Семјуел Линденбергер текстове који долично приказују реалност без обзирања на документоване догађаје – у недостатку бољег термина – сврстава у „неисторијску историјску драму“ (Lindenberger, 1975: 25), која врло често нуди вернију слику стварности у односу на могућности историјске драме:

Проблеми којима се било која позната историјска тема може бавити стриктно су ограничени претходним знањем публике. [...] Ослабађајући се од ограничења постављених познатом историјском радњом, драма ове врсте може се усредсредити на тематску садржину историје без везивања за дневне политичке догађаје који су уобичајени материјал политичких драма. (Lindenberger, 1975: 25)

Општи консензус по питању ратова на просторима бивше Југославије не постоји, те је постојеће знање гладалаца на тему врло разнолико.

⁴ Балканизација представља скуп стереотипа везаних за Балкан, а који су се често користили у дискурсу медија при опису ратова деведесетих. Термин је настао у енглеском говорном подручју почетком 20. века и значи: „1. расцепити (регион, групу итд.) на мање и често непријатељске јединице 2. поделити, одвојити“ (Merriam-Webster, online – превод наш). За појам балканизације се још везује варварство и насиље.

Владислава Фекете је текст без ослањања на документарне изворе, те дневне политичке догађаје, написала 2008. године у Словачкој. Наредне године је добио престижну награду Алфреда Радока, која се додељује најбољем тексту написаном на чешком или словачком језику у току претходне године и премијерно је изведен на чешком Радију 3 и у Јихоческом позоришту (Jihočeské divadlo) у Чешким Будјејовицама. Такође је освојио награду Фонда грофице Коловрат Краковске (Nadační fond Kolowrátek), награду за сценску изведбу и награду чешког Радија 3. Ова драма утиче на контекст у којем је настала представљајући тематски и структурални новитет за дату средину. Фекете из окружења словачке мањине у Србији уноси у чешко-словачки контекст инспирације поетиком Биљане Србљановић (превасходно темом емиграције и неприлагођености) и других српских драмских писаца: „Ангажованост, али и хибридна слика Срба приказана у Владиславиним текстовима, директан су трансфер из савремене српске драме (*Кривица* Небојше Ромчевића, *Београдска трилогија* Биљане Србљановић, *Сви смо ми Мики Маус* Маје Пелевић)” (Валент Белић, 2019: 138). У том смислу представља интеркултурни дијалог српске и словачке (мањинске) средине. Полазимо од тезе да су форма и садржина нераскидиво повезане и у овом раду најпре анализирамо структуру драме, а затим динамику сећања и заборављања која је саставни део књижевности о трауми и историјској стварности. Носиоци значења су ликови, те обраћамо пажњу на њихово (не) развијање и (не)индивидуализованост.

1. Структура драме *Кратке везе*. Назив драме – *Krátke spojenia* – двозначан је, јер указује на краткорочно сједињавање актера који живе у различитим деловима света, али и куршлус – кратак спој, који настаје у главама појединаца који су преживели трауму рата. Структура има елементе крими-заплета, јер се поступно упознајемо са починиоцем злочина поменутих на почетку. Проседе указује на породичну драму ликова, од којих неки немају име (Она, Он, Мала, Агент за некретнине и Незнанац) док друга имена указују на националну припадност (Дара, Боро, Милија, Гари, Азра, Срђан). Она и Дара су куме, Боро је Дарин бивши супруг и заједно са Милијом чине групу пријатеља из студентских дана, који су се раселили након распада земље из економских разлога и због своје другости – Милија као представник геј популације није могао опстати у патријархалном босанском друштву. Азра је Милијина сестра, а Гари британски партнер.

У структуралном погледу су занимљиве дидаскалије, које одступају од уобичајене форме и функције сценских напомена, јер коментаришу и допуњавају радњу уместо да само дају упутства за извођење: „У драми ће бити пуно сценских напомена. Просто да се не изненадите, ако данас нешто уопште може да вас изненади” (Фекете, 2018: 128). У овом аспекту видимо инспирацију Владиславе Фекете коадима Биљане Србљановић,

јер у дидаскалијама Србљановићеве: „[...] не живи само прозни писац који описује и више него што се у позоришту може упризорити, већ се јавља и особен лик, сличан самој списатељици, који коментарише ликове, често раскрива њихову људску природу, повремено их мрзи” (Ljuštanović, 2011: 11). Љуштановић овакав вид писања види као врсту друштвеног и политичког ангажмана ауторке. Овакве дидаскалије упозоравају на присуство епског субјекта у тексту и нарушавају драмску илузију која „рецепцијско-психолошки означава хомогеност драме као света, што значи њену апсолутност” (Sondi, 1995: 126). Уместо класичне затворености, уплитањем аутора или лика сличног њему, драма постаје отворена, а њен садржј бива изложен епизацији. Ауторка у сценским напоменама даје објашњења, али и иронизује приказано:

ОНА седи и плаче. Шта је ту чудно, пуно жена често плачу. Плачу тако да нико не зна. Ја настојим да не плачем често, поготово не пре пред другима. (Овако је већ почињала једна драма... Али многе животне приче почињу или се завршавају у сузама. Зато не дозволите да вас то превише оптерети.). (Фекете, 2018: 129)

Напомене стилистички подсећају на исечке свакодневног говора и упућене су реципијенту текста, те додатно „отварају” драмску форму. Редитељ поставке у Јихоческом позоришту Петр Шиндл је дидаскалије доделио лику водитеља:

Овај лик није само коментатор, већ и камерман који снима дешавање на сцени. Његова слика се преноси на четири монитора на позадини позорнице. Тако се појачава осећај свеprisутности савремене технике која можда омогућава преношење звука и слике с којег год на које код место, али не спречава ‘кратке спојеве’ у личном животу. (Černá, 2009: непагиновано)

Монитори представљају алузију на компјутере које отац Мале, тј. Њен бивши зет, Боро, доноси Малој у покушају да јој се додвори и приближи након развода од Даре.

Отворености драмске форме доприноси присуство већег броја тема, те *Кратке везе* можемо посматрати као колаж тема. Ту су емиграција, рат, траума, породични односи, немогућност или одбијање прилагођавања, носталгија итд. Ове теме су повезане, али указују на „полимитију” (Клос, 1995: 81), једну од доминантних карактеристика отвореног драмског текста. Експозиција драме уводи мотив усамљености сликајући неуспелу љубавну везу безимене главне јунакиње, војвођанске Словакиње, која наизглед живи

у Братислави. Наизглед – јер скоро искључиво одржава контакте с људима из бивше земље – мајком, кумом, кумицом и Милијом. Једини изузетак су садашњи бивши ожењени партнер и агент за некретнине у унапред пропалом покушају да престане да живи у изнајмљеном стану, јер Она потрагу за властитом некретнином саботира, као уосталом и интеграцију у средину у којој живи дуги низ година. У експозицији се готово неприметно уводи мотив за који ће се испоставити да је централан – убиство Милијиног оца: „Убили су ми тату! Пауза Пре пет година. Нико ми није јавио!” (Фекете, 2018: 132). Телефонски разговори представљају дуже наративе који разрађују доминантне мотиве, а у порукама и мејловима се уводе микро-приче, које допуњују основне теме као „комплементарне нити” (Клос, 1995: 83):

Принцип комплементарних нити једно је од средстава да се расутост збивања у драми отворене форме усмери, да се рашчупаној радњи поставе основне линије, да се успостави унутрашња комуникација међу споља разбацаним и усамљеним деловима. (Клос, 1995: 85)

Микро-приче у *Кратким везама* такође разбијају линију радње. Оне бивају поновљене у различитим медијима стварајаћи тако ефекат монотоности, скрећући пажњу са средишње радње и стварајући копију осећаја равнодушности друштва за појединачну патњу страдалника и њихових породица. Страдање Милијиног оца чини драматуршки чврсту линију радње са обрнутим развојем, попут приповедања у детективским романима, где се убиство (катастрофа) дешава на почетку и напетост проистиче из ретроспективног проналажења кривца. Ово је заправо скривена радња карактеристична за класичну апсолутну драму, а Азри је додељена функција гласника. Сама радња остаје у другом плану, јер се Фекете уз помоћ поновљених микро-прича – извештаја из завичаја – користи ретардацијом и измешта пажњу реципијента са ове радње. Мајчиним извештајима који приказују сву монотонију војвођанског живота анулира напетост онемогућавајући примаочеву радозналост. Термин „други план” овде користимо у смислу у ком је он схваћен у драматургији и сценаристици, где се користи за опис начина на који се постиже аутентичност и креира илузија веродостојности, али такође „изражава и споредну линију радње, као комплекс односа и интеракција споредних ликова” (Gindl-Tatarova, 2017: 29).

Кад говоримо о јунацима примећујемо да њих карактерише једна доминанта која и сачињава други план, односно расветљава „унутрашња полазишта јунака” (Gindl-Tatarova, 2017: 84). У случају главне јунакиње, безимене и неиндивидуализоване Ње, једино што знамо је да је војвођанска Словакиња која је емигрирала у Словачку, где је третирају као „ретку

животињицу” (Фекете, 2018: 132). Њеног пријатеља Милију карактерише сексуална оријентација због које није могао да о(п)стане у патријархалној Босни. Носилац патријархалног дискурса је његова сестра, која га наговара да се врати кући испољавајући притом потпуни недостатак разумевања: „АЗРА: А како би било да ти поново о свему размислиш и нађеш неку девојку? Нашу!?” (Фекете, 2018: 136). Боро као учесник у ратовима деведесетих пати од синдрома пост-трауматског стреса који га у једном моменту наводи да упери пиштољ у властиту ћерку: „Кад је већ на вратима, брзо се врати и полети на оца: Бу-бу-бу! У тренутку проради његов стари тик. Испусти из руке кутију која се стропшта на под, извуче пуцаљку и упери је у МАЛУ” (Фекете, 2018: 134). У позадини скривена прича о пореклу јунака („*background story*” (Gindl-Tatarova, 2017: 84)) мотивише немогућност промене њиховог стања и било какво напредовање. Фекете се не бави дубљом психологизацијом ликова и мотивацијом њихових поступака, јер је она несвесна. Лик Она је везивно ткиво за све јунаке и њихове приче „*мон-агонист*, усамљен усред противничког света који се са свих страна обрушава на њега” (Клос, 1995: 88). Сви ликови од почетка до краја остају непромењени, нема развоја јунака.

У пољу мотивације лежи отклон од старијих, затворених драмских форми – пиштољ који је уведен на почетку драме као Борин заостали рефлекс и симптом ПТСД-а до краја драме остаје у корпи за отпатке: „*У корпи је пиштољ. Али на сву срећу МАЛА то не зна*” (Фекете, 2018: 41). Потезање оружја функционише као мотив да Мала позове Њу у првој сцени драме, а његов недостатак спречава Бору да почини злочин на крају. Приказивање овде није линеарно, хронолошко, већ се сиже гради монтажом различито датираних аутономних сцена да би протицање времена на крају остављало утисак кружења или непротицања, заробљености у једном тренутку у прошлости који спада у примарну драму „[...] коју су *проживела* лица” (Sarazak, 2015: 25; оригиналан курзив). Фекете на почетку наводи да је прошлост обележена болдом, али се временске линије прекидају и преплићу мешајући прошлост и садашњост (почетак 2000-их година) (Фекете, 2018: 128). Времена се сливају у једну тачку, која представља извор патње за све јунаке. Фекете у суштини задржава јединство простора, јер он повезује различите темпоралне равни. Спојница је заправо стан – описи станова на различитим местима у сценским напоменама су идентични. Њен стан је централна тачка у коју се стичу остали простори, па се и временске линије сусрећу у Њеној садашњости. Простор се потенцијално може мењати у успоменама, као у кафанској сцени, где се Бора исповеда Незнанцу и објашњава тако разлоге који су довели до закључавања јунака у непроменљиву, перманентну садашњицу. Изласци из стана и контакти са другим људима су пак ограничени и упозоравају на изолованост и усамљеност јунака.

Ликови су подељени на оне који су емигрирали и оне који су остали у Југославији. Микро-конфликти у којима учествују настају као последица њиховог контрастирања и то су углавном породичне чарке. Они који су отишли су неприлагођени и обележени носталгијом, а они који су остали су традиционално оријетисани. Конфронтација ја базирана на способности да се траума заборави и да се настави даље – они који су остали могу започети нов живот, а емигранти нигде не могу да почну испочетка. Најизраженији конфликт настаје између две супротности: Милије и Боре, иако се њих двојица у току драме ниједном не срећу и не комуницирају. Они су и носиоци наратива о трауми, премда се њихов сукоб гради и разрешава пред очима публике/читаоца секундарне драме без свести јунака. Конфликт је овде пренесен из спољашње стварности у унутрашњост бића јунака. Фекете заобилази конфронтацију и разрешење које би било коме понудило катарзу и избегава дуализам злочинца и жртве, јер су заправо сви и жртве и кривци. Једина прогресија постоји у нарушавању односа међу ликовима, али је њихово стање од почетка до краја непромењено или чак за нијансу горе.

Немогућност успостављања функционалног односа са другима је узрокована тиме што јунак није начисто са собом самим, његов субјективитет није успостављен као независан и бесконачан: „Жеља за Другим рађа се у једном бићу коме ништа не фали или, конкретније рађа се с оне стране свега што му може недостајати или што га може задовољити” (Levinas, 2003: 398). Левинас ову жељу за интеракцијом са другим лицем види као основу сваке друштвености. Истовремено се субјекат успоставља у односу са другима, али и са самим собом као другим, где је субјективитет: „сопствено јаство, које се дефинише кроз релацијску отвореност према самом себи у функцији другог. Тек тиме што је ја, такође други, субјективитет може стећи потребне услове за своју реализацију” (Kozak, 2010: 155). Наши јунаци овде сами себе не познају, нису ушли у однос са собом самима, те не могу остварити везу ни са другим лицима.

Позивајући се на савременог словеначког филозофа и теоретичара драме Криштофа Јацека Козака сматрамо да је драма *Кратке везе* израз савремене трагедије. Козак у студији *Привлачна фаталност: субјект и трагедија* основу савремене трагедије своди на „конфликтну ситуацију дефинисану као неизбежну и нерешиву” (Kozak, 2013: 33). Кључни у савременој трагедији постају ликови, односно њихов идентитет и субјективитет. Козак – следећи Емануела Левинаса – дефинише идентитет у постдеконструкционистичком кључу као смењивање статичног и динамичног пола, успостављен у перманентном процесу самоспознаје и бескрајно променљив:

Човек је једино кадар да у себи одржи истовремено концепт другости и идентитета. Пошто тај идентитет после модернизма

не може бити потпун (тоталан), него пре бескрајан, не може се укоренити у сигурном концепту сопственог тоталитета. (Kozak, 2010: 156)

Субјекат је увек сам себи истовремено стран и познат, Други и Ја, објекат и субјекат и није предефинисан доминантним дискурсом на начин постмодерног субјекта, који у суштини нема никакву самосталност и слободу, али ни стабилност, јер је базично релативан. Према Левинасовом деонтолошком схватању субјективитета, субјекат: „Мора заузети нов положај ‘на граници’ између оба простора, апсолутног и релативног” (Kozak, 2010: 156) где се апсолутно у својству јаства „брине о томе да се моје спознајно ‘ја’ сачува на граници, пре но што постане ‘други’, то јест у непрестаној опасности да се самопоништи у објективности” (Kozak, 2010: 156).

Мањински и емигрантски колективни и појединачан идентитет испољава овај граничан квалитет и постаје симбол савременог израза субјективитета. Сви ликови у драми *Кратке везе* су представници неке мањинске и маргинализоване групе (или више њих). Она је емигранткиња у матичној земљи своје националне мањине, те не припада ни овде ни тамо. Милија је припадник геј популације, емигрант из Босне, а његово име указује на српско порекло. Његова сестра пак носи муслиманско име, што упозорава на могућност да су они деца из мешовитог брака, што подвлачи трагичност сукоба у Босни. Маргиналност не значи и релативност, то јест нестабилност њиховог идентитета, већ укотвљеност у лиминалној позицији „негде између”. Управо тај положај и јесте разлог да их сматрамо трагичним субјектима, јер је он непроменљив и њихова ситуација је безизлазна. Пасивност у Козаковом тумачењу представља савремени трагички квалитет и по његовом схватању: „морамо као трагично схватити не само поражено деловање, него и бесмислену патњу” (Kozak, 2010: 167). У последњој сцени главна јунакиња облачи све своје ствари и безуспешно покушава да се спакује у кофер и овај гест исказује сву трагичност њеног положаја, односно наглашава чињеницу да она нигде не припада. Ауторка контрастира њену професионалну оствареност помоћу гардеробе и личну неоствареност – кофер се увек налази на дохват руке као да је у сваком моменту спремна за одлазак (или бег), али је наглашено и то да она нема куд да оде, јер јој нигде не би било боље.

2. Динамика сећања и заборав. *Кратке везе* представљају конфронтацију оних који заборављају и остали су у бившој Југославији и оне који не могу да забораве, те одлазе у туђину. Сматрамо да је губитак појединачног идентитета за јунаке који не заборављају неизбежно повезан са нестанком националног идентитета Југословена. Амерички социолог Пол

Конертон је међу седам корисних врста заборав⁵ уврстио и „заборављање које је конститутивно у формирању новог идентитета” (Connerton, 2008: 62). Како идентитет није стабилна категорија, ова врста заборављања је неопходна како би била омогућена било каква промена. Конертон наводи да је у средишту заборављања које омогућава промену „добит коју остварују они који умеју да избришу сећања која не испуњавају практичну сврху у управљању тренутним идентитетом појединца и текућим сврхама” (Connerton, 2008: 63). Приликом промене појединац или група стварају нова сећања и одбацују она која су сувишна, односно неусклађена са актуелним тежњама и уверењима.⁶ Јунаци *Кратких веза* нису способни да створе нова сећања и да обришу стара, редундатна. Они заправо не живе и изражавају жал због тога што уопште постоје: „ДАРА: Да смо знали да ће се све овако завршити... / ОНА: ... Никада се не бисмо родили. Одбили бисмо! У породилишту бисмо се посрали на овакав живот” (Фекете, 2018: 144). У јеку јачања национализма, које је претходило и пратило ратове, брисање остатака заједничког југословенског идентитета играло је немалу улогу у распаду земље и формирању самосталних република. Брисање (или нестанак према терминологији Кали Тал) врши се разноврсним буђењем сумње у веродостојност исповести жртве, али и порицањем постојања злочина,⁷ те „репресивним брисањем” (Connerton, 2008: 60), које подразумева уклањање споменика и потпуну промену историјског наратива и његовог тумачења. Кроз лик Бора, а наиме његовог окружења, пратимо „заборављање као понижено ћутање”, где су приметне „[...] и жеља да се заборави и понекад стварни резултат заборављања” (Connerton, 2008: 67). Према психоаналитичкој теорији трауме заборављани садржај у неком моменту мора продрети кроз несвесно: „Класична теорија траума каже да се управо тамо где постоји дисконтинуитет, нерасветљеност, заборављање

⁵ Конертон сматра да је заборављање увек негативно означено – као грешка, неуспех или недостатак, али он издваја заборављање које из одређених разлога може бити корисно за одређену заједницу или појединца. На његовој листи налазе се репресивно брисање, препоручено заборављање, заборављање које је конститутивно приликом грађења новог идентитета, структуралну амнезију, заборављање као анулирање, заборављање као планирано застаривање и заборављање као понижено ћутање (в. Connerton, 2008: 59–71)

⁶ Француски филозоф Пол Рикер објашњава грађење идентитета као динамичан однос између „иновације” и „седиментације”, али обнављање се врши тако да карактер остаје суштински исти и веран себи. Рикер тај процес пореди са стицањем навике: у почетку је то новитет, али временом постаје саставни део карактера појединца, стечена навика постаје његова одлика. (в. Ricoeur, 1992: 122).

⁷ За више информација о теми порицања и промене дискурса рефлектовану у позоришту в. зборник радова *Theatre in the context of Yugoslav wars*, посебно радове Ирене Шентевске, Ксеније Радуловић, Јане Долечки и Бранислава Јаковљевића (Dolečki/Halilbašić/Hulfeld (Eds.), 2018)

неког дела прошлости, ствара простор за настанак трауме” (Zobenica, 2016: 100). У Борином случају је место трауме убиство оца свог пријатеља које на врхунцу радње драме бива расветљено. Теорија траума даље говори да приликом потискивања постоји тенденција понављања да би се проблем расветлио, те Борине агресивне епизоде можемо тумачити у кључу рада трауме, који кулминира приликом напада/исповести Незнанцу у кафани. Решавањем крими-заплета ова линија радње бива затворена за рецепијента текста.

Поетика драме *Кратке везе* нуди специфичну рефлексiju ратних дешавања са историјске дистанце. Обрада мотива ратова деведесетих усмерена је на приказ последица које су догађаји везани за распад земље оставили на обичне појединце. Избегавањем конфронтације између Бора и Милије ауторка избегава разрешење трауме, те медиализацију, односно уверење да Боро може бити излечен. Обухваћени су припадници различитих групација, али упозорава се да је траума заправо генерацијски проблем који погађа директне и индиректне учеснике, а разрешење се оставља генерацијама које нису имале директан доживљај распада земље. Недостатак психологизације карактера намерно онемогућава идентификацију рецепијената са ликовима који су у драмском тексту равноправни. Савремени прималац се пре може идентификовати са ауторским субјектом присутним у дидаскалијама и његовим сарказмом, јер се његовим гласом преноси дискурс, отупљени осећаји и незаинтересованост појединца за свет који га окружује и историју. Брисање бинарних опозиција типа добар/лош, починилац/жртва итд. супротно је моделу митологизације, јер „[...] тријумф и траума представљају различите половине између којих се развија мито-моторика различитих конструкција националног идентитета” (Asman, 2011: 12). Дакле, да би одређена прича ушла у састав мита мора бити јасно опредељена за перспективу губитника (жртве) и победника (виновника, који је пак починио злочин у име виших циљева). Равноправност ликова из различити социјалних група спречава стављање заплета *Кратких веза* у одређено гледиште – овде су сви жртве с тим што је њихов целат у потпуности невидљив. И сва безизлазност и трагичност потичу из овог безименог антагонисте који је истовремено ја и не-ја лица, виша сила и обични људи која лица познају. Одсуство психологизације алудира на одсуство сопства (ипсеитета) ликова:

Властито Ја је идентификација у јаком смислу, оно је извор самог феномена идентитета. Ја није, заправо, перманентност неког неизменљивог квалитета. Ја сам ја сам не због неке црте карактера коју испрва идентификујем да бих потом нашао да сам

јој исти. То је отуда што сам ја од прве исти – *me ipse*, ипсеитет – онај који може идентификовати сваки предмет, сваку црту карактера и свако биће. (Levinas, 2003: 393)

У сукобу са непријатељем којег не могу идентификовати, губе способност препознавања уопште. Ипак, они нису ликови типови, Фекете назначавача пуноћу њихових карактера наглашавајући да одлике тог карактера њима нису доступне. Ликови су нецеле индивидуе и то је одраз граничне позиције њиховог идентитета, с тим што се они под теретом трауме самопоништавају у објективности. Управо њихова маргиналност и добровољно-присилна скрајнутост указују на одбацивање митологизације као поступка обраде трауме – траума је свеprisутна и вечна, али свачија. За произвођење мита би било неопходно црно-бело приказивање жртава и починилаца, што је пре домен традиционалне историјске драме,⁸ а *Кратке везе* се у више тачака не уклапају у њене оквире, што је најизраженије у домену карактера као носилаца значења. Фекете указује на проблем потпуног одсуства медиализације у српском друштву: учесник ратова нема могућност да изрази своју патњу, јер на њу имају право само они који нису вршили насиље над другима (чисте жртве). Лик Бора такође указује на одсуство било каквог психијатријског или психолошког третмана појединца са ПТСД-ом, што се јавља као системски неуспех, јер они могу угрожавати безбедност у мирнодопским околностима.

Неколике српске драме од деведесетих година до данас реагују на рат и његове последице: *Турнеја* Горана Марковића (1996) је историјска фикција која приказује путовање позоришне трупе у БиХ и перипетије које су их затекле на фронту и приликом покушаја повратка за Београд; *Бог нас погледао или Шине* Милене Марковић (2002) су фикција која приказује утицај ратних дешавања на београдске средњошколце који одлазе у ратну Хрватску. Најновија је документарна драма Дивне Стојанов *О Срђану: Које националности је истина?* (2020), која преплиће мотив рата у Босни и погибије глумца Срђана Алексића са питањима националног идентитета. У словачком контексту је реакција на рат у Хрватској алегорија *Досада на плажи* Вилијама Климачека (*Nuda na pláži*, 1993). Сви ови текстови баве се последицама рата и распада земље по друштво и појединца у друштву.

⁸ „Критеријуми помоћу којих гледалац историјске драме оцењује међусобне односе главних јунака, или њихово место у заједници, функционишу на принципу поделе лица и догађаја на ‘наше’ и ‘њихове’, саборце и противнике, на истомишљенике или антагонисте, било да се ради о носиоцима исте националне ознаке или о представницима исте политичке идеје. Поступци ликова или догађаји у драми деле се на оне који иду у корист „наших” и оне друге, с тим што се за прве тражи оправдање уколико их је тешко уклопити у етичке норме, а други се представљају у најнеповољнијем светлу” (Фрајнд, 1996: 47–48).

Узроцима насиља као таквог посвећени су *Разнесени* Саре Кејн, док је Хандкеова алегорична метадрама *Вожња чуном* део националистичког дискурса који је довео до ратова на овим просторима и који бива деконструисан питањима *Које националности је истина?* Сви ови текстови граде индивидуализоване ликове,⁹ који су једнако трагични, али ипак нису носиоци неразрешиве трауме. Фекете мотиве рата и емиграције допуњава питањем идентитета укључујући у игру и мањински елемент – људе који нису део националистичког дискурса ни по ком основу, али осећају последице због тога што су грађани земље која је учествовала у рату. Њихова перспектива је истовремени поглед споља и изнутра који обележава структуру драме, а преваходно њених ликова као носилаца граничног идентитета, где су они истовремено непотпуни Други и непотпуно Сопство.

Литература

- Валент Белић, З. (2019). Балканска провокација словачког позоришта. *Сцена – часопис за позоришну уметност*, 1, 137–140.
[Valent Belić, Z. (2019). Balkanska provokacija slovačkog pozorišta. *Scena – časopis za pozorišnu umetnost*, 1, 137–140]
- Фрајнд, М. (1996). *Историја у драми – драма у историји: огледи о српској историјској драми*. Институт за књижевност и уметност.
[Frajnd, M. (1996). *Istorija u drami – drama u istoriji: ogledi o srpskoj istorijskoj drami*. Institut za književnost i umetnost]
- Asman, A. (2011). *Duga senka prošlosti*. Biblioteka XX vek.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59–71.
- Černá, K. (2009). V pasci krátkych spojení. <https://kultura.sme.sk/c/4841463/v-pasci-kratkych-spojeni.html>
- Gindl-Tatarova, Z. (2017). *Praktična dramaturgija*. Filmski centar Srbije.
- Ibersfeld, A. (1982). *Čitanje pozorišta*. Vuk Karadžić.
- Jakovljević, B. (2021) *Forsiranje toka s(a)vesti: Rečna putovanja Petra Handkea*. <https://pescanik.net/forsiranje-toka-savesti-recna-putovanja-petera-handkea/>
- Kloc, F. (1995). *Zatvorena i otvorena forma u drami*. Lapis.
- Kozak, K. J. (2013), Sedem životov tragédie. *kød*, 5(7), 26 – 34.
- Kozak, K. J. (2010). *Privlačna fatalnost, subjekt i tragedija*. Službeni glasnik.
- Kratochvířová, D. (2013). *Sara Kane*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Levinas, E. (2003). Trag drugog. *Reč*, 71 (17), 393–406.

⁹ У случају драме Дивне Стојанов је у питању објективизација сопства двоје глумаца-истраживача документарног садржаја, Исидоре Влчек и Уроша Младеновића.

- Lindenberger, H. S. (1975). *Historical drama. The Relation of Literature and Reality*. University of Chicago Press.
- Lukić, D. (2018). Strategies for Challenging Official Mythologies in War Trauma Plays: The Croatian Playwright Ivan Vidić. In J. Dolečki, S. Halilbašić, Stefan Hilfeld (Eds.), *Theatre in Context of Yugoslav Wars* (str. 277–296). Palgrave Macmillan.
- Ljuštanović, J. (2011). Ples na žici. *Teatron*, 156/157, 9–14.
- Merriam – Webster Dictionary*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/balkanize>
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as Another*. The University of Chicago Press.
- Sarazak, Ž. P. (2015). *Poetka moderne drame*. Clio.
- Sondi, P. (1995). *Teorija moderne drame*. Lapis.
- Tal, K. (2017). *Worlds of Hurt*. <https://worldsofhurt.kalital.com/chapter-six/>
- Zobenica, A. (2016). Sociologija pamćenja i zaboravljanja. U Z. Kuburić, P. Milenković (Ur.), *Sećanje i zaborav* (str. 95–106). CEIR/Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Извори

- Фекете, В. (2018). *Кратке везе*. У В. Фекете (Прир.) *Нова словачка драма* (стр. 125–147). Стеријино позорје.
- [Fekete, V. (2018). *Kratke veze*. U V. Fekete (Prir.) *Nova slovačka drama*. (str. 125–147) Sterijino pozorje]

Ana Marić

ВОЈНЫ В ДЕВАЋДЕСИЯТЫХ РОКОХ НА УЗЕМЉ БЃВАЛЕЈ ЈУГОСЛАВИЈЕ АКО МОТИВ В ДРАМЕ КРАЋКЕ СПОЈЕНЈА ВЛАДИСЛАВЈ ФЕКЕТЕ

Resumé

V tomto príspevku sme analyzovali motív vojen v deväťdesiatych rokoch na území bývalej Juhoslávie v hre *Krátke spojenia* Vladislavy Fekete. Vychádzajúc z tézy, že forma a obsah sú nerozlučne späté, sme najprv analyzovali štruktúru hry a situovali ju do rámca drámy o traume a do rámca súčasnej tragédie, lebo považujeme vojnovú traumu, ktorá sa inak manifestuje u každej z postáv, za ústredný motív diela. Motív vojny je v tejto hre umiestnený do druhého plánu, ktorý zobrazuje minulú motiváciu konania postáv v súčasnosti, a zobrazuje dej na pozadí aktuálneho diania. Vojnu spracovanú v dejovej línii s prvkami detektívnej zápletky vidíme ako primárnu drámu vo vzťahu k tej,

ktorej svedkami sme v súčasnosti – sekundárnej dráme. Domnievame sa, že nositeľmi významu sú postavy, ku ktorých identite a subjektivite sa viaže forma a následne aj obsah hry. Ich identita je menšinová a marginálna, avšak prejavuje charakteristiky neúplnosti – postavy sú samy sebe neúplnými Druhými a zároveň sú neúplným Ja, čo je predovšetkým následkom dejinných okolností. *Krátke spojenia* umiestňujeme do korpusu iných textov, ktoré spracúvajú postjuhoslovanské vojny, ale berúc popritom do úvahy postavy, ktoré sú úplné individuá.

Kľúčové slová: Vladislava Fekete, *Krátke spojenia*, súčasná tragédia, vojny v deväťdesiatych rokoch ako motív, slovenská dráma

Ana Marić

**THE WARS OF THE 90s IN THE AREA OF THE FORMER YUGOSLAVIA
AS A MOTIVE IN THE DRAMA *KRÁTKE SPOJENIA*
BY VLADISLAVA FEKETE**

Summary

In this paper, we analysed the motive of the wars of the 1990s in the area of the former Yugoslavia in the play *Krátke spojenia* by Vladislava Fekete. Starting from the position that form and meaning are inextricably intertwined, we first analysed the structure of the play and placed it in the framework of a play about trauma, and contemporary because war trauma, which manifests itself differently in each of the characters, is shown to be the central motif. In this drama, the war motif is placed in the background story, which shows the past motivation of the characters' actions in the present and represents the action in the background of current events. We see the war depicted in the plot line with elements of a crime fiction plot as a primary play in relation to the one we are witnessing in the present – a secondary play. We believe that the bearers of meaning are the characters whose identity and subjectivity are tied to the form and, consequently, the content of the play. Their identity is a minority and marginal identity and exhibits the characteristics of incompleteness – they are an incomplete Other and an incomplete Self at the same time, which is primarily a consequence of historical circumstances. We fit *Krátke spojenia* into the corpus of other texts dealing with the post-Yugoslav wars but taking characters that are complete individuals.

Keywords: Vladislava Fekete, *Krátke spojenia*, contemporary tragedy, the wars of the nineties as a motive, Slovak drama

Kristína Pavlovičová¹

Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta

<https://orcid.org/0009-0007-0787-8851>

MOŠOVSKÉHO KOMEDIE... RUTH V POROVNANÍ S BIBLICKÝM PROTOTEXTOM

Cieľom tohto interpretačno-komparačného príspevku je porovnanie renesančnej veršovanej drámy *Komedie* z Kníhy zákona Božího, jenž slove Ruth sebraná z r. 1603 od protestantského kňaza Juraja Tesáka Mošovského s biblickým prototextom. Pri skúmaní medzitetxového nadväzovania sa tu pozornosť venuje sémantickým odlišnostiam a aktualizáčnym motívom (odklonom od prototextu). Konkrétne ide o priestorovú, časovú, ako aj náboženskú aktualizáciu textu. Mošovský prevzal príbeh z judaistickej kultúry do kresťanskej, čo sa odráža aj v happyende, ktorým u Mošovského nie je narodenie dieťaťa, ale svadba, podobne ako v rozprávkach. Pozornosť si zasluhuje aj symbolika a význam mien postáv a porovnanie Rút s inými ženskými postavami hry.

Kľúčové slová: Rút, prototext, aktualizácia, meno postavy, apropiácia artefaktu do inej kultúry

Úvod. Interpretačno-komparačná povaha príspevku osebe naznačuje, že v jeho centre ide o porovnanie, a to renesančnej veršovanej drámy *Komedie* z Kníhy zákona Božího, jenž slove Ruth sebraná z r. 1603 od protestantského (utrakvistického) kňaza Juraja Tesáka Mošovského s biblickým prototextom. V dobe vzniku šlo o prvú českú veršovanú drámu. V príspevku sú zachytené najmä sémantické odlišnosti a aktualizáčny motívy (odklony od prototextu). Tu treba uviesť, že do prototextovej fázy zahrnujeme nielen biblický text, ale treba rátať aj s dobovou exegézou, t. j. s poznatkami autora Mošovského o svete spomínaného biblického textu (M. Cesnaková-Michalcová uvádza, že Mošovský vychádzal aj z historického rozprávania J. Flavia; 1973: 24).

Prototext. V židovskom kánone sa kniha Rút nachádza medzi spismi v rámci Piatich sviatočných zvitkov, čiže Megillót. Čítala sa na sviatok týždňov (Turíce), keď sa slávil dožinky, s čím korešponduje jej námiet. Dožinky boli pre pohanské národy

¹ kristina.pavlovicova@truni.sk, kristinapa.skola@gmail.com

oslavou plodivej moci prírodných božstiev. Spreádzalo ich hodovanie a magické obrady, ku ktorým patrili aj sexuálne úkony, ktorými človek dráždil božstvo na uvoľnenie plodivých síl. Zvesť knihy Rúť zaznieva proti pohanskému hýreniu a pozornosť obracia na inú náplň ľudského života: na skutky milosrdenstva, starostlivosť o opustených a núdzných a na úsilie o účasť v Božom ľude (Bič, 1969: 211). Rúť totiž bola cudzinka a pohanka, ktorá sa začlenila do izraelského ľudu, teda do vyvoleného národa a do dejín spásy (Novotný, 2021: 143; Heriban, 1995b: 483). Jej príklad ukazuje, že Boh môže požehnať aj cudzinku, pôvodne pohanku, ktorá sa pridá k viere izraelského národa (Heriban, 1995b: 482 a 483). Spomína sa dokonca aj v Ježišovom rodokmeni v Matúšovom evanjeliu, kde sa vymenúvajú len štyri ženy: Tamar, Rachab, Rúť, Uriášova žena, pravda, piata, už novozákonná postava, je Ježišova matka Mária. M. Cesnaková-Michalcová uvádza, že aj Mošovského hra mala pravdepodobne slúžiť ako substitúcia za populárne komédie od pohanských autorov (Cesnaková-Michalcová, 1973: 24).

V Septuaginte a Vulgáte sa starozákonná kniha Rúť nachádza medzi historickými knihami, konkrétne medzi Knihou sudcov a Samuelovými knihami. Premosťuje obdobie sudcov (začína sa zmienkou o hlade v Betleheme v období sudcov) s príbehom Dávida (končí sa jeho rodokmeňom) (Novotný, 2021: 141). Hoci kniha Rúť sa nachádza medzi historickými biblickými knihami, svojou povahou nepatrí medzi dejepisné spisy, ale patrí medzi poučné rozprávania (ako knihy Tobiaš, Judit a Ester), ktoré podávajú poučné udalosti zo života osoby alebo rodiny bez súvislosti so všeobecnými dejinami izraelského národa. Ich historické zarámovanie je fiktívne, opísané udalosti sa v skutočnosti nemuseli stať, ide o modelové narácie. Tieto knihy boli napísané v poexilovom období, keď sa Izrael v nepriateľskom pohanskom prostredí ocitol v nebezpečenstve, že stratí svoju náboženskú, národnú a etnickú identitu (Heriban, 1995a: 376).

Text knihy Rúť obsahuje početné odkazy na Tóru, najmä na knihu Deuteronomium.² Na jednej strane relativizuje deuteronomistický kódex o postoji k Moabčanom:

² G. Braulik považuje knihu Rúť za korekciu uvedeného zákona (Braulik, 1999: 1 – 20). I. Fischer (2001) vidí v príbehu aj odzrkadlenie scén z Abrahámovho života z knihy Genézi: aj on rovnako ako Elimelech a jeho rodina pre hlad odišiel z krajiny, rovnako ako Rúť opustil svoju krajinu, príbuzných aj otca, aby šiel do cudziny (Fischer, 2001: 36). Odchod Rúť z krajiny vidí I. Fischer v kontexte povolania Abraháma, čím sa moabitská cudzinka vyzdvihuje na úroveň zakladateľa izraelského národa a viery (Fischer, 2001: 37). Kniha Rúť podľa nej zakončuje knihy začiatku ľudstva a izraelského národa dávidovsko-mesianistickou perspektívou (Fischer, 2001: 110). Síce rozpráva príbeh o pôvode prvého kráľa celého Izraela Dávida, ale kráľom je sám Boh, ako to vidno z mena Eli-melech. Ak dávidovská dimenzia knihy Rúť ukazuje na mesianistickú vieru, tento Mesiáš nekoná len v prospech bohatých vlastníkov pôdy v role patróna, ale koná pre ženy, ktoré potrebujú nastolenie sociálnej spravodlivosti. A nekoná len pre ľudí zo svojho národa, ale pre všetkých ľudí, vrátane zo skúseností podozrivého susedného národa Moabitov. Koná pre všetkých, ktorí sa k nemu priznávajú a konajú podľa jeho prikázání (Fischer 2001: 104). V mesianistickej recepcii v kresťanskej Biblii je Panna Mária druhou Rúť, keďže je rovnako odvážna, súhlasí s nekonvenčnou cestou pre mladú ženu a v Betleheme porodí záchrancu, ktorý sa pre kresťanov stane Vykupiteľom celého sveta (Fischer, 2001: 105).

Amončania a Moabčania nikdy, ani po desiatom pokolení, nesmú vstúpiť do Pánovho zhromaždenia, lebo vám neposkytli chlieb a vodu na ceste, keď ste vyťahli z Egypta (...) Nikdy s nimi neuzavriete pokoj, ani im nedožičíte šťastia po všetky dni svojho života, až naveky. (Dt 23, 3 – 6)

Totíž Moabčanka Rút sa začlenila do izraelského ľudu. Na druhej strane zosilňuje požiadavku dovolenia paberkovať pri žatve sirotám, vdovám a cudzincom, ktorí patrili k najviac ohrozeným sociálnym skupinám (Varšo, 2018: 416): „Keď budeš kosiť obilie na svojom poli a zabudneš tam snop, nevráť sa vziať si ho, ale nechaj ho cudzincovi, sirote a vdove, aby ťa Pán, tvoj Boh, požehnal v každom podujatí tvojich rúk“ (Dt 24, 19). Bóz v tomto príbehu totiž daruje Rút obilie navyše (Novotný, 2021: 141).

Význam mien a dejová zložka. Jednou z charakteristík príbehu o Rút sú názvy a mená, ktoré majú symbolický význam (Heriban, 1995: 483 – 484). Už v starom Izraeli mali mená o svojom nositeľovi alebo nositeľke niečo vypovedať (Fischer, 2001: 33). V knihe Rút majú všetky postavy mená, ktoré sa nevyskytujú na iných miestach Starého zákona, ale sú cielene dané na základe ich roly v tomto príbehu. Už preto je nepravdepodobné, že by šlo o historické osobnosti (Fischer, 2001: 34). Hneď v úvode sa nachádza kontrast – v Betleheme, ktorého názov je asociácia na „dom chleba“ (pôvodný význam je „dom božstva plodnosti Lachmu“; Bič, 1969: 214), je hlad.³ Rodičia majú významné mená: Elimelechovo meno znamená „môj Boh je kráľ“, meno jeho ženy Noemi zase „moja rozkoš, moje potešenie“ (Heriban, 1995: 483, 486). So synmi pre hlad opustia Betlehem a idú do Moabu (v dnešnom Jordánsku), teda do krajiny pohanov a svojich nepriateľov. Elimelech zomrie, synovia sa oženia s Moabčankami, ale tiež zomrú, a to bez zanechania potomkov. Označenie Elimelechovho rodu Efratejci však súvisí s hebrejským koreňom, ktorý znamená „plodné“. Mená synov sú v kontraste s menami rodičov, signalizujú ich skorú smrť. Meno prvého syna *Machlon* súvisí s výrazom *machala* „choroba, nemoc“, meno druhého syna *Kiljon* možno odvodiť z koreňa *k-l-h*, ktorý znamená „dovŕšenie“, ale aj „skončenie, vyčerpanie“ (Bič, 1969: 214). Tieto mená možno určiť ako nomen omen, pretože vystihujú špecifické vlastnosti postáv, pôsobia ako znamenie. Mošovský vo svojej veršovanej dráme však mená trochu upravil, pogrécčil či polatinčil. No neuvádza ich vždy jednotne, ale niektoré vystupujú vo viacerých podobách (podobne ako u iného renesančného dramatika, ktorý dramatisoval biblické príbehy, Pavla Kyrmezera). *Noemi* má variant *Noemis*.

³ V príbehu o Rút možno vidieť odkaz na záchranu Abraháma a Sáry v Egypte, keď v ich krajine nastal hlad (Gn 12, 10 – 20), podobne na Jozefa, predaného a odvedeného do Egypta, ktorý v čase hladu zachráni celú svoju rodinu (Gn 45, 7). Podobne Ježiš ešte ako dieťa nachádza v čase núdze záchranu v úteku do Egypta (Mt 2, 13 – 15); (Varšo, 2021: 28).

Machlon je u Mošovského *Mahalon*. V *Kiljonovom* mene Mošovský síce zmenil len prvú slabiku, čím mu meno pozmenil na *Helion* (s variantom *Ehelion*), mení sa tým však aj význam mena. *Helios* po grécky znamená „slnko“ (Hudymač/Pristáš, 2000: 98), čo sa v texte príbehu nijako neodzrkadľuje.

Meno nevesty jedného syna je *Orfa*, čo znamená „šija“ (Bič, 1969: 216). Orfa symbolicky ukázala svojej svokre Noemi šiju (otočila sa jej chrbtom), keď sa v Betleheme skončil hlad a Noemi sa rozhodla vrátiť do Betlehema. Ide o neslávnny návrat – vracia sa vdova namiesto celej rodiny. V prototexte sa s ňou najprv vracajú aj nevesty, na hraniciach ich však posielajú späť k ich matkám, v čom možno vidieť zvyšky matriarchátu, bežného medzi niektorými starovekými národmi (Bič, 1969: 215). Ako cudzinky by si moabské nevesty nenašli manžela medzi Izraelčanmi, čakal by ich ťažký údol odovolených osamelých žien, preto ich Noemi posielajú najstť si manželov v Moabe. V Mošovského metatexte sa druhé dejstvo začína rozlúčkou Noemi s nevestami predtým, ako sa chce sama vydať na cestu, pričom nie je presne určené, kde sa tento dej odohráva. Svoje nevesty neposielala k ich matkám, ale praje im, aby si našli dobrých manželov, ak to chce Boh. Orfa sa rozhodne zostať v Moabe, dokonca v Mošovského dráme na rozdiel od biblického prototextu na to nabáda aj Rút (Ruth: 74), no Rút neopúšťa svoju svokru Noemi. Význam mena *Rút* (Mošovský ho má v podobe *Ruth*) niektorí biblisti vykladajú z koreňa *r'-h* „priateľiť sa“, teda Rút je „priateľka“, iní z koreňa *r-v-h*, ktorý znamená „hojne sa napiť, osviežiť sa“ (Bič, 1969: 216). Pre Noemi je Rút osviežením v jej žiali po strate synov a manžela.

Po príchode do Betlehema si Noemi dáva nové meno, v biblickom prototexte žiada, aby ju volali *Mara*, u Mošovského na začiatku tretieho dejstva hovorí Rút, že by ju mali volať *Máňa* (Ruth: 83). Znamená to „*trpká*“ (Bič, 1969: 216) a odráža dovtedy prežitú trpkosť a žiaľ, s čím kontrastuje príchod do Betlehema v dobe žní, teda v ideálnom období. V Mošovského dráme sa Rút v treťom dejstve predstavuje žníciam: „*Mé jméno Ruth, ne Maruše*“ (Ruth: 88), pričom v prototexte sa analogická situácia ani postavy žníc nenachádzajú. Jej postoj je v kontraste k Noemi, ponecháva si svoje meno a zároveň tým zdôrazňuje, že sa nenechá naplniť smútkom a horkosťou zo straty manžela. Motív potvrdzovania vlastnej identity i napriek ťažkým životným okolnostiam bol v protestantskom prostredí na prelome 16. a 17. storočia bezpochyby kľúčový, a preto ho s najväčšou pravdepodobnosťou v tvorbe protestantských autorov možno vnímať ako vysoko príznakový.

Jedinou možnosťou, ako by si cudzinky mohli najstť manželov medzi Izraelitmi, by bolo tzv. levirátne manželstvo, keď by sa nejaký príbuzný ujal vdovy a vzal si ju za manželku, aby zosnulému splodil potomka. Takýto príbuzný sa nazýva *goel*, t. j. zástanca, vykupiteľ (Bič, 1969: 211). Povinnosť uzavrieť manželstvo s vdovou však mal len brat zosnulého (Bič, 1969: 215) a tu zomreli obidvaja bratia. Aby teda Rút v Betleheme zabezpečila seba a svoju svokru, vydala sa na pole zbierať

klasy zanechané po žencoch, ako to bolo dovolené chudobným. Pole patrilo zámožnému príbuznému z Elimelechovho rodu Bózovi (u Mošovského má jeho meno podobu *Boas* či *Boos*). Jeho meno znamená „v ňom je sila“ (Bič, 1969: 219). Pri stretnutí s Rúť Bóz hovorí o tom, že vie, čo urobila pre svoju svokru – opustila svojich rodičov a rodnú krajinu. Tým sa vzdala aj domácich božstiev a odovzdala sa do ochrany Hospodina. Bózova reč pozýva Rúť do spoločenstva Izraela. Odchod z rodnej krajiny do krajiny Hospodina a primknutie sa k Hospodinovmu ľudu odstraňuje prekážku, pre ktorú Moabčania nesmeli vojsť do Hospodinovho zhromaždenia (Bič, 1969: 219). Aj u Mošovského napr. v treťom dejstve sa tematizuje spoločný Boh Rúť a Noemi: „Její nevěsta pak druhá / jménem Orfa tak nazvána, / v oné krajině nechána, / kdež sme tchána i své muže / pochovaly, jích pak duše / s Bohem naším se již těší / v té svatě nebeské říši“ (Ruth: 86 – 87). Bóz je voči Rúť veľkorysý, dovolí jej zbierať klasy na jeho poliach a jesť a piť s jeho robotníkmi, čiže pozýva ju k spoločenstvu pokrmu, ktoré je potvrdením prijatia do spoločnosti Izraela. V tom, že sa podľa biblického prototextu nielen nasýtla, ale ešte jej zostalo, vidieť priaznivé znamenie do budúcnosti. Neobvyklé množstvo zrna, ktoré vymlátila z nazberaných klasov, potvrdzuje mimoriadnu milosť nielen Bóza, ale aj Boha (Bič, 1969: 220). V Mošovského texte sa motív neobvyklého množstva zrna nenachádza, spomína sa iba dosť klasov (Ruth: 97). Namiesto ťažkostí, ktoré mali byť spojené s príchodom Rúť do Izraela ako cudzinky z Moabska, sa jej dostalo vreleho prijatia, čo bolo odmenou za jej oddanosť.

Vzťahy postáv sa odrážajú aj vo vzájomných osloveniach. V biblickom prototexte Noemi oslovuje Rúť výrazom „*dcéra moja*“, u Mošovského sa vyskytujú aj zdobeniny: „*dcero milá*“ (Ruth: 73), „*má milá Rutičko / má roztomilá hubičko*“ (Ruth: 74) alebo „*mé srdéčko*“ (Ruth: 112). Rúť jej láskavé pomenovania opätuje podobnými formuláciami, napr. „*přemilá má matičko / mé roztomilé srdéčko*“ (Ruth: 72) či „*má matičko / přeroztomilá hubičko*“ (Ruth: 97).

Blízky vzťah sa časom rozvíja aj medzi postavami Bóza a Rúť. Spočiatku proti sebe stoja v pomere pán a zberačka, ale s narastaním deja sa z nich stávajú ženich a nevesta. Ich vzťah sa odráža v spôsobe, akým sa oslovujú. Prvotné zdvorilé oslovenia sa menia na intímnejšie pomenovania. V Biblii Rúť oslovuje Bóza jednoducho „*pane*“ a on ju „*dcéra moja*“. Keď sa predtým Bóz pýta svojho služobníctva na Rúť, vyjadruje sa o nej ako o *deve*, žnec ako o *moabskom dievčati*. Dá sa z toho vyvodiť, že Bóz bol o dosť starší ako Rúť. V Mošovského dráme Boas pri opytovaní sa na Rúť používa výraz „*paní*“, šafár ju označuje „*žena moabitská*“ (Ruth: 90), takže na vek sa v týchto osloveniach neberie zreteľ. Pokiaľ ide o vzájomné oslovovanie, u Mošovského sa Rúť Boasovi prihovára výrazmi „*můj pane přemilý*“ (Ruth: 92), „*můj rozmilý pane*“ (Ruth: 108), „*můj panáčku*“ (Ruth: 121). V Boasových prehovoroch sa zmena v miere intímnosti ich vzťahu prejavuje najevidentnejšie. Pri prvom stretnutí na poli ju oslovuje „*pani mladá*“ (Ruth:

91), neskôr v 6. dejstve „*dcerko má*“ (Ruth: 107), čiže aj v Mošovského dráme sa naznačuje vekový rozdiel. Ako sa približuje svadba, väčší cit a dôvernosť sa prejavuje v Boasových vyjadreniach o Rút: „*Ruth přemilostnou velmi*“ (Ruth: 118) aj priamo v osloveniach: „*má Rutičko, / přeroztomilé srdéčko*“ (Ruth: 121). Ak Rút je podľa svojho mena osviežením pre Noemi po strate muža a synov, pre Bóza je osviežením v jeho pokročilejšom veku.

Rút šla zbierať klasy práve na Bózovo pole náhodou (alebo Božím riadením), no po skončení žní sa Noemi chce o ňu postarať vedomým pričinením trvalejšie, a to manželstvom s Bózom. Využijú na to príležitosť, keď Bóz leží opitý v humne po žatve. Vtedy ho vyprovokujú, aby konal v ich prospech (Novotný, 2021: 143 – 144). Rút sa na podnet Noemi umyje, navonia, podľa biblického prototextu sa oblečie do krajšieho, u Mošovského do drahšieho rúcha (Ruth: 102). Odkryje prikrývku z jeho nôh a uloží sa k jeho nohám. O polnoci, keď Bóz precitne, ho vyzve, aby ju prikryl svojím plášťom, čo znamená, aby si ju vzal za manželku. Podstupuje tým riziko, že ju obvinia z cudzoložstva (Novotný, 2021: 142). Je totiž ozdobená ako nevesta a odkrytie jeho pláštia a ľahnutie si k jeho nohám znamená, že sa mu ponúka (text pôvodne znie veľmi surovo a drsne, preto sa ho staršie preklady a výklady usilovali zmierniť; Bič, 1969: 222). Táto scéna sa odohráva vo výnimočnom čase (polnoc), priestore (humno) aj stave (opitosť), ktoré signalizujú očakávanie vešteckého sna či vyžiadanie si znamenia (Bič, 1969: 222). Bóz sa zaväzuje, že hneď na druhý deň sa postará o svoju príbuznú Rút. Je však ešte jeden bližší príbuzný, ktorý má teda prednostné právo vykúpiť majetok zosnulých a spolu s ním získať i vdovu Rút. V Biblii sa jeho meno neuvádza, lebo nesplnil svoju povinnosť a nekonal milosrdne (Bič, 1969: 223). U Mošovského má latinské meno *Propinquus*, ktoré vzniklo proprializáciou apelatíva a znamená jednoducho „príbuzný“. Je odvodené z latinského *propinquitas*, čo znamená *príbuznosť* alebo *blížkosť* (Kuklica, 2000: 86), opäť teda ide o nomen omen. Rokovanie s týmto príbuzným sa odohrá v mestskej bráne, kde sa rozhodovalo o záležitostiach celého spoločenstva (Bič, 1969: 225). Svedkami sú starší mesta. Nejde len o kúpnu zmluvu, ale aj o prijatie Rút do spoločenstva Izraela (Bič, 1969: 225). Príbuzný *Propinquus* potvrdí svoje odmietnutie levirátneho manželstva s Rút vyzutím topánky – ide o starú obyčaj na potvrdenie obchodnej dohody (Bič, 1969: 226), ako to vysvetľuje aj Mošovský: „*teď máš obův na svědectví /toho našeho přátelství, / dle starobylé zvyklosti, / známé u nás hojně dosti*“ (Ruth: 118). K verejnému potvrdeniu platnosti dohody pripojili starší svoje požehnanie. Bežne ho nad nevestou prednášali jej rodičia. Zo skutočnosti, že tu ho prednášajú predstavitelia ľudu, vyplýva, že ide o mimoriadne požehnanie. Svedčí o tom aj porovnanie Rút s postavami, ktoré mali zvláštny význam v živote Izraela – s Leou a Ráchel, ktoré boli matkami dvanástich synov, ktorých potomstvo sa rozrástlo na dvanásť kmeňov Izraela. Pre Rút ako ženu pohanského pôvodu sa tu potvrdzuje, že bude zapojená do priamej línie Božích

vyvolených. To jej pripomína i zmienka o Tamare (Bič, 1969: 226). Všetko toto prevzal z prototextu aj Mošovský do svojej dramatizácie biblického príbehu.

Aktualizácie prototextu. Biblický príbeh, ako aj Mošovského dráma majú šťastný koniec. Biblický prototext sa však nekončí svadbou, ale narodením syna. Pre židov bolo najväčšie požehnanie v potomstve, porov. napr. Boží prísľub Abrahámovi: „zahrniem ťa požehnaním a prenáramne rozmnožím tvoje potomstvo. Bude ho ako hviezd na nebi a ako piesku na morskom brehu“ (Gn 22, 17). Noemi si dá toto dieťa do lona, čím ho prijíma za svojho syna. Meno mu nedá biologický otec Bóz, ale Noemine susedky. To preto, že ho splodil v levirátnom manželstve pre Machlona. Jeho meno je *Obed*, čo znamená „sluha, služobník“ (Fischer, 2001: 35), „ctiteľ (Hospodinov)“ (Bič, 1969: 227). Biblická kniha Rút sa končí rodokmeňom po Dávida. V kresťanstve z jeho rodu vzišiel Mesiáš Ježiš Kristus. Pohanka Rút teda bola požehnaná a začlenená do Božieho ľudu. Mošovského dráma sa končí svadbou. Šťastným koncom teda u neho nie je narodenie dieťaťa ako v judaistickej tradícii, ale svadba, podobne ako v rozprávkach. Pri zámene uvedených motívov je evidentná aproprácia kultúry vzdialenej časovo, ale aj eticky. Jedine v závere svadobnej kázne oddávajúci kňaz avizuje dieťa v budúcnosti, dáva mu meno *Fabían* (Ruth: 128). Toto meno latinského pôvodu vzniklo z priezviska rímskej rodiny *Fabianus*, čo znamená „pestovateľ bôbu, fazule“ (Majtán/Považaj, 1998: 100). Mošovský nepoužil biblické meno Obed pravdepodobne pre jeho neobvyklosť v našom jazykovom prostredí a významový stret s poludňajším jedlom, a tak ho nahradil obvyklejším domácim menom.

Rozdiel oproti prototextu spočíva aj v tom, že v biblickom príbehu sa nespomína láska, kým v dráme Ruth vyjadruje lásku voči Boasovi: „Teď mne máte, můj panáčku, / milujit' vás v svém srdéčku“ (Ruth: 121). Potvrzuje to aj Boas: „Rozumímť, že miluješ mne / samého již mnohém více / nežli kterého mládence“ (Ruth: 107). V biblickom prototexte sa konanie Rút považovalo skôr za prejav lásky voči Noemi, keďže takto mal byť zachovaný rod jej syna (Bič, 1969: 223). Rút preukáže milosrdenstvo (hebr. *chesed*) v starostlivosti o svokru Noemi, keď opustí svoj ľud a svojich bohov a zachraňuje členov Božieho ľudu – Noemi a Elimelechov dom. Bóz zase prejavuje milosrdenstvo v starostlivosti o Rút.

Mošovského náboženskú aktualizáciu prototextu vidno v tom, že hoci príbeh je prevzatý z judaistickej kultúry, Mošovský predstavuje Rút ako vzor správnej kresťanky, dokonca ju v epilógu posledného dejstva označuje za svätú: „jako teď Ruth, svatá vdova, / uposlechši šveгры slova“ (Ruth: 129). Tým ju vykresľuje ako vzor hodný nasledovania. Takéto aktualizácie sú typické najmä pre epilógy, ktoré sa nachádzajú po každom dejstve okrem piateho, lebo to je veľmi krátke (obsahuje len jeden prehovor Noemi a jednu odpoveď Rút). Epilógy spolu so záverečnou rečou kňaza v šiestom dejstve majú kazateľský a moralizujúci charakter. V nich Mošovský príbeh biblického prototextu spája s kresťanmi, napr. „že Bůh ráčí

posílali / na lid pro hřích mnohé rány, / bez nichž nejsou i křesťany“ (Ruth: 69); „k přespolním přívětivosti / dokazujíc i vlídnosti, / zvláště pak v Krista věřícím / a naší víry domácím. / Pohané to činívali, / že přespolní přijímali“ (Ruth: 70). Po příchode do Betlehema sa z biblickej Rút stala židovka, no v Mošovského dráma sa správanie Ruth uvádza ako vzorové pre kresťanov: „a jako Ruth, dobrá vdova, / pro čest boží, jeho slova, / svou milou vlast opustila, / aby jen Bohu sloužila, / bližním svým se hodit mohla, / tak my šetřme bližních, Boha. / Toť náleží na křesťany, / věrné a pravé krajany“ (Ruth: 81). Na druhej strane v samom príbehu Mošovský na niektorých miestach explicitne uvádza, že ide o dej situovaný do izraelského prostredia, napr. v prehovore Noemi vyznáva, že má izraelského Boha: „však když Pán Bůh izrahelský, / otec náš milý nebeský, / chce to míti“ (Ruth: 73 – 74). Alebo keď Ruth príde do Betlehema, predstavuje sa žencom a oslovuje ich ako Izraelitov: „jsemť z krajiny té moabský / lidé milí izrahelský“ (Ruth: 85), prvý žnec odpovedá: „velice velmi mnoho / lidu toho židovského / tam se bylo odebralo, / když u nás zde draho bylo“ (Ruth: 86) a druhý žnec sa pýta, či náhodou nepozná židovku Noemi: „Slyšela-lis tam o jedné / židovce, nám dobře známé, / jménem Noemi nazvané?“ (Ruth: 86).

Najmä v častiach homiletickej povahy (v epilógoch a v kázni kňaza na svadbe Bóza a Rút) sa nachádzajú odkazy na autorovu súčasnosť, čím Mošovský príbeh aktualizuje z časového hľadiska. Napríklad v epilógu druhého dejstva sa sťažuje na lenivosť čeláde: „Pri dělnicích pak se toto / znáti dává, věřte mi to, / že se podnes nacházejí, / kteří ctnou práci zhrzejí. / Místo dělníka jednoho / pracovitého, věrného, / najdeš deset povalečův, / lenochův a zahalečův, / z nichž by mnohý radče visel, / než by na dílo někam šel, / nýbrž ještě odrazuje / jiným, s sebou je zdržuje, / by raději za tu chvíli / jeden s druhým pobláznili“ (Ruth: 81). Podobne sa v 3. dejstve o čeladi vyjadruje Boas: „Tomuť chce již dnes tento svět. / Víím, že čeled dotud bývá / pilna, dokud sebou mívá / hospodáře...“ (Ruth: 88); „Kdo se na čeled bezpečí, / z nich často spouští své oči, / nemnoho ten bohat bývá, / víc škody než zisku mívá“ (Ruth: 89). V záverečnej kázni na konci šiesteho dejstva sa kňaz zase vyjadruje o vzťahoch neviest a svokier: „Pořídku dnes to viděti, / by měly spolu bydleti / v jednom domě dvě nevěsty / s svou švegruší, pravda jesti (...) Těžká a nesnesitedná / bývá mnohým věc ta známá, / švegry bývají nevhodné / a nevěsty zlé, zvedené“ (Ruth: 125). V epilógu po poslednom šiestom dejstve sa zase spomína túlanie detí: „Kde pak kterékoliv dítky, / synové nebo derušky, / bez rady otce a matky / vydávají se na toulky, / často zlým zaživou toho, / příkladův jest dosti mnoho“ (Ruth: 130). Je to odkaz na výpoveď Bóza v biblickom texte, v ktorej vrael Rút, že sa mu páči, že nechodí za mladíkmi, či sú chudobní alebo bohatí (Rt 3, 10). U Mošovského to Boas vyjadruje takto: „Ruth, ta vdova šlechtná, / žena ctná i bohobojná, / nad mládence všelijaké, / bohatší i chudší také, / mně samého jest zvolila, / aby mou manželkou byla“ (Ruth: 113 – 114). Mošovský sa v tomto

záverečnom epilógu ústami kňaza vyjadruje aj o Noeminej rade, ako sa má upraviť a ísť za Bózom: „Aniž se někdo domnívej, / ba ani to za žert mívej, / by Noemi Ruth nevěstu / měla vésti na zlou cestu, / když ji k Boasovi jíti / velela, se položit / u noh jeho v ten noční čas, / by pod tím něco opět zas / obmýšlela a radila / neb k neřádu povolila (...) Zleť ty matky dnes dělají, / jenž svým dcerkám povolují, / by nemravně a neřádně, / nevážne, též i nestoudně / s leckýms leckdes živý byly, / na Boha, stud nepomněly“ (Ruth: 130). Všetky tieto pasáže o lenivosti čelade, vzťahoch neviest a svokier a o nemravnom správaní mladých sú Mošovského aktualizáciou biblického prototextu, v ktorom sa nenachádzajú. Mošovský nimi do rámca biblického príbehu premietol obraz svojej súčasnosti, podal kritickú úvahu o mravoch súvekej spoločnosti.

Biblická kniha Rút je rozdelená do štyroch kapitol. Mošovského dráma obsahuje prológ, šesť dejstiev a po každom dejstve okrem piateho epilóg. Mošovský tak pôvodný biblický text obohatil o nové scény a epizodické ľudové postavy. Medzi vedľajšie postavy patria posol Urban a jeho žena, žnice Elsa a Dúra, šafár Curator, dvaja ženci, pachoľatá (teda sluhovia) Mikeš a Kouba, čert Kornyf (s variantom Kornyfel), čertíci Kvasnička a Špetle, baba Cantara (s variantom Canthara), traja starší (senatores mesta), ľud obecní (vulgus) a kňaz. Mená hlavných postáv u Mošovského zväčša ostávajú v súlade s biblickým prototextom. Pridaným vedľajším ľudovým postavám však dal poväčšine české mená napriek tomu, že dej sa odohráva na Blízkom východe. Biblický Betlehem tak akoby situuje na domáce územie, čo je synekdochickým príznakom autorovej aktualizácie príbehu. Cez mená vedľajších postáv z domáceho prostredia Mošovský zdomácňuje aj dej. Cez synekdochu utvára percepčné podmienky na to, aby sa cudzie preklenulo do svojho. V apropriacii príbehu do domácej kultúry možno vidieť priestorovú aktualizáciu textu, čiastkové artefakty v podobe domácich mien celý dej preklenávajú do inej geografickej polohy (napriek tomu, že geografické reálie ako mesto Betlehem či krajina Moab sa nemenia), ako aj spoločnosti.

Iným postavám dal Mošovský latinské mená. Nejde však o mená v pravom zmysle, ale jednoducho o proprializované apelatíva (Propinquus – príbuzný, Curator – šafár, Vulgus – ľud, Cantara – asi speváčka). Aj uvedené latinské mená sú prostriedkom transformácie židovského prostredia na kresťanské, pretože pre kresťanstvo je v Mošovského dobe charakteristická latinčina ako liturgický a literárny jazyk, hoci v jeho dobe je to skôr znak katolíckej cirkvi, v ktorej latinčina je liturgickým jazykom, keďže v evanjelickej cirkvi sa ujíma domáci jazyk pod vplyvom Lutherových ideí. Ale v teologickom poznaní aj tu ostáva latinčina ako mediálny jazyk.

Meno Canthara sa nachádza v Terentiových komédiách *Heauton, Andria* a *Adelphoe* a v Plautovej komédii *Epidicus*. Je možné, že Mošovský poznal aj latinskú humanistickú komédiu *Chrysis* z r. 1444 od Eneu Silvia Piccolominiho,

neskoršieho pápeža Pia II. V nej vystupuje strážkyňa verejného domu Canthara (Liu, 2018).

Pridané scény oproti prototextu súvisia s pridanými postavami, napr. posol oznamuje Noemi, že jej synovia sa oženili (Ruth: 65), žnice sa rozprávajú, že by radšej tancovali ako pracovali (Ruth: 77), Ruth sa po príchode na pole rozpráva najprv so šafárom, žencami a žnicami (Ruth: 84 – 89), pachoľatá posluchujú Boasovi (Ruth: 104 – 106), baba Cantara a čert Kornyfl presviedčajú Rúť, aby sa nevydala za Boasa (Ruth: 110, 119).

V štýle reči týchto ľudových postáv sa prejavujú ľudové prvky, napr. nadávky, keď Elsa hovorí šafárovi: „Dej ty nám pokoj, troupe! / Co tobě jest do nás, hňupe?“ (Ruth: 78) alebo keď o šafárovi hovorí Důre: „Já bych ho, lotra, zesrala, / než bych mu se šidit dala!“ (Ruth: 79). Ruth vystupuje voči vedľajším postavám zdvorilo, kým ju nezačnú odhovárať od manželstva s Boasom. Keď jej baba Cantara radí, aby sa nevydala za Boasa, jej reč pôsobí rázne až pejoratívne: „Radějiť já se svou matkou / spravovat budu než babkou / tebou, mrzkou a nemilou, / čertovou, napoly shnilou!“ (Ruth: 110). Podobne reaguje Noemi, keď čert Kornyfl presviedča Ruth, aby si nezobrala Boasa: „Psí přišero, dej pokoj nám!“ (Ruth: 119). Tieto hanlivé reakcie vyplývajú zo snahy nenechať sa zviest' zo správnej cesty, ktorú si zvolili. Ruth odíde od Cantary, ktorá začne tancovať s čertom Kornyflom (KR: 111; ide o jednu z hudobných a tanečných vložiek, ktoré Mošovský pridal do príbehu v rámci dramatizácie), a rovnako Noemi s Ruth odídu od Kornyfla (Ruth: 119). Vyhýbajú sa teda zlu a pokušeniu, ktoré predstavujú komické postavy čertov a baby „svodnice“ Cantary.

Boas, Noemi a Ruth sú kladné postavy, ktoré sú idealizované. Slúžia ako mravné vzory pre divákov. Až na Bózovu opitosť, ktorú možno hodnotiť ako bachtinovské „karnevalové“ prerušenie normálneho života počas spoločenských sviatkov na konci žatvy, charakterizované narušením spoločenských hraníc a morálnych pravidiel, zosmiešnením autority a inverziou sociálnych hierarchií (Aschkenasy). Vedľajšie postavy pôsobia voči hlavným postavám kontrastne. Kladné vlastnosti sa v nich prelínajú so zápornými, napríklad dievky Elsa a Důra voči Ruth vystupujú slušne, no zároveň klebetia a sú lenivé (J. Minárik ich zaraďuje medzi čisto negatívne typy; Minárik, 1985: 182). Iné vedľajšie postavy reprezentujú len negatívne typy, napr. baba Cantara či čert Kornyfl (Minárik, 1985: 182). Ruth v hre vystupuje ako prototyp čnostnej ženy, ktorá je skromná a pracovitá. Je vzorom ako nevesta, vdova aj manželka. Na rozdiel od Elsy a Důry sa správa úctivo aj voči šafárovi.

Mošovskému ako renesančnému autorovi bola okrem Biblie inšpiráciou aj antická dráma. Antické prvky možno vidieť v prológu a epilógoch, ale aj v komických postavách čertov, ktoré majú podobnú funkciu odľahčenia od vážneho deja ako satyrovia v satyrsej dráme. Ľudové postavy s nadávkami a pejoratívnym jazykom

a komické postavy čertov zároveň majú slúžiť na zábavu menej vzdelaného publika. Mošovského komédia je meštianska dráma v domácom jazyku, nejde o vysokú hru pre vzdelancov v latinčine, ktorá by obsahovala viac prvkov odkazujúcich na antiku. V Černý (1964) uvádza, že v hre absentuje jednota miesta a času, dejstiev je šesť (nie päť) atď. Mošovský sám bol vzdelaný, preto sa do hry usiloval zakomponovať aspoň nejaké antické prvky, latinské mená atď. Černý tvrdí, že biblická dráma je síce kompromis medzi antickou a stredovekou drámou (Ruth: 137), ale v Mošovskom z každého kúta pozerá stredoveká dráma (Ruth: 138). V deji sa striedajú biblicky vážne výjavy s ľudovo zábavnými scénkami (Ruth: 138). Podobne o barokovej dráme konštatuje, že na rozdiel od klasickej tragédie a komédie sa neriadí pravidlom prísneho oddeľovania tragických a vážnych dejov od komických a nevážnych a hoci sa nazýva *comedia*, znamená to proste *hra*, pričom ide o tragikomédiu (Ruth: 142 – 143).

Komedie... Ruth vyšla v období humanizmu a renesancie, s ktorým sa spája reformácia. Jej vplyv sa odráža na skutočnosti, že dej je doplnený kazateľskými pasážami v epilógoch a v kázni kňaza v poslednom dejstve, ktoré obsahujú morálne napomenutia (Minárik, 1985: 180), napr. v prvom epilógu, že treba prijímať cudzincov a manželia sa o seba majú dobre starať; v druhom epilógu, že treba sa vrátiť do vlasti, nebyť s modlármí a pilne pracovať; v treťom, že treba prejavovať prívetivosť voči vdovám a preukazovať dobrodenie chudobným; vo štvrtom, že dievčatá by mali byť pracovité, ctiť si starších, svokry milé na nevesty a nevesty verné; v poslednom epilógu, že rodičia majú dbať na deti a nepúšťať ich na nemravné potulky. Podobne je to na konci šiesteho dejstva v svadobnej kázni kňaza, kde sa vyjadruje, ako sa k sebe majú správať manželia a ako svokry a nevesty. Takáto kázeň sa v biblickom prototexte nenachádza. Všetky tieto moralizujúce pasáže sú Mošovského interpretáciami deja. Rút je vzorom manželky, vdovy a nevesty, ale zároveň aj vo vernosti a vytrvalosti, za čo sa jej dostalo odmeny. Motívy návratu do vlasti či prijímania cudzincov alebo starostlivosti o chudobných a strádajúcich treba vnímať v širšom dobovom kontexte, sledujúc líniu osudov protestantov v slovenskom a českom, resp. uhorskom a habsburskom prostredí. Pri odhaľovaní úlohy posunov, doplnení a variácií v Mošovského texte oproti biblickému prototextu je nutné zohľadniť okolnosti vzniku textu a jeho zasadenie do konkrétneho časopriestoru, tzn. zohľadniť životnú situáciu autora nielen v jeho osobnom, ale predovšetkým širšom spoločensko-politickom kontexte. Juraj Tesák Mošovský patrí totiž medzi významné postavy reformácie v našom prostredí a jeho diela reprezentujú základné idey protestantského myslenia zameraného na formovanie a upevňovanie každodennej zbožnosti veriacich. S tým úzko súvisia aj didaktické či formatívne intencie jeho literárneho prejavu (ako aj ostatných protestantských autorov). Príbeh o Rút ukazuje, že hlad, smrť, opustenosť, cudzotu či emigráciu síce nemožno zo života vymazať, ale možno ich prekonať

(Fischer, 2001: 46). Boh je rovnako verný ako Rút, ktorá neopustila svoju svokru (Fischer, 2001: 37), preto ju odmenil. Mošovský si vybral príbeh o Rút azda práve pre toto poslanstvo.

Ani z formálneho hľadiska nie je prekvapujúce, že Mošovský so zámerom dramtizovať biblický prototext siahol práve po knihe Rút. N. Aschkenasy uvádza, že biblická kniha Rút patrí do dramatického žánru viac ako akýkoľvek iný biblický príbeh, lebo je štruktúrovaná ako séria krátkych epicky bohatých scén oživených temperamentnými, dynamickými dialógmi, ktorú možno ľahko prispôbiť javisku (Aschkenasy, 2006: 31).

Záver. Porovnanie biblického prototextu s metatextovou renesančnou dramtizáciou vykazuje odlišnosti najmä v podobe aktualizácií. Rút sa z manželky stala mladou bezdetnou vdovou. Ako verná nevesta sa rozhodla nasledovať svoju svokru a starať sa o ňu, čo ju priviedlo k odmene na jednej strane v podobe nového muža, ale na druhej strane aj v podobe začlenenia sa do vyvoleného národa a do dejín spásy. Mošovský ju vyzdvihuje ako vzor vernosti a vytrvalosti aj v dobe humanizmu a renesancie. Výrazným momentom je tu aj apropiácia kultúry z religionistického hľadiska, keďže kultúrne hodnoty judaizmu sa podávajú ako kresťanské. Pravda, tieto dva náboženské fenomény nevstupujú do kontrastu, ale ostávajú v integrite, čiže ide tu skôr o vzťah komplementarity judaizmu a kresťanstva. Rozbor a porovnanie dvoch textov, ktoré vznikli v rozličných kultúrach, v rozličných zemepisných oblastiach, ale najmä vo veľkom časovom odstupe, ukazuje okrem iného aj to, že napriek uvedeným rozdielom je tu konštanta stálych morálnych a etických všeľudských hodnôt.

Literatúra

- Aschkenasy, N. *The Book of Ruth: A Serious Comedy*, <https://www.thetorah.com/article/the-book-of-ruth-a-serious-comedy>
- Aschkenasy, N. (2006). The Book of Ruth as Comedy: Classical and Modern Perspectives. V P. S. Hawkins, L. Cushing Stahlberg (Eds.), *Scrolls of Love: Ruth and the Song of Songs* (str. 31 – 44). Fordham University Press.
- Bič, M. (1969). *Starý zákon. Překlad s výkladem. 4. Jozue – Sudců – Rút*. Kalich.
- Braulik, G. (1999). The Book of Ruth as Intra-Biblical Critique of the Deuteronomical Law. *Acta Theologica* 1, 1 – 20. https://bibliographie.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/128566/Braulik_172.pdf?sequence=1
- Cesnaková-Michalcová, M. (1973). Juraj Tesák Mošovský. V *J. T. Mošovský, Komédie... Ruth* (str. 9 – 47). Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Černý, V. (1964). *Stredoveká dráma*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Fischer, I. (2001). *Rut*. Herder.

- Heriban, J. (1995a). Dejepisné knihy Starého zákona. V *Sväté písmo Starého i Nového zákona* (str. 373 – 378). Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.
- Heriban, J. (1995b). Úvod do knihy Rút. V *Sväté písmo Starého i Nového zákona* (str. 481 – 484). Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.
- Hudymač, P., Pristáš, P. (2000). *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu*. Verbum.
- Kuklica, P. (2000). *Slovník stredovekej latinčiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Liu, C. C. (2018). *Chrysis: Text, Translation, and Commentary of Enea Silvio Piccolomini's Latin comedy*. Baylor University, Texas.
- Majtán, M., Považaj, M. (1998). *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Art Area.
- Minárik, J. (1985). *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Novotný, Š. (2021). Príbeh cudzinky Rút a Matúšov rodokmeň. V B. Štrba, M. Varšo (Eds.), *Tvoje oči videli. Štúdie venované Georgovi Braulikov, OSB: Studia Biblica Slovaca – Supplementum 5* (str. 139 – 147). Univerzita Komenského v Bratislave/Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta.
- Varšo, M. (2018). *Komentáre k Starému zákonu Zv. 4. Ozeáš, Joel, Amos*. Vivit.
- Varšo, M. (2021). Mágovia v biblickom kontexte. V I. Gerát (Ed.), *Téma troch kráľov v umení a kultúre* (str. 11 – 43). Veda, vyd. SAV.

Pramene

- Ruth: Mošovský, J. T. (1973). *Komedie... Ruth*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona*. (1995). Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.

Кристина Павловичова

**KOMEDIE... RUTH МОШОВСКОГ У
ПОРЕЂЕЊУ СА БИБЛИЈСКИМ ПРОТОТЕКСТОМ**

Резиме

Рад је интерпретативно-компаративног карактера. Пореди драму у стиху *Komedie z Kníhy zákona Božího, jenžslove Ruth sebraná* из 1603. године протестантског свештеника Јураја Тесака Мошовског са библијским прототекстом. Приликом интерпретације библијске приче драматизоване у ренесанси, посвећује пажњу мотивима који актуелизују (и представљају отклон од прототекста) и објашњавању њихових узрока и функција. Мошовски је релативно кратком библијском тексту додао ликове и нове сцене, додатим народним ликовима је дао чешка имена упркос томе што се радња одиграва на Блиском истоку. У апропријацији приче у домаћу културу можемо видети просторну актуелизацију текста. Превасходно се у деловима хомилетске природе (у епилозима и у проповеди свештеника на свадби Боаса и Рут) налазе алузије на ауторово доба, чиме се прича актуелизује с временског аспекта. Упркос томе што је прича преузета из јудаистичке културе, Мошовски презентује Рут као модел узорне хришћанке, чак је означава као светицу, у чему се одражава религијска актуелизација текста. Премештање приче из јудаистичке у хришћанску културу је могуће видети и у срећном крају, који код Мошовског није рођење детета, већ свадба, слично као у бајкама. Иако се ради о причи из круга породице (главни лик Рут као узорна супруга, удовица и снаја), садржи и друштвену димензију (помоћ странцима и сиротињи, уврштавање у изабрани народ). У раду је пажња посвећена и значењу имена ликова и поређењу Рут са другим женским ликовима драме.

Кључне речи: Рут, прототекст, актуелизација, име лика, апропријација артефакта у другу културу

Kristína Pavlovičová

**MOŠOVSKÝ'S KOMEDIE... RUTH
IN COMPARISON WITH THE BIBLICAL PROTOTEXT**

Summary

This paper has an interpretative-comparative nature. It compares the verse drama *Comedy from the Book of the Law of God, Collected with the Word Ruth* from 1603 by the Protestant priest Juraj Tesák Mošovský with its biblical prototext. When interpreting a biblical story dramatised in the Renaissance, attention is paid to updating motifs (deviations from the prototext) and to the explanation of their causes and functions. Mošovský added characters and new scenes to the relatively short biblical text and gave Czech names to the added folk characters despite the fact that the plot takes place in the Middle East. In the appropriation of the story into the domestic culture, one can see the spatial updating of the text. Especially in the parts of a homiletic nature (in the epilogues and in the sermon of the priest at the wedding of Boaz and Ruth) there are references to the author's present, which brings the story up to date from a viewpoint of time. Despite the fact that the story is taken from Judaic culture, Mošovský presents Ruth as a model of a proper Christian woman, even calling her a saint, which reflects the religious updating of the text. The transfer of the story from Judaic to Christian culture can also be seen in the happy end, which in Mošovský's case is not the birth of a child but a wedding, similar to fairy tales. Although it is a story from a family environment (the main character Ruth as an exemplary wife, widow and daughter-in-law), it also contains a social dimension (helping foreigners and the poor, joining the chosen nation). The paper also pays attention to the meaning of the characters' names and the comparison of Ruth with other female characters in the drama.

Keywords: Ruth, prototext, update, character name, appropriation of artefact into another culture

Marta Součková¹

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-2045-9495>

OD AUTOBIOGRAFIE K AUTOFIKCII (V SLOVENSKEJ PONOVBROVEJ PRÓZE)²

Základný, i keď krehký rozdiel medzi súčasným a minulým chápaním autobiografickosti spočíva v spochybnení jej „pravdivosti“, t. j. faktografického základu, a naopak, v zdôraznení naratívneho aktu. Dá sa tak uvažovať o posune od autobiografie, ako ju definoval Philippe Lejeune v r. 1975, k autofikcii podľa Serga Doubrovského z r. 2013. Od danej diferencie sa odvíjajú ďalšie otázky, napr. aké žánre možno považovať za autobiografické, kedy sa denník stáva románom, či sú autobiografické aj mystifikačné prózy, ako sa formuje naratívna identita, kedy dochádza k „od-tvárneniu“ (de Man 1984) atď. Cieľom príspevku je zachytiť rôzne formy autobiografického písania v slovenskej próze po r. 1989 či jeho postmodernú subverziu, a to na textoch Ballu, Stanislavy Chrobákovéj (Repar), Jany Bodnárovej, Ireny Brežnej a Pavla Vilikovského. Analyzované prózy, vypovedajúce o autorovom živote, foucaultovsky povedané, „o sebe samom“, zároveň dokumentujú posilnenie fikčnosti v nich.

Kľúčové slová: autobiografia, autofikcia, slovenská ponovembrová próza, narácia, autor, protagonista, žáner

1. Autobiografia? Hoci termín autobiografia odkazuje k seba-písaniu či rozprávaníu o vlastnom živote (gr. *autos* – sám, *bios* – život, *grafó* – píšem), nie je jednoduché definovať ju aj preto, že súvisí jednak s dynamicky sa vyvíjajúcou kategóriou subjektu (od jeho romantickej individuálnosti až po postmodernú depersonalizáciu), jednak s otázkou referenčnosti, resp. faktografickosti a naopak fikčnosti diela. Autobiografie sa často zaradovali do literatúry faktu, prípadne „byli dlhú dobu prijímané ako súkromé zápisy bez primárne umelckých aspirácií“

¹ marta.souckova@unipo.sk

² Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0666/22 *Slovenská literárna kultúra po roku 1989 (slovník pojmov, subjektov a inštitúcií)*. Zodpovedný riešiteľ: doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2025.

(Soukupová, 2015: 50), postupne sa však zdôrazňuje ich fiktívny a estetický charakter. Autobiografia je podľa Paula Johna Eakina (1985: 10) „len“ fikcia, v tomto zmysle vystupuje z faktúálnej lektúry a možno o nej uvažovať v kontexte umeleckej literatúry. Diskutabilné sú však nielen žánrové hranice autobiografie, ale vyvíjajú sa aj jej definície. Philippe Lejeune v práci *Le pacte autobiographique* (1975: 4)³ vymedzuje štyri základné znaky autobiografie: 1. jazyková forma (a. rozprávanie, b. próza), 2. téma (osobný život, príbeh osobnosti), 3. situácia autora (stotožnenie autora a rozprávača s tým istým menom), 4. pozícia narátora (a. narátor je zároveň hlavnou postavou, b. rozpráva v retrospektíve). Viaceré súčasné texty, v ktorých sa uplatňuje niektorý z týchto znakov, však za autobiografie považovať nemožno, ako ukážem na tvorbe Ballu.

2. Keď Balla nie je Vladimír Balla. Postava, ktorá má rovnaké meno ako autor, nemusí byť nevyhnutne autobiografická a naopak, protagonista s iným menom môže byť jeho autentickým odrazom. Hlavnou postavou Ballovej poviedky *Vzor* zo zbierky *Unglik* (2003) je Vladimír Balla, ktorý sa konfrontuje sám so sebou z minulosti:

Volá sa Vladimír Balla. Jeho vzorom je Vladimír Balla spred siedmich rokov, z čias, keď práve dokončieval svoju prvú knihu a pracoval na jej záverečnej korektúre celé dni a i noci. Tento nevysoký zábavný chlapík s mierne preriedenými vlasmi na temene, štíhly a svižný, a plný energie a istoty, vedel veľmi dobre, aký je jeho cieľ. (Balla, 2003: 5)

Protagonistovo meno síce odkazuje na reálneho autora (ten však svoje knihy signuje iba menom Balla), ktorý debutoval v r. 1996 zbierkou poviedok *Leptokaria*, t. j. sedem rokov pred uverejnením poviedky *Vzor*, a aj protagonistova fyziognómia koreluje so vzhľadom samotného autora, napriek tomu nemožno na poviedku uplatniť Lejeunom vymedzené znaky autobiografie. *Vzor* totiž odkazuje na Borgesovu prózu *Ten druhý, Borges a ja*, prípadne na *Dvacátého páteho srpna* (zo zbierky *Zrcadlo a maska*, 1989), v ktorých sa stretáva protagonista so svojim starším alebo mladším Ja. Navonok autobiografická próza je intertextuálnym mystifikačným variantom cudzej poviedky či cudzieho autorského postupu – Borges prostredníctvom stretávania sa postavy s mladším či starším alter ego poukazuje na iluzívnosť času, no tiež autentickosti textu. Balla vo svojich textoch využíva výrazný ironický odstup (i od seba samého): „D prudko zaprotestoval, argumentujúc, že sú to sprostosti a že v tom cíti plagiát Borgesa a Pankovčína a Rankova, ale hlavne toho kokota Ballu, a zároveň si uvedomil, že sa oňho pokúša

³ „Sám Lejeune své východiska později kriticky reflektoval [...] a revidoval je jak na základě literárněteoretických reakcí, tak s ohledem na nově vznikající autobiografické texty“ (Soukupová, 2015: 50 – 51). Znaky autobiografie citujem podľa anglického prekladu tohto diela z r. 1989.

postmoderna a že sa mu hlava krúti“ (Balla, 2000b: 9); inde sa do opozície voči iným postavám dostane „zlý Balla“ (Balla, 2000a: 115).

V poviedke *Krutobytie* (zo zbierky *Leptokaria*) pracuje Balla ako strážca smetiska, považovaného za metaforu postmodernity (bližšie pozri Žilka, 2000), ktorý dokončuje tisícstranovú knihu o živote (Balla, 2000a: 106) a aby bola čo najvernejšia, jej súčasťou sú zrkadlá (zastupujúce modernu, no zároveň odkazujúce na svet, ktorý sa nám javí). Hlavná postava poviedky *Krutobytie*, Martin Ajn, však hovorí: „Nemám rád knihy o živote. Mne by taká kniha bola nanič. Ja sa tu po celý čas pokúšam prebudiť zo života, z toho zlého sna, viete?“ (Balla, 2000a: 106). Prostredníctvom opakujúceho sa detailu Lyotardovej knihy *La condition postmoderne*, ktorú vlastní Martin Ajn, autor problematizuje „zrkadlový“ model skutočnosti, v poviedke prezentovaný Vladimírom Mináčom. Dialóg strážcu smetiska (Ballu) a Martina Ajna o napísanej knihe pripomína poštrukturalistický diskurz, t. j. je ďalšou intertextuálnou alúziou.⁴ Prostredníctvom postáv, ktoré majú svoj predobraz v skutočnosti (v tomto prípade Vladimír Mináč aj Balla), však autor len simuluje autentickosť či autobiografickosť svojej prózy, odkazy na ne sú súčasťou hry s čitateľom.

Terminologicky sa dá uvažovať aj o posune od autobiografie, ako ju charakterizoval Philippe Lejeune, k autofikcii vymedzenej Serge Doubrovským v práci *Autofiction* (2013). Hranice medzi autobiografiou a autofikciou sú však ľahko priechodné: „Objevují se texty, jež promlouvají o životě autora pomocí záměrného zapojení fikčnosti do autobiografické výpovědi. [...] Fikční elementy zároveň slouží jako nástroje sebereflexe – reflexe utváření příběhu a vlastní identity“ (Fonioková, 2018: 841). V týchto súvislostiach vznikajú ďalšie otázky, napr. aké žánre možno považovať za autobiografické, ako sa v nich formuje naratívna identita, kedy sa denník stáva románom alebo širšie autobiografia umeleckou literatúrou, či môžu byť autobiografické aj mystifikačné prózy, kedy dochádza k „od-tvárneniu“ (de Man, 1984) atď.

3. „Nevpovedať sa – nie celkom“. Jednou z prvých autofikcií v slovenskom ponovembrovom kontexte je *Krutokradma* od Stanislavy Chrobákovej (1997), pomenovaná podľa protagonistky a zároveň priamej narátorky, resp. podľa jej existenciálnej situácie, charakterizovanej príslovkami „kruto“ a „kradmo“. Protagonistka spolu s mužom Popolvárom, priateľom Bajajom a so synom Gašparkom vytvára navonok fiktívny príbeh o rozpade jedného manželstva a o najväčšom smútku dieťaťa, naznačeným jeho vetou: „Keby už zajtra nebolo“ (Chrobáková, 1997: 56). Hoci mená postáv evokujú rozprávkový kontext, vzťahy medzi nimi sú komplikované a ambivalentné. Sujet dopĺňajú záznamy rozhovorov,

⁴ V tomto smere možno pripomenúť konštatovanie zo známeho textu *Toto nie je fajka*: „Príde deň, keď podobnosť, nekonečne prenášaná v radoch, odoberie identitu samému obrazu i s menom, ktorý nesie“ (Foucault, 1994: 73).

stretnutí, glosy, úryvky z autorkiných recenzií, poznámky k rôznym artefaktom; okrem fiktívnych postáv sa tu spomínajú reálne osobnosti (Ivan Kadlečík, Peter Pišťanek, Valér Mikula, Erik Jakub Groch, Pavel Vilikovský a i.). *Krutokradma* dobre pozná pochybnosti o (aj vlastnej) tvorbe, vyzná sa v literatúre, aj preto hľadá presný jazyk:

Už ráno si mi za závesom v kúpeľni povedal: „Teba možno zabiť slovom.“
A ja sa tým netajím. Ani môj syn sa tým netají. Ani Janova samoreč sa tým netají, ani Ivanove korigenky sa tým netaja, ani Albahariho cink sa tým netají, ani Boh sa tým netají – slovo je všetkým a ničím.
(Chrobáková, 1997: 100)

Protagonistka pozná hodnotu slova i ticha, písanie je pre ňu, ako naznačuje nadpis tejto časti štúdie, možnosťou vypovedania sa, no „nie celkom“ (Chrobáková, 1997: 16). Dá sa tak uvažovať o akejsi „duchovnej, imaginárnej autobiografii“⁵, túžbe Ja „byť a nebyť spoznaný, ukázať a skryť sa, ponechať si, čo viem a zamličať všetko, čo sa dostane na konci do istého crescenda **nerozhodnosti a váhania**“ (Koschel, cit. podľa Zajac, 2013: 17; zvýr. P. Z.), čo súvisí s hľadaním identity (a) vlastného Ja.

V r. 2011 vydáva Chrobáková Repar knihu *Slovenka na kvadrát*, v ktorej vychádza z vlastnej skúsenosti dvojitej „Slovenky“, cudzinky v Slovinsku, kde istý čas žila a pracovala. Text zachytáva dané obdobie, pričom fiktívnu líniu z *Krutokradmy* nahrádzajú „pohľadnice zo Slovinska“ a iných krajín. *Slovenka na kvadrát* je hybridná kniha – prelínajú sa v nej prvky rôznych štýlov (publicistický, umelecký i esejistický), no tiež emotivita s racionalitou či subjektivita s objektivitou. V istom zmysle je pokračovaním príbehu z *Krutokradmy* v cudzine, keďže autorka tu vytvára obraz píšucej intelektuálky; na rozdiel od Chrobákovkej prozaického debutu však *Slovenka na kvadrát* nie je fikciou, je skôr žánrovo nejednoznačným textom s autobiografickými prvkami, resp. jednou z foriem súčasnej autofikcie.

4. Zviditeľniť neviditeľné. Zatiaľ čo autobiografia býva komponovaná lineárne a používa sa v nej préteritum a retrospektíva, autofikcia často predstavuje, a to aj v prezente, iba výsek zo života protagonistky. Próza Jany Bodnárovej *takmer neviditeľná* (2008) sa ocitá na pomedzí medzi autobiografiou a autofikciou: zachytáva síce vývin protagonistky v čase, avšak s dôrazom na samotný naratívny akt. Protagonistka a zároveň priama narátorka si spomína na viaceré zlomové udalosti zo svojho života (narodenie detí, smrť starej mamy, rozvod, vyšetrovaciu väzbu otca, vojnovú skúsenosť starého otca a i.), pretože bez „spomienok by sme boli dutí ľudia“ (Bodnárová, 2008: 64). Spomienky sa v texte prelínajú s fragmentmi z prítomnosti – otvorené písanie o sebe aj iných ľuďoch smeruje

⁵ Christine Koschel takto označuje román Ingeborg Bachmannovej *Malina*.

k vyrovnaní sa s viacerými traumami aj k seba-akceptácii. Na jednej strane je v Bodnárovej próze viditeľná spontánnosť, „úprimnosť“ rozprávačky, na druhej strane konštrukčnosť, polyfónnosť, i preto možno uvažovať o špecifickej podobe „seba-prepisovania“ (Farkašová, 2009: 1). *takmer neviditeľná* má niektoré znaky autobiografie – priama narátorka, ktorú možno stotožniť s autorkou, tematizuje svoj život, na druhej strane kreuje tiež fiktívne príbehy. Bodnárová intertextuálne reflektuje nielen paradox literárneho „spovedania sa“, ale tiež seba-odhaľovania a seba-zahaľovania⁶:

Spomínaním sme sami sebou a zároveň kýmisi iným, nepoznaným v nás. Ako keď Derrida pripomenul výrok sv. Augustína z jeho spovedí po smrti matky: ‚Spoveď nikdy nie je moja. Je to vždy niekto iný vo mne, kto sa spovedá.‘ V autobiografiách je možno veľa tajných zón, zakázaných miest v spomienkach tela i mysle. Je to skôr pohyb medzi túžbou (konečne) hovoriť o sebe a túžbou (predsa len) nedať si vypáčiť tajnú skrinku, pretože nevieme, kto ju bude mať v rukách. (Bodnárová, 2008: 195)

Cieľom takéhoto písania nie je pravda o sebe, nie je dôležité, čo sa reálne stalo. Akokoľvek sa narátorka usiluje odhaliť svoje „najhlbšie ja“ (Bodnárová, 2008: 21), je limitovaná možnosťami jazyka, (ne)schopnosťou vypovedať o najintímnejších javoch. Jej spomínanie je selektívne, text je racionálne konštruovaný: „Možno písanie o sebe je náhodný posun v čase a občas narazenie na mantinely. [...] Niekedy sa mi zdá, že fikcia je väčšia sloboda ako záznamy z vlastného života“ (Bodnárová, 2008: 33 – 34). Rozprávanie nie je lineárne, vracia sa v čase, fragmentarizuje sa, cyklí, navrstvuje sa a prekrýva: „Teší ma meandrovitosť plynutia útržkov príbehov, repetitívnosť, palimpsestové vršenie udalostí v čase“ (Bodnárová, 2008: 86). Bodnárovej text v danom zmysle dokumentuje premeny autobiografického písania: „Moderní autobiografie směřuje mnohem více k fragmentární formě a k experimentálním postupům a porušováním lineárního chronologického vyprávění odhaluje svou textovou konstruovanost“ (Soukupová, 2015: 54).

Okrem „seba-prepisovania“ sa v *takmer neviditeľnej* objavujú útržky či úryvky z iných textov, vyčlenené kurzívou (miniromány, dramatické scény), ale tiež odkazy na iné literárne či výtvarné diela, záznamy z výstav či mailovej komunikácie. Aj tie sú však súčasťou individuálnej, osobnej pamäti, sú podmienené autorkiným kunsthistorickým vzdelaním či poznávaním a aktívnou tvorbou rôznych umení. Hlavná postava tak číta článok o obraze Caravaggia, pozná Barthesovu koncepciu

⁶ V týchto súvislostiach možno pripomenúť text Paula de Mana *Autobiography as De-facement* (citovaný z výberu z r. 1984), v ktorom je autobiografia vnímaná ako špecifické maskovanie aj odhaľovanie subjektu.

fotografie ako „plochej smrti“ (Bodnárová, 2008: 39), v štyroch rokoch dostane knihu *Gulliver v Lilipute*, počúva Monteverdiho, tancujúce dievčatá a chlapcov prirovná k Csontváriho obrazu atď. Intertextualita a intermedialita Bodnárovej textu korešponduje s konštrukciou subjektu ako dynamického a zloženého z viacerých „identít“ – rozprávačka má viaceré roly (pra-vnučky, dcéry, matky, manželky, milenky, priateľky či spisovateľky). Vytvára sa v rozprávaní a rozpráváním: „Autoři klasických autobiografií svou identitu vnímají jako něco samozřejmého a ukotveného mimo text, kdežto v (post)moderním autobiografickém psaní se často projevuje uvědomění si konstrukce vlastního Já vyprávěním“ (Fonioková, 2018: 849).

5. Román ako persifláž. Hybridné diela tvorí aj Irena Brežná, známa predovšetkým ako vojnová reportérka (pars pro toto kniha umeleckých reportáží *Tekutý fetiš* z r. 2005), ktorá však vo svojich textoch prepája umeleckú literatúru s publicistikou, esejistikou či vedou (psychológiou). V autobiografickom románe, či skôr v autofikcii *Na slepačích krídlach* (2008), sa autorka vyrovnáva aj so svojim detstvom, uväznením matky (táto v texte štrikuje svetre s odvážnymi farbami a vzormi, blesk na nich jasne vyjadruje jej protest voči systému) a politickou diskrimináciou otca (ten sa z advokáta stane v románe budovateľom mostov). V texte sa prostredníctvom rodinnej histórie problematizujú i rodové stereotypy: dejinné udalosti zasahujú do osobného príbehu hrdinky (otec, zbavený pôvodnej profesie, prestáva byť aktívnym živiteľom; mama pripravuje emigráciu atď.). Brežná vníma rozdiely medzi mužským a ženským svetom, ale vyhába sa sémantickej diferenciacii, matka môže zlyhať takisto ako otec, dedo je vzorom, ale v texte funguje (podobne ako v Bodnárovej próze) tiež rodové súručenstvo žien. Autorka narušuje „pravidlá“ žánru (autobiografie) a reinterpretuje socialistickú realitu cez svojský pohľad jedenásťročného dievčaťa, Jany, čím zároveň prekračuje pomyselnú hranicu medzi literatúrou pre mládež a pre dospelých či medzi memoármi a fikciou. V danom smere možno uvažovať o románe, v ktorom sa „(auto) biograficky motivovaná individuálna historicita zameraná na (re)konštruovanie konkrétneho životného príbehu snúbi s kolektívnou historicitou“ (Cviková, 2014: 91). Prostredníctvom motívu uväznenia matky a persiflovaného ideologického jazyka, preneseného do reči dievčaťa, je v románe zobrazená totalitná spoločnosť, ale tiež intimita rodinných vzťahov:

Odvtedy som šťastná, mama nie je mŕtva, leží na prični v našej milovanej vlasti a bledne. Vo väzenskej cele je v bezpečí, nemôže tam robiť nič zlé, spolčovať sa s nepriateľmi, prezrádzať im tajomstvá na to, aby nás prepadli cudzí, vykorisťovaní vojaci. Keby opustila našu vlasť, musela by som sa jej pred celou triedou zriecť a nedostala by som vyššie vzdelanie. Deti zradcov nesmú byť múdre, ich múdrosť je pre štát nebezpečná. (Brežná, 2008: 20)

Využívanie ideológem sa v texte stereotypizuje, zároveň však svedčí o pomalom odhaľovaní ich nepravdivosti dieťaťom, o rozpade (nielen jazykových) konštrukcií. Subverziou ideologického/mocenského jazyka, jeho prenosom do intímnej sféry,⁷ autorka modeluje presvedčivý obraz schizofrénie, neautenticnosti a tragickosti 50. rokov 20. storočia.

I v románe *Nevďačná cudzinka* (2014), ktorý možno vnímať ako pomyselné pokračovanie Janinho príbehu, chce protagonistka „emigrovať do nezaťaženej cudzej reči, v ktorej nie sú slovo a vec nalepené na seba“ (Brežná, 2008: 216), oslobodiť sa od traumy z detstva (uväznenia matky). V *Nevďačnej cudzinke* však autorka tematizuje samotnú neľahkú skúsenosť emigrácie a demýtizuje obraz dokonalého Švajčiarska (ľudia sú tu podľa narátorky málo emoční, neustále riešiaci, prostredie príliš upravené atď.). Viaceré postavy z *Nevďačnej cudzinky*⁸ sa ocitajú v zložitých (existenčných aj existenciálnych) situáciách, ktoré rieši psychológ s pomocou prekladateľky – protagonistky románu. Jej narácia v ich forme je oddelená od príbehov vedľajších postáv, prostredníctvom ktorých sa rozprávanie objektivizuje: „Autorka v knihe priebežne kombinuje dva plány: spomienky na príchod z okupovaného Československa [...], tento plán je pohľadom dospievajúcej ženy, ktorú proti jej vôli vytrhli zo spoločenstva a prostredia, v ktorom vyrastala; druhý plán predstavujú neskoršie skúsenosti rozprávačky, už občianky Švajčiarska, tlmočníčky: je to séria stručných, väčšinou pozoruhodne, vydarene vypointovaných príbehov migrantov, utečencov rôzneho pôvodu“ (Balla, 2016: 102). Mnohí utečenci riešia podobné problémy ako (pred nimi) protagonistka, takisto emigrantka: vytvára sa tak kruh otázok spojených s (e) migráciou, ktorých univerzálnosť potvrdzuje i dnešok.

6. Thrill is gone alebo Fiktívny životopis Pavla Vilikovského. Titul Vilikovského poslednej knihy *RAJc je preč* (2018), inšpirovaný bluesovou skladbou Kinga Thrill is gone, nostalgicky odkazuje na „hrdzavenie pôvabu“ (Vilikovský, 2018: 246), no prostredníctvom slovnej hry (raj – rajc) i na „sekulárne konotácie“ raja (Šimáková Speváková, 2019: 160). Intertextuálny dialóg tejto Vilikovského prózy s inými dielami sa uskutočňuje na pozadí bežných situácií, hoci na autobusovej stanici v Prahe: „Mužove ruky, dlhé a ťažké, viseli z operadla ako závažia. Nezbadal som, že by sa celý čas nimi ženy čo len raz dotkol, a ako som na ne hľadel, napadlo mi, že keby sa bol Hamlet takto pozhováral s Oféliou, možno by neskočila do potoka“ (Vilikovský, 2018: 166). Uvedená scéna korešponduje s motívom pornografických časopisov, ktoré rozprávačovi pravdepodobne ukradol český kolega vo Fínsku, teda i s telesnosťou a odkrývaním povahy človeka v rôznych okamihoch. Párik, ktorý nie je na pohľad ničím zvláštny, sa na nič netvári, nič neskrýva, ani svoje úmysly – muž iste nikdy nerozmýšľa o Hamletovej dileme, pretože je jasné, „že

⁷ V tomto kontexte možno pripomenúť tiež prózu Pavla Vilikovského *Slovenský Casanova* (1991), v ktorej sa ideológia odráža v listoch protagonistu.

⁸ Písmeno v názve románu, vyznačené červenou farbou, odkazuje na dvojité význam slova.

pre neho to nijaká otázka nie je. Každý by videl, že ho baví byť,“ (Vilikovský, 2018: 168). Rozprávačovi, ktorý sa dlho nedokázal priblížiť k ženám a iste by s nimi nekomunikoval podobným spôsobom, však dialóg neznámych zostane v pamäti viac ako celý pobyt vo Fínsku. Náhodné situácie, autentické bytia iných inšpirujú protagonistu k premýšľaniu o zmysle všeobecne, pretože napriek skepse ho Vilikovského narátor hľadá, aspoň pre seba, zvnútra.

Novela *RAJc je preč* vznikala na sklonku autorovho života, s odstupom od prežitej minulosti a s vedomím nežitej, paradoxne dávno plánovanej budúcnosti: „Moja budúcnosť je minulosť“ (Vilikovský, 2018: 264). Vilikovského posledná kniha je nadčasová, hoci relevantnou kategóriou je v nej temporalita, ktorú možno spojiť i s problematikou (autobiografickej, individuálnej aj historickej) pamäti (bližšie pozri Zajac, 2005), selektívneho spomínania. Prítomné okamihy sa tu prelínajú s retrospektívnymi návratmi do detstva a dospievania, prézens strieda préteritum, krátku „príbeh“ podmieňujú reflexie o bytí, láske či smrti. I v tejto novele je minulosť zachytená s istou nostalgiou či melanchóliou, akoby všetko v nej bolo lepšie, chutnejšie, krajšie, živšie: „Základná významová opozícia textu sa tak zakladá na kontraste sveta ‚vtedy‘ a ‚teraz‘. Kontrast medzi čarom minulosti a mechanickou životnou rutinou prítomnosti, keď život je ‚už vybavená záležitosť‘“ (Vilikovský 2018, s. 49) dopĺňajú refrénovito vracajúce sa konštatovania ‚Nič netrvá večne‘ či titulný ‚Rajc je preč‘“ (Taranenková, 2020; zvýr. I. T.).

Okrem hravosti sa tak v novele objavuje napätie podmienené stratou – raja či minulého sveta, na ktorého začiatku bola formatívna smrť otca. Priamy narátor a protagonista Vilikovského novely rozlišuje medzi časom, v ktorom „vznikal“, a aj preto bol schopný žiť nevšedne, a obdobím, v ktorom už išlo „len“ o prežitie všedného dňa:

Keď človek vzniká, nijaký deň sa mu nezdá všedný. Vládne ustavičná zmena, vo všetkom. Aj keď sa udalosti opakujú, sú zakaždým nové, lebo sa stávajú niekomu novému. Niekomu, kto tu včera ešte nebol. Netrvá to dlho. Po čase – nevedeli by sme ani presne určiť, kedy – usúdime, že sme už hotoví. Kompletní, niet čo dodať. [...] Odvtedy, a celkom nebadane, začne ísť o to, prežiť všedný deň. (Vilikovský, 2018: 26)

Prežiť deň znamená pre protagonistu *RAJc je preč* vykonávať viac alebo menej banálne úkony: nakupovať, cestovať MHD alebo vlakom, platiť šeky, kúpať sa či zabiť kapra; občas sa dá prežiť (napríklad kamarátovo rozprávanie o láske a nevere) ľahšie s pohárom vína či iného alkoholu, prípadne vyrovnáť sa s prežitým prostredníctvom vlastného písania. Prežiť deň znamená aj hľadať iné, nové rajce, ak starý raj-c je preč. Prežiť deň znamená prijať zmenu, pomínutelnosť vecí, budov, ba aj blízkych, dožiť dôstojne, ako-tak zmysluplne. Vilikovského „hotový“

protagonista rekapituluje, čo ho formovalo, pričom najviac priestoru venuje vo svojom spomínaní starej mame a mame.

Práve postavy z rodiny vyvolávajú zdanie autobiografickosti tejto novely, no i v nej Vilikovský vytvára „príbeh“ tak, ako sa mohol, no nemusel stať, resp. kreuje jeho rozličné alternatívy. Postava otca, ktorá sa objavuje vo viacerých autorových prózach, súvisí s jeho skorým deficitom, a je modelovaná na samotnej hrane sentimentu, nie však sentimentality:

Tragická smrť autorovho otca, zbytočná a nijako neočakávaná, by v spomienkach po vyše polstoročí vskutku mohla byť sentimentálnym príbehom. [...] Autor nás svojimi dvoma prózami presvedčil, že sa to nedá bez sentimentu a dojatia. Presvedčil nás však aj o tom, že sentiment nie je gýč, že za hranicami nekontrolovanej imaginácie sa otvára vlastný svet sebapoznania a seba porozumenia. (Prušková, 2020: 20)

Variovanie smrti otca v rozličných prózach svedčí o jeho relevancii, širšie tiež o dôležitosti rodiny a „citovej výchovy“⁹, ktorú musí v novele suplovať aj za otca matka. Protagonista si po rokoch spomína na momenty, v ktorých sa správala tvrdo, racionálne, no tiež na také, keď ožívala jej jemná, oféliovská podstata, aby si napokon povzdychol: „Ale keď som po rokoch sedel pri pohári vína na terase vinárne Dubonnet, spomínal som na tie krásne depresívne časy a na mamine listy s nostalgiou. [...] A mama mi už nepíše. Nikdy. Nič“ (Vilikovský, 2018: 62). Prepojenie rodinného „príbehu“ s hamletovským mýtom vedie k jeho odsentimentalizovaniu a odpatetizovaniu.

Dobrá literatúra je vraj taká, v ktorej je veľa života, no zároveň zostáva fikciou. Vilikovský vidí realitu, no vie o nej aj písať, nadväzuje na cudzie texty, ale vo svojich prózach zostáva sám sebou, „rozbíja“ príbeh a zároveň k nemu smeruje: „U Vilikovského ide pritom neraz o dvojité, intratextuálne-intertextuálne naračnú stratégiu. Jeho texty sú textami o možnosti či nemožnosti napísať príbeh, a zároveň napísanými príbehmi“ (Zajac, 2005: 822). Aj keď autobiografické motívy možno nájsť i v predošlých autorových prózach, *RAJc je preč* je jeho najosobnejšou a zároveň stále štylizovanou knihou. Rozprávač sa usiluje napísať životopis,¹⁰ aby po sebe zanechal stopu:

⁹ Daným spojením odkazujem na Vilikovského debut *Citová výchova v marci* z r. 1965.

¹⁰ Zatiaľ čo životopis (ako útvar administratívneho štýlu) by mal obsahovať fakty, v *RAJc je preč* sa opäť rozohrávajú hry fantázie, ale tiež s čitateľom: „Ak chorá a umierajúca stará matka mohla na plafóne vidieť to, čo nikto iný nemohol, v zmenených okolnostiach sa takto dokázal zariadiť aj jej vnuk – starnúci rozprávač sa pokúša o renesanciu vnímania, zvedavosti, rojčenia a fantazирования vymýšľaním vlastného životopisu, ktorým sa aj on v komunikačno-semiotickom bytí bude ako živý pripomínať čitateľom“ (Kendra, 2019: 165). V tejto súvislosti treba pripomenúť Vilikovského prózu *Vlastný životopis zla* (2009), v ktorej sa autor vyrovnáva so všeobecným fenoménom z titulu.

Ešte vždy mi o niečo ide, mám takú potrebu. Nutkanie. V terajšie všedné dni mi ide napríklad o to, čo najlepšie spísať tento vymyslený vlastný životopis. [...] Chcem byť ešte zaživa svojím vlastným pozostalým, lebo čo ak tí ostatní, praví pozostalí nebudú na mňa zvedaví? Text mi prichádza tajnou poštou, odo mňa ku mne – je nás v tom poštárskom rade viacero a rozličných, nečudo, že z posledných úst neraz vyjde čosi celkom iné, ako pošepkali prvé. Nemyslím klamstvo, ale keby aj, na tom nezáleží. Ide jednoducho o to, prežiť všedný deň; podľahnúť na chvíľu ilúzii, že keď bude mať zmysel, budem mať možno zmysel aj ja. (Vilikovský, 2018: 283 – 284)

7. Namiesto auto-záveru. Zatiaľ čo v slovenskej próze 90. rokov 20. storočia prevláda intertextuálna, recesistická, postmoderná hra a autori (Peter Pišťanek, Dušan Taragel, Marek Vadas, Balla, Viliam Klimáček a i.) sa stavajú k tradícii najmä subverzívne, prozaici po r. 2000 sa k nej opäť vracajú. Frekventované desémantizované, ironické, sebareferenčné gesto nahrádzajú texty opätovne sa usilujúce o význam, ktorý má svoj základ v osobnej i sociálnej realite. Na konci minulého storočia len ojedinele vychádzajú diela z autenticitnej línie (memoáre, denníky, korešpondencia atď.), a to najmä od predstaviteľov starej generácie (Dominik Tatarka, Ivan Kadlečík, Hana Ponická a d.). V novom miléniu pribúdajú prózy s autobiografickými prvkami aj od autorov strednej či mladej generácie, pričom je výrazná najmä tvorba ženských autoriek (Ivany Dobrakovovej, Kataríny Kucbelovej, Michaely Rosovej a i.). Dochádza tak nielen k revitalizácii autobiografického písania, ale tiež k inovácii jeho foriem. Súčasné autofikcie detabuizujú viaceré témy (pars pro toto debut Nicol Hochholczerovej *Táto izba sa nedá zjesť* z r. 2021, konkretizujúci grooming) a stavajú sa tak aj proti literárnemu mainstreamu, prinášajúc v kultúre seba-prezentácie alternatívne naratívny seba (Komanická, 2020).

Ani v súčasnosti nemožno jednoznačne stanoviť hranice medzi autobiografiou a autofikciou. Bez ohľadu na to, aký termín použijeme, rôzni teoretici „odmietajú v autobiografickom písaní prezumpciu referenčnosti a argumentujú tým, že autobiografické ‚ja‘ je textovou konštrukciou, že všetky ja v písanej, hovorenej alebo akejkolvek inej forme autobiografie sú čiastočne alebo celkom nereferenčné“ (Farkašová, 1997: 287).

8. PS. Vo Vilikovského bilancujúcej novele *RAJc je preč* ide naozaj o život, no predovšetkým o literatúru. Ide aj o to: ak písať, tak dobre – iba tak sa dá (v knihách) prežiť (ponad) čas, aj ponad akékoľvek žánre.

Literatúra

- Balla, V. (2016). Sme tu! *Romboid*, LI (4 – 5), 101 – 106.
- Cviková J. (2014). Kontexty a subtexty románu Ireny Brežnej Na slepačích krídlach o ére budovania socializmu v slovenskom malomeste. *World Literature Studies*, 6/23 (2), 91 – 103.
- Doubrovsky, S. (2013). Autofiction. *Autofiction I* (1), 1 – 5.
- Eakin, P. J. (1985). *Fictions in Autobiography. Studies in the Art of Self-Invention*. Princeton University Press.
- Farkašová, E. (1997). Autobiografia a jej subjekt: de/re/konštrukcia subjektu v „písaní“ jeho/jej vlastného života. V P. Michalovič (Ed.), *Subjekt – autor – auditórium: subjekt v priestoroch umenia* (str. 283 – 289). Sorosovo centrum súčasného umenia.
- Farkašová, E. (2009). Jana Bodnárová: takmer neviditeľná. *Knižná revue*, XIX (1), 1.
- Finck, A. (1999). Pojem subjektu a autorství: k teorii a dějinám autobiografie. V M. Pechlivanos, S. Rieger, W. Struckm, M. Weitzs (Eds.), *Úvod do literární vědy* (str. 279 – 289). Herrmann & synové.
- Fonioková, Z. (2018). Fikčnost ve faktuálním vyprávění: Příklad fikčních metaautobiografií. *Česká literatura*, 66 (6), 841 – 869.
- Foucault, M. (1994). *Toto nie je fajka*. Archa.
- Foucault, M. (2000). Technológie seba samého. V M. Foucault, *Moc, subjekt a sexualita* (str. 186 – 214). Kalligram.
- Kendra, M. (2019). Túžba vyplniť prázdny priestor. *Fraktál*, 2 (4), 160 – 167.
- Komanická, I. (2020). Autofikcia a nežitý život. V M. Součková (Ed.), *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 2000 VI* (str. 33 – 42). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Lejeune, P. (1989). The Autobiographical Pact. V P. J. Eakin (Ed.), *On Autobiography* (str. 3 – 30). University of Minnesota Press.
- de Man, P. (1984). Autobiography As De-Facement. V P. de Man, *The Retic of Romanticism* (str. 67 – 81). Columbia University Press.
- Prušková, Z. (2020). Medzi sentimentom a monumentom. Ku knihe Pavla Vilikovského „Čarovný papagáj a iné gýče“. *Fraktál*, 3 (4), 19 – 21.
- Součková, M. (2009). *P[r]ózy po roku 1989*. Ars Poetica.
- Součková, M. (2021). RAJc je preč. V J. Gavura, M. Klapáková (Eds.), *TOP 5 (slovenská literárna scéna 2018 v odbornej reflexii)* (str. 86 – 96). FACE.
- Soukupová, K. (2015). Autobiografie: žáner a jeho hranice. *Česká literatura*, 63 (1), 49 – 72.
- Šimáková Speváková, M. (2019). Vstať, vziať pero, písať, byť. *Fraktál*, 2 (4), 160 – 167.
- Taranenkova, I. (2019, Január 11). Citová výchova podľa Hamleta: pohľad z diaľky. *Platforma pre literatúru a výskum*. <https://plav.sk/node/138>

- Zajac, P. (2005). Od totálnej citovosti k autobiografickej pamäti. V P. Zajac (Ed.), *Pavel Vilikovský. Prózy* (str. 814 – 873). Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave.
- Zajac, P. (2013). Autobiografickosť ako estetická kategória. V I. Taranenková (Ed.), *Možnosti autobiografickosti* (str. 9 – 32). Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave a Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
- Žilka, T. (2000). *Postmoderná semiotika textu*. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Pramene

- Balla (2000a). *Leptokária*. 2. vyd. Koloman Kertész Bagala, L.C.A.
- Balla (2000b). *Gravidita*. Koloman Kertész Bagala, L.C.A.
- Balla (2003). *Unglik*. Koloman Kertész Bagala, L.C.A. Publishers Group.
- Bodnárová, J. (2008). *takmer neviditeľná*. Aspekt.
- Brežná, I. (2008). *Na slepačích krídlach*. Aspekt.
- Brežná, I. (2014). *Nevďačná cudzinka*. Aspekt.
- Chrobáková, S. (1997). *Krutokradma*. Drewo a srd.
- Chrobáková Repar, S. (2011). *Slovenka na kvadrát*. Občianske združenie Vlna/Drewo a srd.
- Vilikovský, P. (2018). *RAJc je preč*. Petrus.

Марта Соучкова

ОД АУТОБИОГРАФИЈЕ КА АУТОФИКЦИЈИ (У СЛОВАЧКОЈ ПРОЗИ НАКОН ПЛИШАНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ)

Резиме

Рад је посвећен тематизацији „самог себе“ или аутобиографског искуства у словачкој прози након Плишане револуције. Анализирани текстови (Станиславе Хрбакове, Јане Боднарове, Ирене Брежне и Павела Виликовског) сведоче о померању од аутобиографије ка аутофикцији, односно о наглашавању фикционалности дела или наративног чина. Чини се да упркос карактеристикама аутобиографије које је издвојио Лежен, текст (нпр. Бале) може бити мистификација и супротно, романи или новеле често реферирају проживљено, лично искуство или индивидуално сећање (анализирана прозна дела Ирене Брежне, Јане Боднарове или Павела Виликовског). Тако се може размишљати о фикционализацији аутобиографије или слабљењу фактуелности савремених прозних дела која говоре о животу аутора/ауторке, при чему није од значаја шта се заправо десило, већ како се о проживљеном искуству приповеда, односно како се креира идентитет субјекта.

Уместо линеарности приповедања о прошлости, нарација се фрагментаризује, што је у вези са процесом самоспознаје и ауторефлексије Ја, креирањем његовог идентитета у већем броју улога. У словачкој прози 90-их година 20-ог века се врло ретко појављују нефикционални жанрови (мемоари, дневници, кореспонденција и др.) и у тај низ можемо сврстати претежно текстове старијих аутора (Доминика Татарке, Ивана Кадлечика, Хане Поњицке и др.), након 2000-те долази до ревитализације аутобиографског стваралаштва и иновације његових форми, при чему настаје више текстова женских ауторки средње и млађе генерације (Михаеле Росове, Иване Добраковове, Катарине Куцбелове итд.).

Кључне речи: аутобиографија, аутофикција, словачка проза након Плишане револуције, нарација, аутор, протагониста, жанр

Marta Součková

**FROM AUTOBIOGRAPHY TO AUTOFICTION
(IN SLOVAK POST-NOVEMBER PROSE)**

Summary

The paper deals with the thematisation of the „self-alone“ or autobiographical experience in post-November Slovak prose. The analysed texts (by Stanislava Chrobáková, Jana Bodnárová, Irena Brežná and Pavel Vilikovský) demonstrate the shift from autobiography to autofiction, or the emphasis on the fictionality of the work or the narrative act. It turns out that, despite the features of autobiography defined by Lejeune, a text (e.g. Balla's) can be a mystification and, on the contrary, novels or novellas often refer to lived, personal experience or individual memory (the analysed prose of Irena Brežná, Jana Bodnárová or Pavel Vilikovský). Thus, one can reflect on the fictionalisation of autobiography or the weakening of the factuality of contemporary prose narrating the author's life, where it is not important what really happened but how the lived experience is narrated or how the identity of the subject is formed. Instead of the linearity of the past narrative, the narrative becomes fragmented, which is related to the process of self-knowledge and self-reflection of the self, the creation of its identity from multiple roles. Authentic genres (memoirs, diaries, correspondence, etc.) appear only sporadically in the Slovak prose of the 1990s, and this line includes mainly texts by older authors (Dominik Tatarka, Ivan Kadlečík, Hana Ponická, etc.). After the year 2000, autobiographical writing has been revitalized and its forms have been innovated, with the addition of texts by female authors from the middle and younger generations (Michaela Rosová, Ivana Dobrákovová, Katarína Kucbelová, etc.).

Keywords: autobiography, autofiction, Slovak post-November prose, narration, author, protagonist, genre

Adam Svetlík¹

Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-8843-9741>

PROZAICKÁ TVORBA PRE Dospelých VANDY ROZENBERGOVEJ

V príspevku analyzujem prozaickú tvorbu slovenskej spisovateľky strednej generácie Vandy Rozenbergovej (1971), ktorá knižne debutovala v roku 2011 zbierkou poviedok *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov*. Neskôr jej vyšli prozaické knihy *Moje more* (2012), *Slobodu bažantov* (2015), *Muž z jamy a deti z lásky* (2017), *Tri smrtky sa plavia* (2018), *Spoločný nočný mier* (2020) a *Zjedol som Lautreca* (2021). Príbehy v Rozenbergovej prózach sú vo väčšine situované do malomestského prostredia súčasného Slovenska, pričom sú najčastejšie zamerané na tragicko-komické zobrazenie partnerských a súrodeneckých vzťahov v neúplných alebo nefunkčných rodinách. Každodenné životné situácie spisovateľka ozvlášťuje zaujímavými, neraz bizarno-grotesknými postavami, najčastejšie z okraja spoločnosti. Rozenbergovej rozprávania je disperzné s výrazným zmyslom pre nuansované, detailistické opisy, pritom často poznačené i nedopovedanosťou či významovou otvorenosťou. Takouto poetikou prozaická tvorba Vandy Rozenbergovej sa v úplnosti zapája do tvorivých tendencií v slovenskej próze 21. storočia.

Kľúčové slová: Vanda Rozenbergová, prózy, slovenská literatúra, malomestské prostredie, rodinné prózy

Slovenská spisovateľka strednej generácie Vanda Rozenbergová sa narodila roku 1971 v Bojniciach. Knižne debutovala relatívne neskoro, ako štyridsaťročná, ale potom v krátkom, desaťročnom časovom rozpätí publikovala až sedem prozaických kníh pre dospelých. Boli to zbierky poviedok *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov* (2011) a *Slobodu bažantom* (2015) a päť románov: *Moje more* (2012), *Muž z jamy a deti z lásky* (2017), *Tri smrtky sa plavia* (2018), *Spoločný nočný mier* (2020) a *Zjedol som Lautreca* (2021). Súbežne s prozaickou tvorbou pre dospelých Rozenbergová píše aj literatúru pre deti, pritom je i výtvarníčka a niektoré svoje knihy aj ilustrovala. Tieto biograficko-bibliografické údaje naznačujú jednak spisovateľkinu nevšednú tvorivú energiu, ale zároveň môžu byť

¹ svetlik@ff.uns.ac.rs

i znakom jej nekritickej či neselektívnej (hyper)produkcie, alebo i cieľavedomej populistickéj komerčnosti jej písania. Iste aj z tohto dôvodu literárnokritická recepcia Rozenbergovej próz pre dospelých je príliš zdržanlivá, akoby rozpačitá, ale vo väčšine predsa len pozitívna. Podľa Zory Pruškovej, ktorá doteraz najdôkladnejšie interpretovala prózy Vandy Rozenbergovej, táto spisovateľka sa stala „literárnou ‚značkou‘ s vlastným autorským idiolektom a viacnásobne zaujímavým videním sveta“ (Prušková, 2021). Aj Vladimír Barborík, ktorý recenzoval niektoré Rozenbergovej prózy, vyzdvihuje najmä to, že spisovateľka „vytvára pozoruhodné, svojou obyčajnosťou neobyčajné postavy“ (Barborík, 2018). V syntetizujúcej literárnohistorickej monografii o slovenskej literatúre 21. storočia *Hľadanie súčasnosti*, editorov Radoslava Passiu a Ivany Taranenkovej, začiatky prozaickej tvorby Vandy Rozenbergovej, teda jej prvé dve publikované knihy, sú predstavené jednou vetou: „Na konfrontácii často excentricky pôsobiacich postáv s nepredvídateľnými a iracionálnymi udalosťami sú postavené aj prózy Vandy Rozenbergovej (1971), zamerané na tragikomicky ladenú analýzu medziľudských vzťahov“ (Passia/Taranenková, 2014: 89 – 90). Veľavravné, zrejme i (negatívne) hodnotiace, je však kritické odmlčanie sa niektorých slovenských mienkotvorných literárnych kritikov súčasnej slovenskej prózy, ktorí sa doposiaľ nezmenili o Rozenbergovej prozaickej tvorbe.

Už i prvé letmé čítanie próz Vandy Rozenbergovej spôsobuje u čitateľa dojem ľahkého, plynulého a najčastejšie i hravo-vtipného rozprávania „neobyčajne obyčajného“ (Barborík, 2018) príbehu, realizovaného pritom vypracovaným naratívnyim jazykom. Takýto dojem rozprávačskej zručnosti a premyslenosti, na momenty pôsobiacej až manieristicky, súvisí zrejme i s Rozenbergovej oneskoreným knižným debutom prakticky už ako zrelej, skúsenej spisovateľky, ale je iste spôsobené aj jej nesporným rozprávačským nadaním. To prakticky znamená, že okrem poviedok publikovaných v zbierke *Vedľajšie účinky chovu drobných hľadavcov*, v ktorých táto spisovateľka ešte v značnej miere hľadala vlastný spôsob literárneho vyjadrovania sa, všetky jej neskoršie knihy sú už napísané sformovaným a rozpoznateľným rozenbergovským štýlom, pre ktorý je predovšetkým príznačné plynulé, vtipno-ironické rozprávanie navonok všedného príbehu, najčastejšie situovaného do rodinného mikrosвета súčasného slovenského malomesta, pritom spravidla ozvláštneného nejakým nezvyčajným motívom, excentrickou postavou, bizarno-groteskným, fantastickým alebo magickorealistickým prvkom, dôvtipom, jazykovou hrou a konečne i prekvapivým, neraz až šokujúcim zakončením.

Z tematického aspektu v Rozenbergovej prózach teda dominujú predovšetkým rodinné príbehy, budované poväčšine na manželských, respektíve partnerských, rodičovských a súrodeneckých vzťahoch, odohrávajúcich sa najčastejšie v neúplných alebo nejakým spôsobom problematických rodinách. Avšak na rozdiel od niektorých súčasných slovenských spisovateľov, napríklad

Richarda Pupalu, Ivany Dobrakovovej, Moniky Kompaníkovej a niektorých ďalších, ktorí podobnými prozaickými textami s tematikou problematických rodinných situácií a súrodeneckých vzťahov evokujú u čitateľov výrazne tiesnivé, často i tragické pocity, Rozenbergová vo svojom koncipovaní próz preukazuje značné harmonizačné úsilie a jej postavy, bez ohľadu na životné ťažkosti a prekážky, skutočnosť najčastejšie nevnímajú tragicky, ale skôr stoicky, niekedy až fatalisticky. Zrejme je však, že aj napriek takému „optimistickému“ či „vitalistickému“ autorskému postoju, Rozenbergovej prózy sa predsa spravidla nekončia happyendom, pritom nie je v nich žiadna sentimentalita a patetika, ale skôr len literárna evokácia akejsi krutej životnej reality. Takouto ideovou koncepciou Rozenbergovej prozaická tvorba sa však jednoznačne dištancuje aj od silnej línie sentimentálnej literatúry v súčasnej slovenskej, ale i svetovej literatúre. Nesentimentálnosť Rozenbergovej próz podčiarkuje aj Vladimír Barborík v recenzii jej románu *Muž z jamy a deti z lásky*:

Ako sa však román líši od tej línie sentimentálnej ženskej literatúry, ktorá tiež tematicky a hodnotovo preferuje rodinu? V prvom rade tým, že nie je sentimentálny, nepracuje s tradičnými, pre zmienený typ literatúry charakteristickými klišé, ktoré produkujú „cit“ (kontrastne čierno-biely rozvrh plánu postáv, rozvíjanie deja ako postupnosti prekonávania prekážok, ktorá ústi do šťastného záveru, monologický rozprávač...). (Barborík, 2017)

Príklady nesentimentálneho vyústenia sentimentálne načrtnutého príbehu, často budovaného na nejakej tragickej udalosti, nachádzame už v Rozenbergovej prvej knihe poviedok *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov*. Výrazné je to najmä v poviedke *Výchova géniov*, v ktorej sa začiatočná idylická atmosféra v päťčlennej rodine s navonok harmonickým manželským vzťahom poznačeným náruživým sexuálnym životom končí prekvapivo – manželkinou samovraždou, čo je pre všetkých, zvlášť pre manžela, úplne neočakávané. Manželov šok sa stupňuje zvlášť po tom, ako od manželkinej lekárky zistí, že jeho žena posledné štyri roky užívala antidepresíva, ktoré spôsobujú malú alebo žiadnu chuť na sex:

Lekárka mi vyslovila sústrasť a stručne opísala ženinu diagnózu. Silné úzkostné stavy, nespavosť... Iste mi toho o nej viac nepovedala ako naopak. Opýtal som sa, či môže potvrdiť veci, ktoré sa opisujú v príbalovom letáku. Podrobne som si ho prečítal: užívanie sprevádza strata libida, ďalej malá alebo žiadna chuť na sex a anorgazmia. (Rozenbergová, 2011: 46)

Podobný tematicko-kompozičný deziluzívny spád Rozenbergová využíva aj v mozaikovito usporiadanom románe *Moje more*, v ktorom pokojné, všedné životy niekoľkých postáv pospája a natrvalo premení náhodná tragická udalosť – smrť deväťročného dievčaťa. Platí to predovšetkým pre architekta Karola, ktorý mal na ulici postrážiť dievča čakajúce na mamu, a tridsaťročného homosexuála Nikiho, ktorý spomínané dievča zrazí autom. Silný pocit viny a výčitky svedomia pre vlastnú nepozornosť či nezodpovednosť má u týchto dvoch postáv priam „očistný“ účinok; Karolovi to urýchli rozpad manželstva, ktoré už predtým nefungovalo, a Niki, po tom ako vyjde z väzenia, plánuje začať „nový“ život a to tak, že mu priateľka Ester porodí dieťa: „Inak, Ester dosť opeknela. Asi by som s ňou chcel mať dieťa. Normálne by mi ho vynosila, to sa tak robí. Muži, ktorí nemôžu mať deti, si ich dajú vynosiť, napríklad Ricky Martin“ (Rozenbergová, 2012: 187).

Značne optimistickejšie, sčasti preda i s nádychom sentimentality až patetiky, spisovateľka konštruuje príbeh v románe *Muž z jamy a deti z lásky*, v ktorom sa neúplná rodina, teda otec a jeho tri deti, z hraničnej existenčnej situácie spôsobenej smrťou manželky, respektíve matky, dostáva tak, že spoločne vycestuje do Nórska pozrieť si polárnu žiaru. Na tejto svojráznej životnej púti sa rodinní príslušníci znovu zblížujú a harmonizujú narušené vzájomné vzťahy, najmä medzi otcom, ktorý po manželkinej smrti upadol do depresie, a jeho hyperaktívnym synom, ktorý po smrti matky od letargického otca prebral úlohu hlavy rodiny:

Máme veľké šťastie. Nad nami a všade naokolo sa rozlievajú svetlozelené a tmavozelené rolády. Vlnia sa. Stáčajú sa do vývrvky. Sú obrovské. Hlavy máme vyvrátené, okrem jednej. Periférnym zrakom cítim, že otec sa nedíva na polárnu žiaru. Dáva sa na mňa. (Rozenbergová, 2017: 215)

Na druhej strane, príliš deprimujúco, ba priam šokujúco sa končí román *Spoločný nočný mier*, v ktorom hlavná postava Vanesa trpí nezvyčajnou psychofyzickou anomáliou prejavujúcou sa ako stála potreba po dotykoch iných ľudí. Toto svoje ochorenie nerieši prostredníctvom svojich najbližších, teda otca a partnera Gabriela, ale pomocou domáceho miláčika, psa Tristana: „Sťahujem rukavice, hádzem ich na zem k vreckovkám. Obidve predlaktia priložím na jeho kožu. Teraz leží na svojej peknej, osrstenej strane a tá vyholená, zraniteľná časť trčí do sveta. Šuchám sa oňho. Objímam ho. Pes je trpezlivý“ (Rozenbergová, 2020: 262).

Extrémny príklad nesentimentálneho vzťahu k životným problémom Rozenbergová prezentuje v románe *Tri smrtky sa plavia*, v ktorom adoptovaná Rómka Karola rozpráva svoj životný príbeh poznačený najmä jej úsilím prispôsobiť

sa životu v novej rodine a v novom prostredí a to tak, že sústavne potláča svoj temperament a niektoré svoje vrodené inštinkty. Vcelku sa jej to darí až po moment, keď pes záutočí na jej dvojročnú dcéru a ona ho nemilosrdne, až brutálne zabije:

V momente keď lopta opustila maličkú dľaň, Lito zavrčal. Z ničoho nič na moju Niku. Ešte raz. Bola som tam skôr, ako prečítaš toto slovo, okraj snečníka ma buchol do tváre, odkopla som psa celou silou a ľavou rukou som chytila krátku hrubú dosku, ktorá ležala pod stolom s bielym obrusom. Ak si chorý, možno cítiš bolesť. Ak je bolesť silná, je to dobre. Najviac bolí hojivá fáza. Potom to ustúpi. Mala som takmer tridsaťtri rokov a moja bolesť bola na vrchole. Tá, ktorú celý čas obchádzam. Udrela som psa tou latou. Prudko a silno. (Rozenbergová, 2018: 158)

V zatiaľ poslednom publikovanom románe *Zjedol som Lautreca* Rozenbergová tiež siaha po prinajmenšom netradičnej téme adoptovania detí, no jej imanentný sentimentálny až patetický charakter tlmí nezvyčajne koncipovaným rámcovým príbehom, v ktorom hlavní aktéri, matka a syn, sprostredkujúvajú kriminálne kupčenie rómskych detí a pritom vyvíjajú aj vzájomný incestný vzťah. Tento v podstate desentimentalizujúci, pritom výrazne „tabuizovaný“ motív, však spisovateľka zmierňuje spôsobom „deus ex machina“, keď na konci románu čitateľovi „prezradí“, že aj v tomto ústrednom príbehu románu predsa len nejde o rodičovský či príbuzenský vzťah, ale o vzťah ženy a adoptovaného dieťaťa:

Celý život som mal jasný pocit, že milovať matku inak ako synovskou láskou sa nepatrí a prídu na to. Vedel som, že je to nevhodné pre mňa samého, pre ňu, pre náš vchod, pre celé naše mesto, pre ľudský rod, a pritom príroda nie je taká zlomyseľná, aby to nebola mala premyslené, aby ma vystavila láske, ktorá sa nesmie, lebo každá sa smie. Už to viem. (Rozenbergová, 2021: 110)

Okrem v podstate (neo)realistického literárneho zobrazenia problematických rodinných situácií je to, čím sa Rozenbergová svojou tvorbou najviac primkyna k hlavnému prúdu slovenskej prózy v 21. storočí, kriticko-angažovaný autorský postoj voči spoločenským a najmä aktuálnym sociálnym problémom v súčasnej (slovenskej) spoločnosti. Témy so sociálnou problematikou, v totalitnej spoločnosti ideologicky devastované a neskôr, najmä v postmoderne, okrem iného aj z tohto dôvodu spisovateľmi najčastejšie obchádzané, si táto spisovateľka vyberá a literárne spracúva cieľavedome a premyslene a zrejme sú integrálnou súčasťou jej angažovanej životnej filozofie. V Rozenbergovej prózach sa takéto

angažovaný autorský postoj najviac prejavuje využívaním motívov existencie v extrémne ťažkých podmienkach, najmä v literárnom zobrazovaní životných situácií ohrozených spoločenských menšín, akými sú Rómovia, homosexuáli, starí ľudia, hendikepovaní jednotlivci, bezdomovci...

Najnázornejšie, priam naturalisticky je tento problém spracovaný v románe *Tri smrtky sa plavia* v opisoch ťažkého detstva hlavnej románovej postavy Rómky Karoly, ktorej ako malej, kým ešte žila vo svojej pôvodnej rómskej rodine, myši vyhrýzli tvár:

Mám osem rokov, som z detí najstaršia, a dokonca už chodím do školy. Je január, idem za pánom farárom, či by mi nedal oblátku. Nedal mi ani jednu, až keď sa vyspovedám. Som hladná. Idem domov. Doma sú len Paťo, Dianka a Janka, rodičia nie. Janka je v perine, voláme ju bábika. Mama chodievala k susedke, keď vie, že už prídem zo školy, tak ide k nej. Dnes je zima. Minulý rok bola ešte väčšia zima, chvíľu som bývala u učiteľky, zobrala ma k sebe domov, lebo videla, že mám na lícach krv. To mi ojedli myši, aj som sa zobudila, aj som ich vyhánala, ale dvere máme len také na peticu, to otec necháva tak, že keď je otvorené, nikto nás nevykradne. (Rozenbergová, 2018: 9)

Podobné detailne podané obrazy ťažkých životných podmienok, najmä v rómskych rodinách, nachádzame aj v románe *Zjedol som Lautreca*, ktorého príbeh je budovaný na spoločensky veľmi citlivej téme ilegálneho kupčenia s deťmi:

Muž a žena, zabalený v mnohých špinavých kabátoch a opodiaľ asi dvojročný chlapec zakrútený tak, že mu bolo sotva vidieť nos, kýval sa v rytme ako metronóm. Vedľa tlejúceho ohniska bol akýsi rám z hrubých konárov, poobkladaný kameňmi a na podložke, ktorú som nevidel, ležalo dieťa. Zabalené, spiace. Malo červenú tvár, muž nás chcel pohostiť, ale len čo rukami, aké som nikdy nevidel, ohmatal nádobu s vodou, naplo ma. Vyzerali ako hnilé, aj keď viem, že boli len špinavé, poskrúcané, s hrčami od reumy a s preliačenými oranžovými škvrnami od cigariet (Rozenbergová, 2021: 93).

Do tohto kontextu patrí aj nezvyčajne či netradične koncipovaný digresívny mini-príbeh starej mamy Edity v románe *Muž z jamy* a deti z lásky, ktorá po tom, ako voči sebe pocítila nenávisť vnuka Petra, opúšťa syna a vnukov, kde dovtedy žila a odchádza bývať do ubytovne. Tento svoj osud Edita, ako naostatok aj väčšina Rozenbergovej postáv, však nevníma tragicky, ale skôr stoicky: „Ležím na posteli v tejto ubytovni a počúvam. Už som sama. Laňa je doma a predom mnou noc a potom nový deň medzi cudzími. Naschvál som nechala všetko tak, ako bolo. Nič z tých nasporených vecí som si nezobrala. Čoskoro sa scvrknem úplne“ (Rozenbergová, 2017: 181).

Ťažkosti hendikepovaných ľudí sú veľmi názorne zobrazené najmä v románe *Zjedol som Lautreca*. V jednej z vedľajších dejových línií v tejto próze hlavný románový protagonista Emil rozpráva príbeh svojho kamaráta Aurela, ktorému elektrina spálila celé telo, takže teraz vyzerá ako „cirkusové dieťa“ (Rozenbergová, 2021: 70). Emil sa empaticky usiluje pomôcť Aurelovi, pričom si však deziluzívne uvedomuje aj širší kontext daného problému: „Ale prečo mi cestu krížia kmene nielen chudobných, ale aj zjazvených?“ (Rozenbergová, 2021: 70).

Problémy a ťažkosti, s akými v súčasnej (slovenskej) spoločnosti zápasia homosexuáli, spisovateľka zachytila v niekoľkých svojich prózach. Už v poviedke *Volanie rodu* z debutovej knihy, okrem sociálnej problematiky, Rozenbergová veľmi nuansovane načrtla aj problém zápasu tínedžera Eugena so svojou „problematickou“ sexuálnou orientáciou: „Kľudne sa vystri, môj, povie Silk a keď mu podá deku, na niekoľko sekúnd, dve tri, možno štyri, dotkne sa mu dlane a Eugenovi silno zabúši srdce, od strachu, niečo, čo nepozná, mu preblesne hlavou, ale už leží a Silk je pri dverách a ide preč“ (Rozenbergová, 2011: 129). Omnoho komplexnejšie je táto téma spracovaná v románe *Moje more*, najmä tým, že je podaná z perspektívy jedného z hlavných protagonistov, homosexuála Nikiho:

Zájdem na kávu s niektorým zo starých známych, poväčšine sú to spolužiaci z gymnázia. Vidím, že hoci sú vtieravo otvorení a strašidelné slobodní, nedokážu sa ma rovno opýtať, čo ich zaujíma najviac – či som homosexuál, ak áno, či mám priateľa, ak nie, či mám priateľku. Ale oni vedia, že som. Nemajú dôkaz v podobe muža po mojom boku, ale vedia to. Práve preto nechápem, prečo prehltajú slová. (Rozenbergová, 2012: 109)

Súbežne so sociálnou a spoločenskou tematikou spisovateľka sústavne aktualizuje aj tú ekologickú, teda problém súčasného znečisťovania a ohrozovania prírody, ale najmä (ne)zodpovedný vzťah ľudí voči zvieratám, čo sa stáva jeden z leitmotívov Rozenbergovej prozaickej tvorby a vyskytuje sa už v jej prvých prozaických textoch. Napríklad v poviedke *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov*, podľa ktorej je pomenovaná jej prvá publikovaná prozaická kniha, spisovateľka veľmi názorne, na momenty groteskne, túto environmentálnu problematiku spracovala z perspektívy zvierat, konkrétne domácich miláčikov škrečkov a ich vnímania ľudského správania sa: „Ani slova o kŕmení, dúfam, že nám dajú aj vodu, takto bez vody podochlo už veľa škrečkov. Oni si myslia, že zdochli na starobu, a koľkí zdochli od smädu!“ (Rozenbergová, 2011: 132). V poviedke *Sloboda bažantom* v rovnomennej zbierke hlavná postava policajt Mat sa svojich detských frustrácií z otcovho preparovania vtákov zbavuje tak, že vyslobodí bažanty zo zoologickej záhrady. Oveľa drastickjšie sa tento vzťah

k zvieratám prejavuje v poviedke *Altaluna* zo zbierky *Slobodu bažantom*, kde sa hlavná protagonistka veľmi kruto pomstí susedovi, ktorý trýzni jej psa.

Jeden z Rozenbergovej spôsobov ozvlášťňovania všedných námetov je zapájanie fantastických motívov do realistickej narácie. V niektorých poviedkach z prvej zbierky to spisovateľka robila prostredníctvom vedecko-fantastických motívov, napríklad v dystopickej poviedke *Manetove deti* o vzbure žien, ktorým je zakázané pracovať, alebo i v poviedke *Ich zázračné oppidum*, v ktorej prozaicky spracovala motív materializovania fiktívnych svetov filmov a počítačových hier. Neskôr Rozenbergová už nesiahla po SF témach, avšak často využíva postupy a motívy príznačné pre magický realizmus. Tak napríklad v poviedke *Istota* zo zbierky *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov* hlavná postava sníva sny, ktoré hovoria o udalostiach, najmä tragických, ktoré sa neskôr aj odohrajú. V poviedke *Slobodu bažantom* magickorealistickej je motív bilokácie, čiže prítomnosť človeka v tom istom čase na dvoch rozličných miestach. Magickorealistickej inšpirácia sa však najvýraznejšie prejavuje v románe *Tri smrtky sa plavia*, v ktorom Rozenbergová do príbehu zapája motív „astrálneho“ cestovania jednej z postáv, chlapca Cabrera: „V zošite bolo jasne napísané, že ak si tie miesta, kam sa chcem dostať, predstavujem úplne plasticky, skôr či neskôr dôjde k synchronizácii – k vzájomnému zosúladieniu medzi mnou a tým miestom“ (Rozenbergová, 2018: 90).

Na ozvlášťňovanie všedného príbehu Rozenbergová využíva aj motívy rozličných anomálií postáv, telesných, ale i povahových. Nevyužíva ich však vždy funkčne, takže neraz pôsobia i samoučelne. Taký je napríklad bizarne pôsobiaci motív v románe *Muž z jamy a deti z lásky*, kde jedna z hlavných postáv, otec rodiny, ktorý všetok voľný čas trávi hraním počítačových hier, má na jednej ruke len prostredník, lebo mu ostatné prsty ešte ako malému odhryzol pes. Na druhej strane v poviedke *Šiesty prst* zo zbierky *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov* vrodenu deformáciu hlavnej postavy – „úsmev od ucha k uchu“ (Rozenbergová, 2011: 8) – spisovateľka funkčne využila v budovaní charakteru hlavného protagonistu, tiež i ústredného konfliktu a nakoniec i samotnej „pointy“ príbehu. Nezvyčajným psychofyziologickým ochorením, potrebou po neustálych dotykoch, trpí aj hlavná postava Vanesa v románe *Spoločný nočný mier*. V románe *Zjedol som Lauterca* jedna z vedľajších postáv, Aurel, má elektrinou spálenú pokožku na celom tele, zatiaľ čo v románe *Tri smrtky sa plavia* hlavná postava, adoptovaná Rómka Karola, má jazvu na líci, lebo ju ako malú pohryzli myši. Okrem fyzického vzhľadu aj správanie sa niektorých postáv je príliš nezvyčajné, často až šokujúce. Tak napríklad v poviedke *Slobodu bažantom* pokojná, priam idylická rodinná atmosféra zrazu ústi do hororovej: „(Matova mama raz vytiahla fľašu z upečeného bažanta a postavila ju na okraj kredenca. Otec obedoval a ona sa otáčala a dávala mu kusy mäsa na tanier, až odrazu nemala v ruke krídlo ani stehno s rúčkou, držala ešte teplú fľašu a udrela ho ňou takmer z celej sily.)“ (Rozenbergová, 2015: 195).

Bizarné správanie je výrazné napríklad pri postave homosexuála Nikiho z románu *Moje more*, ktorý všade so sebou nosí bábiku Barbie v trúbke, podobne aj pri postave chlapca Cabrera z románu *Muž z jamy a deti z lásky*, ktorý musí mať oblečené stále to isté tričko.

Vo väčšine svojich próz Rozenbergová využíva a často strieda priameho alebo personálneho rozprávača, zriedkavejšie autorského. Rozprávanie je dynamické, čo znamená, že spisovateľka uprednostňuje dianie a dialógy pred statickými opismi a úvahami. Rozenbergovej rozprávanie príbehu je spravidla nelineárne, čo je spôsobené predovšetkým tým, že spisovateľka vo väčšine svojich próz kombinuje časové roviny a rozličné typy rozprávačov či fokalizátorov deja. Tieto naratívne postupy využívala spisovateľka už aj vo svojich prvých publikovaných poviedkach, no naplno prichádzajú k slovu v jej románoch, po prvýkrát v románe *Moje more*, kde spisovateľka strieda autorského, priameho a personálneho rozprávača, pričom sa perspektívy niekoľkých postáv (Niki, Karol, Ester, Kalista) striedajú, no v konečnom dôsledku sceľujú postavou veštkyne Kalisty.

Podobnú naratívnu stratégiu multiperspektivizmu, čiže kombinovania niekoľkých rozprávačov, respektíve typov rozprávačov, spisovateľka využíva aj v ďalších dvoch knihách, v románe *Muž z jamy a deti z lásky* a *Spoločný nočný mier*. V románe *Muž z jamy a deti z lásky*, spisovateľka strieda troch priamych rozprávačov, postavy súrodencov Petra, Valérie a ich starej mamy Edity, avšak hlavným fokalizátorom diania v próze je predsa postava Petra, ktorého perspektíva dominuje. V tomto románe sú však aj časti vyrozprávané autorským rozprávačom, ktoré sa v takomto kontexte vnímajú ako zbytočné, teda v podstate nefunkčné. Také je napríklad autorské rozprávanie na strane 150, v ktorom sa hovorí o postave Cabrera, no v podstate je bezdôvodne vsunuté do časti textu s Petrom ako personálnym rozprávačom.

V románe *Spoločný nočný mier*, v jeho prvej časti, spisovateľka využíva autorského rozprávača, ktorý rozpráva príbehy niekoľkých, neskôr vysvitne, predsa len vedľajších postáv, návštevníkov krčmy *U Thora*. V druhej, významovo dôležitejšej časti románu, Rozenbergová strieda priameho rozprávača, teda rozprávanie v prvej osobe jednotného čísla románovej postavy Vanesy a personálneho rozprávača, rozprávanie v tretej osobe jednotného čísla, ale podávajúce nazeranie na skutočnosť postavy policajta, neskôr i Vanesinho milenca Gabriela.

V románoch *Tri smrtky sa plavia* a *Zjedol som Lautreca* spisovateľka uplatňuje prakticky len priameho rozprávača, no na druhej strane dej dynamizuje striedaním či krížením časových rovín. Tak napríklad v románe *Tri smrtky sa plavia* je rozprávanie retrospektívne, čiže hlavná postava, tridsaťročná adoptovaná Rómka Karola, rozpráva príbehy zo svojho detstva a mladosti, pričom v kombinovaní a striedaní časových rovín, v súlade s nelineárnym charakterom spomienok,

využíva hlavne princíp asociácie „voľne“ sa pohybujúc dopredu a dozadu časovou osou vlastného životného príbehu. Podobne aj v románe *Zjedol som Lautreca* priamy rozprávač, ktorý je zároveň i hlavná postava, rozpráva svoj životný osud adoptovaného dieťaťa, odpozorovaný najmä cez oidipovský vzťah k matke, neskôr vysvitne, že predsa len nevlastnej.

S priamym, respektíve personálnym rozprávaním, aké dominuje v Rozenbergovej prózach, súvisí však problém zjavnej unisonosti mnohých postáv, teda ich nedostatočnej povahovej diferenciácie. Čitateľ často dostáva dojem, že väčšina Rozenbergovej postáv, či už ženských alebo mužských, boli odvodené z jednej, zrejme autobiograficky koncipovanej „invariantnej“ či „modelovej“ postavy. To, čím sa však písanie Vandy Rozenbergovej predsa odlišuje od dominantnej tendencie v slovenskej literatúre, ktorú literárna kritika označila ako svojrázny „návrat subjektu“, je aspoň navonok neautobiografické písanie, lebo táto spisovateľka v najväčšej časti svojich próz „nebeletrizuje denník“, ale vymýšľa zaujímavé, najčastejšie prekvapivo pointované príbehy. Samozrejme, aj takúto fiktívnosť najčastejšie vnímame ako autofiktívnosť, teda fiktívnosť s autobiografickým základom, lebo okrem hlavných postáv aj mnohé vedľajšie postavy sú zobrazené príliš unisono, teda vidno tam predovšetkým spisovateľkinu autoštylizáciu. Prejavuje sa to najmä cez intertextualitu, teda cez frekventované odkazy na hudbu, filmy, výtvarné umenie a literatúru. Keďže sa väčšina z týchto „intertextov“ v Rozenbergovej prózach opakuje, zrejme je, že je to vlastne spisovateľkina lektúra, čo potom možno vnímať aj ako naratívnu chybu, čiže nedostatočnú diferenciáciu postáv. Pritom sa neraz pri čítaní dostaví dojem, že mená spisovateľov, hudobníkov, režisérov, filozofov a maliarov, roztrúsené po prózach, často bez nejakého výraznejšieho účelu, naznačujú len akúsi „intelektuálnu“ lektúru či záujem samotnej spisovateľky. Trochu inú funkciu majú často sa vyskytujúce mená značiek jednotlivých výrobkov, ktoré by mali ilustrovať dobu alebo niekedy i charakter postáv, ale neraz ich vnímame len ako predvádzanie sa, ba priam až snobizmus samotnej spisovateľky. Dobrým príkladom takejto naratívnej „chyby“ môže byť napríklad postava Karoly z románu *Tri smrtky sa plavia*, ktorej predvádzané „vedomosti“ miestami výrazne prevyšujú jej povahokresbou vybudovanú intelektuálnu kompetenciu:

S Jelenou sa zhovárali o praveku, biblii, iluminátoch, Husákovi aj o Houllebeckovi, o Chalupkovi, Štúrovi, Corbussierovi, Hockneym aj Malevichovi. Ešte o Oshovi. O Vladivostoku. O Sartrovi, Camusovi, Leninovi aj Trockom. Celé roky sa tvárila, že má ohromný prehľad, že vie nenútené debatovať v každej spoločnosti, ale jej vedomosti boli povrchné a v konečnom dôsledku nemala naozajstný vzhľad vôbec do ničoho. Ja sa aspoň netvárim. (Rozenbergová, 2018: 72)

Multiperspektívnym a nelineárnym rozprávaním príbehu Rozenbergovej próza zrejme získava na komplexnosti a viacrozmernosti v zobrazovaní skutočnosti, no takéto postupy zároveň spomaľujú prozaické dianie, prerušujú tenzívno-detenzívny oblúk a narúšajú i celkový rytmus rozprávania. Častými odbočeniami z hlavnej dejovej línie, rozličnými digresiami a najmä nefunkčným zapájaním veľkého počtu vedľajších postáv spisovateľka najčastejšie „rozvodňuje“ ústredný príbeh a tým istým aj utlmuje nielen napätie, ale i celkový význam. Mnohé postavy a ich príbehy, ktoré sa spisovateľka usiluje napojiť na hlavnú dejovú líniu, sa pri čítaní pociťujú ako spomaľujúce naratívne prvky, teda ako niečo navyše, bez čoho by próza mohla rovnako alebo i lepšie fungovať. Extrémnym príkladom toho môže byť poviedka pre deti, ktorá je podľa mňa bezdôvodne, teda celkom nefunkčne vsunutá do románu *Tri smrťky sa plavia*. Príliš nesúrodo, vo vzťahu k ústrednému príbehu i disperzne, vyznieva tiež príbeh starej mamy Edity v románe *Muž z jamy* a deti z lásky. Podobne dezintegrujúco možno vnímať aj prvú časť románu *Spoločný nočný mier*, kde sú načrtnuté životné mini-príbehy niekoľkých krčmových štangastov, ktoré sa však v druhej časti románu postupne vytrácajú z ústrednej dejovej línie. Z kompozičného aspektu sú Rozenbergovej poviedky ucelenejšie ako jej romány, napätie v nich spravidla netratí na intenzite, spisovateľka tam nemá toľko priestoru na nefunkčný naratívny balast, takže viac-menej úspešne dodržiava určitý tenzívno-detenzívny oblúk. Z toho dôvodu sa domnievam, že práve žáner poviedky či krátkej prózy má aj najväčšiu perspektívu v budúcej prozaickej tvorbe Vandy Rozenbergovej.

Literatúra

- Barborík, V. (2017). *Rodinný román*. Platforma pre výskum literatúry. <https://www.plav.sk/node/95>
- Barborík, V. (2018). *Slovenská prozaická súčasnosť: 8 kníh*. Platforma pre výskum literatúry. <https://www.plav.sk/node/123>
- Passia, R., Taranenková, I. (2014). *Hľadanie súčasnosti*. Literárne informačné centrum.
- Prušková, Z. (2021). *Komplexná charakteristika*. Slovenské informačné centrum. <https://www.litcentrum.sk/autor/vanda-rozenbergova/komplexna-charakteristika-tvorby>

Pramene

- Rozenbergová, V. (2011). *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov*. Inaque.
- Rozenbergová, V. (2012). *Moje more*. Premedia.sk.

Rozenbergová, V. (2015). *Slobodu bažantom*. Slovart.

Rozenbergová, V. (2017). *Muž z jamy a deti z lásky*. Slovart.

Rozenbergová, V. (2018). *Tri smrtky sa plavia*. Slovart.

Rozenbergová, V. (2020). *Spoločný nočný mier*. Slovart.

Rozenbergová, V. (2021). *Zjedol som Lautreca*. Slovart.

Адам Светлик

ПРОЗНО СТВАРАЛАШТВО ЗА ОДРАСЛЕ ВАНДЕ РОЗЕНБЕРГОВЕ

Резиме

Своја прозна дела, приповетке и романе, Ванда Розенбергова, словачка списатељица средње генерације, гради на породичним причама које се одигравају претежно у словачкој малограђанској средини у периоду након Плишане револуције. Највећи значењски нагласак у својим прозним делима ставља на односе између браће и сестара, најчешће у проблематичним или дисфункционалним породицама, али и на критички став према социјалним проблемима у савременом словачком друштву (еколошки проблеми, положај мањина, друштвених и социјалних аутсајдера...). Приповедање је у већини атрактивних и занимљивих прича мултиперспективно и самим тим значењски отворено. Приказ стварности у прозном стваралаштву Розенбергове је (нео)реалистички и у складу са тенденцијом „повратка” стварности у савременој словачкој прози. Али у неким прозама реалистички представљену стварност списатељица ипак очуђује и научно-фантастичним елементима или елементима магијског реализма.

Кључне речи: Ванда Розенбергова, прозна дела, словачка књижевност, малограђанска средина, прозна дела са породичном тематиком

Adam Svetlík

VANDA ROZENBERGOVÁ'S PROSE WORK FOR ADULTS

Summary

Slovak writer of the middle generation Vanda Rozenbergová builds her prose, short stories, and novels on family stories that took place in a small-town Slovakian environment in the post-November period. The emphasis in her stories is most often on the relationships between siblings in problematic and dysfunctional families. At the same time, however, the writer maintains a critical attitude towards social problems in contemporary society, such as environmental issues and the position of minorities or people from the social margins. The narration in her stories often has multiple perspectives and is therefore open to different interpretations. The depiction of reality in Rozenberg's prose work is neo-realistic and in line with the tendency of "return" to realism in contemporary Slovak literature. On the other hand, the writer sometimes complements her realistically depicted world with elements from science fiction or magical realism.

Keywords: Vanda Rozenbergová, prose, Slovak literature, small-town environment, family prose

Peter Tollarovič¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-2214-1993>

90 ROKOV SLOVENSKEJ KATOLÍCKEJ MODERNY – GENÉZA POJMU A SÚČASNÝ VÝSKUM²

Slovenskú literatúru medzivojnového obdobia – resp. Československej republiky charakterizuje viacprúdovosť, ktorú možno osobitne sledovať prostredníctvom výskumu poézie. Trvalou súčasťou tohto obdobia je katolícka moderna. Uplynulo 90 rokov od prvých básnických zbierok Pavla Gašparoviča Hlbinu – Začarovaný kruh (1932), Cesta do raja (1933), ku ktorému sa v tomto roku začali pridávať ďalší autori. Pojem slovenská katolícka moderna a básnici tohto zoskupenia sa čoskoro etablovali a stali sa do roku 1948 živou súčasťou modernej slovenskej poézie. V príspevku sa budeme venovať genéze pojmu slovenská katolícka moderna, ktorý bol často označovaný ako pojem „z druhej strany“ – od evanjelikov – konkrétne z pera literárneho kritika Ruda Brtáňa. Korešpondencia viacerých katolíckych protagonistov však túto tézu nepotvrzuje. Budeme tiež analyzovať význam *Antológie mladej slovenskej poézie* (1933), zostavenej Rudolfom Dilongom, pre ďalšie smerovanie slovenskej katolíckej moderny, uvažovať o vzťahu pojmu katolícka moderna a poetizmus, nadrealizmus – avantgardy, a sledovať, ako prebiehal literárnohistorický výskum po roku 1989, keďže ten v časoch socializmu nebol možný (nerátajúc publikácie vydané v exile). V ostatnom decéniu vyšlo viacero monografií, ktoré profilovo mapujú tvorbu autorov, ktorých radíme ku katolíckej moderne (Ján Motulko, Janko Silan, Paľo Oliva, Karol Strmeň, Pavol Gašparovič Hlbina). Pozrieme sa tiež na čitateľskú dostupnosť jednotlivých diel v edíciách týchto básnikov a poetiek.

Kľúčové slová: slovenská katolícka moderna, slovenská poézia, Rudolf Dilong, Janko Silan, Pavol Gašparovič Hlbina, avantgarda

¹ peter.tollarovic@uniba.sk

² Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0644/22 *Štruktúrne analýzy poézie*.
Zodpovedná riešiteľka: doc. PhDr. Andrea Bokníková, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2025.

V slovenskej literárnej histórii sa všeobecne uvádza ako počiatok slovenskej katolíckej moderny básnická zbierka Pavla Gašparoviča Hlbinu *Začarovaný kruh* (1932). Nestala sa však ojedinelým zjavom. Čoskoro vyšla Antológia mladej slovenskej poézie v Spolku sv. Vojtecha, ktorá naznačila určitú snahu o spoločné vystúpenie mladých katolíckych básnikov. Zostavovateľom bol Rudolf Dilong, ktorý sa stal súčasťou katolíckej moderny zbierkou *Hviezdy a smútok* z roku 1934, hoci dovtedy publikoval už 3 zbierky, ktoré však s katolíckou modernou nemajú nič spoločné. Možno ich označiť ako ruralisticky ladené. Ani v tomto kontexte nebol Dilong sám.

Ako sme uviedli, datovanie počiatku slovenskej katolíckej moderny nie je sporné. Ako problematické sa javí objasnenie samotného označenia slovenská katolícka moderna. V Československom kontexte ide o jasné vyhranenie sa voči českej katolíckej moderne. „Pripájam sa, chcem sa pripájať k Tebe, ku katolíckej moderne. Aby nás bolo viac a aby sme boli výbojnejší,“ napísal v liste Pavlovi Gašparovičovi Hlbinovi literárny kritik, vtedy ešte študent Jozef Kútnik-Šmálov. Ďalej v liste uvádza: „I Vás by to tešilo. Aspoň by ste neostali sám. Lebo I. Javor a R. Dilong (hoci tamten kňaz a tento rehoľník) neznamenajú v postupe katolíckej moderny plus ale mínus. Nevedeli (či nechceli?) naším duchom presiaknuť“ (rukopis listu P. G. Hlbinovi s dátumom 8. 2. 1933; SNK, Lit. archív, osobný fond P. G. Hlbina). Kútnik teda už na začiatku roka 1933 jasne rozlišuje medzi básnikmi – kňazmi (Javor, Dilong) a Hlbinom, ktorého vníma ako autora modernej spirituálnej poézie.

Taktiež nemožno hovoriť o negatívnom prijatí označenia katolícka moderna samotnými básnikmi a katolíckmi. Hlbina a Kútnik-Šmálov ako predstavitelia konzervatívnej línie bojovníkov proti avantgarde už v čase vydania *Začarovaného kruhu* sami používajú pojem katolícka moderna, bez ohľadu na to, či toto označenie pochádza z evanjelickej strany, ako to neskôr uvádza literárna história, najmä Július Pašteka. Ten z hľadiska genézy pojmu konštatuje: „Naproti tomu sami príslušníci tohto básnického okruhu nepoužívali toto označenie, počnúc Dilongovou Antológiou mladej slovenskej poézie“ (Pašteka, 2002: 37). Hlbina s Kútnikom už začiatkom roka 1933 v korešpondencii zhodne používajú pojem katolícka moderna (napr. v citovanej pasáži listu Kútnika z 8. februára 1933), teda ešte pred vydaním spomínanej Antológie. Pašteka tak vlastne nepravdivo tvrdí, že jej predstavitelia si toto označenie neudelili sami: „Ak sa zavše uvádzalo, že príslušníci katolíckej moderny sami si dali toto označenie, nezodpovedá to pravde. Nedali si ho, pretože nemohli a nesmeli. Viazala ich cirkevná ortodoxia, záväzná disciplína, ktorá im v tom bránila (Pašteka, 2002: 38). Dilong pri obrane svojej *Antológie mladej slovenskej poézie* (1933) naozaj nepoužíva pojem katolícka moderna, ako zdôrazňuje Pašteka, no treba uviesť, že aj Dilong (okrem Hlbinu a Kútnika) pojem katolícka moderna používa napríklad už vo svojej recenzii Hlbinovho

Začarovaného kruhu na stránkach katolíckej svätovoješskej Kultúry: „Hlbina prichádza ako vyznávač súčasnej katolíckej moderny“ (Rudolf Dilong, Kultúra 1932, roč. 4, č. 11: 845). Ako je zrejmé, korešpondencia predstaviteľov slovenskej katolíckej moderny odhaľuje dosiaľ skryté (nielen) literárne súvislosti. V tomto kontexte je veľmi užitočná antológia korešpondencie slovenských nadrealistov, ktorá vyšla v roku 2022 pod názvom *Slovenský nadrealizmus v korešpondencii* a jej zostavovateľmi sú Dušan Teplan a Marián Kamenčík. Rovnako prínosná by bola antológia korešpondencie slovenskej katolíckej moderny.

Po roku 1948 sa o katolíckej moderne písalo iba v negatívnych súvislostiach. Literárni vedci používali pojem tzv. katolícka moderna, čo malo degradovať jej postavenie. Paradoxne však aj niektorí exiloví básnici používajú pojem tzv. katolícka moderna. Tento úzus prebral aj Martin Marcinčin vo svojej monografii o Karolovi Strmeňovi, o čom sa ešte zmienime.

Rozsiahle akademické *Dejiny slovenskej literatúry 5* slovenskú katolícku modernu veľmi stručne, no pomerne nezaujato reflektujú, a to kapitolkou s názvom *Básnici spirituálno-reflexívnej poézie*. Autorom state je Zdenko Kasáč. Medzi známe pramene o dejinách slovenskej literatúry zaraďujeme *Dejiny slovenskej literatúry* Stanislava Šmatláka. Vo svojom novom porevolučnom vydaní *Dejín slovenskej literatúry 2* (2007), v kapitole *Podoby katolíckeho spiritualizmu v modernej poézii*, prichádza k sebareflexii, keď konštatoval, že jeho odmietavé tvrdenie ohľadom katolíckej moderny v prvom vydaní *Dejín slovenskej literatúry* z roku 1988 bolo celkom pomýlené.

Milan Hamada pripravil v 60. rokoch na vydanie výber zo všetkých jedenástich Hlbinových zbierok, ktorý vyšiel pri príležitosti básnikovej šesťdesiatky, teda v roku 1968, pod názvom *Víno svetla*. V tomto uvoľnenom období vyšli i nové zbierky Svetoslava Veigla *Mesto na návrší* a Janka Silana *Oslnenie*. Dvadsať rokov predtým, a rovnako dvadsať rokov potom, nevyšlo autorom katolíckej moderny nič. Na rozdiel od dvoch menovaných, ktorým, ako i mnohým ďalším predstaviteľom, vyšli v ostatných slobodných desaťročiach súborné vydania básnických zbierok, Hlbinovi nevyšla žiadna antológia jeho diela. *Víno svetla* je doposiaľ posledným výberom z jeho tvorby. Výber obsahuje 13 básní z *Harmoniky* a rovnako sú zastúpené všetky básnické zbierky autora. Zostavovateľ chcel čitateľom predložiť výber, v ktorom predstaví Hlbina ako básnika ovplyvneného predovšetkým českým poetizmom. Prínosom je tiež uvažovanie Viliama Turčányho, ktorý vo svojej monografii *Rým v slovenskej poézii* (1975) neopomenul slovenskú katolícku modernu. Na margo Hlbinovej poézie hovorí Turčány o orgiách s rýmom. Venuje sa ešte veršom Paľa Ušáka-Olivu. O Dilongovi ako exulantovi sa vyjadriť nemohol, táto stať neprešla cenzúrou.

Medzi prvých literárnych vedcov, ktorí sa po roku 1989 systematicky začali venovať problematike katolíckej moderny, patrí Jozef Melicher. Venoval sa viacerým

autorom slovenskej katolíckej moderny, najmä Jankovi Silanovi, Jánovi Harantovi a Karolovi Strmeňovi. Dodajme, že Melicherov prínos v popularizácii katolíckej moderny v prvej polovici 90. rokov je nesporný. Pre objektivnosť však treba dodať, že počiatkom 90. rokov vzniklo viacero prác, ktoré v odhaľovaní „bielych miest v slovenskej literatúre“ slovenskú katolícku modernu často nekriticky priam adorovali, čím paradoxne vyvolali určitý odpor voči nej. Reprezentatívnosť antológie Daniela Heviera *Spomienka na anjela* (1994) alebo Hamadovho výberu *Poézia slovenskej katolíckej moderny* (2008) je diskutabilná.

Dozaista najznámejšou prácou o katolíckej moderne je encyklopedicky ladená monografia Júliusa Pašteku *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny* (2002). Možno konštatovať, že je všeobecne rešpektovanou a dosiaľ neprekonanou monografiou, ktorá stabilne načrtla kontúry toho, čo dnes chápeme pod pojmom katolícka moderna, vrátane osobností, ktoré v tejto súvislosti registrujeme. Jeho periodizácia začína Hlbinovým *Začarovaným kruhom* a končí až kapitolou *Otvorená perspektíva*, kde čítame mená dodnes žijúcich básnikov, napr. Michala Chudu alebo Teofila Klasa. 16 mien na obálke – Dilong, Haranta, Hlbina, Mihálik, Milov, Motulko, Oliva, Sandtner, Silan, Slavkovian, Strauss, Strmeň, Turčány, Veigl, Zvonický – predznamenáva autorovo chápanie katolíckej moderny. Z toho je 11 kňazov a 5 laikov. Na rozdiel od starších koncepcií Pašteka teda vyčleňuje aj tzv. laickú líniu. Toto označenie patrí katolíkom – laikom, teda nie presbyterom, nie kňazom, nie rehoľníkom. Rovnako hovorí o poetkách, ktoré možno uvádzať v súvislosti s týmto pojmom. Hoci kniha vyšla už pred viac ako 20 rokmi, je ešte dostupná. Dodnes z nej čerpá literárna veda, o čom svedčia najnovšie práce o Olivovi, Silanovi či Strmeňovi.

V tomto prehľadovom príspevku chcem priblížiť najmä menej známe práce o katolíckej moderne, ktoré nemusia byť známe všetkým slovakistom, ktorí majú záujem o štúdium katolíckej moderny. V tejto súvislosti je pozoruhodná práca Jána Gallika *Slovenská katolícka moderna v stredoeurópskom priestore* (2015), ktorá ponúka nové uvažovanie o ukotvení moderny v širších geografických súvislostiach. Nachádzame tu dve komparačne ladené štúdie o tvorbe Jakuba Demla a Janka Silana a taktiež Jana Zahradníčka a Jána Harantu. Sleduje tiež preklady slovenskej katolíckej moderny do českého jazyka. Na rovnakom pracovisku, teda na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, vznikol aj konferenčný zborník *Piráti krásy* (2014), keď mali sté výročie narodenia básnici Oliva, Šprinc i Silan. V zborníku publikovali monografisti týchto básnikov – Jozef Brunclík, Ján Gallik či Edita Príhodová. V tom istom roku vyšiel na rovnakej pôde monotematický zborník venovaný Pavlovi Straussovi pod názvom *Pavol Strauss a katolícka moderna*.

Všeobecnejšie ladená konferencia o katolíckej moderne sa uskutočnila na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku, čoho výsledkom je zborník

Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny (2011). Ako konštatoval Peter Mráz v časopise *Knižná revue*:

Štúdie tejto knihy reflektujú poéziu básnikov katolíckej moderny v spätosti s dobovými modernými a avantgardnými smermi. Katolícku modernu nazerajú ako kultúrny fenomén na rozhraní literárnej histórie, kulturológie, dejín estetických a politických ideí, resp. dejín cirkvi. Dokazujú, že básne katolíckej moderny sa formovali v nadnárodnom literárno-kultúrnom kontexte, že jej poetika nie je bez súvislosti s literatúrou francúzskej, českej, poľskej, resp. sprostredkovane aj anglickej. (Mráz, 2012)

Považujeme za potrebné uviesť aj publikácie, ktoré katolícku modernu reflektujú nekriticky alebo laxne. Medzi ne patrí kniha *Slovenská katolícka moderna v premenách času*, v ktorej Ján Frátrik síce autenticky, no pomerne skresľujúco interpretuje históriu katolíckej moderny. Rovnako knižná práca Antona Laučeka *Katolícka moderna* (2003) nie je pre výskum prínosom.

V nasledujúcej časti príspevku priblížime edičné a literárnovedné spracovanie jednotlivých autorov v abecednom poradí. Kvantitatívne najproduktívnejším autorom je jednoznačne Rudolf Dilong, ktorý vydal pred odchodom do exilu 19 básnických zbierok a potom v exile 70 ďalších zbierok. Jedným z prvých pokusov o komplexnejšie zmapovanie jeho života a tvorby predstavuje konferenčný zborník z dvoch konferencií, ktoré sa v roku 2005 konali v Ružomberku a Bratislave pri príležitosti Dilongovej storočnice. V ňom publikovali Dilongovi pamätníci (Aloš Stankovský, Svetoslav Veigl, Valéria Krivdová) či mladí začínajúci literárni vedci (Marián Kamenčík, Jana Juhásová alebo Monika Kekeliaková). Z krátkej štvorstranovej štúdie Mariána Kamenčíka Dilong v Hlohovci sa po rokoch vykľula obsiahla monografia *Z Hlohovca do Honolulu a späť* z roku 2019, ktorá má vyše 400 strán, hoci mapuje iba krátke obdobie Dilongovho pôsobenia v Hlohovci. Asi toto je cesta výskumu Dilongovho života a diela. Detailný heuristický výskum podľa jeho životných zastávok. Okrem týchto dvoch spomenutých kníh treba uviesť aj zborník *Rudolf Dilong a stredoeurópska katolícka moderna* z konferencie konanej v Nitre v roku 2017. V nej publikovalo viacero českých slovakistov (Martin Kučera, Petr Kučera alebo Vendula Kučerová). Horšie je to s dostupnosťou Dilongovho diela. Hoci Július Pašteka vydal vo vydavateľstve Petrus 3 zväzky Dilongovho diela, ide o výbery, ktoré nepredstavujú Dilongovo dielo komplexne – najmä čo sa týka jeho exilovej tvorby. Okrem toho vyšla iba reedícia zbierky *Honolulu, pieseň labute*, a to ešte v roku 1998. Zbierka však nie je v kontexte Dilongovej tvorby obzvlášť reprezentatívna.

V súvislosti s Jánom Harantom možno hovoriť o patričnom spracovaní jeho diela. V roku 2006 vyšlo obsiahle súborné dielo nazvané *Spolu v zemi požehnaney*.

Autorom sprievodnej štúdie je Július Pašteka. Toto súborné dielo obsahuje nielen vydané zbierky do roku 1948, no taktiež dovtedy verejnosti neznáme rukopisné zbierky, ktoré tvoria takmer 2/3 súborného diela. Monografiu venovanú jeho životu a dielu napísal Ján Gallik a nazval ju *Ján Haranta v literárnokritickom kontexte* (2011). V nej chronologicky podľa jednotlivých zbierok predstavuje autorovu tvorbu a život.

Hoci Július Pašteka vždy uvádzal Pavla Gašparoviča Hlbinu ako priekopníka katolíckej moderny, nikdy mu neodpustil jeho zradu – príklon k socialistickému realizmu. Preto v čase keď kompletizoval Silanovo, Šprincovo, Olivovo či Harantovo dielo, Hlbinu systematicky obchádzal, nevenujúc mu edičnú či literárnovednú pozornosť, ktorá by presahovala intencie jeho komplexnej monografie *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Doteraz jediným výberom z jeho diela je *Víno svetla* v edícii Milana Hamadu, o ktorom sme sa už zmienili. Rovnako chýbala monografia tematizujúca jeho básnické dielo. Vyšla až v roku 2023 pod názvom Pavol Gašparovič Hlbina a slovenská katolícka moderna. Podobná situácia nastala aj v prípade Vojtecha Miháliku, ktorého však Pašteka na rozdiel od Hlbinu rehabilitoval. Avšak výber z jeho raných básní, najmä claudelovských litánií, vyšiel až v roku 2015 pod názvom *Litánie loretánske a iné básne*. Hlbinovi i Mihálikovi venovala pozornosť Jana Juhášová v titulnej štúdii *Od symbolu k latencii* svojej monografie. Autorka tu sleduje genézu modernej slovenskej duchovnej poézie. Jej korene nachádza v 30. rokoch 20. stor. v tvorbe básnikov slovenskej katolíckej moderny. Juhášová hovorí o očisťovaní básne v poetickej technike Pavla Gašparoviča Hlbinu (2016).

Svojho monografistu a editora našiel v osobe Jozefa Brunclíka aj Ján Motulko ako jeden z posledných žijúcich laických predstaviteľov katolíckej moderny. Tu možno sledovať určitý paradox, ktorý však v kontexte slovenskej literatúry nie je až tak výnimočný. Skôr ako bolo dostupné Motulkovo súborné dielo *Za nekonečnom svitá I: V mimózach vietor* (2020) a *Za nekonečnom svitá II: Puknutý hlas* (2021) vyšla o básnikovi monografia *Introvertnosťou ku katarzii* (2014). V nej Brunclík prehľadovo reflektuje básnikovu tvorbu od juvenílií až po 21. storočie. Pomerne rozsiahlo (takmer 20 strán) analyzuje Motulkovu spojitosť s katolíckou modernou v kapitole Motulkova spojitosť s katolíckou modernou v literárno-kritickom kontexte.

Osobité postavenie patrí básnikovi Paľovi Ušákovi-Olivovi. Ten zomrel v mladom veku a akúsi sumarizáciu jeho diela vykonali už je spolupútnici knihou *Tak umieral básnik Paľo Oliva* (1942), ktorú zostavili jeho priatelia Janko Silan a Mikuláš Šprinc. Potom ho čitateľskej verejnosti priblížil aj básnik Štefan Moravčík výberom *Bozk pozná smútok úst* (1991). Najväčšiu zásluhu má však opäť Július Pašteka, ktorý vydal jeho súborné dielo – dokonca i časopisecké básne, čo urobil iba v prípade Olivu a Silana. Zhromaždil tiež spomienky jeho spolužiakov z trnavského gymnázia. Mozaiku Olivovho života a diela dopĺňa nová monografia

Moniky Zumríkovej-Kekeliakovej *Poézia Paľa Olivu* (2021). V nej reflektuje dovtedajšiu recepciu Olivovho diela a sama ponúka vlastný pohľad na jeho dielo, napr. prostredníctvom mien, múz a svätíc v jeho tvorbe. Oliva tak jednoznačne patrí medzi najkomplexnejšie ukotvených autorov z hľadiska literárnohistorického a edičného pohľadu.

Janko Silan očaril Júliusa Pašteku, ale aj iných literárnych vedcov, napr. Jána Zambora alebo Editu Príhodovú, spomedzi básnikov katolíckej moderny najväčšími. V prípade Pašteku bola dôvodom jeho ideologická čistota v každom období jeho tvorby, vycizelovanosť verša a autentickosť výrazu. Preto jeho dielo spracoval spomedzi všetkých básnikov ako prvé. Vydal ho vo vydavateľstve Lúč až v ôsmich samostatných knihách. Reflektoval nielen jeho pôvodnú tvorbu, ale aj preklady liturgických hymnov či preklady z nemčiny. V ostatných rokoch ponúka nový pohľad na Silanovo dielo Edita Príhodová. Vrcholom jej výskumu je monografia *Spievam, lebo milujem...* (2020). Hoci Silanova pôvodná básnická tvorba vyšla po roku 1989 kompletne, zaslúžila by si novú edíciu pre jej terajšiu opätovnú nedostupnosť. Kritický pohľad na jeho osobnosť ponúkajú historici, napr. Anton Hruboň, ktorý publikoval jeho krátku báseň dedikovanú Alexandrovi Machovi.

Zvláštnu pozornosť venoval Július Pašteka laikovi Karolovi Strmeňovi. Edične pripravil jeho pôvodné dielo v troch zväzkoch vo vydavateľstve Petrus a tiež preklady rumunského básnika Eminescu alebo čínskeho básnika Tu Fu. V kontexte slovenskej poézie má azda ešte väčší význam jeho prekladateľské než pôvodné básnické dielo. Rozsiahla je tiež monografia Matúša Marcinčina z roku 2022 nazvaná *Krištál' na zabudnutom ostrove*. Marcinčin ako jediný používa pojem tzv. katolícka moderna, s ktorým pracovala aj marxistická literárna veda, aby katolícku modernu relativizovala. Ako sme však aj v tejto štúdii uviedli, pojem sa udomácnil už v čase vydania Hlbinovej prvej zbierky *Začarovaný kruh*.

Medzi básnikov, ktorí pred emigráciou natoľko nezarezovali, patrí Mikuláš Šprinc. Napriek tomu jeho dielo vysoko hodnotil Július Pašteka a opäť vo vydavateľstve Michala Vaška pripravil súborné vydanie jeho diela, ktoré vyšlo v roku 2003. Završením vydavateľskej činnosti tohto vydavateľstva je súborné vydanie diela Svetoslava Vegila *Keď anjel v tebe spieva* (2006), ktoré objemom knihy pripomína Bibliu. Veigl bol vtedy jediným žijúcim básnikom, ktorý sa dožil publikovania svojho súborného diela. Editorom bol Miroslav Daniš a autorom rozsiahleho literárnovedného textu Jozef Brunclík. Na rozdiel od Veigla na vydanie súborného diela stále čaká Gorazd Zvonický. Hoci o ňom vyšla publikácia *Básnik pravdy a krásy* (2013), nespĺňa kritériá adekvátnej literárnovednej práce.

Rozporuplne možno vnímať konštatovanie na prebale Veiglovho súborného diela, že ide o posledného žijúceho príslušníka generácie slovenskej katolíckej moderny. Pokiaľ by bola reč o kňazských básnikoch, možno súhlasiť. No medzi mladú povojnovú vlnu katolíckej moderny patrili Viliam Turčány. Básnickú tvorbu

tých čias predstavil opäť Július Pašteka pri príležitosti jeho 70. narodenín výberom *Srdce zve a vyzváňa* a tiež autor tohto príspevku výberom k jeho 90-tke *Dar*. Ak kritériom príslušnosti k slovenskej katolíckej moderne je publikovanie modernej spirituálnej poézie do nástupu socializmu, potom za posledného básnika katolíckej moderny možno považovať práve Viliama Turčányho. Ak by sme však jej datovanie chceli vymedziť časovo v intenciách demokratického Československa, potom by za jej koniec bolo možné uvádzať rok 1949, nie 1948, ako sa niekedy uvádza, pretože časopisy so spirituálnou poéziou prestali vychádzať až začiatkom roka 1949. Teda ešte aj v tomto roku básnici slobodne publikovali pôvodnú tvorbu.

Cieľom tohto stručného príspevku bolo predstaviť kontúry pojmu katolícka moderna, ktorý, ako sme uviedli, je etablovaný v literárnom prostredí asi 90 rokov. Taktiež sme predstavili stav súčasného výskumu a edičného spracovania jednotlivých autorov. Z uvedených skutočností možno vyvodiť aktuálne potreby ďalšieho výskumu, prípadne prehodnotenia doterajších zistení a hľadanie nových perspektív.

Literatúra

- Brunclík, J. (2014). *Introvertnosťou ku katarzii*. UKF Nitra
- Gallik, J. (2011) *Ján Haranta v literárnokritickom kontexte*. Múzeum Čadca.
- Gallik, J. (2015). *Slovenská katolícka moderna v stredoeurópskom priestore*. UKF Nitra.
- Juhásová, J. (2016). *Od symbolu k latencii*. Verbum.
- Pašteka, J. (2002). *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Lúč.
- Príhodová, E. (2002). *Spievam lebo milujem...* Literárne informačné centrum.
- Veigl, S. (2006). *Keď anjel v tebe spieva...* Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Zumríková-Kekeliaková, M. (2021). *Poézia Paľa Olivu*. Modrý Peter.

Петер Толарович

**90 ГОДИНА СЛОВАЧКЕ КАТОЛИЧКЕ МОДЕРНЕ –
ГЕНЕЗА ПОЈМА И САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА**

Резиме

Католичка модерна представља важан појам у контексту словачке међуратне поезије. Њен природни развој је заустављен преваходно због промене режима након 1948. године. Ни књижевна теорија није могла адекватно да се посвети анализи ове поезије. Нове прилике за то су се указале тек након 1989. године. Након више од 90 година се могу анализирати приступи католичкој модерни и њеним представницима појединих теоретичара књижевности. Изгледа да се током последње деценије у извесном смислу завршила одређена етапа која је у другачијим околностима могла бити реализована много раније.

Кључне речи: словачка католичка модерна, словачка поезија, Рудолф Дилонг, Јанко Силан, Павол Гашпарович Хлбина, авангарда

Peter Tollarovič

**90 YEARS OF SLOVAK CATHOLIC MODERNA – GENESIS OF THE TERM
AND CURRENT RESEARCH**

Summary

Slovak catholic modern school represents an important phenomenon in the context of Slovak interwar poetry. Especially thanks to the change of regime after 1948, its natural development stopped. Likewise, literary science could not adequately address this poetry. Only after 1989 did new opportunities arise. After more than 90 years, it is possible to analyse the approaches of individual literary scholars to the Slovak Catholic Modern School and its representatives. It turns out that in the last decade, in a certain sense, a particular stage was completed, which under other circumstances would have been feasible much earlier.

Keywords: Slovak Catholic Moderna, Slovak poetry, Rudolf Dilong, Janko Silan, Pavol Gašparovič Hlbina, avant-garde

**ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ НАСТАВЕ
СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

**TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY VYUČOVANIA
SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY**

**TRADITION AND PERSPECTIVES OF TEACHING
SLOVAK LANGUAGE AND LITERATURE**

Adela Ismail Gabríková¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-1932-4924>

AUTENTICKÝ TEXT VERZUS PROTOTYPOVÝ TEXT PRI ROZVÍJANÍ PÍSANIA V CUDZOM JAZYKU

Cieľom príspevku je predstaviť tri vybrané problematické momenty pri rozvíjaní písania v druhom či cudzom jazyku – prílišný dôraz na ústnu komunikáciu, oddeľovanie písania od čítania a individuálne písanie bez dostatočnej supervízie – a upriamiť pozornosť na ich potenciálne riešenia. V tomto kontexte príspevok porovnáva autentický text a didakticky spracovaný text a načrtáva možnosti, ako pristupovať k autentickému textu a akým spôsobom ho upravovať či neupravovať, aby sa zvyšoval jeho potenciál poslúžiť na rozvíjanie receptívnych a neskôr aj produktívnych zručností učiaceho sa, keďže práve neustály kontakt s autentickým textom je nevyhnutnou podmienkou jazykového napredovania. Príspevok taktiež približuje koncept prototypového (či modelového) textu reprezentujúceho obsahové i formálne náležitosti štylistického útvaru, ktorý je predmetom učenia sa. Prototypový text pomáha učiacemu sa prechádzať od najjednoduchších foriem písania na nižších úrovniach, kde tvorba textu musí byť do značnej miery riadená (či reprodukováaná), k vyšším úrovniach, keď môže vďaka zlepšeniu svojej jazykovej kompetencie začať produkovať text, ktorým sa približuje k autentickému prejavu používateľov cieľového jazyka.

Kľúčové slová: autentický text, didakticky upravený text, prototypový text, rozvíjanie písania, činnostne zameraný prístup

Rozvíjanie písania v univerzitnom prostredí. Schopnosť koncipovať dobrý text po obsahovej, formálnej i jazykovej stránke je pre mnohých aj v materinskom jazyku výzvou. Rovnako je potrebné podotknúť, že nie každý učiaci sa nevyhnutne potrebuje v druhom či cudzom jazyku dosiahnuť vysokú úroveň písaného prejavu, ale cieľom je to, aby zvládol samostatné tvorivé písanie a samostatnú tvorivú písomnú interakciu. Na tomto mieste sa zameriavame primárne na univerzitných študentov, pre ktorých je kreatívne písanie jednou z dôležitých súčastí štúdia

¹ adela.ismail.gabrikova@uniba.sk

a základným predpokladom jeho úspešného ukončenia. Chceme v tomto kontexte dať do centra pozornosti tri kľúčové problematické momenty pri rozvíjaní písania v cieľovom jazyku: 1. dôraz na ústnu komunikáciu, 2. oddeľovanie písania od čítania a 3. individuálne písanie. Následne sa pozrieme na možnosti, ako sa s týmito problémami vysporiadať.

Dôraz na ústnu i písomnú komunikáciu. Prvým faktorom, do značnej miery vplyvajúcim na úroveň písaných prejavov, je **komunikatívny prístup**, ktorý písomnú komunikáciu ako takú posunul vo výučbe do úzadia. Tento prístup zdôrazňuje komunikáciu (aj keď nielen ústnu, ale často najmä ústnu) a pripravuje učiaceho sa predovšetkým na zvládanie rôznorodých praktických komunikačných situácií. Podobne to vyzerá aj zo strany učiaceho sa, kde dominuje záujem o ústnu komunikáciu, čo nám potvrdzujú aj naše vlastné pozorovania i výsledky dotazníka zameraného na potreby a očakávania frekventantov jazykových kurzov na úrovni B2 a B2/C1². Účastníci kurzov mali označiť, na čo sa chcú počas jazykovej výučby sústrediť a čo od kurzu očakávajú. Označiť mohli ľubovoľný počet z ôsmich ponúkaných možností: rozvíjanie čítania, rozvíjanie počúvania, rozvíjanie hovorenia, rozvíjanie písania, zlepšovanie výslovnosti, zlepšovanie ortografie, zlepšovanie gramatickej kompetencie či rozširovanie slovnej zásoby. Záujem o zlepšenie ústnej komunikácie spolu so sústredením sa na gramatiku a lexiku jednoznačne dominoval (53 označení) a bol rovnako vysoký v oboch typoch jazykovej výučby (semestrálnej aj intenzívnej). Naopak, rozvíjanie písania sa frekvenciou označení ocitlo spolu s rozvíjaním počúvania až na konci. Frekventanti kurzov však prejavili záujem o zlepšenie v oblasti ortografie (29 označení), čo aspoň čiastočne svedčí o tom, že aj na vyšších úrovniach si uvedomujú vlastné nedostatky v tejto oblasti.

Ako upozornil M. Swan ešte v 80. rokoch 20. storočia (Swan, 1985a, 1985b), v záujme čo najefektívnejšieho zvládnutia zapojenia do komunikácie sa pri aplikácii komunikatívneho prístupu nevyhneme istej stereotypizácii. Hovorí o dvoch typoch jazyka – stereotypnom a kreatívnom (Swan, 1985b: 82), pričom

² Uvedený dotazník vznikol pre lektorské potreby a jeho cieľom bolo zmapovať preferencie študentov, aby následne kurzy mohli byť aspoň do istej miery prispôsobené ich potrebám. Vyplnili ho na prvej hodine kurzu a z vyšších jazykových úrovní išlo konkrétne o päť skupín: v školskom roku 2018/2019 (jeden intenzívny jazykový kurz na úrovni B2 počas letnej školy Studia Academica Slovaca 2018 a dva kurzy v letnom semestri pod názvom Jazyk A v praxi 2 a Jazyk A v praxi 4 v rámci odboru stredo európske štúdiá) a v školskom roku 2022/2023 (opäť semestrálny kurz Jazyk A v praxi 1 počas zimného semestra a potom intenzívny jazykový kurz na úrovni B2 počas letnej školy Studia Academica Slovaca 2023). V uvedených piatich skupinách dotazníky vyplnilo 57 osôb (29 v semestrálnych kurzoch a 28 v kurzoch letnej školy). Zhrnutie výsledkov vyzerá nasledovne: rozvíjanie čítania bolo označené 19x, rozvíjanie počúvania 14x, rozvíjanie hovorenia 53x, rozvíjanie písania 12x, zlepšenie výslovnosti 21x, zlepšenie ortografie 29x, zlepšenie gramatiky 37x a rozšírenie slovnej zásoby 44x. Aj keď nešlo o dotazník priamo zameraný na zručnosť písania, jeho výsledky ilustrujú mieru záujmu našej vzorky študentov o jednotlivé jazykové činnosti i aspekty jazyka.

pri rozvíjaní písania je potrebné smerovať čo najviac k tomu kreatívnemu. V praxi sa ukazuje, že práve v napätí medzi stereotypom a kreativitou tkvie neskôr na úrovniach B2/C1 veľká disproporcia medzi tým, ako študenti zvládajú bežnú ústnu komunikáciu a ako za ňou zaostáva ich písomná produkcia. V ústnej forme sa totiž len zriedkavo dostávajú do situácií, v ktorých by potrebovali prekročiť jazykovú úroveň B1/B2 a neustálym opakovaním sa ich schopnosť dorozumieť sa v rôznych (pre nich relevantných) kontextoch na tejto úrovni cibrí. Naopak, ak nie je na písanú podobu jazyka upriamovaná pozornosť systematicky od najnižších úrovní, študenti potom nie sú schopní samostatne obohacovať svoj písomný prejav o novoosvojené prvky (či už lexikálne, gramatické, alebo štylistické). Často sa dokonca stáva, že sklúzu k prepisu ústneho prejavu do písomnej podoby a vytvárajú tak štylisticky nevhodné písomné texty. Dokonca aj v prípade, že hovorenie je spontánna činnosť a študenti na písanie dostanú dostatočný čas a priestor, problémy s úrovňou písaného prejavu pretrvávajú.

Ako optimálne riešenie sa ukazuje **činnostne zameraný prístup** k výučbe jednotlivých jazykových činností, ktorý nepodčiarkuje ústnu komunikáciu, ani nevzdvihuje jednu činnosť nad druhú, naopak, ich rozvíjanie podriaďuje úlohám, ktoré má učitelia plniť ako spoločenský aktér v rôznych kontextoch. Keďže našimi učiacimi sa sú prevažne vysokoškolskí študenti, v tejto ich spoločenskej role sa jednoznačne očakáva zvládnutie samostatného kreatívneho písania na pomerne vysokej úrovni; pokiaľ odovzdávajú bakalársku či diplomovú prácu v cieľovom jazyku, musia zvládnuť aj písanie akademické.

Autentický text a prepájanie jazykových činností. Druhým zmienaným aspektom, ktorý je potrebné spomenúť v diskusii o rozvíjaní písania, je častá koncentrácia na písanie samotné, pričom zabúdame na jeho prepojenie s čítaním. Nenahraditeľné miesto pri rozvíjaní recepcie jazyka má predovšetkým **autentický text** (akéhokoľvek charakteru), ktorý pomáha zlepšovať pochopenie písaného a počutého textu, a to aj v prípade, že je v didaktickom kontexte nevyhnutné do značnej miery abstrahovať od autentickej situácie, v ktorej text pôvodne vznikol. Následne sa práca s autentickým textom odráža aj na zlepšovaní úrovne jazykovej produkcie písaných textov či hovorených prejavov, pretože písanie neexistuje bez čítania a ak to platí v materinskom jazyku, o to viac na to musíme pamätať pri výučbe ďalšieho jazyka. H. L. Gradman a E. Hanania (1991) uvádzajú, že na základe ich výskumu na 101 študentoch prípravného kurzu na skúšku TOEFL sa ukázalo, že dodatočné mimokurikulárne čítanie textov malo pozitívny vplyv na výsledky skúšky, zatiaľ čo dodatočné mimokurikulárne písanie či hovorenie sa na výsledku neodrazilo. K podobným záverom dospela aj S. Y. Lee o niekoľko rokov neskôr, keď na vzorke 270 taiwanských univerzitných študentov zistila, že dodatočné čítanie bolo významným prediktorom množstva napísaného textu, rovnako ako prispelo ku kvalite výkonu pri písaní, ale množstvo napísaného textu a kvalita výkonu spolu

nijako významne nesúviseli (Lee, 2005: 363). Ako sumarizuje v závere štúdie, čítanie je jednoznačne dôležitým faktorom, ktorý nemožno pri rozvíjaní písania opomenúť; ďalšími faktormi sú podľa nej motivácia, domáce prostredie (rodinná gramotnosť), ako aj odborná príprava, vhodné inštrukcie k procesu písania, spätná väzba zo strany učiteľa, práca s počítačom, frekvencia či druh písania priamo v triede (Tamže: 366).

Autentický text, čiže text vytvorený v autentickej komunikačnej situácii s reálnym komunikačným cieľom, ako pripomína J. K. Swaffar (1985: 17), chce v prvom rade komunikovať istý význam a môže ísť podľa nej o text rodeného hovoriaceho určený inému rodenému hovoriacemu³, ale rovnako do tejto kategórie zaraďuje aj text vytvorený pre potreby výučby jazyka. S prvou časťou jej charakteristiky sa plne stotožňujeme, pri druhej sa skôr prikláňame k názoru, že text pre vyučovacie potreby nie je autentickým v pravom zmysle slova, keďže reálnu komunikáciu iba simuluje, resp. vyberá z nej relevantné prvky potrebné pre jej zvládnutie zo strany učiaceho sa. V mnohých teoretických prácach sa dokonca stretávame s názorom, že aj text, ktorý pôvodne vznikol pre potreby reálnej komunikácie, stráca svoju autenticitu pri použití v inom kontexte, v tomto prípade pri vyučovaní jazyka. Napríklad podľa H. G. Widdowsona (1998: 711) jazyk, ktorý je autentický pre rodených hovoriacich, nemôže byť autentický pre tých, ktorí sa ho učia ako cudzí jazyk, pretože validita a autentickosť tohto cieľového jazyka platí len pre špecifickú diskurzívnu komunitu. Takto striktne autentický text nevnímame, pretože potom by sme tento termín v didaktike ani nevedeli uplatniť, ale je jasné, že autentický text použitý mimo priestoru, v ktorom pôvodne vznikol, si vyžaduje sprievodný komentár zo strany učiteľa, či už ide o človeka, pre ktorého je daný jazyk materinským, alebo o človeka so širokými kultúrnymi znalosťami kontextu cieľového jazyka. V konečnom dôsledku však súhlasíme s T. Hutchinsonom a A. Watersom (1987: 159), ktorí celú dilemu autenticity sumarizujú tak, že otázka by nemala znieť, či je text autentický, ale mali by sme sa pýtať, akú úlohu má podľa nás zohrávať v procese učenia. Nemali by sme teda hľadať nejaký abstraktný pojem autenticity, ale skôr praktický koncept vhodnosti na účely učenia⁴.

O využívaní autentických textov vo výučbe sa hovorilo už v 19. storočí (pozri napr. A. Gilmore, 2007: 97), no s prechodom od systému ku komunikácii v 60. rokoch

³ V dobovej literatúre používame (v súlade s originálom) termín „rodený používateľ“ či „rodený hovoriaci“, v texte samotnom preferujeme termín „používateľ cieľového jazyka“, keďže tento je odporúčaný aj v doplnujúcom vydaní *Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky* (2022: 257).

⁴ Pre úplnosť ešte doplníme, že napr. R. Duda a H. Tyne (2010) priniesli do diskusie aj ďalší rozmer, keď sa na autentické materiály pozerajú z pohľadu učiaceho sa a naznačujú, že používanie autentického materiálu smeruje k úplnej zodpovednosti študentov za výber samotných materiálov, ale aj za spôsob ich použitia (autentickosť sa teda potom vzťahuje skôr na to, čo učitelia sa robí, než na pôvod materiálov samotných).

20. storočia sa dostali do centra pozornosti, a to predovšetkým pri rozvíjaní čítania, pričom z neho neodišli ani po niekoľkých desaťročiach a o význame autentického výučbového materiálu sa diskutuje do dnešných dní. Ako ešte v začiatkoch tejto diskusie uviedol J. B. Carroll (1968: 58) v súvislosti s hodnotením, používanie jazyka v bežných situáciách si vyžaduje brať do úvahy všetky jeho aspekty a je potrebné vnímať hovorenie, čítanie a písanie v prepojenom diskurze. Tento pohľad na jazyk logicky viedol k výučbe založenej na konkrétnych komunikačných situáciách s dôrazom na autentické alebo simulované autentické jazykové materiály.

Posun od subjektu jazykovej komunikácie k spoločenskému aktérovi stále znamená úzky kontakt s autentickými textami, ktorý je nevyhnutný pre rýchlejšie napredovanie pri učení sa druhého či cudzieho jazyka. Ako sme už naznačili v súvislosti s činnostne zameraným prístupom, druhou neodmysliteľnou zložkou, ktorá dopĺňa výsostné postavenie komunikácie vo výučbe, je vyzdvihnutie sociálnej interakcie a prostredia, v ktorom je samotná komunikácia realizovaná. Okrem toho, že autentické texty vo výučbe majú za úlohu zlepšovať jazykovú kompetenciu, nezanedbateľným aspektom (a nepochybnou výhodou) ich využitia je teda to, že učiaceho sa zoznamujú s reálnymi textami, ktorých úlohou bolo „napĺňať v rámci jazykového spoločenstva aj istý sociálny zámer“ (Little et al., 1989: 25). Vďaka tomu je možné lepšie pochopiť jazykové správanie používateľov cieľového jazyka, učiť sa rozlišovať, čo je vhodné resp. nevhodné v tej-ktorej situácii a na základe toho sa v konečnom dôsledku vedieť analogicky správať.

J. C. Richards (2001: 252 – 253) zhrnul niektoré základné výhody využitia autentických materiálov vo výučbe – okrem toho, že majú pozitívny vplyv na motiváciu učiaceho sa, poskytujú autentické informácie o cieľovej kultúre, vystavujú učiaceho sa reálnemu jazyku, vedia lepšie zareagovať na potreby učiaceho sa v bežnom živote mimo triedy a takisto podporujú kreatívnejší prístup k výučbe zo strany učiteľa. Na druhej strane však aj didakticky spracované či vytvorené materiály dokážu byť veľmi motivujúce (okrem obsahu vedia zaujať aj svojou vizuálnou stránkou), autentické materiály môžu byť jazykovo príliš náročné, neposkytujú priestor pre systematické zdokonaľovanie jazyka, keďže sa neviažu na vypracované sylaby a v neposlednom rade predstavujú pre učiteľa časovo náročnú výzvu, keďže musí investovať veľa času do hľadania vhodného autentického textu (Tamže: 253). Je dôležité podotknúť, že autentický jazykový materiál má svoje miesto vo výučbe jazyka od úplného začiatku a neexistuje hranica v zmysle jazykovej úrovne, pod ktorou by ho nebolo možné využiť. Kľúčové je to, aby vyučujúci mal jasný zámer, s ktorým tento materiál učiacemu sa predkladá. I. McGrath (2016: 103) spomína tieto kritériá, ktoré je potrebné brať do úvahy pri výbere dobrého autentického textu: 1. relevantnosť (vo vzťahu k náplni kurzu i k potrebám učiacich sa); 2. výber zaujímavej témy, ktorá sama osebe učiaceho sa osloví; 3. kultúrna vhodnosť; 4. primeraná jazyková náročnosť;

5. primeraná kognitívna náročnosť; 6. praktické hľadisko (primeraná dĺžka textu či jeho čitateľnosť resp. počuteľnosť); 7. kvalita textu (aby mohol slúžiť ako reprezentatívna ukážka) a napokon 8. využiteľnosť textu (v rôznych kontextoch). Z nášho pohľadu je kľúčový prvý a štvrtý bod – ak je text relevantný, je v záujme učiaceho sa pracovať s ním, reprezentuje preňho presah do jeho bežného života, či už osobného, alebo profesionálneho; na druhej strane správne zvolená jazyková náročnosť zaručuje to, že učiaci sa bude s textom vedieť naložiť tak, aby mu pomohol pri jazykovom napredovaní. Náročnosť autentických textov, ktoré neboli určené pre niekoho s limitovanou jazykovou kompetenciou, je často diskutovaným aspektom, pri ktorom sa teoretici i praktici rozchádzajú⁵, ako však McGrath dopĺňa (Tamže: 103), „obavy o primeranosť nemusia použitie autentických materiálov vylučovať, ale môžu byť kľúčovým faktorom pri rozhodovaní o tom, ktoré autentické materiály použiť a kedy použiť špeciálne pripravené materiály“ (Tamže, 2016: 103). Príprava materiálov na hodiny je vo svojej podstate nikdy sa nekončiacim procesom hľadania a modifikácie, na druhej strane však nemožno skĺznuť k tzv. kultu materiálov (Howatt, 1984: 267), kde je ťažisko v nich samotných a zabúda sa pritom na vklad učiteľa pri ich využití v praxi.

Cielený nácvik písania pomocou prototypového textu. Keďže pri písaní ide o komplexnú činnosť, výrazným problémom je aj to, že sa v procese výučby druhého či cudzieho jazyka nacvičovanie písania akosi automaticky presúva na prácu na doma. Priamo na vyučovacích hodinách sú precvičované jednotlivé aspekty jazyka, ktoré sú pri písaní potrebné (pravopis, gramatika, nová lexika, syntaktické štruktúry a pod.), ale tvorba textu je najmä z časových dôvodov odkladaná na študentov voľný čas. Úroveň písaného prejavu potom do značnej miery závisí od jazykovej biografie učiaceho sa – na akej úrovni zvláda písanie vo vlastnom jazyku, prípadne v iných jazykoch, ktoré sa učí – a či na základe toho môže dôjsť k pozitívnemu transferu aj v cieľovom jazyku. Vedie to k množstvu chýb, ťažkému opravovaniu a následnému komplikovanému hodnoteniu, frustrácii, pocitu strateného času a veľmi pomalému progresu (Lipińska, 2016: 10).

Keď sa na písanie (či už má čisto produktívnu, alebo aj interaktívnu podobu) pozeráme z tohto uhla, vidíme, že aj v materinskom jazyku doň zapájame znalosti nadobudnuté počas činností, na ktoré samotné písanie nadväzuje (počúvanie, čítanie i hovorenie, ale už aj spomínané znalosti lexiky, gramatiky, formálnych náležitostí istého žánru, spájacích výrazov, logickej postupnosti atď.), a jeho rozvíjanie nie je možné len na základe autentického jazykového materiálu. Na

⁵ Stručný prehľad jednotlivých argumentov ponúka napríklad M. Peacock (1997: 144), keď na jednej strane stoja zástancovia používania autentických textov ako R. Allwright, D. Freeman, S. Holden, D. Little, D. Singleton, J. K. Swaffar, C. P. King, S. M. Bacon či M. D. Finnemann, na strane druhej sa už od začiatku ozývajú aj hlasy prizvukujúce, že autentické materiály môžu znižovať motiváciu, pretože sú často príliš náročné (E. Williams či B. Morrison, ale ku kritikom možno zaradiť aj vyššie zmieneného H. G. Widdowsona).

nižších úrovniach (A1 a aj A2) musí byť písanie do značnej miery riadené (tzv. reprodukované písanie) a ide skôr o vytváranie analogických útvarov, ktoré kopírujú vzor. Na vyšších úrovniach sa systematická výučba snaží prekonať rozpor medzi autentickými textami v cieľovom jazyku a autonómiou učiaceho sa v tom, ako chce sám komunikovať o istých témach. Pri postupnom budovaní a rozvíjaní písaneho jazykového prejavu má svoje miesto aj **didakticky upravený text**⁶. Ten je v niektorých svojich črtách v priamom kontraste s textom autentickým (nevznikol počas vzájomnej komunikácie používateľov cieľového jazyka, bolo zasiahnuté do jeho formálnej i obsahovej štruktúry v záujme zjednodušenia), no v iných ohľadoch mu dokáže konkurovať – pokiaľ ide o výber zaujímavej témy, svojou kvalitou či využiteľnosťou. Samozrejme, má aj svoje nepochybné výhody, keďže je vyššia pravdepodobnosť, že sa v didakticky upravenom texte vyučujúcemu (alebo autorovi v prípade učebnicového textu) podarí optimálne nastaviť náročnosť textu tak, aby bol tesne nad hranicou možností jeho študentov (ani príliš jednoduchý, že by nepredstavoval výzvu, ale ani prehnane zložitý a v dôsledku toho demotivujúci). Navyše sú komentáre nevyhnutné k autentickému textu⁷ buď súčasťou didakticky upravenej verzie, alebo sú nezrozumiteľné časti priamo vyradené počas editovania textu.

To, že upravený text neobsahuje žiadne redundantné rétorické prvky, je v očiach niektorých výhodou, no napríklad J. K. Swaffar (1985: 18) to vníma ako nedostatok práve z dôvodu neautentickosti, pretože text by mal učiť dekodovať hlavný odkaz (či zmysel tohto odkazu), nie samotné slová. Aj keď vhodne didakticky upravený text umožňuje učiacemu sa ľahšie postupovať po priečkach Bloomovej taxonómie od zapamätania si cez porozumenie, vlastné použitie, analýzu a hodnotenie až k vlastnej originálnej tvorbe, na ceste k osvojeniu si jazyka je dobré vedieť využiť benefity oboch typov textov. Tu je dôležité pripomenúť dôležitý koncept tzv. prahovej úrovne⁸ ako súboru prvkov, ktoré by mal byť študent cieľového jazyka schopný použiť na zvládnutie každodennej konverzácie vo väčšine bežných situácií. Pre nás je tento termín kľúčový, keďže práve na tejto úrovni sa výraznejšie mení spôsob používania autentického materiálu v didaktickej praxi – čoraz menej práce s upravenými textami a čoraz viac práce s textami autentickými.

⁶ Zjednodušený text nie je autentický, neučí hľadať význam celej výpovede, ale skôr význam slov, čo je určite platným argumentom v prospech autentického textu v prípade rozvíjania percepcie, ale pri produkcii narážame na jeho limity.

⁷ Napr. M. Chavez (1998) na základe svojho praktického výskumu konštatuje, že študenti radi pracujú s autentickými materiálmi, ale oceňujú pedagogickú podporu, najmä pri počúvaní a pri čítaní literárnych textov, kde uprednostňujú učiteľom pripravené úlohy.

⁸ Úvahy o prahovej úrovni (Threshold Level) boli prvýkrát publikované v roku 1975 a mali slúžiť predovšetkým pre potreby Rady Európy pri unifikovaní požiadaviek pre jazykové vzdelávanie v Európe. V roku 1991 ich J. A. van Ek a J. L. M. Trim (1991: 89) rozšírili do samostatnej publikácie, kde zdôrazňujú, že nie je možné podať vyčerpávajúci zoznam textov, ktoré musí učiť sa na prahovej úrovni zvládnuť, ide skôr o výber „relevantných“ textov v zmysle „relevantné pre potreby študentov a ich záujmy“.

Keďže sme spomenuli, že zadávanie písomných prác na domácu úlohu nie je veľmi efektívnym nástrojom rozvíjania písania, malo by ísť aj v tomto prípade (podobne ako pri rozvíjaní lexikálnej či gramatickej kompetencie) o postupný a vyučujúcim kontrolovaný proces. Uvádžame niekoľko základných krokov, ktoré možno ešte ďalej členiť:

- práca s autentickými i didakticky upravenými textami (v závislosti od úrovne),
- osvojenie si formálnych pravidiel písania žánru,
- práca s príkladmi (prototypový či modelový text),
- cvičenia zamerané na výstavbu textu⁹,
- písanie prvej verzie textu,
- komentár zo strany vyučujúceho (k formálnej, obsahovej i jazykovej stránke),
- zapracovanie komentárov a písanie finálnej verzie.

Napriek tomu, že autentický text je nesmierne dôležitý, aj na vyšších úrovniach je potrebné pre učiaceho sa vytvoriť istý manuál, ktorý mu pomôže pri vytváraní vlastných textov, keďže tie už vyžadujú viac samostatnej práce a predstavujú väčší priestor pre vytváranie nesprávnych či defektných konštrukcií. Vzorový text, ktorý nie je len didakticky upraveným autentickým textom, ale slúži ako reprezentant celého súboru textov istého charakteru (napr. filmová recenzia, opis priestoru, argumentácia v súvislosti s vybranou etickou otázkou a pod.), nazývame **prototypovým** (alebo modelovým) **textom**. Keďže predstavuje súhrn typických znakov, je predovšetkým pomôckou pri orientovaní sa v autentických textoch a pomôckou pri tvorbe vlastného textu. Prototypový text obsahuje to, čo učiaci sa neskôr potenciálne nájde roztrúsené v textoch podobného tematického zamerania, čiže je akýmsi východiskom práce s korpusom autentických textov. Učiaci sa na základe takto upraveného jazykového materiálu sa môže zoznamovať nielen s novými lexikálnymi či gramatickými prvkami, ale aj s pravidlami tvorby textu ako takého, pričom by prototypový text mal spĺňať niekoľko podmienok:

- a) **pri jeho vytváraní je braný do úvahy celý rad textov, ktoré zodpovedajú obsahovým aj formálnym kritériám** (napr. pri opise podujatia – kde sa koná, kto ho organizuje, kto je cieľovou skupinou, čím zaujme program, akú má podujatie tradíciu, návštevnosť atď.);
- b) **kľúčová lexika** k danej téme je vyberaná **na základe frekvencie použitia** a s ohľadom na jazykovú úroveň študentov (od najfrekvencovanejších lexikálnych jednotiek pre nižšie úrovne po špecifické synonymá na vyšších úrovniach), keďže učiaci sa v situácii, keď je vystavený iba autentickému materiálu, nemusí vždy vedieť, ktoré vysoko frekvencované prvky sa má naučiť (Swan, 1985b: 85);

⁹ Na úrovni A2 sa od slov a slovných spojení prepracujeme k vetám, na úrovni B1 ideme k odstavcom, na úrovni B2 smerujeme k súvislému textu a na úrovni C1 sa očakáva tvorba odborného textu.

- c) pokiaľ je to možné, mal by byť spojený s **reáliami jazykového prostredia**, resp. s **diskurzom** na istú tému.

Na základe didaktických potrieb môže byť prototypový text zameraný na niektorú z funkcií sprostredkovania informácie v komunikácii – definovanie, pomenovanie, opisovanie, porovnávanie, prepájanie informácií, odkazovanie na informácie, vymedzenie, potvrdenie či vyvrátenie informácie; môže byť taktiež zameraný modálne (vyjadrenie istoty, neistoty, pripustenie možnosti, vyjadrenie nevyhnutnosti, potreby, súhlasu atď.), ale takisto môže sprostredkovať hodnotenie (vyjadrenie názoru, pochvala, uznanie, kompliment, preferencia, kritika, schválenie atď.) alebo obsahovať expresívne prvky (vyjadrenie sympatie, antipatie, radosti, smútku, nádeje, strachu či hnevu). Takto pripravený text **minimalizuje priamy preklad** z materinského jazyka, naopak, je východiskom **analogického jazykového správania**, ktoré je spočiatku pomerne stereotypné, ale podporuje kreatívnu tvorbu na vyšších úrovniach.

Záver. Pri rozvíjaní písania v druhom či cudzom jazyku sa objavuje niekoľko problematických momentov, ale najvýraznejšími sú: prílišný dôraz na ústnu komunikáciu, oddeľovanie písania od čítania a individuálne písanie bez dostatočnej supervízie. Ako sme sa pokúsili naznačiť v príspevku, na každý z týchto problémov existuje pomerne efektívne riešenie.

Keďže v prípade univerzitných študentov je nevyhnutné dosiahnuť v písaní vysokú úroveň, ich jazyková príprava nemôže byť založená len na komunikatívnom prístupe, ale je potrebné uplatniť namiesto toho činnostne zameraný prístup, ktorý umožňuje sústrediť sa na potreby učiaceho sa ako spoločenského aktéra v situáciách, v ktorých sa reálne ocitá. Samostatné kreatívne písanie je jedným zo základov toho, aby univerzitný študent svoju rolu zvládol. Druhou dôležitou zložkou pri rozvíjaní písania je neustály kontakt s autentickým textom, o ktorého potenciáli slúžiť na rozvíjanie receptívnych a neskôr aj produktívnych zručností učiaceho sa vedú odborníci diskusiu už niekoľko desaťročí. Aj keď využitie autentického jazykového materiálu má svoje úskalia, nepochybne má viac výhod ako nevýhod a ako prepojenie činnosti čítania s písaním je nevyhnutnou podmienkou jazykového napredovania. Keďže vyučujúci sa vždy snaží hľadať kompromis medzi odpútaním sa od vybraných gramatických štruktúr z nižších úrovní a nesmiernym množstvom potenciálnych štruktúr, ktoré môže učiaci sa autonómne vytvárať, svoje miesto vo výučbe má aj didakticky upravený text, no aj text prototypový, ktorý slúži špeciálne na rozvíjanie písania a pomáha učiacemu sa začať postupne produkovať texty, ktorými sa približuje k autentickému písomnému prejavu používateľov cieľového jazyka.

Literatúra

- Carroll, J. B. (1968). The psychology of language testing. V A. Davies (Ed.), *Language testing symposium: A psycholinguistic approach* (str. 46 – 69). Oxford University Press.
- Chavez, M. M. Th. (1998). Learner's Perspectives on Authenticity. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 36 (4), 277 – 306.
- Duda, R., Tyne, H. *Authenticity and Autonomy in Language Learning*, <https://hal.science/hal-00525058v1>
- Van Ek, J. A., Trim, J. L. M. (1991). *Threshold 1990*. Cambridge University Press.
- Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40 (2), 97 – 118. <https://doi.org/10.1017/S0261444807004144>
- Gradman, H. L., Hanania, E. (1991). Language learning background factors and ESL proficiency. *Modern Language Journal*, 75 (1), 39 – 51. <https://doi.org/10.2307/329833>
- Howatt, A. P. R. (1984). *A history of English language teaching*. Oxford University Press.
- Hutchinson, T., Waters, A. (1987). *English for specific purposes*. Cambridge University Press.
- Lee, S. Y. (2005). Facilitating and inhibiting factors in English as a foreign language writing performance. A model test with structural equation modeling. *Language Learning*, 55 (2), 335 – 374. <https://doi.org/10.1111/j.0023-8333.2005.00306.x>
- Lipińska, E. (2016). Pisanie – sprawność niezbędna w kształceniu językowym. *Języki obce w szkole*. (2), 9 – 14.
- Little, D., Devitt, S., Singleton, D. (1989). *Learning foreign languages from authentic texts: theory and practice*. Authentik Language Learning Resources.
- McGrath, I. (2016). *Material Evaluation and Desing For Language Teaching*. Edinburg University Press.
- Peacock, M. (1997). The Effect Of Authentic Materials On The Motivation of EFL Learners. *ELT Journal*, 51 (2), 144 – 156.
- Richards, J. C. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge University Press.
- Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky: učenie sa, vyučovanie, hodnotenie. Doplňujúce vydanie* (2022). Štátny pedagogický ústav.
- Swaffar, J. K. (1985). Reading Authentic Text in A Foreign Language: A Cognitive Model. *The Modern Language Journal*, 69 (1), 15 – 34. <https://doi.org/10.2307/327875>

- Swan, M. (1985a). A critical look at the Communicative Approach (1). *ELT Journal*, 39 (1), 2 – 12.
- Swan, M. (1985b). A critical look at the Communicative Approach (2). *ELT Journal*, 39 (2), 77 – 87.
- Widdowson, H. G. (1998). Context, Community, and Authentic Language. *TESOL Quarterly*, 32 (4), 705 – 716.

Адела Исмаил Габрикова

**АУТЕНТИЧНИ ТЕКСТ У ПОРЕЂЕЊУ СА ПРОТОТИПИЧНИМ ТЕКСТОМ
ПРИЛИКОМ РАЗВОЈА СПОСОБНОСТИ ПИСАЊА НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ**

Резиме

Постоји неколико проблематичних момената када се писање развија на другом или страном језику, при чему су најупечатљивији ови: претерано наглашавање усмене комуникације, одвајање писања од читања и индивидуално писање без довољно надзора. Као ефикасна решења показују се: употреба приступа оријентисаног на активност (који проширује комуникативни приступ и доживљава ученика као друштвеног актера), употреба одговарајуће одабраних аутентичних текстова који повезују језичке активности читања и писања и коначно, употреба не само дидактички прилагођених текстова, већ и прототипа (или модела) текстова који посебно служе за развој писања и помажу ученику да пређе са најједноставнијих облика писања на нижим нивоима на текстове који га приближавају аутентичном писменом изразу корисника језика који учи.

Кључне речи: аутентични текст, дидактички уређен текст, прототип текста, развијање писања, активно оријентисан приступ

Adela Ismail Gabríková

**AUTHENTIC TEXT VERSUS PROTOTYPE TEXT
IN DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE WRITING SKILLS**

Summary

There are several problematic issues with the development of writing skills in a second or foreign language, but the most significant are: too much emphasis on oral communication, separating writing from reading, and individual writing without sufficient supervision. Effective solutions appear to be the use of an action-oriented approach (which extends the communicative approach and sees the learner as a social agent), the use of appropriately selected authentic texts that link together the language activities of reading and writing, and finally the use of texts that are not only teacher adapted, but also prototype (or model) texts that are specifically designed to develop writing and help the learner to move from the simplest forms of writing at lower levels to higher levels where he or she can begin to produce texts that bring him or her closer to the authentic written expression of the target language speakers.

Keywords: authentic text, didactically adapted texts, prototype text, development of writing skills, action-oriented approach

Ivica Hajdučeková¹

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta
<https://orcid.org/0000-0001-7718-335X>

Lívia Barnišinová²

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta
<https://orcid.org/0000-0001-6162-7374>

INOVATÍVNE FORMY HODNOTENIA VO VYSOKOŠKOLSKOM VZDELÁVANÍ³

Príspevok predstavuje realizáciu a výsledky inovatívnej formy hodnotenia v predmete *úvod do štúdia literatúry*, ktorá je založená na postupoch *konštruktivizmu* v prepojení na metodológiu literárnej vedy (na materiáli prózy slovenského realizmu). V centre záverečného hodnotenia sú preto nadobudnuté zručnosti a kompetencie, ktoré študenti po absolvovaní kognitívnej a empirickej zložky predmetu preukážu. Skúsenosti z 3 rokov realizácie (aj s využitím metódy *team teaching*) ukázali, že inovatívne metódy podporujú rozvoj literárnovedného myslenia a interpretačných kompetencií študentov 1. ročníka bakalárskeho štúdia slovenského jazyka a literatúry. O účinku zážitkovo-komunikačného modelu hodnotenia realizovaného stratégiou EUR svedčia reflexie študentov, ale aj ich úspešnosť vo vyšších ročníkoch štúdia, keďže autoevalvácia výkonu sa stala integrálnou súčasťou ich odborných kompetencií.

Kľúčové slová: konštruktivizmus, EUR, e-learning, Jozef Gregor Tajovský, štruktúrna analýza a interpretácia

Úvod. Vstup na akademickú pôdu v zimnom semestri 2020 bol (nielen) pre slovenských študentov prvého ročníka poznačený pandemiou, ktorá vyvolávala otázky, aké bude štúdium v zmenených podmienkach. Vyučujúci mohli v rámci e-learningového, resp. blended learningového prostredia LMS Moodle (vytvorené

¹ ivica.hajducekova@upjs.sk

² livia.barnisinova@upjs.sk

³ Príspevok vznikol v rámci úloh projektu APVV – 19 – 0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

v rámci projektu IPEL – Inštitucionálna podpora e-learningu), ktoré je na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach dlhodobu podporované, realizovať dištančnú formu štúdia. Online vyučovanie preverilo a výrazne podporilo rozvoj e-zručností a e-gramotnosti učiteľov aj študentov. V týchto atypických podmienkach sa v povinnom predmete *úvod do štúdia literatúry* v programe slovenský jazyk a literatúra v kombináciách realizovala inovatívna stratégia hodnotenia, naplňajúca požiadavku prezentovať v akademickom prostredí výskumné výsledky pracoviska, pričom bola motivovaná aj úlohami v APVV projekte, ktorý má ambíciu podporovať mladých vedcov a mladé talenty spomedzi študentov. Napr. v bloku popularizácia vedeckého výskumu je realizované vedenie interdisciplinárne orientovaných diplomových prác a tiež dizertačných prác s orientáciou na kognitívnu literárnu vedu a slovenskú literárnu kritiku z prelomu 19. a 20. storočia. Do tímu vyučujúcich, v intenciách metódy team teaching, bola preto popri doktorandke literárnej vedy Mgr. Andrei Fedorkovej, PhD., ktorá počas štúdia viedla semináre z predmetu, zaradená aj PaedDr. Lívia Barnišinová, PhD., absolventka literárnej vedy (2018) a spoluriešiteľka APVV projektu.

Cieľom inovatívnej formy hodnotenia bolo overovať:

1. kognitívnu zložku vzdelávania (preferujúcu zväčša didaktiku pamäte) s dôrazom na usúvzťažňovanie nových poznatkov, ich transformáciu a aplikáciu,
2. afektívnu zložku, ktorá je v literatúre spätá s literárnokritickým prehodnocovaním umeleckej kvality textu,
3. psychomotorickú zložku so zameraním na prácu s odbornými zdrojmi a informáciami, ich vyhľadávanie v online prostredí, na uplatňovanie interpretačných algoritmov, metodologických postupov a odhaľovanie autorských stratégií v umeleckých textoch.

V centre pozornosti bol strategický čitateľ, ktorý sa vie zorientovať v odbornej literatúre, pracovať s textom na úrovni recepcie – percepceie – apercepceie, t. j. vie vyjadriť svoj prvotný dojem z literárneho diela, analyticky prenikať do jeho štruktúry, pričom vie adekvátne využívať vybrané metodologické postupy, sumarizovať zistenia a vyvodiť z nich odborne korektné závery.

Uvedený odborný a didaktický zámer je v súčasnosti už trojročným projektom, v ktorom boli prezentované tri výskumné témy z APVV projektu: prvý tematický blok záverečného zadania, ktorý predstavujeme v tejto štúdii, bol zameraný na interpretáciu prózy J. G. Tajovského *Hlucháň* (2020) a druhý blok na interpretáciu prózy M. Kukučina *Na jarmok!* (2021), pričom oba vychádzali z interpretačného výskumu L. Barnišinovej.⁴ Počas pandémie boli do e-prednášok vložené auditívne

⁴ L. Barnišinová je autorkou východiskových štúdií: *Mravnosť ako atribút utvárania duchovnosti v tvorbe Jozefa Gregora Tajovského (na príklade poviedky „Hlucháň“, 1919)* (2021) a *Diferencovaná duchovnosť v krátkych prózach Martina Kukučina z tzv. jasenovského obdobia* (v tlači), ktoré v čase realizácie inovatívneho hodnotenia boli v tlači. Študenti sa preto nemali možnosť vopred oboznámiť s dosiahnutými výsledkami.

stopy, takže študenti si mohli témy vypočítať podľa individuálnych potrieb a možností (podpora autonómnosti). Interpretačné listy boli dostupné vo worde, aby študenti mohli do formulára priamo vpisovať odpovede a interpretačná štúdia ako výsledok výskumu bola prezentovaná formou podcastu, sprístupneného v LMS. V treťom roku realizácie (2022) sme sa zamerali na metódu blended learning a básnickú zbierku M. Haľamovej *Dar* z publikovaného výskumu I. Hajdučekovej.⁵

Záverečné hodnotenie vo svojich troch fázach (A, B, C) nadväzovalo na prednáškový blok tém, ktoré vychádzali z kľúčových publikácií *Teória literatúry* od Michala Harpáňa (2009) a *Úvod do studia literárnej vedy* od Eduarda Petrú (2000). Počas semestra boli prednášky sprístupňované vo forme prezentácií v LMS v týchto okruhoch: znaková podstata literárneho textu (s interaktívnou interpretačnou časťou), základné literárnovedné pojmy (s aplikáciou v analytickej časti), metodika výskumu literárneho textu (aplikácia v analýze vybranej prózy), zložky literárnej vedy (štúdium vývinu slovenskej literárnej vedy), vývin literárnych druhov a žánrov. Súčasťou realizácie predmetu boli seminárne zadania, radené od nepovinných k povinným, teda od dobrovoľných k bodovo hodnoteným so zameraním na analýzu a interpretáciu básnických či prozaických textov, ich komparáciu, anotovanie odborného textu a recenzovanie umeleckého textu.

Literárnovedné a didaktické metódy. Uplatňovanie konštruktivistických princípov s cieľom formovať strategického čitateľa v záverečnej etape hodnotenia bolo podporené využitím komplexnej metódy EUR ako viacúrovňovej stratégie (Hajdučeková, 2015: 53 – 61) a v rovine bádania analytickým nástrojom bola teória kompozičnej výstavby prozaického textu F. Všetičku (1986, 1992).

Konštruktivisticky orientovaný trojfázový model EUR bol realizovaný ako stratégia, t. j. ako viacúrovňové riešenie súboru úloh v odlišných typoch zadaní zameraných na odborný problém. V evokácii ide o reaktualizáciu už osvojených poznatkov (v súhre s afektívnou a psychomotorickou zložkou), ktorá sa realizuje v tvorivej myšlienkotvornej činnosti. Jej charakteristickou zložkou je tzv. kognitívny konflikt, resp. významový či názorový rozpor, ktorý umožní odkrývať doteraz neznáme súvislosti, tzv. slepú škrvnu, a aktivizuje študenta-bádateľa, aby hľadal nové odpovede. V uvedení si významu sa pri riešení problému aktívne využíva komplex kognitívnych, afektívnych aj psychomotorických zručností. Študent vyhľadáva relevantné zdroje, využíva informačno-komunikačné technológie, spracováva a interpretuje informácie (vo vzťahu obsahu a formy), integruje poznatky, ale aj koriguje tzv. miskoncepty, t. j. chybné predstavy, a potom argumentuje a prezentuje výsledky. V reflexii študent prehodnocuje novozískané informácie a usúvzťažňuje ich, porovnáva, konfrontuje na pozadí tzv. prekonceptu,

⁵ Dosiahnuté výsledky budú prezentované v zborníku z 12. medzinárodného interdisciplinárneho sympózia *Stretnutie kultúr*, ktoré sa uskutočnilo na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade (2022).

t. j. pôvodného konštruktu vedomostí. Reflexia tak oproti fixácii, ktorá je známa z tradičného transmisívneho vyučovania, nahrádza zaužívané reprodukovanie vedomostí tvorivou činnosťou. Zameriava sa na aplikáciu nových informácií v konkrétnej životnej situácii tak, aby si študent uvedomil hodnotu vedomostí získaných v procese učenia sa.

S konštruovaním významov a kritickým prehodnocovaním informácií úzko súvisia postupy funkčnej čitateľskej gramotnosti. Umožňujú rozvíjať kritické čítanie a kritické myslenie (Tomengová, 2010) a tým rozvíjať vyššie úrovne mentálnych procesov (podľa PISA). Vzhľadom na dištančné vzdelávanie bola stratégia EUR na osi KEMSAKS, t. j. kognitivizácia – emocionalizácia – motivácia – socializácia – axiologizácia – kreativizácia (Zelina, 1996: 22) a spiritualizácia (Ligoš, 2009: 99), ukážkou učenia sa, ktoré je v akademickom vzdelávaní nevyhnutnou súčasťou úspešného štúdia a profilácie budúceho odborníka.

Koncepcia a zámery. Záverečná prednáška, ktorou sa uzavrel predmet a otvorila fáza hodnotenia, bola zameraná na metodiku analýzy a interpretácie prózy *Hlucháň* od Jozefa Gregora Tajovského, predstaviteľa neskoršej generácie slovenského literárneho realizmu. Interaktívnou súčasťou prvej etapy – **evokácie (A)** bolo zadanie, v ktorom študenti preukázali rozhľad v zložkách literárnej vedy. V druhej etape – **uviedenie si významu (B)** vypracovali interpretačný list zameraný na analýzu a interpretáciu prozaického textu s postupmi kritického čítania. V tretej etape – v **reflexii (C)** študenti prehodnocovali svoje dosiahnuté výsledky v konfrontácii s tými, ktoré dosiahla a spracovala v štúdiu autorka prednášky a interpretačného listu, argumentovali a kriticky reflektovali vlastný názor, čím sa aktívne zapojili do literárnovedného diskurzu.

V prvej etape zadania si študenti mohli zvoliť úroveň náročnosti (1 – 3), v druhej, interpretačnej časti bola náročnosť úloh pre všetkých rovnaká a v reflexii, ktorá bola v prvom roku realizácie – v intenciách autoregulácie výkonu – dobrovoľná, boli originálne odpovede ocenené bonusovými bodmi.

A etapa (priebeh: 30. 11. 2020 – 2. 12. 2020 do 14:00)⁶ – 30. novembra 2020 boli v rozvrhovanom čase seminára študentom objasnené inštrukcie k zadaniu, ktoré mali sprístupnené v LMS deň vopred. V prípade, že niečomu nerozumeli, mohli klásť otázky. Po úvodných pokynoch im bola v rovnakom čase sprístupnená prednáška, ktorá vzhľadom na dištančnú formu vzdelávania bola spracovaná formou prezentácie s auditívnymi stopami, ktoré umožňovali regulovať vnímanie hovoreného slova (autonómnosť).

Koncepcia prezentácie e-prednášky s názvom *Interpretácia prózy „Hlucháň“ (odkiaľ a kam)* bola prehľadná a inštruktívne zostavená tak, aby bola

⁶ Spoločný termín bol daný do 02. 12. 2020 do 14:00. V prípade omeškania sa za 5 - 15 min. strhávali 2 body. Pri prekročení 15-minútového limitu omeškania sa úloha hodnotila v obmedzenej miere, t. j. 50 % z bodovej úspešnosti.

návodom, ako postupovať v predinterpretáčnej fáze bádania. Východiskom bol podnet *Predtým než začneme* a po ňom nasledovali štyri body: 1. O autorovi, 2. Hľadanie informácií, 3. Čo sme zistili, 4. Vhodná metodika. Autorka v nich predstavila postup, ktorý sama v bádani uplatnila (metakognitívne postupy). V rámci algoritimizácie predstavila študentom kľúčové zdroje, monografie a štúdie, z ktorých možno čerpať dôveryhodné informácie, porovnávala názory dobovej kritiky so súčasnými výsledkami výskumu, poukázala na kognitívny konflikt v názoroch súčasnej literárnej vedy a formulovala výskumnú otázku: bol či nebol J. G. Tajovský vo svojej tvorbe nábožensky motivovaný, pričom zdôraznila úlohu vhodne zvolenej metodiky výskumu, ktorá je podmienkou úspešnej interpretácie aj argumentácie. Napokon predstavila možnosti interdisciplinárneho prístupu k výskumu prozaického textu, a to využitím metodických postupov z teórie kompozície prozaického textu F. Všetičku (1986, 1992) a pojmového aparátu diferencovanej duchovnosti (Hajdučeková, 2013, 2016). Zároveň študentov informovala o príprave interpretačného listu.

Na e-prednášku nadväzovali zadania, ktorých náročnosť bola diferencovaná (Príloha 1). Študenti si v rámci autoregulácie výkonu mohli vybrať z troch úrovní spracovania profilu literárneho vedca, ktorý sa venoval tvorbe J. G. Tajovského. Buď si vybrali literárneho vedca, o ktorom sa v prednáške dozvedeli, a vytvorili koreferát (min. a max. rozsah: 1 – 2 normostrany), t. j. vypracovali štruktúrovanú úlohu č. 1. (*štandardná úroveň spracovania*) za 6 bodov, pričom k nej mohli pridať, podľa vlastného uváženia, aj výberovú úlohu č. 2. (*úroveň pre náročnejších*) a vytvoriť anotáciu štúdie daného vedca, aby získali spolu 8 bodov, alebo si vybrali úlohu č. 3 (*úroveň pre menej náročných*) za 4 body a vytvorili krátky koreferát o tvorbe J. G. Tajovského.

Po odovzdaní zadania z prvej etapy bola realizovaná **B etapa** (2. 12. 2020: od 14:30 – 16:00), ktorá zodpovedala konštruktivistickému fáze *uvedomenie si významu*. 24 hodín pred vypracovaním interpretačného listu bol zverejnený link na prózu J. G. Tajovského *Hlucháň* na Zlatom fonde Sme (online). Interpretačný list bol študentom sprístupnený v LMS na začiatku dvojhodinovej rozvrhovej akcie, čím bol zabezpečený rovnaký čas riešenia. V uvedenom čase boli študenti spolu s vedúcou seminárov pripojení v kanáli MS Teams, aby mohli v prípade potreby konzultovať nejasnosti. Po vypracovaní úloh vložili zadanie do príslušnej zložky v kurze LMS.

Koncepcia interpretačného listu (Príloha 2) bola podriadená ústrednému cieľu, ktorým autorka list uviedla: „Cieľom tohto pracovného listu je ukázať vám, ako možno interpretáciu literárneho diela uchopiť a uvedomiť si rozdiel medzi recepciou a percepciou.“ V 13 úlohách – diferencovaných podľa stupňa náročnosti interpretačných a analytických zručností, so zameraním na porozumenie sémantických a kompozičných súvzťažností a funkčných vzťahov v estetickú

štruktúre – sa autorka sústredila na titul a jeho funkciu, charakteristiku času a priestoru, na introdukciu a charakteristiku hlavnej postavy, nosné motívy a ich anticipačnú funkciu, konfiguráciu postáv, funkciu modlitby, degradáciu postavy, kompozičnú funkciu ústrednej postavy, abstrahovanie témy a idey prózy, potom na návrat k titulu a prehĺbenie jeho interpretácie. Touto 10. úlohou sa ukončila štandardná úroveň analýzy a interpretácie, ktorú by študenti po absolvovaní predmetu mali úspešne zvládnuť, keďže sa na prednáške s teóriou kompozície prozaického textu od F. Všetického už zoznámili a na seminároch ju pri práci s textom aplikovali. Ďalšie tri úlohy boli zamerané na prehodnocovanie názoru literárneho vedca na základe vlastnej čitateľskej skúsenosti, t. j. kritické čítanie a myslenie, na odhaľovanie medzitextových alúzií na pozadí kultúrnych (kresťanských) kódov a posledná úloha bola zameraná na konfrontáciu prvého dojmu a výsledku interpretácie, t. j. na porovnanie rozdielu medzi svojou recepciou a percepciou. Tieto úlohy boli pre niektorých študentov zložitejšie, keďže si vyžadovali náročnejšie myšlienkové operácie. Úlohy boli rôznorodé: otvorené s krátkou aj s rozvinutou odpoveďou, štruktúrované, polytomické (s výberom jednej správnej odpovede alebo viacerých) so zameraním na analýzu a interpretáciu textu, ale aj tvorivé úlohy vyžadujúce vyššie úrovne mentálnych procesov, napr. abstrahovanie, argumentáciu s využitím čitateľskej skúsenosti či riešenie heuristického problému pri odhalení intertextuality.

Tretia **etapa C** – reflexia bola realizovaná o týždeň, v čase dvojhodinovej prednášky (9. 12. 2020, 14:30 – 16:00). Študenti si vypočuli výsledky výskumnej analýzy a interpretácie vo forme podcastu, ktorý v LMS sprístupnila L. Barnišinová a v dôležitých bodoch porovnali jej interpretačné výsledky s vlastnými. Do systému potom vložili krátku reflexiu, v ktorej zhodnotili, čo nové sa dozvedeli, čo ich v tomto bloku aktivít obohatilo. Za vydarené spätné väzby mohli získať navyše 3 body, ktoré im udeľovala samotná autorka.

Výsledky hodnotenia a klasifikácie. Vyhodnotenie dosiahnutých výsledkov v rámci dištančného vzdelávania malo písomnú formu. Umožnilo študentom opätovne sa začítať, vlastným tempom a vo vhodnom čase, do komentára vyučujúcej. V úvode textu sa opakovane dozvedeli o zásadách *konštruktivizmu* (autonomita – rešpektovanie osobnosti študenta, autoregulácia výkonu – výber z úrovne náročnosti, autoevalvácia – sebahodnotenie), o zámere inovatívnej formy hodnotenia, interpretačných algoritmov a o popularizácii vedeckého výskumu a tiež o organizačnej forme *team teaching*. V úvodnom komentári vyučujúca pripomenula, že jednotlivé zložky mali overovať individuálne štúdium nosných tém prednášok, prácu s odbornou literatúrou, schopnosť transformovať informácie, parafrázovať a prepájať, s dôrazom na uvádzanie a vyhľadávanie zdrojov. Súčasťou výkonu bola aj fáza prehodnocovania, v ktorej študenti odpovedali na otázky: aký výsledok som dosiahol, čo je prínosom môjho učenia sa, akú perspektívu

vo vzdelávaní vidím, ako ma bude posúvať v sebazdokonaľovaní počas celého vysokoškolského štúdia. Zadanie bolo teda nielen viaczložkové, ale aj viacúrovňové.

A etapa: koncepcia zadania overovala prácu s odbornou literatúrou, t. j. vyhľadávanie a spracovávanie odborných zdrojov s dôrazom na korektné uplatnenie citačných noriem. Dôležité bolo, že študent transformoval text a vybral kľúčové informácie tak, aby profil literárneho vedca obsahoval nosné informácie aj literárnohistorický aspekt so zameraním na jeho vedecký prínos (nie na životopis!). Týmto spôsobom sa preverilo semestrálne štúdium viacerých prednáškových tém.

Kvalitatívne vyhodnotenie: Niektoré práce nerešpektovali prednáškové zadanie, ale kopírovali samotnú tému semestrálnej prednášky, v profile autora len reprodukovali informácie zo zdrojov (bez korektného citovania!), niektoré transformovali informácie do vlastných myšlienkových štruktúr so zachovaním algoritmu zdroja. Minimálny počet prác niesol stopu invencie, kde si študenti vytvorili vlastný algoritmus spracovania či vyhľadali ďalšie zdroje. Najväčším deficitom bola práca s citačnou normou a odklon od východiskového zadania. Na viacerých prácach bolo badať, že odborný spôsob vyjadrovania, logické prepájanie myšlienok sú nedostatočne rozvinuté, t. j. štúdium prednáškových blokov bolo počas semestra zanedbávané. Našli sa aj práce, ktoré sa v istom zmysle „recyklovali“, a teda hodnota vypracovania bola značne devalvovaná, niekde až na úroveň neprijateľnosti.

B etapa: koncepcia zadania bola zameraná na usmerňovanú analýzu a interpretáciu, v ktorej bolo dôležité sledovať tvarovanie literárnej postavy, rozvinutie asociatívneho myslenia, ale aj objasňovanie súvzťažností, ktoré sú viazané na kultúrne kódy (kresťanstvo). Dôležitá bola nadobudnutá miera rutiny, ktorá bola predpokladom, že úlohy k vopred prečítanému textu študent zvládne vypracovať v istom časovom limite (štandardne 2 vyučovacie hodiny).

Kvalitatívne vyhodnotenie: Vypracované úlohy odhalili osvojenie si metakognitívnych zručností, napr. asociatívne či analyticky myslieť, abstrahovať a tvoriť syntézu, vidieť literárne javy v súvislostiach a vo vzťahu k štruktúre textu, ale tiež v širšom kultúrnom kontexte. Úspešnosť bola podmienená analyticko-interpretáčnymi zručnosťami a kompetenciami nadobudnutými počas semestra, ktoré boli priebežne hodnotené v nepovinnnej a povinnej zložke predmetu.

C etapa: reflexia odhalila mieru kritickéhoprehodnocovania, keď študent vie pomenovať, čo už vie, čo sa môže (v budúcnosti) dozvedieť, ale najmä to, čo bolo pre neho prínosom, v perspektíve ďalšieho učenia sa a permanentného vzdelávania, teda vie rozpoznávať jeho zmysel. Vidieť súvislosti medzi jednotlivými etapami, vnímať viacúrovňové zadanie a jeho zámer malo byť devízou do kvalitnej reflexie, a tá sa ukázala diferencovane.⁷

⁷ Dlhodobým zámerom v úvode do štúdia literatúry je konštruktívne reagovať na výskum reflexívnych kompetencií (v podmienkach praxe na UPJŠ), ktorý ukázal, že „najväčší dôraz sa v pregraduálnej

Kvalitatívne vyhodnotenie: Niektorí študenti len čiastkovo porovnávali svoju interpretáciu s ponukou, nevedeli abstrahované javy zovšeobecňovať, teda neprešli od indukcie k dedukcii na základe komparácie a metakognície. Iní vedeli posúdiť svoje rezervy a malá časť študentov dokázala odhaliť aj zámer zadania, nazrieť naň z nadhľadu a popritom postrehnúť aj perspektívu, ktorú interpretačný list priniesol. Preto si niektorí, okrem hodnotenia od samotnej autorky (3b), vyslúžili ocenenie vyučujúcej (1 – 2 body).

Na záver experimentálneho zadania bolo zverejnené slovné hodnotenie dosiahnutých výkonov. Vyučujúca v ňom vyzdvihla, že viacerí študenti počas semestra preukázali potenciál, ktorý je ďaleko za hranicou zadaného maxima, a to kvalitou práce alebo príkladným úsilím. Každý mal možnosť overovať svoje kvality alebo kompenzovať slabé miesta, či preukázať eminentný záujem o štúdium vypracovaním nepovinných заданий. Pre každého z nich tu bola možnosť strategicky ovplyvniť konečný výsledok svojho výkonu. Medzi nimi boli študentky, ktorých mimoriadne bodové skóre tvorilo 105 % alebo 142 % , čo svedčí o ich odbornom záujme i nadpriemerných kompetenciách. Naopak, boli i takí, ktorých výkon nedosiahol ani požadované minimum. Konečný bodový výsledok bol prístupný v akademickom systéme AIS v zložke priebežné hodnotenie, a tak študenti mohli sami pre seba posúdiť vynaloženú námahu a jej výsledok, odlíšiť hodnotenie od klasifikácie.

Záverečného hodnotenia v predmete *úvod do štúdia literatúry* sa v zimnom semestri 2020 zúčastnilo 68 študentov (z toho 11 študentov 2. ročníka opakovalo predmet). Konečné pozitívne hodnotenie, po súčte všetkých bodov z povinných zložiek hodnotenia (100 % = 63 bodov, min. 50 %, t. j. 31,5), ale aj z nepovinných zložiek (išlo o nepovinné zadania, tzv. bonusové, zamerané na stratégiu štúdia a osobnú zaangažovanosť v predmete)⁸ dosiahlo 47 študentov (61,12 %).

Klasifikačný výsledok hodnotenia (stupeň/počet študentov): A/4, B/3, C/14, D/13, E/13 a FX/21.⁹ Do úvahy o neúspešnosti vstupuje fakt, že išlo o študentov prvého ročníka, ktorí na vysokoškolské štúdium boli prijatí bez prijímacích skúšok, na základe výsledkov prijímacieho konania a stredoškolské štúdium ukončili maturitou, ktorá sa po polroku pandémie uzatvárala prevažne priemerom známok.

príprave kladie na kompetencie odbornopredmetové a psychodidaktické a minimálny na kompetenciu reflexie vlastnej činnosti [...] Aby však mohol študent nazerať objektívne na svoje konanie v edukačnom procese, je potrebné viesť ho systematicky ku kvalitnej reflexii svojho konania a k jeho objektívnemu hodnoteniu“ (Orosová et al., 2018), (Petříková/Orosová, 2019: 2).

⁸ Výsledné hodnotenie zahŕňalo viacero zložiek: odborné aktivity (3 b), povinné zadania (30 b), záverečné zadanie (30 b), t. j. 63 bodov.

⁹ Trom študentom bolo udelené X, pretože sa počas semestra výučby nezúčastnili, predmet ani čiastkovo neabsolvovali.

Priemerná úspešnosť inovatívneho hodnotenia kompetencií bola v **A** fáze **70,54 %**:

zadanie č. 1: 56 študentov, úspešnosť 67,86 %;

zadanie č. 2: 7 študentov, úspešnosť 93,75 %;

zadanie č. 3: 1 študent, úspešnosť 50 %.

Priemerná úspešnosť v **B** fáze bola **46,48 %** (zo 68 študentov sa B fázy zúčastnilo 66).

Priemerná úspešnosť v **C** fáze bola **30,99 %** (zo 68 študentov sa C fázy zúčastnilo 57 študentov, 10 študenti reflexiu neodovzdali).

Celková úspešnosť: **49, 34 %**.

Reflexia a sebakritické hodnotenie niektorých študentov ukázalo, že vedia, v čom ich zadanie a predmet obohatili, v čom sa chcú zlepšiť, lebo si uvedomujú svoje rezervy. Niekoľko anonymných príkladov (v pôvodnom znení) potvrdzuje, že študenti prvého ročníka majú potenciál kriticky čítať aj kriticky myslieť:

a) Výsledný podcast PaedDr. L. Barnišinovej mi vo veľkej miere pomohol nahliadnuť na text z iného uhla pohľadu. [...]

Myslím si, že vo vypracovanom liste som vo veľkej miere súhlasil s teraz vypočutým výkladom. Vo svojich odpovediach som naznačil, že názov má aj anticipačnú funkciu, presne tak ako pri iných dielach. Avšak som si neuvedomil správny prenesený význam slova hlucháň. Predpokladal som, že toto hanlivé ironizujúce slovo by mohla byť nejaká skrytá kritika vyššie postavených ľudí, ktorí riadia dobovú vojnu. Spätne som si však všimol, že by to nemohlo spĺňať túto funkciu, pretože to nie je príznačné na dobové písanie v našich krajoch.

Priznávam, že som si veľa vecí v textoch nevšimol. L. Barnišová spomína rôzne spôsoby ponížovania postavy, ktoré z textu zrejme vyplývali. Uniklo mi prirovnávanie hlavnej postavy k zvieratám ako hodnotiaci element z rozprávačovej strany. Myslel som si, že na začiatku autor nezaujme kritický postoj a len opisuje okolnosti, bez dôkladného vysvetľovania.

Súhlasím aj s názorom že Tajovský využil kresťanské motívy, avšak tvrdil som, že sú to len akési detailnejšie opisy danej situácie. Sakrálny element som nebral do úvahy v takej miere, že by spĺňal nejaký hlbší zmysel, a predovšetkým som nepredpokladal, že by mohol znamenať nejakú skrytú symboliku. Dovolím si nesúhlasiť s postmortálnym pomenovaním postavy, myslím si totiž, že smrť protagonistu neovplyvnila jeho mienku v pohľade vojakov. Juro Kotliak, ako to spomínala L. Barnišinová sa dostáva na úroveň otca, kedy si ho každý uctieva a váži. Teda práve táto skutočnosť ovplyvnila mienku o ňom a nie jeho smrť.

- b) Ja osobne sa budem viac zameriavať na každú vetu, ktorá sa v danom diele nachádza akými možnými spôsobmi sa dá interpretovať a v neposlednom rade sa zameriam aj ja na dielo ako celok. A tiež ma to obohatilo práve o interpretáciu titulu, ktorý je veľmi dôležitý a záväzný pre každé dielo. Prijala by som takéto aktivity aj v ďalšom semestri, pretože si myslím, že sú zaujímavejšie a taktiež sa z nich viac naučíme, pochopíme hlavne využijeme v budúcnosti.
- c) Vo svojej podstate som sa vo vykreslení hlavnej postavy a v sakrálnom nádychu celého diela zhodla s autorkou štúdie PaedDr. L. Barnišovou, PhD. Prvky legendickosti mi v tak krátkom časovom rozmedzí, ktorý sme mali na vypracovanie interpretácie, ušli. Vo fáze percepcie som pochopila dielo hlbšie, preskúmala časti textu, ktoré mi vo fáze recepcii neboli jednoznačné. Podcast mi veľmi pomohol v celkovom pochopení diela Hlucháň a v uvedomení si jednotlivých skutočností skrytých v texte.
- d) Po vypracovaní interpretačnej časti zadania a vypočutí si výskumnej analýzy p. PaedDr. L. Barnišinovej, PhD. som sa len utvrdila v tom, že kvalitné literárne dielo je ako mrakodrap. Autor – architekt rozvrhne svoj plán do poschodí a záleží na schopnostiach a pohľade čitateľa, ako vysoko sa vyšplhá, koľkoraké asociácie, konotácie a skryté významy v texte objaví a obnaží. [...]
Summa summarum, interpretácia a následná možnosť komparácie vlastných výsledkov s odborným výskumom ma (verím) výrazne posunuli na mojej ceste na vrchol „mrakodrapu“. Som však presvedčená, že interpretačné možnosti textu sú také kolosálne, že ani samotný autor nestojí na jeho vrchole, keďže spisovateľ často vytvára dielo, ktoré ho svojou sémantikou presahuje. Vzájomnou komparáciou našich výskumných výsledkov si však vytvárame pomyselný výťah, ktorým sa navzájom posúvame vyššie a vyššie.
P. S. : Nedá mi nepochváliť nádherný vizuál úvodnej prezentácie, bol naozaj krásny, jemný, pútavý a originálny 😊
- e) Konfrontovať svoje názory s inými, prečítať si rôzne interpretácie textu viacerých literárnych kritikov mi pomohlo rozšíriť moje interpretačné zručnosti a myslím si, že z toho môžem čerpať aj v budúcnosti.
Zaujímavým a novým prvkom pre mňa bolo vyjadriť prvotný pocit z textu, postupne pri dôkladnej interpretácii objavovať nové súvislosti, jednoducho som si uvedomil nový pohľad na text.

- f) Som veľmi rada, že som mala počas celého semestra možnosť nachádzať v textoch niečo, čo som pred tým nevidela, čo som prehliadala. Počas rôznych zadaní som si postupne upevňovala nielen moje získané vedomosti, ale menil sa aj môj pohľad na texty. Od zadania k zadaniu som nachádzala iné zaujímavosti a záhady, ktoré sa v ukážkach objavovali, ale ako bežný čitateľ (dovtedy bez získaných informácií) som si ich nevšímala.
- g) Pri zadaní A som si vybrala vypracovanie koreferátu, teda štandardnú formu spracovania. Avšak musím uznať, že toto zadanie bolo pre mňa v mnohých smeroch veľkou výzvou. Samotné hľadanie overených a hodnoverných zdrojov bolo jedným z najväčších problémov. Práve vďaka tejto skúsenosti som zistila, že nájdenie zdroja, ktorý obsahuje plnohodnotné a cenné informácie je v dnešnej dobe, preplnenej mnohými polopravdivými výroky, priam zázrakom. Spracovanie nájdenej odbornej literatúry a pretavenie daného textu do hutného obsahu na úrovni, bolo rovnako náročnou, no obohacujúcou úlohou.
- h) Záverečné aktivity spojené s interpretáciou prózy „Hlucháň“ pre mňa boli značne obohacujúce. Už počas semestra som mala možnosť oboznámiť sa s interpretáciou literárnych diel, ktorú som si veľmi obľúbila, a možnosť usmerňovanej analýzy v interpretačnej snahe prostredníctvom virtuálneho dialógu dopadla nad moje očakávania – a to aj napriek miernym obavám zo spomínanej virtuálnej formy.

Záver. Úspešní študenti v predmete (61,12 %) po absolvovaní inovatívnej formy hodnotenia v *úvode do štúdia literatúry* nadobudli kritický pohľad nielen na osvojené vedomosti, ale aj na získané zručnosti pri práci s odbornou literatúrou a umeleckým textom. Overili si, ako vedú aplikovať jednoduché metodické postupy pri analýze a interpretácii textu, ale aj akú skúsenosť majú s voľbou stratégií, ktoré vedú od čitateľskej recepcie až k aperpcii, od kritického a strategického čitateľa až ku kompetenciám bádateľa. Výsledky z prvého projektového experimentu v zimnom semestri akademického roka 2020/2021 ukázali, že účinok tvorivých zadaní – záverečné zadanie s úspešnosťou 49,34 % – je formatívny a motivuje k rozvíjaniu uvedomelého prístupu k literárnovednému hodnoteniu literárneho textu a umeleckej metódy autora.

LITERATÚRA

- Barnišinová, L. (2021). Mravnosť ako atribút utvárania duchovnosti v tvorbe Jozefa Gregora Tajovského (na príklade poviedky „Hlucháň“, 1919). *Slovenská literatúra*, 68 (1), 53 – 62. <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.1.4>
- Hajdučeková, I. (2015). *Inovativnosť foriem a metód v zážitkovo-komunikačnom modeli vyučovania literatúry*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Hajdučeková, I. (2016). *Duchovnosť v (re)interpretácii diel slovenskej literatúry*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Hajdučeková, I. (2013). Metodologické východiská vo výskume spirituality a metaempirickej dimenzie literárnej skutočnosti. *Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education*, 1 (4), 15 – 20. <https://religious-and-sacred-poetry.info/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/RASP-2013-no-04-4.pdf>
- Harpáň, M. (2009). *Teória literatúry*. ESA.
- Ligoš, M. (2009). *Základy jazykového a literárneho vzdelávania I. Úvod do didaktiky materinského jazyka a literatúry*. Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku.
- Petriková, K., Orosová, R. (2019). Sebareflexívne kompetencie študentov učiteľstva v praktickej profesijnej príprave. *Edukácia*, 3 (2) 153 – 160. https://www.upjs.sk/public/media/21787/Petrikova_Orosova.pdf
- Petrů, E. (2000). *Úvod do studia literární vědy*. Rubico.
- Tomengová, A. (2010). *Čitateľské stratégie zlepšujúce schopnosť učiť sa*. Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave.
- Všetička, F. (1986). *Kompozícia: o kompozičnej výstavbe prozaického diela*. Slovenský spisovateľ.
- Všetička, F. (1992). *Stavba prózy*. Vydavatelství University Palackého.
- Zelina, M. (1996). *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy)*. 2. vydanie. IRIS.

Pramene

- Tajovský, G. J. (1956). Hlucháň. V K. Rosenbaum (Ed.), *Dielo V. Rozprávky z Ruska – Obrázky – Úhrabky* (str. 27 – 38). Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Ивица Хајдучекова, Ливија Барњишинова

ИНОВАТИВНИ ОБЛИЦИ ОЦЕЊИВАЊА У ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Резиме

Студија представља резултате иновативног облика оцењивања који је реализован у предмету Увод у студије књижевности (студијски програм комбинаторни словачки језик и књижевности) у оквиру програма студирања на даљину уз подршку портала за е-учење LMC MOODLE Универзитета у Кошицама током пандемије у академској 2020/21. години. У фазама конструктивног модела EUR верификоване су стечене вештине ученика: потрага за истраживачким ресурсима, избор кључних информација и њихова трансформација помоћу алгорита, примена интерпретативних вештина у методолошкој анализи текста прозе, односно критичко вредновање доприноса образовања и резултата. Укупна стопа успешности експерименталне процене од 49,34 одсто и писани облик саморефлексије указали су на формативни ефекат конструктивистичке методе у процесу развоја књижевне анализе и интерпретативних способности студената 1. године основних студија.

Кључне речи: конструктивизам, EUR, e-learning, Јозеф Грегор Тајовски, структурна анализа и тумачење

Ivica Hajdučeková, Lívia Barnišinová

INNOVATIVE FORMS OF EVALUATION IN HIGHER EDUCATION

Summary

The study presents the results of an innovative form of assessment that was implemented in the subject introduction to the study of literature (Slovak language and literature study program in combination) within the distance form of education - with the support of the e-learning portal LMS MOODLE UPJŠ in Košice – during the pandemic in the academic year 2020/2021. In the phases of the EUR constructivist model, the students' acquired skills were verified: searching for professional resources, selecting key information and transforming it using an algorithm, using interpretation skills in methodically guided analysis of prose text, critically evaluating the benefit of learning and the results achieved. The overall success rate of the experimental evaluation was 49.34% and the written form of self-reflection pointed to the formative effect of the constructivist method in the process of developing literary thinking and interpretation competencies of students in the 1st year of bachelor's studies.

Keywords: constructivism, EUR, e-learning, Jozef Gregor Tajovský, structural analysis and interpretation

Prílohy

Príloha 1. Znenie zadaní v etape A

1. a) vytvorte krátky vstup, v ktorom predstavíte vývin literárnej vedy na Slovensku: uhol pohľadu si zvolte podľa uváženia – určujúca je jeho funkcia; (využite zadanie zo semestrálnej prednášky č. 3) (2b)

b) spracujte charakteristiku vedeckého výskumu vybraného literárneho vedca, (2b)

c) využite pritom dostupné študijné zdroje: Teória literatúry M. Harpáňa a Dejiny slovenskej literatúry I. Sedláka a kol. (príp. stránku Litcentra)

d) vytvorte podľa bibliografických noriem zoznam použitej literatúry. (2b)

e) vypracovaný koreferát vložte do moodle. (spolu 6b)

2. Úloha pre náročnejších: k 1. úlohe pridajte krátku anotáciu štúdie vedca, o ktorého ste prejavili záujem (rozsah: 300 slov); (+ 2 b; spolu 8b).

3. V krátkom profile autora si zvolte uhol pohľadu – literárnohistorický (zaradenie autora do genézy slovenskej literatúry) alebo literárnoteoretický (zaradenie tvorby do genologického systému) alebo literárnokritický (literárnokritické hodnotenie prínosu autora do poetiky realizmu) – a tomu podriadte všetky zložky koreferátu, t. j. urobte transformáciu získaných informácií o tvorbe autora (4 body).

Príloha 2. Interpretačný list v etape B

Milí študenti,

na nasledujúcich stranách pracovného listu vás chcem usmerniť v interpretácii prózy J. G. Tajovského „Hlucháň“. Cieľom tohto pracovného listu je ukázať vám, ako možno interpretáciu literárneho diela uchopiť a uvedomiť si rozdiel medzi recepciou a percepciou.

Verím, že budete tvoriví a už teraz sa teším na výsledky vašich interpretácií.

Po prečítaní prózy J. G. Tajovského „Hlucháň“ si zapíšete svoj prvotný dojem (fáza recepcie).

Spracujte nasledujúce zadanie, odpovedzte na otázky či podnety (niekde je výber z viacerých správnych odpovedí), ktoré vás povedú k odhaleniu hlbších súvislostí:

1. Pristavte sa pri titule prózy: vysvetlite funkciu úvodzoviek a konotácie významov, ktoré vyjadrujú (2b).

2. Vyberte, ktorý z nasledujúcich druhov titulov od Františka Všetického je príznačný pre titul „Hlucháň“ (1b):

- a) Temporálny (autor v ňom kladie dôraz na časovú kategóriu vo sfére tematickej aj v stavebnej oblasti)
- b) Protagonistický (literárne dielo ho dostáva podľa hrdinovho mena, označenia, poslania, funkcie alebo spoločenského postavenia)
- c) Metaforický (je zložený na konfrontácii javov a predstáv, na ich zástupnosti)

3. Charakterizujte čas a priestor, ktorý autor v próze uplatnil (2b).

4. Prečítajte si introdukciu prózy:

„Gazdovský sluha v obďalečnej doline a dedine oravskej, ženatý, otec. Rokov - ? Ktože ho vie, koľko. Vraj dvaštyridsať. Kedysi ho za vojaka nevzali, oženil sa a robil a žil po biede, ako druhí ľudia. Razom rozchýria, že je vojna. Gazdovi dvaja zatia i druhí z dediny už išli, a Juro len počúva, že je ozaj vojna, a nevie, čo je to. Iba sa zhovára večerami so ženou a deťmi, že zlé niečo, keď i v kostole sa modlievajú: ‚Od hladu, moru a vojny – vyslobod’ nás, Pane!’ a z obrázkov, ktoré v meste na jarmoku v panoráme videl, keď sa so ženou, ešte dievkou, za ruky vodili, predstaví sa mu obraz, že sa tam chlapi strieľajú, rúbajú, koľú...“ (s. 27)

- a) Z introdukcie vytvorte nosnú charakteristiku hlavnej postavy (1b).
- b) Vypíšte kľúčové motívy, ktoré sa v introdukcii vyskytujú, a predvídajte ich význam v téme (1b).

5. Zaradte hlavnú postavu do konfigurácie postáv, t. j. poukážte na určujúce vzťahy (2b).

6. Vyčleňte v sujete fázu krízy:

- a) Napíšte, akým spôsobom autor vyhrocuje vzťahy medzi postavami (1b).
- b) Akú funkciu má v tejto fáze modlitba? Vyberte z nasledujúcich možností a argumentujte (1b):
 - Náučnú – má za úlohu poučiť o niečom
 - Detenzívnu – jej funkciou je zmierniť napätie v sujete
 - Tenzívnu – jej funkciou je zvýšiť napätie v sujete
 - Metaforickú – autor ňou chce odkázať na čosi iné

7. Prečítajte si nasledujúce úryvky a napíšte, ako autor mení pozíciu hlavnej postavy textu (2b):

a) „Juro by sa zložil pri dverách a sedel na holej hline, na ktorej chlapi aj spávali, kladúc si pod hlavu svoje tornistry. Noví chlapi nesmelí, Juro pohotove. Hluchý, nerozumie, nevraví a plachý uhýba sa každému, sťahujúc sa do kľbka ako slimáčik.“ (s. 31)

b) „Nate zemiačik, nahol sa mu nad ucho mladý neprajník, ktorý pred chvíľou vrel: Daj zo svojich, a podával dva ako päste. Pánboh zaplať! Pokrútil Juro hlavou, že nechce. No nate, keď dávam...Už som sa prežehnal, nebudem. A Juro nevzal.“ (s. 32)

c) „Juro sa domyslel. Zabil klincom zemlianku, navláčil dreva, nadriapal zemiakov, a keď chlapi doniesli z dediny kotlík, zemiakov nielen napiekol bez vody pod starým hrncom, ale i nabieli a v kotlíku navaril. „Takých som vám, oravských!“ vítal natešený kamarátov, predkladajúc posolené, sypké zemiaky, čo označoval slovom „oravských“, a tešil sa pochvalám ako dobrá kuchárka.“ (s. 35)

d) „Radi sme ho mali ako otca. I pristalo mu to: vek, kde-tu aj šedivý vlas, medená chudá tvár, ktorú mu vše vyholili, ako kaplánovi, i pod nosom, i na krku, pod zátylkom. (s. 37)

8. Prečítajte si finále prózy a zamyslite sa, ktoré tvrdenie o hlavnej postave je správne?

„Ako po prvé šli kamaráti na poľnú stráž, odťali v horičke poriadneho dubca, okresali kríž a Ondro, doma valach, chytil sa vyrezať naň kriváčikom umučeného Krista, za čo sme ho prezvali „majstrom“, a druhí, ktorí znali písať, vyrezali a vypálili meno i deň smerti: „Tu spočíva...“ a prosili sanitárov, aby kríž zahradili Jurovi nad hlavu.“ (s. 38)

Juraj Kotliak je (1b):

- a) anticipačná postava, ktorá na začiatku literárneho diela predniesla tézu a tá sa v ďalších častiach zrealizovala.
- b) kontrovertná postava, ktorá sa v záverečnej časti literárneho diela zmenila na svoj pravý opak.
- c) postmortálna postava, ktorá svojou posmrtnou existenciou ovplyvňuje existenciu živých postáv.
- d) postillon de mort – postava, ktorá je poslom smrti.

9. Doplňte tému a hlavnú myšlienku (ideu) prózy „Hlucháň“ (2b):
- V próze „Hlucháň“ autor predstavil život na fronte, v ktorom.....
 - Hlavnou myšlienkou prózy je morálne posolstvo:

10. Opätovne sa zamyslite nad titulom prózy: dokážete prehlibiť alebo zmeniť pôvodnú interpretáciu jeho významu? (1b)

11. Literárna vedkyňa Marcela Mikulová pripodobňuje hlavnú postavu k novodobému svätcovi. Uvažujte a argumentujte (2b):

- ak je svätcom ten, kto je verejne uctievaný, pretože konal a miloval dobro, heroickým spôsobom svedčil o láske ku Kristovi a prejavom svätosti je predovšetkým zázrak alebo zázračný čin vykonaný počas života aj po smrti, je zbožný a horlivý vo viere, má bezchybnú mravnosť, ničím nepoškvrnené cnosti, má zásluhu na šírení náboženstva a pod., môže mu byť k nemu pripodobnený aj Juro Kotliak?

12. Uvažujte, či sa pri práci s postavami autor inšpiroval nejakým biblickým motívom; ak áno, argumentujte (2b).

13. Vráťte sa k prvému dojmu z prózy a uveďte, či je rozdiel medzi prvotným dojmom a výsledkom interpretácie (medzi recepciou a percepciou). (1b)

Spolu: 22 bodov

Martina Ivanová¹

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0001-7654-300X>**Miroslava Kyseľová²**

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-0459-4171>**Anna Gálisová³**

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0003-3389-1615>

OSVOJOVANIE SI KATEGORIÁLNYCH SLOVIES V SLOVENČINE AKO CUDZOM JAZYKU⁴

Existencia verbo-nominálnych spojení s tzv. kategoriálnym verbom a predikatívnym substantívom (LVC, skratka od angl. *light verb constructions*) je doložená vo väčšine európskych jazykov. Ako však podotýka M. Butt (2010), napriek tomu, že ide o univerzálny jazykový jav, v jednotlivých jazykoch majú tieto jednotky odlišné štruktúrne črty. V prípade kategoriálneho verba ide o pôvodne autosémantické sloveso, ktoré prešlo procesom desémantizácie, sémantického vyblednutia, v dôsledku ktorého v danom spojení vyjadruje tzv. kategoriálne, klasifikačné príznaky späté s rôznorodými aspektmi udalostnej sémantiky. V pozícii predikatívneho mena sa v rámci LVC typicky realizujú abstraktné substantíva, a to buď verbálne substantíva (*čítanie, písanie, jedenie*), alebo transpozičné deverbatíva (*kontrola, operácia, platba, údržba*), prípadne substantíva pomenúvajúce stavy (*strach, zúfalstvo, panika*), resp. iné typy substantív s udalostnou sémantikou. Blokovanie široko chápaných paradigmatických vzťahov (synonymie, antonymie, kohyponymie) predstavuje jeden zo základných štruktúrnych indikátorov lexikalizovanosti spojenia, napr. *robiť krik* – **robiť rev*, *klášť dôraz* – **klášť zdôrazňovanie*, *dať návrh* – **darovať návrh*, *dostať strach* – **získať strach* a pod. Tento fakt predstavuje jeden z

¹ martina.ivanova@unipo.sk

² miroslava.kyselova@ff.unipo.sk

³ anna.galisova@umb.sk

⁴ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*. Zodpovedná riešiteľka: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2024.

problémov, ktorý sa objavuje v procese osvojovania si kategoriálnych verb v cudzom jazyku. V príspevku sa pokúsime na základe dát z akvizičného korpusu *errkorp-1.0* opísať niektoré akvizičné aspekty súvisiace s fungovaním kategoriálnych slovies v medzijazyku študentov osvojujúcich si slovenčinu ako cudzí jazyk. Nadviažeme pritom na výskum akvizičných aspektov LVC v zahraničných prácach a porovnáme ich so situáciou v slovenčine ako L2.

Kľúčové slová: kategoriálne sloveso, verbo-nominálne spojenie, akvizícia, akvizičný korpus, interferencia

1. Vymedzenie kategoriálnych verb. Kategoriálne verbá (ďalej len KV), v niektorých teoretických prístupoch označované aj ako ľahké verbá (light verbs), funkčné verbá, podporné verbá (support verbs), predstavujú synsémantické jednotky, ktoré v spojení s predikatívnym menom tvoria jeden analytický (verbo-nominálny) predikát, označovaný ako konštrukcia s ľahkým slovesom (tzv. light verb constructions, ďalej len LVC). V kontexte českej i slovenskej lingvistiky sa daným slovesám venovala pomerne intenzívna pozornosť, pozri bližšie Macháčková (1979), Cinková (2009), Kolářová (2010), Radimský (2010), Kettnerová a Lopatková (2017), Kettnerová a Kolářová (2020); Kačala (1993), Kralčák (2005), Ivanová a Kysel'ová (2012, 2015, 2016, 2017), Ivanová (2014) a i. Podľa M. Butt(ovej) (2010) ide v prípade KV o univerzálny jazykový jav, ktorý má v jednotlivých jazykoch odlišné štruktúrne črty.

Len málo slovies sa uplatňuje výlučne v kategoriálnej funkcii. Vznik KV možno opísať ako proces desémantizácie, resp. sémantického vyblednutia, pri ktorom sa zo sémantickej štruktúry jednotky eliminujú sémantické príznaky, sloveso stráca svoj lexikálny význam a zachováva si iba kategoriálne, klasifikačné príznaky späť s rôznorodými aspektmi udalostnej sémantiky. Vo viacerých prácach sa diskutuje o vzťahu medzi KV a menným výrazom, s ktorým sa toto verbum spája. Niektorí autori zastávajú názor, že význam mena silne prispieva k významu celej konštrukcie a význam KV je konštruovaný iba schematicky, iní autori zasa popierajú sémantickú vyprázdnenosť KV a predpokladajú, že fungovanie KV v príslušnej konštrukcii je založené na pôvodnom lexikálnom význame jednotky (tzv. hypotéza sémantickej kompatibility, pozri Sanromán Vilas, 2011). V iných prístupoch sa kategoriálnym verbám prisudzuje semilexikálny status, pričom miera významu, ktorou tieto jednotky prispievajú do významu analytického predikátu, závisí od konkrétneho verba. Z hľadiska miery sémantického vyblednutia sa preto diferencuje medzi všeobecnými KV, pre ktoré je charakteristická pomerne vysoká miera kolokability, a špecifickými KV, ktoré si zachovávajú niektoré sémantické komponenty primárnych významov, resp. je pre ne charakteristická nižšia miera sémantického vyblednutia, a preto vykazujú isté kolokačné reštrikcie (porov. spojenia so všeobecným KV *dať*, napr. *dať zaucho*, *dať facku*, *dať bozk*, *dať pusu*,

a špecifickým KV *ušetriť*, napr. *ušetriť zaucho*, *ušetriť facku*, ale ? *ušetriť bozk*, ? *ušetriť pusu*⁵).

V rámci verbo-nominálnych spojení v pozícii predikatívneho mena vystupujú často abstraktné substantíva, a to buď verbálne substantíva (*čítanie*, *písanie*, *jedenie*, napr. *pustiť sa do čítania*, *písania*, *jedenia*), transpozičné deverbatíva (*kontrola*, *operácia*, *platba*, *údržba*, napr. *robiť kontrolu*, *vykonať operáciu*, *zrealizovať platbu*, *robiť údržbu*), prípadne substantíva pomenávajúce stavy (*strach*, *zúfalstvo*, *panika*, napr. *mať strach*, *prepadnúť zúfalstvu*, *vyvolať paniku*), resp. iné typy substantív, ktoré až v spojení s príslušným KV nadobúdajú udalostnosémantický význam, napr. *uzavrieť poistku*, *zmluvu*.

Zo syntaktického hľadiska vystupujú tieto predikatívne mená ako súčasť analytického predikátu vo funkcii tzv. interného objektu alebo interného adverbialu (napr. *dať bozk*, *dať do pozornosti*). V niektorých prístupoch sa vymedzujú aj subjektové typy KV, napr. *nastala zmena pomerov* (= zmenili sa pomery), porov. Radimský (2010). Doplnenia verbo-nominálneho spojenia sú vo väčšine prípadov dané valenciou predikatívneho substantíva podmienenou valenciou motivujúceho verba, napr. *namietat proti niečomu* – *vzniesť námietku proti niečomu*, *zodpovedať za niečo* – *niešť zodpovednosť za niečo*, *zosúladiť niečo s niečím* – *dať do súladu niečo s niečím*, *rozkázať niekomu* – *dať rozkaz niekomu*, *obávať sa o niekoho* – *mať obavy o niekoho*, ale v niektorých prípadoch môže úlohu zohrávať aj valencia kategoriálneho verba, napr. *podporiť niekoho* – *dať podporu niekomu* (od *dať niekomu*), *pochváliť niekoho* – *udeliť pochvalu niekomu* (od *udeliť niekomu*), *disponovať niečím* – *mať k dispozícii niečo* (od *mať niečo*).

Za jednu z centrálnych funkcií KV možno považovať participáciu na jazykovom kódovaní udalosti a jej rozmanitých aspektov. Udalosti možno chápať ako konceptuálne entity, prostredníctvom ktorých referujeme na situácie ako fragmenty mimojazykovej reality. Funkciu spojení s KV možno vidieť vo vyjadrovaní jemných odtienkov spojených so sémantikou propozície referujúcej na udalosť. Podľa niektorých autorov (napr. Grepl – Karlík, 1998) majú analytické predikáty tendenciu zoskupovať sa do skupín, ktorých členy sa odlišujú z hľadiska prítomnosti kategoriálnych komponentov „akčnosť – neakčnosť“ a „mutácia – nemutácia“ vo svojej sémantickej štruktúre.

V rámci typológie udalostí tak možno vymedziť tri základné modely: [-MUTÁCIA], [+JEDNODUCHÁ MUTÁCIA], [+AKČNÁ MUTÁCIA]. Všetky tieto tri modely môžu byť kódované verbom alebo verbo-nominálnym spojením. Úloha LVC je vyplňať lakúny na kódovanie tých udalostných modelov, pri ktorých je vyjadrenie jednoduchým predikátom v danom jazyku obmedzené, porov.

⁵ Tieto kolokácie sú v korpusových dokladoch pomerne zriedkavé. Nižšia kolokačná atraktivita KV *ušetriť* a substantív *bozk*, *pusa* sa často funkčne využíva na opis situácie, v ktorých sa dej vníma ako násilný, nepríjemný pre adresáta, porov. *Diváci potleskom odmenili obeť Venušu, ktorá ušetrila bozk aj druhému finalistovi – rovno na oduté syslie líce. Ďuro sa hneď po bozku zbavil nepohodlného obsahu úst.*

- *mať nádej/nádejať sa* [-MUTÁCIA] – *získať nádej/?* [+JEDNODUCHÁ MUTÁCIA] – *dať nádej/?* [+AKČNÁ MUTÁCIA],
- *byť rozpačitý/?* [-MUTÁCIA] – *upadnúť do rozpakov/zrozpačiť* [+JEDNODUCHÁ MUTÁCIA] – *priviesť do rozpakov/?* [+AKČNÁ MUTÁCIA].

V práci J. Radimského (2010) sa vymedzujú štyri základné sémantické typy KV, základné (*poskytnúť podporu niekomu*), konverzné (*získať podporu niekoho*), kauzatívne (*inicovať podporu niekoho*) a nenominatívne (*dôjsť k podpore*). Ekvivalentom základného KV je jednoduchý predikát *podporiť niekoho*, ekvivalentom nenominatívneho KV je pasívna konštrukcia slovesa *byť podporený*. Na rozdiel od jednoduchého predikátu konštrukcia s KV umožňuje vyjadrenie rôznorodých sémantických nuáns, napr. *poskytovať sľúbenú podporu, poskytovať používateľskú podporu, poskytnúť vzdušnú podporu*, ktoré možno obmedzene vyjadriť formou spojenia jednoduchých predikátov s adverbiami (*? sľúbene podporovať, ? používateľsky podporovať, ? vzdušne podporovať*).

2. Osvojovanie si KV. Pri odpovedi na otázku, ako sa osvojujú konštrukcie s KV, treba zohľadniť dva dôležité princípy prítomné v jazyku: princíp kompozicionality (tzv. *open-choice principle*) a princíp idiomatikosti (tzv. *idiom principle*), porov. Sinclair (1991). Princíp kompozicionality je typický pre nekategoriálne primárne významy slovies: ich spojenia s mennými doplneniami charakterizuje vysoká miera produktivity, porov. *dať niekomu peniaze, oblečenie, topánky, lístok na vlak; venovať niekomu peniaze, oblečenie, topánky, lístok na vlak*. Naopak, princíp idiomatikosti sa vzťahuje na frazeologické jednotky, ktorým možno prisúdiť vysokú mieru reprodukovanosti, porov. *nedal by som za neho ani deravý groš : ? nevenoval by som za neho ani deravý groš*. Konštrukcie s KV stoja medzi primárnymi a frazeologizovanými významami, možno ich charakterizovať ako idiomatiko-kombinačné výrazy charakteristické semikompozičnosťou, resp. semiproduktívnosťou, porov. *dať niekomu bozk na líce : venovať niekomu bozk na líce X *dávať niečomu pozornosť : venovať niečomu pozornosť*. Čo odlišuje analytické predikáty s kategoriálnym verbom od frazém, je teda aspoň čiastočná prediktabilita, na druhej strane na rozdiel od spojenia nekategoriálnych verb s objektovými doplneniami ich produktivita nie je absolútna a v porovnaní s nekategoriálnymi spojeniami sú pre ne charakteristické výraznejšie kolokačné reštrikcie (ani sémanticky blízke predikatívne mená, napr. *rešpekt* a *úcta*, nemajú identický kolokačný profil a nemusia sa spájať s identickými KV, porov. *vzdať úctu* je vysoko frekventované spojenie, ale *vzdať rešpekt* sa v korpusových dátach objavuje len okrajovo).

Práve miera reprodukovanosti a kompozicionality KV v spojení s predikatívnym menom vstupuje aj do procesu osvojovania si KV v cudzom jazyku. Problematike akvizície KV sa venovalo viacero zahraničných prác, porov. Altenberg

a Granger (2001), Neff-van Aertselaer a Bunce (2008), Shirato a Stapleton (2007), Wang (2011, 2016), Gilquin (2019) a i. Výskumy akvizície KV sa často venovali otázke frekvencie používania KV v medzijazyku. Výsledky týchto výskumov však boli často disparátne: časť prác konštatuje podužívanie KV v medzijazyku (napr. Altenberg a Granger, 2001; Shirato a Stapleton, 2007), v iných výskumoch sa zasa poukazuje na nadužívanie KV v medzijazyku (napr. Neff-van Aertselaer a Bunce, 2008; Wang, 2016). Jedným z možných vysvetlení tohto nesúladu sú samotné KV, ktoré v daných prácach boli predmetom skúmania (v štúdiu Altenberga a Granger(ovej) sa pozornosť venovala KV *make*, v práci Neff-van Aertselaera a Buncea zasa KV *have*). Ďalšie otázky, ktorým sa venovala pozornosť, bol vplyv L1 na akvizičný proces, jazyková úroveň a súbor osvojených KV, využitie KV v rámci istých žánrov, registrov a pod. Problematike transferu z L1 do L2 sa napr. venovali štúdie Biskup(ovej) (1992), Laufer(ovej) a Waldman(ovej) (2011), resp. Wang (2016). Pri fungovaní KV v jazykovom úze bol však pozorovaný aj opačný jav, a to transfer z L2 do L1, predovšetkým v kontaktovej situácii (porov. napr. práce Backusa, 2010; Doğruoza a Griesa, 2012 a i.). Výskumy autorov ukazujú, že transfer z L1 do L2 (resp. aj naopak) je podmienený tromi faktormi: i) podobnosťou medzi existujúcimi konštrukciami (aktivácia LVC je pravdepodobnejšia, ak existuje v L1), ii) podobnosťou povrchovej formy (existencia tzv. kognatívnych predikatívnych mien, napr. *energia* : *energija* v slovenčine a srbčine podmieňuje ľahšiu aktiváciu LVC v L2), iii) podobnosťou kolokačných kontextov (ak sa v L1 a L2 isté typy KV používajú s istými menami, hovoriaci v medzijazyku použije LVC s väčšou mierou pravdepodobnosti, napr. *utisnula mu poljubac X vtisla mu bozk*), pozri bližšie Barking, Backus a Mos (2022).

3. Výskum osvojovania si KV v akvizičnom korpuse *errkorp-1.0*

3.1 ERRKORP – korpus textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk. Aspekty akvizície kategoriálnych verb v medzijazyku študentov osvojujúcich si slovenčinu ako cudzí jazyk možno sledovať na základe analýzy materiálu, ktorý ponúka akvizičný korpus. Materiálovou bázou prezentovanej analýzy je verzia korpusu *errkorp-1.0* obsahujúca 1 063 textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk s celkovým rozsahom 347 395 tokenov. Ide o vôbec prvú verziu tohto druhu korpusu v slovenskom kontexte, verejnosti sprístupnenú od júna 2023. Akvizičný korpus pozostáva zo žánrovo pestrých textov od učiacich sa s rôznymi materinskými jazykmi a rôznymi úrovňami znalosti slovenčiny a disponuje vonkajšou anotáciou textov, ako aj vnútornou anotáciou chýb na úrovni segmentu, slova, slovného spojenia a textu.

Špecificky pre chyby týkajúce sa KV nie je vytvorená samostatná značka. Keďže však LVC predstavuje slovné spojenie, v rámci ktorého pri osvojovaní dochádza k zámene lexikálnych prvkov (od chýb na úrovni slovných segmentov a gramatických tvarov abstrahujeme), možno ich nájsť pod značkou *substword* (zámena slova). Selekcii chýb spojených s KV v súbore chýb so značkou *substword* je

následne nutné vykonať manuálne. Prehľad zistených chýb spätých s osvojovaním KV predstavujeme v ďalšej časti.

3.2 Základné tendencie v procese osvojovania si KV v slovenčine ako L2.

Na základe korpusových dát možno pre proces osvojovania si KV v slovenčine ako L2 postulovať tieto základné tendencie:

(i) Chyby spôsobené nadmernou generalizáciou

Nadmerná generalizácia spočíva v tom, že učiaci sa vytvára v medzijazyku deviantné štruktúry na základe svojich skúseností s inými štruktúrami v cieľovom jazyku (porov. Richards, 1975: 173). V prípade KV nadmerná generalizácia spočíva v analogickom uplatnení istého produktívneho modelu LVC aj pri tých predikatívnych menách, pri ktorých kolokabilita s príslušným KV nie je v L1 doložená. V týchto prípadoch sú nadužívané najmä tzv. všeobecné KV, napr. *dať*, porov.

(1) *Samozrejme, svoju **pozornosť by som dala** rozvoju lokálnych produktov.* (pl, B1)

TH:⁶ *Samozrejme, svoju **pozornosť by som venovala** rozvoju lokálnych produktov.*

(2) *Keby som bol dekanom FIF UK, **dal by som** tomu viac **pozornosti**.* (tr, B1)

TH: *Keby som bol dekanom FIF UK, **venoval by som** tomu viac **pozornosti**.*

(3) *Počul som dobre veci o kurzu, ktoré mi **dali veľký záujem**.* (sr, B2)

TH: *Počul som o kurze dobré veci, ktoré u mňa **vyvolali veľký záujem**.*

(ii) Chyby v dôsledku zámény KV na základe príslušnosti do udalostnosémantického typu

Ako sme konštatovali vyššie, jednotlivé KV sa v rámci jednotlivých typov LVC podieľajú na vyjadrovaní rôznorodých udalostnosémantických vzťahov. Napriek tomu aj v systéme LVC existuje v niektorých prípadoch lakúnovitost', teda absencia LVC s konkrétnym KV ako prostriedkom na signalizáciu akčnej mutácie, jednoduchej mutácie, resp. nemutačného typu. Jedným z častých chýb je použitie KV, ktoré príslušný udalostný typ vyžadovaný kontextom nevyjadruje, napr.

(a) použitie KV akčnej mutácie namiesto KV nemutačného typu:

(4) *Tieto veci **dajú vplyv** pre divákov.* (tr, B1)

TH: *Tieto veci **majú vplyv** na divákov.*

V tomto prípade chyba vzniká v dôsledku toho, že KV *mať* môže v slovenčine tvoriť verbo-nominálne predikáty, avšak nemožno ho zameniť iným KV v rámci vetného vzorca tzv. transmisie (typ *dare – recipere*) (*mať vplyv* X **dať/dostať vplyv*);

⁶ TH: Target Hypothesis (cieľová hypotéza) je predpokladaná štruktúra v L2 z pohľadu rodeného hovoriaceho.

(b) použitie KV nemutačného typu namiesto akčnej mutácie:

(5) *A s týmto jedlom majú obrady.* (ko, A1.1)

TH: *A s týmto jedlom robia/vykonávajú obrady.*

V prípade KV *mať* často vznikajú chyby z toho dôvodu, že je sémanticky veľmi flexibilné: okrem toho, že ho možno použiť v LVC, v ktorých nefigurujú KV typu *dare* a *recipere* (porov. (4)), môže byť sémantickým variantom slovesa vzorca *recipere* (porov. *dať možnosť – dostať možnosť* alebo *mať možnosť*), ale rovnako aj sémantickým variantom slovesa vzorca *dare* (porov. *mať úlohu pre niekoho* alebo *dať úlohu niekomu*). Problémom je, že takéto typy spojení netvorí so všetkými predikatívnymi menami. Práve semiproductívnosť tohto typu jednotiek potom spôsobuje problémy v akvizícii.

(c) použitie KV akčnej mutácie namiesto KV jednoduchej mutácie:

(6) *Verím, že som osoba, ktorá má veľa energie a entuziazmu vykonať tieto ciele.* (sr, B2)

TH: *Verím, že som osoba, ktorá má veľa energie a entuziazmu dosiahnuť tieto ciele.*

(iii) Chyby v koordinovaných typoch LVC

Jedným z mnohých syntaktických prostredí, v ktorých v medzijazyku vznikajú chyby týkajúce sa použitia KV, sú koordinované typy LVC. V týchto typoch konštrukcií dochádza ku koordinácii minimálne dvoch predikatívnych mien. Chyby v tomto type konštrukcie vznikajú v dôsledku kontaminácie, teda použitia jedného KV pre dve predikatívne substantíva, pričom KV tvorí verbo-nominálne spojenie iba s jedným z nich, porov.

(7) *Snaží sa upútať pozornosť hlúčika ľudí a svojich kolegov, vzbudiť rešpekt a podporu.* (uk, B2)

TH: *Snaží sa upútať pozornosť hlúčika ľudí a svojich kolegov, vzbudiť rešpekt a získať podporu.*

Predikatívne meno *rešpekt* v príklade (7) je kolokabilné s kauzatívnym KV *vzbudiť*, zatiaľ čo predikatívne meno *podpora* s týmto kauzatívnym KV kolokabilné nie je⁷. Pre predikatívne meno *podpora* je v slovenčine charakteristické fungovanie s KV *dare* a *recipere* v rámci LVC *dať podporu – dostať/získať/mať podporu*, ktoré možno charakterizovať ako základný a konverzný typ (vo vete *Peter dal podporu Márii. Mária dostala/získala/mala podporu Petra*. oba participanty *Peter* a *Mária* patria do intencného a valenčného poľa predikatívneho mena *podpora*), naopak fungovanie v rámci kauzatívneho typu preň typické nie je (v korpuse rodených

⁷ Ako kauzatívne možno toto KV hodnotiť z toho dôvodu, že vo vete typu *Zároveň však autorka vo mne vzbudila rešpekt ku každému jednému spisovateľovi* participat vyjadrený substantívom *autorka* nie je súčasťou valenčnej a intencnej štruktúry predikatívneho mena *rešpekt*, porov. *môj rešpekt ku každému jednému spisovateľovi*.

hovoriacich len obmedzene evidujeme doklady typu *iniciovat podporu*). Kontaminácia tu vzniká v dôsledku sémantickej blízkosti daných predikatívnych mien.

(iv) **Chyby spôsobené zámennou kategoriálneho a nekategoriálneho verba**

V korpusových dátach takisto nachádzame chybné použitia nekategoriálneho verba namiesto KV. Často ide o tzv. nekategoriálne verbá vágneho diania (porov. Ivanová a Kysel'ová, 2012), ktoré sú sémanticky blízke KV, keďže pri nich dochádza k čiastočnému sémantickému vyblednutiu, porov.

(8) *Vláda sa snažila **prevziať** nejaké **opatrenia**.* (sr, B2)

TH: *Vláda sa snažila **urobiť** nejaké **opatrenia**.*

Sloveso *prevziať* v slovenčine v kategoriálnej funkcii zväčša nevystupuje, predikatívne meno *opatrenie* funguje prevažne v LVC v rámci základného typu s KV *robiť/urobiť* na vyjadrenie akčnej mutácie.

Podobne predikatívne meno *úspech* je zväčša kolokabilné s KV konverzného typu a slúži na vyjadrenie jednoduchej mutácie (napr. *dosiahnuť úspech, zožať úspech, zaznamenať úspech* a pod.). V doklade (9) chyba vzniká v dôsledku toho, že učiari sa namiesto KV *dosiahnuť* siahol po nekategoriálnom verbe *zarobiť*, aby vyjadril význam akčnej mutácie:

(9) *Snaží sa **zarobiť** veľký **úspech**.* (uk, B2)

TH: *Snaží sa **dosiahnuť** veľký **úspech**.*

Podobným typom chyby je použitie KV namiesto nekategoriálneho verba:

(10) ***Robila by som** veľa **záležitostí** pre študentov.* (uk, A2.1)

TH: ***Riešila by som** veľa **záležitostí** pre študentov.*

V príklade (10) hovoriaci použil sémanticky vyprázdnené verbum *robiť* v spojení *robiť záležitostí*, hoci na základe významu vetnej štruktúry tu možno predpokladať použitie nekategoriálneho verba *riešiť*. Jedným z možných dôvodov zámenny je abstraktná povaha substantíva *záležitosť*, ktoré je však nedejové a v rámci LVC vystupuje zriedkavo.

(v) **Chyby v dôsledku zámenny KV na základe formálnej alebo sémantickej podobnosti**

Napokon možno zmieniť chyby, ktoré vznikajú na základe formálnej podobnosti alebo významovej blízkosti dvoch KV. Ako príklad formálnej blízkosti verb možno uviesť doklad (11), v ktorom sa namiesto nenominatívneho KV *nastať* použilo verbum *stať sa*, pričom ide o verbá s identickou koreňovou morféomou, ale odlišnými kolokačnými paradigmami.

(11) *V dobe keď máme prístup k takému množstvu informácie **sa stal** nejaký **regres**.* (hr, B2)

TH: *V dobe, keď máme prístup k takému množstvu informácií, **nastal** nejaký **regres**.*

Podobne môžu vznikať chyby v dôsledku sémantickej blízkosti verb ako v príklade (12), kde došlo k zámene dvoch nenominatívnych KV⁸ *stať sa* a *konať sa*:

(12) **Konkurzy sa stanú každý deň.** (zh, B2)

TH: **Konkurzy sa konajú každý deň.**

4. Závbery. Na základe dát, ktoré sú aktuálne k dispozícii, a pri manuálnom triedení chýb spojených s použitím KV (čo predstavuje istú obštrukciu pri kontrole väčšieho množstva dát), sme identifikovali lexikálne chyby a klasifikovali sme ich do piatich skupín podľa vzťahu k cieľovým LVC uplatňovaným v slovenčine rodených hovoriacich, resp. podľa predpokladanej príčiny použitia lexikálneho výrazu ako prvku LVC: (A) Na skúmanom materiáli je preukázateľné nahrádzanie niektorých KV frekventovanejším kategoriálnym verbom (napr. *dať*), čo možno hodnotiť ako prejav nadmernej generalizácie istého produktívneho modelu LVC (napr. *dať + predikatívne meno*); (B) Ďalším zisteným javom je uplatňovanie KV napriek ich udalostnosémantickej hodnote (akčná mutácia namiesto nemutačného typu alebo jednoduchej mutácie a naopak, porov. *dať* namiesto *mať*, *vykonať* namiesto *dosiahnuť* a pod.); (C) V materiáli sa tiež objavili chyby v koordinovaných typoch LVC v podobe realizácie jedného KV pri dvoch predikatívnych menách, čo možno označiť ako špecifický typ verbo-nominálnej kontaminácie (*vzbudiť rešpekt a [získať] podporu*); (D) V textoch sme tiež zaznamenali zámenu KV za plnovýznamové sloveso alebo naopak (*zarobiť* za KV *dosiahnuť*, resp. KV *robiť* za *riešiť* a pod.); (E) K zámene dochádzalo aj na úrovni KV za KV, ak ide o formálne alebo sémanticky podobné verbá (*stať sa* vs *nastať*, *stať sa* vs *konať sa*).

Ponúkaná analýza je len pilotnou sondou do komplexnejšej problematiky. Konkrétnejší obraz by prinieslo zmapovanie miery používania konkrétnych KV a štatistické vyhodnotenie, či a v ktorých prípadoch ide o nadužívanie alebo podužívanie LVC vo vzťahu k ich frekvencii v reči rodených hovoriacich. To však vzhľadom na absenciu použiteľného referenčného korpusu (napr. študentských prác rodených hovoriacich), ako aj vysokú mieru polysémickosti KV a technické možnosti korpusových nástrojov môže byť problematické. Nateraz môžeme konštatovať, že LVC sa v medzijazyku používateľov slovenčiny ako L2 uplatňujú, hoci v niektorých vybraných prípadoch zrejme poddimenzovane – porov. napr. frekvenciu použitia verba *nastať* v medzijazyku nerodených hovoriacich (46 jednotiek na milión) a jeho frekvenciu v jazyku rodených hovoriacich (66 jednotiek na milión) (verzia *prim-10.0-public-sane*).

Rovnako zostáva otvorenou otázkou, ako vyzerá vývoj osvojovania LVC v jednotlivých fázach medzijazyka nerodených hovoriacich a do akej miery má na uplatňovanie LVC vplyv medzijazykový transfer. Na kvantitatívne analýzy tohto druhu bude potrebné významnejšie množstvo dát.

⁸ Ako nenominatívnym KV sa v práci Radimského (2010: 107) neoznačujú len neosobné KV (*došlo k výbuchu*), ale aj KV s predikatívnym menom v subjektovej pozícii (*prebehla kontrola*).

Literatúra

- Altenberg, B., Granger, S. (2001). The grammatical and lexical patterning of MAKE in native and non-native student writing. *Applied Linguistics*, 22 (2), 173 – 194.
- Backus, A. (2010). The Role of Codeswitching, Loan Translation and Interference in the Emergence of an Immigrant Variety of Turkish. *International Journal of Bilingualism*, 5, 225 – 241.
- Barking, M., Backus, A., Mos, M. (2022). Similarity in Language Transfer – Investigating Transfer of Light Verb Constructions From Dutch to German. *Journal of Language Contact*, 15 (1), 198 – 239.
- Biskup, D. (1992). L1 influence on learners' rendering of English collocations: A Polish/German empirical study. V J. L. Arnaud, Pierre a H. Bějont (Ed.), *Vocabulary and Applied Linguistics* (str. 85 – 93). Macmillan Academic and Professional Ltd.
- Butt, M. (2010). The light verb jungle: Still hacking away. V M. Amberber et al. (Ed.), *Complex Predicates: Cross-Linguistic Perspectives on Event Structure* (str. 48 – 78). Cambridge University Press.
- Cinková, S. (2009). *Words that Matter: Towards a Swedish-Czech Colligational Dictionary of Basic Verbs. Volume 2 of Studies in Computational and Theoretical Linguistics*. UFAL.
- Doğruöz, S., Gries, S. (2012). Spread of on-going changes in an immigrant language. *Review of Cognitive Linguistics*, 10 (2), 401 – 426.
- Gilquin, G. (2019). *Light verb constructions in spoken L2 English. An exploratory cross-sectional study*. John Benjamins.
- Grepl, M., Karlík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Votobia.
- Ivanová, M. (2014). Light Verbs in Slovak. *Mundo Eslavo*, 13 (1), 47 – 61. Dostupné na: <http://mundoeslavo.com/index.php/meslav/article/view/164/147>
- Ivanová, M., Kyseľová, M. (2012). Niekoľko poznámok o statuse a vymedzení kategoriálnych verb. V K. Buzássyová, B. Chocholová a N. Janočková (Ed.), *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej*. (str. 159 – 170). Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- Ivanová, M., Kyseľová, M. (2015). Viacslovné pomenovania s kategoriálnym verbom. V M. Ološtiak (Ed.), *Viacslovné pomenovania v slovenčine* (str. 239 – 280). Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ivanová, M., Kyseľová, M. (2016). Eventuality semantics in Slovak light verb constructions. *Zeitschrift für Slawistik*, 61 (4), 662 – 691.
- Ivanová, M., Kyseľová, M. (2017). Vybrané aspekty sémantickej klasifikácie slovies. V M. Ivanová (Ed.), *Vybrané aspekty valencie verb v slovenčine* (str. 147 – 300). Filozofická fakulta PU v Prešove.

- Kačala, J. (1993). Kategoriálne slová v slovných spojeniach (Príspevok k teórii jazykového významu). *Jazykovedný časopis*, 44 (1), 14 – 24.
- Kettnerová V., Kolářová V. (2020). Valence českých verbálních jmen v nominálních konstrukcích a ve verbonominálních predikátech s kategoriálním slovesem. *Prace Filologiczne*, 75 (1), 241 – 262.
- Kettnerová V., Lopatková M. (2017). Ke koreferenci u komplexních predikátů s kategoriálním slovesem. *Korpus – gramatika – axiologie*, 16, 3 – 26.
- Kolářová, V. (2010). *Valence deverbativních substantiv v češtině*. Karolinum.
- Kralčák, L. (2005). *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Synchronno-diachrónny pohľad*. Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta.
- Laufer, B., Waldman, T. (2011). Verb-Noun Collocations in Second Language Writing: A Corpus Analysis of Learners' English. *Language Learning*, 61 (2), 647 – 672.
- Macháčková, E. (1979). *Analytická spojení typu sloveso + abstraktní substantivum (analytické vyjadřování predikátů)*. Ústav pro jazyk český ČSAV.
- Neff-van Aertselaer, J., Bunce, C. (2008). Acquisition of have-constructions in the academic English of Spanish EFL university students: A comparative corpus study. *LAUD Paper 718*, Universität Duisburg-Essen. Dostupné na: <http://www.linse.uni-due.de/laudpaper.html>
- Radimský, J. (2010). *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Radimský, J. (2017). Kategoriální sloveso. V P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/KATEGORIÁLNÍ_SLOVESO
- Richards, J. C. (1975). A Non-Contrastive Approach to Error Analysis. V J. C. Richards (Ed.), *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition* (str. 172 – 188). Longman.
- Richards, J. C., Sampson, G. (1975). The Study of Learner English. V J. C. Richards (Ed.), *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition* (str. 3 – 18). Longman.
- Sanromán Vilas, B. (2011). The unbearable lightness of light verbs. Are they semantically empty verbs? V I. Boguslavsky a L. Wanner (Ed.), *Proceedings of the 5th International Conference on Meaning-Text Theory. Barcelona, September 8-9* (str. 253 – 263). Dostupné na: <http://meaningtext.net/mtt2011/proceedings/papers/Sanroman.pdf>
- Shirato, J., Stapleton, P. (2007). Comparing English vocabulary in a spoken learner corpus with a native speaker corpus: Pedagogical implications arising from an empirical study in Japan. *Language Teaching Research*, 11 (4), 393 – 412.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.

Wang, D. (2011). Language transfer and the acquisition of English light verb + noun collocations by Chinese learners. *Chinese Journal of Applied Linguistics*, 34 (2), 107 – 125.

Wang, Y. (2016). *The Idiom Principle and L1 Influence: A Contrastive Learner-corpus Study of Delexical Verb + Noun Collocations*. John Benjamins.

Pramene

Errkorp-1.0. Slovenský národný korpus. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

Omnia Slovaca Maior IV. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

Prim-10.0-public-sane. Slovenský národný korpus. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

Мартина Иванова
 Мирослава Кисељова
 Ана Галисова

УСВАЈАЊЕ КАТЕГОРИЈАЛНИХ ГЛАГОЛА
 У СЛОВАЧКОМ КАО СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Рад се бави проблемом усвајања категоријалних глагола (КГ) у словачком као Ј2. На основу анализе корпусних података (из ученичког корпуса erkrorp-1.0) смо издвојили 5 основних тенденција које карактеришу процес усвајања КГ у словачком као страном језику. Честа појава при усвајању словачког језика је претерана генерализација која зависи од степена репродукције КГ. Један од узорника грешака приликом употребе КГ је аналошка употреба одређеног продуктивног модела конструкција са лаким глаголом (КЛГ) и код предикативних именица, код којих колокабилност са одговарајућим КГ није потврђена (нпр. *dal by som tomu viac pozornosti*; ЦХ⁹: *venoval by som*). Следећа група грешака која се може извојити настаје као последица замене КГ на основу припадности ситуационо-семантичком типу, нпр. употреба глагола акционе мутације уместо типа без мутације (*Tieto veci dajú vplyv pre divákov*; ЦХ: *majú vplyv*). Следећи извор грешака су координирани типови КЛГ. Грешке настају као последица контаминације – када говорник употреби исти КГ за две предикативне именице, нпр. *Snaží sa upútať pozornosť hlúčika ľudí a svojich kolegov, vzbudiť rešpekt a podporu*; ЦХ: *vzbudiť rešpekt a získať podporu*). Ради се о појави која се јавља и у исказима матерњих говорника. Четврта група грешака у вези је са заменом категоријалног и некаторијалног глагола. У таквим случајевима нпр. студент у свом тексту употреби некатегоријални глагол, иако контекст захтева употребу КГ, нпр. *Vláda sa snažila prevziať nejaké opatrenia* (ЦХ: *prijat*). До замене категоријалног и некатегоријалног глаголом може доћи и у обрнутом случају, дакле у контексту који захтева некатегоријални глагол, студент употреби категоријални, нпр. *Robila by som veľa záležitostí* (ЦХ: *Riešila by som*). Грешке такође настају и због формалне или семантичке сличности два глагола, као и у случају истовремено формалне сличности и семантичке блискости две јединице, нпр. *stal sa nejaký regres* (ЦХ: *nastal nejaký regres*). На основу анализе додатних анализа можемо констатовати да се КГЛ у међујезику корисника словачког као Ј2 примењују, мада у неким посебним случајевима видно мање.

Кључне речи: категоријални глагол, вербо-номинална веза, аквизиција, ученички корпус, интерференција

⁹ ЦХ: циљна хипотеза (према ТН: Target Hypothesis) – прим. прев.

Martina IVANOVÁ
Miroslava KYSEĽOVÁ
Anna GÁLISOVÁ

CATEGORICAL VERB ACQUISITION IN SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

This paper deals with the issue of categorial verb (CV) acquisition in Slovak as an L2. On the basis of the analysis of corpus data (from the errkorp-1.0 acquisition corpus), we define five basic tendencies that are characteristic of the process of acquiring CVs in Slovak as a second language. One of the phenomena that occur during the acquisition of Slovak is overgeneralisation, which is related to the degree of reproducibility of categorial verbs. One source of errors in the use of categorial verbs is the analogous application of a certain productive model of light verb constructions (LVC) to predicate nouns that do not collocate with the corresponding CV (e.g., *dal by som tomu viac pozornosti*; TH: *venoval by som*). Another classifiable group of errors arises due to the confusion of CVs based on their belonging to an event-semantic type, e.g., the use of an action-mutation verb instead of a non-mutation type (*Tieto veci dajú vplyv pre divákov*; TH: *majú vplyv*). Another source of errors is coordinated LVC types. These errors occur due to contamination when the speaker uses one categorial verb for two predicate nouns, e.g., *Snaží sa upútať pozornosť hlúčika ľudí a svojich kolegov, vzbudiť rešpekt a podporu* (TH: *vzbudiť rešpekt a získať podporu*). However, this is a phenomenon that also occurs in texts of native speakers. The fourth category of errors is related to the confusion of categorial and non-categorial verbs. In such cases, for example, the learner uses a non-categorial verb even though the context requires the use of a categorial verb, e.g., *Vláda sa snažila prevziať nejaké opatrenia*. (TH: *prijat'*). The confusion of categorial and non-categorial verbs can also occur in the opposite direction, i.e., in a context that requires a non-categorial verb, the learner uses a CV, e.g., *Robila by som veľa záležitostí*. (TH: *Riešila by som*). Errors also arise due to two verbs' formal similarity, semantic similarity, or, as is often the case, both, e.g., *stal sa nejaký regres* (TH: *nastal nejaký regres*). Based on our analyses, it can be concluded that LVCs are present in the interlanguage of users of Slovak as an L2, although in some selected cases probably to a limited extent.

Keywords: categorial verb, verbo-nominal construction, acquisition, acquisition corpus, interference

Helena Ľos Ivoríková¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0005-9867-7996>

TVORIVÉ VYUČOVANIE A JEHO PRÍNOS PRI ELIMINÁCIÍ CHÝB ŠTUDENTOV UČIACICH SA SLOVENČINU AKO CJ/DJ²

Proces osvojovania si slovenčiny ako cudzieho/druhého jazyka (CJ/DJ) je procesom neustáleho prehodnocovania pasívne alebo aktívne osvojených zručností, pričom sa študent počas neho posúva od osvojeného systému materinského jazyka k osvojeniu cudzieho jazyka. Stáva sa nositeľom „vlastného cudzieho jazyka“, tzv. medzijazyka (interlanguage), ktorý je prechodným a meniacim sa štádiom znalosti CJ/DJ a ktorý je neustále prehodnocovaný. Práve medzijazyk, ktorý predstavuje svojbytný systém, nedokonalú verziu cieľového jazyka, obsahuje jazykové chyby, ktorým sa v našom príspevku venujeme. I keď chyby v istom zmysle signalizujú aktívne zapojenie študenta do procesu získavania znalostí CJ/DJ, v našom príspevku sa zameriavame na tvorivú automatizáciu správnych jazykových javov, ktoré pomôžu chyby eliminovať. Mnohé chyby vznikajú ako prejav kolísania znalostí týchto javov a spôsobujú v medzijazyku nestabilitu. Napriek tomu, že tá je jeho prirodzenou súčasťou, skúmanie chýb študenta a tvorivé predchádzanie chybám môže napomôcť efektívnejšiemu osvojovaniu CJ/DJ. Najmä v prípade chýb, ktoré sa môžu na vyšších úrovniach vynárať ako následok zmeny formy komunikátu alebo ako následok rozšírenia informácií týkajúcich sa napríklad konkrétneho gramatického javu. V príspevku poukážeme aj na tvorivý spôsob odstraňovania chýb, ku ktorým dochádza z dôvodu ustrnutia nesprávne osvojeného jazykového javu, k tzv. fosilizácii. Podporíme dva základné prvky tvorivosti – novosť a zmyslupnosť. Tieto, prítomné v didaktických metódach a zadaniach, zefektívnia odstraňovanie chýb a automatizovanie správnych jazykových javov formou zmysluplných aktivít a cvičení. V príspevku navrhujeme aj tvorivé riešenia týkajúce sa niektorých chýb typu word1/0, phrase, subword rešeršované z korpusu dát errkorp-pilot.

Kľúčové slová: osvojovanie si slovenčiny ako cudzieho/druhého jazyka, tvorivosť, errkorp- pilot, medzijazyk, jazykové chyby

¹ helena.los.ivorikova@uniba.sk

² Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizitného korpusu*. Zodpovedná riešiteľka: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2024.

Úvod. Pri osvojovaní si cudzieho/druhého jazyka (CJ/DJ) dochádza na všetkých jazykových úrovniach k mnohým chybám, ktoré sú dôkazom kolísavých znalostí rôznych javov. Tieto destabilizujú medzijazyk, a to dokonca i na vyšších jazykových úrovniach. Na týchto sa prekvapivo vyskytujú aj chyby, ktoré neboli na predchádzajúcich úrovniach prítomné. Podľa Kotkovej (2017: 23) sú často následkom inej formy komunikátu (hovorený vs. písaný prejav) alebo následkom rozšírenia informácií týkajúcich sa napríklad konkrétneho gramatického javu. V procese osvojovania jazyka sa tak vyskytne tzv. *U-krivka rozvíjania jazykových zručností* (Tamže: 23), pričom neskôr sa správnosť problematických javov zlepšuje. Chyby prítomné v medzijazyku môžu tiež reprezentovať ustrnutie nesprávne osvojeného jazykového javu, tzv. fosilizáciu.

Na základe našich doterajších pedagogických skúseností by sme radi predstavili niekoľko príkladov automatizácie niektorých problematických jazykových javov. Tá bude postavená na princípoch tvorivosti, konkrétne na jej dvoch základných prvkoch – novosti a zmyslupnosti. Kreatívnym spôsobom sa podporí eliminácia chýb, pričom kľúčovým bude používanie, resp. vystavovanie študenta čo najväčšiemu množstvu správnych jazykových javov a využívanie inovatívnych metód vyučovania zameraného na študenta.

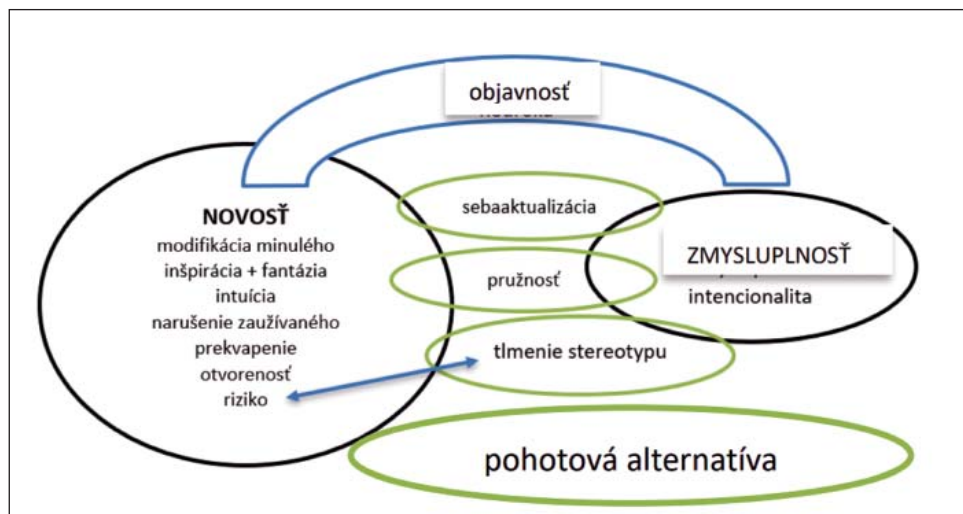
Zameriame sa na problematiku efektívneho automatizovania si negácie v slovenčine a predstavíme aj niektoré cvičenia týkajúce sa chýb typu *word1/0*, *phrase* a *substword* rešeršované z korpusu dát errcorp-pilot.

1. Aký lingvodidaktický potenciál má tvorivosť? Pri eliminácii chýb v rámci dynamického a často nevyspytateľného medzijazyka na všetkých jazykových úrovniach môže vo veľkej miere pomôcť aplikovanie tvorivého prístupu k vyučovaniu. Ten sa primárne realizuje formou kreatívne koncipovaných alebo sprostredkovaných zadaní a aktivít zameraných na problematické jazykové javy.

Tvorivosť je jednou z kognitívnych činností ľudskej mysle a úzko súvisí s poznávaním sveta a učením všeobecne. Je predmetom kognitívnej psychológie, ktorá sa zaoberá štúdiom vedomých a nevedomých poznávacích procesov, ako je vnímanie, predstavivosť, myslenie, reč, pamäť a učenie, a ktorá sleduje procesy fungovania človeka ako psychosociálnej bytosti, pričom tvorivosť je integrálnou súčasťou myslenia, hovorenia i správania. Je teda prirodzenou kognitívnou výbavou každého študenta, a preto je efektívne využiť ju ako nástroj podporujúci efektívne osvojenie si slovenčiny ako CJ/DJ.

Lingvodidaktická aplikácia tvorivosti do výučby musí stáť na dvoch základných pilieroch – dvoch kľúčových atribútoch tvorivosti: na novosti a zmyslupnosti. Tieto sa realizujú rôznymi spôsobmi, ktoré sa tiež prelínajú (obr. 1). Novosť predstavuje narušenie zaužívaného, modifikáciu minulého, podporuje inšpiráciu, fantáziu, otvorenosť, prekvapenie, intuíciu a vystavuje učiteľa aj študenta riziku. Spolu so zmyslupnosťou, ktorá je niekedy pomenovaná ako intencionalita, ju

spája objavnosť. Prienikom novosti a zmysluplnosti je sebaaktualizácia (jedna z najvyšších ľudských potrieb), pružnosť, tlmenie stereotypu a hľadanie pohotovej alternatívy.

Obrázok 1. Atribúty tvorivosti³

Všetky vymenované fenomény je možné prakticky aplikovať do výučby a využiť ich ako efektívne nástroje eliminácie chýb v medzijazyku študentov.

1.1 Novosť

1.1.1 Modifikácia minulého. Jedným zo spôsobov aplikovania prvkov novosti do výučby je modifikácia minulého. Nie je nutné modifikovať všetky doteraz používané didaktické materiály, čo vyžaduje veľkú časovú dotáciu. Postačuje napríklad prehodnotenie prístupu učiteľa k samotnému korigovaniu chyby študenta v hovorenom prejave. Ide o prehodnotenie tzv. externej spätnej väzby (*external feedback*). Poukazuje na to G. F. Marcus (1993: 55), ktorý odporúča minimalizovať poukazovanie na chybu a na jej pomenovanie (*negative evidence*) priamo (*complete/partial/noisy feedback*). V prípade eliminácie chybných predložkových spojení (chyba typu *substword_dep*⁴), ktoré sa v rámci pilotnej verzie errkorpu vyskytujú 342-krát⁵, by sme tak nemali aplikovať tento spôsob spätnej väzby:

³ Podľa autorov Szobiová, 1999; Eliášová, 2011; Zelina, 1984; Švec, 1998; Kusá, 2006.

⁴ Najfrekvencovanejšími boli chybné zámény predložiek na (58x), v (51x), do (46x), s (34x) a z (33x). Relatívna frekvencia bola najvyššia pri jazykových úrovniach: A1.2, A1.1, A2.1, následne prekvapivo C1, nasleduje B1, B2, a A2.2, C2.

⁵ p. Errkorp-pilot, 2022.

- Študent: Išiel som do lekára.
- Učiteľ: *Nepovieme do lekára, ale Išiel som k lekárovi.*

G. F. Marcus odporúča posilniť poukazovanie na správnosť tvaru (positive evidence) a kognitívnu stimuláciu študenta správnymi tvarmi a spojeniami:

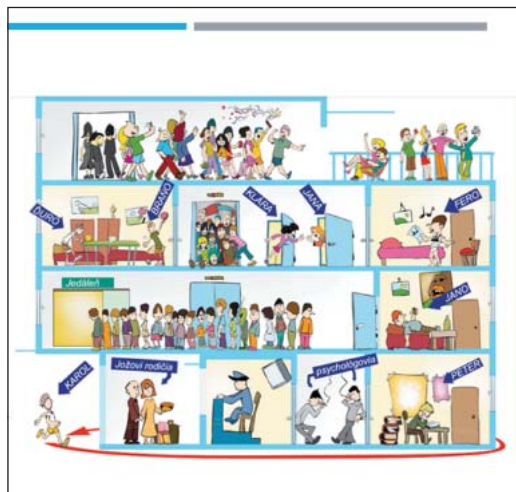
- Študent: *Včera som išla do lekára.*
- Učiteľ: *Prečo si včera išla k lekárovi?*
- Študent: *K lekárovi som išla preto, lebo som mala vysokú teplotu.*

Práve tento prístup k chybe korešponduje s našou pedagogickou skúsenosťou a následne má súvis aj s automatizačnými cvičeniami, ktoré v príspevku predstavíme. Ich podstatou je:

a) buď koncentrovaný výskyt správneho tvaru, ktorý sa študent formou zaujímavých zadaní učí nevedome,

b) alebo zaujímavé tvorivé cvičenie, v ktorom sa precvičuje tvorenie daného javu. V zadaní sa však nekladie dôraz na samotný jav, ale zadanie tvorivo motivuje študenta k aktívnemu zapojeniu sa do cvičenia.

Modifikácia minulého je zároveň priestorom na opakované použitie hotového cvičenia/obrázka, keď dochádza k tvorivej „didaktickej upcyclácii“ pôvodného zadania. Napríklad cvičenie určené na precvičovanie predložkových spojení (obr. 2) môže poslúžiť ako podklad pre vytvorenie textovej hádanky (monológ) alebo pre vytvorenie fiktívneho dialógu s cieľom precvičiť vytváranie textov s negáciou. Negáciu je možné automatizovať aj vzájomným čítaním hotových textov a hádaním, kto je kto. Súčasťou týchto textov sú aj praktické hovorové frázy *Dnes sa mi nechce nič* a *Nič mi to nehovorí*.

Obrázok 2. Krížom-krážom A2, 2018: 94

(monológ)

Nie, dnes nikam nejdem. Nebudem s nikým žúrovať. Dnes nechcem s nikým hovoriť a nič piť. Neodídem zo svojej postele. Nepozývajte ma ani na džezový koncert. Dnes nie. Dnes si neoblečiem ani pyžamo. Dnes sa mi nechce nič! Kto som?

Odpoveď: Si Jano.

(1. poschodie, izba vpravo)

(dialóg)

A: Nevidela si Petra?

B: Netuším, o koho ide.

A: Nepoznáš toho blond medika? Nikam nechodí, stále sa učí. Nemá rád výťahy a s nikým sa počas skúškového nestretáva.

B: Nič mi to nehovorí.

1.1.2 Prekvapenie a narušenie zaužívaného. Metajazyk študenta obsahuje doteraz osvojené jazykové prvky, ktoré sú priebežne obohacované o prvky nové, a to postupne – špirálovito (Hrdlička, 2016: 29), pričom sa kladie dôraz na prezentovanie javov od jednoduchších po zložitejšie. Študent pri osvojovaní novej látky, resp. istej nadstavby doteraz naučenej látky, často zabúda na jednoduchšie základy. V týchto začne robiť chyby, pričom v nových zložitejších javoch ich nerobí. Predchádzať sa tomu dá:

- a) formatívnou „revitalizáciou“ doterajších javov, t. j. ich priebežným precvičovaním využívajúc momenty **prekvapenia**, napríklad vďaka krátkym aktivizačným zadaniam (wake-up activities),
- b) alebo využívaním úloh založených na prvkoch **gamifikácie**⁶, t. j. na mechanizme hrového myslenia, interakcie a pravidiel. Ide najmä o online hry (kahoot) alebo o pamäťové, príbehové, súťažné (Activity) alebo vedomostné (tajnička) hry.

Zároveň je možné podporiť automatizačnú fázu osvojovania si jazyka **narušením zaužívaných** vzorcov výučby zo strany učiteľa a vzorcov participácie na vyučovaní zo strany študenta, čo tiež korešponduje s atribútom novosti. Na základe našej pedagogickej skúsenosti⁷ vyplývajúcej z výskumu realizovaného počas letného semestra akademického roka 2022/2023 sa ukázalo efektívnym zavádzanie inovatívnych metód vo výučbe vďaka úlohám podporujúcim **rovesnícke učenie** (peer-learning) alebo vďaka rôznorodým aktivitám podporujúcim **zviditeľňovanie myslenia**⁸ (give one get one). Dôležitú úlohu tu zohráva aj využívanie **kolaboratívnych/kooperatívnych metód** využívajúcich napríklad aktivity typu skladačka (jigsaw). Zaužívané postupy je možné inovovať aj výučbou,

⁶ Viac k problematike Kapp 2012.

⁷ Absolvovanie 2-semestrálneho kurzu Ako inovatívne učiť na VŠ na Filozofickej fakulte UK (akademický rok 2022/23).

⁸ Príklady viacerých aktivít sú dostupné na <https://pz.harvard.edu/thinking-routines>

ktorá bola zameraná na učiteľa (teacher-oriented teaching) a ktorú transformujeme na **výučbu zameranú na študenta** (student-oriented teaching). Všetky menované metódy aj aktivity v pozitívnom slova zmysle narúšali „komfortnú zónu“ študenta i učiteľa. Následkom ich aplikácie sa zvýšila aktivita študentov, ich väčšia spoluzodpovednosť za to, čo sa naučia, a ich spolupráca v rámci skupiny (Boud et al., 2013: 8 – 9). Zároveň je nutné podporovať aj **konštruktívnu kontinuitu**, (Biggs, 2014: 5 – 22), t. j. konštruktívne zosúladienie všetkých aktivít tak, aby napomáhali študentom priebežne smerovať k cieľu stanovenému na začiatku semestra.

1.2 Zmysluplnosť. Druhým pilierom tvorivosti je hodnotnosť (Eliášová, 2017: 57), resp. zmysluplnosť akejkoľvek tvorivej aktivity, ktorá by mala viesť k intencionálnej interakcii subjektu s objektom (Zelina/Jaššová, 1984: 19), a to cieľavedome a objavne pre seba alebo referenčnú skupinu. Je dôležitou úlohou učiteľa vzbudiť záujem študenta, nasmerovať jeho výber k aktivitám aktivizujúcim, automatizujúcim a testujúcim preberaný jav efektívne a inovatívne. Študent by si mal podvedome uvedomiť potrebu precvičovania daného javu, pričom obsah a forma zadania alebo prezentovanej látky by mali vzbudiť jeho záujem a rešpektovať jeho potreby. Práve tvorivosť ako jedna z najvyšších potrieb človeka⁹ reprezentuje kategóriu vlastného naplnenia študenta, t. j. sebaaktualizácie, takže túto je nutné aplikovať nielen do zadaní, ale aj do celkového prístupu k výučbe. Mimoriadnu úlohu tu zohráva zvyšovanie motivácie študenta. Nasledujúce typy cvičení obsahovo aj formálne zohľadňujú potreby študentov a pozitívne stimulujú ich motiváciu.

2. Tvorivé cvičenia na elimináciu chyby *neg*. Dvojitá negácia síce popri lexikálnej negácii a najčastejšej chybovej gramatickej propozičnej negácii (Mošaťová et al., 2023: 413) nepatrí medzi najfrekvencovanejší typ chýb *neg*¹⁰ u študentov učiacich sa slovenčinu ako CJ/DJ, ale práve cvičenia obsahujúce dvojitú negáciu môžu sekundárne pomôcť aj pri osvojení si správnych tvarov gramatickej propozičnej negácie. Táto sa veľa ráz v textoch realizuje ortograficky nesprávne, a preto aj vizuálna kognitívna stimulácia študenta môže pomôcť.

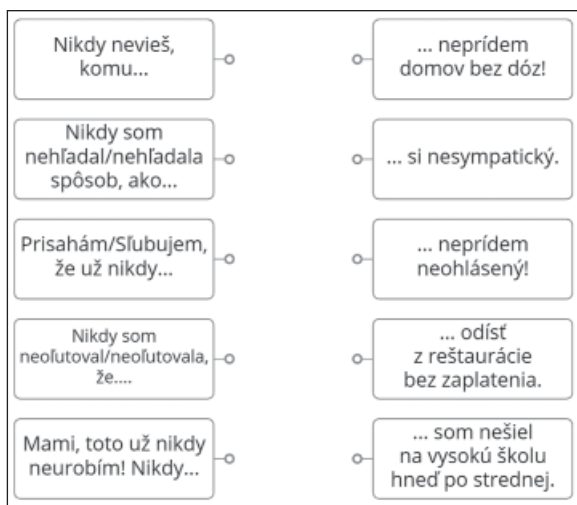
S prípravou **priradovacích cvičení** obsahujúcich dvojitú negáciu pomôže napríklad Slovenský národný korpus, a to napríklad vyhľadaním lemy vymedzovacieho zámena *nikto, nič* alebo vymedzovacieho príslovkového zámena *nikdy, nikam, nikde*. Zobrazené výskyty (obr. 3) sú pre nižšie jazykové úrovne náročné, je potrebné ich zjednodušiť alebo sa nimi tematicky inšpirovať pri príprave jednoduchého cvičenia (obr. 4). Tvorivou nadstavbou tohto cvičenia je napríklad zadanie rozvíjajúce produktívne zručnosti formou **doplňacieho cvičenia** *Doplňte pokračovanie vety*. Je tiež možné vyhľadať vety s výskytom týchto zámen v pilotnej verzii korpusu errkorp, v ktorej sa nachádza viac viet korešpondujúcich s danou jazykovou úrovňou.

⁹ Podľa Maslowovej hierarchie potrieb (Maslow, 1943).

¹⁰ V akvizícnom korpuse errkorp-pilot ide o 101 výskytov zo 137 393 pozícií (15. 10. 2023).

Robiť to systematicky, pokorne a vytrvalo a **nikdy** nehladať spôsob ako sa niečo nedá, ale zdanlivú jednoduchosť rozleptávalo. Táto monolitná jednota pritom **nikdy** neexistovala. Napriek tomu ju generácia otcov vyžadovať slub, ktorý kedysi dala sestre, a **nikdy** neľutovala, že svoj súkromný život odsunula na ľavku. </p><p> Prisahal si, že to už **nikdy** neurobí. Prisahal, že už nezopakuje tú pre ňu umierame. Nech sa preto smútok **nikdy** nespája s naším menom. </p><p> 19. V. 43 </p> lokaj, ktorý sa nikdy, ale naozaj **nikdy** neusmial. Pri pohľade na najmladšieho brata Knighta miesta. </p><p> Na Pyramide. </p><p> Vozičkári tu predtým **nikdy** neboli </p><p> Hore ich v piatok vyviezli terénne autá bezpečne pobudnutie na pomerne ohraničenom priestore. Hole **nikdy** nebudú strediskom typu Álp, Jasnej alebo Chopku zmysluplné divadlo prírody ako najautentickejšej formy bytia. </p><p> **Nikdy** už potom v takom harmonickom súlade neexistovali vo hanbiť. Rozhodnem sa tak, že sa **nikdy** nebudem hanbiť a môžete si byť istý, ma plašíš? Skoro sme havarovali!- **Nikdy** doňho nezapárajte: «Len-len že do toho prostredia zapadne.» </p><p> V Lutile **nikdy** predtým fontánu nemali. „Je to pre sňovaním láska potom padá, aby si ma **nikdy** nemusela karhať, lebo škoda by bola si zahákoval Mikea Gria. </p><p> Chára však zlomyseľné reakcie **nikdy** neopätovoal a po zápase ochotne, s úsmevom – ako ti to mám povedať. Ešte **nikdy** som nestál pred niečím podobným.“ </p><p> Mlčky bola základňou rusifikácie Gruzínska. Berija sa neporušil **nikdy**, dokonca ani povrchne. Komunistické učenie nebral celé sa mi to videlo smiešne, ale **nikdy** nevieš, komu čo napadne, keď vytriezvie slub, ktorý som mu vlastne aj tak **nikdy** nedal, pretože ho ani nežiadal, a nestane. Nikdy neochorieš na zákernú chorobu, **nikdy** ti nikto blízky nezomrie, nikdy sa ti

Obrázok 3. Výskyty lemy "nikdy" v korpuse prim-10-0-juls-sane

Obrázok 4: Precvičovanie dvojitej negácie v aplikácii wordwall.net

Automatizačné cvičenia zamerané na správne tvorenie dvojitej negácie v slovenčine zaujmú študenta, ak budú zamerané na reálne komunikačné situácie doplnené o vtipný kontext reflektujúci napríklad známe stereotypy správania členov domácnosti. Zároveň pozitívne motivujeme študenta, ak využijeme dostupné aplikácie transformujúce cvičenie do atraktívnej grafickej podoby (obr. 5). V nasledujúcom cvičení *Mamičkovský jazyk* študent číta hotové správne tvary slovenského (dvojitého) záporu vo výrokoch, ktoré používa mama, a priraduje k nim vety (prevažne) v imperatívne, ktoré sú presným vyjadrením toho, čo má

mama na mysli. Vety v zápore môžu neskôr slúžiť ako materiál na precvičovanie imperatívu:

- *Už 10 rokov si ma nikam nepozval... – Pozvi ma niekam!*

0:20

Prosím, pomôžte mi pokosiť trávnik!	Prosím, vynesť smet!	Poďme spolu na večeru. Sami - bez detí.	Pomôžte mi nájsť moje okuliare, prosím!	Dnes uvar ty, prosím. Zvládneš to!
Som unavená, sadnem si, ty povyššávaj, prosím!	Nabudúce pečiáš mame tortu ty!	Prosím, urob mi masáž!	Zatvorte okno, prosím!	Kúp mi túto kabelku, prosím!

Nikomu tu nie je zima? Už 10 rokov si ma nikam nepozval...
 Nikto mi v záhrade s ničím nepomáha. Nevedela som, že vieš tak dobre piecť.
 Už si necítim nohy. Nikto nevidel moje okuliare?
 Už dávno ma tak nebolel chrbát... Nič ťažké na tom varení nie je.
 Ešte nikdy si mi nekúpil kabelku! Nikto dnes nevyniesol kôš!

Submit Answers

Obrázok 5. Precvičovanie negácie/dvojitaj negácie v aplikácii wordwall.net

Po dostatočnom precvičení záporu formou viet, ktoré kognitívne stimulovali študenta práve pomocou hotových správnych tvarov slovies v zápore, je možné zaradiť cvičenie (obr. 6), v ktorom študent sám vytvorí vety obsahujúce negáciu/dvojitú negáciu. Text zadania pripomína pokyn v hre, keďže vyzýva študenta, aby sa stal istým **kódovačom** „mamičkovského jazyka“. Tvorivo sme tak pristúpili nielen k samotnej forme zadania, ale aj k jeho zneniu. Nadstavbou k tomuto cvičeniu môže byť aktivita, v ktorej

- študenti najskôr napíšu 5 najčastejších požiadaviek/príkazov jednotlivých členov rodiny v imperatívne (*Uprac si izbu!*)
- a následne ich zakódujú do vety v zápore (*U nás nikto nevie, ako sa používa vysávač?*). Študenti môžu byť rozdelení do viacerých skupín (*tím mama, tím otec, tím súrodenci, tím babka, tím dedko* a i.).

Priradovacie cvičenie, v ktorom sú **definície** napísané v zápore a zároveň sú sprostredkované študentovi formou interaktívnej online aplikácie (obr. 7), je taktiež efektívnym spôsobom osvojovania si správnych foriem záporu. Doplňujúcim cvičením môže byť:

Zakódujte tieto vety do "mamičkovského jazyka" :)

<https://wordwall.net/play/11488/764/128>

Chodí kupiť maslo, jogurty, šunku a šalát, prosím! prosím.	<input type="text"/>	Ja - nevedieť - kde - ja - hlava - stáť.
Na WC chcem byť sama!	<input type="text"/>	Prečo - ja - môcť - byť - aspoň - na - WC - bez - dieťa (pl.)?
Prosím, nauč sa s Jankom vybrané slová.	<input type="text"/>	Dnes - byť - v - televízia - nič - zaujímavý, -á, -é...
Podaj mi, ovládač, prosím! Prepniem na iný kanál.	<input type="text"/>	Nikto - v - rodina - vedieť - vybrané - slová?
Pomôžte mi, je toho na mňa dnes veľa.	<input type="text"/>	Nikto - všimnúť si - my - nič - nemať - v - chladnička?

Obrázok 6. Transformačné cvičenie na zápor v aplikácii wordwall.net

- transformácia týchto viet na vety o protikladoch: *cholerik, alkoholik, vegetarián, angažovaný človek, domáci* a i.;
- alebo variácia cvičenia, v ktorom sa vyskytnú tzv. „**blúdivé vety**“, ktoré sa omylom ocitnú v inej definícii. Študent musí vety identifikovať a priradiť k správnej definícii: *vegán = Nerob mi praženicu! Nikdy nepijem alkohol.* (= blúdivá veta, ktorá nepatrí k vegánovi) *...nemám v chladničke maslo, nikdy nepijem kávu s mliekom.*

0:08

flegmatik / flegmatička	abstinent / abstinentka	vegán / vegánka	alibista / alibistka	cudzinec / cudzinka
-------------------------	-------------------------	-----------------	----------------------	---------------------

Nikam sa neponáhľam. Neznášam stres. S nikým nemám problém. Nikdy som na nikoho nekričal.

Nejem mäso, nemám v chladničke maslo, nikdy nepijem kávu s mliekom. Nerob mi praženicu!

Nikoho som nevidel. Nič som nepočul.

Nikto ma nepozná. Nikomu nie som povedomý. Nikdy som tu nebol.

Nikdy nepijem alkohol. Nejem ani rumové pralinky. Nikto mi nesmie naliať. Alkohol mi vôbec nechýba.

Submit Answers

Obrázok 7. Priradovacie cvičenie – negácia (wordwall.net)

Na všetkých jazykových úrovniach je možné precvičovať tvorenie záporu formou krátkeho **sebaprezenačného textu** (obr. 8), ktorý môže v kolektíve študentov, ktorí sa dlhodobo poznajú, plniť aj funkciu **hádanky**. V tomto prípade ide o študenta/spolužiaka zo Švajčiarska. Nasledujúci typ cvičenia v aplikácii wordwall.net (obr. 9) patrí do kategórie cvičení rozvíjajúcich produktívne jazykové zručnosti, podporí konverzačnú časť hodiny **náhodným výberom témy** (open the box). Zároveň je priestorom na precvičovanie tvorby výpovedí v zápore.

<p>AHOJTE, TOTO NIE SOM JA :)</p> <p>SEBAPREZENTÁCIA V NEGÁCII</p> 	<p>Nie som z Nemecka. Nehovorím po japonsky. Nemám rád sushi. Nerád vstávam ráno. Ešte som nebol na Marse.</p> <hr/> <p>Nepochádzam z Nemecka, ani z Rakúska. Nehovorím s nikým doma Hochdeutsch. Nikam sa cez leto nechystám, neznášam cestovanie - u nás je aj tak najkrajšie. Nejem čokoládu každý deň, ani nemám milióny v banke.</p>
---	--

Obrázok 8. Sebaprezenačný text vytvorený pomocou negácie

The image shows five cards from a game. Each card has an image at the top and a sentence in negative form below it. The cards are:

- Image: Eggs and orange juice. Sentence: "V živote by som nevypil / nevypila..."
- Image: Raspberry cake. Sentence: "Nikomu som neupiekla..."
- Image: Shrimp. Sentence: "Ešte nikdy som neochutnal / neochutnala..."
- Image: Eiffel Tower. Sentence: "Ešte nikdy som nenavštívil / nenavštívila..."
- Image: 'TOP SECRET' stamp. Sentence: "S nikým som nehovoril / nehovorila o..."

Obrázok 9. Interaktívna konverzačná hra (open the box) v aplikácii wordwall

Tvorenie viet v zápore môže mať aj formu hry na Tlmočníka u Indiánov (obr. 10). Študenti si vyberú papierik s vetou v „indiánčine“ a pretlmočia ju

spolužiakom: *Ja – nikdy – počuť – o – Biela – tvár = Nikdy som nepočul o Bielej tvári.* Pri vyšších jazykových úrovniach môže byť:

- variáciou tohto cvičenia veta rozstrihaná na slová, takže sa precvičí aj slovosled,
- a jeho pokračovaním úloha (obr. 11) priradiť k vytvoreným vetám substantíva definujúce pragmatický rozmer výroku.

	TLMOČNÍK U INDIÁNOV
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ja - nikdy - počuť - o - Biela - tvár. 2. My - nič - rozumieť - Biela - tvár. 3. Biela - tvár - nikdy - vidieť - nijaký - tomahawk? 4. Ešte - nikto - nikdy - vstúpiť - do - moje - típí.
	<ol style="list-style-type: none"> 5. Biela - tvár - nikto - povedať - nič - o - Apači!

Obrázok 10. Hra Tlmočník u Indiánov

Slovosled v spojení s negáciou sa môže precvičovať aj formou hry Príbeh, ktorý sa stane (obr. 12) . Na tabuli je napísaná prvá veta: *Nečítal som.* Študenti si vyberú lístoček so slovom, ktoré musia správne umiestniť vo vete (dopísať do vety), napr. *nič = Nič som nečítal. / Nečítal som nič.*

0:03

vyhrážanie
prekvapenie
bariéra
"neznalosť"
nedôvera

Biela tvár ešte nikdy nevidela žiaden tomahawk?

Biela tvár nepovie nikomu nič o Apačovi, lebo bude zle!

Ešte nikto nikdy nevstúpil do môjho típí.

Nikdy som nič nepočul o Bielej tvári. =

Bielej tvári nič nerozumiem.

☰
Submit Answers
🔊 🔊

Obrázok 11. Priradovacie cvičenie Indián - negácia (wordwall.net)

<p>Nečítal som.</p> <p>NIČ</p> <p>Nič som nečítal.</p> <p>VČERA</p> <p>Včera som nič nečítal.</p> <p>VEČER</p> <p>Včera večer som nič nečítal.</p> <p>NIKTO (obj.)</p> <p>Včera večer som nikomu nič nečítal.</p>	<p>Príbeh, ktorý sa stane</p>
---	---

Obrázok 12. Aktivita na precvičovanie negácie Príbeh, ktorý sa stane

3. Tvorivé cvičenia na elimináciu chýb typu *word0*, *word1*, *phrase* a *substword*

Chyba *word1* a *word0*. Špecifickým príkladom chýb študentov sú redundantné (*word1*) alebo chýbajúce (*word0*) slová. V akvizícnom korpuse *errkorp-pilot* je uvedených 495 výskytov chyby typu *word1* a išlo najčastejšie o tieto tvary: *sa* (50), *to* (37), *si* (27), *a* (21), *je* (16), *ako* (12).¹¹ Zároveň korpus odkazuje na 926 výskytov chyby typu *word0*, pričom najfrekventovanejšie tvary sú: *sa* (145), *si* (126), *to* (76), *je* (52), *a* (37), *že* (33), *tam* (33), *by* (19)¹². Z tejto štatistiky vyplýva, že primárnym problémom študentov osvojujúcich si slovenčinu ako CJ/DJ je používanie zvrätneho segmentu *sa/si*, resp. reflexívnych verb.

Jedným zo spôsobov precvičovania zvrätných sloviess je väčšinou ich zmysluplné používanie (čítanie, hovorenie) v praktických komunikačných

¹¹ Ak sa pozrieme bližšie na dve najfrekventovanejšie chyby z hľadiska metadát, študenti, ktorí chybu v segmente *sa* urobili, pochádzali na základe relatívnej frekvencie najčastejšie z Ukrajiny, Ruska, Bulharska a Talianska, resp. tieto jazyky uvádzali ako svoje materinské jazyky. Podľa relatívnej frekvencie sa chyba v korpuse najčastejšie vyskytuje na jazykových úrovniach B2, C1, B1. Pokiaľ ide o zámeno *to*, poradie krajín je zmenené: Španielsko, Čína, Kórea Ukrajina, Bulharsko. Podľa relatívnej frekvencie sa tento typ chyby vyskytuje najčastejšie na týchto jazykových úrovniach: A2.2, B2, A2.1, B1. (online prístup ku korpusu 15. 10. 2023)

¹² Študenti, ktorí chybu v segmente *sa* urobili, na základe relatívnej frekvencie, pochádzali najčastejšie z Litvy, Turecka, Nórska a Maďarska, resp. tieto jazyky uvádzali ako svoje materinské jazyky. Podľa relatívnej frekvencie sa chyba v korpuse najčastejšie vyskytuje na jazykových úrovniach B2, B1 a C1. Pokiaľ ide o segment *si*, poradie krajín je zmenené: Nórsko, Maďarsko, Tatársko, Turecko. Podľa relatívnej frekvencie sa tento typ chyby vyskytuje najčastejšie na týchto jazykových úrovniach: A2.2, C1 a B1. (online prístup ku korpusu 15. 10. 2023)

kontextoch s využitím hotových fráz. Tie sú zvyčajne súčasťou krátkych dialógov alebo textov (*reštaurácia (A1): dať si, objednať si, prosiť si; denný plán (A1): sprchovať sa, obliekať sa, učiť sa, prechádzať sa*). Môžu však byť napríklad súčasťou akéhosi **osobného dotazníka** (obr. 13) študenta (Moje nové ja), v ktorom študent zameria svoju pozornosť na dopĺňanie informácií o svojom ideálnom ja, alebo o sebe pred 10 rokmi (Môj stroj času), alebo o sebe o 20 rokov (Moje staršie ja)¹³ a zároveň si fixuje reflexívne verbá. Jednoduchšou formou automatizácie správnych tvarov zvrtných sloviess v online aplikácii wordwall.net je krátka konverzačná aktivita (obr. 14).

MOJE NOVÉ JA

- V reštaurácii si dám ...*!ahký šalát... s ...minerálkou... .*
 - Ako dezert si objednám ...*ovocný šalát... .*
 - Umývam sa ...*v studenej vode... .*
 - Sprchujem sa ...*každé ráno o 6:00... .*
 - Obliekam sa ...*2 minúty... .*
 - Zaregistrujem sa ...*na kurz francúzštiny... .*
 - Stresujem sa ...*menej... .*
 - Učím sa ...*francúzštinu každý deň 20 minút... .*
 - Zoznámim sa ...*s dievčaťom z Francúzska, s ktorým každý deň cestujem... .*
 - Stretnem sa ...*s trénerom vo fitness centre.*

Obrázok 13. Návrh aktivity na zvrtné slovesá: osobný dotazník

The image shows a digital interface with six cards arranged in a 2x3 grid, each with a spiral binding at the top. The cards contain the following text:

- Card 1 (top-left):** Aký hudobný štýl sa vám páči: rock, pop alebo džez? Páči sa mi...
- Card 2 (top-middle):** Kde sa učíte nové slovička: doma, v autobuse alebo v knižnici? Nové slovička sa učím...
- Card 3 (top-right):** Kedy sa sprchujete: ráno, večer alebo aj-aj? Sprchujem sa...
- Card 4 (bottom-left):** Čo si vždy objednáte v kaviarni: kávu, čaj alebo limonádu? Objednám si...
- Card 5 (bottom-middle):** S kým sa vždy na Vianoce stretnete: s rodičmi, s kamarátmi alebo s kolegami? Stretnem sa s...
- Card 6 (bottom-right):** Čo si zvyčajne dáte v talianskej reštaurácii: pizzu, špagety alebo tiramisu? Dám si...

Obrázok 14. Automatizačné cvičenie na zvrtné slovesá (A1)

¹³ Vyexcerpovali sme si 33 reflexívnych verb uvedených v slovníku učebnice Krížom-krážom A1 (2018), vybrali sme z nich tie, ktoré sú podľa nás relevantnými reprezentantmi lexikálneho minima na danej jazykovej úrovni.

Chyba phrase. Pedagogická prax potvrdzuje, že aj študenti na vyššej jazykovej úrovni si často fosilizujú chybné používanie ustáleného spojenia mať rád vs. rád niečo robiť (*mám rád kupovať vs. rád kupujem, páči sa mi vs. chutí mi*). Práve tieto spojenia sa tiež vyskytujú v chybovom korpuse s tagom phrase (*mám rada cestovať – rada cestujem*). Je dôležité tieto precvičovať pomocou konkrétnych modelov, pričom „predpokladom správneho používania modelov v komunikácii je popri formálnom zvládnutí paradigiem pochopenie základných významov príslušných jednotiek vzhľadom na nominačnú, komunikačnú a pragmatickú funkciu, ako aj uvedomenie si medzirovinných súvislostí“ (Pekarovičová, 2015: 236 – 237).

Na nižších jazykových úrovniach sa dá tejto chybe predchádzať opakovaným čítaním, počúvaním a vyslovovaním správnych spojení v jednoduchých interaktívnych cvičeniach online (obr. 15 – Spojte., obr. 16 – pexeso) alebo formou kartičkových aktivít. Počas nich študenti chodia po triede, pýtajú sa kolegov otázky na základe informácií na kartičkách, ktoré dostali od učiteľa (A: (kartička s otázkou) *Máš rád športové autá?* B: (kartička „pretekár“) *Áno, mám rád športové autá. Som pretekár. / Nie, nemám rád športové autá. Som baletka.*). Kartičky najskôr obsahujú len jeden typ spojenia (pretekár: *Mám rád autá. Mám rád atmosféru v garáži.* a i.; letuška: *Mám rada komunikáciu s novými ľuďmi. Mám rada lietanie.*), neskôr môžu byť použité kartičky s kombináciou spojenia mať rád vs. rád robiť.

0:35

Mám rada rýchlosť a športové autá. Mám rada vôňu benzínu a mám rada svoj tím v garáži. Som... .

pretekárka stevard chirurgička

Obrázok 15. Priraďovanie – mať rád vs. rád robiť niečo - wordwall.net

Obrázok 16. Pexeso – mať rád vs. rád robiť niečo - wordwall.net

Na vyšších jazykových úrovniach sa môžu priradovacie cvičenia zamerať napríklad na definovanie ľudských temperamentov formou **textovej hádanky**:

*Mám rád spoločnosť a som rád stredobodom pozornosti. Mám rád smiech a rád rozprávam príbehy. Nemám rád samotu a nerád sedím v kúte. Nemám rád nudný život na dedine. Nerád pracujem individuálne. Kto som?
(cholerik – sangvinik – flegmatik – melancholik).*

Zároveň sa dajú využiť dopĺňacie cvičenia formou nedokončených výpovedí:

Obrázok č. 17. Príklad konverzačného cvičenia

Aj na vyšších jazykových úrovniach sa dajú tieto výpovede variovať a prispôbiť preberanej téme: *Počas skúškového obdobia rád/rada...*, *Na divadelnom predstavení rád/rada...*, *Svadobní hostia radi...*, *Vynálezcovia boli ľudia, ktorí radi...*, *Sociológovia (sa) radi...*. Zároveň takýto typ cvičení obohatí kolektív aj po ľudskej stránke, študenti zistia o sebe zaujímavé informácie a zároveň sa vytvorí priestor na rozšírenie slovnej zásoby v zmysluplných výrokoch opisujúcich bezprostrednú realitu jednotlivcov a zaujímavých osobností alebo si študenti obohatia lexiku vo výrokoch komentujúcich dianie v spoločnosti.

Ďalšími príkladmi chýb typu phrase sú napríklad tieto spojenia: *všetko, čo by nás obšťastňovalo* (správ. čo by nás robilo šťastnými), *nemám žiadne želanie žiť* (správ. *nemám chuť žiť*), *vôňu novootvorenej* (správ. *novej/novokúpenej*) knihy, *že sa ti podarí veľmi dobre* (správ. *že sa ti bude dobre dariť*), *robím veľmi šport* (správ. *veľa športujem*), *po prvýkrát sa môže zdať* (správ. *na prvý pohľad sa môže zdať*)¹⁴ a i.

Chyba substword. V akvizičnom korpuse errkorp-pilot sa chyba typu *substword* vyskytuje 2011 ráz. Súbor tejto kategórie chýb reprezentuje bohatý zdroj dát, na ktorých sa dá tvorivo precvičovať správne používanie problematických lexém. Príkladom týchto opráv sú napríklad nasledujúce vety alebo spojenia:

- *Bola som v galérii* (správ. *obchode*) *nakupovať*. (pl)
- *Starostlivo sme zabaľovali* (správ. *obaľovali*) *tie učebnice...*
- *pripomínajú vôňu čerstvých* (správ. *nových*) učebníc, *PVC obálok* (správ. *obalov*)... (sl)
- *...vinou je príslušenstvo* (správ. *príslušnosť*) *k istež menšine* (pl)
- *...no riedko* (správ. *zriedka*) *sa dá vidieť* (fi)
- *...teplota neprejde* (správ. *nepresiahne*) *40 stupňov* (fi)
- *...lebo tento komunikačný* (správ. *dopravný*) *prostriedok používa iba elektrinu* (pl)¹⁵

Výber správnych lexém môžeme precvičovať štandardným typom dichotomických cvičení, napríklad:

Zakrúžkujte správnu možnosť:

- *Bola som v galérii/v obchode nakupovať potraviny na oslavu. Boli v galérii/v obchode na vernisáži a kúpili si tam obraz.*
- *Darčeky sme zabaľovali/obaľovali do krásneho baliaceho papiera. Moji súrodenci zabaľovali/obaľovali syr v múke, vajičku a strúhanke.*
- *Kuchyňa bola plná čerstvých/nových koláčov. Pult v kníhkupectve bol plný čerstvých/nových knižných titulov.*

Excerpciou chyby typu *substword* sa dá vymedziť relevantný zoznam

¹⁴ Errkorp-pilot, 2022.

¹⁵ Tamže.

problematických slov na jednotlivých jazykových úrovniach (A2.2: *doma – domov, klasický – elegantný, nudný – znudený, zrejme – samozrejme, oženila – vydala, členok - člen*¹⁶) a pripraviť online cvičenia alebo aktivity a hry, ktoré budú pre študentov didakticky zaujímavejšie. Základným typom jednoduchej inovácie je transformácia dichotomických cvičení na graficky zaujímavejšie cvičenia v online prostredí wordwall (obr. 18 a obr. 19).

Obrázok 18 a 19. Lexikálne cvičenie vo wordwalle

Na vyššej jazykovej úrovni B2 sa v pilotnej verzii errkorpu vyskytuje 821 chýb typu *substword* a tieto často ukazujú na zámenu, nesprávne použitie slov s rovnakým slovotvorným základom alebo synonymá, ktoré v danej kolokácii alebo širšom kontexte nie sú použité správne. Príkladom chybné použitých lexém sú napríklad tieto dvojice slov: *zánik – zmiznutie, trh – trhovisko, potrebné pre – potrebné na, diskutabilný – diskutovaný, kondícia – stav, jednotný – jednotlivý, obyčajný – bežný, záleží – závisí, strany – stránky, rozumieme – pochopíme, účastník – účastníčka, môžeš – vieš* a i. Osvojenie si správneho použitia problematických lexém sa aj na tejto úrovni dá precvičovať štandardným spôsobom napríklad priradovacími cvičeniami typu *Spojte*: alebo inovatívne, t. j. aktivitou podporujúcou rovesnícke učenie.

Spojte:

1. Zánik 2. Diskutovaný, -á, -é 3. Zmiznutie 4. Svetový, -á, -é 5. Známy, -a, -e bratislavský, -á, -é 6. Diskutabilné je,	a) či manažér bez praxe zvládne náš začínajúci tím. b) téma výrazne polarizovala spoločnosť. c) Rímskej ríše je významným medzníkom v dejinách. d) trh v čase krízy výrazne stagnuje. e) trhovisko ponúka zákazníkom ovocie, zeleninu, syry a mäso od malých farmárov. f) 15-ročného chlapca rezonovalo v spoločnosti roky.

¹⁶ Tamže.

Aktivitou, ktorá podporuje rovesnícke učenie a zároveň môže utvrdzovať správne používanie lexémy v správnej kolokácii alebo v správnom kontexte, je napríklad konverzačná aktivita TOP3, v ktorej študenti hľadajú u svojich spolužiakov 3 najfrekventovanejšie odpovede na ponúkané témy. Spolužiaci musia na otázky odpovedať celou vetou. Otázky môžu byť napísané na pracovnom liste v prvom stĺpci a v nasledujúcich 3 stĺpcoch bude priestor na zapísanie odpovedí. Na konci aktivity prečíta každý študent 3 najzaujímavejšie alebo najvtipnejšie odpovede. V triede tak zaznie správne použitie slovíčka nahlas a zároveň sa študenti medzi sebou viac spoznajú.

- Ktoré 3 aktivity robíš počas bežného dňa vždy?
- Na ktorých 3 ľuďoch ti najviac záleží?
- Vymenuj svoje 3 dobré stránky.
- Ktoré 3 veci by si si kúpil dnes na trhovisku?
- Ktoré 3 veci vieš robiť lepšie ako pred rokom?
- Ktoré 3 veci môžeš robiť, lebo si dospelý?

Zároveň sa dá na automatizáciu správneho použitia daného slovíčka využiť aj aktivita prezentovaná na obr. 17.

Akvizičný korpus errkorp-pilot ponúka bohatý materiál príkladov na chyby typu *substword* prítomných v širokej variete kolokácií a kontextov v písaných textoch študentov učiacich sa slovenčinu ako CJ/DJ.

Literatúra

- Boud, D., Cohen, R., Sampson, J. (2013). *Peer learning in higher education*. Routledge.
- BIGGS, J. (2014). Constructive alignment in university teaching. V P. Kandlbinder (Ed.), *HERDSA Review of Higher Education*, Vol I. Herdsa Publications.
- Eliášová, V. (2011). *Tvorivé písanie a možnosti jeho využitia v edukačnom procese*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Errkorp-pilot (2022). *Korpus textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk – errkorp-pilot*. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského. <https://korpus.sk>
- Hrdlička, M. (2016). O didaktické gramatice. V J. Pekarovičová, Z. Hargašová (Eds.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II*. (str. 26 – 37). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. Pfeiffer.
- Kotková, R. (2017). *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovan-ským*. Karolinum.

- Marcus, G. F. (1993). Negative evidence in language acquisition. *Cognition*, 46(1), 53–85. http://www2.denizyuret.com/ref/marcus_gf/marcus93.pdf
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370 – 396. <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>
- Mošaťová, M., Kollárová, P., Ľos Ivoríková, H. (2023). Negácia v písaných textoch cudzincov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk. V M. Mošaťová, P. Kollárová (Eds.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach III*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pekarovičová, J. (2015). Prezentácia a osvojovanie gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca*, 234 – 251.
- Szobiová, E. (1999). *Tvorivosť, od záhady k poznaniu: chápanie, zisťovanie a rozvíjanie tvorivosti*. Stimul.
- Švec, V. (1998). *Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*. Pedagogická fakulta MU.
- Zelina, M., Jaššová, E. (1984). *Tvorivosť – piata dimenzia*. Smena.
- Korpus textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk – errkorp-pilot*. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2022. Dostupné na: <https://korpuz.sk>

Хелена Љос Иворикова

КРЕАТИВНА НАСТАВА И ЊЕН ДОПРИНОС У ОТКЛАЊАЊУ ГРЕШАКА КОД ПОЛАЗНИКА КОЈИ УЧЕ СЛОВАЧКИ ЈЕЗИК КАО СТРАНИ/ДРУГИ ЈЕЗИК

Резиме

Креативност, која почива на два основна стуба дефинисана као новина и смисленост, има велики језичкодидактички потенцијал и у настави словачког као страног/другог језика (СЈ/ДЈ). Креативни начини усвајања или аутоматизације језичке појаве могу допринети ефикасном отклањању грешака. Смислене креативне активности и вежбе усмерене на грешке типа ‘substword’, ‘word0/1’ и ‘phrase’ из корпуса ‘errkorp-pilot’, пример су ефикасног алата за отклањање поменутих грешака. Иновативна настава, која подржава наставу усредсређену на ученика и вршњачко учење, испуњава једну од највећих потреба – самоостварење. Захваљујући овим концептима и методама полазници бивају мотивисанији и активнији.

Кључне речи: усвајање словачког као страног/другог језика, креативност, errkorp-pilot, међујезик, језичке грешке

Helena Ľos Ivoríková

**CREATIVE TEACHING AND ITS BENEFIT IN ELIMINATING THE MISTAKES
OF STUDENTS LEARNING SLOVAK LANGUAGE AS A FL/SL**

Summary

Creativity, grounded in two fundamental pillars defined as novelty and meaningfulness, holds significant linguodidactic potential in the instruction of Slovak as a foreign/second language (FL/SL). Innovative methods of acquiring or automating language phenomena can contribute to the effective elimination of errors. Meaningful creative activities and exercises targeting errors such as subword, word0/1, and phrase types from the acquisition corpus errkorp-pilot serve as an example of an efficient tool for rectifying the aforementioned errors. Innovative teaching that supports student-centered and peer learning fulfills one of the highest needs – self-realization. Students, thanks to these concepts and methods, will be more motivated and engaged.

Keywords: acquiring Slovak as a foreign/second language, creativity, errkorp-pilot, interlanguage, linguistic errors

Jana Kamanová¹

Humboldtova univerzita v Berlíne, Inštitút slavistiky a hungarológie

<https://orcid.org/0009-0006-8392-2183>

SLOVENČINA INTERAKTÍVNE, KOOPERATÍVNE I METAKOMUNIKAČNE

Zámerom metodicky koncipovaného príspevku je v úvode prezentovať základné východiská kooperatívnych vyučovacích postupov ako didaktického konceptu uplatniteľného na všetkých stupňoch vzdelávania. Stručnou komparáciou bežnej skupinovej práce, ale aj kompetitívneho či individualistického spôsobu učenia sa oproti kooperatívnemu učeniu poukazujeme na jeho možné výhody. V praktickej časti príspevku podávame návrh niektorých (vo vyučovacom procese zrealizovaných) didaktických metód a cvičení zameraných na osvojovanie slovenčiny cudzincami na začiatočnickej i pokročilej úrovni. Metódy sú zamerané nielen na kognitívne kompetencie študentov (čítanie s porozumením, písanie, slovná zásoba, gramatika atď.), ale najmä s cieľom vytvorenia interaktívnej sociálnej klímy podporujúcej komunikačnú prax a progres učiacich sa – schopnosť pracovať s informáciami v cieľovom jazyku, odovzdať informácie komunikačnému partnerovi, na vyšších úrovniach, schopnosť zaujať stanovisko, vyjadriť názor, argumentovať, najmä však prekonávať obavu používať cieľový jazyk. Keďže didaktická prax autorky vychádza z lektorskej práce so slovenčinou ako cudzím jazykom pre nemecky hovoriacich poslucháčov, praktické metódy sú aplikované na vybrané jazykové javy slovenčiny či komunikačné situácie v slovenskom jazyku relevantné (nielen) pre cudzojazyčných poslucháčov i každodennú prax. Súčasťou príspevku je krátka reflexia participantov na použité postupy s ohľadom na obsahovú i interaktívnu stránku vyučovacieho pôsobenia.

Kľúčové slová: kooperatívne učenie, metodika, komunikačná kompetencia, cudzí jazyk, slovenčina

¹ oriescij@hu-berlin.de; janka.oriescikova@edu.ku.sk; doktorandka externého štúdia (2. ročník) na PF KU

Úvod. Motivovať učiacich sa, aby sa učili s radosťou je intenciou každého pedagóga na všetkých stupňoch vzdelávania. Učiť sa cudzí jazyk s cudzími ľuďmi a nemať pritom pocit odcudzenia je intenciou poslucháčov. Ako návod na skĺbenie oboch potrieb sme v didaktickej praxi siahli po koncepte kooperatívneho učenia, ktoré môže podporiť ako komunikačné ciele, tak aj dobré medziľudské vzťahy v skupine učiacich sa. Keďže heterogenita skupiny je benefitom kooperatívneho učenia, aplikujeme kooperatívne učenie aj do kurzov jazykovo či kulturologicky rozdielnych poslucháčov na lektoráte v Berlíne. Príspevkom chceme poukázať aj na skutočnosť, že kooperatívne učenie je konceptom využiteľným aj pri učení sa cudzích jazykov, konkrétne s aplikáciou na slovenčinu ako cudzí jazyk. Kooperatívne učenie môže viesť k zvýšeniu pozitívnych postojov k učeniu i k ostatným členom skupiny. A keďže pri jazykovom vzdelávaní je jazyk cieľom i prostriedkom, hľadáme metódy, ktoré by prispeli k jeho aktívnemu používaniu. Výhodou kooperatívnych vyučovacích postupov je zapojenie každého poslucháča, aby sa z pasívnych individualít stali aktívni i ohľaduplní komunikační partneri schopní sebareflexie, bez kritického stanoviska pedagóga.

Niektoré definície a postuláty kooperatívneho učenia. Kooperatívne učenie nie je novým konceptom. Relevantné postuláty kooperatívneho učenia zafinovali bratia Johnsonovci (2005) ešte v 70. rokoch 20. storočia, hoci jeho sociálno-psychologické korene siahajú ešte ďalej. Pod pojmom kooperatívneho učenia sa chápe teoretický koncept vzdelávania či súbor vyučovacích metód, stratégií a praktík, ktoré sa aj v súčasnosti aplikujú v didaktickej praxi na všetkých stupňoch vzdelávania. Kooperácia vo vyučovacom procese implikuje vzájomnú interakciu, sociálny rozmer a komunikáciu. To sú atribúty, ktoré sú nevyhnutnou súčasťou aj osvojovania si cudzieho jazyka.

Podľa Kasíkovej (2007) ide o „systém založený na princípoch kooperácie pri učení v malých skupinách. Kooperácia sama, aj keď je cenným cieľom tohoto systému, však nie je cieľom prioritným, tým je rozvoj intelektuálny a osobnostne sociálny“ (Kasíková, 2007: 62).

Kooperovať znamená podľa autorov Brüning a Saum (2009) počúvať iných, vysvetliť iným zrozumiteľne vlastné myšlienky, prepojiť myšlienky a prispieť k spokojnosti všetkých. Kto kooperuje, učí sa iným pomôcť, tiež prijať pomoc, vcítiť sa do iných, myslieť na ich potreby, ako aj cvičiť priateľsky kritiku a vidieť kritiku od iných ako cennú pre vlastný rozvoj. Študenti² sa učia vyrovnávať sa či poradiť si s rôznymi situáciami i názormi ľudí z iných kultúr, s ľuďmi s inými záujmami, s iným temperamentom a podobne. Sawatzki a i. (2016) kooperatívne učenie vysvetľujú ako vyučovaciu koncepciu, ktorá oproti konkurujúcemu alebo individuálnemu učeniu podporuje učenie pomocou kooperácie rôznych učiacich sa, čím sa akcentuje interaktívny rozmer učenia. Kooperáciou sa pritom podporujú rôzne kompetencie:

² V príspevku sa používa generické maskulínium pre označenie oboch pohlaví.

1. kognitívna,
2. sociálno-komunikatívna (interakcia s ostatnými, spôsob vyjadrovania sa),
3. personálna (ako zaobchádzam s mojimi zážitkami),
4. metakognitívna (ako som zvládol svoje učenie, ako som si stanovil a splnil ciele, sebareflexia skupiny či dvojice).

Podobný vplyv na kompetencie, ktoré si študenti vďaka kooperatívnemu učeniu osvojujú, uvádzajú autori Brüning a Saum (2009: 50):

1. sociálna kompetencia: konštruktívne spolu komunikovať, môcť férovo riešiť konflikty, navzájom sa podporovať, pomáhať si atď.,
2. odbornó-metodické kompetencie: zaoberať informácie a sprístupňovať texty, dokumentovať a prezentovať procesy a výsledky, získať a usporiadať pracovné a učebné materiály atď.,
3. osobné kompetencie: vedieť sa ohodnotiť, vedieť sa kontrolovať a motivovať, organizovať vlastné učenie,
4. schopnosť učiaceho sa reflektovať a usmerňovať svoj vlastný proces učenia.

Vplyv kooperatívneho učenia aj na kognitívnu stránku zdôrazňujú aj autori Brüning a Saum (2009), ktorí kooperatívnu formu učenia považujú za účinnú vyučovaciu stratégiu či kľúčový element vyučovania, pri ktorom majú byť učiaci sa v každej fáze mentálne aktivovaní. V koncepte týchto nemeckých autorov niet kooperácie bez vkladu jednotlivca.

V nemeckom prostredí tvorí základný princíp kooperatívneho učenia triáda D-A-V (*Denken – Austauschen – Vorstellen*), známa z anglického *Think-Pair-Share*. Podporuje teda vlastné myslenie – *Denken*, kooperáciu medzi učiacimi sa – *Austauschen* a následnú verejnú prezentáciu výsledkov – *Vorstellen* (Sawatzki et al., 2016; Müller, 2011).

Takýto postup učenia sa je použiteľný aj bez zdĺhavejšej prípravy v každej fáze vyučovacieho procesu, čo je jeho veľkým benefitom. Pomocou kooperatívnych vyučovacích foriem sa môže zlepšiť kvalita a využiteľnosť získaných vedomostí, tiež môžu pozitívne pôsobiť ako príprava na sociálnu integráciu a tým aj spoločenské pôsobenie, pretože vďaka spoločnému učeniu sa a práci v triede sa osvojuje aj zaobchádzanie s konfliktmi či názormi medzi rôznymi skupinami a ich zvládanie.

Kooperatívne učenie je aj súčasťou intervenčného programu v etnicky heterogénnych triedach, s ktorými sa pri lektorskom pôsobení stretávame vo svojej pedagogickej praxi aj my. Oproti didaktickému konceptu (zameranému na informatívnosť a vzdelanie) sa kooperatívne učenie považuje za interaktívny koncept podporujúci skupinový kontakt a zlepšenie vzťahov (Lanphen, 2011). Tento koncept je teda zameraný na redukciu etnických predsudkov, stereotypov, diskriminácie, širšie by sme mohli povedať i xenofóbie.

Kooperatívne učenie a skupinová práca. Kooperatívne učenie môže byť prácou vo dvojici alebo skupinovú prácou, ale nie každá skupinová práca je kooperatívnym učením. Základné rozdiely medzi kooperatívnym a skupinovým učením prehľadne znázorňujú napríklad autorky Kasíková a Vališová (2011):

Skupinové vyučovanie	Kooperatívne vyučovanie
Závislosť členov skupiny	Pozitívna vzájomná závislosť
Neuvažuje sa o sociálnych zručnostiach	Žiaci sa cielene učia rozvíjať sociálne zručnosti
Učiteľ necháva skupiny pracovať	Učiteľ pozoruje prácu skupín, prípadne zasahuje
Hlavnú činnosť vedie učiteľ, v skupine zvolený žiak	Spoločné vedenie
Zodpovednosť len za seba	Zodpovednosť aj za druhého
Jedinec často schovaný v skupine	Individuálna viditeľnosť
Skupinová zodpovednosť	Osobná zodpovednosť
Homogénne skupiny	Heterogénne skupiny
Práca bez rečí okolo	Diskusia o spolupráci – reflexia
Sociálne zručnosti sú predpokladané alebo ignorované	Učenie sa sociálnym zručnostiam

Tabuľka 1. Základné rozdiely medzi kooperatívnym a skupinovým učením³

Kým pri skupinovom vyučovaní ide o rozdelenie do skupín, pričom aktívni žiaci či študenti sú rýchlejší a pasívni sú pomalší, podiel práce na zadaní nie je jasne daný. Keďže na našom pracovisku nemáme len homogénne skupiny nemeckých poslucháčov, z vlastnej praxe sa opakuje skúsenosť, že nemeckí študenti učiaci sa slovenčinu ako cudzí jazyk sú pri jej osvojovaní pomalší, ale precíznejší, kým študenti slovanského pôvodu sa učia rýchlejšie, často však s interferenciou a opakovanými chybami. Pri kooperatívnom učení musia učiaci sa spolupracovať, komunikovať, podporovať sa, byť vo vzájomnej interakcii, čím sa aktívne zapojí každý zúčastnený. Tak sa aj v etnicky heterogénnych skupinách učia študenti brať ohľad na svojho komunikačného partnera, na jeho tempo i znalosti.

Iným typom učenia je kompetitívne učenie (porov. napríklad Borsch, 2019), ktoré pri istých aktivitách môže byť účinné, jeho podstatou je však individuálna súťaživosť až súperenie, konkurenčné učenie sa bez sociálneho

³ Zdroj: Kasíková/Vališová, 2011.

rozmeru a teda aj možnosti komunikácie a interakcie. Bez možnosti interakcie funguje aj individualistický spôsob učenia, pri ktorom jednotlivec nemá možnosť rozvíjať komunikačnú kompetenciu s partnerom, čo je však základom pri učení sa cudzieho jazyka.

Na záver teoretického exkurzu môžeme zhrnúť výhody učenia sa študentskou kooperáciou:

- podporuje sociálne a personálne kompetencie (odstraňuje interpersonálne bariéry),
- podporuje kognitívne a odborné kompetencie,
- podporuje kreativitu učiacich sa,
- podporuje komunikačné zručnosti,
- vedie k vyššej aktivácii učiacich sa,
- rozvíja myšlienky a umožňuje ich porovnávať,
- pomáha sprístupniť i vyvodiť informácie,
- pomáha rozvíjať argumentáciu,
- je využiteľná v každej fáze (najmä pri fixácii, opakovaní, príprave na skúšku),
- umožňuje priamy a časovo intenzívnejší kontakt s učivom,
- podporuje heterogenitu učiacich sa eliminuje prekážky a rozdiely (jazykové i interkultúrne – rozličný východiskový jazyk),
- hodnotenie pedagóga nie je demotivujúce – hodnotí sa tím/dvojica vlastnou reflexiou.

Výber aktivít podporujúcich kooperáciu, komunikáciu a vzájomnú interakciu učiacich sa. V rámci svojho lektorského pôsobenia (nielen) pre nemecky hovoriacich poslucháčov sa snažím aplikovať kooperatívne metódy učenia sa na praktických jazykových kurzoch od jazykovej úrovne A1 po C1. V tejto časti príspevku by som chcela načrtnúť niektoré vybrané a osvedčené aktivity aplikovateľné na vybrané jazykové javy slovenčiny či komunikačné situácie (receptívne i produktívne zručnosti, písanie, čítanie s porozumením, hovorenie). Keďže vo vyučovaní cudzích jazykov je medziľudská komunikácia a kooperácia relevantným aspektom, osvedčene sa získavajú a rozvíjajú aj kooperačnou metódou. Na kurzoch pracujú učiaci sa prevažne v tímoch (menších skupinách alebo vo dvojici), pričom je zapojený každý učiaci sa. Zo skúseností s kooperatívnym učením sa zlepšila aj dochádzka, keďže každý učiaci sa je zodpovedný za svoj prínos. Študenti sú viac ústretoví voči študentom učiacim sa pomalšie a pozitívny vplyv bol zaznamenaný okrem vzájomných vzťahov na kurze aj v lepších výkonoch v učení. Študenti sa viac snažia komunikovať, vyjadriť svoj názor v diskusii, kde je potrebné zaujať k téme svoje stanovisko. Pozitívnejší postoj k učeniu majú aj vďaka odľahčenej atmosfére bez kritického hodnotenia lektorom. Učiaci sa majú sebareflexiou zhodnotiť svoj podiel práce vo dvojici alebo pre skupinu. Dochádza k sebareflexii aj v otázke progresu v osvojovaní si jazyka.

Návrh aktivity 1: Partnerský diktát

Každý pedagóg učiaci v skupine úplných začiatočníkov sa chce určite vyhnúť tradičným ortografickým diktátom. Tie sú pre učiacich sa stresujúce a obavy zo zlyhania nie sú motivačným prvkom. V rámci kooperatívneho učenia je možné aj diktát vytvoriť interaktívne a zábavne.

Téma: Ortografia, fonetika (úplní začiatočníci, A1 jazyková úroveň).

Odborné a metodické ciele: správna výslovnosť s ohľadom na špecifiká slovenskej diakritiky, asimiláciu:

- vzájomné počúvanie s porozumením (možnosť kladenia spätných otázok),
- aplikácia ortografických pravidiel, upevňovanie pravopisnej kompetencie spoluprácou,
- lexikálna súvislosť slovnej zásoby,
- spoločný cieľ (záujem oboch strán) a partnerská práca,
- akceptácia partnera, brať na neho ohľad, na jeho tempo,
- práca tvárou v tvár,
- preberanie zodpovednosti za svoju časť práce (správne prečítanie tomu druhému),
- spoločná reflexia prípadných chýb,
- rovnocenná náročnosť, rovnocennosť zabezpečená aj výmenou rolí,
- zapojenie každého študenta ako aktívnej súčasti kurzu.

Postup aktivity:

Každý pár dostane napríklad po 10 lexikálne súvisiacich slovíčok na kartičkách, po päť pre každého, pričom vidia len tie svoje. Navzájom si vo dvojici diktujú slová – jeden diktuje, druhý píše, potom si roly vymenia. Slovíčka si zapisujú každý do svojej množiny, v priesečníku potom určia nadradený pojem k slovnej zásobe (napr. *šunka, syr, chlieb, mlieko, zmrzlina* atď. sú „potraviny“). Druhý pár má ďalšiu lexikálnu skupinu slov, napr. dopravné prostriedky. Napokon si svoje ortografické zápisy overia s originálnymi kartičkami a spolu reflexívne pouvažujú, prečo došlo k prípadnej chybnéj ortografii (porov. Príloha 1 a Príloha 2). Spolu si vysvetlia/zopakujú pravidlá (Prečo sa v danej pozícii nepíše mäčkeň? atď.).

Tiež si medzi sebou vysvetlia, prečo urobili danú chybu. Chyba ale nie je vždy neúspechom. Neúspechom je nechota nespolocovať či nekomunikovať.

Reflexia študentov: podľa študentov je takýto diktát zážitkovejší ako tradičný diktát diktovaný učiteľom, zažívajú menej stresu bez pocitu overovania vedomostí a skúšania, vzájomná aktivita vyžaduje počúvanie, písanie aj hovorenie.

Návrh aktivity 2: Recipročné učenie (stratégia na spracovanie textov)

Metóda recipročného učenia ako formy kooperatívneho učenia je v nemeckej literatúre pomerne dobre spracovaná. Služi najmä na podporu a

rozvoj rôznych aspektov kompetencie čítania, porozumenia textu – obsahovo i intencne, či reflexie textu (porov. napríklad Borsch, 2019).

Pri tejto aktivite sme sa inšpirovali aj štyrmi stratégiami porozumenia textu podľa Palincsar/Brown (1984):

1. Zhrnutie: Zhrnúť jednotlivé odseky, zachytiť hlavné, dôležité myšlienky.
2. Otázky k textu: Hlbšia elaborácia prečítaného, overenie porozumenia zmyslu.
3. Vysvetliť si nejasnosti: Prekonať problémy s porozumením (kde sú nástrahy?).
4. Skúsiť odhadnúť ďalšie pokračovanie: Vedieť použiť význam prečítaného (ako by mohol text pokračovať?).

Zhrnutie či kladenie otázok k textu medzi študentmi navzájom je relevantnou reflexiou porozumenia textu, zameraním sa na podstatné informácie textu, tiež dôležitým opakovaním tvorby zisťovacích či doplňovacích otázok. Vo dvojici si študenti môžu navzájom objasniť novú slovnú zásobu a kontext, v ktorom je lexika používaná. Princípom kooperatívneho učenia je práve vzájomná pomoc učiacich sa v prospech celého tímu alebo dvojice v zmysle učíme sa spolu – získava každý jednotlivec. Dotváranie pokračovania textu podporuje nielen vlastnú tvorivosť a produkciu, je aj cenným odrazom vlastného prežívania či kultúrnych špecifik tvorca. Podobný kooperatívny scenár metódy (vhodný aj pre spracovanie vedeckých textov) na vyšších jazykových úrovniach opisuje Borsch (2019).

Kooperatívny scenár metódy recipročného učenia podľa Borsch (2019):

1. Čítanie – text rozdeliť na odseky, dvojica číta 1. odsek.
2. Opakovanie – partner A zhrnie ústne prečítané a vysvetlí obsah odseku.
3. Spätná väzba – partner B pozorne počúva a môže podať spätnú väzbu k zhrnutiu partnera, príp. ho koriguje, doplní.
4. Kognitívna elaborácia – spoločne uvažujú, či im je niečo nejasné, spoločné opakovanie. Hovoria o téme, spoločne hľadajú vysvetlenia, podobné príklady (môžu použiť pomôcky, slovník, vymeniť si skúsenosti, ak už o niečom podobnom počuli, niečo podobné zažili).
5. Výmena úloh – vymenia si roly, obaja prečítajú druhý odsek, teraz začína partner B so zhrnutím, partner A počúva, koriguje, dopĺňa atď.

Takáto spolupráca je uplatniteľná v každej fáze vyučovania, ideálna aj v explanačnej fáze – pri preberaní novej témy. Uvedený scenár je aj predpokladom toho, že každý jednotlivec by mal napokon rozumieť preberanej téme, nemal by zostať pasívny.

Téma: Realie Slovenska, regióny Slovenska (B2 jazyková úroveň).

Odborné a metodické ciele: regionálne členenie Slovenska s ohľadom na špecifiká jednotlivých regiónov (poloha, zaujímavosti a pamiatky regiónu, typické jedlá atď.):

- vzájomné počúvanie s porozumením (možnosť kladenia spätných otázok),
- práca s novou lexikou v danom kontexte (*salaš, klenotnica pamiatok, kút krajiny* atď.),
- rozvoj komunikačnej kompetencie,
- spoločný cieľ (záujem oboch strán) a partnerská práca,
- práca tvárou v tvár,
- preberanie zodpovednosti za svoju časť práce,
- spoločná reflexia známych i nových informácií,
- rovnocenná náročnosť, rovnocennosť zabezpečená aj výmenou rolí,
- zapojenie každého študenta ako aktívnej súčasti kurzu,
- trvácnosť precvičovaných kompetencií i osvojovanej témy.

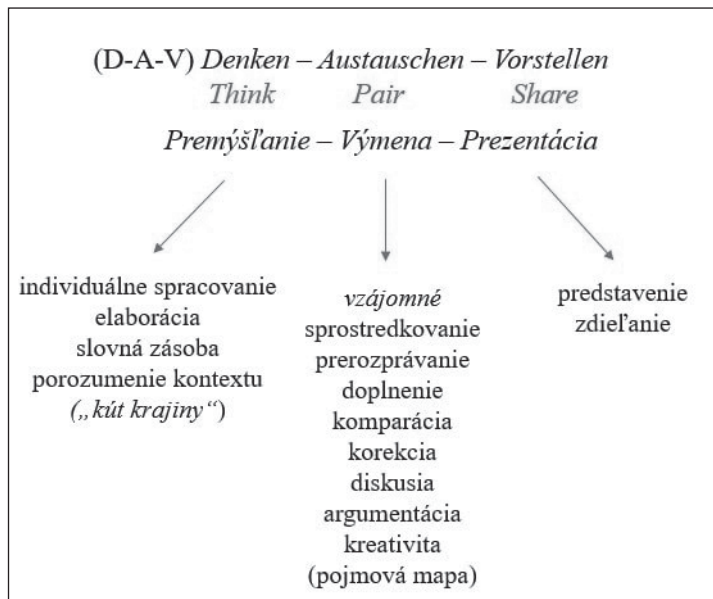
Postup aktivity:

Aktivita prebieha podľa uvedeného scenára. Na recipročné učenie som vybrala napríklad tému regionálneho členenia Slovenska, ktorá je dobre pripravená už v učebnici Krížom krážom B2 (porov. Príloha 3). Použiť sa však dá aj akýkoľvek internetový text a rozdeliť ho na časti podľa počtu dvojíc. V prípade špecifickej slovnej zásoby alebo kontextového použitia, ktoré študentom nie je jasné zo slovníkového vysvetlenia, sa poradia s vyučujúcim. Na záver každá dvojica môže prezentovať svoj región pred ostatnými študentmi v kurze.

Reflexia študentov: študenti si viac zapamätajú tým, že niečo vysvetľujú svojmu partnerovi vo dvojici, vzájomná aktivita bez výraznej intervencie lektora je pre študentov uvoľnenejšia a neostýchajú sa komunikovať medzi sebou ako pred lektorom.

Uvedený typ recipročného učenia podporuje kognitívnu aktivizáciu aj komunikačnú kompetenciu študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk. Nie je neznámou myšlienkou, že najlepšie sa učí ten, kto je aktívne zapojený, tvoriaci. Recipročné učenie podporuje prechod od pasívne počúvajúceho jednotlivca k aktívne hovoriacemu komunikačnému partnerovi. Táto aktivita tiež podporuje už spomínanú triádu tvoriacu základ kooperatívneho učenia:

V prvej fáze aktivity sa aktivujú predznalosť, učiaci sa premýšľajú o otázke či probléme, tvoria si názor, stanovisko, majú čas potrebný pre individuálne spracovanie textu či informácií. Prečítané môžu prepojiť so svojimi skúsenosťami či zážitkami. Vo fáze výmeny si s komunikačným partnerom zdieľajú myšlienky, názory či riešenia (v závislosti od témy) v skupine či dvojici. Táto fáza má byť pravou kooperáciou, hovorením o niečom a s niekým, porovnaním informácií alebo svojich názorov, čo prispieva i k sociálnemu rozmeru komunikácie. Hovoriaci má jasne formulovať svoj úmysel, overiť si, či príjemca rozumel, čo je možné parafrázovaním, vlastnými slovami atď.

Obrázok 1. Základ kooperatívneho učenia

Recipročné učenie sme využili aj pri téme *Cestovanie a realie Slovenska* v kurze A2+, kde boli v kurze len 2 študentky. Postup je podobný ako uvedený scenár pre recipročné učenie, avšak každá študentka dostala svoju časť textu, s ktorou pracovala a ku ktorej dostala zadanie.

Ako vhodný aj pre študentov zaujímavý text je text o cestovaní na Slovensku zadarmo, ktoré je stále aktuálnou informáciou týkajúcou sa slovenských realíí.

Ukážka pracovného textu k téme *Cestovanie vlakmi na Slovensku zadarmo* (upravený internetový text, vid' Pramene):

Odsek 1: Cestovanie vlakmi zadarmo po Slovensku vstúpilo do platnosti 17. novembra 2014 na základe rozhodnutia vlády SR a týka sa všetkých vlakov patriacich Železničnej spoločnosti Slovensko (ZSSK). Toto bezplatné cestovanie vlakmi je určené pre vybrané sociálne slabšie skupiny obyvateľstva, medzi ktoré patria malé deti, študenti a dôchodcovia. Konkrétne: deti do 6 rokov, žiaci od 6 do 15 rokov, študenti od 15 do 26 rokov, dôchodcovia vo veku do 62 rokov poberajúci dôchodok na základe zákona o sociálnom zabezpečení (predčasní dôchodcovia, invalidní dôchodcovia a iní) a dôchodcovia vo veku nad 62 rokov (starobní). Cestovanie zadarmo vo vlakoch na Slovensku však nie je dostupné automaticky pre každého. Záujemca

o cestu vlakom zadarmo sa však musí pred prvou cestou vlakom registrovať v pokladni Železničnej spoločnosti Slovensko (ZSSK) na železničnej stanici a získať tak špeciálny preukaz **p o t v r d z u j ú c i** oprávnenie cestovať vlakmi zadarmo. K registrácii je nutné predložiť potrebné doklady. Výnimkou sú malé deti do 6 rokov, ktoré pre cestu vlakom nepotrebujú žiaden preukaz a ani cestovný lístok (cestujú zadarmo).

Odsek 2: Bezplatná preprava vlakmi na Slovensku neplatí pre všetky typy vlakov. Netýka sa vlakov InterCity (IC) jazdiacich na trase medzi Bratislavou a Košicami. Cestovanie zadarmo sa teda týka osobných vlakov (Os), zrýchlených vlakov (Zr), regionálnych expresov (Rex), rýchlíkov (R), expresov (Ex) a vlakov EuroCity (EC). V prípade medzinárodného vlaku (vlakú smerujúceho z/do inej krajiny, napr. do Českej Republiky alebo do Maďarska) platí možnosť cestovať zadarmo len na slovenskom úseku trasy (teda len v rámci slovenského územia). Pozor! Odporúčame zaobstarať si lístok čo najskôr, keďže počet bezplatných lístkov na rýchlíky je obmedzený a môže sa stať, že v danom rýchlíku budú bezplatné lístky vypredané a budete si musieť normálne kúpiť lístok za peniaze. Do vlaku však nemôžete nastúpiť len s preukazom študenta, či preukazom ZSSK. Musíte si kúpiť lístok v hodnote 0 eur. To znamená, že sa neobmedzí čakanie v rade na lístky.

Študenti pracujú vo dvojici, vzájomne sa spolu radia o novej lexike, hľadajú kľúčové slová alebo frázy, kladú si kľúčové otázky k textu reflektujúce relevantné informácie, napríklad:

1. Od kedy je možné cestovať na Slovensku zadarmo?
2. Kto môže cestovať zadarmo?
3. Čo musíme urobiť, aby sme mohli cestovať vlakmi zadarmo?
4. Akými vlakmi môžeme cestovať zadarmo?

V pokročilých skupinách je vždy dobré podľa možnosti ukončiť tému diskusiou, čím sa rozvíjajú komunikačné i sociálne zručnosti, čo je základným predpokladom kooperatívnej spolupráce. Študenti si osvojujú alebo už používajú formulácie dôležité pre sociálne zdvorilé odmietnutie alebo uznanie názoru iných, pre používanie vlastných argumentov, tiež sa cvičia v akceptácii a podpore komunikačného partnera.

Možné otázky do diskusie:

1. Týka sa bezplatná doprava pre študentov a dôchodcov aj autobusov?
2. Môžete cestovať na Slovensku vlakmi zadarmo aj vy?
3. Bolo by dobré zrušiť toto cestovanie vlakmi zadarmo?

4. Slovenské železnice sa sťažujú, že to bolo rozhodnutie vlády a oni prichádzajú o peniaze (máte nápad na nejaké riešenie?).
5. Cestovanie vlakmi zadarmo vzniklo v rámci balíčka sociálnej podpory slabších. Ako však pomáha dôchodcom žijúcim na dedinách, kde nepremávajú vlaky?
6. Vplyv na cestovný ruch atď.

Návrh aktivity 3: Myšlienková reťaz (tvorba produktu)

Téma: „Cestovanie“ (B1 jazyková úroveň. Nemusí však byť viazaná na špecifickú tému, je to univerzálna aktivita.)

Odborné a metodické ciele:

- praktické použitie naučeného, precvičovanie gramatiky v súvislých vetách
- aplikácia slovnej zásoby: *svetové strany, krajiny, spôsob dopravy, batožina* atď.
- podpora individuálnej kreativity
- počúvanie s porozumením
- spoločný cieľ: tvorba uceleného príbehu
- spoločná náročnosť, rovnocennosť úloh
- zapojenie každého ako aktívnej súčasti kurzu
- zamedzenie mechanickej individuálnej práci
- vniesť do kurzu zážitkovosť a spontánne nápady spoločnou tvorbou

Postup aktivity:

Študenti sedia v kruhu, majú pred sebou malé obrázky na kôpke otočené obrázkom dolu (obmenou môžu byť jednotlivé slová, avšak pri obrázkoch je asociácia a tvorivosť študentov väčšia). Na stanovenú tému (napr. *Moja nevydarená cesta*) postupne tvoria vety po vytiahnutí náhodného obrázka (tie boli rôzne: *muž s kufrom, hamburger, novinový stánok, cigarety, toaleta* atď.). Každý študent si postupne zoberie obrázok, povie vetu do príbehu, ďalší musí na neho nadväzovať, aby vety tvorili súvislý príbeh (porov. Príloha 4). Hra končí zobrať posledného obrázka, tým sa zakončí príbeh. Aktivitu robíme pomerne často a radi, študenti sa môžu prejaviť v kreativite, je to zábavné i zážitkové, každý je zapojený do aktivity.

Záver. Z vlastných skúseností vieme, že poslucháči sa lepšie sústredia i viac sa naučia pri obmene metód. Príspevkom sme chceli vytvoriť malú metodickú inšpiratívnu pomôcku vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka pomocou kooperatívnych vyučovacích postupov, kde študenti premýšľajú individuálne, sú kognitívne aktivovaní, no pracujú spoločne, sú teda komunikačne i sociálne aktívni. Berú ohľad na svojho komunikačného partnera, jeho tempo i znalosti. Dostávajú príležitosť pracovať so slovenským jazykom ako cudzím jazykom vo vzťahu ku komunikačnému partnerovi. Aktivity kooperatívneho učenia je možné použiť na všetkých jazykových úrovniach, prispôbiť ich preberaným témam

potrebným pre poslucháčov. V príspevku sme chceli na konkrétnych aktivitách poukázať na výhody metodického postupu učenia sa komunikačne, kooperatívne a teda aj interaktívne. Slovenský jazyk ako cudzí jazyk je v tomto prípade nielen cieľom, ale najmä prostriedkom.

Na záver by sme ešte chceli uviesť krátku reflexiu participantov na použitú metodiku s ohľadom na obsahovú i interaktívnu stránku vyučovacieho pôsobenia. Študenti si mali vybrať, ktorá forma učenia im vyhovuje najlepšie (individuálna, vo dvojici, skupinová alebo je mi to jedno). Študenti si na 98 % vybrali partnerskú prácu a skupinovú prácu (Príloha 5).

Ako dôvody pre svoj výber najčastejšie uvádzali:

- menej stresu,
- zážitok, lepšie zapamätanie slovnej zásoby,
- spoločne lepšie môžeme pochopiť témy,
- dobré vzťahy medzi študentmi, zostávame v kontakte aj po kurze,
- lepšia možnosť hovoriť,
- zábava, je to ľahšie,
- viac času na premýšľanie, menší tlak hovoriť pred všetkými.

Literatúra

- Borsch, F. (2019). *Kooperatives Lernen. Theorie – Anwendung – Wirksamkeit. Lehren und Lernen*. 3. Kohlhammer.
- Brüning, L., Saum, T. (2009). *Erfolgreich unterrichten durch Kooperatives Lernen. Neue Strategien zur Schüleraktivierung, Individualisierung – Leistungsbeurteilung, Schulentwicklung*. Neue Deutsche Schule.
- Gabríková, A. et al. (2014). *Krížom-krážom – Slovenčina B2*. Studia Academica Slovaca.
- Johnson, D. W. et al. (2005): *Kooperatives Lernen – Kooperative Schule. Tipps, Praxishilfen, Konzepte*. Mülheim an der Ruhr/Verlag an der Ruhr.
- Kasíková, H. (2007). *Kooperativní učení a vyučování. Teoretické a praktické problémy*. Univerzita Karlova v Praze/ Karolinum.
- Müller, A. (2011): *Kooperatives Lernen im Deutschunterricht. 10 Methoden aus der Praxis für die Praxis*. Bildungshaus Schulbuchverlage.
- Palincsar, A. S., Brown, A. L. (1984). Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities. *Cognition and Instruction*, 1, 117 – 175.
- Sawatzki, D., Becker, B. et al. (2016). *Kooperatives Lernen. Das Praxisbuch. Profi-Tipps und Materialien aus der Lehrerfortbildung*. Auer Verlag.
- Vališová, A., Kasíková, H. (2011). *Pedagogika pro učitele*. 2. vydání. Grada.

Pramene

Vlaky zadarmo – cestovanie vlakom zadarmo. <https://www.vlakyzadarmo.sk/#:~:text=Cestovanie%20vlakmi%20zadarmo%20vst%C3%BApilo%20do%20platnosti%2017.%20novembra,Slovenskom%20%28ZSSK%29%20a%20niektor%C3%BDch%20vlakov%20prev%C3%A1dzkovan%C3%BDch%20spolo%C4%8Dnos%C5%A5ou%20Regiojet>

Podmienky pre cestovanie vlakom zadarmo.
<https://www.vlakyzadarmo.sk/podmienky-pre-cestovanie-vlakom-zadarmo/>

Јана Каманова

ИНТЕРАКТИВНИ, КООПЕРАТИВНИ И МЕТАКОМУНИКАТИВНИ СЛОВАЧКИ ЈЕЗИК

Резиме

Методички конципиран рад подељен је на теоријски и практични део. Теоријски део обухвата кратак преглед схватања концепта кооперативног учења и његових принципа у односу на компетитивно или индивидуално учење. Преглед је сачињен углавном од немачке литературе, где се овај наставни концепт промовише више него у словачком окружењу. Аутори истичу утицај кооперативног учења на различите компетенције ученика и његове предности у дидактичкој пракси, укључујући превазилажење културних или језичких разлика подстицањем хетерогености ученика. С обзиром на то да рад ученика у групи не подразумева аутоматски кооперативно учење, упоређивањем кооперативног и групног учења желимо да објаснимо релевантне разлике између ових облика учења.

Практични део рада проистиче из наставне праксе ауторке овог рада стечене у Берлину. У овом делу анализе нудимо избор од три активности које подржавају сарадњу, комуникацију и међусобну интеракцију ученика док уче словачки као страни језик. Активности су спроведене на практичним курсевима са три различита нивоа језика: почетни (А1), средњи (А2+) и напредни (Б2). Активности су усмерене на ортографију и фонетику, рад са текстом базиран на реципрочном учењу као облику кооперативног учења, и напослетку, на креирање сопственог достигнућа. За сваку активност постоји опис тока активности, коришћених материјала и, ако је то потребно, фотодокументације у додатку. Циљ представљених активности био је да активно укључе сваког ученика, развију њихове рецептивне и продуктивне компетенције, као и да их подстакну да уче интерактивно.

На крају се наводе искази студената о представљеним наставним праксама, које примењујемо. Полазници курса сматрају да суктакви облици учења на практичним курсевима експедитивнији, чине да боље памте градиво, али првенствено да им пружају прилику да развију своју комуникативну компетентност и међусобне односе у групи.

Кључне речи: кооперативно учење, методологија, комуникациона компетенција, страни језик, словачки

Jana Kamanová

INTERACTIVE, COOPERATIVE AND METACOMMUNICATIVE APPROACH TO SLOVAK LANGUAGE LEARNING

Summary

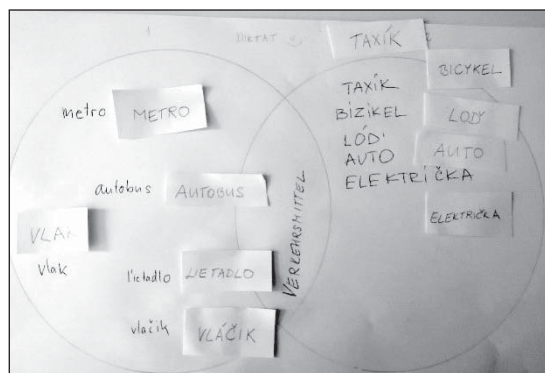
The methodologically conceived contribution is divided into a theoretical and a practical part. The theoretical part is a short overview to understand the concept of cooperative learning and its principles compared to competitive or individual learning. It is mainly based on German literature, where this teaching concept is promoted more than in the Slovak environment. It also points out the influence of cooperative learning on the various competencies of learners and its advantages in didactic practice, which include overcoming cultural or language differences thanks to the support of the heterogeneity of learners. Since the work of learners in a group does not automatically mean cooperative learning, by comparing cooperative and group learning, we want to explain the relevant differences between these forms of learning.

The practical part of the contribution is based on the lecturer's own teaching experience at the workplace in Berlin. In this part of the paper, we offer a selection of three activities supporting cooperation, communication and mutual interaction of students when learning Slovak as a foreign language. The activities were implemented in practical courses with three different language levels: beginners (A1), intermediate (A2+) and advanced (B2). The activities are focused on practising spelling and phonetics, working with text thanks to reciprocal learning as a form of cooperative learning, and finally creating your own product. For each activity, there is a description of the course of the activity, the materials used and possibly photo documentation as an attachment. The aim of the activities was the active involvement of each student, the development of his receptive and productive competencies, and interactive learning.

At the end, we present a short reflection of the students on the used teaching methods. Course participants consider such forms of learning in practical courses to be more experiential; they can remember the learning content better, but they have the opportunity to especially develop their communication competence and mutual relations in the group.

Keywords: cooperative learning, methodology, communication competence, foreign language, Slovak language

Prílohy

Príloha 1. Ukážka zapisovaných slov v partnerskom diktáte

Príloha 2. Práca v kooperatívnej dvojici⁴

⁴ Všetky fotografie boli použité so súhlasom participantov.

LIPTOV

Veľkým bohatstvom Liptova sú jeho dediny. Najčistejšie tu sú, kde si môžete vychutnať silný výrobok z mlieka a syra, krmelcovú halušku.

KYSUCE A ORAVA

Región Kysuce, pomerovary profilu rieky Kysuca, patrí k najkrajším na Slovensku – Duha histórii Slovenska na hranici troch štátov. Tvorí ho oblasť Kysucké Vyháňančiny zier Novej Morice a Čadca. Nádherné pamiatky ľudovej architektúry nachádza mnoho z nich umiestnené v krásnej prírodnej dedine vo Vyhňančine. Každá oblasť vyvoláva v nás chuť na krásnu kultúru pamiatok – ktorá zveritová, belosivá, nádherná Liptovská je. Exponácia zachytáva nielen architektúru, ale aj kultúru a spôsob života v oblasťnej oblasti Kysuce v minulosti.

Región Orava tvorí oblasť Dobýš, Hámnecko a Turčidlo.

SPIŠ

Staršiemu označeniu Spiš dnes zodpovedajú tri regióny: Spiš, Tatry a Zámagurie. Spiš je neobyčajne bohatou kultúrnou umelecko-historických pamiatok. Väčšie pamiatky sa nachádzajú takmer v každej dedine, mnohé sú zapísané do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO (Spišský hrad, Spišská Kapitula, Sotské Podhradie, Zehra, Dobinská ľudová lasička). Staroblé mesto Levoča. Ležiaci na v neo hani

ZEMPLÍN

Najatraktívnejšou časťou regiónu horný Zemplín sú Bukovské vrchy v Národnom parku Poloniny so svojimi rozľahlými bukovými a jedľovo-bukovými lesmi a pralesmi zapísanými na Zozname svetového dedičstva UNESCO. V krásnych historických katolíckych sídlach dnes múzea – Vihorlatské múzeum v Humennom a Zemplínske múzeum v Michalovciach. Medzilaborce sú známe Múzeum moderného umenia Andryho Warhola.

Príloha 3. Ukážka textov na recipročné učenie (z učebnice Krížom-krážom B2, 2014: 185 – 193)

Príloha 4. Ukážka priebehu aktivity *Myšlienková reťaz* na tvorbu produktu

1. Welche Unterrichtsform passt Ihnen am besten?

Einzelarbeit Partnerarbeit Gruppenarbeit es ist mir egal

2. Warum haben Sie diese Form ausgewählt?

Weil man sich gemeinsam Themen besser erschließen kann.

Príloha 5. Ukážka krátkeho anonymného dotazníka po ukončení semestra

Даниела Константинова¹

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Филологически факултет

<https://orcid.org/0000-0002-0352-9159>

СЛОВАКИСТИКАТА ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ В БЪЛГАРИЯ – НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ

Публикацията е посветена на словакистиката във втория по големина държавен университет в България – Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, който през 2023 г. отбелязва своя 60-годишен юбилей. Изучаването на словашки език, литература и култура в университета води началото си от 70-те години на миналия век, когато тук е открит първият словашки лекторат. Представяме накратко историята и традициите на словакистиката (но и на славистиката) в университета, обръщаме внимание върху съвременното състояние (настоящите бакалавърски, магистърски и докторски образователни програми, в които се изучава словашки език). Посочваме някои нови тенденции, но и предизвикателства, пред които е изправена университетската славистика в наши дни.

Ключови думи: университетска словакистика, славистика, обучение

Словакистиката във втория най-голям държавен университет в България – Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ (ВТУ) – има дългогодишна история и традиции (вж. Konstantinova/Ivanova, 2013; Панайотов/Константинова, 2016; Константинова, 2016). Вече близо половин век тя заема важно място и има неоспорим принос за разпространяването на словашкия език, литература и култура и за подготовката на специалисти словакисти в България. Няколко поколения абсолвенти на ВТУ са намерили успешна професионална реализация в области като образование, туризъм, предприемачество и др. В настоящата публикация накратко ще обърнем внимание върху специалностите (образователните програми), в които

¹ d.konstantinova@ts.uni-vt.bg

се изучават словашки език, литература и култура във ВТУ, като наред с традициите в обучението ще посочим и някои предизвикателства, от които зависят бъдещето и перспективите както пред словакистиката, така и пред славистичното университетско образование.

ВТУ е основан през 1963 г., днес има 9 факултета, филиал в гр. Враца, Педагогически колеж в гр. Плевен и 2 департамента – Департамент за езиково обучение и Департамент за продължаващо образование и за квалификация на педагогическите специалности. Най-голям е Филологическият факултет, където се обучават студенти в бакалавърски, магистърски и докторски образователни програми в областта на българския език, българската литература и култура, на чуждоезиковото обучение (тук се изучават 20 чужди езика) и други литератури, култури и цивилизации; на обществените комуникации и медиите. ВТУ има утвърдени традиции във филологическото образование в България, стреми се да подготвя висококвалифицирани специалисти и кадри, които да са конкурентоспособни и съпоставими със световните образователни, научни и творчески тенденции и стандарти.

Изучаването на словашки език във ВТУ започва през 1978 г., когато тук е открит първият лекторат по словашки език в български университет по междудържавна спогодба. И макар че тогава дисциплината е факултативна, интересът към нея е голям, за което допринасят както обменът на преподаватели и студенти, така и двустранният договор с Университета „Ян Амос Коменски“² в Братислава. Първа лекторка по словашки език е д-р Терезия Игазова, която работи с ентузиазъм и професионализъм. Тя е съавтор на първия учебник по словашки език и литература за българи³. Важна академична година за славистиката във ВТУ е 1993 – 1994, когато се поставя началото на специалността „Славянска филология“ (в периода 2016 – 2022 г. тя променя названието си на „Славистика“, а от 2022 г. се нарича „Славянски езици и култури“) и е приет първият випуск студенти слависти, изучаващи полски език и литература. През 1993 г. се основава и поддържащата специалността катедра „Славистика“, която вече 30 години успява да съхрани славистичния дух, съчетавайки традициите и иновациите в обучението по следните славянски езици, литератури и култури: *полски, словашки, сръбски и хърватски*⁴. До началото на 21. век „Славянска филология“ е класическа филологическа специалност с петгодишно обучение (10 семестъра) в две спецификации: в нея равнопоставено се изучават един славянски език и литература и български език и литература. След завършването ѝ абсолвентите

² На 23 ноември 1978 г. се подписва договор за сътрудничество между Университета „Ян Амос Коменски“ в Братислава и ВТУ.

³ Igazová/Kožuchová, 1984.

⁴ Още от основаването на ВТУ съществува отделна катедра „Руски език и литература“ (днес катедра „Русистика“), както и отделна специалност „Руска филология“.

придобиваха образователно-квалификационна степен *магистър филолог и учител по български език и литература*. По това време както в българските университети, така и в университетите на повечето славянски страни, „Славянска филология“ представляваше двойна специалност: комбинация от националната филология и славянски език и литература.

Словашки език, литература и култура в рамките на специалност „Славянска филология“ започват да се изучават от академичната 1995 – 1996 г. Оттогава досега приемът на студенти словакисти не се осъществява всяка академична година, тъй като се следва ротационен принцип с останалите славянски езици, които изброихме. Приблизителният брой на абсолвентите със словашки език (от дипломирането на първия випуск през 2000 г. до днешни дни) е около 80 души. За да отговори на динамичните изисквания за конкурентоспособно образование и успешна професионална реализация, ВТУ (и в частност Филологическият факултет) през годините трансформира и внася гъвкави промени в учебните планове и образователните програми – бакалавърски (понастоящем с 8-семестриално обучение), магистърски (с 2-или 4-семестриално обучение), докторски. Днес, както споменахме, наследник на „Славянска филология“ е „Славянски езици и култури“ – бакалавърска образователна програма, която предлага класическо филологическо образование с професионална квалификация *филолог славист* и изучаване на два славянски езика (започват се от нулево равнище) – първи (полски или словашки, или сръбски и хърватски; постигане чуждоезикова компетентност на ниво С1 от Общата европейска езикова рамка) и втори език по избор (руски или полски, или словашки, или сръбски и хърватски; постигане чуждоезикова компетентност на ниво В2 от Общата европейска езикова рамка). Славянски езици във ВТУ се изучават и в бакалавърската образователна програма „Приложна лингвистика“, която предлага обучение по два чужди езика – първи (един от т. нар. световни езици – английски, немски, френски, испански, руски, китайски) и втори език по избор, чието изучаване започва от нулево равнище. През академичната 2001 – 2002 година в тази образователна програма са приети първите студенти с втори език словашки. Тя е теоретико-приложна и се оказва атрактивна, защото след завършването ѝ се придобива професионална квалификация *лингвист преводач*, изгражда се висока степен на владееене на два езика (практически умения и компетентност по първия език до ниво С1+, а по втория до ниво В2+ от Общата европейска езикова рамка), формират се базисни филологически знания и се увеличават възможностите за професионалната реализация. През последните години във Филологическия факултет на ВТУ бяха разкрити още няколко подобни бакалавърски образователни програми с допълнителни спецификации: „Приложна лингвистика. Два чужди езика и международен туризъм“,

„Приложна лингвистика. Два чужди езика с международни отношения“, „Приложна лингвистика. Два чужди езика и бизнес комуникации“, „Приложна лингвистика. Английски и втори чужд език с информационни технологии“. Тези образователни програми предлагат надграждане на знанията по чужди езици с умения и познания от областите на туризма, бизнес комуникациите, информационните технологии, международните отношения. Освен двата чужди езика студентите имат възможност да изберат изучаването и на трети: като допълнително модулно обучение, т. нар. модул „Чужд език“ (паралелна езикова квалификация, която продължава 5 семестъра и осигурява ниво на владеене на чуждия език B2 от Общата европейска езикова рамка) или като факултативна дисциплина (в рамките на 2 или на 4 семестъра, съответно за усвояване на езика на ниво A2 или B1 от Общата европейска езикова рамка). Във всички изброени образователни програми, в модула „Чужд език“ и като факултативна дисциплина се предлага изучаване на словашки език. Днес във ВТУ има и две магистърски образователни програми със славянски езици (включително и словашки): „Транслатология със славянски или балкански език“ и „Транслатология с два чужди езика – първи и втори чужд“⁵. Те предлагат надграждане и допълване на придобитите в бакалавърската степен знания от областта на съответните чужди езици, както и придобиване на нови знания в областта на теорията на превода, видовете писмен и устен превод, преводаческите практики. Професионалната квалификация, която студентите получават след завършване, е *експерт преводач*. Филологическият факултет на ВТУ има и докторска образователна програма „Славянски езици“⁶, която цели формиране на изследователи със задълбочени познания (практически и теоретични) по конкретен славянски език (руски, полски, словашки, сръбски и хърватски) в диахронен и/или синхронен план в светлината на съвременните лингвистични теории. Информация за всички образователни програми, в които днес се изучават славянски езици, включително словашки, може да се намери на уебстраницата на ВТУ <https://www.uni-vt.bg/bul/spec/?tab=azb>. Тук подробно са посочени бакалавърските, магистърските и докторските програми заедно с изучаваните дисциплини и техните хорариуми. Динамиката и нагласите на обществото, както и предпочитанията на младите поколения, свързани с представите им за успешна професионална реализация, често изискват и динамика и промени в образователните програми, учебните планове и дисциплини. Това с пълна сила важи и за обучението по славянски езици и култури.

⁵ Обучението в тези магистърски образователни програми е 2 семестъра (за притежаващите образователно-квалификационна степен „бакалавър“ или „магистър“ в същото направление) и 4 семестъра (за притежаващите образователно-квалификационна степен „бакалавър“ или „магистър“ в други професионални направления).

⁶ Обучението в нея е 6 семестъра в редовна форма и 8 семестъра в задочна форма.

За да бъдем по-наясно с нагласите и познанията за словашкия език и култура, както и за останалите славянски езици и славистиката в най-общ план, с колегиума⁷ по словакистика в катедра „Славистика“ периодично правим кратки анкети със студентите. Традиционната анкета с изучаващите словашки език като първи (в „Славистика“/„Славянски езици и култури“) и като втори (в „Приложна лингвистика“), съдържа въпросите: *Какво знаехте за Словакия и за словашкия език преди обучението си в университета?* и *Какво най-много ви затруднява при изучаването на словашки език?* Често правим такива допитвания и можем със сигурност да потвърдим, че отговорите на студентите не се различават съществено през последните 20 години. Подробен анализ на подобна анкета има в предишна наша публикация (вж. Константинова, 2016), затова сега няма да се спираме в детайли, а само ще посочим някои основни заключения от последната проведена анкета през март 2023 г. Преди да започнат обучението си в университета, повечето студенти не знаят много за Словакия. Около 1/3 от анкетираните посочват само някои географски и административни факти (местоположение, природни забележителности, столица), обществено-исторически особености (част от бивша Чехословакия) или имена на известни личности (спортисти). Познанията за словашкия език са много оскъдни: повечето студенти споделят, че преди да започнат до го изучават, не са знаели почти нищо. Малко студенти са запознати с някои особености, най-често отбелязват, че словашки и чешки са близки и много си приличат. Тази фрагментарна осведоменост, за съжаление, често оказва влияние върху мотивацията при избора на език в отделните образователни програми. Като позитивен факт обаче можем да изтъкнем, че след като започнат да изучават словашки, много от студентите се амбицират и мотивират, защото го намират за интересен и благозвучен. Според отговорите в анкетите езикът не е труден, но най-проблемна за разбиране и усвояване е словашката падежна система, след нея се нарежда графиката (проблемно е изписването на диакритичните знаци), както и някои особености на произношението (трудно се справят с мекостта на някои съгласни, както и с квантитета на гласните).

Интересно е да проследим и какви са познанията за славянските езици, славянските народи и славистиката. През март 2023 г. проведохме и кратка анкета с 30 студенти, изучаващи полски, словашки, сръбски

⁷ Понастоящем (2023 г.) колегиумът по словакистика към катедра „Славистика“ във ВТУ се състои от следните преподаватели: доц. д-р Даниела Константинова, чийто научни и преподавателски области са теоретичен словашки език (лексикология, фразеология, морфология и синтаксис) и превод; доц. д-р Валерия Тодорова, чийто научни и преподавателски области са словашка литература, практически словашки език и превод; д-р Ленка Йежо Гаранчовска – лектор по словашки език, литература и култура. Информация за преподавателския състав на катедра „Славистика“ има на уебстраницата на ВТУ <https://www.uni-vt.bg/bul/pages/?page=68&zid=80>

и хърватски. На въпроса *Какво знаехте за славянските езици преди обучението си в университета?* най-многобройни са отговорите, че българският е славянски език (на това се акцентира в училище), някои студенти посочват и общия произход на славянските езици – близки, имащи еднакви думи, сродни граматични особености, наличие на падежи. Прави впечатление, че в посочената анкета много студенти са отговорили на този въпрос, изреждайки славянски езици, за които се сещат. Освен български най-често се посочват: руски, сръбски, полски, украински и македонски, малко са писали хърватски, словашки, чешки, а единици – словенски, белоруски, лужишки, босненски, черногорски. Няколко души погрешно са причислили към славянските унгарски, румънски, латвийски, молдовски. Значително по-разнообразни са отговорите на въпроса *Какво знаехте за славянските народи преди обучението си в университета?* Тук всеки един от 30-те респонденти на анкетата е написал по нещо: географски особености (прародина на славяните, население, славянски племена, държави) и исторически факти (най-често свързани с основаването на България през 681 г., дейността на св. св. Кирил и Методий, техните ученици и последователи). Прави впечатление, че познанията за славянските народи са много повече, отколкото за славянските езици. Това има свое обяснение, което отбелязват и самите студенти, посочвайки, че редица факти и особености за народите и държавите се изучават в училище по предмети като „История и цивилизации“, „География“ „Икономика“ и др. На въпроса *Какво знаехте за славистиката преди обучението си в университета?* повечето респонденти (общо 18) пишат, че не са знаели нищо, 4 респонденти споменават, че са имали асоциации с Русия и руския език, 4 не са отговорили на този въпрос, а едва 4 са отбелязали, че славистиката е наука, свързана със славяните.

Направените анкети, както и дългогодишният опит в преподаването на словашки език (но и на славянски езици), ясно показват какви са познанията и нагласите на днешните студенти, а наред с това и какви са предизвикателства пред словакистиката и славистиката.

Напълно споделяме (и смятаме за актуално и днес) изразеното преди повече от десет години мнение на Ц. Иванова, че славистичното образование в съвременните университети все повече се превръща във функция на глобализираните политически и икономически отношения (Иванова, 2012: 141). През 20. век славистиката като наука, както и славянските езици се радват на особено внимание – особено в бившите социалистически страни, сред които е и България. По разбираеми причини ролята и влиянието на руския език тогава са доминиращи. При това така е не само в страните от бившия социалистически лагер⁸. Днес реалността е различна. Неоспорим факт е, че

⁸ „В западноевропейските и американските университети славистиката през втората половина

интересът към езиците и мотивацията на студентите при избор на дадена образователна програма с изучаване на чужди езици, литератури и култури много зависи от познанията им за народите и страните, в които се говорят тези езици. Именно поради тези причини към славянските езици, литератури и култури в последно време няма голям интерес. Много от славянските езици, включително и словашки, според броя на носителите им се причисляват към т. нар. „малки езици“ (колкото и спорно да е това определение) и затова, макар географски не толкова отдалечени от български, тези езици често се оказват непопулярни, но и непознати. Днес, за разлика отпреди 20 – 30 години, наред с английски, немски, испански, френски все по-предпочитани от студентите стават някои източни езици: японски, китайски и корейски. Ясно е, че освен икономическия статус и политическия имидж на държавите, в които се говорят тези езици, влияние имат и някои културни особености или дори модни тенденции в развлекателната индустрия, например популярните сред младежите изкуства и жанрове (кей поп, манга и т.н.).

Как да се привлече интересът към изучаването на славянски езици и култури – това е основното предизвикателство пред съвременната университетска словакистика и славистика. Едно от решенията е чрез обучаване в интердисциплинарни образователни програми с гъвкави учебни планове, които дават възможност за широкоспектърно филологическо образование с чуждоезикова подготовка по няколко езика (в различни комбинации). От значение за привличане на вниманието към славянските езици и популяризирането сред студентите и обществеността на постиженията на съвременните славянски култури са също работата и сътрудничеството с чуждестранни университети, културни организации и дипломатически представителства на страните, чиито славянски езици се изучават⁹. В това отношение ВТУ има отдавна установени традиции (например с Посолството на Словашката република в София, с редица словашки университети, както и с неправителствени организации). От съществено значение са и контактите с потребители на кадри и работодатели, а такива на българския пазар на труда не липсват, поне в настоящия момент.

на 20. век основно се идентифицираше с русистиката като първа/основна специалност. Този статус бе както идеологически (Съветският съюз доминираше в целия Източен блок), така и прагматично ориентиран според броя на носителите на руския език, който за немалка част от европейския и азиатския континент имаше статус на език посредник. Останалите славянски езици се изучаваха като втори и трети език“ (Иванова, 2012: 143).

⁹ Студентите и преподавателите слависти във ВТУ активно участват в различни национални и международни програми за студентски и преподавателски обмен, например програмите на Министерството на образованието на Република България, Националната стипендийна програма на Словашката република (Národný štípendijný program Slovenskej republiky), програма „Еразъм+“ и др.

Литература

- Иванова, Ц. (2012). Славистичното образование днес и тенденциите в славистиката. В М. Младенова (Състав. и отг. ред.), *Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи* (стр. 141 – 147). ЮЗУ „Неофит Рилски“.
- [Ivanova, TS. (2012). Slavistichното obrazovanie dnes i tendentsiite v slavistikata. V M. Mladenova (Sastav. i otg. red.), *Slavistikata v globalniya svyat – predizvikelstva i perspektivi* (str. 141 – 147). YUZU „Neofit Rilski“]
- Константинова, Д. (2016). Словакистиката във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ – традиции и очаквания. В Р. Krejčí, Е. Krejčová (Eds.), *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*. (str. 261 – 270). Sojnek.
- [Konstantinova, D. (2016). Slovakistika vav Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ – traditsii i ochakvaniya. V P. Krejčí, E. Krejčová (Eds.), *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*. (str. 261 – 270). Sojnek]
- Панайотов, В. Константинова, Д. (2016). Езиковедската словакистика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. *Проглас*, XXV, 2, 526 – 537.
- [Panayotov, V. Konstantinova, D. (2016). Ezikovedskata slovakistika v Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“ i vav Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. *Proglas*, XXV, 2, 526 – 537]
- Igazová, T., Kožuchov, M. (1984). *Slovenský jazyk a literatúra*. Univerzitná tlačiareň pri Univerzite sv. Cyrila a Metoda.
- Konstantinova, D., Ivanova, C. (2013) Slovakistika na Veľkotrnovskej univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove v Bulharsku. V J. Pekarovičová (Ed.), *Slovakistika vo svete. Súčasný stav a perspektívy* (str. 240 – 244). Stimul.

Данијела Контантинова

СЛОВАКИСТИКА НА УНИВЕРЗИТЕТУ „СВ. ЃИРИЛО И МЕТОДИЈЕ“ У ВЕЛИКОМ ТРНОВУ У БУГАРСКОЈ – НОВИ ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Резиме

Рад је посвећен словакистици на другом највећем државном универзитету у Бугарској – Универзитету „Св. Ѓирило и Методије“ који 2023. године обележава 60 година од оснивања. Словачки језик, књижевност и култура на овом универзитету изучавају се још од 1978. године, када је основан први лекторат словачког језика. Циљ рада је да пружи кратак преглед историје и традиције словакистике (и славистике) на

овом универзитету и уједно представи нека питања у вези са савременим стањем, тенденцијама и новим изазовима универзитетске наставе словачког, али и других словенских језика и култура.

Кључне речи: универзитетска словакистика, славистика, образовање

Daniela Konstantinova

**SLOVAKISTIKA NA UNIVERZITE SV. CYRILA A METODA
VO VELIKOM TARNOVE V BULHARSKU – NOVÉ VÝZVY A PERSPEKTÍVY**

Resumé

Príspevok je venovaný slovakistike na druhej najväčšej štátnej univerzite v Bulharsku – Univerzite sv. Cyrila a Metoda vo Velikom Tarnove, ktorá v roku 2023 oslavuje 60. výročie svojho založenia. Vyučovanie slovenského jazyka, literatúry a kultúry tu má svoju tradíciu ešte od roku 1978, keď bol založený prvý lektorát slovenčiny. Cieľom príspevku je poskytnúť krátky prehľad dejín a tradície slovakistiky (aj slavistiky) na univerzite, a zároveň tým nastoliť aj niektoré otázky spojené so súčasným stavom, tendenciami aj novými výzvami pri univerzitnom vyučovaní slovenčiny, ale aj slovanských jazykov a kultúr.

Kľúčové slová: univerzitná slovakistika, slavistické štúdiá, vzdelávanie

Daniela Konstatinova

**SLOVAK STUDIES AT ST. CYRIL AND ST. METHIDIUS UNIVERSITY
IN VELIKO TARNOVO IN BULGARIA –
NEW CHALLENGES AND PERSPECTIVES**

Summary

The paper is focused on Slovak studies at the second largest state university in Bulgaria – St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, which celebrates its 60th anniversary in 2023. The teaching of the Slovak language, literature and culture has its tradition here since 1978, when the first Slovak language lectureship was founded. The aim of the paper is to provide a brief overview of the history and tradition of Slovak studies (and also Slavic studies) at the University and at the same time to point out some specifics related to the current state, tendencies and new challenges in Slovak and Slavic languages and cultures university teaching.

Keywords: university studies of Slovak, Slavic studies, education

Zrinka Stričević Kovačević¹

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

<https://orcid.org/0009-0002-0470-1245>

NASTAVA SLOVAČKE KNJIŽEVNOSTI NA SVEUČILIŠTU U ZAGREBU I JE LI KNJIŽEVNOST VAŽNA?

U radu se analizira položaj nastave slovačke književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, percepcija slovačke književnosti u Hrvatskoj, kao i njezino slabo prevođenje, što dijelom određuje i nastavu na zagrebačkom studiju slovakistike. Iako je trend slabljenja tradicionalne uloge književnosti, pa samim tim i studija književnosti, u današnjem društvu sve jači, u radu se ukazuje na važnost čitanja književnosti u procesima razumijevanja vlastitih emocija, razvijanja emocionalne i socijalne inteligencije te oblikovanja vlastitog identiteta, kao i stvaranja predodžbe o identitetu drugoga, u ovom slučaju identiteta slovačke nacije.

Ključne riječi: nastava slovačke književnosti, važnost čitanja književnosti

1. Uvod. Je li književnost u životu suvremenog čovjeka važna? Je li mu uopće potrebna? Trebaju li djeca i mladi ljudi čitati književna djela? I slijedom toga, postoji li još uvijek smisao i potreba za postojanjem studija književnosti? Postoji li smisao i potreba za studijem slovačke književnosti? U ovom radu analizira se današnji položaj i smisao nastave slovačke književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Stoga se iznosi kratki pregled nastanka i razvoja zagrebačkog studija slovakistike i samim tim nastave slovačke književnosti, problemi i razvojna perspektiva, te dosadašnja i buduća reformirana koncepcija studija. Naglasak je na analizi percepcije slovačke književnosti u Hrvatskoj i njezinom slabom prevođenju, što dijelom određuje i samu nastavu na studiju. Iako je trend slabljenja tradicionalne uloge književnosti, pa samim tim i studija književnosti, u današnjem društvu sve jači, u radu se želi ukazati na važnost čitanja književnih djela u procesima oblikovanja vlastitog identiteta i procesima razumijevanja vlastitih i tuđih emocija, kao i stvaranja predodžbe o identitetu drugoga, u ovom slučaju identitetu slovačke nacije. Samim tim želi se ukazati i na sve veću

¹ zkovacevic@ffzg.hr

neopravdanu marginalizaciju poučavanja nacionalnih filologija (njihovih jezika, kultura i književnosti), posebice tzv. malih filologija, ali i cjelokupne humanistike zadnjih desetljeća.

2. Osnivanje studija slovačkog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i njegova koncepcija, posebno književnih i kulturoloških kolegija. Zagrebački studij slovačkog jezika i književnosti jedini je takav sveučilišni studij u Republici Hrvatskoj. Njegovo je osnivanje, u okviru Odsjeka za slavenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, inicirala prof. dr. sc. Dubravka Sesar. Od akademske godine 1994./95. u program studija češkog jezika i književnosti uvela je dva izborna slovakistička kolegija, Slovački jezik i Slovačku književnost, te na taj način organizirala prvi slovački lektorat. Slovačku književnost predavala je Zrinka Stričević Kovačević, prva hrvatska asistentica za slovačku književnost, dok je nastavu iz slovačkog jezika vodio prvi ugovorni lektor za slovački jezik doc. dr. sc. Emil Horák, slavist (leksikolog) iz Bratislave. Samostalan studij slovačkog jezika i književnosti osnovan je akademske godine 1997./98., kada je upisana i prva generacija studenata.² Osnivanje samostalnog studija slovakistike u Hrvatskoj nije bio jednostavno, prvenstveno zbog nedostatka adekvatne akademske tradicije i kompetentnog znanstveno-nastavnog kadra. Također, njegovo je osnivanje trebalo opravdati jakim i relevantnim razlozima. Argumenti su bili povijesni (tradicionalne i bogate hrvatsko-slovačke kulturne veze, značenje slovačke filologije za hrvatsku, kao i slavensku filologiju općenito) i aktualni (potrebe slovačke nacionalne manjine u Hrvatskoj, posebno u obrazovanju na materinskom jeziku, kulturna i sve jača gospodarska suradnja između Slovačke i Hrvatske, te činjenica da je slovački jedan od službenih jezika Europske unije, za koji Hrvatska mora imati vlastite stručnjake). Od akademske godine 2005./06. studij slovačkog jezika i književnosti u Zagrebu prilagođen je bolonjskim načelima. Preddiplomska razina studija traje tri godine, a diplomatska dvije, te nudi dva smjera, prevoditeljsko-kulturološki i nastavnički smjer. Studij je dvopredmetan i kompatibilan s drugim studijima zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Svojim programom studente obrazuje za prevoditelje i nastavnike, ali ih istodobno osposobljava i za druge poslove koji zahtijevaju filološku i humanističku naobrazbu, poput različitih poslova u kulturi i medijima, državnoj upravi, turizmu ili gospodarstvu (Kovačević, 2016: 271–273).

Za upis na studij slovakistike u Zagrebu nije potrebno prethodno vladati slovačkim jezikom. Jezgru studija na preddiplomskoj razini čine kontinuirane jezične vježbe, predavanja iz fonologije, morfologije i sintakse slovačkog jezika, te kolegiji iz slovačke književnosti i kulture. Silabi jezičnih kolegija koncipirani su prvenstveno u skladu s činjenicom da su studenti jezični početnici, no u koncipiranju književnih i kulturoloških kolegija nametnule su se kao bitne još

² O povijesti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu vidi u Damjanović, 1998.

dvije spoznaje: dobra, o bogatim povijesnim hrvatsko-slovačkim vezama, i loša, o slabom prevođenju slovačke književnosti na hrvatski jezik.

Hrvatska i Slovačka imaju dugu i bogatu povijest međusobnih odnosa i veza, koju su odredile zajedničke ili slične političke okolnosti i događaji, povijesni velikani, institucije, kao i obostrano postojanje nacionalnih manjina.³ Posebno su pri tom značajne akademske institucije poput Academie Istropolitane u 15. stoljeću, čiji su utemeljitelji hrvatski humanisti Ivan Vitez od Sredne i Janus Panonius, ili Trnavskog sveučilišta u 17. stoljeću, na kojem je bilo 9% hrvatskih studenata, kao i veći broj hrvatskih profesora. I brojne osobnosti s obje strane dale su veliki doprinos razvoju druge nacije, poput primjerice Josipa Andrića, autora prve povijesti slovačke glazbe i gramatike slovačkog jezika, ili Stjepana Moysesa, profesora na zagrebačkom fakultetu, zastupnika hrvatskog naroda u saboru u Bratislavi i Jelačićevog izaslanika. Nezaobilazno ime je i Bogoslav Šulek, čiji filološki rad i rječnici (posebno *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja I-II*) imaju veliku vrijednost za suvremenu hrvatsku leksikografiju (Kovačević 2016: 273). Simbol hrvatsko-slovačkih veza zasigurno je Martin Kukućin, slovački književni klasik razdoblja realizma, koji je polovicu života proveo među Hrvatima kao liječnik, te im posvetio dva svoja značajna romana (*Dom v stráni* i *Mať volá*), niz pripovjedaka i dva putopisa po hrvatskim krajevima.⁴

Hrvatsko-slovačke književne i kulturne veze dobrim su dijelom bile uvjetovane društveno-političkim okolnostima, pa tako i povijest hrvatskih prijevoda slovačke književnosti, koju možemo pratiti od tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća. Nažalost, izostanak prijevoda većeg broja kanonskih djela ostat će karakteristikom hrvatsko-slovačkih književnih odnosa od romantizma pa sve do danas. Zahvaljujući iznimno plodnom prevoditelju hrvatske književnosti na slovački jezik Janu Jankoviču (uz njega i nešto starijem Branislavu Chomi te malo mlađoj Alici Kulihovoj), danas je hrvatska književnost bolje predstavljena slovačkom čitatelju nego slovačka književnost hrvatskom. No, unatoč tomu i iznimci u devedesetim godinama prošlog stoljeća i prvom desetljeću ovoga s povijesnim romanima Marije Jurić Zagorke i dramama Mire Gavrana (zahvaljujući spomenutom prevoditelju Jankoviču), ne može se govoriti o popularnosti hrvatske književnosti u Slovačkoj. U Hrvatskoj pak popularizaciji slovačke književnosti nažalost nisu pridonijeli niti stariji, teško dostupni, prijevodi autora poput Kalinčiaka, Vajanskog, Podjavorinske, Hronskog i dr., kao niti noviji, uglavnom iz osamdesetih godina prošlog stoljeća, ponajprije prijevodi romana Kukućina, Jarunkove i Šikule, svi u prijevodu Gene Senečića (Kovačević, 2016: 274). Zadnjih godina nekoliko suvremenih slovačkih autora prevedeno je na hrvatski jezik zahvaljujući prevoditeljici Mariji Vuksanović

³ Pregled hrvatsko-slovačkih povijesnih i kulturnih veza te zajedničkih osobnosti donose dva zbornika, koja su uredili Katunarić, D. i Stričević-Kovačević, Z. (1998), odnosno Vukasović, A. (2000), v. popis literature.

⁴ O Martinu Kukućinu i hrvatskim motivima u njegovim djelima više u Stričević-Kovačević, 1998.

Kursar, lektorici na zagrebačkoj slovakistici, no svi su imali skroman odjek i kod književnih kritičara i među čitateljima. Unatoč predanom radu određenog broja znanstvenih i kulturnih djelatnika, i kroz protekla razdoblja i danas, mentalna je karta implicitnih recipijenata hrvatskih prijevoda slovačke književnosti ipak "obilježena postojanjem mnogobrojnih kulturoloških bjelina, pa i stereotipa" (Čagalj, 2011: 269).

Kao što je već rečeno, bogate povijesne hrvatsko-slovačke veze i skromno prevođenje slovačke književnosti na hrvatski jezik imali su utjecaj na koncepciju studija i silabe kolegija zagrebačke slovakistike, posebno na kulturološke i književne kolegije. Prvi kolegij iz slovačke književnosti studenti slušaju tek na drugoj godini studija, čemu je razlog studentsko nepoznavanje slovačkog jezika, odnosno nepostojanje odgovarajuće prvenstveno primarne, ali i sekundarne, literature na hrvatskom jeziku. Na preddiplomskoj razini dva su obvezna povijesno-pregledna kolegija, unutar kojih se obrađuju književna razdoblja, značajni autori i reprezentativna književna djela, pri čemu se kao problem, uz već spomenuto slabo vladanje slovačkim jezikom i nepostojanje prijevoda kanonskih djela, javlja i često studentsko nedovoljno poznavanje društveno-političkog, odnosno povijesnog konteksta nekog književnog razdoblja. Stoga se posebna pozornost daje i stavljanju slovačke književnosti u europski povijesni i kulturno-književni kontekst (Kovačević, 2016: 275).

Nepovoljan položaj humanistike u okvirima znanstvene i akademske zajednice početkom 21. stoljeća, posebice neofiloloških studija, kao i gotovo dvadesetgodišnje iskustvo održavanja visokoškolske nastave po bolonjskim načelima, potaklo je zagrebački Filozofski fakultet na reformu svih studijskih programa, koja je upravo u tijeku. Cilj reforme je korekcija uočenih nedostataka bolonjskog sustava, ali i prilagodba studijskih programa nekim novim generacijama studenata, te prvenstveno prilagodba studija novim zahtjevima tržišta rada u trećem desetljeću 21. stoljeća. Stoga se, primjerice, na prvu godinu studija vraća kolegij iz teorije književnosti (praksa je nažalost pokazala kako je studentima takav kolegij neophodan za daljnje praćenje književnih kolegija), a s druge strane kolegij o povijesti starije slovačke književnosti svodi se samo na pregledni kolegij, uvodi se kolegij Kazališna radionica, unutar kojeg studenti na praktičan način svladavaju nova i uvježbavaju stečena znanja iz jezika i književnosti. Jezične vježbe diferenciraju se na diplomskoj razini studija na različite načine (kolegij Poslovna komunikacija, Simultano prevođenje, Prevoditelj i računalo itd.), a tržište rada približava se studentima vrlo konkretno kroz kolegij Slovakistika u praksi, unutar kojeg dobivaju aktualne informacije o mogućnostima zapošljavanja po završetku studija, ali i mogućnost upoznavanja s konkretnim potencijalnim poslodavcima.

3. Uloga i perspektiva studija književnosti, te je li književnost važna?

Značaj književnih kolegija unutar svakog filološkog studija je neupitna. Na nastavi književnosti proučava se korpus određene nacionalne književnosti, ali se preko

njega predstavlja te istražuje i sveukupna kultura nekog naroda. "Slovačka književnost predstavlja važan aspekt slovačkog identiteta i kroz povijest je preuzimala različite uloge: uz *zabavljačicu*, često je bila i *čuvaricom* nacionalnih vrijednosti" (Kovačević, 2016: 275). Učeći kroz nastavu književnosti i o slovačkoj kulturi, povijesti, jeziku, studenti dobivaju priliku razvijati i vlastito kritičko mišljenje, pri čemu je zadaća nastavnika dati im kompetencije koje će im na višim godinama studija omogućiti i kritičko propitivanje kanonske književnosti. Ovdje se otvara i pitanje *upravljanja* znanjem, koje može biti posebno problematično u samim središtima znanja, odnosno na sveučilištima i unutar akademske zajednice. U svojoj knjizi *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja* Konrad Paul Liessmann piše o "preziru spram znanja", a iščitava ga, između ostalog, u potpunom gubitku predavačke kulture popraćene uvođenjem power point prezentacija koje pomažu vizualizaciji znanja. Liessmann smatra kako se sveučilišta u svome restrukturiranju ravnaju prema najnižim poduzetničkim ideologijama, te stoga u upotrebi i nalazimo različite ekonomske pojmove poput menadžment znanja, bilanca znanja i sl. Navedeno, smatra Liessmann, nema nikakve veze sa spoznajom, znatiželjom, idejama, istraživačkim učenjem, odnosno svime onime što je dio i produkt znanstvenog rada (Liessmann, 2008).

Znanje o životu i svijetu bez sumnje nije u potpunosti objektivno i ne može se u potpunosti kvantificirati ili evaluirati, pa stoga studij književnosti i sama književnost imaju mogućnost ponuditi drukčije razumijevanje pojava u društvu i kulturi, čime mogu olakšati i proces stjecanja spoznaja o sebi i drugima. Da je književnost učiteljica života, spoznao je već i Sigmund Freud, otac psihoterapije, koji ju je koristio u smislu psihoanalitičke primjene. Psihoterapija nastala pod Freudovim utjecajem, danas želi ukazati na to koliko je književnost pod jakim utjecajem psihičkih procesa koji se odvijaju u čovjeku, ali i obratno: koliko je čovjekova psiha pod utjecajem književnosti. Slijedom toga, "mnoge suvremene kritike i književne teorije tako pokušavaju razotkriti podsvjesne motivacije proizvodnje književnosti, ili upozoravaju na njezinu terapeutsku funkciju koja se sastoji u osvješćivanju najdubljih ljudskih nagona, poriva i sukoba unutar same osobe" (Solar, 2007: 302). Posebno je zanimljiva i značajna *sprega* književnosti i emocija. Patrick Colm Hogan u svojoj knjizi *What Literature Teaches Us about Emotion* obrazlaže kako proučavanje emocija u književnim djelima pripada interdisciplinarnom području znanosti o književnosti i psihologije (Hogan, 2011). Naravno, književnost poučava emocijama na svoj način. Različite emocije tematiziraju se u različitim književnim žanrovima, pa se tako žanrovi mogu smatrati prototipovima određenog govora o emocijama. Stoga proučavanje emocija u književnim djelima zahtjeva korištenje stručnog metajezika i stručnih metoda (Hogan, 2011: 111).

Proces dinamičke interakcije između osobnosti čitatelja i teksta pod vodstvom educiranog pomagača zovemo biblioterapijom (Bušljeta/Piskač, 2018: 7). S obzirom na svoju primjenu može se podijeliti na dvije vrste: kliničku, u kojoj

psihijatri pomažu pacijentima uz pomoć posebno kreiranih tekstova, i literarnu, u kojoj educirani nastavnici “uz pomoć uvida stečenih na temelju interpretacije teksta pomažu čitateljima da kroz razumijevanje emocionalnoga života likova lakše razumiju i svoj emocionalni život” (Bušljeta/Piskač, 2018: 8). Iz interdisciplinarne perspektive teorije književnosti i psihologije, literarna biblioterapija može se definirati kao “metoda stjecanja uvida u nastanak emocija na primjerima iz isključivo književnih umjetničkih tekstova te uz metodu uporabe identifikacije, katarze i MED ciklusa, a njezini su temeljni alati afektivna i kognitivna interpretacija” (Bušljeta/Piskač, 2018: 13). Pri tom se mora pojasniti kako *identifikacija* ne znači (uvijek) poistovjećivanje s literarnim likom, već se taj termin u ovoj definiciji odnosi na empatiju (koja može dovesti i do prepoznavanja). Kada empatijska identifikacija dosegne svoj vrhunac, izaziva se katarza. *Katarza* je pak “doživljavanje i afektivno izricanje emocije što samo po sebi može potaknuti neke unutrašnje psihičke promjene i prihvaćanja” (Bušljeta/Piskač, 2018: 57). Termin *MED ciklus* označava proces međusobne motivacije misli, emocija i događaja u književnom djelu. Literarnobiblioterapijski pristup književnom tekstu može se koristiti i u radu s djecom i u radu s odraslima, pa tako i sa studentima. Kroz čitanje zajedničkog književnog teksta i razgovor o njemu, studenti mogu dobiti mogućnost posrednog stjecanja uvida⁵ u vlastiti emocionalni život, odnosno otkriti nešto novo unutar psihičkog života što se može iskoristiti za poboljšanje kvalitete budućeg života. Dugogodišnji rad sa studentima na književnim kolegijima pokazao nam je kako je komunikacija o emocijama likova iz književnih djela za njih siguran (i poželjan) način komunikacije o njihovim osobnim emocijama. Tomu u prilog ide i teza Hogana, koji smatra kako govoreći o književnim likovima možemo bez bojazni od osude društva izreći svoj stav o njima (Hogan, 2011: 30–32). Jednako tako rad sa studentima pokazao nam je koliko odabir onoga što najradije čitamo može otkriti o nama samima i pomoći nam da zornije sagledamo vlastiti emocionalni i moralni svijet.

4. Zaključno. Slovakistika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uskoro će obilježiti trideset godina svoga postojanja. S obzirom da nije imala odgovarajuće akademske tradicije, bila su to tri desetljeća kontinuiranog rada na njezinom ustrojavanju – i sadržajno i kadrovski. No, smisao i potreba postojanja nikada nam nije bila upitna. Iako humanistika u novije vrijeme doživljava svojevrsnu marginalizaciju, upravo ona predstavlja esenciju čovječanstva, a nacionalne su filologije njezina srž, nužni element humanizacije u procesu digitalizacije kojem je izloženo suvremeno društvo.

I bez obzira na sve nove digitalne medije i tehnologije, čitanje književnosti i dalje ostaje bitnim sredstvom izgradnje ličnosti pojedinca. Neka od istraživanja

⁵ Pojam *uvid* autori Bušljeta i Piskač definiraju prema Hrvatskom jezičnom portalu kao: „psihičko razumijevanje samoga sebe; opseg u kojem osoba razumije uzroke, prirodu i mehanizme vlastitih stavova i ponašanja“ (Bušljeta/Piskač, 2018: 8).

iz područja kognitivnog studija književnosti, tzv. neurohumanistike, potvrđuju da čitanje mijenja čitatelja,⁶ te da povećava njegovu emotivnu inteligenciju i toleranciju. Čitajući književna djela čitatelj oblikuje kritičko mišljenje i razvija analitičke procese, koji mu, između ostalog, pomažu misliti u nekim drugim humanističkim poljima, primjerice u filozofiji, ili drugim znanstvenim područjima, poput društvenog (npr. u politologiji, pravu ili ekonomiji).

Studenti studija slovačkog jezika i književnosti zahvaljujući čitanju književnih djela stvaraju predodžbu o identitetu nacije čiji jezik i kulturu studiraju, u našem slučaju identitetu slovačke nacije. A jednako tako čitajući književna djela obogaćuju proces stvaranja vlastitog identiteta, ali i razvijaju kognitivne sposobnosti, te emocionalnu i socijalnu inteligenciju. Bez sumnje to su dovoljno snažni argumenti za tvrdnju kako su čitanje, književnost te nastava književnosti u suvremenom svijetu i dalje iznimno važni.

Literatura

- Bušljeta, R., Piskač, D. (2018). *Literarna biblioterapija u nastavi književnosti*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Čagalj, I. (2011). Književni prijevod kao vid kulturnoga kontakta. U Ľ. Žigová, M. Vojtech (Ed.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach* (str. 267–274). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Damjanović, S. (Ed.) (1998). *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*, FF-press.
- Hogan, P. C. (2011). *What Literature Teaches Us about Emotion*. Cambridge University Press.
- Katunarić, D., Stričević-Kovačević, Z. (Eds.) (1998). *Hrvatska/Slovačka. Povijesne i kulturne veze (slična sudbina i zajedničke osobnosti)*. Društvo hrvatskih književnika.
- Kovačević, Z. (2016). Nastava slovačke književnosti na Sveučilištu u Zagrebu – povijest, problemi, perspektiva. U E. Krejčová, P. Krejčí (Eds.), *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III* (str. 271–276). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Lee, K. i dr. (2014). Can classic moral stories promote honesty in children? *Psychological Science*, 8(25), 1630–1636.
- Liessmann, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Naklada Jesenski i Turk.
- Solar, M. (2007). *Književni leksikon*. Matica hrvatska.
- Stričević-Kovačević, Z. (1998). *Hrvatski motivi u djelu Martina Kukučina*. Nakladni zavod Matice hrvatske.

⁶ Kao primjer može se uzeti empirijsko istraživanje naslovljeno *Can classic moral stories promote honesty in children?* (Lee, K. i dr., 2014).

Зринка Стричевић Ковачевић

**НАСТАВА СЛОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ НА УНИВЕРЗИТЕТУ У ЗАГРЕБУ
И ДА ЛИ ЈЕ КЊИЖЕВНОСТ ВАЖНА?**

Резиме

Рад анализира положај наставе словачке књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Загребу. Посебан акценат стављен је на анализу перцепције словачке књижевности у Хрватској и њено слабо превођење, које делимично одређује наставу у проучавању словачке књижевности у Хрватској. Иако је тренд слабљења традиционалне улоге књижевности, а самим тим и проучавања књижевности све јачи у данашњем друштву, рад указује на важност читања у процесима разумевања сопствених емоција, развијања емоционалне и социјалне интелигенције и формирања сопственог идентитета, као и стварања идеје о идентитету другог, у овом случају о идентитету словачке нације. Читање доприноси развоју когнитивних способности и помаже у формирању критичког мишљања, што помаже читаоцу да анализира и неке друге научне области.

Кључне речи: настава словачке књижевности, важност читања књижевности

Zrinka Stričević Kovačević

**VYUČOVANIE SLOVENSKEJ LITERATÚRY NA UNIVERZITE V ZÁHREBE
A JE LITERATÚRA DÔLEŽITÁ?**

Resumé

Príspevok analyzuje postavenie výučby slovenskej literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity v Záhrebe. Osobitný dôraz je kladený na analýzu vnímania slovenskej literatúry v Chorvátsku a jej slabého prekladu, ktorý čiastočne determinuje výučbu pri štúdiu slovenskej literatúry v Chorvátsku. Hoci trend oslabovania tradičnej úlohy literatúry, a teda aj štúdia literatúry, v dnešnej spoločnosti silnie, príspevok poukazuje na dôležitosť čítania literatúry v procesoch porozumenia vlastných emócií, rozvoja emocionálnej a sociálnej inteligencie a formovania vlastnej identity, ako aj vytvárania predstavy o identite toho druhého, v tomto prípade o identite slovenského národa. Čítanie literatúry prispieva k rozvoju kognitívnych schopností a pomáha pri formovaní kritického myslenia, čo pomáha čitateľovi myslieť aj v niektorých iných vedných oblastiach.

Кључовé словá: vyučovanie slovenskej literatúry, význam čítania literatúry

Zrinka Stričević Kovačević

**TEACHING OF SLOVAK LITERATURE AT THE UNIVERSITY OF ZAGREB –
IS THE LITERATURE IMPORTANT?**

Summary

The paper analyses the position of Slovak literature studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb. A special emphasis is put on analysing the perception of Slovak literature in Croatia and its poor translation, which partly determines the teaching of Slovak literature studies in Croatia. Although the trend of the weakening of the traditional role of literature, and therefore the study of literature, in today's society is getting stronger, the paper points out the importance of reading literature in the processes of understanding one's own emotions, developing emotional and social intelligence and shaping one's own identity, as well as creating an idea of the identity of the other, in this case, the identity of the Slovak nation. Reading literature contributes to the development of cognitive abilities and helps in shaping critical thinking, which helps the reader to think in some other scientific fields as well.

Keywords: teaching of Slovak literature, importance of reading literature

Miroslava Kyseľová¹

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Jagelovská univerzita v Krakove, Filologická fakulta
<https://orcid.org/0000-0002-0459-4171>

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK V ONLINE PROSTREDÍ – ANALÝZA POTRIEB A PREFERENCIÍ OSÔB UČIACICH SA SLOVENČINU AKO CUDZÍ JAZYK²

Príspevok predstavuje výsledky dotazníkového prieskumu ako jedného z výstupov projektu *Slovenčina ako cudzí jazyk v online prostredí (s primárnym zameraním na ukrajinských študentov)*, riešeného na Inštitúte slovakistiky a mediálnych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove. Projekt reaguje na aktuálnu spoločenskú situáciu – nárast počtu študentov s ukrajinským/ruským materinským jazykom na slovenských univerzitách (a slovakistických pracoviskách v susedných krajinách), často bez vstupnej znalosti slovenského jazyka, iných jazykových kompetencií či ďalších znalostí potrebných na pobyt v krajine. Cieľom projektu je príprava webovej stránky s bohatým multimediálnym obsahom, ktorá by zohľadňovala konkrétne potreby a preferencie zahraničných študentov a tým prispela k skvalitneniu procesu ich socio-jazykovej integrácie v slovenskom prostredí. V zhode s cieľom projektu vytvoriť didakticky efektívny a adresný produkt bol vypracovaný dotazník zameraný na zisťovanie potrieb a preferencií osôb učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk mimo Slovenska aj na jeho území. Informácie získané od 196 respondentov významne napomáhajú pri príprave a štruktúrovaní webového obsahu.

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, online výučba, komunikačné zručnosti, ukrajinskí študenti, dotazníkový prieskum

¹ miroslava.kyselova@ff.unipo.sk

² Príspevok vznikol ako výstup z projektu KEGA č. 029PU-4/2022 *Slovenčina ako cudzí jazyk v online prostredí (s primárnym zameraním na ukrajinských študentov)*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Miroslava Kyseľová, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2024.

1. Úvod. Na slovenských univerzitách v posledných rokoch – vzhľadom na aktuálnu geopolitickú situáciu – zaznamenávame výrazný nárast študentov z Ukrajiny (s ukrajinským, resp. ruským materinským jazykom).³ Situácia sa týka aj Prešovskej univerzity v Prešove, kde je trend nárastu ukrajinských študentov stabilným javom už niekoľko rokov.⁴

Vzdelávacie inštitúcie nestíhajú na rýchly nárast študentov ukrajinskej národnosti reagovať v plnej miere a na to, aby boli od začiatku plne spoločensky integrovaní, chýbajú dostatočne vyvinuté mechanizmy. Pri príchode obyčajne nepoznajú jazyk ani región či špecifiká prostredia, do ktorého prichádzajú. Na začiatku svojho pobytu na Slovensku sú študenti konfrontovaní s administratívnymi úkonmi, ktoré si vyžadujú osvojenie špecializovanej lexiky. Ich zastupovanie agentúrami, (často neprofesionálnymi) tlmočníkmi či skúsenejšími rodinnými príslušníkmi alebo známymi ich stavia do nevýhodnej komunikačnej pozície a neumožňuje aktívnejšie vstupovať do priebehu rozhodovania. Navyše štúdium na vysokej škole si od nich vyžaduje primerané zvládnutie sociokultúrnych kompetencií (napr. adekvátna komunikácia s vyučujúcimi). Od týchto študentov sa teda od začiatku ich pobytu na Slovensku v každej oblasti života očakávajú jazykovo-komunikačné kompetencie, ktoré sú výrazne za hranicou toho, čo sa môžu ako cudzinci naučiť na prípravných kurzoch slovenčiny na jazykovej úrovni A1. Absencia nevyhnutných sociolingválnych kompetencií a nízka úroveň jazykových znalostí ich v univerzitných podmienkach ľahko diskvalifikuje alebo vedie k rezignácii na nadviazovanie kontaktov so slovenskými hovoriacimi (porov. aj Spáčilová, 2019: 136 – 137).

Primárne na túto špecifickú národno-jazykovú skupinu vysokoškolských študentov je zameraná príprava vzdelávacej platformy v podobe webovej stránky⁵ s didakticky spracovaným obsahom použiteľným pri osvojovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Stránka má napomôcť sociojazykovej integrácii ukrajinských študentov v slovenskom prostredí. Je však kreovaná aj s myšlienkou jej využiteľnosti cudzincami z iných krajín a lektormi a učiteľmi slovenčiny v zahraničí aj na Slovensku.⁶

³ Ministerstvo vnútra SR evidovalo ku koncu decembra 2022 156 881 platných pobytov pre ľudí z Ukrajiny, čo je oproti roku 2021 (56 480 pobytov) niekoľkonásobný nárast a čo zároveň z odídencom z Ukrajiny činí najpočetnejšiu skupinu spomedzi krajín mimo EÚ na území Slovenska (dostupné na: https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocnky/rok_2022/2022-rocenka-UHCP-SK.pdf). Narastajúci počet študentov z Ukrajiny hlási väčšina slovenských univerzít.

⁴ K marcu 2023 z celkovému počtu 8500 študentov na Prešovskej univerzite v Prešove bolo 1370 osôb z Ukrajiny, pričom v predošlom roku ich bolo 910, dostupné na: https://www.unipo.sk/public/media/9762/sprava_vzdelavanie_2021.pdf, s. 11.

⁵ Pracovná verzia portálu s názvom *Slovenčina v pohode* je k dispozícii na doméne Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity: <https://www.ff.unipo.sk/slovencina/>

⁶ Zahraniční lektori slovenského jazyka a kultúry vysielaní Ministerstvom školstva, vedy, výskumu

V zhode s cieľom vytvoriť didakticky efektívny a adresný produkt sme vypracovali dotazník zameraný na zisťovanie potrieb a preferencií učiacich sa, na ktorých sa chceme zacieliť. V časti 2 stručne zhrnieme výhody online učenia (učenia vo všeobecnosti aj učenia cudzích jazykov), v časti 3 predostrieme krátky prehľad webových portálov pre cudzincov učiacich sa po slovensky. V časti 4 predstavíme informácie získané z nášho dotazníkového prieskumu a v časti 5 priblížime tri profily cudzincov učiacich sa po slovensky, ktorých potrebám chceme prispôbiť obsah pripravovanej webovej platformy.

2. Učenie (sa) cudzích jazykov online. Učenie založené na práci s online nástrojmi sa v ére digitálnych technológií stalo samozrejmosťou a zodpovedá potrebám súčasnej generácie študentov. Dynamický vývoj technológií zásadne ovplyvnil nielen sociálny kontext a komunikačné možnosti učiacich sa, ale aj spôsoby učenia, ktoré v posledných desaťročiach prešli výraznými premenami. Ich výsledkom je odklon od pasívneho učenia k aktívnemu, zotieranie priestorových aj časových hraníc a možnosť učiť sa kdekoľvek (aj mimo školy) a kedykoľvek⁷, dominancia tzv. discovery-based learning (učenie formou náhodných objavov) či schopnosť rýchlej orientácie vo veľkom množstve informácií (Zounek, 2016: 44 – 45). Podľa viacerých autorov (Oblinger/Oblinger, 2005: 25 – 26) súčasnú generáciu učiacich sa charakterizuje preferencia obrazových a zvukových materiálov pred učením sa z textu, pričom v pamäti si uchovávajú 10 % z toho, čo čítajú, oproti 30 % z toho, čo vidia, texty pochádzajú prevažne z internetu a práca s nimi má skôr charakter scanovania než čítania.

Mnohí autori vo svojich prácach venovaných problematike akvizície cudzích jazykov poukazujú na výhody využívania digitálnych technológií, audiovizuálnych zdrojov a online materiálov v procese edukácie (Zounek et al., 2016; Čepon, 2013; Świątek, 2013; Kyseľová, 2021).⁸ K nepopierateľným pragmatickým benefitom online vzdelávania patrí okamžitá dostupnosť, možnosť aktualizácie obsahu (užitočné vzhľadom na dynamické zmeny v spoločnosti či jazykové potreby, ktoré sa objavujú v kontaktnej výučbe), možnosť autotestovania, sledovania pokroku, okamžitý feedback, využiteľnosť v prezenčnej aj dištančnej výučbe (a/synchrónne, s lektorom aj bez), ako aj ekologickosť a ekonomickosť materiálov.⁹ Učenie online

a športu SR na základe medzištátnych dohôd pôsobia aktuálne v 13 krajinách sveta (<https://www.minedu.sk/vyucba-slovenskeho-jazyka-vzahranici/>). Okrem toho sa slovenský jazyk v zahraničí vyučuje na školách primárneho a sekundárneho vzdelávania, ale aj na iných univerzitách, ako napr. Kórejská univerzita v Soule či Pittsburská univerzita v Spojených štátoch (Jílek, 2021: 40)

⁷ V tomto kontexte sa už nejaký čas diskutuje o otázke pozície učiteľov jazyka (učiteľ jazyka ako ohrozený druh) a klasického učenia v triede (ako vymierajúca edukačná forma) (Collins/Muñoz, 2016: 133).

⁸ Popri výhodách sa pozornosť venuje aj negatívnym stránkam učenia v online priestore, tými sa však v texte nebudeme zaoberať.

⁹ Pandémia ochorenia COVID-19 a následne vojnový konflikt na Ukrajine, žiaľ, potvrdili, že online spojenie je niekedy jediná cesta, ako zabezpečiť prístup k vzdelávaniu či kontinuitu edukácie, ak

učiacim sa umožňuje vytvárať si personalizované učebné prostredie a flexibilne ho upravovať v zhode so svojimi učebnými stratégiami, štýlmi či meniacimi sa osobnými preferenciami. Učiacich sa podľa prieskumov motivuje k využívaniu online edukačných nástrojov aj možnosť autonómneho učenia a časová flexibilita (Grosu-Rădulescu/Stan, 2018: 186).

Medzi ďalšie pedagogicky významné faktory, ktoré pomáhajú zvyšovať úspešnosť učenia sa cudzieho jazyka, patrí autenticnosť cieľového jazyka, podpora globálneho porozumenia, interaktívnosť a vyššia koncentrácia komunikačných a hrových prvkov, zohľadňovanie individuálnych potrieb a redukcia stresu z kontaktnej výučby, zážitkové vzdelávanie, vyššie šance na zoznámenie sa s kultúrou a ľuďmi danej krajiny, posilňovanie rozmanitých kognitívnych zručností, zvyšovanie motivácie k učeniu, posilňovanie nezávislosti od klasického učenia v triede a pod. (Świątek, 2013: 4).

3. Slovenčina ako cudzí jazyk v online prostredí. Cudzinci, ktorí sa chcú učiť slovenčinu v online prostredí, môžu v súčasnosti využívať materiály už na viacerých webových stránkach. Jednou z nich je e-learningová platforma www.e-slovak.sk z dielne Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk s kurzmi pre začiatočníkov na základných úrovniach (vo forme samoštúdia alebo tútorovaných). K dispozícii je tiež webový portál www.slovae.eu, koordinovaný občianskym združením Edukácia@Internet a podporený Európskou komisiou, ponúkajúci kurzy v podobe gramaticko-lexikálnych celkov od úrovne A1 po úroveň B2. Tretím zdrojom, ktorý stojí za pozornosť, je novší privátny projekt lektorky slovenčiny ako cudzieho jazyka www.ucimesaslovincinu.sk obsahujúci predovšetkým videá z youtube s transkriptmi a k nim dotvorené jazykové cvičenia.

Na uvedených platformách sú priebežne implementované nové obsahové prvky, zvyšujúce atraktívnosť online učenia, napr. portál e-slovak.sk nedávno sprístupnil videoseriál *Katherine na Slovensku*, na portáli ucimesaslovincinu.sk sú okrem cvičení k videám k dispozícii aj tematické interaktívne cvičenia.¹⁰ Vo všetkých spomenutých prípadoch je cieľovým adresátom cudzinec učitelia sa po slovensky bez ohľadu na krajinu či jazyk pôvodu. Žiadna z uvedených platforiem nie je orientovaná na potreby ukrajinských hovoriacich či na špecifické potreby vyplývajúce z ich roly vysokoškolských študentov. Na učiacich sa z Ukrajiny cieľová webová stránka www.slovakforu.sk, ktorá aktuálne obsahuje 40 tematicky rôznych podcastov s transkriptmi, nejde však o didakticky spracované materiály. Vzdelávacie portál slovae.eu je, naopak, tematicky do veľkej miery venovaný výkladom gramatiky, obsahuje však len málo audiovizuálnych vstupov, prevažne v nižšej kvalite.

fyzická účasť v triede nie je možná. Na druhej strane, online vzdelávanie je reálne len za podmienky prístupu k internetu, ktorý v krízových situáciách nemusí byť zaručený.

¹⁰ Materiály na portáli slovae.eu by si, naopak, žiadali aktualizáciu.

Vzhľadom na uvedený stav je v slovenskom lingvodidaktickom prostredí priestor na tvorbu webu, ktorý by ponúkol tematicky rozmanitý, didakticky prepracovaný a špecificky cieleň multimediálny obsah, a je predpoklad jeho uplatnenia tak na strane cudzincov učiacich sa po slovensky, ako aj na strane lektorov a učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka.

4. Dotazníkový prieskum

4.1 Štruktúra dotazníka a základné informácie o respondentoch.

Dotazník určený na zisťovanie potrieb a preferencií potenciálnych používateľov pripravovaného webového portálu *Slovenčina v pohode* bol distribuovaný prednostne zahraničným študentkám a študentom na Ukrajine¹¹ a na domácich pracoviskách s významným podielom študentov z Ukrajiny.¹² Zaujímali nás aj odpovede od študentov v Poľsku¹³, v Maďarsku¹⁴ a v Srbsku¹⁵, keďže pripravovaná webová stránka by mala nájsť svoje využitie aj u cudzincov z iných krajín. Anonymný dotazník bol distribuovaný online prostredníctvom aplikácie *Google* v dvoch jazykových mutáciách (slovenská a ukrajinská).

Dotazník obsahoval okrem (a) vstupných otázok (materinský jazyk a uprednostňovaný jazyk v súkromnej aj oficiálnej komunikácii, krajina pobytu, absolvovaný pobyt na Slovensku a jeho dĺžka, štúdium, resp. špecializácia, úroveň znalosti slovenčiny) ďalšie štyri časti, a to (b) preferencie pri učení sa cudzích jazykov (online/offline, typ materiálov, obľúbené stránky, aplikácie, sféra záujmu ako kultúra, história, tradície, politická situácia, podujatia a pod.), (c) skúsenosti s učením sa slovenčiny ako cudzieho jazyka (náročné javy, požadovaná oblasť precvičovania, vítané témy a oblasti na webovej stránke, obľúbené stránky), (d) skúsenosti s komunikáciou na Slovensku (oblasti problémov) a (e) voľba vhodného názvu webovej stránky. Spolu išlo o 26 otázok v zatvorenej a otvorenej forme.

Celkovo sme získali 196 odpovedí (160 v slovenskej, 36 v ukrajinskej verzii). Väčšina respondentov boli študentky a študenti vysokých škôl (95 %). Z nich 70 % uvádza ako svoj študijný odbor slovakistiku alebo štúdium slovenčiny (v rámci rôznych programov), zvyšných 25 % študuje iné – filologické či ďalšie humanitné – študijné programy: stredoeurópske štúdiá, slovenčina pre cudzincov, slavistika, tlmočníctvo a prekladateľstvo (jazyky ako angličtina, ukrajinjina, ruština, nemčina), politológia, sociálna práca, história.

V čase vyplňania dotazníka žilo 65 % respondentov na Slovensku, 14 % na Ukrajine, 21 % vo zvyšných krajinách (Poľsko, Maďarsko a Srbsko). Takmer

¹¹ Užhorodská národná univerzita, Katedra slovenskej filológie; Ľvovská národná univerzita Ivana Franka, Katedra slovanskej filológie prof. Ilariona Sviencického

¹² Prešovská univerzita v Prešove, Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií a Inštitút stredoeurópskych štúdií; Univerzita Matej Bela v Banskej Bystrici, Oddelenie slovenčiny ako cudzieho jazyka na Katedre slovenského jazyka a komunikácie

¹³ Jagelovská univerzita, Inštitút slovenskej filológie; Sliezska univerzita, Fakulta humanitných vied

¹⁴ Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti, Inštitút pre baltské a slovanské jazyky

¹⁵ Univerzita v Belehrade, Katedra slavistiky

polovicu tvoria osoby vo veku 19 – 25 rokov (49 %), ale značné zastúpenie mali aj mladšie osoby – do 18 rokov (38 %). Osoby staršie ako 25 rokov predstavovali 13 % respondentov.

Významné z hľadiska tvorby obsahu na plánovanom webovom portáli je rozloženie jazykových úrovní vo vzorke respondentov. Za úplných začiatočníkov bez skúseností so slovenčinou sa označilo 8 % opýtaných, za začiatočníkov na úrovni A1 25 %, stredne pokročilú úroveň A2 – B1 deklarovalo 41 %, pokročilú úroveň B2 – C1 24 % a za skúsených používateľov jazyka, resp. rodených hovoriacich (slovenčina ako druhý materinský jazyk) sa označili 3 % opýtaných.

4.2 Preferencie pri učení sa cudzích jazykov. Takmer 100 % kladnú odpoveď sme získali na otázku, či respondenti využívajú pri učení sa cudzích jazykov online nástroje, čo bolo vzhľadom na celkový trend uprednostňovať online komunikáciu v zhode s očakávaniami (porov. aj výsledky prieskumov Grosu-Rădulescu/Stan, 2018; Zounek et al., 2016: 45 – 46; Świątek, 2013). V internetovom prostredí sa podľa nášho prieskumu jazyky učí až 97 % opýtaných, pričom 63 % uviedlo, že tak robí niekedy, a 34 % uviedlo, že tak robí často.

Pokiaľ ide o preferované online zdroje, ktoré umožňujú učiacim sa rozvíjať sa v cudzích jazykoch, najväčšiu popularitu majú podľa nášho prieskumu v súlade s očakávaniami *krátke videá*. Tie označilo ako svoj nástroj učenia až 73 % respondentov. 60 % respondentov sa v cudzích jazykoch rozvíja prostredníctvom textov na sociálnych sieťach. V oblasti čítania nasledujú za sociálnymi sieťami originálne texty, po ktorých siaha 49 % opýtaných. Zjednodušené texty využívajú v menšej miere – 34 %.¹⁶ Často využívané sú jazykové cvičenia na rôznych internetových platformách alebo v online aplikáciách (47 %). Na úrovni pod 40 % sa umiestnili auditívne zdroje učenia, ako počúvanie podcastov (38 %) a audionahrávok či rádia (31 %).

Na učenie sa, resp. rozvíjanie svojich kompetencií v cudzích jazykoch respondenti využívajú tak edukačné platformy, ako aj iný e-obsah z oblasti spravodajstva či populárnej zábavy. Z didaktických zdrojov z oblasti akvizície cudzích jazykov respondenti využívajú platformy a aplikácie *britishcouncil*, *duolingo* a vzdelávacie *youtube* kanály, zo slovenských uvádzali všetky existujúce (*e-slovak*, *slovaake.eu*, *ucimesaslovincinu*, *slovakforu*) vrátane tých, ktoré sú určené primárne rodeným hovoriacim (www.viemeposlovensky.sk). Z nedidaktických sú populárne podcasty *Denníka N* a *Sme*, *youtube* kanály (napr. *Dejepis inak*, *Fero*), ale časté boli aj odkazy na prácu s online slovníkmi.

V rámci zisťovania sfér záujmov a preferovaných tém pri učení sa cudzích

¹⁶ Nižšie percento opýtaných, ktorí sa učia prostredníctvom zjednodušených textov, môže byť dané obmedzenou ponukou – väčšinou sa s podobnými textami stretnú len v učebniciach –, a úrovňou – Slovania s ukrajinským či poľským materinským jazykom dokážu čítať aj texty pre rodených hovoriacich, obzvlášť po prekonaní začiatočnickej jazykovej úrovne.

jazykov online sme na výber ponúkli širokú paletu tematických oblastí, pričom ani jedna z nich sa neukázala ako vyslovene nezaujímavá. Najviac respondentov javí záujem o kontakt s hovorovým jazykom, frázami a idiómami (73 %), nasleduje záujem o súčasnú kultúru a umenie (69 %), nadpolovičná väčšina sa zaujíma aj o tradície, históriu a osobnosti cieľovej krajiny (59 %). 40 % opýtaných sleduje na internete obsahy spojené s kultúrnymi podujatiami a voľným časom. Literatúra a spisovatelia krajiny sú cieľové témy pre 36 % respondentov. 34 % opýtaných sa zaujíma o dianie na univerzite a 32 % o súčasnú spoločenskú a politickú situáciu.

Témy, ktoré sa týkajú priamo jednotlivých rovín cieľového jazyka, nie sú natoľko preferované ako témy z oblasti kultúry, umenia a (neformálnej) komunikácie. Informácie týkajúce sa lexiky sú zaujímavé pre 44 % respondentov, gramatiku označilo 39 % a ortografiu 28 %.

Záujem o rozvíjanie zručností v oblasti neformálnej komunikácie je viditeľný aj z voľných odpovedí. V spojitosti s otázkou, ktoré informácie sú pre respondentov zaujímavé pri učení sa cudzích jazykov a čo by privítali na portáli slovenčiny ako cudzieho jazyka, sa často objavuje potreba intenzívnejšieho kontaktu s frekventovanými konverzačnými frázami, kolokvializmami, slangizmami a ďalšími prostriedkami využívanými v každodenných komunikačných situáciách („*Hlavne aby tam bol prítomný moderný slovenský jazyk.*“; „*Bežne používané frázy, veľa prídavných.*“; „*Zaujímavé slangové a hovorové slová.*“). Najčastejšie sa opakujúce očakávania od online edukačnej platformy slovenčiny pre cudzincov možno zhrnúť nasledovne:

A) Komunikácia:

- ✓ Krátke videá na rozvoj komunikačných zručností (s možnosťou prípravy na potenciálne konverzačné scenáre)
- ✓ Nácvik komunikačných situácií, scény – ako nájsť vhodného lekára, dohodnúť si stretnutie s lekárom, ako získať zdravotné poistenie, ako si nájsť bývanie a pod.

B) Spoločnosť a aktuálne spoločenské dianie:

- ✓ Viac informácií o živote na Slovensku
- ✓ Mentalita ľudí, osobitosti slovenskej spoločnosti
- ✓ Správy, novinky

C) Filmy a hudba:

- ✓ Filmy a seriály v slovenskom jazyku, so slovenským dabingom alebo so slovenskými titulkami
- ✓ Odkazy na webové stránky s filmami, ktoré je možné sledovať online
- ✓ Piesne v slovenskom jazyku

4.3 Skúsenosti so slovenčinou ako cudzím jazykom a komunikáciou na Slovensku. Za problematické javy alebo také oblasti, ktoré spôsobujú pri učení sa slovenčiny výrazné ťažkosti, respondenti najčastejšie označovali ortografiu a výslovnosť, z gramatiky deklináciu a slovosled.¹⁷

Medzi javmi, ktoré zapríčiňujú problémy v komunikácii s rodenými hovoriacimi a sú zdrojom diskomfortu, príp. až bariérou v sociálnej interakcii, boli zmieňované: (a) obmedzená slovná zásoba („*Mala som malú slovnú zásobu a chápala som len polovicu toho, čo hovorili.*“), (b) nedostatočne rozvinutá schopnosť formulovať myšlienky do ucelených výpovedí v spontánnej komunikácii („*Počas rozhovoru je ťažké správne formulovať vety.*“), (c) štruktúrna blízkosť jazykov („*Je ťažké vyjadriť myšlienky, pretože nie som si istý, či slovo, ktoré chcem použiť, je slovenské alebo len ukrajinské skrútené do slovenčiny.*“). Nedostatočný objem osvojenej slovnej zásoby bráni v úspešnom porozumení, ale zároveň je prekážkou aj pri ústnej produkcii v situáciách, kde sa komunikácia vyznačuje spontánnosťou a nízkou spoločenskou toleranciou na pomalé tempo (napr. na úradoch). Zmieňovaná nedostatočná schopnosť formulovať komplexnejšie výpovede ako odraz slabo rozvinutej morfosyntaktickej kompetencie je prirodzenou súčasťou medzijazyka na nižších dosiahnutých úrovniach, očakávaný jav obzvlášť v komunikačných situáciách, kde komunikant nemá priestor na pokojnú prípravu vopred. Genetická blízkosť jazykov, ktorá sa vo veľkej miere odráža vo fonologickej, morfosyntaktickej aj lexikálnej podobnosti, na jednej strane používateľov blízkych jazykov zvyhodňuje a významne im uľahčuje porozumenie, na druhej strane predovšetkým v prvých fázach osvojovania cieľového jazyka je zdrojom neistoty ohľadom legitímnosti použitia známeho výrazu, vedie k pocitom zmätenia, a tak predstavuje výraznú psychologickú prekážku v slobodnom vyjadrení zamýšľaného obsahu.

Na otázku, či respondenti mali na Slovensku problémy v komunikácii, prekvapujúco až 43 % odpovedalo záporne – nikdy nemali problémy.¹⁸ Tí, ktorí skúsenosti s problematickou komunikáciou potvrdili, najčastejšie uvádzali problémy v školskom prostredí (24 %), na úradoch (17 %), na internáte (13 %), v obchode (13 %), na polícii (11 %), na hranici (8 %). Ojedinele sa objavili aj ďalšie sféry verejnej komunikácie (veterinár, detská stomatológia a pod.). Podľa slov

¹⁷ K osvojovaniu slovenčiny ukrajinskými študentmi na zvukovej rovine na základe analýzy ich ústnych prejavov pozri Perovská (2019), k osvojovaniu konjugačného systému pozri Spáčilová (2019). K osvojovaniu slovosledu u slovanských – vrátane ukrajinských – študentov vo vzťahu k Neslovanom na základe korpusu písaných textov pozri Ivanová et al. (2021).

¹⁸ Pri interpretácii odpovedí týkajúcich sa pociťovaných problémov v komunikácii treba brať do úvahy rad činiteľov vrátane osobnosti komunikanta, jeho očakávaní a nárokov či predchádzajúcich skúseností. Je tiež otázne, do akej miery pociťovaná absencia problémov v komunikácii na Slovensku odráža bezproblémovosť, alebo je skôr dôsledkom rezignácie na určité ciele v interakcii s rodenými hovoriacimi.

respondentov bolo častým symptómom disfunkčnej komunikácie neporozumenie a neschopnosť pohotovo reagovať („*V obchodoch som malá často problémy, keď sa ma niečo pýtali.*“; „*učitelia či známi Slováci hovorili veľmi rýchlo a potichu*“; „*Keď som bol na Úrade práce v Poprade, nebol som schopný porozumieť niektorým slovom a zároveň niekedy nemohol som povedať po slovensky to, čo som chcel*“).

5. Závěry. Na základe vzťahu veku, deklarovanej jazykovej úrovne a získaných skúseností či životných podmienok (štúdium, krajina pobytu, skúsenosti so Slovenskom) možno vzorku respondentov ako perspektívnych používateľov pripravovanej webovej stránky rozdeliť do troch kategórií. Webový obsah tvoríme s ohľadom na potreby každej z nich.

A) Kritická skupina

Možno sem zahrnúť osoby žijúce na Slovensku, ktoré mali do 18 rokov (32 % respondentov) alebo sa označili ako úplní začiatčníci (deklarovaná úroveň 0 – A1) (21 %) ¹⁹. V prevažnej miere ide o začínajúcich študentov slovenských vysokých škôl, ktorí majú absolvovať vysokoškolské štúdium v cudzom (v tomto prípade slovenskom) jazyku, a to aj napriek nedostatočnej jazykovej príprave, bez predchádzajúcich skúseností s pobytmi v zahraničí a bez skúseností so štúdiom na vysokej škole. Pobyt v krajine, ktorej jazyk je osvojovaný, je v tomto prípade výhodou aj nevýhodou zároveň. Títo jednotlivci majú šancu na rýchle osvojenie jazyka a adaptáciu v slovenskom prostredí vďaka intenzívnemu vystaveniu cieľovému jazyku, dostupnosti a rôznorodosti zdrojov a každodennej stimulácii. Sociálna integrácia a dosahovanie úspechov v školskej a pracovnej sfére sú však priamo závislé od aktuálnych jazykových kompetencií, ich absencia v začiatkoch pobytu je negatívnym faktorom, ktorý môže adaptačný proces významne ohroziť. Jazyková nepripravenosť, ktorá priamo bráni v dosiahnutí očakávaného výkonu, môže viesť k pocitom zlyhania a k rezignácii, je obvyčajne v pozadí často zmieňovaných problémov v akademickej, školskej aj súkromnej sfére („*V škole mne bolo ťažko povedať svoj názor, odpovedať na otázky. Na internáte bývam so Slovenkami niekedy sa nám ťažko porozumieť aj bežných veciach.*“; „*V 1. ročníku som nevedel správne vyjadriť svoj názor a urobiť celú vetu, látku som síce pochopil, ale nevedel som ju správne podať.*“; „*Rozumiem, čo hovoria profesora a profesorky, ale nemôžem niekedy správne odpovedať na otázky.*“; „*v prvom semestri som mal problémy s komunikáciou so spolužiakmi a učiteľmi pretože som vtedy veľmi zle hovoril po slovensky*“). Predovšetkým pre túto časť cieľovej skupiny chceme prostredníctvom online platformy ponúknuť materiály tematicky pokrývajúce život v škole, na univerzite, v meste (čo je nové, čo sa deje), materiály a aktivity, ktoré majú uľahčiť porozumenie písaných textov (v školskom aj verejnom priestore,

¹⁹ Respondentov s deklarovanou úrovňou 0 – A1 bolo celkovo 33 %.

napr. oznamy, informačné tabule, rozpisy dopravy a pod.), trénovať sociokultúrne zručnosti (orientácia v štruktúre akademických rolí, zdvorilé oslovovanie, mailová komunikácia v akademickej sfére a pod.), pomôcť lepšie rozumieť v bežnej neformálnej komunikácii (hovorové výrazy, časté frázy, dialektizmy a pod.), ale aj posilňovať zručnosť rýchlej reakcie v modelových situáciách (ako vysvetliť, že nerozumiem, ako vyjadriť, že sa mi niečo nepáči a pod.).

B) Prípravná skupina

Do tejto kategórie radíme hlavne osoby, ktoré sa v čase osvojovania slovenského jazyka zdržiavajú mimo územia cieľovej krajiny a majú dostatočný časový priestor na to, aby sa na pobyt na Slovensku (či už ide o letnú školu, jazykové kurzy, študijné pobyty alebo dlhodobé pobyty za účelom štúdia či práce v cudzine) pripravili vopred. V čase vyplňania dotazníka 35 % opýtaných uviedlo, že prebýva za hranicami Slovenska. 20 % respondentov nebolo na Slovensku nikdy a 24 % strávilo na Slovensku len niekoľko dní. Možnosť pokojnej prípravy a postupného zoznamovania sa s jazykom, kultúrou a ďalšími aspektmi krajiny cieľového jazyka v simulovaných podmienkach, možnosť opakovaného tréningu verbálneho správania v modelových scenároch, ako aj absencia stresu z cudzieho prostredia a neprítomnosť hrozby zlyhania v reálnych situáciách stavajú týchto jednotlivcov do komfortnej pozície. Nevýhodou je nižšia autentickosť a vyššia laboratórnosť podmienok v procese edukácie, kde ide viac o klasický učebný proces vo formalizovanom prostredí než o osvojovanie cudzieho jazyka v prirodzenom kontexte. Umožniť cudzincom začať sa pripravovať na pobyt na Slovensku v predstihu prostredníctvom online materiálov a tým zmierniť rozsah záťaže ohrozujúcej (vyššiu uvedenú) kritickú skupinu učiacich sa je ďalší z hlavných cieľov pripravovaného webového portálu. Možno predpokladať, že pri adekvátnej príprave by sa šance na dosahovanie úspechov v prostredí cudzej krajiny zvýšili („*Kedy prišiel na Slovensko, nič nerozumel ale s časom zvyknul.*“; „*Keď prvýkrát išla som na Slovensku, vôbec nepochopila čo oni odo mňa chcú a čo oni pýtajú. A tak isto bolo na polícii.*“). Primárne na túto časť cieľovej skupiny chceme zacieliť tvorbu materiálov simulujúcich situácie prvého kontaktu s rodenými hovoriacimi, komunikáciu s personálom na úradoch, zdravotným personálom, pracovníkmi ubytovacích zariadení a službami.

C) Pokročilá skupina

Možno sem zaradiť jednotlivcov, ktorí hodnotia svoju dosiahnutú jazykovú úroveň ako pokročilú (B2 – C1 – 24 %), resp. stredne pokročilú (A2 – B1 – 41 %). Často ide o osoby, ktoré na Slovensku strávili dlhšie obdobie²⁰ alebo absolvovali viac pobytov s postupným rozširovaním portfólia spoznávaných regiónov a

²⁰ Pobyt na Slovensku dlhší ako 3 týždne uviedlo 55 % opýtaných.

prehľbovaním skúseností so slovenským prostredím. Dostatočná jazyková výbava umožňuje týmto osobám odkloniť svoje potreby od jazykovo-komunikačných nácvikov a smerovať záujmy viac na spoznávanie kultúry, etnografie, regionálnych špecifik a možností voľnočasových aktivít. Webovú stránku slovenčiny ako cudzieho jazyka vnímajú skôr ako kultúrno-turistického sprievodcu, vďaka ktorému sa môžu bližšie zoznámiť s kultúrnou ponukou jednotlivých regiónov (zaujímajú ich „*videá o zaujímavých miestach v Prešove/na Slovensku*“; „*videá o kultúre, tradíciách*“; „*informácie o kultúrnych pamiatkach a ako sa k nim dostať*“; „*informácie o etnografii a kultúre tradičných regiónov Slovenska*“; „*štátne sviatky a ich pôvod/história*“ a pod.). Aj vzhľadom na potreby tejto skupiny učiacich sa budú na webovej stránke k dispozícii audiovizuálne materiály s fokusom na slovenskú – v tom aj regionálnu či alternatívnu – kultúru.

Atraktívnosť a efektívnosť využívania online obsahu na pripravovanom webovom portáli bude v ďalšej fáze testovaná na spolupracujúcich zahraničných aj domácich pracoviskách tak, aby finálny produkt čo najlepšie odpovedal na aktuálne potreby a preferencie cieľovej vzorky učiacich sa a mal potenciál konkurovať online nástrojom využívaným pri učení sa iných cudzích jazykov.

Literatúra

- Collins, L., Muñoz, C. (2016). The Foreign Language Classroom: Current Perspectives and Future Considerations. *The Modern Language Journal*, 100 (1), 133 – 147.
- Čepon, S. (2013) Effective Use of the Media: Video in the Foreign Language Classroom. *Medijska istraživanja*, 1 (1), 83 – 10.
- Grosu-Rădulescu, L. M., Stan, V. M. (2018). Second Language Acquisition via Virtual Learning Platforms: A Case Study on Romanian Experiences. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 10 (3), 179 – 190.
- Ivanová, M., Kyseľová, M., Gálisová, A. (2021). Acquiring Word Order in Slovak as a Foreign Language: Comparison of Slavic and Non-Slavic Learners Utilizing Corpus Data. *Jazykovedný časopis*, 72 (2), 353 – 370. <https://sciendo.com/article/10.2478/jazcas-2021-0033>
- Jílek, P. (2021). Lektoráty slovenského jazyka a kultúry. *Academia* (2-3), 38 – 42. https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/publikacie-casopisy.../casopisy/academia/academia-2-3-2021.html?page_id=41070
- Kyseľová, M. (2021). Hry a hrové aktivity vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka online. V J. Kesselová (Ed.), *Slovenčina ako cudzí jazyk v škole* (str. 128 – 146). Vydavníctvo Oleksandry Harkuši.

- Oblinger, D., Oblinger, J. (2005). Is It Age or IT: First Steps Toward Understanding the Net Generation. V D. G. Oblinger, J. L. Oblinger (Eds.), *Educating the Net Generation* (str. 12 – 32). Educause. <https://www.educause.edu/ir/library/PDF/pub7101.PDF>
- Perovská, V. (2019). Problémy pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka u ukrajinských študentov. Vybrané javy na zvukovej rovine. *Jazyk a kultúra 10* (39-40), 83 – 92. <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo39-40.html>
- Spáčilová, S. (2019). K vybraným problémom používania verb v ústnych prejavoch ukrajinských študentov hovoriacich po slovensky. *Jazyk a kultúra 10* (39-40), 131 – 142. <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo39-40.html>
- Świątek, A. (2013) The Impact of Online Media on Second Language Acquisition by Polish Students. *US-China Foreign Language 11* (10), 779 – 785.
- Zounek, J., Juhaňák, L., Staudková, H., Poláček, J. (2016). *E-learning. Učíme (se) s digitálnymi technológiami*. Wolters Kluwer ČR, a. s.

Pramene

- Ministerstvo školstva, vedy a výskumu a športu SR (2023, 7. júl). Výučba slovenského jazyka a kultúry v zahraničí. <https://www.minedu.sk/vyucba-slovenskeho-jazyka-vzahranici/>
- Prešovská univerzita v Prešove (2022, 20. jún). Správa o vzdelávacej činnosti Prešovskej univerzity za rok 2021. https://www.unipo.sk/public/media/9762/sprava_vzdelavanie_2021.pdf
- Prezídium Policajného zboru. Úrad hraničnej a cudzineckej polície (2022, 31. júl). Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku. https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocnky/rok_2022/2022-rocenka-UHCP-SK.pdf

Мирослава Кисељова

**СЛОВАЧКИ КАО СТРАНИ ЈЕЗИК У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ –
АНАЛИЗА ПОТРЕБА И ПРЕФЕРЕНЦИЈА ОСОБА КОЈЕ УЧЕ
СЛОВАЧКИ КАО СТРАНИ ЈЕЗИК**

Резиме

У раду се презентују резултати анкетног истраживања путем упитника које ће се користити у изради интернет странице словачког језика за странце (намењене примарно украјинским студентима). Циљ истраживања било је утврдити каква искуства, потребе, интересовања и преференције имају странци у области учења страних језика, каква искуства имају са словачком језиком и комуникацијом у Словачкој. Упитник је дистрибуиран преваходно људима пореклом из Украјине који студирају на словачким универзитетима, секундарно студентима из других земаља (Пољска, Мађарска, Србија) који студирају изван граница Словачке. Истраживање је потврдило да је омиљени начин учења страних језика путем онлајн алата, популарност кратких видео-записа и друштвених мрежа као посредника у контакту са страним језицима и изражено интересовање полазника за неформални језик свакодневне комуникације. На основу одговора, узорак потенцијалних корисника интернет странице коју припремамо можемо поделити у три категорије, при чему би припремани интернет садржај требало да одговара језичко-комуникативним потребама сваке од њих.

Кључне речи: словачки као страни језик, онлајн настава, комуникативне вештине, украјински студенти, анкетно истраживање путем упитника

Miroslava Kyseľová

**SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE ONLINE ENVIRONMENT – ANALYSIS OF
THE NEEDS AND PREFERENCES OF PEOPLE LEARNING
SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE**

Summary

The paper presents the results of a questionnaire survey, which will be used in the preparation of a Slovak language website for foreigners (primarily Ukrainian students). The aim of the survey was to find out what experiences, needs, interests and preferences foreigners have in the field of learning foreign languages and what experiences they have with the Slovak language and with communication in Slovakia. The questionnaire was distributed primarily to people from Ukraine studying at Slovak universities or in Ukraine and secondarily to students from other countries (Poland, Hungary, Serbia) studying outside Slovakia. The survey confirmed the popularity of online tools for learning foreign languages, the popularity of short videos and social networks as a means of contact with foreign languages, and the significant interest of learners in the informal language of everyday communication. Based on the responses, we divide the sample of potential users of the forthcoming website into three categories, and the forthcoming web content should respond to the language-communication needs of each of them.

Keywords: Slovak as a foreign language, online teaching, communication skills, Ukrainian students, questionnaire survey

Jana Pekarovičová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0002-7266-3914>

INTERSLOVANSKÁ KONFRONTÁCIA V SLOVENSKO-SRBSKOM KONTEXTE²

Na podporu aplikovaného výskumu i praktickej výučby ako kreatívna forma prezentácie slovenského jazyka a kultúrnych reálií môže slúžiť projekt Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk *Prvá pomoc po slovensky*, doteraz realizovaný v pätnástich jazykových mutáciách. V spolupráci s lektorátmi slovenského jazyka a kultúry pôsobiacimi na univerzitách v zahraničí sú k dispozícii dvojjazyčné brožúrky s informáciami o Slovensku, slovenčine a Slovákoch, obsahujúce základnú lexiku a frázy v modelových mikrosituáciách. Do riešenia boli zapojení aj študenti lektorátov, ktorí sa pod vedením svojich učiteľov podieľali na prekladoch textov zo slovenčiny do cieľového jazyka, a tak si precvičovali svoje translátologické zručnosti a uvedomovali si prípadné jazykové zradnosti. Na skúmanie interslovanskej komunikácie sú vytvorené brožúrky v ôsmich slovanských jazykoch, vrátane srbskej verzie Прва помоћ на словачком. Príspevok je zameraný na špecifikáciu a lingvodidaktickú interpretáciu slovensko-srbských interlingválnych kontaktov doplnený príkladmi jazykových chýb z aktuálne riešeného projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*³ a z písomných prác srbských študentov získaných v rámci študijného programu slovakistické štúdiá.

Kľúčové slová: interlingválna konfrontácia, pozitívny transfer, interferencia, jazyková chyba, interslovanská homonymia, didaktický koncept

¹ jana.pekarovicova@uniba.sk

² Príspevok vychádza ako súčasť projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*. Zodpovedná riešiteľka: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2024.

³ Ide o spoločný projekt centra Studia Academica Slovaca a oddelenia Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave v spolupráci s dvoma ďalšími univerzitnými slovakistickými pracoviskami Univerzity Mateja Bela v B. Bystrici a Prešovskej univerzity s cieľom vytvoriť elektronický korpus písaných textov študentov učiacich sa SakoCJ zameraný na špecifikáciu jazykových chýb. Prvá verzia korpusu errkorp-1.0 bola sprístupnená 15. 6. 2023 v rozsahu 347 395 tokenov. Obsahuje 1 063 textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk s rôznymi materinskými jazykmi a úrovňami znalosti slovenčiny.

Spoločné riešenie výskumných projektov zameraných na špecifikáciu interslovanskej kompetencie podporuje jednak profesijný rast členov riešiteľského tímu reflektovaním spoločného slovanského základu a jeho stvárnením v komunikácii, jednak cibrí didaktickú spôsobilosť lektora hľadaním najvhodnejších prostriedkov a foriem na sprístupnenie daného výučbového obsahu. Objavovaním vzájomných medzijazykových kontaktov a kontrastov sa vymedzujú paralely i odlišnosti vo vývine, stavbe a fungovaní jazykových javov v rečovej praxi, čo si vyžaduje primeranú metodickú transformáciu v duchu modernej didaktiky cudzích jazykov. Avšak za najvýraznejší prínos pre všetkých účastníkov spoločných projektov treba považovať schopnosť pozitívnej sebareprezentácie národných jazykov a kultúr a súčasne rozšírenie interslovanskej kompetencie v duchu interkultúrnej vnímateľnosti k národným špecifikám a medzijazykovým rozdielom. Využitie modernej prezentácie našich jazykov je konkrétnym naplnením princípov európskej jazykovej politiky s dôrazom na presadzovanie receptívnej viacjazyčnosti a multikultúrneho dialógu.

A v tomto smere srbská slovistiká, pôsobiaca v rámci Katedry slavistiky Filologickej fakulty Univerzity v Belehrade, plní svoje vzdelávacie, prezentačné i vedeckovýskumné aktivity, ktoré sú dôležité pre medzinárodnú akceptáciu pracoviska i jeho členov. Vzhľadom na optimálne personálne obsadenie má vynikajúci odborný potenciál a patrí k najlepšie fungujúcim zahraničným univerzitným centrom, čo potvrdilo aj jubilejné vedecké fórum pri príležitosti 25. výročia existencie lektorátu slovenského jazyka a kultúry. Názov konferencie vystihuje pomery belehradskej slovistiky, ktorá má svoju bohatú výskumno-pedagogickú tradíciu i nádejnú perspektívu.

Interlingválna konfrontácia. Využitie typologickej blízkosti a genetickej príbuznosti pri opise a sprístupňovaní slovenčiny študentom so slovanským jazykovým pozadím určite uľahčuje proces učenia a pomáha ľahšie si osvojiť jazykový systém cieľového jazyka. Od prvej fázy výučby Slovanov registrujeme rýchlejšie napredovanie najmä v oblasti porozumenia, opierajúce sa o spoločný fond základnej lexiky či existenciu rovnakých alebo podobných gramatických kategórií. Uvedené predpoklady urýchľujú osvojenie receptívnych zručností, avšak nie automaticky. Na efektívnosti vzdelávacieho procesu sa významne podieľa jednak (a)symetria jednotlivých javov v štruktúre východiskového jazyka v porovnaní so stavom v cieľovom jazyku, jednak výber vhodnej metodiky nácviku jednotlivých lexikálnych a gramatických javov. Ide tu o poznanie i vedomé uplatňovanie odlišností v didaktickej koncepcii slovenčiny ako cudzieho jazyka na pozadí východiskového slovanského jazyka (Pekarovičová, 2020, 2022). Kontrastívna analýza ukazuje, že aj v štruktúre príbuzných jazykov sa popri spoločnom inventári rovnakých či podobných prvkov vyskytuje veľa takých, ktoré sú pri štúdiu skôr nevýhodou alebo prekážkou.

Podobnosť zvukovej stavby slovenčiny a typologicky blízkeho východiskového jazyka predpokladá na jednej strane rýchlejšie osvojenie si fonetických a prozodických vlastností slovenčiny, na druhej strane rozdiely v klasifikácii alebo realizácii fonologických variantov vytvárajú predpoklady na chybné prenášanie návykov z materinského jazyka do komunikácie v slovenčine. Fonetické chyby študentov slovanskej jazykovej oblasti prameňa najmä v rozdielnom fonematickom aparáte porovnávaných jazykov, ako aj ich ortoepickej a ortografickej realizácii. Otázkam osvojovania fonetickej a prozodickej kompetencie sa venuje aj didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka, preto autori fonetickej príručky pre cudzincov zostavili špeciálne fonetické cvičenia na pozadí slovanských jazykov, kde sa jednotlivé javy precvičujú a vytvára sa priestor na odstraňovanie nežiaducej interferencie (Pekarovičová et al., 2005). Metodiku sprístupňovania fonologických a ortoepických zvláštností slovenčiny však nemožno generalizovať a uvedené javy bez výnimky vzťahovať na celú slovanskú jazykovú skupinu. Osvojovanie správnej výslovnosti prebieha väčšinou diferencovane, v závislosti od fonologickej typológie skúmaných jazykov.

Didakticky náročnou operáciou sa javí nácvik protikladu kvantity zblížujúceho rovinu segmentálnych a prozodických javov, pretože sa uplatňuje ako dištingtívny. Reguluje sa osobitnou zvukovou zákonitosťou, rytmickým krátením/zákomom, pričom ide o neutralizáciu kvantity, ktorá sa uplatňuje pri substantívach, adjektívach aj verbálnych tvaroch (*ženám – túžbam, uliciam – piesňam, pekný – múdry, volám – čítam*). Ním sa zvyčajne signalizuje protiklad tvarotvorného a slovotvorného procesu. Práve tu treba vidieť súvislosti pri výklade výnimiek a podľa možnosti hľadať oporu z hľadiska inej roviny, a tak predstaviť princípy fungovania javov v praxi. Napr. tvorenie G pl. feminín, ktorý sa považuje z hľadiska osvojenia za didakticky náročný, priblížiť na pozadí systémových alternácií (*hlava – hláv, ruka – rúk, noha – nôh, cesta – ciest*), nie ako výnimky (Glovňa, 2002).

Didaktika slovenčiny pre slavistov uplatňuje tézu Ľ. Nováka (1977), že slovenský morfológický systém je pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný (Baláž, 1986), že v porovnaní s inými slovanskými jazykmi sa uplatňuje menej hláskoslovných zmien, čo potvrdzujú výskumy zvukovej a morfológickej sústavy (Sabol, 2002: 40), kde spisovná slovenčina uprednostňuje systémové a centrálné prvky s tendenciou k jednotnej tvarotvornej báze a s tendenciou k uniformite tvarov. Na systémovosť jazykovej stavby má zásadný vplyv analogické vyrovnanie deklinácie životných maskulín, unifikácia rozdielov tvrdých a mäkkých vzorov (chlap a muž majú rovnaké prípony), substantíva typu *sluha, hrdina*, sa na rozdiel od češtiny tiež skloňujú ako iné maskulína (*sluhu, sluhovi, sluhom*). Podobne vo feminínach typu *ruka* zostáva vo všetkých tvaroch rovnaký kmeňový konsonant (o) *ruke, ruky*, na rozdiel od češtiny a poľštiny, kde nastáva jeho palatalizácia v tvaroch L sg. (*na*) *ruce*, (*na*) *ręce* a N pl. *ruce, ręce*. Názorným príkladom pádovej homonymie je prípona I sg. *-ou*, ktorá sa analogicky uplatňuje vo všetkých tvaroch

feminín, aj v tvaroch adjektíválií, (s) *tou jednou mojou ženou, ulicou, miestnosťou, loďou*, podobne aj prípony v I pl. *-mi, -ami* bez výnimky vo všetkých substantívach a adjektíváliách. Jednotná paradigma G, D, L a I plurálu adjektíválií všetkých rodov M, F, N (*-ých/-ich, -ým/-im, -ými/-imi*) plní dôležitú didaktickú funkciu, ktorá pri vertikálnej prezentácii deklinačných typov môže uľahčiť osvojenie si adekvátnych komunikačných modelov.

Dlhodobá tendencia k zjednodušovaniu štruktúry a pravidelnosti paradigiem v slovenčine sa prejavuje v menšom počte ustálených deklinačných a konjugačných vzorov. Napriek tomu, že jednotnosť systému komplikuje uplatňovanie alternácií kvality a kvantity morfémy, čím narastá počet výnimiek z príslušného vzoru, študenti slovanskej proveniencie zväčša považujú slovenskú morfológiu za pomerne jednoduchú. Je to dané predovšetkým identickým zastúpením gramatických kategórií, ako aj podobnou, resp. totožnou sústavou tvarov: rovnaký počet pádov, podobné alebo aj totožné princípy skloňovania substantív, príbuzné postupy komparácie adjektív a adverbií, totožná sústava slovesných časov.

Interslovanská homonymia. Ide o vzťah lexémy a semémy, pri ktorom sa prejavuje totožnosť formy a odlišnosť významu označovaný ako interlingválna homonymia, v didaktike známy pod názvom zradné slová či falošní priatelia (Pančíková, 1993; Pekarovičová, 2020, 2022: 53).⁴ Komplexnejší pohľad na problematiku interlingválnej homonymie v súčasných slovanských jazykoch ponúka monografia M. Lackovej (2015). Na pozadí teoretických východísk opisuje fonetické, morfológické, lexikálno-sémantické, etymologické a štylistické osobitosti medzijazykových homónym, ktoré fungujú v dnešnej podobe slovanských jazykov.

Slovensko-slovanská interlingválna homonymia sa azda najvýraznejšie prejavuje v tej sfére lexiky, ktorá vychádza zo starej slovanskej slovnej zásoby, a to najmä zo základného lexikálneho fondu. Ide predovšetkým o také prípady, keď sa pôvodne jedno slovo v procese vývinu v slovenčine a iných slovanských jazykoch rozložilo na také významy, medzi ktorými sa v rečovej praxi zo synchronného hľadiska nepociťuje nijaká súvislosť (Blanár, 1993). Keďže ide o frekventované výrazy, treba im venovať primeranú pozornosť od samého začiatku výučby a potenciálnu interferenciu zmeniť na prednosť, t. j. k osvojovanej lexéme, ktorej formu študent pozná z vlastného jazyka, treba priradiť nový význam v cieľovom jazyku. Cieľavedomá konfrontácia slúži na usúvzťažnenie významových rozdielov medzi príslušnými homonymami oboch skúmaných jazykov, čím sa zníži možnosť negatívneho transferu (Dolník, 1993).

Dezinterpretácia môže byť príčinou komunikačných bariér rozličného typu, keď lexémy porovnávaných jazykov sú nositeľmi opačného príznaku. Slovanské

⁴ Problematika interlingválnej homonymie je predmetom vedeckého výskumu i aplikovanej lingvistiky s dôrazom na vymedzenie paralel a odlišností v systéme a v jazykovej praxi. Existujú staršie i novšie sondy do tejto oblasti s dôrazom na jej fungovanie v didaktickej praxi, kde predstavuje osobitný problém.

jazyky poskytujú dostatok príkladov homonymie s rozdielnym hodnotením, ktoré registrujú a v lektorskej praxi využívajú aj učitelia slovenčiny ako cudzieho jazyka. Týka sa to aj frekventovanej skupiny etnoným a ich odvođenín v slovanských jazykoch, kde nachádzame mnoho príkladov interlingválnej homonymie pri ich transfere do jednotlivých jazykov. Pre zaujímavosť uvedieme len ekvivalenty pomenovaní *slovenský, slovinský a slovanský* v južnoslovanských jazykoch – si. *slovaški, slovenski, slovanski*; hr. *slovački, slovenski, slavenski*; rs. *словачки, словеначки, словенски*; bg. *словашки, словенски, славянски*, ktoré zjavne dosvedčujú veľkú škálu potenciálnej interferencie a v didaktickom koncepte slovenčiny pre Slovanov potrebujú osobitný nácvik. Na skúmanie interslovanskej komunikácie môže poslúžiť brožúrka *Prvá pomoc po slovensky*, doteraz vydaná v ôsmich slovanských jazykoch, vrátane štyroch južnoslovanských, v slovinčine *Prva pomoč po slovaško*, chorvátčine *Prva pomoć na slovačkom*, srbčine *Прва помоћ на словачком* a v bulharčine *Първа помощ на словашки език*, na ktorých spolupracovali aj študenti lektorátov pod vedením svojich lektorov.

Na ilustráciu slovensko-južnoslovanskej homonymie uvádzame tabuľku vybraných frekventovaných lexém v južnoslovanských jazykoch slovinčina, chorvátčina, srbčina a bulharčina s pestrou škálou interlingválnych asymetrií pri pomenovaní reálií základného lexikálneho fondu. Prejavuje sa aj v bežných zdvorilostných frázach, ako je *ďakujem za pozornosť* – si. *hvala za pozornost*, hr. *hvala na pažnji*, rs. *хвала на пажњи*, bg. *благодаря за вниманието*, ktoré často využívame v rámci kurzu interkultúrnej komunikácie, na ktorom vedieme študentov k vzájomnej vnímavosti, aby si cez medzijazykové paralely aj kontrasty uvedomili blízkosť a lexikálny interslovanský potenciál na získanie receptívnych komunikačných zručností.

SK	SI	HR	RS	BG
štát	država	država	држава	щат
kraj	regiji	regija	регион	регион
rodina	družina	obitelj	породица	семејството
krajina	država	zemlja	земља	държава
hodina	ura	sat	сат	урок, час
rok	leto	godina	година	година
čas	čas	vrijeme	време	време
nedelja	nedelja	nedjelja	недеља	неделя
dom	hiša	kuća	кућа	къща
chata	koča	vikendica	колиба	вила
izba	soba	soba	соба	стая

Tabuľka 1. Škála interlingválnych asymetrií pri pomenovaní reálií základného lexikálneho fondu

Tu sa prirodzene natíska otázka, či slovensko-srbská jazyková blízkosť pomáha srbským slovakistom pri nadobúdaní receptívnych zručností, do akej miery sú schopní porozumieť hovorenému či písanému prejavu, prípadne čo pôsobí rušivo, čo im bráni v porozumení bežných komunikačných situácií v slovenčine. Špecifikáciou formálnych a sémantických kritérií sa redukuje ich potenciálna zradnosť a hľadajú sa účinné didaktické modely, ako predchádzať chybám. Z uvedeného výberu srbských ekvivalentov v tabuľke si špeciálny nácvik vyžadujú len niektoré lexikálne jednotky, ktoré majú čiastočne alebo úplne odlišnú formu a v oboch jazykoch označujú rovnaké artefakty: *štát – держава [država]*, *rodina – породица [porodica]*, *hodina – sat [sat]*, *rok – година [godina]*, *čas – време [vreme]*, *dom – кућа [kuča]*, *chata – колиба [koliba]*, *izba – соба [soba]*. Okrem toho pripájam niekoľko príkladov srbsko-slovenskej homonymie s úplne odlišným významom, s ktorými prichádzame do styku v našej školskej praxi *болест [bolest] – choroba*, *мимо [mito] – úplatok*, *рок [rok] – lehota*, *испитни рок [ispitni rok] – skúškové obdobie*, alebo privítacia fráza *добродошли [dobrodošli] – vitajte*, ktorá je často príčinou neporozumenia, domnievajúc sa, že ide o otázku, či oslovený dobre prišiel. Preto treba hľadať spôsoby, ako študentom priblížiť nové lexikálne jednotky, aby si ich osvojili. To znamená k osvojovanej gramatickej či lexikálnej jednotke, ktorú študent pozná z vlastného jazyka, treba priradiť nový význam v cieľovom jazyku. Napríklad vnútrojazyková homonymia v srbcine funguje podobne ako v slovenčine a napriek odlišným významom možno prostredníctvom paralel v rovine fonetickej typu *глад (hlad) – хлад (chlad)*, *хладно (chladný) – гладан (hladný)*, *дуга (dúha) – дуга (dlhá)* vysvetliť postup i v rovine gramatickej a lexikálnej.

Slovensko-srbské kontrasty ako zdroj jazykových chýb. Práve vymedzenie kontrastov na pozadí fungovania jazykových systémov slovenčiny a srbciny je dôležitou pomôckou a môže zmierniť pôsobenie interferenčných javov aj pri osvojovaní si slovenčiny na pozadí srbciny, kde je evidentný rozdiel medzi pasívnou znalosťou a aktívnym ovládaním jazykových štruktúr (Paunović Rodić/Ľos Ivoríková, 2023: 200). Mieru a tempo nadobúdania receptívnych zručností ovplyvňuje do veľkej miery pozitívny transfer, keď imitáciou analogických postupov zo srbciny bez väčších ťažkostí vo všeobecnosti učitelia sa porozumie slovenskému textu, prípadne aspoň jeho stavebným jednotkám. Naopak, pri produkcii textu sa azda najvýraznejšie prejavuje práve negatívny transfer, keď proces tvorenia hovorených či písaných komunikátov brzdia rozličné formy medzijazykovej srbsko-slovenskej interferencie (tamže: 202). K jej redukcii môže prispieť len cielený nácvik počúvania a čítania s porozumením zameraný na také čiastkové zručnosti, aby učitelia sa dokázal rozlíšiť hlásky i prozodické vlastnosti slovenčiny, upevnil ich v slovných a vetných modeloch a postupne získal schopnosť produkovať text v súlade s pravidlami cieľového jazyka.

Ako ukázala analýza jazykových chýb srbských študentov na báze akvizičného korpusu errkorp- 0.1, existuje značný rozdiel v počte a charakteristike chýb u začiatočníkov a mierne pokročilých na úrovni A1 – B1 a frekvenciou a typmi chýb na úrovni stredne pokročilých a pokročilých B2 – C1, kde ide o produkciu textov väčšieho rozsahu s lepšou znalosťou jazyka a aktívnym ovládaním jazykových štruktúr. Stratégiu anotácie chýb a register značiek v Jazykovednom časopise predstavili M. Mošaťová a K. Gajdošová (2019).

V analyzovaných textoch srbských študentov sme zaznamenali celý rad lexikálnych chýb ovplyvnených zrejme pôsobením negatívneho transferu zo srbčiny.

1. *Lacná pracovná sila vždy vítala zahraničných **investitorov**. = investorov*
2. *Je lepšie prácu **nenadžinať**, ako ju nedokončiť, ako hovorí srbské príslovie. = nezačínať*
3. *Zákon o používaní jazykov národnostných menšín platí pre **obidve krajne** = krajiny*
4. *Aj na Slovensku sa mladí cítia **frustovaní** a **vylúční** = frustrovaní a vylúčení*
5. *Povinnosťou každej osoby je chrániť deti a **nemocnych človekov** = chorých ľudí, ale môže ísť aj o bezmocných, teda slabých, v srbčine *нечомни**
6. *Stredná škola **medicínska** = zdravotnícka*

Typické ortografické chyby, najmä v označovaní kvantity, písaní veľkých písmen či v ovládaní písania i/y, í/ý, sme zaznamenali prakticky vo všetkých úrovniach jazykovej kompetencie, ortografické chyby sme evidovali aj u študentov na úrovni B2. V tomto prípade ide zrejme o nedostatočné znalosti ortografických pravidiel, prípadne ich neefektívne upevnenie v cvičeniach. Ale príčinou ortografických chýb môže byť aj nesústredenosť pri písaní, prípadne nedostatok času na autokorekciu textu.

7. *Sekretárky **su** taktiež **zaujímavým** príkladom. = ...sú zaujímavým...*
8. *Ale existujú aj takí ľudia, ktorí sú spokojní so svojim **mesačným** príjmom, pravdaže ich je málo, ale existujú; inžinieri, poradcovia, **rôzni** konzultanti. = mesačným, rôzni.*
9. *Mladí **slováci**, občania **slovenskej republiky**, čiže občania Európskej **Únie** = Slováci, Slovenskej republiky, Európskej únie*
10. *Občas, keď ide o cestovanie a **pravá občana** krajiny mimo Európskej únie v krajinách EU, cítim sa **diskriminovaným**. = práva občana*
11. ***Literátura prekonáva medzikulturné** rozdiely = literatúra prekonáva medzikultúrne*

V rámci gramatickej stavby sa najvýraznejšie prejavujú rozdiely v klasifikácii kategórie rodu, ktorá je síce prítomná v oboch jazykoch, avšak s odlišnou realizáciou pádových prípon. Inovatívny pohľad na deklinačné typy v slovenčine a v srbčine s dôrazom na lingvodidaktické aspekty paradigmatických rozdielov predstavili S. Paunović Rodić a H. Ľos Ivoríková (2021). Vzhľadom na rozdiely v kategorizácii deklinačných vzorov, ako aj na odlišné fungovanie kategórie rodu, čísla a mužskoosobovosti „navrhujú použiť dichotomický princíp pri kontrastívnom opise substantívnej deklinácie v slovenčine a srbčine“ postavený na horizontálnom komunikatívnom základe i na vertikálnej paradigmatickej osi (tamže: 335). Ich lingvodidaktická koncepcia vychádza z odlišného výkladu srbčiny ako materinského jazyka, kde je odlišná prax pri sprostredkovaní deklinácie substantív, ktorú treba využiť v prospech prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Problémom pri osvojovaní si slovenčiny sa javia rozdiely v distribúcii gramatického rodu v slovenčine a srbčine, napr. *myš*, f. – *мыш*, m., *auto*, n. – *авто*, m., *esej*, f. – *эсеј*, m., *titul*, m. – *титул*, f., čo sa samozrejme musí zohľadniť pri sémantizácii lexiky, nie izolovane, ale v spojeniach, aby sa fixovali rodové odlišnosti. Avšak pri produkcii textov, hovorených i písaných, sú to najmä odlišné pádové koncovky a uplatňovanie kategórie životnosti, ktorá sa v južnoslovanských jazykoch, teda ani v srbčine osobitne nevyjadruje, aj keď podobne ako v slovenčine A sg. maskulín životných má podobnú koncovku ako G sg., napr. *poznám doktor-a*, *učiteľ-a*, *знам доктор-a*, *учитель-a*. Odlišné sú však pádové prípony D a L sg. *-ovi*, prevzaté z u-kmeňov *lekár-ovi*, *učiteľ-ovi*, *študent-ovi*, ktoré sú špecifické pre slovenčinu a zväčša robia problém študentom slovanského pôvodu, vrátane srbských študentov, kde je zvyčajne prípona *-u* *доктор-у*, *учитель-у*, *студент-у*.

Z výskumu i didaktickej praxe vyplýva pomerne vysoká zhoda deklinačných prípon v singulári s výnimkou pádových asymetrií substantív feminín typu žena, kde je v slovenčine a srbčine opačná distribúcia G sg. *žen-y* – *жен-е*, D a L sg. *žen-е* – *жен-и* v srbčine, čo je často príčinou jazykových chýb, pretože funguje ako potenciálny zdroj negatívneho transferu. Rovnako sa srbským študentom ako problém javí ovládanie plurálových foriem slovenských substantív, prakticky v celej paradigme, ktorá nie je kompatibilná so srbskými koncovkami. Slovenské tvary N a A pl. *žen-y* študenti často chybne nahrádzajú náležitým srbským tvarom *жен-е*. Podobne tvary D pl. *žen-ám* a L pl. *žen-ách* nekorešpondujú so srbským variantom *жен-ам*. No osobitný problém predstavujú tvary G pl. *žien*, pretože v srbčine je G pl. v základnom tvare *жен-а*, a pravidelná prípona *-ov* v tvaroch G pl. maskulín typu *študent-ov* má v srbčine nepravidelný pendant *студент-а-м-а*. Tieto chyby registrujeme najmä v začiatočnej fáze štúdia, kým si študenti dobre neosvoja všetky odlišnosti v modelových konštrukciách so zreteľom na využívanie pozitívneho transferu a výrazným farebným vyznačením pádových kontrastov v duchu navrhovaného postupu (Paunović Rodić/Ľos Ivoríková, 2021: 336).

Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov jazykových chýb z písomných prác srbských študentov s dôrazom na chyby v deklinácii substantív prameniace z nekompatibility tvarov v slovenčine a srbčine, ktorá zapríčiňuje negatívny srbsko-slovenský transfer.

12. *Vždy majú plné **ruke** práce, stále plné **stole** papierov, a možno povedať, že dokonca, pracujú viac než ich **riaditeli**.* = ruky, stoly, riaditelia
13. *Firma poskytuje grafický dizajn a služby vizuálnej **komunikácii** etablovaným firmám umiesteným v Belehrade.* = komunikácie
14. *Občania krajín v Schengenskom **priestore**, majú možnosť cestovať do iných krajín **len občianskym preukazom**.* = v priestore, len s občianskym preukazom
15. *Národná banka Srbska je centrálnou bankou a má za úlohu kontrolu **deviznich rezervi**, kontrolu finančného systému krajiny.* = devíznych rezerv
16. *Päť krajín do ktorých sa najviac vyvážajú **srbsky produkty**.* = srbské produkty

Popri uvedených odlišnostiach kontrastívneho opisu možno sledovať, či gramatické, slovotvorné a lexikálne prostriedky na vyjadrenie prirodzeného rodu sú v obidvoch jazykoch paralelné, alebo medzi nimi badať evidentné rozdiely. V princípe pri tvorbe feminatív názvov profesií v slovenčine možno využiť paralely v srbčine, rešpektujúc odlišné slovotvorné prípony *profesor/profesor-ka, študent/študent-ka, kolega/koleg-yňa* – *професор/професор-ка, студент/студент-киња, колега/колег-уница*, ktoré sa v praxi uplatňujú, najmä vzhľadom na deklarovanie rodovej identifikácie žien. V obidvoch jazykoch však funguje skupina substantív so spoločným gramatickým rodom, označujúcim mužov aj ženy, *on/ona je dobrý rodič* – *он/она је добар родитељ, on/ona je sirota* – *он/она је сироче, Hamšík je futbalová hviezda* – *фудбалска звезда, Sofia Loren je filmová hviezda* – *филмска звезда*, takže tu nenachádzame zdroj negatívneho transferu. Ale v niektorých prípadoch v praxi neplatí úplná zhoda, napr. spojenie *on je dobrý vodič/ona je dobrá vodička* má v srbčine iba jednu formu *он/она је добар возач*.

K častým chybám dochádza pri osvojovaní si čísloviek v slovenčine a ich skloňovaní v spojení so substantívami, keďže v srbčine základné číslovky sú väčšinou nesklonné s výnimkou číslovky *dve ženy* – *две жене, два женама* *dvaja muži* – *два мушкараца*, ale *päť žien, piatich žien, s piatimi ženami*, teda G, L, I pl. má formu *пет жена*. Aj zaznamenané príklady poukazujú na neznalosť väzby čísloviek od 5 vyššie so substantívami v G pl., ani to, že číslovka štyri si vyžaduje N pl. substantíva.

17. V Srbsku existujú **štyri stredných škôl** pre albánsku menšinu.

18. Srbsko obchoduje **s desať krajiny EU**. = s desiatimi krajinami

Analýza vybraných jazykových chýb srbských študentov na báze akvizičného korpusu je v súčasnosti predmetom viacerých štúdií zameraných na špecifické javy týkajúce sa otázok osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka. Problematiku osvojovania si slovosledu enklitik na príklade textov slovanských študentov vo viacerých štúdiách teoreticky aj z hľadiska didaktiky spracovali M. Ivanová a V. Bashir Géčová (2021). Rovnako je daná problematika prítomná aj v ďalších publikovaných príspevkoch autorského kolektívu M. Ivanovej, M. Kyseľovej a A. Gálisovej (2021). Z prehľadu vidieť, ako sa redukuje počet chýb vo vzťahu k dosiahnutej jazykovej kompetencii študentov, čím vyššia úroveň, tým menej jazykových chýb. Analýzu chýb, vyplývajúcich z používania negácie a jej fungovania v písaných textoch v rámci kurzov slovenčiny ako cudzieho jazyka s distribúciou chybných použití vzhľadom na jazykovú úroveň zaradených textov, predstavili v osobitnej štúdií M. Mošaťová, P. Kollárová a H. Ľos Ivoríková (2023).

Lingvodidaktické parametre v praxi. Uvedené príklady z písomných prác srbských študentov zachytávajúce rozličné typy lexikálnych, gramatických či ortografických chýb dokumentujú, že pri učení sa blízkeho jazyka treba mať na zreteli medzijazykový transfer, ktorý v praxi funguje rozličným spôsobom. Na jednej strane urýchľuje globálne porozumenie učiva ako pozitívny transfer, na druhej strane potenciálne asymetrie v lexikálnom registri i gramatickom systéme spôsobujú nežiaducu interferenciu, teda sú zdrojom jazykových chýb. Potvrďuje sa známa téza, že sprístupňovanie slovenčiny študentom so slovanským materinským jazykom ako L1 má na rozdiel od Neslovanov svoje didaktické špecifiká. Je veľkou výhodou, ak ich lektor pozná a systémové či rečové paralely i kontrasty vie zdôvodniť a využiť v prospech efektívnej prezentácie a osvojenia si slovenských komunikačných modelov. V nich zámerne upozorňuje na niektoré parametre interslovanských homoným s rozdielnym hodnotením, ktoré sú súčasťou didaktického konceptu slovenčiny ako cudzieho jazyka. Špecifikáciou formálnych a sémantických kritérií sa redukuje ich potenciálna zradnosť a hľadajú sa účinné didaktické modely, ako im predchádzať v komunikácii. Práve vymedzenie kontrastov je dôležitou pomôckou pri osvojovaní si slovenčiny na pozadí slovanských jazykov a zároveň môže byť podnetom na hlbšie poznávanie štruktúry, historického vývinu, dejín a štylistickej stratifikácie lexikálnej zásoby východiskového a cieľového jazyka.

Vzhľadom na to, že cieľom slovackistického štúdia je štandardné zvládnutie slovenčiny v ústnej i písomnej forme, treba sa zaoberať príčinami potenciálnych jazykových chýb, ktoré sú typické pre nositeľov slovanských jazykov a vypracovať účinnú metodiku ich predchádzania. Pri hľadaní odpovedí sme predstavili jednak

univerzálny model didaktickej koncepcie, v ktorom si všímame spoločné východiská prezentácie slovenčiny na pozadí slovanských jazykov, no zároveň sme aspoň v náznakoch priblížili charakteristiku lingvodidaktických špecifik vyplývajúcich z podobností i kontrastov medzi slovenčinou a srbčinou. A to je úlohou tvorcov učebníc a cvičebníc, aby zistené údaje z aplikovaného výskumu, komplexnej analýzy chýb, zohľadnili pri zostavovaní špeciálnych učebných materiálov s rešpektovaním modernej a inovovanej didaktickej stratégie pre srbských slovakistov.

Literatúra

- Baláž, P. (1986). Slovenčina ako cudzí jazyk. V J. Mistrík (Ed.), *Studia Academica Slovaca* 15 (str. 31 – 43). Alfa.
- Blanár, V. (1993). *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska*. Veda.
- Dolník, J. (1993). Gramatika slovenčiny pre cudzincov. V J. Mlacek (Ed.), *Studia Academica Slovaca* 22 (str. 62 – 70). Stimul.
- Glovňa, J. (2002). Pravidlo a výnimka vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. V J. Pekarovičová (Ed.), *Slovenčina ako cudzí jazyk* (str. 89 – 94). Stimul.
- Ivanová, M., Bashir Géčová, V. (2021). Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov. *Jazyk a kultúra*, 47/48, 25 – 40.
- Ivanová, M., Kyseľová, M., Gálisová, A. (2021a). *Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data*. [Data set]. Zenodo. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4625429>
- Ivanová, M., Kyseľová, M., Gálisová, A. (2021b). *Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data*. *Jazykovedný časopis*, 72/2, 353 – 370.
- Lacková, M. (2015). *Interlingválne homonymá v súčasných slovanských jazykoch*. Edis.
- Mošaťová, M., Gajdošová, K. (2019). *Annotation in the Corpus of Texts of Students Learning Slovak as a Foreign Language (ERRKORP)*. *Jazykovedný časopis*, 70/2, 345 – 357.
- Novák, Ľ. (1984). *Aký jazyk je slovenčina*. V J. Mistrík. (Ed), *Studia Academica Slovaca* 13 (str. 389 – 412). Alfa.
- Pančíková, M. (1993). *Zradné slová v poľštine a slovenčine*. *Lexikológia poľského jazyka*. Vysokoškolské skriptá. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pančíková, M. (2007). *Zradné slová v slovanských jazykoch*. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.). *Studia Academica Slovaca* 36 (str. 111 – 120). Stimul.

- Paunović Rodić, S., Ľos Ivoríková, H. (2021). *Deklinácia substantív v slovenčine a srbčine (lingvodidaktický aspekt)*. V Z. Stričević Kovačević, M. Vuksanović Kursar (Eds.), *Zbornik radova s medunarodnoga znansvenog skupa 25 godina slovakistike u Zagrebu* (str. 333 – 341). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Paunović Rodić, S., Ľos Ivoríková, H. (2023). Iný prístup k vyučovaniu substantívnej deklinácie slovenského jazyka. V M. Mošaťová, P. Kollárová. (Eds.). *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk III* (str. 198 – 210). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pekarovičová, J. (2020). *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Stimul. https://dspace.uniba.sk/xmlui/bitstream/handle/123456789/24/978-80-8127-290-5_Pekarovicova.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Pekarovičová, J. (2021). Zradné slová v didaktickej praxi. V M. Dobríková, Z. Obertová. *Philologica LXXVIII*, (str. 229 – 237). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pekarovičová, J. (2022). *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pekarovičová, J. et al. (2005). *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka*. Stimul.
- Sabol, J. (2002). Fonologická typológia a zvuková stavba slovenčiny. V J. Pekarovičová (Ed.) *Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie* (str. 11 – 26). Stimul.

Јана Пекаровичова

**ИНТЕРСЛОВЕНСКА КОНФРОНТАЦИЈА
У СЛОВАЧКО-СРПСКОМ КОНТЕКСТУ**

Резиме

Рад је посвећен презентацији словачког као страног језика у контексту словенских језика с акцентом на стицање интерсловенске компетенције. Фокус рада је на издвајању српско-словачких паралела и контраста, који утичу на усвајање словачког језика у програму српских словакиста и уједно учествују и у настанку међујезичког трансфера – позитивног, али и негативног преузимања језичких елемената из J1 у J2 које се оцењује као језичка грешка. На основу анализе писмених радова српских студената наводимо преглед потенцијалних комуникативних баријера, типичних у настави српских студената.

Кључне речи: међујезичка конфронтација, позитиван трансфер, интерференција, језичка грешка, интерсловенска хомонимија, дидактички концепт

Jana Pekarovičová

INTERSLAVIC CONFRONTATION IN THE SLOVAK-SERBIAN CONTEXT

Summary

The contribution is focused on the presentation of Slovak as a foreign language against the background of Slavic languages with an emphasis on the acquisition of inter-Slavic competence. The focus of the work is the definition of Serbian-Slovakian parallels and contrasts, which influence the acquisition of Slovak in the program of Serbian Slovaks and, at the same time, participate in the creation of the interlanguage transfer – positive but also negative transfer of phenomena from L1 to L2, which are evaluated as language errors. Based on the analysis of the written works of Serbian students, we present an overview of potential communication barriers that are typical for language teaching of Serbian students.

Keywords: interlingual confrontation, positive transfer, interference, language errors, inter-Slavic homonymy, didactic concept

Darija Pivk¹

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
<https://orcid.org/0000-0002-6541-1826>

**POSNEMOVALNI (ONOMATOPEJSKI) MEDMETI
V SORODNIH JEZIKIH (NA SLOVAŠKEM IN SLOVENSKEM GRADIVU)
IN NJIHOVA VKLJUČITEV KOT MOTIVACIJA ZA USVAJANJE
IN VADENJE RAZLIČNIH SLOVNIČNIH STRUKTUR IN LEKSIKE
PRI UČENJU SLOVAŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA²**

Prispevek skuša prikazati, kako lahko pogosto pozabljeno oz. zapostavljeno besedno vrsto, medmet, na zanimiv in igriv način uporabimo kot uvodno motivacijo na lektorskih vajah in s tem vsaj delno zapolnimo vrzel sistematične obravnave zadnje nepregibne besedne vrste v učbenikih slovaščine kot tujega jezika. Omejimo se na posnemovalne živalske medmete in jih primerjamo v obeh jezikih, v slovenščini in slovaščini, ter na glagole, ki se iz njih tvorijo. V nadaljevanju prikažemo, kako nam medmeti služijo kot izhodišče za usvajanje ali vadenje različnih slovničnih struktur in leksike, povezanih z živalsko tematiko. Z različnimi vajami ponazorimo, kako se študenti naučijo ali utrdijo sklanjanje živali v ednini in množini, utrdijo sklanjatveni vzorec *dievča* pri živalskih mladičih in kako ločijo svojilne in vrstne živalske pridevnike. Predhodno obravnavane medmete lahko uporabimo tudi kot izhodišče za ponovitev in vadenje tvorjenja nedoločnika in samostalnika. Kot še eno področje, povezano s temo prispevka, se ponuja tudi živalska frazeologija, ki jo lahko obravnavamo primerjalno.

Ključne besede: posnemovalni živalski medmet, izmedmetni glagol, sklanjanje poimenovanj za živali, svojilni in vrstni živalski pridevniki, živalska frazeologija

1. Uvod. Med besednimi vrstami zasedajo medmeti v slovnicaх većinomа zadnje mesto in so tudi zato pogosto prezrti in razumljeni kot obrobni glede na jezik kot celoto, kar potrjuje tudi kolektiv avtorjev *Morfológie*, ki navaja, da

¹ darija.pivk@ff.uni-lj.si

² Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega projekta Erasmus + KA220 Innovation and Optimization of Educative Tools and Resources in The Field of Slovak Language Education Beyond The Territory of Slovakia.

/č/isto posebej stojijo medmeti, ker zunanjo resničnost posredujejo na najmanj jezikovno obdelan način. Njihov pomen je najmanj natančen, zato jo je treba razlagati s polnopomenskimi besedami. /.../ Medmeti pogosto izražajo le spontane in nekontrolirane reakcije na zunanje d različaje, zato so morfološko gledano brez oblike (amorfni). Pogosto so brez oblike tudi s fonološkega stališča: medmetov ne moremo zajeti s črkami naše abecede, npr. ko z ustnicami posnemamo različne zvoke pri poganjanju, klicanju in odganjanju živali. (Oravec et al., 1984: 14; prevod D. P.)

Najpogosteje jih srečamo v vsakodnevni čustveno obarvani komunikaciji, v komunikaciji z otroki in otroški komunikaciji, pri komuniciranju z živalmi ali pri oponašanju njihovega oglašanja, v literarnih delih in časopisih, posebej pa so medmeti zastopani v stripih, v katerih je zaradi omejenega prostora v stripovskem oblačku njihova uporaba še kako upravičena. Ker »medmeti lahko motivirajo tudi druge besedne vrste in tvorijo besedne družine, zlasti zaradi sistemske tvorbe izmedmetnih glagolov«, dobivajo opaznejšo funkcijo, in se »pomikajo iz tradicionalne obrobne pozicije v jeziku« (Vičar, 2015: 134).

Jože Toporišič (Toporišič, 1984) navaja tri vrste medmetov: razpoloženske, posnemovalne ali onomatopejske in velelne. Posnemovalne medmete, ki bodo predmet naše raziskave, deli v več skupin, in sicer na: šume v zvezi s človekom, živalsko oglašanje, zvoke naprav, slušne vtise kretenj in giba.

V učbeniku *Slovaška slovnica za Slovence* (Vaňko, 2004) najdemo enako osnovno delitev; posnemovalni medmeti pa po Vaňku posnemajo naravne in druge glasove.

V pričujočem prispevku bomo najprej primerjali posnemovalne živalske medmete v slovenščini in slovaščini ter glagole, ki se tvorijo iz njih, kar nam bo v nadaljevanju služilo kot uvodna motivacija ali izhodišče za usvajanje ali vadenje različnih slovničnih struktur in leksike, povezanih z živalsko tematiko pri učenju slovaščine kot tujega jezika. Z različnimi vajami ponazarjamo, kako se študenti naučijo ali kako ponovijo sklanjanje poimenovanj za živali v ednini in množini, utrdijo sklanjatveni vzorec *dievča* pri živalskih mladičih in kako poglobijo svoje znanje ali ga na novo pridobijo pri prepoznavanju in tvorjenju svojilnih individualnih in skupinskih pridevnikov. Kot še eno področje, povezano s temo prispevka, se ponuja živalska frazeologija, ko študenti s pomočjo slovarja najdejo čim več živalskih frazemov in jim poiščejo ustreznice v maternem jeziku. Ena izmed vaj od učech se zahteva tudi poimenovanje samca, samice in mladiča domačih živali.

2. Posnemovalni živalski medmeti v slovenščini in slovaščini. Živalski glasovi so bili za veliko večino od nas prve besede, ki smo jih spregovorili, ko smo posnemali kravji *mu* in pasji *hovhoh* in tudi druge živalske glasove. Drugi narodi se

od nas ne razlikujejo samo po tem, da uporabljajo tuji jezik, ampak da tudi živalske glasove dojemajo in jih s človeškimi govorili oponašajo drugače, zapisujejo pa jih v svojih jezikih po svoje. Čeprav se nam zdi, da so si živalski glasovi po vsem svetu podobni, pa kaj hitro ugotovimo, da ni tako. Bolj oddaljen ko je primerjani jezik, bolj drugače je „ojezikovljen“. O tem se lahko prepričamo, če vzamemo v roke knjigo, ki je izšla leta 2005. Gre za nagrajeno otroško knjigo z naslovom *Mednarodni živalski slovar* avtorice in ilustratorke Lile Prap, ki s pomočjo stripa prikazuje, da je oglašanje živali od jezika do jezika različno.

Na uporabni ravni je slikanica torej lahko vadnica za začetno učenje tujih jezikov za (najmlajše) otroke, in je obenem slovar besed, kako je oglašanje živali zapisano v 50 jezikih. Obenem slikanica spodbuja k spoznavanju sveta, držav in njihovih zastav ter prek njih k raznolikosti jezikov in kultur. (Delo, 2005)

Žal med petdesetimi jeziki zaman iščemo slovaščino.

Živalske posnemovalne medmete bi lahko razdelili v medmete domačih in divjih živali ter mrčesa, pa vendar se v prispevku omejimo le na nam najbolj poznane domače živali, ki so nam najbližje zaradi vsakodnevnega stika vsaj z nekaterimi. Poleg primerjanja posnemovalnih živalskih medmetov smo pod drobnogled vzeli tudi glagole za ponazarjanje živalskega oglašanja in ugotavljali, ali jih tvorimo iz medmetov ali ne. Kot vir nam je v obeh jezikih služil slovar, oba jezikovna korpusa (KSSJ, 2003; RKPSS; SSKJ; SNK), za slovenske primere pa še slovarček posnemovalnih medmetov iz monografije avtorice Irene Stramljič Breznik *Medmeti v slovenskem jeziku* (Stramljič Breznik, 2014).

Zaradi boljše preglednosti smo za posamezne domače živali v razpredelnici navedli medmete v obeh primerjanih jezikih (najprej v slovenščini in potem v slovaščini) in glagole za njihovo oglašanje, pod razpredelnicami pa so navedena še podrobnejša opažanja, primerjave in primeri za vsako žival posebej.

mačka / mačka	medmet	glagol
slovenščina	<i>mijav, mrnjav, mav</i>	<i>mijavkati</i>
slovaščina	<i>mňau, miau, mrňau</i>	<i>mňaukat, mňaučat</i>

Tabela 1. Medmeti in glagoli za oglašanje mačke v slovenščini in slovaščini

Poleg *mijavkanja*, ki nam v povezavi z mačko pride najprej na misel, mačka tudi *prede* in s tem kaže, da je zadovoljna. V slovaščini sta za to na voljo dva glagola, in sicer *priast* (*Mačka pradie*) in tudi *vrňat*, *vrniet*, *vrndžat* ali *vrnčat*;

slednji glagol se v slovaščini uporablja redko (*Mačka spokojne vrni*). Kadar so mačke jezne ali prestrašene, tudi pihajo. Tako v slovaščini kot slovenščini tvorimo glagol iz medmeta, in sicer tako, da medmetu dodamo *-k-* in nato še končnico *-ati*.

pes / pes	medmet	glagol
slovenščina	<i>hovhov, hov</i>	<i>lajati, bevscati</i>
slovaščina	<i>hav-hav, hav, haf-haf</i>	<i>havkat', brechat', štekat'</i>

Tabela 2. Medmeti in glagoli za oglašanje psa v slovenščini in slovaščini

Medmeti, s katerimi posnemamo pasje oglašanje (lajanje, bevskanje) se v slovenščini in slovaščini le delno razlikujejo, in sicer *hov* ali *hovhov*, v slovaščini pa *hav*, *hav-hav*, redkeje tudi *haf-haf*. Opozoriti pa velja na različno izgovarjavo obeh medmetov, saj se slovenski *h* in slovaški *h* ne izgovarjata enako; v slovaškem primeru gre za grlni pripornik, ki ga slovenščina pozna v primorskem in rovtarskem narečju. Pes laja, pa tudi *renči* in *bevska* ter ob polni luni ali ob glasnem zvonjenju ali zavijanju sirene *zavija*. Medmetov za posnemanje slednjega pasjega početja nismo našli v nobenem od primerjanih jezikov. Glagol za ponazarjanje pasjega oglašanja v slovenščini ne izvira iz medmeta, v slovaščini pa izmedmetni glagol obstaja, in sicer *havkat'* (*Pes havká*), druga dva slovaška glagola pa nista izmedmetna.

krava, bik / krava, býk	medmet	glagol
slovenščina	<i>mu</i>	<i>mukati</i>
slovaščina	<i>mú, bú</i>	<i>múkat', mučat', bučat'</i>

Tabela 3. Medmeti in glagoli za oglašanje krave ali bika v slovenščini in slovaščini

V obeh primerjanih jezikih se govedo oglašá *mu* oz. *mú*, v slovaščini pa tudi *bú* (*Kravy mučali, bučali*). Oba glagola, slovenski in slovaški, sta nastala iz medmeta za kravje oglašanje.

konj / kôň	medmet	glagol
slovenščina	<i>ihaha</i>	<i>rezgetati, hrzati</i>
slovaščina	<i>ihaha, ihihí, mihihí</i>	<i>erdžat'</i>

Tabela 4. Medmeti in glagoli za oglašanje konja v slovenščini in slovaščini

Konj *rezgeta* oz. *hrza* (svk. *erdžň*), za kar imamo v slovenščini medmet *ihaha*, v slovaščini pa *ihaha* ali *ihihí* oz. tudi *mihihí*, lahko tudi *prha* (svk. *frkat'*), vendar pa primerjana jezika za to konjsko početje nimata ustreznega medmeta. Nobeden izmed primerjanih glagolov ni nastal iz medmeta.

kokoš / sliepka	medmet	glagol
slovenščina	<i>kokodak, kokodajs, koko, ko</i>	<i>kokodakati, kokodajsati</i>
slovaščina	<i>kotkodák</i>	<i>kotkodákať</i>

Tabela 5. Medmeti in glagoli za oglašanje kokoši v slovenščini in slovaščini

V slovarčku posnemovalnih medmetov v že omenjeni knjigi *Medmeti v slovenskem jeziku* (Stramljič Breznik, 2014) najdemo informacijo, da sicer vsi trije navedeni medmeti posnemajo glas kokoši, sta pa prva dva tudi posnemovalna medmeta kokoši, potem ko je znesla jajce. Pri kokoši imamo v slovenščini torej dva načina oglašanja. Potem ko znese jajce, je njeno oglašanje glasno in hitro (*kokodak, kokodajs*), sicer pa se oglašča tišje in umirjeno (*koko, ko*). V slovaških virih take delitve ne zasledimo, za kokošje oglašanje najdemo samo en medmet. V obeh jezikih se glagol tvori iz medmeta.

petelin / kohút	medmet	glagol
slovenščina	<i>kikiriki</i>	<i>kikirikati</i>
slovaščina	<i>kikirikí</i>	<i>kikiríkať</i>

Tabela 6. Medmeti in glagoli za oglašanje petelina v slovenščini in slovaščini

Za petelinje petje je v obeh jezikih enak medmet. Glagol, s katerim ponazarjamo petelinje oglašanje, se v obeh jezikih tvori iz medmeta.

koza / koza	medmet	glagol
slovenščina	<i>me, mekeke</i>	<i>meketati</i>
slovaščina	<i>mé, mééé</i>	<i>mečať, mékať</i>

Tabela 7. Medmeti in glagoli za oglašanje koze v slovenščini in slovaščini

Za oglašanje koze v slovenščini poznamo dva medmeta, in sicer *me* in *mekeke*, glagol je izmedmetni, in sicer je tvorjen iz drugega navedenega medmeta, *meketati*. Slovaščina za posnemanje kozjega glasu uporablja medmeta *mé* ali *mééé*, glagola pa sta izmedmetna *mečať* ali *mékať*.

ovca / ovca	medmet	glagol
slovenščina	<i>be, beee</i>	<i>beketati, bekati, blejati</i>
slovaščina	<i>bé</i>	<i>békať, bečať, blačať, blakotať, bliakať</i>

Tabela 8. Medmeti in glagoli za oglašanje ovce v slovenščini in slovaščini

Ovčje oglašanje je zelo podobno kozjemu, razlikuje se le v prvem glasu. Slovenski glagol *beketati* je tvorjen kot pri kozi, spremenjen je le prvi glas, čeprav medmeta *bekeke* za ovčje oglašanje ni. Slovaških glagolov za ovčje oglašanje je več in prva dva se razlikujeta od kozjega oglašanja le v prvem glasu. Prva dva iz razpredelnice sta tvorjena iz medmeta.

prašič / prasa	medmet	glagol
slovenščina	<i>oink oink, kvik</i>	<i>kruliti, cviliti</i>
slovaščina	<i>kroch, kroch-kroch, kvik, kvík, kví</i>	<i>krochkat', kvičat', kvíkat'</i>

Tabela 9. Medmeti in glagoli za oglašanje prašiča v slovenščini in slovaščini

Prašič v slovenščini *kruli* in *cvili*, v slovaščini pa ravno tako (*krochkat'* in *kvičat'*). Slovenski medmet *oink oink* ni slovaškim medmetom prav nič podoben, najdemo ga samo v korpusu in v otroških slikanicah, medmet *kvik* pa se nanaša na posnemanje prašička, torej mladiča. V slovarju medmeta *oink oink* za prašičje oglašanje ni. Slovenski glagol ni tvorjen iz medmeta, v slovaščini pa so vsi v razpredelnici navedeni glagoli nastali iz medmetov.

osel / somár	medmet	glagol
slovenščina	<i>ia ia</i>	<i>rigati</i>
slovaščina	<i>iá</i>	<i>híkat'</i>

Tabela 10. Medmeti in glagoli za oglašanje osla v slovenščini in slovaščini

Osel se v slovenščini in slovaščini oglašata enako, v nobenem od primerjanih jezikov pa glagol ni tvorjen iz medmeta.

gos / hús	medmet	glagol
slovenščina	<i>gaga</i>	<i>gagati</i>
slovaščina	<i>gá-gá</i>	<i>gágat', gagotat'</i>

Tabela 11. Medmeti in glagoli za oglašanje gosi v slovenščini in slovaščini

Medmet za posnemanje gosjega glasu je v obeh jezikih enak in iz njega sta tvorjena tudi glagola. V slovenščini obstaja tudi glagol *sikati*, ki je povezan samo z gosjim samcem, ko se jezi, v slovaščini pa *gos*, ko se jezi, *syčí* ali *sipí*.

raca / kačka	medmet	glagol
slovenščina	<i>gaga, kva</i>	<i>gagati</i>
slovaščina	<i>kač/káč, kvá, kvá-kvá</i>	<i>kačkat'</i>

Tabela 12. Medmeti in glagoli za oglašanje race v slovenščini in slovaščini

V slovenščini je medmet za račje oglašanje enak kot pri goski, najdemo pa tudi medmet *kva*, ki posnema tudi oglašanje žabe. Izmedmetni glagol ostaja isti kot pri goski (*raca gaga*). V slovaščini se *raca* oglašča drugače kot *gos*, in sicer *kač* ali *káč*, kar je tudi osnova za tvorjenje glagola (*kačka kačká*), v slovarju pa najdemo tudi medmet *kvá*, ki posnema oglašanje ne samo race, ampak tudi vrane in žabe; pri slednji gre za analogijo s slovenščino.

piščanec / kura	medmet	glagol
slovenščina	<i>čivčiv, pi pi, cip</i>	<i>čivkati</i>
slovaščina	<i>pi-pi, pí-pí</i>	<i>pípat', pištát', čvirikat', čivkat', čipčat', , pípat'</i>

Tabela 13. Medmeti in glagoli za oglašanje piščanca v slovenščini in slovaščini

V slovenščini piščanec *čivka*: glagol je tvorjen iz medmeta, poznamo pa tudi medmeta *pi-i* in *cip*, ki pa nimata ustreznega glagola. V slovaščini je osrednji medmet za označevanje piščančjega oglašanja *pi-pi* ali *pí-pí*, iz česar je tvorjen tudi glagol, v razpredelnici pa so navedeni tudi drugi glagoli, ki jih najdemo v slovarju.

puran	medmet	glagol
slovenščina	–	<i>kavdrati</i>
slovaščina	<i>hudry-hudry, hudry</i>	<i>hudrovať, hudrat'</i>

Tabela 14. Medmeti in glagoli za oglašanje purana v slovenščini in slovaščini

Puran spada poleg kokoši, petelina, piščanca, gosi in race k t. i. pernatim živalim oz. k perjadi. Ima značilen glasen, ušesom neprijeten zvok, za ponazoritev katerega v slovenščini nimamo ustreznega medmeta, najdemo pa glagol za njegovo oglašanje, in sicer *kavdrati*. Zakaj je tako, je težko reči, lahko pa sklepamo, da to ni bila žival, ki bi jo v slovenskih krajih gojili množično, tudi zato ne, ker so bili samci napadalni. V primerjavi s Slovenci so jih Slovaki očitno bolje poznali in jih gojili bolj množično, kajti v slovaščini poznamo tako medmet kot tudi izmedmetni glagol.

Živalski posnemovalni medmeti v obeh primerjanih jezikih so si po našem pričakovanju zelo podobni, če izvzamemo prašiča in purana, pri katerem niti

ne poznamo slovenske ustreznice. Velika večina glagolov se tvori iz medmetov; mednje ne spada oglašanje psa (v slovaščini je le *havkat* nastal iz medmeta), konj, osel in samo v slovenščini tudi prašič.

3. Posnemovalni živalski medmeti kot izhodišče za obravnavo medmetov in za ponovitev nekaterih slovničnih in leksikalnih struktur. Medmetom je v slovnica in učbenikih odmerjen zelo majhen prostor. V učbeniku *Križom krážom A2* (Kamenárová et. al., 2012) tako najdemo vajo, kjer je treba navedene zvoke vpisati pod posamezne slike, v vadnici *Praktikum zo slovenskej gramatiki a ortografije pre cudzincov B1-B2* (Žigová, 2014) pa so študentom na voljo štiri različne vaje, v katerih je treba v navedenih stavkih poiskati medmet in ga razložiti, tvoriti medmete iz navedenih glagolov ter razložiti dane medmete in iz njih tvoriti glagole.

Zaradi pomanjkanja časa na koncu študijskega leta se pogosto dogaja, da ravno medmetu namenimo manj časa, kot smo načrtovali, in tako ta besedna vrsta ostane nezadovoljivo obdelana in utrjena. Prav zato poskušamo v drugem delu prispevka na praktičnih primerih pokazati, kako omenjeno tematiko živalskih posnemovalnih medmetov kljub njeni obrobnosti vnesti na ure lektorskih vaj slovaškega jezika in katera izhodišča za ponovitev drugih slovničnih in leksikalnih struktur nam ta vsebina ponuja.

Kot uvodna motivacija nam bo služila pesem Ľudmile Podjavorinske *Do školy* (Podjavorinská, 1967). Gre za otroško pesem, ki je na prvi pogled primerna samo za osnovnošolce prve triade, toda po izkušnjah jo z velikim zanimanjem sprejmejo tudi študenti, saj odpira nove, zanimive vsebine in v učno uro vnese večji občutek sproščenosti, kar je eden od pozitivnih dejavnikov za učenje tujega jezika (Priloga 1).³

V prvem delu pesmi spoznamo živalske mladiče, ki gredo v šolo, v drugem delu pa medmete, ki so značilni za posamezno živalsko oglašanje. Študenti morajo po prebrani pesmi najti vse živalske posnemovalne medmete, jih podčrtati in vpisati v razpredelnico, ki jo dobijo pred branjem pesmi. Manjkajoče medmete živali nato v parih s pomočjo slovarja poiščejo in dopolnijo. V razpredelnici, ki jo izpolnjujejo, je tudi rubrika glagol, kamor je treba vpisati glagole, s katerimi se poimenuje oglašanje posameznih domačih živali. Pri tej nalogi ne pričakujemo, da bodo študenti kar iz rokava stresali zahtevane glagole, temveč njihovo pozornost poskušamo preusmeriti najprej na materni jezik in uzavestiti, katere glagole najdemo v lastnem jeziku. Hitro ugotovijo, da je veliko glagolov, ki so tvorjeni iz medmetov, da pa so med njimi tudi taki, ki niso nastali na tak način. Študenti še naprej ostajajo v parih in s pomočjo slovarja in slovaškega korpusa iščejo in vpisujejo iskane glagole. Predpostavljamo, da so navajeni samostojnega dela s

³ Podobno izkušnjo ima avtorica tudi pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika, in sicer z besedilom Berte Golob *Končertino di živalino* (Galeb, 1993–1994).

slovarjem in korpusom, sicer je najbolje, da to nalogo rešujejo vodeno, korak za korakom skupaj z lektorjem.

Na naslednjih urah preverimo, koliko teh novih medmetov in glagolov so študenti usvojili. Lahko se še enkrat odločimo za branje obravnavane pesmi s to razliko, da na mestu, kjer stoji medmet, pustimo prazen prostor, kamor študentje vpisujejo svoje rešitve.

Doplňte vhodnými citoslovcami!

Žiaci mali tvrdé hlávky,
 nechápali čo to, čo je,
 každé húdlo iba svoje:
 Teliatko _____
 a „hu-hu-hú“,
 ovečka
 kozička _____
 mačička _____
 a psíček
 koníček _____
 somárik _____
 Zajačík, ten sa len díval,
 smial sa a chvostíkom kýval.

Za preverjanje glagolov, povezanih z živalskim oglašanjem, pripravimo najprej lažjo nalogo, v kateri je treba povezati slike živali z glagoli v 3. osebi ednine (Priloga 2).

Zahtevnejša naloga ne predvideva nobenega možnega odgovora, ampak ob sliki živali od študentov zahteva, da napišejo glagol v 3. osebi ednine in množine, pri čemer tako preverimo besedišče in tudi poznavanje slovnice, v našem primeru spreganja glagolov v sedanjiku.

Ob tej nalogi se takoj odpre tudi nova tema, in sicer sklanjanje poimenovanj živali. Odvisno od stopnje znanja študentov lahko predvidevamo, ali bodo vaje, ki sledijo, samo ponovitev že usvojenega ali pa je potrebna predhodna razlaga, da se samostalniki moškega spola v ednini sklanjajo kot živi moški samostalniki, v množini pa kot neživi, razen štirih živali *pes*, *býk*, *vták* in *vlk*, ki se lahko sklanjajo kot živi ali neživi samostalniki po sklanjatvenem vzorcu *chlap* oz. *dub* ali *stroj*.

Zelo učinkovita in priljubljena vaja med študenti, primerna tudi za preverjanje poznavanja sklanjanja živali, je t. i. slikovno branje oz. slikopis, ko mora študent slike, ki so med besedilom, pravilno izgovoriti, sklanjati in zapisati (Priloga 3).

Živalski mladiči so večinoma srednjega spola in se sklanjajo po sklanjatvenem vzorcu *dievča*, ki začetnikom dela kar precej težav. Za vadenje sklanjanja poimenovanj živali moškega in ženskega spola ter živalskih mladičev v ednini in množini pripravimo nalogo s stavki, v kateri je treba vpisati samostalnik v ustreznem sklonu in številu. Pri tem so študentu v pomoč trije možni odgovori, med katerimi je pravilen samo eden.⁴ V drugem delu naloge pa študentje na prazna mesta samostojno vpisujejo samostalnik, ki je ponujen v oklepaju, v ustreznem sklonu in številu.

1. Jedli sme mäso _____ (kohút).
a) kohúta b) kohútu c) kohúte
2. Na dvore sa pasú dva _____ (kôň)
a) koni b) kone c) kony
3. Príbehy o _____ (teliatko).
a) teliatkovi b) teliatku c) teliatke
4. Deti sa hrali s _____ (mača) a s _____ (psíča)
a) mačom b) mačatom c) mačaťom
a) psíčaťom b) psíčem c) psíčaťom
5. Čítala som rozprávku o _____ (sliepka).
a) sliepki b) sliepke c) sliepky
6. Nasyp zrno _____ (kohút)!
a) kohútovi b) kohútu c) kohúte
7. Chlapec bežal za _____ (kohút).
a) kohútem b) kohútom c) kohút
8. Vo vitríne som videla knihu o _____ (prasiatko).
a) prasiatko b) prasiatku c) prasiatkovi
9. Hovorili sme o _____ (kôň).
a) kôňovi b) koňovi c) kone

1. Najviac ich rozčuľujú turisti so _____ (pes), ktoré púšťajú voľne behať. Boja sa ich, lebo im pripomínajú _____ (vlk) a navyše môžu roznášať rôzne choroby. Tvrdia, že ich _____ (pes) sú očkované.
2. Prví štyria _____ (umiestnený pes) získavajú pohár, krmivo Pedigree a ďalšie ceny.
3. Bociany patria medzi _____ (brodivý vták).
4. V knižkách o prírode a _____ (vták) som si prečítala aj všetko o _____ (sýkorka).
5. Nechýbajú tam ani _____ (medveď, vlk a vták).

⁴ Med možnými odgovori so tudi primeri, ki v slovaččini sploh ne obstajajo, pri tujich pa se zaradi nepoznavanja pravil pogosto pojavljajo.

V prvem delu pesmi *Do školy* (Podjavorinská, 1967), ki nam je služila kot uvodna motivacija za temo o živalskih medmetih, spoznamo mladiče domačih živali, ne pa vseh. Študenti morajo podčrtati vse živalske mladiče, jih vpisati v razdeljene razpredelnice, manjkajoče pa samostojno dopolniti, pri čemer si po potrebi lahko pomagajo s slovarjem. V prebrani pesmi najdemo manjšalnice za poimenovanja mladičev, ki se ne sklanjajo po vzoru *dievča*, zato v posebno rubriko vpišemo še nevtralnno poimenovanje zanje. Pri iskanju leksemov za živalske mladiče se študentje začnejo spraševati, če poznajo tudi poimenovanje za samca in samico obravnavanih živali. V pomoč je posnetek z youtuba (v. *Domáce zvieratá - pes, mačka a iné*), ki jim pomaga pri izpolnitvi zadnjih dveh rubrik razpredelnice, ki prikazuje živalsko družino. Za preverjanje usvojenih leksemov lahko uporabimo vajo v priljubljeni aplikaciji wordwall, kjer študentje k sliki posameznih živali poiščejo med naštetimi možnostmi ustrezno poimenovanje za mladiča, samca in samico (Priloga 4).

Druga možnost je ta, da študenti sedijo v krogu in da vsak pove eno žival, npr. *bik*, študent na njegovi desni pa mora povedati še samico in mladiča (*krava* in *teľa*). Nato ta študent naslednjemu spet pove žival, npr. *morča*, in desni študent pove rešitev, itd. (Priloga 5).

Živali nastopajo tudi v frazemih. Na začetku študente spodbudimo, da naštejejo čim več frazemov, v katerih je ena od sestavin žival, v svojem maternem jeziku. Opažamo namreč, da poznavanje frazemov tudi v lastnem jeziku peša, zato je poznavanje frazemov in njihovih pomenov v tujem jeziku še toliko manj verjetno. V priročniku za lektorje *Seriózne jazykové hry* (Gálisová et al., 2021) najdemo pod rubriko Igre za razvoj in fiksacijo besednega zaklada dve vaji. Pri prvi, pri kateri je cilj usvajanje ali ponovitev najbolj poznanih frazemov z živalsko sestavino in njihovih pomenov, gre za delo v parih: eden izmed učečih se dobi kartice s frazemi, drugi pa kartice s poimenovanji živali. Študenta narobe obrnjene kartice postopoma obračata in polagata drugo poleg druge. Pri tem opazujeta, če se na mizi morda nista pojavili kartici, ki se ujemata. Študent, ki prvi opazi par, obe kartici vzame. Po končani igri študenti skupaj z lektorjem preverijo pravilne rešitve. Zmaga študent, ki je zbral največ pravilnih parov v celem razredu. V nalogi gre za naslednje primerjalne frazeme: *spat' ako medved', pracovat' usilovne ako včela, byt' zdravý ako ryba, škriabat' ako mačka, byt' hladný ako vlk, byt' otravný ako mucha, zúřit' ako lev, byt' chudobný ako myš, byt' slobodný/volný ako vták, byt' prefíkaný ako líška*. V opisani nalogi najdemo samo en frazem, v katerem je zastopana domača žival, zato nalogo nekoliko predelamo, in sicer tako, da izberemo med primerjalnimi frazemi tiste, v katerih nastopajo domače živali. Lahko si pomagamo z izbranimi frazemi, ki so predstavljeni v drugi nalogi iz omenjenega priročnika, v kateri študentje, razdeljeni v skupine, dobijo kartice z živalmi in delovni list. Študent mora postopoma obračati kartice in vsako pristaviti k pripadajočemu

frazemu. Med naštetimi primerjalnimi frazemi, v katerih nastopajo domače živali, so v priročniku navedeni naslednji: *chodit' ako zmoknutá sliepka, žit'/mať sa ako prasa v žite, chodit' ako mačka okolo horúcej kaše, cítiť sa pod psa, robiť z komára somára*. K tem frazemom bi lahko pripisali še mnoge druge, na primer tele *byť ako pes a mačka, chodit' ako stratená ovca, byť červený ako kohút, mať rád ako koza nôž, hľadieť (pozerat') ako teľa <na nová vráta>*.

Drugi način za spoznavanje in usvajanje živalskih frazemov, ki zahteva več časa in pripravljenost študentov za delo s slovarjem, je tudi delo po skupinah. Študente razdelimo v skupine in vsaki določimo po tri domače živali. S pomočjo slovarja morajo poiskati za vsako žival vsaj en frazem. Vsaka skupina poroča, kaj je našla, razloži pomen posameznih frazemov, stavke napiše na tablo, da jih vsi vidijo, in pove, če obstaja za frazem tudi ustreznica v slovenščini. Na lektoratu slovaščine in Ljubljani je v drugem letniku nastal zanimiv seznam živalskih frazemov in njihovih razlag.

Od roboty aj kone dochnú. /Človek by sa nemal v práci preťažovať, prácu treba striedať s odpočinkom/

Byť na koni. /Byť si istý, byť sebedomý/

Íst' s bubnom na zajace. /Konať neopatrne, prezradiť predčasne svoje úmysly/

Pes, ktorý breše, nehryzie. /Nie vždy je zlý ten, čo nadáva/

Tu je pes zakopaný. /a) V tom je podstata veci; b) V tom je hlavná ťažkosť/

Byť ako pes a mačka. /Neznášať sa/

Kúpiť mačku vo vreci. /Oklamať sa pri kúpe/

Lepší doma krajec chleba jak v cudzine krava celá. /Nehodno stratiť domov za cenu blahobytu/

Po tme je každá krava čierna. /V istej situácii, z istého uhlu pohľadu sú odlišnosti nepodstatné/

Má ho rád ako koza nôž. /Neľúbi ho/

Ja o koze, ty o voze. /Každý (hovorí) o inom/

Chodí ako stratená ovca. /Bez cieľa, bezradne/

Chodit' spať so sliepkami. /Nčas/

Byť červený ako kohút. /Od hnevu/

Hľadieť (pozerat') ako teľa <na nové vráta>. /Vyjavene, prekvapene, hlúpo sa pozerat'/

Rozumieť sa do niečoho ako hus do piva. /Ničomu nerozumieť/

Ja som s tebou husi nepásol. /Nie si mi roveň/

Nadutý ako moriak. (O človeku) /a) pyšný, namyslený, povýšený b) prejavujúci hnev, urazenosť/

Má sa ako prasa v žite. /Veľmi dobre/

Robiť z komára somára. /Zveličovať/

Na naslednjih urah lahko preverimo poznavanje frazemov z nalogo, kjer je treba v frazem vpisati eno od domačih živali in potem razložiti pomen frazema.

Na črte povedi vpišite ustrezno domačo žival in dodajte pomen frazema ali ga razložite.

Svojho suseda mal asi tak rád ako _____ nôž. Bez takéhoto potvrdenia je to ako kúpiť _____ vo vreci. Spolu vychádzajú asi tak ako pes a _____. Každý sa u nás bude cítiť ako _____ v žite, lebo ubytovanie a stravovanie máme v modernom vidieckom štýle. Moji rodičia sú večer už o deviatej v posteli, chodia spať so _____. Moja mama sa do futbalu rozumie ako _____ do piva. Netreba robiť z komára _____ ani zľahčovať to, čo je skutočný problém. Niekedy mám pocit, ako keby som ja hovoril o voze a ty o _____. Stojí ako kôl, hľadá na mňa ako _____ na nové vráta a usmieva sa. Nikdy nie je dobré ísť s bubnom na _____ a dopredu vyhlasovať niečo, čo aj tak nemôžete zaručiť. Stál som tam ako stratená _____ a nevedel som, čo mám robiť. No a samozrejme, keďže od roboty aj _____ dochnú, našla sa chvíľa na oddych a zábavu aj pre účastníkov konferencie.

Z živalmi so neposredno povezani tudi pridevniki, tvorjeni iz poimenovanj zanje. Slovaščina loči individualne svojilne pridevnike, ki izražajo svojino posamezne osebe ali živali, in skupinske svojilne pridevnike, ki izražajo lastnino cele živalske ali človeške vrste. Prve tvorimo od samostalnikov, ki poimenujejo osebe in živali moškega spola s priponami *-ov, -ova, -ovo* (npr. *psíkov*) oz. s priponami *-in, -ina, -ino* od samostalnikov, ki poimenujejo osebe in živali ženskega spola (npr. *líškin*). Skupinske svojilne pridevnike sklanjamo po sklanjatvenem vzoru *pávi* (torej s priponami *-í, -ia, -ie*) in izražajo pripadnost vrsti oz. skupini. Živalski pridevniki, ki imajo pred sklonsko pripono *ď, ť, ň, ľ* v mestniku ednine ohranijo mehko končnico (*včelí – o včelom*). Za ponazoritev in vadenje sklanjanja svojilnih pridevnikov si lahko pomagamo s slikami domačih živali. Vsak študent dobi eno ali dve fotografiji domačih živali in samostojno tvori najprej individualne in nato skupinske svojilne pridevnike in jih ponazori z rabo v stavkih. Na vsaki fotografiji so napisane tudi vsaj tri besede, značilne za posamezno žival, da ne bi prihajalo do zadreg pri tvorjenju svojine. Vsak študent pred začetkom vaje pove, kaj je na sliki in prebere besede pod sliko. Nove besede lektor razloži in napiše na tablo. Pred vajo je pomembno, da študente spomnimo oz. jim razložimo, če sklanjatvenega vzorca *pávi* še ne poznajo, da je pri živalskih svojilnih pridevnikih razen v L. sg. kršen ritmični zakon (Priloga 6).

mačka – labka, ňufák, pazúr – mačacia labka
pes – labka, ňufák, zuby – psí ňufák, psie zuby
krava – vemenó, papuľa, roh – kravské vemenó

kôň – kopyto, hriva, chvost – konské kopyto
sliepka – zobák, perie – slepačie perie
kohút – hrebeň, zobák – kohútí zobák
koza – papuľa, vemenó, chvost – kozia papuľa
ovca – vlna, papuľa, vemenó – ovčia vlna
prasa – chvost, rypák, ucho – prasací rypák
somár – ucho, chvost, kopyto – somárie ucho
hus – zobák, perie, vajce – husacie perie
kačka – zobák, krk, plutva – kačacia plutva

Osnovnega sklanjatvenega vzorca *pávi* za tvorjenje skupinskih svojilnih pridevnikov ne moremo uporabiti pri vseh živalih. Svojilni pridevniki se lahko tvorijo tudi s pripono *-ací*, predvsem pri živalskih poimenovanjih ženskega spola, ki se končajo na pripono *-ka* (*kačací, mačací, slepačí*), in pri pridevnikih, tvorjenih iz poimenovanj mladičev (*jahňací, tel'ací, prasací*). Pridevniki nekaterih poimenovanj živali pa se ne tvorijo niti s priponama *-í* oz. *-ací*, ampak s priponami, značilnimi za tvorjenje vrstnih pridevnikov (*kôň – konský, krava – kravský*). Študentom višjih letnikov lahko lektor razloži še, da v določenih kontekstih, pri pridevnikih, tvorjenih s priponami *-í* ali *-ací* ni nujno, da gre vedno za svojilni pridevnik, pač pa lahko tudi za lastnostni pridevnik v pomenu „tak kot...“, npr. *mravčia práca* (*usilovná*). Nalogo lahko potem razširimo še z drugimi živalmi; dve nagoli sta na voljo v že prej omenjeni vadnici *Praktikum* (Žigová, 2014).

Pri naslednji nagoli študentje izberejo karto, na kateri sta določena sklon in število, ki ju morajo pripisati skupinskemu svojilnemu pridevniku. (npr. *kohút hrebeň* L. sg.) – *o kohúťom hrebeni* (Priloga 7).

4. Zaključek. S prispevkom smo poskušali pokazati, kako nam lahko besedna vrsta kot je medmet, ki smo jo omejili zgolj na posnemovalne živalske medmete domačih živali, služi kot uvodna motivacija za kreativno in na določenih mestih tudi igrivo usvajanje oz. vadenje določenih slovničnih in leksikalnih pojavov. Iz časov izbruha kovida, ko smo bili čez noč prisiljeni začeti delati na daljavo, kar je zelo spremenilo lektorjev način dela, sta se kot zelo dobro sprejeti pri študentih izkazali aplikaciji kahoot in wordwall. Slednja nam ponuja široko paleto možnosti vaj, ki jo lahko rešujemo na urah, za domačo nalogo pa lahko isto nalogo študentom damo še v tiskani obliki, tudi tu pa lahko izbiramo več možnosti, od povezovanja, vstavljanja, dopisovanja ipd. Kot navdih za vajo s frazemi nam je služil tudi priročnik za učitelje *Seriózne jazykové hry* (Anna Gálisová et al., 2021), ki ponuja veliko količino zabavnih iger in aktivnosti, s katerimi lahko poživimo pouk, vzbudimo večje zanimanje pri študentih, ko npr. simuliramo resnične komunikacijske situacije in poskušamo ustvariti čim bolj ustvarjalno okolje. Velik doprinos za lektorjevo kreativnost in razmišljanje, kako še popestriti učne ure slovaškega jezika, pri tem pa v polnosti doseči zastavljene cilje, je prav gotovo

tudi *Metodická príručka* (Renáta Kamenárová et al., 2018), od koder lahko črpamo različne ideje in jih potem tudi sami nadgrajujemo. Konec koncev je prispevek tudi plod dolgoletnega lektorskega dela in izkušenj pri poučevanju slovaščine kot tujega jezika.

Literatura:

- Gálisová, A., Ismail Gabríková, A., Mošaťová, M. (2021). *Seriózne jazykové hry*. Belianum.
- Kamenárová, R., Španová, E., Ľos Ivoríková, H., Balšínková, D., Krchová, Z., Mošaťová, M., Tichá, H. (2012). *Krížom krážom, Slovenčina A2*. Univerzita Komenského.
- Kamenárová, R., Španová, E., Ľos Ivoríková, H., Mošaťová, M. (2018). *Krížom krážom: Metodická príručka, Slovenčina A1*. Univerzita Komenského.
- Oravec J., Bajzíkova, E., Furdík, J. (1984). *Súčasný slovenský spisovný jazyk: morfológia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Praprotnik Zupančič, L. (2005). *Mednarodni živalski slovar*. Mladinska knjiga.
- Stramljič Breznik, I. (2014). *Medmeti v slovenskem jeziku*. Založba Pivec.
- Toporišič, J. (1984). *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja.
- Vaňko, J. (2004). *Slovaška slovnica za Slovence*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Vičar, B. (2015). Medmeti: Univerzalna besedna vrsta, a pogosto na robu jezikoslovnega diskurza. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 86 (4), 132 – 135.
- Žigová, Ľ. (2014) *Praktikum zo slovenskeje gramatike a ortografije pre cudzincov B1 - B2*. Univerzita Komenského.

Viri

- Delo. *Najizvirnejša slikanica izpod rok Lile Prap*. <https://old.delo.si/kultura/najizvirnejša-slikanica-izpod-rok-lile-prap.html>
- Do škoľy*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=RFAsuzivZiE>
- Domáce zvieratá - pes, mačka a iné*. <https://www.youtube.com/watch?v=0u-NswOT59M>
- KSSJ (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka* na internetu. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- RKPSS: *Referenčni korpus pisne standardne slovenščine*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>
- SNK: Slovenský národný korpus. <https://korpus.sk/>
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* na internetu. <https://fran.si/>

Дарија Пивк

**ИМИТАТИВНИ (ОНОМАТОПЕЈСКИ) УЗВИЦИ У СРОДНИМ ЈЕЗИЦИМА
(НА МАТЕРИЈАЛУ СЛОВАЧКОГ И СЛОВЕНАЧКОГ ЈЕЗИКА)
И ЊИХОВА УЛОГА У МОТИВАЦИЈИ ЗА УСВАЈАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ
РАЗЛИЧИТИХ ГРАМАТИЧКИХ СТРУКТУРА И ЛЕКСИКЕ
У УЧЕЊУ СЛОВАЧКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА**

Резиме

Рад се бави узвицима, који често остају на маргини научног интересовања, али њихова улога у језику ни у ком случају није занемарљива. По дефиницији колектива аутора уџбеника *Morfológia* интерјекције су речи које најнепосредније изражавају ванјезичку стварност и спонтане реакције на спољне дражи. Узвици се често јављају у емотивно обојеној комуникацији, у књижевним делима, у дечјем говору, при дозивању или терању животиња или опонашању њихових звукова и у стриповима. Значају узвика доприноси и функција мотивних речи у системском грађењу глагола.

Циљ рада је да покаже како се све на часовима словачког као страног језика могу користити интерјекције, којима се често због недостатка времена и привидне маргиналности посвећује веома мало пажње. Најпре истражујемо ономатопејске зоонимске узвике у словачком и словеначком језику, затим их упоређујемо и проверавамо од којих узвика из те групе се граде глаголи, а од којих не. Наводимо и уџбенике и наставне текстове у којима се ова тема обрађује и притом констатујемо да има веома мало оваквог дидактичког материјала. У наставку предлажемо неколико примера вежбања у вези са ономатопејским зоонимским узвицима и од њих изведених глагола.

Један од циљева нашег рада јесте и да укажемо на то како се теме у вези са животињама које се користе за илустрацију и објашњавање узвика, могу употребити за усвајање и увежбавање различитих граматичких структура и лексике у учењу словачког као страног језика. С тим у вези се, на пример, могу обрађивати типови деκлинација по којима се мењају зоонимске именице, било да се ради о обнављању градива или се то уводи као нова тема. Затим следи више примера вежбања. Следећа активност је тражење или допуњавање назива за јединке животиња (мужјак, женка, младунче), при чему се фокусирамо на именице којима се означава младунчад – на употребу ових именица и творбу деминутива од њих. Фраzeологијом отварамо наредну занимљиву област компаративног истраживања. Истраживање зоонимских фразема нуди различите могућности за дискусију и вежбање. Са темом зоонимских именица директно су повезани и придеви од њих изведени. Упозоравамо на разлику између индивидуалних присвојних придева и предева са значењем припадности врсти и на њихову употребу, а наводимо и широк спектар вежбања за утврђивање градива.

Наставна обрада ономатопејских зоонимских узвика, који наизглед не нуде простора за различита језичка вежбања, заправо може бити добро полазиште за увођење других, за студенте словачког као страног језика проблематичних тема, које се уз објашњења и различита вежбања могу усвојити или утврдити.

Кључне речи: ономатопејски зоонимски узвици, глаголи изведени од узвика, деклинација зоонимских именица, индивидуални присвојни придеви изведени од зоонимских именица, придеви са значењем припадности врсти изведени од зоонимских именица, зоонимска фразеологија

Darija Pivk

**ZVUKOMALEBNÉ (ONOMATOPOICKÉ) CITOSLOVCA
V PRÍBUZNÝCH JAZYKOV (NA JAZYKOVOM MATERIÁLI SLOVENSKÉHO
A SLOVINSKÉHO JAZYKA) A ICH ÚLOHA V MOTIVÁCI K OSVOJOVANIU SI
A PRECVIČOVANIU SI RÔZNÝCH GRAMATICKÝCH ŠTRUKTÚR A LEXIKY
PRI UČENÍ SA SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA**

Resumé

V článku sa zameriavame na interjekcie, ktoré často stoja na okraji pozornosti, no ich úloha v jazyku nie je v žiadnom prípade zanedbateľná. Odvolávame sa na kolektív autorov učebnice *Morfológia*, ktorá vysvetľuje, že interjekcie sú slová najbezprostrednejším spôsobom vyjadrujúce vonkajšiu realitu, ako aj spontánne reakcie na vonkajšie podnety. Citoslovca sa často vyskytujú v citovo zafarbenej komunikácii, v literárnych dielach, v detskej reči, v komunikácii so zvieratami alebo pri napodobňovaní ich zvukov a v komiksoch. Na význame im pridáva aj systémová derivácia slovies z nich.

Príspevok sme napísali s úmyslom ukázať, akými spôsobmi možno na hodinách slovenčiny ako cudzieho jazyka pracovať s interjekciami, ktorým sa často pre nedostatok času a zdanlivú periférnosť venuje len málo pozornosti. Najprv skúmame onomatopoické zvieracie citoslovca v slovenčine a v slovinčine, porovnávame ich a zisťujeme, ktoré slovesá vyjadrujúce zvieracie zvuky sú z nich utvorené a ktoré nie. Uvádžame aj učebnice a učebné texty zaoberajúce sa touto témou, pričom konštatujeme, že materiálu tohto druhu je veľmi málo. Ďalej navrhujeme niekoľko príkladov cvičení týkajúcich sa zvieracích interjekcií a slovies, ktorými vyjadrujeme zvieracie zvuky.

Cieľom nášho výskumu je ďalej poukázať na to, ako sa dá zvieracia tematika, použitá na ilustráciu a vysvetlenie citosloviec, využiť na osvojenie a precvičenie rôznych gramatických štruktúr a lexiky pri učení slovenčiny ako cudzieho jazyka. V tejto súvislosti možno napr. poukázať na konjugáciu lexém označujúcich zvieratá. Môže ísť o opakovanie už preberanej látky, alebo o novú tému. Nasleduje viacero cvičení. Ďalšou aktivitou je hľadanie alebo dopĺňanie názvov členov zvieracích rodiniek, pričom sa zameriavame aj na mláďatá zvierat, konjugáciu lexém, ktorými ich označujeme, a tvorenie deminutív z nich. Frazéológiou otvárame ďalšiu zaujímavú oblasť porovnávacieho výskumu, skúmanie frazém obsahujúcich zvieracie komponenty ponúka viacero možností na diskusiu a precvičovanie. So zvieratami priamo súvisia aj prídavné mená utvorené z ich názvov. Upozorňujeme na rozdiel medzi individuálnymi a druhovými privlastňovacími adjektívami a na ich používanie v praxi a uvádzame širokú škálu cvičení na ich upevnenie.

Preberanie zvieracích citosloviec, zdanlivo neponúkajúcich veľký priestor na rozmanité cvičenia, môže byť dobrým východiskom pre témy, ktoré študentom učiacim sa slovenčinu ako cudzí jazyk často spôsobujú problémy, a ktoré si môžu pomocou výkladu a rozmanitých cvičení osvojiť alebo upevniť.

Kľúčové slová: citoslovčia napodobňujúce zvuky zvierat, interjekčné slovesá, skloňovanie podstatných mien pomenúvajúcich zvieratá, zvieracie prídavné mená, zoonymická frazeológia

Darija Pivk

**IMITATIVE (ONOMATOPEIC) INTERJECTS IN RELATED LANGUAGES
(ON SLOVAK AND SLOVENE MATERIAL) AND THEIR ROLE
IN MOTIVATION FOR ACQUISITION AND EXERCISING DIFFERENT
GRAMMATICAL STRUCTURES AND VOCABULARY
IN TEACHING SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE**

Summary

In this article, we focus on interjections, which are often considered marginal and consequently neglected, but their role in language is by no means negligible. We refer to the collective of authors of the textbook *Morphology*, which explains that interjections are words that convey external reality in the least processed way and that they express spontaneous reactions to external stimuli. They are often found in emotionally coloured communication, in literary works, in children's speech, in communication with animals or imitations of their sounds, and in comic strips or cartoons. The systematic derivation of verbs from them also enhances the importance of these words.

The aim of our paper is to show how interjections, which often remain unaddressed due to lack of time and apparent peripherality, can be covered in Slovak-as-a-foreign-language lessons. First, we study the onomatopoeic animal interjections in Slovene and Slovak, comparing them and finding out which verbs expressing animal sounds are formed from them and which are not. We also present textbooks and other study material dealing with the subject, finding out that there are very few publications of this kind. Further on, we propose some examples of exercises related to animal interjections and verbs expressing animal sounds.

The goal of our research is also to show how the animal topic used to illustrate and explain interjections can contribute to the acquisition and practising of different grammatical structures and lexis when learning Slovak as a foreign language. In this context, the conjugation of lexemes referring to animals can be pointed out. It can be a repetition of already covered material or a new topic. This is followed by a number of exercises. Another activity is finding or completing the names of the members of animal families, focusing also on baby animals, conjugating the lexemes used to refer to them and forming

diminutives. Phraseology offers another interesting area of comparative research; exploring phraseological units containing animal components provides multiple opportunities for discussion and practice. Adjectives formed from animal names are also directly related to the topic. We draw attention to the distinction between individual and collective possessive adjectives in Slovak and their use in practice and offer a wide range of exercises to practice them.

Covering animal interjections, which seemingly do not offer much scope for various exercises, can be a good starting point for topics often causing problems to students learning Slovak as a foreign language, which they can then practice and master with the help of explanation and varied exercises.

Keywords: interjections imitating animal sounds, interjection verb, declension of animal nouns, animal-possessive adjectives, animal phraseology

Priloge:

Priloga 1. Del pesmi Do školy (Ľ. Podjavorinská), kjer najdemo živalske medmete

17

Prasa	Hus	Kóň	Krava	Ovca	Sleпка	Pes
Kačka	Mačka	Somár	Morka	Kohút	Kozá	Kuriatko

<input type="text"/>	krochká.	<input type="text"/>	mečí.	<input type="text"/>	erdží.
<input type="text"/>	bečí.	<input type="text"/>	kotkodáka.	<input type="text"/>	čivká/pípa.
<input type="text"/>	šteká.	<input type="text"/>	bučí.	<input type="text"/>	hudruje.
<input type="text"/>	kikiríka.	<input type="text"/>	kváka.	<input type="text"/>	mňauká.
<input type="text"/>	híka.	<input type="text"/>	gága.		

Priloga 2. Vaja za preverjanje glagolov, povezanih z živalskim oglašanjem

Pažravá kozička

„Juj, ako chutne vyzereá to vaše“

liškala sa . Malému .

Jedna malá . veľmi rada jedla.

zjedla . Napokon sa .

Navštevovala . zo dvora a sama .

s plačom vrátila k mame.

sa pozývala na obed. „Môžem zjest tú tvoju“

„Jóóój, boli ma bruško!“ nariekala.

?“ pýtala sa . Po mrkvičke

Teraz musí piť horký

dostala chuť na .

Priloga 3. Primer slikopisa za vadenje sklanjanja samostalnikov, ki poimenujejo živali (vir: internet)

555

ZAJAČEK	KOBÝLA	MADRICO	PES				
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
JAMPA	ZAJAČICA	KOHÚT	KURIATKO	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
SVINIA	ZREBEA	KOCOR	BARAN				
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
TELA	OWEĀ	SUČKA	SLEPKA	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
PRASĀTRICO	ZAJAC	ZREBEC	BRĀV	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
KRĀVIA	BYĀ	TĀNĀVĀLO	MAČKA	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

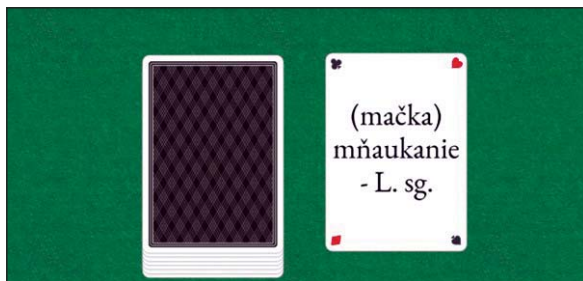
Priloga 4. Vaja v aplikaciji Wordwall za sestavljanje živalskih družin

	Poimenovanje mladiča	Manjšalnica	Moška oblika za žival	Ženska oblika za žival
<i>teliček</i>	<i>teľa</i>	<i>teliatko</i>	<i>býk, vól</i>	<i>krava</i>
<i>prašiček</i>	<i>prasa</i>	<i>prasiatko</i>	<i>brav, kanec</i>	<i>sviňa</i>
<i>žrebiček</i>	<i>žriebä</i>	<i>žriebätko</i>	<i>kôň</i>	<i>kobyła</i>
<i>kozliček</i>	<i>kozľa</i>	<i>kozliatko</i>	<i>cap</i>	<i>koza</i>
<i>zajček</i>	–	<i>zajačik</i>	<i>zajac</i>	<i>zajačica</i>
<i>ovčka</i>	<i>jahňa</i>	<i>jahniatko, ovečka</i>	<i>baran</i>	<i>ovca</i>
<i>psiček</i>	<i>psíča, šteniatko</i>	<i>psíček</i>	<i>pes</i>	<i>suka</i>
<i>mucka</i>	<i>mača</i>	<i>mačiatko</i>	<i>kocúr</i>	<i>mačka</i>
<i>osliček</i>	–	<i>somárik</i>	<i>somár</i>	<i>somarica</i>
<i>piščanec</i>	<i>kurča</i>	<i>kuriatko, kurčiatko</i>	<i>kohút</i>	<i>sliepka</i>
<i>puranček</i>	<i>morča</i>	<i>morčiatko</i>	<i>moriak</i>	<i>morka</i>
<i>goska</i>	<i>húsa</i>	<i>húska, husička</i>	<i>gunár</i>	<i>hus</i>
<i>račka</i>	<i>káča</i>	<i>kačička</i>	<i>káčer</i>	<i>kačka, kačica</i>

Priloga 5. Nevtralnno poimenovanje mladiča, pomanjševalnica, moška in ženska oblika živali oz. seznam živalskih družin

	Privlastňovacie individuálne	Privlastňovacie druhové
<i>mačka</i>	<i>mačkin</i>	<i>mačací</i>
<i>pes</i>	<i>psov</i>	<i>psie zuby</i>
<i>krava</i>	<i>kravin</i>	<i>kravské vemeno</i>
<i>kôň</i>	<i>koňov</i>	<i>konské kopyto</i>
<i>sliepka</i>	<i>sliepkin</i>	<i>slepačie</i>
<i>kohút</i>	<i>kohútov</i>	<i>kohúti</i>
<i>koza</i>	<i>kozin</i>	<i>kozí syr</i>
<i>ovca</i>	<i>ovcin</i>	<i>ovčie mláďa</i>
<i>prasa</i>	–	<i>prasací</i>
<i>somár</i>	<i>somárov</i>	<i>somári</i>
<i>hus</i>	<i>husin</i>	<i>husací</i>
<i>kačka</i>	<i>kačkin</i>	<i>kačací</i>

Priloga 6. Seznam individualnih in skupinskih svojilnih pridevnikov, tvorjenih iz poimenovanj domačih živali

Priloga 7. Primer vaje v aplikaciji Wordwall za tvorjenje individualnih i n skupinskih svojilnih pridevnikov

Eva Španová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0009-0004-3678-4203>

ROZVÍJANIE ÚSTNEHO PREJAVU A NARATÍVNYCH ZRUČNOSTÍ VO VYUČOVANÍ SLOVENČINY AKO CUDZIEHO/DRUHÉHO JAZYKA

Produktívne jazykové zručnosti sú dôležitou súčasťou jazykovej kompetencie v každom cudzom jazyku. Schopnosť produkovať súvislý rozprávaný, resp. hovorený prejav je dôležitým indikátorom aktívneho ovládania cudzieho jazyka. Príspevok sa zaoberá zručnosťou hovorenia a jej osvojovania si vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. Zaoberá sa postupným osvojovaním si produktívnych zručností od čítania a počúvania modelových textov, ich porozumenia, prerozprávania až po kreatívnu tvorbu vlastného jasného a systematického prejavu pri použití vhodných lexikálnych, gramatických a štylistických jazykových prostriedkov. Poukazuje na dôležitosť kombinovania rôznych stratégií výučby, pri ktorých sú zapojené rôzne kognitívne zručnosti ako predpoklad efektívneho a zmysluplného vyučovania s pozitívnym výsledkom. Príspevok analyzuje aj didaktické metódy, ktoré sa osvedčili pri rozvíjaní produktívnych zručností v skupinovej výučbe, konkrétne v heterogénnych skupinách dospelých študentov v slovenčine ako cudzom jazyku na úrovni začiatočníkov a mierne pokročilých.

Kľúčové slová: produktívna zručnosť – hovorenie, slovná interakcia, komunikačná kompetencia, kognitívna zručnosť, komunikačná bariéra

Úvod. Zručnosť hovorenia je v bežnej komunikácii vnímaná ako synonymum celkovej jazykovej kompetencie. Práve jedna z prvých osvojených fráz pri učení sa cudzieho jazyka, v slovenčine *hovoríte po slovensky?*, dokazuje, ako zručnosť hovoriť *pars pro toto* zahŕňa všetky ostatné jazykové činnosti. Zjednodušene sa dá konštatovať, že ovládanie hovorenia patrí k najdôležitejším cieľom v učení sa cudzieho jazyka (Hanifa, 2018: 230).

V súvislosti s prílevom cudzincov a s ich asimiláciou v konkrétnom jazykovom spoločenstve sa práve schopnosť ústne sa dorozumieť, spontánne komunikovať, vstupovať do diskusie a samostatne vyriešiť vybraný problém považuje za dôležitú

¹ eva.spanova@uniba.sk

príznak ich integrácie. V jazykovom vyučovaní sa tento cieľ pretavil do rozvíjania komunikačnej kompetencie, pričom sa zohľadňujú potreby učiaceho sa. Znova a znova sa zdôrazňuje vysoko kontextualizovaná povaha komunikatívneho jazykového vyučovania zameraná na samotný proces výučby (Savignon, 2018: 5), ktorá umožní učiacim sa nielen naplniť svoje jazykové potreby, ale zároveň si všíma nároky, ktoré na nich kladie konkrétna komunikačná situácia. Komunikačná kompetencia tak predovšetkým zahŕňa „komplex organicky spojených, vzájomne súvisiacich a podmieňujúcich sa znalostí, zručností, návykov a schopností umožňujúcich komunikantom zapájať sa do rečových činností v cudzom jazyku v rozličných komunikačných situáciách“ (Pekarovičová, 2020: 125).

Orálna komunikácia sa nikdy nerozvíja izolovane od ostatných zručností a hoci je jedným z kľúčových výstupov jazykového vyučovania, jej osvojenie predpokladá zvládnutie receptívnych zručností, a rovnako osvojenie písomnej formy jazyka ako kontrolného mechanizmu a vzájomného monitoringu pri percepcii a tvorení prejavu (Pekarovičová, 2020: 126).

Paralelne so všeobecným cieľom výučby sa s prihliadaním na potreby učiacich sa do popredia dostáva otázka ich motivácie a individuálneho cieľa, ktoré tiež kreujú výslednú podobu konkrétneho jazykového kurzu. Často je dôležité zoznámiť sa s motiváciou učiacich sa, pretože v kontexte výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka ako menej rozšíreného jazyka (Pekarovičová, 2020: 13) sa táto motivácia môže zásadne odlišovať od motivácie učiť sa napríklad anglický jazyk ako univerzálne esperanto 21. storočia.

Motivácia učiacich sa, ako aj nároky na ich komunikačnú kompetenciu sa menia v prípade, že sa cudzí jazyk stane pre nich druhým jazykom a sú od neho existenčne závislí. Najmä u detských používateľov je motivácia k jazykovému vzdelávaniu posunutá do roviny nevyhnutnej požiadavky a je podmienkou úspešnej integrácie do vzdelávacieho procesu: najprv v oblasti bežnej komunikácie (jazyk bežného dňa), neskôr nevyhnutne pri rozvíjaní tzv. akademického jazyka pri vzdelávaní (Cummins, 1999). Priviesť žiakov za hraničnú úroveň komunikačnej kompetencie, tak aby boli schopní samostatne a efektívne sa vzdelávať v slovenskom jazyku, je jednou z hlavných výzev didaktiky slovenčiny ako druhého jazyka posledných rokov (viac v štúdiu Kamenárová/Španová, 2023).

Tieto požiadavky nachádzajú svoje uplatnenie v inovácii vzdelávacej stratégie postavenej na efektívnych metódach, ktorými vyučujúci prevedú svojich žiakov či študentov od pasívnej recepcie k aktívnej produkcii v komunikácii. Hoci je metodika výučby na báze rozvíjanie komunikačnej kompetencie dostatočne prepracovaná v iných jazykoch, najmä v angličtine (napríklad Savignon, 2018, s. 1), článok sa sústreďuje na realizáciu tejto stratégie v slovenčine ako cudzom/druhom jazyku. Predovšetkým je v centre záujmu kognitívny aspekt tejto výučby vychádzajúci z poznatkov kognitívnej lingvistiky a aplikovaný v didaktickej praxi.

Teoreticko-metodologické pozadie. Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky definuje činnosť hovorenia v dvoch smeroch: odlišuje súvislý hovorený prejav ako súčasť rozvíjania monologického diskurzu a slovnú interakciu ako súčasť rozvíjania dialogického diskurzu. Obe činnosti sú samostatne definované a vymedzené pre jednotlivé jazykové úrovne. Zároveň platí, že nefungujú nikdy izolovane, navzájom sa ovplyvňujú, prelínajú a stretávajú v jazykovej kompetencii jedného používateľa. Pre obe činnosti platí, že aby učiaci sa mohli hovoriť, musí byť schopný: plánovať a zostaviť text (kognitívne schopnosti), formulovať jazykový prejav (jazykové schopnosti) a artikulovať jazykový prejav (fonetické schopnosti) (Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky, 2017: 93).

V ústnom prejave (hovorení) používateľ jazyka „tvorí hovorený text, ktorý prijíma jeden alebo viacerí poslucháči“ (Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky, 2017: 62). Pri ústnej interakcii „vystupuje používateľ jazyka striedavo v pozícii hovoriaceho a poslucháča s jedným alebo viacerými partnermi v diskusii tak, aby spoločne dospeli k zhodnému významu, pričom sa riadia princípom kooperácie, a tak vytvárajú jazykový prejav vo forme rozhovoru“ (Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky, 2017: 77). V procese realizácie slovnej interakcie sa striedajú receptívne i produktívne stratégie, pričom sa realizujú aj skupiny kognitívnych a kolaboračných stratégií (napríklad zvládnutie interakcie, prestriedanie sa v prejave, formulovanie problému, hodnotenie a navrhnutie riešenia).

Prvé učebné materiály slovenčiny pre cudzincov vychádzali zo štrukturalistického princípu (napríklad Dratva/Buznová, 1992). Ako spomína J. Pekarovičová (2020: 165), cudzí jazyk sa v komunikatívne ladenom vyučovaní formou dialógu vyučoval prostredníctvom osvojovania si modelových komunikačných situácií najčastejšie formou drilových cvičení. Gramatické učivo sa sprostredkovalo induktívne, vychádzalo sa z motivačného textu, ktorý obsahoval príklady na daný jav. Potom sa tieto javy osvojovali v modeloch, prípadne jazykových spojeniach a upevňovali sa v špeciálnych štruktúrnych cvičeniach metódou postupných krokov zameraných na: spoznávanie/určovanie gramatického tvaru, výber správneho gramatického tvaru a tvorbu správneho tvaru.

V kontexte ďalšieho výskumu sa tieto metódy ukazujú ako správne, ale nedostatočné. Novšie výskumy zdôraznili najmä neschopnosť pôvodných metód (gramaticko-prekladovej a audioorálnej) pripraviť učiacich sa na autentickú, resp. reálnu komunikáciu (Savignon, 2018: 5). Ako pripomína J. Cummins (1999), je nevyhnutné, aby sa výučba cudzieho jazyka realizovala metódami, ktoré podporujú nielen rozvíjanie nižších kognitívnych zručností, ako je práve opakovanie, rozpamätávanie sa a porozumenie, ale kde zadania sú koncipované ako istá kognitívna výzva, ktorá núti učiacich sa rozvíjať vyššie kognitívne zručnosti (Cummins, 1999: 6), čím sa u nich rozvíja aj schopnosť produktívne zúročiť

osvojené jazykové znalosti, fonetické zručnosti a vedomosti vo vlastnom tvorivom prejave.

Významnými kognitívnymi procesmi, ktoré prebiehajú pri efektívnom učení sa jazyka, sú procesy elaborácie a inferencie (Liptáková, 2012). Pri elaboráciách dáva recipient do vzťahu nové informácie so svojimi doterajšími vedomosťami, pričom pri správnej interakcii informácií nastáva lepšie pochopenie nových poznatkov. Na vyvodzovanie správnych záverov (výstupov) je nutná schopnosť inferencie, realizujúca sa na viacerých úrovniach myslenia a opierajúca sa o logické zákonitosti a tiež o bežné všeobecné znalosti. Ako spomína Liptáková (2012: 69), schopnosť inferencie je nevyhnutným predpokladom porozumenia, prepájania a správneho osvojenia si informácií (v našom prípade obsahu a formy jazykových jednotiek a javov) a ich následného využitia v komunikácii. Na správne rozvíjanie inferencie je nutné zaraďovanie úloh s odstupňovanou náročnosťou, ktoré vyžadujú nielen čiastkové osvojenie si nových javov, ale aj následnú syntézu, aplikáciu, hodnotenie, argumentáciu a nakoniec aj samostatnú tvorivú produkciu.

Tieto zásady sa ukázali ako autorská výzva pri tvorbe didaktických materiálov, ale najmä pri koncipovaní e-learningových programov postavených z väčšej časti na receptívnych zručnostiach a samoštúdiu učiaceho sa prostredníctvom digitálnych úloh. V predpripravených šablónach rieši učitelia jednoduché zadania, zväčša na princípe výberu správnej odpovede, dopĺňania tvaru, logického zoradovania a podobne. Ako zdôraznila vo svojom výskume e-learningového programu *e-slovak.sk* J. Vyškrabková (2020), kľúčové pri rozvíjaní produktívnych zručností v rámci takéhoto programu je zaraďovanie rozličných úloh zohľadňujúcich rôznu kognitívnu náročnosť, ako sú nielen vyššie spomenuté zadania, ale aj tvorivé úlohy vo forme výstupnej eseje alebo krátkej nahrávky so súvislým monologickým prejavom. Pri svojom výskume využila revidovanú Bloomovu taxonómiu vzdelávacích cieľov, ktorá definuje kognitívnu náročnosť otázky ako jeden z faktorov ovplyvňujúcich úspešnosť učenia sa jazyka (Vyškrabková, 2020: 246).

Spomenuté požiadavky nemajú za cieľ podceňovať význam zapájania nižších kognitívnych zručností vo vyučovaní cudzieho/druhého jazyka. Naopak, vzájomné prepojenie, postupné rozširovanie a gradovanie jednotlivých kognitívnych zručností je zárukou efektívneho a zmysluplného vyučovania. Zahrievací tréning vo forme zatvorených úloh, logického kombinovania s cieľom zopakovať a utvrdiť si osvojené jazykové javy, je efektívnym kognitívnym stimulom pre následné riešenie náročnejších úloh, kde primeraným zvyšovaním náročnosti zadania musí učitelia sa vystúpiť zo svojej „komfortnej zóny“, čo je nevyhnutný krok pre ďalší rast (Vyškrabková, 2020: 246).

Stimulácia komunikačných schopností je v jazykovom vyučovaní v symbióze s gramatickým učivom. Ako spomína J. Kesselová (2021), komunikačný prístup znamená aj to, že gramatická téma je uzavretá komunikačnou úlohou, zameranou

na využitie aktuálneho poznatku z gramatiky vo vlastnom písanom alebo ústnom prehovore žiaka, v monologickej alebo dialogickej podobe a hovorí o pojme komunikačnej gramatiky (Kesselová, 2021: 50).

V súvislosti s požiadavkou vyučovania cudzieho jazyka ako jazyka pre vzdelanie zdôrazňuje J. Cummins (1999: 6) okrem požiadavky primeranej kognitívnej náročnosti zadaní, integráciu vzdelávacieho obsahu z odborných predmetov do jazykového vyučovania a tiež požiadavku komparatívneho prístupu osvojovaním si vedomostí paralelne v dvoch jazykoch ako dôležitého faktora pri rozvíjaní kritického myslenia učiacich sa. Dôležitosť kognitívneho a komparatívneho prístupu k jazykovej výučbe je spojená s rozvíjaním mnohých schopností nevyhnutných pre úspešnú komunikáciu, ako je schopnosť usúvzťažňovať, klasifikovať, zovšeobecňovať a aplikovať v konkrétnej komunikačnej situácii (Pekarovičová, 2020: 129).

Výsledný čiastkový produkt (prehovor, dialóg) plynule v nasledujúcej fáze vzdelávania nadobúda funkciu vstupu (inputu) pri rozvíjaní ďalšej receptívnej činnosti a pripravuje podmienky pre nasledujúcu produkciu. Jednotlivé aktivity tak vytvárajú komplex vzájomne sa dopĺňajúci vzostupne i zostupne v komplexnom rozvíjaní komunikačnej kompetencie. Toto vzájomné usúvzťažňovanie, striedanie a prepájanie aktivít napomáha preklenúť rôzne komunikačné bariéry a je aj dôležitým motivačným činiteľom.

Bariéry v rozvíjaní produktívnych zručností. Vnímanie používateľov jazyka ako sociálnych aktérov, ktorí rozvíjajú celý rad kompetencií (všeobecných aj komunikačných), posunulo využívanie špecifických didaktických metód smerom k rozvíjaniu a postupnému nácvičku komunikačných stratégií prostredníctvom komunikačných modelov v rôznych podmienkach a pri rozličných obmedzeniach (Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky, 2017: 13). Najnovšie výskumy (Hanifa, 2018) ukazujú, že úspešnosť v ovládaní naratívnych zručností a schopnosť komunikovať plynule v konkrétnej situácii nie je limitovaná len jazykovou kompetenciou používateľa, ale ide o oveľa širšiu problematiku, ktorá si vyžaduje komplexnejší náhľad presahujúci rámec problematiky aplikovanej lingvistiky a didaktiky cudzieho jazyka. Ide o široký súbor faktorov, ktoré na jednej strane zabezpečujú úspešnú komunikáciu, no na druhej strane môžu negatívne ovplyvniť zručnosť hovoriť do takej miery, že sa u používateľa vytvorí psychický blok a stavy úzkosti, ktoré mu nedovoľujú využiť komunikačnú kompetenciu. Faktory ovplyvňujúce zručnosť hovoriť sa dajú kategorizovať do troch skupín.

V prvom rade sú to kognitívne faktory (Hanifa, 2018: 231) zahŕňajúce výber témy, vzťah k vybranému žánru, kognitívne schopnosti hovoriaceho a jeho jazykovú gramotnosť. Istú mieru úspešnosti zabezpečuje aj partner v komunikácii, ktorý sa prispôbi nerodenému hovoriacemu a vďaka kooperácii udrží partnera v produktívnej interakcii. Kognitívne faktory sú ovplyvniteľné a patria do záujmu

lingvistiky a didaktiky. V tejto súvislosti spomína J. Pekarovičová (2020: 130 – 133) tzv. komunikačné bariéry, ktoré môžu zahŕňať kódové bariéry (neznalosť jazyka), informačné bariéry (nedostatok informácií o cieľovej krajine) a nedostatok encyklopedických vedomostí.

Do druhej skupiny možno zaradiť tzv. afektívne faktory (Hanifa, 2018: 233), ktoré vychádzajú predovšetkým zo sociálneho statusu hovoriaceho a jeho vzťahu k ostatným partnerom v komunikácii. V školskom prostredí ide predovšetkým o vzťah žiaka k učiteľovi/učiteľom a tiež k ostatným spolužiakom, ktorý môže značne ovplyvniť a motivovať alebo demotivovať učiaceho sa k ďalšiemu napredovaniu. Do tejto sféry patrí aj sebahodnotenie učiaceho sa, jeho nároky na seba, miera jeho sebavedomia, strach zo zlyhania v cudzom jazyku a následného neprijatia v kolektíve rovesníkov. Tieto faktory sú do istej miery ovplyvniteľné aj osobnosťou učiteľa a jeho pôsobením na motiváciu žiakov, výberom vhodných metód, vytvorením produktívnej a bezstresovej atmosféry na vyučovaní.

Do poslednej skupiny možno zahrnúť faktory, ktoré ovplyvňujú celkový výkon pri samotnej produkcii pred inými ľuďmi. Tieto výkonové faktory (Hanifa, 2018: 234) sú ovplyvnené samotnou situáciou, kde neúspech v komunikácii môže byť spôsobený strachom z požiadavky samostatnej produkcie, trémou z verejného vystúpenia. Svoju rolu tu zohráva aj kultúrne pozadie a výučbové stereotypy, s ktorými učiaci sa prichádzajú do komunikácie v cudzom jazyku (napríklad nie sú zvyknutí hovoriť o niektorých témach). Veľkú úlohu tu zohrávajú aj medzikultúrne rozdiely, ktoré vyvolávajú transkultúrne bariéry (Pekarovičová, 2020: 137). Výkonové faktory patria k najťažšie prekonateľným prekážkam v učení sa cudzieho jazyka a u niektorých hovoriacich môžu spôsobovať takmer neprekonateľnú bariéru.

Implementácia do pedagogickej praxe. Na základe vymedzených skutočností je učiteľská stratégia postavená na zadaniach, ktoré sú zámerným a nevyhnutným článkom na ceste od receptívnych k produktívnym zručnostiam učiaceho sa. Každá zadaná úloha koncipovaná prevažne na receptívnych činnostiach má v tomto kontexte predovšetkým predproduktívnu funkciu a jej plynulým pokračovaním sú receptívno-produktívne a neskôr produktívne aktivity. Zároveň však každá aktivita počíta s gradovaním náročnosti už pri jej realizácii. Pri osvojovaní si istej témy alebo gramatického javu sa tento proces realizuje v smere od jednoduchých k zložitejším zadaniam primeraným kognitívnym schopnostiam učiach sa, pričom hranice sa variabilne posúvajú nielen smerom k zvyšovaniu náročnosti, ale z motivačných, fixačných a evalvačných dôvodov sú pri použití jednej didaktickej aktivity zaraďované zadania s rôznym stupňom náročnosti.

Vychádzajúc z požiadavky postupného zvyšovania kognitívnej náročnosti zadaní a v prepojení na komunikačné výučbové metódy sa proces od recepcie k produkcii dá rozdeliť do nasledujúcich fáz: 1. opakovanie a zapamätávanie, 2.

porozumenie a prerozprávanie modelov, 3. dokončovanie neúplných konštruktov, aplikácia a analýza, 4. vyjadrenie vlastného postoja, hodnotenie a vlastná produkcia.

Postup „osamostatňovania sa“ (v zmysle samostatnej jazykovej produkcie) zo strany učiaceho sa začína jednoduchými jazykovými celkami, modelmi, ktoré si osvojuje opakovaním a doslovným reprodukováním (môže ísť o izolované lexémy alebo celé frázy). V tejto fáze hrá dôležitú úlohu aj rozvoj fonetických zručností, nácvik správnej výslovnosti a prozodických javov, ktoré napomáhajú porozumeniu a správne fixovaniu nových informácií. V druhej fáze už učiaci sa dokáže naučené modely spamäti prerozprávať a postupne ich variabilne kombinuje. V nasledujúcej fáze postupne dochádza k obmieňaniu jednotlivých zložiek naučených fráz výmenou osvojených lexikálnych jednotiek alebo zmenou gramatického kontextu. Túto fázu možno podporiť zaradením recipročno-produktívnych aktivít, v ktorých musia študenti dotvárať neúplné vetné alebo textové konštrukty podľa vlastnej invencie pri zachovaní lexikálnej a gramatickej správnosti textu. Vo finálnej fáze dokáže študent už samostatne tvoriť vety, texty a prehovory. V činnostne zameranom vyučovaní sú ideálne aktivity, ktoré využívajú viacero kognitívnych zručností naraz, prepájajú ich, implicitne zahŕňajú aj precvičovanie gramatiky.

V nasledujúcej časti sú prezentované aktivity, ktoré sa osvedčili v didaktickej praxi v rámci kurzov slovenského jazyka v heterogénnych skupinách dospelých študentov, a to v prezenčných aj online kurzoch počas semestra i počas letnej školy slovenského jazyka a kultúry v centre Studia Academica Slovaca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Prezentujú jednotlivé fázy rozvíjania činnosti hovorenia od receptívnych k produktívnym aktivitám. Zároveň sú postavené na realizovaní viacerých kognitívnych zručností naraz. Ku každej prezentovanej aktivite je pripojený krátky didaktický komentár.

Aktivita č. 1: *Čo chýba na obrázku* (Kamenárová et al., 2018: 87)

Jazyková úroveň: A1 – A2

1. časť: Asociácie: lektor požiada študentov, aby vo dvojiciach napísali čo najviac asociácií k slovu *reštaurácia*.

2. časť: analýza úvodnej fotografie formou riadeného dialógu medzi lektorom a študentmi.

Postup: jednoduché zisťovacie otázky (*Je tu stôl? Sú tam kvety?*) - deduktívne úlohy (*Čo chýba na obrázku?, Čo potrebujeme v reštaurácii? Čo tu môže/nesmie byť?*).

Didaktický komentár: V receptívnej (predproduktívnej) fáze sú vhodné jednoduché reprodukčno-aplikačné úlohy zamerané na opakovanie počutého, zapamätanie a rozpamätanie sa doplnené o recipročno-produktívne aktivity založené na otvorených otázkach, intuitívnej a spontánnej dedukcii na základe

textu alebo na základe vizualizácie (obrázok, fotografia). Pri vstupe do novej témy sa osvedčil aj brainstorming, jednoduchá diskusia, vyjadrenie názoru k navrhnujej téme a vytváranie myšlienkovkej mapy na základe asociácií. Do podobnej skupiny aktivít možno zaradiť jednoduché jazykové hry ako slovná reťaz, bingo, anketa, dabing či niektoré rolové hry.

Aktivita č. 2: *Dokončí vetu* (Gáliková et al., 2021: 46)

Jazyková úroveň: B1 – B2

Princípom úlohy je doplniť do vety, ktorú si lektor môže predpripraviť podľa témy alebo precvičovaného gramatického javu, chýbajúcu lexikálnu jednotku, časť vety alebo prípadne celú vetu. Študenti vetu spontánne dopĺňajú ústne.

Príklad zadania:

V včera otvorili Je to výborná správa. Konečne sa môžu Je to prvý projekt, ktorý funguje aj v Sú tu aj problémy. Niektorí ľudia hovoria, že odteraz v našom meste

Príklad riešenia:

V Sereďi včera otvorili zimný štadión . Je to výborná správa. Konečne sa deti môžu korčuľovať aj v lete. Je to prvý projekt, ktorý funguje aj v Bratislave . Sú tu aj problémy. Niektorí ľudia hovoria, že odteraz v našom meste bude viac úrazov.

Didaktický komentár: Tento typ úlohy je vhodný v precvičovacej fáze. Spája recipročnú činnosť čítania s porozumením a produktívnu zručnosť aplikovať naučené pravidlá do pripraveného konštruktu. Pôvodná verzia aktivity počíta s nácvikom písania, ale jej ústna verzia realizovaná „bez prípravy“ môže byť zaujímavou výzvou pre študentov.

Aktivita č. 3: *Strategická hra na štýl detektívky* (príklad dobrej praxe)

Jazyková úroveň: A1 – A2

Postup aktivity: Najprv si lektor pripraví vstupnú situáciu spojenú s nejakou záhadou alebo problémom, ktorý treba vylúštiť. Napríklad to môže byť fotografia s detektívnou zápletkou (muž spiaci pri počítači, okolo je veľký neporiadok; zdesený pohľad ženy pozerajúcej niekam mimo fotografie). Lektor položí úvodné otázky: *Aký je to deň?, Kto je to?, Čo sa stalo?* Študenti majú za úlohu zistiť podľa indícií, pomocou ktorých zrekonštruujú týždenný program osoby z fotografie, kedy sa situácia odohrala. V úvodnej fáze lektor požiada študentov o krátky brainstorming k fotografii. Opíšu situáciu, pričom si zopakujú slovnú zásobu v rôznych variáciách. V druhej fáze lektor rozdá študentom kartičky s indíciami (rôznymi aktivitami a časovými špecifikáciami), ktoré im pomôžu zrekonštruovať denný alebo týždenný program. Študenti si pritom môžu zopakovať napríklad dni v týždni, ich použitie v akuzatíve s prepozíciou *v*, tvary akuzatívu v spojení s prepozíciou *na* (*ide na futbal, na tréning, na univerzitu*), prípadne iné gramatické

konštrukcie. V tretej fáze po rekonštrukcii programu týždňa študenti dedukujú, v ktorý deň alebo v ktorej fáze dňa sa situácia na fotografii stala.

Didaktický komentár: Zaradenie strategickej hry, využívajúcej príbehovosť v štýle odhaľovania záhady, je vhodná vo viacerých fázach výučby: vo fáze výkladu, pri vysvetľovaní nových gramatických tvarov, pri precvičovaní a upevňovaní naučených javov, ale je tiež veľmi vhodnou aktivitou na súhrnné opakovanie niektorých javov. Spája v sebe kognitívne zručnosti, ako je opakovanie, analýza, dedukcia a hodnotenie. Výhodou aktivity je, že je využiteľná aj v najnižších jazykových skupinách a vytvára priestor pre jednoduchú produkciu.

Aktivita č. 4: *Pyramída* (príklad dobrej praxe)

Jazyková úroveň: A2 – B2

Postup aktivity:

1. fáza – individuálna práca: lektor vysvetlí študentom, že majú možnosť vymyslieť vlastný projekt svojho podnikania. Ak chce lektor precvičiť konkrétnu lexiku alebo gramatiku, môže určiť pravidlá projektu: napríklad zadá študentom úlohu, aby si v priebehu 15 minút načrtli návrh letáku k svojej novej obchodnej prevádzke, ktorú si môžu otvoriť v novopostavenom obchodnom centre.

2. fáza – práca vo dvojiciach: lektor v druhej fáze oznámi študentom, že z dôvodu finančných problémov sa ich projekty musia zlúčiť. Požiada študentov, aby rýchlo vytvorili dvojice. Študenti si následne vo dvojiciach krátko predstavia svoj pôvodný projekt a následne ho tvorivo zlúčia s partnerovým projektom. V závere tejto fázy študenti krátko ostatným predstavia svoj nápad.

3. fáza – skupinová práca: lektor oznámi študentom, že znova bude nutné finančne skresat' výdavky, a preto musia svoj projekt znova obmeniť v skupinách po štyroch. Každý zo skupiny najprv krátko svojim partnerom odprezentuje svoj pôvodný nápad. Neskôr s partnerom z dvojice prerozprávajú, ako svoje projekty zlúčili. V spoločnej diskusii následne vytvoria finálny projekt. Na záver aktivity prednesú svoj projekt celej triede. Ostatní ich prácu ohodnotia.

Didaktický komentár: Ide o príklad kolaboratívnej aktivity, v ktorej sa miešajú viaceré štýly práce a tiež sa menia úlohy a statusy zúčastnených študentov. Kým v úvodnej fáze ide o individuálny projekt – kompozíciu, v druhej a tretej fáze ide o diskusiu, výmenu názorov a korektorskú i tvorivú prácu zároveň. Aktivita môže byť priestorom pre kreatívne a nezvyčajné nápady a zároveň rozvíja kognitívne zručnosti: opakovanie, analýzu, dedukciu, hodnotenie a tvorbu. Pozitívnou črtou aktivity je aj spôsob organizovania v pyramídovom systéme od individuálnej cez párovú až po skupinovú prácu, v ktorej študenti fungujú nielen v pozícii učiaceho sa, ale spoluhodnotia a moderujú aktivitu. Opakovaným prerozprávaním vytvoreného projektu sú nútení variabilne obmieňať už naučené poznatky. Technicky zdatný lektor môže túto aktivitu zaradiť aj v skupinovom online vyučovaní, s využitím izolovaných miestností (breakout rooms), ktoré variabilne mení podľa fázy aktivity.

Záver. Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka na báze rozvíjania komunikačnej kompetencie a orientované činnostne a procesuálne má svoju oporu v didaktických aj metodických materiáloch posledných rokov. Na tomto princípe sa realizovala séria učebníc *Krížom-krážom* (2007/2018, 2009, 2011, 2014) a neskôr i *Metodická príručka – slovenčina A1* (Kamenárová et al., 2018), vydané v centre Studia Academica Slovaca. Spomenúť možno aj štúdie v zborníkoch *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach I., II. a III.* (2011, 2016, 2023) alebo napríklad zborník *Slovenčina ako cudzí jazyk* (Ed. J. Kesselová, 2021).

Súčasťou nového štátneho vzdelávacieho programu pre základné a stredné školy sú aj štandardy kurzu štátneho jazyka pre deti cudzincov, ktoré sú dôležitým normatívnym a kontrolným nástrojom vo výučbe detí s iným materinským jazykom. Spomínaný dokument stavia na rozvíjaní komunikačnej gramotnosti žiakov a na činnostne zameranom vyučovaní, pričom kľúčovým cieľom je komplexná príprava žiakov od úplného začiatku po hraničnú úroveň, kde už sú schopní samostatne sa vzdelávať v druhom/slovenskom jazyku (viac na <https://www.minedu.sk/34759-sk/jazyk-a-komunikacia/>).

Vybrané aktivity ilustrujú dôležitosť učiteľskej prípravy naplňajúcej cieľ komunikačne zameranej výučby, ale aj nevyhnutný flexibilný aj invenčný prístup. Vo výučbe sa cielene pracuje s primeranou kognitívnou záťažou učiacich sa ako s produktívnym potenciálom pri rozvíjaní ich komunikačnej kompetencie. Pridanou hodnotou lektorskej práce je aj schopnosť pozitívne motivovať svojich študentov, organizačne zvládnuť rozličné formy aktivít, prípadne odlišné štýly výučby v prezenčnom či online priestore.

Samostatnou kapitolou, ktorou sa tento článok nezaoberal, je nácvik mediačných činností (tlmočenia a prekladu), ktoré nepatria primárne do predmetu záujmu didaktiky cudzieho jazyka na začiatočnickej a mierne pokročilej úrovni.

Literatúra

- Cummins, J. (1999). *BICS and CALP: Clarifying the Distinction*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED438551.pdf>
- Dratva, T., Buznová, V. (1992). *Slovenčina pre cudzincov*. SPN.
- Gabříková, A., Kamenárová, R., Mošaťová, M., Ľos Ivoríková H., Španová, E., Tichá, H. (2014). *Krížom-krážom. Slovenčina B2*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Gáľisová, A., Ismail Gabříková, A., Mošaťová, M. (2021). *Seriózne jazykové hry*. Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Hanifa, R. (2018). Factors generating anxiety when learning EFL speaking skills. *Studies in English language and education*, 5 (2), 230 – 239. <https://doi.org/10.24815/siele.v5i2.10932>

- Kamenárová R., Španová E., Ľos Ivoríková H., Mošaťová, M. (2018). *Križom-krážom. Metodická príručka – slovenčina A1*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kamenárová, R., Španová, E. (2023). Slovenčina ako druhý jazyk – analýza súčasného stavu a kľúčových pojmov. V M. Mošaťová, P. Kollárová (Eds.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach III.*, (1) (str. 164 – 180). Univerzita Komenského v Bratislave. https://stella.uniba.sk/texty/FIF_MK_slovencina_cudzi_jazyk_suvislosti_3_2.pdf?fbclid=IwAR20-CBF8ajye0ROB_iPLIXGKzZdbRX_ibPI-sB9IWynkyg3BubjrIDFrPQ
- Kamenárová, R., Gabríková, A., Ivoríková, H., Španová E., Mošaťová, M., Balšínková, D., Kleschtová, Z. (2011). *Križom-krážom. Slovenčina B1*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kamenárová, R., Španová E., Ivoríková, H., Balšínková, D., Kleschtová, Z., Mošaťová, M., Tichá, H. (2009). *Križom-krážom. Slovenčina A2*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kamenárová, R., Tichá, H., Španová, E., Ivoríková, H., Kleschtová, Z., Mošaťová, M. (2018). *Križom-krážom. Slovenčina A1*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kesselová, J. (2021). Gramatika slovenčiny pre cudzincov v komunikačnom rámci výučby. V J. Kesselová (Ed.), *Slovenčina ako cudzí jazyk* (str. 45 – 60). Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej.
- Kesselová, J. (Ed.). (2021). *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej.
- Liptáková, Ľ. (2012). *Kognitívne aspekty vyučovania materinského jazyka v primárnej edukácii*. Prešovská univerzita v Prešove.
- Pekarovičová, J. (2020). *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Stimul. https://dspace.uniba.sk/xmlui/bitstream/handle/123456789/24/978-80-8127-290-5_Pekarovicova.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Savignon, S. J. (2018). Communicative Competence. V J. I. Lontas, (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching* (str. 1 – 5). John Wiley & Sons, Inc. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118784235.eelt0047>
- Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky* (2017). Štátny pedagogický ústav.
- Vyškrabková, J. (2020). Rozvíjanie produktívnych jazykových zručností v e-learningových kurzoch slovenčiny ako cudzieho jazyka. V J. Nemčeková, P. Petráš (Ed.), *Varia XXVIII* (str. 244 – 249). Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, pobočka pri Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/28/Varia28.pdf>

Ева Шпанова

**РАЗВОЈ УСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА И НАРАТИВНИХ ВЕШТИНА
У НАСТАВИ СЛОВАЧКОГ КАО СТРАНОГ/ДРУГОГ ЈЕЗИКА**

Резиме

У раду се као један од главних циљева наставе језика анализира питање развијања продуктивних говорних вештина у настави словачког као страног језика. Аутор заснива анализу на теоријском познавању савремене дидактике страних језика, утемељене на принципу активности са фокусом на развој комуникативне компетенције, с обзиром на потребе ученика. У теоријском смислу, полазна тачка јесте когнитивна лингвистика, која показује да је додељивање задатака различитих когнитивних нивоа у које су укључене различите когнитивне вештине ефикасна стратегија у настави страног језика. У последњем делу рада аутор представља поменуте полазне тачке на примеру четири активности, које су успешно коришћене на курсевима реализованим уживо или онлајн у центру Studia Academica Slovaca на Филозофском факултету Универзитета у Братислави.

Кључне речи: продуктивна језичка вештина – говор, вербална интеракција, комуникативна компетенција, когнитивна вештина, комуникативна баријера

Eva Španová

**DEVELOPING ORAL EXPRESSION AND NARRATIVE SKILLS
IN TEACHING SLOVAK AS A FOREIGN/SECOND LANGUAGE**

Summary

The article analyses the issue of developing productive speaking skills in the teaching of Slovak as a foreign/second language as one of the main goals of language teaching. The study is based on the theoretical knowledge of modern didactics of foreign languages built on the activity principle with a focus on developing communicative competence, taking into account the needs of learners. The theoretical starting point is the knowledge of cognitive linguistics, which shows that including tasks of different cognitive levels, where different cognitive skills are involved, is an effective strategy in teaching a foreign language. The author demonstrates the presented starting points using the example of four activities that were successfully used in face-to-face and online courses at the Studia Academica Slovaca Centre at the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava.

Keywords: productive skill - speaking, verbal interaction, communication competence, cognitive skill, communication barrier

Denisa Walková¹

Masarykova univerzita, Ústav české literatury a knihovnictví

<https://orcid.org/0009-0008-4193-1772>

MEZI ČEŠTINOU A SLOVENŠTINOU – JAZYKOVÉ INTERFERENCE SRBSKÝCH BOHEMISTŮ PŘI UČENÍ SE SLOVENSKÉMU JAZYKU

Příspěvek se věnuje fenoménu mezijazykového transferu v souvislosti s procesem učení se druhému cizímu slovanskému jazyku. Tedy vliv již osvojeného jazyka na nový osvojovaný jazyk stejné jazykové rodiny a vliv těchto jazyků ve vědomí osobnosti. Příspěvek prezentuje nejen dosavadní zkoumání o jazykovém transferu a interferenci, ale zároveň poskytuje náhled do vzdělávacího systému oboru Bohemistika Filologické fakulty v Bělehradě, který je stručně představen a jehož vybraní studenti se zapojili do výzkumného šetření.

Práce v první části vymezuje termíny jazyková interference a transfer, popisuje příčiny jejího vzniku a také stručně zmiňuje specifika českého a slovenského jazyka spolu s jejich podobnostmi a odlišnostmi. Následně jsou představeny výsledky případové studie, která byla založena na kvalitativním sběru dat (pozorování a analýza dokumentů, kde bylo využito metody analýzy chyb) mezi studenty bohemistiky – obor Češtině a slovenštině, kniževnost i kultura Bělehradské univerzity. Vybraní respondenti studují mimo češtinu také slovenštinu jako výběrový předmět. Práce představí získaná data, odhalí s jakými negativními transfery se studenti potýkají a nabídnou způsoby, jak negativnímu přenosu v procesu učení zabránit a zvýšit tak efektivitu osvojení jazyka.

Klíčové slová: studium jazyků, interference, mezijazykový transfer, analýza chyb, západoslovanské jazyky

Úvod. Slovenský jazyk spadá, stejně jako jazyk český, do rodiny západoslovanských jazyků, jehož vztah (s ohledem na kašubštinu, horní a dolní lužickou srbštinu a polštinu) je češtině nejpříbuznější. Ve srovnání s češtinou je jeho odlišnost pouhých 11 %, u polštiny je to 26 %. Slovenštinu ve světě užívá nad pět milionů osob, mimo Slovensko a Česko také v Maďarsku a dalších státech. Podle odhadů je mluvčích slovenštiny v České republice od 150- do 200-tisíc (Nekvapil et al., 2009: 36).

¹ walkovadenisa@mail.muni.cz; studentka doktorského studia

V rámci čtyřletého studia bohemistiky na Filologické fakultě Bělehradské univerzity mají studenti povinnost od třetího ročníku bakalářského studia studovat druhý slovanský jazyk. Jazyky výběru jsou ruština, ukrajinština, běloruština, polština a slovenština.

Ohlédneme-li se do nedávné minulosti, slovenština se netěšila velkému zájmu z řad srbských bohemistů. Mezi absolventy končícími svá studia v akademickém roce 2020/2021 si nikdo nevybral slovenštinu jako druhý slovanský jazyk, ve skupině studentů absolvujících v akademickém roce 2021/2022 to byla jedna studentka (která úspěšně dokončila všechny čtyři semestry *Savremeni slovački jezik P 1–4*²) a mezi studenty, kteří ukončí svá studia v letošním akademickém roce (2022/2023) opět nikdo nestuduje slovenštinu jako další jazyk. Zlom však nastal rovněž letos, kdy se čtyři studenti třetího ročníku bohemistiky (z celkového počtu šesti) rozhodli pro slovenštinu a nyní jsou v začátečnické skupině (tj. P 1 a P 2). Tito studenti budou absolventy bohemistiky v příštím akademickém roce 2023/2024.

Zájemcům o studium slovenštiny (jako druhého slovanského jazyka) jsou nabízeny kurzy po 90 minutách dvakrát týdně. Ty se opírají o učebnici *Křížom krážom: Slovenčina A1*, kterou vydala Univerzita Komenského v Bratislavě – Studia Academica Slovaca – centrum pro slovenčinu ako cudzí jazyk (Kamenárová et al., 2018).

Jazyková interference. Mezijazyková interference nebo také vliv mateřského či jiného již dříve osvojeného cizího jazyka na nový osvojovaný jazyk s sebou nese řadu negativních vlivů, především zvýšenou chybovost v cílovém (nově osvojovaném) jazyku. Názory na míru chybovosti způsobenou právě interferencí se různí, vliv může mít klima třídy, prostředí učebny, hluk, stres, motivace, Zimová upozorňuje také na píli žáka a úroveň jeho myšlení (Zimová, 1967: 9). Jako další vlivy působící negativně a zvyšující mezijazykovou inferferenci jmenujme navíc únavu (Festman, 2010). Všechny tyto zmíněné faktory mohou negativně ovlivnit studium jazyka, je proto těžké změřit skutečný vliv a přesný podíl těchto faktorů. (Zimová, 1967: 9).

Interference, nebo transfer? František Čermák označuje transfer jako „(negativní či pozitivní) účinek, přenos struktury jednoho jazyka (zvláště rodného) do produkce jazyka druhého“ (Čermák, 2011: 326). Negativním transferem je míněno nežádoucí ovlivňování nově nabývaného jazyka již zvládnutým (osvojeným jazykem), tzv. chybovost. Zde se rovněž pracuje s již výše zmíněným termínem interference. Naopak žádoucí vliv usnadňující nabývání nového jazyka je označován za pozitivní transfer (Ellis, 1977: 51 – 52). Toto rozdělení na pozitivní a negativní transfer užívá i Fernándezová a Cairnsová (Fernández/Cairns, 2017: 122 – 123) nebo Butlerová a Hakuta (Butler/Hakuta, 2006: 130). V jiných

² P jako pomoční.

materiálech můžeme narazit na skutečnost, kdy se termín transfer užívá pouze pro pozitivní přenos, interference výhradně jako přenos negativní. Protože názor na terminologii není pevně ustálen, v této práci budeme operovat s termíny interference, negativní i pozitivní transfer.

Pozitivní a negativní transfer. V široké veřejnosti obecně panuje názor, že čím více si jsou osvojené a osvojované jazyky podobnější, tím snazší je pro studenta proces nabývání jazyka. Toto přesvědčení můžeme do jisté míry vnímat jako pravdivé, ale míra negativního transferu zde není zanedbatelná. Pozitivním transferem, který nabízejí podobné jazyky, může být urychlení počáteční fáze učení a relativně vysoké porozumění osvojovanému jazyku, případně využití těch jazykových modelů, které v těchto jazycích „fungují“ stejně.

Na druhou stranu, zaměříme-li se na transfer negativní, neboli interferenci, přílišná podobnost zabraňuje snazšímu odhalení kontrastu a studentovo vnímání „sklouzne“ ke zjednodušování na poli výslovnosti hlásek, morfologie, lexika (tzv. falešní přátelé) a větné struktury mezi jazyky. Především produktivní dovednosti (tvorba promluv a textu) činí studentům komplikace. Míra porozumění a produkce je často neúměrná a vyšší stupeň porozumění vytváří iluzi dostatečné znalosti jazyka. Pro další informace o interferenci mezi blízkými jazyky doporučujeme publikaci *The bilingual brain: neuropsychological and neurolinguistic aspects of bilingualism* (Albert/Obler, 1978).

O negativním transferu u příbuzných jazyků hovoří nejen Veselý (viz dále) ale také Šourková a Zajíčková, podle kterých je to „obtížné právě proto, že mnoho jevů je sice podobných, ale nikoli shodných a mnoho jevů se shoduje jen částečně“ (Zajíčková et al., 1967: 8). Student učící se podobným jazykům musí nutně provádět dvojí diferenciaci – student hledá, co je mezi jazyky společné, a také si musí uvědomit, co se mezi nimi odlišuje (ibidem: 136). Nutno však upozornit na fakt, že tito autoři se věnují interferenci mezi češtinou a ruštinou, tedy jazyky sice příbuznými, ne však do takové míry jako jsou čeština a slovenština (viz Úvod). Zvýšená podobnost u těchto dvou západoslovanských jazyků povede k náročnějšímu procesu diferenciaci, neboť je nutné provedení jemnější analýzy (Zajíčková et al., 1967: 12). Problémem může být také studentova ignorance skutečně brát v potaz ony drobné rozdíly u jazyků a aktivně pracovat na potlačení opakujících se chyb. (Během upozornění na chybu lektorkou během výuky, jednalo se o výraznou podobnost formy slova, student projevil nevoli koulením očima a odseknutím: „To je detail.“)

Je nutné si uvědomit, že negativní transfer je mezi příbuznými jazyky silnější než během studia jazyka např. z jiné jazykové rodiny, stejně jako je silnější ten pozitivní. Ten se u vzdálenějších jazyků nemusí projevit vůbec (Veselý, 1985: 38).

Příčiny vzniku jazykové interference. Jazyková interference vzniká na základě silné fixace systému jazyka mateřského. Osvojený systém je pro uživatele

natolik zautomatizován, že se přenáší i do dalších oblastí (Veselý, 1985: 18). Jazykový transfer se však objevuje i v situaci, kdy se jedná o již několikerý osvojený jazyk. Ty pak můžeme rozdělit na:

- Nulový transfer – žádný přenos mezi jazyky;
- Transfer z mateřského jazyka (zde MJ – srbština);
- Transfer z cizího jazyka (zde vynecháme jazyky mimo slovanský areál, tedy CJ1 – čeština)
- Neexistující transfer – žádný z jazyků (MJ nebo CJ1) nemá vliv na nový osvojovaný jazyk (CJ2) (Rothman et al., 2011: 8).

V tomto výzkumu se nevěnuje primární pozornost na přenášení mateřského jazyka (MJ) na jazyk cizí (CJ), nýbrž vliv dříve osvojeného slovanského jazyka (CJ1 – češtiny) na jazyk dodatečně osvojovaný (CJ2 – slovenština). Navíc naši respondenti nedisponují pouze jazykem mateřským (srbština), českým a slovenským, nýbrž také dalšími – angličtina, němčina atd.

V rámci výzkumné sondy prováděné pro účely tohoto příspěvku se zaměřujeme především na negativní transfer (interferenci) mezi dříve osvojeným a později osvojovaným jazykem stejné jazykové rodiny – tedy češtinou a slovenštinou, jež si jsou velmi blízké (viz Úvod). Lze hovořit o skutečnosti, kdy dříve vytvořený jazykový návyk je silnější než návyk nový, a proto vzniká onen přenos a chybovost založená na přenášení jednoho způsobu na druhý (Smirnov, 1961: 44).

Základní rozdělení jazykové interference definuje Veselý – na primární a sekundární. Mezi primární se řadí jazykové kontakty ve vědomí bilingvní (nebo multilingvní) osoby a nedokonalé osvojení jazyka (mezijazyk³). Nedostatečná diferenciacce jevů nebo případné výpůjčky ze „silnějšího“ jazyka zde vedou k interferenci. Jako sekundární příčiny se označují momentální psychické stavy uživatele (Veselý, 1985: 19, 36).

Specifika českého a slovenského jazyka. Rozdílům mezi českým a slovenským jazykem se věnuje několik publikací, např. studie *Slovenčina a čeština, synchronne porovnanie s cvičeniami* (Sokolová et al., 2005), nebo závěrečné studentské práce *Shody a rozdíly v lexiku češtiny a slovenštiny* (Grígeľová, 2013), *Česko-slovenské lexikální rozdíly* (Chalupová, 2013) nebo *Nástrahy blízké příbuznosti (Slovensko-česká lexikální mezijazyková homonymie)* (Márová, 2015).

V době výzkumu (duben 2023) se skupina respondentů nacházela ve fázi výuky, kdy na základě učebnice *Křížom-krážom: Slovenčina A1* (Kamenárová et al., 2018) byla seznámena s abecedou a výslovností hlásek, deklinací substantiv a adjektiv, personálními pronominy a konjugací verb (některé konjugační třídy, modální slovesa, préteritum). Na tomto základě byly záměrně vybrány určité

³ Během osvojování nového cizího jazyka si student tvoří vlastní systém, do nějž zahrnuje všechny dosavadní znalosti o způsobu fungování již osvojených jazyků. Na tomto základě dochází k osobnímu potvrzování a vyvracení hypotéz o fungování nově osvojovaného jazyka (Janíková, 2014: 36).

kategorie, na kterých se demonstrují podobnosti a odlišnosti obou jazyků, pro podrobnější výklad podobných a odlišných jevů doporučujeme práce kolegů (viz výše).

Podobnosti a odlišnosti

Vokály a konsonanty

Pohlédneme-li na výskyt vokálů v češtině a slovenštině, uvidíme, že slovenština navíc disponuje tzv. širokým e, graficky zaznačeným jako ä. Často se i ve slovenských slovech můžeme setkat s výslovností blízké hlásce e, slovenské ä se v češtině vyskytuje jako a/á nebo ě (čeština/slovenština: maso/mäso, máta/mäta, pět/päť).

Počet dlouhých vokálů je stejný, liší se však diftongy. V češtině se vyskytují tři – ou, au, eu, ve slovenštině jsou čtyři – ia, ie, iu, ô.

Distribuce konsonantů je ve slovenském jazyce vyšší, navíc se vyskytují dz, dž, měkké l a dlouhé varianty l a r. Na rozdíl od češtiny se ve slovenštině nevyskytuje hláska ř (Ratajová, 2021: 15).

Morfologie

Slovenský deklinační systém je značně jednodušší než český – obsahuje menší množství pádových koncovek a také menší možnosti hláskoslovných alternací. V češtině se typicky vyskytují v dativu a lokálu singuláru feminina (Ratajová, 2021: 19). Pro porovnání: čeština: maminka – mamince, sága – sáze, moucha – mouše, strouha – strouze vs. slovenština: mamička – mamičke, sága – ságe, mucha – muche, struha – struhe.

Kromě toho ve slovenštině více platí aglutinační morfologický typ, proto frekventovaněji dochází k pádovému synkretismu. To zajišťuje stejné (anebo podobné) koncovky pro slova napříč rody a vzory (Sokolová, 2005: 75). Jako příklad můžeme uvést dativ plurálu: čeština: ženám, růžím, písniím, kostem, městům, mořím vs. slovenština: ženám, ružiam, piesnam, kostiam, mestám, moriam.

Jako další rozdíly můžeme jmenovat absenci vokativu ve slovenštině, české maskulinní vzory jsou obohaceny o muž a soudce, slovenské zase o tvar u rodu ženského gazdiná.

V obou jazycích dochází k rozlišování adjektiv na měkká a tvrdá (čeština/slovenština: mladý/pekný, jarní/cudzí), deklinační paradigmata jsou obdobná, výraznější rozdíl je u slovenských měkkých adjektiv, které berou na zřetel rod substantiva (čeština/slovenština: cizí muž, cizí žena, cizí dítě / cudzí muž, cudzia žena, cudzie dieťa).

K dalším podobnostem řadíme výskyt jmenných adjektiv (ačkoliv jsou v češtině častější) a přivlastňovacích adjektiv. Ve slovenštině však nedochází

k alternacím (čeština/slovenština: matčini synové / matkíni synovia). Komparace adjektiv vzniká na stejném principu, tedy pomocí sufixů, u superlativ přidáním prefixu nej-/naj-.

Co do pronomín, zásadním rozdílem mezi češtinou a slovenštinou je výraznější pádový synkretismus (ve prospěch slovenštiny). Pro srovnání: čeština: o **tom** našem nějakém, o **té** naší nějaké vs. slovenština: o **tom** našom nejakom, o **tej** našej nejakaj.

Numerálie v obou jazycích respektují u vybraných číslovek rozlišování rodů. Jako příklad uveďme následující: čeština: jedenø dům, jedna žena, jedno štěně; dva muži, dva domy, dvě ženy, dvě děti vs. slovenština: jedenø dom, jedna žena, jedno šteňa; dvaja muži, dva domy, dve ženy, dve deti: V této slovnědruhové skupině je nejzásadnějším rozdílem existence životnosti u maskulin (Ratajová, 2021: 18 – 27). Příkladem nám ve slovenštině může být: dvaja muži vs. dva domy; kupujem piatich psov vs. kupujem päť domov.

Co do systému konjugace verb, ta je v přítomném čase opět jednodušší ve slovenštině, kdy vždy 1. os. sg. ind. préz. obsahuje koncovku -m, zatímco v češtině rozlišujeme na -m, -u, i. Pro srovnání v češtině: rozumím, čtu, chci, ve slovenštině: rozumíem, čítam, chcem. L-ové přičestí v minulém čase a kondicionálu se používá stejně, čeština však navíc disponuje koncovkou -ly pro ženský rod plurálu (Ratajová, 2021: 27). Pro doplnění a podrobnější popis odkazujeme na práce M. Sokolové a kolektivu *Slovenčina a čeština, synchronne porovnanie s cvičeniami* (Sokolová et al., 2005) nebo A. Ratajové: *Výuka češtiny jako cizího jazyka pro mluvčí slovenštiny na lékařských fakultách* (Ratajová, 2021).

Lexikum

Několik desetiletí trvající společná historie, soužití obou národů a také genetická a geografická blízkost je zjevná ve vysoké míře lexikální shody. To je navíc podpořeno vzájemným ovlivňováním (Márová, 2015: 8). Sokolová odkazuje na výzkumu F. Uhra, kdy podle jeho výzkumů z 90. let minulého století „existuje mezi češtinou a slovenštinou formální a významová shoda v textech v rozsahu 38 %, částečná v rozsahu 46 % a komunikačně problémové lexémy představují pouze 16 %“ (Sokolová, 2005: 155).

Výzkumná sonda

Užitá metoda a způsob zkoumání

Během zkoumání bylo využito metody error analysys, tedy analýzy chyb. Vycházíme z předpokladu, že chyba není nežádoucím jevem, nýbrž krokem, který vede k uvědomění si rozdílu mezi jazyky a následnému zapamatování (Brown, 2007: 257). Nadto se tato metoda dá považovat za metodu praktickou (Lekova, 2010: 322 – 323), během testování se totiž projeví chyby, kterých se student

skutečně dopouští, a můžeme měřit jejich frekvenci, případně opakování. Cílem tohoto výzkumu je tedy na chyby vzniklé na základě naučených vzorců z českého jazyka upozornit a poukázat, na co se konkrétně zaměřit.

Tato metoda zahrnuje – sběr dat, identifikaci chyb, popis chyb, vysvětlení chyb, evaluaci chyb. Protože je tato výzkumná sonda inspirována výzkumem Kotkové (Kotková, 2017), rovněž i my se vyhneme evaluaci chyb. Evaluace chyb je totiž krokem, během kterého se měří dopad chybovosti na porozumění adresáta, ať už rodilého nebo nerodilého mluvčího (Kotková, 2017: 39). Protože se vyskytujeme v prostředí, které nenabízí dostatečné množství osob užívající slovenský jazyk, byl závěrečný krok analýzy chyb vynechán.

Co do určování chyb, i zde budeme vycházet z výše zmíněného výzkumu, který se opíral o třídímenzionální klasifikaci, která byla vytvořena pro korpus FRIDA (French Interlanguage Database) (Kotková, 2017: 42). Na základě inspirace kategorizace chyb podle Kotkové, v této sondě budeme rozlišovat:

- Formální chyby – diakritika, grafémy, interpunkce, velké a malé písmeno;
- lexikální chyby – deformované slovo, výpůjčka z MJ nebo SJ1, formální záměna, sémantická záměna, chybějící morfém;
- morfosyntaktické chyby – substantiva, adjektiva, pronomina – v pádech, slovesa – v časech, kondicionálu, imperativu, vidu;
- syntax – slovosled, chybějící slovo, přebývající slovo, spojovací prostředek,
- jiné – chyby v prepozicích, chyby v rodu adjektiv a zájmen, sociolingvistické nedostatky (Kotková 2017: 57 – 58).

Po klasifikaci zvýrazníme ty chyby, které byly způsobeny interferencí z jazyka českého (případně z MJ, tj. srbštiny).

Testování studentů (sběr dat) prováděla sama autorka příspěvku, během označování chyb ve slovenštině využila spolupráce s lektorkou kurzu Savremeni slovački jezik P 2 Janou Ruman a jazykového lektora Mgr. Radoslava Raffaje, Ph.D. Následnou analýzu chyb, popis a vysvětlení autorka prováděla bez kooperace s dalšími osobami.

Zkoumaný vzorek naplnili studenti v přibližném věku (tj. 21 – 22 let). Věk je faktorem, který může do jisté míry ovlivnit proces osvojování jazyka. Zatímco dospělí se učí rychleji, děti naopak získávají trvalejší schopnost jazyk udržet (Kotková, 2017: 35). V rámci naší zkoumané skupiny, kdy se věk respondentů pohyboval v mezích čerstvých dvacátníků, není tento individuální rozdíl zásadní. Mezi zkoumanými byly tři ženy a jeden muž. Protože nejsou žádné potvrzené studie o tom, že by některé z pohlaví bylo úspěšnější v nabývání jazykových schopností, věříme, že tento nepoměr nebude mít vliv na objektivní výsledky sondy.

Pozorování

Pozorování proběhlo během dvou vyučovacích lekcí v dubnu 2023. Pozorovatelka zaznamenávala na výzkumný arch chyby, které se u studentů

vyskytly. Následně onu chybu okomentovala – co bylo vyučujícím požadováno (správná forma) a během jaké aktivity k chybě došlo.

V době zkoumaných hodin žádný z přítomných studentů (na první lekci jedna studentka, na druhé lekci celkem tři – jeden student a dvě studentky) se nedopustili závažné chyby lexikální, morfosyntaktické či syntaktické. To si však vysvětlujeme skutečností, že během zkoumaných hodin neprobíhala žádná aktivita vyšší kognitivní náročnosti vyžadující produktivní dovednost – např. tvorba vlastních vět. Studenti vyplňovali gramatická cvičení, ve kterých tvořili správné formy pro slovesa v minulém čase, případně extrahovali informace ze zadaného textu. Jediným lexikálním prohrěškem, který se dvakrát opakoval, byla záměna spojky a reflexivního zájmena. Proti požadovanému slovenskému „sa“ studenti do textu doplnili, po vlivu interference z českého jazyka, „se“: (se mnou, stretla som se).⁴ Všechny další chyby, vepsané do záznamového archu, byly chyby výslovnostní. Zde uvádíme příklady, co studenti vyslovili namísto požadované normy: [gde], [nespala], [nehovorate], [pravdu], [žiádné].⁵

Během této výzkumné činnosti jsme rovněž zaznamenali pozitivní transfer. Studenti bohemistiky měli výrazně vyšší podíl porozumění než studenti jiných oborů. Jejich mateřskými obory byly rusistika, germanistika, anglistika a obecná literatura a teorie literatury. Studenti bohemistiky slovenským slovíčkům rozuměli a snažili se náznaky pomoci svým kolegům: „Pokud znáš to slovo chorvatsky, česky je to podobné.“ V tomto případě se jednalo o opakování slovní zásoby na téma jídlo. Zde vidíme, že sami bohemisté chtěli využít pozitivního transferu mezi dalšími jazyky a s jeho pomocí dovést spolužáka ke správné odpovědi.

Analýza dokumentů

Výzkumné sondy se zúčastnili všichni studenti ze skupiny začátečníci (Savremeni slovački jezik P 2), tj. čtyři. Bohužel se nám nepodařilo navázat kontakt s absolventkou z akademického roku 2021/2022, proto nemáme žádný vzorek ze skupiny pokročilí (Savremeni slovački jezik P 3 a P 4), tedy se studentkou, která dokončila všechny čtyři semestry výuky.

Účast čtyř respondentů-záčátečníků (dále jen respondentů) nám poskytla odpovědi v celkem čtyřech testech. Ty se skládaly z pěti částí. První tři se věnovaly především zaznamenání socio-demografických a specifických rysů respondenta, tj.:

- I. oddíl – pohlaví a věk;
- II. oddíl – dotazník na jazykovou znalost (jazyk, úroveň, certifikát ano – ne);
- III. oddíl – motivace – proč jsem si zvolil/a slovenštinu jako další slovanský jazyk.

⁴ Namísto: so mnou, stretla sam sa.

⁵ Namísto: [gde], [ňespala], [ňehovorate], [praudu], [žiadne].

Následující dva oddíly se zaměřily na zkoumání jazykových schopností respondenta. Ve čtvrtém oddíle byla věnována pozornost širší slovní zásoby v porovnání mezi češtinou a slovenštinou (témata: jídlo, dům/byt a jeho vybavení). Respondenti v průběhu jedné minuty vypisovali slovíčka na určité téma, nejprve v českém, později ve slovenském jazyce. Tato situace se opakovala jak pro téma jídlo, tak pro téma dům/byt a vybavení. Celkový čas, který byl na tuto aktivitu vymezen, čítal čtyři minuty.

V závěrečném oddíle studenti psali dva souvislé texty. Jeden z nich byl popis obrázku rodiny, studenti museli během tvorby textu splnit následující zadání:

- Text o délce 8 – 10 vět;
- kdo je na obrázku + věk (číslovky napište slovy);
- jak vypadají;
- co dělají (práce, koníčky, jazyky).

I během tvorby druhého textu byli respondenti požádáni, aby naplnili zadání, nebyl však dodán obrázek a v tomto smyslu byla respondentům dána větší svoboda. Tématem bylo: Můj víkend v Bělehradě, studenti měli splnit:

- Text o délce 5 vět;
- co jste viděli (místa);
- co jste dělali a jedli (aktivity, jídlo);
- používejte minulý čas.

Na vytvoření obou textů měli respondenti celkem dvacet minut.

Úroveň osvojení jazyka může i v rámci jedné skupiny výrazněji kolísat, ne všichni studenti vždy dosahují stejné úrovně. Během tohoto šetření byli respondenti označeni kódy R1, R2, R3 a R4 záměrně – sestupně podle stupně osvojení a ovládnutí českého jazyka – tedy R1 nejlepší atd.

S výjimkou respondenta R1, který se češtině věnuje pět a půl roku, se všichni učí česky po dobu necelých tří let. Zadání, která byla v testu použita jsou po jazykové stránce všemi respondenty naprosto zvládnuté, všichni dosahují jazykové úrovně podle SERRJ minimálně B1. Zároveň zvolená témata byla vybrána záměrně na základě učebnice slovenštiny se kterou pracují *Křížom-krážom: Slovenčina A1* (Kamenárová et al., 2018) a která již byla probrána, tudíž předpokládáme částečnou znalost jak slovní zásoby, tak gramatických pravidel.

Motivace

Jeví se, že hlavním důvodem zvolení si slovenštiny jako dalšího slovanského jazyka mezi srbskými bohemisty je právě podobnost mezi oběma jazyky (v příloze Tabulka 1). Jako další důvody byly uváděny melodičnost slovenštiny a její krása jako jazyka (3x), touha znát rozdíl mezi jazyky (1x) a geografická blízkost obou zemí (1x).

Test lexika

Respondenti v rámci jedné minuty vypisovali co nejvíce slovíček na předem určená témata. Cílem bylo zjistit, jak velká může být propast mezi znalostí základních potravin a vybavení domácnosti v českém a slovenském jazyce a také zda dochází k transferům, případně jakým.

Téma *Jídlo*

Z pohledu kvantity slovíček, pouze u dvou respondentů byl zaznamenán výrazný rozdíl ve prospěch češtiny (R1: 10:5, R2: 9:4), rozdíl u R3 nebyl tak markantní (10:7), u R4 dokonce znalost slovenských výrazů převýšila češtinu (8:10).

Podstatné však je, zda docházelo k výpůjčkám a v jakém směru. U třech respondentů bylo mezi českými slovíčky použito jedno slovenské, bylo zaznamenáno také drobné ovlivnění slovenštinou (R1: mrkva, R2: ryža, R3: vajce).⁶ Ve stejném počtu zaznamenáváme i výpůjčky v opačném směru, tedy české výrazy mezi slovenskými (R1: kurecí mäso, R3: mrkev, R4: okurky).⁷ Více než nežádoucí interference jsme však zaznamenali pozitivního transferu (z češtiny do slovenštiny), kdy respondenti využili výrazů, které jsou buďto identické nebo podobné. Podobnost slova tak byla využita k zapamatování, přesto však došlo i k zachování rozdílnosti mezi jazyky: R1: jahoda, koláč, chlieb; R2: voda, piva, mrkva; R3: pizza, sendvič, zmrzlina, polievka, chlieb; R4: čokoláda, chlieb, vajce, maslo, sol, mrkva, palačinky.

Téma *Dům/byt a vybavení*

I v tomto tématu jsme nejprve zkoumali množství osvojené slovní zásoby a následně jsme analyzovali chyby a nacházeli případné transfery. Stejně jako u předchozího tématu, i zde jsme u dvou respondentů nezaznamenali velký rozdíl co do množství (opět ve prospěch češtiny). Výsledky jsou u R1: 7:5 a R3: 10:8. U zbylých dvou však byl rozdíl markantnější (R2: 13:1, R4: 12:6).

V části s českými výrazy nebyla tentokrát zaznamenána žádná interference ze slovenského jazyka, naopak tomu došlo ve třech případech (R1: skriň, R3: televize, R4: kúpelna).⁸ I zde byl pozitivní transfer silnější než negativní, slova, která jsou v obou jazycích totožná jsou R1: okno, R3: koberec, okno, R4: lampa. Výrazy, které jsou výrazně podobné, avšak studenti opět pouze využili podobnosti a doučili se rozdíly pro slova: R1: stôl, dvere, R2: stôl, R3: posteľ, dvere, stôl, R4: vaňa, kuchyňa, stôl.

Pro přehlednost přikládáme na závěr článku přehledovou tabulku (Tabulka

⁶ Česky: mrkev, rýže, vejce X slovensky: mrkva, ryža, vajce.

⁷ Česky: kuřecí, mrkev, okurky X slovensky: kuracie, mrkva, uhorky.

⁸ Česky: skříň, televize, koupelna X slovensky: skriňa, televízor, kúpeľňa.

2), která souhrnně zobrazuje transfer v obou směrech. Na ní lze názorně vidět, že pozitivní transfer převyšuje nad negativním.

Psaní

V tomto oddíle byla testována nejen slovní zásoba, ale zároveň způsob a úroveň tvoření gramatických tvarů a syntaktických struktur. Stylistika nebyla v této části testována, tudíž ani hodnocena.

Na rozdíl od předchozího oddílu, tato část byla zodpovídána rovnou ve slovenštině, bez předchozího požadavku cokoliv tvořit v jazyce českém. Respondenti tedy na místě tvořili primárně slovenský text.

Po nalezení chyb (posuzovatelem se stal slovenský lektor Mgr. Radoslav Raffaj, Ph.D.), byly chyby barevně označeny a následně rozříděny do kategorií chyb jako:

- Formální (černá barva);
- morfosyntaktické (modrá barva);
- lexikální (růžová);
- syntaktické (fialová);
- jiné (zelená).

Po kategorizaci chyb jsme hledali podobnost mezi českým a slovenským (případně srbským) výrazem. Chybovosti, která vznikla interferencí z MJ nebo CJ1 (čeština), se následně detailněji věnujeme. Chyby, které nejsou způsobeny interferencí, nejsou komentovány.

Nejprve se zaměříme na chyby formální. Mezi ty řadíme chyby porušující pravidla českého pravopisu, chyby v interpunkci či nadbytečná a chybějící písmena. Ač žádný z osmi textů (*Rodina* a *Můj víkend v Bělehradě*) nebyl prost formálních chyb, pouze u dvou respondentů (ve dvou textech, *Rodina* a *Můj víkend v Bělehradě*) mohly být způsobeny interferencí z lépe osvojeného českého jazyka. Tyto fauly se projevily ve slovech: v Bělehradě, města, restauraci, krásný, máma, **sedmdesiat**.⁹ Většího množství chyb se zde dopustil R1, který, jak už bylo řečeno, na rozdíl od ostatních, studuje češtinu již pět a půl roku. Konstatujeme, že co do formálních chyb, zde probíhal negativní transfer z českého pravopisu a interpunkce minimálně. Vyskytuje se zde však i případ, který není možné zcela jistě identifikovat, např. ve slově dedko je navíc měkčení ě (pravděpodobně po vzoru slova děda z češtiny), na druhou stranu slovo dědko se v českém jazyce v této podobě nevyskytuje.

Jako chyby morfosyntaktické jsme označovali takové prohřešky, které obsahují špatnou koncovku ve flexivních slovních druzích. Protože není vždy zcela

⁹ Česky: v Bělehradě, města, restauraci, krásný, máma, sedmdesát X slovensky: v Belehrade, mesta, reštaurácii, krásny, mama, sedemdesiat.

jednoznačné, zda se jedná o chybu založenou na neznalosti syntaktických vztahů mezi slovy (neznalost slovesné vazby) nebo nedostatečném osvojení deklinačních a konjugačních pravidel (v tomto případě by se jednalo o chybu morfologickou), rozhodli jsme se po vzoru výzkumu R. Kotkové uplatnit kompromisní řešení a vytvořit kategorii chyb morfosyntaktických. Těch bylo, s ohledem na bohatou flexi obou zkoumaných jazyků (češtiny a slovenštiny) více, i co do počtu příkladů negativního transferu. Jako příklady zde uvádíme: má velkou rodinu, poslední víkend, navštívili chrám sv. Sávy, po centru města, v restauraci, Karadžordžův, v krásném Zemunu, mladší, starší.¹⁰

Do kategorie lexikálních chyb jsou zařazovány deformace slova, záměny s podobným slovem nebo záměna se slovem z jiného jazyka, mateřského či jiného dříve osvojeného. Mezi výpůjčkami z češtiny se objevily např. tyto výrazy: řidič, důchodci, jenom, dům, chodila, obrázek, let, fotbal, levé, inženýr, kromě, na židli, míst, především, hodně, procházeli jsme se, řízek, odtamtud, vedle, jmenuje se, miminko.¹¹ Překvapivě žádná z lexikálních výpůjček nebyla z MJ, tedy srbského jazyka.

Syntaktické chyby s sebou nesly prohřešky jako nadbytečné nebo chybějící slovo, nevhodně zvolený spojovací prostředek nebo nevhodnou předložku, špatný slovosled nebo defektní strukturu fráze (přenášení struktur z jiného jazyka, kalky atd.). Ač text žádného z respondentů nebyl prost tohoto typu chyb, s výjimkou jednoho výrazu – o víkend¹², nebyly zaznamenány žádné chyby, které by byly zapříčiněny negativním transferem z češtiny.

Poslední kategorie chyb, nazvaná souhrnně jako prohřešky jiné povahy, zahrnovala chyby vzniklé neznalostí ustálených výrazů a frází, případně sociokulturních reálií a zvyků. Pravděpodobně jsou to místa, která nelze s jistotou určit za defektní, přesto by je rodilý mluvčí v této podobě nepoužil. Na tomto místě bychom zmínili a krátce okomentovali ty z nich, která by v textu tvořeném v češtině nečinila žádné potíže. Užítí vlastních jmen Lucie, Petr, ve slovenském prostředí by bylo pravděpodobně použito jméno Lucia a Peter nebo názvu tradičního jídla čevapi, které by bylo na Slovensku pravděpodobně označeno jako čevapičiči.

V příloze na konci článku v tabulkách a grafech (Tabulka 3 – 7, Graf 1 – 5) uvádíme počet slov (včetně předložek a spojek) v jednotlivých studentských

¹⁰ Česky: má velkou rodinu, poslední víkend, chrám sv. Sávy, po centru města, restauraci, Karadžordžův, v krásném Zemunu, mladší, starší X slovensky: má veľkú rodinu, posledný víkend, chrám sv. Sávu, po centre mesta, reštarurácii, Karadžordžeov, v krásnom Zemune, mladšia, staršia.

¹¹ Česky: řidič, důchodci, jenom, dům, chodila, obrázek, let, fotbal, levé, inženýr, kromě, na židli, míst, především, hodně, procházeli jsme se, řízek, odtamtud, vedle, jmenuje se, miminko X slovensky: šofér, dôchodcovia, len, dom, išla, obrázok, rokov, futbol, ľavej, inžinier, okrem, na stoličke, miest, predovšetkým, veľa, prechádzali sme sa, rezeň, odtiaľ, vedľa, volá sa, bábätko.

¹² Česky: přes víkend X slovensky: cez víkend.

pracích a také celkový součet. Následuje procentuální vymezení celkového počtu chyb (na základě naší zvolené kategorizace) a také zvýraznění těch, které jsou pravděpodobně způsobeny interferencí z českého jazyka.

Shrme-li celkový počet chyb napříč všemi osmi texty, výsledkem nám bude číslo 150 chyb, z toho bylo 64 pravděpodobně zapříčiněno negativním transferem. Nejvíce chyb jsme zaznamenali v kategorii lexikálních chyb (u všech respondentů), dále morfosyntaktické, formální, jiné a na posledním místě chyby syntaktické. Neznamená to, že respondenti nechybovali co do tvorby syntaktických struktur, spíše se neprojevovalo ovlivnění českým jazykem. Chybování bylo pravděpodobně zapříčiněno nedokonalým osvojením studovaného jazyka. Ze všech respondentů se největší chybovost způsobená negativním transferem projevila u R1.

Podpoření efektivity nabývání jazyka ze stejné jazykové rodiny. Analýza chyb, která byla užita v našem výzkumu, nám může posloužit jako výchozí materiál. Chyby, kterých se respondenti nejčastěji dopouštěli, podle naší kategorizace vycházejí jako chyby lexikální. Srovnáme-li názory odborníků, jak chybu odbourat a v budoucím užívání se jí vyvarovat, zjistíme, že se názory liší. Někteří upřednostňují zdůraznění chyby a práci s ní, jiní naopak chybu ignorovat a neupírat na ni zvýšenou pozornost, aby naopak nedošlo k nechtěnému zapamatování defektní struktury (Choděra, 2006: 50 – 52).

My se přikláníme k názoru, že upozornění na chybu je způsobem, jak se do budoucna vyhnout jejímu tvoření. Základním didaktickým přístupem, který se po odhalení chyby nabízí, je uvedení správné formy v kontextu (nikoliv izolovaně) a její následné opakování. Tak se docílí určitého zautomatizování a vytvoření správné struktury (Keslerová, 2014: 71). Učitel rovněž může onu chybu napsat na tabuli spolu se správným výrazem, odhalit motivaci chyby (způsobenou interferencí) a společně chybu okomentovat a zdůvodnit. Student si také může různé jazyky, kterým se učí, zafixovat buďto na prostředí, ve kterém je vzděláván a ve kterém je používá, případně na roli, kterou znalost tohoto jazyka naplňuje.

Všechny výše zmíněné návrhy vycházejí z práce s chybou a její korekce. Detailněji se tomu věnuje velké množství autorů, jmenujme např. *Principles of Language Learning and Teaching* (Brown, 2007), *Learning Teaching: A Guidebook for English language teachers* (Scrivener, 2005), *Didaktika cizích jazyků* (Hendrich, J., 1988) nebo sborník *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)* (Houžvička, 2014).

Práce s chybou je tedy přirozený jev a je místem, kde se na půli cesty střetávají učitel a student. Lektor, který chybu identifikuje, taktně na ni upozorňuje a nabízí řešení. Na druhé straně je student, který musí chybu přijmout a jemu vlastními učitelskými mechanismy vytvořit správný návyk a opakování chyby se do budoucna vyhnout. Uzavřeme proto tuto část nepřilíživě idylickým, ale o to reálnějším názorem, že interferenci je možno překonat tehdy, kdy zdokonalíme své jazykové kompetence ve všech jazycích (Kusmaul, 1995: 17).

Závěr. Mnoho autorů se věnuje zachycení pozitivních i negativních transferů mezi jazyky (ať už vzdálenými, nebo příbuznými). Nebyl nám však znám podobný výzkum, který by propojil jak teoretické shrnutí jazykové interference, tak praktickou aplikaci mezi českým a slovenským jazykem, proto jsme se rozhodli provést malou výzkumnou sondu na vzorku srbských bohemistů studujících slovenštinu jako druhý slovanský jazyk na půdě Filologické fakulty Bělehradské univerzity.

Respondenti zapojení do výzkumu si zvolili slovenštinu jako další slovanský jazyk z několika důvodů. V jejich odpovědích zaznívaly zmínky o melodičnosti a kráse jazyka, schopnosti následně rozlišit jazykové odlišnosti nebo geografické blízkosti obou států. V čem se u všech respondentů odpovědi shodovaly byla právě podobnost českému jazyku.

Úroveň znalosti jazyka nebyla v rámci jedné skupiny stejná, označení respondentů kódy R1, R2, R3 a R4 odráží stupeň osvojení českého jazyka, kdy R1 ovládá jazyk nejlépe, R4 nejhůře.

Během testování slovní zásoby (Oddíl IV, slovní zásoba, témata: Jídlo, Dům/byt a jeho vybavení) se jazyková interference nijak výrazněji neprojevila. Pouze minimálně docházelo k negativním výpůjčkám mezi jazyky, naopak jsme zaznamenali schopnost respondentů rozlišovat drobné nuance mezi oběma jazyky, zapamatovat si je a v testu lexika je uplatnit.

Data, která vyšla během psaní textu na daná témata (Oddíl V, tvorba textů, témata: Rodina, Můj víkend v Bělehradě), s ohledem na délku a úroveň osvojení češtiny, ukázala, že výsledek mezijazykové interference u R1, který se češtině věnuje nejdéle, je nejvyšší. Více než polovina chyb byla zaviněna negativním transferem (celkem 55 %) z toho nejvíce v kategorii lexikální. U dalších respondentů, kteří se češtině věnují necelé tři roky byla míra interferenčních chyb nižší. U R2 to bylo 28 %, u R3 38 % a u R4 43 %. Stejně jako u R1, i v textech ostatních respondentů výrazně převyšovaly prohřešky v lexiku.

Nejpříznivějších výsledků zde dosáhla R2. Oba vytvořené texty obsahovaly 131 slov, celkový počet chyb činil 43, z toho interferenčních pouze 12. V porovnání s R1, jehož texty sice byly nejdélejší (167 slov), obsahovaly však také nejvíce prohřešků (62 chyb), z toho 34 chyb bylo zaviněno negativním transferem. Důvodů, proč se během analýzy dokumentů texty R2 ukázaly jako nejlepší, může být několik. Délka studia českého jazyka se nabízí jako jeden faktor, který zde působil pozitivně. Tedy kratší délka studia jazyka nevytvořila tak silné návyky v užívání jazyka jako tomu bylo u R1. Zároveň bychom neměli opomínat na další faktory jakými jsou prostředí (všichni respondenti vyplňovali testy za stejných podmínek, tedy ve stejné časové dotaci, prostoru i hluku), míra motivace, soustředění, píle a disciplíny. Mimo to také momentální psychologické stavy a nálada studenta. Poslední zmíněné nemůžeme hodnotit, z diskuse s lektorkou slovenského jazyka a zkušenosti vlastní

můžeme vyvodit, že dobrý výsledek u R2 vychází z nadprůměrné péle, zájmu a množství času ochotnému studiu věnovat.

Zastavíme-li se krátce u výsledků R3 a R4, jejich texty byly z celé skupiny respondentů nejkratší (méně než 100 slov) a chyby způsobené negativním transferem se z celkového počtu chyb pohybovaly okolo 40 %. Výsledek 43 % je pak celková hodnota, která prezentuje chyby způsobené interferencí, shrneme-li výsledky všech respondentů.

Zhodnotíme-li výsledky, kterých se nám dostalo jak během pozorování, tak během vyhodnocování dokumentů, je patrné, že k transferu zde dochází oběma směry. Pozitivní transfer studentům pomáhá s porozuměním nového jazyka, na druhou stranu, především během tvorby vlastních textů na základě vlivu češtiny dochází k nemalé interferenci (nejvíce u respondenta s největším osvojením češtiny), zejména v rovině lexikální.

Využijeme-li klasifikaci interference dle Rothmana (viz Příčiny vzniku jazykové interference), negativní transfer byl transferem z cizího jazyka (CJ1 – čeština), nikoli z mateřského.

Literatúra

- Albert, M. L., Obler, L. K. (1978). *The bilingual brain: neuropsychological and neurolinguistic aspects of bilingualism*. Academic Press.
- Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Longman.
- Butler, Y. G., Hakuta, K. (2006). Bilingualism and second language acquisition. V T. K. Bhatia, W. C. Ritchie, (Eds.), *The handbook of bilingualism* (str. 114 – 144). Blackwell.
- Čermák, F. (2011). *Jazyk a jazykověda*. Karolinum.
- Ellis, R. (1977). *Second language acquisition*. Oxford University Press.
- Fernández, E. M., Cairns, H. S. (2014). *Základy psycholingvistiky*. Karolinum.
- Festman, J., Rodriguez-Fornells, A., Münte, T.F. (2010). Individual differences in control of language interference in late bilinguals are mainly related to general executive abilities. *Behavioral and Brain Functions* 6 (5). <https://doi.org/10.1186/1744-9081-6-5>
- Grígeľová, M. (2013). *Shody a rozdíly v lexiku češtiny a slovenštiny*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého.
- Hendrich, J. (1988). *Didaktika cizích jazyků*. SPN.
- Houžvička, J. (2014). *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Univerzita Karlova v Praze.

- Chalupová, K. (2013). *Česko-slovenské lexikální rozdíly*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.
- Choděra, R. (2006). *Didaktika cizích jazyků: úvod do vědního oboru*. Academia.
- Janíková, V. (2014). *Individuální mnohojazyčnost a její psycholingvistické aspekty se zřetelem k osvojování jazyků*. *XLinguae European Scientific Language Journal*.
- Kamenárová, R., Španová, E., Ľos Ivoriková, H., Mošaťová, M., Krchová, Z., Tichá, H. (2018). *Krížom-krážom: Slovenčina A1*. *Studia Academica Slovaca*.
- Keslerová, Š. (2014). Interferenční chyba – kámen úrazu ve výuce češtiny pro Slováky. V J. Houžvička (Ed.), *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)* (str. 70 – 73). Univerzita Karlova.
- Kotková, R. (2017). *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Karolinum.
- Kussmaul, P. (1995). *Training the Translator*. John Benjamins Publishing Company.
- Lekova, B. (2010). Language interference and methods of its overcoming in foreign language teaching. *Trakia Journal of Sciences*, 8 (3), 320 – 324.
- Márová, S. (2015) *Nástrahy blízke príbuznosti (Slovensko-česká lexikální mezijazyková homonymie)*. Diplomová práce. Univerzita Karlova.
- Nekvapil, J. et al. (2009). *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Ratajová, A. (2021). *Výuka češtiny jako cizího jazyka pro mluvčí slovenštiny na lékařských fakultách*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita.
- Rothman, J., Iverson, M., Judy, T. (2011). Some notes on the generative study of L3 acquisition. *Second Language Research*, 27 (1), 5 – 19. <http://www.jstor.org/stable/43103848>
- Scrivener, J. (2005). *Learning Teaching: A Guidebook for English language teachers*, Oxford.
- Smirnov, A. A., Rubinštejn, S. L. (1961). *Psychologie: učebnice pro vysoké školy*. SPN.
- Sokolová, M., Musilová, K., Slančová, D. (2005). *Slovenčina a čeština: synchronne porovnanie s cvičeniami*. Vydavateľstvo UK.
- Veselý, J. (1985). *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku*. SPN.
- Zajíčková, J., Šourková, A. (1967). *Interference v ruské morfologii*. SPN.
- Zimová, J., Bartoňová, V., Dolínková, S., Brandeiský, P. et al. (1967). *Interference v ruském lexiku*. SPN.

Дениса Валкова

ИЗМЕЂУ ЧЕШКОГ И СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА – ЈЕЗИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ СРПСКИХ БОХЕМИСТА ПРИЛИКОМ УЧЕЊА СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Мотивација за обраду теме рада произашла је пре свега из одсуства сличних истраживања усмерених на мешање чешког и словачког језика. Након теоријског увода који дефинише концепте интерференције, позитивног и негативног преноса, појашњавања како ћемо радити са појмовима у оквиру овог текста и представљања одабраних сличности и разлика између изабраних језика, фокусирали смо се на срж нашег истраживања – прикупљање података и њихово накнадно тумачење методом анализе грешака. У анализи је учествовало четири испитаника, студенти чешког језика који су похађали предмет Савремени словачки језик П-2 (почетници).

Током анализе нисмо открили значајне грешке условљене међујезичким трансфером. Студенти су најчешће правили грешке у изговору, нпр. [gde], [žiádné]. Напротив, приметили смо (у поређењу са студентима који не студирају чешки) позитиван утицај учења чешког, тачније већи степен разумевања током извршених активности.

Анализа текстова нам је помогла да откријемо и наведемо најчешће повремене грешке. У вежбама ниже когнитивне захтевности (тест лексика) студенти су (као и током анализе на часовима) показали да могу да искористе међујезички трансфер. Студенти не само да су на одговарајући начин користили речи које су исте на оба језика, већ су и доказали да могу имати користи од одређене сличности – то јест да користе сличну реч, а да притом сачувају њену различитост, нпр. чешки/словачки: stůl/stôl.

Утицај мешања чешког и словачког постао је приметан тек током писања текстова на теме „Породица” и „Мој викенд у Београду”. Текстови испитаника (П-1) који најдуже учи чешки (пет и по година) трпе највећи утицај негативног трансфера. У тексту од 167 речи, укупно 55% грешака је последица интерференције. Приметно боље резултате постигао је други испитаник. Са дужином текста од 131 речи, само 28% од укупног броја грешака је условљено интерференцијом. Резултати осталих испитаника (П-3 и П-4) су слични. У тексту од 71 речи, укупно 38% грешака приписујемо интерференцији, док у тексту од 88 речи 42% грешака изазвано је негативним трансфером.

Укупан утицај интерференције у овој групи био је 43% са највећим бројем лексичких грешака. На основу класификације коју смо користили (по Ротману), у свим случајевима је то био трансфер са страног (чешког), а не са матерњег језика (српског).

Кључне речи: студије језика, интерференција, међујезички трансфер, анализа грешака, западнословенски језици

Denisa Walková

MEZI ČEŠTINOU A SLOVENŠTINOU – JAZYKOVÉ INTERFERENCIE SRBSKÝCH BOHEMISTOV PRI UČENÍ SA SLOVENSKEHO JAZYKA

Resumé

Motivácia spracovať danú tému príspevku v prvom rade pramenila z neexistencie podobného výskumu, ktorý by bol zameraný na interferenciu medzi českým a slovenským jazykom. Po teoretickom úvode, v ktorom boli vymedzené pojmy interferencia, pozitívny a negatívny transfer, objasnení, ako budeme s termínmi v rámci tohto textu pracovať, a po predstavení vybraných podobností a odlišností medzi zvolenými jazykmi sme sa zamerali na jadro nášho výskumu – zber dát a ich následnú interpretáciu prostredníctvom metódy analýzy chýb. Pozorovania a analýzy dokumentov sa zúčastnili štyria respondenti, študenti bohemistiky a súčasne poslucháči predmetu súčasný slovenský jazyk P 2 (začiatocníci).

Počas pozorovania sme neodhalili žiadnu zásadnú a závažnú chybovosť spôsobenú mezijazykovým transferom. Študenti sa najčastejšie dopúšťali chýb vo výslovnosti, napr. [gde], [žiádne]. Naopak, zaznamenali sme (v porovnaní so študentmi mimo odboru bohemistiky) pozitívny vplyv ovládania češtiny, a to vo vyššej miere porozumenia počas vykonávaných aktivít.

Analýza dokumentov nám pomohla odhaliť a špecifikovať najčastejšie sa opakujúce prehršky. Pri cvičeniach nižšej kognitívnej náročnosti (test lexika) študenti (rovnako ako pri pozorovaní počas hodiny) ukázali, že dokážu využiť prenos medzi jazykmi. Študenti nielenže vhodne využívali slová, ktoré sú v oboch jazykoch rovnaké, zároveň však dokázali, že vedia ťažiť z ich určitej podobnosti – to znamená využiť podobné slovíčko, avšak zároveň zachovať jeho odlišnosť, napr. čeština/slovenčina: stůl/stól.

Vplyv interferencie medzi češtinou a slovenčinou sa výrazne prejavil až počas tvorby vlastných textov na témy Rodina a Můj víkend v Belehrade. Texty respondenta (R1), študujúceho češtinu najdlhšie (päť a pol roka), boli negatívnym transferom ovplyvnené najviac. Pri dĺžke textov 167 slov bolo celkovo 55 % chýb spôsobených interferenciou. Badateľne lepšie výsledky dosiahli texty R2. Pri dĺžke textov 131 slov bolo len 28 % chýb z celkového počtu interferenčných. Výsledky ďalších respondentov (R3 a R4) sú podobné. Pri dĺžke textov 71 slov celkovo 38% interferenčných chýb, pri dĺžke textov 88 slov 42 % chýb spôsobených negatívnym transferom.

Celkový výsledok interferenčných chýb v tejto skupine tvoril 43 %, keď kategórie, v rámci ktorých chybovosť najviac prevyšovala, boli kategórie lexikálne. Na základe nami použitej klasifikácie (podľa Rothmana) išlo vo všetkých prípadoch o transfer z cudzieho jazyka (z češtiny), a nie z materinského jazyka (srbčiny).

Kľúčové slová: štúdium jazykov, interferencia, mezijazykový transfer, analýza chýb, západoslovanské jazyky

Denisa Walková

**BETWEEN CZECH AND SLOVAK – LANGUAGE INTERFERENCE
OF SERBIAN STUDENTS STUDYING CZECH WHEN LEARNING THE SLOVAK LANGUAGE**

Summary

The motivation behind the creation of the paper stemmed from the absence of similar research focusing on the interference between the Czech and Slovak languages. After a theoretical introduction, when the concepts of interference, positive and negative transfer were defined, clarifying how we would deal with the terms within this text and presenting selected similarities and differences between these languages, we focused on the core of our investigation – data collection and their subsequent interpretation through the error analysis method. Four respondents, students of the Czech language and attendees of the subject Contemporary Slovak Language P 2 (beginners group) took part in the research - observation and analysis of the documents.

The observation during lectures did not show major and serious errors caused by interlanguage transfer. Students were most likely to make mistakes in pronunciation, e.g. [gde], [žiádné]. On the contrary, we detected (compared to students outside of the field of Czech language studies) a positive influence on Czech knowledge, especially in a higher degree of understanding during the carried-out activities.

Document analysis has helped us uncover and specify the most common and recurring mistakes. In an exercise of lower cognitive intensity (lexical test), students (as well as over the observation during the lesson) revealed that they could use positive transmission between languages. Students not only made appropriate use of words that are the same in both languages but also proved they can benefit from a certain similarity. That is, use a similar expression but at the same time maintain its difference, e.g. Czech/Slovak: stůl/stôl.

The interference between Czech and Slovak languages became significant while writing texts on the topics: The Family and My Weekend in Belgrade. The works of the respondent (R1), who has been studying Czech for the longest time (five and a half years), were the most affected by the negative transfer. In the text length of 167 words, a total of 55% of mistakes were due to interference. The R2 texts achieved much better results. In the text length of 131 words, just 28% of errors were the total range caused by interference. The results of the other respondents (R3 and R4) were similar. In the text length of 71 words, a total of 38% were interference mistakes; in the text length of 88 words, 42% of errors were caused by negative transfer.

The overall result of interference mistakes in this group was 43%. The category in which the error rate exceeded the most was the lexical category. Based on the classification used (according to Rothman), in all cases, there was a transfer from the first foreign Slavic language (Czech), not from the mother tongue (Serbian).

Keywords: language learning, interference, interlanguage transfer, error analysis, West Slavic languages

Přílohy

R1	<i>...protože je na 99 % podobná češtině.</i>
R2	<i>...a taky je podobný českém jazykem.</i>
R3	<i>...protože je podobná češtině.</i>
R4	<i>...protože je podobná češtině.</i>

Tabulka 1. Vybrané odpovědi respondentů na otázku, proč si vybrali slovenštinu jako povinně-volitelný jazyk

JÍDLO		DŮM/BYT A VYBAVENÍ	
Negativní transfer	Pozitivní transfer	Negativní transfer	Pozitivní transfer
Mrkva (část pro ČJ) Ryža (část pro ČJ) Vajce (část pro ČJ)	Chlieb (3x) Jahoda Koláč Voda Pivo Mrkva (2x) Polievka Pizza Sendvič Zmrzlina Mlieko Vajce Maslo Sol Čokoláda Palacinky	Skriň (část pro SJ) Televízie (část pro SJ) Kúpelna (část pro SJ)	Dvere (2) Okno (2) Stôl (4) Posteľ Koberec Vaňa Kuchyňa Lampa
Kurecí (část pro SJ) Mrkev (část pro SJ) Okurky (část pro SJ)			

Tabulka 2. Přehledová tabulka případů pozitivních a negativních transferů, úkoly v oddílu IV, test lexika

	Respondent 1	Respondent 2	Respondent 3	Respondent 4
Rodina	108 slov	108 slov	48 slov	48 slov
Můj víkend v Bělehradě	59 slov	23 slov	23 slov	40 slov
Celkem	167 slov	131 slov	71 slov	88 slov

Tabulka 3. Počet slov ve studentských textech (Rodina, Můj víkend v Bělehradě) v oddílu V

Chyby	formální	morfosyntaktické	lexikální	syntaktické	jiné
Celkem chyb v obou textech	12	11	28	10	1
Interferenční chyby	5	8	21	0	0

Tabulka 4. Respondent 1, celkem 167 slov v obou textech

Chyby	formální	morfosyntaktické	lexikální	syntaktické	jiné
Celkem chyb v obou textech	6	5	22	9	1
Interferenční chyby	1	2	9	0	0

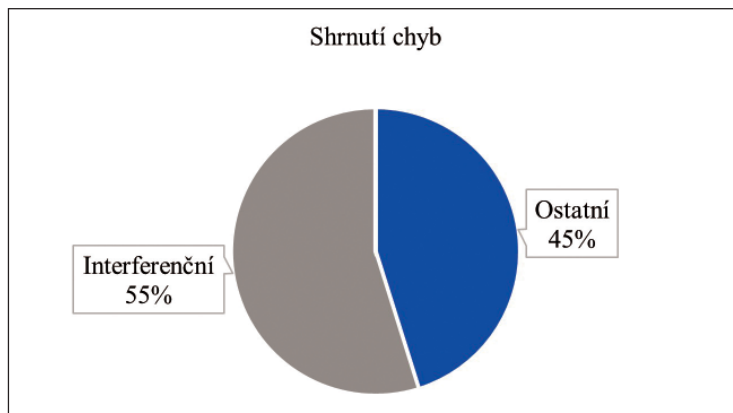
Tabulka 5. Respondent 2, celkem 131 slov v obou textech

Chyby	formální	morfosyntaktické	lexikální	syntaktické	jiné
Celkem chyb v obou textech	9	3	9	1	4
Interferenční chyby	2	0	6	1	1

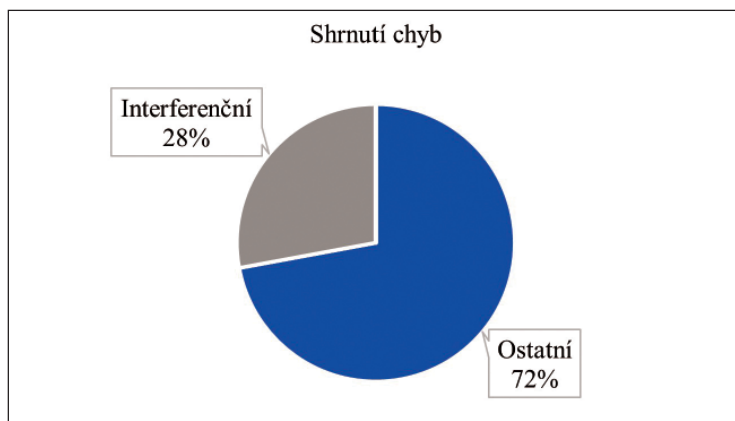
Tabulka 6. Respondent 3, celkem 71 slov v obou textech

Chyby	formální	morfosyntaktické	lexikální	syntaktické	jiné
Celkem chyb v obou textech	4	1	10	0	4
Interferenční chyby	1	0	6	0	1

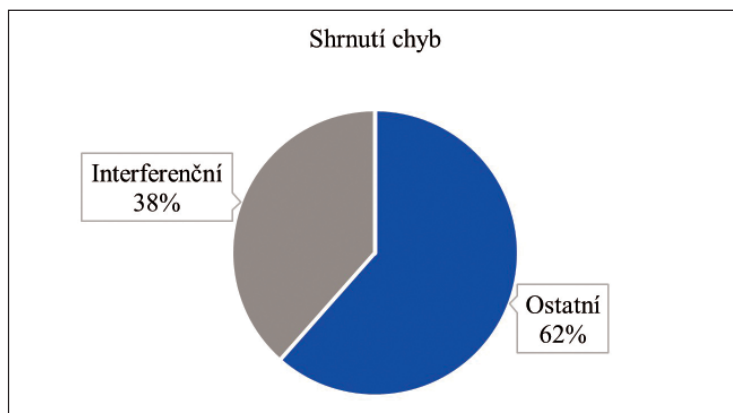
Tabulka 7. Respondent 4, celkem 88 slov v obou textech

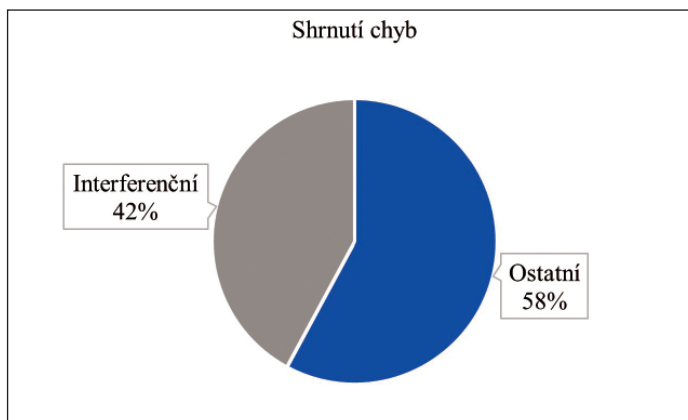
Graf 1. Respondent 1, chyby souhrnně: 62, z toho chyby interferenční: 34

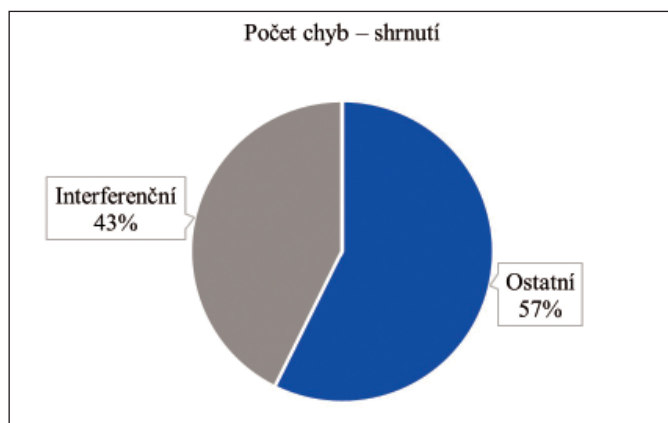
Graf 2. Respondent 2, chyby souhrnně: 43, z toho chyby interferenční: 12

Graf 3. Respondent 3, chyby souhrnně: 26, z toho chyby interferenční: 10

Graf 4. Respondent 4, chyby souhrnně: 19, z toho chyby interferenční: 8

Graf 5. Shrnutí chyb, chyb celkem ve všech textech: 150, z toho chyby interferenční: 64

Anna Zelenková¹

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0002-9753-6068>

BRNIANSKA SLOVAKISTIKA V SÚVISLOSTIACH²

Príspevok sa venuje tradíciám slovakistiky na Masarykovej univerzite v Brne vychádzajúcej z koreňov morfolologickej a genologickej školy F. Wollmana. Po roku 1993 zohral v českom prostredí pri budovaní slovakistiky ako samostatného vysokoškolského študijného odboru významnú úlohu Ústav slavistiky FF MU v Brne. Jeho vedúci Ivo Pospíšil zaviedol v r. 1997 slovakistiku ako päťročné magisterské štúdium, ktoré pretrvalo vyše dvadsať rokov. Špecifickou črtou danej výučby bolo zameranie na komparatívne štúdium česko-slovenských vzťahov, a preto obsahovalo nielen prvky vzájomnosti, ale aj určitej nevzájomnosti s rešpektovaním nadštandardnosti týchto vzťahov, v ktorých fungovalo silné vedomie blízkosti. Štúdium slovakistiky v českom prostredí, ktoré vychádzalo aj z tradícií, aj z konceptu modernej areálovej slavistiky s filologickým základom, sa snažilo zachytiť vzájomný výnimočný vzťah oboch literatúr, ich historickú zviazanosť a komplementárny dialóg približovania a vzdalovania.

Kľúčové slová: brnianska slovakistika, Ivo Pospíšil, Alois Gregor, Frank Wollman, imagológia

Vo svojom príspevku vychádzame z názvu konferencie *Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy* a v rámci tohto vymedzenia sa pokúsime zamyslieť nad niektorými okruhmi, ktoré sa v súvislosti s „inakosťou“ slovakistiky v cudzom prostredí vynárajú. Prvý okruh predstavuje koncepcia výučby literatúry v inonárodnom prostredí, v našom prípade ide o možnosť výučby slovenskej literatúry v českom prostredí, a o špecifikáciu určitej osobitosti, ktorú mala brnianska slovakistika počas svojho dvadsaťročného trvania. Druhý okruh súvisí s tradíciou brnianskej slovakistiky (v historickom kontexte medzivojnového

¹ zelenkova@slu.cas.cz

² Príspevok je výstupom z vedeckého projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Hlavný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

obdobia), keď sa slovakistika na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity spájala s takými osobnosťami, ako boli Frank Wollman, Josef Hrabák či Alois Gregor. Posledný okruh tvorí vzťah Franka Wollmana k slovenskému prostrediu, jeho názor na slovenskú literatúru, ktorý vyjadril vo svojich prednáškach, ale aj jeho prínos do slovenskej folkloristiky.

Výučba inonárodnej literatúry by nemala poskytovať izolovaný historický servis vo faktografickom zmysle, ale s ohľadom na nevyhnutný porovnávaci prístup by sa mala zameriavať aj na štúdium vzájomného ovplyvňovania sa a obohacovania. Na druhej strane by však bolo chybou zameniť danú výučbu slovenskej literatúry v cudzom, napr. v českom prostredí iba za faktografický prehľad klasických česko-slovenských vzťahov. V popredí záujmu stále zostáva slovenská literatúra ako celok, aj keď v rámci historického prehľadu, ale prezentovaná v kontexte svojho pomeru k inonárodným literatúram (v našom prípade najmä k českej). Východiskom sa preto môže stať výklad slovenskej literatúry v rámci širšieho stredoeurópskeho priestoru, resp. napríklad účasť slovenskej literatúry v českom literárnom vývoji a naopak – účasť českej literatúry v slovenskom literárnom vývoji. Toto špecifické chápanie podal vo svojej úvahe aj Antonín Měšťan (1998), keď si položil provokatívnu otázku:

Nebylo by nejlíp, kdyby se v České republice... pěstovala slovakistika převážně či dokonce výhradně jako obor, zkoumající česko-slovenské jazykové a literární vztahy? Je samozřejmé, že tím by se česká slovakistika i nadále přimkla k české bohemistice – to by však zřejmě bylo naší slovakistice i naší bohemistice na prospěch. (Měšťan, 1998: 19)

V stredoeurópskom priestore, v ktorom sa rozvíjali česko-slovenské vzťahy, sa prelínali viaceré literárne diskurzy, koexistovali rôzne jazyky a etnické menšiny a prejavoval sa multikulturalizmus národných a miestnych tradícií v rámci spoločných historických procesov. Tu bola medziliterárna komunikácia politicky a národnostne silnejšie prepojená, ako napr. v západoeurópskom regióne, ktorý sa vyznačoval väčšou vývojovou autonómiou a výraznejšou periodizáciou. Okrem toho treba vyzdvihnúť nadštandardný charakter česko-slovenských vzťahov vo vnútri európskeho priestoru – ten vyplýval z etnicko-jazykovej blízkosti, spoločného historického vývoja či špecifickej spolupráce a kultúrnej komunikácie, v ktorej bola tradičná opozícia „my“ a „oni“ zámerne potláčaná. Zapojenie česko-slovenských, resp. slovensko-českých vzťahov do medziliterárneho výskumu navrhol už v sedemdesiatych rokoch 20. storočia známy komparatista Dionýz Ďurišin (1975), ktorý tvrdil, že hlavným cieľom česko-slovenských vzťahov nie je iba poznanie „národných“ zvláštností (a to aj v rámci školskej praxe), ale „aj ciest, foriem a spôsobov 'účasti' týchto literatúr na medziliterárnom procese vo všeobecnosti“ (Ďurišin, 1975: 330).

Štúdium slovenskej literatúry v inonárodnom prostredí, tzn. v našom prípade ide o české prostredie, musí z daného komparatívneho pohľadu zachytiť výnimočný vzťah oboch literatúr, ich historickú zviazanosť a spoločný dialóg, v rámci ktorého sa tieto literatúry neustále buď približovali, alebo vzdälovali (Zelenková, 2009). Metodologickým podnetom pre oživenie štúdia týchto procesov sa môže stať moderná inovovaná imagológia, aplikovaná pre potreby vysokoškolskej výučby literatúry. Imagológia – komparatistická disciplína zameriavajúca sa na interpretáciu obrazov cudzích krajín a národov – môže v česko-slovenských vzťahoch prispieť k hlbšiemu pochopeniu vzájomnosti, ale aj s tým súvisiacich prvkov „nevzájomnosti“. Predstavy Čechov o Slovákoch a opačne neboli iba mimetickým zobrazením reality, ale veľakrát mali charakter určitých tradovaných mýtov a stereotypov, ktoré odrážali vzájomné „videnie sa“ a v ktorých sa prejavovala hodnotová a estetická konfrontácia v susedských vzťahoch. V žiadnom prípade by nemalo ísť o psychologické štúdium národnej povahy či charakteru, alebo o dejiny mentalít. Aj v česko-slovenských vzťahoch vždy fungovali určité mýty a stereotypy, ktoré vyplývali aj zo slovesnej cirkulácie motívov, žánrov, tém a ideí vo všeobecnosti. Využitie imagológie pri štúdiu česko-slovenských vzťahov môže prispieť k lepšiemu chápaniu „obrazu suseda“ a k opraveniu recepčnej teórie vplyvu ako prevahe jednej literatúry nad druhou. V česko-slovenských vzťahoch bol obraz seba a obraz cudzieho obmedzený na vytvorenie takého kultúrneho diskurzu, v ktorom by cirkulovali témy a obrazy podporujúce teóriu kultúrnej jednoty. Tá bola v našich vzťahoch najčastejšie chápaná ako model vzájomnosti, ale založený na prevahe „rozvinutejšej“ českej literatúry a na potlačovaní „inakosti“ alebo „cudzosti“ slovenskej kultúry, ktorá sa rozvíjala najmä na prelome 19. a 20. storočia ešte v podmienkach neexistencie vlastného štátneho útvaru Slovákov (Pospíšil/Zelenka, 2000). Musíme tu však povedať, že tradičný „obraz cudzieho“ nebol z českej strany vnímaný opozične, ako to býva napr. v binárnych vzťahoch dvoch samostatných národných literatúr, ale sa chápal ako variant „nášho“, ktorý bol prispôbený potrebám „obrazu domáceho“, kam údajne pred storočiami historicky patril. České chápanie vzájomnosti sa usilovalo o kultúrne, jazykové a eventuálne politické spojenie, resp. „absolutizáciu“ integračných procesov, a zaraďovalo prvky „slovacity“ do širšieho československého kontextu. Slováci zasa nachádzali vo vzájomnosti aj prostriedok k pochopeniu svojej špecifickosti a autonómnosti, k potvrdeniu vlastnej národnej identity.

Rozdiel medzi českou a slovenskou slovakistikou je aj v spôsobe prezentácie a faktografickej výberovosti, ktorá vychádza z areálovosti a nevyhnutnosti širšieho kulturologického základu. Dá sa tu využiť koncept integrovanej žánrovej typológie, ktorý pred rokmi vypracoval kolektív slavistov brnianskej FF MU (Pospíšil, 2013). Išlo o vytvorenie nového odboru, ktorý by podľa areálového princípu spájal filológiu so sociálnymi vedami. Východiskom zostáva interpretácia

textu, prostredníctvom ktorého sa hlbšie preniká do myslenia, literatúry a kultúry, a tým aj do reálneho diania v areáli. Interpretácia tu presahuje do komparatívnej typológie nielen umeleckých, ale aj publicistických a odborných textov, v ktorých sa odrážajú filologické a sociálno-vedné východiská. Po dátume 1. 1. 1993, po rozdelení Česko-Slovenska, sa slovenská literatúra ocitla v českom prostredí zrazu „cudzou literatúrou“ a jej postavenie sa preto začalo meniť (Zelenková, 2012: 204). Postupne sa vytrácala z plánov literárnej výučby základných i stredných škôl a aj na vysokých školách sa postupne dostala väčšinou do pozície výberovej literatúry v rámci predmetu slovanských literatúr, dokonca sa v niektorých prípadoch zrušila. S tým potom nevyhnutne súvisela aj recepcia slovenskej knižnej produkcie (a jej propagácia v Čechách), ktorá neustále klesala, a to trvá, bohužiaľ, až dodnes. Inonárodnej slovakistike, t. j. slovakistike v Čechách, bolo treba vymedziť nový status – reagujúci na nové geopolitické súvislosti, aby sa slovakistika ako vedecký a pedagogický odbor neocitla v metodologickom a inštitucionálnom vákuu. To znamená, v širokom prechodovom pásme medzi bohemistikou a slavistikou (na zahraničných univerzitách, najmä anglosaských, vystupovala slovakistika väčšinou ako „doplnok“ bohemistiky). Na druhej strane však bolo jasné, že po rozpade jednotného štátu „není treba klásť zvláštni dôraz na to, aby sa všetni čeští študenti bohemistiky seznámili se slovenštinou a slovenskou literatúrou v rozsahu, ktorý by bol rozumný a nutný v době existence Československa“ (Měšťan, 1998: 18).

V rámci vysokoškolskej výučby slovenskej literatúry v českom prostredí bola daná literatúra predtým predmetom v rámci štúdia bohemistiky, tak ako bola na Slovensku vyučovaná česká literatúra v rámci odboru slovenskej literatúry. Slovakistika sa následne (z inštitucionálneho pohľadu) preložila na slavistické katedry, ale v ich programoch sa transformovala zo svojej kedysi výlučnej pozície na „čiastkovú“ slovanskú literatúru. Negatívnym znakom bolo, že došlo k nečakanému obmedzeniu vzájomnej spojitosti oboch odborov – predchádzajúca tradícia, že český slovakista sa musel graduovať v Bratislave a slovenský bohemista v Prahe, už skončila. Po rozdelení Česko-Slovenska sa iba na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej vybudoval Kabinet slovakistiky (v roku 1993), ktorý ale dostal adekvátnu posilu až príchodom docenta Rudolfa Chmela z Bratislavy. Významnú úlohu pri budovaní slovakistiky ako samostatného vysokoškolského študijného odboru zohral až Ústav slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, založený 1. 9. 1995, ktorý zaviedol (ako prvé pracovisko v Čechách) v roku 1997 slovakistiku ako samostatné päťročné magisterské štúdium – to súviselo aj s cieľom a snahou jej vtedajšieho vedúceho, slavistu Iva Pospíšila, vybudovať v Brne komplexné slavistické pracovisko so samostatnými odbormi všetkých slovanských literatúr. Pri problematike vzniku brnianskej slovakistiky treba vyzdvihnúť, že bola ako prvá v českom kontexte dôsledne realizovaná na areálovom princípe, a to vďaka iniciatíve vtedajšieho vedúceho Ústavu slavistiky

profesora Pospíšila. Ten sa v polovici deväťdesiatych rokov zaslúžil v časovom predstihu pred pražskou slavistikou o celkovú transformáciu slavistických štúdií z filologického základu k sociálnym a kulturologickým vedám. Pospíšil tu využil dlhoročnú tradíciu medzivojnovnej slovakistiky v Brne, spätú s takými menami, ako boli Frank Wollman, Josef Hrabák, Alois Gregor atď. V tomto prostredí sa rozvíjala aj línia morfológicko-štruktúrálnej slavistiky, pretože Pražský lingvistický krúžok bol (aj napriek svojmu názvu) personálne i metodologicky spätý najmä s Brnom (Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Frank Wollman). Slovakistické témy, aj keď boli prednášané v rámci bohemistiky a slavistiky, boli súčasťou učebných plánov už od založenia Masarykovej univerzity v roku 1919.

Vo viac ako storočných dejinách brnianskej slovakistiky by sme mohli orientačne a s určitým zjednodušením vymedziť niekoľko období – prvým je obdobie od vzniku univerzity do začiatku druhej svetovej vojny (napr. Arne Novák, ktorý zaradil slovenskú literatúru do svojich *Přehledných dějin literatury české* (1936 – 1939), Frank Wollman, Alois Gregor), druhé je od roku 1945 do začiatku šesťdesiatych rokov, keď sa slovenskou literatúrou zaoberali aj ďalší, napr. Antonín Grund, Artur Závodský, Josef Hrabák, z jazykovedcov napr. František Trávníček, Jaroslav Bauer, Václav Machek, Arnošt Kellner. Tretie, časovo najdlhšie obdobie, od začiatku šesťdesiatych rokov do prelomu osemdesiatych až deväťdesiatych rokov, ovplyvnilo dlhoročné pedagogické pôsobenie literárneho historika Vlastimila Válka a lingvistky Jarmily Bartákovéj, ktorá v spoluautorstve s Františkom Uhrom vydala skriptá *Slovenština* (1986). Ďalej môžeme uviesť jazykovedkyňu Mariu Krčmovú a z literárnych historikov aj Milana Kopeckého, Dušana Jeřábka, Richarda Pražáka atď. V štvrtom období existovala slovenčina na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity ako samostatný odbor od roku 1997 až (s určitým presahom) do roku 2018, keď slovakistika na Ústave slavistiky po reformách vtedajšieho rektora Mikuláša Beka a po zlučovaní filologických odborov zanikla. Po tomto dátume sa už neotváral ďalší ročník a slovenčina nebola prolongovaná do ďalšieho akreditačného konania. Po tomto viac ako úspešnom dvadsaťročí, keď sa slovenská tematika stala náplňou špeciálne zameraných vedeckých konferencií, ale aj úspešných doktorandských prác, na začiatku dvadsiatych rokov 21. storočia prebehla funkčná integrácia transformovanej slovakistiky do konceptu areálovej slavistiky. V jej rámci sa slovenčina obmedzila na niekoľko slovenských prednáškových kurzov realizovaných v magisterskom štúdiu slavistiky.

Ak sa vrátíme k dejinám brnianskej slovakistiky, veľakrát sa zabúda na všestranne jazykovo a literárne orientovaného Aloisa Gregora (1888 – 1971), ktorý predstavoval lektorský a publicistický typ, metodologicky spätý s kultúrnohistorickým pozitivizmom (Linhartová, 1999; Linhartová, 1985). Základ jeho slovakistickej činnosti tvorila najmä didaktika a edičné aktivity – od roku 1919 sa na FF MU stal lektorom slovenčiny a v roku 1946 sa habilitoval

pre slovenskú a českú gramatiku prácou *Nářeční slovník nářečí slavkovsko-bučovického*. V rokoch 1922 – 1933 zostavil s viacerými spolupracovníkmi aj niekoľko čítaniek pre prvý až štvrtý ročník českých a slovenských stredných škôl. Editorovsky pripravil aj dva diely *Slovenských pohádek I – II*. (1923 – 1924), ku ktorým pridal biografii najvýznamnejšieho slovenského zberateľa rozprávok Pavla Dobšinského a diferenčný česko-slovenský slovník. Pre vysokoškolských študentov napísal skriptá *Slovenská literatura od Ľudovíta Štúra po prítomnosť* (1959) a *Mluvnici spisovné slovenštiny* (1954). Gregor síce zastával stanovisko jednotnej československej literatúry, ale svojou propagáciou slovenskej literatúry v českom prostredí a vyzdvihnutím sprostredkovateľskej úlohy Moravy v česko-slovenských vzťahoch zohral významnú funkciu v rozvoji brnianskej slovakistiky.

Jeden z najvýznamnejších českých komparatistov Frank Wollman (1888 – 1969), ktorý začal svoju univerzitnú i vedeckú kariéru na novovzniknutej Univerzite Komenského v Bratislave a aj osobne bol spätý so Slovenskom, prešiel v roku 1928 na Filozofickú fakultu Masarykovej univerzity, kde predstavoval sprostredkovateľa vzájomných impulzov medzi českým a slovenským kultúrnym a vedeckým prostredím. Aj keď sa tento vedec orientoval väčšinou na teoretické otázky porovnávacej literárnej vedy, nezabúdal však na slovenskú literatúru a kultúru – na Univerzite Komenského externe prednášal až do roku 1940, keď musel z politických dôvodov (ako český občan) odísť. S jeho menom je neoddeliteľne spätá tzv. wollmanovská akcia, t. j. zber slovenskej ľudovej prózy, ktorý sa pod Wollmanovým metodologickým vedením realizoval v medzivojnovom období v rôznych slovenských regiónoch. Bratislavskí poslucháči z jeho slavistického seminára zachytili a prepísali v období rokov 1928 – 1947 asi dvetisíc záznamov (asi 7000 strán textu). Išlo o moderný komplexný výskum ľudovej slovesnosti, ktorý nemal vo vtedajšej Európe analógiu a ktorý bol inšpirovaný Wollmanovými učiteľmi – folkloristom Jiřím Polívkom a slovinským slavistom, ktorý žil v Prahe, Matijom Murkom. Wollman, ktorý prišiel na Slovensko po vzniku ČSR, sa postupne zoznamoval a zblížoval aj so slovenským umeleckým prostredím. Ako začínajúci dramatik sa pokúšal preraziť na scéne novovzniknutého Slovenského národného divadla a bližšie sa zoznámil aj s Jozefom Gregorom-Tajovským. V objavenom, ťažšie čitateľnom rukopise prednášok,³ niekedy z prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia, venovaných súdobej slovenskej dramatickej literatúre, Wollman vyzdvihoval v Tajovského tvorbe umenie realistickej typizácie, sociálne hľadisko, využitie ľudového hovorového jazyka a pozorovaciu schopnosť psychologickej drobnokresby. Na druhej strane, v *Slovesnosti Slovanů* (1928) spájal jeho realizmus, vychádzajúci údajne zo štýlu Kukučínových noviel a autobiografických skúsenosti z pražského pobytu, s didaktickou, výchovnou tendenciou „*vedoucí jej*

³ Rukopis prednášok zo slovenskej literatúry a dramatiky, z nearchivovanej pozostalosti F. Wollmana, nedatované; uložené u A. Zelenkovej.

leckde v četných povídkách až k syrovému naturalismu“ (Wollman, 1928: 213). V rozhovoroch s Tajovským poukazoval na súvislosti s juhoslovanskou dramatickou tvorbou. V námete *Hriechu* (1911) našiel spoločné znaky s jednoaktovkou *Amerikanka* (1913) od chorvátskeho spisovateľa Srdjana Tucića, a to v dobovom motíve nevery nešťastnej ženy, ktorej muž odišiel za prácou do Ameriky. V aktovke *Tma* (1912) zase objavil určitú súvislosť s hrou chorvátskeho dramatika Josipa Kosora *Požar strasti* (1912). Podľa Wollmana zachytili obe drámy odveký zápas dobra a zla, predstavovaný v expresívne a existenciálne vyhranenom spore o pôdu, ale boli „prostým výsekem skutočnosti bez dramatického konfliktu“.⁴ Pri *Smrti Ďurka Langsfelda* (1923) zase poukázal na Tajovského poznanie Shakespeara, čo sa odrazilo vo výstavbe davových scén. Jeho hru však nazval „nápadne zaujímavým anachronismem“⁵ bez dramatických momentov. Veľký počet postáv, kolektivistické cítenie, jazyk, dejová fabula a jej tempo majú iba naratívno-epický základ, ktorý mohol slovenskej historickej próze dopriať skvelý román o roku 1848. K nemu bol autor povolaný jednak svojou autobiografickou legionárskou skúsenosťou, jednak poznaním historického materiálu. Wollman tu odkázal aj na Ivana Kraska, ktorý pri osobnom stretnutí údajne súhlasil s jeho názorom, „že je to dramaticky vzato (nikoli literárne) porážka“.⁶ Bez ohľadu na tieto kritické poznámky, s odstupom času (po viac než tridsiatich rokoch) v roku 1956 napísal: „Nejlepší člověk, s kterým jsem se setkal na Slovensku za těch dvacet let své práce tam, byl J. G. Tajovský“ (Wollman, 1956). Podľa neho Tajovský „žije ve svém díle a vytváří... jednotu československou“ (Ibidem). Už v roku 1925 Wollman tvrdil, že pri rozhovoroch s Tajovským sa vždy stretávali „na spoločné ideové a mravní půdě“ (Wollman, 1925: 85).

Wollmanov vzťah k modernej slovenskej literatúre bol iný ako dobové „čechoslovakistické“ chápanie, ktoré zastával napr. Albert Pražák alebo Jan Máchal. Slovenskej literatúre sa najviac venoval práve v práci *Slovesnost Slovanů*, kde charakterizoval slovanský literárny proces z hľadiska žánrov a začleňoval do neho genologické a ideové charakteristiky jednotlivých diel z konkrétnych národných literatúr. Na rozdiel od Máchalových *Slovanských literatur I – III* (Praha, 1922 – 1929) tu nie je slovenská literatúra zaradená do literatúry českej alebo neskôr „československej“ a nepochybuje sa už o jej existencii a historickej oprávnenosti. Máchal venoval slovenskej literatúre pomerne veľký priestor, ale napr. úsilie štúrovskej generácie o spisovnú slovenčinu a o formovanie svojbytnej národnej literatúry označoval za separatizmus, ktorý prispel k spoločnému „rozkolu“ a vývojovému zaostávaniu slovenskej „vetvy“. Štúra a jeho dielo však na druhej strane interpretoval ako jeden z vrcholov slovenskej romantickej ideológie. Wollman

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

vychádzal z odbornej literatúry a uvádzal viaceré dostupné syntézy, ako sú práce Jaroslava Vlčka, Romana Zawiliňského, Alberta Pražáka, Františka Frýdeckého, Štefana Krčméryho, Pavla Bujnáka atď. Svoj výklad začal slovenským národným obrodením, Bernolákom a jeho bernolákovčinou a vyzdvihol snahu štúrovcov o literárne spojenie katolíkov a evanjelikov do jednotného protimaďarského prúdu. Ale na druhej strane písal o tom, že Štúrova kodifikácia spisovného jazyka v roku 1843 vyvolala polemiky, ktoré podľa neho pretrvávali ešte do dvadsiatych rokov 20. storočia. Podľa Wollmana je každá národná literatúra (teda aj slovenská) prítomná v generálnej literatúre a naopak – aj generálnu literatúru môžeme poznávať cez národné literatúry. Z týchto pozícií pristupoval v *Slovesnosti Slovanů* aj k slovenskej literatúre, ktorú nechápal „čechoslovakisticky“ ako podriadenú súčasť českého písomníctva, ale ako autonómny celok, v ktorom sa prejavujú analogické typy slavizmov a aj hlavná slovanská vývojová determinanta – sociálno-etický realizmus. Slovania podľa neho nemajú pestovať kultúrny panslavizmus ako určitú politickú doktrínu, ale ako „cit slovanské sounáležitosti, spolupráce a jazykové blízkosti“ (Wollman, 1926: 39), prostredníctvom ktorého vyjadrujeme napr. svoju českosť alebo slovenskosť. Práve tento kultúrny panslavizmus môže prekonať nacionálne antagonizmy v Európe a môže sa stať príspevkom Slovanov k budovaniu ideovo a politicky jednotnej Európy. V ankete o funkcii regionalizmu v dejinách slovanských literatúr, ktorá bola pripravená pre III. (neuskutočnený) zjazd slavistov v Belehrade v roku 1939, Wollman písal o slovanskej dvojpolárnosti etnického vývoja a o prepojenosti integračných a dezintegračných tendencií. Albert Pražák hovoril v tejto ankete o silnom regionalistickom literárnom type československého písomníctva, ktorý vznikol „u nás dříve, než v cizích literaturách“ (Pražák, 2008: 115), Wollman tvrdil, že javy, ktoré sú typické pre národnú diferenciaciu, sa nesprávne chápu ako „regionalismus v západním významu ... např. nesprávně se pokládala ještě nedávno literatura slovenská za regionální útvar literatury české“ (Wollman, 2008: 116).

Wollman sa síce konkrétne (až na výnimky) nevenoval slovenskej literatúre 19. alebo 20. storočia a ani sa počas svojho dvadsaťročného pôsobenia na Slovensku neprejavil ako kritik. Pasáže venované slovenskému písomníctvu v *Slovesnosti Slovanů* sú však aj napriek tomu, že sú tézovité a stručné, svojou koncepciou v danom dobovom kontexte prínosné. Aj keď ho nemôžeme označiť za špecializovaného slovakistu, ale za komparatívne profilovaného literárneho historika, tak už od medzivojnového obdobia symbolicky reprezentoval vedecký záujem českej inteligencie o Slovensko. Stál pri budovaní brnianskej slavistiky, ku ktorej neoddeliteľne vždy patrila aj slovakistika. V súčasných podmienkach, v ktorých si môžeme klásť otázku nového vzťahu bohemistiky a slovakistiky a ich miesta v rámci slavistiky, by sa mohlo zdať, že česká slovakistika je navonok uzatvorená a už zhodnotená. Ale predsa len naďalej existuje silná jazykovo-

etnická a kultúrno-geografická blízkosť, ktorá poskytuje relevantné možnosti aj pre štúdium „inakosti“ alebo „nevzájomnosti“. Na začiatku dvadsiatych rokov 21. storočia však už v českom univerzitnom prostredí nie je možné študovať slovakistiku ako samostatný odbor – dôvodom je súčasný trend sceľovania filologických odborov a ich smerovanie k areálovým syntézam.

Už sme uviedli, že česká slovakistika sa systematicky rozvíjala nielen v Prahe, ale najmä v Brne. Za výraznú charakteristickú črtu brnianskej slovakistiky môžeme považovať navyše prepojenie pedagogického a vedeckého aspektu pri konštituovaní odborového profilu takto koncipovaných areálových štúdií s filologickým základom. Tento aspekt sa, na rozdiel od Prahy, odrazil najmä v ojedinelej tradícii pravidelných medzinárodných konferencií, ktoré v rokoch 1997 – 2017 interdisciplinárne mapovali korene, priebeh a perspektívy česko-slovenských vzťahov v stredoeurópskom kontexte (Pospíšil, 2018). Publikračné výstupy z nich poskytli jedinečný výskumný a didaktický materiál pre štúdium vzájomnostných aj nevzájomnostných procesov (Pospíšil, 2019). Príspevok brnianskej slovakistiky v kontexte areálových štúdií môžeme vidieť v jej tematicko-metodologickej intencii, ktorá je „v prípadě neustávající delikátnosti slovensko-českých vztahů dodnes raritní“ (Pospíšil, 2019: 75). Máme tým na mysli, povedané slovami Iva Pospíšila (2019), „vědomé opouštění... idylických nepravd... kritická pronikání k často hořkým problémům minulosti, ale i současnosti a hlavně úporná snaha se lépe poznat“ (Pospíšil, 2019: 73 – 74). Bohemisti a českí slavisti sa tak vo svojej výskumnej praxi nebudú môcť zaobísť bez blízkej slovakistiky, existuje totiž stále spoločný predmet skúmania, aj keď nazeraný z rôznych perspektív. Dokonca tu pôsobí aj subjektívny faktor – emočne-kognitívna „nasýtenosť“ česko-slovenských vzťahov vytvára komplementárne spojený medzikultúrny priestor plný tradícií a symbolov, priestor zaplnený menami a konkrétnymi príbehmi, ktoré aj po politickom rozdelení oboch národov vytvárajú analogické naratívy. Česká slovakistika vychádzajúca z konceptu modernej areálovej slavistiky s filologickým základom bude mať význam, ak sa zameria na zachytenie nadštandardného, výnimočného vzťahu oboch literatúr, ich historickej zviazanosti a permanentného dialógu približovania a vzdalovania.

Literatúra

- Ďurišin, D. (1975). Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti. *Česká literatura*, 23, (3), 329 – 340.
- Linhartová, V. (1999). Brněnský slovakista Alois Gregor a jeho recepce slovenské literatury v období mezi dvěma válkami. V I. Pospíšil, M. Zelenka (Eds.), *Slovakistika v české slavistice* (str. 27 – 42). Masarykova univerzita.

- Linhartová, V. (1985). *Cesty k porozumění*. Univerzita J. E. Purkyně.
- Měšťan, A. (1998). Jak dál ve slovakistice v České republice. V I. Pospíšil (Ed.), *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy* (str. 17 – 20). Masarykova univerzita.
- Pospíšil, I. (2013). *Areál a filologická studia*. Masarykova univerzita.
- Pospíšil, I. (2018). Dlhá a bohatá tradícia. História a kľúčové problémy brnianskych česko-slovenských konferencií (1997 – 2017). *Slovenské pohľady*, 134 (3), 27 – 33.
- Pospíšil, I. (2019). Slovenský jazyk a literatúra. V I. Pospíšil, L. Paučová (Eds.), *Ústav slavistiky. Východiska a perspektivy* (str. 75 – 78). Masarykova univerzita.
- Pospíšil, I., Zelenka, M. (Eds.) (2000). *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Pražák, A. (2008). Značaj regionalizma u životu slovenskih književnosti. Rôle du régionalisme dans la vie des littératures slaves. V B. Stanković (Ed.), *III međunarodni kongres slavista (Beograd, 18–25. IX. 1939)*. Reprint – izdanje materijala neodržanog kongresa (str. 115). Slavističko društvo Srbije.
- Wollman, F. (1926). Paneuropeism a panslavism. *Prúdy*, 10 (1), 39 – 40.
- Wollman, F. (1928). *Slovesnost Slovanů*. Vesmír.
- Wollman, F. (1956). In memoriam dobrého člověka. V K. Rosenbaum, A. Mráz (Eds.), *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach* (str. 369 – 372). Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Wollman, F. (2008). Značaj regionalizma u životu slovenskih književnosti. Rôle du régionalisme dans la vie des littératures slaves. V B. Stanković (Ed.), *III međunarodni kongres slavista (Beograd, 18–25. IX. 1939)*. Reprint – izdanje materijala neodržanog kongresa (str. 116). Slavističko društvo Srbije.
- Zelenková, A. (2012). Ivo Pospíšil a konštituovanie brnianskej slovakistiky (vklad do štúdia česko-slovenských vzťahov). V J. Dohnal, M. Zelenka (Eds.), *Litteraria humanitas XVI. Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy* (str. 203 – 211). Ústav slavistiky FF MU.
- Zelenková, A. (2009). *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha/FF UKF v Nitre.

Ана Зеленкова

БРЊАНСКА СЛОВАКИСТИКА У КОНТЕКСТУ

Резиме

Рад је посвећен традицији словакистике на Масариковом универзитету у Брну (Франк Волман, Алојс Грегор, Арне Новак итд., од млађих Ј. Бартакова, В. Валек и други) поникле на темељима морфолошке и генеолошке школе Ф. Волмана, који повезује Праг, Брно и Братиславу. После поделе Чехословачке, словачка књижевност у чешкој средини одједном је постала „страна књижевност” и њен положај је почео да се мења. Раније је била методолошки допуна бохемистике, а сада се њен статус изједначио са статусом страних књижевности. После 1993. године дошло је до преласка словакистике из оквира бохемистике на славистичке катедре и институте што је значило прекид традиционалног континуитета и међусобне повезаности двеју области. У чешкој средини је значајну улогу у развоју словакистике као самосталне универзитетске студијске области одиграо Институт за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну. Управник Института, Иво Поспишил, увео је самосталне основне и магистарске студије словакистике, које су трајале наредних двадесет и више година. Специфичност наставе огледала се у усмерености на компаративно проучавање чешко-словачких односа, обухватајући тако не само елементе узајамности, већ и извесне неузајамности уз поштовање јединствености ових односа, у којима је постојала јака свест о блискости. Студије словакистике у чешкој средини, које су се заснивале на концепту модерне ареалне славистике с филолошком основом, настојале су да обухвате изузетан узајамни однос двеју књижевности, њихову историјску повезаност и комплементарни дијалог приближавања и удаљавања. Словакистика на Институту за славистику се осим саме наставе фокусираола и на научну делатност и подржавање чешко-словачких књижевних, језичких, историјских и културних веза кроз организовање двадесет традиционалних чешко-словачких научних конференција и објављивање зборника са тих конференција са широким међународним учешћем.

Кључне речи: брњанска словакистика, Иво Поспишил, Алојс Грегор, Франк Волман, имагологија

Anna Zelenková

BRNO SLOVAK STUDIES IN CONTEXT

Summary

The paper deals with the traditions of Slovak studies at Masaryk University in Brno (Frank Wollman, Alois Gregor, Arne Novák, etc., of the younger ones J. Bartáková, V. Válek and others), based on the roots of the morphological and geneological school of F. Wollman, connecting Prague, Brno and Bratislava. After the division of Czechoslovakia, Slovak literature suddenly became a „foreign literature“ in the Czech environment and its position changed. Previously, Slovak Studies was a methodological complement to Bohemistics, but now it has become equal to other foreign literatures. After 1993, the transition of Slovak Studies from Bohemian Studies to Slavic Studies departments and institutes meant a rupture in the traditional continuity and interconnectedness of the two disciplines. In the Czech environment, the Institute of Slavonic Studies of the Faculty of Arts of the Masaryk University in Brno played an important role in the establishment of Slovak Studies as an independent university field of study. Its head, Ivo Pospíšil, introduced Slovak Studies as separate bachelor's and master's degree programmes, which lasted for more than twenty years. The specific feature of the teaching was the focus on the comparative study of Czech-Slovak relations, and in that case it contained not only elements of mutuality, but also a certain non-mutuality, with respect for the transcendence of these relations, in which a strong consciousness of proximity was at work. The study of Slovak studies in the Czech environment, which was based on the concept of modern areal Slavic studies with a philological foundation, sought to capture the mutual exceptional relationship of the two literatures, their historical interconnectedness, and the complementary dialogue of proximity and distance. In addition to teaching, however, Slovak Studies at the Institute of Slavonic Studies also focused on scholarly activity and the promotion of Czech-Slovak literary, linguistic, historical or cultural relations through the holding of twenty traditional Czech-Slovak scholarly conferences, the outputs of which were published with wide international participation.

Keywords: Brno Slovak studies, Ivo Pospíšil, Alois Gregor, Frank Wollman, imagology

Katarína Žeňuchová¹

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

<https://orcid.org/0000-0002-1360-3383>

INOVÁCIA A OPTIMALIZÁCIA VZDELÁVACÍCH NÁSTROJOV A PROSTRIEDKOV VÝUČBY SLOVENČINY MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA²

Príspevok prináša informácie o rozvíjajúcej sa medzinárodnej spolupráci slovakistických pracovísk v sektore vysokoškolského vzdelávania, ktorej cieľom je zefektívniť vzdelávacie nástroje vo výučbe slovenčiny mimo územia Slovenska. Ide o vytvorenie kooperačného partnerstva medzi tromi vysokoškolskými inštitúciami – hlavným riešiteľom projektu je Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, spoluriešiteľskými inštitúciami je Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade v Srbsku a Katedra západoslovanských jazykov Filozofickej fakulty v Ľubľane v Slovinsku. Projekt pod názvom *Inovácia a optimalizácia vzdelávacích nástrojov a prostriedkov výučby slovenčiny mimo územia Slovenska* podporila Európska únia v rámci programu Erasmus+ KA220. Autorka sa zameriava na analýzu potrieb a východísk vzniknutej medzinárodnej spolupráce, definuje základné ciele projektu, ktoré konfrontuje s aktuálnym stavom riešenia projektových úloh.

Kľúčové slová: vyučovanie slovenčiny, slovenčina mimo územia Slovenska, Srbsko, Slovinsko, Slovensko

K perspektívam medzinárodnej slovakistickej spolupráce v sektore vysokoškolského vzdelávania – presnejšie vyučovania slovenčiny mimo územia Slovenska – nepochybne prispieva aj vytvorenie kooperačného partnerstva medzi tromi vysokoškolskými inštitúciami, a to Katedrou slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Oddelením slovakistiky Filozofickej fakulty na Univerzite v Novom Sade a Katedrou západoslovanských

¹ katarina.zenuchova@ucm.sk

² Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Erasmus+ 2021-1-SK01-KA220-HED-000032157 pod názvom *Inovácia a optimalizácia vzdelávacích nástrojov a prostriedkov výučby slovenčiny mimo územia Slovenska*. Zodpovedná riešiteľka: doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD. Doba riešenia: 2022 – 2025.

jazykov Filozofickej fakulty v slovinskej Ľubláne. Projekt pod názvom *Inovácia a optimalizácia vzdelávacích nástrojov a prostriedkov výučby slovenčiny mimo územia Slovenska* podporila Európska únia v rámci programu Erasmus+ KA220 kooperačné partnerstvá vo vysokoškolskom vzdelávaní.

Výskumný projekt je v počiatočných fázach riešenia (začiatok 16. máj 2022) a je naplánovaný na 36 mesiacov, teda do 15. mája 2025. Pri prezentácii projektu sa budeme sústrediť skôr na jeho ciele v rovine plánovaných zámerov a výsledkov, ktoré konfrontujeme s aktuálnym stavom riešenia projektových úloh.

Primárnym cieľom projektu je zefektívniť vzdelávacie nástroje vo vysokoškolskej výučbe slovenčiny mimo územia Slovenska, vo väčšinovom prostredí partnerských univerzít – v Srbsku a v Slovinsku, kde je nevyhnutným predpokladom potreba aktívneho kontaktu s neustále sa rozvíjajúcim jazykom, ale aj s literárnou tvorbou v materskej krajine na Slovensku. Zámerne sme sa pri koncipovaní projektu vyhlili formulácii *vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka*, keďže v prípade jedného z našich partnerov – Univerzity v Novom Sade – sa slovenčina vyučuje, ako nám je všetkým známe, aj ako jazyk slovenskej národnostnej menšiny žijúcej vo Vojvodine, ktorý môžeme považovať za jazyk enklávy. Jazyk považujeme za jadro identity na individuálnej i skupinovej úrovni, preto udržiavanie a rozvoj slovenského jazyka u prirodzene bilingválnych (slovensko-srbských) nositeľov vnímame aj ako kľúčový nástroj zachovania etnickej identity. Jazyk ako súčasť kultúry vo všetkých koncepciách etnickej teórie patrí k najdôležitejším zložkám etnicity a etnickej identity (Bačová, 1992).

V kontexte špecializovaných pracovísk, ako je *Studia Academica Slovaca* – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktoré má dlhoročné skúsenosti s vyučovaním slovenčiny pre cudzincov, je na mieste otázka, prečo práve kolektív Katedry slovenského jazyka a literatúry FF UCM v Trnave sa podujal na úlohu koordinátora takto zameraného projektu. Ťažiskom pedagogickej a vedeckovýskumnej činnosti katedry je skôr príprava učiteľov slovenského jazyka (a literatúry) ako materinského, stretli sme sa však s problémom, ktorý sa stáva vypuklým v prostredí jazykových menšín žijúcich na území Slovenska. Pracovníci katedry v osobitných projektoch riešili otázky metodiky výučby slovenčiny ako druhého jazyka, ktorých cieľom bolo podporiť kvalitu vzdelávania slovenčiny ako úradného štátneho jazyka.³ Analogicky

³ V minulosti sme riešili projekty *Skvalitnenie vysokoškolskej prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry na ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom národnostných menšín* pomocou metód výučby cudzích jazykov, ďalej projekt národnej výskumnej agentúry KEGA13/2245/04 *Štandardizácia úrovni ovládania slovenského jazyka v rokoch 2004 – 2007*. Ďalším relevantným projektom bol projekt KEGA 3/117903 *Slovenčina ako cudzí jazyk*, realizovaný v rokoch 2003 – 2004. Dôležitým v oblasti relevantnej pre tento projekt bol projekt *Regionalisierte Lehrwerke und Interkultureller Dialog* (IDIAL) v rokoch 2008 – 2009, ktorého cieľmi bolo rekognoskovanie spoločensko-kultúrnej situácie na realizáciu a akceptáciu kulturologicky zameraných učebníc materinského ja-

nadväzujúc na túto výskumnú úlohu sme sa podujali implementovať niektoré prístupy do vyučovania slovenčiny mimo územia SR s osobitným prihliadnutím na špecifiká väčšinového prostredia a jazyka krajiny (srbčiny a slovinčiny), kde sa slovenský jazyk vyučuje vo vysokoškolskej praxi.

Projektový tím koordinátorskej inštitúcie pozostáva zo šiestich riešiteľov. PhDr. Katarína Hincová, PhD. – zaoberá sa predovšetkým odborovou didaktikou slovenského jazyka a literatúry a štylistikou slovenského jazyka. Pracuje vo viacerých štátnych poradných orgánoch (Štátny pedagogický ústav, Metodicko-pedagogické centrum) v oblasti didaktiky slovenského jazyka, je autorkou učebníc a pracovných zošitov slovenského jazyka pre stredné školy. Mgr. Peter Gregorík, PhD., sa primárne venuje synchrónnemu výskumu slovenčiny, vyučovaniu slovenčiny ako cudzieho jazyka, vedie kurzy slovenčiny pre zahraničných študentov na FF UCM v Trnave. Zaoberá sa aj systémovými otázkami jazyka z oblasti syntaxe, morfológie a fonológie. Ako externý spolupracovník Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave je spoluautorom Vzdelávacích štandardov pre jazykové školy pre predmet Slovenčina ako cudzí jazyk. Mgr. Zdenka Kumorová, PhD., predmetom jej vedeckovýskumnej činnosti je skúmanie jazyka zo synchrónneho hľadiska v oblasti lexikológie, jazykovej kultúry, štylistiky a ortografie slovenského jazyka. PhDr. Marián Kamenčík, PhD. sa venuje výskumu dejín slovenskej literatúry a literárno-historickej interpretácii umeleckého textu, čo je pri vyučovaní slovenského jazyka mimo územia Slovenska možné zúročiť pri reflexii kultúrnych podobností a rozdielov jednotlivých jazykov a národných literatúr. Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD. sa venuje diachrónnemu výskumu slovenského jazyka, slovenských nárečí vo vzťahu k celoslovanskému jazykovému areálu, ktorému sa venuje pozornosť aj v predkladanom projekte. Mgr. Ľubomír Gábor, PhD., sa venuje kognitívnemu výskumu jazyka a konceptov na základe folklórnych prameňov v širšom slovanskom kontexte.

Výber partnerov sme podriadili viacerým prioritám. V prvom rade ide o prienik priorit stratégií internacionalizácie všetkých zapojených univerzít, kde sa kladie hlavný dôraz na internacionalizáciu vysokoškolského vzdelávania, spoluprácu so zahraničnými univerzitami podobného zamerania, rozvoj študentských mobilít a mobilít pedagogických zamestnancov. V rámci projektovania úloh vnímame internacionalizáciu ako jav nepochybne dvoj- a viacstranný – na jednej strane v prijímaní hodnôt, štandardov, výsledkov a predovšetkým potrieb partnerov a na druhej strane v predstavení vlastných výsledkov v oblastiach relevantných pre projekt. Jednou z hlavných priorit Stratégie internacionalizácie Univerzity v

zyka, čo súviselo so vstupom Slovenska do EÚ, jeho akceptáciou v EÚ, posilnenou prijatím eura. Príprava učebníc a pracovných zošitov (slovenčiny, poľštiny, bulharčiny a ruštiny) pre cudzincov a recipročne učebníc nemčiny pre bulharských, poľských, slovenských a ruských študentov zameraných predovšetkým na interkultúrnosť, ich overovanie v odborných spoločnostiach a skupinách, tvorba metodických materiálov, súvisiacich s vyučovaním materinského jazyka ako cudzieho jazyka.

Novom Sade je spolupráca so zahraničnými univerzitami, ktoré majú osobitný význam pre národnostné menšiny žijúce v Srbskej republike. Zdôrazňujeme, že pri výučbe slovenčiny mimo územia Slovenska sa konfrontujeme s faktom, že učiteľom i študentom slovenčiny často chýba priamy kontakt s materskou krajinou a s prirodzene sa rozvíjajúcou slovenčinou. Kontakt s domovskou krajinou je neraz zosobnený v lektorovi slovenského jazyka, ktorý je často jediným rodeným hovoriacim. Pri plánovaní výsledkov projektu sme vychádzali z aktuálnych potrieb v prostredí partnerských univerzít. Bližšie sa o tom zmienime pri charakteristike jednotlivých výstupov.

Výber partnerských univerzít sme nateraz zúžili na slovanské, resp. južnoslovanské jazykové prostredie, kde geneticky blízko príbuzné slovanské jazyky – srbčina a slovinčina predstavujú väčšinové a štátne jazyky, z hľadiska typologickej morfolologickej klasifikácie ide o rovnako flexívne jazyky, ako je slovenčina. Napriek genetickej a typologickej blízkosti však nájdeme množstvo kolíznych javov z rozličných jazykových rovín, ktoré sú zdrojom negatívnej interferencie pri vyučovaní spisovnej slovenčiny (Pekarovičová, 2020). Je dôležité pripomenúť i fakt, že nemalú úlohu zohráva popri väčšinovom štátnom jazyku i ovládanie nárečovej podoby slovenčiny u používateľov slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku.

Bez spolupráce s partnerskými inštitúciami v Srbsku a v Slovinsku by nebolo možné vypracovať porovnávaciu analýzu domáceho väčšinového jazyka (srbčiny a slovinčiny) so slovenčinou, nebolo by možné získať analýzu kolíznych javov pri vyučovaní slovenčiny, na základe ktorých budú vznikať následné metodické materiály a naplánované intelektuálne výstupy. Interakcia o výsledkoch doterajších pozorovaní a skúseností pedagógov z partnerských vysokých škôl, ktorí boli a sú konfrontovaní s reálnymi problémami študentov pri štúdiu slovenčiny, je pri riešení projektu nevyhnutnosťou. Z partnerských inštitúcií sú do projektu zapojení Univerzita v Ľublani (6 riešiteľov – vedúci riešiteľského kolektívu prof. Jozef Pallay) a Univerzita v Novom Sade (5 riešitelia pod vedením prof. Jasny Uhlárikovej). Popri univerzitných inštitúciách sme zapojili aj dvoch asociovaných partnerov zo Srbska, a to Asociáciu slovenských pedagógov a Aktív učiteľov slovenčiny vo Vojvodine.

Aktivity riešiteľov projektu vychádzajú z možností, ktoré ponúka projektová schéma Erasmus+ KA220. Sú tak rozdelené do 4 foriem:

1. Nadnárodné projektové stretnutia
2. Školiace aktivity
3. Intelektuálne výstupy
4. Multiplikačné podujatie

Časový rámec projektu počíta s tromi nadnárodnými projektovými stretnutiami – v každom roku v inej krajine. Prvé nadnárodné stretnutie sa

realizovalo v Trnave od 6. do 7. júla 2022, kde si projektový tím vymedzil problematiku, stanovil konkrétne výskumné úlohy pre jednotlivých účastníkov projektu, boli zadané mechanizmy koordinácie prístupov a kontroly riešenia stanovených úloh, vytýčené jazykové i mimojazykové, interkultúrne oblasti výskumu.

Druhé nadnárodné projektové stretnutie sa uskutoční v Novom Sade 19. – 20. októbra 2023; tretie v Ľubláne v júni – júli 2024. Kooperácia medzi riešiteľmi projektu prebieha na báze pravidelných online stretnutí prostredníctvom platformy MS Teams, kde sa nachádza aj celý balík spoločných dokumentov, ktoré sú prístupné v online forme všetkým zúčastneným riešiteľom.

Školiaca aktivita spočíva v príprave pracovného seminára pre učiteľov slovenčiny v Srbsku a pre vysokoškolských študentov slovenského jazyka a literatúry v Srbsku, ktorý je zameraný na *špecifiká vyučovania slovenčiny mimo územia Slovenska s dôrazom na kolízne jazykové javy v slovenčine a srbčine a využitie efektívnych vyučovacích metód*. Seminár sa uskutoční v dňoch 16. – 18. 10. 2023 v Srbsku na pôde Univerzity v Novom Sade. Seminár sa bude realizovať ako podporná vzdelávacia aktivita pre učiteľov slovenčiny so zámerom aplikovať najnovšie poznatky z jednotlivých rovín jazyka s metodickou podporou, ako dané obsahy učiva využiť vo vyučovaní slovenčiny v konfrontácii s väčšinovým jazykom. Pôjde o doškolenie aktívne pôsobiacich učiteľov v krajine, kde je zjavný vplyv väčšinového jazyka, čo prináša potenciálne prekážky v kvalitnej jazykovej i metodickej dispozícii učiteľov slovenčiny. Kontakt so živou podobou spisovnej slovenčiny na Slovensku ponúkne aj vysokoškolským študentom slovenčiny v Srbsku v podobe workshopu o aktuálnych jazykových témach. Koordinátorkou tejto aktivity je za hlavného riešiteľa UCM PhDr. Katarína Hincová, PhD. Organizáciu seminára priamo v Srbsku realizuje partnerská Univerzita v Novom Sade v plnej súčinnosti s asociovanými partnermi projektu v Srbsku, ktorými sú Asociácia slovenských pedagógov a Aktív učiteľov slovenčiny vo Vojvodine. Riešiteľský tím z Univerzity v Novom Sade spolu s asociovanými partnermi projektu oslovil miestnych učiteľov slovenčiny s ponukou zúčastniť sa na pracovnom seminári a administratívne zabezpečiť aj prihlasovanie účastníkov a následné informovanie o detailoch priebehu seminára a distribúciu didaktických materiálov, ktoré budú výstupom projektu.

Nadväzujúc na túto aktivitu vznikne aj plánovaný intelektuálny výstup v podobe *Súboru metodických listov a študijných materiálov k vyučovaniu slovenčiny mimo územia Slovenska (rok 2024)*. Rozdelenie prác reflektuje plánované úlohy vedúce k tvorbe výsledku, a to spôsobom verifikácie (prostredníctvom cieleného prieskumu u študentov) špecifických problémov študentov pri osvojovaní si slovenčiny, ktoré vymedzili pedagógovia na začiatku riešenia projektu. V spolupráci s vyučujúcimi na FF UCM a na partnerských univerzitách sa vytvoril

testovací nástroj vhodný na meranie jazykových vedomostí a zručností pri práci s vecným a literárnym textom, pričom ako východisko tvorby testovacích položiek boli využité štandardizované testy používané na Slovensku. V najbližšom období riešitelia z FF UCM spracujú v spolupráci s odborovým didaktikom príslušné roviny jazyka do jednotlivých ukázkových zadaní cvičení a zároveň všetky zadania budú podporené metodickým usmernením, v ktorom budú vytýčené ciele danej aktivity, metodologický postup jej riešenia a správne odpovede s vysvetlením aj možných nesprávnych postupov riešenia. Vznikne tak séria pracovných listov s dôrazom na aplikáciu efektívnych vyučovacích metód, ktoré prispejú k skvalitneniu výučby daných jazykových prvkov.

Ďalším plánovaným intelektuálnym výstupom projektu je príručka (v knižnej podobe) *Vyučovanie zvukovej roviny slovenského jazyka so zameraním na špecifické potreby používateľov srbčiny a slovinčiny*, ktorej cieľom je v teoretickej časti priniesť konfrontačný opis zvukovej roviny slovenčiny v porovnaní so srbčinou a slovinčinou a identifikovať problémové javy pri vyučovaní a používaní slovenčiny v srbskom a slovinskom prostredí. Praktická časť obsahuje cvičenia – tak v písomnej, ako aj zvukovej forme – zamerané primárne na problematiku javy identifikované v teoretickej časti. V slovansky hovoriacich krajinách možno problematiku javy nacvičovať najmä na výslovnosti dlhých a krátkych samohlások a dvojhlások, zamerať sa na výslovnosť najmä takých javov, ktoré majú vo väčšinových jazykoch odlišnú realizáciu – výslovnosť konsonantov *l, l', r', í, ale aj dz, dž*, na mäkkú výslovnosť skupín *de, te, ne, di, ti, ni*, nácvik splývavej výslovnosti, asimilačných javov, nacvičovanie slovného prízvuku na prvej slabike, rytmu reči, intonácie, melódie vety a vetného dôrazu. V tejto oblasti je možné opierať sa o teoreticky i prakticky zameranú a systémovo spracovanú príručku z oblasti zvukovej roviny jazyka (Pekarovičová et al., 2005), vhodnú aj pre slovansky hovoriacich študentov. V praktickej časti budeme dbať na to, aby sme jednotlivé prvky zvukovej roviny prepájali s problematikou ortografie.

Literárna čítanka, plánovaná ako ďalší intelektuálny výstup v podobe tlačenej knihy so zaradením zvukových ukážok, sa zameriava na rozvoj čitateľských kompetencií – porozumenie textom. Úlohy k vybraným literárnym textom budú orientované komunikačne: schopnosť reagovať na literárne podnety s ohľadom na zvládnutú jazykovú úroveň, zameriame sa aj na kultúrne referencie a presahy jednotlivých čitateľských prostredí, formovanie čitateľskej gramotnosti a čitateľského vkusu. Na príprave Literárnej čítanky pracuje 9 odborníkov z participujúcich organizácií. Pracovný tím sa stretáva na pracovných stretnutiach prostredníctvom aplikácie Teams, kde bola zadefinovaná koncepcia čítanky, pričom pri jej tvorbe rešpektujeme jazykové úrovne Európskeho referenčného rámca (relevantné pre nás budú úrovne A1, A2 a B1 a B2). Definovali a precizovali sa optimálne postupy pri tvorbe literárnej čítanky s ohľadom na voľbu adresáta

(vysokoškolskí študenti slovenčiny ako cudzieho jazyka zo slovanského kultúrneho a jazykového prostredia). Texty boli rozdelené do viacerých skupín podľa zamerania: na fonetickú stránku, frazeológiu, slovné hračky, podľa uplatnenia princípov univerzalizácie a aktualizácie, podľa miery obraznosti a konotatívosti. Priebežne sa na všetkých zúčastnených univerzitách realizuje testovanie vybraných textov, riešitelia si vymieňajú skúsenosti z testovania textov, ich didaktickej funkčnosti, čím budú vyselektované tie, ktoré sa stali predmetom didaktizácie. Pri didaktizácii zdôrazňujeme úlohy na výslovnosť, získavanie a implementáciu poznatkov z lexiky (základná slovná zásoba k farbám, potravinám, kreatívnemu rozprávaniu analogických rozprávání ako v uvedených textoch), úlohy na pravopis, učenie sa vybraných slov, poznávanie slovenského frazeologického fondu.

Štvrtý intelektuálny výstup *Lexikálne osobitosti slovenčiny v komparácii s väčšinovými jazykmi – slovinčinou a srbčinou* sa zameriava na synchronný stav lexikálnej roviny slovenčiny so zreteľom na komparatívnu analýzu so slovinčinou a srbčinou. Cieľom je vytvoriť základné teoretické i praktické lexikologické kompendium, poukázať na rozdiely v teoretickom vymedzení vybraných lexikologických javov a v terminológii v jednotlivých národných lingvistikách. Plánujeme zahrnúť i vplyv transferu a interferencie (+)(-) v rovine medzijazykovej homonymie, (tzv. falošní priatelia), preberanie lexém do slovenčiny z väčšinového jazyka (najmä v prípade srbských používateľov), frazeológiu, aktualizáciu frazém, antipríslovia, slovotvorbu.

V záverečnej fáze projektu (október 2024) plánujeme v Trnave zorganizovať multiplikačné podujatie, ktorého cieľom je implementácia a prenos kľúčových poznatkov o výsledkoch projektu do odbornej verejnosti. Pozveme odborníkov slovakistov z univerzitných centier na Slovensku zameraných na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka a zahraničných kolegov zo slovanských a neslovanských krajín, ktorí realizujú na svojich pracoviskách vyučovanie slovenčiny. Multiplikačné podujatie využijeme na záverečnú prezentáciu a sprístupnenie intelektuálnych výstupov projektu širšiemu publiku, najmä z radov odbornej verejnosti.

Výučba slovenčiny v podmienkach partnerských krajín má nepochybne svoje špecifiká, kde je nevyhnutná akceptácia osobitostí väčšinového jazyka. V prípade vyučovania slovenčiny v prostredí študentov, kde je väčšinovým jazykom iný geneticky blízky slovanský jazyk, treba osobitne zdôrazniť vplyv negatívnej (ale aj pozitívnej) interferencie príbuzných a podobných jazykov. Iba pomocou interakcie s nadnárodnými partnermi je možné zdefinovať potreby vysokoškolských pedagógov a navrhnúť úpravu metodiky výučby vyšpecifikovaných jazykových kompetencií a prvkov učiva. Dĺžka nášho projektu umožňuje priebežne modifikovať použité postupy s cieľom čo najviac zefektívniť a skvalitniť výučbu slovenčiny. Veríme, že vyučujúci z koordinátorskej

univerzity (FF UCM v Trnave) budú poskytovať cieleňú podporu svojim kolegom v zahraničí nielen formou online stretnutí, vypracúvaní testovacích nástrojov a inej potrebnej pedagogickej dokumentácie, ale aj na spoločných stretnutiach. Z hľadiska dlhodobého prínosu skúsenosti našich partnerských inštitúcií pri vyučovaní slovenčiny v zahraničí nepochybne poskytnú množstvo systémových a metodických praktických usmernení aj pre riešiteľov z FF UCM v Trnave, ktoré budú následne implementované do jazykovej prípravy zahraničných študentov prichádzajúcich na štúdium na UCM v Trnave.

Vychádzajúc z priorit projektu považujeme za výhodu, ak sa pri vyučovaní slovenčiny ako cieľového jazyka možno oprieť o znalosť väčšinového/východiskového jazyka frekventantov a využiť paralely a podobnosti v systéme obidvoch jazykov na rýchlejšie osvojenie si komunikačných zručností a komparatívnou analýzou ich viesť k uvedomenému vnímaniu vzájomných rozdielov v gramatických javoch typických pre slovenčinu. Pri opise a prezentácii slovenčiny na pozadí slovanských jazykov možno teda využiť spoločné znaky a vlastnosti jazykového systému, rešpektujúc špecifiká každého slovanského jazyka, ktoré treba zohľadniť, a poznaním interlingválnych úskalí môžeme viesť študentov k uvedomenému štúdiu slovenčiny a efektívnejšiemu osvojovaniu si jazykových štruktúr.

Pri dosahovaní cieľov projektu je nevyhnutné rozpracovať metodiku výučby a plánované výstupy pre dva základné modely našich partnerských univerzít poskytujúcich výučbu slovenčiny – vyučovanie slovenčiny mimo územia Slovenska v prostredí Slovákov žijúcich vo Vojvodine a vyučovanie slovenčiny pre študentov, ktorých materinský jazyk nie je slovenský a rovnako i ich úroveň ovládania slovenčiny je na nižšej úrovni. Po prvom roku riešenia projektu si záverom dovolíme vyjadriť nádej, že prostredníctvom takto nastavenej trilaterálnej spolupráce v oblasti vysokoškolskej prípravy sa nám podarí eliminovať nesúlady medzi doposiaľ ponúkanými možnosťami a aktuálnymi potrebami pri vyučovaní slovenského jazyka v našich partnerských krajinách.

Literatúra:

- Bačová, V. (1992). Národ a etnicita – nahliadnutie do niektorých koncepcií. *Sociológia*, 24, 1 – 2.
- Dolník, J. (2007). *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Stimul.
- Gáliková, A., Ismail Gabríková, A., Mošaťová, M. (2021). *Seriózne jazykové hry*. Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Pekarovičová, J., Žigová, Ľ., Palcútová, M., Štefánik, J. (2005). *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka*. Stimul.
- Pekarovičová, J., Hargašová, Z. (Eds.) (2013). *Slovenčina vo svete. Súčasnnosť a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pekarovičová, J. (2020). *Slovenčina ako cudzí jazyk - predmet aplikovanej lingvistiky*. Stimul.
- Svoradová, V., Blažencová, Ľ., Masaryk, M. (2021). *Osobnosti slovenskej literatúry v interkultúrnych kontextoch*. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Tibenská, E. (2010). Koncepcia (efektívnej) gramatiky slovenčiny pre cudzincov. V H. Mieczkowska, A. Hudymač, Z. Babik (Eds.), *Z warsztatu współczesnego słowacysty : studia słowacystyczne dedykowane pamięci profesor Marii Honowskiej* (str. 143 – 152). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tibenská, E. (2015). *Morfológia slovenského jazyka (s komparatívnym slovensko-chorvátskym aspektom)*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Tibenská, E. (2016). Inovatívny prístup k vyučovaniu syntaxe slovenčiny ako cudzieho jazyka. V J. Pekarovičová, Z. Hargašová (Eds.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II : zborník príspevkov venovaných výskumu a výučbe* (str. 147-164). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Tibenská, E. (2021). *Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a srbského jazyka*. II. diel SYNTAX. Univerza v Ljubljani.
- Žigová, Ľ. (2015). *Praktikum zo slovenskej gramatiky a ortografie pre cudzincov B1 - B2*. Univerzita Komenského Bratislava.

Катарина Жењухова

ИНОВАЦИЈЕ И ОПТИМИЗАЦИЈА ОБРАЗОВНИХ АЛАТА И СРЕДСТАВА НАСТАВЕ СЛОВАЧКОГ ИЗВАН СЛОВАЧКЕ

Резиме

Ауторка упознаје стручну јавност са развојем међународне сарадње три одсека за студије словакистике у сектору високог образовања, чији је циљ да образовни алати у настави словачког језика изван Словачке буду ефикаснији. Реч је о креирању сарадње између координатора пројекта – Катедре за словачки језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета Св. Ђирила и Методија у Трнави и следећих институција: Одсека за словакистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду у Србији и Катедром за западнословенске језике Филозофског факултета у Љубљани у Словенији. Пројекат под називом Иновације и оптимизација образовних алата и средстава наставе словачког изван Словачке подржала је Европска унија у оквиру програма Еразмус+ KA220 (број пројекта Erasmus+ 2021-1-SK01-KA220-HEE-000032157). Пошто је реализација Пројекта започела, ауторка се фокусира на опис планова пројекта, које дели у четири области у складу са планом: 1. међународни панели; 2. обука; 3. опипљиви резултати пројекта; 4. мултипликативни догађаји. Свака активност је оправдана тренутним потребама у окружењу партнерских универзитета, које су резултат детаљне анализе. Да би се остварили циљеви пројекта, неопходно је разрадити наставну методологију и планиране резултате за два основна модела партнерских универзитета на којима се изводи настава словачког језика – наставу словачког изван Словачке у окружењу Словака који живе у Војводини и наставу словачког као страног језика, тј. за студенте чији матерњи језик није словачки. Предности сарадње су обостране: унапређивање програма наставе словачког језика изван Словачке, и то на основу исхода који ће настати у оквиру Пројекта. Истовремено, учесници Пројекта са Универзитета Св. Ђирила и Методија у Трнави стећи ће искуство у настави словачког језика у нематерњем окружењу и упознаће се са проблемима који се јављају приликом наставе словачког језика у таквој средини, што ће им помоћи да унапреде наставу словачког језика као страног језика и у домаћем окружењу приликом припреме курсева словачког језика за стране студенте.

Кључне речи: настава словачког, словачки изван Словачке, Србија, Словенија, Словачка

Katarína Žeňuchová

**INNOVATION AND OPTIMIZATION OF EDUCATIONAL TOOLS AND RESOURCES
FOR TEACHING SLOVAKIAN LANGUAGE OUTSIDE SLOVAKIA**

Summary

The author informs the professional public about the developing international cooperation of three Slovak studies centres in the higher education sector, the aim of which is to improve the effectiveness of educational tools in the teaching of Slovak language outside Slovakia. It is a cooperative partnership between the coordinator of the project - the Department of Slovak Language and Literature of the Faculty of Arts, University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava and the co-researching institutions: the Department of Slovak Studies of the Faculty of Arts, University of Novi Sad, Serbia, and the Department of West Slavic Languages of the Faculty of Arts in Ljubljana, Slovenia. The project – *Innovation and Optimization of Educative Tools and Resources in The Field of Slovak Language Education Beyond The Territory of Slovakia* was supported by the European Union under the Erasmus+ KA220 programme (project no. Erasmus+ 2021-1-SK01-KA220-HED-000032157). Considering the project process, the author focuses on the description of the project objectives, which she divides into four areas in accordance with the project scheme: 1. transnational project meetings; 2. training activities; 3. intellectual outputs; 4. multiplier event. Each activity is justified by the current needs in the environment of the partner universities, which are the result of a rigorous needs analysis. To achieve the objectives of the project, it is necessary to elaborate the teaching methodology and planned outcomes for two basic models of partner universities providing Slovak language teaching - teaching Slovak outside Slovakia in the environment of Slovaks living in Vojvodina and teaching Slovak as a foreign language for students whose native language is not Slovak. There are mutual benefits to this cooperation: improvement of Slovak language teaching programmes outside Slovakia, not only by experiencing teaching Slovak in a foreign environment but also based on the outputs that will be produced within the project. At the same time, the project researchers from the University of St. Cyril and Methodius in Trnava will gain experience in teaching Slovak in a foreign language environment, they will get acquainted with the problems that occur in teaching Slovak in this foreign environment, which will help them to improve Slovak teaching skills as a foreign language in Slovakia when preparing Slovak courses for foreign students.

Keywords: teaching Slovak, Slovak outside the territory of Slovakia, Serbia, Slovenia, Slovakia

САДРЖАЈ / OBSAH / CONTENTS

Предговор — 5

Predslov — 7

Foreword — 9

ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ СЛОВАКИСТИКЕ TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY JAZYKOVEDNEJ SLOVAKISTIKY TRADITION AND PERSPECTIVES OF LINGUISTIC SLOVAKISTICS

Juliana Beňová

CUDZIE SLOVÁ A STAROPAZOVSKÉ VÝRAZY Z CUDZÍCH
JAZYKOV V LINGVISTICKOM DIELE EVANJELICKÉHO
KŇAZA VLADIMÍRA HURBANA VLADIMÍROVA — 13

Jozef Bilský

POROVNÁVANIE VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČÍ Z HĽADISKA
MIERY PÁDOVÉHO SYNKRETIZMU — 27

Alena Bohunická

KOREKTNOSŤ PERSUÁZIE V RÉTORIKE — 41

Daša Cimermanová

RIEŠENIE JAZYKOVÝCH PROBLÉMOV V KONTEXTE RÔZNYCH FORIEM
JAZYKOVÉHO PORADENSTVA (NA PRÍKLADE JAZYKOVÝCH PROBLÉMOV
SÚVISIACICH S VOJNOVÝM KONFLIKTOM NA UKRAJINE) — 55

Ivana Čagalj

O JEZIKU I IDENTITETU SLOVAKA U ILOKU — 75

Miroslav Dudok

ROZMANITOSŤ JAZYKOVÉHO SVETA – PREBYTOK VS. NEDOSTATOK
V (SLOVENSKOM A SRBSKOM) JAZYKU — 89

Кристина Ђорђевић

СРПСКИ И СЛОВАЧКИ НАРОДНИ НАЗИВИ С КОМПОНЕНТОМ ЈАБУКА/ЈАВЛКО
КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈУ МАНДРАГОРА, ТАТУЛА И ПАРАДАЈЗ — 101

Renáta Hlavatá
EDITORIÁL AKO ŽÁNER V SLOVENSKEJ VOJVODINSKEJ PUBLICISTIKE — 113

Peter Gregorík
METONYMIA V PODMETOVEJ POZÍCI — 131

Diana Ivanova
SÚD ROZHODOL TAKTO... (PROBLÉMY A PREKÁŽKY
PRI PREKLADĚ PRÁVNÝCH TEXTOV) — 141

Martina Ivanová
LÁSKA IDE CEZ SLOVNÍK. KONCEPČNÉ A REALIZAČNÉ PROBLÉMY PRI VÝKLADĚ
VÝZNAMU V SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA — 155

Samuel Koruniak
Z PROBLEMATIKY TOPONÝM VO VOJVODINSKEJ SLOVENČINE V
MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ – V REFLEXII NA DRUHÚ POLOVICU
20. STOROČIA A SÚČASNOŠŤ — 173

Romana Krolčíková
ANALÝZA LEXIKÁLNYCH ANGLICIZMOV A MOTIVÁCIE ICH
POUŽÍVANIA V SÚČASNEJ SLOVENČINE — 187

Anna Makišová
PREKLADY UČEBNÍC Z GEOGRAFIE PRE ZÁKLADNÚ ŠKOLU — 203

Oľga Orgoňová
POUŽÍVANIE JAZYKA V DIGITÁLNEJ ÉRE. ASPEKTY JAZYKOVEJ INKLÚZIE — 215

Vladimír Patráš
VERBÁLNA EXKLUZIVITA V ONLINOVÝCH DISKUSIÁCH AKO PREJAV
Z(NE)HODNOCUJÚCICH SOCIÁLNO-KOMUNIKAČNÝCH DUELOV — 229

Renáta Pavlová
ČLOVEK ALEBO STROJ? KTO VIE PRELOŽIŤ LEPŠIE UMELECKÝ TEXT? — 253

Marko Stojanović
UTICAJ BIROKRATIJE U HABZBURŠKOJ MONARHIJI NA DEFINISANJE ETNIČKIH
GRUPA I JEZIKA POSLE 1848. GODINE – SLOVAČKI KONTEKST — 267

Alžbeta Uhrinová

SLOVÁCI A SLOVENSKÝ JAZYK V MAĎARSKU — 281

**ТРАДИЦИЈА И ПРЕСПЕКТИВЕ НАУЧНОКЊИЖЕВНЕ СЛОВАКИСТИКЕ И КУЛТУРОЛОГИЈЕ
TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY LITERÁRNOVEDNEJ SLOVAKISTIKY A KULTUROLÓGIE
TRADITION AND PERSPECTIVES OF LITERARY SLOVAKISTICS AND CULTUROLOGY**

Michal Babiak

KONTEXT TVORBY JURAJA ROHOŇA — 303

Ľubica Blažencová

RUKOPISNÉ ZÁPISY POHREBNÝCH ODOBIEROK Z KYSÁČA
Z KONCA 19. STOROČIA — 313

Erika Brtáňová

SMÚTOČNÉ BÁSNE JURAJA ROHOŇA (1773 – 1831) — 329

Zuzana Čížiková

K ARCHETYPU MATKY ZEME V POÉZII VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV — 343

Roman Gajdoš

VIZUALIZÁCIA SLOVENSKOSTI VO VÝSTAVNÝCH
KONCEPTOCH PO ROKU 2000 — 355

Ján Gbúr

KOMUNIKAČNO-RECEPČNÉ KONTEXTY HVIEZDOSLAVOVHO DIELA — 369

Michal Harpán

SMUTNÝ ROMÁN O DUŠI A TELE (PAVEL VILIKOVSKÝ: *LETMÝ SNEH*) — 383

Romana Kališová

LYRICKÝ SUBJEKT V POÉZII JANKA JESENSKÉHO — 397

Klára Madunická

BRANISLAV KRÍŠKA – SLOVENSKÝ REŽISÉR V SRBSKOM DIVADLE — 407

Gabriela Magalová

RÔZNORODÉ POHĽADY NA UMELECKÝ TEXT PRE DETI — 423

Ана Марић

РАТОВИ ДЕВЕДЕСЕТИХ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
КАО МОТИВ У ДРАМИ КРАТКЕ ВЕЗЕ ВЛАДИСЛАВЕ ФЕКЕТЕ — 437

Kristína Pavlovičová

MOŠOVSKÉHO *KOMEDIE...* *RUTH* V POROVNANÍ S
BIBLICKÝM PROTOTEXTOM — 453

Marta Součková

OD AUTOBIOGRAFIE K AUTOFIKCII
(V SLOVENSKEJ PONOVBROVEJ PRÓZE) — 469

Adam Svetlák

PROZAICKÁ TVORBA PRE DOSPELÝCH VANDY ROZENBERGOVEJ — 483

Peter Tollarovič

90 ROKOV SLOVENSKEJ KATOLÍCKEJ MODERNY
– GENÉZA POJMU A SÚČASNÝ VÝSKUM — 497

ТРАДИЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ НАСТАВЕ СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
TRADÍCIA A PERSPEKTÍVY VYUČOVANIA SLOVENSKEHO JAZYKA A LITERATÚRY
TRADITION AND PERSPECTIVES OF TEACHING SLOVAK LANGUAGE AND LITERATURE

Adela Ismail Gabríková

AUTENTICKÝ TEXT VERZUS PROTOTYPOVÝ TEXT
PRI ROZVÍJANÍ PÍSANIA V CUDZOM JAZYKU — 509

Ivica Hajdučeková, Lívia Barnišinová

INOVATÍVNE FORMY HODNOTENIA VO VYSOKOŠKOLSKOM VZDELÁVANÍ — 521

Martina Ivanová, Miroslava Kysel'ová, Anna Gálisová

OSVOJOVANIE SI KATEGORIÁLNYCH SLOVIES
V SLOVENČINE AKO CUDZOM JAZYKU — 539

Helena Ľos Ivoríková

TVORIVÉ VYUČOVANIE A JEHO PRÍNOS PRI ELIMINÁCII
CHÝB ŠTUDENTOV UČIACICH SA SLOVENČINU AKO CJ/DJ — 553

Jana Kamanová

SLOVENČINA INTERAKTÍVNE, KOOPERATÍVNE I METAKOMUNIKAČNE — 573

Даниела Константинова

СЛОВАКИСТИКАТА ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ В БЪЛГАРИЯ – НОВИ
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ — 589

Zrinka Stričević Kovačević

NASTAVA SLOVAČKE KNJIŽEVNOSTI NA SVEUČILIŠTU U ZAGREBU
I JE LI KNJIŽEVNOST VAŽNA? — 599

Miroslava Kyseľová

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK V ONLINE PROSTREDÍ – ANALÝZA POTRIEB
A PREFERENCIÍ OSÔB UČIACICH SA SLOVENČINU AKO CUDZÍ JAZYK — 609

Jana Pekarovičová

INTERSLOVANSKÁ KONFRONTÁCIA V SLOVENSKO-SRBSKOM KONTEXTE — 623

Darija Pivk

POSNEMOVALNI (ONOMATOPEJSKI) MEDMETI V SORODNIH JEZIKIH
(NA SLOVAŠKEM IN SLOVENSKEM GRADIVU) IN NJIHOVA VKLJUČITEV KOT
MOTIVACIJA ZA USVAJANJE IN VADENJE RAZLIČNIH SLOVNIČNIH
STRUKTUR IN LEKSIKE PRI UČENJU SLOVAŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA — 637

Eva Španová

ROZVÍJANIE ÚSTNEHO PREJAVU A NARATÍVNYCH ZRUČNOSTÍ VO
VYUČOVANÍ SLOVENČINY AKO CUDZIEHO/DRUHÉHO JAZYKA — 659

Denisa Walková

MEZI ČEŠTINOU A SLOVENŠTINOU – JAZYKOVÉ INTERFERENCE SRBSKÝCH
BOHEMISTŮ PŘI UČENÍ SE SLOVENSKÉMU JAZYKU — 671

Anna Zelenková

BRNIANSKA SLOVAKISTIKA V SÚVISLOSTIACH — 695

Katarína Žeňuchová

INOVÁCIA A OPTIMALIZÁCIA VZDELÁVACÍCH NÁSTROJOV A PROSTRIEDKOV
VÝUČBY SLOVENČINY MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA — 707

Рецензенти радова / Recenzenti príspevkov / Peer-reviewers

- doc. PaedDr. Mária Beláková, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave)
доц. др Катарина Беговић (Универзитет у Београду)
dr.sc. Ivana Vidović Bolt, prof. (Sveučilište u Zagrebu)
др Светлана Ћирковић (Балканолошки институт САНУ)
prof. PhDr. Mária Dobříková, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)
д-р Ивана Давитков (Нов български университет)
др Весна Ђорђевић (Институт за српски језик САНУ)
проф. др Маја Ђукановић (Универзитет у Београду)
проф. др Рајна Драгићевић (Универзитет у Београду)
проф. др Јелена Гинић (Универзитет у Београду)
dr.sc. Siniša Habijanec, PhD. (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.)
doc. PhDr. Juraj Hladký, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave)
doc. Mgr. Katarína Ihringová, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave)
prof. PhDr. Dagmar Inštitorisová, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
проф. др Милена Ивановић (Универзитет у Београду)
doc. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno)
проф. др Ивана Кочевски (Универзитет у Београду)
проф. др Александра Корда-Петровић (Универзитет у Београду)
Prof. Dr. Erika Kržišnik (Univerza v Ljubljani)
doc. Dr. Daniela Marčoková (Univerzita v Novom Sade)
доц. др Лука Меденица (Универзитет у Београду)
доц. др Катарина Митрићевић-Штепанек (Универзитет у Београду)
проф. др Марина Николић (Институт за српски језик САНУ)
dr hab. Maria Papierz, prof. emeritus UJ (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
doc. Mgr. Anna Petříková, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove)
проф. др Људмила Поповић (Универзитет у Београду)
доц. др Снежана Поповић (Универзитет у Београду)
Mgr. Lenka Rišková, PhD. (Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.)
doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD. (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach)
Mgr. Ľubica Schmarcová, PhD. (Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.)
Marián Sloboda, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
проф. др Далибор Соколовић (Универзитет у Београду)
prof. PhDr. Zuzana Stanislavová, CSc. (Prešovská univerzita v Prešove)
prof. Dr. Marína Šimáková Spevákova (Univerzita v Novom Sade)
doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno)
prof. Dr. Jasna Uhláriková (Univerzita v Novom Sade)
prof. PaedDr. Eva Vitězová, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave)
prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave)

doc. PaedDr. Andrej Závodný, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave)
prof. PhD. Miloš Zelenka, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
prof. PhD. Pavol Žigo, CSc. (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.)

**Превод резимеа на српски језик / Preklad resumé do srbčiny /
Translation of summaries into Serbian**

мсп Ана Марић, др Марко Стојановић, др Стефана Пауновић Родић

Лектура и коректура текста / Lektúra a jazyková korektúra / Proofreading
д-р Ивана Давитков (български език), Prof. Dr. Маја Ђукановић (slovenski jezik),
МА Jelena Gledić (English), Jelena Matić (English), мсп Стефан Милошевић (српски
језик), Mgr. Radoslav Raffaj, PhD. (slovenský jazyk, český jazyk),
dr.sc. Ivana Vidović Bolt, prof. (hrvatski jezik)

Графичка припрема / Grafická úprava / Layout

Предраг Жижовић

Корице / Obálka / Book cover

Срђан Ђурђевић

Тираж / Náklad / Print run

100 примерака

Штампа / Tlač / Printed by

МАБ, Београд

За дизајн корица преузет је детаљ са слике Х. Бакаљарове, објављене у
Електронској енциклопедији *Традиционална народна култура Словачке речју
и сликом* (Elektronická encyklopédia *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom
a obrazom*; в. Modrotlačová bordúra zo zástery. Horehronie, začiatok 20. storočia.

Archív diapozitívov Ústavu etnológie SAV. Foto H. Bakaljarová, 1989;
<https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/modrotlac/>), уз сагласност.

Овај зборник објављен је уз финансијску помоћ Министарства науке,
технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Tento zborník vyšiel s finančnou podporou Ministerstva vedy,
technologického rozvoja a inovácií Srbskej republiky.

This volume is published with the financial support of The Ministry of Science,
Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.162.4(082)
821.162.4.09(082)
81-115(082)

СЛОВАКИСТИКА у контексту: традиција и перспективе = Slovakistika
v súvislostiach: tradícia a perspektívy = Slovakistics in context: tradition and
prerspectives / уредници, editori, editors Стефана Пауновић Родић, Radoslav
Raffaj. - Београд : Универзитет, Филолошки факултет, 2023 (Београд : МАБ).
- 725 стр. : граф. прикази ; 24 см. - (Едиција Научни скупови / [Филолошки
факултет, Београд])

Радови на више језика. - Део текста упоредо на срп., словач. и енгл. језику.
- Текст ћир. и лат. - "У тематском зборнику који је пред вама сабрани су
радови са међународне научне конференције Словакистика у контексту:
традиција и перспективе, одржане од 19. до 21. априла 2023. године на
Филол. фак. Универзитета у Београду" --> Предговор. - Тираж 100. - Стр. 5-6:
Предговор / уредници зборника = Predslov / Editori zborníka = Foreword /
editors. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
сваки рад. - Summaries ; Resumé.

ISBN 978-86-6153-731-8

а) Словакистика -- Зборници б) Компаративна лингвистика -- Зборници

COBISS.SR-ID 133848073

Саткан од суштинског преплитања дијахронијских и синхронијских научних промишљања, фокусираних на уже или шире теме, овај зборник пружа и разговетну отвореност према проблемима и методолошким и практичним изазовима које ће донети или може донети непосредна будућност. Дакле, својим двојаким карактером – ретроспективним и проспективним – удруженим с обиљем истраживачких захвата и методолошких перспектива, посебно својим богатством тематских регистара, израста у панорамни, готово енциклопедијски снимак садашњег тренутка у научној словакистици.

проф. др Петар Буњак

Posudzovaný zborník je dôstojným pripomenutím spomínaných výročí spojených so slovakistikou v Srbsku: 70. výročia univerzitetnej slovakistiky v Srbsku a 25. výročia lektorátu slovenského jazyka a kultúry na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade. Je inšpiratívny v mnohých aspektoch poznávania slovenského jazyka, literatúry a kultúry, ponúkajúc viacero stimulov do ďalších bádání v kontexte slovenskej a slovanskej filológie.

prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Zbornik ustvarja nova izhodišča za kritično raziskovalno delo in postavlja beograjsko slovakistiko ob bok evropskim slovakističnim in slavističnim raziskovalnim institucijam. Opozoriti velja še na eno pomembno dimenzijo, namreč na relevantnost vojvodinskega kulturnega prostora. Tega raziskovalci razumejo kot integralni del njihovega raziskovalnega polja in s tem vidijo nujnost preučevanja slovakističnih tem v meddisciplinarnem srednjeevropskem prostoru.

doc. dr. Špela Sevšek Šramel